

શ્રી વીતરાગાય નમઃ

ઉપનેષદ્વા
વિગામેષદ્વા

દુવેદ્વા

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર - ૧

ગુરુપ્રાણ આગમ બત્તીસી

આશીર્વાદ દાતા : તપસ્વી ગુરુદેવ પૂજય શ્રી રત્નિલાલજી મહારાજ સાહેબ
પ્રધાન સંપાદિકા : અપૂર્વ શ્રુત આરાધક પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મહાસતીજી

स्व. पू. गुरुदेव श्री प्राणलालज्ज म. सा. ना हस्ताक्षरे

जे पावकम्भेहि धणं मणुसा
पलायते पासपवद्विर नरे समायथन्ती अमयं ग़ाय
वेराणुवधा नरयं उवेंति ॥

उत्त-ज्ञ-द्य गा. २

जे मनुष्यो धनने अस्तमानो अनुप ५।५+८०८।२। ते उमायथो (धन)
अंतमां इमेना दृढपाशां बद्धयेते अनेऽध्योधा वै ऐरोद्गांधा अने
सारो धन भंपति अहो छोडी नरुवासने भाऊ उरेषे -

वित्तेण नाणं न लगे पसने इसमिलोरा अद्वा परत्था
दीवप्पणहे व अणंतमोहे नेवाउयं दृढमद्वृद्ध मेव ॥

प्रभात मनुष्य धनक्षारा पोतानी रक्षा आलोडमां दृपरलोडमां पुष्टुक्तीशांडानक्षा
इष्टमां दृपदुष्टो वाधां तेनो वाशा क्षवाशो सामेनो माग्दिमालोनक्षी तेजरीत
अनंतमोहथा ५६ मनुष्य व्यायमाग्न देखता छांग॑५०। देखीशांडानक्षा.

નેત્રાની રૂપાની વિશે કાંઈ બનું હોય નથી. કાંઈ જીવની કાંઈ વિશે કાંઈ બનું હોય નથી.

નેત્રાની રૂપાની વિશે કાંઈ બનું હોય નથી. કાંઈ જીવની કાંઈ વિશે કાંઈ બનું હોય નથી.

આગમ સુધી

અને તું આ ગાંઠ દ્વારા આપેલ ચાંદી માટે આપેલ ચાંદી માટે આપેલ ચાંદી માટે આપેલ ચાંદી માટે - અને તું આ ગાંઠ દ્વારા આપેલ ચાંદી માટે આપેલ ચાંદી માટે આપેલ ચાંદી માટે -

આગમ સુધી

શ્રી વીતરાગાય નમઃ

ગોંડલ ગાંધી જયવંત હો

પૂ. શ્રી દુંગર - દેવ - જ્યથ - માણેઠ - પ્રાણ - રત્ન ગુરુભ્યો નમઃ

શ્રી ગુરુ પ્રાણ આગમ બગ્નીસી

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની ચીર સ્મૃતિ તથા
તપસમાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રત્નલાલજી મ. સા. મહાપ્રયાણ દશાબ્દીવર્ષ ઉપલસ્

મૂળ - આગમ સૂત્ર

શ્રી ઉત્તરાદયયન સૂત્ર - ૧

અધ્યયન : ૧ થી ૨૦

(મૂળપાઠ, બાબાર્થ, બિવેચન, પરિશિષ્ટ)

: પાવન નિશ્ચા :

ગોંડલ ગાંધી શિરોમણી પરમદાર્શનિક પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.

: સંપ્રેક :

વાણીભૂપણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા. અને આગમ દિવાકર પૂ. જનકમુનિ મ. સા.

: પ્રકાશન પ્રેરક :

ધ્યાનસાધક પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ. સા. અને શાસનઅરુણોદય પૂ. શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા.

: શુભાશિષ :

મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા
પૂ. શ્રી મુક્તાબાઈ મ.

: પ્રધાન સંપાદિકા :

અપૂર્વ શુત આરાધક
પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.

: પરામર્શ પ્રયોજિકા :

ઉત્સાહધરા
પૂ. શ્રી ઉપાબાઈ મ.

: સહ સંપાદિકા :

ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ.
તથા સાધ્વી શ્રી સુભોવિકાબાઈ મ.

: અનુવાદિકા :

ડૉ. શ્રી અમિતાબાઈ મ.

: પ્રકાશક :

શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

પારસધામ, વલ્લભભાગ લેન, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

: આગમ પ્રકાશન પ્રારંભ :

ઈ. સ. ૧૯૮૭ - ૧૯૮૮ પુ. શ્રી પ્રાણગુરુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ • ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન, રાજકોટ.

પુન: પ્રકાશન - ઈ. સ. ૨૦૦૯

પ્રકાશક : શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન, પારસધામ, ઘાટકોપર

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૫૦ ★ દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૦૮

પ્રકાશન તારીખ : આસોફદ અમાસ - વીર નિર્વાણ કલ્યાણક તથા

તપસમાટ ગુરુદેવ પૂજય શ્રી રત્નિલાલજી મ. સા. જન્મદિન

ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

શ્રી પરાગભાઈ શાહ • શ્રી શૈલેષભાઈ દેસાઈ • શ્રી બર્જશભાઈ દેસાઈ

શ્રી સુમતિભાઈ શાહ • શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ • શ્રી જિતેનભાઈ શાહ

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

www.parasdham.org ★ www.jainaagam.org

૧. મુંબઈ -

પારસધામ

વલ્લભભાગ લેન,

ઘાટકોપર(ઇસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

૨. U. S. A. -

Girish P. Shah

4048, Twyla Lane, Campbell

CA - 95008-3721. U.S.A.

Ph. : (India) 09867054439

(U.S.A) 001- 408-373-3564

૩. રાજકોટ -

શેઠ ઉપાશ્રય

પ્રસંગ હોલ પાછળ,

૧૫૦ કુટ રીંગ રોડ,

કાલાવડ રોડ, રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૫

ફોન - ૯૮૨૪૦૪૩૭૬૮

૪. વડોદરા -

શ્રી હરેશભાઈ લાઠીયા

ગૌતમ, ૧૨, પંકજ સોસાઈટી,

નર્મદા ગેસ્ટ હાઉસની સામે,

ઇલોરા પાર્ક, વડોદરા - ૩૯૦૦૨૩

ફોન - ૯૮૨૪૦૫૮૮૮૮

મુદ્રક : શિવકૃપા ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ - ફોન : ૦૭૯-૨૪૬૨૩૮૨૮

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી

બા. બ્ર. પૂ. ગુરુદેવ

શ્રી પ્રાણાલાલજી મ. સા. ને અનન્ય શ્રીદ્વાભાવે..

સમર્પણ

વાચના, પ્રવચન છારા પરમાર્થ,

સમજલી આપી અમને આ-ગમ,

નિર્ઝિથ નિજનંદની મોજ માર્ગવા,

નય - નિક્ષેપની આપી નિગમ,

વિરાગ-વિરતિ-વિનય-વિવેક,

વિષયાભિલાષનો કરીએ વિગમ,

પરમ પ્રાર્થને પામવા સમર્પણો,

અનુવાદનો આ પરમાગમ.

- આર્યો મુક્ત - લીલમ

તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ. રત્નિલાલજી મ. કા. ના.

આર્થિર્યાગ

ગુરુ મહારાજની
જન્મ શતાબ્દી નિમિતે
આગમોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે,
તેનો મને આનંદ છે,
તમે સહુ સાધ્વીવૃંદ આગમનો અભ્યાસ કરી,
તેનાં મૂળભૂત તત્ત્વોને સમજો,
જીવનને પંચાચારમય બનાવો,
સમાજમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરો.
ગુરુ મહારાજના નામને અમર બનાવો અને
સંયમી જીવનને સફળ બનાવો.
એ જ મારા અંતરના આશીર્વાદ છે.

મારી સાથે ચાતુર્માસ અર્થી રોયલ પાર્ક સંઘમાં જિરાજમાન સાદ્વીવૃંદ
ભગવાન મહાવીરની વાહનીને સમગ્ર વિશ્વમાં

ગુંજતી કરે તેવા શુભાશિષ.

- ગુણિ રત્નિલાલ
તા. ૧૪/૬/૮૭
રોયલ પાર્ક ઉપાશ્રય,
રાજકોટ.

ગોંડલ ગરુડ શિયોમહિએ પુસ્તક શ્રી જયંતમુનિ ભ. સા. ના સ્વહેદાશરે

અધ્યાત્મરચના

તૃતીણ

તૃતીણ ૩૧૫૨ ૦૧/૦૧/૨૦૧

૩૧। અનુમાનિત વિષે અનુમાનિત દ્વારા

૨૯. "ગુરુપુરુષ આગમ બગ્નિશ્વર" કુળપુરુષ નાના

૩૧૫૨૫ રૂપિં | માટે નાના રૂપિં રૂભૂય -

ગોંડલ ગરુડ કીર્તિધર અનુમાનિત

નાના મુનિના પુસ્તકનો હાજરી મને રૂપિં

૩૧। કાર્યાલય દોષોન રૂપાય હાજરી સાથે -

નાના મુનિના અનુમાનિત કીર્તિધર -

૨૮. અનુમાનિત વિષે અનુમાનિત

રૂપિં રૂભૂય

અનુમાનિત -

રૂપિં રૂભૂય

આનંદ નાના

૨૭-૫-૨૦૦૯

અનુમાનિત

અનુમાનિત

હું આશા આપું છું તથા આ કાર્યને સ્વીકૃતિ આપું છું કે ગુરુપ્રાણ આગમ બગ્નિશ્વર પુનઃ
પ્રકાશન અપદ્ધતિ કર્યું જોઈએ. આ મહાકાર્ય પૂજય ગોંડલ ગરુદ કીર્તિધર અનુમાનિત
પ્રારંભ કરે, આ મારા ભાવ છે. આ કાર્યની અનુમોદના કરું છું.

આનંદ મંગલમ.

શુભ ધાર્યાઓ... સુંદર ધાર્યાઓ...
આ આશીર્વયન અપીંત કરું છું.

તા. ૨૯-૦૪-૨૦૦૯

અનુમાનિત - સોમવાર.

ગુરુપ્રાર્ણ આગમં બત્રીસી

અનુવાદિકા

મહાસ્તીછાઓ

પ્રધાન સંપાદિકા ભાવયોગિની
બા. પુ. શ્રી લીલમબાઈ મ.
સહસંપાદિકા
ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીલાઈ મ. તથા
સાધ્વી શ્રી સુલોવિકાલાઈ મ.

સૂત્રનું નામ

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર
શ્રી ભગવતી સૂત્ર (૧ થી ૫ ભાગ)
શ્રી શાતા સૂત્ર
શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અનુતરોવવાઈ સૂત્ર
શ્રી પ્રશ્રવ્યાકરણ સૂત્ર
શ્રી વિપાક સૂત્ર
શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર
શ્રી રાજપ્રશ્રીય સૂત્ર
શ્રી જ્વાભિગમ સૂત્ર
શ્રી પ્રશાપના સૂત્ર (ભાગ-૧ થી ૩)
શ્રી જ્યુદ્ધીપપ્રશાપિ સૂત્ર
શ્રી જ્યોતિષગણરાજ પ્રશાપિ સૂત્ર
(ચંદ્રપ્રશાપિ, સૂર્યપ્રશાપિ)
શ્રી ઉપાંગસૂત્ર (શ્રી નિરયાવલિકાદિ)
શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (ભાગ-૧, ૨)
શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર
શ્રી નંદી સૂત્ર
શ્રી અનુયોગદાર સૂત્ર
શ્રી નિશીથ સૂત્ર
શ્રી નષ્ણ છેદ સૂત્ર
શ્રી આવશ્યક સૂત્ર

અનુવાદિકા

પૂ. હસુમતીબાઈ મ., પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.
પૂ. ઉર્મિલાબાઈ મ.
પૂ. વીરમતીબાઈ મ.
પૂ. વનીતાબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. આરતીબાઈ મ.
પૂ. સુમનબાઈ મ.
પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.
પૂ. ભારતીબાઈ મ.
પૂ. સન્મતિબાઈ મ.
પૂ. સુનિતાબાઈ મ.
પૂ. ઉખાબાઈ મ.
પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.
પૂ. બિંદુ-રૂપલ દય મ.
પૂ. પુનિતાબાઈ મ.
પૂ. સુધાબાઈ મ.
પૂ. મુક્તાબાઈ મ.
પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.

પૂ. કિરણબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. અમિતાબાઈ મ. પૂ. સુમતિબાઈ મ.
પૂ. ગુલાબબાઈ મ.
પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.
પૂ. સુલોવિકાબાઈ મ.
પૂ. લીલમબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. ડોલરબાઈ મ.
પૂ. રૂપાબાઈ મ.

સિંહ સમા પરાક્રમી, હંસ સમા ઉજ્જવલ યશોભૂતિ, સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂજ્ય
ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. નાં શ્રી ચરણોભાં શતગુણ

પ્રણામંજલિ

નામસ્કાર

કરુણતા
સોમ્યતા
સાયતા
શૂરવીરતા
ધીરતા
સ્થિરતા
દ્વાર્યાળું
સમયજ્ઞતા
પ્રમોદતા

કર્મનિષ્ઠતા
નિર્બંધતા
દિવ્યતા

જિરાગુહૃત્વતા
બ્યવહાર કુશળતા
ઈન્ડિય દમનતા
ગરિઝીતા
વિશાળતા
પ્રેમાળતા
નિર્ભયતા
સ્વરમાધુર્ય

રોચકતા

આત્મરમણતા
તહ્વિનતા
અત્યવક્ષુવત્તા
પ્રતિભાસંપત્તા
પવિત્રતા
દ્વાર્યાળું
પ્રશ્નતા
અહીંતા
વાતસયતા
ઉપશમતા

કંતિકારકતા
સમન્વયતા
લોકપ્રિયતા
જ્ઞાનદાતા
શિક્ષાદાતા
કૃતર્થતા
તત્ત્વલોકતા
સુવિનીતતા
નિર્વદ્ધતા
સમતા
વીરતા

ઓજસ્વિતા
અસ્થિક્યતા
જ્ઞાનવૃદ્ધતા
ક્ષમાશીલતા
વૈરાગ્યવર્ધક્ય
ઉદાસીનતા
નેતૃત્વ
દુરારતા
પ્રવિષ્ટતા
ઉપશાંતિતા
શ્રીભૂતા
ખમીરતા

સ્નેહયુક્તતા
ધર્મકલાધરતા
સંગઠનકારકતા
પથપ્રદર્શિતતા
સમ્યક્પરાકમતા
સૌખ્યવત્તા
વરિષ્ઠતા
ગંનીરતા
અમીરતા
ચારિત્ર પરાયણતા

અધિભૂતા
લઘુતા

પ્રતિરૂપતા
દેલ્સાહિતા
નમૃતા
વિજ્ઞતા
કૃતશીતા
પ્રભૂતા
પ્રોફેલા

શતાદિ સદ્ગુણાલંકૃત તવ વપુઃ ભૂચાદ ભવાલંબનમ्

પૂર્ણ શ્રી હુગે-દેવ-જ્યોતિ-પ્રાજ્ઞ-શ્રી-જગત-ગુરુભૂટ્યો નમઃ
પૂર્ણ હીર-પેલ-માત-દેવ-ઉજા-કૂલ-મૌતી-શામ-અમૃત-ગુરુભૂટ્યો નમઃ

ગોડલ સંપ્રદાય-ગુરુપ્રાણ રતિ પરિવાર

મંગલ મનીધી મુનિવરો
શાસ્ત્ર શુશ્રૂષિકા અમણીવુંદ

૦૧. પૂર્ણ શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.	૦૫. પૂર્ણ શ્રી મનહરમુનિ મ. સા.
૦૨. પૂર્ણ શ્રી બિરીશયંત્રજી મ.સા.	૦૭. પૂર્ણ શ્રી ગજેન્દ્રમુનિ મ. સા.
૦૩. પૂર્ણ શ્રી જનકમુનિ મ.સા.	૦૮. પૂર્ણ શ્રી સુશાંતમુનિ મ. સા.
૦૪. પૂર્ણ શ્રી જગદીશમુનિ મ.સા.	૦૯. પૂર્ણ શ્રી નભમુનિ મ. સા.
૦૫. પૂર્ણ શ્રી હસમુખમુનિ મ.સા.	૧૦. પૂર્ણ શ્રી પીચુપમુનિ મ. સા.

૦૧. પૂર્ણ ગુલાબબાઈ મ.
૦૨. પૂર્ણ પ્રાણકુંપરબાઈ મ.
૦૩. પૂર્ણ લલિતાબાઈ મ.
૦૪. પૂર્ણ લીલમબાઈ મ.
૦૫. પૂર્ણ વિમળાબાઈ મ.
૦૬. પૂર્ણ હંસાબાઈ મ.
૦૭. પૂર્ણ પુષ્પાબાઈ મ.
૦૮. પૂર્ણ વિજયાબાઈ મ.
૦૯. પૂર્ણ તરુલતાબાઈ મ.
૧૦. પૂર્ણ જસવંતીબાઈ મ.
૧૧. પૂર્ણ વસુબાઈ મ.
૧૨. પૂર્ણ પ્રલાબાઈ મ.
૧૩. પૂર્ણ લતાબાઈ મ.
૧૪. પૂર્ણ લદ્રાબાઈ મ.
૧૫. પૂર્ણ સુમિત્રાબાઈ મ.
૧૬. પૂર્ણ સાધનાબાઈ મ.
૧૭. પૂર્ણ અરુણાબાઈ મ.
૧૮. પૂર્ણ સરલાબાઈ મ.
૧૯. પૂર્ણ વનિતાબાઈ મ.
૨૦. પૂર્ણ દીક્ષિતાબાઈ મ.
૨૧. પૂર્ણ ધીરમતીબાઈ મ.
૨૨. પૂર્ણ રાજેમતીબાઈ મ.
૨૩. પૂર્ણ છસુમતીબાઈ મ.
૨૪. પૂર્ણ સુમતિબાઈ મ.
૨૫. પૂર્ણ અનુમતિબાઈ મ.
૨૬. પૂર્ણ વીરમતીબાઈ મ.
૨૭. પૂર્ણ યશોમતીબાઈ મ.
૨૮. પૂર્ણ જ્ઞાનશીલાબાઈ મ.
૨૯. પૂર્ણ દર્શનશીલાબાઈ મ.
૩૦. પૂર્ણ વિનોદીનીબાઈ મ.
૩૧. પૂર્ણ પ્રજ્ઞાબાઈ મ.
૩૨. પૂર્ણ પ્રિયદર્શનાબાઈ મ.
૩૩. પૂર્ણ કૃપાબાઈ મ.
૩૪. પૂર્ણ મીરાબાઈ મ.
૩૫. પૂર્ણ કુંદનબાઈ મ.
૩૬. પૂર્ણ જ્યોતિબાઈ મ.

૩૭. પૂર્ણ પ્રીતિસુધાબાઈ મ.
૩૮. પૂર્ણ મીનળબાઈ મ.
૩૯. પૂર્ણ મનીધાબાઈ મ.
૪૦. પૂર્ણ કિરણબાઈ મ.
૪૧. પૂર્ણ હસ્તિતાબાઈ મ.
૪૨. પૂર્ણ શૈલાબાઈ મ.
૪૩. પૂર્ણ ઉર્મિબાઈ મ.
૪૪. પૂર્ણ સુધાબાઈ મ.
૪૫. પૂર્ણ ઉર્વર્ષીબાઈ મ.
૪૬. પૂર્ણ સ્મિતાબાઈ મ.
૪૭. પૂર્ણ ઉર્મિલાબાઈ મ.
૪૮. પૂર્ણ ડોલરબાઈ મ.
૪૯. પૂર્ણ કલ્પનાબાઈ મ.
૫૦. પૂર્ણ સંગીતાબાઈ મ.
૫૧. પૂર્ણ નંદાબાઈ મ.
૫૨. પૂર્ણ સુનંદાબાઈ મ.
૫૩. પૂર્ણ જથેશાબાઈ મ.
૫૪. પૂર્ણ અર્થિતાબાઈ મ.
૫૫. પૂર્ણ અજિતાબાઈ મ.
૫૬. પૂર્ણ અમિતાબાઈ મ.
૫૭. પૂર્ણ પુનિતાબાઈ મ.
૫૮. પૂર્ણ સુનિતાબાઈ મ.
૫૯. પૂર્ણ ગીતાબાઈ મ.
૬૦. પૂર્ણ વિદુબાઈ મ.
૬૧. પૂર્ણ તરુલબાઈ મ.
૬૨. પૂર્ણ મીનાબાઈ મ.
૬૩. પૂર્ણ પૂર્ણાબાઈ મ.
૬૪. પૂર્ણ રથિતાબાઈ મ.
૬૫. પૂર્ણ લિંદુબાઈ મ.
૬૬. પૂર્ણ વિરલબાઈ મ.
૬૭. પૂર્ણ રૂપલબાઈ મ.
૬૮. પૂર્ણ તેજલબાઈ મ.
૬૯. પૂર્ણ સુજીતાબાઈ મ.
૭૦. પૂર્ણ સ્વાતિબાઈ મ.
૭૧. પૂર્ણ શેતાબાઈ મ.
૭૨. પૂર્ણ રેણુકાબાઈ મ.

શ્રુત સેવાનો સંકાર

શ્રુતાધાર (મુજયદાતા)

શ્રી માતુશ્રી ચંપકબેન શશીકાંતભાઈ મહેતા

સંપત્તિની પ્રાપ્તિ પુષ્યને આધીન છે. પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિને સન્માર્ગ વાપરવી તે પુષ્યાનુભંધી પુષ્યને આધીન છે. પુષ્યાનુભંધી પુષ્યનો ઉદ્ય માનવ જીવનને સફળ બનાવવામાં સહાયક બને છે.

કર્ણભુજ નાનીપક્ષના પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વ. પૂ. દાહીબાઈ મહાસતીજી (પડદાઈ)ની સંસ્કાર પરંપરાથી સંસ્કારિત થયેલા સ્વ. પિતાશ્રી શશીકાંતભાઈ સુંદરજી મહેતા કર્ણ ભુજના વતની હતા. તેઓશ્રી પવિત્ર વિચારક; સમતા, સૌમ્યતા અને સાદાઈની સાક્ષાત્મૂર્તિ હતા. દઢ મનો- બળ, આત્મવિશ્વાસ અને અવિચલન્ના જીવનના કેટલાય કાર્યોને તેમણે પાર પાડ્યા હતા. નીતિમતા, પ્રામાણિકતા અને નિરભિમાનતા જેવા સદ્ગુણો જ તેમના જીવનની સુવાસ હતી. ધર્મપત્ની ચંપકબેન પણ ધર્મ-કર્મના સિદ્ધાંતને સમજેલા, પતિના પગલે-પગલે ચાલનારા આર્થ સન્નારી હતા. તેઓએ પોતાના જીવનમાં ગૃહસ્થ જીવનની સાધના સાથે સંતાનોમાં સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું હતુ. તેના પરિણામ સ્વરૂપે સુપુત્રો શ્રી કિરીટભાઈ તથા અરૂપાબેન, શ્રી અજયભાઈ તથા નીતાબહેન, શ્રી કમલેશભાઈ તથા દિવ્યાબહેન તેમજ સુપુત્રી નીરુભહેન તથા નિરંજનભાઈ આજે લક્ષ્મીને પવિત્ર બનાવી રહ્યા છે. ત્રણ સુપુત્રો દાદીશ્રી કંકુલેન સુંદરજી મહેતાના નામનું ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ બનાવી ઘાટકોપર વિસ્તારમાં સામાજિક, ધાર્મિક, શૈક્ષણિક અને વૈદ્યકીય વર્ગે અનેક ક્ષેત્રે અનેરૂં યોગદાન આપી રહ્યા છે. શ્રી કિરીટભાઈ ઘાટકોપર હિંગવાલાલેન તથા સ્વાધ્યાય સંઘના ઉપાશ્રયમાં, નીરુભેન રાજકોટ-સદર ઉપાશ્રયના સંભ બનીને ધર્મશાધનાની અનુમોદના કરતાં દ્રવ્યનો સહૃપયોગ કરી રહ્યા છે.

પડદાદા શ્રી દામજી લક્ષ્મીચં મહેતાએ બનાવેલા મુંબઈ નગરીના સર્વપ્રથમ ચીયંપોકલીના ધર્મસ્થાનકમાં ટ્રસ્ટી તરીકે શ્રી કિરીટભાઈ આજે પણ સેવા આપી રહ્યા છે.

સદર ઉપાશ્રયે પૂ. ગુલાબભાઈ મ.ના સાંનિધ્યે ચાતુર્માસ બિરાજીત પૂ.મુક્ત લીલમગુરુણીના સુશિષ્યા પૂ. વીરમતિભાઈ મ.ના સદૃપુદેશથી ઉમદા દિલવાન શ્રીમતિ નીરુભેનને આગમ પ્રકાશનમાં યત્કિચિત્ લાભ લેવાની ભાવના જાગૃત થઈ. તેણે ત્રણે ભાઈઓને આ મહાલાભના સહભાગી બનાવ્યા અને આજે તેઓશ્રી ભગવતી સૂત્ર ભાગ-પના શ્રુતાધારનો લાભ લઈ રહ્યા છે. શ્રી કિરીટભાઈ વર્ગે સર્વ પરિવારજનોની ધર્મભાવનાને અમે વધાવીએ છીએ. જૈન સમાજને પ્રતિદિન આપનો વિશેષ લાભ મળતો રહે તેવી શુભેચ્છા સહ.

ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સદ્ગ્રિપેક

- તીર્થકર પ્રભુના પવિત્ર ઉપદેશદ્વય આગમગ્રંથો દરેક ધર્મનિષ્ઠ સ્વાધ્યાયપ્રેમી શ્રમણોપાસકે પોતાના ઘરમાં વસાવવા જોઈએ.
- તીર્થકરોની અનુપસ્થિતિમાં તીર્થકરોના ઉપદેશદ્વય ગ્રંથો સાક્ષાત् તીર્થકર તુલ્ય માનીને આગમગ્રંથોને ઘરમાં કબાટ કે શોકેશમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપે રાખવા.
- પ્રતિદિન તીર્થકરોને સ્મૃતિપટ પર લાવી અહોભાવપૂર્વક ગ્રાગ ભાવ વંદન કરવા.
- ઘરના સદ્ગ્રામોએ સાથે મળી શ્રદ્ધાપૂર્વક આગમવાંચન કરવું.
- વિનય ધર્મનું મૂળ છે તેથી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય માટે ગુરુની આજ્ઞા લેવી.
- ઉર આગમગ્રંથોમાંથી કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસના પ્રથમ અને ચોથા પ્રફરમાં અને ઉત્કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય અસ્વાધ્યાય કાલને છોડીને ઓટલે કે બે સંધ્યા અને બે મધ્યાહન કાલીન ૪૮ મિનિટને છોડીને ગમે ત્યારે કરી શકાય છે.
- પ્રાતઃ ઉપાકાલ, સંધ્યાકાલ, મધ્યાહન અને અર્ધરાત્રિએ બે - બે ઘડી શાસ્ત્રનો મૂળપાઠ વાંચવો નહીં.
- ઉર અસ્વાધ્યાયમાં શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય થાય નહીં.
- ઘરમાં સંડાસ - બાથડુમ હોય, સ્લીઓને માસિકધર્મ હોય, વગેરે કારણોથી ઘરમાં આગમ રાખવાથી અશાતના થાય, તેવી માન્યતા યોગ્ય નથી કારણે સાધ્વીજી પોતાની પાસે આગમ ગ્રંથો રાખે છે.
- માસિક ધર્મવાળા બહેનોએ શાસ્ત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તે વ્યક્તિની સામે પણ સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તેનાથી દૂર અલગ સ્થાનમાં બેસીને સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે. ગુજરાતી અનુવાદ, ભાવાર્થ, વિવેચન, માસિક ધર્મમાં પણ બહેનો વાંચી શકે છે. તેમાં કોઈ જાતની અશાતના નથી.
- આ સમસ્ત નિયમો મૂળપાઠ વાંચવા કે સ્વાધ્યાય કરવા માટેના છે. કેવળ શાસ્ત્રોના ગુજરાતી ભાવાર્થ વાંચવા હોય, તો ઉપરોક્ત નિયમો લાગુ પડતા નથી.
- આગમગ્રંથોના આધારે જ ભૂતકાલમાં અનંત જીવોએ આત્મકલ્યાણ કર્યું છે. આગમગ્રંથોના આધારે જ પાંચમા આરાના અંત સુધી જિનશાસન જ્યવંતું રહેશે. તેથી આગમગ્રંથોનું સંપૂર્ણતઃ બહુમાન જાળવવું.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પૂ. શ્રી દુંગરસિંહજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	13	આદ્યયન-૨ : પરિષિહ	
પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	15	પરિચય	૩૦
પૂ. શ્રી રત્નલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	17	પરીષહ અને તેના પ્રકાર	૩૨
પૂર્વ પ્રકાશનના બે બોલ	19	ક્ષુદ્રા, પિપાસા પરીષહ	૩૪
પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ	21	શીત, ઉષા પરીષહ	૩૮
અભિગમ	23	ડાંસ મચ્છર, અચેલ પરીષહ	૪૦
સંપાદકીય	28	અરતિ, સત્રી, ચર્ચા પરીષહ	૪૩
સંપાદન અનુભવો	34	નિષધા, શય્યા, આકોશ પરીષહ	૪૮
અનુવાદકાની કલમે	37	વધ, યાચના, અલાભ પરીષહ	૫૧
ઉર અસ્વાધ્યાય	62	રોગ, તૃદ્વા સ્પર્શ, જલ-મલ પરિપહ	૫૪
શાસ્ત્ર પ્રારંભ		સત્કાર પુરસ્કાર, પ્રશા પરીષહ	૫૭
આદ્યયન-૧ : વિનયશ્રુત		અશાન, દર્શન પરીષહ	૫૮
પરિચય	૧	આદ્યયન-૩ : ચતુરંગીય	
વિનીત-અવિનીતનાં લક્ષણો	૩	પરિચય	૬૩
અવિનીતને કૂતરી, સૂવરની ઉપમા	૪	ચાર પરમ અંગોની હૃદાભતા	૬૬
વિનયીની દશ શિષ્યાઓ	૬	જીવનું સંસારપરિભ્રમણ	૬૬
અવિનીત-વિનીત શિષ્યની વૃત્તિ	૮	ધર્મશ્રવણ, ધર્મશ્રદ્ધા	૭૧
વિનીતનો વાર્ષી વિવેક	૧૦	સંયમમાં પુરુષાર્થ	૭૬
આત્મદમનની શ્રેષ્ઠતા	૧૧	ચતુરંગ પ્રાણિનું ફળ	૭૭
ગુરુ પ્રત્યેનો વિનયભાવ	૧૩	આદ્યયન-૪ : અસંસ્કૃત	
વિનીત શિષ્ય પ્રત્યે ગુરુનું કર્તવ્ય	૧૫	પરિચય	૮૨
ભાષાદોષ પરિહરણ	૧૬	અસંસ્કૃત જીવન અને અશરણતા	૮૪
વિનીત શિષ્યનું આસન	૧૮	પાપકર્માનું પરિણામ	૮૫
ભિક્ષાગ્રહણ તથા આહાર વિધિ	૨૦	અપ્રમત જીવનની પ્રેરણા	૮૭
શિષ્યનો અનુશાસન પ્રત્યેનો અભિગમ	૨૩	અંતિમ વયે ધર્મ કરવાની ભમજા	૮૮
આચાર્ય પ્રતિ વિનય	૨૪	કષ્ટ સહિષ્ણુત, કષાયવિવેક	૯૦
વિનીતને લૌકિક, લોકોત્તર લાભ	૨૬	સુસંસકારિતા જીવનની પ્રેરણા	૯૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અદ્યાયન-૫ : અકામમરણીય પરિચય		અદ્યાયન-૬ : નમિપુરજ્યા	
બે પ્રકારનાં મરણ	૭૩	પરિચય	૧૫૨
અકામ મરણ સ્વરૂપ	૭૬	નમિરાજર્ખિનો જન્મ, પૂર્વજન્મ સમરણ	૧૫૬
સકામમરણની પ્રતિશા	૭૭	નમિરાજર્ખિનું અભિનિષ્ઠમણ	૧૫૭
સદગૃહસ્થનાં લક્ષણો	૧૦૨	ખ્રાલણના રૂપમાં ઈન્દ્રજા ૧૦ પ્રશ્ન	૧૫૮
સકામમરણની પ્રાપ્તિ અને ઉપાય	૧૦૪	૧) ભિથિલામાં કોલાહાલનું કારણ	૧૫૮
અદ્યાયન-૭ : કુલક નિગ્રંથીય		૨) મહેલ, અંત:પુરના બળવાનો નિર્દેશ	૧૬૦
પરિચય	૧૧૧	૩) નગરની સુરક્ષા	૧૬૩
અવિદ્યાઙ્કણ	૧૧૩	૪) વિવિધ પ્રાસાદ નિર્માણ	૧૬૫
સત્ય દાખિનો ઉપદેશ	૧૧૪	૫) ચોર આદિથી નગરની સુરક્ષા	૧૬૬
અપ્રમત્ત રહેવાની પ્રેરણા	૧૧૮	૬) રાજાઓને જીતવાની પ્રેરણા	૧૬૭
અદ્યાયન-૮ : ઉરલીય		૭) યજાદિની પ્રેરણા	૧૬૮
પરિચય	૧૨૩	૮) ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મસાધના	૧૭૧
બોકડાનું દઘાંત	૧૨૫	૯) ભંડાર વૃદ્ધિની પ્રેરણા	૧૭૩
આસક્તિનું પરિણામ	૧૨૬	૧૦) અપ્રાપ્ત સુખની ચાહના	૧૭૪
કાંકણી અને કેરીનું દઘાંત	૧૨૮	દેવેન્દ્ર દ્વારા ગુણકીર્તન	૧૭૬
ત્રણ વણિકોનું દઘાંત	૧૩૦	અદ્યાયન-૧૦ : હુમપત્રક	
માનુષિક, દેવિક કામભોગ, તેના પરિણામ	૧૩૪	પરિચય	૧૮૧
ભાલ પડિતની મનઃસ્થિતિ અને પરિણામ	૧૩૬	જીવનની કષણભંગુરતા અને પ્રમાદત્યાગ	૧૮૨
અદ્યાયન-૯ : કાપિલીય		મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા	૧૮૩
પરિચય	૧૩૮	ધર્મચરણની દુર્લભતા	૧૮૭
દુર્ગતિ નિવારક પ્રશ્ન અને ઉત્તર	૧૪૧	ઈન્દ્રિયબલની ઉત્તરોત્તર ક્ષીણતા	૧૮૮
નિર્લિપિતાનો ઉપદેશ	૧૪૨	રોગોથી શરીરનો વિદ્વંશ	૧૯૧
પ્રાણવધ અને અહિંસા	૧૪૪	સંયમી જીવનની હિતશિક્ષા	૧૯૨
રસાસક્તિ ત્યાગ	૧૪૬	અદ્યાયન-૧૧ : બહુશુત પૂજા	
કુશીલ જીવનનું દુષ્પરિણામ	૧૪૭	પરિચય	૧૯૭
લોભવૃત્તિનું સ્વરૂપ	૧૪૮	અબહુશુતનું સ્વરૂપ	૧૯૯
સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ	૧૪૯	શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં સાધક-બાધક કારણો	૨૦૦
		અવિનીત, વિનીતનાં લક્ષણ	૨૦૧
		બહુશુત થવાની ભૂમિકા	૨૦૫

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
બહુશુતની ઉપમાઓ	૨૦૬	પ્રભુજ્ઞ પુરોહિતનો પત્ની સાથે વાર્તાવાપ	૨૭૫
બહુશુતતાનું સર્વોચ્ચ ફળ	૨૧૨	પુરોહિતના ધન નિમિત્તે રાણીને વૈરાગ્ય	૨૭૬
અદ્યયન-૧૨ : હરિકેશીય		રાજાને રાણીનો હદ્યદ્રાવક ઉપદેશ	૨૭૭
પરિચય	૨૧૫	ઇ આત્માઓની પ્રત્રજ્યા અને મુક્તિ	૨૮૩
હરિકેશબલ મુનિ પરિચય	૨૧૮	અદ્યયન-૧૫ : સભિક્ષુ	
ખ્રાલણો દ્વારા મુનિની અવશા	૨૧૯	પરિચય	૨૮૫
મુનિના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ યક્ષ	૨૨૧	ભિક્ષુના લક્ષ્ણો અને આચાર ધર્મ	૨૮૮
યક્ષ અને ખ્રાલણોની ચર્ચા	૨૨૩	અદ્યયન-૧૬ : ખ્રાલયર્થ સમાવિસ્થાન	
યક્ષની શક્તિનો પ્રયોગ	૨૨૮	પરિચય	૩૦૦
ચમત્કારથી નમસ્કાર	૨૩૧	ખ્રાલયર્થ સમાવિસ્થાનનું મહાત્મ્ય	૩૦૩
તપસ્વી મુનિનો મહિમા	૨૩૩	ખ્રાલયર્થના દસ સમાવિસ્થાન	૩૦૪
ભાવયણ અને ભાવસ્નાન	૨૩૪	દસ સમાવિસ્થાનનું પદ્ધરૂપે નિરૂપણ	૩૧૪
અદ્યયન-૧૩ : ચિત્ર સંભૂતીય		ખ્રાલયર્થનો મહિમા	૩૨૦
પરિચય	૨૪૦	અદ્યયન-૧૭ : પાપશ્રમણીય	
સંભૂત અને ચિત્રાનો જન્મ	૨૪૪	પરિચય	૩૨૩
કૌંપિલ્ય નગરમાં બંનેનું મિલન	૨૪૫	શાનમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૫
પરસ્પર શુભાશુભ કર્મફળનું કથન	૨૪૭	વિનયમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૬
સંભૂત દ્વારા ભોગોનું નિમત્તણી	૨૪૮	ઈર્યા સમિતિમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૭
ચિત્રમુનિ દ્વારા વૈરાગ્યમય ઉપદેશ	૨૪૯	પ્રતિલેખનમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૮
ચક્વતીની સંયમગ્રહણાની અસમર્થતા	૨૫૩	કખાયલાવોથી પાપશ્રમણતા	૩૨૯
ચિત્રમુનિ દ્વારા ધર્મપ્રેરણા	૨૫૪	આસન-શયન વિષયક પાપશ્રમણતા	૩૩૦
ખ્રાલદાન ચક્વતીની અધોગતિ	૨૫૬	આહાર અવિવેકથી પાપશ્રમણતા	૩૩૧
ચિત્રમુનિનું નિર્વાણ	૨૫૮	અસ્થિર ચિત્તથી પાપશ્રમણતા	૩૩૨
અદ્યયન-૧૪ : ઈખુકારિપ		કુશીલ આચરણથી પાપશ્રમણતા	૩૩૩
પરિચય	૨૫૮	પાપશ્રમણનું ભવિષ્ય	૩૩૪
ઇ જીવોનો પરિચય	૨૬૧	અદ્યયન-૧૮ : સંજીવીય	
પુરોહિત કુમારોની વિરક્તિ	૨૬૨	પરિચય	૩૩૬
પુરોહિતનો દીક્ષા નિરોધક નિર્દેશ	૨૬૪	સંજીવ રાજાનું પૂર્વજીવન	૩૩૮
પુરોહિત પુત્રોનો વૈરાગ્ય સભર ઉત્તર	૨૬૬	સંજીવ રાજાને મુનિદર્શન	૩૪૦
સંયમ સ્વીકારની તીવ્ર તમના	૨૭૩	રાજાને મુનિનો ઉપદેશ	૩૪૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સંજ્ય રાજાની દીક્ષા	૩૪૪	શ્રમણધર્મની કઠોરતાનું દિગ્દર્શન	૩૮૪
કાન્તિયમુનિ અને સંજ્યરાજર્ષિનું મિલન	૩૪૫	સંયમ દુષ્કરતાની વિવિધ ઉપમાઓ	૩૮૭
સંજ્યમુનિને ધર્મપ્રેરણા	૩૫૦	નારકીય દુઃખ સ્મૃતિની અભિવ્યક્તિ	૩૯૦
ભરત, સગર, ચક્રવર્તી	૩૫૨	સંયમને મૃગચયારીની ઉપમા	૪૦૧
મધ્વા, સનતુર્માર ચક્રવર્તી	૩૫૪	મૃગાપુત્રની સંયમ સાધના	૪૦૪
શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ ચક્રવર્તી	૩૫૫	અદ્યાયન-૨૦ : મહાનિર્ગંથીય	
તેમજ તીર્થકર		પરિચય	૪૧૨
મહાપદ્મ, હરિષેણ, જ્ય ચક્રવર્તી	૩૫૮	મોક્ષ અને ધર્મનું કથન	૪૧૫
દશાર્ધભક્ત રાજી	૩૬૧	શ્રેષ્ઠીક રાજાને અનાથી મુનિના દર્શન	૪૧૬
ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધ	૩૬૩	અનાથ-સનાથપણાનું રહસ્ય	૪૧૮
ઉદાયન આદિ રાજી	૩૬૭	અનાથતાની વ્યાખ્યા	૪૨૧
અદ્યાયન-૧૬ : મૃગાપુગીય		સનાથ બનવાનો ઉપાય	૪૨૬
પરિચય	૩૭૩	અન્ય પ્રકારની અનાથતા	૪૨૮
મૃગાપુત્રનો વૈભવ	૩૭૫	મહાનિર્ગંથીય પથ અને ફળ	૪૩૫
મૃગાપુત્રને મુનિદર્શન	૩૭૬	પરિશિષ્ટ-૧	
મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય	૩૭૮	વિવેચિત વિષયોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા	૪૪૦
વૈરાગ્ય ભાવનું નિવેદન	૩૭૯		

ગોંડલ ગરછાધિપતિ, એકાવતારી આચાર્ય પ્રવર

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી કુંગરસિંહજી મ.સા.

ઉપન દર્શન

નામ	:	શ્રી કુંગરસિંહભાઈ.
જન્મ	:	વિ. સં. ૧૭૮૨.
જન્મભૂમિ	:	માંગરોળ.
પિતાશ્રી	:	ધર્મનિષ શ્રી કમળસિંહભાઈ બદાણી.
માતુશ્રી	:	સંસ્કાર સંપત્તા શ્રીમતી હીરબાઈ.
જન્મ સ્કેટ	:	માતાએ સ્વપ્નમાં લીલોછમ પર્વત અને કેસરી સિંહને પોતાની સમીપે આવતો જોયો.
ભાતુ ભગ્નિ	:	ચાર બેન - બે ભાઈ.
વૈરાગ્ય નિમિત્ત	:	પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.નો ઉપદેશ.
સંયમ સ્વીકાર	:	વિ. સં. ૧૮૧૫ કારતક વદ - ૧૦ દિવબંદર.
સદગુરુદેવ	:	પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.
સહ દીક્ષિત પરિવાર	:	સ્વયં, માતુશ્રી હીરબાઈ, બલેન વેલબાઈ, ભાગેજી - માનકુંવરબેન અને ભાગેજી - હીરાચંદભાઈ.
સંયમ સાધના	:	અપ્રમતાદશાની પ્રામિ માટે સાડા પાંચ વર્ષ નિદ્રાત્યાગ, જ્ઞાનારાધના, ધર્મશાસ્ત્રો, દર્શનશાસ્ત્રો અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ.
તપ આરાધના	:	રસેન્દ્રિય વિજ્યના વિવિધ પ્રથોગો, મિતાણાર. સ્વાધ્યાય, સાડાપાંચ વરસ નિદ્રાત્યાગ, ધ્યાનદ્ર્ય આભ્યાંતર તપ.
ગોંડલ ગરછ સ્થાપના	:	વિ. સં. ૧૮૪૫ મહાસુદ - ૫ ગોંડલ.
તથા આચાર્ય પદ પ્રદાન		
જ્વલંત ગુણો	:	વિનય, વિવેક, વિચક્ષણતા, વિરક્તિ, કર્ણા,
પ્રમુખ શિષ્ય	:	સમયસૂચકતા વગેરે...
પ્રમુખ શિષ્યા	:	આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
	:	પૂ. શ્રી હીરબાઈ મ., પૂ. શ્રી વેલબાઈ મ., પૂ. શ્રી

સાધુ સંમેલન

વિહાર ક્ષેત્ર

પ્રતિબોધિત શ્રાવકવર્ય

સ્થિરવાસ

અનશન આરાધના

આયુષ્ય

ઉત્તરાધિકારી

ઉપનામ

પાટ પરંપરા

માનસુંવરભાઈ મ.

**: વિ. સં. ૧૮૬૧માં આજાનુવર્તી ૪૫ જેટલા સાધુ-
સાધીજીઓનું સંમેલન કરી સંતોની આચાર વિશુદ્ધિ
માટે ૧૩ નિયમો બનાવ્યાં.**

**: કાઠિયાવાડ, ઝાલાવાડ, કસ્ય, માંગરોળ, વેરાવળ,
પોરબંદર, દીવબંદર આદિ કંદળ પ્રદેશમાં
ગ્રામાનુગ્રામ.**

: શ્રી શોભેચંદ્ર કરસનજી શાહ - વેરાવળ.

: વિ. સં. ૧૮૭૧ ચૈત્ર સુદ - ૧૫ થી ગોંડલમાં.

**: વિ. સં. ૧૮૭૭ ફાગણ સુદ - ૧૩ થી અનશન
પ્રારંભ, વૈશાખ સુદ - ૧૫ સમાવિમરણ.**

**: ૪૪ વર્ષ, સંયમ પર્યાય - ૬૨ વર્ષ, આચાર્ય પદ - ૩૨
વર્ષ.**

: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.

: ગયાધિપતિ, નિદ્રાવિજેતા, યુગપ્રધાન, એકાવતારી.

**: ગોંડલ ગયાધિપતિ આચાર્ય પ્રવર ગુરુદેવ
પૂ. શ્રી કુંગરસિંહજી મ.સા.**

દ્વિતીય પદૃધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.

તૃતીય પદૃધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી નેણસી સ્વામી.

ચતુર્થ પદૃધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી જેસંગજી સ્વામી.

પંચમ પદૃધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી દેવજી સ્વામી.

મહાતપસ્વી પૂ. શ્રી જ્યયચંદ્રજી સ્વામી

યુગદ્યાતપસ્વી પૂ. શ્રી માણેકચંદ્રજી મ.સા.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.

તપસમ્ભાત ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રત્નિલાલજી મ.સા.

વિધમાન વિચરતો પરિવાર : ૧૧ સંતો, ૩૦૦ જેટલા સતીજીઓ.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી, મુનિપુંગવ

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.

ઉપન દર્શન

શુભ નામ	પ્રાણલાલભાઈ,
જન્મભૂમિ	વેરાવળ.
પિતા	શ્રીમાન શ્રી કેશવજીભાઈ મીઠાશા.
માતા	સંસ્કાર સંપત્તિ કુંવરબાઈ.
જાતિ	વીસા ઓસવાળ.
જન્મદિન	વિ. સં. ૧૯૫૪, શ્રાવણ વદ પાંચમ, સોમવાર.
ભાતૃ-ભગ્નિની	ચાર બાઈ, ત્રણ બહેનો.
વૈરાગ્ય બીજારોપણ	બે વર્ધની બાલ્યવયે.
વૈરાગ્ય ભાવ-પ્રગટીકરણ	૧૩ વર્ધની કુમાર અવસ્થામાં.
સંયમ સ્વીકાર	૨૧ માં વર્ષ વિ. સં. ૧૯૭૬ ફાગાણ વદ છઠ, ગુરુવાર. તા. ૧૩-૩-૧૯૨૦
દીક્ષા ભૂમિ	બગસરા-દરખાર વાજસુરવાળાના ઉદ્ઘાનમાં વટવૃક્ષ નીચે.
ગચ્છ પરંપરા	ગોડલ ગચ્છ.
સંયમદાતા	મહાતપસ્વી પૂ. જયચંદ્રજી મ.સા.
શિક્ષા દાતા	પરમ શ્રદ્ધેય તપસ્વી માણેકચંદ્રજી મ. સા.
ધાર્મિક અભ્યાસ	આગમજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા સાહિત્ય, રાસ સાહિત્ય, વ્યાકરણ, મહાકાવ્યો, કર્મસાહિત્ય, જૈનેતર ગ્રંથોનું વિશાળ અવલોકન, દર્શન શાસ્ત્રના તજજ્ઞ.
સંઘ નેતૃત્વ	ત્રણ વર્ધની દીક્ષા પર્યાપ્તે તપસ્વી પૂ. માણેકચંદ્રજી મ. સા. ના સંથારાના સમયથી.
સેવા શુશ્રૂષા	વડીલ સાત ગુરુભાતા અને અનેક સંતોની સેવા કરી.

સમાજોત્કર્ષ

જ્ઞાન પ્રસાર

દેહ વૈભવ

આભ્યંતર વૈભવ

વિહાર ક્ષેત્ર

ગૌડલ ગચ્છ સંમેલન

ઉપનામ

સ્વહસ્તે દીક્ષિત પરિવાર

અંતિમ ચાતુર્માસ

દેહ વિલય

અંતિમ વિધિ

શિષ્ય પરિવાર

ચતુર્વિંદ્ય સંઘ સમાધિ માટે તારવેલા ત્રણ સિદ્ધાંત
 (૧) લોકોના પરોપકાર માટે દાનધર્મની પ્રધાનતા
 (૨) અ ખંડન વાદ (૩) નીતિ અને પ્રામાણિકતાનું
 આંદોલન, જૈન-જૈનેતરો (કાઠી, દરખાર, આહિર)ને સપ્ત
 વ્યસનથી મુક્તિ, અનેક સ્થાને સાધર્મિક રાહત યોજના.

રાજકોટ, ગૌડલ, જેતપુર, ધોરાજી, વડિયા, વેરાવળ,
 પોરબંદર, માંગરોળ, જામનગર, ભાવનગર વગેરે અનેક
 સ્થાને જ્ઞાન ભંડાર, વિદ્યાલયની સ્થાપના અને જીર્ણોધ્યાર.

લાવણ્યમયી મુદ્રા, સૂર્ય સમ તેજસ્વી મુખ, ચંદ્રસમી શાંત
 આભા, વિશાળ ભાલ, નૂરભર્યાન્યનો, ઘૂઘરાળા કેશ, વીજા
 જેવો સુમધુર કંઠ અને સિંહ જેવી ગર્જના.

વિનય સંપત્તા, વિવેક, સાદાઈ, પ્રેમ, વૈરાગ્ય, સેવા,
 પ્રવચન-પટુતા, ગુરુચરણ સેવા, દીર્ઘ દાખિલ, ત્યાગમસ્તી.

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત.

વિ. સં. ૨૦૦૭માં ગચ્છ ઐક્યતા માટે મહત્વનું યોગદાન.

પંજાબ કેસરી કાશીરામજી મ. સા. દ્વારા પ્રદાન
 'સૌરાષ્ટ્ર કેસરી'

ચાર સંત- તપોધની પૂ. રતિલાલજી મ. સા., અનશન
 આરાધક તપસ્વી પૂ. જગજીવનજી મ. સા., પૂ. નાના
 રતિલાલજી મ. સા., પરમ દાર્શનિક પૂ. જયંતમુનિજી
 મ. સા., પૂ. મોટા પ્રભાબાઈ મ. આદિ ૧૫ સતીજી.

બગસરા.

વિ. સં. ૨૦૧૩ માગસર વદ તેરસ, શનિવાર પ્રાતઃ ૭-૩૦
 કલાકે ઈ. સ. ૨૮-૧૨-૧૯૮૫૬.

સાતલડી નદીના કિનારે (બગસરા)

વર્તમાને ૧૧૮ સંત-સતિજીઓ 'પ્રાણ પરિવાર' ના નામે
 સમગ્ર ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

તપસાંત્ર પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રત્નિલાલજી મ.સા. નું

અવન દર્શન

શુભ નામ	રત્નિલાલભાઈ
જન્મસ્થાન	પરબવાવડી (સૌરાષ્ટ્ર)
જન્મદિન	આસોવદ અમાસ વિ. સં. ૧૯૬૮
પિતા	શ્રીમાન માધવજીભાઈ રૈયાણી
માતા	સદાચાર સંપત્તા જમકુભાઈ
વૈરાગ્ય ભાવ	૧૭ મા વર્ષે
દીક્ષા	ફાગણ વદ પાંચમ, ગુરુવાર વિ. સં. ૧૯૮૮-જૂનાગઢ
ગુરુદેવ	સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. પ્રાણિલાલજી મ.સા.
ગચ્છ પરંપરા	ગોડલ ગચ્છ.
અભ્યાસ યોગ	વ્યાવહારિક- પાંચ ધોરણ, ધાર્મિક- ૧૮ આગમ કંઠસ્થ, શેતામ્ભર-દિગંબર સાહિત્ય, કાર્મગ્રથિક સાહિત્ય, દાર્શનિક સાહિત્ય, વ્યાકરણ સાહિત્ય
સાધના યોગ	રાત્રિ-દિવસ નિરંતર જીગૃતદશાએ આત્મસાધના અલ્યનિદ્રા.
સેવાયોગ	વડીલ વૃદ્ધ હ સંતોની સેવા કરી.
તપયોગ	૧૮ વર્ષ એકાંતર ઉપવાસ, ૮૮૮ આયંબિલ તપ (સાગાર), ૧૮ વર્ષ પાણીનો ત્યાગ, ૮ વર્ષ મકાઈ સિવાય શેષ અનાજ ત્યાગ.

મૌનયોગ

પુષ્ય પ્રભાવ

વિહાર ક્ષેત્ર

જ્ઞાન અનુમોદન

દીક્ષા પ્રદાનસંખ્યા

આચરિત સૂત્રો

જીવંત ગુણો

અનશન પ્રત્યાખ્યાન

અંતિમ ચાતુર્માસ

મહાપ્રયાણ

અંતિમ દર્શન તથા પાલભી

અંતિમકિયા સ્થાન

દીક્ષા પછી ૮ વર્ષ એકાંત મૌન સાધના. ઈ. સ. ૧૯૮૨
નવેમ્બરથી આજીવન મૌન આરાધના.

ગુરુદેવના પુષ્ય પ્રભાવે અનેક આત્માઓએ માસખમળા
આદિ નાની મોટી તપશ્ચર્યાઓ તથા હજારોની સંખ્યામાં
વર્ધીતપની આરાધના કરી છે. તેમજ દાન, શીલ અને
ભાવની વૃદ્ધિ થઈ છે.

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, બિહાર, બંગાળ
શ્રમણી વિદ્યાપીઠના પ્રેરક બની ૩૦ શિષ્યાઓ અને ૩૦
વેરાગી બહેનોને અભ્યાસાર્થે રહેવાની આજા આપી. ત્રણ
સામૂહિક ચાતુર્માસ કરાવી શાસ્ત્રવાચના કરાવી.

૧૪૫ મુમુક્ષુઓને અણગાર બનાવ્યા.

જતું કરવું, ગમ ખાવો, વાદ-વિવાદ કે દલીલ ન કરવા, જે
થાય તે સારા માટે, કોઈ પણ જીવની ટીકા કે નિંદા ન કરવી.

વિશાળતા, ઉદારતા, માધ્યસ્થતા, સહિષ્ણુતા, ભદ્રિકતા,
સમાધાન વૃત્તિ, જ્ઞાનરૂપી.

ઈ. સ. ૧૯૮૨ રાજકોટમાં પૂ. ભાગ્યવંતાબાઈ મ. ને
૫૮ દિવસની અનશન આરાધના કરાવી.

રાજકોટ, શ્રી રોયલપાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ
સંચાલિત ઓમાનવાળા ઉપાશ્રય. (૧૯૮૭)

રાજકોટ, તા. ૮-૨-૧૯૮૮ મહા સુદ ૧૧॥ રવિવાર
મધ્યાહ્ન કાળે ૧.૩૫ કલાકે.

શ્રી રોયલ પાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ, રાજકોટ.

'તપસમાટ તીર્થધામ',
રાજકોટ-અમદાવાદ હાઈ-વે, સાત હનુમાન સામે,
રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ

(બીજી આવૃત્તિ)

તીર્થકર ભગવાનના અમૃતસમા વચ્ચનોને 'આગમ' રૂપે ગણધર ભગવંતોએ જીવીને શિષ્ય પરંપરાને અર્પણ કર્યાયને આપણને અમૃત વચ્ચનો પ્રામ થયા.

તીર્થકર ભગવાને અનંતજ્ઞાનને શ્રીમુખેથી પ્રગટકરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગણધર ભગવંતોએ આગમજ્ઞાનને હૃદયસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

શિષ્ય પરંપરાએ આગમ જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

દેવદ્ર્ઘિંગણિ ક્ષમાશ્રમાઓ આગમજ્ઞાનને ગ્રંથસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગ્રંથસ્થ આગમોને અનેક આચાર્યાઓએ સમયાનુસાર લોકલોગ્ય ભાષાશૈલીમાં અનુપાદ કરીને સર્વજન સહજ બનાવ્યા. આ જ પરંપરામાં સૌરાષ્ટ્રકેસરી પૂર્ણ ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની જન્મથતાબ્દી અવસરે તેમના જ પરિવારના મહાસતીજીઓએ ગુજરાતીમાં અનુપાદ કરીને જૈન સમાજની જ્ઞાન સાધનાને આગમિક બનાવવામાં બહુમૂલો ફાળો આપ્યો છે. આ મહા કાર્યમાં અપૂર્વ શુત આરાવિકા પ્રધાન સંપાદિકા ભાવથોળિની શ્રી લીલમબાઈ મ. અને સહ સંપાદિકા શ્રી આરતીબાઈ મ., શ્રી સુલોધિકાબાઈ મ. ના સહયોગ મળ્યો છે.

આ આગમ બત્તીસીની પ્રથમ આવૃત્તિને ગુજરાતના દરેક સંપ્રદાયના સાધુ-સાધી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો બહુંભૂત પ્રતિસાદ મળતા ટૂંક સમયમાં ૧૦૦૦ આગમ ગ્રંથો અનુપલબ્ધ થઈ ગયા અને પુનઃ પ્રકાશનની આવશ્યકતા ઉભી થઈ.

અહીં એક ખાસ ઉલ્લેખ કરવાનો કે જ્યારે પ્રથમવાર આગમ પ્રકાશનની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે જ તપસમાટ પૂર્ણ ગુરુદેવ શ્રી રત્નલાલજી મ. સા. એ શાસન પ્રભાવક પૂર્ણ નમ્રમુનિ મ. સા. પર કૃપાદિત વરસાવી. તેમણે પાટીમાં લખી આપ્યું કે નમ્રમુનિ આગમ પ્રકાશનનું કાર્ય સંબાળશે.

પૂર્ણ ગુરુદેવની દીર્ઘદિન અને કૃપાદિતને અનુભવતા પૂર્ણ ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા.

એ અમોને આજા આપી કે આપણે આગમ ગ્રંથો પ્રકાશનની બીજી આવૃત્તિ 'પારસધામ' ના ઉપક્રમે પ્રગટ કરવી છે.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નામસુનિ મ. સા. ની આજાને શિરોધાર્ય કરીને પારસધામ - ધાટકોપરના ઉપક્રમે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્તીસીને પુનઃ પ્રગટ કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

અમારા આ આણમોલ કાર્યમાં અમને શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ (હેમાણી)-U.S.A. તથા શ્રી જિતેનભાઈ શાહ (કલકતા) નો અનન્ય સહકાર મળ્યો, જેના કારણે અમારું કાર્ય સરળ બન્યું છે. અમારા આ કોમખ્યુટર કાર્યમાં શ્રી અમીનભાઈ આજાદ તથા સ્નેહા અમીત દર્જનો પણ સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે. તેવી જ રીતે ઉદારદિવા દાતાશ્રીઓ એ પણ અમને સહયોગ આપીને અમારું કાર્ય વેગવાન બનાવેલ છે.

અમે તે સર્વના આભારી છીએ.

અંતમાં આગમ પ્રકાશન આપણા સહના આત્માને અનંતશાન પ્રાગટ્યમાં સહયોગી બને એ જ ભાવના.

• શ્રી ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન •

વલ્લભભાગ લેન, તિલક રોડ, ધાટકોપર(ઇસ્ટ), મુંબઈ - 400009

ફોન - 3204 3232.

પૂર્વ પ્રકાશકના બે બોલ

(પહેલી આવૃત્તિ)

અનંત તીર્થકર સહ પ્રભુ મહાવીરના અનંત જ્ઞાનની અમૂલ્ય નિવિ છે આપણા આગમગ્રંથો. જેના માધ્યમથી જ જિનશાસન જ્યવંતું રહ્યું છે, રહે છે અને રહેશે. તેને જીવંત રાખવા અને જન જનનાં મન સુધી પહોંચાડવા તે પ્રત્યેક જૈન નામ ધરાવતી વ્યક્તિની પવિત્ર ફરજ છે. આ પવિત્ર ફરજને જ ધર્મ સમજીને જે તેનું આચરણ કરે છે અને પોતાનાં તન-મન અને ધનને તે કાર્યમાં સમર્પિત કરે છે, તેનું મનુષ્ય જીવન સફળ થાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તે સાધક જિનશાસનની પ્રભાવનાનો અમૂલ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.

આવો જ અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા આપણા ગુજરાતી સમાજને માટે આગમોના મૂળ પાઠ તથા સરળ ગુજરાતી અનુવાદ વિવેચન સહિત પ્રકાશન કરવા માટે પૂ. મુક્ત લીલમ પરિવારને એક ચિંતનધારા જૂનાગઢની પુષ્યભૂમિ પર સ્પર્શી અને જેને રાજાણા નગરી રાજકોટમાં રોયલપાર્ક ઉપાશ્રયમાં સાકાર સ્વરૂપ મળ્યું.

આપણા સૌના પરમ ઉપકારી ગોંડલ ગચ્છાવિપતિ, નિદ્રા વિજેતા, એકાવતારી, યુગપુરુષ પૂ. શ્રી દુંગરસિંહજી મ. સા.ની પાઠ પરંપરાએ પૂ. શ્રી જ્ય-માણેકના લાડીલા શિષ્યરન્ત સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા.ની જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે આ વિરાટ આયોજન કર્યું. પૂ. મહાસતીજીઓએ પોતાની ચિંતનધારાને પૂજ્ય ગુલ્વર્ણાની સમક્ષ પ્રગત કરી. સહૃદાના હર્ષાલ્લાસ અને આશીર્વાદ સાથે સ્વીકૃતિના સમાચાર પ્રાપ્ત થયા. રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશ્ચામાં અમે તુરંત સમિતિ રચવાની જાહેરાત કરી.

રાજકોટ પ્રાણ પરિવારના સામૂહિક ચાતુર્માસ દરમ્યાન જન્મ શતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે વિ. સં. ૨૦૫૭ સન્ ૧૯૮૭ માં "પૂ. પ્રાણગુરુ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ રાજકોટ"ની સ્થાપના થઈ. ત્યાર પછી તપસમાટ શ્રી રત્નલાલજી મ. સા., ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા. ઠ. પાંચ તથા પ્રાણ પરિવારના ૭૩ સાધીજીઓના પાવન સાનિધ્યમાં જન્મ શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણની તપ-જપ, સાધના સાથે ભવ્ય રીતે ઉજવણી કરવામાં આવી.

શ્રી ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ દ્વારા તર આગમો અને પ્રાણગુરુ સમૃતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું નિશ્ચિત થયું. આગમોનું લેખન કાર્ય પ્રાણ પરિવારના સતીવૃદ્ધ સહધ સ્વીકારી લીધું. આ રીતે સર્વ સમવાયનો સુયોગ થતાં કાર્યનો પ્રારંભ વેગવંત થયો અને બત્તીસ આગમો કમશા: ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થયા.

આ પ્રકાશનના અણમોલ અવસરે આશીર્વાદ વરસાવી સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપનાર તપ સમાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રત્નિલાલજી મ. સા. તથા દરેક આગમના રહસ્યોને પ્રગટ કરતો, તત્ત્વોનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવતો, આશીર્વ વરસાવતો અમારા ઉત્સાહને વધારતો અભિગમ પ્રેરિત કરનારા ગૌડલ ગચ્છના સંત શિરોમણિ પરમ દાર્શનિક પૂ. શ્રી જ્યંતીલાલજી મ. સા., અમ માર્ગદર્શક ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા., તથા આગમ દિવાકર પૂ. શ્રી જનક મુનિજી મ. સા. નીડર વક્તા પૂ. શ્રી જગદીશમુનિજી મ. સા. આદિ મુનિ ભગવંતો તથા આગમને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપનાર, અથાગ પરિશ્રમ સહિત નિઃસ્વાર્થ ભાવે સંપૂર્ણ સહયોગ આપનાર આગમ મનીધી પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મ. સા. ના પણ અમો ઋષી છીએ.

વાત્સલ્ય વરિષ્ઠા પૂજયવરા પૂ. મુક્તાબાઈ મ., પ્રધાન સંપાદિકા અપૂર્વશ્રુત આરાધક પૂ. લીલામભાઈ મ., અમ પ્રકાશન કાર્યના ઉદ્ઘાનિકા, ઉત્સાહધરા પૂ. ઉધાબાઈ મ., સહ સંપાદિકા ડૉ. પૂ. શ્રી આરતીબાઈ મ. તથા પૂ. સુખોધિકાબાઈ મ. અને પ્રાણ પરિવારના અનુવાદિકા સર્વ મહાસતીજીઓના અમે ઋષી છીએ.

શુતાંધાર સહયોગીઓ, અમ આગમ પ્રકાશનમાં નિષ્ઠાથી સેવા આપનાર શ્રી મુંદુભાઈ પારેખ, શ્રી મણિભાઈ શાહ, શ્રી નવનીતભાઈ – તરુબેન, કુમારી ભાનુબેન, શ્રી જ્યવંતભાઈ શાહ તથા આગમને કોમ્પ્યુટરાઈઝ કરી મુદ્રણ કરી આપનાર ભાઈ શ્રી નેહલ હસમુખભાઈ મહેતાના અમો આભારી છીએ.

આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં શુદ્ધિકરણનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. ઇતાં ક્યાં ય અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તો શુદ્ધ વાંચી તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરવા નમ વિનંતી છે.

અંતમાં સૌના સહિયારા પુરુષાર્થ બદલ શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન સદાને માટે સૌના કૃતજ્ઞ બની રહેશે.

જ્ય જિનેન્દ્ર

શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન – ટ્રસ્ટી મંડળ

શ્રી ચંદ્રકાંત માણેકચંદ શેઠ (પ્રમુખ)
શ્રી અશ્વિનભાઈ કુંભાણી (ટ્રેઝરર)
શ્રી કે. પી. શાહ (ટ્રસ્ટી)

શ્રી રમણીકલાલ નાગરદાસ શાહ (ચેરમેન)
શ્રી ટી. આર. દોશી (ઉપપ્રમુખ)
શ્રી કીરીટભાઈ શાહ (ટ્રસ્ટી)

અભિગમ

ગોડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમ દાર્શનિક
પુ. શ્રી જ્યંતમુનિ મ.સા.

જ્યારે ઉત્તરાધ્યયન શાશ્વત પ્રત્યે તથા તેમના ઉપદેશ પ્રત્યે ધ્યાન જાય છે ત્યારે એક અનુપમ આનંદની અનુભૂતિ થાય છે. આ શાશ્વતાના સ્વાધ્યાયથી પદ્યાત્મક ભોજન મળતું હોય અને તેના રસનો ઉપભોગ કરતાં હોઈએ તેવી સુરતિ જન્મે છે. ઉત્તરાધ્યયન શાશ્વત એ આગમ સાહિત્યના બગીચામાંથી વીળેલા ઉત્તમ પુષ્પનો ગુચ્છ હોય તથા અન્ય પ્રચલિત ઉત્તમ ઉપદેશોનો સાર સંગ્રહિત કર્યો હોય, તેવો ભગવાનની વાણી રૂપે પ્રવાહિત થયેલો એક સંગ્રહ ગ્રંથ છે. સામાન્ય રૂપે ધર્મના ઉપાસક વ્યક્તિઓને પાઠ કરવા માટે કે સ્વાધ્યાય કરવા માટે આ શ્રેષ્ઠ શાશ્વત છે પરંતુ જૈન પરંપરાના શાશ્વત સ્વાધ્યાય સંબંધી કેટલાક સખત નિયમો હોવાથી ગીતાના પાઠની જેમ જૈનો તેનું પારાયણ કરતાં નથી. શાશ્વત સ્વાધ્યાયના નિયમો ઉત્તરાધ્યયન શાશ્વતને અનુકૂળ કરવામાં આવે, સામાન્ય જનસમૃદ્ધાય માટે પ્રસારિત કરવા માટે ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્રનું પારાયણ થવા લાગે, તો આ શાશ્વતનો અનુપમ બોધ ઘણા કલ્યાણનું કારણ બને છે.

જૈન પરંપરા મુખ્ય રૂપે શેતાંબર અને દિગંબર જેવા બે ભાગમાં વિભક્ત છે. ઉત્તરાધ્યયન શાશ્વત તે શેતાંબર પરંપરામાં પૂરુંરૂપે માન્ય, ઘણા જૈન સિદ્ધાંતોને પ્રગટ કરતું દિવ્ય ભાવો ભરેલું ઉત્તમ શાશ્વત છે. આ શાશ્વતમાં સંપૂર્ણ ગાથા રૂપે બે હજાર પદો છે. સાતસો શ્લોકની ગીતા કરતાં લગભગ ત્રણ ગાણું આ શાશ્વતનું દેહમાન છે, એટલે જો સ્વાધ્યાય રૂપે વિશેષ તારવણી કરી પાંચસો ગાથાનો સ્વાધ્યાય ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવે તો સહેલાઈથી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને વાગોળી શકાય... અથવા નિયમિત પાઠ કરી શકાય. આ તો વિદ્વયરોનું કામ છે.

ઉત્તરાધ્યયનના બધા પ્રકરણોને અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે અન્ય ધર્મગ્રંથોમાં અધ્યાય શબ્દ વપરાય છે જ્યારે જૈન પરંપરામાં અધ્યયન શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અધ્યાયનો અર્થ પાઠ કરવા પૂરતો સીમિત માનીએ તો અધ્યયનનો અર્થ પાઠ કરવાની સાથે સાથે સમજવા જેવો ભાવ છે અર્થાત્ તેમાં તત્ત્વગ્રાબ્ધતા પણ છે. જે હોય તે... પરંતુ જૈન સાહિત્ય પરંપરા પોતાના મૌલિક શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે અને

શહદનો એક વિશેષ અર્થ માન્ય કરવામાં આવે છે. આ આખુ શાશ્વત છત્તીસ અધ્યયનનું વિશાળ હોવાથી દીર્ઘકાળિવાળા સંપાદક મંડળના જાની આત્માઓએ તેના બે ભાગ કરી આખું શાશ્વત પ્રકાશિત કર્યું છે. આજે પ્રભુની વાગ્યીરૂપે માન્ય અને સદ્ગુરુપદેશ તથા ઉદ્ભોધનથી પરિપૂર્ણ એવા શાશ્વત ઉપર આમુખ લખવા માટે મને જે સુઅવસર આપવામાં આવ્યો છે તેથી હું ધન્યતા અનુભવું છું અને પોતાના પ્રાણમાં પ્રાણરૂપે સમાવિષ્ટ થયેલું આ મંગલમય શાશ્વત અને તેનું થોડું મહત્વ પ્રગટ કરી શકું, તો ગુરુઓની ઉત્તમ કૃપાનું બળ પ્રાપ્ત થયું છે, એમ સમજું છું.

ઉત્તરાધ્યયનના બે ભાગ હોવાથી બંને ભાગ પર સ્વતંત્ર રૂપે આમુખ લખવાની તક સાંપડી. પ્રથમ આમુખમાં ઉત્તર શબ્દ શા માટે વાપરવામાં આવ્યો અને ઉત્તમાધ્યયન ન કહેતાં ઉત્તરાધ્યયન શા માટે કર્યું? તેનો જીણવટભર્યો ખુલાસો કર્યો છે. જેથી આ લેખાંકમાં એટલું જ કહેશું કે જીવાત્મા અજ્ઞાનાવસ્થામાંથી ઉત્તર અવસ્થા મેળવે તો જ ઉત્તમ અવસ્થા સુધી પહોંચી શકે. જીવના ઉત્થાન માટે પ્રથમ મધ્યમ ભાવવાળી શ્રેષ્ઠ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, તે જરૂરી છે અને જો ઉત્તર અવસ્થા ખીલે તો જીવ ઉત્તમ અવસ્થા તરફ જવાનો જ છે. ઉત્તર અવસ્થા તે પાયાની અવસ્થા છે, ઉત્તમ અવસ્થા તે ફળરૂપ છે. ઐઝૂટ ખેતી કરી ખેતરને સાફ કર્યા પછી બીજ વાવીને વચ્ચેગાળાના બધાં ડિયાકલાપ પૂરા કરે, તો ઉત્તમ ફળ આવવાનું જ છે અર્થાત્ ધાન્ય પ્રગટ થવાનું છે. તે રીતે જીવ જો અજ્ઞાનાવસ્થાથી આગળ વધીને ઉત્તર અવસ્થાને કેળવે અને કુંભાર જેમ ઘડો તૈયાર કર્યા પહેલાં માટીને કેળવે છે, તેમ જીવ પોતાના સંસ્કારને કેળવે તો ઉત્તમ કળાશ તૈયાર થશે. આ સમગ્ર શાશ્વત ઉત્તર ભાવોનો ઉપદેશ આપતું એક ઉપદેશાત્મક શાશ્વત છે, જેમા કમશઃ અજ્ઞાની જીવથી લઈને પંચમહાવ્રત પામેલા સંતો અને ત્યાગી મહાત્માઓ માટે પણ ઉપદેશ આપ્યો છે. પ્રથમ ગુણસ્થાનથી લઈ સાતમા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમય સુધી પહોંચાડે તેવા મંગલમય શબ્દો તથા જ્ઞાન અને ત્યાગ ભરેલી સૂચના પદ-પદ પર જોવા મળે છે અને જરાપણ કટાક્ષ કે તીખા પ્રણારો કર્યા વિના લગભગ મુદ્દુ ભાવથી ઉદ્ભોધન કરવામાં આવ્યું છે. જાતિવાદની સામે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર લાલબની ઘરે છે. જાતિવાદનું નિરાકરણ કરી જેને સમાજ અસ્પૃશ્ય માનતો હતો તેવા પવિત્ર જીવોને પણ વંદીય બનાવી મોક્ષમાર્ગના યાત્રી બનાવ્યા છે. સમાજમાં પ્રચલિત કુપ્રથાઓ સામે પણ પ્રકાશ પાથરવામાં આવ્યો છે. જેમકે, યજ્ઞ વખતે નિષ્પન્ન થયેલું ભોજન અમુક માણસોને જ આપી શકાય તેવી માન્યતાવાળા બ્રાહ્મણ સમુદ્દર્યને કર્યું છે કે, કોઈપણ ક્ષુદ્રાથને આવું પવિત્ર ભોજન આપીએ તો કોઈ દોષ નથી. તે જ રીતે મોટા

ભોગોપભોગ ભોગવતાં અને ધારો પાપારંબ કરી વૈભવ ભોગવતા માણસોની કષાયના બકરાની સાથે તુલના કરી છે. છરાનો ભય આ બકરાને જ છે, સામાન્ય સદાચારીને જીવોને તે ભયથી મુક્ત રાખ્યા છે.

તે જ રીતે દૃષ્ટ માણસના સ્વભાવને આલેખીને વિષ્ટાભોગી સુવર જેવા બતાવ્યા છે માટે કોઈપણ આરાધના કરતાં પહેલાં સ્વભાવ સુધારવો જોઈએ, પ્રકૃતિ બદલવી જોઈએ તેના પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આખું શાશ્વત વિનયથી જ શરૂ થયું છે. જૈનોનું પ્રસિદ્ધ સૂત્ર ‘વિણ્ય મૂલો ધર્મો’ નું શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પ્રમાણ છે. આ વિનય ફક્ત નમ્રતા પૂરતો નથી પરંતુ તેમાં ગૃહસ્થ કે સાધુની સર્વ સામાન્ય આચાર સંહિતા કેવી હોવી જોઈએ તેનો ઉપદેશ ભર્યો છે. વિનયથી શરૂ કરીને અલગ અલગ ભાવોનું અવલંબન કરી એક એક અધ્યયનનું ઉદ્ઘાટન કર્યું છે, જેમાં સંપાદક મંડળની ઉત્તમ કલમથી અનુવાદિત થયેલાં ભાવોને અભ્યાસીઓની નિર્ણાળી શક્યે. આ અધ્યયનોમાં કમિક વિકાસ માટેના અને લિઙ્ગ લિઙ્ગ રૂપે ઉત્થાન કરવા માટેના સોપાનો ગોઠવામાં આવ્યા છે. તે જ રીતે સામાન્ય લોકપ્રચલિત ભાવોનું ઉત્તમ વિવેચન કરી ખરો અર્થ ઘટિત કરવામાં આવ્યો છે. મનુષ્ય સાધારણ રીતે બોલે છે. મોત સુધરવું જોઈએ, કમોતે ન મરવું જોઈએ, ઉત્તમ મરણ થાય તો સારું. તેના જવાબ રૂપે ઉત્તમ મરણ શું છે અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેનું સટીક વર્ગન કર્યું છે. તે જ રીતે સામ્રાજ્યવાદી શક્તિઓ જ્યાં પૂજાતી હતી, ત્યાં જૈન સંસ્કૃતિના આધારે ત્યાગમય જીવનની શ્રેષ્ઠતાને પ્રગટ કરી છે, તેનો સ્વીકાર ન કરી શકનાર ભોગી ચક્વતિને પણ સીધા નરકગામી બતાવ્યા છે. તેમાં જૈન ઉપદેષ્ટાઓની નિર્ભયતાનું ઉદાહરણ છે. તેમાં બેધડક રીતે આવી ભોગાત્મક સંસ્કૃતિ પર પ્રછાર કર્યો છે. બધાં અધ્યયનો, બધી ગાથાઓ સામાન્ય ઉપદેશની સાથે ધારી જગ્યાએ તત્ત્વમય રહસ્યોનો પણ સ્પર્શ કરે છે. આવી એક ગાથાનું ઉદ્ઘાટન કરી આપાણે આમુખ પૂરો કરીશું

સિદ્ધાંણ ણમો કિચ્ચા સંજયાં ચ ભાવઓ ।

અતથ ધર્મ ગર્ડ તત્ત્વ આણુસંદ્રિ સુણેહ મે ॥ (અધ્ય. ૨૦/૧)

જેમાં અર્થ અને ધર્મનું વાસ્તવિક તથ્ય શું છે ? તે પ્રગટ કરશે તેમ કહીને શાશ્વકારે સુપ્રસિદ્ધ ચાર પુરુષાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાંથી બે પુરુષાર્થને ગ્રહણ કરી તેના પર પ્રકાશ નાંખ્યો છે. હુકીકતમાં અર્થને ધર્મ સાથે શું સંબંધ છે ? અર્થ એ લૈટિક શક્તિ છે અને ધર્મ એ આધ્યાત્મિક શક્તિ છે. તત્ત્વ દાણીએ બંને ભાવો સ્વતંત્ર હોવા છતાં સમાજમાં જો અર્થ અને ધર્મનો સુમેળ ન હોય તો અર્થ અનર્થનું મૂળ બની જાય અને ધર્મ એ મનોરંજનનું

સાધન બની જાય અથવા તેની ઉપાસના નિર્ભળ બની જાય તેથી અર્થ ઉપર ધર્મની લગામ હોવી જોઈએ અને ધર્મ સાથે અર્થનું બળ હોવું જોઈએ અર્થાત્ ધર્મ પણ અર્થ બળ ઉપર આધારિત છે. ધર્મમાં અર્થનો અને ભોગનો ત્યાગ જોડાયેલો છે. જ્યારે અર્થમાં નીતિ અને ન્યાય રૂપે ધર્મ જોડાયેલો છે. બધી રીતે અર્થ અને ધર્મનો સુમેળ તે જ સમાજનું સાચું સંગઠન છે. આ વિષય પર અત્યારે બહુ ઊંડાણમાં ન જતાં આટલો ઈશારો કરીને પ્રથમ ગાથામાં ધર્મ તથા અર્થની તથય ગતિ બતાવીને શાલુકારે સ્વયં આ ભાવને પ્રગટ કર્યા છે, તે બહુ સમજવા જેવા છે, તેટલું કહી સંતોષ માનીએ છીએ.

ઉત્તરાધ્યયનના ઉપદેશો વખના તાણાવાળાની જેમ સમગ્ર સાધુજીવનમાં વણુયેલા છે અને ભારત વર્ષમાં અત્યારે ત્યાગના ક્ષેત્રમાં જૈન સાધુ - સાધ્વીઓનું જે ઊંચુ સ્થાન છે, જે રીતે તેઓનું ત્યાગમય જીવન આદરણીય છે તેના પ્રધાન કારણ રૂપે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને માનીએ તો ખોટું નથી. ગીતાના આધારે જેમ સનાતન ધર્મ સ્થિર થયેલો છે, તેમ ઉત્તરાધ્યયનના ઉપદેશથી જૈન પરંપરા મજબૂત બની છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની સરલતા, નૈતિક ઉપદેશો, નાની મોટી કથાઓ કેટલાક તાત્ત્વિકભાવો અને ભાષાનું સૌષ્ઠવ તથા કાબ્ય શક્તિનો ચયત્કાર ઘણા પદોમાં અને ગાથાઓમાં જોવા મળે છે. તે આ શાશ્વતની વિશેપતા છે. તાત્ત્વિકભાવોના ઉદાહરણ રૂપે અધુવે અસાસયમ્ય.. તેવું પદ છે. તે મૂળ દ્રવ્યોની શાશ્વત ભાષાની પરિચેદના કરી સમગ્ર માયાવાદની ઝાંખી આપે છે. તે માટે અધૃત અને અશાશ્વત, આ બંને વિશેપણ મૂક્યા છે અર્થાત્ માયાવાદની પાછળ કોઈ ધ્રુવ સત્ય નથી. તેમજ જે માયાવાદ છે તે પણ શાશ્વત નથી. આમ બંને રીતે પરિહાર કરી કેવળ મૂળ દ્રવ્યો સ્થિર રહી જે કાંઈ ઉત્પત્તિ અને લયનું નાટક ભજવે છે, તે અશાશ્વત અને અધૃત છે. આ એક સામાન્ય ઉદાહરણ મૂક્યું છે. આવા બીજા બધાં મોતી પણ ગાથામાં ચમકે છે.

આટલું કહ્યાં પછી ઉત્તરાધ્યયન વિશે જેટલું કહીએ તેટલું ઓછું છે. એમ માનીને અહીં વિરામ લેશું પરંતુ આ શાશ્વતનું જેઓએ સંપાદન કર્યું છે અને સમગ્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને સરલ, પઠનીય ભાષામાં અનુવાદ કરીને જનસમુહને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના આવા મધુર રસનું પાન કરવા માટે સરલ માર્ગ કર્યો છે તે સમગ્ર કાર્ય શત્રુશત અભિનંદનીય છે.

જો કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ઉપર વધારેમાં વધારે લખાયું છે, તેના અનુવાદો થયા છે. પંજાબ, રાજસ્થાન અને દક્ષિણાના વિદ્રોહ સાધુ - સંતોષે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને પ્રકાશિત

કરી ઉપકાર કર્યો છે પરંતુ અહીં જે શૈલીમાં બધાં વિભાગો સાથે કે બધાં પેરેગ્રાફો સાથે નંબર મૂકીને, ગાથાઓના મર્મભાવોને આવશ્યક એટલું ઉદ્ઘાટિત કરીને જે રીતે સુંદર સંપાદન થયું છે તે નમૂનેદાર છે. તે માટે વિશેષજ્ઞપે આપણા આ ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશનના પ્રાણધાર એવા મહાસતીજીઓને અને તેના પથપ્રદર્શક શ્રી લીલમબાઈ મ. ને ‘શાસન ચંદ્રિકા’ જેવો ઉત્તમ શબ્દ અર્પણ કરતાં અમોઅને તેઓશ્રીને “શાસ્ત્ર માધવી” કહીને જે પદથી સુશોભિત કર્યા છે. તે ખરેખર સાર્થક છે. વીરપ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ આ રીતે નિરંતર આગમસેવા કરતાં રહે, બધાં વિદૃષી મહાસતીજીઓના આરોગ્ય ઉત્તમ બની રહે, તેવી હાર્દિક લાવના પ્રગટ કરતાં આનંદનો અનુભવ થાય છે.

અહીં સૂચિત કરતાં લાગે છે કે, આપણે પણ જો આ ઉત્તરાધ્યયનના પાઠ અને સ્વાધ્યાય કરવાનું વિશેષજ્ઞપે ચાલુ કરાવીએ તથા અભ્યાસી ભાઈ - બહેનો ગીતા અને રામાયણના પાઠની જેમ નિરંતર ઉત્તરાધ્યયનનો સ્વાધ્યાય કરતાં થાય તો જીવનમાં જીનત્વની લતા પલ્લવિત થઈ મધુરા ફળને આપશે.

ઇતિ - આનંદ... મંગલમ्

- પૂ. જયંતમુનિ મ.સા.
પેટરબારે

સંપાદકીય

અપૂર્વ શ્રુતઆરાધક બા. બ્ર. પુ. લીલમબાઈ મ. સ.

પ્રિય પાઠક ગણ !

આ અક્ષરદેહની મંજુખામાં બેસી હું તમારે આંગણે આવું છું. મારું નામ છે આગમ અરીસો. આવો, આગમ અરીસામાં નિહાળો નિજસ્વરૂપને !!

આત્મા અનાદિકાળથી કર્મબંધનથી બંધાયેલો છે. કાળાલભિય યોગે અશુભ કર્મનો નાશ થતાં, ઉપર ઊઠો—ઊઠો શુભકર્મના સંયોગે સદગતિ પામે છે. તેમાં મનુષ્યનો ભવ પામી, પુષ્યરાશિ એકત્રિત કરી, સદગુરુના યોગે સમ્યગ્રદર્શન પામી, પરિણામની વિશુદ્ધિ દ્વારા તીર્થકર નામકર્મની નિકાયના કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવના યોગે બાંધેલા સમસ્ત કર્મોનો કષય કરવા, નિરારંભી પુષ્ય યોગે, જગજજીવો પ્રતિ ભાવદ્યા અને નિષ્ઠામ કરુણાયોગે તીર્થકર નામકર્મયુક્ત તે જીવ જન્મ ધારણ કરે છે. ત્રણેય લોકમાં ક્ષાણ માત્ર માટે પ્રકાશ વ્યાપે છે, અને પ્રત્યેક જીવ શાતાનો અનુભવ કરે છે. તે તીર્થકર પરમાત્મા પરમ પારિણામિક ભાવને પ્રગટ કરવાના લક્ષ્યે આવશ્યક ત્રતને ધારણ કરે છે. યાવજજીવનનું સામાયિક ત્રત સર્વવિરતિપણું અંગીકાર કરે છે. સિદ્ધ પરમાત્માને વંદન કરી દેહાતીત દશાનો અનુભવ કરવા કાયોત્સર્ગ કરે છે.

અનાદિની વિભાવમાં વહેતી ચૈતન્યધારાની દશાને બદલાવી, શ્રુતમય બનાવી અને કર્મસ્કંધથી બિનન કરી, જડમાં જવાનો "નિષેધ" કરી, નિશ્ચય અનુરૂપ વ્યવહારમાં જોડી "બૃહદ્" (મોટા) ધમ નિયમ કલ્પ દ્વારા યોગોને ધર્મકથા, ચરણ અને દ્રવ્ય અનુયોગમાં પ્રવેશ કરાવી, ચિદાનંદી બનાવી, ઉત્તર = પ્રધાન સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરાવી, દશવેકાલિક ક્રિયાને ત્રૈકાલિક દશવિધ યત્નિર્ધમાં વહાવી ભાવથી વૃષણિ—ભીજવી, પુષ્પની ચંગેરી સમાન કોમળ બનાવી, પુષ્પ સમાન હળવી બનાવી, સ્વભાવ કલ્પવત્તસિકામાં લાવી, કર્મદલિકોની ઉદ્દીરણા કરી, ઉદ્યાવલિકામાં લાવી, નિરયાવલિકા બનાવતા, સૂર્યસમાન પ્રકાશ પામતી, ચંદ્ર સમી નિર્મળ થતી, કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાના જંબૂ (જંબૂડા) સમાન જંબલી — શ્યામવર્ણમાંથી નીકળી, શુભ અધ્યવસાયના, પ્રશસ્ત લેશ્યાના દ્વીપ રચી, ક્ષણે ક્ષણે સ્વભાવમાં સ્થિતપ્રણા બનવાના સંકલ્પે, અખંડ ધ્રુવ સ્થિતિમય, ઘબકતી સજીવધારાને અજીવમાંથી અલગ કરવાનો અભિગમ કેળવી, આત્મરાજનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું છે ? તેવા પ્રશ્નોની હારમાળાનું વ્યાકરણ કરી, અનુત્તર અપ્રમત્ત દશામાં આવી,

ધાતીકર્મનો અંત કરવા ઉપાસના દ્વારા શુક્લધ્યાનનો અજીની પ્રજ્ઞવિલિત કરી, જ્ઞાતામય ચૈતન્ય ભગવતી શક્તિનું સામર્થ્ય જગાડી, પાંચ સમવાયના સમન્વયથી સ્વરાજ્યનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા, સ્વ-પરનો ભેદ કરી, પુદ્ગલોનો સંગ છોડી, સ્વમાં સૂત્ર બદ્ધ કરી, આચારને શુદ્ધ કરી, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં પ્રવેશી, ક્ષપકશ્રેણીએ ચઢી, ક્ષીણ મોહ બની, વૈભાવિક ચૈતન્યધારાને ત્રૈકાલિક કેવળ જ્ઞાનમય શુદ્ધ ચિન્મય બનાવે છે અર્થાત્ સહજ સ્વરૂપમાં સમાવે છે.

મને ઓળખી ગયા ને ? હું ઈન્દ્રિયાદિ રૂપે જડ નથી, પણ પ્રાણ સ્વરૂપી અખંડ જીવ દ્વય આત્મા છું. આ-ગમ લઈ, પરના ગમમાંથી નીકળો અને પરમાગમમય બની જાઓ.

તેવી મંગળ ભાવોભરી ઉધા ઉદ્દિત થઈ સુપ્રભાતનો સુરમ્ય સંદેશો સંભળાવવા મંજુલસ્વરે બોલી "ઉઠો, જાગો મુમુક્ષુઓ!" "પ્રાણ ગુરુ જન્મ શતાબ્દી વર્ષ" દ્વારે આવીને ઉભું રહ્યું છે. સહુ સાથે મળીને આગમનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી તેનું અર્થ્ય ધરો. ભાવ પ્રાણને જાગૃત કરો. અપ્રમત્ત દશામાં વર્તો. આવો સૌભાગ્યશાળી સંકેતનો અદશ્ય, અલોકિક સ્વર સાંભળીને સતીવૃંદના પ્રાણ જાગૃત થઈ ગયા, ગુરુમય બની ગયા, ધર્મમય બની ગયા.

જેણે વ્યસનીનાં વ્યસન, શિકારીના શિકાર, જુગારીના જુગાર છોડાવી દુર્લભબોધિ જીવનાં જીવનને આમૂલ પરિવર્તિત કરી સુલભબોધિ બનાવ્યાં હતાં. સાચા શ્રમણ, શ્રમણી, શ્રમણોપાસક, શ્રમણોપાસિકા બને તેવા સુસંરકારો રોધ્યા હતા ; ગ્રામાનુગ્રામ વિચરી, અર્હમાં તન્મય બની, પ્રાણમય આગમોનો અમૃત ઘાલો ઘોળી ઘોળીને દરેકના ઘટ-ઘટમાં ઉતાર્યો હતો, તેવા પ્રાણ ગુરુ પ્રતિ જન જનના અંતરમાં ભક્તિ હતી. તે ભક્તિ અંધ કે સકામ ન રહી જાય તે માટે તદાકાળે જૈનશાળા, સિદ્ધાંતશાળા અને વિદ્યાલયોની સ્થાપના કરી. સમાજનાં જ્ઞાનચ્યસુ ઉઘાડવાં પરમ પુરુષાર્થ કર્યો. વીતરાગ માર્ગના પથિકને વીતરાગી બનાવવા માટે, આગમનાં અદ્ભુત રહસ્યો ઉદ્ઘાટિત કરવાં માટે આગમનો ગુજરાતી અનુવાદ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ કાળબળે તે અમર ભાવના પરિપૂર્ણ કરી શક્યા નહીં, આ વાત એકાએક અમારા સ્મૃતિપટ પર ઉભરાઈ આવી, અંતર ભરાઈ ગયું, આંખોમાં હર્ષાશ્રુ ઉભરાયાં.

સર્વ સતીવૃંદ પ્રાણ પણોધર, સંધસમાટ, આજીવન મૌનવ્રતધારી તપોધની પુ.

ગુરુદેવ પાસે આવીને, સવિનીત ભાવે સંકેત સુવિહિત કર્યો. જેમણે એકસો પીસ્તાલીસ વૈરાગીને સંયમના સાજ સજીવ્યા, જૈન-શાસનમાં સ્થાન અપાવ્યું, એટલું જ નહિ પરંતુ સ્ત્રીશક્તિને બિરદાવી, આગમ અધ્યયન કરાવી, સુસંસ્કૃતા બનાવી છે, તેવા ગુરુદેવ પોતાના શિષ્યા પરિવાર પર વિશેષ વિશ્વાસ મૂકી મૌનભાવે અભયમુદ્રાએ આશીર્વાદ આપ્યા.

તે જ સમયે ઉજમ-મોતી-આમ્ર-અમૃત પરિવારમાં એક કલ્યાણકારી, સુદર્શનીય કલરવ વ્યાપી ગયો. આગમ બત્તીસીના વિવેચન સહિત ગુજરાતી અનુવાદ કરવાના સૌભાગ્યે સહુના અંતરમાં આનંદ છલકાયો. સતિવૃંદે દઢ સંકલ્પ સાથે આગમ-લેખન કાર્યને યથાશક્તિ વધાવી લીધું.

"પ્રાણ ગુરુ જન્મ-શતાબ્દી" વર્ષના ઉપલક્ષે આગમ બત્તીસી પ્રકાશન તેમજ પ્રાણ ગુરુ સ્મૃતિગ્રંથ વગેરે સમાજોપયોગી આયોજનો થયાં. ઋષા મુક્તિ માટે થયેલાં આ કલ્યાણકારી આયોજનોને સફળ બનાવવા માટે શ્રી રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશાએ "શ્રી પ્રાણ ગુરુ જન્મ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ"ની રચના થઈ. અમીરવંતા અને ખમીરવંતા ગુરુભક્તોએ આ ભગીરથ કાર્યની સંપૂર્ણ જવાબદારી સ્વીકારી લીધી.

યોગાનુયોગ પૂ. તપસ્વીરાજની નિશામાં વાણીભૂષણ બા. બ્ર. પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી નવ જ્ઞાનગચ્છના આગમ મનીધી પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ. સા. નો સુયોગ સુલભ બન્યો. પૂ. ગુરુદેવે તેમની યોગ્યતાનુસાર સંશોધન કાર્ય તેમને સોધ્યું. સ્વાધ્યાય પ્રેમી મુનિ મહારાજે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો અને પોતાની તન-મનની શક્તિને આગમ કાર્યમાં અત્યાધિક સમર્પિત કરી દીધી. આવા જ સમર્પિત ભાવ રોયલ પાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘના યુવા પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠે આગમ પ્રકાશન માટે દર્શાવીને જૈન શાસનની અજામોલ સેવાકીય જ્યોત પ્રકાશિત રાખી.

સુકાર્યનો પ્રારંભ થયો, એટલું જ નહીં પરંતુ અલ્ય સમયમાં જ સહુનો પુરુષાર્થ વેગવંતો બન્યો અને ડૉ. સાધ્વી શ્રી અમિતાએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ગુજરાતી અનુવાદનું કાર્ય હાથ ધર્યું. આ સૂત્રના ઉત્તર અધ્યયન છે. તેનું સ્થાન ઉપાંગમાં મૂળ સૂત્ર રૂપે છે. અર્થાત् ચાર મૂળ સૂત્રમાં બીજું નામ તેમનું છે. મૂળ હંમેશાં સૂત્રધારનું કામ કરે છે. નાટકનો મૂળ આધાર સૂત્રધાર હોય છે. સૂત્રધારની બોલવાની છટા ઉપર જ સમાજમાં

નાટકની છાપ ઉठે છે.

બીજું, મૂળ એ વૃક્ષનો પણ આધાર છે.

હંમેશાં ફળનું મુખ મૂળ ઉપર જ હોય છે. તેવી જ રીતે આત્માનું મુખ વીતરાગ સન્મુખ થાય ત્યારે જ મોક્ષ થાય છે. તેવું શાસન કરતું આ મૂળ સૂત્ર "ઉત્તરાધ્યયન" છે. માટે પ્રસ્તુત સૂત્રનું મૂળ છે વિનય અને ફળ છે મોક્ષ. તેનો રસ છે ત્રૈકાલિક આત્માનુભૂતિ. પ્રસ્તુત સૂત્રનાં ઉક અધ્યયનની કમ લયબદ્ધતા આ રીતે વિચારાય છે.

પંચ પરમેષ્ઠિનું આલંબન લઈ અજ્ઞાન અવસ્થામાં પણ વિનય ધર્મ સચ્ચવાયો હોય તેના કારણે અકામ નિર્જરાથી મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે આ પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવમાં નિતત્વનો વિનય કરતાં વિવેક પ્રજ્ઞા વિકસિત થતાં બેદ વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા તથા શુનત્શાનનો ક્ષયોપશમાદિક ભાવ કરવા, ગુરુ શરણ—ચરણમાં રહી શિષ્યાચારનું મૂળ મજબૂત કરવા જે અભ્યાસ, અધ્યાસ, કેળવવો તેનું નામ છે વિનય.

વિ=વિશેષ પ્રકારે 'નય'=લઈ જવું. આત્માને વિશેષ પ્રકારે માનકધાર્યનો નાશ કરી નમતા તરફ લઈ જવો. સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ જવું તે છે. "વિનયશુત" પ્રથમ અધ્યયન. નમ બનેલા આત્માને ઈચ્છાપૂર્વક ચારે ય બાજુઓથી રર પ્રકારે સહનશીલતા કેળવવી પડે છે. માટે "પરીષહ જય" નામના બીજા અધ્યયનમાં આપેલી શિક્ષા આત્મા ત્યારે જ ગ્રહણ કરી શકે છે કે "ચાર અંગ" ની હુલ્લભતાની સુલભતા સમજાય. પ્રાપ્ત થયેલ ચારે ય અંગને સફળ બનાવવા જીવનની "ક્ષણ ભંગુરતા" નો કષે કષે અનુભવ કરે અને તે દ્વારા વિવેક પ્રજ્ઞા ખોલતાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશને શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ કરે. અપ્રમત દશાએ શાંતિ સમાધિ જીવોને આપતાં અજ્ઞાનતાના કારણે થયેલાં "અકામ મરણ" ને અટકાવી સકામ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રેમથી આ દેહનો ત્યાગ કરે છે. મૃત્યુના ભયરૂપી કાંટા કાંકરા દૂર કરીને સમાધિ મરણનો રાજમાર્ગ જીવનમાં બનાવે છે. આવા આત્મા વિદ્યાના મૂળમંત્રને સત્યની શોધ માટે જપે છે. સત્યની શોધ છે તે જ આપણું શાસન છે અને સર્વ સાથે મૈત્રી તે આપણું અનુશાસન છે. આવા બે શુદ્ધાચરણો વાપરી માર્ગના ભયસ્થાનોને લક્ષ્યમાં રાખી ક્ષુલ્લક નિર્ગંધ બની માનવભવરૂપી ગાડીને બ્રેક(સંયમ) લગાવી અકસ્માત ન સર્જાય તેનું ધ્યાન રાખી ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો માલ ખાતાં માર ન પડે તેવા "એલક" બોકડાનું દાઢાંત જાણી કખાયના ભયજનક માર્ગ ગાડી ન ચલાવે. અદ્ભુત, અશાશ્વત ભાવો જાણી "કપિલ કેવળી" ની જેમ દુર્ગતિ રૂપ વિષમ

માર્ગમાંથી ગાડી પાછી વાળી આત્મા "નમિરાજ" ની જેમ એકત્વ ભાવનાને દઢ કરે અને "હુમ" વૃક્ષના પાકી ગયેલાં પીળાં પડી ગયેલાં પત્રની સમાન જીવનની ક્ષણિકતા જાડી સમય માત્ર પ્રમાદથી દૂર રહેવા "બહુશુત"નું અવલંબન લઈને તપ દ્વારા "હરિ કેશી" ની સમાન જાતિ, ભાતિના બેદ ભૂલી આત્મજ્યોતિ કરતો "ચિત" ને શુદ્ધ "સંભૂત" બનાવી સ્વયં, સ્વયંને સંબોધિત કરી "ઈક્ષુકાર" રાજની જેમ અમૃત ભાવને શોધતો "ભિક્ષુ" ભાવની ગવેષણામાં ગુપ્ત "ધ્રાર્થાર્થ" દ્વારા સમાવિ ભાવને વરી, સ્વભાવને "પાપ" કિયામાંથી બચાવી "શ્રમણ" ભાવને શુદ્ધ કરી "સંયતિરાજા" ની જેમ ધર્મયક્વરી બને અને "મૃગાપુત્ર" ની જેમ આંતરચ્છુ ખોલે.

અશાશ્વત્ કલેશનું ભાજન શરીરરૂપ ભાંડને છોડી શાશ્વત આત્માનો "સનાથ" બની સંસાર "સમુદ્ર"ને તરવા સમભાવનો સેતુ બાંધી પોતાના નિયમ નેમને તૈયાર કરી સંયમ "રથની નેમી"=(નાભિ) મજબૂત બનાવી અનેક સમસ્યાના સમાધાન "કેશી-ગૌતમ" ની જેમ કરતો "સમિતિ" મય સમભાવમાં રમતો, ઈન્દ્રિયના વિષયોને હોમ સ્વરૂપે "તપવણમાં" હોમતો સાચો બ્રાહ્મણ બનતો સદાચરણાની "સમાચારી" માં સ્થિત થતો, કુટેવ કુસંસ્કાર ગળિયા બળદ જેવા "કુદ્રવૃત્તિ"વાળા કુશિષ્યોને ત્યાગી "મોક્ષમાર્ગ" આગળ વધી, જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિમાં "સમ્યક્ પરાક્રમ" કરી વિવિધ "તપમાર્ગ" નો અભિગ્રહ કરતો, "ચરણ વિધિ" ની પળે-પળે સંભાળ લેતો પાંચ "પ્રમાદ" દૂર કરી અપ્રમત અવસ્થામાં ઓતપ્રોત થતો, "કર્મપ્રકૃતિ"ઓને નાશ કરવા પ્રશસ્ત "લેશ્યા"માં લીન થતો, સાચો નિર્ણય "અણગાર" બની ક્ષપક શ્રેષ્ઠીમાંડી સંપૂર્ણ "જીવાજીવના" વિભાગ કરી આત્માના વાસ્તવિક સુખના માર્ગ જીવન ગાડીને ચલાવી કર્મક્ષયકરી અજીવથી અળગો બની આત્મા શુદ્ધ બુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ સિદ્ધગતિમાં બિરાજિત થાય છે.

આ છે આત્માને ઉત્તર=પ્રધાન બનાવવાનો અભ્યાસ(અધ્યયન) આત્મા વિનયરૂપી મૂળ દ્વારા કરુણાદિ ભાવનાનાં પુણ્યો પુણ્યિત કરી મોક્ષરૂપ ફળમાં આત્માનુભૂતિરૂપ અનંત સુખ સ્વાદના અમર રસને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આવા આત્માનું શબ્દાર્થ અનુવાદ સહિત શાસન આપતાં પ્રસ્તુત સૂત્ર દ્વારા સર્વજીવો સુખનો અનુભવ કરી શકે તે માટે સાઢી, સરલ ગુજરાતી માતૃભાષામાં તેને વાયક સમક્ષ ઉપસ્થિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પથ્થરોનું પરીક્ષણ કરી, શિલ્પયોગ્ય પથ્થરને પસંદ કરવા જેવું કાર્ય લેખન કાર્ય છે, તો સંપાદકનું કાર્ય શિલ્પી જેવું છે. શિલ્પી હંમેશાં આકાર માટે વધારાના ભાગને કાઢી પ્રતિમા ઘડે કરે છે. પ્રસ્તુત સૂત્રના અનુવાદિકા છે ડૉ. સાધ્વી શ્રી અમિતાજી અને શિલ્પી સમા સંપાદક છે આગમ મનીધી સતત સ્વાધ્યાયી પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મહારાજ સાહેબ. તેઓશ્રીના પ્રયત્નોની ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા કરી, વધાવી અભિનંદન-વંદન પાઠવું છું અને અમારી પ્રશિષ્યા ડૉ. અમિતાજીને અભિનંદન સહ આશીર્વાદ આપું છું કે આવા અનેક શુભ કાર્ય કરી આત્માના અખંડ અમીરસને ઘોળી ઘોળી પીઓ, વિનયાદિ ભાવોને હદ્યંગમ કરી સ્વરૂપમાં લીન બનો.

આગમ કાર્યને વેગવંતુ બનાવવા પ્રાણ ગુરુ જન્મ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિએ જે પુરુષાર્થ કર્યો છે તે ઉખાભર્યા ઉત્સાહને બિરદાવું છું, અભિનંદું છું.

શ્રુતાધાર બની અર્થ સહયોગીના દાનને તથા શ્રુત સેવાને પણ અભિનંદું છું. નામી, અનામી સર્વ સહયોગીઓનો આભાર માનું છું.

આગમ અવગાહનમાં ઉપયોગ સ્થિર રાખવા સતત પ્રયત્નશીલ છું, છતાં અવગાહન કરવામાં તૂટી રહી જવા પામી હોય તો વીતરાગ સાક્ષીએ મિશ્શામિ દુક્કડમ્. ભૂલયૂક સુધારી વાચવા વિજાપિ કરું છું.

પ્રસ્તુત સૂત્રના બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે તેમાંથી પ્રથમ વિભાગ એક અધ્યયનથી લઈને વીસ અધ્યયન સુધીનો બહાર પડી રહ્યો છે. તેને જિજાસુ આદર સહિત અપનાવશે તેવી આશા સાથે વિરામ પામું છું અને પુનઃ પુનઃ .....

બોધિબીજ દીક્ષા-શિક્ષા દોરે બાંધી, "મુક્ત-લીલમ તણા તારક થયા,
એવા ગુરુણી" ઉજમ-હુલ-અંબામાત" ને વંદન કરું ભાવભર્યા ;
વીતરાગ વચન વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો માંગું પુનઃ ક્ષમાપના,
મંગલ મૈત્રી પ્રમોદ ભાવમાં વહો સહુ, એવી કરું વિજાપના.

—આર્ય મુક્ત-લીલમ.

સંપાદન અનુભવ

ડૉ. સાધ્વી આરતી તથા સાધ્વી સુબોધિકા

ઈ.સ. ૧૯૮૨ ની સાલ, રાજાણા નગરીની પુષ્ટિધરા, જૈનભુવનનું પ્રાંગણ...જ્યા ગોડલ ગચ્છ સમાટ તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ.શ્રી. રત્નિલાલજ મ.સા. વાણીભૂપણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ.સા. આગમ દિવાકર પૂ.શ્રી જનકમુનિ મ.સા. આદિ સાત સંતો તથા પ્રાણ પરિવારના ૮૫ સતીજાઓ સામૂહિક રૂપે ચાર્તુમાસકલ્પ વ્યતીત કરી રહ્યા હતા.

સહુ પૂ. ગુરુદેવના સાનિધ્યમાં રહી તેનમી સુદીર્ઘ દીક્ષાપર્યાયના અનુભવ અર્કને પામવા માટે હંમેશા આતુર રહેતા હતા. પૂ. ગુરુદેવ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની વાંચના કરાવી રહ્યા હતા. આજે આગમ સંપાદનના કાર્ય સમયે તે દૃષ્યો સ્મૃતિપટ આવી જાય છે. આજે સમજાય છે કે પારદૃષ્ટા, વિશાળ હૃદયના ધારક પૂ. ગુરુદેવે ભાવિના આ આયોજનને જાણીને જ કદાચ પોતાના પરિવારના સતીજાઓના આવા એક નહીં, બે નહીં પણ ત્રણ-ત્રણ સામૂહિક ચાર્તુમાસમાં આગમવાચના કરાવીને સતીજાઓ આગમ લેખન માટે તૈયાર કર્યા છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર પ્રલુબ મહાવીરની અંતિમ દેશના છે તે જ રીતે અમારા માટે પૂ. ગુરુદેવની પણ અંતિમ દેશના હતી. આ શાશ્વતના ઉપ અધ્યયન છે. અમે તેના જે વિભાગ કરીને આ શાશ્વતને બે ભાગમાં પ્રકાશિત કરવાનું નિશ્ચિત કર્યું છે. આ પ્રથમ ભાગમાં એકથી વીસ અધ્યયનનો સમાવેશ કર્યો છે.

તેમાં વિનયશ્રુત, પરિષહજ્ય સકામ મરણ - અકામમરણ આદિ અધ્યયનો આચારવિશુદ્ધિ માટે ઉપયોગી છે. કાપીલીય નમિપ્રજ્ઞાંસ, સંચતીય, ઠ્યુકારીય આદી અધ્યયનો કથાઓના આધારે કર્મસિદ્ધાંતને, સંસારના સ્વરૂપને સમજાવીને વૈરાગ્ય ભાવોને પુષ્ટ કરે છે. પાપશ્રમણ અધ્યયન સાધકોને પાપપ્રવૃત્તિથી નિવૃત થવાની પ્રેરણા આપે છે. પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં પ્રત્યેક અધ્યયનનો સંક્ષિમ સાર તથા અધ્યયનના નામનો વ્યુત્પત્તિજ્ઞન્ય

અર્થ આપો છે. તેનાથી પાઠકો શાલ્કની ગાથાઓ વાંચે તે પહેલાં જ તે ભાવોથી તૈથાર થઈ જાય છે અને પરંપરાએ શાલ્કવાંચનમાં રસવૃદ્ધિ થાય છે. તે ઉપરાંત દરેક ગાથાના શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ અને વિષયાનુસાર યથોચિત વિવેચન આપ્યું છે તેમજ અધ્યયનનો ના ભાવાનુસાર કથાનકો પણ અન્ય ગ્રંથોના આધારે આપ્યા છે.

ચોથા ચાતુરંગીય અધ્યયનમાં મનુષ્યત્વ, ધર્મશ્રવાળ, શ્રદ્ધા અને સંયમમાં પરાકરમ આ ચાર અંગની મહાદુર્લભતાનું નિર્ઝપણ તેમાં શ્રદ્ધાની દુર્લભતાના કથનમાં શાલ્કકારે કહ્યું છે કે સોચ્ચા ણેયાઉં મગં, બહવે પરિભસ્સદ્ય. ન્યાયયુક્ત આ માર્ગને સાંભળ્યા પછી પણ ઘણા જીવો તે માર્ગથી ભષ્ટ થાય છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની નિર્યુક્તિમાં માર્ગભષ્ટ થયેલા સાત નિહાવનું કથાનક આપ્યા છે. પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં પણ તેના આધારે જે કથાનકોનો સમાવેશ કર્યો છે જેનાથી પાઠકો શ્રદ્ધાભષ્ટતા અને તેના પરિણામને સમજી શકેશે.

અઠારમા સંયતીય અધ્યયનમાં છેલ્હી વીસ ગાથામાં બાર ચક્વતી, પ્રત્યેક બુદ્ધ વગેરેના નામમાત્રનો ઉલ્લેખ છે. પૂર્વચાર્યોના ગ્રંથોના આધારે જે જે નામનો ગાથાઓમાં ઉલ્લેખ છે તેના કથાનકો આપેલા છે.

૧૮ મા મૃગાપુત્રીય અધ્યયનમાં નકરની વેદના તથા પરમાધામી દેવોનું પણ નરક સુધી ગમન વગેરે વિષયોને ભગવતી સૂત્રના આધારે સમજાયા છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર સમસ્ત જૈનસમાજનાં ભગવાનની અંતિમ દેશના રૂપે શ્રદ્ધા અને આદરના સ્થાનભૂત છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકા, નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિના આધારે અનેકાનેક આચાર્યાઓએ આ શાલ્કનો અનુવાદ, વિવેચન હિન્દી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી ભાષામાં કરીને ભગવાનના ભાવોને જન-જન સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પૂર્વ પ્રકાશિત આગમગ્રંથોના આધારે આગમમનીષી પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ.સા. વિશાળ આગમજ્ઞાને તથા પરમ પુરુષાર્થે આ શાલ્કનું સંપાદન થયું છે.

આ પાબન પણ સર્વ ઉપકારી ગુરુ ભગવંતો પ્રતિ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટ કરીને ત્રિવિદે ત્રિવિદે ભાવવંદન કરીએ છીએ.

શાસ્ત્રસંપાદનમાં કોઈ પણ પ્રકારે સ્ભલના થઈ હોય તો પંથ પરમેષ્ઠી ભગવંતોની
સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુક્કડમ્.

સદા જીજું માત-તાત ચંપાબેન-શામળજીભાઈ ! સદા જીજું માત-તાત લલિતાબેન-પોપટભાઈ !

કર્યું તમે સંસ્કારોનું સિંચન,

અનંત ઉપકારી ઓ તપસમાટ ગુરુદેવ શ્રી !

આપ્યું આણમોલું સંયમ જીવન

શરણું ગ્રહ્યું પૂ. મુક્ત - લીલમ ગુરુજીશ્રી !

ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન

દેવગુરુ-ધર્મની મળે એવી કૃપા

શ્રુત આરતીએ પામું આત્મર્દ્ધન.

કર્યું તમે સંસ્કારોનું સિંચન,

અનંત ઉપકારી ઓ તપસમાટ ગુરુદેવ શ્રી !

આપ્યું આણમોલું સંયમ જીવન

શરણું ગ્રહ્યું પૂ. મુક્ત - લીલમ - વીર ગુરુજીશ્રી !

ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન

દેવગુરુ-ધર્મની મળે એવી કૃપા

શ્રુત સુનોયે કરું કપાયોનું શમન.

અનુવાદિકાની કલમે

- ડૉ. સાધ્વી શ્રી આમિતાબાઈ મ.

આગમ પરિચય :-

આગમને પ્રાચીન કાળમાં "ગણિપિટક" કહેવામાં આવતું હતું. સમવાયાંગ સૂત્ર તેની સાક્ષી આપે છે— " દુબાલસંગં ગણિપિઙ્ગં" —તીર્થકરોનાં પ્રવચનરૂપ સમગ્ર શાસ્ત્ર દ્વાદશાંગમાં સમાવિષ્ટ થાય છે અને દ્વાદશાંગમાં આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે ૧૨ સૂત્ર હતાં. જેના પછી અંગ, ઉપાંગ, મૂળ, છેદ શાસ્ત્રરૂપમાં ભેદોપભેદ વિકાસ પામ્યાં છે. આ દ્વાદશાંગીનું અધ્યયન મુમુક્ષુ સાધકો માટે આવશ્યક અને ઉપાદેય ગણાય છે.

જ્યારે લખવાની પરંપરા શરૂ થયેલ ન હતી, લખાણનાં સાધનોનો વિકાસ પણ અદ્યપત્તમ થયો હતો, ત્યારે આગમો—શાસ્ત્રોને સ્મૃતિના આધારે અથવા ગુરુ પરંપરાથી કંઠસ્થ કરીને સુરક્ષિત રાખવામાં આવતાં હતાં. સંભવ છે કે આ જ કારણે આગમજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું હોય અને એટલા માટે જ શ્રુતિ—સ્મૃતિ જેવા સાર્થક શબ્દો પ્રચલિત બન્યા હોય. ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણનાં એક હજાર વર્ષ સુધી આગમનું જ્ઞાન સ્મૃતિ—શ્રુતિ પરંપરાને આધારિત હતું. ત્યાર પછી સ્મૃતિની ક્ષીણતા, દુષ્કાળનો પ્રભાવ વગેરે અનેક કારણોને લીધે આગમજ્ઞાન લુપ્ત થવા લાગ્યું. મહાસરોવરનું જળ સૂકાતાં સૂકાતાં ગોળ્પદ(ખાબોચિયું) માત્ર રહી ગયું. મુમુક્ષુ શ્રમણો માટે એ જ્યાં ચિંતાનો વિષય હતો ત્યા ચિંતનની તત્પરતા તેમજ જગૃતિની મહત્ત્વા પણ હતી, તેથી તેઓ શ્રુતજ્ઞાનની નિવિના રક્ષણ હેતુ પુરુષાર્થશીલ બની ગયા. આ સમયે મહાન શ્રુતપારગામી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમ જ્ઞાનને સુરક્ષિત રાખવા વિદ્વાન શ્રમણોનું એક સંમેલન બોલાવ્યું. બધાની સંમતિથી આગમ ગ્રંથોને લિપિબદ્ધ કરવામાં આવ્યાં. જિનવાડીને પુસ્તકારૂઢ કરવાનું આ ઐતિહાસિક કાર્ય વસ્તુત: આજની જ્ઞાનપિપાસુ સમગ્ર પ્રજા માટે એક અવર્ગાનીય ઉપકારરૂપ સિદ્ધ થયું.

'ઉત્તરાધ્યયન' મૂળ સૂત્ર :-

વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ જૈન આગમ સાહિત્યને (૧) અંગ (૨) ઉપાંગ (૩) મૂળ અને (૪) છેદ આ ચાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ વર્ગીકરણનો ઉલ્લેખ સમવાયાંગ અને નંદીસૂત્રમાં નથી. તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં સર્વપ્રથમ અંગની સાથે 'ઉપાંગ' શબ્દનો પ્રયોગ આચાર્ય ઉમાસ્વાતિએ કરેલ છે. ત્યાર પછી સુખબોધા-સમાચારીમાં અંગબાબ્ધિના અર્થમાં 'ઉપાંગ' શબ્દનો પ્રયોગ આચાર્ય શ્રીચંદ્ર કર્યો. જે અંગનું જે ઉપાંગ છે, તેનો નિર્દેશ "વિધિમાર્ગપ્રથા" ગ્રંથમાં આચાર્ય જિનપ્રભે કર્યો છે.

મૂળ અને છેદ સૂત્રોનો વિભાગ કયા સમયમાં થયો તે નિશ્ચિતપણે કહેવું કठિન છે, પરંતુ એટલું સ્પષ્ટ છે કે આચાર્ય ભદ્રભાઇએ ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિમાં આ સંબંધમાં કંઈ જ ચર્ચા કરેલ નથી અને જિનદાસગણી મહત્તરે પણ પોતાનાં ઉત્તરાધ્યયન તથા દશવૈકાલિકની ચૂર્ણિઓમાં આ બાબતમાં કંઈ ચિંતન આપેલ નથી. તેથી એ અનુમાન થઈ શકે છે કે, ૧૧ મી સદી સુધી 'મૂળસૂત્ર' જેવો કોઈ જ વિભાગ થયેલ ન હતો. જો વિભાગ થયો હોત તો નિર્યુક્તિ ચૂર્ણિ અને વૃત્તિમાં તેનો અવશ્ય ઉલ્લેખ થયો હોત.

'શ્રાવકવિધિ' ગ્રંથમાં ધનપાલે ૪૫ આગમોનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેઓ વિકમની ૧૧મી સદીના લેખક હતા. ૧૩ મી સદીના 'વિચાર સાર' પ્રકરણના લેખક પ્રદ્યુમનસૂરિએ પણ ૪૫ આગમોનો નિર્દેશ કરેલ છે. તેઓએ પણ મૂળસૂત્રના રૂપે કોઈ વિભાગ કર્યો નથી. આચાર્ય શ્રી પ્રભાયંત્રે 'પ્રભાવક ચરિત્ર'માં સર્વપ્રથમ અંગ, ઉપાંગ, મૂળ, છેદ એવા ચાર વિભાગ દર્શાવેલ છે.

ત્યાર પછી ઉપાધ્યાય સમયસુંદરજીએ સમાચારી શતકમાં આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. સારાંશ એ છે કે 'મૂળસૂત્ર'ના વિભાગરૂપની સ્થાપના ૧૩ મી સદીના ઉત્તરાધ્યમાં થઈ ચૂકી હતી.

ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક આદિ આગમોને 'મૂળસૂત્ર' એવું નામ શા માટે આપવામાં આવ્યું એ બાબતમાં વિદ્વાનોમાં અનેક મતભેદો પ્રવર્તે છે.

પ્રોફેસર વિન્ટરનીટજનું એવું મંતવ્ય છે કે આ આગમો ઉપર અનેક ટીકાઓ છે, તેનામાંથી મૂળશંખને અલગ પાડવા માટે આ સૂત્રોને 'મૂળસૂત્રો' કહેલાં છે, પરંતુ તેમનું આ કથન તર્કસંગત નથી, કારણ કે તેમણે પિંડનિર્યુક્તિને મૂળસૂત્રમાં ગણેલ છે, પરંતુ તેની અનેક ટીકાઓ નથી.

ડૉ. સારપેટિયર, ડૉ. જ્યારનો અને પ્રોફેસર પટવર્ધન આદિ અનેક વિદ્વાનોનો એવો મત છે કે, આ આગમોમાં ભગવાન મહાવીરના મૂળ શબ્દોનો સંગ્રહ છે, તેથી તેમને મૂળસૂત્ર કહ્યા છે. પરંતુ તેમનું આ કથન પણ યુક્તિ સંગત પ્રતીત થતું નથી. કેમ કે ભગવાન મહાવીરના મૂળ શબ્દોને કારણે જ કોઈ આગમને મૂળસૂત્ર રૂપે માનવામાં આવે તો સર્વ પ્રથમ આચારાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધને 'મૂળસૂત્ર' માનવું જોઈએ, કેમ કે પાશ્ચાત્ય વિચારક ડૉ. હર્મન જૈકોબીના કથન અનુસાર ભગવાન મહાવીરના મૂળ શબ્દોનું સૌથી પ્રાચીન સંકલન આચારાંગ સૂત્રમાં છે.

કેટલાક આચાર્યોના મતે આગમોમાં મુખ્યરૂપથી શ્રમણના આચાર સંબંધી મૂળગુણ, મહાત્રત સમિતિ ગુપ્તિ વગેરેનું નિરૂપણ છે અને જે શ્રમણ જીવનચર્યામાં મૂળ રૂપે સહાયક બને છે અને જે આગમોનું અધ્યયન શ્રમણો માટે સર્વપ્રથમ અપેક્ષિત છે. તેમને મૂળસૂત્ર કહેવામાં આવ્યાં છે. આ કથનનું સમર્થન વ્યવહાર સૂત્રના ભાષ્યમાં મળે છે.

પૂર્વકાળમાં આગમોનું અધ્યયન આચારાંગથી પ્રારંભ થતું હતું, જ્યારે આચાર્ય શય્યંભવે દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના કરી ત્યારથી સર્વપ્રથમ દશવૈકાલિકનું અધ્યયન કરાવવાનું શરૂ થયું અને ત્યાર પછી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વગેરે સૂત્રો શીખવવાનો કમ પ્રારંભ થયો.

પહેલાં આચારાંગના 'શસ્ત્રપરિણા' નામના પ્રથમ અધ્યયનથી શૈક્ષ(નવદીક્ષિત શિષ્ય)ની ઉપસ્થાપના કરવામાં આવતી હતી, પરંતુ દશવૈકાલિકની રચના થયા પછી તેના ચોથા અધ્યયનથી ઉપસ્થાપના (છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર) કરાવવાની શરૂઆત થઈ.

મૂળસૂત્રોની સંખ્યાના સંબંધમાં પણ મતભેદ પ્રવર્તે છે. સમય સુંદરગણીએ

(૧) દશવૈકાલિક (૨) ઓઘનિર્યુક્તિ (૩) પિંડનિર્યુક્તિ (૪) ઉત્તરાધ્યયન— એ ચારને મૂળસૂત્ર રૂપે સ્વીકારેલ છે. ભાવ પ્રભસૂરિએ ૧. ઉત્તરાધ્યયન ૨. આવશ્યક ૩. પિંડનિર્યુક્તિ-ઓઘનિર્યુક્તિ તથા ૪. દશવૈકાલિક એ ચારને મૂળસૂત્રો માન્યા છે.

પ્રોફેસર બેવર અને પ્રોફેસર બૂલરે (૧) ઉત્તરાધ્યયન (૨) આવશ્યક અને (૩) દશવૈકાલિક. એ ત્રણને મૂળસૂત્ર કહ્યાં છે.

ડૉ. સાર પેન્ટિયર, ડૉ. વિન્ટરનીટ્રેજ અને ડૉ. ગ્યારીનોએ (૧) ઉત્તરાધ્યયન (૨) આવશ્યક (૩) દશવૈકાલિક તેમજ (૪) પિંડનિર્યુક્તિને મૂળસૂત્રની સંજ્ઞા આપેલ છે.

ડૉ. સુભ્રિંગે (૧) ઉત્તરાધ્યયન (૨) દશવૈકાલિક, (૩) આવશ્યક તથા (૪) પિંડનિર્યુક્તિ તેમજ (૫) ઓઘનિર્યુક્તિ આ પાંચ મૂળસૂત્ર કહેલ છે.

મૂળસૂત્ર વિભાગની કલ્પનાનો આધાર શ્રુતપુરુષ પણ હોઈ શકે છે. સર્વ પ્રથમ જિનદાસગણી મહત્તરે શ્રુતપુરુષની કલ્પના કરી છે. (જુઓ આગમ પુરુષનું રંગીન ચિત્ર અથીમ પૃષ્ઠોમા)

જૈન-આગમ સાહિત્યમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું સ્થાન :-

સામાન્યરૂપે મૂળસૂત્રોની સંખ્યા ચાર છે. મૂળસૂત્રોની સંખ્યા સંબંધમાં વિદ્ધાનોમાં મતભેદો છે. તેનો ઉલ્લેખ આગળ કરેલ છે. સંખ્યાના સંબંધમાં ગમે તેટલા મતભેદ હોવા છતાં બધાં વિદ્ધાનોએ ઉત્તરાધ્યયનને મૂળસૂત્રરૂપે સ્વીકારેલ છે. શ્રેષ્ઠ અધ્યયનોને કારણો આ સૂત્ર વિશેષ જીવન ઉપયોગી અને જન ઉપયોગી શાસ્ત્ર છે.

ઉત્તરાધ્યયનનો શાન્દાર્થ :-

'ઉત્તરાધ્યયન'માં બે શબ્દ છે, 'ઉત્તર' અને 'અધ્યયન'. સમવાયાંગમાં છત્તીસં ઉત્તરજ્ઞયણાઙ્ં આ વાક્ય આવે છે. આ વાક્યમાં ઉત્તરાધ્યયનના ઉત્તર અધ્યયનનું પ્રતિપાદન નહીં પરંતુ ઉત્તર અધ્યયન પ્રતિપાદિત કર્યા છે. નંદીસૂત્રમાં પણ 'ઉત્તરજ્ઞયણાઙ્ં' એમ બહુવચ્ચનાત્મક નામ મળે છે. ઉત્તરાધ્યયનની અંતિમ ગાથામાં

'छत्तीसं उत्तरज्ञाए' એ રીતે બહુ વચનાત્મક નામ મળે છે. ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિકારે પણ ઉત્તરાધ્યયનનો બહુવચનમાં પ્રયોગ કર્યો છે. ઉત્તરાધ્યયનની ચૂર્ણિમાં તે ઉત્તરાધ્યયનનો એક શુતસ્કંધ માન્યો છે, તો પણ તેમણે આનું નામ બહુવચનાત્મક માન્યું છે. બહુવચનાત્મક નામથી એમ જ્ઞાન થાય છે કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર શ્રેષ્ઠ અધ્યયનનોનું સંકલનરૂપ શાસ્ત્ર છે.

અધ્યયનનો અર્થ ભાષાવું થાય છે. પરંતુ અહીં અધ્યયન શબ્દ અધ્યાયના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. નિર્યુક્ત અને ચૂર્ણિમાં અધ્યયનનો વિશેષ અર્થ પણ આપવામાં આવ્યો છે, પરંતુ અહીં અધ્યયનથી તેનો અર્થ 'પરિચ્છેદ' સાથે સંબંધિત છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની રચના અને રચનાકાર :-

ઉત્તરાધ્યયનની રચનાની બાબતમાં નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ અને અન્ય વિવિધનોમાં એક મત નથી. નિર્યુક્તિકાર ભદ્રભાડુની દાખિએ ઉત્તરાધ્યયન એક વ્યક્તિની રચના નથી. તેમની દાખિએ ઉત્તરાધ્યયન કર્તૃત્વની દાખિએ ચાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરી શકાય છે— (૧) અંગ પ્રભવ, (૨) જિનભાષિત, (૩) પ્રત્યેક બુધ્ધ—ભાષિત, (૪) સંવાદ સમુચ્ચિત. ઉત્તરાધ્યયનનું બીજું અધ્યયન અંગપ્રભવ છે. તે કર્મપ્રવાહપૂર્વના સત્તારમા પ્રાભૃતથી ઉદ્ભૂત છે. દશમું અધ્યયન જિનભાષિત છે. આઠમું અધ્યયન પ્રત્યેક બુદ્ધભાષિત છે. નવમું અને ત્રૈવીસમું અધ્યયન સંવાદ સમુચ્ચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનના મૂલપાઠ પર ધ્યાન દેવાથી તેના કર્તૃત્વના સંબંધમાં નૂતન ચિંતન કરી શકાય છે.

બીજા અધ્યયનના પ્રારંભમાં આ વાક્ય આવ્યું છે— "સુયં મે આડસં તેણં ભગવયા એવમક્ખાયં ઇહ ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણ ભગવયા મહાવીરેણ કાસવેણ પવેઝયા ।"

સોળમા અધ્યયનના પ્રારંભમાં આ વાક્ય ઉપલબ્ધ છે—

"સુયં મે આડસં । તેણં ભગવયા એવમક્ખાયં ઇહ ખલુ થેરેહિં ભગવંતેહિં

દસબંમચેરસમાહિઠાળા પણ્ણતા ।"

ઓગણત્રીસમા અધ્યયનના પ્રારંભમાં આ વાક્ય પ્રાપ્ત થાય છે "સુયં મે આઉસં ।
તેણં ભગવયા એવમખાં ઇહ ખલુ સમ્મત પરક્કમે નામજ્ઞયણે સમણેં
ભગવયા મહાવીરેણ કાસવેણ પવેઝે ।"

ઉપરોક્ત વાક્યોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બીજું અને ઓગણત્રીસમું અધ્યયન
શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દ્વારા પ્રરૂપિત છે અને સોળમું અધ્યયન સ્થવીરો દ્વારા રચિત
છે.

જ્યારે આપણે ઊડાણથી આ વિષયમાં ચિંતન કરીએ છીએ ત્યારે સૂર્યના
પ્રકાશની જેમ સ્પષ્ટ થાય છે કે નિર્યુક્તિકારે ઉત્તરાધ્યયનને કર્તૃત્વની દાઢિએ ચાર
વિભાગોમાં વિભક્ત કરી તે વિષે પ્રકાશ પાડ્યો છે. પણ તેનાથી કર્તૃત્વની સાબિતી
મળતી નથી પરંતુ વિષય વસ્તુ પર પ્રકાશ પડે છે. દશમા અધ્યયનમાં જે વિષય વસ્તુ
છે, તે ભગવાન મહાવીર દ્વારા પ્રરૂપિત છે, પરંતુ તેમના દ્વારા રચિત નથી. કેમ કે
પ્રસ્તુત અધ્યયનની અંતિમ ગાથા "બુદ્ધસ્સ નિસઉમ ભાસિય" થી આ વાત સ્પષ્ટ
થાય છે. તે જ રીતે બીજા અને ઓગણત્રીસમા અધ્યયનનાં પ્રારંભિક વાક્યોથી પણ
આ તથ્ય પ્રકાશિત થાય છે.

ઇછા અધ્યયનની અંતિમ ગાથા છે, અનુતારજ્ઞાની, અનુતાર દર્શી, અનુતાર
જ્ઞાનદર્શનના ધારક, અરિહંત, જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન, વૈશાલિક મહાવીરે આમ કહું છે.
'વૈશાલિક'નો અર્થ ભગવાન મહાવીર છે.

પ્રત્યેક બુદ્ધ ભાષિત અધ્યયન પણ પ્રત્યેક બુદ્ધ દ્વારા જ રચવામાં આવ્યા
હોય, એવું નથી. કેમ કે આદમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથામાં એ કહું છે કે વિશુદ્ધ
પ્રજ્ઞાવાળા કપિલ મુનિએ આ રીતે ધર્મ કહ્યો છે. જે તેની સમ્યક્ આરાધના કરશે, તે
સંસાર સમુદ્રને પાર કરશે. જો આ અધ્યયન કપિલ દ્વારા વિરચિત હોય તો તેઓ આ
રીતે કેમ કહી શકે ?

સંવાદસમુત્થિત અધ્યયન નવમા અને ત્રેવીસમા અધ્યયનનું અવલોકન કરતા

એ શાત થાય છે કે, તે અધ્યયન નમિરાજર્ષિ અને કેશી—ગૌતમ દ્વારા વિરચિત નથી. નવમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથા છે—સંબુદ્ધો પંડિત, પ્રવિચક્ષણ પુરુષ કામભોગોથી તે જ રીતે નિવૃત્ત થાય છે, જેમ નમિરાજર્ષિ. તેવીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથા છે—સમગ્ર સત્ત્વા ધર્મચર્ચાથી પરમ સંતુષ્ટ થઈ. તેથી સન્માર્ગમાં સમુપસ્થિત તેણે ભગવાન કેશી અને ગણધર ગૌતમની સ્તુતિ કરી કે તેઓ બતે પ્રસત્ત રહે.

ઉપરોક્ત ચર્ચાનો સારાંશ એ છે કે નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુએ ઉત્તરાધ્યયનને કર્તૃતવની દ્રષ્ટિએ ચાર વર્ગોમાં વિભક્ત કર્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે, ભગવાન મહાવીર, ક્રિષ્ણ, નમિ અને કેશીગૌતમના ઉપદેશ અને સંવાદોનો આધાર બનાવી આ અધ્યયનનોની રચના થઈ છે. આ અધ્યયનનોના રચયિતા કોણ છે? અને તેઓએ આ અધ્યયનનોની રચના કયારે કરી? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન તો નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુએ આપ્યો કે ન ચૂંકાર જીનદાસગણિ મહતરે આપ્યો અને બૃહદ્વત્તિકાર શાન્ત્યાચાર્યે પણ આપ્યો નથી.

આધુનિક અનુસંધાન કર્તા(શોધકર્તા) વિદ્વાનોનું એમ માનવું છે કે વર્તમાનમાં જે ઉત્તરાધ્યયન ઉપલબ્ધ છે, તે કોઈ એક વ્યક્તિ વિશેષની રચના નથી. પરંતુ અનેક સ્થવીર મુનિઓની રચનાનું સંકલન છે. એ નિશ્ચિત છે કે દેવર્દ્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ સુધી ઉત્તરાધ્યયન ઉદ્ઘ અધ્યયનનોનાં રૂપમાં સંકલિત થઈ ગયું હતું. સમવાયાંગ સૂત્રમાં ઉદ્ઘ ઉત્તરાધ્યયનનોનાં નામનો ઉલ્લેખ છે.

કેટલાક વિદ્વાનોનું એમ પણ માનવું છે કે કલ્પસૂત્ર અનુસાર ઉત્તરાધ્યયનની પ્રરૂપણા ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્વાણ પૂર્વ પાવાપુરીમાં કરી હતી. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન દ્વારા એ પ્રરૂપિત છે. તેથી આ સૂત્રની ગણના અંગ સાહિત્યમાં થવી જોઈએ. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની અંતિમ ગાથાને કેટલાક ટીકાકારો આ આશયને સિદ્ધ કરનારી માને છે—"ઉત્તરાધ્યયનનું કથન કરનાર ભગવાન મહાવીર નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા." આ પ્રશ્ન ઘણો જ ગંભીર છે. તેનું સહજ રીતે સમાધાન કરવું મુશ્કેલ છે. તો પણ એટલું ચોક્કસ કહી શકાય છે કે ઉત્તરાધ્યયનનાં કેટલાંક અધ્યયનનોની ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપણા કરેલ હતી અને કેટલાક અધ્યયનનું સંકલન ત્યાર પછી સ્થવિરો દ્વારા થયું હતું. દા.ત. કેશી ગૌતમીય અધ્યયનમાં શ્રવણ ભગવાન મહાવીરનો ખૂબ

શ્રીદ્વા સાથે ઉલ્લેખ થયો છે. સ્વયં ભગવાન મહાવીર પોતાના મુખારવિન્દથી પોતાની પ્રશંસા કેમ કરી શકે ? ઓગણાત્રીસમા અધ્યયનમાં પ્રશ્નોત્તર શૈલી છે, જે નિર્વાણના સમયે સંભવિત નથી, કેમ કે કટ્ટપસૂત્રમાં ઉત્તરાધ્યયનને અપૃષ્ઠવ્યાકરણ અર્થાત્ પૂછ્યા વગર કરેલા કથનનું શાસ્ત્ર કહું છે.

કેટલાક આધુનિક ચિંતકોનો એવો પણ મત છે કે ઉત્તરાધ્યયનનાં પહેલા અઢાર અધ્યયન પ્રાચીન છે અને ત્યાર બાદનાં અઢાર અધ્યયન અર્વાચીન છે. પરંતુ પોતાનાં મંત્રવને સિદ્ધ કરવા માટે તેઓએ પ્રમાણ આપ્યાં નથી.

કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ માને છે કે અઢાર અધ્યયન અર્વાચીન નથી, પરંતુ તેમાંથી અમુક અર્વાચીન હોઈ શકે છે. જેમ કે એકત્રીસમા અધ્યયનમાં આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે પ્રાચીન નામોની સાથે દશાશ્વુતસ્કર્ષ, બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર અને નિશીથ જેવા અર્વાચીન આગમોનાં નામ પણ મળે છે. જે શ્વુત કેવળી ભદ્રબાહુ દ્વારા નિર્યૂઢ અથવા ફૂત છે. ભદ્રબાહુનો સમય વીર નિર્વાણની બીજી સદી છે, માટે પ્રસ્તુત અધ્યયનની રચના ભદ્રબાહુ પછી જ થઈ હોવી જોઈએ.

અન્તકૃતદશા વગેરે પ્રાચીન આગમ સાહિત્યમાં શ્રમણશ્રમણીઓના યૌદ્ધર્વ અગિયાર અંગ કે બાર અંગોનાં અધ્યયનનું વર્ણન મળે છે. અંગબાબ્દ અથવા પ્રકીર્ણકસૂત્રનાં અધ્યયનનું વર્ણન ઉપલબ્ધ થતું નથી. પરંતુ ઉત્તરાધ્યયનના અઠયાવીસમા અધ્યયનમાં અંગ અને અંગ બાબ્દ એ બે પ્રાચીન વિભાગો સિવાય અગિયાર અંગ પ્રકીર્ણક અને દસ્તિવાદનો ઉલ્લેખ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેથી પ્રસ્તુત અધ્યયન પણ ઉત્તરકાલીન આગમ વ્યવસ્થાની રચના હોવી જોઈએ, અર્થાત્ ઉપાંગ તેમજ પ્રકીર્ણકોની રચના પછી ઉત્તરાધ્યયનનું સંકલન દેવર્દ્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણના લેખન સંપાદનના સમયમાં થયું છે.

અઠયાવીસમા અધ્યયનમાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયની જ સંક્ષિપ્ત પરિભાષાઓ આપવામાં આવી છે, તેવી વ્યાખ્યાઓ પ્રાચીન આગમ સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ નથી. ત્યાં પણ વિવરણાત્મક અર્થની પ્રધાનતા છે આમ આ અધ્યયન અર્વાચીન પ્રતીત થાય છે.

શું ઉત્તરાધ્યયન ભગવાન મહાવીરની અંતિમ વાણી છે ?

અહીં એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું ઉત્તરાધ્યયન શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની અંતિમ વાણી છે ? એનો જવાબ એ છે કે કલ્પસૂત્રમાં લાખ્યું છે કે, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કલ્યાણણ વિપાકવાળાં પંચાવન અધ્યયનો અને પાપફળવાળાં પંચાવન અધ્યયનો અને ત્રીસ અપૃષ્ટ વ્યાકરણોનું વ્યાકરણ કરી પ્રધાન નામના અધ્યયનની પ્રરૂપણા કરતાં કરતાં સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ ગયા.

આનાઆધારે એમ કહી શકાય કે છન્નીસ અપૃષ્ટ વ્યાકરણ ઉત્તરાધ્યયનનાં ૪ છન્નીસ અધ્યયન છે. ઉત્તરાધ્યયનના છન્નીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથાથી પણ પ્રસ્તુત કથનને સમર્થન મળે છે— "ઇઝ પાઉકરે બુદ્ધે નાયએ પરિણિવ્બુએ । છત્તીસં ઉત્તરજ્ઞાએ ભવસિદ્ધિય સમ્મએ ॥"

સમાયાંગમાં છન્નીસ અપૃષ્ટ—વ્યાકરણો કોઈ પણ ઉલ્લેખ નથી. ત્યાં એટલું ૪ સૂચને કે, ભગવાન મહાવીર અંતિમ રાત્રિના સમયે પંચાવન કલ્યાણણ વિપાકવાળાં અધ્યયનો અને પંચાવન પાપફળ—વિપાકવાળાં અધ્યયનોના વ્યાકરણ રચી નિવૃત્ત થયા. છન્નીસમા સમવાયાંગમાં પણ જ્યાં ઉત્તરાધ્યયનનાં છન્નીસ અધ્યયનોનાં નામ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, ત્યાં પણ આ બાબતમાં કોઈ ચર્ચા નથી.

ઉત્તરાધ્યયનના અઠારમા અધ્યયનની ચોવીસમી ગાથાનાં પ્રથમ બે ચરણો એક સરખા છે, જે છન્નીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથાના છે, જેમ કે

ઇઝ પાઉકરે બુદ્ધે ણાયએ પરિણિવ્બુડે । વિજ્ઞાચરણ સમ્પણે સચ્ચે સચ્ચપરકકમે ॥

[ઉત્ત. ૧૮/૨૪]

ઇઝ પાઉકરે બુદ્ધે, ણાયએ પરિણિવ્બુએ । છત્તીસં ઉત્તરજ્ઞાએ ભવસિદ્ધિય સમ્મએ ॥

[ઉત્તરા ૩૬ /૨૬૮]

બૃહદ્વૃત્તિકારે અઠારમા અધ્યયનની ચોવીસમી ગાથાના પૂર્વાઙ્કનો જે અર્થ કર્યો છે, તે ૪ અર્થ છન્નીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથામાં કરવામાં આવે તો તેનાથી

એ નિશ્ચિત થતું નથી કે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે છત્રીસ અધ્યયનની પ્રરૂપણા કરી પરિનિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા. તેનો અર્થ છે— બુદ્ધ—અવગત તત્ત્વ, પરિનિવૃત્ત—શીતળી—ભૂત જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે આ તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

એક શોધ અનુસાર પ્રશ્રવ્યાકરણ સૂત્રમાં રહેલા ઉપદેશી અધ્યયનોને દેવર્દ્ધિગણી શ્રમાશ્રમણના સમયે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના રૂપે સંકલિત કરવામાં આવ્યું છે. પ્રશ્રવ્યાકરણ સૂત્રને વિદ્યાઓને કારણે લેખન સમયે બદલવામાં આવ્યું અને પાંચ આશ્રવ, પાંચ સંવરનો વિષય તેમાં રાખવામાં આવ્યો. વિદ્યાઓનાં અતિરિક્ત શ્રેષ્ઠ અધ્યયનોનું સંકલન જ આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે.

ઉત્તરાધ્યયનનું તલસ્પર્શી અધ્યયન કરવાથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે, તેમાં ભગવાન મહાવીરની વાણી સમ્યક્કી રીતે અંકિત થયેલ છે. આ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર આગમ છે. તેમા જીવ, અજીવ, કર્મવાદ, ધર્મવિદ્ય, નવતત્ત્વ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરની પરંપરાના બધા જ વિષયોનું સમુચ્ચિત રીતે પ્રતિપાદન થયેલ છે. માત્ર ધર્મકથાનુયોગનો જ નહીં પરંતુ ચારે અનુયોગોનો અર્થપૂર્ણ સંગમ થયો છે. તેથી આ ભગવાન મહાવીરની વાણીનું પ્રતિનિધિત્વ કરનારું આગમ છે. આમાં વીતરાગ વાણીનો વિમલ પ્રવાહ પ્રવાહિત થયો છે. જેના અર્થના પ્રરૂપક ભગવાન મહાવીર છે, માટે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં સમસ્ત અધ્યયનો પ્રભુવાણી છે, પ્રભુવાણીનું નવનીત છે. મૌલિકરૂપે તે અધ્યયન ગણધર રચિત છે અને પરંપરાથી દેવર્દ્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર રૂપે સંકલિત થયેલ છે. અધ્યયનોની પ્રધાનતા અને શ્રેષ્ઠતાને કારણે આ સૂત્ર સેંકડો વર્ણાથી, એક મતે પ્રભુ મહાવીરની અંતિમ દેશના તરીકે જૈન સમાજમાં માન્યતા પ્રાપ્ત છે. તે જ કારણે પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ દિવસરૂપે દીવાળીના દિવસોમાં ઘણી શ્રદ્ધાપૂર્વક તે સંપૂર્ણ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે છે.

૩૬ અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય :-

: ૧ : વિનય અધ્યયન :— આમાં ૪૮ ગાથાઓ છે, જેમાં વિનયધર્મનું વર્ણન કર્યું છે. પ્રસંગવશ વિનિત અને અવિનિત શિષ્યોના ગુણદોષાદિનાં વર્ણનોની સાથે ગુરુનાં કર્તવ્યોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. ગુરુ અને શિષ્યોનો સંબંધ જ્ઞાનવા માટે આ અધ્યયન ઘણું ઉપયોગી છે. દશવૈકાલિકનું નવમું અધ્યયન પણ વિનય વિષયક છે.

: २ : परीषह :— साधुओને સંયમી જીવનમાં આવનાર મુખ્ય રૂર પરીષહ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે બાવીસ પરીષહને બે—બે શ્લોકમાં અદ્ભુત રીતે વર્ણવ્યા છે. પ્રારંભમાં ભૂમિકારૂપે થોડું ગદ્ય છે. પાછળ ૪૮ ગાથાઓ છે.

: ૩ : ચતુરંગીય :— ૨૦ ગાથાઓમાં મોક્ષનાં સાધનભૂત ચાર દુર્લભ અંગોનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. પ્રસંગોપાત કર્માની વિચિત્રતા તથા દેવોનાં અમરત્વનું ખંડન પણ કરેલ છે.

: ૪ : અસંસ્કૃત :— ૧૩ ગાથાઓમાં સંસારની નશ્ચરતાનું દર્શન કરાવીને ભારંડપક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમાં જીવનની નશ્ચરતાનું ચિત્રણ હોવાથી તેનું નામ અસંસ્કૃત પડ્યું છે. સૌથી નાનું પણ આ અધ્યયન અર્થગંભીર છે.

: ૫ : અકામ મરણ :— ઉર ગાથાવાળા આ અધ્યયનમાં ધર્મમય મરણ અને અધર્મમય મરણની વાતોનો ઉલ્લેખ છે. ધર્મવિહીન મનુષ્યનું મરણ અકામમરણ અને ધર્મયુક્ત માનવીનું સકામમરણ, પંડિતમરણ, સમાધિમરણ આદિ નામોથી ઓળખાય છે. સામાન્ય વ્યક્તિગોનાં મરણને આધારે તેનું નામ અકામમરણ રાખેલ છે.

: ૬ : ક્ષુલ્લક-નિર્ગન્થીય :— ૧૮(૧૭) ગાથાના આ અધ્યયનમાં વિદ્વાન કોણ, મૂર્ખ કોણ ઈત્યાદિનો પરિચય આપી જૈન સાધુના સામાન્ય આચાર વિચારનું વર્ણન કરાયું છે, તેથી તેનું નામ ક્ષુલ્લક નિર્ગન્થીય રાખ્યું છે. 'સમવાયાંગ' માં આનું નામ પુરુષવિદ્યા મળે છે. તેનો આધાર પ્રસ્તુત અધ્યયનની પહેલી ગાથા (જાવંત ડવિજ્જા પુરિસા) છે.

: ૭ : એલય (ઉરભીય) :— એલય અને ઉરભનો અર્થ છે— બકરો. શરૂઆતમાં મહેમાનના ભોજનને માટે ગૃહસ્વામી દ્વારા પાળેલા બકરાનો વધ કરાય છે. તેના દષ્ટાંત દ્વારા સંસારસક્ત જીવોની દુર્દ્શાનું માભિક ચિત્રણ છે. ત્યાર પછી ધર્માચરણથી થનાર શુભકણનું વર્ણન કર્યું છે. બકરાના દષ્ટાંતની મુખ્યતા હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ એલય રાખ્યું છે, તેમાં ૩૦ ગાથાઓ છે.

: ૮ : કાપિલીય :— આ અધ્યયનનું નામ કાપિલીય છે. તેમાં ૨૦ ગાથાઓ દ્વારા દુર્ગતિથી બચવા માટે લોભનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ મુખ્યત્વે વર્ણવેલ છે.

: ૯ : નમિપ્રવર્જયા :— આમાં ૫૨ ગાથાઓ છે. અધ્યયનમાં પ્રવર્જયા માટે

અભિનિર્જમણ કરતા નમિરાજર્ષિ સાથે બ્રાહ્મણ વેપધારી ઈન્ડ્રના આધ્યાત્મિક સંવાદની અભિવ્યક્તિ છે. ઈન્ડ્ર મહારાજા પ્રશ્ન કરે છે અને નમિરાજર્ષિ ઉત્તર આપે છે. આમાં પ્રવર્જયાના સમયે ઉત્પત્ત થતાં સામાન્ય વ્યક્તિત્વના માનસિક અન્તર્દ૰ઘનું ઘણું સુંદર ચિત્રણ થયું છે. પ્રસ્તુત સંવાદમાં રાજર્ષિ નમિની પ્રવર્જયાનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ નમિપ્રવર્જયા છે.

: ૧૦ : દ્રુમપત્રક :— ૩૭(૩૬) ગાથાના આ અધ્યયનમાં વૃક્ષનાં પીળાં પાંડાના દાખાંતથી જીવનની ક્ષણાભંગુરતા બતાવી છે. તેથી આ અધ્યયનનું નામ દ્રુમપત્રક રાખ્યું છે. ગૌતમને ઉદ્દેશીને બધાં સાધકોને અપ્રમત્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. પ્રત્યેક ગાથાના અંતે "સમય ગોયમ મા પમાયએ" તથા અંતિમ ગાથામાં " સિદ્ધિ ગઇ ગએ ગોયમે" પદ આપ્યું છે.

: ૧૧ : બહુશ્રુત(મહાત્મ્ય):— આ અધ્યયનમાં ઉર ગાથા છે, જેમાં શાસ્ત્રજ્ઞ વ્યક્તિ (બહુશ્રુત)ની પ્રશંસા કરાઈ છે. પ્રારંભમાં વિનય અધ્યયનની જેમ વિનીત અવિનીતના ગુણ-દોષોનું વર્ણન કરીને વિનીતને બહુશ્રુત અને અવિનીતને અબહુશ્રુત તરીકે ગણાવેલ છે.

: ૧૨ : હરિકેશીય :— આ અધ્યયનમાં ૪૭ ગાથાઓ છે. ચાંડાળ જાતિમાં જન્મ લેવા છતાં ઉદાત ચરિત્રના સ્વામી હરિકેશી મુનિનું જીવન ગાથાઓમાં ગૂઢેલું છે. સાથે સાથે તેમની અને બ્રાહ્મણોની વચ્ચેનો સંવાદ નિરૂપ્યો છે. આ સંવાદમાં જાતિવાદની સ્થાપના કર્મથી કરી છે તથા અહિંસક યજાની શ્રેષ્ઠતા બતાવી છે.

: ૧૩ : ચિત્તસંભૂતીય :— આ અધ્યયનમાં ચિત્ત અને સંભૂત નામના બે ભાઈઓના ઇ જન્મોની પૂર્વકથાનું વર્ણન છે. પુષ્પકર્મના નિયાશ બંધને કારણે ભોગાસકત સંભૂત (બ્રહ્મદાત યક્વતી)ના જીવનનું પતન તથા સંયમી એવા ચિત્ત મુનિનું ઉત્થાન બતાવી જીવોને ધર્માભિમુખ બનવાનો તથા તેના ફળની અભિલાષા ન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમાં એ પણ બતાવ્યું છે, કે કોઈ વ્યક્તિ જો સાધુર્ધમનું પાલન ન કરી શકે તો તેણે ગૃહરથ ધર્મનું પાલન તો અવશ્યમેવ કરવું જોઈએ. આમાં ઉપ ગાથાઓ છે.

: ૧૪ : ઇષુકારીય :— ૫૭ ગાથાઓમાં ઈષુકાર નગરના ઇ જીવોની દીક્ષાનું વૈરાગ્ય ઉત્પત્ત કરે તેવું વર્ણન હોવાથી તેનું નામ ઈષુકારીય રાખ્યું છે. તેમાં પતિ-પત્ની તથા

પિતા-પુત્રની વચ્ચેનો સંવાદ દાર્શનિક વિષયો સાથે સંબંધ હોવા છતાં પણ પ્રભાવ ઉત્પત્ત કરે છે.

: ૧૫ : સભિક્ષુ :- ૧૬ ગાથાના આ અધ્યયનમાં સાધુના સામાન્ય ગુણોનું વર્ણન છે. દરેક ગાથાના અંતમાં "સભિક્ષુ" પદ મૂકેલ છે. એટલે આ અધ્યયનનું નામ 'સભિક્ષુ' રાખ્યું છે. દશવૈકાલિકના ૧૦ મા અધ્યયનનું નામ પણ "સભિક્ષુ" છે.

: ૧૬ : બ્રહ્મચર્ય-સમાધિસ્થાન :- ૧૭ ગાથાઓમાં બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે ૧૦ વાતોના ત્યાગની આવશ્યકતા બતાવી છે. બ્રહ્મચર્યનું મહાત્વ પ્રગટ કરનાર આ અધ્યયનમાં ગાંધી અને પઢી પદ્ધમાં પુનરાવર્તન કર્યું છે.

: ૧૭ : પાપશ્રમણીય :- તેમાં પથભષ્ટ સાધુનું વર્ણન હોવાથી તેનું નામ પાપશ્રમણીય રાખ્યું છે. તેની ૨૧ ગાથાઓમાંથી ઉ જી ગાથાથી ૧૮ મી ગાથા સુધી દરેક ગાથાના અંતે "પાવસમણ તિ કુચ્ચર્ઝ" પદ મૂકેલું છે.

: ૧૮ : સંજય :- આ અધ્યયનમાં ૫૪ ગાથાઓ છે, જેમાં રાજ્ઞિ સંજયની દીક્ષાનું વર્ણન છે. તેની સાથે પ્રસંગોપાત અનેક રાજાઓનો ઉલ્લેખ છે. જેમણે સાધુધર્મમાં દીક્ષિત થઈને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

કેટલાક ટીકાકારો એ આ અધ્યયનનું સંસ્કૃત નામ 'સંયતીય' લખ્યું છે, જ્યારે પ્રાકૃતમાં 'સંજઇજ્જં' નામ છે. સંજય રાજાનું વર્ણન હોવાથી 'સંજય' નામ બરાબર છે. 'યાકોબી' તથા 'નિર્યુક્તિકાર'ની પણ આજ માન્યતા છે.

: ૧૯ : મૃગાપુત્રીય :- મૃગાપુત્રની વૈરાગ્યોન્યાદિકા કથા ૮૮ ગાથામાં કંડારવામાં આવી છે. પોતાના માતા પિતા સાથે થયેલ સંવાદ પણ બોધપ્રદ છે. સાધુના આચારનું કથન કરી પ્રસંગોપાત નારકીય કષ્ટોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. મૃગચર્યાના દઘાંતથી બિક્ષાચર્યાનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. અહીં મૃગચર્યાનો ઉલ્લેખ હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ 'સમવાયાંગ'માં મૃગચર્યા આપ્યું હોય તેમ સંભવે છે, પાછળથી મૃગાપુત્રની પ્રધાનતા હોવાથી 'મૃગાપુત્રીય' નામ આપ્યું હોય એમ પ્રતીત થાય છે.

: ૨૦ : મહાનિર્ગંથીય :- તેમાં ૬૦ ગાથાઓ છે. અનાથી મુનિ અને રાજા શ્રેષ્ઠિકની

વચ્ચે સનાથ અને અનાથક વિપયક સંવાદ રોચક છે. તે મુનિનું પ્રવર્જયાના કારણે આ નામ 'અનાથ પ્રવર્જયા' આપ્યું હોય, પ્રસ્તુત આગમોમાં આનું નામ મહાનિર્ગંધીય મળે છે. તેનો સંકેત આ અધ્યયનની બે ગાથાઓમાં છે. મહાનિર્ગંધીયનો અર્થ—સર્વવિરતિ સાધુ છે. ક્ષુલ્લક નિર્ગંધીય અધ્યયનથી (અ.ડ.) વિશેષ વર્ણન હોવાને લીધે આનું નામ "મહાનિર્ગંધીય" છે.

: ૨૧ : સમુદ્રપાલીય :— આ અધ્યયનમાં ૨૪ ગાથા છે. એમાં વણિક પુત્ર સમુદ્રપાલની કથાની સાથે પ્રસંગને અનુરૂપ સાધુના આચારોનું પણ વર્ણન છે.

: ૨૨ : રથનેમીય :— ૫૧ ગાથાના આ અધ્યયનમાં મહત્વપૂર્ણ વાત બતાવી છે. આમાં રથનેમિજીને ઉન્માર્ગમાંથી સત્પથ પર લાવતા રાજેમતીએ કરેલ ઉદ્ભોધન અત્યંત હદ્યસ્પર્શી છે. પ્રસંગોપાત્ત પ્રભુશ્રી અરિષ્ટનેમિ, શ્રી કૃષ્ણા, રાજેમતી, રથનેમિ આદિનું ચરિત્ર ચિત્રણ છે.

: ૨૩ : કેશીગૌતમીય :— આમાં પાર્શ્વનાથના શિષ્ય કેશી અને મહાવીરના શિષ્ય ગૌતમની વચ્ચે એક જ ધર્મમાં સંચેલ—અચેલ, ૪ મહાક્રત અને ૫ મહાક્રત જેવા પરસ્પર વિપરીત દ્વિવિધ ધર્મના વિષયભેદને લઈને સંવાદ થાય છે, તેનું કારણ બતાવતાં કહું છે કે સમયને અનુસરીને બાહ્યાચારમાં પરિવર્તન થતું રહે છે અને થશે. આ સંવાદને લીધે આ અધ્યયન અનેક દસ્તિએ મહત્વપૂર્ણ બન્યું છે. આમાંથી વર્તમાનમાં પ્રચલિત ધર્મવિષયક મતમેદોના સમન્વયની પ્રેરણા મળે છે. કુલ ગાથાઓ ૮૮ છે.

: ૨૪ : સમિતીય :— 'નેમિયંદ્ર વૃત્તિ'માં આનું નામ 'પ્રવચનમાતા' આપ્યું છે. આમાં પ્રવચન માતા અર્થાત્ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનો પ્રયોગ હોવાથી સમિતિય નામ ઉપયુક્ત છે. તેમાં ગાથાઓ ૨૭ છે.

: ૨૫ : યજીય :— ૪૫ ગાથાના આ અધ્યયનમાં જ્યદોષમુનિ યજમંડપમાં બ્રાહ્મણોની સાથે સંવાદ કરતાં બ્રાહ્મણોનું સ્વરૂપ, યજની આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યા વગેરે સમજાવી અને કર્મથી જીતિવાધની સ્થાપના કરીને સાધુના આચારનું વર્ણન કરે છે. તેની ૧૮ થી ૨૮ ગાથાઓના અંતમાં "તં વયં બૂમ માહરણ" પદનું પુનરાવર્તન છે. 'સભિક્ષુ' અને 'પાપશ્રમણીય' અધ્યયનની જેમ આનું નામ 'સબ્રાહ્મણ' રાખી શકાય. પરંતુ બ્રાહ્મણોનું મુખ્યકર્મ યજને દસ્તિમાં રાખી, યજવિષયક આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યા કરનારું હોવાથી આનું

નામ યજીય રાખ્યું છે.

: ૨૬ : સામાચારી :— ૫૭ ગાથાના આ અધ્યયનમાં સાધુ મહારાજની સામાન્ય દિનચર્યાનું અને રાત્રિચર્યાનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ 'સમાચારી' રાખ્યું છે.

: ૨૭ : ખલુંકીય :— ખલુંકનો અર્થ છે —દુષ્ટબળદ. ૧૭ ગાથામાં દુષ્ટ બળના દૃષ્ટાંત દ્વારા અવિનીત શિષ્યોની કિયાઓનું વર્ણન છે. તેથી આનું નામ ખલુંકીય આપ્યું. પ્રસંગોપાત્ર વિનીત સાધુનાં કર્તવ્યોનું પણ કથન કરેલ છે.

: ૨૮ : મોક્ષમાર્ગ-ગતિ :— આ અધ્યયનમાં મોક્ષના માર્ગ—સ્વરૂપ રત્નત્રયીનું વર્ણન છે. તેથી તેનું નામ મોક્ષમાર્ગગતિ રાખ્યું છે. આમાં ૩૬ ગાથા છે.

: ૨૯ : સમ્યક્-પરાક્રમ :— આમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનાં વિભિન્ન તત્ત્વોને નજર સમક્ષ રાખી ઉત્ત પ્રશ્નો અને ઉત્ત ઉત્તરોમાં આધ્યાત્મિક વિકાસની સીડીઓ બતાવી છે. સંપૂર્ણ અધ્યયન ગંધબદ્ધ છે.

: ૩૦ : તપોમાર્ગ :— આ અધ્યયનમાં ૩૭ ગાથાઓ છે. તેમાં તપશ્ચર્યાનું વર્ણન હોવાથી તેનું નામ તપોમાર્ગ રાખ્યું છે.

: ૩૧ : ચરણવિધિ :— ૨૧ ગાથાના આ અધ્યયનમાં ૧ થી લઈને ઉત્ત સંખ્યા સુધી દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની આરાધનાનું પ્રતિપાદન છે. પ્રથમ ગાથામાં ચારિત્રની વિધિના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા હોવાથી આનું નામ 'ચરણ વિધિ' રાખ્યું છે અને અંતમાં ઉત્ત બાબતોમાં જે હંમેશાં ઉપયોગી છે, તે દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપયોગપૂર્વક કરે છે, તેવા સાધુ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા નથી, એમ દર્શાવ્યું છે.

: ૩૨ : પ્રમાદ સ્થાનીય :— આમાં ૧૧૧ ગાથાઓ છે. તેની ૨૧ મી ગાથામાં વર્ણિત વિષયનો જ આગળની ગાથાઓમાં વિસ્તાર થયો છે. ઈન્દ્રિયોની રાગ-દ્રેષ્ટમય પ્રવૃત્તિને પ્રમાદસ્થાનીય માનીને આ અધ્યયનનું નામ પ્રમાદસ્થાનીય રાખ્યું છે. આમાં મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વિષયો તરફ પ્રવૃત્ત ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને નિરોધ કરવાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે.

: ૩૩ : કર્મ પ્રકૃતિ :— આ અધ્યયનમાં ૨૫ ગાથા છે. તેમાં કર્મોની જુદી જુદી અવસ્થાઓનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ કર્મપ્રકૃતિ રાખવામાં આવ્યું છે.

: ઉ૪ : લેશયા :— આમાં કર્મોની સ્થિતિમાં વિશેષરૂપે સહાયક લેશયાઓનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ લેશયા અધ્યયન છે. ૬૧ ગાથાઓમાં લેશયાઓનું દ્રવ્ય ભાવાત્મક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

: ઉ૫ : અનગાર :— અણગારનો અર્થ છે— ઘર છોડેલ સાધુ. ૨૧ ગાથામાં સાધુના ગુણોનું વર્ણન છે. તેથી તેનું નામ અણગાર રાખવામાં આવ્યું છે.

: ઉ૬ : જીવાજીવવિભક્તિ :— જીવવિભાગ અને અજીવવિભાગનું ભેદ-પ્રભેદ સહિતનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ જીવાજીવ વિભક્તિ રાખ્યું છે. આમાં ૨૬૮(૨૬૮, ૨૭૪) ગાથાઓ છે. આ સૌથી મોટું અધ્યયન છે. અંતમાં જીવનને સમાધિમય બનાવી સમાધિમરણ (સંલેખના)નું પણ વર્ણન છે અને અંતિમ ગાથામાં બતાવ્યું છે કે પ્રભુ મહાવીરે આ તત્ત્વો અને ઉપદેશ કહેલ છે, અધ્યયનોની ઉજ સંખ્યાનો સંકેત પણ અંતિમ ગાથામાં કરવામાં આવ્યો છે.

વ્યાખ્યા સાહિત્ય :-

ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ :— મૂળ ગ્રંથને સ્પષ્ટ કરવા માટે આચાર્યોએ સમય-સમય પર વ્યાખ્યા સાહિત્યનું નિર્માણ કર્યું છે. જેમ વૈદિક પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવા માટે મહર્ષિ યાસ્કે નિધંટુ ભાષ્યરૂપ નિર્યુક્તિ લખી તે જ રીતે આચાર્ય ભદ્રભાડુએ જૈન આગમોના પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા માટે પ્રાકૃત ભાષામાં દશ નિર્યુક્તિની રચના કરી. એમાં ઉત્તરાધ્યયન ઉપર પણ એક નિર્યુક્તિ છે. આ નિર્યુક્તિમાં ૫૦૭ ગાથાઓ છે. તેમાં અનેક પારિભાષિક શબ્દોની નિક્ષેપ પદ્ધતિએ વ્યાખ્યા કરેલ છે અને અનેક શબ્દોના વિવિધ પર્યાયો પણ આપ્યા છે. સર્વપ્રथમ ઉત્તરાધ્યયન શબ્દની પારિભાષા કરતાં ઉત્તર પદનું (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય, (૪) ક્ષેત્ર, (૫) દિશા, (૬) તાપ-ક્ષેત્ર, (૭) પ્રજ્ઞાપક, (૮) પ્રતિ, (૯) કાળ, (૧૦) સંચય, (૧૧) પ્રધાન, (૧૨) જ્ઞાન, (૧૩) કુમ, (૧૪) ગણના અને (૧૫) ભાવ, એમ ૧૫ નિક્ષેપોનું ચિંતન કર્યું છે. ઉત્તરનો અર્થ કર્મોત્તર કરેલ છે.

નિર્યુક્તિકારે અધ્યયન પદ ઉપર વિચાર કરતાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર દ્વારો વડે 'અધ્યયન' ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે. પણ બદ્ધ અને બધ્યમાન

કર્માના અત્માવથી આત્માને પોતાના સ્વભાવ તરફ લઈ જવા માટે છે તે અધ્યયન છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જેનાથી જીવાદિ પદાર્થનો અધિગમ હોય છે અથવા જેનાથી અધિક જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય છે. અથવા ભવોથી આવતી અષ્ટ પ્રકારની કર્મરજનો જેના દ્વારા ક્ષય થાય છે, તે ભાવાધ્યયન છે. નિર્યુક્તિમાં પહેલા પિંડાર્થ અને તેના પછી પ્રત્યેક અધ્યયનની વિશેષ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. પ્રથમ અધ્યયનનું નામ વિનયશ્રુત છે. શુંતનો પણ નામ આદિ ચાર નિક્ષેપો દ્વારા વિચાર કર્યો છે. નિન્હિત આદિ દ્વયશ્રુત છે અને જે શુંતમાં ઉપયુક્ત છે, તે ભાવશ્રુત છે. સંયોગ શબ્દની પણ વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરેલ છે. સંયોગ શબ્દ સંસારનું કારણ છે. તેનાથી જીવ કર્મમાં આબદ્ધ થાય છે, તે સંયોગથી મુક્ત થવાથી જ વાસ્તવિક આનંદની ઉપલબ્ધિ થાય છે.

દ્વિતીય અધ્યયનમાં પરીષહ ઉપર પણ નિક્ષેપ આગમ અને નોઆગમના ભેદથી બે પ્રકારે છે— નોઆગમ પરીષહ શાયક શરીર ભવ્ય અને તદ્વાચિકત એમ ત્રણ પ્રકારના છે. ભાવ પરીષહમાં કર્મનો ઉદ્દ્ય થાય છે.

કુતાઃ, કસ્ય, દ્રવ્ય, સમવતાર, અધ્યાસ, નય, વર્તના, કાળ, ક્ષેત્ર, ઉદ્દેશ, પૃથ્યા, નિર્દેશ અને સૂરતસ્પર્શ એ ૧૩ દ્વાર છે. કૃધા પિપાસાની વિવિધ દઘાંતો દ્વારા વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે. ત્રીજા અધ્યયનમાં ચતુરંગીય શબ્દની નિક્ષેપ પદ્ધતિએ વ્યાખ્યા કરેલ છે. અંગ શબ્દના પણ નામાંગ, સ્થાપનાંગ, દ્રવ્યાંગ, અને ભાવાંગના રૂપમાં ચિંતન કરતા દ્રવ્યના ગંધાંગ, ઔષધાંગ, મદ્યાંગ, આતોદ્યાંગ અને શરીરાંગ અને યુદ્ધાંગ એ છ પ્રકાર કહ્યા છે. ગંધાંગના જમદાનિ જટા, હરેણુકા, શબર-નિવસનક (તમાલપત્ર), સપિન્નિક, મલિલકાવાસિત, ઔસીર હબેર, ભદ્રદાર, શતપુષ્યા આદિ ભેદ છે. એનાથી જ્ઞાન અને વિલેપન કરવામાં આવતું હતું.

ઔષધાંગ શુટિકામાં પિંડદારુ હરિદ્રા (હળદર), માહેન્દ્ર ફળ, સૂંઠી (સૂંઠ), પિપળી (પીપરીમૂળ), તીખા, આર્ડક (આદુ), બિલ્યમૂળ (બિલ્લા) અને પાણીએ અષ્ટ વસ્તુઓ મેળવેલી હોય છે. તેનાથી કંડુ, તિમિર, અર્ધ શિરોરોગ તાતીરિક, ચાતુર્થિક, જવર, મૂષદંશક, સર્પદંશ શીધ નષ્ટ થઈ જાય છે. દ્રાક્ષના ૧૬ ભાગ, ધાતકી પુષ્પના ચાર ભાગ, એક આઢક ઈક્ષુરસ(શેરડીનો રસ) તેનાથી મદ્યાંગ બને છે. એક મુંકુંદાતુર્ય, એક અભિમારદારુક, એક શાલ્મલી પુષ્પ, તેના બંધથી પુષ્પોન્નમિશ્ર બાલબંધ વિશેષ આતોદ્યાંગ થાય છે. માથું, પેટ, પીઠ(વાસો), બાહુ, ઉર(સાથળ) એ શરીરાંગ છે.

યુદ્ધાંગના પણ યાન, આવરણ, પ્રહરણ, કુશલત્વ, નીતિ દક્ષત્વ, વ્યવસાય, શરીર, આરોગ્ય એ નવ પ્રકાર કહ્યા છે. ભાવાંગના શુતાંગ અને નોશુતાંગ એ બે પ્રકાર છે. એ ચાર પ્રકારના જ ચતુરંગીય રૂપમાં વિશ્વુત છે. માનવભવની દુર્લભતા વિવિધ ઉદાહરણો દ્વારા દર્શાવી છે. માનવભવ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ ધર્મનું શ્રવણ કઠિન છે અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરવી તે તો વધારે કઠિન છે. શ્રદ્ધા ઉપર ચિંતન કરતાં જમાલિ વગેરે સાત નિઃખ્વોનો પરિયય આપવામાં આવેલ છે.

ચતુર્થ અધ્યયનનું નામ અસંસ્કૃત છે. પ્રમાદ અને અપ્રમાદ બંને પર નિક્ષેપ દસ્તિએ વિચાર કર્યો છે. જે ઉત્તરકરણથી કૃત અર્થાત્ નિવર્તિત છે. તે સંકસ્કૃત છે, શેષ અસંસ્કૃત છે. કરણનો પણ નામ વગેરે છ નિક્ષેપોથી વિચાર થયેલ છે. દ્રવ્યકરણના સંજાકરણ, નોસંજાકરણ એ બે પ્રકાર છે. સંજાકરણના કટકરણ, અર્થકરણ અને વેલુકરણ એ ત્રણ પ્રકાર છે. નોસંજાકરણના પ્રયોગકરણ અને વિસસાકરણ એ બે પ્રકાર છે. વિસસાકરણના સાદિ અને અનાદિ એ બે ભેદ છે. અનાદિના ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એ ત્રણ ભેદ છે. સાદિકના ચતુર્સ્પર્શ, અસ્ત્રસ્પર્શ એ બે પ્રકાર છે. આમ દરેકના ભેદ-પ્રભેદ કરી તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કરેલ છે. આ નિર્યુક્તિમાં યત્ત તત્ત્વ અનેક શિક્ષાપ્રદ કથાનક પણ આવ્યાં છે. જેમ કે ગંધાર, શ્રાવક, તોસલીપુત્ર, સ્થૂલભદ્ર, સ્કંધકપુત્ર, ઋષિપારાશર, કાલક, કરકંડુ વગેરે પ્રત્યેક બુદ્ધ, હરિકેશ, મૃગાપુત્ર વગેરે નિઃખ્વોનાં જીવન વૃત્તાંતનું વર્ણન પણ છે. ભદ્રભાહુના ચાર શિષ્યોના રાજગૃહના વૈભારગ્નિ પર્વતની ગુઝામાં શીત પરીષહથી અને મુનિ સુવર્ણભદ્રનો મચ્છરોના ધોર ઉપસર્ગથી કાલગત થયાનો ઉલ્લેખ પણ છે. એમાં અનેક ઉક્તિઓ સૂક્તિઓના રૂપમાં છે. ઉદાહરણના રૂપમાં જોઈએ –

રાઇ સરિસવમિત્તાણિ પરછિદ્વાણિ પાસસિ ।

અપ્યણો બિલ્લમિત્તાણિ પાસંતોડવિ ન પાસસિ ॥

"તું રાઈના સમાન બીજાના દોષોને તો જુએ છે. પણ બિલ્લ (બિલા) જેવડા પોતાના મોટા દોષોને જોવા છતાં જોતો નથી."

"સુહિઓ હું ગણો ન બુજ્જાઝ" સુખી મનુષ્ય પ્રાય: જલ્દી જાગી શકતા નથી.

"ભાવંમિ ઉ પવ્વજ્જા આરમ્ભપરિગ્રહચ્ચાઓ" હિંસા અને પરિગ્રહનો ત્યાગ જ વસ્તુત: ભાવપ્રત્રજ્યા છે.

ઉત્તરાધ્યયન ભાષ્ય :- નિર્યુક્તિની વ્યાખ્યા શૈલી ઘણી જ ગૂઢ અને સંક્ષિપ્ત હતી. નિર્યુક્તિનું લક્ષ્ય માત્ર પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવાનું હતું. નિર્યુક્તિઓનાં વિશાળ અને ગંભીર રહસ્યોને પ્રગટ કરવા માટે ભાષ્યોનું નિર્માણ થયું. ભાષ્ય પણ પ્રાકૃત ભાષામાં જ પદ્યરૂપે લખવામાં આવ્યું. ઉત્તરાધ્યયન ભાષ્ય સ્વતંત્ર ગ્રંથના રૂપે ઉપલબ્ધ થતું નથી. અન્ય ભાષ્યોની ગાથાઓની જેમ આ ભાષ્યની ગાથાઓ પણ નિર્યુક્તિમાં મળી ગયેલ હોય તેવું લાગે છે. પ્રસ્તુત ભાષ્યમાં બોટિકની ઉત્પત્તિ, પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ગંધ અને સ્નાતક વગેરે નિર્ગંધોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરેલ છે.

ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ :- ભાષ્ય પછી ચૂર્ણિ સાહિત્યનું નિર્માણ થયું, નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય પદ્યાત્મક છે તો ચૂર્ણિ ગધાત્મક છે. ચૂર્ણિમાં પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતભાષાનો પ્રયોગ થયો છે. ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિના આધારે લખવામાં આવી છે. ચૂર્ણિકારે વિષયોને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ઉદાહરણ પણ આપ્યા છે. તેણે પોતાનો પરિયય દેતાં સ્વર્યાંને વાણિજ્યકુલીન કોટિકગણીય, વજશાખી, ગોપાલગણી મહત્વના શિષ્ય કહેલ છે.

ઉત્તરાધ્યયનની ટીકાઓ :-

શિષ્યહિતાવૃત્તિ (પાઈઅ ટીકા) :- નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય પ્રાકૃત ભાષામાં હતાં. ચૂર્ણિમાં મુખ્યરૂપે પ્રાકૃતભાષાનો અને ગૌણરૂપે સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રયોગ થયો. તેના પછી સંસ્કૃતભાષામાં ટીકાઓ લખવામાં આવી. ટીકાઓ સંક્ષિપ્ત અને વિસ્તૃત બંને પ્રકારથી પ્રાપ્ત થતી હતી. ઉત્તરાધ્યયનના ટીકાકારોમાં વાદીવૈતાલ શાંતિસૂરિનું નામ સર્વપ્રથમ હતું. મહાકવિ ધનપાલના આગ્રહથી શાંતિસૂરિએ ચૌર્યાસી વાદીઓને પરાજિત કર્યા જેથી રાજા ભોજે તેને 'વાદીવૈતાલ'ની ઉપાદિ પ્રદાન કરી. તેઓએ મહાકવિ ધનપાલની "તિલકમંજરી"નું સંશોધન કર્યું હતું.

ઉત્તરાધ્યયનની ટીકાનું નામ શિષ્યહિતાવૃત્તિ છે. આ ટીકામાં પ્રાકૃતની કથાઓ અને ઉદ્ધરણોની બહુલતા હોવાને લીધે આનું બીજું નામ પાઈઅ ટીકા પણ છે. આ ટીકા મૂળસૂત્ર અને નિર્યુક્તિ, આ બત્તેને આધારિત છે. ટીકાની ભાષા સરસ અને મધુર છે.

વિષયના સમર્થન માટે ભાષ્ય ગાથાઓ પણ આપવામાં આવેલ છે અને પાઠાત્તર પણ આપેલ છે. પ્રથમ અધ્યયનની વ્યાખ્યામાં નયનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. નયની સંખ્યા ઉપર ચિંતન કરતા લખ્યું છે— પૂર્વવિદોએ સકલનયસંગ્રહી સાતસો નયોનું વિદ્યાન કર્યું છે. તે સમયે "સપ્તશત શતાર નયયક" ગ્રંથ વિદ્યમાન હતો. તત્સંગ્રહી વિધિ આદિનું નિરૂપણ કરવાવાળા ૧૨ પ્રકારના "નયોનું દ્વાદશારનયયક" પણ વિદ્યમાન હતું અને તે વર્તમાનમાં પણ ઉપલબ્ધ છે.

બીજા અધ્યયનમાં વૈશેષિક દર્શનના પ્રણોતા કણાટે ઈશ્વરની જે કલ્પના કરી અને વેદોને અપોરૂપે કહ્યા, તે કલ્પનાને મિથ્યા કહીને તાર્કિક દાચ્ચિએ તેનું સમાધાન કર્યું. અચેલ પરીષહ ઉપર વિવેચન કરતાં લખ્યું— વસ્ત્ર ધર્મસાધનામાં એકાંતરૂપે બાધક નથી. ધર્મનું મૂળરૂપે બાધક તત્ત્વ કથાય છે. કથાયુક્ત ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર, પાત્રાદિ સંયમમાં બાધક છે. જે ધાર્મિક સાધના માટે વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે, તે સાધક છે.

પ્રસ્તુત ટીકામાં વિશેધાવશ્યક ભાષ્ય, ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ આવશ્યક ચૂર્ણિ, સપ્તશતારનયયક, નિશીથ, બૃહદ્દારણ્યક, ઉત્તરાધ્યયનભાષ્ય, સ્ત્રી નિર્વાણસૂત્ર વગેરે ગ્રંથોનો નિર્દેશ છે. જિનભદ્ર, ભર્તાદિ, વાચકસિદ્ધસેન, વાચક અશ્યસેન વાત્સ્યાયન, શિવશર્મન, હારિલ્લવાચક, ગંધહસ્તિ, જિનેન્દ્રબુદ્ધિ વગેરે ઘણી વ્યક્તિઓનાં નામ પણ આવેલ છે. વાદીવૈતાલ શાંતિસૂરિનો સમય વિકભની ૧૧ મી સદી છે.

સુખબોધાવૃત્તિ :— ઉત્તરાધ્યયન ઉપર બીજી ટીકા આચાર્ય નેમિયંડ્રની સુખબોધા—વૃત્તિ છે. નેમિયંડ્રનું બીજું નામ ટેવેન્ડ્રગણી પણ હતું. તેઓએ ૧૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ આ વૃત્તિની રચના કરી. વિકભ સંવત ૧૧૨૮ માં વૃત્તિ આણહિલપાટણમાં પૂર્ણ થઈ. ત્યાર પછી ઉત્તરાધ્યયન ઉપર અન્ય અનેક વિદ્યાન મુનિ તથા વિલિન અનેક સંતો તેમજ આચાર્યાઓએ વૃત્તિઓ લખી છે.

લોકભાષાઓમાં અનુવાદ અને વ્યાખ્યાઓ :— સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાઓની ટીકાઓ પછી બાલાવબોધની રચનાઓનો પ્રારંભ થયો. બાલાવબોધના રચયિતાઓમાં પાશ્વયંદ્રગણી અને આચાર્ય મુનિ ધર્મસિંહજીનું નામ આદર સાથે લેવાય છે.

બાલાવબોધ પછી આગમોનો અનુવાદ અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને હિંદી આ ત્રણ ભાષાઓમાં મુખ્યરૂપે થયેલ છે. જર્મન વિદ્યાન ડૉ. હર્મન જેકોબીએ ચાર આગમોનો

અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો. તેમાં ઉત્તરાધ્યયન પણ એક છે. તે અનુવાદ સન્ ૧૮૮૫ માં આંકડાઝોર્ડથી પ્રકાશિત થયો. અંગ્રેજ પ્રસ્તાવનાની સાથે ઉત્તરાધ્યયન જાર્લ ચારપેન્ટિયર ઉપ્પસાલાએ સન્ ૧૮૮૨ માં પ્રકાશિત કર્યું. સન્ ૧૮૮૪ માં આર. ડી વાડેકર અને વૈદ્ય પૂના દારા મૂળગ્રંથ પ્રકાશિત થયો. સન્ ૧૮૮૮માં ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલે ગુજરાતી છાયાનુવાદ કર્યો અને સન્ ૧૮૯૪ હીરાલાલ હંસરાજ જીમનગરવાળાએ ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો. સન્ ૧૮૮૮ માં ગુજરાત વિદ્યાસભા અમદાવાદથી ગુજરાતી અનુવાદ ટિપ્પણોની સાથે ૧ થી ૧૮ અધ્યયન પ્રકાશિત થયાં. સન્ ૧૮૮૪માં જૈન પ્રાચ્યવિદ્યાભવન, અમદાવાદથી ગુજરાતી અર્થ તેમજ ધર્મકથાઓની સાથે ૧ થી ૧૫ અધ્યયન પ્રકાશિત થયાં. સંવત ૧૮૮૮માં મુનિ સંતબાલજીએ પણ ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો. વીર સંવત ૨૪૪૫માં આચાર્ય અમોલભર્ણષિજીએ હિંદી અનુવાદ સહિત ઉત્તરાધ્યયનનું સંસ્કરણ પ્રકાશિત કર્યું. વી.સ. ૨૦૧૦માં પં.ધેવરચંદ્ર બાંઠિયાએ, બીકાનેરથી તેમજ વિ. સં. ૧૮૮૮માં શે. સ્થા. જૈન કોન્ફરન્સ-મુંબઈ દારા મુનિ સૌભાગ્યચંદ્ર સંતબાલજીએ હિંદી અનુવાદ પ્રકાશિત કરાવ્યો.

સન્ ૧૮૯૮ થી ૧૮૯૨ સુધી ઉપાધ્યાય શ્રી આત્મારામજી મહારાજે જૈનશાસ્ત્રમાળા કાર્યાલય લાહોરથી ઉત્તરાધ્યયન ઉપર હિંદીમાં વિસ્તૃત વિવેચન પ્રકાશિત કર્યું ઉપાધ્યાય આત્મારામજીનું આ વિવેચન ભાવપૂર્ણ, સરળ અને આગમના રહસ્યને સ્પષ્ટ કરવામાં સક્ષમ છે. સન્ ૧૮૯૭માં મુનિ નથમલજીએ મૂળ, છાયા, અનુવાદ ટિપ્પણીયુક્ત અભિનવ સંસ્કરણ શેતાંબર તેરાપંથી મહાસભા કલકત્તાથી પ્રકાશિત કર્યું છે. આ સંસ્કરણનાં ટિપ્પણો ભાવપૂર્ણ છે.

સન્ ૧૮૯૮ થી ૧૯૦૧ સુધી પૂજ્ય ઘાસીલાલજી મ.સા.એ ઉત્તરાધ્યયન ઉપર સંસ્કૃત ટીકાનું નિર્માણ કર્યું હતું. તે ટીકા હિંદી, ગુજરાતી અનુવાદ સાથે જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ રાજકોઠી પ્રકાશિત થયેલ છે. સન્મતિ જ્ઞાનપીઠ, આગ્રાથી સાધ્વી ચંદ્નાજીએ મૂળ તેમજ ભાવાનુવાદ તથા સંક્ષિપ્ત ટિપ્પણોની સાથે ઉત્તરાધ્યયન સંસ્કરણ પ્રકાશિત કર્યું છે. તેનો દુર્લભજી કેશવજી ખેતાણી દારા ગુજરાતીમાં અનુવાદ પણ શ્રમણી વિદ્યાપિઠ- મુંબઈથી પ્રકાશિત થયેલ છે.

આગમ પ્રભાવક પુષ્યવિજ્યજી મહારાજે પ્રાચીનતમ પ્રતિઓના આધાર ઉપર

વિવિધ પાઠાંતરોની સાથે જે શુદ્ધ આગમ સંસ્કરણ મહાવીર વિદ્યાલય, મુંબઈથી પ્રકાશિત કરાવ્યું છે. તેમાં ઉત્તરાધ્યયન પણ છે. ધર્મોપદેષા ફૂલચંદળ મહારાજે મૂળ સુતાગમમાં મુનિ કન્હૈયાલાલજી "કમલે" 'મૂલસૂત્તાળિ'માં મહાસતી શીલકુંવરજીએ 'સ્વાધ્યાય સુધા'માં અને આના ઉપરાંત બીજાં પણ પંદર વીસ સ્થાનોથી મૂળપાઠ પ્રકાશિત થયા છે. આધુનિક યુગમાં શતાવિક શ્રમણ—શ્રમણીઓ ઉત્તરાધ્યયનને કંઠસ્થ કરે છે. તથા પ્રતિદિન તેનો સ્વાધ્યાય પણ કરે છે. તેનાથી ઉત્તરાધ્યયનની મહત્તમ સ્વર્ણ સિદ્ધ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં હિંદીમાં પદ્ધાનુવાદ પણ અનેક સ્થળોથી પ્રકાશિત થયા છે. તેમાં શ્રમણસૂર્ય મરુધરકેસરી શ્રી ભિશ્રીમલજી મ. તથા આચાર્ય હસ્તિમલજી મ.ના પદ્ધાનુવાદ મનનીય છે. આગમ પ્રકાશન સમિતિ, બ્યાવરથી વિવેચન યુક્ત બત્તીસ આગમો પ્રકાશિત થયેલ છે. તેમાં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું વિવેચન સાથેનું સુંદર સંપાદન શ્રમણ સંધીય વિદ્ધાન મુનિશ્રી રાજેન્દ્રમુનિએ કર્યું છે. જેના પ્રધાન સંપાદક યુવાચાર્ય શ્રી મધુકર મુનિજી છે. આગમ મનીધી શ્રી ત્રિલોકમુનિએ બત્તીસ શાસ્ત્રોનું હિન્દીમાં સારાંશ પ્રકાશિત કરાવ્યું છે. જે સામાન્ય અને પ્રૌઢ બંને સ્વાધ્યાયિઓને ઉપયોગી છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર પણ વાણી ભૂષણ શ્રી ગિરીશમુનિજી પ્રકાશિત કરાવી રહ્યા છે.

આ રીતે આગમ સાહિત્યને જીવંત અને ચિરકાલીન રાખવા સમયે સમયે આગમ પ્રેમી સાધકોએ વિધવિધ પ્રયત્નો કર્યા છે. પ્રત્યેક પ્રકાશનોની પોતપોતાની આગવી વિશેષતા છે. અમારા સંપાદનને સુંદરતમ બનાવવામાં આમાંના અનેક સંસ્કરણોનો પૂરેપૂરો સહયોગ મળ્યો છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ :-

અનેક સોતોના સંગમ સમી અને જીવંતતાની આગવી લાક્ષણિકતા માટે સુવિષ્યાત ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રાચીન કાળથી ભાસ્ત્રણ અને શ્રમણ પરંપરાઓ દાસ્તિગોચર થાય છે. વૈદિક સંસ્કૃતિમાં જે સ્થાન 'ગીતા'નું છે, બૌધ સંસ્કૃતિમાં જે સ્થાન 'ધર્મપદ'નું છે, ઈસ્લામમાં જે સ્થાન 'કુરાન'નું છે, પારસીઓમાં જે સ્થાન 'અવેસ્તા' નું છે. ઈસાઈઓમાં જે સ્થાન 'બાઈબલ'નું છે, તેવું જ સ્થાન જૈન સંસ્કૃતિમાં 'ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્ર' નું છે. ભગવાન મહાવીરની વાણીનો અણામોલ ખજાનો એટલે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર. એ જીવનસૂત્ર છે એમાં સર્વ સૂત્રોનો નિયોડ છે. એમાં આધ્યાત્મિક, દાર્શનિક તેમજ

નૈતિક જીવનનો ત્રિવેણી સંગમ થયો છે. વૈરાઘ્યબોધક પ્રકરણોનું એક પ્રેરણાસ્થાન છે. એ જ કારણે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ઉપર નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંઝી અને અનેક આચાર્યોએ વૃત્તિઓ સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલ છે. ગુજરાતી ભાષામાં બૃહદ્ગ્રીકાઓ રચાયેલ છે. તેમાં આચાર્ય શ્રી પૂ. ધારીલાલજી મહારાજ સાહેબનું નામ મૂર્ધન્ય છે. હિંદી ભાષામાં પણ અનેક વિસ્તૃત વિવેચનો પ્રકાશિત થયેલાં છે. આમ સમય સમય પર મૂર્ધન્ય મનીષીગણો, વિદ્વત્જ્ઞનોની કલમ આ આગમનો પાવક સંસ્પર્શ પામીને ધન્ય બની છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર એક એવું આગમ છે, જે ગંભીર અધ્યેતાઓ માટે પણ ઉપયોગી છે અને સામાન્ય સાધકો માટે પણ સાધનાની આમાં પર્યાપ્ત સામગ્રી છે.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. દાદા ગુરુલેદેવશ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબની જન્મ શતાબ્દી ઉજવવા તેમના 'આમ' ઉદ્યાનમાં મહેકતાં મુક્તા ફળો સાધક મુક્તાવલિ તેમને શું અર્પી શકે ? તો ગુરુલેદેવશ્રી પોતે જ આગમના સાક્ષાત્ પ્રતિમૂર્તિ હતા. તેથી પ્રાણપરિવારના સાધ્વીવૃદ્ધને સંકલ્પ જાગ્યો. આગમ સાહિત્યને આધુનિક તેમજ માતૃભાષા (ગુજરાતી) માં પ્રકાશિત કરવાનો તેમા પૂ. ઉષાબાઈ મ. નો દઢ સૂર પુરાણો અને પૂ. તપસ્વી ગુરુલેદેવની કૃપાશિધની અમીધારા વરસી અને યુવાચાર્યશ્રી મધુકરમુનિજી દ્વારા સંપાદિત હિંદી ભાષામાં વિવેચન સહિત આગમ બત્તીસીથી પ્રેરણ મળી. આ સંકલ્પને મૂર્તરૂપ આપવા માટે અલ્ય સમયમાં અનેક આગમોનું નૂતન સંસ્કરણ મુમુક્ષુ વાચકોના કરકમલમાં પહોંચશે જેનાથી જિજ્ઞાસુઓને આગમ રહસ્ય ઉકેલવું સરળ બનશે. તે જ પરમ પાવની રહસ્યાવલિને જોડતી કરીમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું સરળ ગુજરાતી ભાષામાં આ નૂતન સંસ્કરણ છે.

સાહિત્યકાશમાં ઉદ્ઘયન કરવાનો પ્રથમ અવસર સન् ૧૯૮૧માં પીએચ. ડી.ના અભ્યાસ કરવાનો આવ્યો અને સદ્ગ્રાહ્ય દાદા ગુરુલેદેવના જન્મ જયંતિના દિને જ સન् ૧૯૮૪માં પીએચ. ડી. ની પદવી પ્રાપ્ત કરવાનો સુયોગ મળ્યો અને બીજા આ પરમ પાવની પુષ્યબળ અવસરની અલ્ય સામર્થ્ય હોવા છતાં ગુરુકૃપાનું બળ અને દાદી ગુરુણી શ્રી પૂ. મુક્તલીલમ ગુરુણીશ્રી તેમજ તેમના શિષ્યારત્ના પૂ. ગુરુણીમેયા સુમતિબાઈ મ.ના અમીઆશિષે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ, વિવેચનરૂપ લેખન કાર્યનો સુઅવસર આવ્યો. ગુરુ સાનિધ્ય અને ગુરુસેવામાં અવિરતપણે ઉપસ્થિત હોવા છતાં તેમની પ્રબળ કૃપામય પ્રેરણાના બળે 'શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' નું આલેખન

કાર્યનું સદ્ગ્રાહી મારે કાળો નોંધાયું તેને ગુરુ આજ્ઞા માની સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.

આ સંસ્કરણમાં શુદ્ધ અધ્યયન પરિચય, મૂળપાઠ, શબ્દાર્થ, ભાવાનુવાદ અને સાથે વિશેષ સ્થળો ઉપર આગમના ગંભીર રહસ્યોને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રાચીન વ્યાખ્યા સાહિત્યના આધાર ઉપર સરળ વિવેચન આપવાનો યથામતિ પ્રયાસ કરેલ છે.

હાર્દિક સદ્ગ્રાહી અને આભાર દર્શન :-

સંયમ સાધનાના અવિરત પ્રવાહમાં પરમ પૂછ્યોદયે સન् ૧૯૮૮રમાં પૂ. તપસમ્રાટ ગુરુદેવશ્રી વગેરે સપ્તર્ષિ સંત તથા ૮૫ સાધ્વીવૃંદ ઈર ની સાલમાં ઈર સાધુ સાધ્વીના ઐતિહાસિક ચાતુર્માસમાં પ્રાતઃ કાળમાં પૂ. ગુરુભગવંતના શ્રીમુખેથી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની વાંચણીના અમૃત શબ્દો સાંભળતા નત મસ્તક બની ગયાં હતાં. આ અમૂલ્ય આગમરત્ન ઉપર પંચ સંવત્સરની સમયાવધિ બાદ ગુરુદેવે વાવેલા બીજોને અંકુરિત કરવાનો અવસર આવ્યો. દીર્ઘ સમયની ઈરદ્ધા હતી કે હું ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનો શબ્દાર્થ, અનુવાદ વિવેચન તેમજ સંપાદન કરું. આ ભાવનાની પૂર્તિ પૂ. ગુરુદેવની પાવન પ્રેરણાર્થી થઈ. આગમનું સંપાદન, લેખન કરવું ઘણું જ કઠિન કાર્ય છે. વીતરાગવાણીના ગંભીર રહસ્યોને સમજ તેને ભાષામાં શબ્દ દેહ આપવો તેથી પણ વધારે કઠિન છે. તપસ્વી ગુરુદેવની અસીમ કૃપાએ આ મહાકાર્ય કરવા હું સમર્થ થઈ શકી છું.

"સમયં ગોયમ મા પમાયએ" ના સોનેરી વચનના સાક્ષાત્ પ્રતિમૂર્તિ આગમ મનીધી પૂજ્યશ્રી ત્રિલોક મુનિ મ.સા.નો આ શાસ્ત્રના ભગીરથ સંપાદન કાર્યમાં મને પળેપળે સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેથી તેમના અથાગ પુરુષાર્થે તપસ્વી ગુરુદેવના અતિ પ્રિય આગમ ગ્રંથને ઉત્તમ બનાવવાની તથા શીદ્રાતિશીદ્ર પ્રકાશિત કરવાની પ્રશસ્ત ભાવના બદલ કોટિશઃ વંદન સાથે હાર્દિક આભાર.

ધ્યાનયોગિની દાદી ગુરુણીમૈયા પૂ. લીલમબાઈ મહાસતીજીએ પોતાનો અમૂલ્ય સમય અર્પી અપ્રમત્ત પણે પોતાનું મનનીય તેમજ ચિંતનીય સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ દસ્તિકોણાર્થી અવલોકન કરી મારા ઉપર અસીમ ઉપકાર કર્યો છે, તે બદલ તેઓશ્રીના ચરણોમાં નમ્રભાવે શતસઃ વંદના.

"આત્મીય વ્યક્તિના આભાર શા ? પ્રતિદિન પ્રાર્થના સદા સહાયક બનજો...."

આ તકે સદાનંદી વાત્સલ્યમૂર્તિ પૂ. મમ્ ગુરુલીમૈયાને વિશેષ સાદર અને શ્રદ્ધા સાથે અહીં યાદ કરું છું તથા વડીલ ગુરુભગીની પૂ. રિસ્મતાબાઈ મ. (ભાવી ડૉ.) સાધ્વીશ્રી સુજિતાજી તથા લઘુગુરુભગીની અંજિતાબાઈ મ. તથા સંજિતાબાઈ મ. સમયે સમયે લીધેલો શ્રમ શબ્દાતીત છે. લેખનકાર્ય સુંદર અને સુધૃ બનાવવામાં તેઓ નો ફણો સુન્દર છે. આમ અમારા સાધ્વીમંડળની મારા પ્રત્યે શુભેચ્છા અને સહકારે આ ગ્રંથ ભાવિક જન સમક્ષ આવી રહ્યો છે.

આ ગ્રંથના પ્રથમભાગના સંપાદન કાર્યમાં મેં અનેક ગ્રંથોનો ઉપયોગ કર્યો છે. નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંણિ, વૃત્તિઓના પણ યથાસ્થાન ઉપયોગ કર્યો છે. તે તમામ પુસ્તકો, સંપાદકોનો, પ્રકાશકોનો અને પુસ્તકો આપનાર પુસ્તકાલયોનો પણ વિશેષ આભાર માનું છું. આ પ્રસંગે મારા માર્ગદર્શક શ્રી. ડૉ. એમ. વી. જોશી, ડૉ. સુધાબેન પૌરાણા, શ્રી સુમનબેન, શ્રી બસિયાબાઈ શ્રી રમેશબાઈ વગેરે નામી અનામીની નિષ્કામ શાસન સેવા અને ગુરુભક્તિના પ્રભાવે મારા યોગક્ષેત્રમાં જે સહયોગ મળ્યો છે, તે બદલ તે દરેક પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરવો તેને મારું પરમ કર્તવ્ય સમજું છું.

મારી પાસે શાસ્ત્રોનું એટલું અગાધ જ્ઞાન નથી કે એવી સૂક્ષ્મબુદ્ધિ પણ નથી, એટલે આ ગ્રંથના લેખન તેમજ સંપાદન કાર્યમાં રુટિઓ રહી જવા પામી હોય તો વીતરાગ સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુક્કડમ્. સુજોને ભૂલચૂક સુધારી વાંચવા વિજ્ઞાપન કરું છું. આ લેખનમાં કંઈ પણ શુભ હોય તો તેનું શ્રેય મારા તારક અનંત ઉપકારીપૂ. ગુરુદેવશ્રીના શુભમાર્ગ અને કૃપાનું ફળ છે. પુનઃ પુનઃ નતમસ્તકે ગુરુચરણમાં એક જ પ્રાર્થના કે સૂત્રનો આદર્શ મારામાં અપ્રમતારૂપે સજીવન રહે. પ્રભુ શાસનના ચરણે સર્વસ્વ સમર્પિત રહો એ જ સદાની નમ્ર ભાવના.

ગુરુ ચરણાકંક્ષી

ડૉ. સાધ્વી અમિતા....

૩૨ અસ્વાધ્યાય

શાસ્ત્રના મૂળપાઠ સંબંધી

ક્રમ	વિષય	અસ્વાધ્યાય કાલ
૧	આકાશસંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	એક પ્રહર
૨	આકાશમાંથી મોટો તારો ખરતો દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૩	દિગ્દાહ-કોઈ દિશામાં આગ જેવું દેખાય	બે પ્રહર
૪	આકાલમાં મેઘગર્જના થાય [વર્ષાત્રતુ સિવાય]	એક પ્રહર
૫	આકાલમાં વીજળી ચમકે [વર્ષાત્રતુ સિવાય]	આઠ પ્રહર
૬	આકાશમાં ઘોરગર્જના અને કડકા થાય	એક પ્રહર
૭	શુક્લપક્ષની ૧, ૨, ઉની રાત્રિ	જ્યાં સુધી દેખાય ત્યાં સુધી
૮	આકાશમાં વીજળી વગેરેથી યક્ષનું ચિક્ક દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૯	કરા પડે	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૦	ધૂમસ	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૧	આકાશ ધૂળ-રજથી આચાદિત થાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૨-૧૩	ઔદારિક શરીર સંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય તિર્યંચ, મનુષ્યના હાડકાં બળ્યા, ધોવાયા વિના હોય, તિર્યંચના લોહી, માંસ ૫૦ હાથ, મનુષ્યના ૧૦૦ હાથ [ફૂલેલા ઈડા હોય તો નણ પ્રહર]	૧૨ વર્ષ દેખાય ત્યાં સુધી
૧૪	મળ-મૂત્રની દુર્ગંધ આવે અથવા દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૫	સ્મરણ ભૂમિ [૧૦૦ હાથની નજીક હોય]	-
૧૬	ચંદ્રગ્રહણ-ખંડ/પૂર્ણ	૮/૧૨ પ્રહર
૧૭	સૂર્યગ્રહણ-ખંડ/પૂર્ણ	૧૨/૧૫ પ્રહર
૧૮	રાજાનું અવસાન થાય તે નગરીમાં	નવા રાજા થાય ત્યાં સુધી
૧૯	યુદ્ધસ્થાનની નિકટ	યુદ્ધ ચાલે ત્યાં સુધી
૨૦	ઉપાશ્રયમાં પંચેન્દ્રિયનું કલેવર ચાર મહોત્સવ-ચાર પ્રતિપદા	જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી
૨૧-૨૮	અષાઢ, આસો, કારતક અને ચૈત્રની પૂર્ણિમા અને ત્યાર પછીની એકમ	સંપૂર્ણ દિવસ-રાત્રિ
૨૯-૩૨	સવાર, સાંજ, મધ્યાળ અને અર્ધરાત્રિ.	એક મુહૂર્ત

[નોંધ :— પરંપરા અનુસાર ભાદરવા સુદુર પૂનમ અને વદ એકમના દિવસે પણ અસ્વાધ્યાય મનાય છે.
તેની ગણના કરતાં ઉછ અસ્વાધ્યાય થાય છે.]

श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र
श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र

श्री उत्तराध्यायल भूत्र श्री उत्तराध्यायन सूत्र

6 अगस्त 2023

त्रिरात्रियन सूत्र श्री उत्तरात्रियन सूत्र श्री उत्तरात्रियन सूत्र

Digitized by srujanika@gmail.com

ॐ उत्तराध्ययन सूत्र

श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र

श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र श्री उत्तराध्ययन सूत्र

ભાગ - ૧

અધ્યયન : ૧ થી ૨૦

મૂળપાઠ, ભાવાર્થ,
વિવેચન, પરિશિષ્ટ

આ કાલિકસ્ત્રુ છે. તેના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પ્રહરમાં થઈ શકે છે.

પ્રથમ અંદરૂની

परिचय :

પ્રસ્તુત પ્રથમ અધ્યયનનું નામ 'વિનયશ્રુત' છે. નિર્યુક્તિ અને બૃહદ્વત્તિમાં તેનું નામ વિનયશ્રુત છે. જ્યારે ચૂણીમાં તેનું નામ વિનય સૂત્ર છે. 'સૂત્ર' અને 'શ્રુત', એ બંને પર્યાય શબ્દો છે.

વિનય એ આચારનો કે શ્રમજ્ઞાચારનો પાયો છે અને મુક્તિનું પ્રથમ ચરણ છે, તે ધર્મનું મૂળ અને આભ્યંતર તપ છે. વિનયરૂપી મૂળ વિના સમ્યગ્દૂર્ધન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્યારિત્રરૂપી પુષ્પ પ્રાપ્ત થતાં નથી, તો મોક્ષરૂપી ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે?

મૂલાચાર અનુસાર વિનયની પૃષ્ઠભૂમિમાં આ ગુણો રહેલા છે— (૧) શુદ્ધ ધર્માચરણ (૨) જીતકલ્પ મર્યાદા (૩) આત્મગુણોનું ઉદ્વિપન (૪) આત્મિક શુદ્ધિ (૫) નિર્દ્વચ્છતા (૬) ઋજુતા—સરલતા (૭) મૂદૃતા—નભ્રતા, નિરહંકારિતા (૮) લાઘવ—અનાસક્તિ (૯) ગુરુ ભક્તિ (૧૦) આક્રોદકતા (૧૧) કૃતિ (વંદ્નીય પુરુષો પ્રતિ વંદના) (૧૨) મૈત્રી (૧૩) અભિમાનનું નિરાકરણ (૧૪) તીર્થકરોની આશાનું પાલન અને (૧૫) ગુણોનું અનુમોદન.

જો કે પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં વિનય શર્ષણી પરિભાષા આપવામાં આવી નથી, પરંતુ વિનયી અને અવિનયીના સ્વભાવ અને વ્યવહાર તથા તેનાં પરિણામોની ચર્ચા વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે, તેના ઉપરથી વિનય અને અવિનયની પરિભાષા સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વ્યક્તિનો બાહ્ય વ્યવહાર અને તેનું આચરણ જ તેના અંતરંગ ભાવોનું પ્રતિબિંબ હોય છે. પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં વર્ણિત વિનીત શિષ્યના વિવિધ વ્યવહાર તેમજ આચરણ પરથી વિનયનો અર્થ આ પ્રમાણે ફિલિત થાય છે— (૧) ગુરુની આશાનું પાલન (૨) ગુરુની સેવા શુશ્રૂપા (૩) ઈંગિતાકાર સંપન્તા (શરીર અને મનના હાવભાવની સમજણ) (૪) સુશીલ-સદાચાર સંપન્તા (૫) અનુશાસનશીલતા (૬) માનસિક, વાચિક, કાચિક નમતા (૭) આત્મદભન (૮) અનાશાશ્ત્રના (૯) ગુરુ પ્રત્યે અનુકૂળ વ્યવહાર (૧૦) ગુરુજનોની કઠોર શિક્ષાનો સહર્ષ સ્વીકાર (૧૧) યથાકાળચર્ચા, આહારગ્રહણ અને આહારસેવન વિવેક, ભાષાવિવેક આદિ સાધુ સમાચારીનું પાલન.

અહીં વિનયનો અર્થ દાસતા, દીનતા કે ગુરુની ગુલામી નથી, પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા કરેલી કોઈ કપટ યુક્તિ નથી, તે શિષ્ટાચાર પણ નથી, તે કેવળ એક સામાજિક વ્યવસ્થા પણ નથી, પરંતુ ગુણીજનો અને ગુરુજનોના મહાન મોકા સાધક પવિત્ર ગુણો પ્રત્યે સહજ એવો આદરભાવ છે અને તેથી ગુરુ અને શિષ્ટની વચ્ચે આત્મિયતાનો ભાવ બની રહે છે અને તે કારણે જ ગરુ પ્રસન્નભાવે પોતાની શ્રતસંપદા

અને આચારસંપદાથી શિષ્યને સદા સંપન્ન કરે છે.

બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર વિનયના મુખ્ય બે પ્રકાર છે— (૧) લૌકિક વિનય અને (૨) લોકોત્તર વિનય. લૌકિક વિનયમાં અર્થવિનય, કામવિનય, ભયવિનય અને લોકોપચારવિનયનો સમાવેશ થાય છે. લોકોત્તર વિનયમાં દર્શનવિનય, જ્ઞાનવિનય, ચારિત્રવિનય, તપવિનય, ઉપચારવિનયનો સમાવેશ થાય છે. ઔપપાતિકસૂત્રમાં વિનયના સાત પ્રકાર કહ્યા છે— (૧) જ્ઞાનવિનય (૨) દર્શનવિનય (૩) ચારિત્રવિનય (૪) મનવિનય (૫) વચનવિનય (૬) કાયવિનય અને (૭) લોકોપચારવિનય.

વિનય શબ્દ 'વિ' અને 'નય', એ બે શબ્દથી બન્યો છે. વિ=વિશેષ પ્રકારે નય=લઈ જાય, દૂર સુધી લઈ જાય. તેની વ્યુત્પત્તિ પરથી એવો અર્થ ફલિત થાય છે કે જે વિશેષરૂપે સુખશાંતિ અને ઉન્નતિ તરફ લઈ જાય અથવા જે દોષોને વિશેષરૂપે દૂર કરે તે વિનય. બીજા શબ્દોમાં કહી શકાય કે તે આઠ પ્રકારના કર્માનું વિનય એટલે ઉન્મૂલન (નાશ) કરે છે, તેથી તેને વિનય કહે છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનની ૨, ૧૮ થી ૨૨ સુધીની અને ૩૦ મી ગાથામાં લોકોપચારવિનયની દાખિઓ વિનીતના વ્યવહારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેના સાત વિભાગ છે— (૧) અભ્યાસવૃત્તિ અર્થાત् ગુરુજનોની સમીપ અભ્યાસ કરવો (૨) પરછિદાનુવૃત્તિ — ગુરુજનોના અભિપ્રાય અનુસાર વર્તન કરવું (૩) કાર્યહેતુ—અનુલોમતા કાર્યસિદ્ધિ માટે અનુકૂળ વર્તન કરવું (૪) કૃતપ્રતિક્રિયા ઉપકારી પ્રત્યે અનુકૂળ વર્તન કરવું (૫) આર્તગવેષણા —અસ્વસ્થની ગવેષણા, પરિચર્યા કરવી (૬) દેશકાલક્ષતા—દેશકાળને સમજવું (૭) સર્વાર્થ અપ્રતિલોમતા—બધી રીતે પ્રતિકૂળ વ્યવહારને છોડી અનુકૂળ વર્તન કરવું. આ જ રીતે ૮, ૧૫, ૧૬, ૩૮, ૩૯, ૪૦ મી ગાથા દ્વારા મનોવિનય, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૨૪, ૨૫, ૩૬, ૪૧ મી ગાથા દ્વારા વચનવિનય; ૧૭ થી ૨૨ તથા ૩૦, ૪૦, ૪૩, ૪૪ મી ગાથા દ્વારા કાયવિનય, ૮ મી તેમજ ૨૩ મી ગાથા દ્વારા જ્ઞાનવિનય; ૧૭ થી ૨૨ સુધીની ગાથા દ્વારા દર્શન વિનય (અનાશાતના અને શુશ્રૂષાવિનય) તથા બાકીની ગાથા દ્વારા ચારિત્રવિનય— સમાચારી પાલન, ભિક્ષાગ્રહણ, આહારસેવન વિવક, અનુશાસન, વિનય આદિ પ્રદર્શિત કર્યા છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં વિનયી અને અવિનયીના સ્વભાવ, વ્યવહાર અને આચરણનું સાંગોપાંગ વર્ણન છે.

અધ્યયનના ઉપસંહારમાં ૪૫ થી ૪૮મી ગાથામાં વિનીત શિષ્યની ઉપલબ્ધિઓ (સિદ્ધિઓ)ને વિનયની ફલશુંતિ રૂપે કહી છે. આ અધ્યયનમાં મોક્ષ વિનયનું સવિસ્તૃત વર્ણન છે.

સમગ્ર અધ્યયનનો સારાંશ એ છે, કે સ્વ—પરહિત, આત્મશાંતિ, નિર્બન્ધતા, સરલતા, નિરાભિમાનતા, અનાસક્તિ, સંઘવ્યવસ્થા માટે વિનયધર્મનું આચરણ કરવું અનિવાર્ય છે.

● પ્રથમ અદ્યયન ●

વિનયશ્રુત

વિનય નિરૂપણ :-

૧ સંજોગા વિપ્પમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।
વિણયં પાડકરિસ્સામિ, આણુપુર્વિં સુણેહ મે ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- સંજોગા = માતાપિતાદિ સંસારના સંયોગોથી, વિપ્પમુક્કસ્સ = રહિત, અણગારસ્સ = ઘરનો ત્યાગ કરનાર, ગૃહત્યાગી, ભિક્ખુણો = ભિક્ષુના, સાધુના, શ્રમશના, વિણયં = વિનયધર્મને, આચારધર્મને, પાડકરિસ્સામિ = પ્રગટ કરીશ, આણુપુર્વિં = અનુક્રમથી, મે = મારા વડે, સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ :- જે સાંસારિક સંયોગોથી મુક્ત થયેલા છે, જે અણગાર અર્થાત् ગૃહત્યાગી છે તથા નિર્દોષ ભિક્ષાથી જીવન નિર્વાહ કરનાર છે, તેના વિનયધર્મનું હું કમપૂર્વક નિરૂપણ કરું છું. તેને ધ્યાનથી સાંભળો.

વિવેચન :-

સંયોગ :- આસક્તિમૂલક સંબંધ. તેના બે પ્રકાર છે— (૧) બાધ્ય સંયોગ – પરિવાર, ઘર, ધન, ધાન્ય આદિ (૨) આભ્યંતર સંયોગ— વિષયવાસના, કષાય, કામ, મોહ, મમત્વ તથા બૌદ્ધિક પૂર્વગ્રહ વગેરે.

વિનય :- નમ્રતા, આચાર અને અનુશાસન વગેરે વિશાળ અર્થમાં અહીં વિનય શબ્દનો પ્રયોગ છે.

વિનીત અને અવિનીતનાં લક્ષણો :-

૨ આણાળિદેસકરે, ગુરુણમુવવાયકારએ ।
ઇંગિયાગારસંપણ્ણે, સે વિણીએ ત્તિ કુચ્ચઙ્ગ ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- આણાળિદેસકરે = આજાનું પાલન કરનાર, આદેશ અને નિર્દેશનું પાલન કરનાર, ગુરુણ = ગુરુઓની, ઉવવાયકારએ = સમીપ રહેનાર, ઇંગિયાગારસંપણ્ણે = ઈશારા અને મનોભાવને જાણનાર, સે = તે, વિણીએ ત્તિ = વિનીત એમ, કુચ્ચઙ્ગ = કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે ગુરુજનોની આજા અને નિર્દેશ અનુસાર કાર્ય કરે છે, ગુરુજનોની પાસે રહી તેમની સેવા કરે છે અને તેના ઈર્ણિત તથા આકારને સારી રીતે જાણવામાં કુશલ હોય છે, તે 'વિનીત' કહેવાય છે.

૩

આણાડળિદેસકરે, ગુરુણમણુવવાયકારએ ।
પઢિણીએ અસંબુદ્ધે, 'અવિણીએ' તિ વુચ્ચવિ ॥૩॥

શાલાર્થ :- આણાડળિદેસકરે = આજ્ઞાનો અનાદર કરનાર, ગુરુણ = ગુરુઓની, અણુવવાયકારએ = પાસે ન બેસનાર, પઢિણીએ = પ્રતિકૂળ આચરણ કરનાર, ગુરુથી વિરોધભાવ રાખનાર, અસંબુદ્ધે = તત્ત્વબોધથી રહિત, અવિણીએ તિ = તે અવિનીત છે, એમ, વુચ્ચવિ = કહેવાય છે અર્થાતું તેને અવિનીત સમજવો.

ભાવાર્થ :- જે ગુરુજનોની આજ્ઞા અને નિર્દેશ અનુસાર કાર્ય કરતા નથી, ગુરુજનોની પાસે રહીને તેમની સેવા શુશ્રૂષા કરતા નથી, તેમની ઈચ્છાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે તથા જે આણસમજું અર્થાતું ઈંગિત અને આકારના બોધથી અથવા તત્ત્વબોધથી રહિત હોય, તે 'અવિનીત' કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આજ્ઞા અને નિર્દેશ :-—આ બંને શબ્દો સમાન અર્થવાચી હોવા છતાં તે બંનેના અર્થમાં ભિન્નતા છે. 'આજ્ઞા'એટલે આગમ સંમત આદેશ અને નિર્દેશ, એ ઉત્સર્ગ અને અપવાદના સૂચક છે અથવા આજ્ઞા એટલે ગુરુવચન અને નિર્દેશ એટલે શિષ્ય દ્વારા તેનો સ્વીકાર.

આ રીતે આજ્ઞા અને નિર્દેશ વચ્ચેનું અંતર સમજી શકાય છે કે આજ્ઞા એટલે કોઈ પણ કાર્ય કરવાની અથવા ન કરવાની ધ્રુવ આજ્ઞા, અને નિર્દેશ એટલે અનાગ્રહ સાથેનું સૂચન. આમ આજ્ઞા આદેશરૂપ છે, જ્યારે નિર્દેશ સૂચનરૂપ છે. બંનેનું પાલન કરવું, એ વિનીત શિષ્યનું લક્ષણ છે.

ઉત્ત્વવાયકારએ :- ઉપપાતકારક :-—સદા ગુરુજનોના સાનિધ્યમાં રહેનાર. જે હંમેશા ગુરુની સમીપે રહે અને મનથી સદા તેમનું સ્મરણ કરે, જે ગુરુની સેવા કરવા તત્પર હોય, ગુરુનાં વચન સતત સાંભળતાં રહેવાની અને તેમની સેવા કરવાની ભાવનાથી યુક્ત હોય, તે ઉપપાતકારક કહેવાય છે. એ વિનીતનું બીજું લક્ષણ છે.

ઈંગિતાકાર સંપન્ન :-—(૧) ઈંગિત એટલે હાથ, પગ, મર્સ્તક, આંખ વગેરે અંગો વડે હાવભાવ કે ઈશારા દ્વારા (બોલ્યા વિના) પોતાના મનોભાવને પ્રગટ કરવા. (૨) આકાર એટલે ઈશારા કર્યા વિના માત્ર મુખના (ચહેરાના) હાવભાવથી જ પોતાના મનોભાવને પ્રગટ કરવા, જેમ કે બેસવાનું, સૂવાનું, ચાલવાનું, અટકવાનું વગેરે. આ બંને પ્રકારને સમ્યકું રીતે જાણનાર સાધક ઈંગિત આકાર સંપન્ન કહેવાય છે. વિનીતનું આ ત્રીજું લક્ષણ છે.

અવિનીતને કૂતરી અને સૂવરની ઉપમા :-

૪

જહા સુણી પૂહકળ્ણી, ણિકસિજ્જિ સવ્વસો ।
એવં દુસ્સીલ-પડિણીએ, મુહરી ણિકસિજ્જિ ॥૪॥

શાલોચનાર્થ :- જહા = જેમ, સુણી = કૂતરી, પૂજકણ્ણી = સડેલા કાનવાળી, સવ્વસો = સર્વસ્થાનેથી, બધી જગ્યાએથી, ણિક્કસિજ્જિઝ = કાઢી મૂકવામાં આવે છે, એવં = આ રીતે, દુસ્સીલ = અવગુણોનો ભંડાર, અસદ્ધ, આચરણવાળો શિષ્ય, મુહરી = વાચાળ, નિરર્થક બોલનાર, વધારે બોલનાર.

ભાવાર્થ :- જેમ સડેલા કાનવાળી કૂતરીને તિરસ્કારપૂર્વક બધી જગ્યાએથી કાઢવામાં આવે છે, તેમ ગુરુ પ્રન્યે પ્રતિકૂળ આચરણ કરનાર એવા દુઃશીલ અને વાચાળ શિષ્યને પણ બધી જગ્યાએથી અપમાનિત કરીને કાઢી મૂકવામાં આવે છે.

૫   કણ-કુંડંગં ચિદ્ગતાણં, વિદું ભુંજાં સૂયરો ।
                એવં સીલં ચિદ્ગતાણં, દુસ્સીલે રમાં મિએ ॥૫॥

શાલોચનાર્થ :- સૂયરો = સૂકર, ભૂંડ, સૂવર, કણકુંડંગં = યોખાનું પાત્ર, યોખા અને ઘઉંનો ઓદન અથવા કંઈ પણ ખાવાનો પદાર્થ, ચિદ્ગતાણં = છોડીને, વિદું = વિષા—અશુચિને, ભુંજાં = ખાય છે, એવં = એ રીતે, મિએ = મૃગ—હરણ સમાન, અજ્ઞાની, અવિનીત, બાલજીવ, સીલં = સંયમના આચરણને, સદાચરણને, ચિદ્ગતાણં = છોડી, દુસ્સીલે = ખરાબ આચરણમાં, અસંયમમાં, રમાં = રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેવી રીતે સૂવર યોખા અને ઘઉંના દાણા છોડી વિષાને ખાય છે, તેવી રીતે પશુબુદ્ધિવાળો અજ્ઞાની શિષ્ય શીલ સદાચારને છોડીને દુઃશીલ— દુરાચારમાં મળું રહે છે.

વિવેચન :-

દુસ્સીલ :—જેનો સ્વભાવ કે આચાર દોષોથી દૂષિત હોય, તે દુઃશીલ કહેવાય છે. અયોગ્ય અને નિંદિત આચારવાળાને દુઃશીલ કહે છે.

મુહરી :— આ શબ્દના ત્રણ રૂપ છે— મુખરી, મુખારિ અને મુધારિ. મુખરી એટલે વાચાળ, વધુ પડતું બોલવાની કે બડબડાટ કરવાની આદતવાળો. મુખારિ એટલે જેની વાણી બીજાને શત્રુ બનાવવામાં નિમિત્ત બને તે અને મુધારિ એટલે વર્થ અને અસંગત બડબડાટ કરનાર.

સવ્વસો ણિક્કસિજ્જિઝ :— આ શબ્દના બે અર્થ છે— સર્વત: અને સર્વથા. સર્વત: અર્થાત્ કુલ, ગણ, સંધ, સમુદ્ધાય વગેરે સર્વ સ્થાનોમાંથી, સર્વથા એટલે દરેક પ્રકારે, બધી રીતે હાંકી કાઢવામાં આવે છે.

કણકુંડંગં :— યોખાનું ભૂસું (કુશકી) અથવા યોખા મિશ્રિત ભૂસું, તે શક્તિવર્ધક છે. યોખા અને ઘઉંના મિશ્રિત લોટથી બનેલો ખાદ્ય પદાર્થ કે તેનાથી ભરેલું વાસણ.

મિએ :— મૃગ અર્થાત્ પશુ. બૃહદ્વત્તિકારે અવિનીત શિષ્યને મૃગ (પશુ)ની જેમ પશુ જેવી બુદ્ધિવાળો કહ્યો છે. જેમ મૂર્ખતાને કારણે મૃગ સંગીતમાં મસ્ત બની તેને પકડવા ઊભેલા શસ્ત્રધારી શિકારીને જોઈ શકતો નથી, તેમ દુઃશીલ અવિનીત શિષ્ય પણ દુરાચારને લીધે પોતાના ભવ ભ્રમણરૂપ દુર્ગતિના કારણને

જોઈ શકતો નથી.

૬

સુણિયાભાવं સાણસ્સ, સૂયરસ્સ ણરસ્સ ય ।
વિણએ ઠવેજ્જ અપ્પાણં, ઇચ્છંતો હિયમપ્પણો ॥૬॥

શાલ્લાર્થ :- સાણસ્સ = સડેલા કાનવાળી કૂતરીના, ય = અને, સૂયરસ્સ = સૂવરના, ણરસ્સ = અવિનીત મનુષ્યના, ભાવં = ભાવોને, દુર્દ્શા રૂપ અવસ્થાને, વર્ણનને, સુણિયા = સાંભળીને, સમજીને, અપ્પાણં = આત્માના, પોતાના, સ્વયંના, બાલજીવ, હિયં = હિતને, ઇચ્છંતો = ઈચ્છનાર, વિણએ = વિનય ધર્મમાં, સંયમ આચારમાં, ઠવેજ્જ = સ્થાપિત કરે, લગાવે.

ભાવાર્થ :- સડેલા કાનવાળી કૂતરી, વિષા ખાનાર ભૂંડ અને દુઃશીલ શિષ્યની દશાને જાણીને પોતાના આત્માનું હિત ઈચ્છતા સાધુએ પોતાની જાતને વિનય ધર્મમાં સ્થાપિત કરવી જોઈએ.

૭

તમ્હા વિણયમેસિજ્જા, સીલં પડિલભે જાઓ ।
બુદ્ધપુત ણિયાગટ્ટી, ણ ણિક્કસિજ્જઇ કણહુઈ ॥૭॥

શાલ્લાર્થ :- તમ્હા = તેથી આ જાણીને, ણિયાગટ્ટી = મોકશનો અભિલાષી, બુદ્ધપુત = બુદ્ધ-આચાર્યપુત્ર, વિણયં = વિનયની, એસિજ્જા = આરાધના કરે, લક્ષ્ય રાખે, જાઓ = જેના દ્વારા, સીલં = સદાચારને, સંયમને, પડિલભે = પ્રાપ્ત કરે, કણહુઈ = કોઈ પણ સ્થાનેથી, ણ ણિક્કસિજ્જઇ = કાઢી મૂકવામાં આવતો નથી.

ભાવાર્થ :- આ જાણીને જેનાથી શીલની અર્થાત્ સંયમ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવા વિનયનું આચરણ કરવું જોઈએ. જે બુદ્ધપુત્ર એટલે જ્ઞાની ગુરુનો પુત્રવત્ત પ્રિય અને મોકશાર્થી શિષ્ય હોય, તેને ગચ્છ-ગણ વગેરે કોઈ પણ સ્થાનમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવતો નથી.

વિવેચન :-

બુદ્ધપુત :— આ શાલ્લાના બુદ્ધપુત્ર અને બુદ્ધવુત એવા બે રૂપ થાય છે. બુદ્ધપુત્ર એટલે આચાર્યાદિનો પુત્રવત્ત પ્રીતિપાત્ર શિષ્ય અથવા જ્ઞાની ગુરુનો શિષ્ય. બુદ્ધવુત (બુદ્ધવ્યુક્ત) એટલે તત્ત્વોને યથાર્થ રીતે જાણનાર, જિનેશ્વર કથિત દ્વારાંગરૂપ આગમનો જાતા.

ણિયાગટ્ટી :— નિયાગાર્થી-મોકશાર્થી અને નિજકાર્થી-આત્માર્થી (આત્મામાં રમણ કરનાર).

વિનયીની દશ શિક્ષાાઓ :-

૮

ણિસંતે સિયાડમુહરી, બુદ્ધાણં અંતિએ સયા ।
અદૃજુતાણિ સિકિખજ્જા, ણિરદ્વાણિ ઉ વજ્જએ ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સયા = સદા, હંમેશાં, ણિસંતે = અતિશાંત, અમુહરી = અવિરુદ્ધભાષી – પ્રિયભાષી, થોડું બોલનારો, સિયા = હોય, બુદ્ધાર્ણ = આચાર્યાદિની, અંતિએ = સમીપમાં, અદૃજુત્તાળિ = સાર્થક તત્ત્વ, સંયમ તત્ત્વ, મોક્ષનાં પ્રયોજનવાળાં તત્ત્વોને, સિક્ખિખજ્જા = શીખે, ઉ = અને, કિંતુ, પરંતુ, ણિરદ્વાળિ = નિરથક વાતોનો, વજ્જએ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાની એવા ગુરુજનોની પાસે હંમેશાં પ્રશાંતભાવથી રહે, વાચાળ ન બને, તેમની પાસેથી અર્થપૂર્ણ પદોને શીખે અને નિરથક વાતોને છોડી ટે.

૧ અણુસાસિઓ ણ કુપ્પિજ્જા, ખંતિં સેવિજ્જ પંડિએ ।
ખુદ્દેહિં સહ સંસારિં, હાસં કીડં ચ વજ્જએ ॥૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અણુસાસિઓ = શિક્ષા મળવા પર, આદેશ નિર્દેશ મળવા પર, પંડિએ = પંડિત, બુદ્ધિમાન, વિનીત શિષ્ય, ણ કુપ્પિજ્જા = કોધ ન કરે, ખંતિં = ક્ષમાનું, સેવિજ્જ = સેવન કરે, ક્ષમા રાખે, ખુદ્દેહિં = ક્ષુદ્રજનોના, બાળ–અજ્ઞાનીજનોની, સહ = સાથે, સંસારિં = સંસર્ગ, સંપર્ક, હાસં = હાસ્ય, કીડં = કીડાને, હાંસી મજાકને, હાસ્ય વિનોદને, વજ્જએ = છોડી ટે.

ભાવાર્થ :- ગુરુ દ્વારા અનુશાસન થાય, ત્યારે પંડિત બુદ્ધિમાન શિષ્ય કોધ કરે નહીં, ક્ષમા ધારણ કરે અને આચારહીન વ્યક્તિઓનો સંપર્ક, મજાક અને તેવી બીજી રમત આદિ પ્રવૃત્તિથી દૂર રહે.

૧૦ મા ય ચંડાલિયં કાસી, બહુયં મા ય આલવે ।
કાલેણ ય અહિજ્જિત્તા, તઓ ઝાઇજ્જ એગાઓ ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ચંડાલિયં = ગુસ્સો, કોધના આવેશથી જૂદું, મા = ન, કાસી = બોલે, કરે, કાલેણ = કાળ પ્રમાણે, યથા સમયે, અહિજ્જિત્તા = અધ્યયન–સ્વાધ્યાય કરે, તઓ = ત્યાર પછી, એગાઓ = એકાંતમાં, ઝાઇજ્જ = ધ્યાન કરે, ચિંતન કરે.

ભાવાર્થ :- શિષ્ય કોધના આવેશમાં કંઈ પણ અકાર્ય કરે નહીં. બહુ બોલ બોલ કરે નહીં. અધ્યયન કાળમાં અધ્યયન જ કરે. ત્યાર પછી એકાંતમાં રહી ધ્યાન કરે.

૧૧ આહ્ચવ ચંડાલિયં કટ્ટુ, ણ ણિણહવિજ્જ કયાઇ વિ ।
કડં કડે ત્તિ ભાસિજ્જા, અકડં ણો કડે ત્તિ ય ॥૧૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- આહ્ચવ = કદાચ, કટ્ટુ = કરીને, ગુસ્સો કે દોષ સેવન કરીને, કયાઇ વિ = કયારે ય, ણ ણિણહવિજ્જ = છુપાવે અહીં, કડં = કરેલાને, કડે ત્તિ = કર્યું છે, આ પ્રમાણે, અકડં = નહીં કરેલાને, ણો કડે ત્તિ = નથી કર્યું, એમ, ભાસિજ્જા = કહે, બોલે, શાંતિથી જણાવે

ભાવાર્થ :- જો આવેશવશ કંઈ પણ ખોટું કાર્ય થયું હોય, તો કદી પણ છુપાવે નહીં પરંતુ કરેલું હોય તો

'કરેલું છે' એમ કહે અને કરેલું ન હોય તો 'કર્યું નથી' એમ શાંતિથી કહે.

વિવેચન :-

વિનયવાને નિભનોકત દશ ગુણ કેળવવા જોઈએ જેમ કે (૧) ગુરુજનોની સમક્ષ હંમેશાં પ્રશાંત રહેલું, (૨) વાચાળ ન બનવું (૩) નિરર્થક વાત છોડીને સાર્થક પદ્ધો શીખવા (૪) શિક્ષા આપે ત્યારે કોધ ન કરવો (૫) ક્ષમા ધારણ કરવી (૬) ક્ષુદ્રજનો સાથે સંપર્ક, હાસ્ય અને કીડા ન કરવી (૭) દુષ્ટ કાર્ય કરવા નહિ (૮) સ્વાધ્યાય- કાળમાં સ્વાધ્યાય કર્યા પછી ધ્યાન કરવું (૯) મિતભાષી (૧૦) દોષ સેવન કર્યું હોય તો છુપાવ્યા વગર સ્વીકારી લેવું.

ણિસંતે :— નિશાંત શિષ્ય ગુરુ સમક્ષ અત્યંત શાંત રહે અર્થાત् મનમાં પણ કોધ ન કરે, બાબ્બ આંકૃતિ (આકાર) થી પ્રશાંત રહે અને ચેષ્ટાઓ (આચરણ) અત્યંત શાંત રાખે.

અદૃજુતાણિ :— અર્થયુક્ત. (૧) હેય ઉપાદેયનું જ્ઞાન કરાવનાર આગમ વચન (૨) મોકાર્થ સાધક ઉપાય અને (૩) સાધુઓ માટે યોગ્ય હોય, તે સાધક માટે સાર્થક પદ છે. સાધુ સાર્થક પદને શીખે છે.

ણિરદ્વાણિ :— નિરર્થક. સાધુ નિરર્થક વાતોનો ત્યાગ કરે છે. જેમ કે(૧) ડિત્થ, ડવિત્થ આદિ અર્થ વગરના શબ્દોનો પ્રયોગ ન કરે(૨) કામશાસ્ત્ર, સ્ત્રી-પુરુષની વિકથા અને અનર્થ કરે તેવાં વચન પ્રયોગ ન કરે, (૩) લોકોત્તર પ્રયોજન રહિત અથવા ઉદેશ્ય રહિત શાસ્ત્રનું વાંચન આદિ ન કરે.

કીડં :— કીડા. (૧) રમતગમત (૨) મનોરંજન અથવા આનંદ કિલ્લોલ વગેરે (૩) અંત્યાક્ષરી, સમસ્યા (ઉખાણાં), હાથચાલાકીના ખેલ વગેરે, કીડાઓમાં સાધુ સમય વેડફે નહીં.

મા ચંડાલિયં :— ચાંડાલિક કાર્ય ન કરે (૧) ચંડ-કોધ, ભય વગેરેને વશ થઈ આવેશમાં અસત્ય વચનો બોલે નહીં (૨) ચાંડાલ જાતિમાં થતાં કૂર કર્માનું આચરણ ન કરે અને (૩) કોધ ન કરે.

બહુયં મા ય આલવે :— વધારે બોલબોલ ન કરે. વધારે બોલવામાં દોષ – (૧) બોલવામાં વિવેક ન રહેવાથી અસત્ય બોલાઈ જાય (૨) અધિક બોલવાથી ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, અધ્યયન, આદિમાં વિક્ષેપ થાય (૩) વાતકોભ થઈ જાય અર્થાત્ વધારે બોલવાથી કયારેક પેટમાં વાયુની વૃદ્ધિ થઈ જાય.

કાલેણ ય અહિજ્જિતા :— સાધુ માટે સ્વાધ્યાય, અધ્યયન, ભોજન અને પ્રતિકમણ વગેરે દરેક પ્રવૃત્તિ યોગ્ય સમયે સમૂહમાં કરવાની હોય છે અને ધ્યાન એકાકી કરવાનું હોય છે. ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિમાં ઉલ્લેખ છે કે એકલાનું ધ્યાન, બે નું અધ્યયન અને ત્રણ આદિનો વિહાર હિતકારી હોય છે.

અવિનીત-વિનીત શિષ્યની પૃતિ :-

૧૨ મા ગલિયસ્સેવ કસં, વયણમિચ્છે પુણો પુણો ।
કસં વ દટ્ટુમાઇણે, પાવગં પરિવજ્જએ ॥૧૨॥

શાલોચનાર્થ :- ગલિયસ્સ = દુષ્ટ અડિયલ –આળસુ ઘોડો, અયોગ્ય–અવિનીત ઘોડો, પુણો પુણો = વારંવાર, કસં = ચાબુકને (ઈચ્છે છે), ઇવ = એ રીતે (શિષ્ય), વયણ = ગુરુઓના આદેશ વચ્ચનને, પ્રેરણાને, મા ઇચ્છે = ન ઈચ્છે, અપેક્ષા ન રાખે, વ = જેમ, આઇણે = ઉત્તમ જાતિનો વિનીત ઘોડો, ગુણસંપન્ન, કસં = ચાબુકને, દટ્ટું = જોઈને જ (સવારી કરનારની ઈચ્છાનુસાર ચાલે), વ = તેમજ વિનીત શિષ્ય, પાવગં = ભૂલોને, ખોટાં આચરણને, પરિવજ્જએ = છોડી દે.

ભાવાર્થ :- જેમ અવિનીત ઘોડો વારંવાર ચાબુકની અપેક્ષા રાખે છે તેમ વિનીત શિષ્ય ગુરુના આદેશ વચ્ચની વારંવાર અપેક્ષા ન રાખે પરંતુ જેમ ગુણ સંપન્ન ઉત્તમ જાતિનો કેળવાયેલો ઘોડો ચાબુકને જોઈને જ અવળા માર્ગને છોડી દે છે, તેમ વિનીત શિષ્ય ગુરુના સંકેત માત્રથી કુઆચરણને છોડી દે.

૧૩ અણાસવા થૂલવયા કુસીલા, મિડંપિ ચંડં પકરેંતિ સીસા ।
ચિત્તાણુયા લહુ દક્ખોવવેયા, પસાયએ તે હુ દુરાસયં પિ ॥૧૩॥

શાલોચનાર્થ :- અણાસવા = ગુરુનાં વચ્ચને ન માનનાર, થૂલવયા = વિચાર્યા વગર બોલનાર, અયોગ્ય ભાષણ કરનાર, કુસીલા = કુત્સિત આચરણવાળો, દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, સીસા = શિષ્ય, મિડંપિ = કોમળ સ્વભાવવાળા ગુરુને પણ, ચંડં = કોઢી, પકરેંતિ = બનાવી દે છે, ચિત્તાણુયા = (ગુરુના) ચિત્ત અનુસાર ચાલનાર, લહુ = શીંગ, દક્ખોવવેયા = કાર્યદક્ષતા કે કુશળતા સંપન્ન, તે = તે વિનીત શિષ્ય, હુ = અવશ્ય, દુરાસયં = અતિકોઢી ગુરુને પણ, પસાયએ = પ્રસન્ન કરે છે.

ભાવાર્થ :- ગુરુનાં વચ્ચનોને નહિ સાંભળનાર, વગર વિચાર્યે બોલનાર, કુશીલ (અવિનીત) શિષ્ય મૂઢુ સ્વભાવી ગુરુને પણ કોધિત કરે છે, જ્યારે ગુરુના મનને અનુકૂળ વર્તન કરનાર તથા નિપુણતાથી કાર્યને પૂર્ણ કરનાર શિષ્ય કોધિત ગુરુને પણ શીંગ પ્રસન્ન કરે છે.

વિવેચન :-

ગલિયસ્સ (ગલિતાશ્વ) :- ગળીયો બળદ કે અશ્વ. ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિમાં—ગલિ શાલના ત્રણ અર્થ કર્યા છે, જેમ કે ગંડી—ઉછાળા મારનાર, ગલી —કંઈક ખાધા પછી જ ચાલનાર અને ગરોળી—ગાડી આદિમાં જોતરવાથી મૃતપ્રાયઃ થઈને બેસી જનાર અથવા લાત મારનાર, આ ત્રણો શાલ્દો દુષ્ટ ઘોડા કે દુષ્ટ બળદના અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

આઇણે :- આકીર્ણ. વિનીત, પ્રશિક્ષિત, ભદ્રક, ગુણસંપન્ન ઉત્તમ જાતિનો; અશ્વ આકીર્ણ કહેવાય છે.

દુરાસયં :- અત્યાંત કોઢી હોવાને લીધે ઘણી મુશકેલી પછી શાંત થનાર ગુરુ, ઘણી મહેનતે શાંત થનારા ગુરુ. વિનીત શિષ્યની વિનમ્રતા કોધિત ગુરુને શીંગ શાંત બનાવી દે છે.

અતિકોઢી ચંડલુદ્રાચાર્થ :- ઉજ્જયિની નગરીની બહારના ઉધાનમાં એકવાર ચંડલુદ્રાચાર્ય શિષ્યો

સહિત પદ્ધાર્યા. એક નવવિવાહિત યુવક પોતાના મિત્રો સાથે તેમની પાસે આવીને કહું કે હે ભગવન્ ! મને સંસારમાંથી તારો, ઉગારો; પણ એના સાથીઓ કહેવા લાગ્યા કે એ સંસારથી વિરક્ત બન્યો નથી પણ આપની મજાક (મશ્કરી) કરી રહ્યો છે.

ચંડરદ્રાચાર્ય કોધાવેશમાં આવીને કહું— ચાલ, આવ ! હું તને દીક્ષા આપું. એમ કહી તેનું મસ્તક પકડીને ઝડપથી લોચ કરી નાંખ્યો.

આમ, આચાર્ય દ્વારા પેલા યુવકને મુંડિત કરાતો જોઈને તેના સાથીઓ ડરથી નાસી ગયા. નવદીક્ષિત શિષ્યે કહું કે, હે ગુરુદેવ ! હવે અહીં રહેવું એ ઉચિત (યોગ્ય) નથી. બીજા સ્થાને વિહાર કરી જઈએ. અન્યથા અહીંના પરિચિત લોકો આપણને હેરાન કરશે. શિષ્યના આગ્રહથી આચાર્ય તેના ખભા ઉપર બેસી ચાલતા થયા.

રસ્તાના અંધકારમાં રસ્તો સ્પષ્ટ નહિ દેખાવાથી શિષ્યના પગ ઊંચા નીચા પડવા લાગ્યા. આથી, ચંડરદ્રાચાર્ય કોધિત થયા અને શિષ્યને ઢપકો આપવા લાગ્યા, પરંતુ શિષ્યે સમભાવપૂર્વક ગુરુનાં કઠોર વચ્ચનો પણ સહન કરી લીધાં. એકાએક શિષ્યનો પગ એક ખાડામાં પડવાથી ગુરુએ શિષ્યના મુંડિત મસ્તક પર લાકડી ફટકારી, લાકડીના પ્રહારના કારણે તેના માથામાંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી. આમ છતાં શિષ્યે શાંતિથી તે બધું સહન કર્યું અને કોમળ વચ્ચનોથી ગુરુને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આવી ઉત્કૃષ્ટ ક્ષમાના ફળસ્વરૂપે ઉચ્ચતમ પરિણામોથી તે ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઢ થયો અને તેના ઘાતિકમોનો નાશ થયો. તેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. કેવળજ્ઞાનના પ્રકારશમાં હવે તેના પગ સીધા પડવા લાગ્યા. તેથી ગુરુજીએ કટાક્ષમાં કહું કે "માર જ સાર છે" આટલું મારવાથી હવે તું સીધો ચાલવા લાગ્યો, હવે તને રસ્તો કેવો દેખાવા લાગ્યો?

તેણે કહું — ગુરુદેવ આપની કૃપાથી પ્રકાશ થઈ ગયો. આ સાંભળી ચંડરદ્રાચાર્યની પરિણામધારા પરિવર્તન પામી તેણે કેવળજ્ઞાની શિષ્યની આશાતના અને આટલું કઠોર વર્તન કરવા બદલ પશ્ચાતાપપૂર્વક ક્ષમાયાચના કરી. તેના પર પ્રસન્ન થઈ તેની નમ્રતા, ક્ષમા, સમતા અને સહિષ્ણુતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

આમ, જે શિષ્ય વિનીત બની ગુરુનાં કઠોર વચ્ચનોને સહન કરે છે, તે આત્મકોધી ગુરુને પ્રસન્ન કરી શકે છે.

વિનીતનો વાણીવિવેક :-

૧૪ ણાપુદ્રો વાગરે કિંચિ, પુદ્રો વા ણાલિયં વએ ।
કોહં અસચ્ચં કુચ્ચિજ્જા, ધારિજ્જા પિયમપ્પિયં ॥૧૪॥

શાલ્દાર્થ :- અપુદ્રો = પૂછ્યા વિના, કિંચિ = કંઈ પણ, ણ વાગરે = નહીં બોલે, વા = અને, પુદ્રો = પૂછ્યાથી, અલિયં = અસત્ય, ણ વએ = ન બોલે, કોહં = કોધ, (ક્યારેક કોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય), અસચ્ચં = (તો તેને) અસત્ય અર્થાત્ નિષ્ફળ, કુચ્ચિજ્જા = કરે, અપ્પિયં = ગુરુનાં અપ્રિય વચ્ચનોને પણ, કટુ વચ્ચન, પિયં = પ્રિય, હિત કરનારા, ધારિજ્જા = સમજીને ધારણ કરે, પ્રિય અપ્રિય સર્વ

શિક્ષાઓનો સ્વીકાર કરે.

ભાવાર્થ :- વિનીત શિષ્ય ગુરુના પૂછ્યા વિના કંઈ પણ બોલે નહિ, ગુરુ કાંઈ પુછે ત્યારે અસત્ય ન બોલે અને ક્યારેક કોધ આવી જાય તો કોધને નિષ્ફળ બનાવે અર્થાત કોધને ત્યાં ને ત્યાં જ શાંત કરે, અસફળ કરે. આચાર્યની ગમતી અને અણગમતી દરેક શિક્ષાઓનો સ્વીકાર કરે. (તેના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ કરે નહીં.)

વિવેચન :-

કોહં અસચ્ચં કુટ્વિજ્જા :- શિષ્યની ભૂલ કે તેનો અપરાધ થવાથી કદાચ ગુરુ શિષ્યને કઠોર વચ્ચનથી શિક્ષા આપે, તો તે સમયે શિષ્યે કોધ કરવો નહીં. કદાચ કોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય તો મનને વિકલ્પોથી બચાવીને કોધને ક્ષમાથી નિષ્ફળ કરી દેવો જોઈએ.

કુલપુત્રા:-

કોઈ કુળપુત્રના ભાઈને તેના વેરીએ મારી નાંખ્યો. પુત્રના દુઃખથી આર્તધ્યાન યુક્ત માતા એ આવેશમાં આવીને પોતાના બીજા પુત્રને કહું—'હે પુત્ર ! ભાઈના ઘાતકને મારીને બદલો લો.' માતાની આજાનો સ્વીકાર કરી તે ભાતૃઘાતકની શોધમાં નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં ઘણા સમય પછી તેણે ભાઈના હત્યારાને જીવતો પકડીને માતા સમક્ષ હાજર કર્યો. શત્રુએ તેની માતાનું શરણ સ્વીકારી લીધું. કુળપુત્રે પૂછ્યું 'અરે બંધુ ઘાતક ! તને કેવી રીતે મારું ? શત્રુએ નમ્ર બનીને કહું, 'શરણમાં આવેલા પ્રાણીને જેમ મારી શકાય તેમ મને મારો.' એ સમયે તેની માતાએ કહું—પુત્ર ! શરણાગતને ન મારી શકાય. માતાનાં આ પ્રકારનાં વચ્ચન સાંભળીને કુળપુત્રે કહું—ઠીક છે, આ અવધ્ય છે, પરંતુ હે માતા ! આ રોષ જે મારામાં ઉત્પન્ન થયો છે, તેને હું કઈ રીતે સફળ કરું ? માતાએ કહું—બેટા ! ઉત્પન્ન થયેલા રોષને સફળ કરવો જ જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. કોધને શાંત કરવામાં જ તારી મહત્ત્વ છે. માતાના આવા વચ્ચનો સાંભળતા જ તેણે વેરીને છોડી દીધો. આવી રીતે પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે કુળપુત્રની જેમ પોતાનામાં ઉત્પન્ન થયેલા દરેક નાના કે મોટા કોધને શાંત કરે, નિષ્ફળ કરે.

આત્મદમનની શ્રેષ્ઠતા :-

૧૫ અપ્પા ચેવ દમેયબ્બો, અપ્પા હુ ખલુ દુદ્દમો ।
          અપ્પા દંતો સુહી હોઇ, અસ્સિસ લોએ પરત્થ ય ॥૧૫॥

શાલ્લાર્થ :- અપ્પા = આત્માનું, મન અને ઈન્દ્રિયોનું, ચેવ = જ, દમેયબ્બો = દમન કરવું જોઈએ, ખલુ = કેમ કે, ખરેખર, દુદ્દમો = દમન કરવું ઘણું કઠણ છે, દંતો = દમન કરનારો, અસ્સિસ = આ, લોએ = લોકમાં, પરત્થ = પરલોકમાં, સુહી = સુખી, હોઇ = થાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાના આત્માનું જ દમન કરવું જોઈએ કારણ કે આત્મા જ દુર્દ્દ્દ્ય છે. આત્માનું દમન

કરનાર અર્થાતું કષાયાત્માનું દમન કરનાર જ આ લોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

૧૬   વરં મે અપ્પા દંતો, સંજમેણ તવેણ ય ।
                માહં પરેહિં દમ્મંતો બંધણેહિ વહેહિ ય ॥૧૬॥

શાલ્લાર્થ :- અહં = મને, મારા માટે, પરેહિં = બીજાથી, વહેહિ = વધ, બંધણેહિ = બંધનો દ્વારા, દમ્મંતો = દમન કરવાનું, દમિત થવું, મા = ઢીક નથી, તવેણ = તપ, સંજમેણ = સંયમથી, મે = મારે પોતે જ, મને, અપ્પા = આત્માનું, દંતો = દમન કરવું, વરં = શ્રેષ્ઠ છે.

ભાવાર્થ :- શિષ્ય વિનયના સંદર્ભમાં વિચાર કરે કે તપ અને સંયમ દ્વારા મારા આત્માનું દમન કરું, એ જ મારા માટે શ્રેષ્ઠ છે. બીજા દ્વારા વધ, બંધન, તાડન, તર્જન અને પ્રહાર વડે મારું દમન થાય, એ બરાબર નથી.

વિવેચન :-

અપ્પા ચેવ દમેયવ્વો :- આત્મા શાષ્ટ અહીં ઈન્દ્રિયો અને મનના અર્થમાં નિરૂપિત થયો છે અર્થાતું ઈન્દ્રિયોનું દમન કરવું મનોક્ષ-અમનોક્ષ (ઈષ્ટ-અનિષ્ટ) વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષને વશીભૂત થઈ, દુષ્ટ હાથી જેવી ઉન્માર્ગામી ઈન્દ્રિયો અને મનનું વિવેકરૂપી અંકુશ દ્વારા ઉપશમન કરવું, દમન કરવું જોઈએ, નિગ્રહ કરવો જોઈએ, કષાયરૂપ આત્માનો પણ નિગ્રહ કરવો.

અપ્પા દંતો સુહી હોઇ :- આત્માનું દમન કરનાર મહર્ષિગણ આ લોકમાં સર્વત્ર પૂજાય છે; તે સુખી રહે છે અને પરલોકમાં પણ સુગતિ કે મોક્ષગતિ મેળવી સુખી બને છે.

સેચનક હાથીનું દષ્ટાંત :- એક વનમાં અનેક હાથણીઓની સાથે એક મદોન્મત ગજરાજ નિવાસ કરતો હતો. તે હાથણીઓ જેટલાં નવાં બચ્ચાં ને જન્મ આપતી, તે બધાંને તે મારી નાંખતો. યૂથપતિ ગજરાજ દ્વારા બચ્ચાને મારી નાંખતા જોઈને ભયથી એક હાથણી તાપસોના આશ્રમમાં ચાલી ગઈ અને તે આશ્રમમાં જ ગજશિશુને જન્મ આપ્યો. તે ગજશિશુ પણ ઋષિકુમારોનીસાથે આશ્રમના ઉદ્ઘાનમાં જળાશયમાંથી પોતાની સૂંઠમાં પાણી ભરીને વૃક્ષોને પાણી સીચવાનું કામ કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે પાણીનું સિંચન કરવાને કારણે તે હાથીના બાળકનું નામ ઋષિપુત્રોએ 'સેચનક' રાખ્યું. યુવાન વયે સશક્ત બનેલા સેચનકે મહાબળવાન અને ગજશિશું ઘાતક એવા યૂથપતિ હાથીને મારી નાંખ્યો અને પોતે યૂથપતિ બન્યો. તેણે આવેશમાં આવીને આશ્રમના વૃક્ષોને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યાં. આ અંગે તાપસોએ શ્રેણિક મહારાજાને ફરિયાદ કરી અને શ્રેણિક રાજાના સૈનિકો સેચનક હાથીને પકડવા માટે નીકળ્યા. એક દેવે તે જોઈને વિચાર્યુ કે શ્રેણિકરાજા આને પકડીને બંધનોથી બાંધીને માર મારશે. તે દેવે હાથીના કાનમાં કહ્યું— હે પુત્ર ! શ્રેણિકરાજા તને બંધનમાં બાંધીને માર મારે, તેના કરતાં તું સ્વયં જ તાણું દમન કર ! દેવનાં આ પ્રકારનાં વચ્ચે સાંભળીને તે સેચનક પોતાની જાતે જ શ્રેણિકરાજાની ગજશાળામાં જઈને ઊભો રહી ગયો. શ્રેણિકરાજા સેચનકને ગજશાળામાં જોઈને ખુશ થઈ ગયા અને તેને આભૂષણોથી ભૂષિત કરીને માનભર્યું સ્થાન આપ્યું. આવી જ રીતે મોક્ષાર્થી વિનીત સાધકે તપ સંયમ દ્વારા વિષય કષાયાનું શમન-દમન કરવું શ્રેયસ્કર

છે. સ્વેચ્છાએ કષાયોનું શમન-દમન કરવાથી સકામ નિર્જરા થાય છે, જ્યારે અન્ય દ્વારા દમન થવાથી અકામ નિર્જરા જ થાય છે.

જે આત્મા દમન કરતા નથી, તે પરાધીનપણે કર્માને વશ થઈ જુદી રીતે અવશ્ય દુઃખી થાય છે. તે દુઃખ કરતાં તો સ્વયં જ્ઞાન અને વિવેકથી આત્માનું દમન કરી અર્થાત્ તપ અને સંયમનાં માધ્યમથી ઈન્દ્રિય વિજય અને કષાય વિજય કરી, મનને અંકુશમાં રાખવું, એ વધારે શ્રેયસ્કર છે.

ગુરુ પ્રત્યેનો વિનય ભાવ :-

૧૭ પદ્ધિણીયં ચ બુદ્ધાણં, વાયા અદુવ કમ્સુણા ।
આવી વા જઇ વા રહસ્સે, ણેવ કુજ્જા કયાઇ વિ ॥૧૭॥

શાલ્લાર્થ :- આવી વા = પ્રગટમાં, જહેરમાં, લોકોની સામે, જઇ વા = અથવા, રહસ્સે = એકાંતમાં, વાયા = વચનથી, અદુવ = અને, કમ્સુણા = કાર્યથી, કાયાથી, પ્રવૃત્તિથી, કયાઇ વિ = કયારેય, બુદ્ધાણં = ગુરુમહારાજથી, પદ્ધિણીયં = વિપરીત આચારણ, ણેવ = ન, નહીં, કુજ્જા = કરે.

ભાવાર્થ :- લોકોની સમક્ષ અથવા એકાંતમાં, વાણીથી અથવા પ્રવૃત્તિથી કયારેય આચાર્ય કે ગુરુની સામે પ્રતિકૂળ આચારણ કરે નહીં.

૧૮ ણ પક્ખઓ ણ પુરાઓ, ણેવ કિચ્ચાણ પિટુઓ ।
ણ જુંજે ઊરુણા ઊરું, સયણે ણો પડિસ્સુણે ॥૧૮॥

શાલ્લાર્થ :- કિચ્ચાણ = આચાર્ય મહારાજની, ણ પક્ખઓ = પડાયે, અડીને ન બેસવું, ણ પુરાઓ = આગળ પણ ન બેસવું, ણેવ પિટુઓ = પાછળ પણ અવિનયથી ન બેસવું, ઊરુણા = ગોઠણથી, ઊરું = ગોઠણ, જુંજે = અડીને ન બેસવું, સયણે = શય્યા પર સૂતાં સૂતાં કે બેઠાં બેઠાં, ણો પડિસ્સુણે = ન સાંભળવું.

ભાવાર્થ :- આચાર્યની ભરાબર બાજુમાં ગુરુનો સ્પર્શ થાય તેમ ન બેસવું, આગળ ન બેસવું, અને પાછળ ગુરુનો સ્પર્શ થાય તેમ અવિનયથી ન બેસવું. ગુરુની અતિ નજીક ગોઠણથી ગોઠણનો સ્પર્શ થાય એમ ન બેસવું, પથારીમાં બેઠા બેઠા ગુરુએ કહેલા આદેશોને સ્વીકારીને તેનો ઉત્તર ન આપવો અર્થાત્ આસન ઉપરથી ઉઠીને પાસે જઈને તેમના વચનનો સ્વીકાર કરવો અથવા ઉત્તર આપવો.

૧૯ ણેવ પલ્હતિથયં કુજ્જા, પક્ખપિંડં વ સંજાએ ।
પાએ પસારિએ વાવિ, ણ ચિટુ ગુરુણંતિએ ॥૧૯॥

શાલ્લાર્થ :- સંજાએ = વિનીત સાધુ, પલ્હતિથયં = પલાંઠી વાળીને, પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસવું, પક્ખપિંડં = બંને હાથોથી બંને ગોઠણને છાતી પાસે બાંધીને બેસવું, ણેવ કુજ્જા = એમ ન કરવું, ન બેસવું, વાવિ = અથવા, ગુરુણંતિએ = ગુરુની પાસે, પાએ પસારિએ = પગ લાંબા કરીને, ફેલાવીને, ણ ચિટુ = ન બેસે.

ભાવાર્થ :- સંયમી મુનિ ગુરુજનોની સમીપે પલાંઠી વાળી બેસે નહીં, બંને હાથથી શરીરને બાંધીને બેસે નહીં તથા પગ લાંબા કરીને પણ બેસે નહીં.

૨૦ આયરિએહિં વાહિંતો, તુસિણીઓ ણ કયાઇ વિ ।
પસાયપેહી ણિયાગટ્ટી, ઉવચિંદ્રે ગુરું સયા ॥૨૦॥

શાલ્લાર્થ :- આયરિએહિં = આચાર્ય મહારાજ દ્વારા, વાહિંતો = બોલાવવામાં આવતાં, કયાઇ વિ = કૃપારેય પણ, તુસિણીઓ = ચુપચાપ બેસી, ણ = ન રહેવું, પસાયપેહી = ગુરુની કૃપા ઈચ્છિતો, ણિયાગટ્ટી = મોક્ષાર્થી સાધુ, સયા = સદૈવ, હંમેશાં, ગુરું = ગુરુ મહારાજની પાસે, ઉવચિંદ્રે = વિનય સાથે ઉપસ્થિત રહે.

ભાવાર્થ :- ગુરુના કૃપાકંશી મોક્ષાર્થી શિષ્ય કોઈ પણ સ્થિતિમાં આચાર્ય બોલાવે, ત્યારે તેમનાં વચન સાંભળીને મૌન ન રહે, પરંતુ જ્યારે પણ ગુરુ મહારાજ બોલાવે, ત્યારે તુરંત તેમની સેવામાં ઉપસ્થિત થાય.

૨૧ આલવંતે લવંતે વા, ણ ણિસીએજ્જ કયાઇ વિ ।
ચિંઠણમાસણ ઘીરો, જાઓ જત્ત પડિસ્સુણે ॥૨૧॥

શાલ્લાર્થ :- આલવંતે = ગુરુ મહારાજ દ્વારા એકવાર બોલાવે, લવંતે = વારંવાર બોલાવે ત્યારે, ણ ણિસીએજ્જ = બેઠાં ન રહે, ઘીરો = વિનીત, ધૈર્યશીલ સાધુ, આસણ = આસનને, ચિંઠા (ચિંઠણ) = છોડીને, જાઓ = પછી, જત્ત = યતનાથી, સાવધાનીથી, વિવેકથી, પડિસ્સુણે = સાંભળે.

ભાવાર્થ :- ગુરુ એકવાર અથવા અનેકવાર બોલાવે, તો પણ બુદ્ધિમાન શિષ્ય કદી પણ બેસી ન રહે, પરંતુ આસન છોડી તેમના આદેશનો સાવધાનીથી સ્વીકાર કરે.

૨૨ આસણગાઓ ણ પુચ્છિજ્જા, ણેવ સેજ્જાગાઓ કયા ।
આગમ્મુક્કદુઓ સંતો, પુચ્છિજ્જા પંજલીઉડો ॥૨૨॥

શાલ્લાર્થ :- આસણગાઓ=આસન પર રહીને, કયા = કૃપારેય, ણ પુચ્છિજ્જા = ન પૂછે, સેજ્જાગાઓ = પથારીમાં રહીને પણ, ણેવ = પૂછે, આગમ્મ = તેમની પાસે આવીને, ઉક્કદુઓ સંતો = ઉક્કડું (ઉભડક) આસનથી, બંને પગો પર બેસીને, પંજલીઉડો = હાથ જોડીને, પુચ્છિજ્જા = પૂછે.

ભાવાર્થ :- આસન અથવા શય્યામાં બેઠાં બેઠાં કૃપારેય પણ ગુરુને કોઈ વાત ન પૂછે, પરંતુ તેમની સામે આવી ઉભડક આસને બેસી અને હાથ જોડીને નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્નો કરે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં આચાર્યનો વિનય કરવા માટે વિનયને બાધક કેટલીક પ્રવૃત્તિઓનું કથન

છે. (૧) મન, વચન અને કાયાથી આચાર્યની સામે પ્રતિકૂળ આચરણ કરવું (૨) તેમની બાજુમાં અડોઅડ બેસવું (૩) ગુરુની આગળ, પાછળ અડીને કે પીઠ કે વાંસો દઈને બેસવું (૪) સાથળની સાથે સાથળ અડે અથવા ગોઠણની સાથે ગોઠણ અડે તેમ બેસવું (૫) શય્યા પર બેઠાં બેઠાં જ તેમનો આદેશ સ્વીકારવો (૬) ગુરુજનોની પાસે પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસવું (૭) બંને હાથ શરીરને બાંધીને બેસવું (૮) પગ લાંબા કરીને બેસવું (૯) ગુરુ બોલાવે ત્યારે મૌન રહેવું (૧૦) એકવાર કે અનેકવાર બોલાવવા છતાં પણ મૌનભાવે બેસી જ રહેવું (૧૧) આસન છોડી તેના આદેશનો સ્વીકાર ન કરવો (૧૨) આસન પર બેઠાં બેઠાં જ કોઈ વાત ગુરુને પૂછવી અને પ્રશ્ન પૂછવાના સમયે ગુરુની નજીક ન આવવું, ઉક્કડું આસને ન બેસવું તથા હાથ ન જોડવા. આ અને આવાં અનેક કારણોથી ગુરુજનોની આશાતના થવાનો સંભવ છે. અનાશાતના વિનયના કાંકી શિષ્ય માટે સૂત્રોકૃત આ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે.

વાયા અદુવ કમ્મુણા :— (૧) ગુરુ પ્રતિ શિષ્યે એવું કહેવું કે "તમે શું જાણો છો ? તમને કંઈ આવડતું તો નથી." આ વાણીનો પ્રતિકૂળ વ્યવહાર છે. (૨) ગુરુને અથવા તેમના આસનને પગ અડાડવા, ઠોકર મારવી, તેમનાં ઉપકરણો ફેંકી દેવાં અથવા તેને પગ અડાડવો વગેરે કાર્યથી પ્રતિકૂળ વ્યવહાર છે.

કિચ્ચાણ :— કૃતિકર્મ અર્થાત્ વંદનાદિને યોગ્ય વંદનીય, પૂજનીય, ગુરુ કે આચાર્ય.

પલ્હત્થિયં :— પલાંઠી વાળીને પગને વસ્ત્ર વડે ઢાંકીને બેસવું અથવા પગ પર પગ ચઢાવીને બેસવું.

પક્ખપિંડં :— ઉભડક બેઠકમાં બંને હાથ ગોઠણ અને જાંઘોને વર્તુળાકારે વિંટાળવા તેને પક્ખપિંડ કહે છે.

ઉવચિદ્ગૃદ્દે :— બે અર્થ છે :— (૧) પોતાના ગુરુની સમક્ષ જઈને બેસવું અથવા ઊભા રહેવું. (૨) 'મત્થેણ વંદામિ' મસ્તક નમાવીને વંદન કરું છું. આ રીતે વિનયપૂર્વકના શબ્દનો વ્યવહાર કરીને ગુરુની સમક્ષ જવું.

જાઓ જત્તં પડિસ્સુણે :— જ્યાં ગુરુ બિરાજમાન હોય, ત્યાં જઈને તેમની ઉપદિષ્ટ વાણીને, પ્રેરણાને સાવધાનીથી પડિસ્સુણે સાંભળીને તેનો સ્વીકાર કરવો.

પંજલીઉડો - પંજલીગડે :— (૧) પ્રકર્ષભાવોથી— બંને હાથ જોડીને (૨) ઉત્કૃષ્ટભાવે અંતઃકરણથી પ્રીતિપૂર્વક અહોભાવપૂર્વક અંજલિ કરવી.

વિનીત શિષ્ય પ્રત્યે ગુરુનું કર્તવ્ય :-

૨૩   એવં વિણય-જુત્તસ્સ, સુયં અત્થં ચ તદુભયં ।
                પુછ્છમાણસ્સ સીસસ્સ, વાગરિજ્જ જહાસુયં ॥૨૩॥

શાલ્દાર્થ :— એવં = આ રીતે, વિણયજુત્તસ્સ = વિનયપુર્કત, સીસસ્સ = શિષ્યના, પુછ્છમાણસ્સ = પૂછવાથી, સુયં = સૂત્ર, અત્થં = અર્થ, તદુભયં = સૂત્ર અને અર્થ બંનેને, જહાસુયં = જેવું ગુરુમહારાજ પાસેથી સાંભળેલું હોય તે પ્રકારે, વાગરિજ્જ = કહે.

ભાવાર્થ :— વિનીત શિષ્ય આ પ્રકારે વિનયપૂર્વક ગુરુને કંઈ પણ પૂછે, ત્યારે ગુરુ તેને સૂત્ર, અર્થ અને

સૂત્રાર્થ ઉભય જે રીતે સ્વયં સાંભળ્યું અને જાણ્યું હોય તે રીતે નિરૂપણ કરીને કહે.

વિવેચન :-

સુત્તં અતથં ચ તદુભયં :- સુત્તં - કાલિક, ઉત્કાલિકશાસ્ત્ર, અતથં - તેનો અર્થ અને તદુભયં - સૂત્ર અને અર્થ બંને શિષ્યને સમજાવે. પરંતુ પોતાની કલ્પનાથી તેને સમજાવવું નહીં અને સમજાવવામાં કંઈ પણ કચાશ રાખવી નહીં.

જહાસુયં :- શિષ્ય ગુરુ મહારાજને પૂછે ત્યારે પોતાનાં આચાર્ય મહારાજ પાસેથી જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું જ પ્રતિપાદન કરે પરંતુ પોતાની કલ્પનાથી તેને સમજાવે નહીં અને સમજાવવામાં કંઈ પણ કચાશ રાખે નહીં.

શુતવિનય પ્રતિપત્તિ :- આચાર્ય માટે શાસ્ત્રોમાં ચાર પ્રકારની પ્રતિપત્તિ દર્શાવવામાં આવી છે. (૧) ઉદ્ઘત, તત્પર થઈને પ્રેમપૂર્વક શિષ્યને સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાવવો (૨) અર્થને પ્રયત્નપૂર્વક સંભળાવવો (૩) જે સૂત્ર માટે જે ઉપધાન તપાછિ હોય તે બતાવવાં (૪) શાસ્ત્રોને અધૂરાં રાખ્યાં વિના તેની સંપૂર્ણ વાચના આપવી.

ભાષાદોષપરિહરણ :-

૨૪ મુસં પરિહરે ભિક્ખુ, ણ ય ઓહારિણી વએ ।
ભાસા-દોસં પરિહરે, માયં ચ વજ્જએ સયા ॥૨૪॥

શાલ્દાર્થ :- ભિક્ખુ = સાધુ, સયા = સદા, મુસં = જૂઠનો, અસત્યનો, પરિહરે = બધી રીતે ત્યાગ કરે, ઓહારિણિં = નિશ્ચયકારી ભાષા, ણ વએ = ન બોલે, ભાસાદોસં = ભાષાના દોષોને, પરિહરે = છોડે, માયં = માયાનો (કોધાછિ બધા કષાયોનો), વજ્જએ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- બિક્ષુએ અસત્યનો પરિહાર કરવો, નિશ્ચયાત્મક ભાષા ન બોલવી. હાર્ય, સંશય આદિ ભાષાના દોષોને ટાળીને બોલવું અને માયાનો (કૃપટનો) સદા પરિત્યાગ કરવો.

૨૫ ણ લવેજ્જ પુઢો સાવજ્જં, ણ નિરદું ન મમ્મયં ।
અપ્પણદ્વા પરદ્વા વા, ઉભયસ્સંતરેણ વા ॥૨૫॥

શાલ્દાર્થ :- પુઢો = કોઈ વાત પૂછવાથી, અપ્પણદ્વા = પોતાના માટે, વા = અથવા, પરદ્વા = બીજાના માટે કે, ઉભયસ્સ અંતરેણ વા = બંનેને માટે, સાવજ્જં = પાપકારી ભાષા, ણ લવેજ્જ = બોલે નહીં, ણ ણિરદું = નિર્થક ભાષા પણ બોલે નહીં, ણ મમ્મયં = મર્મવચન કે દિલ દુભાવનાર વચન પણ ન બોલે.

ભાવાર્થ :- કોઈના પૂછવાથી પણ પોતાના માટે, બીજાના માટે, બંનેને માટે અથવા નિષ્પયોજન જ

પાપકારી ભાષા ન બોલવી, નિરર્થક વચન ન બોલવાં અને મર્મભેદક વચન પણ ન કહેવાં.

વિવેચન :-

ઉભયસ્સંતરેણ વા :- પોતાનાં અને બીજાનાં નિમિત્તથી અર્થાત् પરસ્પર બંનેનાં નિમિત્તથી અથવા વગર પ્રયોજને પણ સાવદ્ય વચન બોલવાં નહીં.

એકલી સ્ત્રીની સાથે વાતો કરવાનો નિષેધ :-

૨૬ સમરેસુ અગારેસુ, સંધિસુ ય મહાપહે !
એગો એગિત્તિથે સંદ્ધિ, ણેવ ચિંદુ ણ સંલવે ॥૨૬॥

શાલ્લાર્થ :- સમરેસુ = લોહારશાળામાં, અગારેસુ = ઘરોમાં, સંધિસુ = બે ઘરની વચ્ચે, મહાપહે = રાજમાર્ગમાં, એગો = એકલો સાધુ, એગિત્તિથે = એકલી સ્ત્રીના, સંદ્ધિ = સાથે, ણેવ ચિંદુ = ઊભો ન રહે, ણ સંલવે = વાતચીત ન કરે.

ભાવાર્થ :- લોહારશાળા વગેરે શાળાઓમાં, ઘરોમાં, બે ઘરની વચ્ચેની જગ્યાઓમાં અને રાજમાર્ગમાં અર્થાત્ કોઈ પણ જગ્યાએ એકલા મુનિએ એકલી સ્ત્રી સાથે ઊભા ન રહેવું તથા વાતચીત ન કરવી.

વિવેચન :-

સમર :- લુહાર શાળા. આ શબ્દના પાંચ અર્થ જોવા મળે છે— (૧) લુહાર આદિની શાળા અર્થાત્ કારખાનાઓ (૨) વાણંદની દુકાન, આવી કોઈ પણ હલકી જગ્યા, (૩) યુદ્ધસ્થળ કે જ્યાં બંને પક્ષના શત્રુ સાથે મળતા હોય, (૪) એક સાથે લોકોના મહેરામણને મળવાનું સ્થાન કે મેળો (૫) સ્મર :- કામદેવ સંબંધી સ્થાન, વ્યાખ્યારનો અડો કે કામદેવનું મંદિર.

અગારેસુ :- (૧) નિર્જન ઘરમાં, ખંડેરમાં. (૨) ઘરોમાં.

૨૭ જં મે બુદ્ધાણુસાસંતિ, સીએણ ફરુસેણ વા ।
મમ લાભો ત્તિ પેહાએ, પયઓ તં પડિસ્સુણે ॥૨૭॥

શાલ્લાર્થ :- બુદ્ધા = આચાર્યાદિ ગુરુજન, મે = મને, સીએણ = ક્રોમળ, ફરુસેણ = કઠોર વચનોથી, જં = જો, અણુસાસંતિ = શિક્ષા આપે, અનુશાસન કરે, મમ = મારો જ, લાભો ત્તિ = લાભ છે, પયઓ = આ રીતે વિચારીને, પયઓ = સાવધાન થઈને, તં = તે શિક્ષાને, પડિસ્સુણે = શ્રદ્ધા ભાવથી સાંભળે, અંગીકાર કરે.

ભાવાર્થ :- આચાર્ય કે ગુરુ મારા પર મૂઢુ અથવા કઠોર શબ્દોથી જે અનુશાસન કરે છે, તે મારા લાભ માટે જ છે, એવો વિચાર કરી પ્રયત્નપૂર્વક તેમનાં શિક્ષાવચનનો શ્રદ્ધાભાવથી સ્વીકાર કરવો.

૨૮ અણુસાસણમોવાયં, દુક્કંડસ્સ ય ચોયણં ।
હિયં તં મળણએ પણો, વેસ્સં હોઇ અસાહુણો ॥૨૮॥

શાલ્લાર્થ :- ઓવાયં = ઉપાયથી, વિવેકથી અપાયેલો, અણુસાસણ = ગુરુજનોની શિક્ષા, આદેશ-નિર્દેશ, દુક્કંડસ્સ = પાપકર્માથી મુક્તિ માટે, ચોયણં = કરવામાં આવેલી પ્રેરણાને, પણો = બુદ્ધિમાન વિનીત શિષ્ય, હિયં = હિતકારી, મળણએ = માને છે, અસાહુણો = પરંતુ અવિનયી શિષ્ય માટે, તં = તે શિક્ષા, વેસ્સં = દેખજનક, હોઇ = બની જાય છે.

ભાવાર્થ :- આચાર્યના પ્રસંગોચિત કોમલ (મૃદુ) અથવા કઠોર અનુશાસનને અને દુષ્કૃત નિવારક પ્રેરણાને બુદ્ધિમાન શિષ્ય હિતકર માને છે પરંતુ અવિનીત કે અયોગ્ય શિષ્ય માટે તે જ અનુશાસન દેખનું કારણ બની જાય છે.

૨૯ હિયં વિગયભયા બુદ્ધા, ફરુસં પિ અણુસાસણં ।
વેસ્સં તં હોઇ મૂઢાણં, ખંતિ-સોહિકરં પયં ॥૨૯॥

શાલ્લાર્થ :- વિગયભયા = ભયથી રહિત, નિર્ભય પ્રકૃતિવાળા, બુદ્ધા = તત્ત્વજ્ઞાની શિષ્ય, ખંતિસોહિકરં = ક્ષમા અને શુદ્ધિના કરનારા, પયં = ગુરુનાં વાક્યોને, ફરુસંપિ = કઠોર પણ, હિયં = હિતકારી સમજે છે, તં = તે જ શિક્ષા, મૂઢાણં = અવિનીત શિષ્યોને, અવિવેકી શિષ્યોને, વેસ્સં = દેખ ઉત્પન્ન કરનારી, હોઇ = થાય છે.

ભાવાર્થ :- ભયરહિત (પાપરહિત) બુદ્ધિમાન શિષ્ય ગુરુની કઠોર શિક્ષાને પણ હિતકારી ગણે છે. જ્યારે મૂઢ શિષ્ય માટે ક્ષમા અને શુદ્ધિને કરનારાં તે જ હિત વાક્યો દેખનાં નિમિત્ત બને છે.

વિવેચન :-

અણુસાસંતિ :- અનુશાસન શબ્દ અહીં શિક્ષા, નિયંત્રણ આદિ અર્થને બતાવે છે.

સીએણ ફરુસેણ વા :- શીત, કઠોર. અહીં શીત શબ્દનો અર્થ છે— સૌભ્ય શબ્દ અથવા સમાધાનકારી શબ્દ. પરખ શબ્દનો અર્થ છે— કર્કશ શબ્દ અથવા કઠોર શબ્દ.

ଓવાયં :- વિવેક –વિચારપૂર્વક, હિતાહિતના ચિંતનથી યુક્ત, ક્ષેત્ર, કાળનો વિચાર કરી યોગ્ય રીતે શિક્ષા આપવી.

ખંતિ-સોહિકર :- (૧) ક્ષમા અને શુદ્ધિ (વિશુદ્ધતા) કરનાર, (૨) ક્ષમાની શુદ્ધિ (નિર્મણતા) કરનાર. તાત્પર્ય એ છે કે ગુરુનાં વચ્ચનો ક્ષમાદિ ગુણોની પુષ્ટિ કરનારાં અને આત્માના દોષોની શુદ્ધિ કરનારાં હોય છે.

પયં :- પદ = સ્થાન અર્થાત્ શાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિનું સ્થાન.

વિનીત શિષ્યનું આસન:-

૩૦ આસણે ઉવચિદ્રેજ્જા, અણુચ્ચે અકુએ થિરે ।
અપ્પુદ્રાઈ ણિરુદ્રાઈ, ણિસીએજ્જડ્પકુકુએ ॥૩૦॥

શાલોચના :— અણુચ્ચે = ગુરુ મહારાજથી નીચા, અલ્પ મૂલ્યવાળા, અકુએ = અવાજ ન કરનારી પાટ, ન હલવાવાળી પાટ, થિરે = સ્થિર, આસણે = આસન પર, ઉવચિદ્રેજ્જા = બેસે, રહે, ઉપયોગ કરે, અપ્પુદ્રાઈ = વારંવાર ઊઠે નહીં (શાંતિથી બેસે), ણિરુદ્રાઈ = નિરર્થક ઊઠ-બેસ કરે નહીં, અપ્પકુકુએ = અંગોપાંગને હલાવ્યાં વિના, ણિસીએજ્જ = સ્થિર આસને બેસે.

ભાવાર્થ :— શિષ્યે એવા આસન પર બેસવું કે જે ગુરુના આસનથી નીચું હોય, જેમાંથી કશો અવાજ ન આવતો હોય અને જે સ્થિર હોય એવી પાટ આદિ પર બેસવું. બેઠા પછી આસન પરથી બહુ ઓછું ઊઠવું અથવા ન ઊઠવું પરંતુ સ્થિર અને શાંત થઈ અર્થાત્ ચંચળતા રહિત થઈને બેસવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વિનીત શિષ્ય ગુરુ પાસે કેવા આસનથી કેવી રીતે બેસે તેનું વર્ણન છે.

અણુચ્ચે :— જે આસન દ્રવ્યની દાઢિએ ગુરુમહારાજના આસનથી નીચું હોય અને ભાવની દાઢિએ ઓછા મૂલ્યવાળું હોય.

અકુએ :— જે આસન (પાટ, બાજોઠ વગેરે) માંથી અવાજ આવતો ન હોય (૨) અકુચ :— જે આસન ડગમગતું ન હોય.

અપ્પુદ્રાઈ :— પ્રયોજન હોય તો પણ ઓછીવાર ઊઠવું, વારંવાર ન ઊઠવું.

ણિરુદ્રાઈ :— નિમિત્ત યા પ્રયોજન વિના ન ઊઠવું.

અપ્પકુકુએ :— હાથ, પગ વગેરેથી વ્યર્થ (નકામી) ચેષ્ટાઓ કરવી નહિ અથવા હાથ, પગ વગેરેથી થોડું જ હલનયલન કરવું, વધારે ન કરવું.

યથાકાલ ભિક્ષાચાર્યા :-

૩૧ કાલેણ ણિકખમે ભિકખૂ, કાલેણ ય પડિકક્મે ।
અકાલં ચ વિવજ્જિતા, કાલે કાલં સમાયરે ॥૩૧॥

શાલોચના :— કાલેણ = સમયસર, ણિકખમે = ભિક્ષા માટે નીકળે, કાલેણ = સમય થતાં, પડિકક્મે = પાછો આવી જાય, અકાલં = અકાળમાં કામ કરવું, કસમયે કામ કરવું, વિવજ્જિતા = છોડે, કાલે = નિયત સમયે, કાલં = તે તે સમયના કાર્યને, સમાયરે = આચરે, કરે.

ભાવાર્થ :- બિક્ષુએ સમય થાય, ત્યારે બિક્ષા માટે બહાર નીકળવું અને સમય થાય, ત્યારે પાછા આવી જવું. અસમયમાં તે કાર્ય કરવું નહિ, પરંતુ જે કાર્ય જે સમયે હોય તે કાર્ય તે જ સમયે કરવું.

વિવેચન :-

કાલચર્યાર્થી લાભ અને અકાલચર્યાર્થી હાનિ :- જેમ ખેડૂત વર્ષાકાળમાં બીજારોપણ કરે, તો તેને યોગ્ય સમયે અનાજનો પાક મળે છે, તેમ યોગ્ય કાળમાં બિક્ષા, પ્રતિલેખન, પ્રતિકમણાદિ કિયા કરવાથી સાધકને સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આદિનો સમય મળી શકે છે. વળી તે કિયામાં મન પણ રિથર રહી શકે છે. પરંતુ જેમ કોઈ ખેડૂત વર્ષાકાળ પસાર થઈ ગયા પછી બીજ વાવે, તો તેને અનાજનો પાક મળતો નથી, તેમ સાધકને અસમયમાં એટલે કે સમય વીતી ગયા પછી બિક્ષાચર્યા વગેરે કરવાથી આહારાદિનો લાભ મળતો નથી અને તેનું મન પણ સંકલેશયુક્ત થઈ જાય છે. તેથીજ તેની સાધનામાં તેજસ્વિતા આવતી નથી અને તેનાં સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આદિ કાર્ય પણ વ્યવસ્થિત થતાં નથી, માટે સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તેણે દરેક કાર્ય આગમ નિર્દિષ્ટ અને વ્યવહારોચિત સમયે જ કરવાં જોઈએ.

બિક્ષાગ્રહણ તથા આહારવિધિ :-

૩૨ પરિવાડિએ ણ ચિદ્ગ્રિજ્જા, ભિક્ખુ દત્તેસણં ચરે ।
પડિરૂષેણ એસિત્તા, મિયં કાલેણ ભક્ખએ ॥૩૨॥

શાલ્દાર્થ :- પરિવાડિએ = આહાર લેવા માટે પંક્તિમાં, ણ ચિદ્ગ્રિજ્જા = ઊભો રહે નહિ, પડિરૂષેણ = મુનિની ભર્યાદામાં રહી, દત્તેસણં = ગૃહસ્થ દ્વારા દીઘેલો અને ગવેષણા સહિત, ચરે = બિક્ષા ગ્રહણ કરતો વિચરે, એસિત્તા = ગવેષણાથી પ્રાપ્ત, મિયં = ભર્યાદિત આહારને, કાલેણ = યોગ્ય સમયે, નિયત સમયે જ, ભક્ખએ = ખાય.

ભાવાર્થ :- બિક્ષા માટે નીકળેલા બિક્ષુ આહાર લેવા માટે પંક્તિ કે લાઈનમાં ઊભા રહે નહી. તે સાધુ સંયમની ભર્યાદા અનુસાર આહારની ગવેષણા કરીને ગૃહસ્થે આપેલા આહારનો સ્વીકાર કરીને યોગ્ય સમયમાં જ આવશ્યકતા અનુસાર પરિમિત ભોજન કરે.

૩૩ ણાઇદૂરમણાસણે, ણણેસિં ચક્ખુ ફાસઓ ।
એગો ચિદ્ગ્રેજ્જ ભત્તદ્વા, લંઘિતા તં ણાઇક્કમે ॥૩૩॥

શાલ્દાર્થ :- ભત્તદ્વા = ગોચરી માટે, આહાર માટે, તં = ત્યાં પહેલાંથી ઊભેલા બિક્ષુઓને, લંઘિતા = ઓળંગીને, ણ અઝક્કમે = ઘરમાં પ્રવેશ ન કરે, ણાઇદૂર = અતિદૂર કે, અણાસણે = અતિ સમીપ પણ ઊભો ન રહે, અણેસિં = અન્યની, દાતા અથવા તિખારીની, ણ ચક્ખુ ફાસઓ = દષ્ટિ ન પડતી હોય ત્યાં, એગો = એકલો જ, રાગ દ્વેષ રહિત, ચિદ્ગ્રેજ્જ = ઊભો રહે.

ભાવાર્થ :- જો પહેલાંથી જ ગૃહસ્થના ઘરે અન્ય બિક્ષુઓ ઉભા હોય તો તેનાથી અતિ દૂર અથવા અતિ નજીક ઉભા ન રહે. તેમજ આપનારા ગૃહસ્થની નજર સામે પણ ઉભા ન રહે. પરંતુ બિક્ષુઓ અને દાતાની દાખિથી દૂર એકાંતમાં એકલા ઉભા રહે, બિક્ષુઓને ઓળંગીને પણ ઘરમાં જાય નહીં.

૩૪ ણાઇડુરચ્ચે વ ણીએ વા, ણાસણે ણાઇદૂરઓ ।
ફાસુયં પરકડં પિંડં, પડિગાહેજ્જ સંજએ ॥૩૪॥

શાલ્લાર્થ :- ણાઇડુરચ્ચે = દાતાથી વધારે ઊંચે સ્થાને ન રહે, ણ ણીએ = અતિ નીચા સ્થાને ન રહે, ણાસણે = વધારે સમીપ ન રહે, ણાઇદૂરઓ = વધારે દૂર ન રહે પરંતુ, સંજએ = સાધુ, મુનિ, પરકડં = ગૃહસ્થોએ કરેલા, ગૃહસ્થો માટે કરેલા, ફાસુયં = અચિત, યોગ્ય, પિંડં = આહારને, પડિગાહેજ્જ = ગ્રહણ કરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી સાધુ, પ્રાસુક (અચેત) અને ગૃહસ્થ માટે બનાવેલો આહાર ગ્રહણ કરે. આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે દાતાથી બહુ ઊંચે, બહુ નીચે, અતિ સમીપ, અતિ દૂર ઉભાને ન રહે અર્થાત વિવેકપૂર્વક યોગ્ય સ્થળે ઉભા રહીને બિક્ષા ગ્રહણ કરે.

૩૫ અપ્પપાણે અપ્પબીયમિમ પડિચ્છળણમિમ સંવુડે ।
સમયં સંજએ ભુંજે જયં અપરિસાડિયં ॥૩૫॥

શાલ્લાર્થ :- અપ્પપાણે = દીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓથી રહિત, અપ્પબીયમિમ = શાલી વગેરે બીજ રહિત, પડિચ્છળણમિમ = ઉપરથી ઢાંકેલા, સંવુડે = ચારે બાજુથી ઘેરાયેલા સ્થાનમાં, સંજએ = સંયમી સાધુ, સમયં = બીજા સાધુઓની સાથે, જયં = વિવેકપૂર્વક, યતનાપૂર્વક, સાવધાનીથી, અપરિસાડિયં = જમીન પર ન વેરાય એમ, ભુંજે = ખાય, આહાર કરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી સાધુ પ્રાણી અને બીજ આદિથી રહિત, ઉપરથી ઢાંકેલા અને દીવાલ આદિથી ઘેરાયેલા મકાન કે ઉપાશ્રયમાં પોતાના સહધર્મી સાધુઓની સાથે જમીન પર ન વેરાય એમ વિવેકપૂર્વક અને સાવધાનીપૂર્વક આહાર કરે.

૩૬ સુકડિ ત્તિ સુપકિક ત્તિ, સુચ્છણે સુહડે મડે ।
સુણિદ્વિએ સુલદ્વિ ત્તિ, સાવજ્જ વજ્જએ મુણી ॥૩૬॥

શાલ્લાર્થ :- સુકડિ ત્તિ = સારું કરેલું છે, સુપકિકત્તિ = સારું પકાવેલું છે, સુચ્છણે = સારું છેદ્યું છે, સારું સુધારેલું છે, સુહડે = કારેલાં આદિની કડવાશ સારી રીતે દૂર કરેલી છે, મડે = ધી વગેરે સારી રીતે ભર્યું છે, સુણિદ્વિએ = સ્વાદની અપેક્ષાએ સારું બનેલું છે, સારું પ્રાસુક થઈ ગયું છે, સુલદ્વિત્તિ = જોવામાં પણ બહુ જ સુંદર છે, આ ઘણું સારું છે, મુણી = મુનિ, સાવજ્જ = ભાષા, પાપકારી ભાષા, વજ્જએ = ન બોલો, આવાં વચ્ચનનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- આહાર કરતી વખતે મુનિ ખાદ્ય પદાર્થોના સંબંધમાં સારું કરેલું છે, સારું પકાવેલું છે, સારું સુધાર્યું છે, કારેલાં આહિની કડવાશ સારી રીતે દૂર કરી છે, સૂપ કે લાડવા વગેરેમાં ઘી સારા પ્રમાણમાં છે, સારું પ્રાસુક થઈ ગયું છે અથવા આ ઘણું સારું છે; આ પ્રકારની પ્રશંસાયુક્ત પાપની અનુમોદક ભાષા બોલે નહીં.

વિવેચન :-

પઢિરૂષેણ એસિત્તા :- મુનિધર્મને અનુરૂપ વેશ અને આચરણમાં રહીને આહારની ગવેષણા કરવી.

ણાઇડચ્ચે વ ણીએ વા :- દાતા બહુ ઊંચે ઉભા રહીને અથવા નીચે ઉભા રહીને ભિક્ષા ગ્રહણ કરતાં દાતાને કષ્ટ થાય, દેવાની વસ્તુને ફેંકવી પડે, અથવા દેતી વખતે વસ્તુ પાત્રમાં ન પડતાં નીચે વેરાઈ જાય.

ણાસળ્ણે ણાઇડૂરઓ :- દાતાથી બહુ દૂર ઉભા રહેવાથી ઉપર કહેલા દોષોની સંભાવના રહે છે. અતિ નજીક ઉભા રહેવાથી દાતાના હાથ, માથા વગેરેનો સ્પર્શ થઈ જાય, દાતાને કે જોનારને સારું ન લાગે, કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ થઈ શકે, માટે મુનિએ ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે યોગ્ય સ્થળે ઉભા રહેવાનો વિવેક રાખવો જોઈએ.

ફાસુયં :- પ્રાસુક એટલે અચિત વસ્તુ. ગ્રહણ કરે તે વસ્તુ અચિત હોવી જોઈએ. કયારેક પ્રાસુક શબ્દનો પ્રયોગ અષ્ટાના દોષોથી રહિત, કદ્યનીય વસ્તુ માટે પણ થાય છે.

પરકડં પિંડં :- પર એટલે ગૃહસ્થ. ગૃહસ્થો માટે તૈયાર કરેલા આહારાદિ પદાર્થ સાધુ ગ્રહણ કરી શકે છે પરંતુ સાધુ માટે તૈયાર કરેલા હોય, તે આહારાદિ પદાર્થ સાધુ ગ્રહણ કરતા નથી.

અપ્પપાણે અપ્પબીયંમિ :- આ બંને પદોમાં અલ્પ શબ્દ અભાવ વાચક છે, તેથી બંને પદોનો કમશા: અર્થ બે ઈન્દ્રિય આદિ ત્રસ પ્રાણીઓથી રહિત સ્થાનમાં અને વનસ્પતિનાં બીજ, ધાન્યાદિથી રહિત સ્થાનમાં બેસીને સાધુ આહાર કરે.

પઢિચ્છળણમિ સંવુડે :- ઉપરથી ઢંકાપેલા તથા દીવાલ આદિથી સંવૃત સ્થાનમાં સાધુ આહાર કરે, કારણ કે ઉપરથી ખુલ્લા સ્થાનમાં સંપાતિમ (ઉડીને-પડતાં) જીવોની વિરાધના થવાનો સંભવ રહે છે, ખુલ્લી જગ્યામાં આહાર કરતાં પક્ષીનાં મળમૂત્ર આહારમાં પડવાની સંભાવના રહે છે, તે ઉપરાંત અન્ય અનેક અનર્થોની સંભાવના રહે છે.

ચોતરફથી ખુલ્લા સ્થાનમાં કૂતરા, બિલાડાં વગેરે કોઈ પણ પણ પશુ આવી જાય તો, તેને કાઢવામાં વિરાધનાના દોષ લાગે. બાળકો, કૌતુક પ્રકૃતિના જીવાનો અને અનાર્થ લોકો તે આહારાદિને જોઈને સાધુની ઠેકડી ઉડાડે, મજાક કરે, નિંદા કે તિરસ્કાર કરે છે. સાધુની ગોચરીમાં મનોજા-અમનોજા આહાર અને પાણી આવતાં હોય તથા સાધુઓની પાત્રામાં ખાવાની રીત આદિ જોઈને તે ક્ષુદ્ર લોકોને આશ્રય, કુતુહલ કે દ્રેષ અથવા ઘૃણા પણ થઈ શકે છે. આવાં અનેક કારણોથી શાસ્ત્રમાં 'પઢિચ્છળણમિ સંવુડે' સ્થાનમાં આહાર કરવાનો આદેશ છે.

સાધુને આવું યોગ્ય સ્થાન ન મળે તો પોતાના કપડાથી પડદો કરીને આહાર કરે. તે પડદો એક બાજુ, બે બાજુ કે ત્રણ, ચાર, પાંચ (ઉપર પણ) તરફ કરી શકાય છે. શાસ્ત્રની ભાષામાં તે પડદાને ચિલમિલી કહેવામાં આવે છે.

સમય :— બે અર્થ છે— (૧) સાથે અને (૨) સમતાપૂર્વક. સાધુઓએ પોતાના સાધભિક (સાથે રહેનાર) સાધુઓને નિમંત્રણ કરીને, તેમની સાથે આહાર કરવો જોઈએ. સમૂહમાં કે એકલા એકલા સાધુ આહારના સમયે સમભાવપૂર્વક આહાર કરે.

અનુશાસન અભિગામ :-

૩૭ રમએ પંડિએ સાસં, હયં ભદ્દ વ વાહએ ।
બાલં સમ્મઝ સાસંતો, ગલિયસ્સં વ વાહએ ॥ ૩૭ ॥

શાલાર્થ :- વ - જેવી રીતે, ભદ્દ - ભદ્ર, સારી પ્રકૃતિવાળા, હયં - ઘોડાનો, વાહએ - સવાર (તેનાથી ખુશ રહે છે), પંડિએ = તેમજ વિનીત, પંડિત શિષ્યને, સાસં = શિક્ષા આપનાર ગુરુ પણ, રમએ = પ્રસન્ન થાય છે, વ = જેમ, ગલિયસ્સં = દુષ્ટ અશ્વનો, વાહએ = સવાર દુઃખી થાય છે, બાલં = અજ્ઞાની શિષ્યને અવિનીત શિષ્યને, સાસંતો = શિક્ષા દેનારા ગુરુ, સમ્મઝ = દુઃખી થાય છે, ખેદ પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ઉત્તમ ઘોડાને ચલાવતો અશ્વશિક્ષક કે સારથી પ્રસન્ન થાય છે, તેમ વિનીત શિષ્યને શિક્ષણ દેતાં આચાર્ય પ્રસન્ન થાય છે અને જેમ વણકેળવાયેલા ઘોડાને ચલાવનાર સારથી ખેદ પામે છે, તેમ અવિનીત શિષ્યને શિખામણા (ખોદ્ય) આપતાં ગુરુ પણ દુઃખી થાય છે.

૩૮ ખડ્ઢુયા મે ચવેડા મે, અક્કોસા ય વહા ય મે ।
કલ્લાણમણુસાસંતો, પાવદિદ્ધિ ત્તિ મણણઝ ॥ ૩૮ ॥

શાલાર્થ :- કલ્લાણ = કલ્યાણકારી, અણુસાસંતો = શિક્ષા આપનારા ગુરુ પ્રત્યે, પાવદિદ્ધિ = પાપ દાખિ ધરાવનાર અવિનીત શિષ્ય, ત્તિ = આ પ્રકારે, મણણઝ = માને કે સમજે, ખડ્ઢુયા મે = મને ટોક્યા જ કરે છે, ચવેડા મે = મને તમાચા માર્યા જ કરે છે, અક્કોસા = આકોશ વચ્ચે ગાળો વગેરે દે છે, ય = અને, વહા = પ્રહાર કરે છે, મારે છે.

ભાવાર્થ :- પાપદાખિવાળો અર્થાત્ અવળો વિચાર કરનાર અવિનીત શિષ્ય, ગુરુના કલ્યાણકારી અનુશાસનને, ઠોકર મારવી, તમાચો મારવો, ગાળો ટેવી કે પ્રહાર કરવા સમાન અનિષ્ટ, દુઃખદાયક માને છે.

૩૯ પુત્રો મે ભાય ણાઇ ત્તિ, સાહૂ કલ્લાણ મણણઝ ।
પાવદિદ્ધિ ઉ અપ્પાણં, સાસં દાસિત્તિ મણણઝ ॥ ૩૯ ॥

શાલ્દાર્થ :- સાહૂ = વિનીત સાધુ, સાસં = ગુરુ મહારાજની શિક્ષાને, કલ્લાણ = કલ્યાણકારી, મણણઙ્ગ = માને છે, મે = મને, પુત્તો = પુત્ર, ભાય = ભાઈ, ણાઇત્તિ = સ્વજન માનીને શિક્ષા આપે છે, ત = પરંતુ, પાવદિદ્ધિ = અવળો વિચાર કરનાર, અવિનીત શિષ્યને શિક્ષા દેવાથી, અપ્પાણ = પોતાને, સ્વયંને માટે, દાસિત્તિ = દાસ જેવો વ્યવહાર.

ભાવાર્થ :- ગુરુ મને પુત્ર, ભાઈ અને સ્વજનની જેમ આત્મીય સમજી શિક્ષણ આપે છે, એમ વિનીત શિષ્ય ગુરુના અનુશાસનને સુંદર અને કલ્યાણકારી ગણે છે, પરંતુ પાપદિદ્ધિવાળો કુશિષ્ય હિતાનુશાસનથી શાસિત થવા પર પણ પોતાને દાસની જેમ હીન સમજે છે. દાસની જેમ મને ગુરુ આદેશ આપે છે, એમ માનીને દુઃખી થાય છે.

આચાર્ય પ્રતિ વિનય :-

૪૦ ણ કોવએ આયરિયં, અપ્પાણ પિ ણ કોવએ ।
બુદ્ધોવઘાઈ ણ સિયા, ણ સિયા તોત્તગવેસએ ॥૪૦॥

શાલ્દાર્થ :- આયરિયં = આચાર્ય મહારાજને, ણ કોવએ = કોધિત ન કરે, ગુસ્સે ન કરે, અપ્પાણ = પોતાને, પિ = પણ, બુદ્ધોવઘાઈ = આચાર્યને દુઃખ આપનારો, ણ સિયા = ન થાય, તોત્તગવેસએ = દોષો જોનારો, દોષ જોવાની આદતવાળો, છિદ્રાન્વેષી, ણ સિયા = ન થાય.

ભાવાર્થ :- વિનીત શિષ્ય આચાર્યને ગુસ્સે ન કરે અને તેમના કઠોર અનુશાસન આદિથી પોતે પણ તેના ઉપર કોધિત ન થાય. વળી તે આચાર્યનો ઉપધાત કરનાર અર્થાત્ દુઃખ આપનાર ન થાય અને ગુરુનો દોષદર્શી ન થાય.

૪૧ આયરિયં કુવિયં ણચ્વા, પત્તિએણ પસાયએ ।
વિજ્ઞાવેજ્જ પંજલિઉડો, વએજ્જ ણ પુણો ત્તિ ય ॥૪૧॥

શાલ્દાર્થ :- પત્તિએણ = પ્રીતિ વચ્ચોથી, પ્રેમ ભરેલા શબ્દોથી, પસાયએ = તેઓને પ્રસન્ન કરે, વિજ્ઞાવેજ્જ = નમ્રતા ભરેલા શબ્દોથી, નિવેદન કરે, પંજલિઉડો = હાથ જોડીને, વએજ્જ = કહે કે, પુણો = ફરીથી, ત્તિ = એમ, ણ = નહીં કરું.

ભાવાર્થ :- પોતાના કોઈ પણ અયોગ્ય વ્યવહારથી આચાર્યને અપ્રસન્ન થયેલા જાણીને વિનીત શિષ્ય પ્રતીતિકારક અર્થાત્ પ્રસન્નતા ઉપજાવે તેવાં વચ્ચોથી તેમને પ્રસન્ન કરે અને હાથ જોડીને તેમને શાંત કરતાં કહે કે, 'હું ફરીથી કદ્દી પણ આ પ્રમાણે કરીશ નહીં.'

૪૨ ધમમજ્જયં ચ વવહારં, બુદ્ધેહિઆયરિયં સયા ।
તમાયરંતો વવહારં, ગરહં ણાભિગચ્છિ ॥૪૨॥

શાલોદાર્થ :- સયા = સદા, બુદ્ધેહિં = આચાર્યો દ્વારા, આયરિયં = સેવન કરેલા અને, ધમ્મજ્જિયં = સંયમ ધર્મમાં માન્ય, વવહારં = જે વ્યવહાર છે, આયરણ છે, તં = તેનું, આયરંતો = આયરણ કરનાર, ગરહં = નિંદા, ણાભિગચ્છિઃ = પામતો નથી.

ભાવાર્થ :- ધર્મથી અજીત અર્થાત् સંયમધર્મમાં માન્ય જે કોઈ વ્યવહાર છે, આયરણ છે અને જ્ઞાનીઓ દ્વારા કે આચાર્યો દ્વારા જે આચરિત છે, તે વ્યવહારનું આયરણ કરતાં મુનિ કયાંય પણ નિંદાને પાત્ર થતાં નથી.

૪૩ મળોગયં વક્કગયં, જાણિત્તાઽયરિયસ્સ ઉ ।
તં પરિગિજ્જન વાયાએ, કમ્મુણ ઉવવાયએ ॥૪૩॥

શાલોદાર્થ :- આયરિયસ્સ = આચાર્ય મહારાજના, મળોગયં = મનમાં રહેલા અભિપ્રાયને, જાણિત્તા = જ્ઞાનીને, ઉ = અને, વક્કગયં = તેમનાં વચ્ચનોને સાંભળીને, તં = તેને, વાયાએ = વાણી દ્વારા, પરિગિજ્જન = સ્વીકારી, કમ્મુણ = કાર્ય દ્વારા, ઉવવાયએ = આચરે, પરિપૂર્ણ કરે.

ભાવાર્થ :- શિષ્ય આચાર્યના મનોગત અને વાણીગત ભાવોને જ્ઞાનીને, તેને સર્વપ્રથમ વાણીથી ગ્રહણ કરે, પછી કાર્યરૂપમાં પરિણાત કરે.

૪૪ વિત્તે અચોઇએ ણિચ્ચં, ખિપ્પં હવઙ સુચોઇએ ।
જહોવઙ્ડં સુકયં, કિચ્ચાઇં કુબ્વઙ સયા ॥૪૪॥

શાલોદાર્થ :- વિત્તે = શુણ સંપન્ન વિનયી શિષ્ય, ણિચ્ચં = સદા, અચોઇએ = પ્રેરણા વિના જ કાર્ય કરનારો હોય, સુચોઇએ = કોઈની પ્રેરણા મળી જાય તો, ખિપ્પં = તત્કાળ, શીંગ (તે કાર્ય કરનારે), હવઙ = થઈ જાય છે, સયા = સદા, જહોવઙ્ડં = ગુરુના નિર્દેશાનુસાર, સુકયં = સારી રીતે, કિચ્ચાઇં = કાર્યોને, કુબ્વઙ = કરે.

ભાવાર્થ :- વિનયવાન શિષ્ય ગુરુ દ્વારા પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ હંમેશાં કાર્ય કરવા માટે તત્પર રહે છે અને ગુરુ વડે પ્રેરણા મળે (આદેશ કે નિર્દેશ મળે) ત્યારે તો તરત જ તે કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને હંમેશાં ગુરુના આદેશ અનુસાર કાર્યોને રચિપૂર્વક, સારી રીતે પૂર્ણ કરે છે.

વિવેચન :-

સાસં :- આશા આપતા અથવા પ્રમાણથી કોઈ પણ ભૂલ થઈ જવાથી શિક્ષા આપતા.

ખડ્ડુયા :- ત્રણ અર્થ છે— (૧) ઠોકર (૨) લાત (૩) મસ્તક ઉપર આંગળાથી પ્રહાર કરવો.

બુદ્ધોવધાર્દ :- આચાર્યને પરેશાન કરવા, વચ્ચન અને કાયાથી દુઃખ પહોંચાડવું અને તેઓનું અહિત કરવું, તે આચાર્યના ઉપધાત છે.

ઉદાહરણ :— ગણિના ગુણોથી યુક્ત કોઈ વૃદ્ધ મુનિ વિહારની ઈચ્છા હોવા છતાં પણ (જંઘાબળ) પગની શક્તિ નહિ રહેવાથી એક નગરમાં સ્થિરવાસી થઈ ગયા. ત્યાંના શ્રાવકગણ પણ પોતાના અહોભાગ્ય સમજીને તેમની સેવા કરતા હતા, પરંતુ આચાર્યને દીર્ଘજીવી જોઈ ભારેકમી શિષ્ય વિચારવા લાગ્યા— “આપણે આ સ્થિરવાસી ગુરુની કયાં સુધી સેવા કરીશું? આથી કોઈ એવો ઉપાય કરીએ કે આચાર્ય પોતે અનશન— સંથારો કરી લે.” ત્યાંના શ્રાવકગણ તો હંમેશા સ્નિગ્ધ, મનોશ, મધુર, આહારનો આગ્રહ કરતા, પરંતુ શિષ્યો ભિક્ષામાં સાવ નીરસ (રૂક્ષ) આહાર લાવતા અને કહેતા “ભંતે! અહીંના શ્રાવકો યોગ્ય આહાર આપતા નથી, તેઓ વિવેકહીન છે, અમે શું કરીએ?” બીજી બાજુ શ્રાવક લોકો સરસ આહારનો આગ્રહ કરે તો તેઓ તેમને કહેતા કે આચાર્ય શરીર નિર્વાહમાં અન્યત્ત મમત્વરહિત બની ગયા છે. હવે તેઓ સરસ, સ્નિગ્ધ આહાર લેવા ઈચ્છતા નથી. તેઓ જલ્દી સંલેખના કરવાનું વિચારે છે. આ સાંભળીને શ્રદ્ધાવાન શ્રાવકોએ આવીને સવિનય પ્રાર્થના કરી, “ભગવન્! આપ ભુવનભાસ્કર, તેજસ્વી, પરોપકારી આચાર્ય છો. આપ અમારે માટે ભારતૃપ નથી. અમે યથાશક્તિ આપની સેવા માટે તત્પર છીએ. આપની સેવા કરી અમે અમારી જીતને ધન્ય માનીએ છીએ. આપના શિષ્યો પણ સેવાના ઈચ્છુક છે. તે આપની સેવામાં પ્રસન્ન છે, તો અકાલમાં આપ સંલેખના કેમ ધારણ કરી રહ્યા છો?” ઈંગ્રિતજ્ઞ આચાર્ય સમજી ગયા કે શિષ્યોની બુદ્ધિ વિકૃત થઈ ગઈ છે. તેથી હવે આ અપ્રીતિહેતુક (અણગમો ઉપજાવતું) જીવન જીવવાનું શું પ્રયોજન? ધર્માર્થી પુરુષે અપ્રીતિનું કારણ બનવું ઉચિત નથી. તેમણે તુરત જ શ્રાવકોને કહ્યું, “હું સ્થિરવાસ રહીને આ વિનીત સાધુઓ અને આપ શ્રાવકગણને કયાં સુધી કષ્ટ આપું? આથી સૌથી શ્રેષ્ઠ એ જ સુંદર માર્ગ છે કે હું સંલેખના ધારણ કરી લઉં!” એમ કહીને તેઓએ શ્રાવકોને સમજાવીને ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અનશન કરી લીધું. આ છે આચાર્ય પ્રત્યે શિષ્યોની કુચેષ્ટા.

આ બુદ્ધોપદ્ધતિ શિષ્યનું દસ્તાંત છે. જોણે આચાર્યને અનશન વ્રત ધારણ કરાવ્યું.

તોત્તગવેસએ :— જેનાથી વ્યથિત, પીડિત કે દુઃખી કરવામાં આવે અથવા દુઃખી થવામાં આવે, એવા દોષોને તોત્ર કહેવાય છે. આવા બીજાના દોષો જોનારને. તોત્તગવેષક કહેવામાં આવ્યો છે. સાધુએ આવા પરદોષદર્શી કે છિદ્રાન્વેષી ન થવું જોઈએ.

પત્તિએણ પસાયએ :— વિશ્વાસ ઉપજાવતાં વચ્ચનોથી અથવા શાંતિપૂર્વક હાર્દિક ભક્તિ ભરેલા સન્માન સૂચક શબ્દોથી ગુરુને પ્રસન્ન કરે.

વિનીતને લોકિક અને લોકોત્તર લાભ :-

૪૫   ણચ્ચા ણમઝ મેહાવી, લોએ કિર્તી સે જાયએ ।
                હવિ કિચ્ચાણં સરણં, ભૂયાણં જગઈ જહા ॥૪૫॥

શાલ્લાર્થ :- ણચ્ચા = વિનયના સ્વરૂપને જાણીને, મેહાવી = બુદ્ધિમાન શિષ્ય, ણમઝ = વિનમ થઈ જાય છે, લોએ = લોકોમાં, સે = તેની, કિર્તી = ક્રીતિ, જાયએ = ફેલાઈ જાય છે, જહા = જેવી રીતે, જગઈ = પૃથ્વી, ભૂયાણં = બધાં પ્રાણીઓ માટે, કિચ્ચાણં = બધાં શુભ અનુષ્ઠાનો, સરણં

= આધારરૂપ, હવઙ્સ = હોય છે.

ભાવાર્થ :- પૂર્વોક્ત વિનયસૂત્રોને જાણીને જે મેધાવી શિષ્ય તેનું આચરણ કરે છે, તેની કૃતિ જગતમાં ફેલાઈ જાય છે. જેમ પૃથ્વી પ્રાણીઓ માટે આધારરૂપ હોય છે, તેમ તે વિનીત શિષ્ય સમસ્ત શુભ અનુષ્ઠાનો અને સદ્ગુણો માટે શરણભૂત થઈ જાય છે અર્થાત્ બંદાર થઈ જાય છે.

૪૬   પુજ્જા જસ્સ પસીયંતિ, સંબુદ્ધા પુષ્વસંથુયા ।
                પસણા લાભઇસ્સંતિ, વિઠલં અદ્વિયં સુયં ॥૪૬॥

શાખાર્થ :- સંબુદ્ધા = તત્ત્વજ્ઞાની, પુષ્વસંથુયા = પહેલાંથી જ શિષ્યના વિનયાદિ ગુણોથી પરિચિત, પુજ્જા = પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ, જસ્સ = જે શિષ્ય પર, પસીયંતિ = પ્રસન્ન થાય છે, પસણા = પ્રસન્ન થયેલા તે ગુરુ શિષ્યને, અદ્વિયં = પ્રયોજનભૂત, સારભૂત, વિઠલં = વિપુલ, વિશાળ, સુયં = શુત્રજ્ઞાનનો, લાભઇસ્સંતિ = લાભ આપતા રહેશે.

ભાવાર્થ :- પહેલાંથી જ શિષ્યના વિનય આદિ ગુણોથી પરિચિત, પૂજ્ય આચાર્ય કે ગુરુ વગેરે જેનાં આચરણોથી સંતુષ્ટ થઈ જાય છે, તે પ્રસન્ન થયેલા ગુરુ તેને મોક્ષના પ્રયોજનભૂત વિપુલ શુત્રજ્ઞાનનો લાભ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૪૭   સ પુજ્જસત્થે સુવિણીયસંસએ, મણોરૂઈ ચિદ્ગુઝ કમ્મસંપયા ।
                તવોસમાચારિ-સમાહિ-સંવુડે, મહજ્જુઈ પંચ વયાઇં પાલિયા ॥૪૭॥

શાખાર્થ :- સ = આવો તે વિનીત શિષ્ય, પુજ્જસત્થે = પૂજ્ય શાસ્ત્ર થઈ જાય, તેનું શાસ્ત્રજ્ઞાન સન્માનિત થઈ જાય, સુવિણીયસંસએ = સંશયોથી રહિત થઈ જાય, સંશયો ઓછા થઈ જાય, કમ્મસંપયા = પોતાની કાર્ય કુશળતાથી, મણોરૂઈ = ગુરુના મનમાં, ચિદ્ગુઝ = વસી જાય, તવો સમાચારિ સમાહિ સંવુડે = તપ, સમાચારી સમાધિભાવની સાથે, પંચ = પાંચ, વયાઇં = મહાત્રતોનું, પાલિયા = પાલન કરી, મહજ્જુઈ = ધણો તેજસ્વી થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- ગુરજનોની પ્રસન્તાથી વિપુલ શાસ્ત્રજ્ઞાન મેળવનાર તે શિષ્ય પૂજ્યશાસ્ત્ર (જેનું શાસ્ત્રજ્ઞાન લોકોમાં સન્માનિત થઈ જાય છે. તેના બધા સંશયો દૂર થઈ જાય છે. તે ગુરુના મનને આનંદ આપનાર બને છે, વળી તે કર્મસંપદાથી અર્થાત્ કાર્યક્ષમતાથી યુક્ત બને છે, તે તપ સમાચારી અને સમાધિથી સંપન્ન બને છે. તે પાંચ મહાત્રતોનું પાલન કરીને મહાન ધૂતિમાન થઈ જાય છે અર્થાત્ તપના તેજસ્વી તેજસ્વી થઈ જાય છે).

૪૮   સ દેવગંધવ્ - મણુસ્સપૂઝે, ચહેતુ દેહં મલપંકપુષ્વયં ।
                સિદ્ધે વા હવઙ્સ સાસએ, દેવે વા અપ્પરએ મહિદ્વિએ ॥૪૮॥

-તિ બેમિ।

શાખાર્થ :- દેવગંધવ્ - મણુસ્સ પૂઝે - દેવ ગંધર્વ અને મનુષ્ય દ્વારા પૂજિત, સ = તે (વિનીત

શિષ્ય), મલપંકપુષ્વયં = મળમૂત્રથી ભરેલાં આ, દેહં = અપવિત્ર શરીરને, ચહેરું = છોડીને આ જન્મમાં, સાસએ = શાશ્વત, સિદ્ધે = સિદ્ધ, હવિઃ = થઈ જાય છે, વા = અથવા, અપ્પરએ = કર્મ શેષ રહી જાય તો, મહિદ્ધિએ = મહાન ઋદ્ધિવાળો, દેવે = દેવ થાય છે, ત્તિ બેમિ = એ પ્રમાણે ભગવાને કહું છે.

ભાવાર્થ :- દેવો, ગાંધર્વો અને મનુષ્યોથી પૂજિત તે વિનયી શિષ્ય મલપંકથી નિર્મિત આ દેહનો ત્યાગ કરી તે જ જન્મમાં શાશ્વત સિદ્ધ (મુક્ત) થાય છે અથવા અલ્પ કર્મરજવાળો (હળુકમ્ભી), મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન દેવ થાય છે. શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહું – 'હે આયુષ્યવાન જંબૂ ! ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહું છે.'

વિવેચન :-

વિનયી શિષ્યને પ્રામ થતી ઉપલબ્ધિઓ :- (૧) લોકવ્યાપી કીર્તિ (૨) ધર્માચારણો, ગુણો, સંનુષ્ઠાનો માટે આધારભૂત બનવું (૩) પૂજયવરોની પ્રસંજનતા (૪) પૂજયવરોની પ્રસંજનતાથી પ્રચુર શુત્રજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ (૫) શાસ્ત્રીયજ્ઞાનની સમ્માનનીયતા (૬) સર્વ સંશય નિવૃત્તિ (૭) ગુરુજ્ઞનોનાં મનમાં સ્થાન પામવું (૮) કર્મસંપદાથી અર્થાત્ કાર્યક્ષમતાથી સંપન્ન થવું (૯) તપ, સમાચારી અને સમાધિની સંપન્નતા (૧૦) પંચમહાત્રના પાલનથી પ્રામ થતી મહાદ્યુતિમતા (૧૧) દેવ, ગાંધર્વ અને માનવ દ્વારા પૂજનીયતા (૧૨) દેહત્યાગ પદ્ધી સર્વથા મુક્તિ અથવા થોડાં કર્મો રહી જવાથી મહિદ્ધિક દેવ થવું.

કિચ્ચાણ સરણ :- અનુષ્ઠાનોના આધારભૂત-શરણભૂત અથવા આચાર્ય અને ગુરુજ્ઞનોના આધારભૂત-અવલંબનભૂત સહયોગી.

અદ્ધિયંસુયં :- અર્થ પરમાર્થ યુક્ત શ્રુતજ્ઞાન અથવા મોક્ષાર્થ સાધક જ્ઞાન.

પુજ્જસત્થે :- (૧) પૂજયશાસ્ત્ર. જેનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન લોકોમાં સમ્માનનીય હોય છે. (૨) પુજ્જશાસ્ત્રા - જે પોતાના શાસ્ત્ર અર્થાત્ ગુરુને પૂજનીય બનાવે છે અથવા તે સ્વયં પૂજનીય આચાર્ય કે ગુરુરૂપે અનુશાસ્ત્રા બની જાય છે. (૩) પુજ્યશસ્ત - સ્વયં પૂજય તેમજ શસ્ત અર્થાત્ પ્રશંસનીય બની જાય છે.

મણોરૂઝ ચિદ્ભિ :- ગુરુજ્ઞનોના વિનયથી શાસ્ત્રીય જ્ઞાનમાં વિશારદ કે નિપુણ એવો શિષ્ય તેમનાં મનમાં પ્રીતિપાત્ર બની રહે છે, સ્થાન પામી જાય છે.

કમ્મસંપન્યા (કર્મસંપદા) :- દશવિધ સમાચારીરૂપ કિયાથી સંપન્ન અર્થાત્ કાર્ય કરવામાં ફુશળ.

દ્વુતિસમ્પન્નતા :- અક્ષીણમહાનસ આદિ લબ્ધિઓથી સંપન્ન થવું અને સાધુની કિયાના અનુષ્ઠાનની મહત્વાથી ઉત્પન્ન પુલાક (જૈનમુનિ કે જિનશાસનની રક્ષાર્થે વપરાતી શક્તિ) આદિ લબ્ધિરૂપસંપત્તિઓથી સંપન્ન થવું.

મલપંકપુષ્વયં :- (૧) આત્મશિદ્ધિનું વિઘાતક હોવાથી પાપ કર્મ એક પ્રકારનો મલ છે અને તે પંક (કાદવ) છે. આ શરીરની પ્રાપ્તિનું કારણ કર્મમલ હોવાથી તે ભાવત: મલપંકપૂર્વક છે. (૨) આ શરીરની

ઉત્પત્તિ માતાની રજ અને પિતાના વીર્યથી થાય છે. માતાની રજ મલ છે અને પિતાનું વીર્ય પંક છે. આમ આ દેહ દ્રવ્યથી પણ મલપંક (રજ-વીર્ય) છે. આ શરીર અશુયિનો ભંડાર છે.

અપ્પરએ (અલ્પરજા) : જેનાં બધ્યમાન કર્મો અલ્પ છે અથવા જેનાં કર્મ ઘણાં જ ઓછાં બાકી હોય તેવો હળુકર્મી જીવ.

ત્તિ બેમિ : ભગવાને એમ કહું છે. ત્તિ બેમિ નો શબ્દાર્થ થાય છે કે 'એ પ્રમાણો (ભગવાને કહું છે એ પ્રમાણો) હું કહું છું' અર્થાત્ સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. પ્રત્યેક અધ્યયન પૂર્ણ થાય ત્યાં સમાપ્તિ સૂચક ત્તિ બેમિ પાઠ જોવા મળે છે. તેના બે રીતે અર્થ થાય છે. (૧) આ પ્રમાણો સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહું અથવા (૨) આ પ્રમાણો ભગવાને કહું છે. પ્રસ્તુતમાં સર્વ સ્થાને બીજો અર્થ ગ્રાહ્ય કરેલ છે.

ઉપસંહાર :— વિનય એટલે વિશિષ્ટ નીતિ. નીતિ એ ધર્મનો પાયો છે. ગુરુજનના વિનયથી સત્સંગ થાય શાસ્ત્રના રહસ્ય સમજાય છે અને રહસ્ય જ્ઞાણયા પણી વિકાસ પંથે જવાય છે. એ વિકાસથી દેવગતિ કે મોક્ષગતિ મેળવી શકાય છે. વિનયનો અર્થ અહીં અર્પણાતા છે. જૈનદર્શનના સિદ્ધાંત મુજબ પરમાત્મા પ્રત્યેની અર્પણાતા એ ભક્તિ છે, જ્યારે ગુરુ કે આચાર્ય તરફની અર્પણાતા તે ધર્મ કે કર્તવ્ય છે. પ્રીતિ આજ્ઞાપાલન અને વિચક્ષણાતા, આ ત્રણો ય ગુણો અર્પણાતામાં હોવા જરૂરી છે. અર્પણાતાથી જ અહેંકારનો નાશ થાય છે. અહેંકારના નાશ વિના આત્મશોધન શક્ય નથી. આત્મશોધનના માર્ગ વિના પરમ સુખ કે શાંતિનો રસાસ્વાદ માણી શકાતો નથી.

બીજું અદ્યયન

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-૧

પરિચय :

પ્રસ્તુત દ્વિતીય અધ્યયનનું નામ 'પરીષહ' છે. સંયમના કઠોર માર્ગ પર ચાલતાં સાધકના જીવનમાં પરીષહનું આવવું સ્વાભાવિક છે, કેમ કે સાધકનું જીવન પાંચ મહાક્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુમિ તથા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્યારિત્રની મર્યાદાઓથી બંધાયેલું છે. આ મર્યાદાના પાલનમાં સાધક જીવનની સુરક્ષા છે. મર્યાદાપાલન સમયે સંયમ માર્ગથી ચલિત કરનારાં કષ્ટો તેમજ સંકટો સાધુની કસોટી છે. જે સાધક આવનારાં કષ્ટો તથા પ્રતિકૂળતાઓને પ્રસન્નતાપૂર્વક, ધીરજ અને સમભાવથી સહન કરી પોતાની મર્યાદાઓની લક્ષ્મણારેખામાં રહે છે, અહિંસાદિ ધર્માને સુરક્ષિત રાખે છે, તે જ તેનો પરીષહો ઉપરનો વિજય છે.

જેને સર્વ પ્રકારે સહન કરાય, તેવા સંયમજીવનમાં સ્વભાવિક આવતાં કષ્ટોને પરીષહ કહે છે. પરીષહ સંયમના શુદ્ધપાલનની ભાવનાથી અને કર્મ નિર્જરાના લક્ષ્યથી સહન કરવામાં આવે છે.

સંયમજીવનમાં દુઃખ કે કષ્ટ આવે, ત્યારે સંકલેશમય પરિણામો ન થવાં દેવા, ભૂખ, તરસ વગેરેની વેદનાઓને સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક અને શાંતિપૂર્વક સહન કરી, સંયમભાવોમાં સ્થિર રહેવું, તે 'પરીષહ જ્ય' છે.

સાધક માટે પરીષહ બાધક નથી પરંતુ કર્મક્ષય કરવામાં સહાયક તેમજ ઉપકારક છે. ધીર, વીર અને દઢ મનોબળવાળા સાધક સંયમ અને તપના કઠોર માર્ગ ઉપર ચાલતાં પરીષહથી ગભરાતા નથી કે ઉદ્વિગ્ન પણ થતા નથી, પોતાના સંયમની મર્યાદામાંથી ચલિત પણ થતા નથી. સાધક પરીષહને શાંતિ, ધૈર્ય અને સમભાવથી કે સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક સહન કરીને પોતે સ્વીકારેલા માર્ગ ઉપર મક્કમ રહે છે. તે પરીષહથી બચવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી અને પોતે સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞાની વિરુદ્ધ આચરણ પણ કરતા નથી. પરીષહ આવે, ત્યારે તે વસ્તુસ્થિતિના દષ્ટા બની તેને માત્ર જાણી લે છે અને આત્મજાગૃતિપૂર્વક સંયમની સુરક્ષાનું સતત ધ્યાન રાખે છે.

જે સાધક પરીષહને દુઃખકારી કે કષ્ટદાયક માન્યા વિના જાતા દષ્ટા બનીને સ્વેચ્છાએ સમભાવપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, તે જ ખરો 'પરીષહ વિજયી' છે. વસ્તુતા: સાધકનું સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્યંતિન જ આંતરિક અનુકૂળતા અને સુખનું કારણ બની તેને પરીષહ વિજયી બનાવે છે.

પરીષહ અને કાયકલેશમાં અંતર છે. (૧) કાયકલેશ એ બાખી તપ છે અર્થાત् જે કષ્ટ કે તપ કર્મક્ષય કરવા માટે સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર કરવામાં આવે તે કાયકલેશતપ છે. જેમ કે શ્રીષ્મ ઋતુમાં આતાપના લેવી, શીતકાલમાં ઢંડી લાગે તેવા સ્થાનમાં સૂવું, અનેક પ્રકારની પડિમાઓને સ્વીકારવી, વિઘવિઘ આસનથી

શરીરને કષ્ટ આપવું વગેરે. (૨) સંયમ સાધના કરતાં કૃઘાણ કષ્ટો ઉપસ્થિત થાય, તો તેને નિર્જરાના લક્ષે સહન કરી લેવા, તે પરીષહજ્ય છે.

આ અધ્યયનમાં બાવીસ પરીષહનું કથન છે. જેમાં પ્રક્ષા અને અજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું કારણ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ છે. અલાભનું કારણ અંતરાય કર્મ છે. અરતિ, અચેલ, સત્ત્રી, નિષદ્ધા, યાચના, આકોશ અને સત્કાર પુરસ્કાર, આ સાત પરીષહ ચારિત્ર મોહનીયના ઉદ્યથી છે. દર્શન પરીષહમાં દર્શન મોહનીયનો ઉદ્ય કારણ છે અને બાકીના ૧૧ પરીષહોની ઉત્પત્તિનું કારણ વેદનીય કર્મ છે. આમ આ અધ્યયનમાં પરીષહોનાં વિવેચનરૂપે સંયમી સાધકની સંયમચર્યાનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ છે.

● બીજું અદ્યયન ●

પરીષહ

પરીષહ અને તેના પ્રકાર :-

૧ સુયં મે આડસં ! તેણ ભગવયા એવમક્ખાયં- ઇહ ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણ ભગવયા મહાવીરેણ કાસવેણ પવેઝયા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણચ્ચા, જિચ્ચા, અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુઢો ણો વિણિહણેજ્જા ।

શાલ્દાર્થ :- આડસં = હે આયુષ્માનુ, પુષ્પવાન (સન્માન સાથેનું એક સંબોધન છે), મે = મેં, સુયં = સાંભળ્યું છે, તેણ = તે, ભગવયા = ભગવાને, એવં = આ રીતે, અક્ખાયં = કહ્યું છે, ઇહ ખલુ = અહીં જિનશાસનમાં, કાસવેણ = કાશ્યપ ગોત્રીય, સમણેણ = શ્રમણ, ભગવયા = ભગવાન, મહાવીરેણ = મહાવીર સ્વામીએ, બાવીસં = બાવીશ, પરીસહા = પરીષહ, પવેઝયા = કહ્યા છે, જે = જેને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ણચ્ચા = તેનાં સ્વરૂપને જાણીને, સમજ્ઞને, જિચ્ચા = પરિચિત થઈને, અભ્યસ્ત કરીને, અભિભૂય = જીતીને, સહન કરીને, ભિક્ખૂ = સાધુ, ભિક્ખાયરિયાએ = ભિક્ષાયર્યામાં, સંયમ આચારમાં, પરિવ્વયંતો = રહેતાં, આચરણ કરતાં, પુઢો = એ પરીષહો ઉપસ્થિત થવાથી, ણો વિણિહણેજ્જા = સંયમથી વિચલિત ન થાય, સંયમના આચરણને ન બગાડે.

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્માનુ ! મેં સાંભળ્યું છે કે તે ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

આ જિનશાસનમાં બાવીસ પરીષહ કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દ્વારા કહેવામાં આવ્યા છે. તેને સાંભળી, જાણી, અભ્યાસ દ્વારા પરિચિત કરી, તેનો પરાભવ કરી અર્થાત્ પરીષહને જીતીને સંયમ પાલન કરતાં સાધક પરીષહ આવવાથી દુઃખી થતા નથી, વિચલિત થતા નથી.

૨ કયરે તે ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણ ભગવયા મહાવીરેણ કાસવેણ પવેઝયા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણચ્ચા, જિચ્ચા, અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુઢો ણો વિણિહણેજ્જા ?

શાલ્દાર્થ :- કયરે = કયા છે ?

ભાવાર્થ :- શિષ્ય પૂછે છે— હે ભગવાન ! તે બાવીસ પરીષહો ક્યા છે ? જેને કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કહ્યા છે ? તેને સાંભળીને, જાણીને, અભ્યાસથી પરિચિત કરી, તેનો પરાભવ કરીને

અર્થાત् પરીષહને જીતીને સંયમનું પાલન કરતાં સાધક પરીષહ આવવાથી વિચલિત થતા નથી ?

વિવેચન :-

સુય મે આઉસ તેણ ભગવયા એવમક્ખાયં :- આ ઉત્થાનિકા વાક્ય છે. વિષયનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં જ શિષ્યની શ્રદ્ધાની દૃઢતા માટે કહે છે કે હું જે કાંઈ કથન કરું છું, તે વિષય મેં સર્વજ્ઞ તીર્થકર ભગવાન પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યો હતો. તે જ હું કહું છું અર્થાત્ ગુરુનું કથન સર્વજ્ઞના કથનાનુસાર જ છે, તેથી તેમાં આંશિક પણ શંકાને સ્થાન નથી.

સોચ્ચા ણચ્ચા :- પ્રથમ સૂત્રમાં સુધર્માસ્વામીએ પરીષહોથી પરાજિત નહિ થવાના ઉપાયો બતાવ્યા છે. (૧) પરીષહોનું સ્વરૂપ ગુરુ પાસેથી સાંભળીને (૨) તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણીને (૩) તેને જીતવાનો વારંવાર અભ્યાસ કરીને, તેનાથી પરિચિત થઈને (૪) પરીષહોનાં સામર્થ્યનો સામનો કરી તેને પરાભૂત કરીને અથવા જીતીને. તેનો સારાંશ એ છે કે સાધકે આ ઉપાયો દ્વારા પરીષહો પર વિજય મેળવવો જોઈએ.

પુછ્ઠો ણો વિણિહણ્ણેજ્જા :- પૂર્વોક્ત ઉપાયોને સ્વીકારેલા સાધક તે પરીષહોથી આકાંત થાય, ત્યારે સંયમ તથા શરીરના અનેક પ્રકારના વિનાશથી બચી જાય છે.

ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો :- અહીં બિક્ષાયર્યા શબ્દ સંયમયર્યાના પર્યાયવાચી શબ્દરૂપે પ્રયુક્ત થયો છે અર્થાત્ સંયમ પર્યાયમાં વિચરણ કરતાં.

૩ ઇમે તે ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણ ભગવયા મહાવીરેણ કાસવેણ પવેઝ્યા, જે ભિક્ખુ સોચ્ચા, ણચ્ચા, જિચ્ચા, અભિભૂય, ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુછ્ઠો ણો વિણિહણ્ણેજ્જા, તં જહા- ૧. દિગ્ંિંછા પરીસહે ૨. પિવાસા પરીસહે ૩. સીય પરીસહે ૪. ઉસિણ પરીસહે ૫. દંસમસય પરીસહે ૬. અચેલ પરીસહે ૭. અરઙ પરીસહે ૮. ઇત્થી પરીસહે ૯. ચરિયા પરીસહે ૧૦. ણિસીહિયા પરીસહે ૧૧. સેજ્જા પરીસહે ૧૨. અક્કોસ પરીસહે ૧૩. વહ પરીસહે ૧૪. જાયણા પરીસહે ૧૫. અલાભ પરીસહે ૧૬. રોગ પરીસહે ૧૭. તણફાસ પરીસહે ૧૮. જલ્લ પરીસહે ૧૯. સક્કારપુરક્કાર પરીસહે ૨૦. પણા પરીસહે ૨૧. અણાણ પરીસહે ૨૨. દંસણ પરીસહે।

શાલ્દાર્થ :- તે = તે, ઇમે ખલુ = આ પ્રમાણે તં જહા = તે ૨૨ પરીષહ આ પ્રમાણે છે, (૧) દિગ્ંિંછા પરીસહે = ક્ષુધા (ભૂખ)નો પરીષહ, (૨) પિવાસા પરીસહે = તરસ નો પરીષહ, (૩) સીય પરીસહે = ઢાંસ મચ્છર વગેરેથી થનારો પરીષહ, (૪) ઉસિણ પરીસહે = ગરભીનો પરીષહ, (૫) દંસમસય પરીસહે = ડાંસ મચ્છર વગેરેથી થનારો પરીષહ, (૬) અચેલ પરીસહે = ઓછાં વસ્ત્રથી થનાર પરીષહ, (૭) અરઙ પરીસહે = સંયમમાં અરુચિ થવાનો પરીષહ, (૮) ઇત્થી પરીસહે = સ્ત્રીનો પરીષહ, (૯) ચરિયા પરીસહે = ચાલવાનો પરીષહ, (૧૦) ણિસીહિયા પરીસહે = એકાંત સ્થાનમાં

બેસવાનો પરીષહ, (૧૧) સેજ્જા પરીસહ = રહેવાના સ્થાનની પ્રતિકૂળતાનો પરીષહ, મકાનનો પરીષહ, (૧૨) અકકોસ પરીસહ = ગાળો, અપશાખાઓ વગેરે કઠોર વચ્ચનોનો પરીષહ, (૧૩) વહ પરીસહ = માર-પીટ વગેરેનો પરીષહ, (૧૪) જાયણ પરીસહ = ભિક્ષા માંગવાનો પરીષહ, (૧૫) અલાભ પરીસહ = પદાર્થોની યાચના કરવા છતાં ન મળવાથી થતો પરીષહ, (૧૬) રોગ પરીસહ = શરીરમાં રોગ-વ્યાધિ થવાનો પરીષહ, (૧૭) તણ ફાસ પરીસહ = તૃશુ, કંટક વગેરે ખૂંચવાનો પરીષહ, (૧૮) જલ્લ પરીસહ = પરસેવાનો, મેલનો પરીષહ, (૧૯) સક્કારપુરક્કાર પરીસહ = માન સમ્માનથી કે તેની ઈચ્છાથી થતો પરીષહ, (૨૦) પણા પરીસહ = અલ્યુ બુદ્ધિનો પરીષહ, (૨૧) અણાણ પરીસહ = આત્માજાન ન થવાનો પરીષહ અર્થાત् અવધિજાન વગેરે ન થવાનો પરીષહ, (૨૨) દંસણ પરીસહ = ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી વિચલિત થવાનો પરીષહ.

ભાવાર્થ :- કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલા બાવીસ પરીષહોને સાંભળીને, જાણીને, અભ્યાસ દ્વારા પરિચિત કરીને, તેનો પરાભવ કરીને અર્થાત્ તેને જીતીને ભિક્ષાચર્યા માટે વિચરતા સાધક તેનાથી આકાંત થઈને પણ વિચલિત થતા નથી. તે પરીષહો આ પ્રમાણો છે-

(૧) ક્ષુધા પરીષહ (૨) પિપાસા પરીષહ (૩) શીત પરીષહ (૪) ઉષ્ણ પરીષહ (૫) ડાંસ મચ્છર પરીષહ (૬) અચેલ પરીષહ (૭) અરતિ પરીષહ (૮) સ્ત્રી પરીષહ (૯) ચર્યા પરીષહ (૧૦) નિષધા પરીષહ (૧૧) શય્યા પરીષહ (૧૨) આકોશ પરીષહ (૧૩) વધ પરીષહ (૧૪) યાચના પરીષહ (૧૫) અલાભ પરીષહ (૧૬) રોગ પરીષહ (૧૭) તૃશુ સ્પર્શ પરીષહ (૧૮) જળ (મેલ) પરીષહ (૧૯) સત્કાર પુરસ્કાર પરીષહ (૨૦) પ્રજ્ઞા પરીષહ (૨૧) અજ્ઞાન પરીષહ (૨૨) દર્શન પરીષહ.

પરીષહ કથનની પ્રતિશ્ના :-

૧ પરીસહાણ પવિભત્તિ, કાસવેણ પવેઝ્યા ।
તં ભે ઉદાહરિસ્સામિ, આણુપુચ્ચિં સુણેહ મે ॥૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પરીસહાણ = પરીષહોના જે, પવિભત્તિ = વિભાગો, ભેદો, પવેઝ્યા = કષ્ટા છે, તં = તે ભેદોનું સ્વરૂપ, ભે = તમોને, ઉદાહરિસ્સામિ = હું કહીશ, આણુપુચ્ચિં = કમશઃ, મે = મારાથી, સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ :- હે જંબૂ ! કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવાન મહાવીરે પરીષહોના જે પ્રકારો વર્ણવ્યા છે, તે હું તમને કહીશ અર્થાત્ હું કહું છું, તે તમે કમશઃ સાંભળો.

(૧) ક્ષુધા પરીષહ :-

૨ દિગ્ંભા-પરિગએ દેહે, તવસ્સી ભિક્ખૂ થામવં ।
ણ છિંદે, ણ છિંદાવએ, ણ પએ ણ પયાવએ ॥૨॥

શાંતિાર્થ :- દિગિંછા-પરિગણ દેહે = ભૂખથી શરીર પીડાવા છતાં પણ, થામવં = સંયમ બળવાળા, ધૈર્ય યુક્ત, બળશાળી, તવસ્સી = તપસ્વી, ભિક્ખૂ = સાધુ, એ છિંદે = ફળ વગેરે સ્વયં ન સુધારે, એ છિંદાવણ = બીજા પાસે ન સુધારાવે, એ પણ = સ્વયં ન પકાવે, ન રાંધે, એ પયાવણ = બીજા પાસે ન રંધાવે.

ભાવાર્થ :- શરીર ભૂખથી પીડિત થઈ જાય, તો પણ સામર્થ્ય સંપત્તિ (સ્થિર પરિણામી) તપસ્વી ભિક્ષુ કોઈ ફળ આદિને પોતે તોડે કે સુધારે નહિ કે બીજા પાસે તોડાવે કે સુધારાવે નહિ, પોતે ભોજન રાંધે નહિ, બીજા પાસે રંધાવે નહિ.

૩   કાલી-પવંગ-સંકાસે, કિસે ધમળિસંતએ ।
                માયણ્ણે અસણ-પાણસ્સ, અદીણ મણસો ચરે ॥ ૩ ॥

શાંતિાર્થ :- કાલી પવંગ સંકાસે = કાગડાની જાંધ જેવું અથવા કાલી પર્વક ઘાસની જેમ, શરીર દુર્બળ થઈ જાય, ધમળિસંતએ = નસો દેખાવા લાગે, કિસે = શરીર દુર્બળું પાતળું થઈ જાય, તો પણ, અસણ પાણસ્સ = શુદ્ધ આહાર પાણીની, માયણ્ણે = મર્યાદાને જાણનારો સાધુ, અદીણ મણસો = મનમાં દીનતાનો ભાવ લાવ્યા વિના, ચરે = સંયમમાર્ગમાં વિચરે, સંયમભાવમાં રહે.

ભાવાર્થ :- ઘણા સમયથી ભૂખ સહન કરવાથી કાલીપર્વક નામના ઘાસની જેમ અથવા કાગડાની જાંધની જેમ શરીર સૂકાઈને દુર્બળ થઈ જાય, કૃશ થઈ જાય, નાડીઓ દેખાવા લાગે તો પણ આહાર-પાણીની મર્યાદાને જાણનાર ભિક્ષુ દીન બન્યા વિના પ્રસન્ન ચિત્તે સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરે.

વિષેયન :-

બાવીસ પરીષહમાં પહેલો ક્ષુધા પરીષહ છે, કારણ કે ચૂર્ણિકારે કહું છે કે 'ક્ષુધાસમા નાસ્તિ શરીર વેદના' ભૂખ જેવી ભીજી કોઈ શારીરિક વેદના નથી, તેથી ક્ષુધાને પહેલાં કહી છે. ક્ષુધાની ગમે તેટલી વેદના થતી હોય, તો પણ તેને સહન કરનાર સંયમી સાધુએ જાતે કે અન્ય દ્વારા આહાર પકાવવો, ફલાદિનું છેદન કરવું નહીં તથા તેને ખરીદવું નહીં. પોતે સ્વીકારેલી મર્યાદાથી વિપરીત અનેપણીય, અકલ્પનીય આહાર લેવો નહિ. ક્ષુધા વેદનાને સમભાવપૂર્વક સહન કરવી, તે જ ક્ષુધા પરીષહનો વિજય છે. ક્ષુધા પરીષહ વિજયી સાધક નવકોટિ વિશુદ્ધ ભિક્ષામર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યારે ય કરતા નથી.

કાલી-પવંગ-સંકાસે :- કાગડાની જંધા – કાગડાના પગનો ઉપરનો ભાગ. તેના જેવા પાતળા. ખૃહદ્વત્તિ અનુસાર કાકજંધા નામના તૃણનું પર્વ સ્થૂલ અને વચ્ચેના ભાગમાં પાતળું હોય છે. એ જ રીતે જે સાધકનાં ગોઠણા, કોણી વગેરે સ્થૂલ હોય અને હાથ પગ પાતળા થઈ ગયા હોય તેને કાલીપર્વસકાશાંગ (કાલીપવંગસંકાસે) કહેવામાં આવે છે. ભૂખ પરિષહથી અથવા તપથી કાયા સુકાઈને પાતળી થઈ જાય, તો પણ સાધક દીન ન બને.

ધમળિસંતએ :- નસોથી ઘેરાયેલા શરીરવાળો અર્થાત્ ઉત્કટ તપને કારણે શરીરનાં લોહી અને માંસ

સુકાઈ જવાથી ફક્ત હાડચામ જ બાકી રહે છે અને શરીરની નસેનસ દેખાવા લાગે, તેવા કૃશ શરીરવાળા.

માયણે :— પૂર્ણ નિર્દોષ અને શુદ્ધ આહાર મળતો હોય અને પોતે ભૂખથી અત્યંત પીડિત હોય તો પણ સાધક લોલુપ બની અતિ આહાર કરે નહિ, પરંતુ માત્રાથી અર્થાત્ પ્રમાણોપેત આહાર જ ગ્રહણ કરે. તેમજ આહાર ગ્રાસિ માટે દીનભાવ પણ કરે નહિ, પરંતુ કૃદ્ધાના પરીષહને સહન કરે.

કૃદ્ધા પરીષહ વિજય માટે દઘાંત :— હસ્તિમિત્ર શેઠ પોતાની પલ્નીનું દેહાંત થતાં પોતાના પુત્ર હસ્તિભૂત (દઢીય) સાથે દીક્ષા લઈને વિચરણ કરવા લાગ્યા. ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતાં વિહારમાં માર્ગ ભૂતી જતાં ભોજકટક નામના નગરનાં રસ્તે જંગલમાં આવી પહોંચ્યા. આ જંગલમાં ચાલતાં ચાલતાં મુનિરાજનાં પગનાં તળિયાં કાંટાથી વીધાઈ ગયાં, જેથી તે આગળ વિહાર કરી શક્યા નહીં. તેમણે તે સમયે પોતાનું આયુ અલ્યુ જાણી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવાના ભાવથી પોતાના શિષ્ય પરિવારને કહું કે તમે અહીંથી અન્યત્ર વિહાર કરો. આ સ્થળે મારી સાથે રહેવાથી તમારે ભૂખનો તીવ્ર પરીષહ સહન કરવો પડશે. ગુરુની વાત સાંભળી અન્ય શિષ્યો વિહાર કરી ગયા, પણ તેમનો પુત્ર— શિષ્ય ગુરુને કહેવા લાગ્યો કે હે ભદંત ! જેમ ધાયા વૃક્ષને છોડતી નથી, તેવી રીતે હું પણ આપના ચરણકમલને છોડીને અન્યત્ર જવા તૈયાર નથી. પછી ગુરુમહારાજે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કર્યો. શિષ્ય ગુરુસેવામાં જ રહ્યાં. તે જંગલમાં અનેક પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ફળો હોવા છતાં શિષ્યે તેને તોડવાનો સ્વજ્ઞમાં પણ વિચાર ન કર્યો. નીચે પડેલાં ફળ પણ સચિત અને અદત હોવાથી લીધાં નહીં. આ પ્રકારે અડગ આત્મપરિણામોથી તેમણે કૃદ્ધા પરીષહને સમભાવથી સહન કર્યો.

પોતાના પગમાં લાગેલા કાંટાની તીવ્ર વેદનાને સમતાભાવે સહન કરતાં, ગુરુમહારાજ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પ્રથમ દેવલોકમાં વૈમાનિક દેવ બન્યા. તેમણે દેવ પર્યાયમાં પોતાના પૂર્વભવને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને પોતાના શિષ્યની પ્રાણરક્ષા નિમિત્તે દિવ્ય શક્તિથી તેની સમીપના પ્રદેશમાં એક વસતીનું નિર્માણ કર્યું અને પોતે મનુષ્યરૂપે પ્રગટ થઈને કહેવા લાગ્યા કે અહીંથી નજીક જ એક વસતી દેખાય છે. ત્યાંથી તમે આહાર પાણી લઈ આવો. દેવની આ પ્રકારની વાતને સાંભળીને શિષ્યે વિચાર કર્યો કે આ કોઈ દેવ મારી છલના કરે છે. પહેલાં હું ધાણીવાર ગયો છું, છતાં મને કોઈ વસતી દેખાઈ નથી, માટે ત્યાં જવું કે ત્યાંથી આહાર પાણી લાવવાં, ઉચિત નથી. શિષ્યની આ પ્રકારની દઢ ધારણા જોઈને દેવ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે પ્રગટ થઈ શિષ્યની ખૂબ પ્રશંસા કરી. શિષ્યે હુઃસંહુઃસંહુઃ ભૂખનો પરિષહ સહન કરી, ક્ષપક શ્રેષ્ઠી પર આરૂઢ બની પ્રશસ્તાધ્યાન અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી કેવળજ્ઞાન પ્રામ કરી મોક્ષ મેળવ્યો. આ રીતે પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે અડગ આત્મબળથી દઢીય મુનિની માઝક કૃદ્ધા પરીષહને સહન કરે.

(૨) પિપાસા પરીષહ :-

૪ તઓ પુછો પિવાસાએ, દોગુંછી લજ્જ-સંજએ ।
સીઓદગં ણ સેવિજ્જા, વિયડસ્સેસણ ચરે ॥૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :— તઓ=ત્યાર પછી, દોગુંછી=અનાચાર સેવનથી ધૃષણ કરનાર, દૂર રહેનાર, લજ્જસંજએ

= લજા અને સંયમવાન સાધુ, પિવાસાએ = તરસથી, પુછો = પીડાતો, સીઓદગં = સચિત પાણીનું, ણ સેવિજ્જા = સેવન ન કરે, વિયડસ્સેસણ = અચિત પાણીની ઈરણ માટે, ગવેષણા માટે, ચરે = વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- અસંયમ પ્રત્યે અરુચિ રાખનાર, લજાવાન સંયમી ભિક્ષુ તરસથી પીડાતો હોય, તો પણ સચિત પાણીનું સેવન ન કરે પરંતુ અચિત ગરમ પાણીની ગવેષણા કરે.

૫   છિણાવાએસુ પંથેસુ, આડરે સુપિવાસિએ ।
                પરિસુક્ક મુહાડીણે, તં તિતિક્ખે પરીસહં ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- છિણાવાએસુ = જ્યાં લોકોનું આવાગમન નથી તેવા નિર્જન, પંથેસુ = માર્ગમાં જતાં સાધુ, સુપિવાસિએ = તરસથી, આડરે = અતિવ્યાકુળ થઈ જાય, પરિસુક્કમુહા = ગળું સુકાઈ જાય, અદીણે = દીનતા રહિત થઈને, તં પરીસહં = એ તરસના પરીષહને, તં તિતિક્ખે = સહન કરે.

ભાવાર્થ :- લોકોના આવાગમન રહિત એકાંત નિર્જન માર્ગમાં ભારે તરસથી પીડાતો હોય અને મુખ અત્યંત સૂક્તાંતું હોય તો પણ મુનિ જરા ય દીન થયા વિના તૃષ્ણાના પરીષહને પ્રસન્નતાથી સહન કરે.

વિવેચન :-

ગમે તે સ્થાનમાં (વસતિમાં કે જગાલમાં) અને ગમે તેટલી તૃષ્ણાની વેદના હોય તો પણ તત્ત્વજ્ઞ સાધુ સ્વીકારેલી મર્યાદાથી વિરુદ્ધ સચિત જળ ગ્રહણ કરે નહિ. સમભાવપૂર્વક એ વેદનાને સહન કરે. તેને પિપાસા—પરીષહ જય કહે છે. 'અતિરુક્ષ આહાર, ઉનાળાનો તાપ, પિતા—જવર, અનશન આદિનાં કારણો ઉત્પન્ન થયેલી કે શરીર અને ઇન્દ્રિયોને પીડા કરનારી તૃષ્ણાને શાંત કરવા સાધુ સચિત જલનો ઉપયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરે નહિ પરંતુ એ તૃષ્ણારૂપ અજિનને સંતોષરૂપી માટીના નવા ઘડામાં ભરેલા શીતળ સુગંધિત સમાવિદ્રૂપી જળથી શાંત કરે, તેનો પિપાસા પરીષહ જય પ્રશંસનીય બને છે.

વિયડસ્સ :- અજિન કે ક્ષારયુક્ત પદાર્થો આદિથી વિકૃતિ પામેલું જળ અર્થાત્ શસ્ત્ર પરિણત અચિત પાણી.

પિપાસા પરીષહ વિજય માટે દાખાંત :- ઉજ્જયિની નિવાસી ધનમિત્ર શેઠે પોતાના પુત્ર ધનશર્માની સાથે દીક્ષા ધારણ કરી. એક સમયે તે બંને આચાર્ય સાથે એલકાશ નગર તરફ વિહાર કરી રહ્યા હતા. કૃલ્લક સાધુને અત્યંત તરસ લાગી હતી. બીજા સાધુઓ સાથે આચાર્યને આગળ ગયેલા જાણીને ધનમિત્ર મુનિએ નદી જોઈને પુત્ર પ્રેમને વશ થઈ ધનશર્માને કહું "હે વત્સ ! પાણી પી લો. પછી આલોચનાથી તેની શુદ્ધિ કરી લેજો," તેમ કહીને ધનમિત્ર મુનિ નદીપાર કરીને એક તરફ ઊભા રહ્યા. "હું આ અકલ્યનીય સચિત પાણી કેવી રીતે પી શકું ?" તેમ વિચારી ધનશર્મામુનિ સંયમની રક્ષા કાજે પાણી પીધું નહીં, અતિ તરસને કારણે ધનશર્મા મુનિ આગળ જઈ શક્યા નહીં અને સમભાવપૂર્વક ત્યાં જ સમાવિમરણ પામ્યા અને દેવ પણો ઉત્પન્ન થયા. તે દેવે સાધુઓ માટે ટેક ટેકાણો ગોકુલ રચીને મુનિઓની તૃષ્ણા શાંત કરી. બધા મુનિગણ

નગરમાં પહોંચ્યા. એક મુનિ પોતાનું આસન છેલ્દા ગોકુલમાં ભૂલી ગયા હતા. તેથી તે આસન લેવા પાછા ગયા પરંતુ ત્યાં ન હતું આસન કે ન હતું ગોકુલ. બધા સાધુઓએ તેને દેવમાયા જાણી. ત્યાર પછી તે દેવે આવીને પોતાના સંસારી અવસ્થાના પિતા ધનમિત્ર મુનિ સિવાયના બાકીના સાધુઓને વંદના કરી. આ અંગે આચાર્ય પૂછ્યું, ત્યારે તે દેવે, પોતાને પિતા મુનિએ સચિત પાણી પીવાનું કહ્યું હતું, તે પૂર્વ વૃત્તાંત સહુને કહ્યો, આમ કહીને તે સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. આ રીતે સાધકોએ ધનશર્મામુનિની જેમ પિપાસા પરીષહનો વિજય કરવો જોઈએ.

(૩) શીત પરીષહ :-

૬ ચરંતં વિરયં લૂહં, સીયં ફુસઙ એગયા ।
ણાઇવેલં મુણી ગચ્છે, સોચ્ચાણં જિણસાસણં ॥૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- વિરયં = આરંભથી નિવૃત્ત, લૂહં = રૂક્ષ શરીરવાળા સાધુને, ચરંતં = સંયમ માર્ગમાં વિચરતાં, એગયા = કયારેક, સીયં = શીતકાળમાં ઠંડીનો, ફુસઙ = સ્પર્શ થાય, ઠંડી લાગે, મુણી = સાધુ, મુનિ, જિણસાસણં = જિનાગમને, સુચ્ચાણં = સાંભળીને, અઇવેલં = સાધુ મર્યાદા બહાર, ણ ગચ્છે = ન જાય.

ભાવાર્થ :- પાપોથી વિરત થઈ સંયમમાં વિચરણ કરતાં મુનિને શીતકાળમાં ઠંડીનું કષ્ટ આવે, તો પણ મુનિ જિનશાસનને સાંભળીને અર્થાત્ વીતરાગ ભગવાનની શિક્ષાઓને સાંભળી અને વિચારીને સંયમની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહિ.

૭ ણ મે ણિવારણં અતિથિ, છવિત્તાણં ણ વિજ્જઙ ।
અહં તુ અગિં સેવામિ, ઇહ ભિક્ખૂ ણ ચિંતએ ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ણિવારણં = ઠંડી નિવારણ માટે યોગ્ય (મકાન વગેરે), મે = મારી પાસે, ણ અતિથિ = નથી, છવિત્તાણં = શરીરની રક્ષા માટે ઓઢવાનાં વસ્ત્ર, ણ વિજ્જઙ = મારી પાસે નથી, અહં = હું, તુ = ખરેખર, અગિં = અભિનનું, સેવામિ = સેવન કરી લઉં, સેવન કરીશ, ઇહ = આ રીતે, ણ ચિંતએ = વિચાર ન કરે.

ભાવાર્થ :- શીતપરીષહથી આકાંત થઈ ભિક્ષુ વિચારે નહીં કે મારી પાસે ઠંડીના નિવારણ માટે યોગ્ય મકાન આદિ કોઈ સાધન નથી. ઠંડીથી રક્ષણ કરવા ધાબળા આદિ વસ્ત્ર પણ નથી, તો હું અભિનનું સેવન કરી લઉં.

વિવેચન :-

બંધ મકાન ન મળે અને ઠંડીથી અત્યંત પીડા થાય, તો પણ સાધુએ અકલ્પનીય અથવા મર્યાદા ઉપરાંત વસ્ત્રો લેવાં નહિ. પોતે જાતે અભિનને પ્રગટાવીને અથવા બીજા દ્વારા પ્રજ્વલિત થયેલા અભિનનું

સેવન કરે નહિ પરંતુ ઠીના કષ્ટને સમભાવપૂર્વક સહન કરે, તે શીત પરીષહનો વિજય છે.

શીત પરીષહ વિજય માટે દખાંત :— રાજગૃહ નગરના ચાર મિત્રોએ ભદ્રભાહુસ્વામી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. શાસ્ત્રાધ્યયન કરી ચારે ય મુનિઓએ એકલવિહાર પ્રતિમા અંગીકાર કરી. એકવાર તે ચારે ય ત્રીજા પ્રહરમાં લિક્ષા લઈને પાણ ફરતા હતા. તે વખતે શિયાળો હતો. પ્રથમ મુનિરાજને વૈભારગિરિની ગુફાના પ્રવેશદ્વાર પાસે આવતાં આવતાં ચોથો પહોર થઈ ગયો. તેથી તે વૈભારગિરિની ગુફા પાસે જ રોકાઈ ગયા. રાત્રિ થવાથી બીજા મુનિ બગીચામાં રોકાઈ ગયા, ત્રીજા મુનિ બગીચા પાસે રોકાઈ ગયા. જ્યારે ચોથા મુનિ રાજગૃહ નગરની પાસે પહોંચ્યા, ત્યાં ચોથો પ્રહર સમાપ્ત થયો. રોકાઈ ગયેલા પ્રથમ મુનિ ભયંકર ઠીને કારણે પીડિત થઈને રાત્રિના પહેલા પ્રહરમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા, બીજા મુનિ બીજા પ્રહરમાં, ત્રીજા મુનિ ત્રીજા પ્રહરમાં અને ચોથા મુનિ ચોથા પ્રહરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. આ ચારે ય મુનિ ઠીનો પરીષહ સહન કરી કાળધર્મ પામી દેવ બન્યા. એ જ રીતે પ્રત્યેક સાધુ-સાધીએ સમતાપૂર્વક શીત પરીષહને સહન કરવો જોઈએ.

(૪) ઉષ્ણા પરીષહ :-

૮ ઉસિં પરિયાવેણ, પરિદાહેણ તજ્જએ ।
ઘિંસુ વા પરિયાવેણ, સાયં ણો પરિદેવએ ॥૮॥

શાલ્દાર્થ :- ર્ઘિંસુ = તાપના, તડકાના, વા = વળી, ઉસિં = સ્વાભાવિક ગરમીના, પરિયાવેણ = કષ્ટથી, પરિદાહેણ = શરીરની અંદર અને બહારના દાહથી, તજ્જએ = પીડિત થયેલા સાધુ, સાયં = સુખને માટે, ણો પરિદેવએ = વિલાપ ન કરે કે દુઃખી ન થાય.

ભાવાર્થ :- ગરમ ભૂમિ, શિલા અને લૂ આદિ ઉષ્ણતાના પરિતાપથી, પસીનો કે તરસની બળતરાથી અથવા ઉનાળાના સૂર્યના પરિતાપથી, અત્યંત પીડિત થવા છતાં પણ મુનિ ઠંડક આદિ સુખ માટે વ્યાકુળ થાય નહીં, કે વિલાપ કરે નહીં.

૯ ઉણહાહિતતો મેહાવી, સિણાણં ણો વિ પત્થએ ।
ગાયં ણો પરિસિંચેજ્જા, ણ વીએજ્જા ય અપ્પયં ॥૯॥

શાલ્દાર્થ :- ઉણહાહિતતો = ગરમીથી અત્યંત પીડિત, મેહાવી = બુદ્ધિમાન સાધુ, સિણાણં = સ્નાનની, ણો વિ પત્થએ = અભિલાષા ન કરે, ગાયં = શરીરને, ણો પરિસિંચેજ્જા = પાણીથી ન ભીજવે, અપ્પયં = પોતાના શરીર ઉપર, થોડી પણ, ણ વીએજ્જા = પંખા વગેરેથી હવા ન નાંખે.

ભાવાર્થ :- ગરમીથી પરેશાન થાય, ત્યારે મેધાવી મુનિ સ્નાનની (સર્વસ્નાનની) ઈચ્છા કરે નહીં તેમજ પાણીથી શરીરના કોઈ અવયવોને સિંચન (દેશસ્નાન) પણ કરે નહિ અને પોતાના શરીરને પંખા વગેરેથી વીજે નહિ અર્થાત્ થોડી પણ હવા નાંખે નહિ.

વિવેચન :-

ગ્રીષ્મકાલીન ઉનાળાનો પ્રભર તાપ, લૂ, તડકાથી તપેલી જમીન કે મકાન આદિની ઉષ્ણતાથી ત્રસ્ત મુનિ ઉષ્ણતાની નિંદા કરે નહિ. છાયા આદિ કે ઠંડકની ઈચ્છા કરે નહિ. પંખા વગેરેથી હવા નાંબે નહિ. પોતાના માથાને ઢંડા પાણીથી ભીનું કરે નહિ પરંતુ ઉષ્ણતાની વેદનાને સમભાવથી સહન કરે, તે ઉષ્ણ પરીષહનો વિજય છે.

પરિદાહેણ :- દાહ બે પ્રકારના છે. (૧) બાલ અને (૨) આભ્યંતર. પસીનો, મેલ આદિથી શરીરમાં થતી બળતરા, એ બાલ દાહ છે. જ્યારે તૃપ્તાથી ઉત્પન્ન થયેલો દાહ, આંતરિક પરિદાહ છે. અહીં બંને પ્રકારના દાહ સૂચિત છે.

ઉષ્ણ પરીષહ વિજય માટે દાખાંત :- તગરા નગરીમાં અર્હન્િમિત્ર આચાર્ય પાસે દત્ત નામના વણિકે તેની પત્ની ભદ્રા અને પુત્ર અર્હન્ક સાથે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પછી પિતા, પુત્રની બધી જ સેવા કરતા અને પુત્ર પ્રેમને કારણે તેને બિક્ષા લેવા મોકલતા ન હતા. આ રીતે દત્ત મુનિના પુત્રરૂપ શિષ્ય ઘણા જ સુકુમાર અને સુખ-સુવિધાની વૃત્તિવાળા બની ગયા. દત્ત મુનિના સ્વર્ગવાસ પછી સાધુઓની પ્રેરણાથી પ્રેરિત બનીને તે સુકુમાર મુનિ ઉનાળાની ઋતુમાં બિક્ષા લેવા માટે ગયા. તાપથી બચવા તે બાળમુનિ અર્હન્ક મોટાં મોટાં મકાનોની છાયામાં ઊભા રહેતાં, બેસતાં, જઈ રહ્યા હતા. તેમની આવી સ્થિતિ જોઈ એક સ્ત્રીએ વિચાર કરી તેમને પોતાના ઘરે બોલાવ્યા. વિવિધ સુખ સાધનોનું પ્રલોભન આપી ત્યાં જ રહી જવાનું નિવેદન કર્યું. સંયમી જીવનની કઠિનાઈથી ગભરાયેલા અર્હન્ક મુનિ ત્યાં જ રોકાઈ ગયા અને સંયમ છોડી દીધો, સુખભોગમાં આસકત બની ગયા. તેની માતા ભદ્રા સાધ્વી પુત્રમોહમાં પાગલ બની 'હે અર્હન્ક, હે અર્હન્ક' એમ મોટેથી બૂમો પાડતી શેરીએ ભટકવા લાગી. એક દિવસ બારીમાં બેઠેલા અર્હન્કે પોતાની માતાનો અવાજ સાંભળ્યો અને તે મહેલમાંથી નીચે ઊતરી ગયો. અત્યંત શ્રદ્ધાવશ તે માતાનાં ચરણોમાં નમીને બોલ્યા— મા ! હું જ તમારો અર્હન્ક છું. ત્યારે માતાએ કહ્યું— હે વત્સ ! તમે ખાનદાન કુળમાં જન્મેલા છો, છિતાં તમારી આવી દશા કેમ થઈ ? અર્હન્કે કહ્યું— હે માતા ! મારી ચારિત્રપાલનની અસમર્થતા જ આમાં કારણ છે. ત્યારે માતાએ કહ્યું— આવા અસંયમી જીવન કરતા તો અનશન કરવું શ્રેષ્ઠ છે. સાધ્વી માતાનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને તેનો સૂતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઉઠયો અને તેણે સર્વ સાવધ યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના ઉદ્ભોધનથી તેણે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું પાલન કરી, ઉષ્ણ પરીષહને સહન કર્યો. અંતે એક ગરમ ધગધગતી શિલા ઉપર બેસી અનશન ધારણ કરી સમાધિભાવથી અર્હન્ક મુનિએ પાદપોપગમન સંથારો કર્યો. આ રીતે ઉષ્ણ પરીષહને સમ્યકું પ્રકારે સહન કરી સમાધિમરણપૂર્વક તે આરાધક બન્યા. આ રીતે પ્રત્યેક મુનિએ ઉષ્ણ પરીષહ સહન કરવો જોઈએ.

(૫) ડાંસ મર્યાદ પરીષહ :-

૧૦ પુછો ય દંસમસએહિં, સમરે વ મહામુણી ।
ણાગો સંગામસીસે વા, સૂરો અભિહણે પરં ॥૧૦॥

શાલ્લાર્થ :- વ = જે રીતે, ણાગો = હાથી, સંગામસીસે = સંગ્રામમાં મોખરે રહીને, સૂરો = શૂરવીર યોદ્ધો, પરં = શત્રુને, અભિહણે = મારે છે, વિજય મેળવે છે, મહામુણી = ઉત્તમ સાધુ, દંસમસએહિં = ડાંસ, મચ્છર વગેરે, પુઢ્ઠો ય = કરુફવાથી કષ્ટ આવે ત્યારે, સમરે = આત્મસંયમરૂપ સંગ્રામમાં ટકી રહે.

ભાવાર્થ :- જેમ યુદ્ધના મોરચે રહેલો હાથી અને શૂરવીર યોદ્ધો શત્રુના બાણોની પરવા કર્યા વિના શત્રુઓને હણે છે અને વિજય મેળવે છે, તેમ ઉત્તમમુનિ ડાંસ, મચ્છર આદિના ડંસની પરવા કર્યા વિના, કોધાદિ ભાવ શત્રુઓ પર વિજય મેળવવા માટે આત્મસંગ્રામમાં ટકી રહે.

૧૧   ણ સંતસે ણ વારિજ્જા, મણંડપિ ણ પાઓસએ ।
                ઉવેહે ણ હણે પાણે, ભુંજંતે મંસ-સોળિયં ॥૧૧॥

શાલ્લાર્થ :- મંસસોળિયં = માંસ અને રકતને, ભુંજંતે = ચૂસતાં, પાણે = ડાંસ, મચ્છર વગેરે પ્રાણીઓને, ણ હણે = મારે નહીં, ણ સંતસે = તેને ત્રાસ પહોંચાડે નહીં, ણ વારિજ્જા = તેને રોકી વિક્ષેપરૂપ—અંતરાય કરે નહીં, મણંપિ = મનથી પણ તેના ઉપર, ણ પાઓસએ = દેખ કરે નહીં, ઉવેહે = સમભાવ રાખે.

ભાવાર્થ :- મુનિ માંસ અને લોહી પીનારા જંતુ કે પ્રાણીઓને મારે નહિ, તેને ત્રાસ પહોંચાડે નહીં. રોકીને તેને અંતરાય પાડે નહિ, તેને ઉડાડે નહીં, મનથી પણ તેના પ્રત્યે દેખભાવ કરે નહીં પરંતુ સમભાવ રાખે અથવા તેની ઉપેક્ષા કરે, પ્રતિકાર કરે નહીં.

વિવેચન :-

અહીં 'ડાંસ, મચ્છર'એ શબ્દ દ્વારા જૂ, લીખ, માંકડ, માખી, કીડા, કીડી, વીંધી વગેરે કૃત જંતુઓની પણ ગણાના કરી છે. ટીકાકાર આચાર્ય શાંતિસૂરીએ હિંસક, તેમજ મારક એવા શિયાળ, વરુ, ગીધ, કાગડા વગેરે તથા ભયંકર હિંસક વન્યપ્રાણીઓનો પણ 'ડંશમશક' શબ્દમાં સમાવેશ કર્યો છે. આમ દેહપીડક ડાંસ, મચ્છર આદિ પ્રાણીઓ ડંખ મારે કે અન્ય કોઈ પણ પ્રકારે પીડા આપે અને લોહી પીએ તો પણ મુનિ તેના પ્રત્યે દેખભાવ કરે નહિ, તેમને હણે નહીં પરંતુ તે જીવો અજ્ઞાની આહારાર્થી છે અને મારું શરીર તેમને માટે ભોજ્ય છે, માટે ભલે ખાય, એવો ઉપેક્ષાભાવ રાખે, તે ડાંસ મચ્છર પરીષહજ્ય છે. ઉપરોક્ત પીડા પહોંચાડનાર પ્રાણીઓનો પ્રતિકાર કર્યા વગર જ તેને સહન કરે તથા મન, વચન અને કાયાથી તેમને બાધા ન પહોંચાડે, તે વેદનાને સમભાવપૂર્વક સહન કરે, તે મુનિ ડાંસ, મચ્છર પરીષહ વિજયી કહેવાય છે.

ડાંસ મચ્છર પરીષહ વિજય માટે દ્વારાંત :- ચંપાનગરીના જિતશત્રુ રાજાના પુત્ર યુવરાજ સુમનભદ્રે સાંસારિક કામભોગોથી વિરક્ત બની ધર્મઘોષ આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. એકલવિહારી પ્રતિમા અંગીકાર કરી વિહાર કરતાં એકવાર જંગલમાં રાત્રિના સમયે કાયોત્સર્ગ કર્યો. આખી રાત મચ્છરોએ ભયંકર ડંખ માર્યા. ડાંસ, મચ્છરોના પરીષહને પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયથી સહન કર્યો તથા પ્રશસ્તાદ્યાનમાં કાળધર્મ

પામીને ટેવલોકમાં પદાર્થા. આ મુનિની જેમ અન્ય મુનિજનોએ પણ મધ્યસ્થ ભાવથી ડાંસ અને મર્યાદાના પરીષહને સહન કરવો જોઈએ.

(૬) અચેલ પરીષહ :-

૧૨ પરિજુણ્ણેહિં વત્થેહિં, હોકખામિ તિ અચેલએ ।
અદુવા સચેલે હોકખં, ઇઝ ભિકુખૂ ણ ચિંતએ ॥૧૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- વત્થેહિં = વસ્ત્રો, પરિજુણ્ણેહિં = જીર્ણ થઈ જતાં, અચેલએ = હું વસ્ત્ર રહિત, હોકખામિ = થઈ જઈશ, તિ = આ રીતે, અદુવા = અથવા, સચેલએ = વસ્ત્રોવાળો, નવા વસ્ત્ર-વાળો, હોકખં = થઈ જઈશ, ઇઝ = આ રીતે.

ભાવાર્થ :- વસ્ત્રો અતિ જીર્ણ થવાથી 'હવે હું અચેલક થઈ જઈશ.' અથવા 'નવાં વસ્ત્રો ફરી મળશે તો હું પાછો સચેલક થઈ જઈશ. મિશ્ર આ પ્રકારનું ચિંતન કયારેય કરે નહિ અર્થાત્ દીનતા કે હર્ધના ભાવ લાવે નહીં.

૧૩ એગયા અચેલએ હોઇ, સચેલે યાવિ એગયા।
એયં ધમ્મહિયં ણચ્ચા, ણાણી ણો પરિદેવએ ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- એગયા = ક્યારે ય, યા વિ = અને, એયં = આ બંને અવસ્થાઓને, ધમ્મહિયં = ધર્મને માટે હિતકારી અથવા હિતકારી સાધુ ધર્મ, ણચ્ચા = જાણીને, માનીને, સમજીને, ણાણી = જ્ઞાની પુરુષ, ણો પરિદેવએ = ખેદ ન કરે, દુઃખી ન થાય.

ભાવાર્થ :- વિભિન્ન અને વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓને કારણે મુનિ ક્યારેક અલ્પ કે જીર્ણ વસ્ત્રવાળો થઈ જાય, તો ક્યારેક નવીન અને મનોશ વસ્ત્રો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ બંને પ્રસંગ સંયમ ધર્મ માટે હિતકારી છે, એમ સમજીને જ્ઞાની શ્રમણ ક્યારેય દુઃખી થાય નહિ અર્થાત્ મનમાં વસ્ત્રસંબંધી ખેદ કરે નહીં.

વિવેચન :-

એગયા :- ગાથામાં એગયા શબ્દથી શાસ્ત્રકારે મુનિની જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી અવસ્થાઓ, વસ્ત્રાભાવ અને સવસ્ત્ર આદિ અવસ્થાઓ બતાવી છે. જિનકલ્પી અવસ્થામાં મુનિ અચેલક હોય છે. સ્થવિરકલ્પ અવસ્થામાં પણ જ્યારે વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ કઠિન થઈ જાય કે વસ્ત્રો સંદર્ભ મળે જ નહિ અથવા વસ્ત્રો જીર્ણશીર્ષ થઈ જાય, ત્યારે તે અચેલક બની જાય છે.

ઉપરોક્ત કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્થવિર કલ્પી મુનિ પોતાના સાધનાકાળમાં જ સચેલક અને અચેલક બંને અવસ્થામાં રહે છે. આચારાંગ સૂત્રમાં કહું છે કે હેમંત ઋતુ પૂરી થતાં અને શ્રીભત્રી (ઉનાળો) આવતાં મુનિ એક વસ્ત્રને ધારણ કરે અથવા અચેલક બની જાય છે.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં પાંચ કારણોથી અચેલકને પ્રશસ્ત (વખાણવા યોગ્ય) કહ્યા છે— (૧) તે સાધુને

વસ્ત્રોની અલ્પતાને કારણે પ્રતિલેખના પણ અલ્પ થાય છે. (૨) ઉપકરણ તથા કષાયની લઘુતા થાય છે. (૩) અલ્પ ઉપદિના કારણે તેનું રૂપ વિશ્વાસજનક હોય છે. (૪) વસ્ત્રના અભાવમાં વિવિધ પ્રકારનાં તપની ઉપલબ્ધ થાય છે. (૫) ઈન્જિયનો નિગ્રહ થાય છે.

(૭) અરતિ પરીષહ :-

૧૪ ગામાણુગામં રીયંતં, અણગારં અકિંચણં ।
અર્દ અણુપ્પવેસેજ્જા, તં તિતિક્ખે પરીસહં ॥૧૪॥

શાલ્લાર્થ :- ગામાણુગામં = એક ગામથી બીજે ગામ, રીયંતં = વિહાર કરતાં કરતાં, અણગારં = ગૃહત્યાગી, અકિંચણં = પરિગ્રહ રહેત સાધુ (સાધુના મનમાં જો કંઈ), અર્દ = સંયમ પ્રત્યે અરુચિ, અણુપ્પવેસે = પ્રવેશી જાય, ઉત્પન્ન થાય, તં = તે અરુચિ, પરીસહં = પરીષહને, તિતિક્ખે = સહન કરે, સંયમમાં સ્થિર રહે.

ભાવાર્થ :- એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતાં નિષ્પરિગ્રહી આણગારના મનમાં સંયમ પ્રત્યે કયારેક અરતિ કે અરુચિ ઉત્પન્ન થાય, તો તે પરીષહને સહન કરે અર્થાત् સંયમમાં ખેદિત ન થતાં પ્રસન્ન ભાવે જ રહે.

૧૫ અરઙ્ પિદુઓ કિચ્ચા, વિરએ આયરકિખએ ।
ધમ્મારામે નિરારંભે, ઉવસંતે મુણી ચરે ॥૧૫॥

શાલ્લાર્થ :- વિરએ = હિંસા વગેરેથી નિવૃત્ત, આયરકિખએ = દુર્ગતિથી આત્માની રક્ષા કરનાર, ણિરારંભે = આરંભ ત્યાગી, આરંભનો ત્યાગ કરીને, ઉવસંતે = કોધ વગેરે કષાયોને શાંત કરનાર, કષાયોને શાંત કરીને, મુણી = સાધુ, અરઙ્ = સંયમ વિષયક અરતિનો, પિદુઓ કિચ્ચા = તિરસ્કાર કરીને, ધમ્મારામે = ધર્મરૂપી ઉદ્ઘાનમાં, ચરે = વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- પાપોથી નિવૃત્ત આત્મરક્ષક મુનિ અરતિભાવને સદા દૂર કરે અને સંપૂર્ણ સાવધના ત્યાગ રૂપ સંયમ ધર્મરૂપી ઉદ્ઘાનમાં સ્થિર બની ઉપશમભાવોમાં રમણ કરે અથવા કષાયોને ઉપશાંત કરી સંયમમાં રમણ કરે.

વિવેચન :-

ગમનાગમન, વિહાર, ભિક્ષાર્થ્યા, સાધુ સામાચારીનું પાલન, અહિંસા આદિ મહાત્રતોનું પાલન, સમિતિ, ગુમિનું પાલન વગેરે સંયમ સાધનાના માર્ગમાં અનેક પ્રકારની કઠિનાઈઓના પ્રસંગે સંયમમાં અરુચિ લાવે નહિ. જો કે મોહનીય કર્મના ઉદ્યથી સંયમમાં અરુચિ થઈ જાય, તો ધૈર્યપૂર્વક દૂર કરી સ્વસ્થચિત્તે, સદા પ્રસન્ન ભાવે વિચરણ કરે, આ અરતિ પરીષહ જય છે.

ધમ્મારામે :- ધર્મ એ સાધકને માટે હંમેશાં આનંદનું કારણ હોવાથી, તે આરામ એટલે બગીચા

સમાન છે.

અરતિ પરીષહનું ઉદાહરણ :— કૌશાંભી નગરીમાં એક શ્રેષ્ઠી લોભવશ પોતાના જ ઘરમાં સૂવર (ભૂંડ) રૂપે જન્મ્યા. એક દિવસ તેના પુત્રોએ પોતાના પિતાના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે આ સૂવરને મારી નાંખ્યું. તે મૃત્યુ પામીને ફરીથી પોતાના જ ઘરમાં સર્પ થયો. આ ભવમાં તેને જ્ઞાતિસ્મરણશાન થયું, પુત્રોએ પોતાના ઘરમાં સર્પને જોયો, ત્યારે તેને મારી નાંખ્યો. ત્યાર પછી મૃત્યુ પામીને તે ગ્રીજા ભવમાં પોતાના જ પુત્રનો પુત્ર થયો.

આ અવસ્થામાં પણ તેને જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. સંકોચવશ તેણે મૌન વ્રત ધારણ કરી લીધું. એક વખત ચાર જ્ઞાનના ધારક આચાર્ય આ મૂંગાની પરિસ્થિતિ જાણીને તેને પ્રતિબોધિત કરવા માટે શિષ્ય પરિવાર સાથે ત્યાં પદ્ધાર્યા. તેમના મુખે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને તે શ્રાવક બની ગયો અને તેણે મૌનનો ત્યાગ કર્યો.

એક અમાત્ય પુત્ર પૂર્વજન્મમાં સાધુ હતો. તે મરીને દેવ બન્યો હતો. તે મૂંગાની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો કે હું તમારો ભાઈ બનીશ. તમે મને ધર્મબોધ આપજો. મૂંગાએ સ્વીકારી લીધું. તે દેવ મૂંગાની માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. ને મૂંગો તેને સાધુદર્શન વગેરે સ્થાને લઈ જતો પણ તે દુર્લભબોધિ કોઈ પણ રીતે પ્રતિબોધિત ન થયો. મૂંગાએ દીક્ષા લઈ લીધી. ચારિત્ર પાલન કરીને દેવ બન્યો. પોતાના સહોદરને પ્રતિબોધિત કરવા માટે તે દેવે તેના શરીરમાં જલોદરનો રોગ ઉત્પન્ન કર્યો. પછી દેવે પોતે વૈદ્યનું રૂપ ધારણ કરીને તેની પાસે આવીને કહ્યું કે સમસ્ત રોગોને નિવારવાનો ઈલાજ મારી પાસે છે, તેથી તે જલોદરના રોગીએ પોતાના રોગનો ઈલાજ કરવાનું કહ્યું, એટલે વૈદ્ય રૂપ તે દેવે કહ્યું કે તમારો આ રોગ અસાધ્ય છે. છતાં એવી શરતે હું પ્રયત્ન કરું કે તમે મારા આ ઓષ્ઠાધિઓ ભરેલા કોથળાને તમારા ખભા પર ઉપાડીને મારી પાછળ પાછળ ચાલો.

જલોદર રોગીએ શરત સ્વીકારી લીધી. પછી વૈદ્યરૂપી તે દેવે તેનો રોગ મટાડી દીધો. તે રોગી કોથળાને ખત્તમ ઉપર ઉપાડીને તે વૈદ્યની પાછળ ચાલતો રહ્યો. દેવની માયાથી માર્ગમાં કોથળો ઘણો વજનદાર (ભારે) બની ગયો. આથી તે ઘણો જ થાકી ગયો. ચાલવા સમર્થ ન હોવા છતાં ફરી પાછો જલોદરનો ઉપદ્રવ થશે તેવા ભયને કારણો તે ચાલતો રહ્યો. આ માયાધારી વૈદ્ય એ જલોદરના રોગીને મુનિની પાસે લઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે જો તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લો, તો હું તમને છોડી દઉં. ભારથી હેરાન થયેલા તેણે વિચાર કર્યો કે ટીક છે, દીક્ષા લેવાથી આ વજન ઉપાડવાના દુઃખમાંથી તો બચી જઈશ. આમ વિચારી તેણે કહ્યું કે ભલે, હું દીક્ષા લઈશ. દીક્ષા લીધા પછી દેવ ચાલ્યા ગયા. ટૂંક સમયમાં જ તે દીક્ષાનો પરિત્યાગ કરવા તૈયાર થયો. દેવે ફરીથી તેને જલોદર રોગી બનાવી દીધો અને વૈદ્યના સ્વરૂપે આવી ફરી પ્રતિબોધિત કર્યો.

આમ તેણે ત્રણવાર દીક્ષા લઈને છોડી દીધી. આથી ચોથીવાર તેને પ્રતિબોધિત કરવા અને સંયમમાં સ્થિર કરવાના ઉદેશથી દેવ પોતે તેની પાસે રહેવા લાગ્યો. એક સમયે તે દેવ મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને એક ગામમાં આગ લાગી હતી ત્યાં ઘાસ લઈને જવા લાગ્યા. તે સમયે તે સાધુએ તેને કહ્યું, "આગથી બળી રહેલા ગામમાં ઘાસનો ભારો લઈને કેમ જાઓ છો?" ત્યારે દેવે કહ્યું— માન, માયા અને લોભ રૂપી અજિનથી પ્રજ્વલિત અને સકળ અનર્થોના ઉત્પાદક એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશની ઈચ્છા શા માટે કરો છો?" આમ દેવના સમજાવવા છતાં પણ તે સમજ્યો નહિ. પછી બંને એક જંગલમાં પહોંચ્યા ત્યારે દેવ

કુમાર્ગ પર ચાલવા લાગ્યો, તેથી સાધુએ તેને કહું કે "માર્ગ છોડીને કુમાર્ગ પર કેમ જઈ રહ્યાં છો ? ત્યારે દેવે સાધુને કહું કે આપ વિશુદ્ધ સંયમ માર્ગને છોડીને આધિ-વ્યાધિરૂપ કાંટાઓથી ભરેલા સંસારમાર્ગમાં જવા કેમ તૈયાર થયા છો? તો પણ સાધુ ન સમજ્યા, આગળ ચાલતા બંને એક યક્ષાયતન પાસે પહોંચ્યા. ત્યાં જોયું કે વારંવાર યક્ષની પૂજા કરવા છતાં પણ તે ઊંઘા મુખે પડી જતો હતો. આ જોઈ સાધુએ કહું, "આ યક્ષ પૂજા કરવા છતાં પણ કેમ પડી જાય છે ?" ત્યારે દેવે કહું— આપ વંદનીય અને પૂજનીય હોવા છતાં પણ વારંવાર સંયમમાર્ગમાંથી શા માટે ચલિત થાઓ છો ? "આ વાત સાંભળી સાધુ ચોંકી ઉઠ્યા અને તેણે પેલા દેવનો પરિચય પૂછ્યો 'તમો કોણ છો ?' ત્યારે દેવે તેને તેના પૂર્વભવ સંબંધી મૂંગાનું સ્વરૂપ દેખાડીને કહું— હે મિત્ર ! તમે મને કહું હતું કે હું દેવભવ પછી તમારો સહોદર બનીશ, તમે મને જૈન ધર્મનો પ્રતિબોધ આપજો. તમારા એ કથનનો મેં તે સમયે સ્વીકાર કરી લીધો હતો. જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા અનુસાર હું તમોને પ્રતિબોધિત કરવા માટે અહીં આવ્યો છું.

આમ દેવ દ્વારા વિસ્તૃત પરિચય સાંભળીને તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને તેને સંયમમાં રૂચિ જાગી અને દઢતા આવી. મૂંગાના બંધુને દેવ પ્રતિબોધથી સંયમમાં રતિ આવી એ વાતને જાણીને સધળા મુનિઓએ જાણવું જોઈએ કે સંયમમાં અરતિ ઉત્પન્ન થાય, તો જ્ઞાનબળ વડે તેના પર વિજય મેળવી અરતિ પરીષહ વિજયી બનનું જોઈએ.

(૮) સ્ત્રી પરીષહ :-

૧૬ સંગો એસ મણુસ્સાણં, જાઓ લોગમ્મિ ઇન્થિઓ ।
જસ્સ એયા પરિણાયા, સુકડં તસ્સ સામણં ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- લોગમ્મિ = લોકોમાં, જાઓ = જે, એસ-ઇન્થિઓ = આ સ્ત્રીઓ છે, મણુસ્સાણં = મનુષ્યોને માટે, સંગો = સંગ રૂપ છે, આસક્તિનું કારણ છે, એયા = એ સ્ત્રીઓને, જસ્સ = જે સાધુએ, પરિણાયા = ત્યાજ્ય સમજ્ઞને છોડી દીધી છે, તસ્સ = એ સાધુનું, સામણં = સાધુત્વ, સુકડ = સફળ છે.

ભાવાર્થ :- આ લોકમાં જે સ્ત્રીઓ છે, તે પુરુષો માટે આસક્તિનું કર્મબંધનું કારણ છે. જે સાધકે આ તત્ત્વને યથાર્થ રૂપે જાણી જીવનમાં ઉતારી લીધું છે અર્થાત્ સ્ત્રી સંગનો સદા ત્યાગ કરે છે, તેનું સાધુપણું સફળ બને છે.

૧૭ એવમાદાય મેહાવી, પંકભૂયા ઉ ઇન્થિઓ ।
ણો તાહિં વિણિહણિંજ્જા, ચરેજ્જડત્તગવેસએ ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- એવં = આ પ્રકારે, ઇન્થિઓ = સ્ત્રીઓના સંગને, પંકભૂયા ઉ = ક્રીયડ રૂપ (સંસારમાં ફસાવા માટે), આદાય = માનીને, મેહાવી = બુદ્ધિમાન સાધુ, તાહિં = તેમાં, ણો વિણિહણિંજ્જા = ફસાય નહીં, આસક્ત થાય નહીં, અત્તગવેસએ = આત્મદાષ્ટા બનીને, ચરેજ્જ = સંયમ માર્ગમાં જ વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- ઉપરોક્ત તત્ત્વને સારી રીતે સ્વીકાર કરતાં મુનિ, સ્ત્રીઓને સંયમ માર્ગમાં કીચડરૂપ ગણી તેના રૂપ આદિમાં કિંચિત્ પણ આસક્ત થાય નહીં, કીચડમાં ફસાય નહિ. આત્મકલ્યાણનું લક્ષ્ય રાખી સંયમમાં સ્થિર ચિત્ત વિચરણ કરે.

વિવેચન :-

એકાંત બગીચા અથવા ભવન આદિ સ્થાનોમાં, મનને શુભ સંકલ્પોથી ચલિત કરનારી નવયૌવના સ્ત્રીઓના સંસર્ગથી દૂર રહીને સાધુ મન અને ઈન્દ્રિયો ઉપર નિયંત્રણ કરે. સ્ત્રીઓનાં અંગ-પ્રત્યંગની આકૃતિનું, તેના મંદ સિમત વગેરે કિયાઓ અને હાવભાવ આદિ વિલાસોનો કહિ વિચાર પણ કરે નહીં અને સ્ત્રીઓને વિકારદાસ્તી જુએ નહીં. 'આ સ્ત્રી શરીર પણ રક્ત માંસરૂપ અશુચિનો પિંડ છે. મોક્ષ માર્ગની અર્ગલા છે', આરીતે આત્મકલ્યાણના ચિંતન વડે કામબુદ્ધિને નિષ્ફળ બનાવે અને સ્ત્રીઓથી સદા વિરક્ત રહે, તે સાધક સ્ત્રી પરીષહ વિજયી છે.

પરિણાયા :- 'આ લોક અને પરલોકમાં સ્ત્રીઓ પુરુષ માટે મોટી આસક્તિની હેતુભૂત છે.' એમ જી પરિજ્ઞાથી સ્ત્રીઓના સ્વરૂપને જાણી અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેની આસક્તિનો ત્યાગ કરે, તે પરિજ્ઞાત કહેવાય છે.

સ્ત્રી પરીષહ વિજય માટેનું દષ્ટાંત :- કોશા નામની ગણિકામાં આસક્ત એવા સ્થૂલિભદ્ર વિરક્ત બનીને આચાર્ય સંભૂતિવિજય પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જ્યારે ચાતુર્માસનો સમય નજીક આવ્યો, ત્યારે ગુરુ આજ્ઞાથી સ્થૂલિભદ્ર મુનિ ગણિકાગૃહમાં, બીજા ત્રણ ગુરુભાઈઓમાંથી એકે સર્પના રાફડા પર, બીજાએ સિંહની ગુફામાં અને ત્રીજાએ કૂવાને કંઠે ચાતુર્માસ કારવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચારે ય મુનિ ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી ગુરુની પાસે પહોંચ્યા. ત્યારે ગુરુએ સ્થૂલિભદ્રના કાર્યને દુષ્કર-દુષ્કર (ઘણું કઠિન) કહ્યું, જ્યારે બાકીના ત્રણો ય શિષ્યોને 'દુષ્કર' એટલું જ કહ્યું. આ અંગે પૂછવામાં આવતાં તેમણે સમાધાન કર્યું કે સર્પ, સિંહ અને કૂવાનો કાંઠો તો માત્ર શરીરને જ પીડા પહોંચાડી શકે, પરંતુ ગણિકાસંગ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને સર્વથા નષ્ટ કરી નાંબવા સમર્થ છે. સ્થૂલિભદ્રનું આ કાર્ય તલવારની ધાર ઉપર ચાલવા સમાન અને અભિનમાં કૂદવા સમાન હતું. આ સ્ત્રી પરીષહ વિજય છે. એક સાધુને ગુરુ વચ્ચન ઉપર અશ્રદ્ધા થઈ. તે વેશ્યાના ઘરે ચાતુર્માસ કરવા ગયા, પરંતુ અસર્ફળ થયા. આમ સ્થૂલિભદ્રમુનિ સ્ત્રી પરીષહ વિજયી બન્યા અને બીજા મુનિ સ્ત્રી પરીષહમાં પરાજિત બન્યા.

(૬) ચર્ચા પરીષહ :-

૧૮ એગ એવ ચરે લાઢે, અભિભૂય પરીસહે ।
ગામે વા ણગરે વાવિ, ણિગમે વા રાયહાણીએ ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- લાઢે = સંયમ યોગ્ય કોત્રમાં, પરીસહે = પરીષહોને, અભિભૂય = જીતીને, ગામે વા = ગામડામાં અથવા, ણગરે = શહેરોમાં, વાવિ = અથવા, ણિગમે = વેપારી વસતિવાળા પ્રદેશમાં,

રાયહાણીએ = રાજ્યાનીમાં, એગ એવ = એકલો જ, એકત્વ ભાવમાં, ચરે = વિહાર કરે, વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- વિહારનાં કષ્ટોને સહન કરી તે સંબંધી પરીષહોને જીતી મુનિ સંયમપાલનને યોગ્ય સુલભ ગામ, નગર, નિગમ અથવા રાજ્યાની વગેરે સ્થાનોમાં હંમેશાં એકત્વ ભાવનામાં રમણ કરતાં વિચરણ કરે અર્થાત્ કયાં ય પણ આસક્ત થાય નહિએ.

૧૯   અસમાણો ચરે ભિક્ખૂ, ણેવ કુજ્જા પરિગ્રહં ।
                અસંસત્તો ગિહત્થેહિં, અણિકેઓ પરિવ્વએ ॥૧૯॥

શાલ્દાર્થ :- ભિક્ખૂ = સાધુ, અસમાણો = એક જગ્યાએ વધારે ન રહેતાં, ચરે = અવિરત વિહાર કરે, પરિગ્રહં = પરિગ્રહ, ગ્રામાદિમાં મોહ—મમત્વ ભાવ, ણેવ કુજ્જા = કયારે ય પણ ન કરે, ગિહત્થેહિં = ગૃહસ્થો સાથે, અસંસત્તો = વધારે સંબંધ ન રાખતો, ગૃહસ્થો પ્રત્યે આસક્ત ન થતો, અણિકેઓ = ઘર રહિત થઈને, પરિવ્વએ = વિહાર કરતો રહે.

ભાવાર્થ :- લિક્ષુ કોઈ પણ એક સ્થાને સ્થિર નહિ રહેતાં અપ્રતિબદ્ધપણે વિહાર કરે. ગામ, નગર વગેરેમાં કે આહારાદિ કોઈ પણ પદાર્થમાં મમત્વબુદ્ધિ કે પરિગ્રહ કરે નહીં, ગૃહસ્થો સાથે અનાસક્તપણે રહીને, કોઈ પણ સ્થાનને પોતાનું ઘર નહીં બનાવતાં, એકત્વભાવમાં રમણ કરે, રાગ — દ્રેષ રહિત થઈ વિચરણ કરે.

વિવેચન :-

વાયુ સમાન નિસંગ અને અપ્રતિબદ્ધ બનીને સાધક માસકલ્પાદિ નિયમાનુસાર વિહાર કરે. પગમાં કાંટા કાંકરા આદિ લાગવાથી પણ ખેદ કરે નહીં, વળી પૂર્વે ભોગવેલા વાહન આદિનું સ્મરણ પણ કરે નહિ તથા યથાકાલે દરેક સાધુચર્ચાઓનું સમ્યગ્રપરિપાલન કરે, તે દ્રવ્યથી ચર્ચા પરીષહ જય છે.

કોઈ પણ જગ્યાએ કે કોઈ પણ વ્યક્તિમાં મમત્વભાવ રાખે નહીં. ગૃહસ્થો સાથે વધારે પરિચય કે મોહભાવ અથવા સ્વાર્થભાવ રાખે નહિ પરંતુ જે એકત્વભાવનાથી સંયમ સ્વીકાર કર્યો છે, તે જ એકત્વ ભાવમાં રમણ કરે અર્થાત્ મારું ગામ, મારાં ઘરો, મારા શ્રાવકો, મારા શિષ્યો — શિષ્યાઓ એવા ભાવ અંતરમાં રાખે નહીં. આવી સાવધાની રાખી વિરક્તભાવે વિચરણ કરે, તેને ભાવથી ચર્ચા પરીષહનો વિજય કહેવાય.

એગ એવ :- એકાકી, રાગદ્રેષ રહિત, એકત્વ ભાવનાથી ભાવિત બની.

લાઢે :- સંયમ પાલનને માટે યોગ્ય ક્ષેત્રને 'લાઢ' કહે છે.

અસમાણો ચરે :- (૧) ગૃહસ્થોને આધીન થઈને વિચરણ ન કરે અર્થાત્ તેની પરાદીનતારહિત વિચરણ કરે. (૨) કલ્પ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના, સ્થાયી નિવાસ કર્યા વિના વિચરણ કરે.

(૧૦) નિષદ્ધા પરીષહ :-

૨૦ સુસાણે સુણણગારે વા, રૂક્ખ-મૂલે વ એગાઓ ।
અકુકુકુઓ ણિસીએજ્જા, ણ ય વિત્તાસએ પરં ॥૨૦॥

શાલ્દાર્થ :- સુસાણે = સ્મશાનમાં, સુણણગારે = ખાલી ઘરમાં, રૂક્ખ-મૂલે = વૃક્ષની નીચે,
અકુકુકુઓ = કોઈ પ્રકારની અશિષ્ટ ચેષ્ટા ન કરતો, એગાઓ = રાગ-દ્વેષ રહિત, એકલો, ણિસીએજ્જા =
બેસે, પરં = કોઈને, ણ વિત્તાસએ = ત્રાસ ન પહોંચાડે.

ભાવાર્થ :- રાગ-દ્વેષ રહિત એકાકી મુનિ સ્મશાનમાં, નિર્જન ઘરમાં કે વૃક્ષની નીચે રહેવા માટે કયાંય
પણ જગ્યા મળે, ત્યારે શાંત ચિત્તે સ્થિર આસને બેસે અને આસપાસનાં બીજાં કોઈ પણ પ્રાણીઓને
સહેજ પણ ભયભીત કરે નહિ, ત્રાસ પહોંચાડે નહિ.

૨૧ તત્થ સે ચિદુમાણસ્સ, ઉવસગગભિધારએ ।
સંકાભીઓ ણ ગચ્છેજ્જા, ઉદ્ભુત્તા અણ્ણમાસણ ॥૨૧॥

શાલ્દાર્થ :- તત્થ = ત્યાં સ્મશાન વગેરેમાં, ચિદુમાણસ્સ = બેઠેલા, સે = એ સાધુ ૫૨, ઉવસગગા
= જો ઉપસર્ગ આવે તો, અભિધારએ = સમભાવપૂર્વક સહન કરે, સંકાભીઓ = ઉપસર્ગ કે વિધનોની
શંકાથી ભયભીત થઈને, ઉદ્ભુત્તા = પોતાના સ્થાન પરથી ઊઠીને, અણણ = બીજા, આસણ = સ્થાન
૫૨, ણ ગચ્છેજ્જા = ન જાય.

ભાવાર્થ :- ઉક્ત સ્થાનોમાં બેઠેલા મુનિને કોઈ મનુષ્ય, દેવ કે તિર્યંચ સંબંધી ઉપસર્ગ આવે, તો તેને
સમભાવથી અને દઢ મનોબળથી સહન કરે પરંતુ અનિષ્ટની આશંકાથી ભયભીત થઈને ત્યાંથી ઊઠીને
અન્ય સ્થાન પર જાય નહિ.

વિવેચન :-

નિષદ્ધાના બે અર્થ છે— ઉપાશ્રય અને બેસવું. અનભ્યસત અને અપરિચિત સ્થાન, સ્મશાન, ઉદ્યાન,
ગુફા, શૂન્ય ઘર, વૃક્ષમૂળ, ખંડર, કે ઊંચી નીચી જગ્યામાં સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકરહિત સ્થાનોમાં રહ્યા હોય, ત્યારે
ત્યાંની અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાને સમભાવથી સહન કરે અથવા ધ્યાન સાધનાદિ માટે વીરાસનાદિ કોઈ પણ
આસને સ્થિર થયા હોય, ત્યારે દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યંચ સંબંધી કોઈ પણ ઉપસર્ગ આવે, તેને સમભાવથી સહન
કરે પરંતુ મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત થાય નહીં. આ રીતે નિષદ્ધાકૃત વિધનોને સહન કરવાં, તે નિષદ્ધા પરીષહ જય છે.
જે નિષદ્ધાજનિત કષ્ટોને સમભાવપૂર્વક અને નીડરતાથી સહન કરે, તે નિષદ્ધા પરીષહ વિજયી કહેવાય છે.

(૧૧) શાયા પરીષહ :-

૨૨ ઉચ્ચાવયાહિં સેજ્જાહિં, તવસ્સી ભિક્ખુ થામવં ।
ણાઇવેલં વિહણેજ્જા, પાવદિદ્વી વિહણઙ્ગ ॥૨૨॥

શાંદાર્થ :- થામવં = પરીષહોને સહન કરવામાં દઢ મનોબળી, સક્ષમ ભિક્ષુ, ઉચ્ચાવયાહિં = ઊંચી-નીચી, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, સારી ખરાબ, સેજ્જાહિં = શથ્યા મળે તો, અઝવેલં = સંયમ મર્યાદાનો ભંગ કરે નહીં, ણ વિહણેજ્જા = હર્ષ-શોક કરે નહીં, ખેદ પામે નહીં, પાવદિદ્વી = ખોટું વિચારનારો પ્રમાદી સાધુ, વિહણઇ = ખેદ પામે, દૃઃખી થાય, હર્ષ-શોક કરે, સંયમનો નાશ કરે.

ભાવાર્થ :- તપસ્વી સામર્થ્યવાન ભિક્ષુ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ, સારી કે ખરાબ શથ્યા, ઉપાશ્રય વગેરે સ્થાન મળે, ત્યારે સંયમ મર્યાદાનો ભંગ કરે નહીં, હર્ષ કે વિધાદ કરે નહીં. પાપદણ્ઠિવાળો અર્થાત્ ખોટી વિચારણા કરનાર અસ્થિરચિત સાધુ હર્ષ-શોકથી મર્યાદાનો ભંગ કરે છે, દૃઃખી થાય છે.

૨૩ પદ્ધરિકકુવસ્સયં લદ્ધું, કલ્લાણં અદુવ પાવગં ।
કિમેગરાયં કરિસ્સઇ, એવં તત્થહિયાસએ ॥ ૨૩ ॥

શાંદાર્થ :- પદ્ધરિકક = સ્ત્રી, પશુ રહિત, કલ્લાણં = ભલું, અનુકૂળ, અદુવ = અથવા, પાવગં = ખરાબ, પ્રતિકૂળ, ઉવસ્સયં = સ્થાન, મકાન, ઉપાશ્રય, લદ્ધું = મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને, એગરાયં = એક રાતમાં, કિ = શું, કરિસ્સઇ = કરશે ? શું થઈ જશે ?, એવં = એમ વિચારીને (સાધુ), તત્થ = ત્યાં, તે વિષયમાં, તે સ્થાનની પ્રતિકૂળતાને, અહિયાસએ = સમભાવથી સહન કરે.

ભાવાર્થ :- મુનિને સ્ત્રી, પશુ, પંડક આદિ રહિત એકાંત સ્થાન પ્રાપ્ત થાય, તે સ્થાન અનુકૂળ હોય કે પ્રતિકૂળ હોય, તો પણ, "એક રાતમાં શું દૃઃખ થઈ જવાનું છે", એમ વિચારીને સમભાવપૂર્વક શથ્યા પરીષહ સહન કરે.

વિવેચન :-

ઊંચી-નીચી વિષમ, કાંકરાવાળી, પથ્થરના ટુકડાવાળી, અતિ દંડી કે અતિ ગરમીવાળી જગ્યા કે ઉપાશ્રય મળે તો તેમાં આર્ત-રૌદ્રધ્યાનરહિત થઈને સાધક સમભાવપૂર્વક રહે. જીવોની હિંસા ન થાય એ રીતે વારંવાર પડખું ફેરબ્યા વગર શયન કરે. તે હર્ષવિષાદ રહિત બનીને પોતાનું ચિત્ત શાનભાવમાં સ્થિર કરે તથા દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ્યકૃત ઉપસર્ગાથી ચલાયમાન થાય નહિ. આ રીતે સ્થાન સંબંધી કષ્ટો ને સહન કરવા, તે શથ્યા પરીષહ જય છે. જે સાધક શથ્યા સંબંધિત બાધાઓને મર્યાદામાં રહીને સમભાવથી સહન કરે છે, તે શથ્યા પરીષહ વિજયી કહેવાય છે.

ણાઝવેલં વિહણેજ્જા :- મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી સંયમનો નાશ ન કરે અર્થાત્ અસંયમી ન બને.

કલ્લાણં અદુવ પાવગં :- (૧) સુંદર મકાન અથવા સુંદરતાથી રહિત ધૂળ, કચરો, ગંદકી સહિતનું ખરાબ મકાન (૨) આજુભાજુનું વાતાવરણ સારું હોવાથી, શાંતિ અને સમાવિદાયક હોવાથી મંગલકારી સ્થાન છે અને આજુભાજુનું વાતાવરણ ખરાબ, કામોતેજક, અશ્લીલ, હિંસાદિને વધારનાર હોવાથી તથા કોલાહલવાળું હોવાથી અશાંતિ તથા અસમાવિદાયક અમંગલકારી, અથવા ત્યાં કોઈ વંતરાદિનો

ઉપદ્રવ હોય સ્વાધ્યાય, ધ્યાનાદિમાં વિદ્ધનરૂપ હોવાથી પણ અમંગલકારી સ્થાન છે (૩) કોઈ પુષ્પશાળી દ્વારા નિર્મિત વિવિધ મણિકરણોથી પ્રકાશિત, મજબૂત મણિમય સ્તંભો અને ચાંદી વગેરે ઘાતુઓની દિવોલોથી સમૃદ્ધ, હવા ઉજાસયુક્ત સ્થાન શાતાકારી છે અને જીર્ણશીર્ષ તૂટેલા ખંઢેર જેવું, તૂટેલા દરવાજાવાળું કે લાકડાની છતવાળો, જેની આજુબાજુમાં ઘાસ, કચરો, ધૂળ, રાખ અને ભૂસું પડ્યું હોય, ઉંદરોનાં દર હોય, નોળિયા, બિલાડી, ફૂતરાં આદિની અવરજવર હોય, મળ-મૂત્રાદિથી દુર્ગંધ યુક્ત હોય, માખીઓ બણાબણતી હોય, તેવું સ્થાન અશાતાકારી છે.

અહિયાસએ :- – સુખ હોય કે દુઃખ સમભાવપૂર્વક સહન કરે, અથાર્ત તે જ સ્થાનમાં રહે.

(૧૨) આકોશ પરીષ્ઠ :-

૨૪ અક્કોસેજ્જા પરે ભિક્ખું, ણ તેસિં પડિસંજલે ।
સરિસો હોઇ બાલાણ, તમ્હા ભિક્ખૂ ણ સંજલે ॥૨૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પરે = કોઈ વ્યક્તિ, ભિક્ખું = સાધુને, અક્કોસેજ્જા = ગાળો દે, ખરાબ વચનો કહે, તેસિં = તેના પર, ણ પડિસંજલે = સામો કોધ ન કરે, બાલાણ = અજ્ઞાનીઓના (સામે કોધ કરવાથી), સરિસો = તેની સમાન, હોઇ = થઈ જાય છે, તમ્હા = તેથી, ણ સંજલે = કયારે ય કોધ ન કરે.

ભાવાર્થ :- – જો કોઈ વ્યક્તિ ભિક્ખુને ગાળ આપે અથવા ખરાબ વચન કહીને અપમાન કરે, તો તેના પ્રત્યે કોધ કરે નહિ કારણ કે કોધ કરનાર અજ્ઞાની જેવા જ થઈ જાય છે, માટે મુનિ કયારે ય ઉત્તેજિત ન થાય.

૨૫ સોચ્ચાણં ફરુસા ભાસા, દારુણા ગામકંટગા ।
તુસિણીઓ ઉવેહેજ્જા, ણ તાઓ મણસીકરે ॥૨૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ગામકંટગા = શરીરમાં કાંટો ખૂંચવાની વેદનાની જેમ, દારુણા = દારુણ, ભયંકર, ફરુસા = કઠોર, ભાસા = ભાષાને, સોચ્ચાણં = સાંભળીને, તુસિણીઓ = મૌન રહીને તેની, ઉવેહેજ્જા = ઉપેક્ષા કરે, સહન કરે, તાઓ = એ કઠોર ભાષા પ્રત્યે, મણસી = મનમાં કંઈ પણ સંકલ્પ–વિકલ્પો, ણ કરે = કરે નહીં, દ્વેષભાવ ન લાવે.

ભાવાર્થ :- અસહ્ય અને ક્ર્ષ્ણકંટક (કાનમાં ખૂંચે એવી) કઠોર ભાષાને સાંભળીને પણ સાધક મૌન રહે, તેને મનમાં પણ ન લાવે કે તેને ચિંતનનો વિષય બનાવે નહીં અર્થાત્ પ્રસન્ન ચિત્તે આકોશ વચન સહન કરે.

વિવેચન :-

કોધાજિને ઉત્પન્ન કરનાર આકોશયુક્ત, કઠોર, અવજાયુક્ત, નિંદારૂપ, તિરસ્કારસૂચક અને અસહ્ય વચનને સાંભળવા છતાં જેનું ચિત્ત તેના તરફ જતું નથી અથવા તેનો પ્રતિકાર કરવા સમર્થ હોવા

ઇતાં પણ જે પ્રતિકાર કરતા નથી, પ્રસન્ન ભાવે સહન કરે, તે મુનિ આકોશ પરીષહ વિજયી બને છે.

અક્કોસેજ્જા :— આકોશ શબ્દનો પ્રયોગ તિરસ્કાર, અનિષ્ટ વચન, કોધાવેશમાં આવી ગાળ દેવી વગેરે અર્થોમાં થાય છે. સાધક પ્રત્યે કોઈ આકોશ કરે, તો પણ તેણે ક્ષમા આપીને તેના પ્રત્યે આકોશ ન કરે. પોતાના ઉપર આકોશ કરનારનો પણ ઉપકાર માને. જો આકોશ કરનારનો આકોશ સત્ય હોય તો તેના ઉપર કોધ કરવાની શું જરૂર ? આકોશ કરનારને પોતાનો ઉપકારી અને હિતશિક્ષા દેનાર માને અને ભવિષ્યમાં આકોશનું નિમિત્ત ન બને તેનું ધ્યાન રાખે. જો કોઈ ખોટો આકોશ કરે, તો તેના પ્રત્યે પણ રોષ ન કરે પરંતુ ગાળ દેનાર પ્રત્યે સાધક વિચારે કે જેની પાસે જે હોય તે જ આપે. આ રીતે આકોશ વચનનો પ્રતિકાર કરવા સમર્થ હોવા ઇતાં તેનો ઉત્તર ન આપે પરંતુ ધીર અને ક્ષમાશીલ થઈ અર્જુનમાણી અણગારની જેમ તેને સમભાવથી સહન કરે. આ રીતે કર્માની નિર્જરાનું લક્ષ્ય રાખી આકોશ પરીષહ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે.

પઢિસંજલો (પ્રતિસંજ્વલન) :— (૧) આકોશ અને ધાત સામે પ્રત્યાધાત કરવો, તે સામે પ્રતિસંજ્વલન છે. (૨) બદલો લેવા માટે ગાળની સામે ગાળ દેવી, એ પ્રતિસંજ્વલન છે.

ગામકંટગા (ગ્રામકંટક) :— કાનમાં કાંટાની જેમ ખૂંચતી પ્રતિકૂળ ભાષા અથવા ગ્રામીણ અસંસ્કારિત લોકોના વચનરૂપી કાંટા.

(૧૩) વધ પરીષહ :-

૨૬   હાઓ ણ સંજલે ભિક્ખૂ, મણ પિ ણ પાઓસએ ।
                તિતિક્ખં પરમ ણચ્ચા ભિક્ખુધમ્મં વિચિતે ॥૨૬॥

શાલ્દાર્થ :— ભિક્ખૂ = સાધુને, હાઓ = કોઈ મારે તો પણ, ણ સંજલે = તેના પર શુસ્સે ન થાય, મણ પિ = મનમાં પણ, ણ પાઓસએ = તેના પર કોધ ભાવ ન રાખે, રોષ ન કરે, તિતિક્ખં પરમ = સહન ન કરવું, એ સાધુનો ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે, પરમ કર્તવ્ય છે, ણચ્ચા = એવું જાણીને, ભિક્ખુધમ્મં = શ્રમણ ધર્મનો, યતિધર્મનો, વિચિતે = વિચાર કરે, પાલન કરે.

ભાવાર્થ :— કોઈ મારે પીટે તો તેના પ્રત્યે ભિક્ષુ કોધભાવ પ્રગટ ન કરે અને મનમાં પણ કોધભાવ લાવે નહીં. ક્ષમાભાવ રાખે, એ જ સાધુનો પરમ ધર્મ છે. એમ જાણી સાધુધર્મનું ચિંતન કરે અર્થાત્ ક્ષમારૂપ સાધુધર્મમાં જ સ્થિર રહે.

૨૭   સમણ સંજય દંત, હળિજ્જા કોઈ કત્થર્ઝ ।
                ણાથી જીવસ્સ ણાસુ ત્તિ, એવ પેહેજ્જ સંજએ ॥૨૭॥

શાલ્દાર્થ :— દંત = પાંચ ઈન્ડ્રિયોનું દમન કરનારો, સંજય = સંયમવાન, યતનાશીલ, સભ્યકુ પ્રયત્ન કરનાર, સમણ = તપસ્વી સાધુને, કોઈ = કોઈ પણ વ્યક્તિ, કત્થર્ઝ = ક્યારે ય પણ, કોઈ પણ

સ્થળે, હળિજ્જા = મારે, જીવનથી રહિત કરે, મારપીટ કરે તો, જીવસ્સ = જીવનો, ણાસુત્તિ = કયારે ય નાશ, ણત્થિ = થતો નથી, એવં = આ રીતે, સંજાએ = સાધુ, પેહેજ્જ = વિચારે, ચિંતન કરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી અને ઈન્દ્રિય વિજ્યી શ્રમણને જો કોઈ કયારેય મારે-પીટે, પ્રહાર કરે અથવા પ્રાણોથી રહિત કરે, તો તે એ વિચારે કે, "આત્માનો નાશ તો થતો જ નથી, હું તો અમર છું, દેહનો જ વિનાશ થાય છે."

વિવેચન :-

કોઈ દુષ્ટ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર, તલવાર, સાંબેલું, મુદ્ગર, લાકડી આદિ શસ્ત્રોથી સાધકને મારે, તો પણ મારનાર ઉપર લેશમાત્ર કોઇ ન કરે અને આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે. આજે મને નિમિત્ત બનાવીને તે બાલજીવ કર્માનો બંધ કરે છે. તેમા મારાં જ પૂર્વોપાર્જિત કર્મ કારણરૂપ છે. તેના પ્રત્યે કોઇ કરવો, તે યોગ્ય નથી. જો કોઈ દુષ્ટ વ્યક્તિન સાધુને ગાળ દે, તો તે વિચારે કે મને માત્ર ગાળ જ દે છે, મારતો તો નથી. જ્યારે તેને મારે, ત્યારે તે વિચારે કે મારા શરીરને જ મારે છે પરંતુ મારા આત્માને કે સંયમને તો હણી શકતો નથી. આ શરીર પાણીના પરપોટા સમાન નાશવંત છે. આ મારા સંયમી જીવનને હું શુભ પરિણામોથી સુરક્ષિત રાખું, આ રીતે વિચારી સમભાવમાં કે જ્ઞાતાદ્ધા ભાવમાં ટકી રહે. સાધુને કુહાડાથી કાપવામાં આવે અથવા ચંદનનો લેપ કરવામાં આવે, આ બંને સ્થિતિમાં સમભાવપૂર્વક રહેનાર સાધક વધ પરીષ્ઠ ઉપર વિજ્ય મેળવે છે.

વધ એટલે લાકડી, ચાબુક અને નેતર આદિથી પ્રાણીઓને મારવા – પીટવા અથવા આયુ, ઈન્દ્રિય અને શાસોચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણોનો વિયોગ કરાવવો.

ભિક્ખુધમ્મં :- સાધુધર્મ. આ શબ્દ પ્રયોગથી ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, આદિ દશવિધ શ્રમણધર્મનું કથન છે.

સમર્ણ :- (૧) શ્રમણ-સાધના માટે આધ્યાત્મિક શ્રમ અને તપ કરે, તે શ્રમણ. (૨) સમન-સમ મનવાળો. જેનું મન રાગ – દ્વેષ વગેરે પ્રસંગોમાં સમ હોય છે, એટલે જે સમત્વમાં સ્થિર છે, તે સમન છે. (૩) શમન કરનાર – જેણે કષાયો તેમજ અયોગ્ય વૃત્તિઓનું શમન કરી લીધું છે, જે ઉપશમ, ક્ષમાભાવ અને શાંતિનો આરાધક છે, તે શમન.

(૧૪) ચાચના પરીષ્ઠ :-

૨૮ દુક્કરં ખલું ભો ણિચ્ચં, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।
સવ્વં સે જાઇયં હોઇ, ણત્થિ કિંચિ અજાઇયં ॥૨૮॥

શાંદાર્થ :- ભો = હે શિષ્ય !, અણગારસ્સ = ઘરભારના ત્યાગી, ભિક્ખુણો = ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર સાધુનું જીવન, ખલું = ચોક્કસ, દુક્કરં = બહુ જ કઠણ છે, સે = તેને, સવ્વં = બધા જ આહાર,

ઉપકરણ વગેરે, ણિચ્ચં = સદા, જાઇયં હોઇ = માંગવાથી જ મળે છે, માંગીને જ લેવાના હોય છે, અજાઇયં = માંગ્યા વગર, આજ્ઞા લીધા વિના, કિંચિ = કોઈ પણ વસ્તુ, ણંથિ = મળતી નથી.

ભાવાર્થ :- વાસ્તવમાં અણગાર બિક્ષુની આ ચર્ચા હંમેશાં કઠિન જ હોય છે કે તેને વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર વગેરે બધું યાચનાથી મળે છે. તેને કંઈ પણ માંગ્યા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

૨૯ ગોયરગ પવિદૃસ્સ, પાણી ણો સુપ્પસારએ ।
સેઓ અગારવાસુ ત્તિ, ઇહ ભિકખૂ ણ ચિંતએ ॥૨૯॥

શાલ્લાર્થ :- ગોયરગ પવિદૃસ્સ = ગોયરી માટે ગયેલા સાધુનો, પાણી = હાથ, ણો સુપ્પસારએ = સહજ રીતે લંબાતો નથી, અગારવાસુ ત્તિ = ગૃહસ્થાશ્રમ જ, સેઓ = સારો છે, ઇહ = આ રીતે, ભિકખૂ = સાધુ, ણ ચિંતએ = વિચાર પણ ન કરે.

ભાવાર્થ :- ગોયરી માટે ગૃહસ્થના ઘરમાં આવેલા સાધુને પોતાનો હાથ લાંબો કરવો, તે સરળ નથી. તે ઘણું કઠિન છે. આના કરતાં તો "ગૃહસ્થવાસ એ જ શ્રેષ્ઠ છે" એમ બિક્ષુ ચિંતવે નહિ, વિચારે નહીં.

વિવેચન :-

બિક્ષુને વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, પાણી, ઉપાશ્રય આદિ પ્રાપ્ત કરવાં માટે ગૃહસ્થો પાસે યાચના કરવી પડે છે. તે યાચનામાં દીનતા, હીનતા, ખુશામત, વાચાળતા વગેરે હોતા નથી. વિવેક અને સદાચારપૂર્વક સ્વધર્મ પાલનાર્થે કે સંયમયાત્રાના નિર્વાહ અર્થે યાચના કરવી, તે સાધુનો ધર્મ છે. આમ જે વિધિપૂર્વક આત્મભ્રાવમાં રમણ કરતાં દરેક વસ્તુની યાચના કરીને જ ગ્રહણ કરે અને આ રીતે યાચના કરવામાં લજાનો અનુભવ કરે નહીં, તે યાચના પરીષહ વિજયી બને છે.

પાણી ણો સુપ્પસારએ :- યાચના કરનારે બીજાની સામે હાથ લાંબો કરીને માંગવું કે 'મને આપો', એ ખૂબ જ કઠિન છે. કોઈ પણ વસ્તુની યાચના કરવી, એ એક પ્રકારના મરણ સમાન છે, માટે તેને પરીષહમાં સ્થાન આપ્યું છે.

(૧૫) અલાભ પરીષહ :-

૩૦ પરેસુ ઘાસમેસિજ્જા, ભોયણે પરિણિદ્વિએ ।
લદ્ધે પિંડે અલદ્ધે વા, ણાણુતપ્પેજ્જ પંડિએ ॥૩૦॥

શાલ્લાર્થ :- ભોયણે = ભોજન, પરિણિદ્વિએ = તૈયાર થઈ જવા પર, પરેસુ = ગૃહસ્થોને ત્યાં, ઘાસ = આહારની, એસિજ્જા = યાચના કરે, પિંડે = આહાર, લદ્ધે = મળે, વા = કે, અલદ્ધે = ન મળે તો પણ, પંડિએ = પ્રશ્નાવાન સાધુ, ણાણુતપ્પેજ્જ = ખેદ કરે નહીં કે, દુઃખી થાય નહીં.

ભાવાર્થ :- ગૃહસ્થો માટે તૈયાર થયેલાં ભોજનમાંથી બિક્ષુ આહારની ગવેષણા કરે. આમ ગવેષણા

કરતાં આહાર મળે કે ન મળે તો પણ પ્રજ્ઞાવાન સાધુ ક્યારે ય ખેદ કરે નહિં, દુઃખી થાય નહીં.

૩૧ અજ્જેવાહં ણ લબ્ધામિ, અવિ લાભો સુએ સિયા ।
                જો એવં પડિસંચિકન્હે, અલાભો તં ણ તજ્જએ ॥૩૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહં - મને, અજ્જેવ - આજે, ણ લબ્ધામિ - આહાર નથી મળ્યો તો, સુએ - કાલે, અવિ - તો હવે, લાભો - આહાર પાણીનો લાભ, સિયા - થઈ જશે, જો - જે સાધુ, એવં - આ રીતે, પડિસંચિકન્હે - વિચાર કરીને દીનભાવ નથી લાવતો, સંતોષ ધારણ કરે, તં - તેને, અલાભો - આલાભ પરીષહ, નહીં મળવાનું દુઃખ, ણ તજ્જએ - સત્તાવતું નથી, મનને કૃષ્ણ કરતું નથી.

ભાવાર્થ :- 'આજે મને ભિક્ષામાં કંઈ મળ્યું નથી પરંતુ સંભવ છે કે કાલે મળી જશે', આ પ્રમાણે ચિંતન કરનારને અલાભનો પરીષહ ત્રાસ આપતો નથી, દુઃખનું કારણ બનતો નથી.

વિવેચન :-

અનેક ક્ષેત્રોમાં વિચારતાં ભિક્ષુને કદાચ ધનાઢ્ય, ગરીબ કે મધ્યમ ધરોમાં ગોચરી માટે જતાં ભિક્ષા ન મળે તો મનમાં જરા પણ સંકલેશ ન કરે. તે દાતાની પરીક્ષા કરવાની ઉત્સુકતા પણ રાખે નહીં. ભિક્ષા ન મળે, ત્યારે ક્ષેત્ર કે વ્યક્તિની નિંદા કરે નહીં પરંતુ અલાભમાં પણ 'મને તપનો લાભ છે', એમ વિચારે. વળી સમતાભાવ રાખીને બીજીવાર કથારેક મળી જશે, એવી આશાથી સંતોષવૃત્તિ રાખે. આ પ્રમાણે અલાભની પીડાને જે સહન કરે, તે અલાભ પરીષહ વિજય છે.

(૧૬) રોગ પરીષહ :-

૩૨ ણચ્ચા ઉપ્પઝ્યં દુક્ખં, વેયણાએ દુહંદ્રીએ ।
                અદીણો ઠાવએ પણં, પુદ્રો તત્થહિયાસએ ॥૩૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- દુક્ખં = રોગનાં દુઃખો, ઉપ્પઝ્યં = ઉત્પન્ન થયેલાં, ણચ્ચા = જાણીને, વેયણાએ = વેદનાથી, દુહંદ્રીએ = દુઃખી થયેલા સાધુ, દુઃખમાં રહેલા ભિક્ષુ, અદીણો = અદીન ભાવથી, પણં = પોતાની બુદ્ધિને, ઠાવએ = સ્થિર રાખે, તત્થ = રોગાવસ્થામાં, પુદ્રો = કષ્ટ થવા છતાં પણ, અહિયાસએ = સમભાવથી સહન કરે છે.

ભાવાર્થ :- શરીરમાં અત્યંત દુસ્સહ્ય વેદના કરનાર કોઈ રોગને ઉત્પન્ન થયેલો જાણી પ્રજ્ઞાવાન મુનિ તે દુઃખમાં પણ દીનભાવ ન કરે પરંતુ દીનતારહિત અર્થાતું પ્રસન્નભાવમાં આત્માને સ્થિર કરે અને સમભાવથી સહન કરે.

૩૩ તેગિચ્છં ણાભિણંદેજ્જા, સંચિકખહત્તગવેસએ ।
                એવં ખુ તસ્સ સામળં, જં ણ કુજ્જા, ણ કારવે ॥૩૩॥

શાંદાર્થ :- અત્તગવેસએ = આત્મશોધક મુનિ, તેગિચ્છં = ઈલાજની, ઉપચારની, જાભિણંદેજ્જા = ઈચ્છા પણ ન કરે, ચાહના પણ ન કરે, સંચિકખ = સમાવિપૂર્વક સહન કરે, જં = જે, ણ કુજ્જા = રોગની સારવાર કે ઉપચાર પોતે ન કરે, ણ કારવે = બીજા પાસે ન કરાવે, એવં ખુ = એમાં જે, સહનશીલતામાં જે, તસ્સ = તે સાધુની, સામળણ = સાધુતા છે.

ભાવાર્થ :- આત્મશોધક મુનિ રોગ થાય ત્યારે ઔષધની ચાહના કરે નહિ, પરંતુ કર્માનો વિચાર કરી આત્મભાવમાં રમણ કરે, અધ્યાત્મભાવને પ્રાત કરે. જે સાધક ચિકિત્સા કરે નહીં, કરાવે નહિ કે અનુમોદન પણ ન કરે, પરંતુ સમાવિપૂર્વક રહે, તે જ ખરેખર તેની સાધુતા છે.

વિવેચન :-

સાધક કોઈ વિરુદ્ધ આહાર કે પાણીના કારણો કે અન્ય કોઈ કારણોથી શરીરમાં રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે ઉદ્વિગ્ન થાય નહીં પરંતુ અશુચિ પદાર્થોના સ્થાનરૂપ, અનિત્ય તેમજ શરણરહિત (રક્ષણ ન કરી શકાય તેવા) આ શરીર પ્રત્યે નિઃસ્પૂહી થઈ જાય અને રોગની દવા કરાવવાનો સંકલ્પ પણ કરે નહિ. તે બિમારીને પ્રસન્તાપૂર્વક સહન કરે. આમ, અનેક બિમારીઓ ઉદ્યમાં આવવા છતાં પણ જે સાધક સંયમમાં સ્થિર રહે, રોગાધીન થઈ સંયમ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહીં, તે રોગ પરીષહ વિજયી કહેવાય છે.

જં ણ કુજ્જા ણ કારવે :- રોગનો તીવ્ર ઉદ્ય થવા છતાં પણ મુનિ ચિકિત્સા કરે નહીં અને કરાવે પણ નહીં, જિનકલ્પી, પ્રતિમાધારી સાધુ કોઈ ચિકિત્સા કરે નહિ, કરાવે પણ નહીં પરંતુ સ્થવિરકલ્પી સાધુ માટે એકાંત નિષેધ નથી કારણ કે દરેક સાધુની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ, યોગ્યતા તેમજ સહનશક્તિ એક સરખી નથી હોતી, માટે સ્થવિરકલ્પી મુનિએ જ્યાં સુધી શક્ય હોય, ત્યાં સુધી સહન કરવું જોઈએ, પરંતુ સહન શક્તિના અભાવમાં ગુરુ આજ્ઞાથી સ્થવિરકલ્પી મુનિ રોગનો યથાયોગ્ય ઉપચાર કરાવી શકે છે. શાસ્ત્રમાં શૈલક રાજર્ધિ વગેરેનાં વર્ણનમાં ઔષધ ઉપચાર કરાવવાનું વર્ણન છે.

(૧૭) તૃણાસ્પર્શ પરીષહ :-

૩૪ અચેલગસ્સ લૂહસ્સ, સંજયસ્સ તવસ્સિસણો ।
તણેસુ સયમાણસ્સ, હુજ્જા ગાયવિરાહણા ॥૩૪॥

શાંદાર્થ :- અચેલગસ્સ = ઓછાં વસ્ત્રોવાળા કે વસ્ત્ર રહિત, લૂહસ્સ = રૂક્ષ શરીરવાળા, રૂક્ષ આહારથી જીવનારા, સંજયસ્સ = સંયમી, તવસ્સિસણો = તપસ્વી મુનિને, તણેસુ = તૃણો પર, તૃણોના સંથારા પર, સયમાણસ્સ = સૂવાથી, ગાય વિરાહણા = શરીરમાં પીડા, હુજ્જા = થાય છે.

ભાવાર્થ :- વસ્ત્ર વિના રહેનાર અથવા અલ્પવસ્ત્રવાળા અને રૂક્ષ શરીરવાળા કે રૂક્ષ આહાર કરનાર સંયમપાલક તપસ્વી સાધુને ધાસ પર સૂવાથી શરીરમાં પીડા થાય છે.

૩૫ આયવસ્સ ણિવાએણં, અડલા હવઙ વેયણ ા।
એવં ણચ્ચા ણ સેવંતિ, તંતુજં તણતજ્જયા ॥૩૫॥

શાલ્દાર્થ :- આયવસ્સ = અત્યંત તાપ, તડકો, ણિવાએણ = પડવાથી પણ, અડલા = ઘણી, અત્યાધિક, વેયણ = વેદના, હવઙ = થાય છે, એવં = આવાં ઘણાં કષ્ટો સંયમમાં થાય જ છે. તેને, ણચ્ચા = જાણીને, વિચાર કરીને, તણતજ્જયા = તૃષ્ણ અને તાપનાં કષ્ટો આવવા છતાં પણ, તંતુજં = મર્યાદાથી વધારે વસ્ત્રો કે ગૃહસ્થોનાં વસ્ત્રો, ણ સેવંતિ = સેવન નથી કરતા.

ભાવાર્થ :- અતિ ગરમી પડવાથી અચેલ કે અલ્પ વસ્ત્રધારી બિક્ષુને ઘણી વેદનાઓ થતી જ રહે છે. તે બધી વેદનાઓ તો કર્મ નિર્જરા માટે સ્વીકારી છે, આવી વેદનાઓ તો થવાની જ છે, એમ વિચારીને તૃષ્ણસ્પર્શથી પીડિત હોવા છતાં પણ મુનિ મર્યાદા ઉપરાંત વસ્ત્રનો સ્વીકાર કરે નહીં

વિવેચન :-

તૃષ્ણ શબ્દથી સૂકું ઘાસ, દર્ભ, કાંકરા, કાંટા આદિ ખૂંચવાવાળા જેટલા પદાર્થો છે, તે સર્વનું ગ્રહણ થાય છે. આવા તૃષ્ણાદિ ઉપર સૂવા, બેસવામાં તેના ખૂંચવાથી, શરીર છોલાઈ જવાથી કે કઠોર સ્પર્શ થવાથી જે પીડા થાય છે; તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરવી, તે તૃષ્ણ સ્પર્શ પરીષહ જય છે.

તૃષ્ણ પરીષહ વિજય માટેનું દષ્ટાંત :- શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજીના પુત્ર ભદ્રે કામભોગોથી વિરક્ત બનીને સ્થવિરો પાસે સંયમ અંગીકાર કર્યો. કાલાન્તરે એકલાવિહારી પ્રતિમા અંગીકાર કરી, તે વૈરાજ્ય (રાજ્યની અવ્યવસ્થાવાળા) દેશમાં ગયો. 'આ કોઈક રાજ્યનો ગુમચર છે', એમ સમજી રાજ્ય કર્મચારીઓએ તેને પકડી લીધો. તેને પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે પણ તે મુનિને મૌન રહેલા જોઈ તેને તલવાર અને ભાલાની તીક્ષ્ણ ધારથી ધાયલ કર્યો. લોહી ટપકતાં ધા ઉપર મીઠાનું પાણી છાંટયું અને દર્ભથી તેના શરીરને ઢાંકી ખાડામાં નાંખી દીધું. આમ છતાં ભરમુનિએ સમભાવપૂર્વક આ પરીષહ સહન કર્યો.

૧૮) જલ-મલ પરીષહ :-

૩૬ કિલિણગાએ મેહાવી, પંકેણ વ રણ વા ।
ધિંસુ વા પરિયાવેણ, સાયં ણો પરિદેવએ ॥૩૬॥

શાલ્દાર્થ :- ધિંસુ = ઉનાળાની ઋતુથી, તાપથી થતાં, પરિયાવેણ = પરસેવા વગેરેનું કષ્ટ, પંકેણ = મેલથી, પરસેવાથી, ભીના મેલથી, વ = અથવા, રણ = રજીથી, સૂકા મેલથી, કિલિણગાએ = શરીર દેપાય જાય, આ બધા મેલથી શરીર ભરાઈ જાય, મેહાવી = બુદ્ધિમાન સાધુ, સાયં = શરીર સુખને માટે, ણો પરિદેવએ = બેદ ન કરે, દીનતા ન કરે, દુઃખી ન થાય.

ભાવાર્થ :- શ્રીભરતુમાં પરસેવાની ભીનાશથી કે મેલથી શરીર વિમ થઈ જાય અથવા અત્યંત ગરમી પડવાથી શરીરમાં બળતરા થાય, તો પણ બુદ્ધિમાન સાધુ કયારે ય શાતા - સુખ માટે દીનતા

દેખાડે નહીં, વ્યાકુળ થાય નહીં અને શીતલતા માટે ઉત્સુક બને નહીં .

૩૭   વેએજ્જ ણિજ્જરાપેહી, આરિયં ધમ્મઽણુત્તરં ।
                જાવ સરીરભેડ ત્તિ, જલ્લં કાએણ ધારએ ॥ ૩૭ ॥

શાલ્લાર્થ :- અણુત્તરં = સર્વ શ્રેષ્ઠ, પ્રધાન, આરિયં = આર્ય, તીર્થકર કથિત, ધમ્મ = શ્રુત ચારિત્રદુપ ધર્મ (પ્રામ કરીને), વેએજ્જ = સહન કરે, વેદન કરે, ણિજ્જરાપેહી = નિર્જરાના લક્ષ્યથી, કર્મ નિર્જરાના ઈચ્છુક, જાવ = જ્યાં સુધી, સરીરભેડ ત્તિ = શરીરનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધી, છુંનપર્યત, કાએણ = આ શરીરથી, શરીર પર, જલ્લં = પરસેવો વગેરેને, ધારએ = રહેવા દે, ધુએ નહીં, સાફ કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર ધર્મને પામીને કર્મક્ષયનો ઈચ્છુક મુનિ મેલજનિત પરીષહને સહન કરે. જ્યાં સુધી શરીર ન ધૂટે અર્થાત્ અંતિમ ક્ષાણ સુધી શરીર પર મેલને ધારણ કરે, તેના પ્રત્યે ધૃત્ણા કરે નહિ પણ તેને સમભાવથી સહન કરે.

વિવેચન :-

'જલ્લ'નો અર્થ છે પરસેવો અને તેનાથી થતો મેલ. ગ્રીભ્રાતૃમાં સૂર્યના પ્રખર તાપથી ઉત્પન્ન થતાં પસીનાની સાથે ધૂળ ચોંટનાં મેલ જામી જાય છે. મુનિ તેને દૂર કરવા પાણીથી સ્નાન કરવાની ઈચ્છા કરે નહીં. તે મેલ અને પરસેવાથી ભરેલા શરીરથી ઉદ્દિગન થયા વિના સમભાવપૂર્વક તેને સહન કરે અને સમ્યગ્રદ્ધન, જ્ઞાન અને ચારિત્રદુપી ભાવ જગ્યથી સ્નાન કરી, આત્માના કર્મમલ દૂર કરવા માટે નિરંતર ઉદ્ઘત રહે. આવી રીતે શરીર શુદ્ધિથી નિરપેક્ષ મુનિ જલ્લ (મેલ) પરીષહનો વિજેતા કહેવાય છે.

(૧૬) સત્કાર પુરસ્કાર પરીષહ :-

૩૮   અભિવાયણમબ્ધુદ્વાણં, સામી કુજ્જા ણિમંતણં ।
                જે તાઇં પડિસેવંતિ, ણ તેસિં પીહએ મુણી ॥ ૩૮ ॥

શાલ્લાર્થ :- સામી = રાજા વગેરે દ્વારા, કુજ્જા = કરેલાં, અભિવાયણ = નમસ્કાર, અબ્ધુદ્વાણ = સત્કાર - સમ્ભાન તથા, ણિમંતણ = ભિક્ષાને માટે નિમંત્રણ મળે, તાઇં = તેને, જે = જો, પડિસેવંતિ = સેવન કરે છે, સ્વીકાર કરે, ભોગવે, તેસિં = તેની, મુણી = મુનિ, ણ પીહએ = ચાહના, ઈચ્છા - લાલસા ન કરે.

ભાવાર્થ :- રાજા વગેરે શાસકવર્ગીય લોકો તેમજ શ્રીમંતો અભિવાદન કરે તથા સત્કાર-સન્માન કરી ભોજન, નિવાસ આદિનું નિમંત્રણ આપે, તો પણ આત્માર્થી મુનિ સત્કાર કે સન્માનની સ્પૃહ કરે નહિ.

૩૯   અણુક્કસાઈ અપ્પિચ્છે, અણાએસી અલોલુએ ।
                રસેસુ ણાણુગિજ્જિજ્જા, ણાણુતપ્પેજ્જ પણંવં ॥ ૩૯ ॥

શાલ્લાર્થ :- અણુક્કસાઈ = અલ્પ કષાયવાળા, અપ્પિચ્છે = અલ્પ ઈચ્છાઓવાળા, સત્કાર,

સન્માન વગેરેની ઈચ્છા ન કરનારા, અણાએસી = અજ્ઞાત ઘરોમાંથી બિક્ષા લેનારા, અલોલુએ = લોલુપતા રહિત, પણવં = બુદ્ધિમાન સાધુ, રસેસુ = સ્વાદિષ્ટ ભોજનમાં, ણાળુણિજ્ઞાજ્જા = આસક્તિ ન રાખે, સંતોષ રાખે, ણાળુતાપ્યેજ્જ = કયારે ય સારા પદાર્થ ન મળે, તો ખેદ ન કરે.

ભાવાર્થ :- પ્રજ્ઞાવાન મુનિ સત્કાર - સન્માન મળે, તો પણ માન કે કોઈ વગેરે કખાયોને અને ઈચ્છાઓને ઘટાડે પરંતુ વધારે નહિ, કોઈનું નિમંત્રણ મળે, તો પણ અજ્ઞાત ઘરોમાંથી નિર્દોષ બિક્ષા પ્રાપ્ત કરે, રસલોલુપ ન થાય અને કોઈ પણ ઈન્દ્રિય વિષયોનો સંયોગ થાય, તો તેમાં અનાસક્ત ભાવ રાખે, ગૃહ્ણિભાવ કરે નહીં.

વિવેચન :-

સત્કારનો અર્થ પૂજા, પ્રશંસા છે અને પુરસ્કારનો અર્થ અભ્યુત્થાન, આસનપ્રદાન, અભિવાદન, નમન આદિ છે. સત્કાર - પુરસ્કાર મળતાં વધારે મળવાની ચાહના કરે નહીં. તેનાથી અહું - ભાવની વૃદ્ધિ પણ કરે નહીં. જે સાધક આ બંને દૂષણથી દૂર રહે છે, તે સત્કાર - પુરસ્કાર પરીષહનો વિજેતા કહેવાય છે.

અણુક્કસાઈ :- (૧) અનુત્કશાયી :- સત્કાર આદિ માટે ઉત્કંઠાથી રહિત. (૨) અનુત્કષાયી :- જેને કખાયની તીવ્રતા ન હોય - અનુત્કટ કખાયી. (૩) અણુક્કષાયી :- સત્કાર આદિ ન કરનાર ઉપર કોઈ ન કરનાર અને સત્કારાદિની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે અહુંકાર ન કરનાર અથવા 'અણુક્કષાયી'નો અર્થ છે કોઈદિ અદ્યપક્કષાયવાળો.

અપ્યિચ્છે :- અદ્ય ઈચ્છાવાળા અથવા ઈચ્છારહિત. નિઃસ્પૃહ મુનિ, સત્કાર, પૂજા આદિની ઈચ્છા નહિ રાખનાર.

અણાએસી (અજ્ઞાતેધી) :- (૧) જે મુનિ જ્ઞાતિ, કુળ, તપ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિનો પરિચય આપ્યા વિના જ અજ્ઞાતપણે આહારાદિની એષણા કરે છે. (૨) અજ્ઞાત - અપરિચિત કુળોમાં આહારાદિની એષણા કરનાર.

કેટલાક અસત્કાર - પુરસ્કારને પરીષહ ગણે છે. ગાથામાં સત્કાર - પુરસ્કાર મળવાની પ્રમુખતાએ આ પરીષહનો ભાવાર્થ કર્યો છે. ન મળવાનો અર્થ કરીએ તો તે અંતરાય કર્મનું કારણ થશે અને તેનો પ્રતિકૂળ પરીષહમાં સમાવેશ થશે. તે ભગવતી સૂત્રથી અને પરંપરાથી વિપરીત થઈ જશે. જેમ સ્ત્રીનો સંયોગ મળવાથી સ્ત્રીપરીષહ થાય, તેમ સત્કાર - પુરસ્કારનો સંયોગ મળવાથી, સત્કાર - પુરસ્કાર પરીષહ થાય છે કારણ કે બંને અનુકૂળ પરીષહ છે.

(૨૦) પ્રજ્ઞા પરીષહ :-

૪૦ સે ણૂણ મએ પુષ્વં, કમ્માડણાણફલા કડા ।
જેણાહં ણાભિજાણામિ, પુઢો કેણઇ કણહુઇ ॥૪૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ણૂણ = ચેક્કસ જ, મએ = મેં, પુષ્વં = પૂર્વભવમાં, અણાણફલા = અજ્ઞાન ફળવાળાં, કમ્મા = કર્મા, કડા = કર્યા છે, જેણ = જેનાથી, અહં = હું, કેણઇ = કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા, કણહુઇ = કોઈ

વિષયમાં, પુડ્ઢો = પૂછવામાં આવતાં, ણાભિજાણામિ = સારી રીતે જવાબ આપી શકતો નથી.

ભાવાર્થ :- મેં ખરેખર પૂર્વકાળમાં અજ્ઞાનરૂપી ફળ આપનારાં કર્મો કર્યા છે. જેના કારણે હું કોઈના દ્વારા કોઈ પણ વિષયમાં પૂછવામાં આવે, ત્યારે કોઈ પણ જવાબ આપવા શક્તિમાન થતો નથી.

૪૧   અહ પચ્છા ઉઝ્જંતિ, કમ્મા ણાણફલા કડા ।
                એવમસ્સાસિ અપ્પાણ, ણચ્ચા કમ્મવિવાગયં ॥૪૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહ પચ્છા = હવે પછી, કડા = કરેલાં, ક્ષયોપશમ થયેલાં, ણાણફલા = જ્ઞાન ફળદાયી, કમ્મા = કર્માનો, ઉઝ્જંતિ = સંયોગ થશે જ, એવં = આ રીતે, કમ્મવિવાગયં = કર્મ વિપાકને, ણચ્ચા = જાણી, વિચારીને, અપ્પાણ = આત્માને, અસ્સાસિ = આશ્વશ્ત કરે, આશાવાદી રહી પુરુષાર્થ કરે.

ભાવાર્થ :- હવે પછી સંયમ – તપમાં અને જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ કરવાથી જ્ઞાનફળ આપનાર કર્મ ક્ષયોપશમરૂપે પ્રગટ થશે જ. આ પ્રકારે કર્મના ઉદ્ય અને ક્ષયોપશમનાં પરિણામોને જાણી મુનિ પોતાના આત્માને આશ્વાસન આપે અને ખેદ ન કરે.

વિવેચન :-

પ્રજ્ઞા પરીષહ મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનના અલ્પ ક્ષયોપશમ તેમજ ઉદ્યની પ્રબળતાને કારણે ઉપસ્થિત થાય છે. તે સમયે મુનિ ધૈર્ય ધારણ કરી આશાવાદી રહે, ઉદ્ઘેગ ન કરે. ઉત્પન્ન થયેલા ખેદને દૂર કરવા માટે તે વિચાર કરે કે પુરુષાર્થ કરતાં કરતાં ભવિષ્યમાં ક્યારેક કર્મો હળવાં થતાં શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થશે અને મતિજ્ઞાન નિર્ભળ થશે, એવું સમાધાન કરીને તે ખેદથી બિન્ન થાય નહિ અને મળેલાં જ્ઞાનમાં પ્રસન્નતા કેળવી આગળ વધવા માટે પુરુષાર્થશીલ બને. ભગવતી સૂત્ર શ. ૮ ઉ. ૮ અનુસાર પ્રજ્ઞા પરીષહ જ્ઞાનાવરણીય – કર્મના ઉદ્યથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે આ બંને ગાથામાં વર્ણિત ભાવોની પુષ્ટિ કરે છે.

આ બંને ગાથાઓથી આ અર્થ સ્પષ્ટ હોવા છતાં પણ ઘણા વિદ્બાનો આ પરીષહને માન મોહનીયના ઉદ્યથી નિષ્પન્ન માને છે, પરંતુ તે વાસ્તવમાં પરીષહરૂપ થતો નથી અને કદાચ હોય તો પણ અનુકૂળ પરીષહ રૂપ હોય છે. જ્યારે, આ પ્રજ્ઞા પરીષહની પ્રતિકૂળ પરીષહમાં ગણના થઈ છે.

(૨૧) અજ્ઞાન પરીષહ :-

૪૨   ણિરદૃગમિ વિરાઓ, મેહુણાઓ સુસંવુડો ।
                જો સક્ખં ણાભિજાણામિ, ધમ્મં કલ્લાણ પાવગં ॥૪૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જો = જે હું હજુ સુધી, સક્ખં = સાક્ષાત્ જ્ઞાનથી, સ્પષ્ટ રૂપથી, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી,

કલ્લાણ = કલ્યાણકારી, ધમ્મં = ધર્મના સ્વરૂપને, પાવગં = અકલ્યાણકારી, પાપના સ્વરૂપને પણ, જાભિજાળામિ = જાણી શક્યો નથી (તે પછી), મિ = મારું, મેહુણાઓ = મૈથુન વગેરે, વિરાઓ = નિવૃત્ત થવું અને પ્રભ્રાચ્યર્ય પાળવું, સુસંકુડો = સમ્યક્ પ્રકારે આશ્રવોનો નિરોધ કરવો, ણિરદૃગં = વગેરે બધું વ્યર્થ જ છે.

ભાવાર્થ :- હું મૈથુન વગેરે સાંસારિક સુખોથી વ્યર્થ જ વિરક્ત થયો. ઈન્દ્રિય અને મનના વિષયોનો નિરર્થક ત્યાગ કર્યો, કારણ કે ધર્મ કલ્યાણકારી છે કે પાપકારી (અશુભ ફળ આપનાર) છે? એ હું પ્રત્યક્ષ તો કંઈ જોઈ શક્યો નથી અને જાણી શક્યો નથી, મુનિ એવું વિચારે નહિ.

૪૩   તવોવહાણમાદાય, પઢિમં પઢિવજ્જાઓ ।
                એવं પિ વિહરાઓ મે, છુતમં ણ ણિયદૃઝ ॥૪૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તવોવહાણ = ઉપધાન તપ, વિવિધ પ્રકારનાં તપ અનુષ્ઠાન, આદાય = સ્વીકાર કરીને, પઢિમં = સાધુની પ્રતિમાનો, પઢિવજ્જાઓ = સ્વીકાર કરતાં, એવં વિ = આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ આચારથી, વિહરાઓ = વિચરણ કરતાં પણ, મે = મારું, છુતમં = છદ્રસ્થપણું, અદ્વદ્ધપણું, વીતરાગ રહિત અવસ્થા, ણ ણિયદૃઝ = દૂર થતું નથી.

ભાવાર્થ :- હું તપશ્ચર્યા—આયંબિલ આદિ ઉપધાન કરું છું. સાધુની પ્રતિમાઓનું પણ પાલન કરું છું. આ રીતે વિશિષ્ટ સાધના પથ પર વિચરવા છતાં મારી છદ્રાવસ્થા દૂર થઈ નથી અર્થાત્ મને વિશિષ્ટ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયું નથી.

વિવેચન :-

અહીં અજ્ઞાનનો અર્થ સમસ્ત જ્ઞાનનો અભાવ નથી, પરંતુ વિશિષ્ટ અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ જ્ઞાનનો અભાવ છે. તેના કારણો સાધકના ચિત્તમાં અવૈર્ય ઉત્પન્ન થાય કે હું અખ્રાચ્યર્યથી વિરક્ત થયો, મેં દુષ્કર તપ કર્યા અને ધર્માદ્ધિનું આચારણ કર્યું, હું નિરંતર અપ્રમતા રહ્યું છું, તિરસ્કારયુક્ત વચનોને સહન કરું છું, તો પણ મારી છદ્રસ્થ અવસ્થા દૂર ન થઈ, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્માનો ક્ષય ન થયો, મને અતિશયજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું, આ પ્રકારનો વિચાર કરવો, તે પરીષહથી હાર સ્વીકારવા સમાન છે. આ પ્રકારનો વિચાર ન કરવો અને ધૈર્યથી સાધનામાં આગળ વધતાં પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રહેવું, આશાવાદી રહેવું, તે અજ્ઞાન પરીષહ વિજય છે.

તવહાણ (ઉપધાન) :- આગમોનું વિધિવત્ અધ્યયન કરતી વખતે પરંપરાગત વિધિ અનુસાર પ્રત્યેક આગમનાં નિશ્ચિત આયંબિલ આદિ તપ કરવાનાં હોય છે, તેને ઉપધાન કહે છે.

(૨૨) દર્શન પરીષહ :-

૪૪   ણતિથ ણૂણં પરે લોએ, ઇછું વાવિ તવસ્સણો ।
                અદુવા વંચિઓ મિ ત્તિ, ઇઝ ભિકખૂ ણ ચિંતાએ ॥૪૪॥

શાલદાર્થ :- ણૂળં = ખરેખર, પરે લોએ = પરલોક - જન્માંતર, વાવિ = અથવા, તવસ્સિસણો = તપસ્વીઓની, ઇછ્છી = ઋષિ, ણત્થિ = નથી, છે જ નહીં, અદુવા = એટલા માટે (સાધુપણું સ્વીકારી), વંચિઓ મિ ત્તિ = હું છેતરાઈ ગયો છું, ઇઝ = આ રીતે, ભિકખૂ = સાધુ, ણ ચિંતાએ = વિચાર કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- "પરલોક યોક્કસ નથી, તપસ્વીની ઋષિ પણ નથી, તેથી હું તો ધર્મના નામે છેતરાઈ ગયો છું." ભિક્ષુ એવું ચિંતન કરે નહીં.

૪૫ અભૂ જિણા અતિથિ જિણા, અદુવા વિ ભવિસ્સઝ ।
મુસ તે એવમાહંસુ, ઇઝ ભિકખૂ ણ ચિંતાએ ॥૪૫॥

શાલદાર્થ :- જિણા = જિનેશ્વર દેવ, અભૂ = ભૂતકાળમાં થયા છે, જિણા = વર્તમાનકાળમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જિનેશ્વર, અતિથિ = છે, અદુવા વિ = અથવા, ભવિસ્સઝ = ભવિષ્યમાં થશે, એવં = આ રીતે, તે = તે (ધર્મી લોકો), મુસં આહંસુ = અસત્ય જ કહું છે, ઇઝ = એમ, ભિકખૂ = સાધુ, ન ચિંતાએ = વિચાર ન કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- પૂર્વકાળમાં તીર્થકરો થયા હતા, વર્તમાનમાં તીર્થકર છે અને ભવિષ્યમાં તીર્થકરો થશે, એવું જે કહે છે, તે ખોટું જ કહે છે, ભિક્ષુ એવું ચિંતન કરે નહીં.

વિવેચન :-

અહીં દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન છે. તત્ સંબંધી પરીષહ, એ દર્શન પરીષહ છે. એકાંત કિયાવાદી વગેરે ઉફુક વાદીઓના વિચિત્ર મતને જાણીને સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ રાખવું, એ દર્શન પરીષહ વિજય છે. અથવા દર્શન વ્યામોહ ન થવો, તે દર્શન પરીષહ વિજય છે. જિનેશ્વર અથવા જિનેશ્વર કૃથિત જીવ, અજીવ, ધર્મ, અધર્મ, પરભવ આદિ પરોક્ષ હોવાથી તેને લગતા અશ્રદ્ધાના ભાવો કે વિચારો કરવા નહીં અને થર્ડ જીય તો તેને ટકાવવા નહીં, એ દર્શન પરીષહ જ્ય છે.

ઇછ્છી વાવિ તવસ્સિસણો :- તપશ્ચાર્યા આદિથી તપસ્વીઓને પ્રામ થતી અનેક પ્રકારની લઘિદ્ધાઓને ઋષિ કહે છે. ઔપપાતિક સૂત્રમાં આવી તપોજનિત અનેક ઋષિઓનો ઉલ્લેખ છે અને બૃહદ્વૃત્તિમાં ચરણરજથી સર્વરોગ શાંતિ, તૃણાગ્રથી સર્વકામ પ્રદાન, પ્રસ્વેદથી રત્નમિશ્રિત સુવર્ણવૃષ્ટિ, હજારો મહાશિલાઓને પાડવાની શક્તિ આદિ ઋષિઓનો ઉલ્લેખ છે.

દર્શન પરીષહના વિષયમાં આખાડાચાર્યની અશ્રદ્ધા અને તેને નિવારણ કરવા માટે સ્વર્ગથી આવેલા શિષ્યનું ઉદાહરણ અહીં જાણી લેવું જોઈએ.

પરીષહનો ઉપસંહાર :-

૪૬ એ પરીસહા સવ્વે, કાસવેણ પવેઝયા ।
જે ભિકખૂ ણ વિહણેજ્જા, પુઢો કેણઇ કણહુઇ ॥૪૬॥

-ત્તિ બેમિ।

શાલોદાર્થ :- એ = આ, પરીસહા સવ્વે = બધા પરીષહા, પવેઝયા = પ્રભુએ ફરમાવ્યા છે, કહ્યા છે, જે = જેના સ્વરૂપને જાણીને, ભિકખૂ = વૈર્યવાન સાધુએ, કળ્હુઇ = કયારે ય પણ, કયાં ય પણ, કેણિઃ = કોઈ પણ પરીષહ, પુછ્છો = ઉપસ્થિત થતાં, આવતાં, ણ વિહણ્ણેજ્જા = સંયમથી વિચલિત થાય નહીં.

ભાવાર્થ :- કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવાન મહાવીરે આ બધા પરીષહાનું પ્રરૂપણ કર્યું છે. તેને જાણીને ભિક્ષુ કયારેય કોઈ પણ પરીષહથી પરાજિત થાય નહીં પરંતુ એ દરેક પરીષહ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે.

—અમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

પરીષહ એ સાધકનું અમૃત છે. પ્રતિકૂળતા જ સાધકને દિન-પ્રતિદિન આગળ વધારે છે. સહનશીલતા સાધકની સાધનાનો માપદંડ છે. સહનશીલતા વિના સંયમ નથી, સંયમ વિના ત્યાગ નથી; ત્યાગ વિના વિકાસ નથી અને વિકાસ એ જ મનુષ્યજીવનની સફળતા છે. તપ સાધનામાં આવતાં કષ્ટોને સ્વેચ્છાથી સહન કરવાના હોય છે. પ્રતિક્રિયા કર્યા વિના જ સમભાવે તે કષ્ટનું વેદન કરી લેવું, તે પરીષહ વિજય છે. જે સાધક સાધનાની આ કસોટીમાંથી પાર ઉત્તરી જાય તે જ સાધક કલ્યાણ કરી શકે છે.

ગ્રીજું અદ્યાયન

ମରାଠିଆକୁ ପାଇଁ ଆଜିର ହାତରେ

परिचय :

પ્રસ્તુત તૃતીય અધ્યયનનું નામ 'ચતુરંગીય' છે. આ નામ અનુયોગદાર સૂત્રોક્ત નામ પ્રકરણના દસ હેતુઓમાં પ્રથમ પદને કારણે રાખવામાં આવ્યું છે. આ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથાનું પ્રથમ પદ છે— ચત્તારિ પરમંગાળિ... આ પદના આધારે ચતુરંગીય નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

અનાદિકાળથી પ્રાણીની સંસારયાત્રા ચાલી રહી છે. પ્રબળ પુષ્ટયરાશિ એકથી થાય, ત્યારે જીવને દુઃખ સંસારયાત્રાથી મુક્ત થવાનો દુર્લભ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. તે દુર્લભ અવસરના ચાર પ્રકાર છે, તેને જ ચાર પરમ દુર્લભ અંગ કહ્યા છે. પ્રબળ પુષ્ટ્યોદયના ઉદ્યે જીવને આ ચાર અંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે વ્યક્તિને એકસાથે ચારે ય અંગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે ધર્મની પૂર્ણ આરાધના કરીને આ સંસારયાત્રામાંથી મુક્તિ મેળવી શકે છે. એક પણ અંગની ખામી વ્યક્તિના જીવનને પૂર્ણ બનાવી શકતી નથી. ચાર અંગ આ પ્રમાણે છે – (૧) મનુષ્યત્વ (૨) સદ્ગર્મ શ્રવણ (૩) સદ્ગર્મમાં શ્રદ્ધા (૪) સંયમમાં પરાક્રમ. અહીં ચારે ય અંગોની દુર્લભતાનું કુમશ: પ્રતિપાદન છે.

સર્વ પ્રથમ આ અધ્યયનમાં મનુષ્યજન્મની હુલ્બુતાનું પ્રતિપાદન છ ગાથાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે. ભારતીય દર્શનોમાં એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્ય શરીર પ્રાત થયા વિના મોક્ષ, જન્મ મરણ, રાગદેષ અને કર્માથી મુક્તિ થઈ શકતી નથી. આ માનવ ટેહથી જ આત્મા પરમાત્મા બની શકે એટલી ઉત્ત્ય સાધના થઈ શકે છે, પરંતુ આ સંસારયાત્રામાં જીવ ક્યારેક નરકમાં અને ક્યારેક આસુરીયોનિમાં અનેક જન્મ મરણ કરે છે. મનુષ્યગતિમાં પણ ક્યારેક અત્યંત ભોગાસકત ક્ષત્રિય બને છે, તો ક્યારેક ચાંડાલ અને સંસ્કરણીન જ્ઞાતિઓમાં ઉત્પન્ન થઈ કોઈ પણ પ્રકારનો બોધ પ્રાત કરી શકતો નથી.

તિર્યંગતિમાં તો એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી આધ્યાત્મિક વિકાસનું પ્રથમ ચરણ પ્રાપ્ત કરવું પણ મુશ્કેલ બને છે. દેવો પણ ધર્મની આરાધના કરી શકતા નથી. નારકી જીવો ભીષણ દુઃખોથી સતત ઘેરાયેલા રહે છે, તેથી તેઓમાં સર્વર્મ વિવેક જાગૃત થતો જ નથી, તિર્યંગતિમાં કોઈક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી પ્રેરિત ધર્મારાધના કરી શકે છે પરંતુ તે અપૂર્ણ હોય છે. તે તેને મોક્ષના લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક બનતી નથી. મનુષ્યમાં ધર્મવિવેક જાગૃત થઈ શકે છે. પરંતુ અધિકાંશ મનુષ્યો વિષયસુખોની મોહનિદ્રામાં સૂતા રહી, સાંસારિક કામભોગોમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે અથવા સાધાનાવિહીન વ્યક્તિ કામભોગોની લોલુપતામાં સંપૂર્ણ જિંદગી વેડફી નાંખી પરમ હુર્લભ અંગોને મેળવવાની તકને ગુમાવી દે છે, આથી તેની દીર્ઘ જ્ઞાનરૂપાના વારંવાર ચાલ જ રહે છે.

કદાચ પૂર્વજન્મના પ્રભળ સંસ્કારો અને કષાયોની મંદતાને કારણે, પ્રકૃતિની ભદ્રતા, પ્રકૃતિની

વિનીતતા, અનુકંપા અને અમત્સરતા અર્થात् પરગુણસહિષ્ણુતા, આ ચાર કારણો દ્વારા મનુષ્યાયુનો બંધ થવાથી મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ કારણો મનુષ્યભવની દુર્લભતાનાં દરશાવ્યા હોય છે. નિર્યુક્તિકારે મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્તિની સાથે જીવનની પૂર્ણ સફળતા માટે બીજી પણ દરશાવ્યા હોય છે,

માણુસસખિત્ત જાઈ કુલરૂવારોગ આઉં બુદ્ધી ।

સવણુગગહ સદ્ધ, સંજમો ય લોગંમિ દુલ્લહાં ॥ ૧૫૯ ॥ ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ

જેમ કે (૧) ઉત્તમક્ષેત્ર (૨) ઉત્તમ જાતિ કુળ (૩) સર્વાંગ પરિપૂર્ણતા (૪) નીરોગિતા (૫) પૂર્ણાયુષ્ય (૬) બુદ્ધિમત્તા (૭) ધર્મશ્રવણ (૮) ધર્મ સ્વીકાર (ધર્મની સમજ) (૯) શ્રદ્ધા અને (૧૦) સંયમ.

મનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિને સૌથી મહત્વપૂર્ણ અને દુર્લભ કહી છે. મનુષ્ય દેહ પૂર્વકર્મના ફળથી મળે છે અને મનુષ્યત્વ આત્મશુદ્ધિથી મળે છે. આમ અહીં મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવું, એ અત્યંત દુર્લભ છે.

મનુષ્યત્વની સાથે બીજું દુર્લભ અંગ છે, ધર્મશ્રવણ, ધર્મશ્રવણની રૂચિ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં હોતી નથી. જે મહાઆરંભી અને મહાપરિગ્રહી હોય છે, તેને સદ્ધર્મશ્રવણની રૂચિ થતી જ નથી. પ્રાય: લોકો દુર્લભતમ મનુષ્યત્વને મેળવીને પણ ધર્મશ્રવણનો લાભ લઈ શકતા નથી. નિર્યુક્તિકારે કહું છે.

આલસ મોહડવના, થંભા કોહા પમાય કિવિણતા ।

ભયસોગા અન્નાણ, વકઅંબ કુઝહલા રમણ ॥ ૧૬૧ ॥ ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ

(૧) આળસ (૨) મોહ, પરિવારમોહ કે શરીરમોહને કારણે વિલાસિતામાં વ્યસ્ત રહેવું (૩) અવજા કે અવર્ણ—ધર્મશાસ્ત્ર કે ધર્માપદેશક પ્રતિ અવજા કે ગહીનો ભાવ (૪) સતંભ—જાતિ, કુળ, રૂપ, તપ, શ્રુત, લાભ, ઐશ્વર્ય, આદિનો મદ અહંકાર (૫) કોધ—અપ્રીતિ (૬) પ્રમાદ—નિદ્રા, વિકથા આદિ (૭) કૃપણતા—દ્રવ્યવ્યયની આશાંકા (૮) ભય (૯) શોક—ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગજનિત ચિંતા (૧૦) અજ્ઞાન—મિથ્યાધારણા (૧૧) વ્યાક્ષેપ—વ્યાકુળતા (૧૨) કુતૂહલ—ચિત્તની ચંચળતા, નાટક આદિ જોવાની વ્યાકુળતા (૧૩) રમણ—કીડા પરાયણતા. ઉપરોક્ત કારણો તેને ધર્મશ્રવણની રૂચિ પ્રગટ થવામાં બાધક બને છે.

સદ્ધર્મશ્રવણથી જ વ્યક્તિ હેય, જોય, ઉપાદેય, શ્રેય, અશ્રેય, હિતાહિત, કાર્યકાર્યનો વિવેક કરી શકે છે. મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી સદ્ધર્મશ્રવણ પરમ દુર્લભ છે.

શ્રવણ પછીનું ત્રીજું દુર્લભ અંગ છે શ્રદ્ધા—યત્થાર્થ દાઢિ, ધર્મનિષ્ઠા, તત્ત્વો પ્રતિ રૂચિ અને પ્રતીતિ. જેની દાઢિ મિથ્યા છે, તે સદ્ધર્મ, સત્થાસ્ત્ર તેમજ સત્યતત્ત્વને જાણવા છતાં તેમાં શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રૂચિ રાખતો નથી કદાચિત્ત સમ્યગુદાઢિને કારણે શ્રદ્ધા થઈ જાય તો પણ તેની ઋજુ પ્રકૃતિને કારણે સદ્ગુરુ અને સત્તસંગના અભાવમાં અથવા કુદાઢિ અને અજ્ઞાનીઓના સંગથી શ્રદ્ધાનો જુકાવ કુદર્મ તરફ થઈ શકે છે. ઘણીવાર વિપરીત ચિંતન તેમજ આગ્રહ વૃદ્ધિથી પણ નિર્મળ શ્રદ્ધા રહેવી મુશ્કેલ થઈ જવાને કારણે નિહિત

થઈ જાય છે, તેથી જ સાચી શ્રદ્ધા અર્થાત્ ધર્મનિષ્ઠા પરમ દુર્લભ છે.

અંતિમ દુર્લભ અંગ છે સંયમમાં પરાકરમ અર્થાત્ પુરુષાર્થ. ઘણા લોકો ધર્મશ્રવણ કરીને સમજને, શ્રદ્ધા પણ રાખે છે, પરંતુ તે દિશામાં તદનુરૂપ પુરુષાર્થ કરી શકતા નથી. આમ, જાણવું, સાંભળવું, શ્રદ્ધા કરવી, તે એક વાત છે, જ્યારે તેને કિયાન્વિત કરવું અર્થાત્ આચરણમાં મૂકુવું, તે બીજી વાત છે. સદ્ગમને કિયામય અર્થાત્ આચરણયુક્ત કરવામાં ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ, પ્રબળ સંવેગ, પ્રબળ નિર્વેદ (વૈરાગ્ય), ઉત્સાહ વગેરે અનિવાર્ય છે. દરેક વ્યક્તિમાં આ ગુણો હોતા નથી. આથી અહીં સંયમમાં પુરુષાર્થને દુર્લભ દર્શાવ્યો છે. જે પ્રામ થતાં અન્ય કંઈ જ પ્રામ કરવાનું બાકી રહેતું નથી માટે તેની જ ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરવાની હોય છે.

અધ્યયનના અંતમાં ૧૧મી થી ૨૦મી સુધીની ૧૦ ગાથાઓમાં દુર્લભ ચતુર્ંગ પ્રાતિની સાથે ધર્મનું અંતિમ ફળ મોક્ષ છે, તેમ દર્શાવ્યું છે.

• શ્રીજું અદ્યયન •

ચતુર્ંગીય

ચાર પરમ અંગોની દુર્લભતા :-

૧   ચત્તારિ પરમંગાળિ, દુલ્લહાણીહ જંતુણો ।
                માણુસત્તં સુઈ સદ્ગા, સંજમમ્મિ ય વીરિયં ॥૧॥

શાલ્દાર્થ :- ઇહ = આ સંસારમાં, જંતુણો = પ્રાણીને માટે, માણુસત્તં = મનુષ્યજન્મ, મનુષ્યત્વ,
સુઈ = ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ, સદ્ગા = ધર્મ પર શ્રદ્ધા, સંજમમ્મિ = સંયમમાં, વીરિયં = પરાક્રમ,
ધર્માચરણ, ચત્તારિ = આ ચાર, પરમંગાળિ = પરમ અંગોની, દુલ્લહાણીહ = પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં પ્રાણીમાત્રને ચાર પરમ અંગો પ્રાપ્ત થવાં દુર્લભ છે, -(૧) મનુષ્યત્વ (૨)
સદ્ગર્ભનું શ્રવણ (૩) સદ્ગર્ભમાં શ્રદ્ધા અને (૪) સંયમમાં પરાક્રમ.

વિવેચન :-

પરમંગાળિ :- અત્યંત નિકટના ઉપકારક તથા મુક્તિનાં કારણ હોવાથી મનુષ્યત્વાદિ પરમ અંગ છે.
આ ચારે અંગો મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ છે.

સુઈ સદ્ગા :- શ્રવણ અને શ્રદ્ધા, પ્રસ્તુત ગાથામાં માત્ર શ્રવણ અને શ્રદ્ધા શબ્દ છે પણ પ્રસંગાનુસાર અહીં
ધર્મ શ્રવણ અને સુદેવ સુગુરુ, સુધર્મની શ્રદ્ધા, એવો અર્થ કરવો જોઈએ.

જીવનું સંસારપરિભ્રમણ :-

૨   સમાવળ્ણાણ સંસારે, ણાણા-ગોત્તાસુ જાઇસુ ।
                કમ્મા ણાણા-વિહા કટ્ટુ, પુઢો વિસ્સંભિયા પયા ॥૨॥

શાલ્દાર્થ :- સંસારે = સંસારમાં, પયા = આ જીવો, ણાણાવિહા = અનેક પ્રકારનાં, કમ્મા = કુર્મ,
કટ્ટુ = કરીને, ણાણાગોત્તાસુ = વિવિધ ગોત્રવાણી, જાઇસુ = જાતિઓમાં, યોનિઓમાં, પુઢો = જુદ્ધા
જુદ્ધ રૂપમાં, સમાવળ્ણાણ = જન્મ ભરણ કરીને, વિસ્સંભિયા = આખા જગતનો સ્પર્શ કર્યો છે. ભર્યું છે.

ભાવાર્થ :- સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં દરેક સંસારી જીવે અનેક પ્રકારનાં કર્મો કરી જુદી જુદી જાતિઓમાં

ઉત્પન્ન થઈ, પૃથક્ પૃથક્ રૂપે સમસ્ત વિશ્વનો સ્પર્શ કર્યો છે અર્થાત્ સમગ્ર વિશ્વમાં સર્વત્ર જન્મ મરણ કર્યા છે.

૩ એગયા દેવલોએસુ, ણરએસુ વિ એગયા ।
એગયા આસુરે કાયે, અહાકમ્મેહિં ગચ્છિ ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- અહાકમ્મેહિં = પોતાનાં શુભાશુભ કર્મ અનુસાર જીવ, એગયા = ક્યારેક, દેવલોએસુ = દેવલોકમાં, ણરએસુ = નરકમાં, વિ = અને, આસુરે કાયે = આસુરનિકાયમાં, ગચ્છિ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાનાં કરેલાં કર્મ અનુસાર જીવ ક્યારેક દેવલોકમાં, ક્યારેક નરકમાં અને ક્યારેક આસુરકાયમાં જન્મ ધારણ કરે છે.

૪ એગયા ખત્તિઓ હોઇ, તઓ ચંડાલ બુકકસો ।
તઓ કીડપયંગો ય, તઓ કુંથૂ પિવીલિયા ॥૪॥

શાલ્લાર્થ :- ખત્તિઓ = ક્યારેક ક્ષત્રિય, હોઇ = થાય છે, તઓ = ત્યાર પછી, ચંડાલ બુકકસો = ચંડાલ અને વર્ણસંકર રૂપે જન્મ થાય છે, કીડપયંગો = કીડા અને પતંગિયાં, ય = અને, કુંથૂ = કુંથવા, ઝીણા જીવો, પિવીલિયા = કીડી.

ભાવાર્થ :- આ જીવ ક્યારેક ક્ષત્રિય, ક્યારેક ચાંડાલ, ક્યારેક વર્ણસંકર, ક્યારેક કીડા, પતંગિયા, કુંથવા કે કીડી થાય છે. તેથી ભવનપતિ દેવોના ગ્રહણ માટે અસુરકાય શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. સંક્ષેપમાં 'અસુર' અને 'દેવો' શબ્દપ્રયોગથી ચારે જાતિના દેવોનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. આ રીતે ત્રીજી ગાથામાં દેવગતિ અને નરકગતિમાં જીવના પરિભ્રમણનું કથન છે. ચોથી ગાથામાં ક્ષત્રિય અને ચંડાલ શબ્દ પ્રયોગથી સર્વ મનુષ્યો અને ક્રીટ પતંગિયાદિથી તિર્યંચોનું ગ્રહણ થાય છે. આ રીતે બન્નો ગાથા દ્વારા ચારેય ગતિના પરિભ્રમણનું વિધાન છે.

૫ એવમાવટુ જોણીસુ, પાણિણો કમ્મકિચ્ચિસા ।
ણ ણિવિજ્જંતિ સંસારે સવ્વદ્દેસુ વ ખત્તિયા ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- સવ્વદ્દેસુ = સમસ્ત પદાર્થો, વ ખત્તિયા = જેમ ક્ષત્રિય લોકોને, એવં = તેમજ, સંસારે = સંસારમાં, કમ્મકિચ્ચિસા = અશુભ કર્મથી પીડાયેલાં, પાણિણો = પ્રાણીઓ, આવટુ જોણીસુ = જન્મ મરણના ચક્થી, વિવિધ પ્રકારની યોનિમાં પરિભ્રમણથી, ણ ણિવિજ્જંતિ = નિવૃત્ત થતાં નથી.

ભાવાર્થ :- આવી રીતે કર્મથી ભલિન અને દુઃખી જીવ અનાદિ કાળથી આવર્ત સ્વરૂપ યોનિયકમાં ભ્રમણ કરવા છતાં પણ સંસારદશાથી નિર્વેદ પામતા નથી અર્થાત્ તેઓ જન્મ મરણના ચક્થી મુક્ત થવાની ઈચ્છા કરતા નથી. જેમ ક્ષત્રિયો ચિરકાળ સુધી સમગ્ર ઐશ્વર્ય અને સુખ સાધનોનો ઉપભોગ કરવા છતાં પણ

તૃત્મ થતાં નથી અર્થાત્ નિર્વેદભાવને, વિરક્તિભાવને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

૬   કમ્મ-સંગેહિં સમ્મૂઢા, દુક્ષિખયા બહુવેયણા ।
                અમાણુસાસુ જોણીસુ, વિણિહમ્મંતિ પાણિણો ॥૬॥

શાલ્દાર્થ :- કમ્મસંગેહિં = કર્માના સંયોગથી, સમ્મૂઢા = ભૂઠ બનેલા, દુક્ષિખયા = માનસિક દુઃખથી દુઃખી, બહુવેયણા = અતિશય શારીરિક વેદનાવાળા, પાણિણો = પ્રાણી, અમાણુસાસુ = મનુષ્યઓનિ સિવાય બીજી નરકાદિ, જોણીસુ = યોનિઓમાં, વિણિહમ્મંતિ = અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે.

ભાવાર્થ :- કર્મ સંગથી અતિ ભૂઠ, દુઃખિત અને અત્યંત વેદનાથી યુક્ત પ્રાણી, મનુષ્યેતર યોનિમાં જન્મ લઈ, ફરી ફરી ત્રાસ પામી દુઃખી થતાં રહે છે.

૭   કમ્માણં તુ પહાણાએ, આણુપુષ્ટી કયાઇ ઉ ।
                જીવા સોહિમણુપ્પત્તા, આયયંતિ મણુસ્સયં ॥૭॥

શાલ્દાર્થ :- કયાઇ = કયારેક, આણુપુષ્ટી = કમશા:, કમ્માણં = મનુષ્યગતિ પ્રતિબંધક કર્માનો, અશુભ કર્માનો, પહાણાએ = નાશ થવાથી, સોહિં = કર્મક્ષયરૂપ શુદ્ધિને, આત્મશુદ્ધિને, આત્મ વિકાસને, અણુપ્પત્તા = પ્રાપ્ત થયેલા, જીવા = જીવો, મણુસ્સયં = મનુષ્યજન્મને, આયયંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- કાલકમે કમશા: કર્માનો ક્ષય થવાથી જીવોની શુદ્ધિ થાય છે અને તેના ફળસ્વરૂપે તેને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

મનુષ્યત્વ પ્રાપ્તિમાં બાધક કારણો :- (૧) એકન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી બિન્ન પ્રકારવાળી જીવિતોમાં જન્મ (૨) દેવલોક, નરકભૂમિ, તેમજ આસુરકાયમાં જન્મ (૩) તિર્યંચગતિ, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુર્ન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિયમાં જન્મ (૪) રાજા આદિની જેમ ભોગ સાધનોની પ્રચુરતાને કારણે સંસારદશાથી અવિરક્તિ (૫) મનુષ્યેતર યોનિઓમાં સમ્મૂઢતા (બેભાન દશા) તેમજ વેદનાને કારણે મનુષ્યત્વ પ્રાપ્તિનો અભાવ (૬) મનુષ્યગતિ બાધક કર્માનો ક્ષય ન થવો (૭) મનુષ્યાયુ બંધને અનુરૂપ આત્મશુદ્ધિનો અભાવ.

મનુષ્યત્વની દુર્લભતા આદિ વિષયને દસ દષ્ટાંતો દ્વારા સમજાવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે –

ચુલ્લાગ પાસગધન્ને, જૂએ રયણે ય સુમિણ ચક્કે ય ।
                ચમ્મ જુગે પરમાણુ, દસ દિંંતા મણુ અલંભે ॥૧૬॥ ઉત્તરા. નિર્યુક્તિ

(૧) ચુલ્લાગ (ભોજન માટેનું ઘર) :- બ્રહ્મદાતરાજા ચક્વતીપદ પ્રાપ્ત થતાં એક બ્રાહ્મણ ઉપર પ્રસન્ન થયા. તેની આગ્રહ ભરેલી ઈચ્છાનુસાર ચક્વતીના છ ખંડના રાજ્યમાંથી પ્રતિદિન એક એક ઘરેથી

ખીરના ભોજનની માંગ સ્વીકારી લીધી. સર્વપ્રથમ તેણે ચક્કવર્તીને ત્યાં બનેલી સ્વાદિષ્ટ ખીરનું ભોજન કર્યું. વારંવાર એવી ખીર ખાવાની દીર્ઘાથી એક દિવસમાં ઘણાં ઘરે ખાવાનું શરૂ કર્યું. ખ્રાસણાનું આયુષ્ય પુસ્તાય, તો પણ છ ખંડનાં ઘરો પૂર્ણ થવાની સંભાવના નથી, તેથી બીજાવાર ચક્કવર્તીની સ્વાદિષ્ટ ખીર ખાવાનો અવસર મળવો દુર્લભ છે. તેમ સંસારમાં ખ્રાસણ કરતાં જીવને પુનઃ મનુષ્ય જન્મ મળવો મહાદુર્લભ છે.

(૨) પાસક (જુગાર રમવાનો પાસો) :- ચાણકયની આરાધનાથી પ્રસન્ન થઈ હેવે પ્રસાદરૂપ આપેલા પાસાના પ્રભાવથી જેવી રીતે ચાણકયને પરાજિત કરવાનું ખૂબ મુશ્કેલ હતું, એવી જ રીતે આ સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે.

(૩) ધાન્ય :- સમસ્ત ભરત ક્ષેત્રના બધા પ્રકારનાં અનાજનો આકાશને સ્પર્શો તેવડો ઢગલો કરી તેમાં એક પ્રસ્થ પ્રમાણ સરસવ મેળવીને, જેને ઓછું દેખાતું હોય અને શરીર કંપતું હોય એવી કોઈ વૃદ્ધાને આ ઢગલામાંથી એ પ્રસ્થ પ્રમાણ સરસવનો એક એક કણ શોધીને જુદા પાડવાનું કામ સોપવામાં આવે, તો તે કામ વૃદ્ધા માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં તે શક્ય બને, તો પણ એક વાર ગુમાવ્યા પછી ચોર્યાસી લાખ યોનિમાં પરિભ્રમણ કરનારને પુનઃ મનુષ્યજન્મ મળવો અતિ દુર્લભ છે.

(૪) ધૂત :- રત્નપુરના રાજી રિપુર્મંદને પોતાના પુત્ર વસુમિત્રને પોતાની હ્યાતીમાં રાજ્ય મેળવવાની રીત બતાવી કે ૧૦૦૮ થાંભલા તથા પ્રત્યેક થાંભલાના ૧૦૦૮ ખૂણાવાળા સભાભવનના પ્રત્યેક ખૂણાને ધૂતમાં જીતી લે, ત્યારે તે ધૂતકીડા વિજયી રાજકુમારને રાજ્ય મળી શકે છે. રાજકુમારે એવું જ કર્યું પણ જુગારમાં થાંભલાઓના પ્રત્યેક ખૂણાને જતવું તેના માટે દુષ્કર બન્યું. તેવી જ રીતે આ મનુષ્યભવ પુનઃ પ્રામ થવો દુર્લભ છે.

(૫) રત્ન :- ધનદનામનો કંજૂસ વણિક પોતાના સંબંધીના આમંત્રણથી પોતાના પુત્ર વસુપ્રિયને જમીનમાં દાટેલાં રત્નોની રક્ષાનું કાર્ય સોંપી પરદેશ ગયો. તેણે ઘરે પાછા આવીને રત્નોની તપાસ કરી, તો તે મળ્યાં નહીં, કેમ કે તેના ચારે ય પુત્રોએ રત્નો કાઢીને વેચી નાખ્યાં હતાં. તેનાથી પ્રામ થયેલી ધનરાશિથી વ્યાપાર કરી તે કરોડોપતિ બની ગયા હતાં. વૃદ્ધ પિતાએ ગુર્સામાં પુત્રોને ઘરમાંથી બહાર કાઢીને કહું કે વેચેલાં રત્નોને પાછાં લાવો. હવે વેચેલાં રત્નોની પ્રાસિ તે પુત્રોને માટે જેમ દુષ્ટ છે, તેમ એક વાર પ્રામ થયેલા મનુષ્યજન્મને પણ ફરી પ્રામ કરવો, અતિ દુર્લભ છે.

(૬) સ્વખન :- મૂલદેવ નામના ક્ષત્રિયને પરદેશ જતી વખતે રસ્તામાં એક ચીથરેહાલ વસ્ત્રધારી સંન્યાસી નો સાથ થઈ ગયો. માર્ગમાં કાંચનપુર નગરની બહારના એક તળાવના કાંઠા ઉપર બંને સૂઈ ગયા. પાછલી રાતે બંનેને મુખમાં ચંક્રનો પ્રવેશ થતો હોય તેવું સ્વખન આયું. મૂલદેવે સંન્યાસીને સ્વખન ખાનગી રાખવાનું કહું પરંતુ સંન્યાસી પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાના સ્વખનનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો. કોઈએ તેને કહું 'આજે શનિવાર છે, એટલે તમને ધી – ગોળ સાથે રોટલો અને તેલ મળશો.' જ્યાં જ્યાં એ ભિક્ષા માટે ગયો ત્યાં ત્યાં તેને એ ચીજો ખૂબ પ્રમાણમાં મળી. મૂલદેવ સ્વખનપાઠક ખ્રાસણ પાસે ગયા અને તેમને સ્વખનની વાત કરી. ખ્રાસણે કહું કે, જો પહેલાં મારી કન્યાની સાથે તમારા વિવાહ કરવાનું મંજૂર કરો, તો જ હું તમને તેનું ફળ કહું. મૂલદેવે સ્વખન પાઠકની વાત સ્વીકારી લીધી. આમ તે સ્વખનપાઠકનો જમાઈ બની ગયો. ખ્રાસણે કહું,

'આજથી સાતમે દિવસે તમે નગરના રાજા થશો.'

હવે એ નગરનો રાજા મૃત્યુ પામ્યો અને રાજ્યની હાથણીએ ત્યાં રહેલા મૂલદેવને પુષ્પમાળા પહેરાવી દીધી. આ દશ્ય જોઈને સંન્યાસીને ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ થયો. તે રાજ્ય લક્ષ્મીને માટે ચંદ્રપાનના સ્વપ્નની આશાએ રાત્રે તેને સ્વપ્ન આવ્યું હતું ત્યાં રોજ સૂર્ય જવા લાગ્યો, પરંતુ તે સ્વપ્ન હવે સંન્યાસી માટે દુર્લભ બની ગયું. તે પ્રમાણે એકવાર આ મનુષ્ય જન્મ ચૂકી જનાર પ્રમાદી જીવને ફરી મનુષ્યભવની પ્રાસિ અતિ દુર્લભ છે.

(૭) ચક-રાધાવેદ :— મથુરા નરેશ જિતશત્રુએ પોતાની પુત્રી ઈન્દ્રિરાના વિવાહ માટે સ્વયંવરમંડપની રચના કરી અને તેની પાસે જ એક ખૂબ મોટો ઊંઘો સ્તંભ પણ ઊભો કરાવ્યો. સ્તંભના ઊર્ધ્વભાગમાં સીધાં ફરતાં ચાર અને અવળાં ફરતાં ચાર ચક ગોઠવ્યાં. તે ચકો ઉપર રાધા નામની ફરતી પૂતળીની ગોઠવણ કરાવી. સ્તંભના છેક નીચા ભાગમાં તેલથી ભરેલી એક કડાઈ રખાવી. પછી એવી શરત રાખી કે જે વ્યક્તિ રાધાના ડાબા નેત્રને બાણથી વીંઘશે, તે મારી રાજકન્યા ઈન્દ્રિરાનો પતિ બનશે. સ્વયંવરમાં આવેલા રાજકુમારોમાંના કોઈનું બાણ પહેલાં ચક સાથે, કોઈનું બીજા ચક સાથે, તો કોઈનું ત્રીજા ચક સાથે અથડાઈને તૂટીને નીચે પડી જતું પણ લક્ષ્યસ્થાન સુધી કોઈનું પણ બાણ જઈ શક્યું નહીં. અંતમાં ઈન્દ્રપુર નગરના રાજા ઈન્દ્રદાતાના પુત્ર જયંતકુમારે બાણથી પૂતળીની ડાબી આંખની ક્રીકીનું વેધન કર્યું. રાજપુત્રી ઈન્દ્રિરાએ એના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી દીધી. જે રીતે રાધાવેદનીસાધના અત્યંત કઠિન અને દુષ્કર છે એ જ રીતે મનુષ્ય જન્મને હારી ગયેલા પ્રમાદી પ્રાણીને માટે મનુષ્ય જન્મની પુનઃ પ્રાસિ પણ અતિ દુર્લભ છે.

(૮) કૂર્મ (કાચબો) :— શેવાળથી આચ્છાદિત એક સરોવરમાં એક કાચબો પોતાના પરિવાર સાથે રહેતો હતો. એકવાર કોઈ કારણવશાત્ શેવાળમાં છિદ્ર પડી ગયું. આ સમયે શેવાળની નીચે રહેલા કાચબાએ પોતાની ડોક બહાર કાઢી, તો સ્વચ્છ આકાશમાં તારાગણોથી સુશોભિત પરમ શોભા સંપન્ન એવા શરદકાળ ના પૂર્ણ ચંદ્રમાનું અપૂર્વ દશ્ય જોઈને આશ્રયપૂર્વક આનંદમળ થઈ ગયો પણ આ અપૂર્વ દશ્ય (વસ્તુ) પોતાના પરિવારને બતાવવા માટે તેને લઈને જાયારે કાચબો તે સ્થળે પહોંચ્યો ત્યારે તે છિદ્ર હવાના જ્યાટાને કારણે પુનઃ શેવાળથી આચ્છાદિત થઈ ગયું હતું, તેથી કાચબા અને તેના પરિવારને ફરીથી ચંદ્રનાં દર્શન ન થયા. એ રીતે મનુષ્ય જન્મને ગુમાવી બેઠેલા પ્રમાદી જીવને પણ મનુષ્યજન્મ મળવો અતિ દુર્લભ છે.

(૯) ધૂગ :— અસંખ્યાત યોજન વિસ્તૃત સ્વયંભૂરમણ નામના અંતિમ સમુદ્રમાં પૂર્વદિશા તરફ કોઈ દેવ ગાડીનું ધોંસરું નાંખે અને પશ્ચિમદિશા તરફ એ ધોંસરાની સાંબેલ નાંખે, પશ્ચિમદિશામાં નાંખેલી સાંબેલ પૂર્વદિશામાં નાંખેલા ધોંસરાના વીંઘમાં દાખલ થઈ જાય, એ વાત ઘણી દુર્લભ છે. આ રીતે મનુષ્યભવથી ચ્યુત થયેલા પ્રમાદી જીવને ફરીથી મનુષ્યભવની પ્રાસિ થવી ઘણી દુર્લભ છે.

(૧૦) પરમાણુ :— કોઈ એક દેવ માણિક્યથી બનેલા એક સ્તંભને વજના પ્રહારથી તોડી નાંખે પછી તેને ખૂબ પીસીને તેનું ચૂર્ણ બનાવી એક નળીમાં ભરીને સુમેરુ પર્વતના શિખર ઉપર ઊભા રહીને તે ચૂર્ણ ને ઝૂક મારી ચારે બાજુ ઉડાડે. આમ કરતાં એ સ્તંભના બધા પરમાણુઓ દૂર દૂર વિખરાય જાય, પછી એ સધળા પરમાણુઓને એકત્રિત કરીને ફરી સ્તંભનું નિર્માણ કરવું જેમ દુષ્કર છે, તેવી જ રીતે મનુષ્યભવથી

ભ્રષ્ટ થયેલા જીવને ફરીથી મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી દુર્લભ છે.

વિસ્સંભિયા પદ્યા (વિશ્વકભૂતઃ પ્રજાઃ) :- જુદી જુદી યોનિમાં ઉત્પન્ન થઈને પ્રાણીઓ સમસ્ત જગતને સ્પર્શો છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે-

**ણત્થિ કિર સો પએસો, લોએ વાલગગકોડિમેત્તો વિ ।
જમ્મણમરણાબાહા, જત્થ જિએહિં ણ સંપત્તા ॥**

લોકમાં વાળાના અગ્રભાગ જેટલો પણ કોઈ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં જીવોએ જન્મ મરણ કરી સ્પર્શ ન કર્યો હોય.

ખત્તિઓ, ચંડાલ, બુક્કસો :- ત્રણ શબ્દ સંગ્રાહક છે :-(૧) ક્ષત્રિય શબ્દ વૈશ્ય, બ્રાહ્મણ આદિ ઉત્તમ જાતિઓનો વાચક છે. (૨) ચાંડાલ શબ્દ નિધાદ (ભીલ કે માછીમાર જેવી જાતિ), શ્વપાક (ચાંડાલ) વગેરે નીચ જાતિઓનો બોધ કરાવે છે. (૩) બુક્કસ શબ્દ દારા સૂત, વેદેહ - વૈશ્ય પુરુષ અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીનો પુત્ર, આયોગવ - શૂદ્ર પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીનો પુત્ર આદિ વર્ણસંકર જાતિઓનું ગ્રહણ થાય છે.

આવદુજોણીસુ :- આવર્તનનો અર્થ છે પરિવર્ત. આવર્તપ્રધાન યોનિઓનું પ્રમાણ ચોર્યાશી લાખ છે. આ યોનિયક જીવોના ઉત્પત્તિ સ્થાન છે.

કમ્મકિવ્વિસા :- કર્માથી પાપી અર્થાત્ અધિમ અથવા જેનાં કર્મ અશુભ કે મળિન હોય તે.

સવ્વદેસુ વ ખત્તિયા :- જેવી રીતે ક્ષત્રિયો એટલે રાજા વગેરે લોકો માનવીય કામભોગમાં આસક્ત રહે છે, તેવી રીતે ભવાભિનંદી જીવ વારંવાર જન્મમરણ કરવા છતાં સંસારમાં જ તલ્લીન રહે છે.

ધર્મશ્રવણ :-

**૮ માણુસ્સં વિગગહં લદ્ધું, સુઈ ધમ્મસ્સ દુલ્લહા ।
જં સોચ્ચા પડિવજ્જંતિ, તવં ખંતિમહિસયં ॥૮॥**

શાલ્દાર્થ :- માણુસ્સં = મનુષ્યનું, વિગગહં = શરીર, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કરીને, ધમ્મસ્સ = ધર્મનું, સુઈ = શ્રવણ કરવું, દુલ્લહા = દુર્લભ છે, જં = જેને, સોચ્ચા = સાંભળીને (જીવ), તવં = તપ, ખંતિ = ક્ષમા અને, અહિસયં = અહિંસારૂપ સંયમ, પડિવજ્જંતિ = અંગીકાર કરે છે, ધારણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્ય શરીરને પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ સત્યધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે. જે ધર્મના શ્રવણથી જીવ તપ, ક્ષમા, સહિષ્ણુતા અને અહિંસાનો સ્વીકાર કરે છે.

વિવેચન :-

ધર્મશ્રવણનું મહત્વ :- ધર્મશ્રવણ ભિથ્યાત્ત્વ તિમિરનું વિનાશક, શ્રદ્ધારૂપી જ્યોતિનું પ્રકાશક, તત્ત્વ અતત્ત્વનું વિવેચક (ભેદ બતાવનાર), કલ્યાણ અને પાપનું ભેદદર્શક છે. ધર્મશ્રવણ અમૃતપાન સમાન,

એકાંત હિતકાર અને હદ્યને આનંદિત કરનાર છે. આવું શુત્યારિત્રરૂપી ધર્મનું શ્રવણ મનુષ્યને પ્રબલ પુષ્પોદયે મળે છે. ધર્મશ્રવણથી જ વ્યક્તિત તપ, ક્ષમા અને અહિંસા આદિ ધર્મને સ્વીકારે છે.

તવં ખંતિ મહિંસયં :- (૧) તપ—અનશન આદિ ૧૨ પ્રકારનાં તપ, સંયમ અને ઈન્દ્રિય નિગ્રહ (૨) ક્ષાન્તિ—કોધવિજયરૂપી ક્ષમા, કૃષ્ણાંશુતા તથા ઉપલક્ષણથી માન આદિ ક્ષાયનો વિજય (૩) અહિંસા—ભાવ—અહિંસકભાવ અને ઉપલક્ષણથી મૃષાવાદ, અદ્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી વિરમણ વ્રત.

ધર્મશ્રદ્ધા :-

૯ આહચ્ચ સવણ લદ્ધું, સદ્ગા પરમદુલ્લહા ।
સોચ્ચા ણેયાઉં મગં, બહવે પરિભસ્સઙ ॥૯॥

શાલાર્થ :- આહચ્ચ = કદાચિત્, સવણ = ધર્મનું શ્રવણ, લદ્ધું = પ્રામ કર્યા પછી, સદ્ગા = તેની શ્રદ્ધા કે રૂચિ થવી, પરમ—દુલ્લહા = અત્યંત દુર્લભ છે, ણેયાઉં = ન્યાય સંગત, મગં = સમ્યગ્ય દર્શનાદિરૂપ મોક્ષમાર્ગને, સોચ્ચા = સાંભળીને, બહવે = ઘણા જ મનુષ્ય, પરિભસ્સઙ = તેનાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- કદાચ ધર્મનું શ્રવણ પણ પ્રામ થઈ જાય, તેમ છતાં તેમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી, એ પરમ દુર્લભ છે કારણ કે ઘણા ન્યાયમાર્ગને અર્થાત્ સમ્યગ્ય દર્શનાદિ રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગને સાંભળીને પણ તેનાથી ચલિત થઈ જાય છે.

વિવેચન :-

ધર્મશ્રદ્ધાનું મહત્વ :-— સંસાર સાગર પાર કરવા માટે ધર્મ શ્રદ્ધા નૌકા સમાન છે. મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારને દૂર કરવા માટે ધર્મ સૂર્ય સમાન છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખને આપનાર ચિંતામણિરત્ન સમાન છે. ક્ષપકશ્રેષ્ઠી ઉપર આરૂઢ થવા માટેની નિસરણી છે અને કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શનની જનની છે.

ણેયાઉં :- (૧) ન્યાયોપપન્ન, ન્યાયસંગત (૨) દુઃખના આત્મંતિક કષય તરફ અથવા સંસાર સાગરથી પાર લઈ જનાર.

બહવે પરિભસ્સઙ :-— ઘણા મનુષ્યો મોક્ષમાર્ગથી પરિભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી વિચલિત થઈ જાય છે, જેમ કે જમાલિ આદિ.

ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ આદિમાં શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થયેલા સાત નિહ્નવોનાં દષ્ટાંત પ્રસ્તુત કર્યા છે. તે સાત નિહ્નવો નીચે મુજબ છે :—

**બહુરયપએસ અવ્વત્તસમુચ્છ દુગ-તિગ-અબદ્ધિકા ચેવ ।
એએસિં ણિગ્ગમણ કુચ્છામિ અહાણુપુષ્વીએ ॥૧૬૪॥**

બહુરય જમાલિપભવા, જીવપણેસા ય તીસગુત્તાઓ ।
અવૃત્તાડડસાઢાઓ, સામુચ્છેયાડડસમિતાઓ ॥૧૬૫॥

ગંગાએ દો કિરિયા, છલગા તેરાસિયાણ ઉપ્પત્તી ।
થેરા ય ગુદુમાહિલ પુદુમબદ્ધ પરલવિંતિ ॥૧૬૬॥

—ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ

(૧) જમાલિપભવા :— ‘ક્રિયમાણ કૃત’ જે અત્યારે કરવામાં આવે છે, તે ‘થઈ ગયું’ છે, એવું જે ભગવાન મહાવીરે કહું છે, તે સત્ય નથી, એમ ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાંતને મિથ્યા માની, સ્થવિરો વડે સમજાવવા છતાં પણ તેણે પોતાના મિથ્યાગ્રહ પર અડગ રહીને પોતાનો અલગ મત સ્થાપિત કર્યો.

(૨) તિષ્ઠગુમ :— વસુ આચાર્યના શિષ્ય તિષ્ઠગુમે સાતમું આત્મપ્રવાદ પૂર્વ ભાષતી વખતે એકપણ પ્રદેશથી હીન જીવને જીવ ન કહી શકાય, એ કથનને બરાબર સમજ્યા વિના એકાંત આગ્રહ સ્વીકારી લીધો કે અંતિમ પ્રદેશ જ જીવ છે, પ્રથમ દ્વિતીય આદિ પ્રદેશ નહીં. આચાર્ય વસુએ તે મિથ્યાગ્રહને છોડવા માટે ખૂબ જ સમજાત્યા. યુક્તિપૂર્વક સમજાવવા છતાં પણ તે કદાગ્રહ છોડયો નહિં, પરંતુ જ્યારે તે આમલકૃપા નગરીમાં પદાર્થા, ત્યારે તેમની મિથ્યા પ્રરૂપણા સાંભળીને ભગવાન મહાવીરના શ્રાવક મિત્રશ્રી શેઠ તેમને પોતાને ઘેર ભિક્ષા અર્થે પદારવા આમંત્રણ આપ્યું. ભિક્ષામાં તેણે મોદક આદિમાંથી એક તલ જેટલો ભાગ કાઢીને પીરસ્યો. ખીર, દી, પાણી વગેરે પણ કેવળ બિંદુ પ્રમાણમાં આપ્યાં. વસ્ત્રનો પણ એક તાંત્રણો આપ્યો. તિષ્ઠગુમમુનિએ આનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે ભિત્રશ્રી શ્રાવકે કહું કે આપનો સિદ્ધાંત એવો છે કે અંતિમ એક પ્રદેશ જ પૂર્ણ જીવ છે, તેથી મોદક આદિનો એક કણ પણ પૂર્ણ મોદક (આદિ) છે. આપની દસ્તિને અનુસરીને જ મેં આમ કર્યું છે. તિષ્ઠગુમને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ અને આલોચના પ્રાયશ્ચિત કરીને પુનઃ સમ્યગ્બોધ પ્રામ કર્યો.

(૩) આખાડાચાર્યના શિષ્ય :— હદ્યશુળની વેદનાથી મૃત્યુ પામેલા આખાડાચાર્ય પહેલા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. પોતાના શિષ્યોને શિક્ષણ આપવાના હેતુથી પોતાના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કરી સાધુવેશે પોતાના શિષ્યોને અગાઢ યોગનું શિક્ષણ આપ્યું. શિક્ષણ પુરું થતાં પોતાના શિષ્યોને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવીને શુદ્ધ કરાવીને દેવલોકે ચાલ્યા ગયા.

આ પ્રસંગથી તેના શિષ્યો સાંશાયિક મિથ્યાત્વથી ગ્રસ્ત બની ગયા અને તેમણે અવ્યક્તભાવનો સ્વીકાર કરી લીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે અજ્ઞાનવશ અમે સૌઅે તે અસંયત દેવને સંયત માનીને વંદના કરી હતી. આથી હવે બીજે પણ કર્ય રીતે નિશ્ચય કરી શકાય કે આ સંયત સાધુ છે કે અસંયત દેવ છે? તેથી દરેક વસ્તુ અવ્યક્ત જ છે, એમ માનવું જોઈએ. તે સ્વીકારવાથી મૃપાવાદ પણ થાય નહિ અને અસંયતને વંદના કરવાનો દોષ પણ લાગે નહિ.

રાજગૃહના મૌર્યવંશીય રાજા બલભદ્ર શ્રમણોપાસકે અવ્યક્ત નિઝવોને નગરમાં આવેલા જાણીને તેમને પોતાના સુભટો દ્વારા બાંધીને હાજર કરવાનો હુકમ કર્યો. રાજાના માણસો તેમને પકડી લાવવા માટે

ઉદ્ઘાનમાં ગયા, બધાને પકડી બાંધી પ્રહારથી ત્રાસ આપતાં રાજા પાસે હાજર કર્યાં, ત્યારે તેમણે પૂછ્યું 'આપતો શ્રમણોપાસક છો અને અમો શ્રમણ છીએ. અમારા પર શા માટે અત્યાચાર કરાવી રહ્યા છો ?' તેમની વાત સાંભળીને રાજાએ કહ્યું "આપના અવ્યક્ત મતાનુસાર હું કેમ માની શકું કે આપ શ્રમણ છો અથવા ચોર ? અને હું શ્રમણોપાસક છું કે બીજો કોઈ ?" રાજાનું આ પ્રકારનું કથન સાંભળીને તે બધાને બોધ થઈ ગયો અને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ. રાજા દ્વારા પ્રતિબોધિત બનેલા તે મુનિઓ પોતાની મિથ્યા માન્યતાનું પ્રાયશ્ચિત કરી સ્થવિરોની સેવામાં ચાલ્યા ગયા.

(૪) અશ્વમિત્ર :— મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય કૌડિન્ય પોતાના શિષ્ય અશ્વમિત્ર મુનિને દશમા વિદ્યાનુપ્રવાદ પૂર્વની નૈપુણિક નામની વસ્તુનું અધ્યયન કરાવી રહ્યા હતા. તે સમયે એક સૂત્રપાઠનું અધ્યયન આવ્યું કે વર્તમાન ક્ષણવર્તી નૈરયિક આદિ વેમાનિક પર્યત ચોવીસ દંડકોના જીવ ક્ષણાંતરમાં વ્યુચ્છિન થઈ જશે. આના પરથી અશ્વમિત્રે એકાંત ક્ષણક્ષયવાદનો આગ્રહ પકડી લીધો કે સઘળા જીવાદિક પદાર્થ પ્રતિક્ષણમાં નાખ થઈ રહ્યા છે, કાંઈ સ્થિર નથી. કોડિન્યાચાર્યે તેમને અનેકાંત દાખિથી સમજાવ્યું કે વ્યુચ્છેદનો અર્થ વસ્તુનો સર્વથા નાશ નહિ પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ પ્રતિક્ષણ વસ્તુનો નાશ થાય, એ પ્રમાણે લેવાનો છે. જૈનશાસ્ત્રનો એ સિદ્ધાંત જ છે કે સમસ્ત પદાર્થો દ્વયની અપેક્ષાએ શાશ્વત અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે, પરંતુ અશ્વમિત્રે પોતાનો દુરાગ્રહ છોડ્યો નહીં, રાજગ્રહનગરના શુક્લાધ્યક્ષ શ્રાવકોએ સમુચ્છેદવાદીઓ (નિહ્નવો) ને ચાબુક વગેરેના પ્રહારથી ખૂબ માર્યા, ત્યારે મુનિઓ કહેવા લાગ્યા કે આપ તો શ્રાવકો છો અને અમે સાધુઓ છીએ, તો વ્યર્થ શા માટે અમને મારો છો ? શ્રાવકોએ કહ્યું "આપના મત અનુસાર ન તો અમે શ્રાવક છીએ કે ન તો તમે સાધુ છો. આપે જેને જોયા છે, તેનો તો નાશ થઈ ગયો છે, અમે તો નવીન જ ઉત્પન્ન થયા છીએ. આપને મારનાર તથા આપ, બંને નવા જ ઉત્પન્ન થયા છો કેમ કે આપનો મત જ ક્ષણક્ષયનો પ્રતિપાદક છે, સર્વ પદાર્થો ક્ષણ વિનાશી છે, આ પ્રમાણે શ્રાવકો દ્વારા શિક્ષણ મેળવી તે બધા પ્રતિબોધિત થયા અને સર્વે પુનઃ સત્ય સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરી પોતાના સંધમાં આવી ગયા.

(૫) ગંગાચાર્ય :— ઉલ્લુકા નદીના પૂર્વ કિનારે એક ઉલ્લુકાતીર નામનું નગર હતું અને પશ્ચિમી કિનારે ધૂળના કોટથી બાંધેલું એક નાનું ગામદું હતું ત્યાં મહાગિરિના શિષ્ય ધનગુમ મુનિરાજે ચાતુર્માસ કર્યું. ધનગુમાચાર્યને એક શિષ્ય હતો, જેનું નામ ગંગા હતું. તે પોતે પણ આચાર્ય હતા. તેમણે ઉલ્લુકા નદીના પૂર્વ કિનારા ઉપર આવેલી ઉલ્લુકા નગરીમાં ચાતુર્માસ કર્યું. શરદઋતુનો સમય હતો. એક દિવસે ગંગાચાર્ય પોતાના ધર્માચાર્યને વંદના કરવા માટે જઈ રહ્યા હતા. માર્ગભાગ નદી આવતી હતી. તેમણે સામે કાંઈ જવા માટે નદીમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમના માથામાં વાળ ન હતા, તેથી પ્રખર સૂર્યના કિરણોના આતાપથી તેમનું મસ્તક તપી રહ્યું હતું. બીજી બાજુ તેમનાં ચરણોને શીતલ જળનો સ્પર્શ થતાં ચરણોમાં શીતળતાનો અનુભવ થતો હતો. મિથ્યાત્ત્વ કર્માદ્યવશ તેમનાં મનમાં એવા પ્રકારનો તર્ક જાગ્યો કે આગમમાં કથન છે કે એક સમયમાં એક જીવ એક જ કિયાનો અનુભવ કરે છે, પરંતુ મારા આ સ્વાનુભવે એ વાત સત્ય લાગતી નથી, કેમ કે અત્યારે શીત અને ઉષ્ણ, એમ બંને અનુભવ મને એકી સાથે જ થઈ રહ્યા છે. આચાર્ય ધનગુમે વિવિધ યુક્તિઓથી તેને સત્ય સિદ્ધાંત સમજાવ્યો, પરંતુ તેમણે દુરાગ્રહ ન છોડ્યો અને સંધબહિષ્કૃત

થઈ તેઓ રાજગૃહમાં આવ્યા. ત્યાં મણિપ્રભ યક્ષે દ્વિક્રિયાવાદની તેની અસત્ત પ્રરૂપણાથી કોધાયમાન બની, તેના ઉપર મુદ્ગરનો પ્રહાર કર્યો અને કહેવા લાગ્યો "ભગવાને સ્પષ્ટપણો પ્રરૂપણ કરી છે કે જીવને ક્રિયાદ્વયનો એક સાથે અનુભવ થતો નથી અર્થાત્ એકી સાથે બે ઉપયોગ હોતા નથી, વાસ્તવમાં આપની ભાંતિનું કારણ સમયની અતિસૂક્ષ્મતા છે. આપ અસત્પ્રરૂપણાને છોડો, નહીં તો આ મુદ્ગરથી તમારો નાશ કરીશ. આ પ્રકારનાં યક્ષનાં ભયપ્રદ તથા યુક્તિયુક્ત વચનોથી તે પ્રતિબોધિત થયા અને તેમણે પોતાના દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરી આત્મશુદ્ધિ કરી.

(૬) રોહગુમ (ખદલુક) :- ગુમાચાર્યના શિષ્ય રોહગુમ અંતરંજિકા નગરીમાં તેમના દર્શનાર્થે આવ્યા. ત્યારે એક પોણશાલ પરિવ્રાજકે એવી ઘોષણા કરી કે મેં લોઢાના પણાથી મારા પેટને એટલા માટે બાંધ્યું છે કે મારા પેટમાં ભરેલી અનેક વિદ્યાઓના ભારથી તે ફાટી ન જાય. આ જંબૂદ્ધીપમાં મારો કોઈ પ્રતિસ્પર્ધી નથી, તેથી મેં જાંબુના વૃક્ષની ડાળી હાથમાં રાખ્યી છે. રોહગુમ મુનિએ ગુરુદેવ ગુમાચાર્યને પૂછ્યા વિના જ ઘોષણા કરનાર પરિવ્રાજકની સાથે વાદવિવાદ કરવાનું નક્કી કર્યું. તેમણે ઘોષણા કરનાર તથા થાળી પીટનારને થોભાવી દીઘો. ત્યાર પછી ગુરુમહારાજની પાસે આવીને રોહગુમે જ્યારે વાત કરી, ત્યારે તેમણે કહ્યું –આ કાર્ય બરાબર (યોગ્ય) કર્યું નથી. તમે વાદવિવાદમાં કદાચ તેને પરાજિત કરી દેશો, તો પણ તે પરિવ્રાજક વૃશ્ચિકાદિ સાત વિદ્યાઓથી તમને અનેક રીતે હેરાન કરશો. રોહગુમે વાદવિજ્ય અને ઉપદ્રવ નિવારણ માટે ગુરુના આર્શીવાદ માંયા. ગુરુદેવે મયૂરી આદિ સાત વિદ્યાઓ પ્રતીકારાર્થે આપી અને ક્ષુદ્રવિદ્યાકૃત ઉપસર્ગ નિવારણાર્થે રજોહરણ મંત્રિત કરીને આપ્યો. રોહગુમ રાજસભામાં પહોંચ્યા. પરિવ્રાજકે જીવ અને અજીવ રાશિદ્વયનો પક્ષ પ્રસ્તુત કરી રોહગુમના જ મત દ્વારા તેને પરાજિત કરવાનું નક્કી કર્યું. રોહગુમે તેને પરાજિત કરવાના હેતુથી (૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) નો જીવ, એ રાશિત્રયનો સિદ્ધાંત પ્રસ્તુત કર્યો. નોજીવમાં ગરોળીની કપાયેલી પૂછ્યીનું દષ્ટાંત આપ્યું. પરિવ્રાજકે પરાજયના રોષથી રોહગુમનો નાશ કરવા માટે વૃશ્ચિકાદિ વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો, પરંતુ રોહગુમે તેની પ્રતિપક્ષી સાત વિદ્યાઓના પ્રયોગ દ્વારા તેને હરાવી દીઘો. સહુએ પરિવ્રાજકને પરાજિત જોઈને નગર બહાર કાઢી મૂક્યો.

ગુરુદેવ પાસે આવી રોહગુમે ત્રિરાશિ પક્ષના સ્થાપનથી માંડીને વિજયપ્રાપ્તિ સુધીનો વૃત્તાંત સંભળાવ્યો. ત્યારે ગુરુમહારાજે કહ્યું કે હે વત્સ ! તમે ત્રિરાશિ દ્વારા પરિવ્રાજકને હરાવ્યો પરંતુ તમે જ્યારે ત્યાંથી જીતીને ઉઠયા ! ત્યારે એવું કેમ ન કહ્યું કે 'નો જીવરાશિ' અર્થાત્ ત્રિરાશિએ અમારો સિદ્ધાંત નથી ફક્ત જીવ અને અજીવ, આ બે જ રાશિ અમારા સિદ્ધાંતમાં છે માટે તમે સભામાં જઈને ફરીથી તેનો ખુલાસો કરો. આમ છીતાં રોહગુમે પોતાનો દુરાગ્રહ ન છોડ્યો અને તે ગુરુ સાથે પ્રતિવાદ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. પરિણામે બલશ્રી રાજાની રાજસભામાં ગુરુ-શિષ્યનો છ માસ વિવાદ ચાલ્યો. અંતે રાજા વગેરેની સાથે ગુમાચાર્ય જ્યાં ત્રણો લોકની બધી વસ્તુઓ મળે તેવી કુત્રિકાપણ દુકાને પહોંચ્યા, ત્યાં પહોંચીને તરત જ આચાર્ય મહારાજે દુકાનદાર પાસે માંયું, તે મુજબ તેણે જીવ અને અજીવ બંને પદાર્થો બતાવ્યા પરંતુ નોજીવની માગણી કરી ત્યારે દુકાનદારે કહ્યું કે નોજીવ ત્રણો લાકમાં કયાંય મળતો નથી. ત્રણો લોકની દરેક ચીજ અહીં મળે છે. અહીં ન મળતી ચીજ ત્રણો લોકમાં કયાંય નથી મળતી. દુકાનદારની વાત સાંભળી આચાર્ય ફરીવાર રોહગુમને સમજાવ્યા, પણ તે સમજયો નહિ. તેથી તેને હારેલો જોઈને રાજસભામાંથી

બહિષ્કૃત કરવામાં આવ્યો. ગચ્છથી બહિષ્કૃત બની રોહગુમે વેશેષિક દર્શનની સ્થાપના કરી. તેમાં તેણે ભાવાત્મક છ પદાર્થોની પ્રરૂપણ કરી. તેનાથી તેનું બીજુંનામ ઘડ્લુક પણ પડ્યું.

(૭) ગોષ્ઠામાહિલ :— આચાર્ય આર્યરક્ષિતે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને યોગ્ય સમજને જ્યારે પોતાના ઉત્તરાધ્યકારી આચાર્ય તરીકે જાહેર કર્યા, ત્યારે ગોષ્ઠામાહિલ ઈર્ષાંથી સળગી ઊઠ્યા. એકવાર આચાર્ય દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર જ્યારે પોતાના શિષ્ય વિંધ્યમુનિને નવમા પૂર્વ પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદની વાચના દર્ઢી રહ્યા હતા, ત્યારે તેમાં આ પ્રમાણે પાઠ આવ્યો ‘પાણાઇવાયં પચ્ચકખામિ જાવજ્જીવાએ’ આના ઉપર પ્રતિવાદ કરતાં ગોષ્ઠામાહિલ બોલ્યા, ‘જાવજ્જીવાએ’ એવું ન બોલવું જોઈએ, કારણ કે એમ કહેવાથી પ્રત્યાખ્યાન સીમિત અને સાવધિક બની જાય છે. આમાં આકંક્ષાનો સંભવ હોવાથી ‘હું ભવિષ્યમાં મારીશ’ એ પ્રકારનું દૂષણ આવે છે. આચાર્યશ્રીએ સમજાવ્યું કે તમારી આ પ્રરૂપણામાં મર્યાદાવિહીન અને કાલાવધિ રહિત ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ દોષ હોવાથી અકાર્ય સેવન તથા ભવિષ્યમાં દેવાદિ ભવોમાં પ્રત્યાખ્યાન નહિ હોવાથી પ્રત ભંગનો દોષ લાગવાની આશંકા છે. ‘ધાવજજીવન’ એ શબ્દથી મનુષ્યભવ સુધીનું જ ગ્રહણ થાય છે અને જીવન પર્યંત પ્રતોનું નિરતિયાર રૂપે પાલન થઈ શકે છે. આ પ્રકારે સમજાવવા છતાં પણ ગોષ્ઠામાહિલે પોતાનો દુરાગ્રહ ન છોડ્યો. સંધે ભેગા મળીને શાસનદેવી દ્વારા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિહરમાન તીર્થકરની પાસે ખુલાસો કરી આવવાની પ્રાર્થના કરી. શાસનદેવી વિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈ સંદેશ લાવ્યા કે આચાર્ય કહે છે તે જ સત્ય છે, ગોષ્ઠામાહિલ મિથ્યાવાદી નિન્હિત છે. આમ છતાં ગોષ્ઠામાહિલ માન્યા નહિ, તેથી તેને સંધે બહિષ્કૃત કરી દીધા. આ પ્રમાણે ગોષ્ઠામાહિલ સમ્યગ્નશ્રદ્ધાથી ભષ્ટ બની આલોચના કર્યા વગર મરીને પ્રથમ કલ્પમાં દેવ થયા, તેથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ છે.

સંયમમાં પુરુષાર્થ :-

૧૦   સુઇં ચ લદ્ધું સદ્ધં ચ, વીરિયં પુણ દુલ્લહં ।
                બહવે રોયમાણા વિ, ણો ય ણ પદિવજ્જએ ॥૧૦॥

શાલ્દાર્થ :— સુઇં = ધર્મશ્રવણ, સદ્ધં = ધર્મશ્રદ્ધા, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કર્યા પછી, વીરિયં = સંયમમાં પરાક્રમ કરવું, પુણ = અનાથી પણ, દુલ્લહં = દુર્લભ છે, કેમ કે, બહવે = ધણા જ મનુષ્ય, રોયમાણાવિ = રૂચિ હોવા છતાં પણ, ણ = તેને (ધર્મ તેમજ સંયમને), ણો પદિવજ્જએ = આચરણમાં લાવી શકતા નથી, ણો ય = નહીં પણ, ન પણ.

ભાવાર્થ :— ધર્મશ્રવણ અને શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ સંયમમાં પરાક્રમ કરવું, અત્યંત દુર્લભ છે. ધણા જીવો સત્ય સંયમમાં રૂચિ હોવા છતાં તેનું સમ્યગ્ન આચરણ કરી શકતા નથી.

વિવેચન :—

મનુષ્યત્વ, ધર્મશ્રવણ તેમજ શ્રદ્ધાયુક્ત હોવા છતાં પણ મોટા ભાગની વ્યક્તિત્વો ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદ્યથી સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી શકતી નથી. વીર્યનો અર્થ અહીં ચારિત્ર પાલનમાં પોતાની શક્તિ

વાપરવી, તેવો છે. તે જ મહત્વપૂર્ણ અંતિમ દુર્લભ અંગ છે. તે જ કર્મરૂપ વાદળાંઓને હટાવવામાં પવન સમાન, કર્મભળને ધોવા માટે જળ સમાન, ભોગ ભુજંગના વિષના નિવારણ માટે મંત્ર સમાન છે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે વિશિષ્ટ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. ચારિત્રમાં તપ અને સંયમ બંનેનો સમાવેશ છે.

ચતુર્ંગ પ્રાપ્તિનું ફળ :-

૧૧   માણુસત્તમિ આયાઓ, જો ધર્મં સોચ્ચ સદ્ગૃહે ।
                તવસ્સી વીરિયં લદ્ધું, સંવુડે ણિદ્ધુણે રયં ॥૧૧॥

શાલ્લાર્થ :- માણુસત્તમિ = મનુષ્યભવમાં, આયાઓ = આવેલો, જો = જે આત્મા, ધર્મં = ધર્મ, સોચ્ચ = સાંભળીને, સદ્ગૃહે = શ્રદ્ધા રાખે છે, વીરિયં = સંયમમાં પુરુષાર્થને, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કર્યા પણી, તવસ્સી = તપસ્વી, સંવુડે = સંવરવાળો થઈ તે, રયં = કર્મરજનો, ણિદ્ધુણે = નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્યત્વને પ્રાપ્ત કરનાર જે જીવ ધર્મને સાંભળીને શ્રદ્ધાવંત બને છે, તે તપસ્વી સાધક સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી સંવરયુક્ત થાય છે અર્થાત્ નવાં કર્માનો સંગ્રહ કરતો નથી અને પૂર્વબદ્ધ કર્મરજનો કષય કરે છે, નાશ કરે છે.

૧૨   સોહી ઉજ્જુયભૂયસ્સ, ધર્મો સુદ્ધસ્સ ચિદ્ગૃહી ।
                ણિવ્વાણં પરમં જાઇ, ઘય-સિત્તિવ્વ પાવએ ॥૧૨॥

શાલ્લાર્થ :- ઉજ્જુયભૂયસ્સ = સરળ વ્યક્તિની, સોહી = શુદ્ધિ થાય છે, સુદ્ધસ્સ = શુદ્ધ આત્મામાં જ, ધર્મો = ધર્મ, ચિદ્ગૃહી = ટકે છે, સ્થિર થાય છે, ઘયસિત્તિવ્વ = ધીથી સિંચાયેલા અભિનની જેમ, પરમં = પરમ, શ્રેષ્ઠ, ઉચ્ચ વિકાસ, ણિવ્વાણં = નિર્વાણ, મોક્ષને, જાઇ = પ્રાપ્ત કરે છે. ઊંચો જાય છે.

ભાવાર્થ :- જે ઋજુભૂત અર્થાત્ પૂર્ણ રૂપે સરળ હોય છે; તેની જ આત્મશુદ્ધિ થાય છે અને જેનો આત્મા શુદ્ધ હોય છે, તેના જીવનમાં જ ધર્મ ટકી શકે છે, જેના જીવનમાં ધર્મ છે, તે ધીથી સિંચાયેલી અભિનની જેમ પરમ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૩   વિગિંચ કમ્મુણો હેતું, જસં સંચિણુ ખંતિએ ।
                પાઢવં સરીરં હિચ્ચા, ઉઙ્ગું પક્કમઝ દિસં ॥૧૩॥

શાલ્લાર્થ :- કમ્મુણો = કર્મના, હેતું = હેતુને, વિગિંચ = દૂર કરી, ખંતિએ = ક્ષમાથી, જસં = સંયમરૂપી, સંચિણુ = વધારે, પાઢવં = પાર્થિવ-ઔદારિક, શરીરં = શરીરને, હિચ્ચા = છોડીને, ઉંગું = ઉધ્વ, દિસં = દિશાને, સ્વર્ગ કે મોક્ષને, પક્કમઝ = પ્રાપ્ત કરે છે, જાય છે.

ભાવાર્થ :- હે સાધક ! કર્મના હેતુઓને અર્થાત્ કર્મબંધનાં કારણોને દૂર કર. ક્ષમાથી સંયમનો સંચય

કર. આવો સાધક જ પાર્થિવ (સ્થૂલ) શરીરને છોડીને સ્વર્ગ કે મોક્ષ તરફ ગમન કરે છે.

વિવેચન :-

(૧) ચારે ય અંગને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રશસ્ત તપસ્વી નવાં કર્માના આગમનને રોકીને સંવૃત બને છે તથા જૂનાં કર્માની નિર્જરા કરે છે. (૨) ચતુરંગ પ્રાપ્તિ પદ્ધી સરલતા અને સહજતા જેવા સદ્ગુણો પ્રગતે છે, તેથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, કખાયજન્ય કલુષિતતાનો નાશ થાય છે અને ધર્મસ્થિરતા પ્રગતે છે. ધર્મ સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયા પદ્ધી વીથી સિંચાયેલા અભિનવી જેમ તપ, ત્યાગ અને ચારિત્રથી પરમ તેજસ્થિતાને મેળવી લે છે. (૩) કર્માના મિથ્યાત્વ આદિ હેતુઓને દૂર કરીને જે સાધક ક્ષમા વગેરે ધર્મ સંપત્તિથી સંયમની વ્યાદિ કરે છે, તે આ શરીરને છોડીને ઉદ્વાગમન કરે છે અને દેવગતિ કે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

પાદવ સરીર :— પાર્થિવ શરીર. પૃથ્વીને 'સર્વસહા' કહે છે, તેમ આ માનવ શરીર પણ સર્વને સહન કરનારું છે. પૃથ્વી કે પૃથ્વીમાં થનાર પાર્થિવ કહેવાય છે. આ શરીરથી જ શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થવાની અપેક્ષાએ તે શૈલોપમ, અતિનિશ્ચલ હોવાથી પણ પાર્થિવ શરીર કહેવાય છે. આવા પાર્થિવ શરીરને છોડીને સાધક ઉર્વરદિશા તરફ જાય છે અર્થात્ મોક્ષ જાય છે.

ଘયસિત્તિવ્વ પાવએ :- (ଘૃત) ધીથી સિંચિત અગિન જેવી રીતે શીધ ઉર્ધ્વગામી બને છે, પૂર્ણ વિકાસને પામે છે; તેવી જ રીતે સરળ અને પવિત્ર હદ્યવાળા સાધક પરમ નિર્વાણ અર્થાતું મોક્ષરૂપ ઉર્ધ્વદિશામાં ગમન કરે છે. તેની ઉર્ધ્વગતિ થાય છે.

ચતુર્ંગ પ્રાભિનું ભાવી ફળ :-

१४ विसालिसेहिं सीलेहिं, जक्खा उत्तर-उत्तरा ।
महासूक्का व दिप्पंता, मण्णंता अपुणच्चवं ॥१४॥

શર્વાર્થ :- વિસાળિસેહિં = અનેક પ્રકારનાં, સીલેહિં = પ્રતનું પાલન કરવાથી, ઉત્તર-ઉત્તરા = ઉત્તરોત્તર, પ્રધાન, ઊંચા-ઊંચા વિમાનવાસી, જક્ખા = દેવ થાય છે, મહાસુકકા વ = મહાશુકલ અર્થાત સૂર્ય-ચંદ્રની સમાન, દિપ્પંતા = પ્રકાશ કરતાં, અપુણચ્ચવં = અહીં બીજી ગતિમાં ન જવું, મણંતા = એમ ભાનીને, ત્યાં રહે છે.

ભાવાર્થ :- અનેક પ્રકારના આચારના પાલનથી ઉત્તરોત્તર ઋષિ સંપન્ન દેવ બને છે. તે દેવો સૂર્ય ચંદ્રની જેમ અતિશય ઉજજવલ પ્રભાવાળા અને દેહિષ્માન શરીરવાળા હોય છે, તે સ્વર્ગમાંથી ફરી ચ્યવન થવાનું નથી, તેમ તેઓ માનતા હોય છે અર્થાત્ તેઓ ત્યાં ઘણું દીર્ઘ (અસંખ્ય વર્ષોનું) આયુષ્ય પામ ફરે છે.

अप्पिया देवकामाणं, कामरूप वित्तविणे ।
उडं कप्पेस चिद्रंति. पव्वा वाससया बह ॥१५॥

શાલોદાર્થ :- દેવકામાણ = દેવ કામોને, દેવ સુખોને, અપ્પિયા = પ્રામ કરીને, કામરૂલ વિઝાન્બિણો = ઈચ્છાનુસાર વૈક્રિય કરનારા, બહૂ વાસસયા પુષ્ટા = સેંકડો પૂર્વ વર્ષો સુધી, ઉછું = ઉપર, કાંપેસુ = કાંપ વિમાનોમાં, બાર દેવલોકમાં, ચિદુંતિ = રહે છે.

ભાવાર્થ :- દેવોના દિવ્યભોગ સુખોને પામેલા તે દેવ ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરવા સમર્થ હોય છે તથા મનુષ્યલોકથી ઉપર કલ્પોમાં અર્થાત્ પહેલા દેવલોકથી બારમા દેવલોક સુધી સેંકડો પૂર્વ વર્ષ અર્થાત્ સાગરોપમના વર્ષો સુધી રહે છે.

૧૬ તત્થ ઠિચ્ચા જહાઠાણ, જકખા આઉકખએ ચુયા ।
ઉર્વતિ માણુસં જોણિં, સે દસંગે અભિજાયઇ ॥૧૬॥

શાલોદાર્થ :- જકખા = તે દેવ, તત્થ = ત્યાં દેવલોકમાં, જહાઠાણ = પોત પોતાના સ્થાનમાં, ઠિચ્ચા = રહીને, આઉકખએ = આયુનો કષય થવાથી ત્યાંથી, ચુયા = ચ્યાવીને, કાળ કરીને, માણુસં જોણિં = મનુષ્યયોનિને, ઉર્વતિ = પ્રામ કરે છે, સે = ત્યાં તેને, દસંગે = દશ અંગોની, દશ બોલની, શુષ્ણોની, અભિજાયઇ = પ્રામિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- તે દેવ ત્યાં દેવલોકમાં પોતાના સ્થાનમાં સ્થિતિ પ્રમાણે રહીને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ત્યાંથી ચ્યાવીને મનુષ્ય યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્યાં ઉતામોત્તમ દશ પ્રકારની સામગ્રીથી યુક્ત થાય છે.

૧૭ ખેત્તં વત્થું હિરણ્ણં ચ, પસવો દાસ પોરુસં ।
ચત્તારિ કામ ખંધાણિ, તત્થ સે ઉવવજ્જઇ ॥૧૭॥

શાલોદાર્થ :- ખેત્તં = ક્ષેત્ર, વત્થું = વાસ્તુ, ભવન આદિ, હિરણ્ણં = સોનું, પસવો = પશુ, દાસપોરુસં = દાસ અને પુરુષ એ, ચત્તારિ = ચાર, કામખંધાણિ = કામર્સંકંધ, મોટાં સુખસાધન, તત્થ = ત્યાં, સે = તે દિવ્ય આત્મા, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- (૧) ખેતર, ખુલ્લી જમીન (૨) ઘર, દુકાન (૩) સોનું—ચાંદી (૪) પશુઓ અને દાસ પુરુષો અર્થાત્ નોકરો, આ ચાર કામર્સંકંધ અર્થાત્ સુખનાં સહયોગી સાધનો જ્યાં હોય, ત્યાં તે ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૮ મિત્તવં ણાયવં હોઇ, ઉચ્ચાગોએ ય વર્ણવં ।
અપ્પાયંકે મહાપણે, અભિજાએ જસોબલે ॥૧૮॥

શાલોદાર્થ :- મિત્તવં = મિત્રવાળા, ણાયવં = જ્ઞાતિવાળા, ઉચ્ચાગોએ = ઉચ્ચ ગોત્રવાળા, વર્ણવં = સુંદર વર્ણવાળા, અપ્પાયંકે = નીરોગી, મહાપણે = મહા બુદ્ધિવાળી, અભિજાએ = વિનયવાન, શુષ્ણ સંપન્ન, જસો = યશસ્વી, ય = અને, બલે = બળવાન, હોઇ = હોય છે.

ભાવાર્થ :- ૧. પૂર્વકથિત ચાર કામ સ્કંધથી સંપન્ન કુણમાં જન્મ ૨. સન્મિત્રોથી યુક્ત ઊ. પરિવાર

સંપન્ન ૪. ઉચ્ચ ગોત્રીય ૫. સુંદર વર્ણ ૬. નીરોગી ૭. મહાપ્રાણ ૮. ગુણ સંપન્ન ૯. યશસ્વી અને ૧૦. બળવાન હોય છે.

૧૯   ભોચ્ચા માણુસ્સએ ભોએ, અપ્પડિરૂવે અહાઉયં ।
                પુષ્વં વિસુદ્ધ-સદ્ગમ્મે, કેવલં બોહિ બુજ્જિયા ॥૧૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહાઉયં = આયુપર્યત, યોગ્ય ઉંમર સુધી, માણુસ્સએ = મનુષ્યભવના, અપ્પડિરૂવે = અનુપમ, ભોએ = ભોગોને, ભોચ્ચા = ભોગવીને, પુષ્વં (પુષ્વિં) = પૂર્વભવમાં, વિસુદ્ધ-સદ્ગમ્મે = નિદાન રહિત શુદ્ધ ધર્મનું આચરણ કરવાને કારણે તે, કેવલં = આ ભવમાં શુદ્ધ, બોહિ = સમ્યકૃતવને, ધર્મની સમજણાને, બુજ્જિયા = પ્રામ કરે, બોધ પામે.

ભાવાર્થ :- જીવન પર્યત અનુપમ માનવીય ભોગોને ભોગવીને પણ તેઓ પૂર્વભવમાં વિશુદ્ધ ધર્માચારણવાળા હોવાથી કેવળી પ્રજામ ધર્મના બોધને પ્રામ કરે છે.

૨૦   ચઢરંગં દુલ્લહં ણચ્ચા સંજમં પઢિવજ્જિયા ।
                તવસા ધુયકમ્મંસે, સિદ્ધે હવઙ્ગ સાસએ ॥૨૦॥

-ત્તિ બેમિ ॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ચઢરંગં = મોક્ષના ચારે અંગોને, દુલ્લહં = દુર્લભ, ણચ્ચા = જાણીને, સંજમં = સંયમ, પઢિવજ્જિયા = અંગીકાર કરીને, તવસા = તપશ્ચર્યાથી, ધુયકમ્મંસે = સંપૂર્ણ કર્માનો ક્ષય કરીને, સાસએ = શાશ્વત, સિદ્ધે = સિદ્ધ, હવઙ્ગ = થર્થ જાય છે.

ભાવાર્થ :- તે પુણ્યશાળી જીવ પૂર્વોક્ત ચાર અંગોને દુર્લભ જાણી સંયમ ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે. ત્યાર પછી તપશ્ચર્યાથી સમગ્ર કર્માનો ક્ષય કરી શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે. —એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

જક્ખા :- અહીં યક્ષ શબ્દ સામાન્ય દેવ જાતિનો વાયક છે. યક્ષ શબ્દથી ચારે જાતિના દેવનું ગ્રહણ થાય છે.

મહાસુકકા (મહાશુકલ) :- અતિશય ઉજ્જવળ પ્રભાવણા, સૂર્ય, ચંદ્ર આદિને મહાશુકલ કહે છે. તે દેવો ચંદ્ર, સૂર્ય આદિ સમાન દેઈઘ્યમાન શરીરવાળા હોય છે. આ શબ્દ પ્રયોગ દ્વારા તે દેવોની શરીરસંપદાનું કથન છે.

કામરૂવવિઠલ્લિંગ્ણો :- (૧) ઈચ્છાનુસાર રૂપની વિકુર્વણા કરવાના સ્વભાવવાળા (૨) યથેષ્ટ રૂપ વગેરે ધારણ કરવાની શક્તિથી યુક્ત (૩) આઠ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યથી યુક્ત (૪) એકી સાથે અનેક આકારવાળાં રૂપ ધારણ કરવાની શક્તિથી સંપન્ન.

પુષ્ટા વાસસયા બહૂ :- ૮૪ લાખ વર્ષને ૮૪ લાખ વર્ષથી ગુણવાથી જે સંખ્યા પ્રામ થાય તેને પૂર્વ કહે છે, ૭૦,૫૬,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦ અર્થાત્ સિતેર લાખ, છપ્પણ હજાર કરોડ વર્ષનો એક પૂર્વ થાય છે. આવાં ઘણાં પૂર્વો સુધી, અસંખ્યાત સેંકડો વર્ષો સુધી દેવો દેવલોકમાં નિવાસ કરે છે અને દિવ્ય સુખોને ભોગવે છે.

દશાંગ :- દશાંગી સુખ - ચાર અંગની પ્રાપ્તિ થયા પછી જે જીવ ધર્મારાધના કરીને દેવલોકમાં જાય છે, અને દેવભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મનુષ્યજન્મમાં દશાંગીસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. સુખના અંગભૂત દશભોળ આ પ્રમાણે છે - (૧) ચાર કામ સ્કર્ષ : - ક્ષેત્ર - વાસ્તુ, હિરણ્ય, પશુ સમૂહ અને દાસપુરુષ. આ ચાર કામસ્કર્ષંહોય, તેવા સંપન્ન કુળમાં જન્મ થાય, અહીં કીત - ખરીદીને લાવેલા હોય તેમજ માલિકોની સંપત્તિરૂપ ગણાય, તેને દાસ કહે છે. સેવા - સંરક્ષણા દરેક કાર્ય કરનાર મનુષ્યવર્ગને પૌરુષ કહે છે. (૨) મિત્રવાન, (૩) શાતિમાન (૪) ઉચ્ચગોત્ત્રીય (૫) વર્ષાવાન (૬) નીરોગી (૭) મહાપ્રાણ (૮) વિનીત કે ગુણસંપન્ન (૯) યશસ્વી અને (૧૦) શક્તિમાન.

સિદ્ધે હવઙ્ગ સાસાદ :- ભારતીય દર્શનોમાં કેટલાક દર્શન માને છે કે મુક્ત જીવ પણ મોહવશ કે પરોપકારાર્થે સંસારમાં પુનરાગમન કરે છે. આ માન્યતાનું નિરાકરણ કરવાની દિનિએ અત્ર સિદ્ધની સાથે શાશ્વત શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. જૈનદર્શનના મતે સિદ્ધ થયા પછી સંસારના કારણભૂત કર્મભીજના અભાવે તે પુનઃ કોઈ પણ અવસ્થાનો સ્વીકાર કરતા નથી, સદા શાશ્વતરૂપે તે જ અવસ્થામાં રહે છે.

ઉપસંહાર :- જૈનદર્શનમાં આત્મવિકાસનાં પુણ્ય અને નિર્જરા એવા બે અંગો છે. પુણ્યથી સાધનો પ્રામ થાય છે અને તે સાધનો દ્વારા પતિત ન થતાં આત્મવિકાસના માર્ગો સાધના થાય, તેનાથી કર્મક્ષય થાય, તેને નિર્જરા કહેવાય છે. સાધકનું અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષ હોય છે, તે નિર્જરાથી જ પ્રામ થાય છે. મનુષ્યભવને શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તમ માન્યો છે. કારણ કે વિકાસનાં બધાં સાધનો મનુષ્યજન્મમાં જ પ્રામ થાય છે. આત્મારી જીવની દિનિ તો સાધનોનો ઉપયોગ કરતાં કરતાં પણ મોક્ષ તરફ જ હોય છે. અંતે બધા પુનિત સાધનોનો ત્યાગ કરવો અને નિર્જરાનો સ્વીકાર કરી મોક્ષ મેળવવો, એ જ મનુષ્યભવ પ્રાપ્તિનું શ્રેષ્ઠતમ કર્તવ્ય છે, શ્રેષ્ઠ ફળ છે.

॥ અધ્યયન-૩ સંપૂર્ણ ॥

ચોથું અદ્યાયન

ନୀରାଜନୀକାରୀଙ୍କ ପରିଚୟ

परिचय :

આ ચોથા અધ્યયનનું નામ 'અસંસ્કૃત' છે. આ નામ અનુયોગદ્વાર સૂત્રોક્ત પ્રથમપદને અનુસરતું નામ છે. નિર્યુક્તિ અનુસાર આ અધ્યયનનું નામ 'પ્રમાણપ્રમાણ' છે, આ નામ અધ્યયનના વિષય આધારિત છે.

આ અધ્યયનનો પ્રતિપાદ્ય મુખ્ય વિષય છે પ્રમાણથી નિવૃત્તિ અને જીવનના અંત સુધી અપ્રમાણપણે માનસિક, વાચિક, કાચિક પ્રવૃત્તિ કરવી.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં ભગવાન મહાવીરે પ્રમાદના કારણરૂપે સમ્યક દષ્ટિકોણના અભાવનું કથન કર્યું છે. મિથ્યા માન્યતાઓ દ્વારા મનુષ્ય નીતિ કે સત્યમાર્ગથી ભ્રષ્ટ બની પ્રમાદમાં રહીને વાસ્તવિક મૌખ-પુરુષાર્થથી ચ્યુત થઈ જાય છે. તે યુગમાં જીવન પ્રતિ કંઈક ભાન્ન ધારણાઓ-મિથ્યા લોકમાન્યતાઓ પ્રચલિત હતી, તેને પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં પ્રમાદસોત કહી તેનું નિરાકરણ કર્યું છે. જેમ કે –

- ‘જીવન સંસ્કૃત છે અથવા જીવન સંસ્કૃત બનાવી શકાય છે.’ એવું તથાકથિત સંસ્કૃતવાદી માનતા હતા. તેઓ મંત્રો, તંત્રો, દેવો કે અવતારોની સહાયતાથી તૂટેલા અથવા તૂટી રહેલા જીવનને ફરી સાંધી શકાય છે, અમ માનતા હતા પરંતુ ભગવાન મહાવીરે તેનું નિરાકરણ કરતાં કહું કે જીવન અસંસ્કૃત છે અર્થાત્ તૂટનારું જીવન કોઈ પણ મંત્રતત્ત્વાદિ કે દેવ, અવતાર આદિની સહાયતાથી પણ સાંધી શકાતું નથી.
  - ધર્મ વૃદ્ધાવસ્થામાં કરવો જોઈએ, પહેલાં નહીં; આવી ભાંત માન્યતાનું સમાધાન ભગવાને કર્યું છે કે, ‘ધર્મ કરવા માટે દરેક સમય યોગ્ય જ છે. વૃદ્ધાવસ્થા આવશે કે નહીં તે પણ નિશ્ચિત નથી.’
  - ભગવાને ધનને અશરણભૂત બતાવતાં કહું છે કે આ લોક અને પરલોક બંનેમાં ધન રક્ષક બની શકતું નથી પરંતુ જે વ્યક્તિ પાપકર્મો દ્વારા ધનોપાર્જન કરે છે, તે ધનને અહીં છોરીને જાય છે અને ચોરી, અનીતિ, બેઈમાની, છેતરપીઠી, હિંસા આદિ પાપકર્માના ફલસ્વરૂપે તે અનેક જીવોની સાથે વેર બાંધી નરકનો મહેમાન બને છે. ધનનો વ્યામોહ મનુષ્યના વિવેકદીપને બુઝાવી નાંખે છે, જેના કારણો તે યથાર્થ પથને જોઈ શકતો નથી.
  - કેટલાકની માન્યતા એવી પણ હોય છે કે કર્માનાં ફળ આગલા જન્મમાં મળે છે તથા કર્માનાં ફળ છે જ નહીં, હોય તો પણ ભગવાન કે અવતારને પ્રસાન કરીને તે ફળથી છૂટી શકાય છે પરંતુ ભગવાને

કહું કે કૃત કર્માને ભોગવ્યાં વિના છુટકારો મળતો નથી. કર્માનાં ફળ આ જન્મમાં પણ મળે છે અને આગામી જન્મમાં પણ મળે છે. કર્માનાં ફળથી કોઈ બચી શકતું નથી. તેને ભોગવવાનું અવશ્યંભાવી છે.

૫. લોકોમાં એવીપણ એક ભ્રમણા છે કે જો એક વ્યક્તિ અનેક વ્યક્તિઓને માટે શુભાશુભ કર્મ કરે છે, તો તેનું ફળ તે સર્વ ભોગવે છે તેનું ખંડન કરતાં ભગવાને કહું છે કે સંસારી જીવ પોતાના પરિવાર માટે જે કાર્ય કરે છે, તેનું ફળ ભોગવવાના સમયે તે પરિવારના લોકોની બંધુતા કે ભાગીદારી ચાલતી નથી. પાપકર્માનાં ફળ પોતાને જ કે કરનારને જ ભોગવવા પડશે, તે ભૂલવું ન જોઈએ.
૬. લોકોમાં એક ભ્રમણા છે કે સાધના માટે સંઘ કે ગુરુ આદિનો આશ્રય વિધનકારક છે, વ્યક્તિએ સ્વયં એકાકી સાધના કરવી જોઈએ; પરંતુ ભગવાને કહું છે કે 'જે સ્વષંદ્વૃત્તિનો ત્યાગ કરી ગુરુના સાનિધ્યમાં રહીને ગ્રહણ અને આસેવન શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને સાધના કરે, તે જ પ્રમાદ વિજયી બની મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.'
૭. લોકો એમ માને છે કે યુવાવયમાં મન ફાવે તેમ જીવી લઈએ, પાછલી વયમાં ધર્મ કરીશું, તેનું નિરાકરણ કરતાં ભગવાને કહું છે કે જે પૂર્વ જીવનમાં અપ્રમાદી બની શકતા નથી તે પશ્ચાત્ જીવનમાં પણ અપ્રમાદી બની શકતા નથી. જ્યારે આયુષ્ય પૂર્ણ થવામાં હશે, ત્યારે પ્રમાદી વ્યક્તિ માટે વિષાદ-શોક સિવાય કંઈ જ રહેશે નહિ અર્થાત્ તે ધર્મ આરાધના કરી શકશે નહિ. આથી પૂર્વ વયે જ અથવા બોધ પામતાં જ પ્રમાદ તેમજ કામભોગાને છોડી સંયમપથમાં પ્રવેશ કરી જીવન અપ્રમત્ત બનાવી આત્મરક્ષા કરી લેવી જોઈએ.
૮. (૧) મોહનિદ્રાધીન થયેલા વ્યક્તિઓની વચ્ચે પણ ભારંડપક્ષીની જેમ જાગૃત થઈને રહેવું જોઈએ. (૨) સમય કોઈની રાહ જોતો નથી. આયુષ્ય નષ્ટ થતું રહે છે. શરીર દુર્બલ અને વિનાશી છે, તેથી જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો. (૩) સમયે સમયે દોષોથી બચવા માટે સાવધાન રહેવું જોઈએ. (૪) શરીરનું પોષણ, રક્ષણ, સંવર્ધન પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિના લક્ષથી જ કરવું જોઈએ અને જ્યારે શરીર સાધનાના સાધનરૂપે કાર્ય ન કરી શકે ત્યારે તેનું મમત્વ છોડી દેવું જોઈએ. (૫) વિવિધ અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતામાં સમત્વ ભાવ રાખવો જોઈએ. (૬) પ્રતિક્ષણ અપ્રમત્ત ભાવોમાં રહી, અંતિમ શ્વાસ સુધી, રત્નત્રયાદિ ગુણોની આરાધનામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. આવી અમૂલ્ય શિક્ષાઓ આ અધ્યયનમાં સૂચિત કરવામાં આવી છે.

આ રીતે પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં અપ્રમાદભાવને મૂળ મંત્ર બનાવી, તે મંત્રની સિદ્ધિ માટેના ઉપાયો દર્શાવ્યા છે.

ચોથું અદ્યયન

અસંસ્કૃત

અસંસ્કૃત જીવન અને અશરણાં : -

૧ અસંખ્યં જીવિય મા પમાયએ, જરોવળીયસ્સ હુ ણતિથ તાણં ।
એવં વિયાણાહિ જણે પમત્તે, કિણ્ણ વિહિંસા અજયા ગહિંતિ ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- જીવિયં - આ જીવન (તૂટી ગયા પછી), અસંખ્યં - અસંસ્કૃત છે, જોડી શકાતું નથી,
મા પમાયએ = પ્રમાદ ન કરો, જરોવળીયસ્સ = વૃદ્ધાવસ્થા પામેલી વ્યક્તિત્વની, તાણં = રક્ષા કરનારો,
હુ = ચોક્કસ જ, ણતિથ = કોઈ નથી, એવં = આ રીતે, વિયાણાહિ = સમજો, જ્ઞાણો, વિહિંસા = હિંસા
કરનાર, અજયા = પાપસ્થાનથી નિવૃત્ત નહીં થનાર, પમત્તે= પ્રમાદી, જણે = વ્યક્તિ, કિણ્ણ = ધર્મ વગર
કોના, ગહિંતિ = શરણો જશે.

ભાવાર્થ :- જીવન અસંસ્કૃત છે અર્થાત્ આયુષ્ય તૂટ્યા પછી સંધાય તેવું નથી માટે પ્રમાદ ન કરવો.
વૃદ્ધાવસ્થા આવ્યા પછી કોઈ શરણાભૂત થતા નથી માટે વિચાર કરો કે પ્રમાદી, હિંસક, અવિરત અને વિવેકશૂન્ય
જીવો મૃત્યુ સમયે કોના શરણો જશે ? અર્થાત્ દુર્ગતિથી બચવા માટે તે જીવનને માટે કોઈ શરણાભૂત થતું નથી.

વિવેચન :-

તૂટી ગયેલા જીવનને સાંધવા માટે સેંકડો ઈન્ડ્રો પણ સમર્થ નથી. જીવનની મુખ્ય પાંચ અવસ્થા છે.
(૧) જન્મ (૨) બાલ્યાવસ્થા (૩) યુવાવસ્થા (૪) વૃદ્ધાવસ્થા અને (૫) મૃત્યુ અવસ્થા. કોઈ પ્રાણી જન્મ લેતાં
જ મૃત્યુ પામે છે. કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં પણ કાળના મુખમાં પ્રવેશી જાય છે, યુવાવસ્થાનો કોઈ ભરોસો નથી.
રોગ, શોક, ચિંતા આદિ યૌવનમાં જ મનુષ્યને મૃત્યુના મુખ તરફ લઈ જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થા તો મૃત્યુનું દ્વાર છે.
આયુષ્યનો કષય થવા પર મૃત્યુ અવશ્યાંભાવી છે. જીવન ક્ષાણાભંગુર છે, તૂટવાવાળું છે, કોઈથી જોડાય તેવું નથી.

જીવન અસંસ્કૃત હોવાથી મનુષ્યે કોઈ પણ અવસ્થામાં પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. જે ધર્માચારણ
સ્વીકારવામાં કે સ્વીકારેલા પ્રતિ-નિયમનું પાલન કરવામાં પ્રમાદ કરે છે તેને કોઈ પણ અવસ્થામાં કોઈ પણ
શરણાભૂત થતું નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ વિના કોઈ શરણારૂપ થતું નથી. કહું છે કે –

મંગલૈ: કૌતુકૈરોગૈ, વર્દ્ઘામંત્રૈસ્તથૌષધૈ: ।
ન શક્તા મરણાત્ ત્રાતું, સેન્દ્રા દેવગણા અપિ ॥

અર્થ – મંગલ, કૌતુક, યોગ, વિદ્યા, તેમજ મંત્ર, ઔષધ કે ઈન્નો સહિત સમસ્ત દેવગણ પણ મૃત્યુથી બચાવવા અસમર્થ છે.

દષ્ટાંત :— ઉજ્જયિનીના રાજી જિતશત્રુના રાજ્યમાં અદૃનમલ્લ અજેય પહેલવાન ગણાતો હતો. આજુભાજુના રાજ્યોમાં તેને હરાવનાર કોઈ ન હતું. સોપારક નગરના રાજી સિંહગિરિ મલ્લયુદ્ધ જોવાના શોખીન હતા. અદૃનમલ્લ તેના નગરમાં મલ્લયુદ્ધમાં હંમેશાં વિજય પતાકા ફરકાવીને ઈનામ મેળવતો.

એકવાર રાજી સિંહગિરિએ એક યુવાન માધીમારને મલ્લયુદ્ધ માટે તૈયાર કર્યો. તે યુવાન બળવાન માટ્સ્યકમલ્લે અદૃનમલ્લને પરાજિત કરી દીધો. અદૃનમલ્લને વૃદ્ધાવસ્થાની પ્રતીતિ થઈ. તુરત જ તેને વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થયો અને નિર્ગ્રથ ગુરુની પાસે દીક્ષાગ્રહણ કરી લીધી. તે સમજી ગયો કે વૃદ્ધાવસ્થામાં એક ધર્મ જ શરણભૂત છે.

પાપકર્માનું પરિણામ :-

૨ જે પાવકમ્મેહિં ધર્ણ મણુસ્સા, સમાયયંતિ અમઙ્ ગહાય ।
પહાય તે પાસપયદ્વિએ ણરે, વેરાણુબદ્ધા ણરયં ઉર્વતિ ॥૨॥

શાલ્દાર્થ :- જે = જે, મણુસ્સા = મનુષ્ય, પાવકમ્મેહિં = પાપકર્મથી, ધર્ણ = ધનને, અમઙ્ = (અમયં) = અમૃત સમાન સમજીને, ગહાય = ગ્રહણ કરીને, સમાયયંતિ = સંગ્રહ કરે છે, પાસપયદ્વિએ = સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે બંધનોમાં ફસાયેલા, વેરાણુબદ્ધા = વૈરભાવની સાંકળમાં જકડાયેલા, તે = તે, ણરે = મનુષ્ય, પહાય = ધનને છોડીને, ણરયં = નરકને, ઉર્વતિ = પ્રામ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે મનુષ્યો અજ્ઞાનવશ પાપનાં કામો કરીને ધનનું ઉપાર્જન કરે છે અને ધનને અમૃત તુલ્ય સમજીને ગ્રહણ કરે છે, તેનો સંગ્રહ કરે છે પરંતુ તે ધનને અહીં જ છોડી, રાગ્નેધની જાળમાં ફસાઈ, વૈરભાવથી બંધાઈ, તે જીવો ભરીને નરક ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે.

૩ તેણે જહા સંધિમુહે ગહીએ, સકમ્મુણા કિચ્ચિ પાવકારી ।
એવં પયા પેચ્ચ ઇહં ચ લોએ, કડાણ કમ્માણ ણ મોક્ખ અતિથિ॥૩॥

શાલ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, સંધિમુહે = છીંડું પાડવાની જગ્યાએ, ગહીએ = પકડાયેલા, પાવકારી = પાપાત્મા, તેણે = ચોર, સકમ્મુણા = પોતાનાં જ કરેલાં કર્માથી, કિચ્ચિ = દુઃખ પામે છે, એવં = એ રીતે, પયા = જીવને, ઇહલોએ = આ લોક, ચ = અને, પેચ્ચ = પરલોકમાં, કડાણ = પોતાનાં કરેલાં, કમ્માણ = કર્માથી, મોક્ખ = છૂટકારો, ણ અતિથિ = થતો નથી.

ભાવાર્થ :- ખાતર પાડતા છીંડું પાડવાની જગ્યાએ જ પકડાઈ જતાં પાપી ચોર પોતાનાં દુષ્કર્માથી દુઃખ પામે છે, તેમ દરેક જીવ પોતાના કરેલાં કૃત્યોનું ફળ આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં જરૂર ભોગવે છે

કારણ કે કરેલા કર્માને ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી.

૪ સંસારમાવળણ પરસ્સ અદ્વા, સાહારણ જં ચ કરેઝ કમ્મં ।
કમ્મસ્સ તે તસ્સ ઉ વેયકાલે, ણ બંધવા બંધવય ઉર્વતિ ॥૪॥

શાલ્લાર્થ :- સંસારં = સંસારમાં, અવળણ = આવેલો જીવ, પરસ્સ = બીજાને, અદ્વા = માટે, ચ = જે, સાહારણ = સાધારણ, બધાનું ભેગું, કમ્મં = કર્મ, કરેઝ = કરે છે, તસ્સ = તે, કમ્મસ્સ = કર્મના, વેયકાલે = ફળભોગના સમયે, ભોગવતી વખતે, ઉ = નિશ્ચય, તે = તે, બંધવા = બંધુ વગેરે, બંધવય = ભાતૃભાવનું, ણ ઉર્વતિ = પાલન કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- સંસારી જીવ પોતાના બંધુજનો માટે જે સામૂહિક કર્મ કરે છે, તે કર્મના ઉદ્દે અર્થાત્ ફળ ભોગવવાનાં સમયે કોઈ પણ ભાઈ ભાંડુ ભાગ પડાવવા કે સંબંધ સાચવવા આવતાં નથી, એટલે કર્મફળ ભોગવવામાં ભાગ પાડતા નથી.

વિવેચન :-

પાવકમ્મેહિં :- પાપકર્મ (૧) મનુષ્યને પતનને માર્ગ લઈ જનાર હિંસા, અસન્ય, ચોરી, અધ્રુત્યાર્ય અને પરિગ્રહ આદિ (૨) પાપના ઉપાદાન હેતુવાળું અનુષ્ઠાન (૩) અપરિમિત ખેતી, વાણિજ્યાદિ અનુષ્ઠાન.

પાસપયદ્વિષ :- (૧) પશ્ય પ્રવૃત્તાન् – પાપપ્રવૃત્ત મનુષ્યોને જો (૨) પાશ પ્રતિષ્ઠિત – રાગદ્વેષ કે કામવાસનાના બંધનમાં ફસાયેલા.

વેરાણુબદ્ધા :- વૈર શબ્દના ત્રણ અર્થ છે, (૧) શત્રુતા (૨) પાપ (૩) કર્મ. આથી વેરાણુબંધના ત્રણ અર્થ આ પ્રકારે થાય છે – (૧) શત્રુતા – વૈરની પરંપરા બાંધીલી વ્યક્તિ (૨) પાપથી અનુભદ્ધ વ્યક્તિ (૩) કર્મથી બંધાયેલા. અહીં 'કર્મબદ્ધ' અર્થ જ ઈષ્ટ છે.

સંધિમુહે :- સંધિમુખનો શાંખિક અર્થ સાંધનું મુખ, બાકોરાનો આકાર છે. ટીકાકારોએ સંધિ અનેક પ્રકારની કહી છે, કલશાકૃતિ, નન્દાવર્તાકૃતિ, પચાકૃતિ, પુરુષાકૃતિ વગેરે.

બે કથાઓ :- (૧) પ્રિયંવદ ચોર સ્વયં કાષ કલાકાર સુથાર હતો. તેણે વિચાર્યુ કે સેંધ–બાકોરં એવું બનાવું કે લોકો આશ્રયચક્તિ થઈ જાય અને મારી કલાની પ્રશંસા કરે. તેણે કરવત વડે પચાકૃતિ બાકોરં બનાવ્યું અને પોતાના બે પગ તે બાકોરા દ્વારા ઘરમાં નાંખી પ્રવેશ કરવા યત્ન કર્યો, તે જ સમયે શેઠ તેના બંને પગ ઘરની અંદરથી પકડી બાંધી લીધા. બહારથી ચોરનો સાથી તેને બહાર ખેંચવા લાગ્યો અને શેઠ ચોરને અંદર ખેંચવા લાગ્યા. આમ બંને બાજુ ખેંચતાણ થતાં, તે લોહીલુહાણ થઈ ગયો, અંતે મરણને શરણ થયો. (૨) એક ચોર પોતે કરેલા બાકોરાની પ્રશંસા સાંભળી હર્ષાતિરેકથી, સંયમ ન રાખી શકવાથી પકડાઈ ગયો. બંને કથાઓનું ફળ સમાન છે. જેમ ચોર પોતાના દ્વારા કરેલા બાકોરાના કારણે પકડાઈ જાય

છે, તેમ પાપકર્મી જીવ પોતાનાં કરેલાં કર્માનું ફળ પોતે જ ભોગવે છે.

ધનની અશરણાતા :-

૫ વિત્તેણ તાણં ણ લબ્ધે પમત્તે, ઇમમિ લોએ અદુવા પરત્થા ।
દીવપ્પણટુ વ અણંત મોહે, ણેયાઉયં દટ્ટુમદટ્ટુમેવ ॥૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પમત્તે = પ્રમાદી પુરુષ, ઇમમિ = આ, લોએ = લોકમાં, અદુવા = અથવા, પરત્થા = પરલોકમાં, વિત્તેણ = ધનથી, તાણં = શરણ, ણ લબ્ધે = પામતો નથી, દીવપ્પણટુવ = દીપક બુઝાઈ ગયેલા વ્યક્તિની જેમ, અણંત મોહે = અનંત મોહવાળા, અજ્ઞાની પ્રાણી, ણેયાઉયં = ન્યાયયુક્ત મુક્તિ માર્ગને, દટ્ટું - જોઈને પણ, અદટ્ટુમેવ = ન જોયા બરાબર થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- પ્રમાદી જીવ આ લોક કે પરલોકમાં ધન વડે રક્ષણ પામતો નથી. અંધારામાં દીવો બુઝાઈ ગયા પછી અજવાળામાં જોયેલો માર્ગ પણ દેખાતો નથી. તેવી જ રીતે પ્રમાદી વ્યક્તિ અનંત મોહના કારણે જ્ઞાનદીપ બુઝાઈ ગયો હોવાથી મોક્ષમાર્ગને જોવા છતાં પણ દેખતો નથી.

વિવેચન :-

દીવપ્પણટુ વ :- દીવ શબ્દના સંસ્કૃતરૂપ બે થાય છે— દીપ અને દીપ. (૧) સમુદ્રમાં દૂબતા માનવને આશ્રય આપે, તે દીપ તથા (૨) અંધકારમાં પ્રકાશ કરનારા પ્રકાશદીપ. અહીં પ્રકાશદીપ અર્થમાં દીવ શબ્દ પ્રયુક્ત છે.

ઉદાહરણ :- કોઈ ધ્યાતુવાદી ધ્યાતુની પ્રાપ્તિ માટે ગુફામાં ઊતર્યો. તેની પાસે દીપક, અજીન અને બળતણ હતાં. પ્રમાદવશ દીપક બુઝાઈ ગયો, અજીન પણ બુઝાઈ ગયો. હવે તેને ગાઢ અંધકારમાં પ્રથમ જોયેલો માર્ગ પણ દેખાતો નથી. એ જ રીતે આ જીવ પણ કર્મના ક્ષયોપશમ દ્વારા મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને પણ ધનની આકંક્ષા અને આસક્તિના કારણે થતાં દર્શનમોહનીયકર્મના ઉદ્યથી, મોક્ષમાર્ગ તેને માટે અદ્ય જોવો જ બની જાય છે અર્થાત્ મિથ્યાત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે, સમકિતને ગુમાવી દે છે.

અપ્રમત્ત જીવનની પ્રેરણા :-

૬ સુત્તેસુ યાવિ પડિબુદ્ધજીવી, ણો વીસસે પંડિએ આસુપણે ।
ઘોરા મુહુત્તા અબલં સરીરં, ભારંડ-પક્ખી વ ચરેડ્યપમત્તો ॥૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સુત્તેસુ = ભાવથી સૂતેલાં લોકોની વર્ણે, યાવિ = પણ, પડિબુદ્ધ જીવી = ભાવથી જાગૃત સંયમી, આસુપણે = બુદ્ધિમાન, આશુપ્રશ્ન, પ્રત્યુત્પન્નમતિ, પંડિએ = પંડિત મુનિ, ણો વીસસે = પ્રમાદ આચરણમાં વિશ્વાસ કરતો નથી, મુહુત્તા = કાળ મૃત્યુ, ઘોરા = ઘોર, અનુકુંપા રહિત છે, સરીરં = શરીર, અબલં = નિર્બણ, ક્ષણભંગુર, ભારંડ-પક્ખી વ = ભારંડ પક્ષીની જેમ, અપ્પમત્તો = પ્રમાદ રહિત બની, સાવધાનીપૂર્વક, ચરે = વિચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- આશુપ્રજ્ઞ અર્થાત્ પ્રજ્ઞાસંપન્ન પંડિત સાધક પ્રમાદરૂપી મોહનિદ્રામાં સૂતેલા જીવો વચ્ચે પણ પ્રતિક્ષણ જાગૃત રહે છે અને પ્રમાદ ઉપર જરામાત્ર પણ વિશ્વાસ કરતા નથી, કારણ કે મુહૂર્ત અર્થાત્ મૃત્યુસમય ભયંકર છે, કાળનો પ્રહાર અચૂક છે અને શરીર દુર્બળ છે, તેથી ભારંડપક્ષીની માફક અપ્રમત થઈને સાવધાનીપૂવક સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ.

૭ ચરે પયાઇં પરિસંકમાણો, જં કિંચિ પાસં ઇહ મણ્ણમાણો ।
લાભંતરે જીવિય વૂહઇત્તા, પચ્છા પરિણાય મલાવધંસી ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પયાઇં = ડગલે પગલે, પરિસંકમાણો = દોષની શંકા કરતો, ઇહ = આ લોકમાં, જં કિંચિ = ગૃહસ્થોની સાથે થોડો પણ પરિચય વગેરે છે તે, પાસં = સંયમને માટે પાશરૂપ, મણ્ણમાણો = માનતો, સમજતો, ચરે = સંયમમાં વિચરે, લાભંતરે = જ્યાં સુધી આ શરીરથી ગુણોનો લાભ થાય છે, ત્યાં સુધી, જીવિય = જીવનની, શરીરની, વૂહઇત્તા = અન્ન-પાણી દ્વારા સારસંભાળ કરે, પચ્છા = પછી, મલાવધંસી = ઔદારિક શરીરને, અશુચિ ભરેલા આ શરીરને, પરિણાય = જાણી તેનો ત્યાગ કરે, સંથારો કરે.

ભાવાર્થ :- સાધક ડગલે ને પગલે દોષની, પાપની શંકા કરતો પગલા ભરે, સંયમી જીવનમાં ગૃહસ્થનો પરિચય બંધનરૂપ છે, એમ માની તેનો ત્યાગ કરે. જ્યાં સુધી શરીરથી સંયમ ગુણોનો લાભ થતો રહે, ત્યાં સુધી તેનું આહારાદિ વડે સંરક્ષણ કે પોષણ કરે જ્યારે આ શરીરથી સંયમ ગુણોનું પાલન ન થાય, ત્યારે કર્મમળનો નાશ કરનાર આજીવન અનશનનો સ્વીકાર કરે.

૮ છંદં ણિરોહેણ ઉવેઝ મોક્ખં, આસે જહા સિકિખ્ય-વમ્મધારી ।
પુંબાઇં વાસાઇં ચરેઽપ્પમત્તો, તમ્હા મુણી ખિપ્પમુવેઝ મોક્ખં ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જેવી રીતે, સિકિખ્ય = સવારની અધીનતામાં શિક્ષા પામેલો, વમ્મધારી = કવયધારી, આસે = અશ્વ, છંદં ણિરોહેણ = સ્વેચ્છાને છોડી, મોક્ખં = દુઃખોથી મુક્તિ, ઉવેઝ = પ્રાપ્ત કરે છે, તમ્હા મુણી = આ જાણી મુનિ પણ (ગુરુ આજ્ઞામાં રહી), પુંબાઇં વાસાઇં = પૂર્વ વર્ષો સુધી અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વવર્ષની ઉંમર સુધી, અપ્પમત્તો = પ્રમાદ રહિત થઈને, ચરે = સંયમમાં વિચરણ કરે, જિનાજ્ઞામાં રહે, ખિપ્પં = જલ્દીથી તે મુનિ, મોક્ખં = મોક્ષને, ઉવેઝ = મેળવી લે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ પોતાની સ્વચ્છંદતાને કાબૂમાં લઈ શિક્ષિત અને કવય (બખતર) ધારી ધોડો યુદ્ધમાં વિજય મેળવે છે, તેમ સંયમી સાધક પણ સ્વચ્છંદતા પર નિયંત્રણ કરી, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. તેવા સાધક અનેક (કરોડ) પૂર્વ વર્ષો સુધી અપ્રમત્તપણે સંયમનું પાલન કરે છે. તેથી મુનિ શીଘ્ર મોક્ષ મેળવે છે.

વિવેચન :-

પઢિબુદ્ધ :- યથાવસ્થિત વસ્તુતત્ત્વના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત વ્યક્તિ અથવા ધર્માચારણ માર્ગો જાગૃત વ્યક્તિ

પ્રતિબુદ્ધ કહેવાય છે.

ઘોરા મુહૂર્ત શબ્દનો અર્� 'કાળ' કરવામાં આવે છે. પ્રાણીનું આયુષ્ય પળે પળે કીણ થતું રહે છે. આ દાખિએ નિર્દ્ય કાળ પ્રતિક્ષણ જીવનને હણે છે. પ્રાણીનું આયુષ્ય અલ્ય હોય છે અને મૃત્યુનો કાળ અનિશ્ચિત હોય છે. તે કયારે આવે તેની ખબર નથી, તેથી તે ઘોર અર્થાત્ રૌદ્ર કહેવાય છે.

ભારંડ પક્ખી:— અપ્રમાદ અવસ્થાને સૂચિત કરવા શાસ્ત્રોમાં કે ગ્રંથોમાં ભારંડપક્ખીની ઉપમા આપવામાં આવે છે, આ પક્ખી કાગડાથી વધારે અતિ સાવધાન અને અપ્રમત્ત હોય છે.

ચરે પયાં પરિસંકમાળો :— (૧) દોષોની શંકાને લીધે સાવધાનીપૂર્વક ચાલે (૨) સંયમ ધર્મનાં આચરણોમાં કે ગુણોમાં કયાંય પણ ક્ષતિ ન રહી જાય કે ન થઈ જાય એવી શંકા કરતો સંયમમાર્ગમાં સાવધાનીપૂર્વક વિચારણ કરે.

જં કિંચિ પાસં :— થોડોક પ્રમાદ પણ બંધન કર્તા છે અર્થાત્ ખરાબ ચિંતન, ખરાબ ભાષા અને દુષ્કાર્ય, એ સર્વ પ્રમાદ છે, બંધનકારક છે અથવા જે કાંઈ પણ સુખ, સંયોગો કે અનુકૂળતા છે, તે કર્મબંધન કરાવનાર છે એમ જાણે, સમજે.

પચ્છા પરિર્ણાય મલાવધંસિ :— શરીરથી વિપુલ સંયમનો લાભ પ્રામ કર્યા પછી જ્યારે શરીર જીર્ણ કે અશક્ત થઈ જાય, ત્યારે જી પરિજ્ઞાથી જાણે કે હવે આ શરીરથી સમ્યગ્રદર્શનાદિ વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રાપ્તિ કે નિર્જરા થઈ શકશે નહિ, શરીરમાં થોડી શક્તિ છે, એમ જાણી કુષાય અને આહારની સંલેખના કરી કર્મભળનો નાશ કરનાર આજીવન અનશન રૂપ કોઈ પણ પ્રકારના પંડિતમરણનો સ્વીકાર કરી, આ શરીરનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.

છંદં ણિરોહેણ :— ત્રણ પ્રકારે વ્યાખ્યા થાય છે:— (૧) સ્વલ્લંદતા નિષેધ — પોતાના આગ્રહથી રહિત બનીને ગુરુની આજ્ઞામાં રહેનાર કર્મબંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૨) છંદસા — ગુરુના અભિપ્રાય મુજબ આહારાદિના ત્યાગરૂપ નિરોહ કરવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. (૩) છંદ — છંદનો અર્થ વેદ કે આગમ છે, તે દાખિએ છંદસા — આગમ વિહિત આજીવનનુસાર, ઈન્દ્રિયાદિ નિગ્રહ કે ઈચ્છાનો નિરોહ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

અંતિમ વયે ધર્મ કરવાની ભ્રમણા :-

૧ સ પુષ્વમેવં ણ લભેજ્જ પચ્છા, એસોવમા સાસયવાઇયાણં ।
વિસીયિ સિદ્ધિલે આઉયમ્મ, કાલોવણીએ સરીરસ્સ ભેએ ॥૧॥

શાલાર્થ :- સ = તે વ્યક્તિ, પુષ્વમેવં = પહેલાંની જેમ, પચ્છા = પછી પણ, ણ લભેજ્જ = ધર્મ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, સાસયવાઇયાણં = શાશ્વતવાદી અર્થાત્ ભવિષ્ય પર ભરોસો રાખનારા એસોવમા = ધર્મ પછી કરવાની વિચારણા, આઉયમ્મ = આયુષ્ય, સિદ્ધિલે = શિથિલ થતાં, ક્ષય થતાં, કાલોવણીએ = ભરવાના સમયે, સરીરસ્સ ભેએ = શરીરનું આત્માથી જુદાપણું થતાં, વિનાશ થતાં,

વિસીયઃ = દુઃખી થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધર્મને પાછળ રાખનાર વ્યક્તિ પૂર્વ જીવનમાં ધર્મ પ્રાપ્ત કરતા નથી, તે પશ્ચાત્ જીવનમાં પણ ધર્મ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અંતિમ સમયમાં ધર્માચારણ કરી લેશું, એવી વિચારણા શું ભવિષ્યને જીવનાર માટે ઉચ્ચિત થઈ શકે છે? ધર્મને ભવિષ્ય માટે રાખનાર સામાન્ય જ્ઞાની વ્યક્તિ આયુષ્ય શિથિલ થાય, મૃત્યુકાળ નજીક આવી જાય, શરીર છૂટે, ત્યારે ધર્માચારણ વિના અતિ દુઃખી થાય છે.

૧૦   ખિપ્પણ સક્કેઝ વિવેગમેડં, તમ્હા સમુદ્ઘાય પહાય કામે ।
                સમિચ્ચ લોયં સમયા મહેસી, આયાણરક્ખી ચરેડ્યુમત્તો ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- ખિપ્પણ = ભરતાં સમયે શીશ્ર, વિવેગમેડં = ધર્મનો વિવેક પામવો ણ સક્કેઝ = શક્ય નથી, તમ્હા = માટે, આયાણરક્ખી = આત્માની રક્ષા કરનાર, આત્મરક્ષણ કરતાં, મહેસી = મોક્ષાર્થી મુનિ, મહર્ષિ, કામે = કામભોગોનો, પહાય = ત્યાગ કરીને, લોગં = લોકનું સ્વરૂપ, સમયા = સમભાવપૂર્વક, સમ્યગ્રૂપે, સમિચ્ચ = જીણીને સમજીને, અપ્પમત્તો = પ્રમાદ રહિત થઈને, સમુદ્ઘાય = સાવધાનીપૂર્વક, સંયમમાં ઉપસ્થિત થઈને, ચરે = વિચારણ કરે.

ભાવાર્થ :- કોઈ પણ વ્યક્તિ મૃત્યુ સમયે તત્કાલ આત્મવિવેક પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, તેથી મૃત્યુ આવે તે પહેલાં જ કામભોગોનો ત્યાગ કરી સંયમપથ પર દઢતાથી સ્થિર થવું જોઈએ. વિશ્વનાં સમસ્ત પ્રાણીઓનો વિચાર કરી મહર્ષિએ તેના પ્રત્યે સમત્વદાસ્તિ રાખવી. આત્મરક્ષણ કરતાં સંયમમાં અપ્રમાદપણે વિચારણ કરવું જોઈએ.

કષ્ટસહિષ્ણુતા :-

૧૧   મુહું મુહું મોહ ગુણે જયંતં, અણેગ-રૂવા સમણ ચરંતં ।
                ફાસા ફુસંતિ અસમંજસં ચ, ણ તેસુ ભિક્ખૂ મણસા પદસ્સે ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- મોહગુણે = શબ્દાદિ મોહ ગુણોને, મુહું મુહું = વારંવાર, નિરંતર, જયંતં = જીતીને, ચરંતં = સંયમમાર્ગમાં વિચારતાં, સમણ = સાધુને, અણેગરૂવા = એક પ્રકારનાં, ફાસા = કષ્ટો, અસમંજસં = પ્રતિકૂળ રૂપથી, ફુસંતિ = સ્પર્શ કરે છે, આવે છે, ભિક્ખૂ = સાધુ, તેસુ = તે કષ્ટોમાં, મણસા = મનથી પણ, ણ પદસ્સે = દ્વેષ ન કરે, સમપરિણામોથી સહન કરે.

ભાવાર્થ :- મોહગુણો અર્થાત્ રાગદ્વૈષ્યુકત પરિણામો ઉપર વિજય મેળવવા વારંવાર યત્નશીલ રહેવું જોઈએ, અનેક પ્રકારે શ્રમણ ધર્મનું પાલન કરતાં શ્રમણને વિધનકારક ઘણા આકોશ, વધ વગેરે કષ્ટો પીડિત કરે છે પરંતુ સંયમી સાધક કોઈના પ્રત્યે મનમાં લેશમાત્ર પણ દ્વેષ ભાવ કરે નહીં અર્થાત્ સમભાવમાં સ્થિર રહે.

વિવેચન :-

મોહગુણો જયંતં :- મોહિત કરનારા શબ્દાદિ ગુણો કે ઈન્દ્રિય વિષયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોવા છતાં પણ વારંવાર તેને જીતવા પ્રયત્નશીલ રહેનાર સાધક.

મણસા ણ પદસ્સે :- (૧) અમનોજ તેમજ અરુચિકર શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વગેરેનો અનુભવ થતાં હાય મરી ગયો ! કયાં સુધી આ હેરાન કરશે ? આ પ્રકારનો વિચાર ન કરે. (૨) પ્રતિકૂળ શબ્દાદિ વિષયોનો અનુભવ થતાં મનથી પણ દેખ ન કરે, કોધ ન કરે.

કથાયવિવેક :-

૧૨   મંદા ય ફાસા બહુ લોહણિજ્જા, તહપ્પગારેસુ મણં ણ કુજ્જા ।
રક્ખેજ્જ કોહં વિણએજ્જ માણં, માયં ણ સેવેજ્જ પહેજ્જ લોહં ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- ફાસા = શબ્દાદિ વિષય, મંદા = વિવેકબુદ્ધિને મંદ કરનારા હોય છે, ય = અને, બહુલોહણિજ્જા = ખૂબ જ લોભામણા હોય છે, તહપ્પગારેસુ = તેવા આકર્ષક શબ્દાદિ વિષયોમાં, મણં = મન, ણ કુજ્જા = કરે નહીં, કોહં = કોધને, રક્ખેજ્જ = શાંત કરવો જોઈએ, માણં = માનને, વિણએજ્જ = દૂર કરવું જોઈએ, માયં = માયાનું, ણ સેવેજ્જ = સેવન ન કરવું જોઈએ, લોહં = લોભને, પહેજ્જ = છોડવો જોઈએ.

ભાવાર્થ :- કામભોગનાં તુચ્છ સુખો પણ બહુ લોભામણા હોય છે. સાધક તેમાં લાલચાય નહીં, મનને વશ કરે, કોધથી પોતાને બચાવે, અભિમાનથી દૂર રહે, માયાકપટનું સેવન ન કરે, લોભનો ત્યાગ કરે.

વિવેચન :-

ફાસા :- અહીં 'સ્પર્શ' શબ્દ સમસ્ત વિષયો કે કામભોગોનો સૂચક છે. આચારાંગસૂત્રમાં પણ એ જ અર્થમાં આ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે.

મંદા :- અહીં 'મંદ' શબ્દ અનુકૂળ અને તુચ્છ, અલ્પ સુખોના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે.

સુસંસ્કારિત જીવનની પ્રેરણા :-

૧૩   જેડસંખ્યા તુચ્છ પરપ્પવાઈ, તે પિજ્જ-દોસાણુગયા પરજ્જા ।
એ અહમ્મે ત્તિ દુગુંછમાણો, કંખે ગુણે જાવ સરીરભેઓ ॥૧૩॥
-ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે લોકો, અસંખ્યા = ધર્મથી અસંસ્કારિત, તુચ્છ = તુચ્છ સ્વભાવવાળા છે, પરપ્પવાઈ = બીજાઓના અવગુણ બોલનારા છે, તે = તે, પિજ્જ-દોસાણુગયા = રાગદેખને વશ થઈ,

પરજ્ઞા = બીજાના દોષો જોનારા અથવા કર્માથી પરાધીન છે, એએ = આ બધા અવગુણોને, અહમ્મતિ = અધર્મરૂપ સમજને, દુર્ગુંછમાળો = તેનાથી દૂર રહીને, જાવ સરીરભેડો = જીવનપર્યત, શરીરનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી, ગુણે = ગુણોના વિકાસની, તેને પ્રામ કરવાની, કંખે = ઈચ્છા કરે, ગુણોને પ્રામ કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

ભાવાર્થ :- જે લોકો અસંસ્કારી છે અર્થાત્ સુસંસ્કારી નથી, તુચ્છ પ્રકૃતિના છે, બીજાઓની નિંદા કરનારા છે, રાગદ્રોષમાં રચ્યા પચ્યા રહી પરચિંતા કર્યા જ કરે છે અથવા કર્માથી પરાધીન છે કે વાસનાઓને આધીન છે. "તે બીજાના દોષો તરફ દષ્ટિ રાખનારા લોકો ધર્મ રહિત છે," એમ જાણીને સાધક તેઓની સંગતિ કરે નહીં અને શરીરનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધી અર્થાત્ જીવનની અંતિમ પણ સુધી સદ્ગુણોનો જ સંગ્રહ કરે, તેની જ ચાહના કરે, તેની જ આરાધના કરતો રહે અર્થાત્ ઉપરોક્ત અવગુણોથી સદાય દૂર રહે.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

આ ગાથાનો અર્થ પ્રતોમાં અન્યમતને લક્ષમાં રાખીને કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ અસંસ્કૃત જીવનનો પ્રસંગ હોવાથી તેને અનુરૂપ અર્થ કરવો ઉચિત સમજ તે જ અર્થ અહીં શબ્દાર્થ ભાવાર્થમાં સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

પહેલી ગાથામાં અસંસ્કૃત શબ્દનો પ્રયોગ તૂટેલા આયુષ્યનું જોડાણ ન થઈ શકે એ અર્થમાં છે, જ્યારે અંતિમ ગાથામાં અસંસ્કૃત શબ્દ (અસંખ્યા = અસંસ્કૃત) અસંસ્કારિત જીવનવાળા, એવા અર્થમાં છે.

ઉપસંહાર :- જીવન ચંચળ છે. માનસિક ચંચળતા કર્મબંધનું કારણ છે અને બાંધેલા કર્મને ભોગવ્યા વગર છૂટકો નથી. ક્ષાણભંશુર જીવન જીગૃતિનો સંદેશ આપે છે. અને અસંસ્કારિત જીવનવાળાને જોઈ પોતાના જીવનને ઉત્તમોત્તમ ગુણોથી સુસંસ્કારિત કરવું જોઈએ.

॥ અદ્યયન-૪ સંપૂર્ણ ॥

પાંચમું અદ્યાયન

ନୀରୁତିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ

परिचय :

આ અધ્યયનનું નામ 'અકામમરણીય' છે. નિર્યુક્તિમાં તેનું બીજું નામ 'મરણવિભક્તિ' છે.

સંસારી જીવની જીવનયાત્રા બે વિભાગમાં વિભાજિત છે—(૧) જન્મ અને (૨) મરણ. જીવ જન્મ અને મરણ કર્યા જ કરે છે. જીવન અને મૃત્યુના યથાર્થ દાખિકોણ કે યથાર્થ સ્વરૂપને સમજ્યા વિના તે જીવો મૃત્યુ પદ્ધી સુગતિઓ અને સુયોગિઓમાં જવાને બદલે, જન્મ મરણ ઘટાડવાને બદલે દુર્ગતિ અને કુયોગિઓમાં વારંવાર જન્મ મરણ કરે છે. જે જીવો જીવન અને મૃત્યુનાં રહસ્યને યથાર્થ રીતે જાણી લે છે અને તે જ પ્રકારે જીવન જીવે છે, જેને જીવવાનો મોહ નથી, મૃત્યુની દરકાર નથી તેમજ જે જીવન અને મૃત્યુમાં સમ રહી જીવનને તપ, ત્યાગ, પ્રત, નિયમ, ધર્માચારણ આદિથી સફળ બનાવે છે, મૃત્યુને સમીપ આવેલું જાણીને, સંગ્રામે ચયેલા યોદ્ધાની જેમ કષાય સાથે કેસરિયા કરવા તૈયાર થઈ શરીરરૂપ સાધન દ્વારા સંલેખના કરે છે; આલોચના, નિંદા, ગર્હા, ક્ષમાપના, ભાવના, તેમજ પ્રાયશ્વિત દ્વારા આત્મશુદ્ધિ કરવા અહિંસક શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સજજ રહે છે, હસતાં હસતાં મૃત્યુને સ્વીકારી, મૃત્યુને મહોત્સવ બનાવી, આ નાશવંત શરીરને છોડી દે છે, તે જીવો ભવિષ્યના જન્મ મરણના ફેરા ઘટાડે છે અથવા જન્મ મરણની ગતિને સદાને માટે રોકી દે છે.

આ બંને કોટિની વ્યક્તિઓમાંથી એકના મરણને બાલમરણ અને બીજાના મરણને પંહિત મરણ કહે છે. પ્રથમ કોટિની વ્યક્તિ મૃત્યુથી ભયભીત બનીને રડે છે, વિલાપ કરે છે અને આર્તધ્યાન કરે છે. મૃત્યુ સમયે તેને પોતાના જીવનમાં કરેલાં પાપકર્મોનાં દશ્યો સ્મૃતિપટ પર ખડાં થાય છે અને પરલોકમાં મળનાર દુર્ગતિ તથા દુઃખ પરંપરાની પ્રામિના ભયથી ધૂજી ઉઠે છે, તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે; શોક, ચિંતા, ઉદ્ઘિનતા, દુર્ધ્યાનને વશ બની અનિષ્ટાએ મૃત્યુને પામે છે. આમ મૃત્યુના સ્વરૂપ અને રહસ્યથી અજાણ કે અજ્ઞાત વ્યક્તિના ધ્યેયશૂન્ય મરણ 'અકામ મરણ'કે 'બાલમરણ' કહેવાય છે. જ્યારે મૃત્યુના સ્વરૂપ અને રહસ્યને સાંગોપાંગ સમજનાર અને મૃત્યુને પરમભિત્ર તરીકે સ્વીકારનાર વ્યક્તિઓનાં મૃત્યુને 'સકામરણ' કહે છે.

મરણ શું છે ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કોઈ વિરલા જ મેળવી શકે છે. દ્રવ્યની દાખિએ આત્મા નિત્ય છે તેનું મરણ થતું નથી. દ્રવ્યદાખિએ શરીરના પુદ્ગલ ધ્રુવ અર્થાત્ કાયમ રહે છે, તેનું પણ મરણ થતું નથી. મૃત્યુનો સંબંધ આત્મદ્રવ્યની પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ તથા વ્યયશીલ પર્યાય પરિવર્તનની પણ નથી પરંતુ જે ભવમાં આત્મા જોડાયેલો છે તે ભવનં આયાચ્છકર્મ પૂર્ણ થતાં આત્મા તે શરીરને છોડે, તેને મત્ય કહે છે.

મૃત્યુના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત વ્યક્તિને માટે મરણ એ દુઃખ અને ભયનું કારણ બને છે. મૃત્યુને બરાબર જાણી લેવાથી મૃત્યુનો ભય અને દુઃખ મટી જાય છે. આત્માની સત્તાને સમજવાથી તેમજ આત્મલક્ષી જીવન જીવવાથી મૃત્યુનો બોધ થાય છે. બોધ થવાથી જીવ સદૈવ અપ્રમત્ત રહી પાપકર્માથી બચે છે, મન, વચન અને કાયાથી થતી પ્રવૃત્તિઓમાં સતત સાવધાન રહે છે. ધર્મપાલન કરવામાં જ્યારે શરીર અસમર્થ બની જાય કે મૃત્યુ સામે દેખાય, ત્યારે તે સંલેખના કરવા શૂરવીર બની જાય છે. તે સમયે તેને મૃત્યુનો ભય કે દુઃખ થતું નથી. આ મૃત્યુને સકામમરણ કહું છે. તેનાથી વિપરીત જેને આત્મજ્ઞાન નથી, હિંસાદિથી વિરક્તિ નથી, તેવા અજ્ઞાની જીવોના મરણને અકામમરણ કહું છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનનો સાર છે કે સાધકે અકામમરણથી દૂર રહી સકામમરણ માટે પુલ્લાર્થ કરવો જોઈએ. ૪ થી ૧૬ ગાથામાં અકામમરણનું સ્વરૂપ, તેના અધિકારી, તેનો સ્વભાવ તથા તેના દૃષ્પરિણામનો ઉલ્લેખ છે. તત્પશ્ચાત્ સકામ મરણનું સ્વરૂપ, તેના અધિકારી અને અનધિકારીની ચર્ચા છે. ૧૭ થી ૨૮ ગાથા સુધી સકામમરણને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ અને ઉપાયોનું નિરૂપણ છે.

ભગવતીસૂત્રમાં મરણના આ જ બે ભેદ કહ્યા છે પરંતુ સ્થાનાંગસૂત્રમાં મરણના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, બાલમરણ, પંડિતમરણ અને બાલપંડિતમરણ. વ્રતધારી શ્રાવક વિરતાવિરત કહેવાય છે, તે વિરતિની અપેક્ષાએ પંડિત અને અવિરતિની અપેક્ષાએ બાળ કહેવાય છે, તેથી તેનું મરણ બાલપંડિત મરણ કહેવાય છે.

બાલમરણના ૧૨ ભેદ છે. (૧) બાલ મરણ— ગળું મરડીને મરવું. (૨) વશાર્ત મરણ—ઈન્દ્રિયના વિષય કે મોહને વશીભૂત થઈ અથવા દુઃખ અને ભૂખથી પીડિત થઈ રિબાઈને મરવું. (૩) અન્તઃશલ્ય અથવા સશલ્ય મરણ— માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વદશામાં થનાર મરણને સશલ્ય મરણ કહે છે. અથવા ભાલા, તીર વગેરે તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોના પ્રહારથી થતાં મરણને અન્તઃશલ્ય મરણ કહે છે. લજા અભિમાનાદિને કરણે દોષોની આલોચના શુદ્ધિ વગેરે કર્યા વિના થતાં મરણને પણ અન્તઃશલ્ય મરણ કહે છે. (૪) તદ્દ્ભવમરણ— વર્તમાન ભવમાં જે આયુને ભોગવી રહ્યા છે એ જ ભવના આયુને બાંધીને મરવું અથવા મનુષ્ય થવા માટે જ મરવું (૫) ગિરિપતન— પર્વત ઉપરથી પડીને મરવું (૬) તરુ— વૃક્ષ ઉપરથી પડીને મરવું (૭) જલપ્રવેશ કરીને મરવું (૮) અગિનમાં બળીને મરવું (૯) ઝેર પી ને મરવું (૧૦) શસ્ત્રાવપાટન— તલવાર વગેરેથી શરીરના કટકા કરીને મરવું (૧૧) વૃક્ષની શાખા ઉપર લટકવું, ફાંસીએ લટકીને મરવું (૧૨) હાથી આદિના મૃત કલેવરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગીધ આદિ પક્ષીઓ દ્વારા જીવિત શરીરને ઢોલીને ખવાતાં મરવું.

ત્રત રહિત બાલ જીવોના પાંચ ભેદ છે— (૧) અવ્યક્તબાલ — નાનું બાળક, જે ધર્મ કે મોક્ષને જાણતું નથી અને તેનું આચરણ કરવામાં અસમર્થ છે. (૨) વ્યવહારબાલ — જે લોક વ્યવહાર, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિને જાણતા નથી. (૩) શાનબાલ — જે જીવાદિ પદાર્થોને સમ્યક્રૂપથી જાણતા નથી. (૪) દર્શનબાલ — જેને ધર્મનાં તત્ત્વો પ્રતિ શ્રદ્ધા નથી. (૫) ચારિત્રબાલ — ચારિત્રથી હીન વિષયાસકત,

જ્ઞાન અને રસોમાં આસકત, સુખાભિલાષી, અજ્ઞાનાન્ધકારથી આરથાદિત, પાપકર્મરત અને ગ્રત પ્રત્યાખ્યાનથી રહિત જીવ ચારિત્રબાલ છે. બાલ જીવોના મરણને બાલમરણ કહે છે.

સંયત અને સર્વવિરતિનું મરણ પંડિતમરણ કહેવાય છે. પંડિતના ચાર ભેદ છે—(૧) વ્યવહાર પંડિત — લોક વ્યવહારમાં નિપુણ, વેદ આદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા, (૨) દર્શન પંડિત — સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી સંપન્ન, સમ્યક્તવ્યુક્ત (૩) જ્ઞાનપંડિત — સમ્યગ્જ્ઞાન યુક્ત (૪) ચારિત્રપંડિત — સમ્યક્ચારિત્ર યુક્ત.

પંડિતમરણના ત્રણ ભેદ :— (૧) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન — જીવન પર્યન્ત ન્રિવિધ યા ચતુર્વિધ આહારત્યાગ પૂર્વક થતું મરણ. (૨) ઈંગ્નિભરણ — સીમિત સ્થાનમાં રહી ચતુર્વિધ આહારત્યાગરૂપ અનશનપૂર્વક મરણ. તેમાં બીજાની સેવા લેવામાં આવતી નથી. (૩) પાદપોપગમન મરણ — સંઘથી મુક્ત થઈને યોગ્ય પ્રદેશમાં જઈને વૃક્ષની ડાળીની જેમ સ્થિર અવસ્થામાં ચાર પ્રકારના આહારના ત્યાગપૂર્વક જે મરણ થાય તેને પાદપોપગમન મરણ કહે છે. તેમાં સ્વયં પોતાના શરીરની પરિચર્યા, સેવા શુશ્રૂષા કે અનુકૂળતા કરતા નથી કે બીજા પાસે કરાવતા નથી.

સમવાયાંગસૂત્રમાં મરણના ૧૭ ભેદ દર્શાવ્યા છે. તેમાં પૂર્વોક્ત બાર ભેદ સહિત પાંચ ભેદ આ પ્રમાણે છે— ૧. આવીયિ મરણ ૨. અવધિ મરણ ૩. આત્યાંતિક મરણ ૪. છદ્ધસ્થ મરણ ૫. કેવળી મરણ. પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં નિરૂપિત બાલમરણ અને પંડિતમરણમાં આ સર્વ ભેદો અંતર્ગત થઈ જાય છે.

● પાંચમું અદ્યયન ●

અકામભરણીય

બે પ્રકારનાં મરણ :-

૧ અણવંસિ મહોહંસિ, એગે તિણે દુરુત્તરે ।
તત્થ એગે મહાપણે, ઇમં પણમુદાહરે ॥૧॥

શાલ્દાર્થ :- મહોહંસિ = મહાન પ્રવાહવાળા, દુરુત્તરે = દુસ્તર, અણવંસિ = સંસાર સમુદ્રને, એગે = કેટલાક મહાત્માઓ, તિણે = તરી ગયા છે, તત્થ = તેમાંથી, એગે = એક, મહાપણે = મહાપ્રશાવાન, ઇમં = આ, પણ = જ્ઞાન, મરણનું સ્વરૂપ, ઉદાહરે = કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક મહાપુરુષો મહાપ્રવાહવાળા દુસ્તર સંસાર સાગર તરી ગયા. તેમાંના એક મહાપ્રશાવાન પ્રભુ મહાવીર છે. તેમણે મરણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

૨ સંતિમે ય દુવે ઠાણા, અક્ખાયા મરણંતિયા ।
અકામ-મરણ ચેવ, સકામ-મરણ તહા ॥૨॥

શાલ્દાર્થ :- મરણંતિયા = મરણરૂપ અંત સમયના, ઇમે = આ, દુવે = બે, ઠાણા = સ્થાન, અક્ખાયા સંતિ = કહ્યાં છે, અકામ-મરણ = અકામભરણ, તહા = તથા, સકામમરણ = સકામભરણ.

ભાવાર્થ :- જીવના મરણ સમયના બે સ્થાન કહ્યાં છે— (૧) અકામભરણ (૨) સકામભરણ.

૩ બાલાણ તુ અકામ તુ, મરણ અસિં ભવે ।
પંડિયાણ સકામ, તુ ઉક્કોસેણ સિં ભવે ॥૩॥

શાલ્દાર્થ :- બાલાણ = બાલ જીવોના, અકામમરણ = અકામભરણ, તુ = તો, અસિં = વારંવાર, ભવે = થયા જ કરે, પંડિયાણ તુ = પરંતુ પંડિત પુરુષોનાં, સકામ = સકામ ભરણ, ઉક્કોસેણ = ઉત્કૃષ્ટ આરાધના રૂપે હોય તો, સિં = એક જ વાર, ભવે = થાય છે.

ભાવાર્થ :- વિવેકહીન બાલ જીવોનાં અકામભરણ વારંવાર થાય છે; પરંતુ ચારિત્રવાન પંડિત પુરુષોનું સકામ ભરણ ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાની અપેક્ષાએ એક જ વાર થાય છે.

વિવેચન :-

મરણંતિયા :- પોતપોતાના આયુષ્યના અંતરૂપ મરણ તે મરણાંત અથવા અંતે થનાર તે મરણાંત અર્થાત્ મરણ સંબંધી.

અકામમરણ :- આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જેનું મરણ અનિયશ્યાએ, વિવશતાથી થાય, તે અકામમરણ કહેવાય છે. તેને બાલમરણ પણ કહે છે. અકામમરણવાળા મોતના અતીમંસમય સુધી વધારે જીવવા માટે પ્રયત્નો કર્યા કરે, મોતથી દૂર રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરતા રહે પણ અંતે તેને અનિયશ્યાએ મરી જવું પડે, તેનું તે મરણ અકામમરણ કે અસફળ મરણ કહેવાય છે.

સકામમરણ :- મૃત્યુના અવસરને જેઓ એક મહાન ઉત્સવ માને છે, મરણજન્ય દુઃખનો જેને અનુભવ થતો નથી, આવી વ્યક્તિઓનાં મરણને સકામમરણ કહે છે. સકામ મરણવાળા મોતનો સ્વીકાર કરે છે, અનશનથી અને ધર્માચારણથી તેનું સંભાન કરે છે, તેથી એ મરણ સકામમરણ કે સફળ મરણ કહેવાય છે.

ઉક્કોસેણ સહિં ભવે :- પંડિત પુરુષોનું અર્થાત્ ચારિત્રવાન આત્માઓનું સકામમરણ એક જ વાર થાય છે. આ કથન કેવળજ્ઞાન પ્રામ કરનાર સાધકોની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકાની અપેક્ષાએ છે, અન્ય ચારિત્રવાન સાધકોનાં સકામમરણ સાત કે આઠ વાર થઈ શકે છે.

બાલ તથા પંડિત :- આ બંને પારિભાષિક શબ્દ છે. વ્રતનિયમાદિરહિત હોય, તેને જૈન દર્શનમાં બાલ કહે છે અને પ્રત, નિયમ, સંયમથી યુક્ત હોય, તેને પંડિત કહે છે.

અકામમરણ સ્વરૂપ :-

૪ તત્થિમં પઢમં ઠાણું, મહાવીરેણ દેસિયં ।
કામ-ગિદ્ધે જહા બાલે, ભિસં કૂરાઇ કુબ્વિ ઽ ॥૪॥

શાલ્લાર્થ :- તત્થ = તેમાં, ઇમ = આ, પઢમ = પ્રથમ, ઠાણ = સ્થાન વિશે, બાલમરણ પ્રત્યે, મહાવીરેણ = મહાવીર પ્રભુએ, દેસિયં = કહું છે, જહા = તે આ પ્રમાણે છે કે, કામગિદ્ધે = કામભોગોમાં આસક્ત, બાલે = બાલજીવો, અજ્ઞાની આત્માઓ, ભિસં = અત્યંત, કૂરાઇ = કૂર કર્મો, કુબ્વિ = કરે છે.

ભાવાર્થ :- ભગવાન મહાવીરે પૂર્વોક્ત બે સ્થાનોમાંથી પ્રથમ લેદ વિશે કહું છે કે કામભોગોમાં આસક્ત બાલ-અજ્ઞાની જીવો અત્યંત કૂર કર્મો કરે છે.

૫ જે ગિદ્ધે કામભોગેસુ, એગે કૂડાય ગચ્છિ ।
ણ મે દિદ્દે પરે લોએ, ચકન્હુદિદ્ધા ઇમા રિ ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- જે = જે, કામભોગેસુ = કામભોગોમાં, વિષય વાસનામાં, ગિદ્ધે = આસક્ત છે, એગે = તે એકલા જ, તેમાંથી કેટલાંક, કૂડાય = નરકમાં, ગચ્છિ = જાય છે, મે = મેં, પરેલોએ = પરલોક, ણ

દિટુ = જોયો નથી અને, ઇમા = આ, રહ્ની = શબ્દાદિ વિષયોનું સુખ, ચક્કખુદિટુા = પ્રત્યક્ષ જ જોવાઈ રહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જે કામભોગોમાં આસક્ત બને છે તે, નરક તરફ પ્રયાણ કરે છે અથવા તે અસત્યભાષી બને છે અને કહે છે કે મેં પરલોક જોયો નથી અને આ કામભોગોનું સુખ જે હું પ્રત્યક્ષ ભોગવું છું, તે જ સત્ય છે, ચક્કુગમ્ય છે, ઈન્દ્રિયગમ્ય છે.

૬   હત્થાગયા ઇમે કામા, કાલિયા જે અણાગયા ।
                કો જાણિ પરે લોએ, અતિથ વા ણતિથ વા પુણો ॥૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇમે = આ, કામા = શબ્દાદિ વિષય સુખ, હત્થાગયા = હાથમાં આવી ગયા છે, સ્વાધીન છે, જે = જે, અણાગયા = પરભવમાં પ્રાપ્ત થનારા સુખ, કાલિયા = અનિશ્ચિત કાળ પછીનાં છે, લાંબી અવધિવાળાં છે, કો = કોણ, જાણિ = જાણે કે, પુણો = ફરી, પરે લોએ = પરલોક, અતિથ = છે, વા = અથવા, ણતિથ = નથી.

ભાવાર્થ :- તે અજ્ઞાની પ્રાણીઓ એમ પણ માને છે કે આ કામભોગો તો હાથમાં આવેલાં પ્રત્યક્ષ છે ધર્માચારણથી આગામી ભવમાં પ્રાપ્ત થનાર સુખ અનિશ્ચિતકાળ પછી મળનાર હોવાથી સંદિગ્ધ છે અને કોણ જાણે છે પરલોક છે કે નહીં ?

૭   જણેણ સંદ્ધિ હોકખામિ, ઇઝ બાલે પગબબહિ ।
                કામ-ભોગાણુરાએણ, કેસં સંપદિવજ્જિ ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જણેણ = બધા લોકોની, સંદ્ધિ = સાથે જ, હોકખામિ = હું રહીશ (બધાનું જે થશે તે મારું થશે), ઇઝ = આ પ્રકારે, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, પગબબહિ = માને છે, બોલે છે, કામભોગાણુરાએણ = તે કામભોગોમાં આસક્ત થઈ (કર્મ બાંધી), કેસં = (તેના ફળ સ્વરૂપે) ઘણાં કષ્ટોને, સંપદિવજ્જિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- અજ્ઞાની પ્રાણી એમ પણ વિચારે છે અથવા એમ કહે છે કે હું બધાની સાથે જ રહીશ અર્થાત્ સંસારના લોકોની જે ગતિ થશે તે મારી થશે, આવા પ્રાણીઓ કામભોગોમાં આસક્ત બની જાય છે અને તેઓ આ લોક અને પરલોકમાં કલેશને પામે છે, દુઃખી થાય છે.

૮   તાઓ સે દંડં સમારભિ, તસેસુ થાવરેસુ ય ।
                અદ્વાએ ય અણદ્વાએ, ભૂયગામ વિહિંસિ ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તાઓ = ત્યાર પછી, તે કારણથી, સે = તે, તસેસુ = ત્રસ, થાવરેસુ = સ્થાવર પ્રાણીઓમાં, પ્રાણીઓની, દંડં = હિંસાનો, સમારભિ = આરંભ કરે છે, અદ્વાએ = પોતાનાં અને બીજાનાં પ્રયોજનોથી, ય = અને, અણદ્વાએ = વિના પ્રયોજને જ, ભૂયગામ = પ્રાણીઓની, વિહિંસિ = હિંસા કરે છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી તે અજ્ઞાની પ્રાણીઓ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસાકારી પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરે છે. તેઓ કયારેક સ્વપરના પ્રયોજનથી હિંસા કરે અને કયારેક નિરર્થક પણ પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે.

૯   હિંસે બાલે મુસાવાઈ, માઇલ્લે પિસુણે સઢે ।
                ભુંજમાણે સુર મંસં, સેયમેયં તિ મળણઇ ॥૯॥

શાલ્દાર્થ :- હિંસે = હિંસા કરનાર, મુસાવાઈ = ખોટું બોલનાર, માઇલ્લે = માયાચારનું સેવન કરનાર, કપટ કરનાર, પિસુણે = બીજાના દોષ પ્રગટ કરનાર, ચાડીચુગલી કરનાર, સઢે = ધૂર્ત, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, સુર = ભદ્રિંદા, દારૂ, મંસં = માંસનું, ભુંજમાણે = સેવન કરતો, એયં = આ કાર્યો, સેય = સારાં છે કલ્યાણકારી જ છે, તિ = આ રીતે, આમ, મળણઇ = માને છે, સમજે છે.

ભાવાર્થ :- આવા બાલ અજ્ઞાની જીવો હિંસા, અસત્ય, માયાચાર, નિંદા, કુથલી અને દગ્ગાબાળ કરતાં કરતાં છેવટે માંસ ભદ્રિંદાનું સેવન કરતા થઈ જાય છે અને પોતાનાં તે આચારણોને શ્રેષ્ઠ માનતા થઈ જાય છે.

૧૦   કાયસા વયસા મત્તે, વિત્તે ગિંદ્રે ય ઇન્થિસુ ।
                દુહઓ મલં સંચિણઇ, સિસુણાગુબ્વ મટ્ટિયં ॥૧૦॥

શાલ્દાર્થ :- કાયસા = કાયાથી, વયસા = વચનથી અને મનથી, મત્તે = મોહાંધ બની ગયેલા, વિત્તે = ધન, ય = અને, ઇન્થિસુ = સત્રીઓમાં, ગિંદ્રે = આસકત, ગૃદ્ધ, દુહઓ = રાગ અને દ્વેષ બંનેથી, મલં = કર્મ મળનો, સંચિણઇ = સંગ્રહ કરે છે, સિસુણાગુબ્વ = જેમ અળસિયું, મટ્ટિયં = માટીને, (ખાય છે અને તેને શરીર ઉપર પણ લગાવે છે.)

ભાવાર્થ :- કાયાથી અને વચનથી ઉન્મત થયેલા તે અજ્ઞાની પ્રાણી, ધન તથા સત્રીઓમાં આસકત રહે છે તથો રાગ અને દ્વેષ બંનેથી અધ્વર્યિક કર્મમળનો સંગ્રહ કરે છે. જેમ અળસિયું મુખ અને શરીર બંનેથી માટીને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ તે પોતાના મુખથી માટી ખાઈને અને શરીર પર માટી લગાડીને બન્ને રીતે માટીનો સંગ્રહ કરે છે.

૧૧   તાં પુઢો આયંકેણ, ગિલાણો પરિતપ્પઇ
                પર્ભીઓ પરલોગસ્સ, કમ્માણુપ્પેહી અપ્પણો ॥૧૧॥

શાલ્દાર્થ :- તાં = ત્યાર પછી, આયંકેણ = મારણાંતિક શૂળાદિ રોગથી, પુઢો = પીડિત થયેલો, ગિલાણો = મનમાં જ્વાન કે દુઃખી થતો, પરલોગસ્સ = પરલોકના દુઃખોથી, પર્ભીઓ = ભય પામતો, અપ્પણો = પોતાનાં, કમ્માણુપ્પેહી = દુષ્ટ કર્માને યાદ કરીને, પરિતપ્પઇ = પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી અજ્ઞાની જીવ પ્રાણધાતક રોગથી ઘેરાઈને ભિન્ન થાય છે, દુઃખી થાય છે. દુઃખી જ્વાનિ પામેલો તે પોતાનાં કરેલાં અશુભ કર્માનું સ્મરણ કરતાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને પરલોકના

દુઃખોથી અત્યંત ભય પામે છે.

૧૨   સુયા મે ણરએ ઠાણા, અસીલાણં ચ જા ગર્ઝ ।
                બાલાણં કૂરકમ્માણં, પગાઢા જત્થ વેયણા ॥૧૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મે = મેં, ણરએ = નરકમાં ઉત્પન્ન થવાનાં, ઠાણા = સ્થાનોના વિષયમાં, સુયા = સાંભળ્યું છે, અસીલાણં = દુઃશીલ પુરુષોની, જા = જે, તે જ, ગર્ઝ = ગતિ થાય છે, નરકગતિ થાય છે, જત્થ = જ્યાં, કૂરકમ્માણ = કૂર કર્મવાળા, બાલાણં = બાળ, અજ્ઞાની જીવોને, પગાઢા = પ્રગાઢ, અસહ્ય, વેયણા = વેદના થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધર્માચારણ રહિત તે પ્રાણીઓની જે ગતિ થાય છે, તે નરક ગતિના વિષયમાં મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળ્યું છે કે ત્યાં તે અજ્ઞાની કૂરકર્મા પ્રાણીઓને અત્યંત દુસ્સહ વેદનાઓ ભોગવવી પડે છે.

૧૩   તત્થોવવાઇયં ઠાણં, જહા મેયમણુસ્સુયં ।
                આહાકમ્મેહિં ગચ્છંતો, સો પચ્છા પરિતપ્પઇ ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તત્થ = ત્યાં નરકમાં, ઉવવાઇયં = ઉત્પન્ન થવાનું, ઠાણં = સ્થાન, જહા = જેવું દુઃખદાયી છે, મે = મેં, એયં = એ વિષયમાં, અણુસ્સુયં = સાંભળ્યું છે, પચ્છા = પછી, આયુષ્ય ક્ષીણ થવા પર, આહાકમ્મેહિં = પોતાનાં કર્મો અનુસાર ત્યાં, ગચ્છંતો = જતાં, ગયા પછી, સો = તે જીવ, પરિતપ્પઇ = દુઃખી થાય છે, પરિતાપ પામે છે.

ભાવાર્થ :- મેં સાંભળ્યું છે કે નરકમાં ઉપજવાનું સ્થાન કુંભી રૂપે હોય છે, તેમાં જીવોનો દુઃખપૂર્વક જન્મ થાય છે. એવા દુઃખના સ્થાનમાં અજ્ઞાની પ્રાણીઓ પોતાનાં કરેલાં કર્માના કારણે ઉત્પન્ન થાય છે અને અતિશય દુઃખ ભોગવતાં પશ્ચાત્તાપ કર્યા કરે છે.

૧૪   જહા સાગડિઓ જાણં, સમં હિચ્ચા મહાપહં ।
                વિસમં મગ્ગમોઇણો, અક્ખે ભગમિસ સોયઇ ॥૧૪॥

૧૫   એવં ધમ્મં વિદ્વક્કમ્મ, અહમ્મં પદ્દિવજ્જયા ।
                બાલે મચ્ચુમુહં પત્તે, અક્ખે ભગે વ સોયઇ ॥૧૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જેમ, સાગડિઓ = ગાડીવાળો, જાણં = જાણી જોઈને, સમં = સપાટ, સમતલ, મહાપહં = મહાપથ, રાજપથ, સારા માર્ગને, હિચ્ચા = છોડીને, વિસમં = વિષમ, મગ્ગં = માર્ગમાં, ઓઇણો= પહોંચી જાય, ઊતરી જાય, ગાડીને લઈ જાય, અક્ખે = ધરી, ભગમિસ = તૂટી જવાથી, સોયઇ = શોક કરે છે, પસ્તાવો કરે છે, એવં = એ જ રીતે, ધમ્મં = ધર્મને, વિદ્વક્કમ્મ = છોડીને, અહમ્મં = અધર્મને, પદ્દિવજ્જયા = સ્વીકાર કરનાર, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, મચ્ચુમુહં = મૃત્યુના મુખમાં, પત્તે = જતાં (પશ્ચાત્તાપ કરે છે), અક્ખે ભગે વ = જેમ ધરી તૂટી જવાથી, સોયઇ =

શોક કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ગાડીવાન સમતલ રાજમાર્ગ છોડીને વિષમ માર્ગ જાય ત્યારે, ખાડા ટેકરા આવવાને કારણે ગાડીની ધોસરી તૂટી જવાથી તથા ત્યાં બીજાં સાધન ન મળવાથી ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. તેમ જે અજ્ઞાની જીવ ધર્મને છોડીને અધર્મને સ્વીકારે છે, તે મૃત્યુના મુખમાં પહોંચે છે, ત્યારે ગાડીવાનની જેમ શોક કરે છે, દુઃખી થાય છે.

૧૬   તતો સે મરણંતમ્મિ, બાલે સંતસ્સઙ્ ભયા ।
                અકામમરણં મરઙ, ધુત્તે વ કલિણા જિએ ॥૧૬॥

શાલ્દાર્થ :- તતો = ત્યાર પછી, મરણંતમ્મિ = મરણ સમયમાં, ભયા = નરકગતિના ડરથી, સંતસ્સઙ્ = ધૂજે છે, અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરે, અકામમરણં = અકામમરણ, મરઙ = મરે છે, ચ = અને, કલિણા = એક જ દાવમાં, જિએ = હારેલા, ધુત્તે વ = જુગારીની જેમ.

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે અજ્ઞાની મરણના સમયે ભયભીત થઈને ત્રાસ પામે છે અને અકામમરણે મરીને દુઃખ પામે છે, જેમ ધૂર્ત જુગારી એક જ દાવમાં સર્વસ્વ હારી દુઃખ પામે છે.

વિવેચન :-

કામગિદ્ધે :- ઈચ્છાકામ અને મદનકામ, આ બન્નેનો અભિલાષી કે આસક્ત.

કામભોગેસુ :- શબ્દ અને રૂપ, આ બંને 'કામ' તથા ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, 'ભોગ' કહેવાય છે અથવા સ્ત્રીસંગ કામ અને વિલેપન, મર્દન આદિ ભોગ કહેવાય છે.

એગે :- કામભોગાસક્ત માનવ એકલો, કોઈ મિત્રો વગેરેની સહાય વિનાનો, ઘોર નરકમાં જાય છે.

કૂડાય ગચ્છઙ્ :- (૧) માંસાદિની લોલુપતાવશ મૃગાદિને બંધનમાં નાખે છે. (૨) કૂટમાં અર્થાત્ પાસે પડેલા મૃગને શિકારી દ્વારા યાતના આપવામાં આવે છે, તે જ રીતે નરકમાં ગયેલા જીવને પણ પરમાધાર્મિક દેવો દુઃખ આપે છે, તેથી તે કૂટ અર્થાત્ નરકના બંધનથી બંધાય છે. (૩) કૂટ અર્થાત્ અસત્ય વચ્ચાદિરૂપ ભાવ કૂટમાં પ્રવૃત્ત બને છે.

બાલ જીવ કોઈ પણ મન કલિપત વિચારધારાથી પ્રેરિત થઈ હિંસાદિ કર્માનું નિઃસંકોચપણે આચરણ કરે છે, આ વાતનો સંગ્રહ પાંચમીગાથા થી નવમી ગાથા સુધીમાં થયો છે.

અદ્વાએ વ અણદ્વાએ :- ગૃહસ્થ જીવનનાં ઉદ્દેશ્યોની પૂર્તિ માટે હિંસા કરવી, તે સપ્રયોજન હિંસા છે અને કૂરતાના ભાવોથી, ખરાબ આદતથી, વિવેકશૂન્યતાથી અને અજ્ઞાનદશાથી કોઈ પણ પ્રયોજન વિના જે હિંસા કરવામાં આવે છે, તે નિષ્પ્રયોજન હિંસા કહેવાય છે. તેને જ અહીં સાર્વક અને નિર્થક હિંસા કહેવામાં આવી છે.

સઢે (શઠ) :- શઠ શષ્ટનો અર્થ ધૂર્ત, દુષ્ટ, મૂઢ કે આળસુ પણ થાય છે. અહીં ધૂર્ત અર્થ ઉપયુક્ત છે.

સિસુણાગુબ્વ :- શિશુનાગ અર્થાતું અળસિયા. તે માટી ખાય છે અને માટીમાં રહેવા—ચાલવાથી શરીરપર માટી ચોંટી જાય છે. આ રીતે તે અંદર અને બહાર બંને જગ્યાએ માટીનો સંચય કરે છે.

ઉવવાઇય (ઓપપાતિક) :- આગમોમાં પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અર્થાતું જન્મના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે— (૧) સમૂર્ઘન (૨) ગર્ભજ અને (૩) ઉપપાત. દીન્દ્રિયાદિ જીવ સમૂર્ઘન છે, પશુ પક્ષી અને મનુષ્ય આદિ ગર્ભજ છે અને નારક તથા દેવ ઓપપાતિક હોય છે. નારકીની અપેક્ષાએ અહીં ઓપપાતિક સ્થાન કહ્યું છે. તેઓની ઉત્પન્ન થવાની કુંભીઓ પણ અત્યંત દુઃખ ઉપજાવનાર હોય છે.

ધૂતે વ (ધૂર્ત ઇવ) :- અહીં જુગારીને 'ધૂતે' કહ્યું છે. જુગારી જેમ દુઃખી થાય છે, બહુ પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તેમ નરકમાં દુઃખ પામતાં જીવો પોતાનાં કૃત્યોનો બહુ પશ્ચાત્તાપ કરે છે. અહીં પશ્ચાત્તાપ કરવા માટે જુગારીનું દ્ધાર્યાંત યથાર્થ છે.

કલિણા જિએ :- (૧) એક જ દાવમાં પરાજિત (૨) 'કલિ' નામક દાવથી પરાજિત. પ્રાચીન ગ્રંથો અનુસાર જુગારમાં બે પ્રકારના દાવ હોય છે. કૃતદાવ અને કલિદાવ. કૃત જીતનો દાવ છે અને 'કલિ' હારનો દાવ છે.

સકામમરણની પ્રતિફળા :-

૧૭ એયં અકામ-મરણં, બાલાણં તુ પવેઝયં ।
એતો સકામ-મરણં, પંડિયાણં સુણેહ મે ॥૧૭॥

શાલ્દાર્થ :- પવેઝયં = કહેવાયું છે કે, એતો = ત્યાંથી આગળ, હવે આગળ, પંડિયાણં = પંડિત પુરુષોનું, સકામમરણં = સકામમરણ, મે = મારાથી, સુણેહ = તે સાંભળો, તમે સાંભળો.

ભાવાર્થ :- આ રીતે ઉપરની ગાથાઓમાં બાલ જીવોના અકામમરણનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, હવે પંડિતોનું સકામમરણ કહીશ, તે મારી પાસેથી તમે સાંભળો.

૧૮ મરણં પિ સપુણાણં, જહા મેયમળુસ્સુયં ।
વિપ્પસણ-મણાધાર્યં, સંજયાણં કુસીમઓ ॥૧૮॥

શાલ્દાર્થ :- સપુણાણં = પુણ્યવાન, સંજયાણં = યત્નાવાન, સંયત, કુસીમઓ = રત્નત્રયથી સંપન્ન મહાત્માઓનું, મરણં પિ = પંડિત મરણ, વિપ્પસણ = અતિ પ્રસન્ન, પ્રશસ્ત, અણાધાર્યં = આધાત રહિત, ઉપદ્રવ રહિત, દુઃખ રહિત હોય છે, જહા = જેવું, મે = મેં, અણુસ્સુયં = સાંભળ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જેવી રીતે ભગવાન પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે, તે કહું દ્ધું કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોથી સંપન્ન સંયમી તથા પુણ્યશાળી આત્માઓનું મરણ વ્યાધાત રહિત અર્થાતું દુઃખ કે કલેશ રહિત

અવસ્થામાં અને પ્રસન્ન અવસ્થામાં થાય છે અથવા તેઓનું મરણ પ્રશસ્ત હોય છે.

૧૯   ણ ઇમં સંબ્રેસુ ભિક્ખૂસુ, ણ ઇમં સંબ્રેસુડગારિસુ ।
ણાણા સીલા અગારત્થા, વિસમ સીલા ય ભિક્ખુણો ॥૧૯॥

શાલ્લાર્થ :- ઇમં = આ પાંડિત મરણ, સંબ્રેસુ = બધા, ભિક્ખૂસુ = ભિક્ષુઓનું થાય છે, ણ = અને, ન, અગારિસુ = ગૃહસ્થોનું થાય છે, અગારત્થા = ગૃહસ્થ પણ, ણાણાસીલા = અનેક પ્રકારના આચારવાળા, પ્રતનિયમવાળા, શુભ પ્રવૃત્તિઓવાળા, ભિક્ખુણો = સાધુ પણ, વિસમસીલા = કઠિન આચારવાળા.

ભાવાર્થ :- આવું સકાભમરણ બધા જ સાધુઓને કે બધા ગૃહસ્થોને પ્રામ થતું નથી કારણ કે ગૃહસ્થોના આચાર અને નિયમો વિવિધ પ્રકારના હોય છે અને ભિક્ષુઓના આચાર ઘણા જ કઠિન હોય છે. જેથી ભિક્ષુઓમાં પણ આચાર સંબંધી વિવિધ વિષમતા હોય છે.

૨૦   સંતિ એગેહિં ભિક્ખૂહિં, ગારત્થા સંજમુત્તરા ।
ગારત્થેહિ ય સંબ્રેહિં, સાહવો સંજમુત્તરા ॥૨૦॥

શાલ્લાર્થ :- એગેહિં - કેટલાક નામધારી, ભિક્ખૂહિં - સાધુઓની અપેક્ષાએ, ગારત્થા - ગૃહસ્થો, સંજમુત્તરા = ઉત્તમ સંયમ, આચારવાન, ગારત્થેહિ = ગૃહસ્થોની અપેક્ષાએ, સાહવો = સાધુઓ, સંજમુત્તરા = સંયમમાં શ્રેષ્ઠ જ હોય છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક સાધુઓ કરતાં ગૃહસ્થો આચારમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે પરંતુ સાધુતાની અપેક્ષાએ તો બધા ગૃહસ્થો કરતાં ચારિત્રવાન સાધુ આચારમાં શ્રેષ્ઠ છે. આમ આ ગાથામાં બે સાપેક્ષતાનું કથન છે. (૧) સંયમ વેશની કે બાહ્યાચારની અપેક્ષા (૨) સાધુતાની અપેક્ષા.

૨૧   ચીરાજિણ ણગિણિણ, જડી સંઘાડી મુંડિણં ।
એયાણિ વિ ણ તાયંતિ, દુસ્સીલં પરિયાગયં ॥૨૧॥

શાલ્લાર્થ :- ચીર = વસ્ત્ર, વલ્કલ વસ્ત્ર, અજિણ = મૃગચર્મ વગેરે, ણગિણિણ = નંનતા, નિર્વસ્ત્ર રહેવું, જડી = જટા ધારણ કરવી, સંઘાડી = વસ્ત્રોના ટુકડાને સાંધીને બનાવેલી ગોદડી, મુંડિણં = મસ્તક મુંડન, એયાણિ વિ = સાધુતાનાં આ બધાં બાહ્ય ચિહ્નો, પરિયાગયં = લાંબી દીક્ષા પર્યાયવાળા, દુસ્સીલં = કુશીલ પુરુષની, ખરાબ આચારવાળાઓની, ણ તાયંતિ = દુર્ગતિથી રક્ષા કરી શકતા નથી.

ભાવાર્થ :- દીર્ઘ પ્રવર્જયા પર્યાયને પ્રામ કુશીલ પુરુષને તેના ધારણ કરેલાં વલ્કલ વસ્ત્ર, તેમજ મૃગચર્મ, નંનત્વ, જટાધારણ, ચીંથરાની બનેલી ગોદડી કે મસ્તક મુંડન, આ બધાં બાહ્ય વેશ કે બાહ્યાચાર પણ દુર્ગતિગમનથી બચાવી શકતાં નથી.

૨૨ પિંડોલએ વ દુસ્સીલે, ણરગાઓ ણ મુચ્ચઇ ।
ભિક્ખાએ વા ગિહત્થે વા, સુવ્વએ કમ્મઇ દિવં ॥૨૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પિંડોલએ વ = માત્ર બિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર, દુસ્સીલે= ખરાબ આચરણવાળો હોય, ણરગાઓ = નરકથી, ણ મુચ્ચઇ = બચ્ચી શકતો નથી, ધૂટી શકતો નથી, ભિક્ખાએ = બિક્ષાજીવી હોય, વા = અથવા, ગિહત્થે = ગૃહસ્થ હોય, સુવ્વએ = જે સારા આચરણવાળા હોય, નિરતિયાર ત્રત પાળનાર હોય તે, દિવં = દેવલોકમાં, દિવ્ય ગતિમાં, કમ્મઇ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- બિક્ષાજીવી સાધુ અથવા અન્ય બિક્ષાયરો પણ ખોટાં આચરણવાળા હોય, તો તે નરકગતિથી ધૂટી શકતા નથી. સાધુ હોય કે ગૃહસ્થી હોય પણ જો તે સુવ્રતી હોય, તો દિવ્યગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

કુસીમાઓ :- આ શબ્દના પાંચ પ્રકારે અર્થ થાય છે – (૧) વશ્યવન્ત :– આત્મા કે ઈન્દ્રિયો જેના વશમાં હોય. (૨) કુસીમન્ત :– સાધુગુણોમાં અર્થાત્ જ્ઞાન, દર્શાન, ચારિત્રમાં રમણ કરે. (૩) કુસીમા :– સંવિજન, સંવેગસંપન્ન. (૪) કુસિમં :– સંયમવાન. 'કુસિ' સંયમનો પર્યાયવાચી શબ્દ છે. (૫) વૃષીમાન્ :– કુશ આદિ નિર્ભિત મુનિનું આસન જેની પાસે હોય તે. (૬) વૃષીમાન્ :– મુનિ કે સંયમી.

વિપ્પસણં (વિપ્રસત્તન) :- (૧) કષાય કલુષિતતા દૂર થઈ જવાથી અકલુષિત મનવાળા (૨) વિશેષરૂપથી વિવિધ ભાવનાદિના કારણે અનાકુળ ચિત્તવાળા. (૩) પાપ-પંક દૂર થવાથી અતિ સ્વચ્છ, નિર્મણ કે પવિત્ર (૪) વિપ્રસત્ત - વિશિષ્ટ ચિત્ત, સમાધિયુક્ત.

અણાઘાયં :- જે મૃત્યુમાં કોઈ પ્રકારનો આઘાત, શોક, ચિંતા, કષાય અને મોહરૂપ કલુષિતતા ન હોય, તે અણાઘાત પંડિતમરણ છે.

વિસમસીલા ય ભિક્ખુણો :- મુનિઓમાં પણ એક સરખા આચાર હોતા નથી. કોઈ નિદાનશલ્ય અને અતિયારનું સેવન કરનારા હોય છે, કોઈ આકાંક્ષાઓથી કે આડંબરથી તપ કરનારા હોય છે. આવી ઘણા પ્રકારની વિષમતાઓને કારણે તેઓ બધા પંડિતમરણને પ્રાપ્ત થતા નથી.

ણાણાસીલા :- જે ગૃહસ્થ છે તે વિવિધ શીલવાળા અર્થાત્ અનેક ત્રતોને ધારણ કરનારા હોય છે, વિવિધ રૂચિવાળા અને અભિપ્રાયવાળા હોય છે, દેશ વિરતિરૂપ ત્રતોના અનેક ભાંગા (વિકલ્પો)ને કારણે ગૃહસ્થત્રત અનેક પ્રકારનાં હોય છે.

'સંતિ એગેહિં..... સાહવો સંજમુત્તરા' :– વીસમી ગાથાનો ભાવાર્થ એ છે કે નામધારી બિક્ષુઓના સંયમ આચારની અપેક્ષાએ ત્રત્યારી શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થ સંયમમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, પરંતુ તે બધા દેશવિરતિ ગૃહસ્થની અપેક્ષાએ સર્વવિરતિ ભાવબિક્ષુ સંયમમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, કારણ કે તેનું સંયમત્રત પરિપૂર્ણ છે.

'ચીરાજિં..... દુસ્સીલં પરિયાગય' :– એકવીસમી ગાથા દ્વારા શાસ્ત્રકારે શ્રાવક બિક્ષુઓથી

સંયમમાં કંઈ દાખિએ શ્રેષ્ઠ છે તે જણાવ્યું છે. અને તે યુગના વિભિન્ન ધર્મ સંપ્રદાયોના સાધુઓ, સંન્યાસીઓની સંયમપાલનની ઉપેક્ષાનું તથા બાખ્ય વેશલૂષાથી મોક્ષ કે સ્વર્ગ પ્રાત થઈ જવાની તેમની સમજનું ખંડન કર્યું છે. સમ્યક્ સમજપૂર્વક, અતિચાર રહિત અને આકાંક્ષા રહિત વ્રતાચરણનું પાલન કરનાર જ સકામમરણનો અને સ્વર્ગ કે મોક્ષનો અધિકારી કહેવાય છે.

ણગિણિણ :— વસ્ત્રરહિત રહેનાર નજીન સાધુઓ. તે યુગમાં (૧) મૃગચારિક, (૨) ઉદ્દક (૩) આજીવક. એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ નજીન સંપ્રદાયોનો ચૂંઝિંમાં ઉલ્લેખ છે.

સંઘાડી-(સંઘાટી) :— કપડાના ટુકડાને સાંધીને બનાવવામાં આવતું સાધુનું એક ઉપકરણ (ગોદી). બૌદ્ધ શ્રમણોમાં આ પ્રચલિત હતું.

મુંડિણ :— જે પોતાના આચાર મુજબ મુંડન કરાવી ચોટી કપાવનાર હોય, તે સંન્યાસીઓ તરફ આ સંકેત છે. ઉપરોક્ત દરેકનું ભિક્ષાચરીયુક્ત જીવન કુશીલ આચરણના કારણે તેને નરકથી બચાવી શકતું નથી.

ઉદાહરણ :— રાજગૃહ નગરના વૈભારગિરિની નજીકમાં આવેલા એક ઉદ્યાનમાં મોટો ભોજન સમારંભ હતો. એક ભિક્ષુકે આ જોયું. તે ત્યાં ભિક્ષા પ્રાપ્તિની આશાથી ભટકવા માંડયો. હે દાતા ! કંઈ ખાવાનું આપો. એવા દીનતાપૂર્વકના શબ્દો કહેવા છતાં કોઈએ કંઈ ન આપ્યું. આથી તેણે વૈભારગિરિ ઉપર ચડીને રોષવશ લોકો ઉપર શિલા નાંખવાના દુષ્ટ આશયથી તે પર્વતની એક ભારે શિલાને નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ પ્રયત્નમાં તે પોતે જ નીચે ચંગાઈ ગયો. તે મરીને સાતમી નરકમાં ગયો. આ રીતે દુઃશીલને કેવળ ભિક્ષાવૃત્તિ નરકથી બચાવી શકતી નથી.

સદ્ગૃહસ્થનાં લક્ષણો :-

૨૩   અગારિ સામાઇયંગાળિ, સંઘી કાએણ ફાસએ ।
                પોસહં દુહઓ પક્ખં, એગરાયં ણ હાવએ ॥૨૩॥

શાંદાર્થ :- સંઘી = શ્રદ્ધાવાન શ્રાવક, અગારિ સામાઇયંગાળિ = શ્રાવક ધર્મના અંગરૂપ સામાયિક આદિ વ્રતોનું, કાએણ = શરીરથી, ફાસએ = પાલન કરવું જોઈએ, દુહઓ પક્ખં = કૃષ્ણપક્ષ અને શુક્લપક્ષ બન્તેમાં, એગરાયં = એક રાત્રિને માટે પણ, પોસહં = પૌષ્ટ કરવાનું, ણ હાવએ = ન છોડવું.

ભાવાર્થ :- શ્રદ્ધાવાન ગૃહસ્થ સામાયિકાદિ સર્વ અનુધાનોનું શ્રદ્ધાપૂર્વક કાયાથી પાલન કરે. મહિનામાં બન્તે પક્ખમાં પૌષ્ટ કરે અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષ અને શુક્લપક્ષમાં આઠમ, ચૌદશ, અમાસ અને પૂર્ણિમાના દિવસે એમ છ પૌષ્ટ કરે. સંપૂર્ણ પૌષ્ટ કરવાનું શક્ય ન હોય તો એક રાત્રિ માટે પણ પૌષ્ટ કરવાનું ન છોડે.

૨૪   એવં સિક્ખાસમાવળ્ણે, ગિહવાસે વિ સુબ્વએ ।
                મુચ્ચચિ છવિપબ્વાઓ, ગચ્છે જક્ખ સલોગયં ॥૨૪॥

શાંદાર્થ :- સિક્ખાસમાવળ્ણે = વ્રત પાલનરૂપ આચાર સહિત, આચારનિષ્ઠ, સુબ્વએ = સુપ્રતી

શ્રાવક, ગિહવાસે વિ = ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવા છતાં પણ, છવિપબ્વાઓ = ઔદારિક શરીરથી, શરીર પરંપરાથી, મુચ્ચિ = છૂટી જાય છે, જક્ક સલોગાં = દેવલોકમાં, ગચ્છે = જાય છે.

ભાવાર્થ :— આ પ્રમાણે પ્રતાયરણની શિક્ષાથી સંપત્ત શ્રાવક ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં પોતાનાં પ્રતાયરણથી મનુષ્ય સંબંધી ઔદારિક શરીરથી છૂટી જાય છે અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં દેવગતિમાં જાય છે.

૨૫   અહ જે સંકુડે ભિકખૂ , દોણહં અણણયરે સિયા ।
                સવ્વ દુક્કખપ્પહીણ વા, દેવે વાવિ મહિદ્ધિએ ॥૨૫॥

શાલદાર્થ :— અહ = 'અથ' એ પૂર્વના વિષયથી જોડવા માટેનો અવ્યય છે, સંકુડે = સંવરવાળો, આશ્રવથી રહિત, દોણહં = બસ્તેમાંથી, (કે સુંદર પરિણામમાંથી), અણણયરે = એક, સિયા = હોય છે, સવ્વદુક્કખપ્પહીણ = સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર સિદ્ધ થાય છે, વાવિ = અથવા, મહિદ્ધિએ = મહા ઋદ્ધિશાણી, દેવે = દેવ હોય છે.

ભાવાર્થ :— સંસારથી નિવૃત થયેલા અર્થાત્ આશ્રવથી રહિત સંયમી સાધુની બેમાંથી એક પ્રકારની ગતિ થાય છે — (૧) તે સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૨) મહર્દ્ધિક દેવ બને છે.

વિવેચન :-

અગારિસામાઇયંગાળિ :— સામાયિક, ૧૪ નિયમ, અનેક પ્રત, પૌષ્ઠ અથવા ૧૨ પ્રત વગેરે ગૃહસ્થનાં ધાર્મિક જીવનનાં અંગ છે.

સામાયિક એ જૈનદર્શનની આત્મવિકાસની કિયા છે. આ કિયા ગૃહસ્થોએ પ્રાય: હંમેશાં કરવાની હોય છે અને તે કિયા શુદ્ધ રીતે કરતાં તેનું ઉચ્ચયતમ ફણ મોક્ષ મેળવી શકાય છે અને પૌષ્ઠ એ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર પર્યત આત્મચિંતન, ધર્મજાગરણ કરવાની કિયા છે. પૌષ્ઠને દિવસે ઉપવાસ કરી, સૌભ્ય આસને બેસી, આત્મચિંતન કે તત્ત્વચિંતન કરવાનું હોય છે.

પોસહં :— પૌષ્ઠ, શ્રાવકનાં બાર પ્રતમાં ૧૧મું પ્રત છે. જેને પરિપૂર્ણ પૌષ્ઠ કહેવામાં આવે છે. શ્રાવકને મહિનામાં છ પર્વ તિથિઓમાં છ પૌષ્ઠ પ્રત કરવાનું વિધાન છે. બે આઠમ, બે ચૌદશ, પૂનમ અને અમાસ. પ્રસ્તુત ગાથામાં શુક્લ કે કૃષ્ણ પક્ષની અંતિમ તિથિ જેને પાખી કહે છે, મહિનાની આ બે પાદ્ધિક તિથિઓમાં પૌષ્ઠ છોડવો ન જોઈએ એવો નિર્દેશ છે. પરિપૂર્ણ પૌષ્ઠમાં — (૧) અશનાદિ ચારે ય આહારનો ત્યાગ, (૨) મણિ, મોતી, સુવર્ણ, આભૂષણોનો ત્યાગ (૩) માળા, સ્નાન, મર્દન, વિલેપન આદિ શરીર શુશ્રૂષાનો ત્યાગ, (૪) અધ્રબ્યાર્થનો ત્યાગ, (૫) સાવદ્ય કાર્યનો ત્યાગ કરવો અનિવાર્ય છે તથા એક અહોરાત્રિ અર્થાત્ આઠ પ્રહર સુધી આત્મચિંતન, સ્વાધ્યાય, ધર્મધ્યાન કરવાનું હોય છે. ભગવતી સૂત્રમાં દર્શાવેલા શંખ શ્રાવકના વર્ણન ઉપરથી આહાર પાણીનો ત્યાગ કર્યા વિના પણ પૌષ્ઠ કરવામાં આવે છે. જેને દેશપૌષ્ઠ અર્થાત્ દયા કે છકાયપ્રત સમજવું જોઈએ.

વસુનંદિશાવકાચાર અનુસાર દિગંબર પરંપરામાં પૌષ્ઠના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. (૧) ઉત્તમ પૌષ્ઠ – ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ (૨) મધ્યમ પૌષ્ઠ – ત્રણ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ (૩) જધન્ય પૌષ્ઠ – આયંબિલ, નિવી, એકાસન ભોજન. પૌષ્ઠનો શબ્દશ: અર્થ – આત્મગુણાનું પૌષ્ઠણ કરે તેવું અનુઝાન.

છવિ-પવ્વાઓ : – છવિનો અર્થ છે ચામડી. પર્વનો અર્થ છે શરીરના સંધિસ્થળ ઘૂંટણ, કોણી, આદિ. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે માનવનું ઔદ્ઘરિક શરીર હાડકાં, ચામડી વગેરે સ્થૂલ પદાર્થાનું બનેલું છે.

ગછે જક્ખસલોગય : – ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ દેવલોકમાં જાય છે. અહીં સલોગય શબ્દ શ્લાઘનીય, પ્રસંશનીય, શ્રેષ્ઠ એવા અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

દેવોનાં નિવાસરથાન તથા દેવોની સમૃદ્ધિ :-

૨૬ ઉત્તરાઇ વિમોહાઇ, જુઇમંતાણુપુષ્વસો ।
સમાઇણાઇ જક્ખોહેંિ, આવાસાઇ જસંસિણો ॥ ૨૬ ॥

૨૭ દીહાઉયા ઇંદ્રિમંતા, સમિદ્ધા કામ-રૂવિણો ।
અહુણોવવણણ-સંકાસા, ભુજ્જો અચ્ચિમાલિપ્પભા ॥ ૨૭ ॥

શાલ્લાર્થ : – આવાસાઇ = એ દેવોના આવાસ, ઉત્તરાઇ = ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ હોય છે, અણુપુષ્વસો = ક્રમશઃ, વિમોહાઇ = મોહની ન્યૂનતાવાળા, જુઇમંતા = વિશેષ પ્રભાવાળા, જસંસિણો = યશસ્વી, જક્ખોહેંિ = દેવોથી, સમાઇણાઇ = ભરેલા હોય છે, દીહાઉયા = દીર્ઘાયુવાળા, ઇંદ્રિમંતા = ઋદ્ધિમાન, સમિદ્ધા = તેજસ્વી, સુખસંપત્ત, કામરૂવિણો = ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરનારા, અહુણોવવણણ-સંકાસા = નવીન ઉત્પત્ત થયેલા દેવ સમાન, ભુજ્જો = ધણા, અચ્ચિમાલિપ્પભા = સૂર્ય જેવી વિશેષ પ્રભાવાળા.

ભાવાર્થ : – ઉપરવર્તી દેવોના આવાસ સ્થાન અનુક્રમથી ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ હોય છે, વેદમોહ વગેરેની અદ્યતાવાળા હોય છે અને ક્રમશ: ધૂતિ, કાંતિની અધિકતાવાળા હોય છે. તે આવાસ દેવોથી ભરેલા હોય છે અર્થાત् કોઈ પણ ખાલી રહેતા નથી, તેમાં રહેનાર દેવો ઉત્તરોત્તર એકબીજાથી યશસ્વી, દીર્ઘાયુ, ઋદ્ધિસંપત્ત, સુખસંપત્ત, ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરનાર અર્થાત્ વૈકિયથકિત સંપત્ત હોય છે અને તુરંત જન્મેલા હોય તેવી ભવ્ય કાંતિ યુક્ત અને ધણા સૂર્યની પ્રભા સમાન દેદીયમાન હોય છે.

૨૮ તાણિ ઠાણાણિ ગચ્છંતિ, સિક્નિખત્તા સંજમં તવં ।
ભિક્ખાએ વા ગિહત્થે વા, જે સંતિ પરિણિવુડા ॥ ૨૮ ॥

શાલ્લાર્થ : – ભિક્ખાએ વા = ભિક્ષુ હોય, ગિહત્થે = ગૃહસ્થ હોય, જે = જેમણે, સંતિ પરિણિવુડા = કૃપાય અનિને શાંત કરી દીધો છે તે, સિક્નિખત્તા = પાલન કરીને, તાણિ = ઉપર બતાવેલાં, ઠાણાણિ = દેવગતિનાં સ્થાનોમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ, જોણો તપ સંયમનું આચરણ કર્યું છે, કષાયોને શાંત કર્યા છે કે પાપોથી નિવૃત્ત થયા છે, તે ઉપરોક્ત ઉત્તમ દેવલોકનાં સ્થાનોને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૯   તેસિં સોચ્ચા સપુજ્જાણ, સંજ્યાણ વુસીમઓ ।
        ણ સંતસંતિ મરણંતે, સીલવંતા બહુસ્સુયા ॥૨૯॥

શાલ્દાર્થ :- તેસિં = એ, તે, સપુજ્જાણ = પૂજનીય, સંજ્યાણ = સંયમવાન, વુસીમઓ = રત્નત્રયથી યુક્ત, સોચ્ચા = સાંભળીને (જો), સીલવંતા = ચારિત્રવાન થઈ જાય, બહુસ્સુયા = અને બહુશુત થઈ જાય, તે મહાત્મા, મરણંતે = મરણ સમયમાં, ણ સંતસંતિ = ત્રાસ પામતા નથી, દુઃખી થતા નથી.

ભાવાર્થ :- તે પૂજનીય, જિતેન્દ્રિય અને સંયમી મુનિઓનું આ પ્રકારનું સદ્ગતિરૂપ વર્ણન સાંભળીને આચારનિષ્ઠ, બહુશુતશાની સાધક મરણ સમયે દુઃખનો અનુભવ કરતા નથી અર્થાત્ પોતાના મરણને બગાડતા નથી પરંતુ સાવધાન રહી પંડિતમરણને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

ઉત્તરાઇં-વિમોહાઇ :- ઉપર- ઉપરના દેવલોકમાં મોહકર્મનું પ્રમાણ અદ્ય થતું જાય છે અર્થાત્ કષાયમોહ, વેદમોહ વગેરે ઉપરના દેવલોકમાં અદ્ય થતાં જાય છે.

અહુણોવવળણ સંકાસા :- દેવોમાં જીવન પર્યત વર્ણ, કાન્તિ વગેરે ઘટતાં નથી તથા દેવોમાં ઔદ્ધારિક શરીરની સમાન બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વૃદ્ધવસ્થા નથી હોતી, આયુષ્યના અંત સુધી તે એક સરખી અવસ્થામાં જ રહે છે. તેથી તેને 'તત્કાલ ઉત્પત્ત થયેલાની જેમ', આ ઉપમા આપી છે.

'ણ સંતસંતિમરણંતે' :- મૃત્યુ સમયમાં સંત્રાસિત થતા નથી અર્થાત્ ત્રાસ પામતા નથી કે દુઃખ પામતા નથી. તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મોપાર્જન કરેલા સંયમી, શીલવાન, ધર્માત્મા પુરુષ ધર્મફળને જાણતાં હોવાથી અને સંસ્કારોથી જીવનને સંસ્કારિત કરેલું હોવાથી મૃત્યુના સમયે ગભરાતા નથી. તેઓ ભય, ચિંતા, શોક, વિલાપ કે રૂદ્ધ કરતા નથી, કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખી થતાં નથી, મૃત્યુ પામતાં પણ પ્રસંગભાવે જ રહે છે. તેનાથી વિપરીત જે જીવો અવિરત, અસંસ્કારિત જીવો મૃત્યુ સમયે પોતાના પાપકૃત્યોને યાદ કરી તેનાં ફળ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં જ, હું કયાં જઈશ ? એવા પ્રકારના શોકથી ત્રાસી જાય છે. આ રીતે અજ્ઞાની જીવ મરણંતે સંતસંતિ અર્થાત્ મૃત્યુ સમયે સંત્રાસિત થઈ જાય છે, દુઃખી થાય છે.

સકામ મરણાની પ્રાપ્તિ અને ઉપાય :-

૩૦   તુલિયા વિસેસમાદાય, દયાધ્રમસ્સ ખંતિએ ।
        વિપ્પસીએજ્જ મેહાવી, તહાભૂએણ અપ્પણા ॥૩૦॥

શાલોચના :- તુલિયા = તુલના કરીને, વિસેસં = વિશિષ્ટ મરણને, પંડિત મરણને, આદાય = સ્વીકાર કરીને, મેહાવી = બુદ્ધિમાન, દ્વારાધમ્મસ્સ = દ્વારા ધર્મથી, દ્વારા ધર્મના, ખંતિએ = પાલનથી, ક્ષમાધર્મથી, તહાભૂએણ = સંયમ સાધનામાં તથાભૂત થઈ, અપ્પણા = આત્માને, વિપ્પસીએજ્જ = પ્રસત્ત રાખે, સદા પ્રસત્ત રહે, આત્મગુણોને પુષ્ટ કરે.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્નાવંત સાધક બાલમરણ અને પંડિતમરણ બંનેનો તુલનાત્મક વિચાર કરીને પંડિત મરણની વિશેષતાને સમજુને તેને સ્વીકારે તથા દ્વારાપ્રધાન સંયમ કે ક્ષમાધર્મનો સ્વીકાર કરી તેનું પાલન કરે અને સંયમપાલનમાં જ તહ્લીન થઈ આત્મગુણોને સદા પુષ્ટ કરે અથવા સદા પોતાનામાં પ્રસત્તયિત અને આનંદિત રહે.

૩૧ તતો કાલે અભિપ્પેએ, સઙ્ગી તાલિસમંતિએ ।
વિણએજ્જ લોમહરિસં, ભેયં દેહસ્સ કંખએ ॥૩૧॥

શાલોચના :- તતો = ત્યાર પછી, કાલે = મૃત્યુ, અભિપ્પેએ = આવી જતાં, સઙ્ગી = શ્રદ્ધાવાન પુરુષ, અંતિએ = ગુરુજનો પાસે રહીને અથવા અંતિમ સમયમાં, તાલિસં = તેવા, લોમહરિસં = રોમાંયને, રોમાંયકારી ભયને, વિણએજ્જ = દૂર કરે, છોડે, દેહસ્સ = શરીરની, ભેયં = છૂટી જવાની, કંખએ = રાહ જુઓ અર્થાત્ પંડિત મરણની ઈરદ્ધા રાખે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર બાદ જ્યારે મરણકાળ નજીક આવે ત્યારે ગુરુશ્રદ્ધાથી સંપત્ત ભિક્ષુ ગુરુની સમીપે જઈને પરીષહોપસર્ગજનિત રોમાંયકારી ભયથી ભયભીત થવાનાં પરિણામોને દૂર કરી અર્થાત્ મરણભયથી સંત્રસ્ત ન થતાં આત્મા અને શરીરને અલગ કરનાર એવા પંડિતમરણનો સ્વીકાર કરે અર્થાત્ સંથારો કરવાની ઈરદ્ધા કરે.

૩૨ અહ કાલંમિ સંપત્તે, આઘાયાય સમુસ્સયં ।
સકામ-મરણ મરઝ, તિણહમણયરં મુણી ॥૩૨॥

-ત્તિ બેમિ ॥

શાલોચના :- અહ = ત્યાર પછી, કાલંમિ = મૃત્યુ સમય, સંપત્તે = પ્રાપ્ત થવાથી, મુણી = મુનિ, સમુસ્સયં = શરીરનો, આઘાયાય = નાશ માટે, છોડવા માટે, તિણહં = ત્રણ સકામ મરણોમાંથી, અણણયરં = કોઈ એક, સકામમરણ = સકામમરણમાં, મરઝ = મરે છે, સકામ મરણને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- મૃત્યુ સમય આવે, ત્યારે મુનિ શરીરનો વિનાશ કરનાર એવા ભક્તપરિણા, ઈંગિનીમરણ અને પાદપોપગમન, આ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક સકામ મરણને અર્થાત્ સંથારાનો સ્વીકાર કરી - એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

તહાભૂએણ અપ્પાણા :- સંયમમાં રમણતા માટે આ શબ્દનો પ્રયોગ છે.

વિપ્પસીએજ્જ :- વિશેષરૂપથી પ્રસત્ર રહે. મૃત્યુથી ઉદ્ઘાન ન થાય. પૂર્ણરૂપે નિષ્કષાયી બની શાંત પ્રશાંત બને.

ત્રણ પ્રકારના પંડિત મરણ :- (૧) ભક્ત પરિશા :- મૃત્યુ સમયે ચતુર્વિધ આહાર તથા અઠાર પાપના જીવન પર્યાત પ્રત્યાખ્યાનરૂપ અનશન. (૨) ઈંગિનીમરણ :- અનશનની સાથે નિશ્ચિત સ્થાનમાં જ રહેવું અને બીજા પાસે શરીરની શુશ્રૂષા કરાવવી નહિ અર્થાત્ શરીરની શુશ્રૂષા કે પરિચર્યા સ્વયં કરી શકે છે. (૩) પાદપોપગમન :- કપાયેલા વૃક્ષની સમાન સ્થિર રહીને અનશનનું પાલન કરવું

ઉપસંહાર :- આ અધ્યયનમાં અકામમરણ અને સકામમરણ, બે પ્રકારના મરણ અને તેના અધિકારી જીવોના લક્ષણો તથા બંને પ્રકારના મરણના પરિણામને પ્રદર્શિત કર્યું છે. આ સમસ્ત કથનનો સાર એ છે કે જીવનને શ્રેષ્ઠ, ગુણસંપત્ત, બ્રતધારી બનાવીને અંતિમ સમયે સંથારો સ્વીકાર કરી મનુષ્ય જન્મ સર્ફળ કરી લેવો જોઈએ.

॥ અદ્યયન-૫ સંપૂર્ણ ॥

છું અદ્યાયન

ନୀରୁତିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ

परिचय :

આ અધ્યયનનું નામ 'કૃત્ત્વક નિર્ગથીય' છે. નિર્ગથોના આચાર-વિચારોનું પ્રતિપાદન જે અધ્યયનમાં હોય, તે નિર્ગથીય અધ્યયન કહેવાય છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આ નામનાં બે અધ્યયન છે નાના અધ્યયનને 'કૃત્ત્વક' અને મોટા અધ્યયનને 'મહા' વિશેષજ્ઞ આપવામાં આવ્યું છે, તેથી આ છિદ્રા અધ્યયનનું નામ કૃત્ત્વક નિર્ગથીય અને વીસમા અધ્યયનનું નામ મહાનિર્ગથીય છે. છિદ્રા અધ્યયનમાં ૧૮ ગાથાઓ અને વીસમા અધ્યયનમાં ૮૦ ગાથાઓ છે.

નિર્ગ્રથ શબ્દનો પ્રયોગ જૈન આગમમાં અનેક સ્થાને જોવા મળે છે. આ જૈનધર્મનો પ્રાચીન અને પ્રચલિત શબ્દ છે. સુધર્માસ્વામીથી લઈને આઠ આચાર્યો સુધી જૈનધર્મ 'નિર્ગ્રથ ધર્મ'ના નામથી પ્રચલિત હતો. જૈન અને બૌધ્ધ સાહિત્યમાં ભગવાન મહાવીર માટે 'નિર્ગ્રથ શાતપત્ર' શબ્દપ્રયોગ જોવા મળે છે.

સાધુ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ અથવા બાહ્ય અને આભ્યંતર બંને પ્રકારની ગ્રંથિનો પરિત્યાગ કરી નિર્ગ્રથ બને છે. આવશ્યકતા ઉપરાંત વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો, દીઘા વગરની કોઈ પણ વસ્તુ લેવી અને સ્વયં તે પદાર્થ તૈયાર કરવો કે કરાવવો વગેરે પ્રવૃત્તિ બાહ્ય ગ્રંથિ છે અને અવિદ્યા અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભાવ, ભાન્ત માન્યતાઓ, સાંસારિક સંબંધો પ્રતિ આસક્તિ, મોહ, માયા, કષાય, રાગયુક્ત જનસંપર્ક, ઉપભોગ્ય પદાર્થો પ્રત્યે ફ્લાકાંકા અર્થાત્ ફળની ઈચ્છા, જ્ઞાનવાદ, વાણીવીરતા, ભાષાવાદ, કિયા રહિત વિદ્યા આદિ ભાન્ત માન્યતાઓ, શરીરાસક્તિ, વિવિધ પ્રમાદ, વિષયવાસના આદિ આભ્યંતર ગ્રંથિ છે. 'નિર્ગ્રથતા' માટે આ બાહ્ય –આભ્યંતર અને બંને પ્રકારની ગ્રંથિઓનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

આ દ્વય અને ભાવગ્રથિઓનાં કુચકમાં પડનાર સાધક કેવળ વેષ માત્રથી, શાબ્દિક જ્ઞાનથી, વાગાડંબરથી, ભાષાથી કે વિવિધ વિદ્યાઓનાં અધ્યયનથી પોતે પોતાને પાપકર્માથી બચાવી શકતા નથી. વિશાળ પરિવાર, ધન, ધ્યાન, રત્ન, આભૂષણ, સંપત્તિ આદિ પણ હુંખ કે પાપ કર્માનાં ફળથી કોઈને બચાવી શકતાં નથી. જે જ્ઞાન કેવળ ગ્રંથો સુધી સીમિત છે અર્થાત્ પુસ્તકીયું છે, આચરણરૂપે આત્મામાં ઉત્તર્યનથી, તેની અસર જીવની દરેક પ્રવત્તિમાં હોતી નથી, તે જ્ઞાન આત્મોસ્તતિનાં કારણ બનતું નથી.

તेथी જ આ અધ્યયનમાં સર્વપ્રથમ અજ્ઞાન કે અવિદ્યાને 'ગ્રંથિ'નો મૂળ સોત સમસ્ત, દુઃખો અને પાપોનું મૂળ કહ્યું છે અને તેના કારણે જ જીવ જન્મમરણરૂપ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, દુઃખી થાય છે. અવિદ્યા અર્થાત્ મિથ્યાજ્ઞાનને કારણે પ્રત્યેક પદાર્થનું સ્વરૂપ અયથાર્થ દેખાય છે. તેવા અજ્ઞાની જીવો જે કાર્ય બંધન, દુઃખ, અત્રાણ, અશરાણ, અસુરક્ષાનું કારણ છે, તેને મહિત, સુખ, ત્રાણ તેમજ સુરક્ષાનું કારણ

સમજે છે, તેથી સાધકને વિદ્યાવાન, સમ્બ્યગુદ્ધા તેમજ તત્ત્વના જ્ઞાતા બની, અવિદ્યાજનિત ભિથ્યા માન્યતાઓથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ છે.

સમસ્ત પ્રાણીઓને આત્મતુલ્ય જોઈને હિંસા, અદતાદાન, પરિશ્રહ આદિ પાપપ્રવૃત્તિ, શરીરાસક્રિત, વિષયાકંક્ષા, આવશ્યકતાથી અધિક ભક્તપાનનું ગ્રહણ, સેવન, સંગ્રહ તથા નિયતવાસ, આચારમર્યાદાનું અતિકમણ આદિ પ્રમાદોને પણ 'ગ્રંથ'ના રૂપમાં દર્શાવી, નિર્જથને તેનાથી દૂર રહી અપ્રમતા રહેવાનું કથન છે.

૪૩૦ અદ્યયન

ક્ષુલ્લક નિર્ગર્થીય

અવિદ્યાફળ :-

૧ જાવંત વિજ્ઞાપુરિસા, સવ્વે તે દુક્ખસંભવા ।
લુપ્પંતિ બહુસો મૂઢા, સંસારમ્મિ અણંતએ ॥૧॥

શાલોચના :- જાવંત = જેટલા પણ, અવિજ્ઞા પુરિસા = અવિદ્યાવાળા, અજ્ઞાની પુરુષ છે, દુક્ખસંભવા = દુઃખ ભોગવનાર, મૂઢા = હિતાહિતના વિવેકથી રહિત, અજ્ઞાની, અણંતએ = અનંત, સંસારમ્મિ = સંસારમાં, બહુસો = અનેકવાર, લુપ્પંતિ = દુઃખોથી પીડિત થાય છે, ભટકે છે.

ભાવાર્થ :- જેટલા અવિદ્યાવાન પુરુષો છે, તે બધા પોતપોતાના માટે દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારા છે. અજ્ઞાનને કારણે મૂઢ બનેલા તે બધા અનંત સંસારમાં વારંવાર ભ્રમણ કરે છે, દુઃખ પામે છે.

વિવેચન :-

અવિજ્ઞા પુરિસા :- જેનું ચિત્ત મિથ્યાત્વથી ગ્રસિત હોય, જેનામાં તત્ત્વજ્ઞાન કે સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ હોય, તે અવિદ્યાવાન પુરુષ છે. અહીં અવિદ્યાનો અર્થ સર્વથા જ્ઞાનશૂન્યતા નથી.

દુક્ખસંભવા :- અજ્ઞાની પુરુષ દુઃખોની વૃદ્ધિ કરનાર, દુઃખ પરંપરાને વધારનાર હોય છે.

ઉદાહરણ :- એક ભાગ્યહીન દરિદ્ર માણસ ધનોપાર્જન માટે પરદેશ ગયો. ત્યાં તેને કંઈ જ દ્વય પ્રાપ્ત ન થયું. તે પોતાના દેશ તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો. રસ્તામાં એક ગામની બહારના દેવાલયમાં રાત રોકાયો. ત્યાં તેને એક વિદ્યાસિદ્ધ પુરુષ મળ્યા. તેની પાસે એક કામકુંભ હતો, જેના પ્રભાવે સિદ્ધપુરુષ મનોવાંછિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી લેતા હતા. આ દરિદ્રીએ તેની સેવા કરી. સેવાથી પ્રસરણ થઈને પૂછ્યું—‘તને મંત્રિત કામકુંભ દઉ કે કામકુંભ પ્રાપ્ત કરવાની વિદ્યા આપું?’ વિદ્યા સાધના કરવામાં કાયર અને આળસુ દરિદ્રીએ કામકુંભ જ માંગી લીધો. કામકુંભ મેળવી તે મનગમતી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી ભોગાસકત બની ગયો. એક દિવસ મધ્યપાનથી ઉન્મત બની તે માથા ઉપર કામકુંભ રાખી નાચવા લાગ્યો. થોડી જ અસાવધાનીથી કામકુંભ નીચે પડતાં ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. તેનો બધો વૈભવ નાણ થઈ ગયો. પુનઃ તે દરિદ્ર બની ગયો. તે ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો— જો મેં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી લીધી હોત તો બીજો કામકુંભ બનાવીને સુખી બની જાત. પરંતુ વિદ્યારહિત તે દરદ્રી દુઃખી થઈ ગયો, તેમ અધ્યાત્મ વિદ્યારહિત પુરુષ સંસારમાં જન્મ, જરા, મૃત્યુ

વગેરેને કારણે દુઃખી બને છે.

સત્યદિનો ઉપદેશ :-

૨ સમિક્ખ પંડિએ તમ્હા, પાસ જાઇપહે બહૂ ।
અપ્પણા સચ્ચમેસિજ્જા, મેર્તિં ભૂએહિં કપ્પએ ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- તમ્હા = માટે, પંડિએ = હિતાહિતનો વિવેકી પુરુષ, બહૂ = વિવિધ પ્રકારની, જાઇપહે = જીતિઓ, ચોર્યાશી લાખ જીવાયોનિઓ, જન્મ મરણનાં માર્ગો, પાસ = દેખીને, જાણીને, સમિક્ખ = તેનો વિચાર કરી, અપ્પણા = પોતાના આત્માને, સચ્ચ = સંયમમાં, એસિજ્જા = જોકે, ભૂએહિં = સમસ્ત પ્રાણી માત્રની સાથે, મેર્તિં = મૈત્રીભાવ, કપ્પએ = સ્થાપિત કરે, રાખે.

ભાવાર્થ :- તેથી પંડિત સાધક અવિદ્યાના ફળનો વિચાર કરી અને સંસારમાં જન્મમરણનાં વિવિધ સ્થાનોને જાણીને પોતાના જ આત્મા વડે સત્યને શોધે અર્થાત્ સંયમ સ્વીકાર કરે અને વિશ્વના દરેક જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ ધારણ કરે.

૩ માયા પિયા ણ્હસા ભાયા, ભજા પુત્તા ય ઓરસા ।
ણાલં તે તવ તાણાય, લુપ્પંતસ્સ સકમ્મુણા ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- સકમ્મુણા = પોતાનાં કરેલાં કર્માથી, લુપ્પંતસ્સ = દુઃખી થતાં, તવ (મમ) = તારા માટે (મારા માટે), તાણાય = રક્ષા કરવા, માયા = માતા, પિયા = પિતા, ણ્હસા = પુત્રવધૂ, ભાયા = ભાઈ, ભજા = સ્ત્રી, ઓરસા = અંગથી ઉત્પત્ત થયેલા, પુત્તા = પુત્ર, તે = કોઈ પણ, ણાલં = સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં પોતાનાં કરેલાં કર્માના ઉદ્ય સમયે માતા પિતા, પુત્રવધૂ, ભાઈ, પત્ની તથા પુત્રો સ્વજનાદિ કોઈ પણ આ દુઃખોથી તમારું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ થઈ શકતાં નથી.

૪ એયમઠું સપેહાએ, પાસે સમિયદંસણે ।
છિંદ ગેહિં સિણેહં ચ, ણ કંખે પુંબસંથવં ॥૪॥

શાલ્લાર્થ :- સમિયદંસણે = સભ્યગ્રદિષ્ટિ પુરુષ, એયમઠું = ઉપરોક્ત વિષયમાં, સપેહાએ = પોતાની બુદ્ધિથી વિચારીને, પાસે = જુએ, ગેહિં = વિષય ભોગોમાં આસક્તિ, સિણેહં = સ્નેહનું, છિંદ (છિંદે) = છેદન કરે અને, પુંબસંથવં = પહેલાંના પરિથયની, ણ કંખે = ઈચ્છા ન કરે.

ભાવાર્થ :- સભ્યગ્રદિષ્ટિ સાધક ઉપરોક્ત સત્યને સમજે, વિચારે, અનુભવ કરે. આ સંસારના સંબંધીઓ, પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ અને સ્નેહના બંધનનું છેદન કરે અર્થાત્ મોહ કે રાગભાવનો ત્યાગ કરે, પરિચય વધારવાની અભિલાષા ન કરે અર્થાત્ તેના પ્રત્યે મમત્વભાવનો ત્યાગ કરે.

૫ ગવાસં મળિકુંડલં, પસવો દાસપોરુસં ।
સવ્વમેય ચિત્તાણ, કામરૂવી ભવિસ્સસિ ॥૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ગવાસં = ગાય, ઘોડા, મળિકુંડલં = મણિ કુંડલ વગેરે, સોના, ચાંદી જવેરાતનાં આભૂષણ, પસવો = પશુ, દાસપોરુસં = સેવક અને સૈનિક વગેરે, એયં = આ, ચિત્તાણ = છોડીને, સંયમનું પાલન કરીને, કામરૂવી = ઈચ્છાનુસાર વૈકિયરૂપ બનાવનાર દેવ, ભવિસ્સસિ = થઈ શકે.

ભાવાર્થ :- ગાય, અશ્વ, મણિકુંડલ, પશુ (ઘેટાં, બકરાં વગેરે) નોકર અને અન્ય સહયોગી માણસો અર્થાત્ કર્મચારીઓ, આ બધાંનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ સંયમ પાલન કરવાથી સાધક ઈચ્છિત રૂપને ધારણ કરી શકે અથવા ઈચ્છિત અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૬ થાવરં જંગમં ચેવ, ધણં ધણણં ઉવક્ખરં ।
પચ્ચમાણસ્સ કમ્મેહિં, ણાલં દુક્ખાડ મોયણે ॥૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- થાવરં = સ્થાવર ભિલકત સંપત્તિ, જંગમં = ચલ સંપત્તિ, ધણં = ધન, ધણણં = ધાન્ય, ઉવક્ખરં = ધરનાં ઉપકરણો, કમ્મેહિં = પોતાનાં કર્માંથી, પચ્ચમાણસ્સ = દુઃખ ભોગવતાં પ્રાણીને, દુક્ખાડ = દુઃખથી, મોયણે = છોડાવવામાં, ણાલં = સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- પોતાનાં દુષ્કર્માંથી દુઃખિત જીવને સ્થાવર અને જંગમ સંપત્તિ, ધન, ધાન્ય, ધરવખરી વગેરે કોઈ પણ પદાર્થો દુઃખથી મુક્ત કરવા સમર્થ નથી.

૭ અજ્જત્થં સવ્વાઓ સવ્વં, દિસ્સ પાણે પિયાડએ ।
ણ હણે પાણિણો પાણે, ભયવેરાઓ ઉવરએ ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સવ્વાઓ = સર્વ પ્રકારના, સવ્વં = સર્વ જીવોના, સમસ્ત પ્રાણીઓના, અજ્જત્થં = ભાવોને, પરિણામોને, અવસ્થાઓને, દિસ્સ = જુઓ કે તે દરેક, પાણે = પ્રાણીને, પિયાડએ = પોતાનું જીવન પ્રિય છે, ભયવેરાઓ = ભય અને વેરથી, ઉવરએ = નિવૃત્ત બને, પાણિણો = પ્રાણીઓના, પાણે = પ્રાણોનો, હણે = ઘાત, ણ = ન કરે.

ભાવાર્થ :- સર્વ પ્રાણીઓની બધી અવસ્થાઓ પોતાનાં કર્મ અનુસાર જ હોય છે. પોતાનું જીવન બધાંને પ્રિય હોય છે. આ રીતે, જાણીને સાધક કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરે, ન કરાવે તથા તે હિંસાથી ઉત્પન્ન થતાં ભય અને વેરભારથી નિવૃત્ત બને.

૮ આયાણં ણરયં દિસ્સ, ણાયએજ્જ તણામવિ ।
દોગુંછી અપ્પણો પાએ, દિણણં ભુંજેજ્જ ભોયણં ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- આયાણં = હિંસાદિ પાપોને, ણરયં = નરકનું કારણ, દિસ્સ = જાણીને, તણામવિ =

થોડુંક પણ, ણાયએજ્જ = પાપનું આચરણ ન કરે, દોગુંછી = પાપની ઘૃષણ કરનાર, પાપથી દૂર રહેનાર, આત્માર્થી પુરુષ, અપ્પણો = પોતાના, પાએ = પાત્રમાં, દિણં = ગૃહસ્થ દ્વારા અપાયેલું, ભોયણ = ભોજન, ભુંજેજ્જ = ખાય.

ભાવાર્થ :- ધનધાન્યાદિનો પરિગ્રહ નરક ગતિમાં લઈ જનાર છે, એમ જાણીને મુનિ તૃષ્ણમાત્ર પરિગ્રહ ન કરે. પરિગ્રહથી સદા દૂર રહેનાર અથવા સમસ્ત પાપોથી દૂર રહેનાર મુનિ ગૃહસ્થો દ્વારા પોતાના પાત્રમાં આપેલું જ ભોજન કરે.

વિવેચન :-

પાસ જાઇપહે :- જાતિપથ = ચોર્યાસી લાખ જીવયોનિઓને પાસ એટલે જુઓ, જાણો, તેના સ્વરૂપને સમજો અને તે યોનિઓમાં જવાનાં કારણોને જાણો, સમજો.

સમયદંસળો :- જેનું મિથ્યાદર્શન શાંત થયું છે, જેને સમ્યગ્દર્શન પ્રામ થયું છે અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શિ સંપત્ર સાધક.

ગેહિં સિણેહં ચ :- ગૃદ્ધિ = દ્રવ્ય, ગાય, ભેંસ, બકરી, ધેટાં, ધન, ધાન્યાદિ પ્રામ સામગ્રીમાં આસક્તિ. સ્નેહ = સગાંસંબંધી અને પરિવાર પ્રત્યે મમત્વ.

કામરૂકી :- ઈચ્છિત્રપ કે ઈચ્છિત અવસ્થા પ્રામ કરવી અથવા વૈક્ષિયલબ્ધિ સંપત્ર બનવું, દેવ બનવું.

થાવરં જંગમં :- સ્થાવરનો અર્થ છે અચલ સંપત્તિ—ધર, ઉદ્ઘાન આદિ સાધન તથા જંગમનો અર્થ છે ચલસંપત્તિ—પુત્ર, મિત્ર, નોકર આદિ, પૂર્વાશ્રમનાં સ્નેહીજન. ધન સંપત્તિ માટે ગાથામાં બીજા શબ્દો છે તે ચલ સંપત્તિમાં ગાણાય છે.

અપ્પણો પાએ દિણં :- સૂત્રોક્ત શબ્દો અપરિગ્રહી મુનિની આહારવિધિ દર્શાવે છે. સાધુ ગૃહસ્થો દ્વારા દેવાયેલો આહાર કરે પરંતુ ગૃહસ્થનાં વાસણમાં ભોજન ન કરે, અદત્ત પણ ગ્રહણ ન કરે અને આહારનો સંગ્રહ પણ ન કરે.

આ સાત ગાથાઓમાં અવિદ્યાનાં વિવિધરૂપો બતાવ્યાં છે અને સમ્યગ્દર્શિ સાધકને સ્વયં સમીક્ષા કરી અવિદ્યાથી સર્વથા દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

૯   ઇહમેગે ઉ મળ્ણંતિ, અપચ્ચકન્ખાય પાવગં ।
                આયરિય વિદિતાણ, સવ્વ દુક્ખા વિમુચ્ચઇ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇહં = અહીં મુક્તિ માર્ગના વિષયમાં, આ સંસારમાં, એગે-ઉ = કેટલા ય લોકો, મળ્ણંતિ = માને છે કે, પાવગં = પાપનો, અપચ્ચકન્ખાય = ત્યાગ કર્યા વિના, આયરિય = આચાર્યને, આર્ય તત્વને, જ્ઞાનીની વાતોને, વિદિતાણ = જાણીને આ આત્મા, સવ્વદુક્ખા = સર્વ દુઃખોથી,

વિમુચ્ચિદ = ધૂટી જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં કેટલાક લોકો એમ જ માને છે કે પાપનાં પ્રત્યાખ્યાન કર્યા વિના જ આર્ય તત્ત્વને જાણી લે અને સ્વીકારી લે, તો પણ સર્વ દુઃખથી મુક્ત થઈ શકે છે.

**૧૦ ભણંતા અકર્ણતા ય, બંધ મોક્ખપઇણણો ।
વાયા વિરિયમિત્તેણ, સમાસાર્સેતિ અપ્યયં ॥૧૦॥**

શાસ્ત્રાર્થ :- બંધમોક્ખપઇણણો = બંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વોને માનનારા, ભણંતા = ઉપદેશની વાતો જ કરે, ય = પરંતુ, અકર્ણતા = આચરણ કંઈ કરતાં નથી, વાયાવિરિય મિત્તેણ = માત્ર વચ્ચના આડંબરથી વચ્ચન શક્તિથી જ, અપ્યયં = પોતાને, સમાસાર્સેતિ = ધર્મી હોવાનું આશ્વાસન આપે છે.

ભાવાર્થ :- જે લોકો બંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વને માનીને ઉપદેશની ધણી વાતો કરે પરંતુ તે મુજબ આચરણ કે ત્યાગ-પ્રત્યાખ્યાન કંઈ જ કરતાં નથી, તેવા લોકો કેવળ વાચાબળથી કે માત્ર વચ્ચના આડંબરથી પોતાના આત્માને ધર્મી હોવાનું ખોટું આશ્વાસન આપે છે, સંતોષ માને છે.

**૧૧ ણ ચિત્તા તાયએ ભાસા, કૃઓ વિજ્ઞાણુસાસણં ।
વિસણા પાવકમ્મેહિં, બાલા પંડિયમાણણો ॥૧૧॥**

શાસ્ત્રાર્થ :- ચિત્તા ભાસા= અનેક પ્રકારની ભાષાઓ, વિવિધ વચ્ચન, ણ તાયએ = આત્માની પાપોથી રક્ષા નથી કરતા, વિજ્ઞાણુસાસણં = મંત્રાદિ વિદ્યાની શિક્ષા પણ, કૃઓ = કેવી રીતે રક્ષા કરી શકશો ? અર્થાત્ નહીં કરી શકે, બાલા = તે અજ્ઞાની પ્રાણી, પંડિયમાણણો = પોતાને પંડિત માનતો, પાવકમ્મેહિં = પાપાચરણોથી, વિસણા = સંસારમાં ફસાય જાય છે, દુઃખી થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધર્માચરણ વિના વિવિધ પ્રકારની ભાષાઓ દુઃખોથી મનુષ્યની રક્ષા નથી કરતી, તો વ્યાકરણ, ન્યાય, મીમાંસા, મંત્રવિદ્યા આદિ અનેક વિદ્યાઓનું જ્ઞાન પણ કેવી રીતે રક્ષણ કરી શકશો અર્થાત્ ન જ કરી શકે તો પણ અજ્ઞાની પ્રાણી આ જ્ઞાનથી પોતાને પંડિત માની પાપકર્મનાં આચરણોથી સંસારમાં ફસાઈ જાય છે, દુઃખી થાય છે.

વિવેચન :-

અવિદ્યાજનિત અવસ્થાઓ : (૧) એકાંત જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થઈ શકે છે. પાપના ત્યાગની કશી ય આવશ્યકતા નથી. (૨) બંધ અને મોક્ષની વાતો જ કરી, વિલાસથી સંતોષ માને પણ કરે કંઈ જ નહીં. (૩) આચરણની અપેક્ષાએ તે બાલ હોવા છીતાં ભાષાજ્ઞાન માત્રથી પોતાને પંડિત માને. (૪) પાપના ત્યાગનું મહત્વ સમજ્યા વિના તે પાપ કાર્યો કરવામાં જ મશાગૂલ રહે.

પંચવિંશતિતત્ત્વજ્ઞો, યત્કુત્રાત્રમે રતઃ ।
શિખી મુણ્ડી જટી વાડપિ, મુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥૧॥ સાંખ્યતત્ત્વ કૌમુદી

શિખાધારી, મુંડિતમસ્તક, જગાધારી હોય અથવા જે કોઈ પણ આશ્રમમાં રહેનાર વ્યક્તિ હોય તે માત્ર રૂપ તત્ત્વોનો જ્ઞાતા થઈ જાય તો નિઃસંદેહ તેની મુંડિત થઈ જાય છે.

આયરિં :- (૧) આર્થને કે આચાર્યને (૨) પોતપોતાના મતમાં કરાતાં અનુષ્ઠાનોને (૩) આર્થ કથિત તત્ત્વોને.

અપ્રમત્ત રહેવાની પ્રેરણા :-

૧૨ જે કેરે સરીરે સત્તા, વર્ણે રૂવે ય સંબ્લસો ।
મણસા કાયવક્કેણ, સંબ્લે તે દુક્ખસંભવા ॥૧૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કેરે = કોઈ અજ્ઞાની જીવ, સરીરે = શરીરમાં, વર્ણે = ગોર વર્ણમાં, રૂવે = સુંદર રૂપમાં, સંબ્લસો = બધી રીતે, મણસા = મન, કાય-વક્કેણ = કાયા અને વચનથી, સત્તા = આસક્ત છે, દુક્ખસંભવા = દુઃખના ભાગી છે, દુઃખ ઉત્પત્ત કરનાર છે, ભોગવનાર છે.

ભાવાર્થ :- સંસારનાં જે પ્રાણીઓ મન, વચન અને કાયથી શરીર પ્રત્યે આસક્ત રહે છે, સમસ્ત વર્ણ અને રૂપ વગેરે વિષયોમાં આસક્ત બને છે, તે બધાં પોતાને માટે દુઃખ ઉત્પત્ત કરે છે.

૧૩ આવર્ણા દીહમદ્ધાણં, સંસારમ્ય અણંતએ ।
તમ્હા સંબ્લદિસં પસ્સ, અપ્પમત્તો પરિવ્વએ ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અણંતએ = અંત રહિત, સંસારમ્ય = આ સંસારમાં, દીહં = લાંબા, અદ્ધાણં = જન્મ મરણના માર્ગને, આવર્ણા = પામીને, તમ્હા = માટે, આ જાણીને, સંબ્લદિસં = સમસ્ત સંસારની દશાઓને, પસ્સ = જાણી, સમજી, અપ્પમત્તો = પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, અપ્રમત્ત ભાવમાં, પરિવ્વએ = વિચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- તે જીવ આ અનંત સંસારમાં વિવિધ ભવભ્રમણરૂપ લાંબો માર્ગ પ્રામ કરીને તેમાં ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે, તેથી સાધકે સંસારના જીવોની બધી દશાઓને અથવા જીવોનાં જન્મ મરણનાં સ્થાનોને જાણીને, સમજીને કોઈ પણ જીવની વિરાધના ન થઈ જાય, તે રીતે અપ્રમત્ત બની વિચરણ કરવું જોઈએ.

૧૪ બહિયા ઉઙ્ગુમાદાય, ણાવકંખે કયાઇ વિ ।
પુંબ્વકમ્મ ખયદ્વાએ, ઇમં દેહં સમુદ્ધરે ॥૧૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- બહિયા = સંસારથી બહાર, સંસારનો ત્યાગ, ઉંગું - સર્વથી ઊર્ધ્વ સ્થાનને મોક્ષને, સર્વોચ્ચ સંયમને, આદાય = ગ્રહણ કરી, પોતાનો ઉદેશ્ય બનાવી, કયાઇ વિ = ક્ર્યાં ય પણ, ણાવકંખે

= વિષયાદિની ઈચ્છા ન કરે, ઇમં = આ, દેહં = શરીરને પણ, પુષ્વકમ્મ = પૂર્વકૃત કર્મના, ખયદ્વાએ
= ક્ષય માટે, સમુદ્ધરે = યોગ્ય આહારાદિથી ધારણ કરે.

ભાવાર્થ :- મુમુક્ષુ સાધક સંસારથી બહાર નીકળી અર્થાત् સંસારનો ત્યાગ કરી સર્વોચ્ચ સંયમનો
સ્વીકાર કરી કયારેય અસંયમ - ઈદ્રિય વિષયોની આકાંક્ષા ન કરે પરંતુ માત્ર પૂર્વકૃત કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે
જ આહાર આદિથી આ દેહને ધારણ કરે.

૧૫   વિવિચ્ચ કમ્મુણો હેડં, કાલકંખી પરિવ્વએ ।
                માયં પિંડસ્સ પાણસ્સ, કડં લદ્ધૂણ ભક્ખએ ॥૧૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કમ્મુણો = કર્મના, હેડં = હેતુ, કારણોને, મિથ્યાત્વ વગેરેને, વિવિચ્ચ = દૂર કરીને,
કાલકંખી = પંડિતમરણની આકાંક્ષા રાખી, જીવન પર્યત, પરિવ્વએ = તપ સંયમમાં વિચરણ કરે, કડં =
= ગૃહસ્થો દ્વારા, પોતાને માટે બનાવેલો, પિંડસ્સ = સંયમ યોગ્ય આહાર, પાણસ્સ = પાણી, માયં =
યોગ્ય માત્રામાં, લદ્ધૂણ = ગૃહસ્થો પાસેથી મેળવીને, ભક્ખએ = વાપરે.

ભાવાર્થ :- સાધક કર્મબંધના હેતુઓને અર્થાત્ મિથ્યાત્વ વગેરે કારણોને આત્માથી દૂર કરી, જીવન
પર્યત સંયમમાં વિચરણ કરે અને ગૃહસ્થ દ્વારા પોતાના માટે તૈયાર કરેલાં આહારપાણીમાંથી ઉચિત પ્રમાણમાં
ગૃહણ કરીને સંયમ નિર્વાહ માટે તેનું સેવન કરે.

૧૬   સણિણહિં ચ ણ કુવ્વિજ્જા, લેવમાયાએ સંજએ ।
                પક્ખીપત્તં સમાદાય, ણિરવેક્ખો પરિવ્વએ ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સંજએ = સાધુ, લેવમાયાએ = લેશમાત્ર પણ, સણિણહિં = આહારાદિનો સંગ્રહ, ણ
કુવ્વિજ્જા = ન કરે, પક્ખી = જેમ પક્ષી, પત્તં = પાંખોને, સમાદાય = લઈને, ણિરવેક્ખો =
નિરપેક્ષ થઈને, આસક્તિ રહિત થઈને, મમત્વ કે પરિશ્રષ્ટ રહિત થઈને, પરિવ્વએ = સંયમમાં વિચરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી સાધુ લેશમાત્ર પણ આહારાદિનો સંગ્રહ ન કરે. જેમ પક્ષી પોતાની પાંખોને સાથે
લઈને અર્થાત્ બીજું કંઈ લીધા વિના જ ઊરી જાય છે, તેમ મુનિ પોતાનાં ઉપકરણો સિવાયની બધી વસ્તુઓથી
કે તેના મમત્વથી નિરપેક્ષ થઈને સંયમમાં વિચરણ કરે.

૧૭   એસણાસમિઓ લજ્જૂ, ગામે અણિયાઓ ચરે ।
                અપ્પમત્તો પમત્તેહિં, પિંડવાયં ગવેસએ ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- લજ્જૂ = લજ્જાવંત સંયમી સાધુ, એસણાસમિઓ = અદ્ધા સમિતિનું પાલન કરતો,
ગામે = ગામમાં, અણિયાઓ = અનિયત વૃત્તિવાળો થઈને, નિયતવાસ ન કરીને, ચરે = વિચરે અને,
અપ્પમત્તો = પ્રમાદ રહિત થઈને, પમત્તેહિં = ગૃહસ્થોનાં ઘરેથી, પિંડવાયં = ભિક્ષાની, ગવેસએ =
યાચના કરે.

ભાવાર્થ :- એષણા સમિતિના પાલનમાં તત્પર લજજાવંત સંયમી સાધુ ગામ વગેરેમાં અનિયત વૃત્તિવાળો થઈને વિચરણ કરે. અર્થાત્ કોઈ પણ જગ્યાએ નિયતવાસ ન કરે. અપ્રમત્તાભાવે સંયમનું પાલન કરતાં ગૃહસ્થો પાસેથી નિર્દોષ બિક્ષાની ગવેષણા કરે.

વિવેચન :-

સવ્વદિસં :- અહીં દિશા શબ્દથી ૧૮ ભાવ દિશાઓનું ગ્રહણ કર્યું છે. (૧) પૃથ્વીકાય (૨) અપ્લકાય (૩) તેજસ્કાય (૪) વાયુકાય (૫) અગ્રભીજ (૬) મૂળભીજ (૭) પર્વભીજ (૮) સ્કંધભીજ (૯) દીન્દ્રિય (૧૦) ત્રીન્દ્રિય (૧૧) ચતુર્ન્દ્રિય (૧૨) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય (૧૩) સમૂચ્છીંમ (૧૪) કર્મભૂમિજ (૧૫) અકર્મભૂમિજ (૧૬) અન્તર્દીપજ (૧૭) નારક (૧૮) દેવ.

કાલકંખી :- જ્યાં સુધી આયુષ્ય છે ત્યાં સુધી અર્થાત્ આજીવન પંડિતમરણની ઈચ્છા, ભાવના રાખીને.

પિંડસ્સ પાણસ્સ :- (૧) સાધુને માટે બિક્ષાદાનના પ્રસંગમાં અશાન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય, એ ચારે ય પ્રકારના આહારનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. આમ 'પિંડ' શબ્દથી અહીં અશાન, ખાદ્ય, અને સ્વાદ્ય આ ત્રણે ય અને 'પાન' શબ્દથી પાણી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

મન, વચન, કાયાથી શરીરસક્રિત :- મનથી સતત ચિંતન કરવું કે હું સુંદર, બળવાન, રૂપવાન કેમ બનું ? વચનથી – શરીરને પુષ્ટ બનાવતા રસાયણાદિ સંબંધિત પ્રશ્ન કરતા રહેવું તથા કાયાથી – સદા રસાસ્વાદયુક્ત તથા વિગય આદિનું સેવન કરી શરીરને પુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ શરીરસક્રિત છે.

સણિણહિં :- ખાદ્ય પદાર્થોને બીજા દિવસ માટે સંગ્રહ કરીને રાખવો તે 'સણિણિ' છે.

પક્ખી પત્ત સમાદાય ણિરવેકખો પરિવ્વએ :- બે વ્યાખ્યાઓ (૧) ચૂર્ણિ અનુસાર – જેમ પક્ષી આહાર કરી ભવિષ્યમાં આહારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ પોતાની પાંખો વડે ઉઝ્ઘયન કરે છે, એ જ રીતે સાધુ પણ આહાર કરી, આવતી કાલના અને આદિની ઈચ્છાથી રહિત થઈ, પોતાનાં પાત્રો કે ઉપકરણોને જ્યાં જાય ત્યાં સાથે લઈને વિચરે, કયાં ય પણ રાખે નહીં; સારાંશ એ છે કે પાછળની ચિંતાથી મુક્ત બની, નિરપેક્ષભાવે વિહાર કરે. (૨) બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર – પક્ષી બીજા દિવસ માટે સંગ્રહ નથી કરતું, તે નિરપેક્ષ ભાવે ઊડી જાય છે. તે જ રીતે સાધક નિરપેક્ષ બની અને સંયમ નિર્વાહ માટે પાત્ર લઈને બિક્ષા માટે ફરે, મધુકરવૃત્તિથી પોતાનો નિર્વાહ કરે, સંગ્રહની અપેક્ષા ન રાખે, ચિંતા ન કરે.

પ્રમાદ ત્યાગની પ્રેરણા :- પ્રસ્તુત ગાથા ૧૧ થી ૧૭ સુધીમાં નિભોક્ત પ્રમાદથી બચવાનો નિર્દેશ કર્યો છે. (૧) શરીર અને તેનાં રૂપરંગ આદિ વિષયોમાં મન, વચન, કાયાથી આસક્ત ન બને. શરીરસક્રિતથી મનુષ્ય અનેક પાપકર્મ કરે છે અને વિવિધ યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શરીરની આસક્રિત પણ પ્રમાદ છે, એ લક્ષ્યમાં રાખી સદા અપ્રમત્ત રહે. (૨) દેહસક્રિતથી દૂર રહી સાધકે મોક્ષ કે આત્મલક્ષી બની

રહેવું જોઈએ, કારણકે આસક્તિ પ્રમાણનું કારણ છે. (૩) મિથ્યાત્વાદિ કર્મ બંધનોનાં કારણોથી દૂર રહે. (૪) સંયમયાત્રાના નિર્વાહ અર્થે આવશ્યકતા અનુસાર ઉચ્ચિત માત્રામાં જ આહાર ગ્રહણ કરે, સેવન કરે, અનાવશ્યક કે અધિક માત્રામાં આહારનું ગ્રહણ કે સેવન કરવું, એ પણ પ્રમાણ છે. (૫) કોઈ પણ પદાર્થ સંગ્રહ કરીને રાખવો, એ પણ પ્રમાણ છે માટે લેશમાત્ર પણ સંગ્રહ કરે નહીં, પક્ષીની સમાન નિષ્પરિશ્રહી રહે. (૬) ગ્રામ, નગર આદિમાં અપ્રતિબદ્ધ રહી વિહાર કરે. (૭) સંયમ મર્યાદાને નિર્દ્જન થઈ તોડવી, એ પણ પ્રમાણ છે, તેથી સાધુ લજ્જાવાન રહી અપ્રમત્ત બની સંયમમાં વિચરણ કરે.

ભગવાન મહાવીર :-

૧૮

એવં સે ઉદાહુ અણુત્તરણાણી અણુત્તરદંસી, અણુત્તરણાણદંસણધરે।
અરહા ણાયપુત્તે, ભગવં વેસાલિએ વિયાહિએ ॥૧૮॥

-ત્તિ બેમિ ।

શાસ્ત્રાર્થ :- અણુત્તરણાણી = અનુત્તરણાણી, સર્વજ્ઞ, અણુત્તરદંસી = અનુત્તર દર્શનવાળા, સર્વદર્શી, અણુત્તરણાણદંસણધરે = અનુત્તર જ્ઞાન અને દર્શનના ધારક, વેસાલિએ = વિશાળ તીર્થના નાયક, વૈશાલિક, વિયાહિએ = વિષ્યાત હતા, દેવ અને મનુષ્યોની પરિષદ્ધના વ્યાખ્યાતા, સે = તે, અરહા = અરિહંત, ણાયપુત્તે = જ્ઞાતપુત્ર, ભગવં = શ્રમણ ભગવાન મહાવીર, એવં = આ રીતે, ઉદાહુ = ફરમાવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- આ ઉપદેશ સર્વજ્ઞ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અનુત્તરણાન-દર્શનના ધારક, અહૃત્ત જ્ઞાતપુત્ર, વૈશાલિક રૂપમાં વિષ્યાત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ફરમાવ્યો છે.

- એમ ભગવને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

અરહા :- (૧) અર્હન્ - ત્રિલોક પૂજ્ય, ઈન્દ્રાદિ દ્વારા પૂજનીય, (૨) 'રહ' નો અર્થ છે – ગુમ, ધૂપાયેલું, તેથી 'અરહ' નો અર્થ થાય છે કે જેનાથી કોઈ પણ વાત ગુમ કે ધૂપી નથી અર્થાત્ સર્વજ્ઞ.

ણાયપુત્તે (જ્ઞાતપુત્ર) :- (૧) જ્ઞાત-ઉદાર ક્ષત્રિયના પુત્ર (૨) જ્ઞાતવંશીય ક્ષત્રિય પુત્ર (૩) જ્ઞાતપ્રસિદ્ધ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના પુત્ર.

વેસાલિએ :- (૧) વૈશાલીય :- જેના વિશાળ ગુણ હોય (૨) વૈશાલિય :- વિશાળ ઈક્ષવાકુ કુળમાં ઉત્પત્ત થયેલ (૩) વૈશાલિક :- જેના શિષ્ય, જેનું શાસન કે યશ આદિ ગુણ વિશાળ હોય તે વૈશાલિક (૪) વૈશાલી :- વૈશાલી જેની માતા છે તેનો પુત્ર વૈશાલિક (૫) વિશાલિક :- જેનું પ્રવચન વિશાળ હોય તે.

ઉપસંહાર :— જૈન દર્શન જ્ઞાન અને ક્રિયા (વર્તન)નું સાહચર્ય સ્વીકારે છે. અજ્ઞાન એ સંસારનું મૂળ છે, તેને દૂર કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ આવશ્યક છે. કેમ કે જન્મોજન્મથી વારસામાં મળેલાં અને જીવનાં અણૂએ અણૂના સંસ્કારમાં જડાયેલાં અજ્ઞાનને દૂર કરવા કઠિનમાં કઠિન તપશ્ચયાર્થો કરવી પડે છે. ધન, પરિવાર આદિનો મોહ છૂટવો તે પણ અત્યંત કઠિન છે. માત્ર વેશ પરિવર્તનથી આત્મવિકાસ થઈ શકતો નથી. વેશ પરિવર્તનની સાથે હંદયનું પરિવર્તન થવું પણ જરૂરી છે. તેના દ્વારા જ સારી નિર્ગથીયતાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

॥ અદ્યયન-૬ સંપૂર્ણ ॥

સાતમું અદ્યાયન

ନୀରୁତିକାରୀ ପାଦମଣି ପାଦମଣି ପାଦମଣି

परिचय :

આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં દર્શાવેલા ઉરભ-એલક (બોકડા)ના દષ્ટાંતના આધારે પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ ઉરભીય છે. સમવાયાંગ સૂત્રમાં આ અધ્યયનનું નામ 'એલકીય' કહું છે. મૂળપાઠમાં 'એલય' શાષ્ટણો પ્રયોગ થયો છે, આથી 'ઉરભ' અને 'એલકીય' બને પર્યાયવાચી શાષ્ટ પ્રતીત થાય છે.

શ્રમજા સંસ્કૃતિનો મૂળાધાર કામભોગો તરફની અનાસક્તિ છે. જે વ્યક્તિ કામભોગો કે પાંચ ઈન્ડ્રિયના વિષયોમાં આસક્ત બને છે, તે વિષયવાસનાનાં ક્ષણિક સુખો પાછળ તેનાં પરિણામમાં છુપાયેલાં મહા દુઃખોનો વિચાર કરતી નથી, માત્ર વર્તમાનદર્શી બનીને મનુષ્યજન્મરૂપી મૂળ ધનને ગુમાવે છે અને સાથોસાથ માનવ જન્મના પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર લાભોને પણ ગુમાવે છે. હિંસાદિ પાપકર્મામાં તલ્લીન જીવો નરક અને તિર્યંચ ગતિના મહેમાન બની જાય છે. જે દીર્ଘદષ્ટા છે તે ક્ષણિક વિષય સુખોમાં આસક્ત થતાં નથી. તે એણું કે મહાત્રતોનું પાલન કરે છે; સંયમ, નિયમ, તપ આદિમાં પ્રયત્નશીલ થાય છે, પરીષહાદિને સહન કરે છે, તે દેવગતિને મેળવે છે. તેઓ મનુષ્યભવને સાર્થક કરવો, એ જ કર્તવ્ય માને છે. આવાં ગહન તત્ત્વોને સમજાવવાં માટે આ અધ્યયનમાં ચાર દાષ્ટાંતો આપ્યાં છે.

૧. બકરાનું દષ્ટાંત :— એક ધનવાન પોતાના એક બકરાના બચ્ચાને સારો તાજે, લીલો ચારો ખવરાવતો હતો. બકરો હૃષ્પુષ્ટ થતો જતો હતો. આ ધનવાન પાસે એક ગાય અને વાછરડું હતાં. ગાય વાછરડાને તે સૂકું ઘાસ આપતો હતો. વાછરડો આ બધું જોયા કરતો હતો. તેણે પોતાની માતા પાસે આ વાતની ફરિયાદ કરી — મા ! આ શેઠ, બકરાના બચ્ચાને કેવો સારો ચારો ખાવા આપે છે. તને તો સૂકું ઘાસ જ આપે છે, એમ કેમ છે ? વળી મને પણ સારી રીતે રાખતો નથી, મને તો જ્યાં ત્યાંથી કચરાવાળું સૂકું ઘાસ નાંખી જાય છે. ગાયે વાછરડાને સમજાવ્યો— બેટા ! માલિક આ બકરાને સારો ખોરાક આપે છે, કારણ કે બકરાનું મૃત્યુ બહુ નજીકમાં છે. થોડા દિવસમાં શું થશે, તે તું જોજે. આપણે સૂકું ઘાસ ખાઈએ છીએ તેથી દીર્ଘજીવી છીએ. થોડા દિવસ પછી વાછરડાએ ભયાનક દશ્ય જોયું, ભયથી કાંખી ઉઠયો. મા પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો — મા ! આજે તો શેઠ મહેમાનના સ્વાગત માટે બકરાને કાપી નાંખ્યો, શું મને પણ એમ કાપી નાંખશો ? માયે ઉત્તર આપ્યો — નહીં બેટા ! જે સ્વાદમાં લુણ્ણ બને છે, તેને આવું ફળ ભોગવવું પડે છે. જે સૂકું ઘાસ ખાય છે, જે સૂકા ઘાસ પર જીવે, છે તેને આવું દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી.

આમ જે જીવો મનોજ વિષયસુખોમાં આસક્ત બની હિંસા, અસત્ય, ચોરી, લૂંટફાટ, દગ્ગો, સત્રી તથા અન્ય વિષયોમાં ગૃહ્ણિ, મહારંભ, મહાપરિશ્રી, સુરા – માંસ સેવન કે પરસ્તીગમન કરે છે, પોતાના શરીરને હષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં મસ્ત રહે છે, તેની દશા તે બકરા જેવી થાય છે. કામભોગાસક્તિ અંતિમ સમયમાં પશ્ચાત્તાપકારિણી અને ઘોર કર્મબંધના કારણે નરક જેવી દુર્ગતિમાં લઈ જનારી હોય છે.

૨. કાકિણીનું દષ્ટાંત :– એક બિભારીએ માંગી માંગીને ખૂબ જ મુશ્કેલીથી એક હજાર કાર્ષાપણ (૨૦ કાકિણીનો એક કાર્ષાપણ થાય) ભેગા કર્યા. તે પોતાને ગામ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં ખાવા પીવા માટે તેણે એક કાર્ષાપણ—સુવર્ણમુદ્રાની કાકિણીઓ કરાવી સાથે રાખી લીધી. તેમાંથી તે ખર્ચ કરતો જતો હતો. જ્યારે તેની પાસે તેમાંથી એક કાકિણી શેષ રહી, ત્યારે આગળ ચાલતા એક સ્થાને તે કાકિણી ભૂલી ગયો. થોડે દૂર જતાં, રસ્તામાં યાદ આવ્યું, ભૂલી ગયેલી કાકિણી લેવા તે પાછો ફર્યો. તે વખતે સુવર્ણમુદ્રાની થેલીને કયાંક છુપાવીને ગયો. ત્યાં તેને કાકિણી મળી નહીં, તેથી નિરાશ થયો. નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો, ત્યાં સુધીમાં સોનામહોરોની થેલી પણ કોઈ વ્યક્તિ લઈને ભાગી ગયો. આમ તે લૂંટાઈ ગયો. તેથી તેને ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો. આમ જે અલ્પસુખ માટે દિવ્ય સુખોને છોડી દે છે, તે બિભારીની જેમ અંતે બહુઃખી થાય છે.

૩. રાજાનું દષ્ટાંત :– એક વૈદ્યરાજે રોગના કારણે રાજાને કેરી ખાવાની મનાઈ કરી હતી. એક દિવસ રાજા મંત્રી સાથે જંગલમાં ગયો. ત્યાં તે આંબા ઉપર પાકેલી મીઠી કેરીઓ જોઈ લલચાઈ ગયો. રાજાએ વૈદ્યરાજની સૂચના ભૂલીને મંત્રીના રોકવા છતાં સ્વાદ લોલુપતાવશ કેરી ખાદી. રાજાને માટે કેરી અપથ્ય હતી, તેથી ત્યાં જ તેનું મૃત્યુ થયું. આવા ક્ષણિક સ્વાદ—સુખને માટે રાજાએ પોતાનું અમૂલ્ય જીવન નષ્ટ કર્યું.

આ રીતે જે માનવ અલ્પ સુખો માટે માનવીય કામભોગોમાં આસક્ત બની જાય છે, તે કાકિણી માટે હજાર સોનામહોરો ગુમાવી દેનાર બિભારીની જેમ અને આપ્રના સ્વાદ માટે જીવન અને રાજ્યને ગુમાવી દેનાર રાજાની જેમ દીર્ଘકાલીન દિવ્ય સુખને ગુમાવે છે.

૪. ત્રણ વણિક પુત્રોનું રૂપક :– ત્રણ વણિક પુત્રો વ્યાપાર કરવા ગયા. એક પુત્ર ધંધામાં ખૂબ લક્ષ્મી કર્માઈને આવ્યો, બીજો જેમ ગયો હતો મૂળ મૂડી સલામત લઈને પાછો આવ્યો અને ત્રીજો જે મૂડી લઈને ગયો હતો તેને ખોઈને આવ્યો.

એવી જ રીતે મનુષ્યભવને પ્રામ કરવો, તે મૂળ મૂડીની સુરક્ષા છે, દેવગતિને પામવી, તે વિશેષ લાભ છે તથા નરક – તિર્યંચગતિને પ્રામ કરવી, તે મૂળ મૂડીને ગુમાવી દેવા સમાન છે.

અંતિમ ગાથાઓમાં કામભોગોથી અનિવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનું પરિણામ તથા બાળ (અજાની) ભાવોને છોડી પંડિતભાવોને અપનાવવાનો નિર્દેશ છે.

• સાતમું અદ્યયન •

ઉરભીય

બોકડાનું દષ્ટાંત :-

- ૧** જહાએસં સમુદ્રિસ્સ, કોઇ પોસેજ્જ એલયં ।
ઓયણ જવસં દેજ્જા, પોસેજ્જા વિ સયંગણે ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- જહા - જે રીતે, આએસં - અતિથિને, મહેમાનને, સમુદ્રિસ્સ - ઉદેશીને, કોઇ - કોઈ વ્યક્તિ, એલયં - બકરાને અથવા ધેટાંને, પોસેજ્જા = પાળે છે, પોષણ કરે છે, ઓયણ = ભાત, જવસં = જવ, સયંગણે = આપે છે, પોસેજ્જા વિ = હષ્ટ-પુષ્ટ બનાવે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ કોઈ મનુષ્ય પોતાને ત્યાં આવનાર મહેમાનના ભોજનને માટે બકરાનું પોષણ કરે છે. તેને ધરના આંગણામાં જ રાખી ચોખા, જવ, વગેરે ખવડાવીને હષ્ટ-પુષ્ટ બનાવે છે.

- ૨** તઓ સે પુઢે પરિવૂઢે, જાયમેએ મહોયરે ।
પીળિએ વિઠલે દેહે, આએસં પરિકંખએ ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી જ્યારે, સે = તે, પુઢે = હષ્ટ પુષ્ટ, પરિવૂઢે = બળવાન, સમર્થ, જાયમેએ = ચરભીવાળો, મહોયરે = મોટા પેટવાળો, પીળિએ = માંસ ભરેલા સ્થૂલ શરીરવાળો, વિઠલે = મોટા, વિશાળ, દેહે = શરીરવાળો, આએસં = મહેમાન આવે તેની જ, પરિકંખએ = પ્રતીક્ષા કરતો હોય.

ભાવાર્થ :- ચોખા વગેરે ખાઈને તે બકરો હષ્ટપુષ્ટ, બળવાન, જાડો, બહુ મેદવાળો, મોટા પેટવાળો બની જાય છે. હવે તે તૃપુ અને મોટા દેહવાળો બકરો જાણે અતિથિની જ પ્રતીક્ષા કરતો હોય છે !

- ૩** જાવ ણ એઝ આએસે, તાવ જીવિ સે દુહી ।
અહ પત્તમિ આએસે, સીસં છેતૂણ ભુંજ્જિ ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- જાવ = જ્યાં સુધી, આએસે = અતિથિ, ણ એઝ = નથી આવતો, તાવ = ત્યાં સુધી, સે = તે, જીવિ = જીવે છે, અહ = પછી, આએસે = અતિથિના, પત્તમિ = આવવાથી, સીસં = માથું, છે તૂણ = કાપીને, ભુંજ્જિ = ખાઈ જાય છે, દુહી = તે દુઃખી પ્રાણી, બિચારો.

ભાવાર્થ :- જ્યાં સુધી તે ઘરમાં અતિથિ ન આવે, ત્યાં સુધી જ તે બિચારો જીવે છે, જ્યારે અતિથિ તેના ઘેર આવે, ત્યારે તેનું માથું કાપીને અર્થાત્ વધ કરીને ભક્ષણ કરવામાં આવે છે.

૪   જહા સે ખલુ ઉરબ્બે, આએસાએ સમીહિએ ।
                એવં બાલે અહમિદ્દે, ઈહઙ ણરયાડયં ॥૪॥

શાલ્લાર્થ :- જહા = જે રીતે, ખલુ = ચોક્કસ જ, સે = તે પુષ્ટ થયેલો, ઉરબ્બે = બકરો, આએસાએ = અતિથિને માટે, સમીહિએ = ઈજ છે, અતિથિના ઉદેશ્યથી રાખેલો છે, એવં = આ જ રીતે, અહમિદ્દે = અધર્મિષ્ઠ, બાલે = અજ્ઞાની જીવ પણ પાપાચરણ કરીને, ણરયાડયં = નરકાયુની, ઈહઙ = ઈચ્છા કરે છે અર્થાત્ નરક ગતિમાં જાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ તે પુષ્ટ બકરો ખરેખર મહેમાનની જ પ્રતીક્ષા કરે છે અર્થાત્ તેની જ રાહ જોવા પૂરતો જીવ છે. તેમ જ અધર્મી કે અજ્ઞાની જીવ પણ વાસ્તવિક રીતે નરકના આયુષ્યની પ્રતીક્ષા કરે છે અર્થાત્ પાપાચરણ કરીને નરકમાં જવાની જ તૈયારી કરે છે.

વિવેચન :-

જવસં :- ચૂંઝી અને વૃત્તિમાં આનો અર્થ મગ, અડદ જવ આદિ ધાન્ય કર્યો છે. શબ્દકોષમાં ઘાસ, તૃશુ અને ઘઉં આદિ ધાન્યરૂપે અર્થ કર્યો છે.

સયંગણે :- તેના બે રૂપ (૧) સ્વાંગણે—પોતાના ઘરના આંગણમાં (૨) વિષયાંગણે—ઈન્દ્રિયના વિષયોનું પોષણ.

જાયમેએ :- જેની ચરબી વધી ગઈ છે. આ રીતે પુષ્ટ, પરિવૃદ્ધ અને ચરબી વધી જવાથી હષ્ટપુષ્ટ થઈ ગયો છે.

આએસં :- આદેશ, જેના આવવા પર ઘરના લોકોને તેના આતિથિ માટે આદેશ—આજ્ઞા દેવામાં આવે છે, તેને આદેશ કહેવાય છે માટે અતિથિ કે પરોણો આદેશ કહેવાય છે.

દુહી :- ભરપૂર સુખ સાધનોનો ઉપયોગ કરવા છતાં હષ્ટપુષ્ટ તે બકરો દેખાવમાં સુખી લાગતો હોવા છતાં ભવિષ્ય ખરાબ હોવાથી દુઃખી છે. જેમ મરનાર કોઈ વ્યક્તિને શાશગારવો વસ્તુતઃ તેને દુઃખી કરવારૂપ જ છે. એવી જ રીતે આ બકરાને સારા પદાર્થો ખવડાવવા, પીવડાવવા વગેરે વસ્તુતઃ દુઃખપ્રદ જ છે. આવાં દુઃખી પ્રાણી માટે જ 'બિચારા' શબ્દનો પ્રયોગ પણ કર્યો છે.

આસક્તિનું પરિણામ :-

૫   હિંસે બાલે મુસાવાઈ, અદ્વાણમિમ વિલોવએ ।
                અણણદત્તહરે તેણે, માઈ કણહુહરે સઢે ॥૫॥

૬

ઇતથીવિસય ગિદ્ધે ય, મહારંભ-પરિગગહે ।
ભુંજમાળે સુરં મંસં, પરિવૂઢે પરંદમે ॥૬॥

૭

અયકક્કર-ભોઈ ય, તુંદિલ્લે ચિયલોહિએ ।
આઉં ણરએ કંખે, જહાએસં વ એલએ ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- હિંસે = હિંસા કરનારા, મુસાવાઈ = ખોટું બોલનારા, અદ્ધાણમિં = માર્ગમાં, વિલોવાએ = લૂંટનારા, અણણદત્તહરે = બીજાની વસ્તુ આપ્યા વિના લેનારા, તેણે = ચોરી કરનાર, માઈ = છીણ કરનાર, કણ્ણુ હરે = કોની પાસેથી ચોરી કરું? એ રીતે દુષ્ટ વ્યવહારવાળા, સઢે = બીજાને છેતરનાર, દગ્ગાબાજ, ધૂતારો.

ઇતથીવિસય ગિદ્ધે ય = સ્ત્રી અને વિષયોમાં આસક્ત, મહારંભ પરિગગહે = મોટા આરંભ અને પરિશ્રહવાળા, સુરં = મદિરા, મંસં = માંસ, ભુંજમાળે = સેવન કરનાર, પરિવૂઢે = પુષ્ટ શરીરવાળા, પરં = બીજાનું, દમે = દમન કરનાર.

અયકક્કર ભોઈ = બકરાનું શેકેલું માંસ ખાનાર, ચિયલોહિએ = વધારે લોહીવાળા, તુંદિલે (તુંદિલ્લે) = વધેલા પેટવાળા, ણરએ આઉં = નરકના આયુષ્યની, કંખે = ઈચ્છા કરે છે, એલએ = બકરાના પુષ્ટ થવા પર તેના સ્વામી, આએસં = અતિથિની રાહ જુએ છે.

ભાવાર્થ :- હિંસક, અણાની, જૂઠું બોલનાર, માર્ગમાં લૂંટ કરનાર, બીજાની ન દીધેલી વસ્તુને વચ્ચેથી ઝૂંટવી લેનાર, સદાય કયાંથી ચોરી કરું? એવું જ ચિંતન કરનાર, બીજાને છેતરનાર.

સ્ત્રી અને રૂપાદિ વિષયોમાં આસક્ત, મહારંભી, મહાપરિશ્રહી, દારુ અને માંસનો ભક્ષક, હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરવાળો, બીજાને પીડા આપનાર કે બીજાનું દમન કરનાર,

બકરાનું શેકેલું માંસ 'કર...કર...' અવાજ કરી ખાનારો, મોટી ફાંદવાળો તથા ઘણા લોહીવાળો વ્યક્તિ અધર્મિજીવ, નરકના આયુષ્યની આકંક્ષા કરે છે, જેમ બકરાનો સ્વામી અતિથિની પ્રતીક્ષા કરે છે, રાહ જુએ છે.

૮

આસણં સયણં જાણં, વિત્તં કામે ય ભુંજિયા ।
દુસ્સાહડં ધણં હિચ્ચા, બહું સંચિણિયા રયં ॥૮॥

૯

તઓ કમ્મગુરુ જંતૂ, પચ્ચુપ્પણપરાયણે ।
અયવ્વ આગયાએસે, મરણંતમિં સોયઇ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- આસણં = આસન, સયણં = શય્યા, જાણં = વાહન, વિત્તં = ધન, કામે = પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષય ભોગોને, ભુંજિયા = ભોગવીને, દુસ્સાહડં = દુઃખી એકઠાં કરેલાં, ધણં = ધનને, હિચ્ચા = છોડીને અને, બહું = ધણાં, રયં = કર્મરજને, સંચિણિયા = એકત્રિત કરીને

તતો = ત્યાર પછી, પચ્ચુપ્પણપરાયણ = વર્તમાનકાળનો જ વિચાર કરનાર, કમ્મગુરુ = કર્માથી ભારે બની ગયેલા, અયવ્વ = બકરા સમાન, મરણંતમ્નિ = મૃત્યુ સમીપ આવે ત્યારે, સોયઇ = શોક કરે છે, આગયાએસે = અતિથિના આવવા પર, જંતૂ = પ્રાણી.

ભાવાર્થ :- આસન, શય્યા, વાહન (ગાડી – ધોડા વગેરે), ધનસંપત્તિ તેમજ કામતોળોને ભોગવીને તે પ્રાણી દુઃખથી મેળવેલા ધનને છોડીને તથા ઘણી કર્મરજને એકઠી કરીને.

કેવળ વર્તમાનકાળનો જ વિચાર કરનારા તથા કર્માથી ભારે થયેલાં પ્રાણી મૃત્યુકાળે શોક કરે છે, દુઃખી થાય છે, જેમ કે અતિથિના આવવા પર બકરો દુઃખી થાય છે.

૧૦   તતો આઉપરિકખીણે, ચુયા દેહ વિહિસગા ।
                આસુરિયં દિસં બાલા, ગચ્છંતિ અવસા તમં ॥૧૦॥

શાલ્દાર્થ :- તતો = પછી, આઉપરિકખીણે = આયુષ્ય ક્ષીણ થઈ જવા સમયે, વિહિસગા = હિંસા કરનારા, ચુયા દેહ = શરીરને છોડીને, અવસા = કર્મને વશ થઈને, પરવશ થઈને, તમં = અંધકારવાળ ઐ, આસુરિયં દિસ = આસુરી દિશા અર્થાત્ નરક ગતિમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી વિવિધ પ્રકારની હિંસા કરનાર તે અજ્ઞાની જીવ, આયુષ્ય ક્ષીણ થતાં આ દેહને છોડી કર્મને વશ થઈને કે પરવશ થઈને અંધકારમય આસુરી દિશાને પામે છે અર્થાત્ નરકમાં જાય છે.

વિવેચન :-

કણુહરે (કુતોહર) :- 'કોની પાસેથી કે કયાંથી દ્રવ્યને પડાવી લઉં ?' અથવા 'કોનાં દ્રવ્યની ચોરી કરું ?' સદા આ પ્રકારના અશુભ અધ્યવસાયવાળા.

આઉં ણરએ કંખે :- નરકના આયુષ્યની આકંસા કરે છે અર્થાત્ જેનાથી નરકના આયુષ્યનો બંધ થાય એવા પાપકર્મો કરે છે, નરકમાં જવાની તૈયારી કરે છે.

દુઃસ્સાહં ધણ :- દુઃખથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનને. તેના ચાર અર્થ થાય છે (૧) સમુદ્ર પાર કરવા આદિ અનેક દુઃખોને સહન કરી એકહું કરેલું ધન (૨) બીજાને દુઃખી બનાવી સ્વયં ઉપાર્જન કરેલું ધન (૩) દુષ્ટ કાર્ય જુગાર, ચોરી, વ્યબિચારાદિ વડે ઉપાર્જિત કરેલું ધન (૪) દુઃખથી પ્રાપ્ત કરેલું ધન.

હિચ્ચા :- દુઃખથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનને છોડીને અર્થાત્ જુગાર આદિ વિવિધ દુર્વસનોમાં ખોઈને.

પચ્ચુપ્પણપરાયણ :- વર્તમાનપરાયણ (૧) ભવિષ્યનો વિચાર કર્યા વિના માત્ર વર્તમાન સુખ માટે જ પ્રવૃત્તિ કરનારા. (૨) જેટલો ઈન્દ્રિયગોચર છે એટલો જ લોક છે, તે સિવાય બીજો લોક નથી, આ પ્રકારે પરલોક નિરપેક્ષ નાસ્તિક મતને માનનારા.

અયવ્વ :- 'અય' – 'અજ' શબ્દના બકરાં, ધેટાં, પશુ આદિ અનેક અર્થ થાય છે. અહીં પ્રસંગાનુસાર

તેનો અર્થ ઘેટો કે બકરો છે, કેમ કે આ અધ્યયનમાં એલક અને ઉરભ શબ્દ પ્રયુક્ત થયો છે.

આસુરિયં દિસં :- (૧) જ્યાં સૂર્ય ન હોય, એવો પ્રદેશ, (૨) રૌદ્રકર્મ કરનારા, અસુરકુમારોની જે દિશા છે, તેને અસુરીય દિશા કહે છે. નરકમાં સૂર્ય ન હોવાથી અંધકાર વ્યાત રહે છે તથા ત્યાં અસુરોનો નિવાસ છે, તેથી 'આસુરિયં દિસં' નો ભાવાર્થ નરક જ યથાર્થ છે.

કાકિણી અને કેરીનું દષ્ટાંત :-

૧૧ જહા કાગિણિ હેડં, સહસ્સ હારએ ણરો ।
અપત્થં અંબગં ભોચ્ચા, રાયા રજ્જં તુ હારએ ॥૧૧॥

શાખાર્થ :- જહા = જે રીતે, ણરો = કોઈ મનુષ્ય, કાગિણિ = કાકિણી, હેડં = માટે, સહસ્સ હારએ = હજાર રૂપિયાને ખોઈ નાંખે છે, રાયા = રાજી, અપત્થં = અપથ્ય, અંબગં = કેરી, ભોચ્ચા = ખાઈને, રજ્જં તુ = રાજ્ય પણ, હારએ = શુમાવે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ એક કાકિણી (રૂપિયાના અંસીમા ભાગને) માટે મૂર્ખ મનુષ્ય એક હજાર સોનામહોર ખોઈ બેસે છે. જેમ એક રાજી રોગના કારણે અપથ્ય આપ્રફળ (કેરી) ખાઈને રાજ્ય તથા જીવન શુમાવે છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ કામભોગોમાં લુધ્ય બનીને અમૂર્ખ માનવભવને હારી જાય છે.

૧૨ એવ માણુસ્સગા કામા, દેવકામાણ અંતિએ ।
સહસ્સગુણિયા ભુજ્જો, આડં કામા ય દિવ્બિયા ॥૧૨॥

શાખાર્થ :- એવ = આ રીતે, દેવકામાણ = દેવ સંબંધી કામભોગોની, અંતિએ = સામે, માણુસ્સગા = મનુષ્ય સંબંધી, કામા = કામભોગ (પણ તુચ્છ છે), દિવ્બિયા = દેવ સંબંધી, કામા = કામભોગ, આડં = દિવ્ય આયુષ્ય, ભુજ્જો = અનેક, સહસ્સગુણિયા = હજારગુણાં અધિક છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે દેવોના કામભોગો સામે મનુષ્યના કામભોગ તુચ્છ અર્થાત્ અલ્પ છે, કારણ કે દેવોનાં આયુષ્ય અને કામભોગો મનુષ્યનાં આયુષ્ય અને ભોગોથી હજારગુણાં અધિક છે.

૧૩ અણેગવાસાણઉયા, જા સા પણવઓ ઠિઝી ।
જાઇં જીયંતિ દુમ્મેહા, ઊણ વાસસયાડએ ॥૧૩॥

શાખાર્થ :- પણવઓ = પ્રજાવાન સાધકની, જા સા = જે તે દેવલોકમાં, અણેગવાસાણઉયા = અનેક 'નયુત' વર્ણાની, પલ્યોપમ અને સાગરોપમની, ઠિઝી = સ્થિતિ હોય છે, જાઇં = તે દિવ્ય સ્થિતિને, તે દિવ્ય સુખોને, દુમ્મેહા = દુર્બુદ્ધ મનુષ્ય, ઊણ વાસસયાડએ = સો વર્ષથી પણ ઓછા આયુષ્યમાં, સો વર્ષ જેટલા અલ્પ આયુષ્યમાં, જીયંતિ = હારી જાય છે.

ભાવાર્થ :- પ્રજ્ઞાવાન સાધકની મૃત્યુ પછી દેવલોકમાં અનેક નયુત વર્ષની અર્થાત્ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ જેટલા અસંખ્યાતકાળની સ્થિતિ હોય છે. દુર્બુદ્ધિ માનવ સો વર્ષથી પણ ઓછા આયુષ્યવાળા માનવભવના તુચ્છ સુખ માટે દીર્ઘકાળીન દિવ્ય સુખોને ગુમાવી દે છે.

વિવેચન :-

આ ગાથામાં બે દષ્ટાંત દ્વારા કામત્ભોગની અસારતા પ્રદર્શિત કરી છે (૧) કાકિણી માટે હજાર સોનામહોર ગુમાવનાર (૨) આમ્રફલાસક્ત રાજા, આ બંને દષ્ટાંત અધ્યયન પરિચયમાં આપ્યા છે.

કાગિણીએ :- (૧) ચૂંઝિ અનુસાર એક રૂપિયાની અંસી કાકિણી થાય. (૨) બૂહદ્વત્તિ અનુસાર વીસ કોડીઓની એક કાકિણી (૩) સંસ્કૃત-દીર્ઘિલશ ડિક્શનરી અનુસાર પળનાં ચતુર્થ ભાગની કાકિણી થાય છે. અર્થાત્ વીસ માસાનો એક પળ હોય છે, તે મુજબ પાંચ માસાની એક કાકિણી હોય છે (૪) કોશ અનુસાર કાંકણી એટલી વીસ કોડીના મૂલ્યનો એક સિક્કો છે.

સહસ્સં :- સહસ્સં શબ્દથી હજાર કાર્ષાપણ ઉપલક્ષિત છે. પ્રાચીન કાળમાં કાર્ષાપણ એક પ્રકારનો સિક્કો હતો, તે યુગમાં તેનું ચલણ હતું, તે સોના, ચાંદી, ત્રાંબા એમ તરણે ય ધાતુઓનો બનતો હતો. સુવર્ણ કાર્ષાપણ ૧૬ માસાનો, ચાંદી કાર્ષાપણ તર રતીનો અને તામ્ર કાર્ષાપણ ૮૦ રતી જેટલા વજનવાળો થતો હતો.

અણેગવાસાણડયા :- નયુત એક સંખ્યાવાચક શબ્દ છે. તે પદાર્થોની ગણનામાં અને આયુષ્યકાળની ગણનામાં પ્રયુક્ત થાય છે. અહીં તે શબ્દથી આયુષ્યકાળની ગણના કરી છે તેથી તેની પાછળ વર્ષ શબ્દ જોડાયેલો છે. એક નયુતની વર્ષ સંખ્યા ૮૪ લાખ નયુતાંગ છે. અનેક શબ્દોથી સંખ્ય-અસંખ્ય બંનેનો સમાવેશ થઈ જાય છે માટે અહીં અનેક નયુત વર્ષથી પલ્યોપમ-સાગરોપમ જેટલાં વર્ષોનું કથન છે.

ત્રણ વણિકોનું દષ્ટાંત :-

- ૧૪** જહા ય તિણિ વાળિયા, મૂલં ઘેત્તુણ ણિગગયા ।
એગોડત્થ લહઙ લાહં, એગો મૂલેણ આગઓ ॥૧૪॥
- ૧૫** એગો મૂલં પિ હારિતા, આગઓ તત્થ વાળિઓ ।
વવહારે ઉવમા એસા, એવં ધર્મે વિયાણહ ॥૧૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા ય = જે રીતે, તિણિ = ત્રણ, વાળિયા = વણિક, મૂલં = મૂળ-સંપત્તિ, ઘેત્તુણ = લઈને, ણિગગયા = વ્યાપારને માટે નીકળ્યા, અત્થ = તેમાંથી, એગો = એક, લાહં = લાભ, લહઙ = પ્રામ કરીને આવ્યો, મૂલેણ = મૂળ સંપત્તિ લઈને જ, આગઓ = પાછો આવ્યો, તત્થ = તેમાંથી, વાળિઓ = ત્રીજો વણિક, મૂલં પિ = મૂળ-સંપત્તિ પણ, હારિતા = હારીને, ખોઈને, એસા = આ, ઉવમા = ઉપમા, વવહારે = વ્યવહારમાં, વ્યાપાર સંબંધમાં છે, એવં = આ રીતે, ધર્મે = ધર્મમાં પણ,

વિયાણહ = જાણો.

ભાવાર્થ :- જેમ કોઈ ત્રણ વણિક મૂળ ધન લઈને વ્યાપાર અર્થે નીકળ્યા. તેમાંના એક વણિકે લાભ પ્રાપ્ત કર્યો, એક મૂળધનને લઈને પાછો આવ્યો છે અને એક વણિક મૂળધન ગુમાવીને અર્થાત્ હારીને પાછો આવે છે. આ તો વ્યાપાર સંબંધી ઉપમા છે. એ જ પ્રમાણે ધર્મમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૧૬   માણુસત્તં ભવે મૂલં, લાભો દેવગર્ડ ભવે ।
                મૂલચ્છેણ જીવાણ, ણરગ-તિરિક્ખત્તણ ધુવં ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- માણુસત્તં - મનુષ્ય ભવ, મૂલં - મૂળ સંપત્તિ સમાન, ભવે - છે, દેવગર્ડ - દેવગતિ, લાભો = લાભ સમાન, મૂલચ્છેણ = મૂળ પૂંજીનો નાશ થઈ જવાથી, જીવાણ = જીવને, ધુવં = યોક્કસ ણરગ-તિરિક્ખત્તણ = નરક અને તિર્યંચ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ મૂળધન છે. દેવગતિની પ્રાપ્તિ લાભરૂપ છે. નરક અને તિર્યંચ ગતિ અર્થાત્ પશુ યોનિ પ્રાપ્ત થવી, તે ખરેખર મૂળ મૂડીને ગુમાવવા જેવી છે.

૧૭   દુહારો ગર્ડ બાલસ્સ, આવઙ વહમૂલિયા ।
                દેવત્તં માણુસત્તં ચ, જં જિએ લોલયાસઢે ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- દુહારો = બે પ્રકારની અર્થાત્ નરક અને તિર્યંચ, ગર્ડ = ગતિ, બાલસ્સ = અજ્ઞાનીને, આવઙ = પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગતિઓ, વહમૂલિયા = વધમૂલક છે, વધ-બંધન વગેરે કષ્ટો પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, જં = કારણ કે, લોલયાસઢે = માંસાદિની લોલુપતા અને ધૂર્તતાથી, દેવત્તં = દેવત્વ, માણુસત્તં = મનુષ્યત્વને, જિએ = હારી જાય છે.

ભાવાર્થ :- બાલ અજ્ઞાની જીવની નરક અને તિર્યંચરૂપ બે પ્રકારની ગતિ થાય છે. આ બંને ગતિઓ વધમૂલક અર્થાત્ બંને ગતિઓ વધ-બંધન વગેરે કારણોથી પ્રાપ્ત થાય છે અથવા આ ગતિઓમાં જીવ વધ, બંધન વગેરે કષ્ટ પ્રાપ્ત કરે છે, વિષયોની લોલુપતા અને શઠતાને કારણો તે દેવત્વ અને મનુષ્યત્વને ગુમાવી દે છે.

૧૮   તારો જિએ સઝં હોઇ, દુવિહં દુગગં ગએ ।
                દુલ્લહા તસ્સ ઉમ્મજ્જા, અદ્ધાએ સુચિરાદવિ ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તારો = ત્યાર પછી દેવત્વ અને મનુષ્યત્વથી, જિએ = હારી ગયેલા તે અજ્ઞાની જીવ, સઝં = સદાને માટે, દુવિહં = બે પ્રકારની, દુગગં ગએ = દુર્ગતિ (નરક અને તિર્યંચગતિ)ને પ્રાપ્ત, હોઇ = થાય છે, તસ્સ = તેને, સુચિરાદવિ = ઘણા લાંબા, અદ્ધાએ = સમયે, ઉમ્મજ્જા = આ દુર્ગતિઓમાંથી નીકળવું, દુલ્લહા = દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી દેવત્વ અને મનુષ્યત્વથી હારી ગયેલા તે અજ્ઞાની જીવ સદાને માટે નરક અને તિર્યંચ, આ બે પ્રકારની દુર્ગાતિમાં જ રહે છે. કેમ કે તેને ઘણાં લાંબા સમયે પણ તે દુર્ગાતિમાંથી નીકળવું ઘણાં કઠિન હોય છે.

૧૯ એવં જિયં સપેહાએ, તુલિયા બાલં ચ પંડિયં ।
મૂલિયં તે પવિસ્સંતિ, માણુસં જોળિમેંતિ જે ॥૧૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જિયં = હારે ચ = અને, પંડિયં = દેવ તથા મનુષ્ય ગતિ પ્રાપ્ત કરનારા પંડિત પુરુષની, તુલિયા = તુલના કરીને, વિચારણા કરીને, સપેહાએ = પોતાની બુદ્ધિથી, જે = જે પુરુષ, માણુસં = મનુષ્ય, જોળિ = ગતિને, એન્ટિ = પ્રાપ્ત કરી લે, તે = તે પોતાની, મૂલિયં = મૂળ પૂજામાં, પવિસ્સંતિ = પ્રવેશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા દેવગતિને હારેલા બાલજીવો અને દેવ તેમજ મનુષ્યગતિને પ્રાપ્ત કરનારા પંડિત પુરુષની સમ્યક્ વિચારણા કરીને જે મનુષ્ય યોનિને પામે છે, તે પોતાના મૂળઘનની સાથે પાછા ફરેલા વણિકની સમાન છે.

૨૦ વેમાયાહિં સિક્ખાહિં, જે ણરા ગિહિસુબ્વયા ।
ઉર્વેતિ માણુસં જોળિ, કમ્મસચ્ચા હુ પાળિણો ॥૨૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જે = જે, ણરા = મનુષ્ય, ગિહિ = ગૃહસ્થ હોવા છિતાં પણ, વેમાયાહિં = વિવિધ પ્રકારની, સિક્ખાહિં = શિક્ષાઓ દ્વારા, સુસંસ્કારો દ્વારા, સુબ્વયા = પ્રકૃતિની ભરતા વગેરે ગુણોવાળા છે તે, માણુસં = મનુષ્ય, જોળિ = યોનિને, ઉર્વેતિ = પ્રાપ્ત કરે છે, હુ = કારણ કે, પાળિણો કમ્મ સચ્ચા = પ્રાણી સત્ય કર્મવાળા હોય છે.

ભાવાર્થ :- જે મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારની શિક્ષાઓથી યુક્ત બની ઘરમાં રહીને પણ સદાચારી થાય છે, તે મનુષ્યયોનિને પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે પ્રાણી કર્મસત્ય હોય છે, અર્થાત् પ્રાણી પોતાના શુભ કે અશુભ કર્માનુસાર જ ફળ મેળવે છે.

૨૧ જેસિં તુ વિઉલા સિક્ખા, મૂલિયં તે અઝિચ્છયા ।
સીલવંતા સવિસેસા, અદીણા જંતિ દેવયં ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જેસિં તુ = જેની, વિઉલા = વિપુલ, સિક્ખા = ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવન શિક્ષા, સીલવંતા = સદાચારી, સવિસેસા = ઉત્તરોત્તર ગુણ પ્રાપ્ત કરનારા, તે = તે પુરુષ, મૂલિયં = મૂળ સંપત્તિ અર્થાત् મનુષ્ય ભવનું, અઝિચ્છયા = અતિક્રમણ કરીને, અદીણા = દીનતા રહિત થઈને, દેવયં = દેવગતિને, જંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેની ગ્રહણ અને આસેવન શિક્ષાઓ વિપુલ છે અર્થાત્ જેણે ધર્મનો વિશાળ બોધ પ્રાપ્ત કર્યો

છે; જેઓ શીલ સંપત્તિ છે અર્થાત્ દેશ વિરતિ કે સર્વ વિરતિથી યુક્ત છે, જે ઉત્તરોત્તર ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે, તે અદીન કે પરાકર્મી પુરુષ (મૂળધન રૂપ મનુષ્યત્વથી આગળ વધીને) દેવત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૨

**એવમદીણવં ભિક્ખું, અગારિં ચ વિયાળિયા ।
કહણુ જિચ્ચમેલિકખં, જિચ્ચમાણે ણ સંવિદે ॥૨૨॥**

શાલ્લાર્થ :- અદીણવં = દીનભાવ રહિત, અગારિં = ગૃહસ્થ, શ્રાવક, એવં વિયાળિયા = આ તત્ત્વને જાણીને, કહણુ = કોણા, કેમ, કયો વિવેકી પુરુષ, એલિકખં = એવા અનુપમ લાભને, જિચ્ચં = હારશે, ખોઈ બેસે, જિચ્ચમાણે = અને ખોવાઈ જતો પણ, ણ સંવિદે = પશ્ચાત્તાપ કેમ નહીં કરે ? કેમ નથી સમજતો ?

ભાવાર્થ :- આમ દીનતારહિત તેજસ્વી સાધુ અને ગૃહસ્થને દેવત્વ પ્રાપ્તિરૂપ લાભયુક્ત થયેલો જાણીને કયો વિવેકી પુરુષ આવો ઉત્તમ લાભ ગુમાવશે ? અને વિષય કષાય આદિથી પરાજિત થવા છીતાં પણ તે સમજી શકતો નથી કે હું પરાજિત થઈ રહ્યો છું, દેવગતિરૂપ ધનલાભને હારી રહ્યો છું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત અધ્યયનનાં પ્રારંભમાં ત્રણ વણિક પુત્રોનું દષ્ટાંત છે. આ દષ્ટાંત દ્વારા મનુષ્યત્વને મૂળ ધન, દેવત્વને લાભ અને મનુષ્યત્વરૂપ મૂળધન ગુમાવવાથી નરક તિર્યંગતિ રૂપ હાનિનો સંકેત કર્યો છે.

મૂલિયં :- જેમ મૂળ પૂંજી હોય તો તેનાથી વ્યાપાર દ્વારા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરી શકાય છે, એવી જ રીતે મનુષ્યગતિ કે મનુષ્યત્વરૂપ મૂળ પૂંજી હોય, તો તેના દ્વારા પુરુષાર્થ કરવાથી ઉત્તરોત્તર સ્વર્ગ-અપવર્ગરૂપ લાભ મેળવી શકાય છે.

વહ્મૂલિયા :- નરક અને તિર્યંચ, આ બંને ગતિઓ વધમૂલિકા છે. વધ શબ્દથી ઉપલક્ષણથી મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, અસત્યભાષણ, માયા વગેરે પાપપ્રવૃત્તિનું પણ ગ્રહણ થાય છે, જે બંને ગતિમાં લઈ જવાના મુખ્ય કારણ છે. 'વહ' શબ્દથી અહીં બધાં પાપોનું ગ્રહણ થયું છે.

જં જિએ લોલયાસઢે :- જિહા લોલુપતા અને શઠાતા અર્થાત્ વિશ્વાસધાત કે ઠગાઈ. આ બંનેના કારણો દેવભવ અને મનુષ્યભવને હારી જવાય છે, કેમ કે માંસાહાર આદિ રસલોલુપતા નરકગતિના અને ઠગાઈરૂપ માયા તિર્યંચ ગતિના આયુષ્યના બંધનું કારણ છે.

ઉમ્મજ્જ - (ઉન્મજ્જા) :- નીકળવું કે ઉપર આવવું. નરકગતિ તેમજ તિર્યંચ ગતિમાંથી ચિરકાળ સુધી પણ નીકળવું દુષ્કર છે. કોઈ હળુકર્મી આત્મા જ નરક કે તિર્યંચગતિથી નીકળી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મોટા ભાગના જીવો નરક અને તિર્યંચગતિમાં જ જન્મમરણ કર્યા કરે છે.

સપેહાએ, તુલિયા :- આ પ્રમાણે લોલુપતા અને વંચનાથી દેવત્વ અને મનુષ્યત્વને હારી ગયેલા તથા નરક અને તિર્યંચગતિમાં જનારા બાલજીવો તેમજ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં જનારા પંડિતપુરુષો, આ બંનેના

ગુણદોષની તુલના કરીને બુદ્ધિથી વિચારણા કરે, આ પ્રકારની સુવિચારણા કરીને પોતાનું જીવન સુંદર બનાવે.

ગિહિ સુચ્વયા :— ગૃહસ્થ છતાં સુત્રતી અર્થાત્ પ્રકૃતિભ્રતા, પ્રકૃતિવિનીતતા, સહદયતા તેમજ અમત્સરતા આદિ સજ્જનતાના ગુણોને ધારણ કરનારા.

અહીં સુત્રત શબ્દ આગમોકત બાર પ્રતોના અર્થમાં પ્રયુક્ત નથી. તે અણુવ્રતાદિના ધારક ગૃહસ્થ શ્રમણોપાસક વૈમાનિક દેવગતિમાં ઉત્પત્ત થાય છે. પ્રસ્તુત ગાથામાં સુત્રતીની ઉત્પત્ત મનુષ્ય યોનીમાં કહી છે. તેથી અહીં 'ત્રત' શબ્દથી પ્રકૃતિભ્રતા આદિ ગૃહસ્થોચિત ગુણોનું ગ્રહણ થાય છે. અહીં 'ગિહિ સુચ્વયા' પદથી માર્ગાનુસારીના ઉપ ગુણ પણ ગ્રહણ કરી શકાય છે.

કમ્મસચ્ચા હુ પાણિણો :— (૧) જીવના જેવાં કર્મ હોય છે, તદનુસાર જ તેની ગતિ થાય છે માટે પ્રાણી વાસ્તવમાં કર્મસત્ય છે. (૨) જીવ જેવાં કર્મ કરે છે, તેવા તેને ભોગવવાં જ પડે છે. ભોગવ્યાં વગર છૂટકારો નથી, આથી જીવોને કર્મસત્ય કહ્યા છે.

વિઉલા સિક્ખા :— અહીં શિક્ષાનો અર્થ છે, ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા. ગ્રહણશિક્ષા— શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતોનું અધ્યયન કરવું, જ્ઞાનવું, અને આસેવનશિક્ષા—જ્ઞાત આચાર, વિચારોને ક્રિયાન્વિત કરવા. સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન વિના આસેવન સમ્યક્ બનતું નથી અને આસેવન વિના જ્ઞાન સફળ બનતું નથી. આમ બંને મળીને શિક્ષાને પૂર્ણ બનાવે છે. આવી શિક્ષા વિપુલ—વિસ્તીર્ણ ત્યારે કહેવાય છે જ્યારે તે સમ્યગ્રૂદ્ધનયુક્ત અણુવ્રત કે મહાત્રતાદિને ધારણ કરી તેનું શુદ્ધ આરાધન કરે.

અઙ્ગિચ્છયા :— અતિક્રમણ કરીને. શ્રાવક—શ્રાવિકા કે સાધુ—સાધી પોતાના ધર્મચરણની આરાધનાથી દેવગતિ જ પ્રાપ્ત કરે છે. તે મનુષ્ય ગતિનું ઉલ્લંઘન કરી જાય છે વાસ્તવમાં તો સિદ્ધગતિનો લાભ જ પરમ લાભ છે પરંતુ સૂત્રમાં પૌર્ણાંગિક સુખની અપેક્ષાએ દેવગતિને મનુષ્યથી શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સીલવંતા :— શીલવાન શબ્દના ત્રણ અર્થ થાય છે. (૧) અવિરિત સમ્યગ્રૂદ્ધિની અપેક્ષાએ સદાચારી (૨) વિરતાવિરતની અપેક્ષાએ અણુવ્રતી (૩) સર્વવિરતની અપેક્ષાએ મહાત્રતી.

અદીણા :— પરિષહ અને ઉપસર્ગ આદિની ઉપસ્થિતિમાં દીનતા કે કાયરતા ન કરનાર, સદા ઉત્સાહ અને પ્રસત્ર ભાવમાં રહેનાર, પરાકમી તેજસ્વી મુનિ.

માનુષિક, દૈવિક કામભોગ અને તેના પરિણામ :-

૨૩   જહા કુસગ્ગે ઉદગં, સમુદ્દેણ સમં મિણે ।
                એવં માણુસ્સગા કામા, દેવકામાણ અંતિએ ॥૨૩॥

શાંદાર્થ :— કુસગ્ગે = દર્ભની અણી પર રહેલા, ઉદગં = પાણી વગેરે, સમુદ્દેણ = સમુદ્રની, સમં = સાથે, તુલનામાં, મિણે = માપવામાં આવે, તુલના કરાય તો, દેવકામાણ = દેવોના શબ્દાદિ

કામભોગોની, અંતિએ = સામે, માણુસ્સગા = મનુષ્ય સંબંધી, કામા = કામભોગોમાં પણ ઘણું અંતર છે.

ભાવાર્થ :- જેમ દાભની અણી ઉપર રહેલું જળબિંદુ સમુદ્રની તુલનામાં કાંઈ પણ વિસાતમાં નથી. તેમ દેવોના કામભોગોની તુલનામાં મનુષ્યના કામભોગ અત્યંત અલ્પ છે.

૨૪   કુસગ્ગમેત્તા ઇમે કામા, સણિણરુદ્ધમિ આઉએ ।
                કસ્સ હેં પુરાકાડં, જોગકખેમં ણ સંવિદે ॥૨૪॥

શાલ્લાર્થ :- સણિણરુદ્ધમિ = અત્યંત સંક્ષિમ, આઉએ = આ મનુષ્ય જીવનમાં, ઇમે = આ મનુષ્ય સંબંધી, કામા = કામભોગ, કુસગ્ગમેત્તા = દર્ભનાં અગ્રભાગમાં સ્થિત જળબિંદુ સમાન છે, કસ્સ = તો પછી કયા, હેં = હેતુને, ઉદેશ્યને, પુરાકાડં = પ્રમુખ કરીને, જોગકખેમં = સત્કર્મ અને આત્માની સુરક્ષા વાળા ધર્મને, ણ સંવિદે = સમાવતો નથી.

ભાવાર્થ :- મનુષ્યના કામભોગ દાભના અગ્રભાગ પર સ્થિત જળબિંદુની જેમ અત્યંત અલ્પ અને અતિ અલ્પ આયુષ્યાવાળા છે, તેમ છતાં પણ અજ્ઞાની જીવ કયાં કારણે અમૂલ્ય લાભરૂપ યોગ અને ક્ષેમને અર્થાત્ સત્કર્મ અને આત્માની સુરક્ષાવાળા ધર્મને સમજ શકતો નથી? અર્થાત્ ધર્માચારણમાં કેમ જોડાતો નથી?

૨૫   ઇહ કામાણિયદૃસ્સ, અત્તદૂ અવરજ્જાઇ ।
                સોચ્ચા ણેયાઉયં મગં, જં ભુજ્જો પરિભસ્સાઇ ॥૨૫॥

શાલ્લાર્થ :- ઇહ = આ લોકમાં, કામાણિયદૃસ્સ = શબ્દાદિ વિષયોથી નિવૃત્ત ન થનારનો, અત્તદૂ = આત્માનો અર્થ, અવરજ્જાઇ = નાશ થઈ જાય છે, જં = જેનાથી, ણેયાઉયં = ન્યાયયુક્ત, મગં = સમ્યગ્રૂદ્ધનાદિ રૂપ મોક્ષમાર્ગને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ભુજ્જો = ફરી તેનાથી, પરિભસ્સાઇ = ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ મનુષ્ય ભવમાં કામભોગોથી જે નિવૃત્ત થતાં નથી, તેનો આત્માર્થ, આત્માનું પ્રયોજન કે આત્મવિકાસ નાશ થઈ જાય છે. કેમ કે તે ન્યાયયુક્ત મોક્ષમાર્ગને સાંભળીને અને સ્વીકાર કરીને પણ પાછા તેનાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

૨૬   ઇહ કામાણિયદૃસ્સ, અત્તદૂ ણાવરજ્જાઇ ।
                પૂઝદેહ-ણિરોહેણં, ભવે દેવે ત્તિ મે સુયં ॥૨૬॥

શાલ્લાર્થ :- ઇહ = આ લોકમાં, કામાણિયદૃસ્સ = કામભોગોથી નિવૃત્ત થનાર પુરુષ, અત્તદૂ = આત્માનો અર્થ, ણાવરજ્જાઇ = નાશ થતો નથી અર્થાત સફળ થાય છે, પૂઝદેહ-ણિરોહેણં = અપવિત્ર આ ઔદારિક શરીરનો ત્યાગ કરીને તે વ્યક્તિ, દેવે = દેવ, ભવે = થાય છે, ત્તિ = આ પ્રકારે, મે = મેં,

સુયं = સાંભળ્યું છે, જાણ્યું છે.

ભાવાર્થ :- આ મનુષ્યભવમાં કામવાસનાથી નિવૃત્ત થનારનું આત્મ પ્રયોજન કે આત્મવિકાસ સફળ થાય છે, કેમ કે તે હળુકમ્ભી હોવાથી અશુચિમય ઔદારિક શરીરને છોડીને દેવ થઈ જાય છે. એવું મેં સાંભળ્યું છે, જાણ્યું છે.

૨૭ ઇછી જુઈ જસો વણો, આડં સુહમણુત્તરં ।
ભુજ્જો જત્થ મણુસ્સેસુ, તત્થ સે ઉવવજ્જઇ ॥૨૭॥

શાલ્લાર્થ :- ભુજ્જો = ફરી દેવભવ પછી, સે = તે આત્મા, જત્થ = જ્યાં, મણુસ્સેસુ = મનુષ્યોમાં, અણુત્તરં = સર્વપ્રધાન, ઇછી = ઋષિ, જુઈ = ધૂતિ, જસો = યશ, વણો = વાર્ણ શ્લાઘા, વખાણ, આડં = લાંબું આયુષ્ય અને, સુહં = સુખ, તત્થ = ત્યાં, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પત્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- દેવલોકથી ચ્યાવીને તે જીવ, જ્યાં ઋષિ, ધૂતિ, યશકીર્તિ, પ્રશંસા કે સુંદર રૂપ, દીર્ઘાયુ અને સુખ આ બધાં શ્રેષ્ઠ અને અનુત્તર યોગ પ્રાપ્ત થાય, એવા મનુષ્યકુળમાં ફરી ઉત્પત્ત થાય છે.

વિવેચન :-

અત્તડે અવરજ્જાઈ, ણાવરજ્જાઈ :- મનુષ્ય જન્મનો લાભ મેળવીને પણ જે કામભોગોમાં ફસાઈ જાય છે. તેનો આત્મા ભારેકમ્ભી બની આત્માની દુર્દીશા કરે છે અર્થાત્ તેનો આત્મવિકાસ અવરુદ્ધ થાય છે પરંતુ જે વિરક્ત થઈ સંસારથી ઉદાસીન થઈ ભોગોનો ત્યાગ કરી તપ સંયમમાં જીવન અર્પણ કરે છે તે, આત્મવિકાસ કરી દેવગતિ કે મોક્ષગતિ મેળવે છે.

પુઝેદેહ :- ઔદારિક શરીર અશુચિમય છે, કેમ કે તે હાડકાં, માંસ, લોહી વગેરેથી યુક્ત સ્થૂલ તેમજ ધૃષ્ણામય કે દુર્ગાધ્યયુક્ત હોય છે.

ઇછી :- ઋષિ-સુવર્ણાદિ, ધૂતિ-શરીરની કાંતિ, યશ-પરાક્રમથી મેળવેલી પ્રભ્યાતિ, વર્ણ-સુંદર એવો ગૌરવર્ણ અથવા ગંભીરતા વગેરે શુણો વડે થતી પ્રશંસા, સર્વપ્રકારનું સુખ અર્થાત્ યથેષ્ટ સગવડોની પ્રાપ્તિથી થતો આહુલાદ.

બાલ પંડિતની મનઃસ્થિતિ અને પરિણામ :-

૨૮ બાલસ્સ પસ્સ બાલત્તં, અહમ્મં પઢિવજ્જિયા ।
ચિચ્ચા ધમ્મં અહમ્મિદ્દો, ણરએ ઉવવજ્જઇ ॥૨૮॥

શાલ્લાર્થ :- બાલસ્સ = અશાની પુરુષની, બાલત્તં = અશાનતા, પસ્સ = જુઓ, અહમ્મં = અધર્મને, પઢિવજ્જિયા = અંગીકાર કરીને, ધમ્મં = ધર્મનો, ચિચ્ચા = ત્યાગ કરીને, અહમ્મિદ્દો = ખૂબ જ અધર્મી બનીને, ણરએ = નરકમાં, દુર્ગાતિમાં, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પત્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- બાલજીવોની અજ્ઞાનતાને તો જુઓ ! તેઓ અધર્મને જ સ્વીકારે છે. તેઓ ધર્મને છોડીને અધર્મને સારો માને છે, એવા તે અધર્મી જીવો મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૯   ધીરસ્સ પસ્સ ધીરત્તં, સવ્વધમ્માણુવત્તિણો ।
                ચિચ્ચા અધમ્મં ધમ્મિદૃ, દેવેસુ ઉવવજ્જઇ ॥૨૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સવ્વધમ્માણુવત્તિણો = સર્વ વિરતિ રૂપ ધર્મનું પાલન કરનાર, ધીરસ્સ = ધીર પુરુષનાં, બુદ્ધિશાળીનાં, ધીરત્તં = ધૈર્યને, બુદ્ધિમત્તાને તો, પસ્સ = જુઓ, અધમ્મં = અધર્મનો, ચિચ્ચા = ત્યાગ કરી, ધમ્મિદૃ = અતિશય ધર્માત્મા થઈને, દેવેસુ = દેવોમાં, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- સર્વ વિરતિ રૂપ ધર્મનું પાલન કરનાર ધીર પુરુષોનું ધૈર્ય તો જુઓ ! તે અધર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મને જ શ્રેષ્ઠ માને છે. એવા તે ધર્મિષ્ઠ જીવો મરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૦   તુલિયાણ બાલભાવં, અબાલં ચેવ પંડિએ ।
                ચિંકણ બાલભાવં, અબાલં સેવએ મુણી ॥૩૦॥
                -તિ બેમિ ।

શાસ્ત્રાર્થ :- પંડિએ = પંડિત (વિવેકશીલ), બાલભાવં = બાલભાવ, અજ્ઞાનાવસ્થા, ચેવ = તથા, અબાલં = ધીરતાની, તુલિયાણ = તુલના કરીને, બાલભાવં = અજ્ઞાનતાનો, ચિંકણ = ત્યાગ કરે અને, અબાલં = ધીરતાનું, સેવએ = સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- પંડિત સાધક બાલભાવ અને અબાલભાવની તુલના કરીને અર્થાત્ તેના ગુણદોષની કે તેની સુગતિ અને દુર્ગતિની સમ્યક્ સમીક્ષા કરીને બાલભાવનો ત્યાગ કરે અને પંડિત ભાવનો સદા સ્વીકાર કરે. અર્થાત્ અસંયમ અને અપ્રતનો ત્યાગ કરી સંયમ અને પ્રતોનો સ્વીકાર કરે.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

અહમ્મં :- ધર્મથી વિરુદ્ધ પ્રાણાત્મિકાત, મૃષાવાદ વગેરે પાપો, વિષયાસકિત વગેરે.

ધમ્મં :- વિષયનિવૃત્તિ, સદાચાર, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ વગેરે.

ધીરસ્સ :- બુદ્ધિથી સુશોભિત, ધૈર્યવાન અથવા પરીધળો ઉપસગ્રો આવવા પર પણ નિર્ભીક ચિત્તવાળા મુનિ.

સવ્વધમ્માણુવત્તિણો :- ક્ષમા, મૂદૃતા વગેરે સર્વધર્મ અથવા સર્વ વિરતિ રૂપ ધર્મનું પાલન કરનાર.

ઉપસંહાર :- ભોગોમાં તૃપ્તિ કર્યારે ય નથી. આસક્તિ મૃત્યુનું કારણ છે. જડમાં કર્યાંય સુખ નથી.

ભોગાસકિત દુષ્કર્મોના પુંજને એકઠા કરે છે અને તેના પરિણામે મનુષ્યની અધોગતિ થાય છે. અનાસકિતમાં સુખ છે. અનાસકત ભાવ કેળવી આત્મવિકાસ કરવો, તે જ મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા છે. મનુષ્યભવને સાર્થક કરવો એ જ માનવમાત્રનું પરમ કર્તવ્ય છે.

॥ અદ્યયન-૭ સંપૂર્ણ ॥

આઠમું અદ્યાયન

ନୀରୁତିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ

परिचय :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'કાપિલીય' છે. આ અધ્યયનના અંતમાં કપિલ બ્રાહ્મણનું દષ્ટાંત હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ 'કાપિલીય' છે.

આ અધ્યયનમાં સંસારના સંબંધો પ્રત્યે આસક્તિત્યાગ; શ્રંથ, કલહ, કામભોગ, જીવહિંસા, રસ લોકુપતાનો ત્યાગ; લક્ષણશાસ્ત્ર કે નિમિત આદિના પ્રયોગનો નિષેધ; લોભવૃત્તિ અને સ્ત્રી પ્રત્યે આસક્તિનો ત્યાગ; એષણાથી શુદ્ધ આહારનું સેવન અને સંસારની અસારતા વગેરે વિષયોનો વિશદ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

લોભવૃત્તિના વિષયમાં કપિલમુનિના જીવનને સંક્ષેપમાં અંકિત કર્યું છે, તે કથા આ પ્રમાણે છે : -

અનેક વિદ્યાર્થોનો પારગામી, કાશ્યપ ખ્રાણણ કૌશાંભી નગરીના રાજા પ્રસેનજિતના સમ્માનિત રાજ પુરોહિત હતા. અચાનક કાશ્યપનું મરણ થઈ ગયું. તેનો પુત્ર કપિલ તે સમયે બાળવયમાં હતો. નાની વય તથા અભ્યાસરહિત હોવાથી રાજાએ રાજપુરોહિતના સ્થાને બીજા પંડિતને સ્થાપિત કર્યા. કપિલે એક વખત વિધવા માતા પણાને રોતી જોઈને રડવાનું કારણ પૂછ્યું, તેણીએ કહ્યું— પુત્ર ! એક સમય હતો કે જ્યારે તારા પિતા પણ આવા જ ઠાઈમાઠી રાજસભામાં જતા હતા. તેઓ અનેક વિદ્યાર્થોમાં પારંગત હતા. રાજા પણ તેનાથી પ્રભાવિત હતા. તેના મૃત્યુ પછી તું વિદ્વાન ન હોવાથી તે પદ બીજાને સંંપી દીધું છે.

કપિલે કહું – મા ! હું પણ વિદ્યા ભણીશ હું કયા અધ્યાપક પાસે જાઉં કે જેથી હું વિદ્યાન બની શકું ? મા એ કહું – અહીં તને કોઈ ભણાવશે નહીં, કારણ કે તે સર્વ ઈર્ષાર્ણુ છે. તેઓ તેમાં આપત્તિ ઊભી કરશે, માટે જો તારે ભણવું જ હોય, તો શ્રાવસ્તી નગરીમાં તારા પિતાના પરમ મિત્ર ઈન્દ્રજિત ઉપાધ્યાય પાસે જા. તે પરમ વિદ્યાન છે, તે તને ભણાવશે.

માતાના આશીર્વાદ લઈને કપિલ શ્રાવસ્તી પહોંચી ગયો. ત્યાં પહોંચીને તે પોતાના મિત્ર ઈન્દ્રદાત
ઉપાધ્યાય પાસે ગયો અને સાદર પ્રણામ કરી પોતાનું નામ તથા ગોત્ર બતાવીને વિનંતી કરી કે હે આર્ય !
મને ભાષાવો, હું આપની પાસે વિદ્યા ગ્રહણ કરવા આવ્યો છું. કપિલની વિનંતીથી પ્રભાવિત બનીને ઉપાધ્યાયે
તેના ભોજનની વ્યવસ્થા ત્યાંના વણિક શાલિબદ્રને ત્યાં કરાવી દીધી. વિદ્યાધ્યયન માટે તે ઈન્દ્રદાત ઉપાધ્યાય.

પાસે રહેતો અને ભોજન માટે પ્રતિદિન શાલિમદ્ર શ્રેષ્ઠીને ત્યાં જતો હતો. શ્રેષ્ઠીને ત્યાં એક દાસી હતી જે કપિલને રોજ ભોજન પીરસતી હતી. ધીરે ધીરે બંનેનો પરિચય થઈ ગયો અને અંતે તે પ્રેમરૂપમાં પરિણાત થયો. એક દિવસ દાસીએ કપિલને કહું – તમે મારા સર્વસ્વ છો પરંતુ તમારી પાસે કંઈ પણ નથી. હું નિર્વાહ માટે આ શોઠને ત્યાં રહું છું, અન્યથા આપણે સ્વતંત્રતાથી રહી શકીએ.

દિવસો પસાર થયા. એકવાર શ્રાવસ્તીમાં વિશાળ જનમહોત્સવ થવાનો હતો. ત્યાં જવાની દાસીની પ્રબળ ઈચ્છા હતી પરંતુ કપિલ પાસે મહોત્સવ યોગ્ય ધન કે સાધન વગેરે કંઈ ન હતું. દાસીએ કહું – અધીરા ન બનો, આ નગરના ધનશેઠ પ્રાતઃકાળ સર્વપ્રथમ વધાઈ દેનારને બે માસા સોનું આપે છે. કપિલ સૌથી પહેલા પહોંચવા માટે મધ્યરાત્રિના જ ઘરથી નીકળી ગયો. નગરરક્ષકોએ તેને ચોર સમજી પકડી લીધો અને પ્રસેનજિત રાજા પાસે ઉપસ્થિત કર્યો. રાજાએ રાત્રિના નીકળવાનું કારણ પૂર્ણું, તો તેણે સાચી વાત સ્પષ્ટ કહી દીધી. રાજા કપિલની સરળતા અને સ્પષ્ટવાદિતા ઉપર પ્રસન્ન થઈ ગયા. તેણે કપિલને કહું – તમારી જે ઈચ્છા હોય તે માંગો, હું તમારી બધી ઈચ્છા પૂર્ણ કરીશ. કપિલે થોડા વિચાર કરીને આવું છું એમ કહીને બાજુની અશોકવાટિકામાં ગયો. ઘણા સમય સુધી ખૂબ વિચાર કર્યો કે શું અને કેટલું માંગું ? પરંતુ કંઈ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નહીં. કપિલના વિચારમાં બે માસા સોનાને બદલે કુમશઃ આગળ વધતાં કરોડો સુવર્ણમુદ્રા માંગવાની ઈચ્છા થઈ પણ તેને સંતોષ ન થયો, તૃપ્તિ કેમે ય થતી ન હતી. અંતે તેની ચિંતનધારાએ દિશા બદલી. લોભને બદલે મુખ પર ત્યાગનું તેજ જબકવા લાગ્યું. સંતોષની મુદ્રામાં તે પ્રસેનજિત રાજા પાસે પહોંચ્યો અને કહું – રાજન્ ! આપની પાસેથી કશું લેવાની ઈચ્છા નથી. જે મેળવવાની ઈચ્છા હતી, તે મને મળી ગયું છે, હવે મારે કોઈની પાસેથી કંઈ જોઈતું નથી. સંતોષ, ત્યાગ અને અનાકંશાએ મારો માર્ગ પ્રશસ્ત બનાવી દીધો છે. રાજા પાસેથી નીકળી નિર્ગ્રથ થઈને તેઓ દૂર જંગલમાં ચાલ્યા ગયા, સાધનામાં લીન બની ગયા. ઇ માસ સુધી સંયમતપની આરાધના કરતાં ધર્મ ધ્યાનમાં રહેતાં તે કપિલ મુનિને કેવળજ્ઞાન–કેવળજર્દણ ઉત્પત્ત થયું અને અંતે સંપૂર્ણ કર્મકષય કરી સિદ્ધ થયા.

આ અધ્યયનનો પ્રારંભ સંવાદ રૂપે વૈરાગ્યસભર ઉપદેશથી થયો છે, પછી કુમશઃ સંયમચર્ચાના દોષોથી સાવધાન રહેવાનો ઉપદેશ છે અને અંતે કપિલમુનિની જીવન ઘટનાને સંક્ષિપ્તમાં અંકિત કરી લોભ ત્યાગ અને સ્ત્રીસંગ વિરક્તિનો ઉપદેશ છે. આ અધ્યયનના વિષયમાં એવી અનુશૂલિત કે દંતકથા છે કે કપિલમુનિએ આ ઉપદેશ ચોરોને આપ્યો હતો.

● આઠમું અદ્યયન ●

કાપિલીય

દુર્ગતિ નિવારક પ્રશ્ન અને ઉત્તર :-

૧ અધુવે અસાસયમ્મિ, સંસારમ્મિ દુક્ખપડરાએ ।
કિં ણામ હોજ્જ તં કમ્મયં, જેણાઽહં દુગગં ણ ગચ્છેજ્જા ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- અધુવે - અધુવ, અસ્થિર, અસાસયમ્મિ - અશાશ્વત, અનિત્ય, દુક્ખપડરાએ - પ્રચુર દુઃખાયક, સંસારમ્મિ = આ સંસારમાં, કિં ણામ = કયું અથું, તં = તે, કમ્મયં = કર્મ, આચરણ, હોજ્જ = છે, જેણ = જેનાથી, અહં = હું, દુગગં = દુર્ગતિમાં, ણ ગચ્છેજ્જા = ન જાઉં.

ભાવાર્થ :- અધુવ, અશાશ્વત અને દુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં એવો કયો આચાર છે કે જેના આચરણથી હું દુર્ગતિ ન પામું અર્થાત્ દુર્ગતિમાં ન જવાના શું ઉપાયો છે ?

૨ વિજહિતુ પુષ્વસંજોગં, ણ સિણેહં કહિંચિ કુવ્વેજ્જા ।
અસિણેહ સિણેહકરેહિં, દોસપઓસેહિં મુચ્ચએ ભિક્ખૂ ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- પુષ્વ સંજોગં = માતાપિતા વગેરે સાંસારિક સંયોગને, વિજહિતુ = છોડીને, કહિંચિ = કોઈ પણ વસ્તુમાં, સિણેહં = સ્નેહ, ણ કુવ્વેજ્જા = ન કરવો, સિણેહકરેહિં = સ્નેહ કરનાર વ્યક્તિ સાથે પણ, અસિણેહ = સ્નેહ ન રાખવો, ભિક્ખૂ = સાધુ નિરતિયાર ચારિત્રવાળો થઈને, દોસ પઓસેહિં = સમસ્ત દોષોથી, અવગુણો અને તેના પરિણામોથી, મુચ્ચએ = મુક્ત થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- માતાપિતા વગેરે સાંસારિક સંબંધોને સર્વથા છોડયા પછી કોઈ સાથે સ્નેહ ન કરવો જોઈએ. સ્નેહ કરનાર વ્યક્તિઓની સાથે પણ સ્નેહથી ન જોડાવું જોઈએ. આવી રીતે સ્નેહરહિત ભિક્ખુ સંયમના અનેક દોષો, અવગુણો અને તેનાં પરિણામરૂપ નરકાદિ દુર્ગતિથી મુક્ત થઈ જાય છે.

૩ તો ણાણ-દંસણસમગ્રો, હિયણિસ્સેસાએ સવ્વજીવાણં ।
તેસિં વિમોક્ખણદ્વાએ, ભાસઙ્ મુણિવરો વિગયમોહો ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- તો = ત્યાર પછી, ણાણ દંસણ સમગ્રો = પૂર્ણજ્ઞાન, દર્શનના ધારક, વિગયમોહો = મોહરહિત, મુણિવરો = મુનિવર, તીર્થકર, સવ્વજીવાણં = બધા જીવોના, હિયણિસ્સેસાએ = હિતકારી

મોક્ષને માટે, હિત અને કલ્યાણને માટે, તેસિં = તેને, વિમોક્ખણદ્વાએ = આઠ કર્માથી મુક્ત કરાવવા માટે, ભાસઇ = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનાધારક તીર્થકર ભગવાને સર્વ જીવોના હિત અને કલ્યાણ ને માટે, તે જીવોને અષ્ટવિધકર્માથી મુક્ત થવા માટે આ પ્રમાણે કહ્યું.

વિવેચન :-

અધુવે અસાસયમ્મિ દુક્ખપડરાએ :- અધ્યુવ – એક સરખી સ્થિતિથી રહિત, વિભિન્ન ગતિઓ તેમજ વિભિન્ન યોનિઓમાં જીવ પરિભ્રમણ કરે છે, તે અધ્યુવ છે. અશાશ્વત – જીવની કોઈ પણ ગતિ કે યોનિ શાશ્વત કે નિત્ય નથી, ક્ષાણભંગુર છે માટે તે અશાશ્વત છે. દુઃખપ્રચુર – તે ગતિ કે યોનિમાં જીવને શારીરિક, માનસિક દુઃખ અથવા આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિરૂપ દુઃખોની બહુલતા હોય છે. આમ આ ત્રણેય સંસારનાં વિશેષજ્ઞ છે.

પુર્વસંજોગં :- (૧) પૂર્વસંયોગ – સંસાર પહેલાં હોય છે, મોક્ષ પછી; અસંયમ પહેલાં હોય છે, સંયમ પછી; જ્ઞાતિજ્ઞ ધન વગેરે પહેલાં હોય છે અને ત્યાગ પછી કરવામાં આવે છે; આ દસ્તિએ પૂર્વસંયોગનો અર્થ સંસાર સંબંધ, જ્ઞાતિ વગેરે સંબંધ. (૨) પૂર્વ પરિચિત, માતા, પિતા આદિનો તથા ઉપલક્ષણથી સ્વજ્ઞન, ધન વગેરેનો સંયોગ સંબંધ, એ પૂર્વસંયોગ છે.

દોસપાસોસેહિં :- દોષો, અવગુણો (૧) દોષ એટલે આ લોકમાં માનસિક સંતાપ વગેરે અને પ્રદોષ એટલે પરલોકમાં નરકગતિ વગેરે (૨) દોષ પદ્દો – અપરાધનાં સ્થાનોથી. સારાંશ એ છે કે આસક્તિ મુક્ત સાધુ અતિથાર રૂપ દોષસ્થાનોથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૩) અનેક પ્રકારના અવગુણોથી કે કર્મ બંધના હેતુઓથી. (૪) રાગદ્વેષ કે મોહ મમતાથી મુક્ત થઈ જાય છે.

નિર્લિપિતતાનો ઉપદેશ :-

૪ સવ્વં ગંથં કલહં ચ, વિપ્પજહે તહાવિહં ભિક્ખૂ ।
સવ્વેસુ કામજાએસુ, પાસમાણો ણ લિપ્પિ તાઈ ॥૪ ॥

શાંદાર્થ :- તહાવિહં = તે પ્રમાણે કર્મબંધન કરાવનાર, ગંથં = બાબ્દ અને આભ્યંતર પરિગ્રહ, કલહં = કલેશ તથા અન્ય ક્ષાયાયોને, વિપ્પજહે = છોડી દે, તાઈ = છ કાયના રક્ષક મુનિ, સવ્વેસુ = બધાં, કામજાએસુ = મનોશ શાંદારિ વિષય સમૂહભાં, પાસમાણો = જોતાં, જાણતાં, તેના કટુ પરિણામોને જોતાં, જાણતાં, ણ લિપ્પિ = તેમાં આસક્ત ન થાય, તેમાં લેપાય નહીં.

ભાવાર્થ :- મુનિ કર્મબંધનના હેતુરૂપ બાબ્દ આભ્યંતર પરિગ્રહનો અને કલેશનો ત્યાગ કરે. સમસ્ત ઈન્દ્રિય વિષયોમાં દોષ દેખીને અર્થાત્ તેના કટુ પરિણામને જાણીને, છકાય રક્ષક મુનિ તેમાં લેપાય નહીં અથવા ભોગ સામગ્રીઓ મળવા છતાં પણ તેમાં લિમ થાય નહીં.

૫

ભોગામિસદોસ વિસણે, હિયણિસ્સેયસ બુદ્ધિવોચ્ચતથે ।
બાલે ય મંદિએ મૂઢે, બજ્જાઇ મચ્છિયા વ ખેલમ્મિ ॥૫॥

શાન્દાર્થ :- ભોગામિસદોસ વિસણે = ભોગાસક્રિતરૂપ દોષોમાં આસક્ત, હિયણિસ્સેયસબુદ્ધિ વોચ્ચતથે = પોતાના હિત અને કલ્યાણમાં વિપરીત બુદ્ધિવાળા, મંદિએ = ધર્મમાં આણસુ, મંદબુદ્ધિ, મૂઢે = મોહથી, અવિવેકથી મૂઢ ચિત્તવાળા, બાલે = અજાની જીવ, મચ્છિયા વ = માખી સમાન, ખેલમ્મિ = કફના બળખામાં, બજ્જાઇ = ફસાઈ જાય છે, સંસારમાં ફસાઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- આત્માને દૂષિત બનાવનાર શંદાદિ મનોજ વિષયભોગમાં આસક્ત અથવા ભોગરૂપ કીચડમાં ફસાયેલો તથા હિતકારી અને કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે વિપરીત બુદ્ધિવાળા, અજાની અથવા આણસુ અને વિવેકહીન પ્રાણી કફમાં પડેલી માખીની જેમ સંસારમાં ફસાઈ જાય છે.

૬

દુપરિચ્ચયા ઇમે કામા, ણો સુજહા અધીરપુરિસેહિ ।
અહ સંતિ સુવ્વયા સાહૂ, જે તરંતિ અતરં વળિયા વ ॥૬॥

શાન્દાર્થ :- ઇમે = આ, કામા = કામભોગોનો, દુપરિચ્ચયા = પરિત્યાગ કરવો ખૂબ જ કઠણ છે, અધીર પુરિસેહિ = અધીર પુરુષોથી, કાયર પુરુષોથી, ણો સુજહા = સહજ છોડી શકતા નથી, અહ = પરંતુ, જે = જે, સુવ્વયા = સુંદર વ્રતવાળા, મહાત્રતધારી, સાહૂ = સાધુ, સંતિ = છે, અતરં = દુસ્તર આ સંસારને, વળિયા વ = વણિકની જેમ (વેપાર માટે સમુદ્રની યાત્રા કરનાર), તરંતિ = પાર કરી જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ ઈન્દ્રિય વિષયોનો કે કામભોગોનો ત્યાગ બહુ કઠિન છે, અધીર કે કાયર જીવો સહેલાઈથી તેને છોડી શકતા નથી પરંતુ જેમ વણિક નાવ વગેરે દ્વારા દુસ્તર સમુદ્રને પણ પાર કરી જાય છે, તેમ મહાત્રતોનું સારી રીતે પાલન કરનાર સાધુ આ વિષયભોગરૂપી અપાર સંસારને પાર કરી જાય છે અર્થાત્ તે સહેલાઈથી સમસ્ત ઈન્દ્રિય સુખોનો ત્યાગ કરે છે.

વિવેચન :-

કલહં :- કલહનો અર્થ અહીં કોધ છે, કેમ કે તે કલહનું કારણ છે અથવા કલહનો અર્થ છે ખરાબ ગાળો બોલવી, ઝગડવું વગેરે.

તાઈ :- (૧) દુર્ગતિથી આત્માની જે રક્ષા કરે તે ત્રાયી. (૨) જે ઘટકાયના અર્થાત્ છકાય જીવના રક્ષક છે તે ત્રાતા.

ગંથં :- (૧) કષાય રૂપી ગ્રંથિઓ. (૨) બાધી આત્મયંતર પરિગ્રહરૂપ ગ્રંથિઓ. (૩) આસક્રિતરૂપ ગ્રંથિઓ.

આમિષ :- (૧) વર્તમાનમાં 'આમિષ'નો અર્થ 'માંસ' કરવામાં આવે છે. (૨) આગમમાં આસક્રિતના

હેતુભૂત પદાર્�ોના અર્થમાં આમિષ શબ્દ વપરાયો છે. અનેકાર્થ કોષમાં આમિષ શબ્દનો લોખ અને લાલચ અર્થ પણ મળે છે. (૩) આમિષની સાથે 'ભોગ' અને 'વિસળો' શબ્દ હોવાથી આમિષનો અર્થ કીચડ પણ થાય છે.

બુદ્ધિવોच્ચત્વથે :— આત્મહિતકારી અને કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગમાં વિપરીતભાવ, અશ્રદ્ધા કે અરુચિ રાખનાર.

બજ્જાઇ :— બંધાઈ જાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી બંધાઈ જાય છે. માખી કફમાં ફસાય જાય છે, તેનાથી છૂટવા અસમર્થ બને છે અર્થાત્ મરી જાય છે, તેમ ભોગાસકત પ્રાણીઓ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી બંધાઈ જાય છે અને તેનાથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. સંસારમાં જન્મ—મરણરૂપ પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે.

અધીરપુરિસેહિં :— અધીર પુરુષો દ્વારા, મંદ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો દ્વારા, અસત્યશીલ અર્થાત્ કાયર પુરુષો દ્વારા.

પ્રાણવધ અને અહિંસા :-

૭ સમણ મુ એગે વયમાણા, પાણવહં મિયા અયાણ્તા ।
મંદા ણિરયં ગચ્છંતિ, બાલા પાવિયાહિં દિઢીહિં ॥૭॥

શાલ્દાર્થ :- મુ = અમે, એગે = કોઈ એક, સમણ = સાધુ છીએ, વયમાણા = કહેતા અને, પાણવહં = પ્રાણી વધને, અયાણ્તા = જાણતા નથી અને ત્યાગ પણ કરતા નથી, મિયા = મૃગ સમાન અજ્ઞાની, મંદા = મંદબુદ્ધિવાળા, પાવિયાહિં = પોતાની પાપકારી, દિઢીહિં = દાખિથી, ણિરયં = નરકમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- અમે શ્રમણ છીએ એમ કહેવા છતાં કેટલાક પણ સમાન મંદબુદ્ધિવાળા અજ્ઞાની જીવો પ્રાણીવધને પણ સમજતા નથી અને તેઓ પોતાની પાપદાસ્તિ અર્થાત્ અજ્ઞાનદશાને કારણે નરકમાં જાય છે.

૮ ણ હુ પાણવહં અણુજાણે, મુચ્ચેજ્જ કયાઇ સવ્વદુક્ખાણં ।
એવમારિએહિં અક્ખાયં, જેહિં ઇમો સાહુધમ્મો પણ્ણતો ॥૮॥

શાલ્દાર્થ :- પાણવહં = પ્રાણીવધનું, અણુજાણે = અનુમોદન પણ કરે છે, કયાઇ = કયારે ય પણ, સવ્વદુક્ખાણં = બધાં દુઃખોથી, ણ હુ મુચ્ચેજ્જ = છૂટી શકતો નથી, જેહિં = જેમણે, ઇમો = આ, સાહુધમ્મો = સાધુ ધર્મ, પણ્ણતો = કહ્યો છે તે, આરિએહિં = આર્ય અર્થાત્ તીર્થકર મહાપુરુષોએ, એવં = આ રીતે, અક્ખાયં = ફરમાવ્યો છે.

ભાવાર્થ :- જેમણે આ સાધુ ધર્મની પ્રરૂપણ કરી છે એવા આર્ય (તીર્થકર) મહાપુરુષોએ કહું કે — પ્રાણીવધનું અનુમોદન કરનાર પણ કદી સમસ્ત દુઃખોથી મુક્ત બની શકતા નથી. ઉપલક્ષણથી પ્રાણીવધ કરનાર અને કરાવનાર પણ સમસ્ત દુઃખોથી છૂટી શકતા નથી.

૯

પાણે ય ણાઇવાએજ્જા, સે સમિએ ત્તિ કુચ્ચિં તાઈ ।
તઓ સે પાવયં કમ્મં, ણિજ્જાઇ ઉદગં વ થલાઓ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પાણે = જે પ્રાણીઓની, ણાઇવાએજ્જા = હિંસા નથી કરતો, સે = તે, તાઈ = છ કાયનો રક્ષક, સમિએ ત્તિ = પાંચ સમિતિનો ધારક, અહિંસક, કુચ્ચિં = કહેવાય છે, તઓ સે = તેનાથી, તે આત્માર્થી, પાવયં કમ્મં = પાપકર્મા, અશુભ કર્મા, ણિજ્જાઇ = દૂર થઈ જાય છે, નીકળી જાય છે, થલાઓ = જેમ ઊંચી કે ઢાળવાળી જમીન પરથી, ઉદગં વ = પાણી જતું જ રહે.

ભાવાર્થ :- જે પ્રાણીઓની હિંસા કરતા નથી, તે છ કાયના રક્ષક સમ્યકુ આચરણવાળા કહેવાય છે. અથવા સર્વજીવોનું રક્ષણ કરનાર અહિંસક કહેવાય છે. જેમ ઊંચા સ્થળોથી જળ આપોઆપ સરી જાય છે તેમ અહિંસક સાધકનાં પાપકર્મ સહેજે સરી જાય છે.

૧૦

જગણિસ્સએહિં ભૂએહિં, તસણામેહિં થાવરેહિં ચ ।
ણો તેસિમારભે દંડં, મણસા વયસા કાયસા ચેવ ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જગણિસ્સએહિં = જગતમાં રહેલાં, તેસિં = એ, તસણામેહિં = ત્રસનામ કર્મના ઉદ્યવાળા ત્રસપ્રાણી, ચ = અને, થાવરેહિં = સ્થાવરનામ કર્મના ઉદ્યવાળા સ્થાવર પ્રાણીઓની, મણસા = મન, વયસા = વચન, ચેવ = અને, કાયસા = કાયાથી, દંડં = હિંસાનો, ણો આરભે = આરંભ ન કરવો.

ભાવાર્થ :- આ વિશ્વને આશ્રિત જેટલા ત્રસ એટલે હાલતાંચાલતાં અને સ્થાવર એટલે સ્થિર રહેનારા એકેન્દ્રિય જીવો છે, તેની મન, વચન અને કાયાથી કોઈ પણ પ્રકારની હિંસા કે હિંસક પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં.

વિવેચન :-

મિયા અયારંતા :- પાશવી બુદ્ધિવાળા અજ્ઞપુરુષને અહીં મૃગ કહ્યા છે. પ્રાણી કેટલા પ્રકારના છે ? કયા ક્યા છે ? તેનો વધ કે અતિપાત કેવી રીતે થઈ જાય છે ? આ બધી વાતોને નહીં જાણનાર અજ્ઞાની કહેવાય છે અર્થાતું તે અજ્ઞપ્રાણી જીવોની હિંસાને પણ જાણતા નથી ત્યાં બીજાં પાપોની તો વાત જ ક્યાં રહી?

પાવિયાહિં દિદ્દીહિં :- (૧) પાપકારી દાસ્તિઓથી અને નરકને પ્રામ કરાવનાર પાપકારી આચરણોથી (૨) પરસ્પર વિરોધવાળી પાપપ્રેરક દૂષિત દાસ્તિઓથી. જેમ કે 'ન હિંસ્યાત् સર્વભૂતાણિ' 'શ્વેતં છગમાલભેત વાયવ્યાં દિશિ ભૂતિકામં' આ બે વાક્યોમાં એક તરફ એમ કહે છે— 'સર્વ જીવોની હિંસા ન કરો' અને બીજી તરફ શ્વેત બકરાના વધનો ઉપદેશ છે. એ પરસ્પર વિરોધી કથનને પાપમય દાસ્તિ કહેવાય છે.

પાણવહં અણુજાણે :- આ ગાથામાં દર્શાવ્યું છે કે પ્રાણીવધનું અનુમોદન કરનાર સર્વ દુઃખોથી મુક્ત

બની શકતાં નથી. તો પછી પ્રણીવધ કરનાર અને કરાવનાર તે દુઃખોથી મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકે ? તેથી આત્માકલ્યાણના ઈચ્છાકે અનુમોદનના સમસ્ત પાપોથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ.

ઉદાહરણ : - ઉજ્જયિની નગરીમાં એક શાવકપુત્ર હતો. એકવાર ચોરોએ તેનું અપહરણ કર્યું, તેને માલવદેશમાં એક શિકારીને ત્યાં વેંચી દીધો. શિકારીએ તેને બટેર, તેતર કે કોઈ પણ પક્ષી ભારવા કહ્યું. શાવકપુત્રે પોતાની અહિસક ભાવના અને કરણાભાવને કારણે સ્પષ્ટ રીતે આમ કરવાની ના પાડી દીધી. તેથી તે શિકારીએ ગુસ્સે થઈ તેને ખૂબ માર માર્યો, હાથીના પગ નીચે કચડાવ્યો. આમ પ્રાણ ત્યાગનો અવસર આવવા છતાં તેણે જીવહિંસા કરવાનું સ્વીકાર્ય નહીં. તેવી જ રીતે સંયમનું પાલન કરનાર સાધુઓએ દઢતાપૂર્વક ત્રિકરણ-ત્રિયોગે જીવહિંસા ન કરવી જોઈએ.

રસાસક્તિ ત્યાગ :-

૧૧ સુદ્ધેસણાઓ ણચ્ચાણં, તત્થ ઠવેજ્જ ભિકખૂ અપ્પાણં ।
જાયાએ ઘાસમેસિજ્જા, રસગિદ્ધે ણ સિયા ભિકખાએ ॥૧૧॥

શાલ્દાર્થ :- સુદ્ધેસણાઓ = ગવેષણાની શુદ્ધ વિધિ નિયમોને, દોષોથી રહિત શુદ્ધ ગવેષણાને, ણચ્ચાણં = જાણીને, તત્થ = એ શુદ્ધ અભિષામાં, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, ઠવેજ્જ = સ્થાપિત કરે, અભિષાથી આહાર પ્રાપ્ત કરે, ભિકખાએ = ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર સાધુ, જાયાએ = સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવા માટે, ઘાસં = આહારની, એસિજ્જા = યાચના કરે, રસગિદ્ધે = રસોમાં આસક્ત, ગૃદ્ધ, ણ સિયા = ન થાય.

ભાવાર્થ :- સાધુ ઉદ્ગમ, ઉત્પાદના તથા અભિષા દોષોથી રહિત શુદ્ધ ગવેષણાને જાણીને તેમાં જ પોતાના આત્માને સ્થાપિત કરે અર્થાત् શુદ્ધ આહારને જ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે અને સંયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે જ આહારની ગવેષણા કરે પરંતુ ભિક્ષામાં ભળેલા આહારના સ્વાદમાં આસક્તિભાવ ન કરે.

૧૨ પંતાણિ ચેવ સેવિજ્જા, સીયર્પિંડં પુરાણકુમ્માસં ।
અદુ બુક્કસં પુલાગં વા, જવણદ્વાએ ણિસેવએ મંથું ॥૧૨॥

શાલ્દાર્થ :- પંતાણિ = સૂકો (નીરસ) આહાર, સીયર્પિંડં = ઠંડો આહાર, ચેવ = અને, પુરાણ કુમ્માસં = જૂના અડદ વગેરેના બાકુળા, અદુ = અથવા, બુક્કસં = મગ, ઘઉં વગેરેનું તુષ અને ભુસું, પુલાગં = અલ્ય સત્ત્વવાળા ધાન્ય કળથી, કોદરો વગેરે, મંથું = સુકવેલાં બોરનું ચૂર્ણ વગેરે, જવણદ્વાએ = સંયમયાત્રાના નિર્વાહ અર્થે, શરીરના નિર્વાહ માટે, સેવિજ્જા = સેવન કરે, આવા સામાન્ય પદાર્થોનો આહાર કરે, ણિસેવએ = વારંવાર અથવા લાંબા સમય સુધી સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- સાધુ સંયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે જ અનાસક્ત ભાવે સાદુ, નીરસ અને ઠંડા આહારનું સેવન કરે, કાળ વ્યતીત થયેલા જૂના અડદ વગેરેના બાકુળા, મગ, ઘઉં વગેરેનું તુષ કે ભુસું ; નિઃસાર, રૂક્ષ

કે અલ્પ સત્ત્વવાળાં ધાન્ય અને સૂક્કવેલાં બોરનું ચૂર્ણ વગેરે આહારનું સેવન કરે. સામાન્ય પદાર્થોનું લાંબા સમય સુધી કે વારંવાર સેવન કરે.

વિવેચન :-

જાયાએ ઘાસમેસિજ્જ :— જેમ ગાડીનાં પૈડાંની ધરીને ભાર સહેવા માટે કે ચલાવવા માટે તેલ વગેરે અલ્પ માત્રામાં જ લગાડવામાં આવે છે, તેમ મહાત્રતાદિના હજારો ગુણોના ભારને વહન કરવાની દાખિએ બ્રહ્મચારી સાધકે અલ્પ આહાર કરવાનો હોય છે.

પંતાણ ચેવ સેવિજ્જા :— ગયછવાસી મુનિ માટે વિધાન છે કે નીરસ ભોજન મળે કે સરસ મળે, તો પણ સમભાવે વાપરે, આવશ્યકતા ન હોય તો સરસ પદાર્થોનો ત્યાગ કરે પરંતુ ગયછનિર્ગત જિનકલ્પી વગેરે સાધુ પ્રાયઃનીરસ વિગય રહિત ભોજન કરે છે. શીતપિંડ, જૂના અડદ, ભુસું વગેરે નિઃસાર પદાર્થ, આ બધા પ્રાંત આહારના જ પ્રકારો છે.

જવણદ્વાએ :— શરીરની યાત્રાના નિર્વાહ માટે સાધુએ પ્રાંત આહાર કરવો જોઈએ. આ વિધાનથી સ્પષ્ટ થાય છે, જો પ્રાંત આહારથી શરીરનું પોષણ થતું હોય, તો જ એવો આહાર લે પરંતુ વાત આદિ ઉપદ્રવના કારણથી જો શરીરનો નિર્વાહ ન થાય, તો સ્થવિર કલ્પી મુનિ આવશ્યકતા પ્રમાણે વિગયયુક્ત આહાર પણ લઈ શકે છે. ગયછનિર્ગત એવા જિનકલ્પી આદિ સાધુ માટે પ્રાંતાદિ આહાર લેવાની જ આશા છે. અહીં યાત્રા શબ્દથી સંયમ યાત્રા અને શરીરયાત્રા બંનેનું ગ્રહણ થાય છે.

અનિયંત્રિત કુશીલ જીવનનું દુષ્પરિણામ :-

૧૩ જે લક્ખણં ચ સુવિણં ચ, અંગવિજ્જં ચ જે પડંજંતિ ।
ણ હુ તે સમણા વુચ્ચંતિ, એવં આયરિએહિં અક્ખાયં ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- લક્ખણં - રેખા આદિ લક્ષણોનું ફળ, સુવિણં - સ્વખનનું ફળ, અંગવિજ્જં - અંગઉપાંગનાં સ્ફુરણનું ફળ, પડંજંતિ = ગૃહસ્થોને બતાવે, હુ = નિશ્ચયથી, શુદ્ધ સ્વરૂપે, સમણા = શ્રમણ, ણ વુચ્ચંતિ = નથી કહેવાતા, એવં = આ પ્રકારે, આયરિએહિં = આચાર્યોએ, તીર્થકરોએ, અક્ખાયં = કહું છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધક લક્ષણશાસ્ત્ર, સ્વખનશાસ્ત્ર તથા અંગવિદ્યાના પ્રયોગો કરતા હોય તેને સાચા અર્થમાં 'શ્રમણ' ન કહેવાય; એમ આચાર્યોએ કે તીર્થકરોએ કહું છે.

૧૪ ઇહ જીવિયં અણિયમેત્તા, પબ્ધદ્વા સમાહિજોગેહિં ।
તે કામભોગ-રસગિદ્વા, ઉવવજ્જંતિ આસુરે કાએ ॥૧૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇહ = આ જન્મભાં, જીવિયં = અસંયમ જીવનનું, અણિયમેત્તા = નિયંત્રણ ન કરનાર જે, સમાહિ જોગેહિં = સમાધિભાવ અને સંયમ આચારથી, પબ્ધદ્વા = ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, તે = તે,

કામભોગ-રસગિદ્ધા = કામભોગના સુખમાં આસક્ત થઈ, આસુરે = અસુર સંબંધી, કાયે = કાયામાં, ઉવવજ્જંતિ = ઉત્પત્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- સંયમ ગ્રહણ કર્યા પણી જે શાસ્ત્રાશા અનુસાર પોતાના જીવનનું નિયંત્રણ કરી શકતા નથી કે પોતાના સમાધિયોગથી અર્થાત્ ચિત્તસમાધિથી અથવા સંયમાચારથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તેઓ કામભોગો તથા રસાસ્વાદમાં આસક્ત બની મૃત્યુ પામીને અસુરકાયમાં ઉત્પત્ત થાય છે અર્થાત્ હૃળતિમાં જાય છે.

૧૫ તત્તો વિ ય ઉવદૃત્તા, સંસારં બહું અણુપરિયટંતિ ।
બહુકમ્મલેવ-લિત્તાણ, બોહી હોઇ સુદુલ્લહા તેસિં ॥૧૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તત્તો વિ ય = ત્યાં અસુર નિકાયમાંથી, ઉવદૃત્તા = નીકળીને, સંસારં = સંસારમાં, બહું = ઘણું જ, લાંબા કાળ સુધી, અણુપરિયટંતિ = પરિભ્રમણ કરે છે, બહુકમ્મલેવ-લિત્તાણ = અતિશય કર્મલેપથી લિમ થયેલા, તેસિં = તેવા ભારે કર્મી જીવોને, બોહી = ધર્મની સમજણા, શ્રદ્ધા મળવી, સુદુલ્લહા = અતિ દુર્લભ, હોઇ = થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાંથી નીકળીને પણ તે સંસારમાં લાંબા કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. પરિભ્રમણ કરતાં ઘણાં કર્મોનાં લેપથી લિમ થયેલા તે ભારે કર્મી જીવોને ધર્મની સમજણા, શ્રદ્ધા કે બોધ મળવો પણ અતિ દુર્લભ થઈ જાય છે.

વિવેચન :-

લક્ષ્ણાં :- લક્ષ્ણવિદ્યા – શરીરનાં લક્ષ્ણો અર્થાત્ રેખાચિહ્નો જોઈને શુભ-અશુભ ફળ દર્શાવનાર શાસ્ત્રને લક્ષ્ણશાસ્ત્ર કે સામુદ્રિક શાસ્ત્ર કહે છે. શુભાશુભ ફળ દર્શાવનાર લક્ષ્ણ દરેક જીવોમાં વિદ્યમાન હોય છે.

સુવિણ :- સ્વખનશાસ્ત્ર – સ્વખના શુભાશુભ ફળની સૂચના દેનાર શાસ્ત્ર.

અંગવિજ્જં :- અંગવિદ્યા – શરીરના અવયવોના ફરકવાં ઉપરથી શુભાશુભ ફળ દર્શાવતું શાસ્ત્ર.

સમાહિજોગેહિં :- (૧) સમાધિ – શુભ ચિત્તની એકાગ્રતા; યોગ-પ્રતિલેખના આદિ પ્રવૃત્તિઓ (૨) મન, વચન, કાયાની સમાધિ કે સ્વસ્થતા. (૩) જીવનમાં ધર્મની સાચી સમજ પામવી.

લોભવૃત્તિનું સ્વરૂપ :-

૧૬ કસિણં પિ જો ઇમં લોયં, પઢિપુણં દલોજ્જ ઇક્કસ્સ ।
તેણાવિ સે ણ સંતુસ્સે, ઇઝ દુપ્પૂરે ઇમે આયા ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પઢિપુણં = ધન-ધાન્ય વગેરેથી ભરેલાં, કસિણં પિ = સમક્ષ, સંપૂર્ણ, ઇમં = આ, લોયં = લોક, આખો સંસાર, જો = જો કોઈ, એગસ્સ (ઇક્કસ્સ) = એક વ્યક્તિને જ, દલોજ્જ = આપી

દેવામાં આવે, તેણાવિ = તેનાથી પણ, આ વિશાળ ધનથી પણ, સે = તે લોભી માનવને, ણ સંતુસ્સે = સંતોષ થઈ શકતો નથી, ઇઝ = આ પ્રકારે, ઇમે = આ સંસારની, આયા = આત્માઓની તૃષ્ણાને, દુષ્પૂરએ = સંતોષવી મહામુશકેલ છે.

ભાવાર્થ :- ધન-ધાન્યથી પૂર્ણ આખા લોકની સમૃદ્ધિ જો કોઈ એક વ્યક્તિને આપવામાં આવે, તો પણ લોભી માનવ સંતુષ્ટ થઈ શકતો નથી. આવા તૃષ્ણાવાન આત્માના લોભની પૂર્તિ થવી મહામુશકેલ છે.

૧૭ જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવઙ્ગુઝ ।
દોમાસ-કયં કજ્જં, કોડીએ વિ ણ ણિદ્વિયં ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જેમ જેમ, લાહો = લાભ થતો જાય છે, તહા = તેમ તેમ, લોહો = લોભ થાય છે, લાહા = લાભથી, લોહો = લોભની, પવઙ્ગુઝ = વૃદ્ધિ થાય છે, દો માસકયં = બે માસા સોનાથી થનાર, કજ્જં = કાર્ય લોભવશ, કોડીએ વિ = કરોડ સોનામહોરોથી પણ, ણ ણિદ્વિયં = પૂરું ન થયું.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં વ્યક્તિને જેમ જેમ લાભ થાય છે તેમ તેમ લોભ થાય છે કારણ કે લાભથી લોભની વૃદ્ધિ થતી જ રહે છે. જેમ કે કપિલ બ્રાહ્મણનું બે માસા સોનાથી થતું કામ કરોડો સુવાર્ણ મુદ્રાઓથી પણ પૂરું ન થયું.

વિવેચન :-

ણ સંતુસ્સે :- ધન ધાન્યાદિથી પરિપૂર્ણ સમગ્ર લોકના દાનથી પણ લોભીની લોભવૃત્તિ સંતોષ પામતી નથી. કહું છે કે –

ન વહિસ્તૃણકાષ્ઠેષુ, નદીભિર્વા મહોદધિઃ ।
ન ચૈવાત્માર્થસારેન, શક્યસ્તર્પયિતું કવचિત् ॥

ધાસ અને કાષ્ઠથી જેમ અજિન અને નદીઓથી સમુદ્ર તૃસુ થતો નથી. તેવી જ રીતે લોભી આત્માઓને સર્વસ્વ ધન દઈ દેવાથી પણ કયારે ય તૃસુ કરી શકતા નથી.

સ્ત્રી સંગાનો ત્યાગ :-

૧૮ ણો રક્ખસીસુ ગિજ્જોજ્જા, ગંડવચ્છાસુ ણેગચિત્તાસુ ।
જાઓ પુરિસં પલોભિતા, ખેલંતિ જહા વ દાસેહિં ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ગંડવચ્છાસુ = સતનયુક્ત વક્ષઃસ્થળવાળી, ણેગચિત્તાસુ = ચંચળ ચિત્તવાળી, જાઓ = જે સ્ત્રી, પુરિસં = પુરુષોને, પલોભિતા = લોભાવીને, પોતાના વશમાં કરીને, દાસેહિં = દાસની, જહા વ = જેમ, ખેલંતિ = નચાવે છે, કામ કરાવે છે, રક્ખસીસુ = માટે રાક્ષસી રૂપ સ્ત્રીઓમાં, ણો ગિજ્જોજ્જા = આસક્ત થવું ન જોઈએ.

ભાવાર્થ :- જે સ્તનયુક્ત વક્ષઃસ્થળવાળી , ચંચળ ચિત્તવાળી સ્ત્રી, પુરુષને પ્રલોભનમાં લલચાવીને નોકરની જેમ નચાવે છે અને આત્માના ઉત્તમ ગુણોનો નાશ કરે છે, તે રાક્ષસી સમાન સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થવું ન જોઈએ.

૧૯   ણારીસુ ણોવગિજ્જોજ્જા, ઇત્થી વિપ્પજહે અણગારે ।
                ધમ્મં ચ પેસલં ણચ્ચા, તત્થ ઠવેજ્જ ભિક્ખૂ અપ્પાણં ॥૧૯॥

શાલ્દાર્થ :- અણગારે = ગૃહત્યાળી, ણારીસુ = સ્ત્રીઓમાં, ણોવગિજ્જોજ્જા = ક્યારે ય આસક્ત ન થાય, ઇત્થી = સ્ત્રીઓથી, સ્ત્રીઓનો, વિપ્પજહે = સદાય દૂર રહે, ત્યાગ કરે, ધમ્મં = ધર્મને, સંયમધર્મને, પેસલં = ઉત્તમ, કદ્વાણકારી, ણચ્ચા= સમજુને, જાણીને, તત્થ = તેમાં જ, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, ઠવેજ્જ = સ્થાપિત કરે.

ભાવાર્થ :- અણગાર બિક્ષુ સ્ત્રીઓમાં ક્યારે ય આસક્ત ન થાય પરંતુ સ્ત્રીઓથી સદાય દૂર રહે અર્થાત् સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ કરે. સાધુ ધર્મને અથવા બ્રહ્મચર્ય ધર્મને કલ્યાણકારી કે ઉત્તમ માનીને તેમાં જ પોતાના આત્માને સ્થિર કરે.

વિવેચન :-

ણો રક્ખસીસુ ગિજ્જોજ્જા :- જેમ રાક્ષસી લોહીને પીઈને જીવનનું સત્ત્વ ચૂસી લે છે, તે જ રીતે સ્ત્રીઓ પણ કામાસક્ત પુરુષ માટે જ્ઞાનાદિ ગુણો, સંયમી જીવન તેમજ ધર્મધનનો સર્વનાશ કરવામાં કે કામોતેજનામાં નિમિત્ત બને છે, એ દાખિએ તેને રાક્ષસી કહે છે. તે જ રીતે સ્ત્રીને માટે પુરુષ પણ વાસનાના ઉદ્દીપનમાં નિમિત્ત બને છે માટે સાધ્વીઓએ સંયમમાં સાવધાન રહેવું જોઈએ. આગમની રચના પુરુષપ્રધાન હોવાથી એક અપેક્ષાનું જ કથન હોય છે.

ગંડવચ્છાસુ :- ગાંડ અર્થાત् ગાંઠ કે ગૂમડું. સ્ત્રીઓના વક્ષઃસ્થલમાં રહેલા સ્તન, માંસની ગ્રંથિ કે ગૂમડાની સમાન હોય છે.

૨૦   ઇઝ એસ ધમ્મે અક્ખાએ, કવિલેણ ચ વિસુદ્ધપણેણ ।
                તરિહિંતિ જે ઉ કાહિંતિ, તેહિં આરાહિયા દુવે લોગા ॥૨૦॥

-ત્તિ બેમિ

શાલ્દાર્થ :- ઇઝ = એવા, એસ = આ, ધમ્મે = સાધુ ધર્મ, વિસુદ્ધપણેણ = વિશુદ્ધ જ્ઞાની, કવિલેણ (કેવલિએણ) = સર્વજ્ઞ તીર્થકર પ્રભુ દ્વારા અથવા કપિલ મુનિ દ્વારા, અક્ખાએ = કહેવાયેલું છે, વર્ણવ્યું છે, જે ઉ = જે કોઈ પણ, કાહિંતિ = તેનું આચરણ કરે છે, તરિહિંતિ = તે સંસારને પાર કરે છે, તેહિં = આવા સાધકો, દુવે = બંશે, લોગ = લોકની, આ ભવ અને પરભવની, આરાહિયા = સમ્યકુ આરાધના કરે છે.

ભાવાર્થ :- વિશુદ્ધ પ્રજ્ઞાવાન અર્થાત્ કેવળી કપિલ મુનિવરે આ વિશિષ્ટ ધર્મનું અર્થાત્ સ્ત્રીસંગ ત્યાગ અને લોભ સંજ્ઞા ત્યાગનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેની સમ્યગ્ય આરાધના કરનાર સાગરને તરી જાય છે અને તેવા પુરુષો માટે બંને લોક આરાધિત થાય છે અર્થાત્ તે પુરુષોનો આ જન્મ સુસંયમથી સુવાસિત અને સફળ થઈ જાય છે તથા પરભવમાં શાંતિદાયક સુગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

— એમ ભગવાનને કહું છે.

ઉપસંહાર :-

શાસ્ત્રકારે આ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામાં જે જિજ્ઞાસાનું નિરૂપણ કર્યું છે, ત્યારપણી સંપૂર્ણ અધ્યયનમાં તેના જ સમાધાન માટેના હૃળિતિ નિવારક અને સુગતિદાયક ઘણાં તત્ત્વોનું, સંયમી જીવનના પોષક તત્ત્વોનું અને આત્મવિકાસના ગુણોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. દરેક આત્માર્થી મુનિએ આ અધ્યયનનું ચિંતન મનન કરી પોતાના જીવનને સંયમની શુદ્ધ આરાધનામાં સુરક્ષિત કરી લેવું જોઈએ. સંક્ષિમમાં સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ હિંસાથી બચવું, તેના માટે ભિક્ષાની શુદ્ધ વિધિનું પાલન કરવું, રસાસ્વાદવૃત્તિ ન રાખવી, લોકેષણા માટેની પ્રવૃત્તિઓ, નિમિત્ત ભાષણ વગેરે ન કરવાં, લોભસંજ્ઞાને નિર્મૂલ કરવી, સ્ત્રીસંગની વૃત્તિને પણ નિર્મૂલ કરી દેવી અર્થાત્ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના આકર્ષણભાવ, તેની વાતો સાંભળવામાં રસ લેવો અથવા તેની સાથે વાતો કરવામાં આનંદ માણવો, વગેરે પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો. બ્રહ્મચર્ય માટે સ્ત્રીસંગ બહુ દોષવાળો છે, એમ સમજી સદાય સાવધાન રહેવું. એ જ આ અધ્યયનનો સંદેશ છે.

નવમું અદ્યાયન

କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ପରିବହନ ଏବଂ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ପରିବହନ

परिचय

પ્રસ્તુત નવમા અધ્યયનનું નામ 'નમિપ્રવરજ્યા' છે. મિથિલાના રાજ્ઞિ નમિ જ્યારે વિરક્ત તેમજ સંબુદ્ધ થઈ દીક્ષા ગ્રહણ કરતા હતા ત્યારે દેવેન્દ્ર બ્રાહ્મણવેશમાં આવીને તેના ત્યાગ, વૈરાગ્ય, નિઃસ્પૃહતા વગેરે ગુણોની પરીક્ષા કરી. ઈન્દ્ર લોકળું વનની નીતિઓ સંબંધિત અનેક પ્રશ્ન પૂછ્યા. રાજ્ઞિ નમિએ પ્રત્યેક પ્રશ્નનું સમાધાન અંતઃસ્પર્શી તેમજ શ્રમણ સંસ્કરિત અને આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતની દર્શિએ કર્યું.

પ્રતિબુદ્ધ થયા પછી જ મુનિજીવનનો સ્વીકાર થઈ શકે છે. પ્રતિબુદ્ધ ત્રણ પ્રકારના છે – (૧) સ્વયંબુદ્ધ – કોઈના ઉપદેશ વિના સ્વયં બોધિ પ્રાપ્ત કરે. (૨) પ્રત્યેકબુદ્ધ – કોઈ બાખી ઘટનાના નિમિત્તથી જીવનમાં ધર્મનો બોધ પ્રાપ્ત કરે. (૩) બુદ્ધ બોધિત – જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશથી કે તેની સંગતિથી જીવનમાં ધર્મનો બોધ પ્રાપ્ત કરે. જેમ કે પ્રસ્તુત શાસ્ત્રના આઠમા અધ્યયનમાં સ્વયંબુદ્ધ કપિલનું, નવમા અધ્યયનમાં પ્રત્યેક બુદ્ધ નમિનું અને અદ્ભારમા અધ્યયનમાં બુદ્ધબોધિત સંયતિ રાજાનું વર્ણાન છે.

આ અધ્યયનનો સંબંધ પ્રત્યેકબુદ્ધ મુનિ સાથે છે. ચાર પ્રત્યેકબુદ્ધ સમકાળીન થયા છે – (૧) કરકંડુ (૨) દ્વિમુખ (૩) નમિ અને (૪) નગ્ગતિ. આ ચારે ય પ્રત્યેકબુદ્ધ પુષ્પોતર વિમાનથી એક સાથે આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મનુષ્યલોકમાં આવ્યા. ચારે સાથે દીક્ષા લીધી, એક જ સમયે પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા, એક જ સમયમાં કેવળી અને સિદ્ધ થયા. કરકંડુ કલિંગદેશના, દ્વિમુખ પંચાલદેશના, નમિ વિદેહદેશના અને નગ્ગતિ ગંધારદેશના રાજા હતા. ચારે યને પ્રત્યેકબુદ્ધ થવામાં કમશા: (૧) વૃદ્ધ બળદ (૨) ઈન્દ્રધવજ (૩) કંકણનો અવાજ, (૪) મંજરીરહિત આભ્રવક્ષ, આ ચાર ઘટનાઓ નિમિત્ત બની.

નમિરાજ્ઞિની પ્રત્યેકબુદ્ધ બની પ્રવર્જયાગ્રહણ કરવાની ઘટના નીચે મુજબ છે—

માલવ દેશના સુદર્શનપુરના રાજા મણિરથ હતા. તેનો નાનો ભાઈ યુવરાજ યુગબાહુ હતો. મદનરેખા યુગબાહુની પત્ની હતી. મદનરેખાના રૂપમાં આસક્ત મણિરથરાજાએ છથથી પોતાના નાના ભાઈની હત્યા કરી નાંખી. ગર્ભવતી મદનરેખાએ વનમાં પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે બાળકને મિથિલાનરેશ પદ્મરથ પોતાની નગરી મિથિલામાં લઈ આવ્યા. તેનું નામ નમિ રાખવામાં આવ્યું. પદ્મરથ રાજાને વૈરાગ્ય થતાં નમિ વિદેહદેશના રાજા બન્યા. (વિદેહરાજ્યમાં બે નમિ થયા છે. બંને ય પોત-પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અણગાર બન્યા હતા. એક એકવીસમા તીર્થકર નમિનાથ થયા અને બીજા પ્રત્યેકબુદ્ધ નમિરાજષિ થયા.)

એકવાર નમિરાજના શરીરમાં અતિ દુઃસર્વ એવો દાહેજવર ઉત્પત્ત થયો, તેથી તે ખૂબ જ વ્યથિત

રહેવા લાગ્યા. છ મહિના સુધી ઉપચાર ચાલ્યા, છતાં કશો લાભ થયો નહીં. એક વૈદ્ય સુખડનો લેપ શરીરે લગાવવાનું કહું. રાણીઓ સુખડ ઘસવા લાગી તો હાથમાં રહેલાં કંકણોનો અવાજ થવા લાગ્યો. અતિ વેદના ભોગવતાં રાજાથી કંકણોનો અવાજ સહન થયો નહીં. રાણીઓએ હાથમાં સૌભાગ્યચિહ્નરૂપ એકેક કંકણ રાખી અને બીજા બધાં કાઢી નાખ્યાં અને તેથી અવાજ બંધ થઈ ગયો.

રાજાએ મંત્રીને પુછ્યું – કંકણનો અવાજ કેમ આવતો નથી ? શું ચંદન ઘસવાનું બંધ કર્યું છે ?

મંત્રીએ કહું – સ્વામિન ! આપને કંકણોના અથડવવાથી થતો ધ્વનિ અપ્રિય લાગવાથી, રાણીઓએ સૌભાગ્યના ચિહ્ન રૂપે માત્ર એકે કંકણ હાથમાં રાખીને બાકીનાં બધાં કંકણ ઉતારી નાખ્યાં છે.

આ ઘટનાથી રાજાના હૃદયનું પરિવર્તન થયું. નવો પ્રકાશ મળ્યો, રાજા આ ઘટનાથી પ્રતિબુદ્ધ થઈ ગયા. તે વિચારવા લાગ્યા કે 'જ્યાં અનેક છે, ત્યાં સંધર્ષ, દુઃખ, પીડા અને રાગાદિ દોષ છે, જ્યાં એક છે ત્યાં પૂર્ણ શાંતિ છે અર્થાત્ જ્યાં શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન અને ધન, પરિવાર રાજ્ય વગેરે પરભાવોની ભીડ છે, ત્યાં દુઃખ છે. જ્યાં કેવળ એકત્વભાવ છે, આત્મભાવ છે, ત્યાં દુઃખ નથી. જ્યાં સુધી હું મોહવશ સ્ત્રીઓ, ખજાનો, મહેલ, હાથી, અશ્વ આદિથી તેમજ રાજકીય ભોગોથી સંબંધ છું, ત્યાં સુધી હું દુઃખી છું. આ સર્વને છોડીને એકાકી બનનીશ ત્યારે જ સુખી થઈશ. 'આ રીતે રાજાના અંતરમાં વિવેક વડે વૈરાગ્ય જાગી ઊઠયો. તેણે સર્વ મોહ – મમત્વમૂલક સંબંધ સંગનો ત્યાગ કરીને એકાકી બની પ્રવર્જિત થવાનો દઢ સંકલ્પ કર્યો. તેણે વિચારણા કરી 'આ જ મારા દાહિજવરની શાંતિ માટે રામભાણ ઔપધ છે.' દીક્ષાગ્રહણ કરવાની ભાવનાથી નમિરાજાને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ. તેનો દાહિ જવર શાંત થઈ ગયો અને એક વિશેષ સ્વખન આવ્યું. સ્વખનમાં તે શેત ગજારૂઢ બની મેરુપર્વત ઉપર ચડી ગયા. કાર્તિકીપૂનમનો એ દિવસ હતો. સવારે જાગ્યા તો વિચાર કરવા લાગ્યા કે, મેં જે સ્વખન જોયું છે તે સારું ફળ આપનાર છે. વળી આવો પર્વત મેં કયાંક જોયો પણ છે. આ પ્રકારે વારંવાર વિચાર કરતાં તેને જાતિસ્મરણ શાન ઉત્પત્ત થયું. જેના પ્રભાવથી તેમણે પોતાના પૂર્વભવને જાણ્યો કે હું પૂર્વભવમાં દીક્ષા અંગીકાર કરીને શુદ્ધ સંયમ પાલનના કારણે ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ સહિત દેવલોકમાં ઉત્પત્ત થયો હતો, ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને અહીં ઉત્પત્ત થયો છું અને અત્યારે રાજા છું.' તેમણે વૈરાગ્યભાવે ભોગવિલાસને ત્યાગી દીધા તથા સર્વોત્કૃષ્ટ મુનિધર્મમાં દીક્ષા થવા તૈયાર થયા અને નગરની બહાર દીક્ષા ગ્રહણ કરવા નીકળ્યા.

પ્રથમ દેવલોકમાં ઈન્જને જ્ઞાત થયું કે નમિરાજા એકાએક મુનિ થઈ રહ્યો છે, તો તેઓની ત્યાગ ભાવના સ્થિર છે કે ક્ષણિક આવેશ છે ? તે જાણવા અને કસોટી કરવા ઈન્જ બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કરીને નમિરાજિ પાસે આવ્યા અને કહું – આપે ક્ષત્રિય ધર્મનું પાલન કરીને પણી જ મુનિધર્મની દીક્ષા લેવી જોઈએ. ઈન્જ મહારાજે વ્યવહારિક વાતોની છણાવટ કરી અને લોકજીવન સંબંધિત ૧૦ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કર્યા જેનું સમાધાન નમિરાજિ એ એકત્વભાવના અને આધ્યાત્મિક દાસ્તિએ કર્યું. સંક્ષેપમાં તે ૧૦ પ્રશ્નો આ પ્રમાણે છે –

૧. મિથિલાનગરીમાં બધે ય કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. આપ દયાળું છો, તેને શાંત કરી પણી દીક્ષાનો સ્વીકાર કરજો.

૨. વાયુપ્રેરિત આગથી રાજભવન તેમજ અંતઃપુર બળી રહ્યું છે, તેની ઉપેક્ષા કેમ કરો છો ?
૩. પહેલાં કિલ્લો, ગઢના દરવાજો, ખાઈઓ અને શસ્ત્રાસ્ત્ર વગેરેથી નગરને સુરક્ષિત કરીને પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરો.
૪. પોતાના માટે અને વંશજોના આશ્રય માટે પહેલાં પ્રાસાદ આદિ બનાવી પછી દીક્ષા લેજો.
૫. ચોરો, ડાકુઓ વગેરેનો નિગ્રહ કરી નગરમાં શાંતિ સ્થાપિત કરી પછી દીક્ષા લેજો.
૬. વિરોધી રાજાઓને પરાજિત કરી તેમજ વશીભૂત કરી પછી દીક્ષા લેજો.
૭. વિપુલ યજ્ઞ કરી, શ્રમણો, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી તથા દાન અને ભોગ વગેરે પ્રીતિકારક કાર્યો કર્યા પછી દીક્ષા લેજો.
૮. ઘોરાશ્રમરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અહીં રહીને પૌષ્ઠ્રવતાદિનું પાલન કરવું, એ ક્ષત્રિયોચિત ધર્મ છે.
૯. સોનું, રૂપ, મણિ, મોતીઓ, કાંસુ, વસ્ત્રો, વાહનો અને ભંડાર વગેરે વધારીને ત્યાર પછી નિરપેક્ષ અને નિરાકંક્ષ બની પ્રવ્રાજિત થજો.
૧૦. આશ્ર્ય છે કે તમે બુદ્ધિમાન છતાં મળેલા અદ્ભુત ભોગોને છોડી અને ભવિષ્યનાં સુખોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી રહ્યા છો, એ પશ્ચાત્તાપનો હેતુ ન બની જાય, તેનો વિચાર કરો.

રાજર્ષિ નમિએ દરેક પ્રશ્નોનો ઉત્તર આધ્યાત્મિક સ્તરે શ્રમણ સંસ્કૃતિને અનુલક્ષીને આપ્યા છે –

૧. સંપૂર્ણ જગતને આત્મવત્ત સમજનારા નમિ રાજર્ષિનો પ્રથમ પ્રશ્નો માર્મિક ઉત્તર વૃક્ષાશ્રયી પક્ષીઓના રૂપક દ્વારા આપ્યો છે. સૌ પોતાના સ્વાર્થવશ આકંદ કરી રહ્યા છે, હું તો વિશ્વનાં દરેક પ્રાણીઓનાં આકંદ શાંત કરવા દીક્ષિત થઈ રહ્યો છું અર્થાત્ વિશ્વમૈત્રી સાધવા જઈ રહ્યો છું.
૨. બીજા પ્રશ્નો ઉત્તર તેઓએ આત્મૈકત્વભાવની દાસ્તાવેજ આપ્યો છે કે મિથિલા કે કોઈ પણ વસ્તુ બળી રહી છે, તેનાથી મારા આત્માનું કંઈ જ બળતું નથી. હું એ સર્વ આસક્તિથી વિરક્ત બન્યો છું.
૩. મારે હવે બાહ્ય સુરક્ષાથી શું સંબંધ ? પોતાની આત્મરક્ષા અર્થે આધ્યાત્મિક શસ્ત્રાસ્ત્ર લઈ વિકારોના યુદ્ધનો સામનો કરી રહ્યો છું.
૪. જ્યાં અસ્થાયી નિવાસ છે, ત્યાં ઘર બનાવવાથી શું ? ઘર તો ત્યાં બનાવી શકાય જ્યાં સ્થાયી રહેવાનું હોય. હું તે જ કરી રહ્યો છું અર્થાત્ આ સંસારમાં અશાશ્વત ઘર બનાવવાની અપેક્ષાએ શાશ્વત સિદ્ધિ સ્થાનને જ ઘર બનાવવું મહત્વપૂર્ણ છે.
૫. સંસારમાં અપરાધીને ઓળખવા મુશ્કેલ છે, તેથી હું તો મારા આત્માના અપરાધોને જ દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ છું.

૬. આત્મગુણોમાં બાધક શત્રુઓથી સુરક્ષા માટે આત્મદમન કરી આત્મવિજ્યી બનવું, એ જ આત્માર્થી માટે શ્રેયસ્કર છે, બીજાનું દમન કરવું ઉચિત નથી અને તે સુખનું કારણ પણ નથી.
૭. સાવધ યજ્ઞ અને દાન, ભોગ વગેરેની અપેક્ષાએ સર્વવિરતિ સંયમ શ્રેષ્ઠ છે.
૮. જે અજ્ઞાની સાધક માસબમણના પારણો ડાખના અગ્રભાગ પર સમાય એટલો આહાર કરે, તો પણ સમયફ્રૂચારિત્ર ધર્મની સોણમી કળા સમાન પણ નથી માટે સર્વવિરતિ સંયમ, સમત્વ તેમજ રત્નત્રયની સાધના કરવી એ જ શ્રેષ્ઠ છે.
૯. સોના, ચાંદી વગેરે ધનના અસંખ્ય કેલાસ પર્વત થઈ જાય, તો પણ મનુષ્યની લાલસા પૂર્ણ થતી નથી. ઈચ્છા અનંત છે. તેની પૂર્તિ થવી અસંભવ છે, તેથી નિરાકાંક અને નિઃસ્પૃહ બનવું જ શ્રેષ્ઠ છે.
૧૦. સાંસારિક કામભોગ શાલ્યરૂપ છે, વિષધર સર્પ છે. કોધાદિ કષાયો આત્મગુણોનો ઘાત કરી મનુષ્યને દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે, મુમુક્ષુ નિર્ગ્રથ માટે ભોગ અને કષાયોનો ત્યાગ જ હિતકર છે.

નમિ રાજર્ષિના ઉત્તરો સાંભળી દેવેન્દ્ર અત્યંત પ્રભાવિત બની, પરમ શ્રદ્ધાભક્તિવશ સ્તુતિ, પ્રશંસા તેમજ વંદના કરી પોતાના સ્થાને પાછા ફર્યા. નમિ રાજર્ષિએ દીક્ષા અંગીકાર કરી સંયમનું પાલન કર્યું અને કર્મ ક્ષય કરી મોક્ષે ગયા.

• નવમું અદ્યયન •

નમિપ્રવજ્યા

નમિરાજર્ણિનો જન્મ અને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ :-

૧ ચિકુણ દેવલોગાઓ, ઉવવણ્ણો માણુસમ્મિ લોગમ્મિ ।
ઉવસંત-મોહણિજ્જો, સરહ પોરાળિયં જાઇં ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- ઉવસંત-મોહણિજ્જો - જેમનું દર્શનમોહનીય કર્મ ઉપશમ થયું છે એવા નમિરાજનો જીવ, દેવલોગાઓ = સાતમા દેવલોકથી, ચિકુણ = આવીને, ચ્યાવીને, માણુસમ્મિ લોગમ્મિ = મનુષ્યલોકમાં, ઉવવણ્ણો = ઉત્પન્ન થયો, પોરાળિયં = પહેલાના, જાઇં = જન્મને, સરહ = સ્મરણ દ્વારા યાદ કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- મહાશુક નામના દેવલોકમાંથી નીકળીને નમિરાજના જીવે મનુષ્યલોકમાં જન્મ લીધો. તેમનું મોહનીય કર્મ ઉપશાંત થવાથી તથા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું, જીતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું.

૨ જાઇં સરિતુ ભયવં, સયંસંબુદ્ધો અણુત્તરે ધમ્મે ।
પુત્તં ઠવિતુ રજ્જે, અભિણિક્ખમઝ ણમીરાયા ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- જાઇં = પૂર્વભવને, સરિતુ = યાદ કરીને, ભયવં = ભગવાન, ણમીરાયા = નમિરાજ, સયંસંબુદ્ધો = સ્વયમેવ બોધને પામ્યા, પુત્તં = પુત્રને, રજ્જે = રાજ્યગાદી પર, ઠવિતુ = સ્થાપિત કરીને, અણુત્તરે = સર્વશ્રેષ્ઠ, ધમ્મે = શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ સંમુખ થઈને, અભિણિક્ખમઝ = ગૃહસ્થાવાસ્થામાંથી નિષ્ઠમણ કર્યું અર્થાત્ ઘર અને નગરીથી બહાર નીકળ્યા.

ભાવાર્થ :- ભગવાન નમિ પૂર્વજન્મનું સ્મરણ કરીને સર્વોત્તમ એવા ચારિત્રધર્મમાં સ્વયં જાગૃત થયા, બોધ પામ્યા તથા રાજ્ય કારભાર પોતાના પુત્રને સૌંપીને તેમણે અભિનિષ્ઠમણ કર્યું, પ્રત્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે નીકળ્યા.

વિવેચન :-

સરહ પોરાળિયં જાઇં :- પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ. તેને જીતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે, જે મતિજ્ઞાનનો એક

ભેદ છે. તેના દ્વારા પૂર્વવર્તી સંખ્યાત જન્મો સુધીનું સ્મરણ થઈ શકે છે.

ઉવસંત મોહણિંજ્જો :- જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. તે જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પત્ત થાય છે. છતાં ઘણાં સૂત્રોમાં મોહનીય કર્મના ઉપશાંત થવાથી જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાનઉત્પત્ત થવાનો પાઠ આવે છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ તો મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી જ થાય છે પરંતુ તેની સાથે મોહનીય કર્મની ઉપશાંતિની પ્રમુખતાએ તેનું તે સ્મરણ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ થઈને ધર્મના બોધનું કારણ બને છે અને સંયમ ગ્રહણ કરવાની રૂચિ પ્રગટ થાય છે, તેથી સૂત્રમાં મોહનીય કર્મની ઉપશાંતિનું કથન છે.

ભ્યવં (ભગવં) :- ભગ શાબ્દના અનેક અર્થ છે, જેમ કે –

**ઐશ્વર્યસ્ય સમગ્રસ્ય રૂપસ્ય યશસઃ શ્રિયઃ
ધર્મસ્યાથ પ્રયત્નસ્ય, ષણાં ભગ ઇતીજ્ઞણા ॥**

સમગ્ર ઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, શ્રી, ધર્મ અને પ્રયત્ન, આ છ 'ભગ' કહેવાય છે. 'ભગ'થી જે સંપત્ત હોય તેને ભગવાન કહે છે. ભગવાનનો અર્થ છે— ઐશ્વર્યવાન કે ધર્મવાન....

નમિરાજર્ષિનું અભિનિષ્ઠમણ :-

૩ સે દેવલોગ-સરિસે, અંતેડર વરગાઓ વરે ભોએ ।
ભુંજિતુ ણમી રાયા, બુદ્ધો ભોગે પરિચ્ચયઇ ॥૩॥

શાલ્દાર્થ :- અંતેડર વરગાઓ = ઉત્તમ અંતઃપુરમાં રહીને, સે = તે, દેવલોગ-સરિસે = દેવલોક સરખા, વરે = શ્રેષ્ઠ, ભોએ = ભોગોને, ભુંજિતુ = ભોગવીને, ણમી રાયા = નમિરાજાએ, બુદ્ધો = પ્રબુદ્ધ થયા, બોધ પાભ્યા, ભોગે = ભોગો, પરિચ્ચયઇ = છોડી દીધો.

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિએ શ્રેષ્ઠ અંતઃપુરમાં રહીને દેવલોક સમાન ભોગો પ્રાપ્ત કરી, તેને ભોગવીને ત્યાર પછી પ્રબુદ્ધ થયા અને સમસ્ત ભોગોનો ત્યાગ કરી દીધો.

૪ મિહિલં સપુરજણવયં, બલમોરોહં ચ પરિયણં સવ્વં ।
ચિચ્ચા અભિણિકખંતો, એગંતમહિદ્ધિઓ ભયવં ॥૪॥

શાલ્દાર્થ :- સપુરજણવયં = નગરો અને જનપદોથી જોડાયેલા, મિહિલં = ભિથિલાનગરી, બલં = ચતુરંગિણી સેના, ઓરોહં = અંતઃપુર, પરિયણં = પરિજ્ઞન દાસ-દાસી વગેરે, ચિચ્ચા = છોડીને, ભયવં = ભગવાન નમિરાજ, અભિણિકખંતો = પ્રવર્જયા ધારણ કરવા માટે ધરેથી નીકળ્યા, એગંતં અહિદ્ધિઓ = નગરની બહાર એકાંતમાં પહોંચ્યા, એકત્વભાવમાં સ્થિત થયા.

ભાવાર્થ :- ભગવાન નમિરાજર્ષિ ભિથિલાનગરીને અને ગ્રામનગર યુક્ત સમગ્ર રાજ્યને, સેના,

અંતઃપુર તથા સમગ્ર સ્વજન પરિજ્ઞનોને છોડીને પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા માટે ઘરેથી નીકળ્યા અને નગરની બહાર એકાંતમાં પહોંચી ગયા.

૫   કોલાહલગ-ભૂયં આસી, મિહિલાએ પવ્વયંતમ્મિ ।
તદ્યા રાયરિસિમ્મિ, ણમિમ્મિ અભિણિક્ખમંતમ્મિ ॥૫॥

શાલ્દાર્થ :- તદ્યા = તે સમયે, રાયરિસિમ્મિ = રાજ્ઞિ, ણમિમ્મિ = નમિરાજા, અભિણિક્ખમંતમ્મિ = ગૃહસ્થાવસ્થામાંથી નીકળીને, પવ્વયંતમ્મિ = પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવાના સમયે, મિહિલાએ = મિથિલા નગરીમાં, કોલાહલગ ભૂયં = ચારે તરફ કોલાહલ, આસી = થવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- જે સમયે નમિરાજ્ઞિ નિષ્કમણ કરી (નગરી છોડી) દીક્ષા લઈ રહ્યા હતા, તે સમયે મિથિલા—નગરીની જનતામાં કોલાહલ મયી રહ્યો હતો.

વિવેચન :-

એગંતમહિદ્વિઓ :- (૧) મોક્ષની સાધનામાં ઉપસ્થિત થયા. (૨) મોક્ષના ઉપાયભૂત સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્યારિતની આરાધનામાં સ્થિર થયા. (૩) દ્રવ્યથી એકાંત નિર્જન ઉદ્ઘાન, સ્મશાનાદિ સ્થાન. (૪) ભાવથી એકાંત—હું એકલો છું, કોઈનો નથી, કોઈ મારું નથી, જે જે પદાર્થને મારા માની રહ્યો છું, તે મારા નથી; આવા એકત્વભાવમાં સ્થિત થવું.

અભિણિક્ખમંતમ્મિ :- અભિનિષ્કમણ કરવું અર્થાત્ દ્રવ્યથી દીક્ષા માટે ઘરેથી નીકળવું, ભાવથી ક્ષાય વગેરે મલિન ભાવોથી નિવૃત થવું.

ખાલણા રૂપમાં ઈન્જ્રના ૧૦ પ્રશ્ન.

(૧) મિથિલામાં કોલાહલનું કારણ :-

૬   અબભુદ્વિયં રાયરિસિં, પવ્વજ્જા ઠાણમુત્તમં ।
સક્કો માહણરૂવેણ, ઇમં વયણમબ્બવી ॥૬॥

શાલ્દાર્થ :- ઉત્તમં = ઉત્તમ, પવ્વજ્જાઠાણં = પ્રવ્રજ્યા સ્થાનમાં, અબભુદ્વિયં = સંયમ માટે ઉપસ્થિત થયેલા, રાયરિસિં = રાજ્ઞિને, માહણરૂવેણ = બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને, સક્કો = શકેન્દ્ર, ઇમં = આ રીતે, વયણં = વચન, અબ્બવી = કહ્યું.

ભાવાર્થ :- ઉત્તમ પ્રવ્રજ્યારૂપ સ્થાન અર્થાત્ સંયમ લેવા માટે તૈયાર થયેલા નમિરાજ્ઞિને બ્રાહ્મણના રૂપમાં આવેલા શકેન્દ્ર દેવરાજે આ પ્રમાણે પૂછ્યું?

૭   કિણુ ભો અજ્જ મિહિલાએ, કોલાહલગ-સંકુલા ।
          સુવ્વંતિ દારુણા સદ્ગા, પાસાએસુ ગિહેસુ ય ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ભો = હે નમિરાજર્ષિ, અજ્જ = આજ, મિહિલાએ = ભિથિલાનગરીના, પાસાએસુ = મહેલોમાં, ગિહેસુ = ઘરોમાં, કોલાહલગસંકુલા = કોલાહલથી વ્યાપ, દારુણાં = હદ્યને ચીરી નાખતાં ભયંકર વિલાપ, આકંદના, સદ્ગા = શબ્દો, કિણુ = કેમ, સુવ્વંતિ = સંભળાય છે ?

ભાવાર્થ :- હે રાજર્ષિ ! આજે ભિથિલાનગરી કોલાહલથી કેમ વ્યાપ છે ? તથા ઘર ઘર અને રાજમહેલમાં હદ્યને ચીરી નાખે એવા ભયંકર વિલાપ તેમજ આકંદના શબ્દો (અવાજો) શા માટે સંભળાય છે ?

૮   એયમદું ણિસામિત્તા હેડ કારણ ચોઇઓ ।
          તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી, એયં = પૂર્વોક્ત, અદું = અર્થ, પ્રશ્ન, ણિસામિત્તા = સાંભળીને, હેડ કારણ = પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી, ચોઇઓ = પ્રેરિત થઈ, ણમી રાયરિસી = નમિરાજર્ષિ, દેવિંદં = દેવેન્દ્રને, ઇણં = આ રીતે, અબ્બવી = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહું—

૯   મિહિલાએ ચેઝે વચ્છે, સીયચ્છાએ મણોરમે ।
          પત્ત-પુષ્ફ-ફલોવેએ, બહૂં બહુગુણે સયા ॥૯॥

૧૦   વાએણ હીરમાણમ્મિ, ચેઝ્યમ્મિ મણોરમે ।
          દુહિયા અસરણા અત્તા, એએ કંદંતિ ભો ખગા ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મિહિલાએ = ભિથિલા નગરી રૂપી, ચેઝે = ઉદ્યાનમાં, પત્તપુષ્ફફલોવેએ = પત્ર, પુષ્પ અને ફળોથી યુક્ત, સીયચ્છાએ = શીતળ છાયાવાળું, સયા = સદ્ગા, બહુગુણે = ઘણાં પક્ષી અને પ્રાણીઓને, વચ્છે = એક વૃક્ષ હતું, મણોરમે = ચિત્તને પ્રસંગ કરનારું, બહુગુણે = બહુ ઉપકારી, આશ્રય દેનારું, ભો = હે બ્રાહ્મણ, ચેઝ્યમ્મિ = વૃક્ષ, વાએણ = વાયુથી, હીરમાણમ્મિ = ઉખડવાથી તેના પર નિવાસ કરતાં, એએ = એ, ખગા = પક્ષીઓ, દુહિયા = દુઃખી, અસરણા = અશરણ અને, અત્તા = પીડિત થઈને, કંદંતિ = આકંદ કરી રહ્યા છે.

ભાવાર્થ :- ભિથિલાનગરી રૂપી ઉદ્યાનમાં એક સુંદર વૃક્ષ હતું; જે અતિ રમ્ય; પત્ર, પુષ્પ તથા ફળોથી યુક્ત અને સહુને શીતળ છાયા આપનારું તથા અનેક પક્ષીઓને આશ્રય દેનારું, બહુ ઉપકારી હતું

પ્રયંડ તોઝાનને કારણે તે સુંદર વૃક્ષ તૂટી પડવાથી હે બ્રાહ્મણ ! આશ્રય વિનાનાં દુઃખી, અશરણ અને

પીડિત આ પક્ષીઓ આકંદ કરી રહ્યા છે.

વિવેચન :-

સક્કો માહણરૂપ્વેણ :- નમિરાજર્ષિ રાજ્યમદ્ધિ ધોડીને ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરવા તત્પર બન્યા હતા. તે સમયે તેની ત્યાગવૃત્તિની પરીક્ષા કરવા માટે સ્વયં ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણના વેશમાં દીક્ષા સ્થળે આવ્યા અને તત્સંબંધી અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પાસાએસુ ગિહેસુ :- પ્રાસાદ અને ગૃહ. સાત કે તેથી વધારે માળવાળું મકાન પ્રાસાદ કે મહેલ કહેવાય છે, જ્યારે સાધારણ મકાનને ગૃહ કે ઘર કહે છે.

હેડકારણ ચોઇઝો :- (૧) સાધ્ય વિના જે ન હોય, તે હેતુ છે અને જે કાર્યથી અવ્યવહિત પૂર્વવતી હોય, તેને કારણ કહે છે. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ સંભવિત નથી. આ જ હેતુ અને કારણમાં અંતર છે. (૨) ઈન્દ્રે પૂછેલા પ્રશ્ન માં હેતુ આ રીતે છે – આપનું આ અભિનિષ્ઠમણ યોગ્ય નથી, કેમ કે તેનાથી આખી નગરીમાં આકંદ, વિલાપ તેમજ ભયંકર કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. જો આપ અભિનિષ્ઠમણ ન કરો તો આવો હંદ્ય વિદારક કોલાહલ ન થાય. આ હંદ્ય વિદારક કોલાહલનું કારણ આપનું અભિનિષ્ઠમણ છે. (૩) હેતુ અને કારણ બંને શબ્દ એક અપેક્ષાએ પર્યાયવાચક પણ છે. (૪) હેતુ – પ્રશ્ન પૂછવાના આશયને 'હેતુ' અને (૨) ઉત્તર મેળવવાની ભાવના 'કારણ' કહેવાય છે.

ચેઝે વચ્છે :- અહીં ચૈત્ય અને વૃક્ષ બે શબ્દ છે. તેમાં ચૈત્યનો પ્રાસંગિક અર્થ ઉદ્ઘાન અને શાંખિક અર્થ ચિત્તને આનંદકારક છે. વચ્છે એટલે વૃક્ષ.

બહૂણ બહુગુણે :- ઘણાં પશુ પક્ષી આદિને માટે વૃક્ષ બહુ ગુણકારક અને ઉપકારક હોય છે. (૧) વૃક્ષમાં રહેલાં ફળ, ફૂલ આદિની પ્રચુરતાના કારણે વૃક્ષ ગુણકારક થાય છે. (૨) ધાયા દેવાના કારણે આશ્રયદાતા હોવાથી ઉપકારક થાય છે.

અહીં નમિરાજર્ષિએ મિથિલા નગરીમાં રહેલા ઉદ્ઘાનથી રાજભવનને, મનોરમ વૃક્ષથી સ્વયંને તથા તે વૃક્ષ ઉપર આશ્રય મેળવનાર નગરજનોને પશુ પક્ષીઓથી ઉપમિત કર્યા છે. વૃક્ષના ઉખડી જવા પર જેમ પક્ષીગણ હંદ્યવિદારક આકંદ કરે છે, તેમ નગરજનો પોતાનો આશ્રય ધૂટી જવાથી આકંદ કરી રહ્યા છે.

નમિરાજર્ષિના ઉત્તરનું હાઈ :- આકંદ વગેરે ભયંકર શબ્દનું કારણ મારું અભિનિષ્ઠમણ નથી, માટે આ હેતુ અસિદ્ધ છે. વસ્તુતા: અભિનિષ્ઠમણ કે સંયમ કોઈના માટે પીડાકારક બનતું નથી કારણ કે તે છકાયના જીવોની રક્ષાનો હેતુ હોય છે.

(૨) મહેલ અને અંતઃપુરનો બળવાનો નિર્દેશ :-

૧૧ એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોઇઝો ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૧૧॥

શાલદાર્થ :- તઓ = નમિરાજ્ઞિના જવાબથી, એયં = પૂર્વોક્ત, અદૃં = અર્થ, ણિસામિત્તા = સાંભળીને, હેડ કારણ = પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી, ચોઇઓ = પ્રેરિત થઈને, દેવિંદો = દેવેન્દ્ર, ણમિં રાયરિસિં = નમિરાજ્ઞિને, ઇણં = આ પ્રમાણે, અબ્બવી = કહું.

ભાવાર્થ :- નમિરાજ્ઞિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજ્ઞિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૧૨ એસ અગ્ગી ય વાऊ ય, એયં ડજ્ઞાઇ મંદિરં ।
ભયવં અંતેઝરં તેણં, કીસ ણં ણાવપેક્ખહ ॥૧૨॥

શાલદાર્થ :- એસ = આ, અગ્ગી = અજિન, વાऊ = વાયુથી પ્રેરિત થયેલી, એયં = આપના આ, મંદિરં = ભવનને, ડજ્ઞાઇ = બાળી રહી છે, તેણં = તેથી, ભયવં = હે ભગવાન ! તમે તમારા, અંતેઝરં = અંતઃપુરની તરફ, કીસ = કેમ, ણાવપેક્ખહ = જોતા નથી.

ભાવાર્થ :- હે ભગવાન્ ! આ અજિન અને તેમાં મદ્દ કરનાર વાયુ, આ ભવનોને અને તમારા અંતઃપુરને બાળી રહ્યો છે. આપ તેના તરફ કેમ લક્ષ દેતા નથી ? અર્થાત્ આ અંતઃપુર આપનું છે, તેની રક્ષા કરવી, તે આપનું કર્તવ્ય છે.

૧૩ એયમદૃં ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિ રાયરિસી, દેવિંદ ઇણમબ્બવી ॥૧૩॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજ્ઞિએ આ પ્રમાણે કહું-

૧૪ સુહં વસામો જીવામો, જેસિં મો ણાન્થિ કિંચરણં ।
મિહિલાએ ડજ્ઞમાણીએ, ણ મે ડજ્ઞાઇ કિંચરણં ॥૧૪॥

શાલદાર્થ :- જેસિં = જેમાં, મો = ભારી, કિંચરણં = કોઈ વસ્તુ, ણાન્થિ = નથી, સુહં વસામો = હું સુખપૂર્વક રહું છું, જીવામો = સુખપૂર્વક જીવં છું, મિહિલાએ = મિથિલા નગરીના, ડજ્ઞમાણીએ = બળી જવાથી, મે = ભારું, કિંચરણં = કંઈ પણ, ણ ડજ્ઞાઇ = બળતું નથી.

ભાવાર્થ :- જે નગરીમાં ભારી કોઈ પણ વસ્તુ નથી, એવી મિથિલા નગરી બળી રહી છે, તો તેમાં ભારું કશું ય બળતું નથી. હું સુખપૂર્વક રહું છું, જીવં છું.

૧૫ ચત્ત-પુત્ત-કલત્તસ્સ, ણિવ્વાવારસ્સ ભિક્ખુણો ।
પિયં ણ વિજ્જાઇ કિંચિ, અપ્પિયં પિ ણ વિજ્જાઇ ॥૧૫॥

શાલોચના :- ચત્ત-પુત્ત-કલત્તસ્સ = પુત્ર અને સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરનાર, ણિવ્વાવારસ્સ = બધા જ પ્રકારની ચેષ્ટાથી નિવૃત્ત, વ્યાપારોથી નિવૃત્ત, ભિક્ખુણો = સાધુને માટે, ણ વિજ્જઇ = હોતું નથી, કિંચિ = કોઈ પણ, પિયં = પ્રિય, અપ્પિયં વિ = અને અપ્રિય પણ, ણ વિજ્જઇ = હોતું નથી.

ભાવાર્થ :- પુત્ર અને પત્ની વગેરે સંબંધોનો ત્યાગ કરી, તેમજ ગૃહ, ઘેતી અને વ્યાપારોથી મુક્ત થયેલા સાધુને કોઈ વસ્તુ પ્રિય હોતી નથી, તેમ કોઈ વસ્તુ અપ્રિય પણ હોતી નથી. તેને તો બધી વસ્તુઓ અને પરિસ્થિતિઓમાં ઉપેક્ષાભાવ અને સમભાવ રાખવાના હોય છે.

**૧૬ બહું ખુ મુણિણો ભદ્રં, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।
સવ્વાઓ વિપ્પમુક્કકસ્સ, એંતમણુપસ્સાઓ ॥ ૧૬ ॥**

શાલોચના :- સવ્વાઓ = બધાં જ પ્રકારના બાબ્દે અને આભ્યંતર બંધનોથી, પરિગ્રહોથી, વિપ્પમુક્કકસ્સ = મુક્ત થઈને, એંતમાં = હું એકલો છું, મારું કોઈ નથી આ રીતે એકત્વભાવનો, અણુપસ્સાઓ = વિચાર કરનારા તથા, ભિક્ખુણો = ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનારા, અણગારસ્સ = ગૃહત્યાગી, મુણિણો = સાધુને માટે, ખુ = નિશ્ચય જ, બહું = બહુ, ભદ્રં = કલ્યાણકારી છે.

ભાવાર્થ :- બાબ્દે અને આભ્યંતર સર્વ પ્રકારના સંયોગ કે પરિગ્રહોથી મુક્ત તેમજ 'હું એકલો જ છું' આમ એકત્વભાવમાં રહેનાર ગૃહત્યાગી ભિક્ષાળી મુનિને દરેક પરિસ્થિતિમાં બહુ જ આનંદ મંગળ હોય છે.

વિવેચના :-

બીજા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :— આ સંસારમાં આત્મા સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુ જેમ કે સ્ત્રી, પુત્ર, અંતઃપુર, મહેલ, શરીર, ધન વગેરે મારાં નથી. અહીં કોઈનું કોઈ છે નહીં. મારી જે વસ્તુ છે, તે આત્મા છે અને આત્માના શાનાદિ નિજગુણો છે. જે પોતાનું હોય તેની રક્ષા અભિન, જલાદિના ઉપદ્રવોથી કરવામાં આવે છે. ત્યાગી મહાત્માઓ માટે નગરી, અંતઃપુર, ભવન કે ખજાનો આદિ કોઈ પણ વસ્તુ પોતાની હોતી નથી.

કહું છે કે —

એકોऽહં ન મે કશિચત्, સ્વઃ પરો વાપિ વિદ્યતે ।
યદેકો જાયતે જંતુ, ગ્રીયતે ચૈક એવ હિ ॥
એગો મે સાસાઓ અપ્પા, ણાણદંસણસંજુઓ ।
સેસા મે બાહિરા ભાવા, સવ્વે સંજોગ લક્ખણા ॥

વસ્તુત : અભિનિષ્ઠમણ માટે આ સર્વ સંયોગજનિત બંધન ત્યાજ્ય છે. પરિગ્રહ, નગર વગેરે અનર્થનો હેતુ હોવાથી મોક્ષાભિલાષી દ્વારા ત્યાજ્ય છે.

પિય :- પ્રિય શબ્દ અહીં ઈષ્ટ અર્થમાં છે. એક વસ્તુને ઈષ્ટ કે પ્રિય અને બીજાને અનિષ્ટ કે અપ્રિય માનવાથી રાગદ્વૈષ થાય છે, જે હૃદાનું કારણ છે.

ભદ્ર :- ભદ્ર શબ્દ અહીં કલ્યાણ અને સુખ તથા આનંદ મંગલના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે.

(૩) નગરની રક્ષા :-

૧૭ એયમદું ણિસામિત્તા, હેત કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૧૭॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ખિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્ર પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ખિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૧૮ પાગારં કારઝ્તાણં, ગોપુરદ્વાલગાણિ ય ।
ઉસ્સૂલગ સયંગ્ઘીઓ, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ॥૧૮॥

શાલ્દાર્થ :- ખત્તિયા - હે ક્ષત્રિય !, પાગારં - કોટ, ગોપુરદ્વાલગાણિ - દરવાજા તથા અટારીઓ અર્થાત્ કોટ પર યુદ્ધ કરવા માટે બુર્જ, કંગરા, ઉસ્સૂલગ = કોટની ચારે બાજુ ખાઈ, સયંગ્ઘીઓ = સેંકડો શત્રુઓની વિનાશકારી તોપ વગેરે, કારઝ્તાણં = બનાવીને, તઓ = ત્યાર પણી, ગચ્છસિ = તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરજો.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! આ નગરના રક્ષણ માટે પહેલાં તમો ફરતો કિલ્લો, ગઢનો મુખ્ય દરવાજો, અઙ્ગાલિકાઓ અર્થાત્ કિલ્લા ઉપર યુદ્ધ કરવાના બુર્જ (જેથી કિલ્લામાં રહીને જ શત્રુ સેનાની સાથે યુદ્ધ કરી શકાય), ખાઈઓ અને સેંકડો સુભટોને હણી નાંખે તેવું યંત્ર - શતધી તોપ આદિ ગોઠવીને, પણી દીક્ષા લેજો.

૧૯ એયમદું ણિસામિત્તા, હેત કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિ રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥૧૯॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ખિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૨૦ સદ્ધં ણગરં કિચ્ચા, તવ સંવરમગળં ।
ખંતિ ણિડણપાગારં, તિગુત્તં દુપ્પથંસયં ॥૨૦॥

શાલ્દાર્થ :- સદ્ધં = શ્રદ્ધારૂપ, ણગરં = નગર, ખંતિ = ક્ષમા વગેરે દસ ધર્મરૂપ, ણિડણપાગારં = દશ કોટ, તવ સંવરં = તપ સંવરરૂપ, અગળં = આગળિયો, ભોગળ, કિચ્ચા = બનાવીને, દુપ્પથંસયં = કર્મરૂપ શત્રુઓથી દુર્જ્ય, તિગુત્તં = ત્રણ ગુમિઓથી સુરક્ષિત.

ભાવાર્થ :- મુનિએ શ્રદ્ધારૂપી નગર, ક્ષમારૂપી સુંદર ગઢ, તપ અને સંયમરૂપી આગળિયો અને ત્રણ ગુમિરૂપી દુર્જ્ય શતધી શસ્ત્ર વિશેષ બનાવેલા છે.

૨૧   ધણું પરકકમં કિચ્ચા, જીવં ચ ઈરિયં સયા ।
                ધિં ચ કેયણ કિચ્ચા, સચ્ચેણ પલિમંથએ ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સયા = સદા, પરકકમં = પરાક્રમરૂપી, ધણું = ધનુષ્ય, ઈરિયં = ઈર્યા સમિતિરૂપ, જીવં = ધનુષ્યની દોરી, કિચ્ચા = બનાવીને, ધિં = ધીરજને, કેયણ = કેતન અર્થાત્ ધનુષ્યના મધ્યભાગે પકડવાની લાકડાની મૂઠ, કિચ્ચા = કરીને, સચ્ચેણ = સત્ય દ્વારા, પલિમંથએ = બાંધવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- આત્મવીર્યના ઉલ્લાસરૂપ પરાક્રમનું ધનુષ્ય, ઈર્યાસમિતિ અને ઉપલક્ષણથી અન્યસમિતિઓ રૂપી દોરી અને ધીરજરૂપી મુઠ બનાવીને સત્યથી તેને બાંધ્યું છે.

૨૨   તવ-ણારાય-જુત્તેણ, ભિત્તુણં કમ્મકંચુયં ।
                મુણી વિગયસંગામો, ભવાઓ પરિમુચ્ચએ ॥૨૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તવ-ણારાય-જુત્તેણ = તપરૂપીબાણ યડાવીને, કમ્મકંચુયં = કર્મરૂપી કવચનું, ભિત્તુણં = ભેદન કરીને, મુણી = મુનિ, વિગયસંગામો = સંગ્રામથી નિવૃત થઈને, ભવાઓ = સંસારથી, પરિમુચ્ચએ = મુક્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- તપરૂપી બાણોથી યુક્ત પૂર્વોક્ત ધનુષ્યથી કર્મરૂપી કવચને ભેદીને અંતર યુદ્ધમાં જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે, એવા મુનિ બાખ્ય સંગ્રામથી દૂર થઈને અથવા કર્મ સંગ્રામથી મુક્ત થઈને ભવભ્રમણથી છૂટી જાય છે.

વિવેચન :-

ત્રીજા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને કહું કે આપ ક્ષત્રિય છો માટે નગરરક્ષારૂપ ક્ષત્રિય ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહું કે સાચો ક્ષત્રિય ષટ્કાય જીવની રક્ષા કરનાર તેમજ આત્મરક્ષા કરનાર હોય છે. આવો ક્ષત્રિય અર્થાત્ મુનિ કર્મરૂપી શત્રુઓને પરાજિત કરવા માટે આંતરિક યુદ્ધ કરે છે. આવા આંતરિક યુદ્ધમાં મુનિ શ્રદ્ધાનું નગર બનાવે છે, તેમજ તપ, સંવર, ક્ષમા, ત્રણ ગુમિ, પાંચ સમિતિ, ધૈર્ય, પરાક્રમ વગેરે વિવિધ સુરક્ષાના સાધનો દ્વારા આત્મરક્ષા કરી વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. મારે પણ એવા જ ક્ષત્રિય થવું છે માટે દ્રવ્ય યુદ્ધની અને તેનાં સાધનોના સંગ્રહની મારે કોઈ અપેક્ષા નથી.

સયાર્થી (શતધી) :- એક જ વખતમાં ૧૦૦ વ્યક્તિનો સંહાર કરનારું યંત્ર, તોપ જેવું શસ્ત્ર.

અગ્ગલાં (અર્ગલા) :- બાખ્ય અને આભ્યંતર તપ તેમ જ આશ્રવ નિરોધરૂપ સંવર ધર્મ મિથ્યાત્ત્વાદિ

દોષોના નિવારક હોવાથી આગળિયો કે ભોગળ છે.

ખંતિ ણિડણપાગારં :— ક્ષમા, ઉપલક્ષણથી માર્દવ, આર્જવ સહિત ક્ષમા. શ્રદ્ધારૂપ નગરને ધ્વસ્ત કરનાર અનંતાનુભંધી કષાયના અવરોધક એવા ક્ષમા આદિ ગુણોનો સમર્થ સુદૃઢ કોટ હોય છે.

(૪) વિવિધ પ્રાસાદ નિર્માણ :-

૨૩ એયમટું ણિસામિત્તા, હેત કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ખિના પૂર્વોક્ત ભાવવાઢી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિશાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ખિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

૨૪ પાસાએ કારઝ્તાણં, વદ્ધમાણ ગિહાણિ ય ।
વાલગ્ગ પોઇયાઓ ય, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ! ॥ ૨૪ ॥

શાલ્દાર્થ :- પાસાએ = મહેલ, વદ્ધમાણ ગિહાણિ = કુમથી આવેલા નાના મોટા ઘરો, વર્ધમાન ગૃહ, વાલગ્ગ પોઇયાઓ = જળકીડાને યોગ્ય તણાવની વચ્ચે બનેલો નાનકડો પ્રસાદ, કારઝ્તાણં = કરાવીને

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! પહેલા આપ પ્રાસાદ—રાજમહેલ, વર્ધમાન ગૃહ, જળકીડાનાં સ્થાનો બનાવીને, પછી પ્રત્રજ્યા ગ્રહણ કરજો.

૨૫ એયમટું ણિસામિત્તા, હેત કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિ રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ખિએ આ પ્રમાણે કહ્યું—

૨૬ સંસયં ખલુ સો કુણઇ, જો મગે કુણઇ ઘરં ।
જત્થેવ ગંતુમિચ્છેજ્જા, તત્થ કુવ્વેજ્જ સાસયં ॥ ૨૬ ॥

શાલ્દાર્થ :- જો = જે પુરુષ, સંસયં = સંશય, કુણઇ = કરે છે, ખલુ સો = તે પુરુષ, મગે = માર્ગમાં, ઘરં = ઘર, કુણઇ = બનાવે છે, જત્થેવ = જ્યાં, ગંતું = જવાની, ઇચ્છેજ્જા = ઈચ્છા હોય, તત્થ = ત્યાં જ, સાસયં = પોતાનું સ્થાયી ઘર, કુવ્વેજ્જ = બનાવવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- માર્ગ ચાલતાં જે ઘર કે પ્રાસાદ બાંધે છે, તે ખરેખર પોતાની સંશયજનક સ્થિતિ ઊભી કરે છે. ખરી રીતે જ્યાં પોતાને જવું છે, ત્યાં જ સ્થાયી ઘર બનાવવું જોઈએ.

વિવેચન :-

ચોથા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :— દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને કહું કે, તમારા વંશજો માટે તમારે પ્રાસાદ કે મહેલ વગેરે બનાવવા જોઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહું— જે વ્યક્તિને શંકા હોય કે, હું મારા લક્ષસ્થાન સુધી પહોંચી શકીશ કે નહીં, તે માર્ગમાં અર્થાત् સંસારમાં પોતાનું ઘર બનાવે છે. મને તો દઢ વિશ્વાસ છે કે હું લક્ષ્ય સ્થાને પહોંચી શકીશ અને ત્યાં પહોંચીને હું મારું શાશ્વત ઘર બનાવીશ. આમ મોક્ષ સ્થાન જ મારા માટે ગન્યસ્થાન છે.

વદ્ધમાળ ગિહાણિ :— વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલાં અનેક પ્રકારનાં ઘર. પંક્તિબદ્ધ એકબીજાથી ઊંચાં ઊંચાં ભવન

બાલગ પોઇયાઓ :— બાલગપોતિકા દેશી શબ્દ છે. તેનો અર્થ — તળાવની મધ્યમાં બનાવેલો નાનકડો મહેલ, ચંદ્રશાળા, બાલકીડાસ્થળ.

સાસયં :— (૧) સ્વાશ્રય — આત્માનો આશ્રય (૨) શાશ્વત — સ્થાયી ઘર.

(૫) ચોર આદિથી નગરની સુરક્ષા :-

૨૭ એયમટું ણિસામિત્તા, હેઠ કારણ ચોડિઓ ।
તઓ ણમિ રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૨૭॥

ભાવાર્થ :— નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્ર પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

૨૮ આમોસે લોમહારે ય, ગંઠિભેએ ય તક્કરે ।
ણગરસ્સ ખેમં કાઊણં, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ॥૨૮॥

શાલ્દાર્થ :— આમોસે = ધાડ પાડનાર, લોમહારે = સર્વસ્વ લૂંટનાર, ગંઠિભેએ = ગાંઠ કાપનાર, તક્કરે = ચોર વગેરેથી, ણગરસ્સ = નગરની, ખેમં = સુરક્ષા, કાઊણં = કરીને.

ભાવાર્થ :— હે ક્ષત્રિય ! તમે ચોર, લુંટારા, ડાઢુઓ, બહારવટિયાઓ વગેરેથી તમારા નગરને સુરક્ષિત કરીને પછી સંયમ સ્વીકાર કરજો.

૨૯ એયમટું ણિસામિત્તા, હેઠ કારણ ચોડિઓ ।
તઓ ણમિ રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥૨૯॥

ભાવાર્થ :— દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહું—

૩૦ અસિં તુ મણુસ્સેહિં, મિચ્છાદંડો પઠંજિઃ ।
અકારિણોત્થ બજ્જંતિ, મુચ્ચવિ કારઓ જણો ॥૩૦॥

શાલાર્થ :- અત્થ = આ લોકમાં, મણુસ્સેહિં = મનુષ્યોથી, અસિં = અનેકવાર, મિચ્છાદંડો = ખોટી સજા, કારણ વિના મળતી સજા, પઠંજિ = દેવાય જાય છે, અકારિણો = અપરાધ ન કરનાર નિર્દોષ વ્યક્તિને, બજ્જંતિ = બાંધે છે, તુ = અને, કારઓ = અપરાધ કરનાર, જણો = પુરુષને, મુચ્ચવિ = છોડી દેવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં લોકો સાથે અનેકવાર મિથ્યાદંડનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ નિરપરાધી જીવો પર અજ્ઞાન કે અહંકારવશ દંડ પ્રયોગ થાય છે. નિર્દોષ પકડાઈ જાય છે અને ગુનો કરનાર છૂટી જાય છે.

વિવેચન :-

પાંચમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને કહું – ચોર, ડાંકુ વગેરે આતંકકારી લોકોથી પહેલાં નગરની રક્ષા કરવી જોઈએ. નગરને સુરક્ષિત બનાવીને પછી તમારે દીક્ષા લેવી જોઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહું – હે વિપ્ર ! તમારું આ કથન એકાંતઃ ઉપાદેય નથી; કારણ કે ઘણીવાર સાચા અપરાધી જાણી શકતા નથી, એટલે તે ગુનેગાર હોવા છતાં બચી જાય છે, અને નિરપરાધીને ગુનેગાર સાબિત કરવામાં આવે છે, માટે આધ્યાત્મિક પુરુષોએ વિષય કષાયરૂપી આંતરિક ચોર વગેરેનો જ નિશ્ચાહ કરવો જોઈએ.

આમોસે :- લૂંટારા, રસ્તામાં લૂટી લેનારા, સર્વસ્વનું હરણ કરનારા.

લોમહારે :- (૧) જે પ્રાણીઓનાં રોમેરોમનો નાશ કરી દે છે અર્થાત્ અત્યંત નિર્દ્યતાથી, બીજાના પ્રાણ હરીને જે સર્વસ્વ લૂટી લે છે (૨) લોમ અર્થાત્ પ્રાણોનો ધાત કરનાર.

ગંઠિભેદ :- ગંઠિભેદક દ્રવ્યથી ગાંઠને કાતર વગેરે દ્વારા કુશળતાથી કાપનાર, અથવા સુવર્ણયોગિક કે નકલી સોનું બનાવી યુક્તિથી ઠગનારા અથવા આવી બીજી કોઈ યુક્તિ દ્વારા લોકોને દંડ દેનારા.

મિચ્છાદંડો પઠંજિ :- અજ્ઞાન, અહંકાર, સ્વાર્થ અને લોમાદિ કારણોથી મનુષ્ય મિથ્યાદંડનો પ્રયોગ કરે છે અર્થાત્ તે નિરપરાધીને દેશનિકાલ તથા શારીરિક યાતના વગેરે દંડ આપે છે.

(૫) રાજાઓને જીતવાની પ્રેરણ :-

૩૧ એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોડુઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૩૧॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્ર પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું –

૩૨ જે કેઇ પત્થિવા તુજ્જાં, ણાણમંતિ ણરાહિવા ।
વસે તે ઠાવઇત્તાણં, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ॥૩૨॥

શાલોચના :- ણરાહિવા = હે નરેન્દ્ર, જે = જે, કેઇ = કોઈ, પત્થિવા = હે રાજન, તુજ્જાં = તને, ણાણમંતિ = નમન કરતા નથી, તે = તેને, વસે = વશમાં, ઠાવઇત્તાણં = કરીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! હે નરાધિપતિ ! કેટલાક રાજાઓ કે જે આપને નમ્યા નથી અર્થાત् આજ્ઞામાં આવ્યા નથી, તેને વશ કરીને પછી પ્રવર્જયા ગ્રહણ કરજો.

૩૩ એયમટું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોઇઓ ॥
તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદ ઇણમબ્બવી ॥૩૩॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૩૪ જો સહસ્સં સહસ્સાણં, સંગામે દુજ્જએ જિણે ।
એં જિણેજ્જ અપ્પાણં, એસ સે પરમો જાઓ ॥૩૪॥

શાલોચના :- જો = જે પુરુષ, દુજ્જએ = દુર્જ્ય, સંગામે = સંગ્રામમાં, સહસ્સં સહસ્સાણં = દશ લાખ સુભટો પર, જિણે = વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, જીતી લે છે, એં = એક આત્મા, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, જિણેજ્જ = જીતે છે, એ બનેમાં, સે = એ મહાત્માનો, એસ = આ, જાઓ = વિજય જ, પરમો = શ્રેષ્ઠ વિજય છે.

ભાવાર્થ :- જે દુર્જ્ય એટલે ખૂનખાર સંગ્રામમાં દશ લાખ યોદ્ધાઓને એકલો જ જીતી લે છે. તેની અપેક્ષાએ વિષય કુધારોમાં પ્રવૃત્ત પોતાના આત્માને જીતી લેનાર કે વશ કરી લેનાર મોટો વિજેતા છે. અથવા આત્માને વશ કરી લેનારનો વિજય જ શ્રેષ્ઠ વિજય છે.

૩૫ અપ્પાણમેવ જુજ્જાહિ, કિં તે જુજ્જેણ બજ્જાઓ ।
અપ્પાણમેવમપ્પાણં, જિણિતા સુહમેહએ ॥૩૫॥

શાલોચના :- અપ્પાણમેવ = આત્માની સાથે જ, જુજ્જાહિ = યુદ્ધ કરવું જોઈએ, બજ્જાઓ = બહારનાં, જુજ્જેણ = યુદ્ધથી, તે = તને, કિં = શું લાભ છે, અપ્પાણમેવ = કેવળ પોતાના આત્મા દ્વારા, અપ્પાણં = આત્માને, જિણિતા = જીતવાથી, સુહં = સાચું સખ, એહએ = પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાના આત્મા સાથે જ યુદ્ધ કરો, બહારના રાજાઓ વગેરે સાથેના યુદ્ધથી શું વળવાનું છે ? કારણ કે વિષયકુધારોમાં પ્રવૃત્ત આત્માને શાનાત્મા દ્વારા જીતવાથી જ સાચાં કે શાશ્વત સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

૩૬

પંચિદિયાળિ કોહં, માણ માય તહેવ લોહં ચ ।
દુજ્જયં ચેવ અપ્પાણ, સવ્વં અપ્પે જિએ જિયં ॥૩૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પંચિદિયાળિ = પાંચ ઈન્દ્રિયો, કોહં = કોધ, માણ = માન, માય = માયા, તહેવ = આ રીતે, તેમજ, લોહં = લોભ, ચેવ = તથા, દુજ્જયં = દુર્જ્ય, અપ્પાણ = આત્મા, મન, સવ્વં = આ સર્વ, અપ્પે = પોતાના આત્માને, જિએ = જીતી લેવાથી, જિયં = સ્વતઃજીતાય જાય છે.

ભાવાર્થ :- પાંચ ઈન્દ્રિયો, કોધ, માન, માયા, અને લોભ તથા આત્મા (મન), આ બધાંને જીતવા દુષ્કર છે, છતાં એક પોતાના આત્માને જીતી લીધા પછી એ બધાંને જીતી શકાય છે.

વિવેચન :-

છ્ટા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ખિને કહું – તમે સામર્થ્યવાન નરાધિપતિ છો, માટે આપને નહીં નમનાર રાજાઓને નમાવીને, પોતાના જ વશમાં કરીને પછી જ તમારે દીક્ષા લેવી જાઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ખિએ કહું – બાબ્ય શત્રુઓને જીતવાથી શું લાભ ? કેમ કે તેમાં સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, પાંચ ઈન્દ્રિય, કોધાદિ કષાય અને દુર્જ્ય મન વગેરેથી યુક્ત આત્માને જીતવાથી સર્વને જીતી શકાય છે. આ વિજય જ શાશ્વત સુખનું કારણ છે. અતઃમુખ્ય આત્મા દ્વારા શાશ્વત સુખવિઘાતક કષાયાદિ યુક્ત આત્મા જ જીતવા યોગ્ય છે. આમ હું બાબ્ય શત્રુઓ પર વિજયની ઉપેક્ષા કરી આત્માને જીતવામાં જ પ્રવૃત્ત છું.

દુજ્જયં ચેવ અપ્પાણ :- (૧) જે અનેક પ્રકારનાં અધ્યવસાયોમાં સતત ગમન કરે છે, તે મન જ દુર્જ્ય છે, (૨) વિષય કષાયમાં પ્રવૃત્ત આત્મા જ દુર્જ્ય છે. આ આત્માને જીતી લેવાથી બધા જ બાબ્ય શત્રુઓ જીતાઈ જાય છે.

(૭) યજ્ઞાદિની પ્રેરણ :-

૩૭

એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોઇઝો ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૩૭॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ખિના પૂર્વોક્ત ભાવવાઢી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્ર પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિશાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ખિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું –

૩૮

જઇત્તા વિઉલે જણ્ણે, ભોઇત્તા સમણ માહણે ।
દચ્ચા ભોચ્ચા ય જિદ્વા ય, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ॥૩૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- વિઉલે = મોટા મોટા, જણ્ણે = મહાયશ, જઇત્તા = કરાવીને, સમણ માહણે = શ્રમણ અને પ્રાણણોને, ભોઇત્તા = ભોજન કરાવીને, દચ્ચા = દાન આપીને, ભોચ્ચા = સુખ ભોગવીને, જિદ્વા

= સ્વયં યજ્ઞ કરીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! તમે પહેલાં બ્રાહ્મણો દ્વારા મોટા યજ્ઞો કરાવીને, શ્રમણો અને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને, બ્રાહ્મણાદિને ગાયો, ભૂમિ, સુવર્ણ વગેરે પદાર્થોનું દાન આપીને, મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષય સુખોને ભોગવીને તથા સ્વયં યજ્ઞ કરીને પછી દીક્ષા અંગીકાર કરજો.

૩૯ એયમદું ણિસામિત્તા હેત કારણ ચોઇઓ ।
તતો ણમી રાયરિસી, દેવિંદ ઇણમબ્બવી ॥ ૩૯ ॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નભિરાજર્ખિએ આ પ્રમાણો કહ્યું-

૪૦ જો સહસ્સં સહસ્સાણં, માસે માસે ગવં દએ ।
તસ્સાવિ સંજમો સેઓ, અર્દિતસ્સ વિ કિંચણં ॥ ૪૦ ॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જો = જે પુલ્ષ્ય, માસે માસે = પ્રતિમાસ, ગવં = ગાયોનું, દએ = દાન કરે છે, તસ્સાવિ = તેની અપેક્ષાએ, કિંચણં = કાઈ, વિ = પણ, અર્દિતસ્સ = દાન ન કરનારનો, સંજમો = સંયમ, સેઓ = અધિક શ્રેષ્ઠ છે.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ એક એક મહિનામાં દશ લાખ ગાયોનું દાન આપે, તેના કરતાં કંઈ પણ દાન ન કરનારનો સંયમ અધિક શ્રેષ્ઠ છે, શ્રેયસ્કર છે, કલ્યાણકારક છે.

વિવેચન :-

સાતમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્ર નભિરાજર્ખિને કહ્યું – આપ જ્યાં સુધી યજ્ઞ કરો કે કરાવો નહીં, ગાય વગેરેનું દાન સ્વયં આપો નહીં તથા શ્રમણ, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવો નહીં અને સ્વયં શબ્દાદિ વિષયોનો ઉપભોગ કરો નહીં, ત્યાં સુધી તમારે દીક્ષા લેવી જોઈએ નહીં અર્થાત્ આ બધાં કર્તવ્યો પૂર્ણ કરીને પછી દીક્ષા અંગીકાર કરો.

રાજર્ખિ દ્વારા ઉત્તર :- બ્રાહ્મણવેણી ઈન્દ્રે રાજર્ખિ સમક્ષ બ્રાહ્મણ પરંપરામાં પ્રચલિત યજ્ઞ, બ્રાહ્મભોજન, દાન અને ભોગસેવન, આ ચારની પ્રેરણા આપી, જ્યારે રાજર્ખિએ માત્ર દાનનો જ ઉત્તર આપ્યો છે, બાકીના પ્રશ્નોના ઉત્તરો તેમાં જ સમાવિષ્ટ છે. પ્રતિમાસ દશ લાખ ગાયોનું દાન આપનારની અપેક્ષાએ કંઈ પણ દાન ન આપનાર વ્યક્તિત્વનું સંયમપાલન શ્રેયસ્કર છે. આ શાસ્ત્રવાક્યનો ભાવ એ છે કે યોગ્ય પાત્રને દાન દેવું, તે પુણ્યજનક છે, તો પણ તે દાન સંયમ સમાન શ્રેષ્ઠ નથી. તેની અપેક્ષાએ સંયમ શ્રેષ્ઠ છે. કેમ કે દાનથી તો મર્યાદિત પ્રાણીઓનું જ રક્ષણ થાય છે પરંતુ સંયમપાલનમાં સર્વસાવધ વિરતિ હોવાથી સમસ્ત પ્રાણીઓની રક્ષણ થાય છે. આ કથનથી દાનની પુણ્યજનકતા સિદ્ધ થાય છે, તીર્થકર પણ દીક્ષા લેતાં પહેલાં એક વર્ષ સુધી લગાતાર દાન આપે છે. તીર્થકરો દ્વારા અપાયેલું દાન મહાપુણ્યવર્ધક છે.

તો પણ તેની અપેક્ષાએ અકિંચન બની સંયમ પાલન કરવું અત્યંત શ્રેયસ્કર છે, આમ તીર્થકરોના દાનનું રહેસ્ય સિદ્ધ થાય છે.

યજ્ઞ વગેરે સાવદ્ય છે, કારણ કે તેમાં પશુવધ થાય છે, સ્થવર જીવોની પણ હિંસા થાય છે અને ભોગ પણ સાવદ્ય— પાપકારી જ છે. નમિરાજ્ઞિનો આશય એ છે કે દાન, યજાદ્ધિશી સંયમ શ્રેયસ્કર છે, આ રીતે દાનાદિ અનુષ્ઠાન કર્યા વિના જ મારા દ્વારા સંયમ ગ્રહણ કરવો ઉચિત છે.

(૮) ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મસાધના :-

૪૧ એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૪૧॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજ્ઞિના પૂર્વોક્ત ભાવવાલી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિશાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજ્ઞિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

૪૨ ઘોરાસમં ચિચ્ચાણં, અણં પત્થેસિ આસમં ।
ઝેવ પોસહ રઓ, ભવાહિ મણુયાહિવા ॥૪૨॥

શાલ્દાર્થ :- મણુયાહિવા = મનુષ્યોના અધિપતિ હે રાજન् ! તમે, ઘોરાસમં = ઘોર ગૃહસ્થાશ્રમનો, ચિચ્ચાણં = ત્યાગ કરી, અણં = બીજા, સંન્યાસ, આસમં = આશ્રમની, પત્થેસિ = ઈચ્છા કરી રહ્યા છો, ઝેવ = આપ અહીં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ, પોસહ રઓ = પૌષ્ટ વગેરે વ્રતોમાં રત, ભવાહિ = રહો.

ભાવાર્થ :- હે રાજન् ! આપ ઘોરાશ્રમ અર્થાત્ ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમને છોડીને બીજા સંન્યાસ આશ્રમને ધારણ કરવા ઈચ્છો છો; તે બરાબર નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ પૌષ્ટ વગેરે શાવકરતોનું પાલન કરતાં ધર્મ આરાધના કરો.

૪૩ એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોઇઓ ।
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥૪૩॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થયેલા નમિરાજ્ઞિએ આ પ્રમાણે કહ્યું—

૪૪ માસે માસે તુ જો બાલો, કુસગ્ગેણ તુ ભુંજએ ।
ણ સો સુઅક્ખાય ધ્યમસ્સ, કલં અગ્નઃ સોલસિં ॥૪૪॥

શાલ્દાર્થ :- જો = જે, બાલો = અજ્ઞાની પુરુષ, માસે માસે = પ્રતિમાસ, કુસગ્ગેણ તુ = કુશાગ્ર પરિમાણ, ભુંજએ = આહાર કરે છે, સો = તે પુરુષ, સુઅક્ખાય ધ્યમસ્સ = શાસ્ત્રોક્ત ચારિત્ર ધર્મ, સંયમની, સોલસિં કલં = સોળમી કલા, સોળમો ભાગ, ણ અગ્નઃ = સમાન ન થઈ શકે.

ભાવાર્થ :- જે અજ્ઞાની ઉગ્ર તપસ્વીઓ, માસ માસના ઉપવાસ તપ કરે છે અને પારણામાં સોયની અણી પર રહે એટલો જ ખોરાક લે છે, તેઓ સમ્યક્ક્રયારિત્ર રૂપ મુનિધર્મના સોળમા ભાગનું ફળ પણ પામી શકતા નથી અર્થાત્ તેનું તપ સમ્યક્ક્રયારિત્રની સોળમી કળા બરાબર પણ થઈ સકતું નથી.

વિવેચન :-

ઘોરાસમ :- ઘોરાશ્રમનો અર્થ અહીં ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યો છે. વેદિક દષ્ટિથી ગૃહસ્થાશ્રમને ઘોર અર્થાત્ કઠિન કહ્યો છે કારણકે (૧) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, (૨) વાનપ્રસ્થાશ્રમ (૩) સંન્યાસાશ્રમ, આ ત્રણે ય આશ્રમના પાલન અને રક્ષણાની જવાબદારી ગૃહસ્થાશ્રમી ઉપર જ રહે છે, તેમ જ પોતાનું ગૃહસ્થ જીવન ચલાવવાની અને નભાવવાની જવાબદારી પણ તેની જ છે. ખેતી, પશુપાલન, વાણિજ્ય, ન્યાય, સુરક્ષા વગેરે કર્તવ્યોથી ગૃહસ્થાશ્રમની સાધના અત્યંત કષ્ટ સાધ્ય છે જ્યારે બીજા આશ્રમમાં તો નથી અન્ય આશ્રમોની જવાબદારી, નથી સ્ત્રી પુત્રાદ્ધિનાં ભરણપોષણની ચિંતા કે નથી ખેતી, પશુપાલન, વાણિજ્ય, ન્યાય, સુરક્ષા વગેરેની જવાબદારી. આ દષ્ટિએ અન્ય આશ્રમ એટલા કષ્ટ સાધ્ય નથી, મહાભારતમાં દર્શાવ્યું છે કે જેમ દરેક જીવ માતાના આશ્રયે જીવે છે, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય લઈને જ દરેક જીવે છે. મનુસ્મૃતિમાં ગૃહસ્થાશ્રમને જ્યેષ્ઠાશ્રમ કહ્યો છે. ચૂર્ણિકારે પણ એ જ ભાવને વ્યક્ત કર્યો છે કે પ્રવ્રજ્યાપાલન કરવું સુખસાધ્ય છે, પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કરવું દુઃખસાધ્ય છે અર્થાત્ કઠિન છે.

આઠમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને કહ્યું – ધર્માર્થી પુરુષે ગૃહસ્થાશ્રમનું સેવન કરવું જોઈએ, કેમ કે તે ઘોર છે અર્થાત્ સંન્યાસની અપેક્ષાએ ગૃહસ્થાશ્રમ ઘોર છે, કારણ કે તેમાં ઘણી જવાબદારીઓ હોય છે.

નમિરાજર્ષિનો ઉત્તર :- ઘોર હોવા માત્રથી કોઈ કાર્ય શ્રેષ્ઠ કહી શકાય નહીં. બાલતપ કરનારા તપસ્વી પંચાણિતપ, કંટકશયા શયન વગેરે ઘોર તપ કરે છે, પરંતુ તે સર્વ સાવધ વિરતિરૂપ મુનિધર્મની તુલનામાં તેના સોળમા ભાગે પણ આવી શકતું નથી. સારાંશ એ છે કે ધર્માર્થી માટે ગૃહસ્થાશ્રમ ઘોર હોવા છતાં પણ સર્વોચ્ચ ધર્મ નથી, તેના માટે સર્વોચ્ચ ધર્મ તો સંયમ જ છે. તે માટે હું ગૃહસ્થાશ્રમને છોડી રહ્યો છું, તે ઉચિત જ છે.

સુઅક્ખાય ધર્મસ્સ :- (૧) તીર્થકરાદિ દ્વારા પ્રતિપાદિત સર્વસાવધવિરતિરૂપ સંયમ ધર્મ છે. તેને જ સર્વ સુંદર કહ્યો છે, સ્વાધ્યાત્મક = સમ્યક્ક્રયારિત્ર (૨) સર્વવિરતિ ચારિત્રરૂપ મુનિધર્મનું સમગ્રરૂપે આચરણ કરનાર સાધક સ્વાધ્યાત ધર્મવાન અર્થાત્ સર્વવિરતિ ચારિત્રવાન મુનિ હોય છે.

કુસગોણ તુ ભુંજએ :- બે રૂપ, બે અર્થ – (૧) જે ડાભના અગ્રભાગ પર રહી શકે તેટલા આહારનું સેવન કરે છે. (૨) ડાભના અગ્રભાગથી ખાય છે, આંગળી વગેરેથી નહીં. સારાંશ એ છે કે પહેલા અર્થમાં એકવાર ખાનારનું અને બીજા અર્થમાં અનેકવાર ખાનારનું કથન થાય છે. પહેલો અર્થ પ્રાસંગિક છે.

(૬) ભંડાર વૃદ્ધિની પ્રેરણા :-

૪૫ એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોડ્ઝાઓ ।
તાઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૪૫॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ખિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્ર પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ખિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૪૬ હિરણં સુવર્ણં મળિમુત્તં, કંસં દૂસં ચ વાહણં ।
કોસં વઙ્ગાવિત્તાણં, તાઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ॥૪૬॥

શાલ્લાર્થ :- હિરણં = ચાંદી, સુવર્ણં = સોનું, મળિમુત્તં = મણિ અને મોતી, કંસં = કંસાનાં વાસણો, દૂસં = વસ્ત્ર, વાહણં = હાથી, ધોડા, રથ વગેરે વાહન, કોસં = ભંડાર, વઙ્ગાવિત્તાણં (વઙ્ગાવિત્તાણં) = તેને વધારીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય પ્રવર ! પહેલા તમો ચાંદી, સોનું, મણિ, મોતીઓ, કંસાનાં પાત્રો, વસ્ત્રો, વાહનો અને ભંડારની વૃદ્ધિ કરીને પછી સંયમનો સ્વીકાર કરજો.

૪૭ એયમદું ણિસામિત્તા, હેડ કારણ ચોડ્ઝાઓ ।
તાઓ ણમિ રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥૪૭॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ખિએ આ પ્રમાણે કહ્યું

૪૮ સુવર્ણ-રુવસ્સ ઉ પબ્બયા ભવે, સિયા હુ કેલાસસમા અસંખ્યા।
ણરસ્સ લુદ્ધસ્સ ણ તેહિં કિંચિ, ઇચ્છા ઉ આગાસસમા અણંતિયા ॥૪૮॥

શાલ્લાર્થ :- સિયા = જો, કેલાસસમા = કેલાશ પર્વત સમાન, સુવર્ણ = સોના, રુવસ્સ = ચાંદીના, અસંખ્યા = અસંખ્ય, પબ્બયા = પર્વત, ભવે = થઈ જાય, ઉ = તો પણ, લુદ્ધસ્સ = લોભી, ણરસ્સ = મનુષ્ય, તેહિં = એટલા ધનથી પણ, ણ કિંચિ = કંઈ સંતોષ થતો નથી, હુ = નક્કી જ, ઇચ્છા = ઈચ્છા, આગાસસમા = આકાશ સમાન, અણંતિયા = અનંત છે.

ભાવાર્થ :- સોના અને ચાંદીના કેલાસ જેવા અસંખ્ય પર્વત થઈ જાય, તો પણ લોભી મનુષ્યને તેનાથી તૃપ્તિ થતી નથી કારણ કે મનુષ્યની ઈચ્છાઓ આકાશની જેમ અનંત છે.

૪૯ પુઢવી સાલી જવા ચેવ, હિરણં પસુભિસ્સહ ।
પડિપુણં ણાલમેગસ્સ, ઇઝ વિજ્જા તવં ચરે ॥૪૯॥

શાલાર્થ :- સાલી = ચોખા, જવા = જવ, ચેવ = અને, હિરણં = સોનું, પસુભિસ્સહ = પશુઓ વગેરેથી, પડિપુણં = પરિપૂર્ણ, પુઢવી = આ સમગ્ર પૃથ્વી, એગસ્સ = જો કોઈ એક વ્યક્તિને આપવામાં આવે તો પણ, ણાલં = પૂરી પડતી નથી, ઇઝ વિજ્જા = આ જાણીને, તવં = તપ સંયમનું, ચરે = આચરણ કરવું જાઈએ.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વી પરના તમામ પ્રદેશો, ચોખા, જવ આદિ પૃથ્વીમાં રહેલાં સર્વ ધાન્યો, સોનું તથા પશુઓ વગેરે સમગ્ર પદાર્થો એક મનુષ્યની ઈચ્છાપૂર્તિ માટે સમર્થ નથી. એમ જાણીને વિદ્વાન સાધક તપનું આચરણ કરે અર્થાત् સંયમ ગ્રહણ કરે અને ઈચ્છાઓનો નિશ્ચાહ કરે.

વિવેચન :-

નવમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહું – હમણાં તમે ધન, ધાન્ય વગેરે સંપત્તિથી રાજ્યને પૂર્ણ સમૃદ્ધ બનાવો, ઈચ્છાઓને શાંત કરો, પછી ધર્માનુષ્ઠાન કરવા માટે સંયમ ગ્રહણ કરો. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિને કહું – મનુષ્યની ઈચ્છાઓ આકાશની સમાન અનંત હોય છે. તેની કયારે ય પણ સમાનિ થતી નથી પરંતુ આત્મામાં સંતોષ કે ત્યાગ વેરાગ્ય ભાવ આવી જાય, તો જ તેની શાંતિ કે સમાનિ થઈ શકે છે. ઈચ્છાઓને પૂર્ણ કરવા જતાં લાખો કરોડો પર્વતો જેટલાં સોના ચાંદીના ઢગલા થઈ જાય, તો પણ લોભને સંતોષમાં પરિવર્તન કર્યા વિના તે ઈચ્છાઓ કયારે ય પણ પૂર્ણ થઈ શકતી નથી. મેં તપ સંયમના આચરણથી આત્મામાં સંતોષભાવને જાગૃત કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. ઈચ્છાઓની પૂર્તિ કરવાની જરૂર નથી.

હિરણં સુવર્ણં :- (૧) ચાંદી, સોનું. (૨) સુંદર વર્ણનું સોનું. (૩) હિરણનો અર્થ ઘડાયેલું સોનું અને સુવર્ણનો અર્થ વગર ઘડાયેલું સોનું. અહીં પ્રથમ અર્થ ઉપયુક્ત છે.

ઇઝ વિજ્જા :- તેના બે અર્થ છે – (૧) ઇતિ વિદિત્વા – એવું જાણીને, (૨) ઇતિ વિદ્વાન् – આ કારણે વિદ્વાન સાધક.

(૧૦) અપ્રાપ્તસુખની ચાહના :-

૫૦ એયમદું ણિસામિત્તા, હેત કારણ ચોડ્યાઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૫૦॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિશાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું –

૫૧ અચ્છેરાગ-મબ્બુદે, ભોએ ચયસિ પત્થિવા ।
અસંતે કામે પત્થેસિ, સંકપ્પેણ વિહમ્મસિ ॥૫૧॥

શાલાર્થ :- પત્થિવા = હે રાજન્! , અચ્છેરાગં = આશ્વર્ય છે કે તમો, અબ્બુદે = પ્રામ થયેલા આ,

ભોએ = ભોગોને, ચયસિ = છોડી રહ્યા છો અને, અસંતે = અવિદ્યમાન, અપ્રાપ્ત, કામે = કામભોગોની, સુખોની, પત્થેસિ = અભિલાષા કરો છે, સંક્ષેપેણ = સંકલ્પ વિકલ્પોથી તમે, વિહસ્મસિ = દુઃખી થઈ જશો.

ભાવાર્થ :- હે પૃથ્વીપતિ ! આશ્રય છે કે તમો પ્રત્યક્ષ મળેલાં સુખોનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થયા છો અને નહીં મળેલા એવા કામભોગોના સુખોની ઈચ્છા કરી રહ્યા છો પરંતુ અભિલાષાઓ પૂર્ણ નહીં થાય ત્યારે તમે વ્યર્થ સંકલ્પ વિકલ્પોથી દુઃખી થઈ જશો.

૫૨ એયમદું નિસામિત્તા, હેત કારણ ચોઇઓ ।
તાઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદ ઇણમબ્બવી ॥૫૨॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થયેલા નમિરાજર્ખિએ આ પ્રમાણે કહું—

૫૩ સલ્લં કામા વિસં કામા, કામા આસીવિસોવમા ।
કામે ય પત્થેમાણા વિ, અકામા જંતિ દુગગં ॥૫૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સલ્લં = શખ્યરૂપ છે, વિસં = વિષરૂપ છે, આસીવિસોવમા = આશીવિષ સર્પ સમાન છે, પત્થેમાણા = અભિલાષા કરનાર પુરુષ, અકામા = કામભોગનું સેવન ન કરતાં હોવા છતાં, દુગગં = દુર્ગતિ, જંતિ = પ્રામ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારના કામભોગો કાંટારૂપ છે. વિષય વાસના વિષ તુલ્ય છે અને આ કામભોગો આશીવિષ સર્પ જેવા છે. એવા કામભોગોની ઈચ્છા રાખનાર તેને પાખ્યા વિના જ અર્થાત્ કામભોગોનું સેવન કર્યા વિના જ દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે.

૫૪ અહે વયઙ્ કોહેણ, માણેણ અહમા ગર્ઝ ।
માયા ગઇપડિગ્ઘાઓ, લોહાઓ દુહાઓ ભયં ॥૫૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કોહેણ = કોધ કરવાથી જીવ, અહે = નરક ગતિમાં, વયઙ્ = જાય છે, માણેણ = માનથી, અહમા = નીચ, અધર્મ, ગર્ઝ = ગતિ પ્રામ થાય છે, માયા = માયાથી, ગઇપડિગ્ઘાઓ = શુભગતિનો નાશ થાય છે, લોહાઓ = લોભથી, દુહાઓ = આ લોક અને પરલોકનો, ભયં = ભય પ્રામ થાય છે, દુઃખ પ્રામ થાય છે.

ભાવાર્થ :- કોધથી જીવની અધોગતિ થાય છે, માનથી પણ અધમગતિ થાય છે, માયા સદગતિમાં બાધક છે અને લોભ વડે આ લોક અને પરલોક ભયરૂપ બને છે અર્થાત્ બને લોક દુઃખદાયી બને છે.

વિવેચન :-

દસમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિને કહું – પ્રગજ્યા ગ્રહણ કરવાની ભાવનાથી અનુમાન થાય છે કે આપ ભવિષ્યમાં ઉત્પત્ત દિવ્ય ભોગોની કે દિવ્ય સુખોને મેળવવાની આકંક્ષા રાખો છો. આમ ભવિષ્યની આકંક્ષાથી વર્તમાનમાં મળેલાં સુખોનો ત્યાગ કરવાનું તમારે માટે યોગ્ય નથી કારણ કે એ આકંક્ષાની પૂર્તિ ન થતાં તમારે પશ્ચાત્તાપ કે સંકલ્પ વિકલ્પો કરવા પડશે અને હુઃખી થવું પડશે, તમે ભવિષ્યનાં સુખો માટે પ્રાપ્ત થયેલા સુખોનો ત્યાગ ન કરો. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહું – મોક્ષાભિલાષી માટે વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન બંને પ્રકારના કામભોગો કાંટા, વિષ અને આશીવિષ (વિષધર) સર્પ જેવા છે. રાગદ્વેષનાં મૂળ છે, કૃષાયવર્ધક હોવાથી આ બંને પ્રકારના કામભોગોની અભિલાષા સાવધરૂપ છે માટે મોક્ષાભિલાષીને પ્રાપ્ત કે અપ્રાપ્ત બંને કામભોગોની અભિલાષા, સર્વથા ત્યાજ્ય છે. તે કોઈ પણ પૌદ્ગલિક સુખની કે સાંસારિક સુખની ચાહના કરતા નથી, માત્ર આત્માને સંસારથી મુક્ત કરવાની જ એક ભાવના મોક્ષાભિલાષી સંયમી સાધકને ગ્રહણકર્તાને હોય છે. હું પણ મોક્ષાભિલાષી છું, મોક્ષને માટે જ અર્થાત્ કર્મથી મુક્ત થવાને માટે જ સંયમ ગ્રહણ કરી રહ્યો છું, હું વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન કામભોગોની અભિલાષા કરતો નથી, તેથી સંકલ્પ વિકલ્પોનાં હુઃખોથી હું સદાય દૂર રહું છું. આવા ત્યાગ માર્ગમાં મારે કયારે ય પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહીં.

અબ્ધુદાએ ભોએ :- તેના ત્રણ રૂપ થાય છે – (૧) અદ્ભૂતકાન્ – આશ્રયરૂપ ભોગોને (૨) અભ્યુદ્યતાન્ ભોગોન્ – પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન ભોગોને (૩) અભ્યુદયે ભોગાન્ – વિપુલ ધન, વૈભવ, યૌવન, પ્રભુત્વ વગેરે અભ્યુદય (ઉત્ત્રતિકારક) હોવા છતાં. અહીં દ્વિતીય અર્થ પ્રાસંગિક છે.

સંક્ષેપ વિહમ્મસિ :- પ્રાપ્ત સુખોનો ત્યાગ કર્યા પછી અપ્રાપ્ત સુખની ઉપલબ્ધિ ન થાય તો તમારે પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે, સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા પડે; તેવી સ્થિતિમાં તમે હુઃખી થઈ જશો માટે પ્રાપ્ત સુખોને છોડવાં દીક નથી.

દેવેન્દ્ર દ્વારા ગુણકીર્તન :-

૫૫ અવડજ્જિઝઊણ માહણરૂવ, વિડવ્વિઊણ ઇંદત્તં ।
વંદ્દ અભિત્થુણંતો, ઇમાહિં મહુરાહિં વગુહિં ॥૫૫॥

શાલ્દાર્થ :- માહણરૂવ = બ્રાહ્મણનું રૂપ, અવડજ્જિઝઊણ = ત્યાગ કરીને, છોડીને, વિડવ્વિઊણ = વિકિયા દ્વારા, ઇંદત્તં = ઈન્દ્રનું રૂપ બનાવીને, ઇમાહિં = આ આગળ કહેવામાં આવેલા, મહુરાહિં = મધુર, વગુહિં = વચ્ચનોથી, અભિત્થુણંતો = નમિરાજર્ષિની સ્તુતિ કરતો, વંદ્દ = વંદના નમસ્કાર કરવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્ર આ લાંબા વાર્તાલાપ પછી બ્રાહ્મણરૂપ છોડીને વેક્ઝિયશક્તિથી પોતાનું અસલ ઈન્દ્રરૂપ ધારણ કરીને મધુર વાણીથી સ્તુતિ કરતાં હાથ જોડીને વંદન કરતાં નમિરાજર્ષિ સમક્ષ ઊભા રહ્યા

અને કહેવા લાગ્યા –

૫૬ અહો તે ણિજ્જિઓ કોહો, અહો માણો પરાજિઓ ।
અહો તે નિરક્ષિકયા માયા, અહો લોહો વસીકાઓ ॥૫૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહો = અરે ! આશ્ર્ય છે કે, તે = આપે, તમે, ણિજ્જિઓ = જીતી લીધો છે, પરાજિઓ = પરાજિત કર્યા છે, ણિરક્ષિકયા = દૂર કરી છે, નિષ્ઠિય બનાવી છે, વસીકાઓ = વશ કર્યા છે.

ભાવાર્થ :- અહો ! આશ્ર્ય છે, આનંદ છે કે આપે કોઇને જીત્યો છે. અહો ! આપે માનનો પરાજય કર્યો. અહો ! આપે માયાને નિષ્ઠિય બનાવી છે. અહો ! આપે લોભને સંપૂર્ણ વશ કરી લીધો છે.

૫૭ અહો તે અજ્જવં સાહુ, અહો તે સાહુ મદ્વવં ।
અહો તે ઉત્તમા ખંતી, અહો તે મુત્તિ ઉત્તમા ॥૫૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અજ્જવં = સરળતા, સરળ સ્વભાવ, સાહુ = શ્રેષ્ઠ છે, મદ્વવં = માર્દવતા, કોમળતા, નમ્રતા, નિરભિમાનપણું, ખંતી = ક્ષમા, મુત્તિ = નિર્લોભીપણું, ઉત્તમા = ઉત્તમ છે.

ભાવાર્થ :- અહો ! ઉત્તમ છે આપની સરળતા, અહો ! ઉત્તમ છે આપની કોમળતા, નમ્રતા, અહો ! અનુપમ છે આપની સહનશીલતા, ક્ષમા. અહો ! ઉત્તમ છે આપની નિર્લોભતા !

૫૮ ઇહં સિ ઉત્તમો ભંતે, પેચ્ચા હોહિસિ ઉત્તમો ।
લોગુત્તમુત્તમં ઠાણ, સિદ્ધિં ગચ્છસિ ણીરઓ ॥૫૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ભંતે = હે ભગવન् !, ઇહં = આ લોકમાં, સિ = છો અને, પેચ્ચા = પરલોકમાં, હોહિસિ = થશો, ણીરઓ = કર્મરજ રહિત થઈને, લોગુત્તમુત્તમં = લોકમાં ઉત્તમોત્તમ, સર્વોત્તમ, સિદ્ધિં = સિદ્ધિ, ઠાણ = સ્થાનમાં, ગચ્છસિ = જશો.

ભાવાર્થ :- હે ભગવાન ! આપ આ લોકમાં ઉત્તમ છો અને પરલોકમાં પણ ઉત્તમ થશો; કર્મરજથી રહિત થઈને આપ સર્વોત્તમ એવા સિદ્ધિના કે મુજિતના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરશો.

૫૯ એવં અભિત્થુણંતો, રાયરિસિ ઉત્તમાએ સદ્ગાએ ।
પયાહિણં કરેંતો, પુણો પુણો વંદિ સક્કો ॥૫૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- એવં = આ રીતે, સક્કો = ઈન્દ્ર, ઉત્તમાએ = ઉત્તમ, સદ્ગાએ = શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક, અભિત્થુણંતો = સ્તુતિ કરતાં, પયાહિણં = પ્રદક્ષિણા, કરેંતો = કરતાં, પુણો પુણો = વારંવાર, વંદિ = તેને વંદના નમસ્કાર કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે ઉત્તમ શ્રદ્ધાપૂર્વક નમિરાજર્ષિની સ્તુતિ અને પ્રદક્ષિણા કરતાં દેવેન્દ્ર શકે

વારંવાર વંદન કર્યા.

૬૦ તો વંદિકુણ પાએ, ચક્કાંકુસ લક્ખણે મુણિવરસ્સ ।
આગાસેણુપ્પિઓ, લલિય ચવલ કુંડલ તિરીડી ॥૬૦॥

શાન્દાર્થ :- તો = ત્યાર બાદ, લલિય ચવલ કુંડલ તિરીડી = સુંદર ચપળ કુંડળ તથા મુકુટ ધારણ કરનાર ઈન્દ્ર, મુણિવરસ્સ = મુણિવર નમિરાજર્ષિના, ચક્કાંકુસ લક્ખણે = યક અને અંકુશ ચિહ્નવાળા, પાએ = ચરણોમાં, વંદિકુણ = વંદન કરી, આગાસેણ = આકાશ માર્ગ દેવલોકમાં, ઉપ્પિઓ = ઉડી ગયા.

ભાવાર્થ :- ત્યાર બાદ ચક તથા અંકુશ ઈત્યાદિ લક્ષણોથી આંકિત થયેલા નામિ મુનિશરનાં ચરણોમાં વંદન કરીને રમ્ય, ચંચળ કુંડળ તથા મુકુટધારી ઈન્દ્ર મહારાજ આકાશમાર્ગ ચાલ્યા ગયા અર્થાત્ પોતાના દેવલોકમાં ગયા.

વિવેચન :-

ઈન્દ્ર દ્વારા નમિરાજર્ષિના કષાયવિજયની પ્રશંસામય સ્તુતિ :- (૧) ઈન્દ્ર નમિરાજર્ષિને ઉદ્ઘત શાસકોને પહેલા જીતી, પછી દીક્ષા લેવાનું કહ્યું, ત્યારે રાજર્ષિનું ચિત્ત જરા પણ ક્ષુબ્ધ કે વ્યાકુળ ન થયું. તેથી ઈન્દ્રને ઘ્યાલ આવી ગયો કે તેઓએ કોઈ ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. (૨) ઈન્દ્ર કહ્યું કે આપનું અંતઃપુર તથા રાજમહેલ બળી રહ્યા છે. શું મારા જીવતાં મારું અંતઃપુર અને રાજમહેલ વગેરે બળી જાશો ? શું હું તેની રક્ષા ન કરી શકું ? આ પ્રકારનો રાજર્ષિના મનમાં જરા પણ અહંકાર ઉત્પત્ત ન થયો. તેનાથી ઈન્દ્રને માનવિજયની પ્રતીતિ થઈ ગઈ. (૩) ઈન્દ્ર જ્યારે રાજર્ષિને ચોર લૂંટારા વગેરે ઉપદ્રવોનો નિગ્રહ કરવાનું કહ્યું, ત્યારે તેઓએ નિષ્કપટ બની સરળતાપૂર્વક સ્થિતિ પ્રસ્તુત કરી. આથી ઈન્દ્રને તે માયાવિજેતા પ્રતીત થયા. (૪) જ્યારે ઈન્દ્ર એમ કહ્યું કે સોનું, ચાંદી વગેરે વૃદ્ધિ કરી આકાંક્ષાઓને તૃમ-શાંત કરી પછી દીક્ષા લો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે આકાંક્ષાઓ અનંત, અસીમ છે. તેની તૃપ્તિ ક્યારે ય થઈ શકતી નથી. હું તપ સંયમનાં આચરણથી નિરાકાંક્ષ થઈને મારી ઈચ્છાઓને શાંત કરવા જઈ રહ્યો છું. આમ ઈન્દ્રને લોભ વિજયની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થઈ.

ચારે ય ગુણોની ઉત્કૃષ્ટરૂપમાં અવસ્થિતિની પ્રશંસા :- માયા કષાયના અભાવમાં સરળતા, માન કષાયના અભાવમાં મૂઢુતા, કોઈ કષાયના અભાવમાં ક્ષમા અને લોભ કષાયના અભાવમાં તેને નિર્લોભતા ની પ્રાપ્તિ થઈ. આ ચારે ય ગુણોને રાજર્ષિમાં ઉત્કૃષ્ટ રૂપે જોઈને ઈન્દ્ર અહોભાવપૂર્વક અભિવંદન કર્યા અને ખૂબ જ આશ્ર્ય પ્રગટ કર્યું કે રાજવંશમાં ઉત્પત્ત થવા છિતાં આપે કષાયોને જીતી લીધા છે. આ રીતે દેવેન્દ્ર નમિરાજર્ષિની સાધુતાની પ્રશંસા કરતાં આલોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ બની સર્વોત્તમ સિદ્ધિ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની ભવિષ્યવાણી કરીને આશીર્વયન કહ્યાં. અંતે પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે તેમના ચરણોમાં વારંવાર વંદના કરી.

તિરીડી (કિરીટી) :- સામાન્ય રીતે કિરીટ અને મુકુટ બંને પર્યાયવાચી શબ્દ માનવામાં આવે છે.

બૃહદ્વત્તિમાં તિરીટીનો અર્થ મુકુટવાન જ કર્યો છે, પરંતુ સૂત્રકૃતાંગ ચૂણીમાં – જેને ત્રણ શિખર હોય, તેને 'મુકુટ' અને જેને ચોરાશી શિખર હોય તેને 'તિરીટ' કે કિરીટ કહ્યા છે. જેના મસ્તક ઉપર કિરીટ હોય તેને કિરીટી કહે છે.

નમિરાજર્ષિની આરાધનાથી પ્રેરણા :-

૬૧ ણમી ણમેઝ અપ્પાણ, સક્ખં સક્ન્કેણ ચોઇઓ ।
ચિચ્ચા ગેહં ચ વેદેહી, સામણે પજ્જુવટ્ટિઓ ॥૬૧॥

શાલાર્થ :- ગેહં = ઘરભાર, કુટુંબ અને રાજ્ય વગેરે, ચિચ્ચા = છોડીને, સામણે પજ્જુવટ્ટિઓ = સંયમ માટે ઉપસ્થિત, વેદેહી = વિદેહ દેશની રાજધાની, ણમી = નમિરાજર્ષિ, સક્ખં = સાક્ષાત્, સક્ન્કેણ = શકેન્દ્રથી, ચોઇઓ = પરીક્ષા વડે પ્રેરિત થઈને, અપ્પાણ = પોતાના આત્માને, ણમેઝ = સંયમમાં નિમણ કર્યો, સમર્પણ કર્યો.

ભાવાર્થ :- નમિમુનિએ આત્મભાવના વડે પોતાના આત્માને વિનમ્ર બનાવ્યો. સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર દ્વારા સંસાર રૂચિની પ્રેરણા મળવા છતાં વેરાણ્યભાવમાં અડગ રહી રાજભવન અને વિદેહદેશની રાજધાની મિથિલાનગરીનો ત્યાગ કરી શ્રામણ્યધર્મની આરાધનામાં તહ્લીન બન્યા.

૬૨ એવં કરેંતિ સંબુદ્ધા, પંડિયા પવિયક્ખણા ।
વિણિયદૃંતિ ભોગેસુ, જહા સે નમી રાયરિસી ॥૬૨॥

-તિ બેમિ ॥

શાલાર્થ :- સંબુદ્ધા = તત્ત્વને જાણનાર, બોધપ્રામ, પવિયક્ખણા = વિચિક્ષણ, પંડિયા = પંડિત પુરુષ, એવં = નમિરાજર્ષિ સમાન, કરેંતિ = સંયમ પાળવામાં નિશ્ચલ રહેછે, ભોગેસુ = કામભોગોથી, વિણિયદૃંતિ = નિવૃત્ત થાય છે, જહા = જેમ, ણમી રાયરિસી = નમિરાજર્ષિ ભોગ વિલાસથી નિવૃત્ત થયા હતા.

ભાવાર્થ :- બોધપ્રામ પંડિત અને વિચિક્ષણ પુરુષ નમિરાજર્ષિની જેમ ધર્મમાં દઢ બની કામભોગોથી નિવૃત્ત થાય છે.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ણમેઝ અપ્પાણ :- આત્માને સ્વતત્ત્વ ભાવનાથી વિનમ્ર કર્યો, નમિએ આત્માને નમાવ્યો અર્થાત્ સંયમ પ્રત્યે સમર્પિત કર્યો, જુકાવી દીધો.

વેદેહી :- વિદેહ દેશની રાજધાની ભિથિલાને વૈદેહી કહેવાય છે અને વિદેહ દેશમાં ઉત્પત્ત થનારી કન્યાને પણ વૈદેહી કહે છે.

સંબુદ્ધા :- ભિથ્યાત્વનો નાશ થવાથી જેણે જીવાદિ તત્ત્વોને જાણી લીધાં છે, ધર્મને સમજી ગયા છે.

પંડિયા :- જેણે શાસ્ત્રોના અર્થને સુનિર્ણિત કરી દીધા છે.

પવિયક્ખણા :- અત્યંત અભ્યાસી હોવાથી શ્રમણકિયામાં પ્રવીણ છે, દક્ષ છે.

ઉપસંહાર :- સાધક સંસારને પ્રિય અને અપ્રિય એમ બે વિભાગમાં વિભાજિત કરતા નથી પરંતુ તેઓ સાંસારિક સુખોનો, આસક્તિનો તથા કષાયોનો ત્યાગ કરવામાં જ આનંદ અનુભવે છે. વૈરાગ્ય રસથી ભરેલા આ અધ્યયનનાં ચિંતન મનનથી સાધકે સદા વૈરાગ્યભાવમાં લીન રહેવું જોઈએ.

દરશકું અધ્યયન

દરશકું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'દુમપત્રક' છે. આ નામ પ્રથમ ગાથાના આધ્યપદના આધારે રાખવામાં આવ્યું છે. આગમશાસ્ત્રો મુખ્યત્વે ગૌતમની જિજ્ઞાસાઓ અને ભગવાન મહાવીરના સમાધાનથી સંબંધિત છે. ગૌતમસ્વામીએ પ્રાય: સર્વ મુમુક્ષુઓને લક્ષમાં રાખીને પ્રશ્ન કર્યા હોય અને ભગવાને દરેક સાધકને લક્ષમાં રાખીને ઉત્તર આપ્યા હોય તેવું પ્રતીત થાય છે. અહીં સંબોધન કેવળ ગૌતમને છે પરંતુ ઉદ્ભોધન દરેક સાધકને માટે છે. આ અધ્યયનની પ્રત્યેક ગાથાઓનાં આંતિમ ચરણમાં ગૌતમસ્વામીના નામથી પ્રમાણ ત્યાગનો ઉપદેશ છે.

આ અધ્યયનમાં જીવનની અસ્થિરતા, નશીરતા, મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા, અન્ય ઉપલબ્ધઓની દુષ્કરતા, શરીર તથા પંચેન્દ્રિય બળની કીણતાનો ઉપદેશ છે. ત્યારપણી સ્નેહત્યાગની, પરિત્યક્ત ધન, સ્વજનાદિના પુનઃ અસ્વીકારની, વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થયેલા ન્યાયપૂર્ણ માર્ગ ઉપર દઢ નિશ્ચયપૂર્વક ચાલવાની પ્રેરણા છે. તે ઉપરાંત વિષમમાર્ગ ચાલવાથી પશ્ચાત્તાપ થવાની ચેતવણી તથા મહાસાગરના કિનારે જ ન રોકાતાં શીંઘ પાર પહોંચ્યી જવાનો બોધ છે. તે ઉપરાંત સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ માટેનું આશ્વાસન અને પ્રબુદ્ધ, ઉપશાંત, સંયમ, વિરત તેમજ અપ્રમત્ત બની વિચરણ કરવાની પ્રેરણા છે. જે દરેક મોક્ષાર્થી સાધકને સ્વાધ્યાય સાથે ચિંતન મનન કરવા યોગ્ય છે.

સમગ્ર અધ્યયનમાં પ્રમાદથી વિરક્ત બની અપ્રમાદના રાજમાર્ગ ચાલવાનો ઉલ્લેખ છે. પ્રમાદ જ રોગ છે, પ્રમાદ જ હુંખ છે. તેને દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો, તે જ અમૃત છે, તે જ સુખ છે. આમ આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં દુમપત્રના દષ્ટાંતે ઉદ્ભોધન છે અને અંતે બધી શિક્ષાઓને જીવનમાં ધારણ કરનાર ગૌતમ ગણધરની સિદ્ધ ગતિ થવાનો શુભ સંદેશ છે. તેમાં અંતર્મનને જાગૃત કરવાનો બોધ ભરેલો છે.

● દર્શામું અદ્યયન ●

દુમપત્રક

જીવનની ક્ષણભંગુરતા અને પ્રમાદત્વાગ :-

૧ દુમપત્તએ પંડુયએ જહા, ણિવડિ રાઇગણાણ અચ્ચએ ।
એવં મણુયાણ જીવિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જે રીતે, રાઇગણાણ = રાત્રિ અને દિવસોનાં, અચ્ચએ = વીતી જવા પર,
દુમપત્તએ = વૃક્ષના પાંડાં, પંડુયએ = પીળાં થઈને, ણિવડિ = નીચે પડી જાય છે, એવં = આ રીતે,
મણુયાણ = મનુષ્યોનું, જીવિયં = જીવન, ગોયમ = હે ગૌતમ !, સમયં = સમયમાત્ર પણ, મા
પમાયએ = પ્રમાદ, આણસ કરીશ નહીં.

ભાવાર્થ :- જેમ રાત દિવસનો કાળ વ્યતીત થતાં જાણાં પીળાં થઈ ગયેલા પાંડાં સૂકાઈને ખરી પડે
છે તેમ મનુષ્ય જીવન પણ પડવાનું છે અર્થાત્ આયુષ્ય સમાત થઈ જવાનું છે, માટે હે ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો
પણ પ્રમાદ કરવો નહિં.

૨ કુસગે જહ ઓસબિંદુએ, થોવં ચિદ્ગિ લંબમાણએ ।
એવં મણુયાણ જીવિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહ = જે રીતે, કુસગે = ડાભના કે ઘાસના અગ્રભાગ પર, લંબમાણએ = લટકતાં
અને વાયુથી ઝુલતાં, ઓસબિંદુએ = ઝાકળનાં બિંદુઓ, થોવં = થોડા સમય સુધી, ચિદ્ગિ = સ્થિર રહે
છે અને પછી નીચે પડી જાય છે.

ભાવાર્થ :- ડાભના અગ્રભાગ પર અવલંબીને રહેલું ઝાકળબિંદુ જેમ થોડી વાર જ રહી શકે છે તેમ
મનુષ્ય જીવન પણ ક્ષણભંગુર છે, તેથી હે ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિં.

૩ ઇહ ઇત્તરિયમ્મ આડએ, જીવિયએ બહુપચ્ચવાયએ ।
વિહુણાહિ રયં પુરેકડં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇહ = આ રીતે, ઇત્તરિયમ્મ = થોડા સમયના, આડએ = આયુષ્યવાળા અને તેમાં પણ,
બહુપચ્ચવાયએ = અનેક વિધનવાળા, જીવિયએ = જીવનમાં, પુરેકડં = પૂર્વકૃત, રયં = કર્મરજને,

વિહુણાહિ = આત્માથી દૂર કરો.

ભાવાર્થ :- આ અલ્પકાલીન આયુષ્યમાં પણ જીવન અનેક વિધનોથી યુક્ત છે માટે પૂર્વબદ્ધ કર્મરજને આત્માથી દૂર કરો અર્થાત્ તેનો ક્ષય કરો. આમ કરવામાં હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ગાથામાં મનુષ્યજીવનની અસ્થિરતા બે ઉપમાઓથી સૂચિત કરી છે, (૧) વૃક્ષના પીળા પાંડાંથી. (૨) કુશાગ્ર ઝાકળ બિંદુથી. પ્રથમ ગાથામાં જીવનની અસ્થિરતાને પાકેલાં પીળાં થયેલાં પાંડાં સાથે સરખાવવામાં આવી છે.

જેમ પાકી ગયેલાં પાંડાં એક દિવસ વૃક્ષ ઉપરથી ખરી જાય છે તેમ મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે. છદ્ધસ્થજીવોને ઘ્યાલ આવતો નથી કે આયુષ્ય કયારે પૂર્ણ થઈ જવાનું છે, માટે એક ક્ષાણ પણ પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં.

દ્વિતીય ગાથામાં ડાભના અગ્રભાગ ઉપર રહેલા ઝાકળબિંદુની ક્ષણિકતા સાથે મનુષ્ય જીવનની અસ્થિરતાની તુલના કરી છે.

રાઇગણાણ (રાત્રિગણના) :- દિવસ વિના રાત્રિ થતી નથી, તેથી રાઇગણાણ શબ્દથી રાત્રિ અને દિવસ બનેનું ગ્રહણ થાય છે.

ઇઝ ઇત્તરિયમ્મિ આડએ :- આયુષ્ય બે પ્રકારનાં છે – (૧) નિરૂપક્રમ – વર્ચ્યે ન તૂટનારું, સમયે જ પૂર્ણ થનારું. આ નિરૂપક્રમ આયુષ્ય ભલે વર્ચ્યે ન તૂટે તો પણ તે આયુષ્ય અલ્પ સમયનું પણ હોય છે. (૨) સોપક્રમ – વિષ આદિ પ્રયોગથી વર્ચ્યે તૂટનારું આયુષ્ય. આ બંને પ્રકારનાં સ્વલ્પકાલીન આયુષ્ય પણ રોગ, શોક, જળ, વિષ, અર્જિન વગેરે અનેક સંકટો કે વિધનોથી યુક્ત હોય છે. આ જીણીને મળેલા મનુષ્ય જીવનથી ધર્મરાધના દ્વારા કર્મ ક્ષય કરવામાં પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં.

મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા :-

૪ દુલ્લહે ખલુ માણુસે ભવે, ચિરકાલેણ વિ સવ્વપાળિણं ।
ગાઢા ય વિવાગ કમ્મુણો, સમય ગોયમ મા પમાયએ ॥૪॥

શાલ્દાર્થ :- ચિર કાલેણ વિ = સુદીર્ઘ કાળમાં પણ, સવ્વપાળિણ = બધાં પ્રાણીઓને માટે, માણુસે = મનુષ્યનો, ભવે = ભવ, ખલુ = ચોક્કસપણે, દુલ્લહે = દુર્લભ છે, કમ્મુણો = કર્મોનાં, વિવાગ = વિપાક, ગાઢા ય = અત્યંત ગાઢ હોય છે.

ભાવાર્થ :- કર્મોના ગાઢ ઉદ્યને લીધે તમામ પ્રાણીઓને ચિરકાળ સુધી મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થવી, અતિ દુર્લભ છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૫ પુઢવીકાય-મહગાઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પુઢવીકાય = પૃથ્વીકાયમાં, અહગાઓ = ગયેલો, ઉત્પન્ન થયેલો, જીવો = જીવ, ઉક્કોસં = વધારેમાં વધારે, અધિકતમ, સંવસે = ત્યાં વસે, ઉ = તો, સંખાઈયં = સંખ્યાતીત, અસંખ્ય, કાલં = કાળ સુધી.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ, તેમાં ને તેમાં જન્મ- મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! મનુષ્ય દેહમાં ધર્મારાધન કરવામાં સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ.

૬ આઉક્કાય-મહગાઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- આઉક્કાય = અખ્યાતમાં.

ભાવાર્થ :- અખ્યાતમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ, તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! મનુષ્ય જીવનમાં ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૭ તેઉક્કાય-મહગાઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તેઉક્કાય = તેઉક્કાયમાં

ભાવાર્થ :- અજિનકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ પસાર કરે છે તેથી ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૮ વાઉક્કાય-મહગાઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- વાઉક્કાય = વાયુક્કાયમાં.

ભાવાર્થ :- વાયુક્કાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૯ વણસ્પસ્સિકાય-મહગાઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।
કાલમણંત દુરંતયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- વણસ્પસ્સિકાય = વનસ્પતિકાયમાં, દુરંતયં = દુઃખથી અંત થનાર, અણંતં = અનંત.

ભાવાર્થ :- વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ, અનંતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૦   બેઝંડિયકાય-મહિગારો, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।

કાલં સંખિજ્જ સણિણં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- બેઝંડિયકાયં = બેઈન્દ્રિય કાયમાં, અહિગારો = ઉત્પત્ત થયેલો જીવ, સંખિજ્જ = સંખ્યાત, સણિણં = સંજ્ઞાવાળા.

ભાવાર્થ :- બેઈન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૧   તેઝંડિયકાય-મહિગારો, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।

કાલં સંખિજ્જ સણિણં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તેઝંડિયકાયં = તેઈન્દ્રિય કાયમાં.

ભાવાર્થ :- તેઈન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મમરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૨   ચડરિંડિયકાય-મહિગારો, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।

કાલં સંખિજ્જસણિણં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ચડરિંડિયકાયં = ઘૌરેન્દ્રિય કાયમાં.

ભાવાર્થ :- ઘૌરેન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મમરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૩   પંચિંડિયકાય મહિગારો, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।

સત્તદુ ભવગગહણે, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પંચિંડિયકાયં = મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં, સત્તદુ ભવગગહણે = સાત અથવા આઠ ભવ લગાતાર થઈ શકે છે (આઠમો ભવ યુગલિયાનો કરે, તો તેને ન ગણતાં સાત ભવ સંખ્યાત વર્ધના આયુષ્ય સહિતના જ કરે છે. સંક્ષેપમાં મનુષ્ય અને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના લગાતાર આઠ ભવ થઈ શકે છે.)

ભાવાર્થ :- પંચેન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સાત કે આઠ ભવ સુધી રહે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૪ દેવે ણેરઙ્ગણ ય અઙ્ગાઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે ।
ઇક્કેકક ભવગગહણે, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૪॥

શાખાર્થ :- ઇક્કેકક ભવગગહણે = એક જ ભવ સુધી.

ભાવાર્થ :- દેવ અને નરક યોનિમાં ગયેલો જીવ ઉત્કૃષ્ટપણે એક એક ભવ અર્થાત્ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત વર્ષવાળા એક ભવ સુધી ત્યાં રહે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૫ એવં ભવ સંસારે, સંસરઙ સુહાસુહેહિં કમ્મેહિં ।
જીવો પમાય બહુલો, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૫॥

શાખાર્થ :- પમાય બહુલો = ધણાં પ્રમાદવાળા, પ્રમાદબહુલ જીવ, સુહાસુહેહિં = પોતાનાં શુભાશુભ, કમ્મેહિં = કર્મો અનુસાર, ભવસંસારે = નરક, તિર્યંચ વગેરે ભવરૂપ સંસારમાં, સંસરઙ = ભ્રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આમ આ સંસારમાં અનેક પ્રકારના પ્રમાદોથી વ્યાપ્ત જીવ શુભાશુભ કર્માંને કારણો જન્મ મરણરૂપ ચકમાં પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતાનાં ૧૨ કારણો :- પ્રસ્તુત ગાથાઓ દ્વારા મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતાનાં ૧૨ કારણો પ્રદર્શિત કર્યા છે. (૧) મનુષ્યભવનાં વિઘાતક કર્માંનો કથ્ય કર્યા વિના ચિરકાળ સુધી મનુષ્યજીવન મળવું દુર્લભ છે. (૨ થી ૫) પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુના જીવોમાં તે જ પર્યાયમાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ સુધી વારંવાર જન્મ મરણ થાય છે. (૬) વનસ્પતિકાયના જીવોમાં અનંતકાળ સુધી વારંવાર જન્મ મરણ થાય છે. (૭,૮,૯) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુર્ન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (૧૦) પંચેન્દ્રિય અવસ્થામાં ૭–૮ ભવો સુધી નિરંતર જન્મ મરણ થાય (૧૧–૧૨) દેવગતિ અને નરકગતિના જીવો એક એક જ ભવ કરે પરંતુ તેમાં પણ અસંખ્ય વર્ષો સુધી રહે છે. આમ પ્રમાદ બહુલ જીવ શુભાશુભ કર્માંનાં કારણો ચિરકાળ સુધી ભવભ્રમણ કરે છે. આ બાર બોલમાં પહેલા બોલ સિવાય શેષ ૧૧ કારણોને અગિયાર ઘાટીઓ પણ કહેવામાં આવે છે. જે અગિયાર ઘાટીઓ પાર કર્યા પછી મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ :- જીવનું અમુક સમય સુધી એક ભવમાં જીવવું, તે ભવસ્થિતિ છે અને મૃત્યુ પછી તે જ જીવનિકાયમાં વારંવાર ઉત્પત્ત થવું, તે કાયસ્થિતિ છે. દેવ અને નારકી મૃત્યુ થયા પછી ફરી દેવ અને નારકીમાં જન્મ ઘારણ કરતા નથી. અતઃ તેની ભવસ્થિતિ જ હોય છે, કાયસ્થિતિ નહીં. તિર્યંચ અને મનુષ્ય મરીને પછીના જન્મમાં પાણી તિર્યંચ અને મનુષ્ય રૂપમાં જન્મ લઈ શકે છે, તેથી તેની કાયસ્થિતિ હોય છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુના જીવો એક સાથે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણીકાળ

સુધી તથા વનસ્પતિકાયના જીવ અનંતકાળ સુધી પોત પોતાની જીવનિકાયમાં જન્મ લઈ શકે છે, અને પંચેન્દ્રિય જીવ એક સાથે ૭-૮ જવ કરી શકે છે, તેથી આ ગાથાઓમાં તે જીવોની કાયસ્થિતિનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ધર્માચારણાની દુર્લભતા :-

૧૬ લદ્ધુણ વિ માણુસત્તણં, આરિયત્તં પુણરવિ દુલ્લહં ।
બહવે દસુયા મિલકખુયા, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- માણુસત્તણં = મનુષ્યભવ, મનુષ્યત્વ, લદ્ધુણ વિ = પ્રામ કરીને પણ, આરિયત્તં = આર્યત્વ, આર્યદેશમાં જન્મ, પુણરવિ = ફરી પણ, મળવું, દુલ્લહં = કઠણ છે, બહવે = મનુષ્યોમાં પણ ઘણા જીવો, દસુયા = ચોર અને, મિલકખુયા = ખ્લેચ્છ થાય છે, જેને ધર્મ અધર્મનો વિવેક હોતો નથી, તેથી જ.

ભાવાર્થ :- દુર્લભ એવો મનુષ્ય જન્મ મળવાં છતાં આર્યત્વ પ્રામ થવું કઠિન છે; કારણ કે કેટલાક મનુષ્ય હોવા છતાં ચોર, લૂંટારા, અનાર્થ, અસંસ્કારી અર્થાત્ જેને ધર્મ અધર્મનો વિવેક ન હોય તેવા થઈ જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૭ લદ્ધુણ વિ આરિયત્તણં, અહીણ પંચિદિયયા હુ દુલ્લહા ।
વિગલિંદિયયા હુ દીસઇ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહીણ પંચિદિયયા હુ = પાંચ ઈન્દ્રિયોનું પૂર્ણ થવું, વિગલિંદિયયા હુ = વિકલ ઈન્દ્રિયોવાળા, વિકલાંગ, ઈન્દ્રિય હીનતા, દીસઇ = જોવા મળે છે.

ભાવાર્થ :- આર્યત્વ મળવા છતાં પાંચ ઈન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા પ્રામ થવી દુર્લભ છે કેમ કે ઘણા જીવો વિકલાંગ જોવામાં આવે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૮ અહીણપંચિદિયત્તં પિ સે લહે, ઉત્તમધમ્મસુઈ હુ દુલ્લહા ।
કુતિતિથ ણિસેવએ જણે, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સે - આ આત્માને, અહીણપંચિદિયત્તં = પૂર્ણ પાંચ ઈન્દ્રિયો પણ, લહે - મળી જાય છતાં પણ, ઉત્તમધમ્મસુઈ = શ્રુત ચારિત્રરૂપ ઉત્તમધર્મનું શ્રવણ, કુતિતિથ ણિસેવએ = કુતીર્થિઓની સેવા કરનાર, મતમતાંતરને સેવનાર, જણે = ઘણા લોકો.

ભાવાર્થ :- જીવ સંપૂર્ણ પંચેન્દ્રિયત્વ પ્રાપ્ત કરે, છતાં તેને સાચા અને શ્રેષ્ઠ ધર્મનું શ્રવણ મળવું અતિ દુર્લભ છે; કારણ કે ઘણા લોકો બીજા મતમતાંતરને સેવનાર હોય છે. તેઓને ઉત્તમ ધર્મ સાંભળવાનો સુયોગ પ્રામ થતો નથી, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૯   લદ્ધુણ વિ ઉત્તમં સુઇં, સદ્ગણા પુણરાવિ દુલ્લહા ।
                મિચ્છત્ત ણિસેવએ જણે, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૧૯॥

શાખાર્થ :- ઉત્તમં = શ્રેષ્ઠ, સુઇં = ધર્મનું શ્રવણ, સદ્ગણા = તેના પર શ્રદ્ધા, લયિ થવી, દુલ્લહા = દુર્લભ છે, મિચ્છત્ત ણિસેવએ = અસત્યનું સેવન કરનાર, મિથ્યાત્વનું સેવન કરનાર, ખોટી માન્યતાઓને માનનાર.

ભાવાર્થ :- ઉત્તમ ધર્મ (સત્તસંગ) સાંભળવાનો યોગ થાય, તો પણ યર્થાર્થ શ્રદ્ધા ઉત્પત્ત થવી અત્યંત દુર્લભ છે, કારણ કે ઘણા લોકો મિથ્યાત્વનું સેવન કરનારા કે ખોટી માન્યતાઓને સ્વીકારનારા હોય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાણ કરવો નહિ.

૨૦   ધમ્મં પિ હુ સદ્ગંતયા, દુલ્લહયા કાએણ ફાસયા ।
                ઇહ કામગુણેહિં મુચ્છયા, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૦॥

શાખાર્થ :- ધમ્મં પિ = ધર્મ પર, સદ્ગંતયા = શ્રદ્ધા રાખવા છતાં, કાએણ = શરીર અને મન, વચનથી, ફાસયા = આચરણ કરનાર, હુ = ચોક્કસ જ, દુલ્લહયા = દુર્લભ છે, ઇહ કામગુણેહિં = અહીં શબ્દાદિ, મુચ્છયા = મૂર્ખિષ્ઠ છે.

ભાવાર્થ :- ધર્મ પર શ્રદ્ધા થયા પછી પણ સાચા ધર્મનો કાયાથી સ્પર્શ કરવો અર્થાત્ત તે પ્રમાણે આચરણ કરવું ઘણું જ કઠિન છે કારણ કે ઘણા ધર્મશ્રદ્ધાળું લોકો પણ સંસારના કામભોગોમાં કે ઈન્દ્રિય વિષયોમાં ફસાયેલા કે આસકત થયેલા દેખાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાણ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ પછી પણ પાંચ બોલ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ કહ્યા છે, (૧) આર્યત્વ, (૨) પાંચે ય ઈન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, (૩) ઉત્તમ ધર્મશ્રવણનો સંયોગ, (૪) સાંભળેલાં ધર્મતત્ત્વો પ્રત્યે શ્રદ્ધા, (૫) તે પ્રમાણે ધર્મનું આચરણ. ઉપરોક્ત દરેક દુર્લભ તત્ત્વોનો સંયોગ મળ્યા પછી પુણ્યવાન જીવોએ કયારે ય પણ પ્રમાણ કરવો હિતાવહ નથી.

દસ્યુયા (દસ્યવः) :- દસ્યુ શબ્દ ચોર, આંતકવાદી, લૂંટારા, ડાંકુ વગેરે અર્થોમાં પ્રસિદ્ધ છે. દેશની સીમા પર રહેનાર ચોર પણ દસ્યુ કહેવાય છે.

મિલકખુયા-(મ્લોચ્છા:-) :- પર્વત વગેરે ગુમ સ્થાનોમાં રહેનાર તેમજ જેની ભાષાને આર્ય લોકો બરાબર સમજી ન શકે, તે મ્લોચ્છ છે. શક, યવન, શબર, પુલિંદ, નાહલ, નેસ્ટ, કરટ, ભટ, માલ, મિલલ, કિરાત વગેરે મ્લોચ્છ કહેવાય છે. આ લોકો ધર્મ-અધર્મ, ગમ્ય-અગમ્ય, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય વગેરે દરેક આર્ય વ્યવહારોથી રહિત, અસંસ્કારી હોય છે.

આરિયત્તણં (આર્થત્વ) :- (૧) મગધ વગેરે આર્થ દેશોમાં કે આર્થકુળમાં ઉત્પત્તિરૂપ આર્થત્વ (૨) જે હેય આચાર વિચારથી દૂર હોય, તે આર્થ છે. (૩) જે ગુણવાન હોય કે ગુણવાનો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલા હોય તે આર્થ છે. (૪) આર્થના અન્ય નવ ભેદ છે. ૧. ક્ષેત્રાર્થ ૨. જાતિઆર્થ ૩. કુળઆર્થ ૪. કર્મઆર્થ ૫. શિલ્પઆર્થ ૬. ભાષાઆર્થ ૭. ચારિત્રાર્થ ૮. દર્શનઆર્થ અને ૯. શાનઆર્થ; તેના અનેક ઉપભેદ છે. અહીં ક્ષેત્રાર્થ વિવક્ષિત છે. જે દેશમાં ધર્મ, અધર્મ, ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, ગમ્ય, અગમ્ય, જીવ, અજીવ વગેરે વિષયનો વિવેક હોય છે, તે આર્થદેશ છે.

કૃતિત્થ ણિસેવએ :- જે મતમતાંતરોમાં કોઈ પણ તત્ત્વનું એકાંત પ્રદૂપણ હોય, કોઈ પણ રીતે પાપને કે હિંસાને સ્વીકારી હોય અથવા સત્યતત્ત્વોનો અસ્વીકાર હોય તે કુતીર્થ કહેવાય છે અર્થાત્ જેના આશ્રયથી સંસાર તરી જવાનો ભ્રમ હોય, વાસ્તવમાં તરી શક્ય નહીં, એવા મતમતાંતરીય લોકોની સંગતિ કરનારને શુદ્ધ ધર્મ શ્રવણનો પણ અવસર મળતો નથી.

મિચ્છત ણિસેવએ :- - અતત્ત્વમાં તત્ત્વરૂપિ મિથ્યાત્વ છે. જીવ અનાહિકાળથી ભવભ્રમણનો અભ્યાસી હોવાથી તથા ભારેકર્મી હોવાથી પ્રાય:મિથ્યાત્વમાં જ પ્રવૃત્ત રહે છે અર્થાત્ પુનર્જન્મ, પરલોક, કર્મફળ, કર્મક્ષય કરવાના ઉપાયો, મોક્ષમાર્ગ વગેરે સત્યતત્ત્વોમાં વિપરીત પ્રકારે સમજ અને શ્રદ્ધા રાખનારા ઘણા લોકો હોય છે. આવા લોકોને ધર્મ શ્રવણ પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો પણ તેઓને પોતાના પૂર્વના સંસ્કારોને કારણો શુદ્ધ ધર્મની સાચી શ્રદ્ધા થતી જ નથી.

ઇન્દ્રિયબલની ઉત્તરોત્તર ક્ષીણિતા :-

૨૧ પરિજૂરઝ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે સોયબલે ય હાયઝ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૧॥

શાલાર્થ :- તે = તાલું, તમાલું, સરીરયં = શરીર, પરિજૂરઝ = જીર્ણ થઈ રહ્યું છે, તે = તારા, કેસા = કેશ, પંડુરયા = સફેદ, હવંતિ = થઈ રહ્યા છે, સોયબલે = શ્રવણેન્દ્રિયની કે કાનની શક્તિ, સાંભળવાની શક્તિ, હાયઝ = ક્ષીણ થતી જાય છે.

ભાવાર્થ :- હે ગૌતમ ! વય વધવાથી તમારું શરીર પ્રતિક્ષણ નિર્બણ થતું જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે માથાના કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, કાનની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિં.

૨૨ પરિજૂરઝ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે ચક્ખુબલે ય હાયઝ, સમય ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૨॥

શાલાર્થ :- ચક્ખુબલે = આંખોની શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બણ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, આંખની શક્તિ ક્ષીણ

થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૩   પરિજૂરઙ્ગ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
              સે ઘાણબલે ય હાયઙ્ગ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઘાણબલે = નાકની સુંધવાની શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, ગ્રાણબળ- સુંધવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૪   પરિજૂરઙ્ગ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
              સે જિબ્ભબલે ય હાયઙ્ગ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જિબ્ભબલે = જીબની સ્વાદ લેવાની શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, જિહ્વાબળ અર્થાત્ સ્વાદ લેવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૫   પરિજૂરઙ્ગ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
              સે ફાસ બલે ય હાયઙ્ગ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ફાસબલે = શરીરની સ્પર્શ શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, તમારી સ્પર્શોન્દ્રિયની સ્પર્શ કરવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૬   પરિજૂરઙ્ગ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
              સે સવ્વબલે ય હાયઙ્ગ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સવ્વબલે = સમસ્ત અવયવોની અથવા મન, વચ્ચન, કાયાની બધી શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, તથા તમારું શરીરનું સર્વબળ અને તમામ શક્તિઓ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત છ ગાથાઓમાં વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શરીરની જીર્ણતાની સાથે શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય,

ગ્રાણોન્દ્રિય રસેન્દ્રિય તેમજ સ્પર્શોન્દ્રિયની ક્ષીણતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. શ્રોતેન્દ્રિયબળ ક્ષીણ થવાથી મનુષ્ય ધર્મશ્રવણ કરી શકતો નથી અને ધર્મશ્રવણ વિના હિતાહિતનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી તથા જ્ઞાન વિનાનું ધર્માચારણ અંધકારમય બની જાય છે અર્થાત્ ધર્માચારણ થઈ શકતું નથી.

ચક્ષુરિન્દ્રિયબળ ક્ષીણ થવાથી જીવદ્યા, પ્રતિલેખના, સ્વાધ્યાય, ગુરુદર્શન વગેરે ધર્માચારણ થઈ શકતાં નથી. નાકમાં ગંધ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોવાથી સુગંધ કે દુર્ગંધના માધ્યમે રસ ચલિત પદાર્થોની પરીક્ષા થઈ શકે છે, પરંતુ તેના અભાવમાં તે પણ શક્ય નથી. જ્યારે જિહ્વાબળ કે વચનબળ ક્ષીણ થવાથી સ્વાધ્યાય, વાચના, ઉપદેશ વગેરે કાંઈ જ કરી શકતું નથી.

સ્પર્શોન્દ્રિયબળ પ્રબળ હોય તો જ શીત, ઉષ્ણ વગેરે પરીસહો ઉપર વિજય મેળવી શકાય છે, તપ, સંયમ વગેરે ઉત્તમ આચારણ થઈ શકે છે. અન્યથા આવા આચારણથી સાધક વંચિત રહી જાય છે. આ જ રીતે જ્યાં સુધી સર્વબળ અર્થાત્ મન, વચન, કાયા તથા બધાં જ અંગોપાંગોમાં પોતપોતાનું કાર્ય કરવાની શક્તિ વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી સાધક ધ્યાન, અનુપ્રેક્ષા, આત્મચિંતન, સ્વાધ્યાય, વાચના, ઉપદેશ, ભિક્ષાચારી, પ્રતિલેખન, તપ, સંયમ, ત્યાગ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરે આચારણ સારી રીતે કરી શકે છે.

રોગોથી શરીરનો વિદ્વાંસ :-

૨૭

અર્રી ગંડં વિસૂઝયા, આયંકા વિવિહા ફુસંતિ તે ।
વિહડિ વિદ્વંસઇ તે સરીરયં, સમય ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૭॥

શાલાર્થ :- અર્રી = અળાઈ, ફોડલી, ગંડં = ગુમું, ફોડલા, વિસૂઝયા = કોલેરા, વિવિહા = અનેક પ્રકારના, આયંકા = તત્કાળ મૃત્યુ કરનાર રોગ, તે = તને, ફુસંતિ = લાગી રહ્યા છે, તે રોગો, તે = તારા, સરીરયં = શરીરને, વિહડિ = બળહીન કરી રહ્યા છે અને, વિદ્વંસઇ = નાશ કરી દેશો.

ભાવાર્થ :- અળાઈઓ, ગુમડાં, વિસૂચિકા તથા વિવિધ પ્રકારના અન્ય શીઘ્રધાતક રોગ આતંક તમારા શરીરમાં પેઢા થઈ રહ્યાં છે, જે તારા શરીરને બળહીન કરી રહ્યા છે, નાશ કરી રહ્યા છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાણ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

અર્રી :- અળાઈ - ગરમીમાં પરસેવાને કારણે થનારી નાની ફોડલીઓ. જે વધારે પ્રમાણમાં થવાથી શરીર અરતિકારક કે અસુંદર દેખાય છે. આ અર્થ નિશીથ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં કરવામાં આવ્યો છે. ઉત્તરાધ્યયનની વ્યાખ્યામાં માનસિક ઉદ્દેગ અર્થ કર્યો છે, જે અહીં શારીરિક રોગોના પ્રસંગમાં ઉપયુક્ત નથી.

આયંકા વિવિહા ફુસંતિ તે :- વિવિધ પ્રકારના શીઘ્રધાતી રોગ આતંક. જો કે શ્રી ગૌતમસ્વામીને શરીરમાં કોઈ રોગ, પીડા, વ્યાધિ હતાં નહીં, તેની ઈન્દ્રિયો પણ સશક્ત હતી. તો પણ ભગવાને સર્વ સાધકોને અનુલક્ષી અપ્રમાણનો ઉપદેશ ગૌતમના નામે આપ્યો છે

સંયમી જીવનની હિતશિક્ષા :-

૨૮   વુચ્છિંદ સિણેહમપ્પણો, કુમુયં સારઙ્ગ્યં વ પાળિયં ।
                સે સવ્વસિણેહ વજ્જાએ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૮॥

શાલ્દાર્થ :- સારઙ્ગ્યં = શરદઋતુમાં થનાર, કુમુયં = ચંદ્ર વિકાસી કમળ, પાળિય વ = જેમ પાણીથી જુદું રહે છે, સિણેહં = એ રીતે સ્નેહને, અપ્પણો = પોતાના આત્માથી, વુચ્છિંદ = હટાવી દો, સે = અને, સવ્વસિણેહ વજ્જાએ = બધા પ્રકારના મોહથી રહિત બનો.

ભાવાર્થ :- જેમ શરદઋતુમાં ચંદ્રવિકાસી કમળ પાણીમાં ઉત્પત્ત થવા છતાં પાણીથી નિરાળું રહે છે, તેમ પોતાના સ્નેહને દૂર કર અને બધા પ્રકારની સ્નેહ આસક્તિથી રહિત થઈ, હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૯   ચિચ્ચાણં ધણં ચ ભારિયં, પવ્વિઝો હિ સિ અણગારિયં ।
                મા વંતં પુણો વિ આવિએ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૨૯॥

શાલ્દાર્થ :- હિ = ચોક્કસ જ, ધણં = ધન, ભારિયં = પત્ની વગેરેનો, ચિચ્ચાણં = ત્યાગ કરીને, અણગારિયં = સાધુત્વની, પવ્વિઝો સિ = તે દીક્ષા ધારણ કરી છે તેથી, વંતં = વમન કરેલા વિષયોને તું, પુણો વિ = ફરી, મા આવિએ = ભોગવીશ નહીં, સેવન કરીશ નહીં.

ભાવાર્થ :- હે સાધક ! ધન અને સ્ત્રી વગેરેનો ત્યાગ કરીને, તે અણગાર ધર્મ સ્વીકાર્યો છે, દીક્ષિત થયો છે. હવે તે વમન કરેલા કામભોગ અને સાંસારિક પદાર્થોનું ફરીથી સેવન ન કર. આ રીતે હે ગૌતમ ! અણગાર ધર્મના સમ્યકું અનુષ્ઠાનમાં સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૦   અવડજ્જય મિત્તબંધવં, વિડલં ચેવ ધણોહસંચયં ।
                મા તં બિઝયં ગવેસએ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૩૦॥

શાલ્દાર્થ :- મિત્તબંધવં = ભિત્ર અને બંધુઓને, ચેવ = તથા, વિડલં = વિપુલ, ધણોહસંચયં = એકત્રિત ધનને, અવડજ્જય = છોડીને, બિઝયં = બીજી વખત, ફરીથી, તં = તેની, મા ગવેસએ = યાચના ન કર, ચાહના ન કર.

ભાવાર્થ :- ભિત્રજનો, બંધુઓ અને વિપુલ ધનસંપત્તિના ભંડારને સ્વેચ્છાથી છોડીને હે સાધક ! હવે સ્વીકારેલા શ્રમણધર્મના પાલનમાં બીજીવાર તે બધાની ગવેષણા અર્થાત્ આસક્તિપૂર્ણ સંબંધની ઈચ્છા ન કર, ચાહના ન કર. આમ સાવધાન રહેવામાં હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૧   ણ હુ જિણે અજ્જ દીસિઃ, બહુમએ દીસિ મગગદેસિએ ।
                સંપઙ્ગ ણેયાઉએ પહે, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૩૧॥

શાલોચના : - અજ્જ = આજ વર્તમાન સમયમાં, જિણે = જિનેશ્વર દેવ, હુ = ચોક્કસ જ, ણ દીસિઝ = દેખાતા નથી, મગગદેસિએ = તેમણે બતાવેલો મોક્ષમાર્ગ, માર્ગદર્શક શ્રમણ, બહુમણ = અનેક ભતવાળા બહુજન માન્ય મોક્ષમાર્ગ, દીસિઝ = દેખાય છે, સંપણ = આ સમયે, વર્તમાનમાં, ણોયાડએ = ન્યાયપૂર્વક, નિશ્ચિત જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર આ, પહે = મુક્તિ માર્ગમાં

ભાવાર્થ : - આજે અર્થાત્ આ ક્ષેત્ર, કાળમાં તીર્થકર વિદ્યમાન નથી અને જે માર્ગદર્શક શ્રમણ છે તે પણ અનેક ભતવાળા દેખાય છે. પાંચમા આરામાં લાકો આવો અનુભવ કરશે પરંતુ તારા માટે તો વર્તમાનમાં ન્યાયપૂર્વક નિર્વિકલ્પ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર માર્ગ ઉપલબ્ધ છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાણ કરવો નહિ.

૩૨ અવસોહિય કંટગાપહં, ઓઇણો સિ પહં મહાલયં ।
ગચ્છસિ મગં વિસોહિયા, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૩૨॥

શાલોચના : - કંટગાપહં = કાંટાથી ધેરાયલા કંટકવાળા માર્ગને, અવસોહિય = છોડીને, મહાલયં = મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત વિશાળ, પહં = મુક્તિના રાજમાર્ગમાં, ઓઇણો સિ = પ્રવેશ કર્યો છે, વિસોહિયા = પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને, મગં = આ મુક્તિ માર્ગમાં, ગચ્છસિ = આગળ વધો.

ભાવાર્થ : - હે ગૌતમ ! (હે સાધક) કાંટાવાળા માર્ગનું શોધન કરીને અર્થાત્ સંસારથી દૂર થઈને તું મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત કે મહાધોરી માર્ગરૂપ જિનમાર્ગમાં આવી ગયો છે માટે દઢ શ્રદ્ધાથી એ માર્ગ પર આવતી બાધાઓને દૂર કરીને ચાલ. આમ કરવામાં, હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાણ કરવો નહિ.

૩૩ અબલે જહ ભારવાહએ, મા મગે વિસમેડવગાહિયા ।
પચ્છા પચ્છાણુતાવએ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૩૩॥

શાલોચના : - જહ = જે રીતે, ભારવાહએ = ભાર ઊંપાડનાર ભારવાહક, અબલે = નિર્ભળ પુરુષ, વિસમે = વિષમ, મગે = રસ્તામાં, અવગાહિયા = પહોંચતા ધૈર્ય ગુમાવી દે છે અને મૂલ્યવાન ભાર ત્યાં છોડી દે છે, પચ્છા = પછી, પચ્છાણુતાવએ = પસ્તાવો કરે છે.

ભાવાર્થ : - દુર્બળ ભારવાહક ચાલતાં ચાલતાં કયારેક વિષમ માર્ગ આવી જતાં ધૈર્ય ગુમાવીને મૂલ્યવાન ભાર ત્યાં છોડી દે, તો તેને ધેર આવ્યા પછી દરિદ્રતાને કારણે દુઃખી થવું પડે, પસ્તાવું પડે, તેથી હે ગૌતમ ! (હે સાધક !) તમે પણ કયારે ય પ્રમાણવશ સ્વીકૃત સંયમને અધીરા થઈ છોડશો નહીં. અન્યથા ભારવાહકની જેમ પછી પસ્તાવું પડશે, તેથી હે સાધક ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાણ કરવો નહિ.

૩૪ તિણો હુ સિ અણણવં મહં, કિં પુણ ચિદૃસિ તીરમાગઓ ।
અભિતુર પારં ગમિત્તએ, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥૩૪॥

શાલ્દાર્થ :- હુ = યોક્કસ, મહં = ભહાન, અણણવં = સંસાર રૂપ સમુદ્રને, તિણ્ણો સિ = તરી ગયો છે, પુણ = ફરી, તીરં = કિનારા ઉપર, આગાઓ = પહોંચીને, કિં = શા માટે, ચિદૃસિ = ઊભો છે, પારં = સંસારરૂપ સમુદ્રની પાર (મુક્તિ તરફ), ગમિત્તએ = જવા માટે, અભિતુર = ઝડપ કરો.

ભાવાર્થ :- હે ગૌતમ ! તું મહાસાગરને તો પાર કરી ગયો છે. હવે કાંઠાની નજીક આવીને કેમ ઊભો છે ? કેમ રોકાઈ ગયો છે ? તેને જલ્દીથી પાર કર. આમ કરવામાં હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહીં.

૩૫ અકલેવર-સેણિમૂસિયા, સિદ્ધિં ગોયમ લોયં ગચ્છસિ ।
ખેમં ચ સિવં અણુત્તરં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥ ૩૫ ॥

શાલ્દાર્થ :- અકલેવરસેણિં - સિદ્ધિપદની સીડીરૂપ ક્ષપક શ્રેણી પર, ઉસિયા - ઉત્તરોત્તર ચઢીને, ખેમં = ઉપદ્રવ રહિત, સિવં = કલ્યાણકારી, સિદ્ધિં = સિદ્ધ, લોયં = લોકને, અણુત્તરં = સર્વપ્રધાન, ગચ્છસિ = પ્રામ કરીશ.

ભાવાર્થ :- સંયમમાં સ્થિર રહેવાથી હે ગૌતમ ! દેહમુક્ત થઈ સિદ્ધાત્મને પ્રામ કરાવનારી ક્ષપક શ્રેણી પર ચઢીને તું ઉપદ્રવ રહિત, કલ્યાણકારી અને અનુત્તર એવા સિદ્ધલોક અર્થાત્ મોક્ષને પ્રામ કરીશ તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિં.

૩૬ બુદ્ધે પરિણિવ્બુડે ચરે, ગામગાએ ણગરે વ સંજએ ।
સંતિમગં ચ વૂહએ , સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥ ૩૬ ॥

શાલ્દાર્થ :- ગામ= ગામમાં, ણગરે = નગરમાં, ગાએ = ગયેલો તું, બુદ્ધે = તત્ત્વોને જાણીને, પરિણિવ્બુડે = કષાયરૂપ અભિનનું ઉપશમન કરીને, સંજએ = સંયત બનીને, ચરે = મુનિધર્મનું પાલન કર, ચ = તથા ઉપદેશ વગેરે દ્વારા, સંતિમગં = શાંતિ પ્રદાતા મોક્ષ માર્ગની, વૂહએ = વૃદ્ધિ કર.

ભાવાર્થ :- તત્ત્વોને જાણીને અને કષાયોને પૂર્ણ શાંત કરી સંયમી બનીને ગ્રામ નગર આદિમાં વિચરણ કરીને હે ગૌતમ ! શાંતિમાર્ગની અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગની વૃદ્ધિ કર, આમ કરવામાં સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિં.

વિવેચન :-

અપ્રમાદ સાધનાના નવ મૂળમંત્ર :- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં ભગવાને ગૌતમ સ્વામીનો નિર્દેશ કરીને સમસ્ત સંયમી સાધકોને અપ્રમાદની સાધનાના નવ મૂળ મંત્ર દર્શાવ્યા છે. (૧) દરેક પદાર્થ પ્રતિ સ્નેહનો વિચ્છદ કરો. (૨) ત્વાગ કરેલા ભૌતિક પદાર્થો અને ભોગોને ફરી સ્વીકારવાનો વિચાર ન કરો. અણગાર ધર્મરૂપ અમૃતને મેળવ્યું છે, તેના ઉપર દઢ રહો. (૩) મિત્ર બંધુ વગેરેની સાથે ફરી આસક્તિપૂર્ણ સંબંધ

જોડવાની ઈચ્છા ન કરો. (૪) આ સમયે તમને જે ન્યાયપૂર્ણ મોક્ષ માર્ગ મળ્યો છે, તેના ઉપર દઢ રહો. (૫) કાંટાળા પથને છોડી શુદ્ધ રાજમાર્ગ આવી ગયા છો તો હવે દઢ નિશ્ચયપૂર્વક એ જ માર્ગ ઉપર ચાલો. (૬) દુર્ભણ ભારવાહકની જેમ ન થાઓ પરંતુ ધીર વીર દઢ મનોબલી થઈને સંયમ પાલન કરો. (૭) મહાસમુદ્રના કિનારે આવીને કેમ ઊભા રહી ગયા છો? આગળ વધો, શીધ પાર કરો. (૮) એક દિવસ અવશ્ય તમે સિદ્ધિલોકને પ્રામ કરશો એવો વિશ્વાસ રાખીને ચાલો. (૯) પ્રભુદ્ધ ઉપશાંત અને સંયત બની ગામ, નગર આદિમાં વિચરણ કરો, મોક્ષમાર્ગની વૃદ્ધિ કરો, ધર્મની પ્રભાવના કરો.

વુચ્છિંદ સિણેહમપ્યણો :- – આત્મામાંથી સ્નેહના–રાગના બંધનો દૂર કરો. રાગ જ દેખને જન્મ આપે છે, તે વીતરાગતામાં બાધક છે. ગૌતમસ્વામી દરેક પદાર્થ ઉપરના સ્નેહથી મુક્ત હતા. વિષયભોગોથી પણ વિરક્ત હતા. તે તો અપ્રમતા ઉત્કૃષ્ટ સંયમ સાધક હતા, માટે દરેક સાધકને લક્ષ્યમાં રાખીને જ આ ઉપદેશ ગૌતમના નામે આપવામાં આવ્યો છે.

ણ હુ જિણે અજ્જ દીસઙ્, બહુમએ દીસઙ્ મગગદેસિએ :- – આજે (આ પંચમકાળમાં) જિન ભગવાન દેખાતા નથી પરંતુ તેના દ્વારા બતાવેલો અને અનેક મહાપુરુષો દ્વારા સંમત સમ્યંદર્શન, શાન, ચારિત્રકૃપ, મોક્ષમાર્ગ તો દેખાય છે. બીજુ વ્યાખ્યા ભાવાર્થમાં આપી છે.

અબલે જહ ભારવાહએ :- – આ સંબંધમાં એક દઢાંત છે— એક વ્યક્તિ ધન કમાવા માટે પરદેશ ગયો. ત્યાંથી સોનું વગેરે ધણું દ્રવ્ય પ્રામ કરી તે પોતાના ગામ તરફ આવતો હતો. વજન ધણું હતું અને તે પોતે ધણો દુર્ભણ હતો. જ્યાં સુધી સરળ માર્ગ હતો ત્યાં સુધી તે બરાબર ચાલ્યો પરંતુ વિષમમાર્ગ આવ્યો, ત્યાં તે ગભરાઈ ગયો. ત્યાં જ ધનની ગાંસડી છોડીને તે ખાલી હાથે ઘરે આવ્યો. હવે તે બધું ગુમાવવાને કારણો નિર્ધન થઈ ગયો અને પસ્તાવા લાગ્યો. આમ જે સાધક અલ્પ સત્ત્વના કારણો સંયમધનને ગુમાવે છે. તેને પાછળથી પસ્તાવું પડે છે માટે નિરંતર શાન અને ચિંતન વડે આત્મશક્તિનો વિકાસ કરતાં રહેવું જોઈએ કારણ કે સબળને બધા જ સંયોગ સહાયક હોય છે અને નિર્ભળને તે જ સંયોગ પાડી નાંખે છે, જેમ કે હવા અનિન ને જલાવે છે અને દીપકને ઓલવી નાંખે છે.

અકલેવરસેળિં :- – શરીર મુક્ત અવસ્થાને પ્રામ કરાવનારી ગુણશ્રેષ્ઠીને અકલેવર શ્રેષ્ઠી કહેવામાં આવી છે. તે વિચારશ્રેષ્ઠીને શાસ્ત્ર ક્ષપક શ્રેષ્ઠી કહે છે.

ગૌતમની સિદ્ધિ :-

૩૭   બુદ્ધસ્સ ણિસમ્મ ભાસિયં, સુકહિય-મદૃપઓવસોહિયં ।
                રાગં દોસં ચ છિદ્દિયા, સિદ્ધિગં ગણ ગોયમે ॥ ૩૭ ॥

-તિ બેમિ ।

શાસ્ત્રાર્થ :- બુદ્ધસ્સ = સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરસ્વામી દ્વારા, સુકહિયં= સુંદર રીતે વિસ્તારપૂર્વક કહેવાયેલું, અદૃપઓવસોહિયં = અર્થપ્રધાનપદોથી ઉપશોભિત, ભાસિયં = ભાષણ, વાણીને, ણિસમ્મ

= સાંભળીને, રાગં = રાગ, દોસં = દ્વેષનો, છિંદિયા = નાશ કરીને, સિદ્ધિગઙ્હિં = સિદ્ધિ ગતિને, ગાએ = પ્રામથ્યા

ભાવાર્થ :- મોક્ષદાયક ભાવોથી સુશોભિત તેમજ સારી રીતે કહેલી સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરની વાણી સાંભળીને તેનો સ્વીકાર કરીને અને રાગદ્વેષનો પૂર્ણક્ષય કરીને શ્રી ગૌતમસ્વામીએ સિદ્ધિગતિને પ્રામથ્યા.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

અદૃપઓવસોહિયં :- મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં તત્ત્વોના ઉપદેશથી સુશોભિત અથવા ભરપૂર. આ વિશેષણ ભગવાન મહાવીરની વાણીનું છે.

સુકહિયં :- સુંદર રીતે વાર્ષિકેલું ભગવાનની વાણીનું આ બીજું વિશેષણ છે.

ઉપસંહાર :- સંપૂર્ણ અધ્યયનમાં શ્રી ગૌતમ સ્વામીના નામથી દરેક સાધકને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રગતિ કરાવવા વૈરાગ્ય સભર ઉપદેશ આપ્યો છે અને અત્િમ ગાથામાં તે ઉપદેશનું ફણ દર્શાવ્યું છે. ગણધર ગૌતમ સ્વામી તો ભગવાનના ઉપદેશ અનુસાર જીવન જીવી મુક્ત થઈ ગયા છે પરંતુ મોક્ષાર્થી અન્ય સાધકોએ પણ તે દિશામાં સફળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપણો ગોયમ (ગૌતમ) આપણું મન છે. બધી શિક્ષાઓથી આ મનને શિક્ષિત કરવાનું છે. મનુષ્ય જીવનની એક પણ અમૂલ્ય રન્ન સમાન છે. ધર્મમાં સ્થિર રહી અપ્રમતા રીતે આગળ વધીએ, તો આ જીવનયાત્રા સફળ થઈ જાય. ફરી ફરી આ સંયમ અને મોક્ષસાધનો મળવાનાં નથી. મળેલા કિંમતી સાધનોનો સદ્ગ્યોગ કરી લેવો જોઈએ અર્થાત્ આ જ શરીરથી મોક્ષ મેળવી લેવો જોઈએ.

અગ્નિયારમું અધ્યયન

બહુશુત પૂજા

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'બહુશુતપૂજા' છે. તેને 'બહુશુત મહિમા' પણ કહી શકાય છે કારણ કે આ અધ્યયનમાં 'બહુશુત'ની ભાવપૂજા અર્થાત્ મહિમાનું પ્રતિપાદન છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં પરાકાણાની અપેક્ષાએ બહુશુતનો અર્થ 'ચતુર્દશ પૂર્વધર' તથા 'સર્વાક્ષર સત્ત્વિપાત્તિ નિપુણ સાધક', એ પ્રમાણે કર્યો છે અને જધન્ય, મધ્યમ, બહુશુતનો પણ અપેક્ષાથી તેમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આમ આ અધ્યયનમાં સમસ્ત બહુશુત શ્રમણોનાં ગુણગાન, બહુમાન પ્રદર્શિત કર્યા છે.

બહુશુત, કોવિદ, ગુરુવૃદ્ધ, બહુ આગમજ્ઞ, વિશારદ વગેરે પર્યાયવાચી શબ્દો છે. ભિન્ન-ભિન્ન આગમોમાં તેનો પ્રયોગ જોવા મળે છે, યથા:- ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના એકવીશમા અધ્યયનમાં 'કોવિદ' બત્તીસમા અધ્યયનમાં 'ગુરુ વૃદ્ધ', છેદ સૂત્રોમાં 'બહુ આગમજ્ઞ', ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના સત્ત્યાવીશમાં અધ્યયન 'વિશારદ' અને સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં બહુશુત શબ્દપ્રયોગ છે.

બહુશુતના ત્રણ પ્રકાર નિશીથચૂણિં, બૃહત્કલ્પભાષ્ય આદિમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યા છે.
(૧) જધન્ય બહુશુત :- અનેક શાસ્ત્રોના અધ્યેતા અને આચારાંગસૂત્ર તથા નિશીથસૂત્ર, આ બે સૂત્ર અર્થ સહિત કંઠસ્થ ધારણ કરનાર (૨) મધ્યમ બહુશુત :- પૂર્વોક્ત બે સૂત્ર અને સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર સહિત ત્રણ છેદ સૂત્રને કંઠસ્થ ધારણ કરનાર (૩) ઉત્કૃષ્ટ બહુશુત :- નવમા, દશમા પૂર્વ સુધીના શુતશાનના ધારક અને દશ પૂર્વજ્ઞાનથી આગળ ૧૪ પૂર્વ સુધીના દરેક જ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટ બહુશુત હોય છે. આ ત્રણેય જધન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ બહુશુત ગીતાર્થ કહેવાય છે. - (બૃહદ્કલ્પ ભાષ્ય)

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં બહુશુત અને અબહુશુતનું અંતર દર્શાવવા માટે સર્વપ્રથમ અબહુશુતનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. જે બહુશુત બનનારની યોગ્યતા, પ્રકૃતિ, અનાસક્તિ, અલોલુપતા તેમજ વિનીતતા પ્રાપ્ત કરવાના વિષયમાં ગંભીર ચેતવણી દેનાર છે. તત્શ્યાત્ ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં જ્ઞાન અને શિક્ષાઓની પ્રાપ્તિ માટે યોગ્યતા અને અયોગ્યતાનું સ્વરૂપ કમશઃ પાંચ અને આઠ કારણોમાં દર્શાવ્યું છે. છદ્દીથી તેરમી ગાથા સુધી અબહુશુત અને બહુશુત થવામાં મૂળ કારણાભૂત અવિનીત અને સુવિનીતનાં લક્ષણ દર્શાવ્યા છે.

તે ઉપરાંત બહુશુત બનવાની મૌલિક ભૂમિકારૂપ ગુરુકુલવાસની પ્રેરણા ગાથા ૧૪ માં છે. આટલી ભૂમિકા રજૂ કર્યા પછી શાસ્ત્રકારે શંખ, અશ્વ, ગજરાજ, ઉત્તમ વૃષભ આદિ અનેક ઉપમાઓથી ઉપમિત કરી બહુશુતનો મહિમા, તેજસ્વિતા, આંતરિક શક્તિ, કાર્યક્ષમતા અને શ્રેષ્ઠતાને પ્રગટ કરી છે.

આ ઉપમાઓ દ્વારા બહુશુતની બળિષ્ટતા, અજૈયતા, નીડરતા, ગંભીરતા વગેરે ગુણો પણ પ્રગટ થાય છે. શાસ્ત્રકારે અંતે બહુશુતતાની ફલશ્રુતિ મોક્ષગામિતા દર્શાવી બહુશુત બનવાની પ્રેરણા આપી છે.

● અગ્નિયારમું અદ્યયન ●

બહુશુત પૂજા

અદ્યયનના ઉપક્રમ :-

૧ સંજોગા વિપ્પમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।
આયારં પાડક્કરિસ્સામિ, આણુપુવ્વિ સુણેહ મે ॥૧॥

શાલાર્થ :- આયારં = આચારને, શુતાચારને.

ભાવાર્થ :- જે ભાવી અને આભ્યંતર સંયોગોથી સર્વથા મુક્ત ભિક્ષુ છે, તેના આચારને અર્થાત્ સૂત્રચારને અનુકૂળથી પ્રગટ કરીશ, તેને મારી પાસેથી સાંભળો.

વિષેયન :-

આયારં :- આચાર શબ્દ અહીં સંયમનાં અનુષ્ઠાનો, તત્ સંબંધી ગુણો, શુતજ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને વિનય ધર્મને સૂચિત કરતી શિક્ષાઓની અપેક્ષા રાખે છે અર્થાત્ ભિક્ષુ ગુણવાન થઈ બહુશુત કેમ થાય; તેની સર્વ શિક્ષા, પ્રેરણાઓ આ અધ્યયનમાં છે.

અબહુશુતનું સ્વરૂપ :-

૨ જે યાવિ હોઇ ણિવ્વિજ્જે, થઢે લુઢે અણિગગહે ।
અભિક્ખણં ઉલ્લવઙ, અવિણીએ અબહુસ્સુએ ॥૨॥

શાલાર્થ :- જે યાવિ - જે કોઈ પણ મુનિ, ણિવ્વિજ્જે - વિદ્યારહિત, શુતજ્ઞાનરહિત, શાસ્ત્રજ્ઞાન રહિત, થઢે - અભિમાની, લુઢે - રસાદિમાં આસક્ત, અણિગગહે - અજિતેન્દ્રિય, અવિણીએ - અવિનીત છે તથા, અભિક્ખણં - વારંવાર, ઉલ્લવઙ - અસંબદ્ધ ભાષણ કરે છે તે, અબહુસ્સુએ = અબહુશુત છે, અલપજ્ઞાની છે.

ભાવાર્થ :- જે ભિક્ષુ શુતજ્ઞાન રહિત છે, અહંકારી છે, રસાદિમાં લુબ્ધ કે ગૃહ્ણ છે, અજિતેન્દ્રિય છે અર્થાત્ મન તથા ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરતો નથી, વારંવાર અસંબદ્ધ ભાષણ કરે છે તથા જે અવિનીત છે, તે અબહુશુત હોય છે.

વિવેચન :-

વિદ્યા રહિત વગેરે છ અવગુણોવાળા સાધુ બહુશુત થઈ શકતા નથી. તે અખબહુશુત જ રહે છે, જેમ કે – ૧. શાસ્ત્રજ્ઞાનથી રહિત ૨. અભિમાની ૩. વિષયાસકત ૪. અનિગ્રહી ૫. અયોગ્ય ભાષી ૬. અવિનીત. સંયમી સાધકોએ જ્ઞાની અને બહુશુત થવા માટે આ અવગુણોને પોતાના આત્મામાં પ્રવેશ આપવો નહિ.

શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં બાધક કારણો :-

૩ અહ પંચહિં ઠાણેહિં, જેહિં સિક્ખા ણ લબ્ધઇ ।
થંભા કોહા પમાએણ, રોગેણાઽલસ્સએણ ય ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- થંભા = માન, કોહા = કોધ, પમાએણ = પ્રમાદ, રોગેણ = રોગ, આલસ્સએણ = આણસ, જેહિં = આ, પંચહિં = પાંચ, ઠાણેહિં = કારણોથી, સિક્ખા = શિક્ષા, ણ લબ્ધઇ = પ્રાપ્ત થતી નથી.

ભાવાર્થ :- પાંચ અવગુણ સ્થાનો છે, જેના કારણે શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તે આ પ્રમાણો છે – (૧) અભિમાન (૨) કોધ (૩) પ્રમાદ (૪) રોગ અને (૫) આણસ.

જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં સાધક કારણો :-

૪ અહ અદૃહિં ઠાણેહિં, સિક્ખાસીલે ત્તિ વુચ્ચઇ ।
અહસ્સિરે સયા દંતે, ણ ય મમ્મમુદાહરે ॥૪॥

૫ ણાસીલે ણ વિસીલે, ણ સિયા અઝ્લોલુએ ।
અકોહણે સચ્ચરએ, સિક્ખાસીલે ત્તિ વુચ્ચઇ ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- અદૃહિં = આઠ, ઠાણેહિં = સ્થાનોથી, સિક્ખાસીલે ત્તિ = આ આત્મા શિક્ષા પામવાને યોગ્ય, અહસ્સિરે = વધારે પડતું હાસ્ય ન કરનાર, સયા દંતે = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, મમ્મ = ભર્મ વયન, ણ ઉદાહરે = ન કહેનાર, ણાસીલે = ચારિત્રની વિરાધના ન કરનાર, ચારિત્ર સંપત્તિ, ણ વિસીલે = પ્રતોનું નિરતિચાર પાલન કરનાર, અઝ્લોલુએ = અત્િ લોલુપ, ણ સિયા = ન થવું જોઈએ, અકોહણે = કોધ રહિત, કોધ ન કરનાર, સચ્ચરએ = સત્યાનુરાગી, સત્યનિષ્ઠ, સંયમનિષ્ઠ, સિક્ખાસીલે ત્તિ = શિક્ષાશીલ.

ભાવાર્થ :- આ આઠ સ્થાનોથી અર્થાત્ ગુણોથી શિક્ષાશીલ કહેવાય છે – (૧) જે સદા હાંસી મજાક ન કરે, (૨) ઈન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરનાર હોય, (૩) બીજાના ભર્મ ઉધાડનાર ન હોય (૪) અશીલ અર્થાત્ સદાચાર, સંયમાચારથી રહિત ન હોય (૫) વિશીલ અર્થાત્ અતિચારોથી વ્રત કે ચારિત્રને કલાંકિત

કરનાર ન હોય, (૬) અત્યંત રસલોલુપ ન હોય, (૭) કોધનાં કારણો ઉપસ્થિત હોવાં છતાં ય જે કોધ ન કરતો હોય, ક્ષમાશીલ હોય (૮) જે સત્યમાં અનુરક્ત હોય, સત્યનિષ્ઠ હોય, તે શિક્ષાશીલ અર્થાતું શિક્ષાને પ્રામ કરનાર કે બહુશૂત બને છે.

વિવેચન :-

શિક્ષાના બે પ્રકાર : (૧) ગ્રહણશિક્ષા (૨) આસેવન શિક્ષા. ગુરુ પાસેથી પ્રામ કરાતાં શાસ્ત્રીય શાનને ગ્રહણ શિક્ષા અને ગુરુના સાત્ત્વિધમાં રહીને તદ્દનુસાર કરાતા આચરણના અભ્યાસને આસેવન શિક્ષા કહે છે. આ બંને પ્રકારની શિક્ષા અભિમાન આદિ કારણોથી પ્રામ થતી નથી. અભિમાન આદિ પાંચે ય અવગુણોને છોડીને જે શિક્ષાશીલ થાય છે, તે જ બહુશૂત બને છે.

થંભા (સ્તંભ) :- અભિમાનીને કોઈ શાસ્ત્ર ભાષાવતા નથી કેમ કે તે વિનય કરતો નથી. આમ શિક્ષા પ્રામિમાં અભિમાન બાધક છે.

પમાએણ :- વ્યવહારમાં પ્રમાણના મુખ્ય પાંચ ભેદ પ્રયુક્તિની છે. મધ્ય, વિષય, કષાય, નિંદા અને વિકથા. આળસ, પ્રમાણની જ અંતર્ગત છે. આળસ શબ્દનો પ્રયોગ ઉપેક્ષાભાવ, ઉત્સાહહીનતા કે નિરૂત્સાહીના અર્થમાં છે. પ્રમાણ શબ્દથી સૂક્ષ્મ દર્શિએ સાધક માટે શરીર શુશ્રૂષા અને ઉપકરણ વિભૂષા આદિ પ્રવૃત્તિઓનું ગ્રહણ થાય છે.

અબહુશૂત બનવાનાં પાંચ કારણ :- ગાથા ત માં બતાવેલા પાંચ કારણોથી મનુષ્ય શિક્ષા પ્રામિને યોગ્ય બનતો નથી. આવી વ્યક્તિ તે તે ગુણોના અભિવાનમાં અબહુશૂત બને છે.

સિક્ખાસીલે :- (૧) શિક્ષા પામવા યોગ્ય, શુંતજ્ઞાન પામવા યોગ્ય, (૨) શિક્ષાથી સંપત્તિ, જ્ઞાનથી સંપત્તિ.

અહસ્સિસરે :- અકારણ કે સકારણ જેનો સ્વભાવ હાંસી મજાક કરવાનો ન હોય.

અસીલે :- સદાચારનો અભાવ. સેવા, વિનય, અધ્યયનરૂપી ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે અનુષ્ઠાનોમાં રૂપ્ય ન રાખે, ઉપેક્ષા કરે, તેને અશીલ કહેવામાં આવે છે.

વિસીલે :- દોષયુક્ત આચરણ. કોધ, ઘમંડ, કલેશ, કપટ, પ્રપંચ કરનાર, નિંદા વિકથાઓમાં સમય પસાર કરનાર, જિનાજ્ઞા અને ગુરુ આજ્ઞાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિઓ કરનારને વિશીલ કહેવામાં આવે છે.

અવિનીત અને વિનીતનાં લક્ષણ :-

૬

અહ ચોદ્દસહિં ઠાણેહિં, વદ્ધમાણે ત સંજએ ।

અવિણીએ કુચ્ચઙ્ગ સો ત, ણિવ્વાણં ચ ણ ગચ્છઙ્ગ ॥૬॥

શાલાર્થ :- ચોદ્દસહિં = યૌદ, ઠાણેહિં = સ્થાનોમાં, વદ્ધમાણે = વર્તમાન, સંજએ = સંયત, ભિક્ષુ,

મુનિ, અવિણીએ = અવિનીત, સો ઉ = તે, ણિવ્વાણ = નિર્વાણ, ગચ્છિઃ = પ્રામ કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- ચૌદ પ્રકારના અવગુણોને ધારણ કરનાર બિલ્કું અવિનીત કહેવાય છે અને તે નિર્વાણ પ્રામ કરી શકતો નથી.

- ૭ અભિક્ખણં કોહી હવિ, પબંધં ચ પકુબ્વિ ।
મેત્તિજ્જમાણો વમિ, સુયં લદ્ધૂણ મજ્જિ ॥૭॥
- ૮ અવિ પાવપરિક્ખેવી, અવિ મિત્તેસુ કુપ્પિ ।
સુપ્પિયસ્સાવિ મિત્તસ્સ, રહે ભાસિ પાવં ॥૮॥
- ૯ પણ્ણનવાઈ દુહિલે, થઢે લુઢે અણિગગહે ।
અસંવિભાગી અચિયત્તે, અવિણીએ ત્તિ વુચ્ચિ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અભિક્ખણં = વારંવાર, કોહી = કોધ કરનાર, હવિ = હોય છે, પબંધં પકુબ્વિ = પ્રબંધ કરે છે, કોધ લાંબા સમય સુધી ટકાવી રાખે છે, મેત્તિજ્જમાણો = મિત્તતા થવા છતાં મિત્રોને, વમિ = છોડી દે છે. મિત્તતા નભાવતો નથી, સુયં = શાસ્ત્ર જ્ઞાન, લદ્ધૂણ = મેળવીને, મજ્જિ = અભિમાન કરે છે, અવિ પાવપરિક્ખેવી = પોતાના દોષોને બીજા પર નાંખે છે, મિત્તેસુ = મિત્રો પર, અવિ = પણ, કુપ્પિ = કોધ કરે છે તથા, સુપ્પિયસ્સાવિ = અતિશય પ્રિય, મિત્તસ્સ = મિત્રની, પાવં = ભૂરાઈ, ભાસિ = કહે છે, રહે = એકાંતમાં (પીઠ પાછળ), પણ્ણનવાઈ = અસંબદ્ધ વચ્ચન બોલનાર કે આગ્રહયુક્ત ભાષા બોલનાર, દુહિલે = મિત્રદ્રોહી, અણિગગહે = ઈન્દ્રિયોને વશમાં ન કરનાર, અસંવિભાગી = આહાર વગેરનો સંવિભાગ ન કરનાર, અચિયત્તે = બધાને અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે (૧) વારંવાર કોધ કરે છે. (૨) કોધને દીર્ઘ સમય સુધી ટકાવી રાખે છે, (૩) મૈત્રી કરનારને પણ ધૂતકારે છે, (૪) શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રામ કરી અહંકાર કરે છે, (૫) સ્ખલનારૂપ દોષના કારણે કોઈની નિંદા કરે છે, (૬) મિત્રો પર પણ કોધ કરે છે, (૭) અત્યંત પ્રિય મિત્રના પણ તેના પરોક્ષમાં અવર્ણવાદ બોલે છે, (૮) અસંબદ્ધભાષી છે અથવા જે આગ્રહયુક્ત ભાષા બોલે છે, (૯) મિત્રદ્રોહી છે, (૧૦) અભિમાની છે, (૧૧) રસલોલુપ છે, (૧૨) અજિતેદ્રિય છે, (૧૩) અસંવિભાગી છે અર્થાત્ સાથી સાધુઓમાં આહારાદિનો વિભાગ કરતો નથી, અને જે (૧૪) અપ્રીતિ ઉત્પાદક છે, તે (આ ચૌદ લક્ષણોથી યુક્ત) સાધક અવિનીત કહેવાય છે.

- ૧૦ અહ પણ્ણરસહિં ઠાળેહિં, સુવિણીએ ત્તિ વુચ્ચિ ।
ણીયાવિત્તી અચવલે, અમાઈ અકુઊહલે ॥૧૦॥
- ૧૧ અપ્પં ચ અહિક્ખિવિ, પબંધં ચ ણ કુબ્વિ ।
મેત્તિજ્જમાણો ભયિ, સુયં લદ્ધં ણ મજ્જિ ॥૧૧॥

- ૧૨** ણ ય પાવપરિક્ખેવી, ણ ય મિત્તેસુ કુપ્પઙ્ગ ।
અપ્પિયસ્સાવિ મિત્તસ્સ, રહે કલ્લાણ ભાસઙ્ગ ॥૧૨॥
- ૧૩** કલહ ડમર વજ્જએ, બુદ્ધે અભિજાઇએ ।
હિરિમં પડિસંલીણે, સુવિણીએ તિ વુચ્ચઙ્ગ ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહ = હવે, પણરસહિં = પંદર, ઠાણેહિં = સ્થાનોથી (પંદર ગુણવાળી વ્યક્તિ), સુવિણીએ તિ = સુવિનીત, ણીયાવિતી = નમ્ર વૃત્તિવાળો, અચવલે = ગતિ, સ્થાન, ભાષા અને ભાવ વિષયક ચપળતા રહિત, અમાઈ = માયા રહિત, અકુઠહલે = ખેલ-તમાશા વગેરે કુતૂહલમાં રૂચિ ન રાખનારો, અપ્પં ચ અહિનિખવઙ્ગ = કોઈની નિંદા ન કરતો હોય, પબંધં ણ કુચ્ચઙ્ગ = કોધને લાંબા સમય સુધી ન રાખનારો, શીધ શાંત થઈ જનાર, ભયઙ્ગ = નિભાવે, સુર્ય = શાસ્ત્ર જ્ઞાન, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કરીને, ણ મજ્જઙ્ગ = અભિમાન નથી કરતો, ણ ય પાવપરિક્ખેવી = બીજાની ભૂલને લંબાણોથી પ્રગટ ન કરે, મિત્તેસુ = મિત્ર પર, ણ કુપ્પઙ્ગ = કોધ કરતો નથી તથા, અપ્પિયસ્સ = અપ્રિય, મિત્તસ્સ = મિત્રની, અવિ = પણ, રહે = પીઠ પાછળ, કલ્લાણ ભાસઙ્ગ = ભલાઈ જ કરે, તેમના ગુણોની પ્રસંશા કરે, કલહ ડમરવજ્જએ = જે કલેશ તોણાન, હુલ્લાંથી દૂર રહે છે, અભિજાઇએ = કુળવાન, ગુણવાન, સંસ્કારી, હિરિમં = લજ્જાવાન, પડિસંલીણે = ઈન્દ્રિયોનું ગોપન કરનાર, બુદ્ધે = તત્ત્વજ્ઞ સાધુ.

ભાવાર્થ :- પંદર કારણો અર્થાત્ પંદર ગુણોને ધારણ કરનાર સાધક સુવિનીત કહેવાય છે – (૧) જે નમ્ર બની રહે છે, (૨) ચંચળતા કે ચપળતા રહિત છે, (૩) માયા, દંભ કે છલથી રહિત છે, (૪) ખેલ તમાશા વગેરે જોવામાં ઉત્સુક નથી, (૫) કોઈને તિરસ્કારતો નથી, (૬) કોધમાં લાંબા સમય સુધી રહેતો નથી, (૭) મૈત્રીભાવ રાખનાર પ્રતિ કૃતજ્ઞાતા રાખે છે અર્થાત્ મિત્રતા ટકાવે છે, (૮) શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મટ કરતો નથી, (૯) સ્ખલના થવા પર બીજાની નિંદા કરતો નથી, (૧૦) મિત્રો પર કોધિત થતો નથી, (૧૧) પ્રિય મિત્રના પણ એકાંતમાં ગુણાનુવાદ કરે છે, (૧૨) વાણી, કલહ અને મારામારીથી દૂર રહે છે, (૧૩) તત્ત્વજ્ઞાની, સુંદર સ્વભાવી અને સંસ્કારી હોય છે, (૧૪) લજ્જાશીલ હોય છે, (૧૫) ઈન્દ્રિયોનું ગોપન કરનાર અને વિવેકી હોય છે, એવા બુદ્ધિમાન સાધક સુવિનીત કહેવાય છે.

વિવેચન :-

અભિક્ખણ કોહી :- જે વારંવાર કોધ કરે છે કે ક્ષણ ક્ષણમાં કોધ કરે છે, સકારણ કે અકારણ કોધ કરતો જ રહે છે.

પબંધં ચ પકુચ્ચઙ્ગ :- (૧) જે અવિચિન્ન રૂપથી અર્થાત્ નિરંતર તીવ્ર કોધ કરે છે. સમજાવવા છતાં ઉપશાંત થતો નથી. (૨) વિકથા આદિમાં નિરંતર પ્રવૃત્ત રહે છે.

મેત્તિજ્જમાણો વમઙ્ગ :- પ્રકૃતિની પ્રચંડતાને કારણે અથવા માયા કપટને કારણે કોઈની સાથે મિત્રતા ટકાવે નહીં અને તુચ્છ વાત માટે મિત્રતા તોડી નાંબે અર્થાત્ કોઈની સાથે મિત્રતા નિભાવે નહીં.

પાવપરિકખેવી :— કોઈ મુનિવરની ભૂલ થઈ જાય, સ્ખલના જાય, તો દોષદર્શી બનીને તેના દોષો અન્ય સમસ્ત પ્રગટ કરે, તેના ઉપર આક્ષેપ કરે, તેને બદનામ કરે, તે પાપપરિક્ષેપી કહેવાય છે.

રહે ભાસિ પાવગં :— કોઈની સામે પ્રિય અને મધુર બોલે, પરંતુ પાછળથી તેની નિંદા કરે કે આ આમ કરે છે, આ દોષનું સેવન કરે છે વગેરે.

પદ્ધણવાઈ :— પ્રકીર્ણવાદી(૧) ઉડતી અસંબદ્ધ વાતો કરનાર, વસ્તુ તત્ત્વનો વિચાર કર્યા વગર જે મનમાં આવે, તે બોલી નાખનાર પ્રકીર્ણવાદી છે. (૨) જે પાત્ર – આપાત્રની પરીક્ષા કર્યા વિના ગમે તેની પાસે પ્રામ થયેલા શુતનું રહસ્ય પ્રગટ કરે છે. (૩) જે એકાંત રૂપે આગ્રહશીલ બની બોલી નાંખે કે આ આમ જ છે, આ આમ છે જ નહિ, આમ હોતું જ નથી. આવા એકાંતભાષીને પ્રતિજ્ઞાવાદી કહેવાય છે. આમ સાધકે અસંબદ્ધભાષી અને એકાંતભાષી ન થતાં પૂર્વાપરનો વિચાર કરી વિવેકપૂર્ણ વચન બોલવા જોઈએ. આગ્રહપૂર્ણ વાતો કરી વિષયોને વિષમ બનાવવા ન જોઈએ કારણ કે સમજણપૂર્વક, આગ્રહ રહિત વાત કરવાથી જ સ્વપરની આત્મસમાધિ જળવાઈ રહે છે.

દુહિલો (દ્રોહી) :— બેવફા, વિશ્વાસધાતી, વિરોધી, કજિયાખોર, ઉપકાર પ્રત્યે અપકાર કરનાર.

અચ્ચિયતે :— અપ્રીતિકર – જે જોવા છતાં કે બોલાવવા છતાં અથવા કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરતાં સર્વત્ર સર્વને અપ્રીતિ જ ઉત્પત્ત કરે છે. આવી પ્રકૃતિવાળાને અપ્રીતિકર કહે છે.

ણીયાવિત્તિ (ણીચૈર્વત્તિ) :— (૧) નમ્ર બની વ્યવહાર, વર્તન કરનાર (૨) શાયા આદિમાં ગુરુથી નીચે રહેનાર, નમ્રવૃત્તિવાળા છે. જેમ કે—

‘ણીયં સેજ્જં ગંડં ઠણં, ણીયં ચ આસણાણિ ય ।
ણીયં ચ પાયં વંદેજ્જા, ણીયં કુજ્જા ય અંજલિં ॥’ દશવૈકાલિકસૂત્ર

અર્થાત् વિનીત શિષ્ય ગુરુથી પોતાની શાયા સદા નીચી રાખે છે, ચાલતાં સમયે તેની પાછળ ચાલે છે, ગુરુના સ્થાન અને આસનથી તેનાં સ્થાન અને આસન નીચાં રાખે છે. તે નમ્ર થઈને ગુરુ ચરણોમાં વંદન કરે છે અને નમ્ર બની હાથ જોડે છે અર્થાત્ હાથ જોડીને જ કોઈ પણ વાત કરે, પૂછે કે ઉત્તર આપે છે. આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ વિનયભાવથી રહે.

અચવલે :— (૧) પ્રારંભ કરેલા કાર્યમાં સ્થિર રહેનાર. (૨) ચાર પ્રકારની ચપળતાથી રહિત. (૩) ગતિ ચપળ – ઉતાવળે ચાલે, તે ગતિચપળ છે. (૪) સ્થાનચપળ – જે બેઠાં બેઠાં જ ડાથપગનું હલનચલન કરતો રહે છે, તે સ્થાનચપળ છે. (૫) ભાષાચપળ – જે બોલવામાં ચપળ હોય છે, તે ભાષાચપળ છે. ભાષાચપળ પણ ચાર પ્રકારના હોય છે – (૧) અસતપ્રલાપી, (૨) અસભ્યપ્રલાપી, (૩) અસમીક્ષ્યપ્રલાપી (૪) અદેશ કાલપ્રલાપી. **ભાવચપળ** – પ્રારંભ કરેલાં સૂત્ર કે અર્થને પૂર્ણ કર્યા વિના જ અન્ય સૂત્ર, અર્થનું અધ્યયન પ્રારંભ કરે છે. પ્રારંભેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવામાં દઢ નિષ્ઠાવાન ન હોય, તે ભાવચપળ છે.

અમાઈ :— સદા સર્વત્ર સરલતાયુક્ત વ્યવહાર કરનાર, કપટ પ્રપંચ ન કરનાર તેમજ પવિત્ર ભાવ રાખનાર

હોય, તે અમાયી છે.

અકૃતહલે :— (૧) જે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં અતિ ઈચ્છા ન રાખે. (૨) જે સાધક નાટક, તમાશા, ચમત્કારિક વિદ્યાઓ અર્થાત् ઈન્ડ્રિયાલ, જાહુ આદિ ખેલ, તમાશા જોવામાં અનુસુક હોય.

અપ્પં ચ અહિકિન્ખવિ :— અલ્પ શબ્દના બે અર્થ કરવામાં આવે છે. (૧) થોડું અને (૨) અભાવ. પ્રથમ અર્થ અનુસાર કોઈ અયોગ્ય તથા અનુત્સાહી વ્યક્તિને ધર્મમાં પ્રેરિત કરતી વખતે તેનો થોડો તિરસ્કાર કરે છે (૨) બીજા અર્થ અનુસાર જે કોઈનો પણ તિરસ્કાર કરતો નથી.

રહે કલ્લાણ ભાસિન :— સુવિનીત સાધક, મિત્રનો કોઈ અપરાધ થાય, તો ગુસ્સે ન થાય અને અમિત્ર કે અપકારીના પણ પૂર્વકૃત કોઈ એકાદ સંકાર્યનું સ્મરણ રાખી તેનાં પણ પરોક્ષમાં ગુણગાન કરે છે પરંતુ તેના પર કોધ કરતો નથી.

અભિજાઇએ (અભિજાતિક) :— કુલીન, ગુણવાન, સુંદર સ્વભાવી, સંસ્કારી,

હિરિમં :— લજ્જા. તે સુવિનીતનો એક વિશિષ્ટ ગુણ છે. તેની આંખોમાં શરમ હોય છે. લજ્જાવાન સાધકને કદાચિત્ત કલુષિત અધ્યવસાય કે પરિણામ આવી જાય, તો પણ અનુચિત વચન બોલવામાં અને અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં તે લજ્જિજ્જત થાય છે.

પઢિસંલીણ :— જે પોતાના હાથ, પગ આદિ અંગોપાંગની કે મન અને ઈન્દ્રિયોની વર્થ ચેષ્ટા છોડી, તેને સ્થિર કરી, પોતાના આત્મામાં સંલીન રહે છે અને જે સાધક ગુરુ પાસે કે અન્યત્ર પણ નિષ્પ્રયોજન ફરે નહીં, અનાવશ્યક પ્રવૃત્તિમાં મનાદિ યોગોનું પ્રવર્તન ન કરે, તે પ્રતિસંલીન કહેવાય છે.

બહુશુત થવાની ભૂમિકા :-

૧૪ વસે ગુરુકુલે ણિચ્ચં, જોગવં ઉવહાણવં ।
પિયંકરે પિયંવાઈ, સે સિક્ખં લદ્ધમરિહિ ॥૧૪॥

શાલ્દાર્થ :— ણિચ્ચં = હુમેશાં, ગુરુકુલે = ગુરુ પાસે, ગુરુની આજ્ઞામાં, વસે = રહે છે, જોગવં = સમાધિવાળા, પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના યોગથી યુક્ત, ઉવહાણવં = તપનું આચરણ કરનાર, પિયંકરે = પ્રિય કરનાર, અને, પિયંવાઈ = પ્રિય ભાષણ કરનાર છે (પ્રિય ભાષી), સે = તે વિનીત શિષ્ય, સિક્ખં = શિક્ષા, લદ્ધં = પ્રાપ્ત કરવાને, અરિહિ = યોગ્ય હોય છે.

ભાવાર્થ :— જે સદા ગુરુકુલમાં રહે છે અર્થાત્ ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહીને પોતાનું શાસ્ત્ર અધ્યયન પૂર્ણ કરે છે અથવા ગુરુ આજ્ઞા પ્રમાણે જ ચાલે છે. જે પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના યોગથી યુક્ત કે સંયમ ધર્માનુષ્ઠાનોથી યુક્ત છે, શાસ્ત્ર અધ્યયનથી સંબંધિત તપમાં કે અન્ય વિશિષ્ટ તપમાં નિરત રહે છે, પ્રિય કરનાર અને પ્રિયભાષી હોય છે, આવો ગુણસંપત્ત વિનીત શિષ્ય ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષા પ્રાપ્ત માટે યોગ્ય હોય છે. આવા ગુણોથી યુક્ત સાધક બહુશુત થઈ શકે છે.

વિવેચન :-

વસે ગુરુકુલે ણિચ્ચં :— ગુરુકુલમાં રહેવાથી સાધક જ્ઞાનનો ભાગી બને છે. દર્શન અને ચારિત્રમાં સ્થિર બને છે અને તેનું જીવન સુંદર અને સુધાર બનીને તે ધન્ય બની જાય છે, કહું પણ છે કે —

ણાણસ્સ હોઇ ભાગી, થિરયરઓ દંસણે ચરિત્તે ય ।
ધણણ આવકહાએ, ગુરુકુલવાસં ણ મુંચંતિ ॥ ઉત્તરાધ્યયન ચૂંઝિ.

જોગવં :— (૧) મન, વચન કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિ, (૨) સંયમ યોગોની સમાધિ, (૩) અધ્યયનમાં ઉધ્યમ (૪) ધર્મવિષયક પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ અને (૫) ચિત્તસમાધિ. પ્રસ્તુતમાં યોગવાનનો અર્થ છે — સમાધિવાન અથવા પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના યોગ કે વ્યાપારથી યુક્ત.

બહુશ્રુતની ઉપમાઓ :-

૧૫ જહા સંખમ્ય પયં ણિહિયં, દુહઓ વિ વિરાયઇ ।
એવં બહુસ્સુએ ભિક્ખૂ, ધમ્મો કિર્તી તહા સુયં ॥૧૫॥

શાલ્દાર્થ :- જહા = જેમ, સંખમ્ય = શંખમાં, ણિહિયં = રાખેલું, પયં = દૂધ, દુહઓ વિ = બત્રે પ્રકારથી (પોતાની શ્વેતતા અને મધુરતાના ગુણોથી), વિરાયઇ = શોભા પામે છે, એવં = એ રીતે, બહુસ્સુએ = બહુશ્રુત, ભિક્ખૂ = ભિક્ષુમાં, ધમ્મો = ધર્મ, કિર્તી = કીર્તિ, તહા = તથા, સુયં = શ્રુત શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ શંખમાં રહેલું દૂધ બંને પ્રકારે શોભાયાન છે— નિજગુણથી અને શંખ સંબંધિત ગુણોથી. તે જ રીતે બહુશ્રુત ભિક્ષુ ધર્મકીર્તિ અર્થાત્ આચારધર્મનો સુયશ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન, આ બંનેથી સુશોભિત હોય છે.

૧૬ જહા સે કમ્બોયાણં, આઇણે કંથએ સિયા ।
આસે જવેણ પવરે, એવં હવઇ બહુસ્સુએ ॥૧૬॥

શાલ્દાર્થ :- જહા સે = જે રીતે, જેમ, કમ્બોયાણં = કંબોજ દેશના ધોડાઓમાં, આઇણે = શીલાદિ ગુણોથી યુક્ત, આસે = ધોડા, કંથએ = પ્રધાન, કંથક, સિયા = હોય છે તથા, જવેણ = વેગમાં (તેજ ગતિમાં), પવરે= શ્રેષ્ઠ હોય છે, બહુસ્સુએ = બહુશ્રુત સાધુ, હવઇ = હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ કંબોજ દેશમાં ઉત્પત્ત થયેલા અશ્વોમાં કંથકઅશ્વ ગુણ સંપત્ત અને ગતિમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેમ સાધુઓમાં બહુશ્રુત ભિક્ષુ ગુણોથી શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૧૭ જહાડિણણસમારુઢે, સૂરે દઢપરક્કમે ।
ઉભાઓ ણંદિઘોસેણ, એવં હવઇ બહુસ્સુએ ॥૧૭॥

શાલોચના :- અઝણ સમારૂઢે = આકીષ્ણ જાતિના ઉત્તમ ઘોડા પર સવાર થયેલા, દઢપરક્કમે = દઢ પરાકમવાળા, સૂરે = વીર યોદ્ધા, ઉભાઓ = બત્તે બાજુ, ણંદિઘોસેણ = વાદ્ય ધ્વનિથી એટલે જ્યનાદથી શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ગુણવાન અશ્ય ઉપર આરૂઢ થયેલા દઢ, પરાકમી, શૂરવીર યોદ્ધા આગળ પાછળ થનારા નંદીઘોષથી સુશોભિત હોય છે, તે જ રીતે બહુશુત પણ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયથી પ્રશંસા અને સન્માન પામે છે.

૧૮ જહા કરેણ પરિકિર્ણે, કુંજરે સદ્ગુણાયણે ।
બલવંતે અપ્પડિહએ, એવં હવઙ બહુસ્સુએ ॥૧૮॥

શાલોચના :- કરેણ પરિકિર્ણે = હાથણીઓથી ધેરાયેલો, સદ્ગુણાયણે = સાઠ વર્ધની અવસ્થાનો, બલવંતે = બળવાન, કુંજરે = હાથી, અપ્પડિહએ = બીજા હાથીઓથી પરાભૂત થઈ શકતો નથી

ભાવાર્થ :- જેમ હાથણીઓથી ધેરાયેલો ત્રો વર્ધનો બલિષ્ટ હાથી કોઈથી પરાજિત થતો નથી, તેમ ઔતપાતિકી આદિ બુદ્ધિ તથા વિવિધ વિદ્યાઓથી યુક્ત બહુશુત સાધક કોઈથી પરાજિત બનતો નથી.

૧૯ જહા સે તિક્ખસિંગે, જાયખંધે વિરાયઙ ।
વસહે જૂહાહિવર્ઝ, એવં હવઙ બહુસ્સુએ ॥૧૯॥

શાલોચના :- તિક્ખસિંગે = તીક્ષ્ણ શીંગડાવાળા, જાયખંધે = પુષ્ટ કાંધવાળા, વસહે = વૃષભ, સાંઢ, જૂહાહિવર્ઝ = સમૂહનો નાયક બનીને, વિરાયઙ = વિશેષ શોભા પામે છે, એવં = એ રીતે, હવઙ = 'ગંગા'ની ધૂંસરીને ધારણ કરવામાં સમર્થ હોય છે તથા સમુદ્દરના નાયક (આચાર્ય) બનીને, બહુસ્સુએ = બહુશુત પણ શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અણીદાર શીંગડા અને બળવાન સ્કર્ધવાળો વૃષભ (બળદ) જૂથના અધિપતિના રૂપમાં સુશોભિત હોય છે તેમ બહુશુત ભિક્ષુ સ્વશાસ્ત્ર, પરશાસ્ત્રનાં શાનતરૂપ તીક્ષ્ણ શીંગડાથી, ગંગાનો મોટો કાર્યભાર ઉપાડવામાં સમર્થ ચતુર્વિધ સંઘના આચાર્યના રૂપમાં સુશોભિત હોય છે.

૨૦ જહા સે તિક્ખદાઢે, ઉદગે દુપ્પહંસએ ।
સીહે મિયાણ પવરે, એવં હવઙ બહુસ્સુએ ॥૨૦॥

શાલોચના :- તિક્ખદાઢે = તીખી (ભયંકર) દાઢોવાળો, દુપ્પહંસએ = કોઈથી ન દબાવવાળો, ઉદગે = પ્રધાન, યુવાન, પૂર્ણ યુવાવસ્થાને પ્રામ, શ્રેષ્ઠ, સીહે = સિંહ, મિયાણ = મૃગોમાં, સમસ્ત વનચારી પશુઓમાં, પવરે = શ્રેષ્ઠ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ તીક્ષ્ણ દાઢવાળો યુવાન અને અપરાજિત સિંહ વન્યપ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેમ પ્રતિભાદિ ગુણોને કારણે બહુશુત ભિક્ષુ દુર્જ્ય અને શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૨૧ જહા સે વાસુદેવે, સંખ-ચક્ક-ગદાધરે ।
અપ્પડિહય-બલે જોહે, એવં હવઇ બહુસ્સુએ ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સંખચક્કગદાધરે = શંખ, ચક્ક અને ગદાને ધારણ કરનાર, સે = તે, વાસુદેવે = વાસુદેવ, અપ્પડિહય બલે = અપ્રતિહત, અપ્રતિબાધિત બળવાળા, જોહે = યોજ્ઞા હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ શંખ, ચક્ક અને ગદાને ધારણ કરનાર વાસુદેવ અપ્રતિબાધિત બળવાળા યોજ્ઞા હોય છે, તેમ બહુશુત ભિક્ષુ સમ્યગ્રદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રકૃપ અથવા અહિંસા, સંયમ અને તપકૃપ ત્રિવિધ શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ કર્મશત્રુઓ સામે અપરાજિત હોય છે.

૨૨ જહા સે ચાઉરંતે, ચક્કવટ્ટી મહિદ્ધિએ ।
ચોદ્દસ રયણાહિવર્દ્દી, એવં હવઇ બહુસ્સુએ ॥૨૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ચક્કવટ્ટી = ચક્કવર્તી, ચાઉરંતે = ચારે બાજુ ભરતક્ષેત્રના કિનારા સુધી રાજ્ય કરનાર હોય છે, મહિદ્ધિએ = મહાઋદ્ધિશાળી, ચોદ્દસ રયણાહિવર્દ્દી = ચૌદ રત્નોનો સ્વામી હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ચારે ય દિશાઓમાં પૂર્ણ વિજ્ય મેળવેલા અથવા ચારે બાજુ ભરતક્ષેત્રના કિનારા સુધી રાજ્ય કરનાર ચક્કવર્તી ચૌદ રત્નોના સ્વામી, મહાન ઋદ્ધિ સંપત્ત હોય છે, તેમ બહુશુત પણ ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનથી સંપત્ત અને ગુણોથી સમૃદ્ધ હોય છે.

૨૩ જહા સે સહસ્સક્ખે, વજ્જપાણી પુરંદરે ।
સકકે દેવાહિવર્દી, એવં હવઇ બહુસ્સુએ ॥૨૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સહસ્સક્ખે = સહસ (હજાર) નેત્રવાળા, વજ્જપાણી = હાથમાં વજ ધારણ કરનાર, પુરંદરે = પુર નામના દેત્યનો કે નગરનો વિનાશ કરનાર, દેવાહિવર્દી = દેવોના સ્વામી, સે = તે પ્રસિદ્ધ, સકકે = શક (ઈન્જ) શોભિત હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ હજાર નેત્રવાળા, હાથમાં વજ રાખનાર, પુર નામના દેત્યનો કે નગરનો નાશ કરનાર પુરંદર શકેન્દ્ર અસંખ્ય દેવોના અધિપતિ હોય છે, તેમ બહુશુત ભિક્ષુ પણ વિશાળ સાધુ સાધી સમુદ્દરના સ્વામી હોય છે.

૨૪ જહા સે તિમિર-વિદ્ધંસે, ઉત્તિદુંતે દિવાયરે ।
જલંતે ઇવ તેણં, એવં હવઇ બહુસ્સુએ ॥૨૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તિમિર-વિદ્ધંસે = અંધકારનો નાશ કરનાર, ઉત્તિદુંતે (ઉત્ચિદુંતે) = ઉગતા, આકાશમાં ઉપર તરફ ચઢતાં, દિવાયરે = દિવાકર, સૂર્ય, તેણં ઇવ = તેજથી, અહિની જેમ, જલંતે = દેદીઘમાન થતાં, જાળથ્યમાન, એવં = એ રીતે આત્મજાનના તેજથી દીપત, બહુસ્સુએ = બહુશુત

જાની, હવિ = શોભિત થાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અંધકારનો વિધવંસક ઉદ્યમાન સૂર્ય પ્રકાશના તેજથી અભિન જેમ જાજલ્યમાન દેખાય છે, તેમ બહુશુત મિક્ષુ અજ્ઞાનાંધકારના નાશક બની તપના તેજથી દેટીયમાન પ્રતીત થાય છે.

૨૫ જહા સે ઉડુવર્ઝ ચંદે, ણક્ખત-પરિવારિએ ।
પડિપુણ્ણે પુણ્ણમાસીએ, એવં હવિ બહુસ્સુએ ॥૨૫॥

શાલ્દાર્થ :- ઉડુવર્ઝ = નક્ષત્રોનો સ્વામી, ચંદે = ચંદ્ર, ણક્ખત પરિવારિએ = ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓથી ઘેરાયેલા તથા, પુણ્ણમાસીએ = પૂર્ણિમાના દિવસે, પડિપુણ્ણે = સોળ કળાથી પૂર્ણ બની શોભિત થાય છે, બહુસ્સુએ = બહુશુત સાધુ પણ આત્મિક શીલતાથી

ભાવાર્થ :- જેમ ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓના પરિવારથી ઘેરાયેલા નક્ષત્રોના સ્વામી ચંદ્રમા પૂર્ણિમાના દિવસે સોળ કળાથી પૂર્ણ બની શોભિત થાય છે, તેમ સાધુ સમુદ્દરથી ઘેરાયેલા બહુશુત શ્રમણ પોતાના શાન પ્રકાશથી શોભાયમાન હોય છે.

૨૬ જહા સે સામાઇયાણં, કોઢાગારે સુરક્ખિએ ।
ણાણા-ધણણ-પડિપુણ્ણે, એવં હવિ બહુસ્સુએ ॥૨૬॥

શાલ્દાર્થ :- જહા સે = જે રીતે, સામાઇયાણં = સામાજિક, વ્યવસાયિક, કોઢાગારે = કોઢાર, ધાન્ય શાળા, સુરક્ખિએ = ઉંદર વગેરેથી સુરક્ષિત હોય છે, ણાણાધણણ-પડિપુણ્ણે = અનેક પ્રકારનાં ધાન્યોથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ સામાજિકોનો અર્થાત્ વ્યાપારીઓનો કોઢાર સુરક્ષિત અને અનેક પ્રકારના ધાન્યોથી પરિપૂર્ણ હોય છે, તેમ બહુશુત શ્રમણ વિવિધ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

૨૭ જહા સા દુમાણ પવરા, જમ્બૂ ણામ સુદંસણા ।
અણાદિયસ્સ દેવસ્સ, એવં હવિ બહુસ્સુએ ॥૨૭॥

શાલ્દાર્થ :- અણાદિયસ્સ = 'અનાદત' નામક, દેવસ્સ = વ્યંતર દેવથી અધિકૃત, સુદંસણા ણામ = સુદર્શન નામનું, જમ્બૂ = જંબૂ વૃક્ષ, દુમાણ = બધાં વૃક્ષોમાં, પવરા = પ્રધાન, મુખ્ય, શ્રેષ્ઠ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ 'અનાદત' દેવનું 'સુદર્શન' નામનું જંબૂ વૃક્ષ સર્વ વૃક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેમ બહુશુત શ્રમણ સાધુ સમુદ્દરમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૨૮ જહા સા રઈણ પવરા, સલિલા સાગરંગમા ।
સીયા ણીલવંત પવહા, એવં હવિ બહુસ્સુએ ॥૨૮॥

શાલોચના :- ણીલવંત પવહા = નીલવાન પર્વતમાંથી નીકળનારી, સાગરંગમા = સમુદ્રમાં જઈ મળનારી, સા = તે, સીયા = સીતા નામે, સલિલા = પાણીના પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ નદી, ણર્ઝણ = બીજી નદીઓમાં, પવરા = પ્રધાન, શ્રેષ્ઠ.

ભાવાર્થ :- જેમ નીલવંત વર્ષધર પર્વતથી નીકળનારી અને પાણીના પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ તેમજ સમુદ્રગામિની સીતા નદી બીજી નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તેમ તીર્થકરના શ્રીમુખે નીકળેલા નિર્મળ શુતજ્ઞાનરૂપ જળથી પૂર્ણ, મોક્ષગામી બહુશુત શ્રમણ સર્વ સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૨૯ જહા સે ણગાણ પવરે, સુમહં મંદરે ગિરી ।
ણાળોસહિ-પજ્જલિએ, એવં હવઙ બહુસ્સુએ ॥૨૯॥

શાલોચના :- મંદરે = સુમેરુ, ગિરી = પર્વત, ણગાણ = અન્ય પર્વતોમાં, પવરે = શ્રેષ્ઠ છે, સુમહં = અતિશાય મહાન, ઘણો ઊંચો છે, ણાળોસહિ-પજ્જલિએ = અનેક પ્રકારની ઔષધિઓ અને જડીબુદ્ધીઓથી પ્રજ્વલિત રહે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અનેક પ્રકારની ઔષધિઓથી પ્રદીપ, અતિમહાન, મંદર- મેરુ પર્વત, સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે, તેવી જ રીતે શ્રુત અને લભિષાઓથી સંપત્ત બહુશુત શ્રમણ, સર્વ સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૩૦ જહા સે સયંભૂરમણે, ઉદહી અક્ખઓદએ ।
ણાળા રયણ પઢિપુણ્ણે, એવં હવઙ બહુસ્સુએ ॥૩૦॥

શાલોચના :- સયંભૂરમણે = સ્વયંભૂરમણ, ઉદહી = સમુદ્ર, અક્ખઓદએ = અક્ષય પાણીવાળો અને, ણાળા રયણ પઢિપુણ્ણે = અનેક પ્રકારના રત્નોથી પરિપૂર્ણ છે, ભવઙ = અક્ષયજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અક્ષય જલનિધિવાળો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અનેક પ્રકારના રત્નોથી ભરપૂર હોય છે, તેમ બહુશુત પણ અક્ષય સમ્યજ્ઞાનરૂપી જલનિધિથી અને અનેક ગુણરત્નોથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

વિવેચન :-

બહુશુતની વિવિધ ઉપમાઓ :-

દુહાઓ વિ વિરાયઙ :— શાંખમાં રહેલું દૂધ બંને પ્રકારે શોભાયમાન હોય છે— નિજગુણથી અને શાંખ સંબંધી ગુણોથી. દૂધ સ્વયં સ્વર્ચ હોય છે જ્યારે તેને શાંખ જેવા નિર્મળ સફેદ પાત્રમાં રાખવામાં આવે, ત્યારે વધારે સ્વર્ચ લાગે છે, અધિકતમ શોભાયમાન બને છે.

બહુસ્સુએ ભિક્ખુ ધમ્મોકિત્તિ તહા સુયં :— (૧) ધર્મક્રીતિ અને શ્રુત સ્વયં જ નિર્મળ હોવાથી કોઈ

પણ ભિક્ષુમાં સુશોભિત હોય છે, છતાં પણ બહુશુતની અંદર રહેલા આ ગુણો વિશેષ પ્રકારે શોભાયમાન બને છે. કારણ કે બહુશુતમાં રહેલા આ ગુણો મલિનતા, વિકૃતિ કે હાનિને પ્રાપ્ત થતા નથી. યોગ્ય ભિક્ષુરૂપી પાત્રમાં જ્ઞાન દેનાર બહુશુતને ધર્મ થાય છે, તેની ક્રીતિ વધે છે, અને તેના શુતજ્ઞાનનો વિસ્તાર થાય છે.

આઇણો કંથએ :- આકીર્તિ – શીલ, રૂપ, બલ આદિ ગુણોથી યુક્ત જીતવાન અશ્વ પથ્થરના ટુકડાથી ભરેલા કુપ્પાના પડવાના અવાજથી ભયભીત બનતો નથી, ધણાણ જેવા અવાજથી ડરતો નથી, પર્વતના વિષમ માર્ગથી કે વિકટ યુદ્ધભૂમિમાં જવાથી અથવા શસ્ત્રપ્રહારથી અચકાતો નથી, એવો શ્રેષ્ઠ જીતિનો અશ્વ કંથક કહેવાય છે.

ઉભઓ નંદિઘોસેણ :- યોજાની આગળ અને પાછળ એક સાથે વાગતાં બાર પ્રકારનાં વાજિંત્રોના ધ્વનિ અથવા મંગલ પાઠકોના આશીર્વયનનો ધ્વનિ નંદીઘોષ કહેવાય છે બહુશુત પણ ચોતરફ સ્વાધ્યાય કરી રહેલા શિષ્યોના સ્વાધ્યાયરૂપી નંદીઘોષથી યુક્ત હોય છે.

કુંજરે સદ્ગુહાયણ :- ૬૦ વર્ષનો હાથી. ૬૦ વર્ષના આયુષ્ય સુધી હાથીનું બલ પ્રતિવર્ષ ઉત્તરોત્તર વધતું જાય છે, ત્યારબાદ ઓછું થવા લાગે છે, તેથી અહીં હાથીની પૂર્ણ બલવતાને દર્શાવવા માટે ષષ્ઠિવર્ષનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જાયખંધે (જાતસ્કંધ) :- જે વૃધ્ભની કાંધ અત્યંત પુષ્ટ બની ગઈ હોય, તે જાતસ્કંધ કહેવાય છે. કાંધ પરિપુષ્ટ કહેવાથી તેના દરેક અંગોપાંગોની પુષ્ટતા ઉપલબ્ધિત થાય છે.

ચારુરંતે :- (૧) જેના રાજ્યમાં એક દિશાના અંતમાં હિમવાન પર્વત અને શેષ ત્રણ દિશાનાં અંતમાં સમુદ્ર હોય, તેને ચાતુરંત કહે છે, અથવા (૨) હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ ચારે ય સેનાઓ દ્વારા શત્રુનો અંત કરનાર ચાતુરંત છે.

ચઢ્દસ રયણાહિવર્ઝ :- ચક્કવર્તી ચૌદ રત્નોના સ્વામી હોય છે. તે ચૌદ રત્નો આ પ્રમાણે છે (૧) સેનાપતિ (૨) ગાથાપતિ (૩) પુરોહિત (૪) ગજ (૫) અશ્વ (૬) વાર્ધકીરત્ન-સુથાર (૭) સ્ત્રીરત્ન (૮) ચક (૯) છત્ર (૧૦) ચર્મ (૧૧) મણિ (૧૨) કાકિણી (૧૩) ખડગ (૧૪) દંડ.

સહસ્રકંખે (સહસ્રકંખ) :- (૧) ઈન્જ્રના પાંચસો મંત્રીદેવો હોય છે. ઈન્જ્ર મંત્રીઓની દાણિથી પોતાની નીતિ નિર્ધારિત કરે છે. તેથી તેને તે સહસ્રકંખ કહેવાય છે. (૨) હજાર આંખોથી જોવામાં આવે, તેને ઈન્જ્ર પોતાની બે આંખોથી જોઈ લે છે, તેથી તે સહસ્રકંખ છે, આ આલંકારિક અર્થ છે, જેમ ચતુર્ષર્ણ શબ્દ અધિક સાવધાન રહેવાના અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે, તેમ સહસ્રકંખ શબ્દ દીર્ઘદૃષ્ટિતા અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે.

પુરંદરે :- પુરાણમાં આ સંબંધમાં એક કથા છે કે ઈન્જ્રે શત્રુઓનાં પુર – રહેઠાણનો વિનાશ કર્યો હતો, તેથી તેનું નામ 'પુરંદર' પડ્યું. ઋગવેદમાં દસ્યુઓ અથવા દાસોનાં પુરોને નષ્ટ કરવાને કારણે ઈન્જ્રનું પુરંદર નામ પ્રસિદ્ધ થવાનો ઉલ્લેખ છે.

ઉત્તિદ્વંતે (ઉચ્ચિદ્વંતે) દિવાયરે :- ઉત્થિત થતો સૂર્ય. મધ્યાળ સુધીના સૂર્યને ઉત્થિત થતો માનવામાં

આવે છે. તે સમય સુધી સૂર્યનું તેજ અર્થાત્ પ્રકાશ અને તાપ કમશા: વધે છે. ઊગતો સૂર્ય બાલસૂર્ય કહેવાય છે, તે સૌભ્ય હોય છે, માટે બહુશુતને ઉચ્ચિત સૂર્યની ઉપમા આપવામાં આવી છે.

ણકખતપરિવારિએ:— નક્ષત્રો ૨૮ છે, તે આ પ્રમાણો છે— (૧) અમિજિત (૨) શ્રવણ (૩) ધનિષ્ઠા (૪) શતભિષ્ઠક (૫) પૂર્વાભાદ્રપદા (૬) ઉત્તરાભાદ્રપદા (૭) રેવતી (૮) અશ્વિની (૯) ભરણી (૧૦) કૃતિકા (૧૧) રોહિણી (૧૨) મૃગશિર્ષ (૧૩) આર્ડ્રા (૧૪) પુનર્વસુ (૧૫) પુષ્ય (૧૬) અશ્લેષા (૧૭) મધા (૧૮) પૂર્વાશાલ્યાની (૧૯) ઉત્તરાશાલ્યાની (૨૦) હસ્ત (૨૧) ચિત્રા (૨૨) સ્વતાતિ (૨૩) વિશાખા (૨૪) અનુરાધા (૨૫) જ્યેષ્ઠ (૨૬) મૂલ (૨૭) પૂર્વાષાઢા (૨૮) ઉત્તરાષાઢા.

સામાઇયાં કોટુાગારે (સામાજિક કોષાગાર):— સામાજિકનો અર્થ છે— સમૂહવૃત્તિ (સહકારીવૃત્તિ) વાળા લોકો, તેના કોષાગાર અર્થાત્ વિવિધ ધાન્યોના કોઠાર. પ્રાચીનકાળમાં પણ કૃષકો કે વ્યાપારીઓ સામૂહિક અસરભંડાર કે ગોદામ રાખતા હતા. જેમાં અનેક પ્રકારનાં અનાજનો સંગ્રહ થતો હતો. ચોર, અદ્દિન તેમજ ઉંદર આદિથી સુરક્ષા કરવા માટે ચોકીદારોને નિયુક્ત કરી તેની પૂર્ણતઃ સુરક્ષા કરવામાં આવતી.

જંબૂ નામ સુદંસણા, અણાદિયસ્સ દેવસ્સ :—જંબૂદીપના અધિપતિ અનાદંત નામના વ્યંતરજીતિના દેવ છે. સુર્દર્શન નામનું જંબૂવૃક્ષ તે દેવનું નિવાસસ્થાન છે, તેને વૃક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યું છે.

સીયા નીલવંતપવહા :— મેરુપર્વતની ઉત્તરમાં નીલવાન પર્વત છે. આ પર્વત ઉપરથી સીતા નદી પ્રવાહિત થાય છે. જે નદીઓમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ નદી છે. તે સમુદ્ર જેવડી વિશાળ છે.

સુમહં મંદરે ગિરી, ણાણોસહિ પજ્જલિએ :— મંદર નામનો મેરુ પર્વત સ્થિર અને સૌથી ઊંચો પર્વત છે. અહીંથી દિશાઓનો પ્રારંભ થાય છે. તે પર્વત અનેક પ્રકારની ઔષધિઓથી પ્રકાશિત કર્યો છે. ત્યાં અમુક ઔષધિ એવી છે જે પ્રકાશ આપે છે.

બહુશુતાનું સર્વોચ્ચ ફળ :-

૩૧   સમુદ્ર-ગંભીરસમા દુરાસયા, અચક્રિકયા કેણઙ દુષ્પહંસયા ।
                સુયસ્સ પુણા વિઉલસ્સ તાઇણો, ખવિતુ કમ્મ ગઝુતમં ગયા ॥૩૧॥

શાલ્દાર્થ :— સમુદ્ર-ગંભીરસમા = સમુદ્રની સમાન ગંભીર, અધ્યાત્મ તત્ત્વમાં ઊંડા ઉત્તરેલા, દુરાસયા = અજેય, જેનો અંત કોઈ ન લઈ શકે, કેણઙ = કોઈ પણ તેને, દુષ્પહંસયા = અભિભૂત કરવામાં, પરાભૂત કરવામાં, અચક્રિકયા = સમર્થ ન થાય, વિઉલસ્સ = વિપુલ, સુયસ્સ = શુતશાનથી, પુણા = પૂર્ણ, તાઇણો = ઇ કાયના રક્ષક, કમ્મ = આ ગુણોથી સંપત્ત બહુશુત શાનાવરણીયાદિ સર્વ કર્માનો, ખવિતુ = ક્ષય કરીને, ઉત્તમ = ઉત્તમ, પ્રધાન, ગઙ = ગતિ (મોક્ષ)ને, ગયા = પ્રાપ્ત થયા છે અને થાય છે.

ભાવાર્થ :— સાગર સમાન ગંભીર, અજેય, પરીષહાદિથી અવિચલિત અથવા પરવાદીઓ દ્વારા

અત્રાસિત, વિપુલ શુતશાનથી પરિપૂર્ણ અને ઘટકાય રક્ષક એવા બહુશુત મુનિ કર્માનો સર્વથા ક્ષય કરીને ઉત્તમગતિ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપસંહાર :-

૩૨

તમ્હા સુયમહિદ્વિજ્જા, ઉત્તમદૃગવેસએ ।
જેણાપ્પાણ પરં ચેવ, સિદ્ધિં સંપાદણેજ્જાસિ ॥૩૨॥

-ત્તિ બેમિ

શાલાર્થ :- તમ્હા - એટલા માટે, ઉત્તમદૃ ગવેસએ - મોક્ષાર્થ ગવેષક, મોક્ષનો ઈચ્છુક, સંયમનો આકાંક્ષી, સુયં - શુતશાનનું, અહિદ્વિજ્જા = અધ્યયન કરે, ધારણ કરે, જેણ = જેનાથી, અપ્પાણ = પોતાની, ચેવ = અને, પરં = ભીજાની, સિદ્ધિં = સિદ્ધ ગતિ, સંપાદણેજ્જાસિ = પ્રાપ્ત કરનાર, કરાવનાર થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઈચ્છુક મુનિએ બહુશુત થવા માટે શુતશાનનું વિશાળ અધ્યયન કરવું જોઈએ. જેના અવલંબનથી સ્વ - પર, ઉભય આત્માઓની સાધના સફળ થઈ શકે છે અર્થાત્ બંને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે - એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ઉપસંહાર :- સંયમ સાધનામાં તત્પર મુમુક્ષુ સાધકોએ સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી તથા લોકપ્રવાહથી હંમેશાં દૂર રહેવું જોઈએ. સંયમ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ પછીના સમયે સ્વાધ્યાય, અધ્યયનમાં સતત પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. આ જ વાતને લક્ષ્ય કરી આ અધ્યયનમાં સાધકોને વિશાળ શુતશાનના ધારક બહુશુત બનવાની ઉત્કૃષ્ટતમ પ્રેરણ આપવામાં આવી છે.

॥ અધ્યયન-૧૧ સંપૂર્ણ ॥

ભારમું અદ્યયન

શાલકાલકાળકાળકાળકાળકાળકાળકાળ

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનાનું નામ 'હરિકેશીય' છે. આ અધ્યયનનમાં ચાંડાલ કુલોત્પત્ર હરિકેશબલ મુનિની સંયમ સાધના, લભિણનું પ્રાગટય, યક્ષપૂજિત મુનિ દ્વારા યજના યથાર્થ સ્વરૂપની સમજણ વગેરે વિષયોનું વર્ણન છે, માટે આ અધ્યયનનાનું નામ હરિકેશીય' છે.

હરિકેશબલ કુમાર : - મથુરા નરેશ શંખરાજાએ સંસારથી વિરક્ત બની દીક્ષા ગ્રહણ કરી, વિચરણ કરતાં એકવાર તેઓ હસ્તિનાપુર પદ્ધાર્યા. ભિક્ષાને માટે વિચરતાં શંખમુનિ એક ગલીની નજીક આવ્યા, ત્યાં સૂનકાર જોતાં નજીકમાં રહેતા સોમદાત પુરોહિતને માર્ગ પૂછ્યો. તે ગલીનાનું નામ 'હૃતવહ-રથ્યા' હતું. તે ગ્રીષ્મઋતુના સૂર્યના તાપથી તપેલા લોઢાની સમાન અત્યંત ગરમ રહેતી હતી. કદાચ કોઈ અજાણી વ્યક્તિ તે ગલીમાં જાય, તો તેની ઉષ્ણતાને કારણે મૂર્ચિદ્ધ થઈને ત્યાં જ મરી જતી. સોમદાતને મુનિઓ પ્રત્યે દ્વેષ હતો એટલે તેણે દ્વેષવશ મુનિને તે જ હૃતવહ - રથ્યાનો ઉષ્ણ માર્ગ બતાવ્યો. શંખમુનિ નિશ્ચલભાવથી ઈર્યા સમિતિપૂર્વક તે જ માર્ગ ઉપર ચાલવા લાગ્યા. લભિણસંપત્ત મુનિના પ્રભાવથી તેમના ચરણસ્પર્શ થતાં જ તે ઉષ્ણમાર્ગ એકદમ શીતલ બની ગયો, તે કારણે મુનિરાજ ધીરે ધીરે તે માગને પાર કરી રહ્યો હતા. આ જોઈને સોમદાત બ્રાહ્મણના આશ્રયનો પાર ન રહ્યો. તે જ સમયે પોતાના મકાનથી ઉતરી તે જ હૃતવહ ગલીમાં ચાલ્યો. ગલીનો ચંદન સમાન શીતલ સ્પર્શ અનુભવી તેના મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. તે વિચારવા લાગ્યો - 'મુનિના તપોબ્લનો જ આ પ્રભાવ છે, તેથી આ માર્ગ ચંદન જેવો શીતળ બની ગયો.' આમ વિચારીને તે મુનિ પાસે આવી તેના ચરણોમાં વંદન કરીને પોતાના અનુચિત કાર્યની ક્ષમાયાચના કરવા લાગ્યો. શંખમુનિએ તેને ધર્માપદેશ આપ્યો, જેનાથી તે વિરક્ત થઈને તેની પાસે દીક્ષિત બની ગયો. મુનિ બન્યા પણી પણ સોમદાત જાતિમદ અને રૂપમદ કરતો જ રહ્યો. અંતિમ સમયમાં તેણે બંને મદની આલોચના-પ્રતિક્રિમણ ન કર્યાં. ચારણે તે મરીને સ્વર્ગમાં ગયો.

દેવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી જાતિમદના કારણે મૃતગંગાને કિનારે હરિકેશગોત્ત્રીય ચાંડાલોના અધિપતિ 'બલકોડુ' નામના ચાંડાલની પત્ની 'ગૌરી'ના ગર્ભમાં પુત્રરૂપે ઉત્પત્ત થયો. તેનું નામ 'બલ' રાખવામાં આવ્યું. આ બાળક આગળ જતાં હરિકેશબલ નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. પૂર્વજન્મમાં તેણે રૂપમદ પણ કર્યો હતો, તેથી તે કૂબડો, કુરૂપ અને બેડોળ થયો. તેના સંબંધીઓ તેની કુરૂપતા જોઈને ઘૃણા કરવા લાગ્યા.

જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેનો સ્વભાવ કોધી અને ઝગડાખોર થતો ગયો. તે ગમે તેની સાથે જગડતો અને અપશાંદ બોલતો. તેના માતાપિતા પણ તેના કટુ વ્યવહારથી અને ઉગ્ર સ્વભાવથી કંટાળી ગયાં.

એક દિવસ વસંતોત્સવના સમયે ઘણા લોકો એકત્રિત થયાં હતાં. ઘણા બાળકો ત્યાં રમતા હતા. ઉપદ્રવી તોઝાની હરિકેશભલ જ્યાં બાળકો રમતા હતા ત્યાં રમવા ગયો, તો વડીલોએ તેને રોકી દીધો. આથી ગુસ્સામાં તે બધાને ગાળો દેવા લાગ્યો. બધાએ તેને ત્યાંથી ઉઠાડી દૂર બેસાડી દીધો. અપમાનિત હરિકેશભલ એકલો લાચાર અને દુઃખિત બની બેસી ગયો. એટલામાં જ ત્યાં એક ભયંકર કાળો વિષઘર સર્પ નીકળ્યો. ચાંડાલોએ તે 'હુષ્ટસર્પ' છે એમ કહી તેને મારી નાંખ્યો. થોડીવાર પછી એક અલશિક (બે મુખ્યી) જાતિનો નિર્વિષ સર્પ (અણસિયું) નીકળ્યો. લોકોએ તેને વિષરહિત છે, એમ માનીને છોડી દીધો. આ બંને ઘટનાને દૂર બેઠેલા હરિકેશભલે જોઈ. તેણે ચિંતન કર્યું કે પ્રાણીઓ પોતાના જ કારણે દુઃખ પામે છે, પોતાના જ ગુણો વડે પ્રીતિપાત્ર બને છે. મારી જ સામે મારા બંધુજનોએ વિષઘર સર્પને મારી નાંખ્યો અને નિર્વિષ સર્પની રક્ષા કરી, તેને માર્યો નહીં. મારા બંધુજનો મારા દોષયુક્ત વ્યવહારને લીધે જ મને ધૂતકારે છે. હું સર્વનો અપ્રિય બન્યો છું. જો હું પણ દોષરહિત બની જાઉં તો સૌને પ્રિય બની જાઉં.

એમ વિચારતાં વિચારતાં તેને જાતિસ્મરણ શાન ઉત્પન્ન થયું. તેની સામે મનુષ્યભવમાં કરેલ જાતિમદ અને રૂપમદનું ચિત્ર તરવરવા લાગ્યું. તે જ સમયે તેને વિરક્તભાવ આવી ગયો અને કોઈ મુનિ પાસે જઈ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. તેની ધર્મસાધનામાં જાતિ અવરોધ ન કરી શકી. મુનિ હરકેશભલે કર્મક્ષય કરવા અર્થે તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી. એકવાર વિહાર કરતાં તેઓ વારાણસી પહોંચ્યા. ત્યાં તિંદુકવનમાં એક વિશિષ્ટ તિંદુકવૃક્ષની નીચે તેઓ રહ્યા અને ત્યાં જ માસખમણાની તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. તેમના ઉત્કૃષ્ટ ગુણોથી પ્રભાવિત બની ગંડીતિંદુક નામનો એક યક્ષરાજ તેની વૈયાવચ્ચ કરવા લાગ્યો.

એકવાર નગરીના રાજા કૌશિલિકની ભદ્રા નામની રાજપુત્રી પૂજાની સામગ્રી લઈને પોતાની સખીઓની સાથે તે તિંદુકયક્ષની પૂજા કરવા આવી. તેણે યક્ષની પ્રદક્ષિણા કરતાં મલિન વસ્ત્ર અને ગંડા શરીરવાળા કુરૂપ મુનિને જોયા. તે મોહુંબગાડીને ઘૃણાભાવથી તેના ઉપર થૂંકી. રાજપુત્રીનું આ અસમ્યવર્તન જોઈ યક્ષ કોધિત બની તુરંત જ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગયો. યક્ષાવિષ્ટ રાજપુત્રી પાગલની જેમ અસંબદ્ધ પ્રલાપ તેમજ વિકૃત ચેષ્ટાઓ કરવા લાગી. સખીઓ ઘણી મહેનતે તેને રાજમહેલમાં લાવી. રાજ તેની આવી સ્થિતિ જોઈને અત્યંત ચિંતિત બની ગયા. અનેક ઉપચાર કર્યા પરંતુ નિષ્ણળ ગયા.

રાજા અને મંત્રી વિચારશૂન્ય બની ગયા કે હવે શું કરવું? એટલામાં જ યક્ષ કોઈ બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી બોલ્યો – 'આ કન્યાએ તપસ્વીમુનિનું ઘોર અપમાન કર્યું છે, એટલે મેં તેનું ફળ ચખાડવા માટે જ આ કન્યાને પાગલ કરી દીધી છે. જો આપ તેને જીવિત જોવા ઈચ્છાતા હો, તો આ અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્રપે મુનિ સાથે તેના લગ્ન કરી આપો. રાજા આ વાતનો જો સ્વીકાર કરે નહીં, તો હું રાજપુત્રીને જીવતી નહીં રહેવા દઉં.' રાજાએ વિચાર્યું કે જો મુનિ સાથે લગ્ન કરી દેવાથી આ જીવિત રહેતી હોય, તો આપણને શી આપત્તિ છે? રાજાએ આ વાત સ્વીકારી લીધી અને મુનિની સેવામાં જઈ પોતાના અપરાધની ક્ષમા માણી. હાથ જોડી ભદ્રાને સામે ઊભી રાખી પ્રાર્થના કરી—હે 'ભગવાન! આ કન્યાએ આપનો મહાન અપરાધ કર્યો છે. આથી હું આપની સેવામાં તેને સેવિકાના રૂપમાં અર્પણ કરું છું, આપ તેનું પાણિગ્રહણ કરો.' આ સાંભળીને મુનિએ શાંતભાવે કહું — હે 'રાજન્! મારું કંઈ જ અપમાન થયું નથી. હું ધન, ધાન્ય,

સ્ત્રી, પુત્ર આદિ દરેક સાંસારિક સંબંધોથી વિરક્ત બ્રહ્મચારી મહાત્રતી છું. કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાની વાત તો એક બાજુએ રહી, પરંતુ સ્ત્રીની સાથે એક મકાનમાં નિવાસ કરવો પણ મારે માટે અકલ્પનીય છે.

સંયમી મુનિ માટે સંસારની સમસ્ત સ્ત્રીઓ માતા, બહેન તેમજ પુત્રી સમાન છે. આપની પુત્રી સાથે મારે કોઈ સંબંધ નથી'. કન્યાએ પણ પોતાના પર થયેલા યક્ષપ્રકોપને દૂર કરવા મુનિને પાણિગ્રહણ કરવા વિનંતી કરી, પરંતુ મુનિએ જ્યારે તેને સ્વીકારી નહીં, ત્યારે યક્ષે તેને કહું—મુનિ તને ઈચ્છતા નથી, તારા ઘરે તું ચાલી જા. યક્ષનું વચન સાંભળી નિરાશ રાજકન્યા પોતાના પિતાની સાથે પાછી ફરી. કોઈકે રાજાને કહું કે બ્રાહ્મણ પણ ઋષિનું જ રૂપ છે. મુનિ દારા આ અસ્વીકૃત કન્યાનું લગ્ન અહીંના રાજપુરોહિત રૂદ્રદેવ સાથે કરો. આ સાંભળી રાજાને આ વાત બરાબર લાગી અને રાજાએ રાજકન્યા ભરાના લગ્ન રાજપુરોહિત રૂદ્રદેવ બ્રાહ્મણની સાથે કર્યા.

રૂદ્રદેવ યજશાળાનો અધિપતિ હતો. તેણે પોતાની નવવિવાહિત પત્ની ભદ્રાને યજશાળાની વ્યવસ્થા સૌંપી અને એક મહાન યજનો પ્રારંભ કર્યો. મુનિ હરિકેશબલ માસખમણના પારણાના દિવસે ભિક્ષાર્થે વિચરતાં રૂદ્રદેવની યજશાળામાં પદ્ધાર્યા. ત્યાર પણીની કથા પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં પ્રતિપાદિત છે. પૂર્વકથા મૂળપાઠમાં સંકેતરૂપથી છે પરંતુ વૃત્તિકારે તે કથાને પ્રગટ કરી છે.

મુનિ અને ત્યાંના વરિષ્ઠ — મોટા યજસંચાલક બ્રાહ્મણોની વર્ણે નિભન્નલિખિત મુખ્ય વિષયો ઉપર ચર્ચા થઈ હતી. (૧) દાનના વાસ્તવિક-પાત્ર અપાત્ર (૨) જીતિવાદની અતાત્ત્વિકતા (૩) સાચો યજ અને તેનાં વિવિધ આધ્યાત્મિક સાધન (૪) જળસ્નાન (૫) તીર્થ આદિ. આ ચર્ચાના આધારે બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિ અને નિર્ગ્રેથ સંસ્કૃતિ વર્ણણનું અંતર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. તપ-સંયમની આરાધનાથી યક્ષ મુનિને આધીન થયો, આ પ્રસંગ, દેવો પણ 'ધર્મનિષ્ઠ પુરુષોના ચરણનો દાસ બની જાય છે', આ ઉકિતને ચરિતાર્થ કરે છે.

● બારમું અદ્યયન ●

હરિકેશીય

હરિકેશબલ મુનિ પરિચય :-

૧   સોવાગ-કુલ-સંભૂઓ, ગુણુત્તરધરો મુણી ।
                હરિએસબલો ણામ, આસી ભિકખૂ જિઝિંદિઓ ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- સોવાગકુલ સંભૂઓ= ચાંડાળ કુળમાં ઉત્પત્ત થયેલા, ગુણુત્તરધરો = શાન વગેરે ઉત્તમ ગુણોના ધારક, જિઝિંદિઓ = પાંચ ઈન્દ્રિયોને જીતનાર, હરિએસબલો ણામ= હરિકેશબલ નામક, આસી = હતા.

ભાવાર્થ :- હરિકેશબલ નામના મુનિ ચાંડાલકુળમાં ઉત્પત્ત થયેલા હતા, તે શાનાદિ ઉત્તમ ગુણોના ધારક અને જિતેન્દ્રિય ભિક્ષુ હતા.

૨   ઇરિએસણ-ભાસાએ, ઉચ્ચાર-સમિઇસુ ય ।
                જાઓ આયાણણિકખેવે, સંજાઓ સુસમાહિઓ ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- ઇરિએસણ ભાસાએ = ઈર્યા, અષણા, ભાષા, ઉચ્ચાર સમિઇસુ = પરિસ્થાપનિકા સમિતિમાં, આયાણણિકખેવે = આદાન અને નિક્ષેપ સમિતિમાં, જાઓ = વિવેકવાન, સુસમાહિઓ = શ્રેષ્ઠ સમાધિ વાળા, સંજાઓ = શ્રમણ, સંયત હતા.

ભાવાર્થ :- તે મુનિ ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, અષણાસમિતિ, ઉચ્ચાર આદિ પરિષ્ઠાપનાસમિતિ અને ઉપકરણ રાખવા મૂકવા સંબંધી આયાણ ભંડમત્ત નિકખેવણિયાસમિતિ, આ પાંચ સમિતિઓમાં યત્નશીલ, શ્રેષ્ઠ સમાધિવાળા શ્રમણ હતા.

૩   મણગુત્તો વયગુત્તો, કાયગુત્તો જિઝિંદિઓ ।
                ભિકખુટ્ટા બંભઇજ્જમિ, જણણવાડં ઉવટુઓ ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- મણગુત્તો = મનગુમિ, વયગુત્તો = વચનગુમિ, કાયગુત્તો = કાયગુમિ, ભિકખુટ્ટા = ભિક્ષાને માટે, બંભઇજ્જમિ = પ્રાણણોનો જ્યાં યજા થઈ રહ્યો હતો ત્યાં, જણણવાડં = યજણણમાં, યજમંડપમાં, ઉવટુઓ = આવ્યા.

ભાવાર્થ :- મનોગુણિ, વચનગુણિ અને કાયગુણિથી યુક્ત તે જિતેન્દ્રિય મુનિ બિક્ષા અર્થે જ્યાં બ્રાહ્મણોનો યજ્ઞ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં યજ્ઞ મંડપમાં પદ્ધાર્યો.

વિવેચન :-

સોવાગકુલ :- (૧) ચાંડાળકુલ. (૨) જે કુળમાં કૂતરાનું માંસ રાંધવામાં આવે છે, તે કુળ. – ચૂણિ. (૩) હરિકેશ, ચાંડાલ, શ્વપાક, માતંગ, બાલ, પાણ, શાનધન, મૃતાશ, સ્મરણવૃત્તિ અને નીચ, આ બધા એકાર્થક છે – નિર્ધૂક્તિ.

હરિએસબલો :- (૧) 'હરિકેશ' મુનિનું ગોત્ર હતું અને 'બલ' તેનું નામ હતું. (૨) 'હરિકેશ' નામક ગોત્રનું વેદન કરનાર.

મુણી :- સર્વ વિરતિની પ્રતિજ્ઞા લેનાર અને ધર્મ – અધર્મનું મનન કરનાર.

અહીં શાસ્ત્રકારનો આશય એ છે કે કોઈ જ્ઞાતિ કે કુળમાં જન્મ લેવા માત્રથી કોઈ વ્યક્તિત્વ ઊંચ કે નીચ બની જતી નથી પરંતુ ગુણ અને અવગુણના કારણે જ વ્યક્તિત્વમાં ઊંચતા અને નીચતા પ્રગટ થાય છે. હરિકેશબલ ચાંડાલકુળમાં જન્મેલા હતા. તે કુળના લોકો કૂતરાનું માંસ ખાનારા, શબનાં વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરનાર, આકૃતિથી ભયંકર, પ્રકૃતિથી કઠોર તેમજ અસંસ્કારી હોય છે. તેવા અસંસ્કારી ઘૃણિત કુળમાં જન્મ લઈને પણ હરિકેશબલ પૂર્વ પુણ્યોદયથી શ્રેષ્ઠ ગુણોના ધારક, જિતેન્દ્રિય અને બિક્ષાજીવી મુનિ બન્યા હતા.

બીજી અને ત્રીજી ગાથામાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે કેવળ પ્રતિજ્ઞાથી કે નામમાત્રથી જ મુનિ ન હતા પરંતુ મુનિધર્મના આચારથી યુક્ત હતા. તે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુણિઓનું પાલન પૂર્ણ સાવધાનીપૂર્વક કરતા હતા. તે મુનિ જિતેન્દ્રિય, પંચ મહાત્રાત્મક સંયમમાં પુરુષાર્થી, સમ્યક્ સમાધિસંપત્ત અને નિર્દોષ બિક્ષા દ્વારા નિર્વાહ કરનાર હતા.

બ્રાહ્મણો દ્વારા મુનિની અવજ્ઞા :-

૪ તં પાસિકુણમેજ્જંતં, તવેણ પરિસોસિયં ।
પંતોવહિ ઉવગરણં, ઉવહસંતિ અણારિયા ॥૪॥

શાલ્દાર્થ :- તવેણ = તપથી, પરિસોસિયં = કૂશ શરીરવાળા, પંતોવહિઉવગરણં = જીર્ણ અને મલિન ઉપકરણવાળા, તં = તે મુનિને, એજ્જંતં = આવતાં, પાસિકુણં = જોઈને, અણારિયા = અનાર્થની જેમ તે બ્રાહ્મણ, ઉવહસંતિ = હસવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- તપથી સૂક્ષ્માયેલા શરીરવાળા તથા જીર્ણ તેમજ મલિન વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે ઉપકરણવાળાં મુનિને આવતાં જોઈને તે બ્રાહ્મણો અનાર્થની જેમ તેની મજાક, મશકરી કરવા લાગ્યા, હસવા લાગ્યા.

૫

જાઇમયપડિથદ્વા, હિંસગા અજિઝિંદિયા ।
અબમ્ભચારિણો વાલા, ઇમં વયણમબ્બવી ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- જાઇમયપડિથદ્વા = જાતિમદથી અહંકારી બનેલા, હિંસગા = હિંસક, અજિઝિંદિયા = અજિતેન્દ્રિય, અબમ્ભચારિણો = અખ્રાણયારી, બાલા = તે અજાની, ઇમં = મુનિ પ્રતિ, આ રીતે, વયણ = વચન, અબ્બવી = બોલવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- જાતિમદથી ઉન્મત બનેલા હિંસક, અજિતેન્દ્રિય, અખ્રાણયારી અને અજાની લોકો આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-

૬

કયરે આગચ્છિ દિત્તરૂવે, કાલે વિકરાલે ફોકકણાસે ।
ઓમચેલએ પંસુપિસાયભૂએ, સંકરદૂસં પરિહરિય કંઠે ॥૬॥

શાલ્લાર્થ :- દિત્તરૂવે = અત્યંત બીભત્સ રૂપવાળા, કાલે = કાળારંગના, વિકરાલે = ભયાનક, ફોકકણાસે = ચપટા નાકવાળા, ઓમચેલએ = જીર્ણ વસ્ત્રવાળા, પંસુપિસાયભૂએ = ધૂળથી પિશાચ જેવા બનલા, કંઠે = ગળામાં, સંકરદૂસં = ઉકરડા પર નાખેલા વસ્ત્ર જેવા ગંદાં વસ્ત્ર, પરિહરિય = પહેરેલા, કયરે = આ કોણ, આગચ્છિ = આવી રહ્યું છે ?

ભાવાર્થ :- અત્યંત બીભત્સ રૂપવાળું, કોયલા જેવા કાળા વિકરાળ, ચપટા નાકવાળું, જીર્ણ અને મલિન વસ્ત્રવાળું, ધૂળયુક્ત શરીર હોવાથી ભૂત જેવું દેખાતું અને ગળામાં ઉકરડા ઉપરથી લાવેલા ગંદા વસ્ત્ર પહેરેલું, આ કોણ આવી રહ્યું છે ? તે લોકોએ મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર્યું.

૭

કયરે તુમં ઇય અદંસણિજ્જે, કાએ વ આસા ઇહમાગઓ સિ ।
ઓમચેલયા પંસુપિસાયભૂયા, ગચ્છકખલાહિ કિમિહં ઠિઓસિ ॥૭॥

શાલ્લાર્થ :- ઇય = આ રીતે, એવો, અદંસણિજ્જે = અદર્શનીય, તુમં = તું, વ = તથા, કાએ = કોઈ, આસા = આશાથી, ઇહં = અહીં, આગઓસિ = આવ્યો છે, ગચ્છ = ચાલ્યો જા, કખલાહિ = નીકળી જા, ઇહં = અહીં, કિં = શા માટે, ઠિઓસિ = ઉભો છે.

ભાવાર્થ :- અરે અદર્શનીય ! તું કોણ છો ? અહીં તું કઈ આશાએ આવ્યો છો ? જીર્ણ અને મેલાં વસ્ત્ર હોવાથી અર્ધા ખુલ્લા તથા ધૂળના કારણે પિશાચ જેવા શરીરવાળા ! ચાલ, હટી જા અહીંથી, અહીં કેમ ઉભો છે ? તે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

વિવેચન :-

પંતોવહિદ્વગરણ :- પ્રાન્ત શાખા અહીં જીર્ણ અને મલિન, તુચ્છ અર્થમાં સૂચિત થયો છે. તે ઉપધિ અને ઉપકરણનું વિશેષણ છે. આમ તો ઉપધિ અને ઉપકરણ, એ બંને ધર્મસાધના માટે ઉપકરણરૂપ

હોવાથી એકાર્થક છે. તો પણ ઉપધિનો અર્થ અહીં શરીરોપયોગી, વસ્ત્રપાત્રાદિ છે અને ઉપકરણનો અર્થ સંયમ ઉપકારક રજોહરણ, પ્રમાર્જનિકા આદિ છે.

અણારિયા :- અહીં અનાર્ય શબ્દ અસત્ય, અનાડી અથવા સાધુ પુરુષોના નિંદક કે અનિષ્ટ કરનાર, એ અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

આચરણહીન ખ્રાણણ :- પ્રસ્તુત પાંચમી ગાથામાં આચરણહીન ખ્રાણણોનું સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. તેનાં પાંચ વિશેખણ કહ્યાં છે – (૧) જાતિમદથી ઉન્મતા (૨) હિંસક (૩) અજિતેન્દ્રિય (૪) અબ્રહ્મણ્યારી (૫) બાલ. અમે ખ્રાણણ ધીએ, ઊંચ જાતિના ધીએ, શ્રેષ્ઠ ધીએ, આ પ્રકારના જાતિમદથી તેઓ મત હતા. યણોમાં પશુવધ કરવાના કારણે હિંસાપરાયણ હતા. પાંચે ય ઈન્દ્રિયોને વશ કરેલી ન હતી, તેઓ પુત્રોત્પત્તિ માટે અબ્રહ્મણ્યાર્થને ધર્મ માનતા હતા. બાલકીડાની જેમ લોકિક કામનાવશ યણ-હોમાદિમાં પ્રવૃત્ત હોવાથી તેઓ અજ્ઞાની હતા.

ઓમચેલએ :- અયેલ અથવા જીર્ણશીર્ણ તુચ્છ વસ્ત્રોવાળાં અથવા હલકાં, ગંદા તેમજ જીર્ણ હોવાથી અસાર વસ્ત્રોવાળાં.

પંસુપિસાયભૂએ :- લોકિક વ્યવહારમાં જેનાં દાઢી, મૂછ, નખ અને રૂંવાંટી લાંબી અને મોટી થયેલી હોય, શરીર ધૂળયુક્ત હોય, તેને પિશાચ કહેવામાં આવે છે. મુનિ પણ શરીર તરફ નિરપેક્ષ તેમજ ધૂળથી મલિન હોવાથી ભૂત, પિશાચ જેવા લાગતા હતા.

સંકરદૂસં પરિહરિય કંઠે :- ઉકરડા પરથી લાવેલાં ચીથરાં ગળામાં પહેરેલાં. અહીં સંકરનો અર્થ છે – તૃણ, ધૂળ, રાખ, છાણ, આદિથી ભરેલો ઢગલો, કચરાનો ઢગલો, જેને ઉકરડો કહેવામાં આવે છે. ત્યાં લોકો એવાં વસ્ત્રો નાંખે છે, જે નિરૂપયોગી તેમજ જીર્ણ હોય અર્થાત્ સંકર દૂષ્ય એટલે ઉકરડા ઉપરથી લાવેલાં ચીથરાં.

વિકરાલે :- વિકરાલ મુનિના દાંત આગળ નીકળેલા હતા, તેથી તેમનો ચહેરો વિકરાળ લાગતો હતો.

મુનિના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ યક્ષ :-

૮ જક્ખો તહિં તિંદુયરુક્ખવાસી, અણુકંપઓ તસ્સ મહામુણિસ્સ ।
પચ્છાયઇત્તા ણિયગં સરીર, ઇમાઇ વયણાઇમુદાહરિત્થા ॥૮॥

શાદ્યાર્થ :- તહિં = તે સમયે, ત્યાં, તસ્સ = તે, મહામુણિસ્સ = મહામુનિ ઉપર, અણુકંપઓ = અનુકંપા કરનાર, ભક્તિભાવ રાખનાર, તિંદુયરુક્ખવાસી = તિંદુક નામના વૃક્ષ પર રહેનાર, જક્ખો = યક્ષ, ણિયગં = પોતાનું, સરીર = શરીર, પચ્છાયઇત્તા = છુપાવીને અર્થાત્ મુનિના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને, ઇમાઇ = આ આગળ કહેવાયેલા, આ પ્રમાણે, વયણાઇ = વયન, ઉદાહરિત્થા = કહેવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- તે સમયે ત્યાં તે મહામુનિ પ્રતિ ભક્તિભાવ રાખનારા તિંદુકવૃક્ષવાસી યક્ષ – દેવ પોતાનું

શરીર છુપાવીને અર્થાત् મહામુનિના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને, તેના મુખથી આ પ્રમાણે વચનો કહેવા લાગ્યો—

૯

સમણો અહં સંજાઓ બંભયારી, વિરાઓ ધણપયણ પરિગ્રહાઓ ।
પરપ્રવિત્તસ્સ ઉ ભિક્ખકાલે, અણસ્સ અદ્વા ઇહમાગામોમિ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અહં = હું, સમણો = શ્રમણ તપસ્વી, સંજાઓ = સંયતિ અને, બંભયારી = બ્રહ્મયારી છું તથા, ધણ પયણ = ધન, પરિજ્ઞન, પરિગ્રહાઓ = પરિગ્રહથી, વિરાઓ = નિવૃત્ત થયો છું, ઉ = તેથી જ, ભિક્ખકાલે = ભિક્ષાના સમયે, પરપ્રવિત્તસ્સ = બીજા દ્વારા તેમના બનાવેલા, અણસ્સ = ભોજનને, અદ્વા = માટે, ઇહં = અહીં, આગામો મિ = આવ્યો છું.

ભાવાર્થ :- હું શ્રમણ તપસ્વી, સંયતી અને બ્રહ્મયારી છું, ધનસંપત્તિ અને પરિગ્રહનો ત્યાગી છું તથા ભોજન બનાવવાનો ત્યાગી છું, લોકોએ પોતાને માટે બનાવેલા ભોજનમાંથી ભિક્ષા લેવા માટે, આ ભિક્ષાના સમયે શ્રમણ કરતો હું ભિક્ષા લેવા માટે આવ્યો છું.

૧૦

વિયરિજ્જઇ ખજ્જઇ ભુજ્જઇ ય, અણં પભૂયં ભવયાણમેયં ।
જાણાહિ મે જાયણજીવિણુ ત્તિ, સેસાવસેસં લહડ તવસ્સી ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ભવયાણં = તમારા લોકોમાં, એયં = આ, પભૂયં = ધાણું બધું, અણં = અત્ર, ભોજન, વિયરિજ્જઇ = વહેંચવામાં આવે છે, ખજ્જઇ = ખવાય છે, ભુજ્જઇ = ભોગવાય છે, જાયણ જીવિણુત્તિ= હું ભિક્ષાવૃત્તિથી આજીવિકા કરનાર છું એમ, જાણાહિ = જાણીને, મે = મને, તવસ્સી = તપસ્વીને, સેસાવસેસં = બચેલા શેષમાંથી શેષ અર્થાત્ અત્યાખ્ય આહાર, લહડ = આપીને લાભ પ્રાપ્ત કરો, મને આપો.

ભાવાર્થ :- અહીં તમારું ધાણું બધું અત્ર – ભોજન અપાઈ રહ્યું છે, ભિક્ષાન ખવાઈ રહ્યા છે અને દાળભાત આદિ ભોજન કરાવવામાં આવી રહ્યું છે. મને ભિક્ષાજીવી જાણીને વધેલા ભોજનમાંથી થોડું આ તપસ્વીને પણ આપો અથવા કંઈક આપીને લાભ મેળવો.

વિવેચન :-

અણુકંપાઓ :- અનુકંપક – મુનિને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરનારા, ભક્તિભાવ કરનારા. જીતિમદલિમ પ્રાણિઓએ મહામુનિની હાંસી કરી અને અપમાન કર્યું, તો પણ પ્રશમપરાયણ મહામુનિ કંઈ પણ ન બોલ્યા, તેઓ શાંત રહ્યા પરંતુ તિનુકુલ્યવાસી યક્ષ મુનિની તપસ્યાથી પ્રભાવિત થઈ તેનો સેવક બની ગયો હતો. તેનું આ વિશેષણ છે.

તિનુલ્યરુક્ખવાસી :- આ વિષયમાં પરંપરાગત ભત એવો છે કે તિનુક વૃક્ષોનું એક વન હતું. તેની વર્ણે એક મોટું તિનુકનું વૃક્ષ હતું. જેમાં યક્ષ રહેતો હતો. તે જ વૃક્ષની નીચે ચૈત્ય હતું. તેમાં તે મહામુનિ

રહીને સાધના કરતા હતા.

ધણ-પયણપરિગ્રહાઓ :— ધણનો અર્થ અહીં ગાય આદિ ચતુર્ષષ્ઠ પશુ છે. પયણ શબ્દના પચન અથવા પ્રજન-પરિજન એવા બે અર્થ થાય છે. પચનનો અર્થ ભોજન પકાવવું, ખરીદવું, વેચવું છે અથવા પ્રજન-પરિજનનો અર્થ પરિવાર થાય છે. પરિગ્રહનો અર્થ દ્રવ્યાદિમાં મોહ અથવા સોનું, આદિ ભૌતિક પદાર્થોનો સંગ્રહ છે.

ખજ્જઇ ભુજ્જઇ :— ખાવું—ભોગવવું, વિશિષ્ટ પદાર્થો 'ખાજલી' વગેરે પદાર્થોને ખાવાની કિયા 'ખુજ્જઇ' છે અને દાળભાત વગેરે સામાન્ય પદાર્થોને ભોગવવાની કિયા 'ભુજ્જઇ' છે.

યક્ષ અને ખ્રાલણોની ચર્ચા :-

૧૧   ઉવક્ખડં ભોયણ માહણાં, અત્તદ્વિયં સિદ્ધમિહેગપક્ખં ।
ણ ત વયં એરિસમણ્ણપાણ, દાહામુ તુજ્જં કિમિહં ઠિઓ સિ ॥૧૧॥

શાલ્લાર્થ :— ઉવક્ખડં = ભસાલા વગેરેથી સારી રીતે સંસ્કારિત, પકાવેલું, ભોયણ = આ ભોજન, માહણાં = ખ્રાલણોએ, અત્તદ્વિયં = પોતાના માટે જ, સિદ્ધ = તૈયાર કરાવ્યું છે અને, ઇહ = અહીં, એગપક્ખં = ખ્રાલણો સિવાય બીજા કોઈને અપાતું નથી, એરિસ = આ રીતનાં, અણ્ણપાણ = અન્ન પાણીને, વયં = અમે લોકો, તુજ્જં = તને, ણ ત = નહીં, દાહામુ = આપીએ, આપશું, કિમ્ = શા માટે, ઇહ = અહીં, ઠિઓ સિ= તું ઊભો છે ?

ભાવાર્થ :— ખ્રાલણો બોટ્યા— આ પકાવેલું ભોજન ખ્રાલણોએ માત્ર પોતાને માટે જ તૈયાર કરાવ્યું છે. તે એકપક્ષીય છે. તે ખ્રાલણો સિવાય બીજાને આપતા નથી. તેથી આવા યજ્ઞ માટે તૈયાર કરાવેલાં આહાર પાણી અમો તને આપશું નહીં છતાં તું અહીં શા માટે ઊભો છે ?

૧૨   થલેસુ બીયાઇં વવંતિ કાસગા, તહેવ ણિણેસુ ય આસસાએ ।
એયાએ સદ્ગાએ દલાહ મજ્જં, આરાહએ પુણ્ણમિં ખુ ખેત્તં ॥૧૨॥

શાલ્લાર્થ :— કાસગા = ખેડૂત, આસસાએ = જે આશાથી, થલેસુ = ઊંચી જમીનમાં, તહેવ = તે જ આશાથી, ણિણેસુ = નીચી જમીનમાં, બીયાઇં = બીજ, વવંતિ = વાવે છે, એયાએ = એવી જ, સદ્ગાએ = શ્રદ્ધાથી તમે લોકો, મજ્જં = મને, દલાહ = આપો, ઇણં = આ, ખેત્તં = ક્ષેત્ર, ખુ = ચોક્કસ જ, પુણ્ણ = પુણ્યની, આરાહએ = પ્રામિ કરાવશે અર્થાત્ મને દાન આપવાથી ચોક્કસ પુણ્યની પ્રામિ થશે.

ભાવાર્થ :— (યક્ષે કહું) સારા પાકની આશાએ ખેડૂત ઊંચી ભૂમિમાં બીજ વાવે છે, તે જ આશાથી નીચી જમીનમાં પણ વાવે છે. ખેડૂતની જેવી જ શ્રદ્ધાથી અને આશાથી તમે દાન આપો. હું પણ પુણ્યનું ક્ષેત્ર છું, માટે હું આરાહના યોગ્ય છું અર્થાત્ મને આપવાથી ચોક્કસ પુણ્યની કે ધર્મની જ આરાહના થશે, પાપનું કાર્ય થશે નહીં. આ રીતે ભિક્ષુના શરીરમાં પ્રવેશ કરેલા દેવે કહું.

૧૩ ખેત્તાણિ અમ્હં વિઝ્યાણિ લોએ, જહિં પકિણા વિરુહંતિ પુણા ।
જે માહણા જાઇ-વિજ્જોવવેયા, તાઇં તુ ખેત્તાઇં સુપેસલાઇં ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- લોએ = લોકમાં, જહિં = જ્યાં, પકિણા = અપાયેલાં અને વગેરે, પુણા = પુણ્ય, વિરુહંતિ = ઉત્પન્ન કરે છે, ખેત્તાણિ = તે ક્ષેત્ર અર્થાત્ દાનનાં પાત્ર, યોગ્ય, અમ્હં = અમને, વિઝ્યાણિ = ખબર છે, જાઇ-વિજ્જોવવેયા = જાતિ અને વિદ્યા સંપત્તિ, જે માહણા = જે બ્રાહ્મણ છે, તાઇં = તે, ખેત્તાઇં = ક્ષેત્ર, દાનનાં પાત્ર, તુ = ચોક્કસ જ, સુપેસલાઇં = ઉત્તમ છે.

ભાવાર્થ :- (બ્રાહ્મણ બોલ્યા) જગતમાં એવાં ક્ષેત્રની અર્થાત્ દાનના યોગ્ય પાત્રની અમને ખબર છે. જ્યાં દીધેલાં દાનપુણ્ય પૂર્ણ રૂપે ઊગે છે, સફળ થાય છે. જે બ્રાહ્મણો જાતિ અને વિદ્યાઓથી યુક્ત છે, તે જે મનોહર અને ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે અર્થાત્ તારા જેવા શૂદ્રજાતિના ભિક્ષુ ઉત્તમ ક્ષેત્ર નથી.

૧૪ કોહો ય માણો ય વહો ય જેસિં, મોસં અદત્તં ચ પરિગ્રહં ચ ।
તે માહણા જાઇવિજ્જાવિહૂણા, તાઇં તુ ખેત્તાઇં સુપાવવયાઇં ॥૧૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જેસિં = જે લોકોમાં, કોહો = કોધ, ય = અને, માણો ય = માન, માયા તથા લોભ છે, વહો ય = હિંસા, મોસં = જૂદુ, અદત્તં ચ = ચોરી અને મૈથુન તથા, પરિગ્રહં ચ = પરિગ્રહ છે, માહણા = તે બ્રાહ્મણ, વિજ્જાવિહૂણા = જાતિ અને વિદ્યાથી હીન છે, તાઇં તુ = તે નિશ્ચય જ, ખેત્તાઇં = ક્ષેત્ર, સુપાવવયાઇં = અતિશય પાપકારી છે, ખરાબ છે, ઉત્તમ ક્ષેત્ર નથી.

ભાવાર્થ :- (યક્ષે કહું) જેના જીવનમાં કોધ અને અભિમાન છે, હિંસા અને અસત્ય છે, અદતાદાન અને પરિગ્રહ છે, તે બ્રાહ્મણ લોકો પણ જાતિ અને વિદ્યાથી રહિત છે, તે ક્ષેત્રો સ્પષ્ટ રીતે પાપક્ષેત્ર છે અર્થાત્ તે ઉત્તમ ક્ષેત્રો નથી.

૧૫ તુબ્ધેત્થ ભો ભારધરા ગિરાણં, અડું ણ જાણાહ અહિજ્જ વેએ ।
ઉચ્ચાવવયાઇં મુણિણો ચરંતિ, તાઇં તુ ખેત્તાઇં સુપેસલાઇં ॥૧૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ભો = અરે, તુબ્ધે = તમે લોકો, ઇત્થ = અહીં, ગિરાણં = શબ્દોના, વેદ વચ્ચનોના, ભારધરા = ભારવાહક છો, વેએ = વેદ, અહિજ્જ = ભાષીને પણ તમે તેનો, અડું = અર્થ, પરમાર્થ, ણ જાણાહ (જાણેહ) = જાણતા નથી, મુણિણો = મુનિ લોકો, ઉચ્ચાવવયાઇં = ભિક્ષાને માટે ઊંચ નીચ કુળોમાં, ચરંતિ = ભ્રમણ કરે છે, તાઇં = તે, તુ = જ અર્થાત્ પંચ મહાપ્રતિધારી મુનિ જ, સુપેસલાઇં = સુંદર, શોભનીય, ખેત્તાઇં = ક્ષેત્ર, દાનને પાત્ર છે.

ભાવાર્થ :- (ફરી યક્ષે કહું) હે બ્રાહ્મણો ! આ વિશ્વમાં તમે કેવળ વાણીના, વેદજ્ઞાનના ભારવાહક છો. કારણ કે વેદ ભષણવા છતાં તેનો સાચો કે વાસ્તવિક અર્થ જાણતા નથી. જે મુનિઓ સમભાવપૂર્વક ઊંચનીય, મધ્યમ ઘરોમાં ભિક્ષા માટે જાય છે તે જ વાસ્તવમાં ઉત્તમક્ષેત્ર છે અર્થાત્ દાનને યોગ્ય પાત્ર છે.

૧૬ અજ્જાવયાળં પડિકૂલભાસી, પભાસસે કિણુ સગાસિ અમ્હં ।
અવિ એયં વિણસ્સત અણણપાળં, ણ ય ણં દાહામુ તુમં ણિયંઠા ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અજ્જાવયાળં = અધ્યાપકોની, પડિકૂલભાસી = વિરુદ્ધ બોલનાર તમે, અમ્હં = અમારી, સગાસિ = સામે, કિણુ = આ શું અસહ્ય વાત, પભાસસે = કહી રહ્યા છો, બકવાસ કરી રહ્યા છો, અવિ = ભલે, વિણસ્સત = બગડી જતા પરંતુ, ણિયંઠા = હે નિર્ગંધ, ણં = આ ભોજન, તુમં = તેને, ણ ય = કયારે ય નહીં, દાહામુ = આપીએ.

ભાવાર્થ :- (બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા) અમારા ગુરુઓની વિરુદ્ધ બોલનાર, અરે નિર્ગંધ ! તું અમારી સમક્ષ આ શું બકવાસ કરી રહ્યો છે ? આ બોલવાના તારા સ્વભાવને કારણે અમારા આહાર પાણી ભલે પડ્યાં રહીને ખરાબ થઈ જાય, તો પણ અમે તને નહીં જ આપીએ.

૧૭ સમિર્ઝિહિ મજ્જં સુસમાહિયસ્સ, ગુત્તીહિં ગુત્તસ્સ જિઝિદિયસ્સ ।
જિ મે ણ દાહિત્થ અહેસણિજ્જં, કિમજ્જ જણણાણ લહિત્થ લાહં ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સમિર્ઝિહિ = પાંચ સમિતિથી, સુસમાહિયસ્સ = સુસમાધિવાળા, મજ્જં = મને તથા, ગુત્તીહિં = ત્રણ ગુમિઓથી, ગુત્તસ્સ = ગુમ, જિ = જો, એસણિજ્જં = આ ઈચ્છનીય આહાર, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, શુદ્ધ આહાર, ણ દાહિત્થ = નહીં આપો તો, અજ્જ = હે આર્યો ! તમે લોકો, જણણાણ = યજનો, કિં = શું, લાહં = લાભ, લહિત્થ = પ્રામ કરશો ?

ભાવાર્થ :- (યક્ષે કહ્યું) હું ઈર્યા એષણા આદિ સમિતિઓથી સમાધિસ્થ, ત્રણ ગુમિઓથી ગુમ અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાથી સંયમી અને જિતેન્દ્રિય છું. જો આ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય શુદ્ધ આહાર તમે મને નહીં આપો, તો આ યજનો તમે લોકો શું લાભ પ્રામ કરશો ? કારણ કે દાન વિના યજનો કંઈ પણ લાભ મળતો નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સાત ગાથાઓમાં મહામુનિના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ યક્ષની અને બ્રાહ્મણોની પરસ્પર ચર્ચા છે.
એક પ્રકારે આ બ્રાહ્મણ અને શ્રમણનો વિવાદ છે.

એગપક્ખં :- એકપક્ખીય. આ ભોજનનું વિશેષણ છે. આ યજનમાં બનાવેલું ભોજન કેવળ બ્રાહ્મણો માટે છે અર્થાત્ યજનમાં તૈયાર કરાવેલા ભોજન બ્રાહ્મણ જાતિ સિવાય અન્ય કોઈ જાતિને આપી શકતું નથી. શૂદ્રને તો બિલકુલ આપી શકતું નથી.

અણણપાળં :- અહીં સામાન્ય રૂપે આહાર પાણી શબ્દનો પ્રયોગ છે અર્થાત્ આહારની સાથે પાણી હોય જ અથવા ખાદ્યપદ્યાર્થો અને પેય પદાર્થો પણ ત્યાં હતા.

આસસાએ :- જો સારો વરસાએ થાય તો ઊંચી જમીન પર પણ પાક સારો થાય છે, જો વરસાએ ઓછો

થયો હોય તો નીચેની જમીન ઉપર સારી પેદાશ થાય છે. આ આશાએ ખેડૂતો ઊંચી અને નીચી બંને ભૂમિમાં બીજ વાવે છે.

એઆએ સદ્ગાએ :- ખેડૂતની પૂર્વોક્ત આશા જેવી આશા રાખીને મને દાન આપો. આનો અર્થ એ છે કે ભલે તમે પોતાને ઊંચી ભૂમિ સમાન અને મને નીચી ભૂમિ સમાન સમજો, તો પણ મને દાન ટેવું ઉચિત છે. એવી શ્રદ્ધા—આશા રાખો અને મને દાન આપો. આમ યક્ષ મુનિના શરીરના માધ્યમથી બોલ્યો.

આરાહ એ પુણ્ણમિં ખુ ખેત્તં :- આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું દાન ક્ષેત્ર (હું પણ) પુષ્યરૂપ છે — શુભ છે, અર્થાત્ આ પણ પુષ્યપ્રાપ્તિના હેતુરૂપ ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. આ પણ આરાહના કરવા યોગ્ય છે.

સુપેસલાઇં :- આમ તો સુપેશલનો અર્થ શોભન, સુંદર કે પ્રીતિકર કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ પ્રાસંગિક અર્થ ઉત્તમ અથવા પુષ્યરૂપ જ યોગ્ય છે.

જાઇવિજ્જાવિહૂણા :- યક્ષે યાજીક બ્રાહ્મણોને કહું — જે બ્રાહ્મણો કોધાદિ દુર્ગુણોથી યુક્ત છે, તે વાસ્તવમાં ક્રિયમાન કર્મના કારણે જાતિ અને વિદ્યાથી ઘણા દૂર છે, જેમ કે બ્રહ્મચર્ય પાલનથી બ્રાહ્મણ, શિલ્પના કારણે શિલ્પી કહેવાય છે, જેનામાં બ્રાહ્મણત્વનું આચરણ ન હોય, તે નામમાત્રના બ્રાહ્મણ છે. જેઓમાં શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોય, અહિંસાદિ પાંચ પવિત્ર વ્રત હોય અને કોધ, માન આદિ કષાયો ન હોય, તે ખરેખર સાચા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ છે, માટે જ કહું છે કે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ, સદાચરણ કે ક્રિયા છે.

ઉચ્ચાવયાં :- (૧) ઉત્તમ, અધમ કે ઊંચ, નીચ કુળ (૨) નાનાં — મોટાં અનેક પ્રકારનાં તપ (૩) શોષ પ્રતોની અપેક્ષાએ મહાક્રત ઊંચું વ્રત છે, જેનું આચરણ મુનિ કરે છે, તે તમારી જેમ અજિતેન્દ્રિય તેમજ અશીલ નથી, ઉચ્ચચ્રતધારી મુનિરૂપ ક્ષેત્ર જ ઉત્તમ છે.

અજ્જ :- અદ્ય — આજે, આ સમયે જે યજા આરંભ કર્યો છે, હે આર્યો !

રૂદ્રદેવ દ્વારા મુનિને મારવાનો આદેશ :-

૧૮   કે ઇથ ખત્તા ઉવજોઇયા વા, અજ્જાવયા વા સહ ખંડિએહિ ।
                એય ખુ દંડેણ ફલેણ હતા, કંઠમ્મિ ઘેતૂણ ખલિજ્જ જો ણ ॥૧૮॥

શાલાર્થ :- ઇથ = અહીં, કે = કોઈ, ખત્તા = ક્ષત્રિય, વા = અથવા, ઉવજોઇયા = અજીન પાસે રહેનાર, ખંડિએહિ સહ = વિદ્યાર્થીઓ સાથે, અજ્જાવયા = કોઈ અધ્યાપક છે, જો ણ = જો કોઈ હોય તો, એય = આ સાધુને, દંડેણ = લાક્ષીથી, ફલેણ = કાષ્ટના પાટિયાથી, હતા = મારીને, કંઠમ્મિ = કંઠ, ગર્દન, ડોક, ગળથી, ઘેતૂણ = પકડીને, ખલિજ્જ = બહાર કાઢી મૂકો.

ભાવાર્થ :- (રૂદ્રદેવ બ્રાહ્મણ બોલ્યા) અરે કોઈ છે ! ક્ષત્રિય કુમાર, રસોઈયા, વિદ્યાર્થીઓ સહિત અધ્યાપકો, જે હોય તે અહીં આવો અને આ સાધુને દંડાથી, વૃક્ષના લાકડાં કે પાટિયાથી મારીને તથા ડોક પકડીને જલદી બહાર કાઢી મૂકો.

૧૯ અજ્જાવયાણ વયણ સુણિત્તા, ઉદ્ધાઇયા તત્થ બહૂ કુમારા ।
દંડેહિં વિત્તેહિં કસેહિં ચેવ, સમાગયા તં ઇસિં તાલયંતિ ॥૧૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અજ્જાવયાણ = અધ્યાપકનું, વયણ = વયન, સુણિત્તા = સાંભળીને, તત્થ = ત્યાં, ઉદ્ધાઇયા = ઝડપથી દોડી આવ્યા અને, બહૂ = ઘણા જ, કુમારા = કુમાર, સમાગયા = આવેલા તે બધા મળીને, તં = તે, ઇસિં = મુનિને, દંડેહિં = દંડથી, વિત્તેહિં = નેતરથી, ચેવ = અને, કસેહિં = ચાબુકોથી, તાલયંતિ = મારવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- અધ્યાપકનું આવું વચન સાંભળીને ત્યાં ઘણા કુમારો, છાત્રો દોડી આવ્યા અને દંડ, છડી અને ચાબુકોથી તે હરિકેશબલ ઋષિને મારવા લાગ્યા.

ભદ્રા દ્વારા મુનિનો પરિચય :-

૨૦ રણો તહિં કોસલિયસ્સ ધૂયા, ભદ્ર ત્તિ ણામેણ અળિંદિયંગી ।
તં પાસિયા સંજય હમ્મમાણં, કુદ્ધે કુમારે પરિણિવ્વવેઝ ॥૨૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તહિં = ત્યાં, તં = તે, હમ્મમાણં = મારતાં, પાસિયા = જોઈને, ભદ્રત્તિણામેણ = ભદ્રા નામ વાળી, અળિંદિયંગી = અનિન્દ્બિતાંગી, સુંદર અંગવાળી, કોસલિયસ્સ = કોશલ દેશના, ધૂયા = પુત્રી, કુદ્ધે = કુપિત થયેલા, પરિણિવ્વવેઝ = શાંત કરવા લાગી.

ભાવાર્થ :- તે યજશાળામાં રાજા કૌશલિકની સુંદર અંગવાળી પુત્રી ભદ્રાએ સંયમી મુનિને મારતાં જોઈને કોષિત વિદ્યાર્થીઓને રોક્યા અર્થાત્ સમજાવીને શાંત કરવા લાગી.

૨૧ દેવાભિઓગેણ ણિઓઝેણ, દિણા મુ રણા મણસા ણ ઝાયા ।
ણરિંદ દેવિંદરભિવંદિએણ, જેણામિ વંતા ઇસિણા સ એસો ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- દેવાભિઓગેણ = દેવના પ્રગટ ચમત્કારથી, ણિઓઝેણ = પ્રેરાયેલા, દિણા મુ = મને આ મુનિને સૌંપી હતી, મણસા = મુનિએ મનથી પણ મને, ઝાયા = સ્વીકારી નહીં, ણરિંદ દેવિંદરભિવંદિએણ = નરેન્દ્રો દેવેન્દ્રોથી પૂજિત, જેણ = જે, ઇસિણા = મુનિએ, વંતા મિ = મારો ત્યાગ કર્યો હતો, સ = તે જ, એસો = આ મુનિ છે.

ભાવાર્થ :- (ભદ્રાએ કહ્યું) દેવની બલવતી પ્રેરણાથી પ્રેરિત મારા કૌશલિક રાજાએ મને આ મુનિને સૌંપી હતી, પણ મુનિએ મનથી પણ મારી ઈચ્છા કરી નહીં. મારો ત્યાગ કરનાર આ ઋષિ નરેન્દ્રો અને દેવેન્દ્રો માટે પણ પૂજ્ય છે.

૨૨ એસો હુ સો ઉગ્ગતવો મહપ્પા, જિઝિંદિઓ સંજાઓ બંભયારી ।
જો મે તથા ણેચ્છિ દિજ્જમાણિં, પિદ્ણા સયં કોસલિએણ રણા ॥૨૨॥

શાલોદાર્થ :- એસો = આ, હું સો = તે જ, ઉગગતવો = ઉથ તપ કરનાર, બંભયારી = બ્રહ્મયારી, મહપ્પા = મહાત્મા છે, જો = જેમણે, તયા = તે સમયે, સયં = સ્વયં, કોસલિએણ = કોશલ દેશના, પિટણા = પિતાજી દ્વારા, દિજ્જમાર્ણિં = અપાતી, મે = મારો, ણ ઇચ્છિઃ = સ્વીકાર ન કર્યો, મનથી પણ મારી ચાહના ન કરી.

ભાવાર્થ :- આ તે જ ઉથ તપસ્વી જિતેન્દ્રિય, સંયમી અને બ્રહ્મયારી મહાત્મા છે, જેમણે મારા પિતા રાજી કૌશલદિક દ્વારા મને આપવા છતાં મારો સ્વીકાર કર્યો નહીં.

૨૩   મહાજસો એસ મહાણુભાગો, ઘોરબ્વઓ ઘોરપરક્કમો ય ।
                મા એયં હીલેહ અહીલણિજ્જં, મા સવ્વે તેણ ભે ણિદ્વહેજ્જા ॥ ૨૩ ॥

શાલોદાર્થ :- એસ = આ મુનિ, ઘોરબ્વઓ = કઠિન મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર, ઘોરપરક્કમો = તપ સંયમમાં ઘોર પરાક્રમ કરનાર, મહાજસો = મહાયશસ્વી, મહાણુભાગો = મહાપ્રભાવશાળી મહાત્મા છે, અહીલણિજ્જં = તે અવહેલના કરવા યોગ્ય નથી, એયં = એની, મા હીલેહ = અવહેલના ન કરો, કયાંક એ, ભે = તમને, સવ્વે = બધાને, તેણ = પોતાના તેજથી, મા ણિદ્વહેજ્જા = ભસ્મ કરી નાંખે, એવું ન બને.

ભાવાર્થ :- આ મુનિ કઠિન મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર, તપ સંયમમાં ઘોર પરાક્રમ કરનાર, મહાયશસ્વી અને મહાપ્રભાવશાળી મહાત્મા છે. તે અવહેલના કરવા યોગ્ય નથી, તેની અવહેલના ન કરો. એવું ન બને કે કયાંક એ તમને બધાનને પોતાના તેજથી ભસ્મ કરી નાંખે.

વિવેચન :-

ઉગગતવો :- કર્મશત્રુઓનો નાશ કરવા માટે લાંબી તપસ્યા કે અનશન વગેરે તપ કરનાર, ઉત્કટ તપસ્વી, ઘોર તપસ્વી, ઉથ તપસ્વી છે. જે એક ઉપવાસથી લઈને માસખમણ વગેરે તપયોગનો પ્રારંભ કરીને જીવનપર્યંત તેનું પાલન કરે છે, તે ઉથ તપસ્વી છે.

મહપ્પા :- સંયમ તપમાં વિશિષ્ટ વીરોદ્ધાસને કારણે જેનો આત્મા પ્રશસ્ત કે મહાન છે, તે મહાત્મા.

મહાજસો :- જેની ક્રીતિ અસીમ છે, ત્રિભુવનમાં જેનો યશ વ્યામ છે, તે મહાયશસ્વી.

મહાણુભાગો :- જેનો અનુભવ, સામર્થ્ય, પ્રભાવ, આદિ મહાન છે અથવા જેને અચિંત્ય શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયેલી છે, જે મહાપુણ્યવાન છે.

ઘોરપરક્કમો :- જેનામાં કષાય વિજય માટે અપાર સામર્થ્ય કે તપ સંયમમાં પ્રબલ પુરુષાર્થ છે તે.

યક્ષની શક્તિનો પ્રયોગ :-

૨૪   એયાં તીસે વયણાં સોચ્ચા, પત્તીઃ ભદ્રાઃ સુભાસિયાઃ ।
                ઇસિસ્સ વેયાવડિયદ્વયાએ, જક્ખા કુમારે વિણિવારયંતિ ॥ ૨૪ ॥

શાલ્દાર્થ :- પત્તીઇ = યજશાળાના પુરોહિતની પત્ની, તીસે = એ, ભદ્રાઇ = ભદ્રાના, એયાઇ = આ, સુભાસિયાઇ = સુભાષિત, વયણાઇ = વચનોને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ઇસિસ્સ = ઋષિની, વેયાવડિયદ્વયાએ = સેવા કરવા માટે, કુમારે = એ બ્રાહ્મણ કુમારોને, જક્ખા = યક્ષ, વિણિવારયંતિ = રોકવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- તે મુનિ વિષયક રૂપ્રદેવ પુરોહિતની પત્ની ભદ્રાના પ્રશંસાત્મક વચનો સાંભળીને ઋષિની સેવામાં ઉપસ્થિત યક્ષ તે બ્રાહ્મણ કુમારોને રોકવા લાગ્યો.

૨૫   તે ઘોરરૂબા ઠિય અંતલિકખે, અસુરા તહિં તં જણ તાલયંતિ ।
                તે ભિણદેહે રુહિરં વમંતે, પાસિતુ ભદ્રા ઇણમાહુ ભુજ્જો ॥૨૫॥

શાલ્દાર્થ :- ઘોરરૂબા = શૈદ્ર રૂપ ધારણ કરેલા, અસુરા = અસુર સ્વભાવવાળા, તે = તે યક્ષ, અંતલિકખે = આકાશમાં, ઠિય = રહીને, તહિં = ત્યાં યજશાળામાં, તં = તે, જણ = કુમાર વર્ગને, તાલયંતિ = મારવા લાગ્યા, ભિણદેહે = તે ભિન્નદેહવાળા, ધવાયેલા, રુહિરં = લોહીનું, વમંતે = વમન કરતાં, તે = તે કુમારોને, ભદ્રા = ભદ્રાએ, ભુજ્જો = ફરી, આહુ = કહું.

ભાવાર્થ :- તો પણ તે બાળકો ન માન્યા, તેથી આકાશમાં રહેલો ભયંકર રૂપવાળો, અસુર ભાવવાળો કુદ્ધ થયેલો યક્ષ તેમને મારવા લાગ્યો. તે ધવાયેલા કુમારોને લોહીની ઊલટી કરતાં જોઈને, ભદ્રાએ ફરી કહું—

૨૬   ગિરિં ણહેહિં ખણહ, અય દંતેહિં ખાયહ ।
                જાયતેય પાએહિં હણહ, જે ભિક્ખું અવમણહ ॥૨૬॥

શાલ્દાર્થ :- જે = જો તમે લોકો, ભિક્ખું = ભિક્ષુનું, અવમણહ = અપમાન કરી રહ્યા છો, ગિરિં = પર્વતને, ણહેહિં = નખ દ્વારા, ખણહ = ખોઢી રહ્યા છો, અય = લોઢાને, દંતેહિં = દાંતોથી, ખાયહ = ચાવી રહ્યા છો અને, જાયતેય = અજિન, પાએહિં = પગથી, હણહ = કચડી રહ્યા છો.

ભાવાર્થ :- તમે તપસ્વી ભિક્ષુનું જે અપમાન કરો છો, તે નખથી પર્વત ખોઢવા જેવું છે, દાંતથી લોહુ ચાવવા જેવું છે અને પગથી અજિન કચડવા જેવું કાર્ય છે અર્થાત્ તે ઘણું જ અહિત અને અલાભનું કાર્ય છે.

૨૭   આસીવિસો ઉગ્ગતવો મહેસી, ઘોરવ્વઓ ઘોરપરક્કમો ય ।
                અગર્ણ વ પક્ખંદ પયંગસેણા, જે ભિક્ખુયં ભત્તકાલે વહેહ ॥૨૭॥

શાલ્દાર્થ :- મહેસી = આ મહર્ષિ, આસીવિસો = આશીવિષ લભિદ્વાળા, ઉગ્ગતવો = કઠોર તપ કરનાર, જે = જો તમે, ભત્તકાલે = ભિક્ષાના સમયે, ભિક્ખુયં = આ ભિક્ષુકને, વહેહ = મારી રહ્યા છો. તે, પયંગસેણા = પતંગિયાના ટોળાની, વ = માઝક, અગર્ણ = અજિનમાં, પક્ખંદ = પડી રહ્યા છો.

ભાવાર્થ :- આ મહર્ષિ આશીવિષ લભિદ્વાન છે અથવા આશીવિષ સર્પ જેવા શક્તિસંપત્ત છે. ધોર તપસ્વી છે, ધોર વ્રતધારી છે અને ધોર પરાકમી છે અર્થાતું આ મુનિના આચાર, તપ ધણાં મહાન છે. જેઓ બિક્ષા વખતે મુનિને સત્તાવે છે, તેઓ પતંગિયાના સમૂહની જેમ અનિમાં પરીને ભસ્મ થાય છે.

૨૮   સીસેણ એયં સરણં ઉવેહ, સમાગયા સવ્વજણેણ તુબ્ધે ।
                જાઇ ઇચ્છા જીવિયં વા ધણં વા, લોગં પિ એસો કુવિઓ ડહેજ્જા ॥૨૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જાઇ = જો, તુબ્ધે = તમે, જીવિયં = જીવન, ધણં વા = ધન, ઇચ્છા = ઈચ્છતા હો તો, સવ્વજણેણ = બધા સાથે, સમાગયા = મળીને, સીસેણ = મસ્તક નમાવીને, પ્રણામ કરતાં, એયં = તેમનું, સરણં = શરણ, ઉવેહ = ગ્રહણ કરો, એસો = આ મહર્ષિ, કુવિઓ = કોપાયમાન થયેલા, લોગં પિ = લોકને પણ, ડહેજ્જા = બાળી શકે છે.

ભાવાર્થ :- જો તમે તમારા જીવનને કે ધનને સુરક્ષિત રાખવા ઈચ્છતા હો, તો બધા સાથે મળી, માથું નમાવી તેમના શરણે જાઓ કારણ કે આ ઋષિ ગુસ્સે થતાં સમસ્ત વિશ્વને ભસ્મ કરવા જેટલી શક્તિ ધરાવે છે.

૨૯   અવહેડિય પિદ્વિસર્ત્તમંગે, પસારિયાબાહુ અકમ્મચેદ્દે ।
                ણિબ્ભેરિયચ્છે રુહિરં વર્મંતે, ઉદ્ઘંસુહે ણિગગયજીહ ણેત્તે ॥૨૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પિદ્વિસર્ત્તમંગે - જેના સુંદર મસ્તક, પીઠની તરફ નીચે, અવહેડિય - ઝુકાવી દીધાં હતાં, પસારિયાબાહુ - જેમની ભુજાઓ ફેલાવેલી હતી, અકમ્મચેદ્દે - જે કર્મચેષ્ટાથી શૂન્ય થઈ ગયા હતા, ણિબ્ભેરિયચ્છે - જેમની આંખો ફાટી ગઈ હતી, ઉદ્ઘંસુહે - જેમણે ઊપર તરફ મોહું ફેરવ્યું હતું, ણિગગયજીહ ણેત્તે - જેની જીભ અને આંખો નીકળી ગઈ હતી.

ભાવાર્થ :- મુનિને મારનાર છાત્રોનાં માથાં પીઠ તરફ નમી ગયા, હાથ પહોળા થઈ ગયા, તેઓ ચેષ્ટા રહિત કે બેભાન થઈ ગયા, તેઓની આંખો ઉઘાડી જ રહી ગઈ હતી. તેઓને લોહીની ઊલટી થવા લાગી, તેમના મોઢાં ઊપર થઈ ગયાં, જીભ અને આંખો બહાર આવી ગઈ હતી.

વિવેચન :-

વૈયાવડિય (વૈધાવૃત્ત્ય) :- વિશેષરૂપથી પ્રવૃત્તિ, સેવા પ્રવૃત્તિ. અહીં વિરોધીથી રક્ષા કે પ્રત્યનીક નિવારણના અર્થમાં વૈયાવૃત્ત્ય શબ્દ પ્રયુક્ત છે. તે પણ એક પ્રકારની સેવા છે.

આસીવિસો :- (૧) આશીવિષ લભિથી સંપત્ત. આ લભિથી શાપ અને અનુગ્રહ કરવામાં તે સમર્થ થાય છે. (૨) આશીવિષસર્પ જેવી શક્તિના ધારક. જે આશીવિષ સર્પને છંછેડે છે, તે મૃત્યુને બોલાવે છે. એ જ રીતે જે આવા તપસ્વી મુનિને છંછેડે છે, તે મૃત્યુને આમંત્રણ આપે છે.

अगणिं व पक्खबंद पयंगसेणा :- जેમ પતंગિયાનો સમૂહ અગિનમાં પડતાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ તમે પણ આવા મુનિને સતાવીને નષ્ટ થઈ જશો.

अકम्मचेडે :- જેમાં કોઈ પણ શારીરિક કિયા કરવાની શક્તિ ન હોય અર્થાત્ જે મૂર્ચિંદુ - બેભાન જેવા બની ગયા હોય.

ચમત્કારથી નમસ્કાર :-

૩૦   તે પાસિયા ખંડિયં કદૃભૂએ, વિમળો વિસણો અહ માહણો સો ।
                ઇસિં પસાએઝ સભારિયાઓ, હીલં ચ ણિંદં ચ ખમાહ ભંતે ॥૩૦॥

શાલ્લાર્થ :- તે = તે, ખંડિયં = વિદ્યાર્થીઓને, કદૃભૂએ = કાષ્ઠવત્ - અચેતન, નિશ્ચેષ્ટ, પાસિયા = જોઈને, અહ = ત્યાર પછી, વિમળો = શૂન્યચિત્ત, ઉદાસ, વિસણો = ખેદથી ભિન્ન થયા, ચિંતાથી વ્યાપ, સો = તે, માહણો = યજશાળાનો અધિપતિ રૂદ્રદેવ બ્રાહ્મણ, સભારિયાઓ = પોતાની પત્નીની સાથે, ઇસિં = ઋષિને, પસાએઝ = પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ભંતે = હે ભગવાન !, હીલં = મારાથી થયેલી અવજ્ઞા, ણિંદ = નિંદાને માટે આપ, ખમાહ = ક્ષમા કરો.

ભાવાર્થ :- તે છાત્રોને કાષ્ઠવત્ નિશ્ચેષ્ટ અને યક્ષથી પ્રતાંતિ જોઈને, રૂદ્રદેવ બ્રાહ્મણ ઉદાસ અને ચિંતાથી વ્યાકુળ બની, પોતાની પત્ની ભદ્રાને સાથે લઈને ઋષિને પ્રસન્ન કરવા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા - હે ભંતે ! અમે તમારી અવગણના કરી છે, નિંદા કરી છે, તે માફ કરો.

૩૧   બાલેહિં મૂઢેહિં અયાણએહિં, જં હીલિયા તસ્સ ખમાહ ભંતે ।
                મહાપ્રસાયા ઇસિણો હવંતિ, ણ હુ મુણી કોવપરા હવંતિ ॥૩૧॥

શાલ્લાર્થ :- ભંતે = હે ભગવન् !, મૂઢેહિં = આ મૂઢ, અયાણએહિં = અજ્ઞાની, જં = જે, બાલેહિં = બાળકોએ, હીલિયા = તમારી અવહેલના કરી છે, તસ્સ = તેમને માટે, ખમાહ = ક્ષમા કરો, મહાપ્રસાયા = અતિ પ્રસન્નચિત્ત, મહાકૃપાળુ, હવંતિ = હોય છે, મુણી = મુનિ, હુ = યોક્કસ જ, કોવપરા = કોપ કરનાર, ણ = નથી, હવંતિ = હોતા.

ભાવાર્થ :- (રૂદ્રદેવ)હે ભગવન् ! હિતાહિતના વિવેકથી રહિત આ અજ્ઞાની મૂર્ખ બાળકોએ આપની અવહેલના કરી છે. આપ તેમને ક્ષમા કરો. ઋષિઓ અત્યંત કૃપાળુ હોય છે. તેઓ કોઈ ઉપર કોઇ નથી.

૩૨   પુંબિં ચ ઇંણિં ચ અણાગયં ચ, મણપ્પઓસો ણ મે અતિથ કોઈ ।
                જકખા હુ વેયાવડિયં કરેતિ, તમ્હા હુ એ ણિહયા કુમારા ॥૩૨॥

શાલ્લાર્થ :- પુંબિં = પહેલાં, ઇંણિં = આ સમયે, અણાગયં = આગળ ભવિષ્યમાં, કોઈ = કોઈ પ્રકારનો, મે = મારા, મણપ્પઓસો = મનમાં દૈખ, ણ અતિથ = ન હતો, અત્યારે પણ નથી, આગળ પણ

નહીં હોય, હુ = પરંતુ, કરેતિ = કરે છે, તમ્હા હુ = તેથી તેના દ્વારા જ, એ = આ, ણિહયા = મરાયા છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) મારા મનમાં પહેલાં કે આ સમયે કોઈ પણ દ્વેષ ન હતો, છે નહીં અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે નહીં પરંતુ યક્ષ મારી સેવા કરે છે, તેથી તેના દ્વારા જ બાળકોની આ દશા થઈ છે.

૩૩ અત્થં ચ ધર્મં ચ વિયાણમાણા, તુબ્ધે ણ વિ કુપ્પહ ભૂઝપણા ।
તુબ્ધં તુ પાએ સરણં ઉવેમો, સમાગયા સવ્વ જણેણ અમ્હે ॥૩૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અત્થં - શાસ્ત્રોના અર્થ, શાસ્ત્રોના ધર્મ, તત્ત્વોનું સ્વરૂપ, ધર્મં - ધર્મ સ્વરૂપને, આચાર ધર્મને, વિયાણમાણા = જ્ઞાનાર, ભૂઝપણા = મંગલકારી પ્રજ્ઞાવાળા, તુબ્ધં = આપ, ણ વિ કુપ્પહ = કૃપારે ય કુપિત થતા નથી, અમ્હે = અમે, સવ્વ જણેણ = બધા લોકો, સમાગયા = મળીને, તુબ્ધં તુ = તમારા જ, પાએ = ચરણોમાં, સરણં = શરણ, ઉવેમો = સ્વીકારીએ છીએ.

ભાવાર્થ :- (રૂદ્રદેવે કહું) શાસ્ત્રોના અર્થ અને ધર્મને સારી રીતે જ્ઞાનાર, મંગલકારી પ્રજ્ઞાવાળા આપ કૃપારે ય કુપિત થતા નથી, અમે બધા સાથે મળીને આપના ચરણોનું શરણણું સ્વીકારીએ છીએ.

૩૪ અચ્ચેમુ તે મહાભાગ, ણ તે કિંચિ ણ અચ્ચિમો ।
ભુંજાહિ સાલિમં કૂરં, ણાણાવંજણ સંજુયં ॥૩૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મહાભાગ = હે મહાભાગ !, તે = તમારી, અચ્ચેમુ = અમે પૂજા કરીએ છીએ, તે = તમારી, કિંચિ = કોઈ પણ વસ્તુ (ચરણ રજ સુધી) એવી, ણ = નથી, જેને અમે, ણ અચ્ચિમો = ન પૂજતા હોઈએ, ણાણાવંજણસંજુયં = અનેક પ્રકારના પદાર્થોથી યુક્ત, સાલિમં = શાલિ (ચોખાથી) બનાવેલા, કૂરં = ભાતનું, ભુંજાહિ = તમો ભોજન કરો.

ભાવાર્થ :- હે મહાભાગ ! અમે આપની પૂજા કરીએ છીએ. આપની ચરણરજ આદિ કાંઈ પણ એવું નથી, જેની અમે સેવા—અર્થના ન કરીએ અર્થાત્ આપની સમગ્રતયા પૂજા કરીએ છીએ, આપને પૂર્ણરૂપે પૂજનીય માનીએ છીએ અને આપને વિનંતી કરીએ છીએ કે વિવિધ પ્રકારનાં વ્યંજનોથી સંમિશ્રિત ભાતનું ભોજન ગ્રહણ કરી તેનો ઉપભોગ કરો.

૩૫ ઇમં ચ મે અતિથ પભૂયમણં, તં ભુંજસુ અમ્હ અણુગગહદ્વા ।
બાઢં તિ પડિચ્છિ ભત્તપાણં, માસસ્સ ઉ પારણએ મહપ્પા ॥૩૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇમં = આ સામે, મે = મારું, પભૂયં = ઘણું બધું, અણં = ભોજન, અતિથ = છે, અમ્હ = અમારી ઉપર, અણુગગહદ્વા = અનુગ્રહ કરવા માટે, તં = આનું, ભુંજસુ = તમે ભોજન કરો, મહપ્પા = તે મહાત્મા, બાઢં તિ = 'સારું છે' આ રીતે કહીને, માસસ્સ ઉ = માસભમણ તપના, પારણએ = પારણામાં, ભત્તપાણં = આહારપાણી, પડિચ્છિ = ગ્રહણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ અમારું પુષ્કળ અન્ન છે. અમારાં ઉપર અનુગ્રહ કરી તમે તેનું ગ્રહણ કરી ભોજન કરો. તે તપસ્વી મહાત્માએ પુરોહિતના આગ્રહનો સ્વીકાર કર્યો અને એક માસની તપશ્ચર્યાના પારણા માટે આહાર પાણી ગ્રહણ કર્યા.

વિવેચન :-

વિસણો :- વિષાદ્યુક્ત - આ કુમારો કેમ હોંશમાં આવશે, સભાન થશે ? આ ચિંતાથી વ્યાકુળ, દૃઢથી ભરેલા ચિંતાથી.

ખમાહ :- હે ભગવાન ! ક્ષમા કરો, કેમ કે આ બાળકો મૂર્ખ અને અજ્ઞાની છે, એ દયનીય છે, તેના પર ગુસ્સે થવું નહીં. કહું પણ છે - આત્મદ્રોહી, મર્યાદાવિહીન, મૂર્ખ અને સન્માર્ગને છોડનાર તથા નરકની જવાણામાં બળતણરૂપ બનનાર ઉપર અનુકંપા કરવી જોઈએ, માટે આ અબુધ બાળકો અનુકંપા (દયા) યોગ્ય જ છે.

ભૂષપણા :- મંગળકારી પ્રજ્ઞા, વિશાળ પ્રજ્ઞા, શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞા તથા પ્રાણી રક્ષાકારી પ્રજ્ઞા અર્થાત् વિપુલ બુદ્ધિશાળી.

તપસ્વી મુનિનો મહિમા :-

૩૬ તહિયં ગંધોદય-પુષ્પવાસં, દિવ્વા તહિં વસુહારા ય બુદ્ધા ।
પહ્યાઓ દુંદુહીઓ સુરેહિં, આગાસે અહો દાણ ચ ઘુંડું ॥ ૩૬ ॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તહિયં = તે સમયે મુનિના આહાર લેવા પર દેવોએ, ગંધોદયપુષ્પવાસં = સુગંધિત જળ અને ફૂલોની વર્ષા કરી, તહિં = ત્યાં દેવોએ, દિવ્વા = દિવ્ય (શ્રેષ્ઠ), વસુહારા = ધનની, બુદ્ધા = ધારાબદ્ધ વર્ષા કરી, સુરેહિં = દેવોએ, દુંદુહીઓ = દુંદુભિઓ, નગારાં તથા અન્ય વાજિંત્રો, વગાડયાં, આગાસે = આકાશમાં, અહોદાણં = અહો દાન ! અહો દાન !, શ્રેષ્ઠ દાન ! આ રીતે, ઘુંડું = ઘોષણા કરી.

ભાવાર્થ :- જ્યાં તપસ્વી મુનિએ આહાર ગ્રહણ કર્યો હતો તે યજશાળામાં દેવોએ સુગંધિત જલ, પુષ્પો તેમ જ દિવ્ય ધનનો વરસાદ કર્યો અને દુંદુભિઓ વગાડી, આકાશમાં અહો ! દાન, અહો ! દાન, અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ દાન ! શ્રેષ્ઠ દાન, એમ દિવ્યધનિમાં ઘોષણા કરી.

૩૭ સક્રં ખુ દીસિ તવોવિસેસો, ણ દીસિ જાઇવિસેસ કોઈ ।
સોવાગપુત્તં હરિએસ સાહું, જસ્સેરિસ્સા ઇંડ્રી મહાણુભાગા ॥ ૩૭ ॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ખુ = નિશ્ચય જ, સક્રં = સાક્ષાત્, તવોવિસેસો = તપનું મહાત્મ્ય, દીસિ = દેખાય છે, જાઇવિસેસ = જાતિની વિશેષતા, કોઈ = કંઈ પણ, ણ દીસિ = દેખાતી નથી, સોવાગપુત્તં = ચાંડાળ

ના પુત્ર, હરિએસ સાહું = હરિકેશમુનિને જુઓ, જસ્સ = જેની, એરિસા = આ પ્રકારની, મહાણુભાગા = મહાપ્રભાવશાળી, ઇંડ્રિ = ઋંડ્રિ છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાં જેનાર લોકો કહેવા લાગ્યા અથવા અહીં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ખરેખર ! તપની મહત્તમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, જણાય છે. જાતિની કોઈ વિશેષતા નથી. જેમની આવી મહાન ઋંડ્રિ છે, મહાન પ્રભાવ છે, તે હરિકેશબલ મુનિ ચાંડાલપુત્ર છે, છતાં તેમની સેવામાં દેવો હાજર રહે છે.

વિષેચન :-

સક્ખં ખુ દીસઇ :- પ્રસ્તુત ગાથામાં પ્રયુક્ત ઉદ્ગારો, હરિકેશબલ મુનિના તપ, સંયમ તેમજ ચારિત્રનો પ્રત્યક્ષ ચ્યમત્કાર જોઈને, આશ્રયચક્રિત થયેલા બ્રાહ્મણોના સંભવિત છે. તેઓ હવે સુલભબોધિ તેમજ મુનિના શ્રદ્ધાળું ભક્ત બની ગયા હતા. અતઃ તેઓના મુખથી નીકળતી આ વાણી શ્રમણ સંસ્કૃતિના તત્ત્વને અભિવ્યક્ત કરી રહી છે કે જાતિવાદ અતાંત્રિક છે, કલ્પિત છે. આ સૂત્રના રપ મા અધ્યયનમાં કહું છે કે પોતાનાં કર્માથી જ મનુષ્ય બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર બને છે. જન્મ (જાતિ) થી નહીં.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં પણ સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે – "મનુષ્યની સુરક્ષા તેના જ્ઞાન અને ચારિત્રથી થાય છે, જાતિ અને કુળથી નહીં. વ્યક્તિની ઊંચતા નીચતાનો આધાર તેની જાતિ અને કુળ નહીં પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર કે તપ, સંયમ છે. જેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ઉત્ત્રત છે અથવા તપ, સંયમનું આચરણ વિશેષ છે, તે જ ઊંચ છે. જે આચારભ્રષ્ટ છે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રથી રહિત છે, તે કદાચ બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય વગેરે કોઈ પણ ઉચ્ચ જાતિના હોય, છતાં તે નિષ્કૃત છે.

જૈનધર્મની ઘોષણા છે કે કોઈ પણ વર્ષા, જાતિ, દેશ, વેશ કે દિંગની વ્યક્તિ જો રત્નત્રયની નિર્મળ સાધના કરતી હોય, તો તેના માટે સિદ્ધિ-મુક્તિના દ્વાર ખુલ્લાં છે. આ પ્રસ્તુત ગાથાનો સારાંશ છે.

ભાવયઙ્ગ અને ભાવસ્નાન :-

૩૮ કિં માહણ જોઇ સમારભંતા, ઉદએણ સોહિં બહિયા વિમગગહા ।
જ મગગહા બાહિરિયં વિસોહિં, ણ તં સુદિંદું કુસલા વયંતિ ॥૩૮॥

શાલદાર્થ :- માહણ= હે બ્રાહ્મણો ! આપ, જોઇ= અજિનનો, સમારભંતા= આરંભ કરતાં, ઉદએણ= જળથી, બહિયા= બાહ્ય, સોહિં = શુદ્ધિની, કિં= શા માટે, વિમગગહા= શોધ કરો છો ?, ઈચ્છો છો ?, જ= જે આપ, બાહિરિયં= બાહ્ય, વિસોહિં= વિશુદ્ધિની, મગગહા= શોધ કરો છો, તં= તેને, તે આચરણને, કુસલા= તત્ત્વજ્ઞાની કુશળ પુરુષ, સુદિંદું = સુદાષ્ટ, સાચો માર્ગ, ણ વયંતિ= કહેતા નથી.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) હે બ્રાહ્મણો ! અજિનનો આરંભ કરીને અર્થાતું અજિનમાં જીવોની હિંસા કરીને અને પાણી દ્વારા બાહ્ય શુદ્ધિ, શરીર શુદ્ધિ શા માટે કરી રહ્યા છો ? અર્થાતું યજ્ઞ, સ્નાન આદિથી બાહ્ય શુદ્ધિ શા માટે ઈચ્છો છો ? જેઓ બહારની શુદ્ધિને શોધે છે, તેમના તે આચરણને જ્ઞાનીપુરુષો શ્રેષ્ઠ કે સાચો

માર્ગ કહેતા નથી.

૩૯   કુસં ચ જૂવં તણ કદુમંગિં, સાયં ચ પાયં ઉદગં ફુસંતા ।
પાણાઇં ભૂયાઇં વિહેડ્યંતા, ભુજ્જો વિ મંદા પગરેહ પાવં ॥૩૯॥

શાલ્લાર્થ :- મંદા= મંદભુદ્ધિ વાળાઓ !, કુસં = કુશ (દબ), જૂવં = યજસ્તંભ, તણ= તૃણ, કદું= કાષ લાકડું, અંગિં= અજિન, અને ગ્રહણ કરતાં તથા, પાયં= પ્રાતઃકાળ, સાયં= સાર્પંકાળ, સંધ્યા સમય, ઉદગં= પાણીનો, ફુસંતા= સ્પર્શ કરતાં, પાણાઇં = પ્રાણી તથા, ભૂયાઇં= ભૂતોની, વિહેડ્યંતા= હિંસા કરતાં, ભુજ્જો વિ= વધારે, ઘણાં, પાવં= પાપનો, પગરેહ = સંચય છે.

ભાવાર્થ :- યજસ્તમાં દાખ, યજસ્તંભ, તૃણ, કાષ અને અજિનનો પ્રયોગ તેમજ સવાર અને સાંજ પાણીનો સ્પર્શ કરતાં એવા મંદભુદ્ધિ લોકો જળ વગેરેના આશ્રયે રહેલાં દીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓની અને વનસ્પતિકાયની, ઉપલક્ષણથી પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની વિવિધ પ્રકારે હિંસા કરતાં ઘણાં પાપકર્માનો સંગ્રહ કરે છે.

૪૦   કહં ચરે ભિક્ખુ વયં જયામો, પાવાઇં કમ્માઇં પણુલ્લયામો ।
અક્ખાહિ ણે સંજય જક્ખપૂર્ણયા, કહં સુજદું કુસલા વયંતિ ॥૪૦॥

શાલ્લાર્થ :- ભિક્ખુ = હે મુનિ !, વયં= અમે, કહં= કેવી રીતે, ચરે = પ્રવૃત્તિઓ કરીને, જયામો= કેવા યજા કરવા જોઈએ કે જેનાથી, પાવાઇં= પાપ, કમ્માઇં = કર્માને, પણુલ્લયામો = દૂર કરી શકીએ, જક્ખપૂર્ણયા,= હે યક્ષથી પૂજિત !, સંજય = હે સંયતિ !, ણે = અમને, અક્ખાહિ = કહો કે, કુસલા= કુશળ તત્વજ્ઞ પુરુષ, કહં = કર્દી રીતે, સુજદું= સુંદર યજનું, વયંતિ= પ્રતિપાદન કરે છે.

ભાવાર્થ :- (રૂદ્રદેવ બોલ્યા) હે બિક્ષુ ! અમે કેવી પ્રવૃત્તિઓ કરીએ ? કેવી રીતે યજ કરીએ ? અને પાપકર્મને કેવી રીતે દૂર કરીએ ? હે યક્ષપૂજિત સંયત ! તત્વજ્ઞ પુરુષ શ્રેષ્ઠ યજનું કર્દી રીતે પ્રતિપાદન કરે છે, તે અમને કહો.

૪૧   છજીવકાએ અસમારભંતા, મોસં અદત્તં ચ અસેવમાણ ।
પરિગંહં ઇતિથાઓ માણ-માયં, એયં પરિણાય ચરંતિ દંતા ॥૪૧॥

શાલ્લાર્થ :- દત્તાં = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર મહાત્મા, છજીવકાએ = છ જીવનિકાયની, અસમારભંતા = હિંસા ન કરતાં, મોસં = જૂઠ, અદત્તં = અદતાદાનનું, અસેવમાણ = સેવન ન કરતા, પરિગંહં= પરિગ્રહ, ઇતિથાઓ= સ્ત્રીઓ, માણ = માન, માયં = માયા, એયં = તેને, પરિણાય = ત્યાણીને, ચરંતિ = પ્રવૃત્તિ કરે છે, સંયમમાં વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) મન અને ઈન્દ્રિયોને વજસ્તમાં રાખનાર મહાત્મા પૃથ્વી, પાણી, અજિન, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ, આ છ જીવનિકાયની હિંસા કરતા નથી, અસત્ય બોલતા નથી, ચોરી કરતા નથી,

પરિગ્રહ, સ્ત્રી, માન, માયાના ઉપલક્ષણથી કોધ અને લોભના સ્વરૂપને જાણી, તેને છોડીને વિવેકપૂર્વક સંયમમાં વિચરણ કરે છે.

૪૨ સુસંવુડો પંચહિં સંવરેહિં, ઇહ જીવિયં અણવકંખમાણો ।
વોસદુકાઓ સુઇચત્તદેહો, મહાજયં જયઇ જણણસિદું ॥૪૨॥

શાલ્લાર્થ :- પંચહિં= પાંચ, સંવરેહિં= સંવર દ્વારા, સુસંવુડો= સારી રીતે આશ્રવનો નિરોધ કરનાર, ઇહ= અહીં, સંયમી જીવનમાં, જીવિયં= અસંયમી જીવન, અણવકંખમાણો = ન ઈચ્છનાર, વોસદુકાઓ= શરીરની પરવાહ ન કરનાર, પરીષહ ઉપસર્ગ સહન કરનાર, સુઇ= નિર્મળ પ્રતવાળા, પવિત્ર હૃદ્યી, ચત્તદેહો= શરીર સંસ્કારનો ત્યાગ કરનાર, શરીર પર ભમત્વ ન રાખનાર, મહાજયં= મહાન જ્ય કરનાર, મોક્ષ મેળવનારા, જણણસિદું= શ્રેષ્ઠ યજનું, સંયમનું, જયઇ = અનુષ્ઠાન કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેઓ પાંચ સંવરોથી પૂર્ણ સંવૃત હોય છે, આ સંયમી જીવનમાં આવીને અસંયમી જીવનની આકંક્ષા રાખતા નથી, કાયા-શરીર પ્રતિ ભમત્વ કે આસક્તિનો પરિત્યાગ કરે છે, પવિત્ર હૃદ્યી છે, જે શરીર સંસ્કારનો ત્યાગ કરનાર છે, તેઓ વાસના પર વિજય પ્રાપ્ત કરાવનાર કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર સંયમરૂપ શ્રેષ્ઠ યજ કરે છે.

૪૩ કે તે જોઈ, કે ય તે જોઇઠાણે, કા તે સુયા, કિં ચ તે કારિસંગં ।
એહા ય તે કયરા, સંતિ ભિકખૂ, કયરેણ હોમેણ હુણાસિ જોઇં ॥૪૩॥

શાલ્લાર્થ :- કે = ક્યો છે, જોઇઠાણે= અભિનનું સ્થાન, સુયા= કડઠી (હોમ કરવાનું સાધન), કા = કઈ છે, કારિસંગં= ગોબરનાં છાણાં અભિન પ્રજ્વલિત કરવા માટેનાં સાધન, એહા = સમિધા, કાષ, સંતિ = પાપશામક શાંતિપાઠ, કયરા= ક્યો છે, કયરેણ= કયા, હોમેણ= હોમથી અર્થાત્ કઈ વસ્તુની આહુતિ આપીને, હુણાસિ= પ્રસત્ર કરો છો, હોમ કરો છો.

ભાવાર્થ :- (રૂદ્રદેવ બોલ્યા) હે ભિક્ષુ ! તમારો અભિન ક્યો છે ? તમારી જ્યોતિનું સ્થાન ક્યું છે ? તમારી ધી આણિની આહુતિ હોમવાની કડઠી કઈ છે ? અભિન પ્રદીપ કરનારાં છાણાં કથાં છે ? અભિન પ્રદીપ કરનાર શ્રેષ્ઠ કાષ ક્યું છે ? તમારો શાંતિ પાઠ ક્યો છે ? અને કેવા હવનથી તમે જ્યોતિને આહુતિ દ્વારા તૃપ્ત કરો છો ?

૪૪ તવો જોઈ જીવો જોઇઠાણં, જોગા સુયા સરીરં કારિસંગં ।
કમ્મેહા સંજમજોગ સંતિ, હોમં હુણામિ ઇસિણં પસત્થં ॥૪૪॥

શાલ્લાર્થ :- તવો = તપરૂપ, જોગા = મન, વચન અને કાયાનો શુભ વ્યાપાર, સરીરં = શરીર, કમ્મ = અષ્ટ કર્મ, સંજમજોગ = સંયમનો વ્યાપાર, સંયમ પ્રવૃત્તિઓ, સંતિ = શાંતિપાઠ છે, ઇસિણં = ઋષિઓ દ્વારા, ઋષિઓ માટે, પસત્થં = પ્રશંસા કરેલા, જે પ્રશસ્ત છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) બાધ્યાભ્યંતર ભેદવાળી તપશ્ચર્યા જ્યોતિ છે, જીવાત્મા જ્યોતિનું સ્થાન

અજિનકુંડ છે, મન, વચન અને કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિઓ ધી આદિ હોમવાની કડછી છે; શરીર કે શરીરના અવયવ અજિન પ્રદીપ કરનાર જાણાં –બળતણા છે; કર્મ ઈંધણ છે, સંયમની પ્રવૃત્તિઓ શાંતિપાઠ છે. હું પ્રશસ્ત જીવોપદ્ધાત રહિત અર્થાત् સમ્યક્ ચારિત્રૂપ ભાવયજ્ઞ કરું છું. તે જ યજને ઝષિજનોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે, પ્રશસ્ત કહ્યો છે અથવા ઝષિઓ માટે સંયમરૂપ ભાવયજ્ઞ, તે જ શ્રેષ્ઠ છે.

૪૫   કે તે હરએ કે ય તે સંતિતિત્થે, કહિંસિ એહાઓ વ રયં જહાસિ ।
આઇકખ ણે સંજય જકખપૂદ્યા, ઇચ્છામો ણાં ભવઓ સગાસે ॥૪૫॥

શાલ્દાર્થ :- તે= પોતાના સ્નાન માટે, હરએ = જલાશય, સંતિ તિત્થે= શાંતિતીર્થ અર્થાત્ પાપને શાંત કરનારું તીર્થ, કહિંસિ એહાઓ= કયાં સ્નાન કરીને તમે, રયં= કર્મ ૨૪, કર્મની ધૂળ, જહાસિ = ત્યાગો છો? ધૂઓ છો ?, ભવઓ= અમે આપની, સગાસે = પાસેથી, ણાં = જાણવા, ઇચ્છામો = ઈચ્છીએ છીએ.

ભાવાર્થ :- (રૂદ્રદેવ બોલ્યા) હે યક્ષ પૂજિત સંયત ! તમારું સ્નાન કરવા માટેનું જલાશય કયું છે ? આપનું શાંતિતીર્થ કયું છે ? આપ કયાં સ્નાન કરી કર્મરૂપ મલિનતાદૂર કરો છો ? તે અમને કહો. અમે આપની પાસેથી જાણવા ઈચ્છીએ છીએ.

૪૬   ધર્મે હરએ બંભે સંતિતિત્થે, અણાવિલે અત્તપસણણલેસે ।
જહિંસિ એહાઓ વિમલો વિસુદ્ધો, સુસીઇભૂઓ પજહામિ દોસં ॥૪૬॥

શાલ્દાર્થ :- અણાવિલ= ભિથ્યાત્ત્વ વગેરેથી જે અકલુષિત છે, અત્તપસણણલેસે= જ્યાં પ્રાણીઓને પ્રશસ્ત લેશયાની પ્રાપ્તિ થાય છે, ધર્મ= ધર્મરૂપ, હરએ= જલાશય છે, બંભે= બ્રહ્મચર્યરૂપ, સંતિ તિત્થે = શાંતિ તીર્થ છે, જહિંસિ એહાઓ= જ્યાં સ્નાન કરીને, વિમલો = વિમલ કર્મભળ રહિત, વિસુદ્ધો, = વિશુદ્ધ, પવિત્ર, સુસીઇભૂઓ = કષાયોનો અજિન શાંત થતાં પરમ શીતળ, દોસં = દોષને, પાપને, પજહામિ= દૂર કરું છું.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) ભિથ્યાત્ત્વ વગેરેથી અકલુષિત અને પ્રશસ્ત પરિણામોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, ધર્મ મારું જલાશય કે કુંડ છે, બ્રહ્મચર્ય મારું શાંતિતીર્થ છે, જ્યાં સ્નાન કરીને હું નિર્મળ વિશુદ્ધ અને પરમ શીતળ થઈને કર્મરજને કે પાપોને દૂર કરું છું.

૪૭   એયં સિણાણં કુસલેહિં દિઢું, મહાસિણાણં ઇસિણં પસતથં ।
જહિંસિ એહાયા વિમલા વિસુદ્ધા, મહારિસી ઉત્તમં ઠાણં પત્તે ॥૪૭॥
- તિ બેમિ ॥

શાલ્દાર્થ :- કુસલેહિં = તત્ત્વજ્ઞાનમાં કુશળ પુરુષોએ, દિઢું = જોયું છે, બતાવ્યું છે, ઉત્તમં = શ્રેષ્ઠ, ઠાણં = સ્થાનને, મોક્ષને, પત્તે = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- આ પ્રકારના ભાવસ્નાનનો જ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોએ ઉપદેશ આપ્યો છે. ઝષિઓ માટે આ

મહાન સ્નાન જ પ્રશસ્ત કે શ્રેષ્ઠ છે. આ ધર્મરૂપી કુંડમાં સ્નાન કરીને, કર્મમલથી રહિત અને ભાવોથી વિશુદ્ધ થઈને મહર્ષિઓ ઉત્તમ સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

સોહિં :— દ્રવ્યશુદ્ધિ અને ભાવશુદ્ધિના ભેદથી શુદ્ધિ બે પ્રકારની છે. પાણીથી મળિન વસ્ત્ર વગેરે ધોવાં, એ દ્રવ્યશુદ્ધિ છે તથા તપ સંયમ વગેરે દ્વારા અષ્ટવિધ કર્મમળને ધોવા, તે ભાવશુદ્ધિ છે. આથી મુનિએ રૂદ્રદેવ આદિ બ્રાહ્મણોને કહું હતું કે પાણીથી બાબ્ય શુદ્ધિને કેમ શોધી રહ્યા છો? દ્રવ્યશુદ્ધિથી ભાવ શુદ્ધિનું જ વિશેષ મહત્વ છે.

ભૂયાં :— વૃક્ષ અથવા ઉપલક્ષણથી અન્ય વનસ્પતિકાયિક જીવો પૃથ્વીકાયિક વગેરે એકેન્દ્રિયને ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

વિહેડ્યંતા :— વિશેષરૂપથી, વિવિધ પ્રકારે નાન્ય કરીને.

પરિણાય :— જ્ઞાપરિજ્ઞાથી તેનું સ્વરૂપ વિશેષરૂપેથી જાણી, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરીને.

સુસંવુડો :— જેના પ્રાણાત્મિકાત વગેરે પાંચ આશ્રવદ્વાર રોકાઈ ગયાં છે, તે સુસંવૃત્ત છે.

વોસફુક્કાઓ :— સારી રીતે કે પૂર્ણતયા પોતાના શરીરની સંભાળ અર્થાત્ શુશ્રૂષા સંસ્કારના ત્યાગી અર્થાત્ સમસ્ત દેહ મમત્વના ત્યાગી.

મહાજય જયઇ જણણસિદ્ધં :— કર્મશત્રુને પરાજિત કરવાની પ્રક્રિયા હોવાથી સંયમ તપ મહાન જ્યરૂપ છે. એટલે આત્માનો મહાન જ્ય કરાવનાર, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર, શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ રૂપ સંયમનું સમ્યક્ આયરણ કરે છે.

પસત્થં :— જીવોપદ્ધાત રહિત હોવાથી આ તપ સંયમરૂપ ભાવયજ્ઞ સમ્યક્યારિત્રવાન વિવેકી ઋષિઓ મહર્ષિઓ દ્વારા પ્રસંશાનીય છે, ઉત્તમ છે.

બંધે સંતિતિત્થે :— બ્રહ્મયર્થ શાંતિતીર્થ છે કેમ કે આ તીર્થનું સેવન કરવાથી ઘણા અવગુણો નાશ પામે છે. કર્મમળોનાં મૂળ આસક્તિ કે રાગદ્વેષ જડમળૂથી દૂર થઈ જાય છે. તે દૂર થવાથી ફરીથી મળનો સંભવ કર્યારે ય રહેતો નથી. ઉપલક્ષણથી સત્યાદિને પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ કારણ કે તે પણ કર્મમળની શાંતિ ઉપશાંતિ કરનાર છે. કહું છે કે —

'બ્રહ્મચર્યેણ, સત્યેન, તપસા સંયમેન ચ ।
માતંગર્ષિર્ગતઃ શુદ્ધિં, ન શુદ્ધિસ્તીર્થયાત્રયા ॥'

બ્રહ્મયર્થ, સત્ય, તપ અને સંયમથી માતંગર્ષિ શુદ્ધ બની ગયા હતા. તીર્થયાત્રાથી શુદ્ધિ, એ શુદ્ધિ

નથી અથવા માતંગાત્મકિના મતાનુસારે આત્માની શુદ્ધિ બ્રહ્મચર્ય, સત્ય, તપ અને સંયમથી થાય છે પરંતુ તીર્થયાત્રા કરવા માત્રથી આત્માની શુદ્ધિ થતી નથી.

ભાવવિશુદ્ધિરૂપ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિને છોડીને જલાદિથી બાખ શુદ્ધિનો સ્વીકાર શ્રેષ્ઠ નથી.

અત્તપસણલોસે :— આત્મા (જીવ)ની પ્રશસ્ત લેશયાઓ, વિચારોની શુદ્ધતાપૂર્વકની પવિત્રતા.

ઉપસંહાર :— હૃદયનું પરિવર્તન ચારિત્રની ચિનગારીથી થાય છે. જ્યાં ચારિત્રની સુવાસ મહેંકે છે, ત્યાં મલિન વૃત્તિઓ નાશ પામે છે. ક્ષણવારમાં પ્રબળ વિરોધકોને સેવકરૂપ બનાવે છે. જ્ઞાનના મંદિરો ચારિત્રનાં નંદનવનથી જ શોભે છે. જાતિ અને કાર્યના ઊંચ-નીચ ભાવો ચારિત્રના નિર્મળ પ્રવાહમાં પવિત્ર થઈ જાય છે. ચારિત્રરૂપ પારસ અનેક દુઃ્ખરૂપ લોખંડને સુવર્ણરૂપ સત્કર્મોમાં પલટાવી દે છે. હરિકેશબલ મુનિનું જીવન ચારિત્રબલના કારણે જ અમાસથી પૂનમમાં પલટાઈ ગયું હતું અને ચાંડાલના ભવથી કે શરીરથી પણ મુક્તિને, સિદ્ધ અવસ્થાને મેળવી લીધી હતી.

॥ અધ્યયન-૧૨ સંપૂર્ણ ॥

તેરમું અદ્યાયન

परिचय :

આ અધ્યયનનું નામ 'ચિત-સંભૂતીય' છે. તેમાં ચિત અને સંભૂત, તે નામના બે ભાઈઓના પાંચ જન્મો સુધીનો નિરંતર ભાતૃસંબંધ અને છષ્ટા જન્મમાં પૂર્વજન્મકૃત સંયમની આરાધના અને વિરાધનાનાં ફળ સ્વરૂપ અલગ—અલગ સ્થાન, કુળ, વાતાવરણ વગેરે સંયોગ પ્રાપ્તિ અને તેના કારણે થયેલા પરસ્પરના સંવાદનું નિરૂપણ છે.

ચિત્ત સંભૂતની ભવપરંપરા:— સાકેતના રાજી ચંદ્રાવતંસકના પુત્ર મુનિયંદ રાજાને સાંસારિક કામભોગોથી વિરક્તિ થઈ ગઈ. તેમણે સાગરચંદ મુનિ પાસે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. વિહાર કરતાં કરતાં એક વખત તેઓ જંગલમાં ભૂલા પડ્યા. તે ભૂખ-તરસથી વ્યાકુળ થઈ ગયા હતા. એટલામાં જ ત્યાં તેમને રબારીના ચાર પુત્રો મળ્યા. તેઓએ તેમની દશા જોઈને કરુણાથી પ્રેરિત થઈ મુનિની સેવા કરી. મુનિએ ચારે ય ગોપાલપુત્રોને ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે સંભળીને ચારે ય બાળકો પ્રતિબુદ્ધ થઈને તેમની પાસે દીક્ષિત બન્યા. તેમાંથી બે મુનિઓને સાધુઓનાં ગંદા વસ્ત્રો પ્રત્યે ઘૃણા હતી. તેઓ આ જુગુપ્સાવૃત્તિના સંસ્કાર સાથે સંયમ પાલન કરતાં મૃત્યુ પામીને દેવગતિમાં ગયા. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી બંને દશાર્ણનગરમાં શાંદિલ્ય બ્રાહ્મણની દાસી યશોમતીને ત્યાં યુગલ પુત્રો રૂપે જન્મ લીધો. એકવાર બંને ભાઈઓ પોતાના ખેતરમાં રાત્રે વૃક્ષની નીચે સૂતા હતા. અચાનક એકભાઈને સર્પ કરડયો. બીજો જાગ્યો. ખબર પડતાં જ તે સર્પને શોધવા નીકળ્યો. પરંતુ તે જ સર્પ તેને પણ દંશ દીધો. બંને ભાઈઓ મરીને કાલિંજર પર્વત પર એક હરણીના પેટે યુગલરૂપે ઉત્પત્ત થયા. એકવાર તે બંને ચરતાં હતાં, ત્યાં એક શિકારીએ એક બાણ વડે બંનેને વીંધી નાખ્યાં. મરીને તે બંને મૃતગંગાના કિનારે રાજહંસ બન્યા. એક દિવસ તેઓ સાથે સાથે ફરી રહ્યા હતા. ત્યાં એક માછીમારે આ બંને હંસની ડોક મરડીને મારી નાંખ્યા. બંને હંસ મરીને વારાણસીના અતિસમૃદ્ધ અને ચાંડાલોના અધિપતિ ભૂતદાનને ત્યાં પુત્રો રૂપે જન્મ્યા. તેમના નામ 'ચિત્ત' અને 'સંભૂત' રાખવામાં આવ્યાં. બંને ભાઈઓ વચ્ચે અપાર સ્નેહ હતો.

વારાણસીના તે વખતના રાજી શંખના નમુચિ નામના એક મંત્રી હતા. તેના કોઈ ભયંકર અપરાધને કારણે રાજીએ કોધિત થઈને તેને મોતની સજા કરી હતી. ફાંસી દેવાનું કામ ભૂતદાને સૌંપાયું હતું. ભૂતદાતે પોતાના બંને દીકરાઓને અભ્યાસ કરાવવા માટે નમુચિને પોતાના ઘરમાં છુપાવી દીધો. જીવિત રહેવાની આશાથી નમુચિએ બંને ભાઈઓને સારી રીતે ભણાવીને અનેક વિદ્યાઓમાં નિષ્ઠાપાત બનાવ્યા. ચાંડાલ પત્ની નમુચિની સેવા કરતી હતી. નમુચિ તેના ઉપર મોહિત થઈને અનુચિત સંબંધ રાખવા લાગ્યો. ભૂતદાતે પોતાની પત્ની સાથે આડો વ્યવહાર કરતાં જોઈને નમુચિને મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો પરંતુ

કૃતજ્ઞતાને કારણે બંને છોકરાઓએ નમુચિને ચેતવી દીધા, તેથી તે પોતાના પ્રાણ બચાવવા ભાગી ગયો. અને હસ્તિનાપુરમાં જઈને રાજા સનતકુમારનો મંત્રી બન્યો.

ચિત્ત અને સંભૂત નૃત્ય અને સંગીતમાં અત્યંત પ્રવીષા હતા. તેમનું રૂપ અને લાવણ્ય આકર્ષક હતાં. એકવાર વારાણીસીમાં થનારા વસંત મહોત્સવમાં બંને ભાઈઓએ ભાગ લીધો. ઉત્સવમાં નૃત્ય તથા ગાયન કળાથી લોકો તેમના પ્રત્યે ખૂબ આકર્ષિત થયા. તેમની કળાને જોઈને લોકો એટલા બધા મુંઘ બની ગયા કે સ્પર્શાસ્પર્શનો ભેદ ભૂલી ગયા. આ વાત તે વખતના કંડર બ્રાહ્મણોને બહુ ખટકી. જાતિવાદને ધર્મનું રૂપ દઈને તેઓએ રાજાને ફરિયાદ કરી કે હે રાજન! આ બંને ચાંડાલપુત્રોએ બ્રાહ્મણના ધર્મને ભ્રષ્ટ કરી નાંખ્યો છે. તેમની નૃત્ય અને સંગીતકળા ઉપર મુંઘ લોકો સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યની મર્યાદાનો ભંગ કરી તેમની સ્વેચ્છાચારી પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે. રાજાએ બંને ચાંડાલપુત્રોને વારાણસી નગરીની બહાર કાઢી મૂક્યા.

વારાણસીમાં એકવાર કૌમુદીમહોત્સવ હતો. આ અવસરે બંને ચાંડાલ પુત્રો વેશ બદલી ઉત્સવમાં આવ્યા. સંગીતના સ્વરો સાંભળતાં જ બંને રહી ન શક્યા. તેમના મુખથી પણ સંગીતની સુરાવલીઓ નીકળવા લાગી. લોકો મંત્રમુંઘ બની તેમને વધાઈ દેવા અને પરિચય મેળવવા આવ્યા. વસ્ત્રનું આવરણ હટાવતાં લોકોએ તેમને ઓળખી લીધા. ચુસ્ત જાતિવાદવાળા લોકોએ તેમને માર મારીને શહેરની બહાર કાઢી મૂક્યા. આમ અપમાનિત અને તિરસ્કૃત થતાં તેઓને પોતાના જીવન પર ધૃષ્ણા થઈ, તેથી આત્મધાતનો વિચાર કરીને પહાડ પર ચાલ્યા ગયા. પહાડ પરથી કૂદકો મારીને મરી જવાની તૈયારીમાં હતા, ત્યાં જ એક મુનિએ તેમને જોયા અને મુનિએ તેમને સમજાવ્યા – ‘આત્મહત્યા કરવી, તે કાયરનું કામ છે. તેનાથી દુઃખના અંતને બદલે વૃદ્ધિ થાય છે. તમારી જેવી નિર્મલ બૃદ્ધિવાળી વ્યક્તિઓ માટે આ ઉચિત નથી. જો શારીરિક અને માનસિક બધાં જ દુઃખોથી સદાને માટે દૂર થવા ઈચ્છતા હો, તો મુનિધર્મના શરણો આવો.’ બંને પ્રતિબુદ્ધ થયા. બંનેએ દીક્ષા આપવા માટે મુનિને પ્રાર્થના કરી. મુનિએ તેમને યોગ્ય સમજી દીક્ષા આપી.

ગુરુચરણોમાં રહીને બંને એ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું, ગીતાર્થ બન્યા તથા વિવિધ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓ કરવા લાગ્યા. તેઓને અનેક લભિધાઓ પ્રાપ્ત થઈ. ગ્રામાનુગ્રામ વિચારણ કરતાં તે એકવાર હસ્તિનાપુર આવ્યા. નગરની બહારના ઉદ્યાનમાં રોકાયા. એકવાર માસખમણાનાં પારણા માટે સંભૂત મુનિ નગરમાં ગયા. ભિક્ષા માટે ફરતાં જોઈને ત્યાંના રાજમંત્રી નમુચિ તેમને ઓળખી ગયા. તેણે વિચાર્યુ કે આ મુનિ મારો પૂર્વવૃત્તાંત જાણો છે, જો તે આ રહસ્યને ખુલ્લાં કરી દેશો, તો મારી મહત્તા પૂર્ણ થઈ જશે. આમ નમુચિ મંત્રીના આદેશથી ઘણા લોકો લાકડી, મુઠીના પ્રહારો કરી સંભૂતિમુનિને નગર બહાર કાઢી મૂકવા લાગ્યા. થોડીવાર સુધી મુનિ ધીરજ ધરી શાંત રહ્યા પરંતુ લોકોની અત્યંત ઉગ્રતા જોતાં, માર ખાતાં ધીરજ ખૂટી ગઈ. કોઇને વશ થતાં તેમની તેજોલેશયા છૂટી. મોઢમાંથી નીકળતાં ધૂમાડાથી આખું નગર છવાઈ ગયું. જનતા ગભરાઈ ગઈ. ભયભીત લોકોએ પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માંગ્યો. તેઓ મુનિને શાંત કરવા લાગ્યા. સમાચાર મળતાં ચક્વર્તી સનતકુમાર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પોતાની ભૂલ માટે ચક્વર્તીએ

મુનિની ક્ષમા માગી અને પ્રાર્થના કરી કે ભવિષ્યમાં અમો આવી ભૂલ નહીં કરીએ, હે મહાત્મન્ ! આપ નગરજનોને અભયદાન આપો, આમ છતાં સંભૂતિમુનિનો કોપ શાંત ન થયો. ઉદ્યાનમાં રહેલા ચિત્તમુનિને ખબર પડતાં તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને સંભૂતિમુનિને શાંત કરવા લાગ્યા તથા તેજોલેશયાની લબ્ધિને પાછી વાળવા માટે પ્રિય શબ્દોમાં સમજાવ્યા.

સંભૂતિમુનિ શાંત થયા. તેમણે તેજોલેશયા સમાવી લીધી, અંધકાર નાશ પામ્યો, લોકો પ્રસંગ થયા. બંને મુનિ ઉદ્યાનમાં પાછા ફર્યા. ચિત્ત અને સંભૂતિ મુનિરાજે વિચાર કર્યો કે આપણે બંનેએ કાયસંલેખના ધારણ કરી છે; તો યાવત્ જીવન અનશન કરવું પણ ઉચિત છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી એ બંને અનશનનો પ્રારંભ કર્યો.

ચક્વર્તી સનતકુમારે જાણ્યું કે નમુચિ મંત્રીએ આ બધું કરાર્યું છે. તેના કારણે નગરજનોને આ ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો છે, તેથી તેણે મંત્રીને દોરડાંથી બંધાવીને દૂતોની સાથે મુનિરાજ પાસે મોકલવાનો આદેશ આપ્યો. મુનિઓએ જીવારે તેની આ દયનીય દશા જોઈ, ત્યારે ચક્વર્તીને સમજાવ્યા અને મંત્રીને બંધનમુક્ત કરાવ્યા. મુનિઓના તેજ પ્રતાપથી પ્રભાવિત બની ચક્વર્તી તેના ચરણોમાં ઝૂકી પડ્યા. ચક્વર્તીની રાણી સુનંદાએ પણ ભાવુકતાવશ સંભૂતિમુનિના ચરણોમાં મસ્તક ઝૂકાવ્યું. તેની કોમળ કેશરાશિના સ્પર્શથી મુનિને સુખદ અનુભવ થયો. મનમાં ને મનમાં નિયાણું કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ચિત્તમુનિએ જ્ઞાનબળથી તેના હદ્યના ભાવોને જાણીને તેમને સમજાવ્યા, પણ તેઓ નિયાણું કરવાના વિચારથી પાછા ન ફર્યા. નિદાન કરી જ લીધું – 'જો મારી તપસ્યાનું કંઈ ફળ હોય તો હું તેના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં ચક્વર્તી બન્નું.'

બંને મુનિઓનું અનશન પૂરું થયું. આયુષ્ય પૂર્ણ કરી બંને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા. પાંચ જન્મો સુધી સાથે રહીને છદ્રા જન્મમાં બંનેએ અલગ અલગ સ્થાનોમાં જન્મ લીધો. ચિત્તનો જીવ પુરિમતાલનગરમાં એક અત્યંત ધનપતિ નગરશેઠને ત્યાં પુત્રરૂપે જન્મ્યો અને સંભૂતના જીવે કાંપિયનગરમાં બ્રહ્મ રાજાની રાણી ચૂલની કુખે પુત્રરૂપે જન્મ લીધો. બાળકનું નામ 'બ્રહ્મદત' રાખવામાં આવ્યું. આગળ જતાં એ જ બાળક બ્રહ્મદત ચક્વર્તી થયા.

એક દિવસ બ્રહ્મદત ચક્વર્તી નાટક જોઈ રહ્યા હતા. નાટક જોતાં તેના મનમાં એક વિકલ્પ ઉત્પત્ત થયો કે આવું નાટક મેં પહેલાં કયાંક જોયું છે. એવી વિચારણા કરતાં કરતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, જેનાથી તેણે સ્પષ્ટ જાણી લીધું કે આવું નાટક મેં પ્રથમ દેવલોકના પદ્મગુલ્ય વિમાનમાં જોયું હતું. પાંચ જન્મના સાથી ચિત્તે આ છદ્રા ભવમાં પૃથ્વે સ્થાને જન્મ લીધો છે, આ જાણી રાજ શોકમગ્ન બની ગયા અને મૂર્ખીત થઈને ભૂમિ ઉપર પડી ગયા. ઉપચારથી રાજ ભાનમાં આવ્યા. પૂર્વજન્મના ભાઈની શોધ માટે મહામાત્ય-મંત્રી વરધનું સાથે ચર્ચા થતાં ચક્વર્તીએ નિભોક્ત શલોકાર્ધ તૈયાર કર્યો—

'આસ્વ દાસૌ મૃગૌ હંસૌ, માતંગાવમરો તથા।'

આ શલોકાર્ધને જોડી આપનારને માટે તેણે જાહેરાત કરી કે 'જે ઉત્તરાર્ધપૂર્તિ કરી આપણો, તેને અધું

રાજ્ય આપીશ.' પણ કોણ તેના રહસ્યને જાણતું હોય કે શ્લોકના ઉત્તરાર્થની પૂર્તિ કરે ?

ચિતાનો જન્મ પુરિમતાલનગરમાં ઘનસાર શેઠને ત્યાં પુત્રરૂપે થયો હતો. તે યુવાન થયા. તેમને પણ એકવાર જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થતાં તે મુનિ બની ગયા. એકવાર વિહાર કરતાં કરતાં તે કાંપિલ્ય નગરના ઉદ્ઘાનમાં આવીને ધ્યાનસ્થ થઈને ઊભા રહી ગયા. ત્યાં કોઈ રેટ ચલાવનાર ઉક્ત શ્લોકનો પૂર્વાર્થ જોર જોરથી બોલી રહ્યો હતો. મુનિએ તે સાંભળ્યો અને તેની પૂર્તિ કરી દીધી.

'એષા નૌ ષષ્ઠિકા જાતિઃ, અન્યોન્યાભ્યાં વિયુક્તયો: ।'

રેટ ચલાવનારે બંને પદોને એક પત્ર પર લખ્યાં અને અર્ધું રાજ્ય મેળવવાની તાલાવેલીમાં તત્કષણ ચક્કવર્તીની પાસે પહોંચ્યો અને એક શાસમાં પૂરો શ્લોક તેને સાંભળાવી દીધો. સાંભળતાં જ ચક્કવર્તી સ્નેહવશ મૂચ્યિદ્ધ થઈ ગયા. આ જોતાં રાજ્યસભા ચિંતાતુર બની ગઈ અને ઘણા લોકો સમાટને મૂચ્યિદ્ધ કરનારને મારવા તૈયાર થઈ ગયા. એ જોતાં રેટ ચલાવનાર માળી બોલ્યો. "મેં આ શ્લોકની પૂર્તિ કરી નથી. રેટ પાસે ઊભેલા એક મુનિએ કરી છે." અનુકૂળ ઉપચારથી રાજાની મૂર્ચા દૂર થઈ. હોશમાં આવતાં જ સમાટે સંપૂર્ણ માહિતિ મેળવી. શ્લોકપૂર્તિનો ભેદ ખુલ્લો પડ્યો. રાજા પોતે પ્રસતતાપૂર્વક પોતાના રાજ પરિવાર સહિત મુનિના દર્શનાર્થે ઉદ્ઘાનમાં પહોંચ્યા. મુનિને જોતાં જ બ્રહ્મદાત વંદના કરી સવિનય તેની પાસે બેઠા. તે બંને પૂર્વજન્મોના ભાઈઓ સુખ-દુઃખ ફળ વિપાકની ચર્ચા કરવા લાગ્યા.

આ છઢા જન્મમાં બંનેને એકબીજાથી અલગ થવાનું કારણ મુનિએ બ્રહ્મદાત ચક્કવર્તીને સમજાવ્યું તેની સાથે એ પણ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે પૂર્વજન્મનાં શુભ કર્માંથી આપણે અહીં આવ્યા છીએ, જો આ તમારા વિયોગનો સદાને માટે અંત લાવવો હોય, તો તમારી જીવનયાત્રાને સન્માર્ગ વાળવી જોઈએ. જો તમે કામભોગોને છોડી શકતા નથી, તો આર્ય કર્મ કરો, ધર્મમાં સ્થિર બની સર્વ પ્રાણી પર અનુકૂંપા રાખો, જેથી તમારી હુર્ગતિ અટકી જાય.

પરંતુ બ્રહ્મદાત ચક્કવર્તીએ મુનિનું એક પણ વચ્ચન સ્વીકાર્ય નહીં. તેણે તો મુનિને સાંસારિક સુખભોગો માટે વારંવાર આમંત્રિત કર્યા પરંતુ મુનિએ ભોગોની અસારતા, દુઃખકારકતા, સુખભાસતા, અશરણતા તથા નશરતા સમજાવી. બ્રહ્મદાત ચક્કવર્તીએ પોતાની અસમર્થતા દર્શાવી અને કહ્યું કે જેમ કીચડમાં ફસાયેલો હાથી કિનારો જોઈને પણ કાઠે જઈ શકતો નથી, એક ડગલું પણ આગળ વધી શકતો નથી, તેમ હું પણ શ્રમણાર્થને જાણતો હોવા છિતાં કામભોગોમાં ફસાયેલો હોવાથી ધર્મનું પાલન કરી શકતો નથી.

મુનિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, સંયમ સાધના કરતાં કરતાં સિદ્ધગતિ (મુક્તિ)ને પામ્યા. બ્રહ્મદાત અશુભ કર્માં કારણે સર્વથી વધુ અશુભ એવી સાતમી નરકમાં ગયા.

તેરમું અદ્યાયન

ચિત્ત-સંભૂતીય

સંભૂત અને ચિત્તનો જન્મ :-

૧ જાઇપરાજિઓ ખલુ કાસી ણિયાળં તુ હત્થિણપુરમ્મિ ।
ચુલણીએ બંભદત્તો, ઉવવણ્ણો પડમગુમ્માઓ ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- હત્થિણપુરમ્મિ = હસ્તિનાપુર નગરમાં, જાઇપરાજિઓ = ચંડાળ જાતિના કારણે અપમાનીત, તુ = આ રીતે, ખલુ = યોક્કસ જ, ગાથાની પાદપૂર્તિ માટે પણ આ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, ણિયાળં = નિદાન, સંકલ્પ, કાસી = કરેલું હતું, પડમગુમ્માઓ = 'સૌધર્મ' દેવલોકના પદ્મગુલ્બ વિમાનથી, ચુલણીએ = ચુલની રાણીના પુત્ર, બંભદત્તો = બ્રહ્મદંતના રૂપમાં, ઉવવણ્ણો = ઉત્પન્ન થયો.

ભાવાર્થ :- ચંડાલ જાતિને કારણે પરાભવ પામેલા સંભૂત મુનિએ પૂર્વભવમાં હસ્તિનાપુરમાં ચક્કવર્તીપદની પ્રામિનું નિદાન (સંકલ્પ) કર્યું હતું અર્થાત્ મને પણ મારા તપના ફળસ્વરૂપે ચક્કવર્તીની ઋષિ પ્રાપ્ત થાય, આ પ્રકારનો સંકલ્પ કર્યો હતો અને મરીને પદ્મગુલ્બ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યાવીને ચુલનીરાણીની કુંભિમાં બ્રહ્મદંત ચક્કવર્તી રૂપે જન્મ ધારણ કર્યો.

૨ કંપિલ્લો સંભૂતો ચિત્તો, પુણ જાઓ પુરિમતાલમ્મિ ।
સેટ્ટિકુલમ્મિ વિસાલે, ધમ્મં સોઊણ પવ્વિઝાઓ ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- સંભૂતો = સંભૂતે, કંપિલ્લો = કંપિલ્લનગરમાં, પુણ = અને, ચિત્તો = સંભૂતના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્તે, પુરિમતાલમ્મિ = પુરિમતાલનગરમાં, વિસાલે = વિશાળ, સેટ્ટિકુલમ્મિ = શેઠના કુણમાં, જાઓ = ઉત્પન્ન થયો તથા, ધમ્મં = ધર્મને, સોઊણ = સાંભળીને, પવ્વિઝાઓ = પ્રજ્રયા ધારણ કરી.

ભાવાર્થ :- આમ સંભૂતનો જીવ કંપિલ્લનગરમાં ઉત્પન્ન થયો. તેના ભાઈ ચિત્તનો જીવ પુરિમતાલનગરના વિશાળ શ્રેષ્ઠ કુણમાં ઉત્પન્ન થયો. પુણ્ય સંયોગો ધર્મ સાંભળીને ચિત્ત પ્રવર્જિત થયાં.

વિવેચન :-

જાઇપરાજિઓ :- વારાણસીમાં એ બંને ભાઈઓ રાજી અને લોકો દ્વારા અપમાનિત થયા તથા નગરમાંથી

નિષ્કાસિત થયા હતા. દીક્ષિત થયા બાદ જ્યારે તેઓ વિચરણ કરતાં હસ્તિનાપુર ગયા, ત્યારે પણ ત્યાં નમુંચિ નામના પ્રાતઃષ મંત્રીએ 'આ ચાંડાલ છે' એમ કહીને તેમનો તિરસ્કાર કર્યો અને નગરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા. આમ તેઓ શૂદ્રજ્ઞતિના કારણે પરાજિત કે અપમાનિત હતા.

ળિયાણ : - વિષયસુખોની અભિલાષાથી પ્રેરિત બની કરવામાં આવતો સંકલ્પ. આ આર્તધ્યાનના ચાર ભેદોમાંથી એક ભેદ છે. સંભૂતમુનિએ ચિત્તમુનિ દ્વારા રોકવા છતાં નિદાન કરી લીધું હતું કે 'મારી તપસ્યાનું જો કોઈ ફળ હોય, તો હવે પછીના જન્મમાં મને ચક્રવર્તીપદ મળે.' જેની તપસ્યાનું ફળ વધારે હોય અને નિદાન સંકલ્પનાનું મૂલ્ય ઓછું હોય, તો એ સફળ થઈ જાય છે અર્થાત્ મળી જાય છે.

કંપિલ્લે સંભૂતો : - પૂર્વજન્મમાં જે સંભૂત નામના મુનિ હતા, તે નિદાનના પ્રભાવે પાંચાલમંડળના કાંપિલ્યનગરમાં બ્રહ્મરાજ અને ચૂલનીને ત્યાં બ્રહ્મદાતપુત્રરૂપે ઉત્પત્ત થયા.

સેટ્ટિકુલમિસ્મિ : - પૂર્વજન્મમાં ચિત્ત નામના જે મુનિ હતા તે પ્રચુર ધન અને શ્રેષ્ઠ પરિવારથી સંપત્તિ અને વિશાળ ધનસાર શ્રેષ્ઠિના ફુળમાં ગુણસાર નામના પુત્રરૂપે ઉત્પત્ત થયા અને જૈનાચાર્ય શુભચંદ્રની પાસે તેણે ચારિત્રણ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી મુનિધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

કાંપિલ્યનગરમાં બંનેનું મિલન :-

૩   કંપિલ્લમિય ણયરે, સમાગયા દો વિ ચિત્તસંભૂયા ।
                સુહદુક્ખફલવિવાગં, કહેતિ તે ઇક્કમિકકસ્સ ॥૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કંપિલ્લમિય = કાંપિલ્યપુર, ણયરે = નગરમાં, દો વિ = બંને, સમાગયા = એકત્રિત થયા, ઇક્કમિકકસ્સ = પરસ્પર એકબીજાને, તે = તે, સુહ દુહ ફલ-વિવાગં = સારાં અને ખરાબ કર્મોનાં સુખદુઃખ ફળ, વિપાક, કહેતિ = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- કાંપિલ્યનગરમાં ચિત્ત અને સંભૂત બંનેનું મિલન થયું. ત્યાં તેઓએ પરસ્પર એકબીજાને પોતપોતાનાં સુખદુઃખ અને કર્મફળનાં પરિણામને કહેવા લાગ્યા.

૪   ચક્કવદ્વી મહિદ્ધિઓ, બંભદત્તો મહાયસો ।
                ભાયરં બહુમાણેણ, ઇમં વયણમબ્બવી ॥૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મહિદ્ધિઓ = મહાઋદ્વિશાળી, મહાયસો = મહાયશસ્વી, બહુમાણેણ = ધણા માનપૂર્વક, ભાયરં = પોતાના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્તને, ઇમં = આ રીતે, વયણ = વયન, અબ્બવી = કહ્યું.

ભાવાર્થ :- મહાન ઋદ્વિસંપત્ત તેમજ મહાયશસ્વી ચક્કવર્તી બ્રહ્મદાતે ખૂબ સત્કારપૂર્વક પોતાના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્તને આ પ્રમાણે કહ્યું -

પૂર્વભવોનું કથન :-

૫ આસિમો ભાયરા દો વિ, અણમણનવસાણુગા ।
અણમણમણુરત્તા, અણમણ હિએસિણો ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- અણમણનવસાણુગા = એકબીજાના વશમાં રહેનાર, અણમણમણુરત્તા = એકબીજાને પ્રેમ કરનારા, અણમણહિએસિણો = એકબીજાનું હિત ઈચ્છનાર, આસિમો = હતા.

ભાવાર્થ :- (બ્રહ્મદાત) - આ જન્મ પહેલાં આપણે બંને ભાઈ હતા; એકબીજાને વશવર્તી, પરસ્પર અનુરાગી, એકબીજા ઉપર પ્રીત રાખનારા તેમજ પરસ્પર હિતેધી હતા.

૬ દાસા દસણે આસી, મિયા કાલિંજરે ણગે ।
હંસા મયંગતીરે ય, સોવાગા કાસિભૂમિએ ॥૬॥

૭ દેવા ય દેવલોગમ્મિ, આસિ અમ્હે મહિદ્ધિયા ।
ઇમા ણો છદ્ધિયા જાઈ, અણમણેણ જા વિણા ॥૭॥

શાલ્લાર્થ :- દસણે = દશાર્ડ દેશમાં, દાસા = દાસ, કાલિંજરે = બીજા ભવમાં કાલિંજર, ણગે = પર્વત પર, મિયા = મૃગ હતા, મયંગતીરે ય = ત્રીજા ભવમાં મૃતગંગા નદીના કિનારા પર, હંસા = હંસ હતા, સોવાગા = ચાંડાળ હતા, કાસિભૂમિએ = યોથા ભવમાં કાશી દેશમાં, અમ્હે = આપણે બંને, દેવલોગમ્મિ = પાંચમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં, મહિદ્ધિયા = મહાત્રાદ્ધિ સંપત્તિ, દેવા = દેવ, ઇમા = આ, ણો = આપણો, છદ્ધિયા = છદ્ધો, જાઈ = ભવ, જા = જો કે, અણમણેણ = એકબીજાથી, વિણા = પૃથક્ક થયા છીએ.

ભાવાર્થ :- આપણે બંને દશાર્ડ દેશમાં દાસ, કાલિંજર પર્વત પર હરણ, મૃતગંગાને કિનારે હંસ અને કાશીમાં ચાંડાલ હતા.

ત્યાર પછી આપણે બંને સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકમાં મહાત્રાદ્ધિ સંપત્ત દેવ હતા. આ આપણા બંનેનો છદ્ધો ભવ છે, જેમાં આપણે એકબીજાથી દૂર અલગ અલગ જન્મા છીએ.

વિવેચન :-

ચિત્ત અને સંભૂતનું મિલન :- પ્રસ્તુત ગાથામાં ચિત્ત અને સંભૂતના પૂર્વજન્મનાં નામ છે. આ જન્મમાં તેમનું મિલન કુમશ: શ્રેષ્ઠિપુત્ર ગુણસારમુનિ રૂપે તથા બ્રહ્મદાત ચક્રવર્તી રૂપે થયું હતું. બ્રહ્મદાત ચક્રવર્તી નો જન્મ કાંપિલ્યમાં થયો હતો. ચિત્તનો જીવ મુનિ રૂપે વિચરણ કરતાં કાંપિલપુરમાં આવ્યો હતો. તે જ દિવસોમાં બ્રહ્મદાતચક્રવર્તીને જીતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ. તેણે પોતાના પૂર્વજન્મના ભાઈ ચિત્તને શોધવા માટે અર્ધા શ્લોક બનાવીને ઘોષણા કરાવી કે જે કોઈ આ અર્ધા શ્લોકની પૂર્તિ કરી દેશે, તેને

હું અર્ધુ રાજ્ય આપીશ. સંયોગવશ તે નિમિત્તે ચિત્તનો જીવ મુનિરૂપે ત્યાં પરિચયમાં આવ્યો. આમ પાંચ પૂર્વજન્મોમાં સહોદરપણે રહેલા બંને ભાઈઓનું અપૂર્વ મિલન થયું.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ પૂર્વભવોનું વૃત્તાંત કહેતાં કહું કે આ છઠો જન્મ છે, જેમાં આપણે બંને અલગ અલગ કુળ અને દેશમાં જન્મ લેવાથી એકબીજાથી ઘણા દૂર થઈ ગયા અને એકબીજાનાં સુખદુઃખના સહભાગી બની શક્યા નથી.

પરસ્પર શુભાશુભ કર્મ ફળનું કથન :-

૮ કમ્મા ણિયાણપ્પગડા, તુમે રાય વિચિત્તિયા ।
તેસિં ફલવિવાગેણ, વિપ્પાતોગમુવાગ્યા ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- રાય = હે રાજુનું !, તુમે = પોતાના, ણિયાણપ્પગડા = નિદાનને વશ થઈને કરેલાં, નિદાનરૂપ, કમ્મા = કર્માનું, વિચિત્તિયા = ચિંતન કરેલું હતું, તેસિં = તે કર્માનાં, ફલ-વિવાગેણ = ફળનો ઉદ્ય થવાથી, વિપ્પાતોગ = વિયોગને, ઉવાગ્યા = પ્રામ થયા છીએ.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) હે રાજુનું ! તમે આસક્તિ સહિત ભોગસુખના ચિંતનરૂપ નિદાન દ્વારા જે કર્માને એકઠાં કર્યા હતાં, તે જ કર્માનાં ફળવિપાકના કારણે આપણે અલગ અલગ સ્થાને જન્મ પામ્યા છીએ.

૯ સચ્ચસોયપ્પગડા, કમ્મા મએ પુરા કડા ।
તે અજ્જ પરિભુંજામો, કિણ્ણ ચિત્તે વિ સે તહા ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મએ = મેં, પુરા = પૂર્વ ભવમાં, સચ્ચસોયપ્પગડા = સત્ય અને શૌચ-શુદ્ધિયુક્ત અનુષ્ઠાન કરનાર, કમ્મા = કર્મ, કડા = કર્યા હતાં, તે = તેને, અજ્જ = આજ (આ ભવમાં), પરિભુંજામો = ભોગવી રહ્યો છું, કિણ્ણ = શું સે = તેને, વિ = પણ, ચિત્તે = ચિત્ત તું તહા = એ જ રીતે ભોગવી રહ્યો છે.

ભાવાર્થ :- (ચક્રવર્તી) – હે ચિત્ત ! મેં પૂર્વજન્મમાં સારા અને પવિત્ર કર્મો, શુભાનુષ્ઠાનો કર્યા હતાં. તેનું ફળ હું ચક્રવર્તીરૂપે આજે ભોગવી રહ્યો છું, શું તમે એવાં જ પુણ્ય ફળ ભોગવો છે ?

૧૦ સંબ્રં સુચિણં સફલં ણરાણ, કડાણ કમ્માણ ણ મોક્ખ અતિથ ।
અત્થેહિ કામેહિ ય ઉત્તમેહિ, આયા મમ પુણફલોવવેએ ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ણરાણ = મનુષ્યોનાં, સંબ્રં = બધાં, સુચિણં = તપ વગેરે શુભ અનુષ્ઠાન, સફલં = સફળ-ફળ સહિતના હોય છે, કડાણ = કરેલા, કમ્માણ = કર્માથી, મોક્ખ = ફળ ભોગવ્યા વિના છુટકારો, ણ અતિથ = થતો નથી અર્થાત્ શુભ કર્મ અવશ્ય જ પોતાનું ફળ આપે છે, મમ = ભારો, આયા = આત્મા પણ, ઉત્તમેહિ = ઉત્તમ, અત્થેહિ = ધનસંપત્તિથી, કામેહિ = મનોજ્ઞ શફ્ટાદિ કામભોગોથી યુક્ત, પુણફલોવવેએ = પુણ્યના ફળસ્વરૂપ, શુભ કર્માનાં ફળથી યુક્ત હતો.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) મનુષ્યોએ આચરેલાં બધાં સત્કર્મો સફળ થાય છે; કેમ કે કરેલાં કર્મોનાં ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકારો થતો નથી. મારો આત્મા પણ ઉત્તમ ધનસામગ્રી અને મનોજ ભોગસામગ્રીના પુણ્ય ફળવાળો હતો.

૧૧ જાણાસિ સંભૂય મહાણુભાગં, મહિદ્ધિયં પુણ્ણફલોવવેયં ।
ચિત્તં પિ જાણાહિ તહેવ રાયં, ઇઝ્ઝી જુઈ તસ્સ વિ ય પ્પભૂયા ॥૧૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સંભૂય = હે સંભૂત, બ્રહ્મદાત ! તમે પોતાને જે રીતે, મહાણુભાગં = મહાપ્રભાવશાળી, પુણ્ણફલોવવેયં = શુભકર્માના શ્રેષ્ઠ ફળથી યુક્ત, જાણાસિ = જાણો છો, માનો છો, ચિત્તં વિ = ચિત્તને અર્થાત્ મને પણ, તહેવ = તેમ, જાણાહિ = જાણો, કારણકે, તસ્સ વિ = તેને પણ અર્થાત્ મારે પણ, ઇઝ્ઝી = ઋદ્ધિ, જુઈ = ધૂતિ, પ્પભૂયા = પ્રચુર હતી.

ભાવાર્થ :- હે સંભૂત ! જેમ તું પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી, મહાન ઋદ્ધિસંપત્ત તેમજ પુણ્ય ફળવાળો માને છે, તેમ ચિત્તને પણ જાણ, કારણ કે હે રાજન્ ! તેની (ચિત્તની) પાસે પણ ખૂબ ધન સંપત્તિ અને ધૂતિ છે અર્થાત્ હું પણ સંપત્તિશાળી અને પ્રભાવશાળી હતો.

૧૨ મહત્થરૂવા વયણપ્પભૂયા, ગાહાણુગીયા ણરસંઘમજ્ઞે ।
જં ભિક્ખુણો સીલગુણોવવેયા, ઇહં જયંતે સમણો મ્હિ જાઓ ॥૧૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જં - જે ઉપદેશને સાંભળીને, ભિક્ખુણો - ભિક્ખુ, સીલગુણોવવેયા - શીલ ગુણથી (જ્ઞાન અને ચારિત્રથી) યુક્ત થઈને, ઇહં = આ જિન શાસનમાં, જયંતે = પ્રયત્નવાન થાય છે એવા, મહત્થરૂવા = મહાન અર્થયુક્ત અને, વયણપ્પભૂયા = વિસ્તારથી કહેલા, વિસ્તૃત, ગાહા = ઉપદેશનો સ્થવિર મુનિઓએ, ણરસંઘમજ્ઞે = જન સમુદ્દરયમાં, અણુગીયા = પ્રતિપાદન કર્યું, જેને સાંભળીને, સમણો = હું સાધુ, જાઓ મ્હિ = થયો છું.

ભાવાર્થ :- સ્થવિર મુનિઓએ જનસમુદ્દરયમાં સારગર્ભિત વિસ્તૃત ઉપદેશ ફરમાવ્યો હતો. જેને સાંભળી ભિક્ખુ સંયમગુણોના આચારથી સંપત્ત થાય છે. તે ઉપદેશ સાંભળતાં, તેનો સ્વીકાર કરતાં હું પણ શ્રમણ બન્યો છું.

સંભૂત દ્વારા ભોગાનું નિમંત્રણ :-

૧૩ ઉચ્ચોયએ મહુ કક્કે ય બંભે, પવેઝ્યા આવસહા ય રમ્મા ।
ઇમં ગિહં ચિત્તધણપ્પભૂયં, પસાહિ પંચાલગુણોવવેયં ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઉચ્ચોયએ = ઉચ્ચય, ઉદ્ક, મહુ = મધુ, કક્કે = કર્ક, બંભે = બ્રહ્મ, આ મારા પાંચ પ્રકારના મહેલ, પવેઝ્યા = કદ્વા છે, ય = બીજા પણ, રમ્મા = રમણીય, આવસહા = મહેલ છે,

ધણપ્પભૂયं = પ્રચુર ધનથી યુક્ત, **પંચાલગુણોવવેયं** = પંચાલ દેશના વિશિષ્ટ શબ્દાદિ ગુણ યુક્ત, **ગિહં** = ભવનનો, **પસાહિ** = તમે ઉપભોગ કરો.

ભાવાર્થ :- (ચક્રવર્તી) ઉચ્ચ, ઉદ્ક, મધુ, કર્ક અને બ્રહ્મ; આ મુખ્ય પાંચ પ્રાસાદ તથા બીજા પણ અનેક રમણીય પ્રાસાદ મારા વર્દ્ધકીરતનાં બનાવ્યા છે તથા પંચાલ દેશના વિશિષ્ટ શબ્દાદિ ગુણ સામગ્રીથી યુક્ત, આશર્વજનક પ્રચુર ધનથી પરિપૂર્ણ, આ મારું ધર છે. હે ચિત ! તેનો તમે ઉપભોગ કરો.

૧૪ ણદ્રેહિં ગીએહિ ય વાઇએહિં, ણારીજણાં પરિવારયંતો ।
ભુંજાહિ ભોગાં ઇમાં ભિકખૂ, મમ રોયઙ્ પવ્વજ્જા હુ દુકખં ॥૧૪॥

શાંદાર્થ :- **ણદ્રેહિં** = નાટક, નૃત્ય, **ગીએહિ** = ગીત, **વાઇએહિં** = વાજિંત્ર સાથે, **ણારીજણાં** = સ્ત્રીઓના સમૂહથી, **પરિવારયંતો** = ધેરાયેલા, **ઇમાં** = આ, **ભોગાં** = ભોગોનો, **ભુંજાહિ** = ઉપભોગ કરો, **પવ્વજ્જા** = પ્રત્રજ્યા, **મમ** = મને, **રોયઙ્** = પ્રતીત થાય છે, રૂચિકર લાગે છે.

ભાવાર્થ :- હે બિન્દુ ! નાટ્ય, સંગીત અને વાદ્યો સાથે સ્ત્રીઓથી ધેરાયેલા આ ભોગસામગ્રીનો તમે ઉપભોગ કરો, મને એ જ પ્રિય છે, રૂચિકર લાગે છે, પ્રત્રજ્યા ખરેખર દુઃખકર છે; એમ મને લાગે છે.

ચિતમુનિ દ્વારા વૈરાગ્યમય ઉપદેશ :-

૧૫ તં પુષ્વણેહેણ કયાણુરાગં, ણરાહિવં કામગુણેસુ ગિદ્ધં ।
ધ્ર્મસ્સિસઓ તસ્સ હિયાણુપેહી, ચિત્તો ઇમં વયણમુદાહરિત્થા ॥૧૫॥

શાંદાર્થ :- **પુષ્વણેહેણ** = પૂર્વજન્મના સ્નેહવશ, **કયાણુરાગં** = અનુરાગ કરનાર અને, **ણરાહિવં** = નરાધિપ ચક્રવર્તી **કામગુણેસુ** = શબ્દાદિ કામગુણોમાં, **ગિદ્ધં** = આસક્તિયુક્ત, **તં** = તેને, **ધ્ર્મસ્સિસઓ** = ધર્મમાં સ્થિત, **તસ્સ** = આ ચક્રવર્તીનું, **હિયાણુપેહી** = હિત ઈચ્છતાં, હિતૈષી, ઉદાહરિત્થા = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- તે બ્રહ્મદાત રાજાના હિતૈષી અને ધર્મમાં સ્થિર ચિતમુનિએ પૂર્વભવના સ્નેહવશ અનુરાગ કરનાર કે પ્રેમ દર્શાવનાર તેમજ કામભોગોમાં આસક્ત બ્રહ્મદાત ચક્રવર્તીને આ પ્રમાણે કહું—

૧૬ સવ્વં વિલવિયં ગીયં, સવ્વં ણદ્રં વિડંબિયં ।
સવ્વે આભરણા ભારા, સવ્વે કામા દુહાવહા ॥૧૬॥

શાંદાર્થ :- **સવ્વં** = બધાં, **ગીયં** = ગીત, **વિલવિયં** = વિલાપ રૂપ છે, **સવ્વં** = બધાં, **ણદ્રં** = નાટક કે નૃત્ય, **વિડંબિયં** = મજાક મશકરી છે, વિડંબના છે, **આભરણા** = આભૂષણ, **ભારા** = ભાર રૂપ છે, **સવ્વે** = બધાં, **કામા** = પાંચ ઈન્દ્રિયોના મનોજ વિષય, **દુહાવહા** = દુઃખ પ્રામ કરાવનાર છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) બધાં ગીતો કેવળ વિલાપ છે. સર્વ પ્રકારનાં નૃત્ય કે નાટક વિડંબનાથી ભરપૂર છે, બધાં અલંકારો બોજારૂપ છે અને બધા કામભોગો દુઃખને જ આપનારા છે.

૧૭   બાલાભિરામેસુ દુહાવહેસુ, ણ તં સુહં કામગુણેસુ રાયં ।
                વિરત્તકામાણ તવોધણાણં, જં ભિક્ખુણ સીલગુણે રયાણં ॥૧૭॥

શાલાર્થ :- બાલાભિરામેસુ = બાળ-અજ્ઞાની જીવોને પ્રિય લાગનાર પરંતુ, દુહાવહેસુ = અંતમાં દુઃખ પ્રાપ્ત કરાવનાર, વિરત્તકામાણ = કામભોગોથી વિરક્ત, સીલગુણે = શીલ અને ગુણમાં, સંયમ આચરણમાં, રયાણં = રત રહેનાર, તવોધણાણં = તપરૂપ ધનવાળા, તપોધની, ભિક્ખુણં = ભિક્ષુઓને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન ! જે સુખ શીલગુણોમાં કે સંયમ આચરણમાં રત, કામભોગોથી વિરક્ત અને તપોધની ભિક્ષુઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તે સુખ અજ્ઞાનીઓને રમણીય લાગતાં પરંતુ વસ્તુતાઃ દુઃખજનક કામભોગોમાં નથી.

૧૮   ણરિંદ જાઈ અહમા ણરાણ, સોવાગજાઈ દુહાઓ ગયાણ ।
                જહિં વયં સવ્વજણસ્સ વેસ્સા, વસીઅ સોવાગ-ણિવેસણેસુ ॥૧૮॥

શાલાર્થ :- ણરિંદ = હે નરેન્દ્ર !, દુહાઓ = પૂર્વભવમાં આપણને બંનેને, સોવાગજાઈ = જે ચાંડાણ (શ્વપાક) જીતિ, ગયાણ = પ્રાપ્ત થઈ હતી તે, ણરાણ = મનુષ્યોમાં, અહમા = અધમ, જાઈ = જીતિ હતી, જહિં = જ્યાં, વયં = અમે, આપણે, સવ્વજણસ્સ = બધા લોકોના, વેસ્સા = દ્વેષ પાત્ર હતા અને, સોવાગ-ણિવેસણેસુ = શ્વપાક અર્થાત્ ચાંડાણનાં ધરોમાં, વસીઅ = રહેતા હતા.

ભાવાર્થ :- હે નરેન્દ્ર ! મનુષ્યોમાં ચાંડાણ જીતિ અધમ કે નીચ ગણાય છે, તેમાં આપણે બંને એ જન્મ લીધો હતો; ત્યાં ચાંડાલોની વસતિમાં આપણે બંને રહેતા હતા. ત્યાં બધા લોકો આપણા પ્રત્યે દ્વેષ અને ધૂષા કરતા હતા.

૧૯   તીસે ય જાઈઝ ઉ પાવિયાએ, કુચ્છામુ સોવાગ ણિવેસણેસુ ।
                સવ્વસ્સ લોગસ્સ દુગંછણિજ્જા, ઇહં તુ કમ્માઇ પુરેકડાઇ ॥૧૯॥

શાલાર્થ :- તીસે = તે, પાવિયાએ = પાપકારી, જાઈઝ = જીતિમાં, સોવાગ ણિવેસણેસુ = ચાંડાણ ના ધરોમાં, કુચ્છામુ = આપણે બંને રહેતા હતા, દુગંછણિજ્જા = જુગુપ્સાલાયક (ધૂષા યોગ્ય), ઇહં તુ = અહીં જે વિશેષતા દેખાય છે તે તો, પુરેકડાઇ = પૂર્વકૃત, કમ્માઇ = શુભ કર્માનાં ફળ સ્વરૂપ જ અમને પ્રાપ્ત થઈ છે.

ભાવાર્થ :- આપણે તે નિંદનીય ચાંડાણ જીતિમાં જન્મ ધારણ કરી, તેઓની સાથે તેઓની વસતિમાં જ

રહ્યા છીએ. ત્યાં આપણે બધા લોકોના ઘૃણાપાત્ર હતા. અહીં જે શ્રેષ્ઠતા મળી છે, તે પૂર્વ આચરણ કરેલાં તપ સંયમનું ફળ છે.

૨૦   સો દાણિસિં રાય મહાણુભાગો, મહિદ્ધિઓ પુણણફલોવવેઓ ।
                ચિત્તુ ભોગાંડ અસાસયાંડ, આયાણહેડં અભિણિકખમાહિ ॥૨૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સો = તે શુભ કર્મોનાં, સંયમ તપનાં ફળ સ્વરૂપ તમે, દાણિસિં = આ સમયે, પુણણફલોવવેઓ = પુણ્યફળથી યુક્ત છો, અસાસયાંડ = અશાશ્વત, આયાણહેડં = ચારિત્રને માટે, અભિણિકખમાહિ = નીકળી જાઓ.

ભાવાર્થ :- હે રાજન ! તે પૂર્વજન્મનાં તપ સંયમનાં ફળસ્વરૂપે જ તમે આ ભવમાં અત્યંત પ્રભાવશાળી, મહાન ઋદ્ધિસંપત્ત અને પુણ્યફળથી યુક્ત રાજા બન્યા છો. તેથી આ ભવમાં પણ તમે અશાશ્વત ક્ષણિક ભોગોને છોડીને ચારિત્રધર્મની આરાધના માટે અભિનિષ્ઠમણ કરો અર્થાત્ પ્રગંજ્યા ગ્રહણ કરી સંસારનાં સુખનો ત્યાગ કરો.

૨૧   ઇહ જીવિએ રાય અસાસયમિં, ધણિયં તુ પુણાંડ અકુલ્વમાણો ।
                સે સોયઇ મચ્ચુમુહોવણીએ, ધમ્મં અકાઊણ પરમિ લોએ ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇહ = આ, અસાસયમિં = અશાશ્વત, જીવિએ = જીવનમાં જે વ્યક્તિ, ધણિયં તુ = વિપુલ પ્રમાણમાં, પુણાંડ = પુણ્ય કર્મ, અકુલ્વમાણો = કરતો નથી, અકાઊણ = આચરણ ન કરીને, મચ્ચુમુહોવણીએ = મૃત્યુના મુખમાં જઈને, પરમિ લોએ = પરલોક વિષયક, સોયઇ = શોક કરે છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન ! આ અશાશ્વત, અનિત્ય માનવજીવનમાં જે વિપુલ પુણ્યકર્મ કે શુભ અનુષ્ઠાન કરતા નથી, તે મૃત્યુ આવતાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ધર્માચારણ ન કરવાથી પરલોકમાં પણ પશ્ચાત્તાપ કરે છે અર્થાત્ ધર્માચારણના અભાવે દુઃખ પામે છે.

૨૨   જહેહ સીહો વ મિયં ગહાય, મચ્ચુ ણરં ણેઝ હુ અંતકાલે ।
                ણ તસ્સ માયા વ પિયા વ ભાયા, કાલમિ તમ્મંસહરા હવંતિ ॥૨૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જે રીતે, ઇન્ = આ લોકમાં, સીહો = સિંહ, મિયં = મૃગને, ગહાય = પકડીને લઈ જાય છે, તે રીતે, અંતકાલે = અંત સમયમાં, મચ્ચુ = મૃત્યુ પણ, ણરં = મનુષ્યને, ણેઝ = પરલોકમાં લઈ જાય છે, કાલમિ = તે સમયે, તસ્સ = તેના, માયા = માતા, વ = અથવા, પિયા = પિતા, ભાયા = ભાઈ, તં = તેના જીવનની રક્ષાને માટે, અંસહરા = દુઃખમાં ભાગીદાર, ભાગ લેનાર, ણ હવંતિ = થતા નથી.

ભાવાર્થ :- જેમ આ સંસારમાં સિંહ હરણને પકડીને લઈ જાય છે, તેમ અંત સમયે મૃત્યુ મનુષ્યને લઈ

જાય છે. તે વખતે માતાપિતા અને પત્ની તથા ભાઈ આહિ કોઈ પણ દુઃખમાં ભાગીદાર થતાં નથી.

૨૩   ણ તસ્સ દુક્ખં વિભયંતિ ણાઇઓ, ણ મિત્તવગ્ગા ણ સુયા ણ બંધવા।
                ઇક્કો સયં પચ્ચણુહોઇ દુક્ખં, કત્તારમેવ અણુજાઇ કમ્મં ॥૨૩॥

શાલ્લાર્થ :- તસ્સ = તે પાપી જીવના, દુક્ખં = દુઃખને, ણાઇઓ = જીતિવાળા, ણ વિભયંતિ = નથી લઈ શકતા કે, ણ મિત્તવગ્ગા = મિત્ર વર્ગ લઈ શકતો નથી, ણ સુયા = પુત્ર લઈ શકતો નથી, ણ બંધવા = બંધુઓ ભાગ લઈ શકતા નથી, સયં = તે સ્વયં, ઇક્કો = એકલો જ, પચ્ચણુ હોઇ = ભોગવે છે, કત્તારમેવ = કતને જ, કમ્મં = કર્મ, અણુજાઇ = અનુસરે છે, તેની સાથે જાય છે.

ભાવાર્થ :- શાલ્લિજન, મિત્રવર્ગ, પુત્ર અને બાધવ વગેરે મૃત્યુના મુખમાં પડેલા મનુષ્યના દુઃખ વહેંચી શકતા નથી. તે પોતે એકલા જ દુઃખ ભોગવે છે; કેમ કે કર્મ, કરનારની પાછળ જ જાય છે.

૨૪   ચિચ્છા દુપયં ચ ચ઱પ્પયં ચ, ખેત્તં ગિહં ધણધણં ચ સવ્વં ।
                સકમ્મબીઓ અવસો પયાઇ, પરં ભવં સુંદર પાવગં વા ॥૨૪॥

શાલ્લાર્થ :- દુપયં = દ્વિપદ, બે પગાં દાસ-દાસી આદિ, ચ઱પ્પયં = ચતુર્ષપદ, ચોપગાં પશુ, ધણધણં = ધાન્ય અને ધન, ય = અને વસ્ત્રાદિ, ચિચ્છા = અહીં છોડીને, અવસો = આ આત્મા પરવશ થઈને, સકમ્મબીઓ = પોતાનાં શુભાશુભ કર્મની સાથે, સુંદર = સુંદર સ્વર્ગાદિ, વા = અથવા, પાવગં = પાપકારી નરકાદિ રૂપ, પરં ભવં = પરભવમાં, પયાઇ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- પત્ની, પુત્ર, સેવક વગેરે દ્વિપદ; ગાય, ઘોડા વગેરે ચોપગાં પશુ; ખેતર, ધર, ધન, ધાન્ય, બધું અહીં છોડીને કેવળ પોતાનાં કરેલાં શુભાશુભ કર્મને સાથે લઈને પરાધીનપણે જીવ, સુંદર સ્વર્ગ અથવા પાપકારી નરકમાં પ્રયાશ કરે છે અર્થાત્ સુગતિમાં કે દુર્ગતિમાં જાય છે.

૨૫   તં ઇક્કગં તુચ્છસરીરગં સે, ચિર્ઝગયં દહિડં પાવગેણ ।
                ભજજા ય પુત્તા વિ ય ણાયઓ ય, દાયારમણં અણુસંકમંતિ ॥૨૫॥

શાલ્લાર્થ :- સે = તે પરભવમાં, ઇક્કગં = એકલા, તં = તે, તુચ્છ સરીરગં = તુચ્છ શરીરને, અસાર શરીરને, ચિર્ઝગયં = ચિત્તામાં રાખીને, પાવગેણ = અજિન દ્વારા, દહિડં = બાળીને, ણાયઓ = શાલ્લિબંધુઓ, ભજજા = સ્ત્રી, પુત્તા વિ = પુત્ર પણ, અણં = બીજા, દાયારં = પરિવારના પ્રમુખ વ્યક્તિને, અણુસંકમંતિ = અનુસરે છે.

ભાવાર્થ :- તે એકલા ગયેલા જીવના તુચ્છ શરીરને-કલેવરને ચિત્તા પર રાખીને અજિનથી બાળીને સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે શાલ્લિજન બીજા આશ્રયદાતાને અર્થાત્ પરિવારના બીજી પ્રમુખ વ્યક્તિને અનુસારવા લાગે છે. મૃતાત્માને યાદ પણ કરતા નથી.

૨૬ ઉવણિજ્જઇ જીવિયમપ્પમાયં, વળણ જરા હરઇ ણરસ્સ રાયં ।
પંચાલરાયા વયણ સુણાહિ, મા કાસિ કમ્માઇ મહાલયાઇ ॥૨૬॥

શાલાર્થ :- રાયં = હે રાજન્ !, જીવિયં = આ જીવન, અપ્પમાયં = આણસ વગર, નિરંતર મૃત્યુની સમીપ, ઉવણિજ્જઇ = લઈ જવાઈ રહ્યું છે, મૃત્યુ પાસે પહોંચી રહ્યું છે, જરા = વૃદ્ધાવસ્થા, ણરસ્સ = મનુષ્યના, વળણ = શરીરના રૂપને, હરઇ = ક્ષીણ કરી રહી છે, પંચાલરાયા = હે પાંચાલ દેશના રાજી !, વયણ = શિક્ષા વચન, સુણાહિ = સાંભળો અને, મહાલયાઇ = મહાન કર્મબંધ કરાવનાર, કમ્માઇ = કર્મ, મા કાસિ = ન કરો.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! ક્ષણે—ક્ષણે થતું આવીયિ મરણ જરા પણ પ્રમાદ કર્યા વિના જીવનને મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થા મનુષ્યના શરીરની કાંતિને ક્ષીણ કરે છે, તેથી હે રાજન્ ! તમે શિક્ષાની વાત સાંભળો કે મહાન પાપકર્મનો સંગ્રહ ન કરો અર્થાત્ મહાન કર્મબંધ થાય, તેવા કાર્યો ન કરો.

ચક્રવર્તીની સંયમ ગ્રહણની અસમર્થતા :-

૨૭ અહંપિ જાણામિ જહેહ સાહૂ, જં મે તુમં સાહસિ વક્કમેયં ।
ભોગા ઇમે સંગકરા હવંતિ, જે દુજ્જયા અજ્જો અમ્હારિસેહિં ॥૨૭॥

શાલાર્થ :- સાહૂ = હે મુનિ, એયં = આ, વક્કં = વચન, જં = જે, તુમં = તમે, મે = મને, સાહસિ = કહી રહ્યો છો તેને, જાણામિ = જાણું છું પરંતુ, અજ્જો = હે આર્ય !, સંગકરા = પ્રતિબંધ ઉત્પત્ત કરનાર, અમ્હારિસેહિં = મારા જેવી વ્યક્તિને માટે, દુજ્જયા = દુર્જ્ય છે અર્થાત્ હું આ કામભોગોનો ત્યાગ કરવામાં અસમર્થ છું.

ભાવાર્થ :- (ચક્રવર્તી) હે મુનિ ! તમે મને સર્વ સાંસારિક પદાર્થોની અશરણતા તેમજ અનિત્યતા વગેરે વિષયમાં જે ઉપદેશ વાક્ય કહી રહ્યા છો, તેને હું પણ સમજી રહ્યો છું કે આ કામભોગ સંગકારક અર્થાત્ આસક્તિ કરાવનાર તેમજ કર્મનો સંગ્રહ કરાવનાર છે, પરંતુ હે આર્ય મુનિ ! અમારા જેવા નિદાનકૃત માનવને ખરેખર તે અત્યંત દુર્જ્ય છે અર્થાત્ આસક્ત પુરુષોથી કામભોગ ધૂટવા મુશ્કેલ છે.

૨૮ હત્યણપુરમ્મ ચિત્તા, દટ્ટૂણં ણરવિં મહિદ્ધિયં ।
કામભોગેસુ ગિદ્ધેણ, ણિયાણમસુહં કડં ॥૨૮॥

શાલાર્થ :- ણરવિં = સનત્કુમાર નામે ચક્રવર્તીને, દટ્ટૂણં = જોઈને, અસુહં = અશુભ, ણિયાણ = નિદાન, કડં = કર્યું હતું.

ભાવાર્થ :- હે ચિત્ત ! હસ્તિનાપુરમાં મહાસમૃદ્ધિવાળા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને જોઈને કામભોગોમાં આસક્ત થઈને મેં અશુભ નિયાણ કર્યું હતું અર્થાત્ કામભોગોની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ કર્યો હતો.

૨૯ તસ્સ મે અપડિકકંતસ્સ, ઇમં એયારિસં ફલં ।
જાળમાણો વિ જં ધર્મં, કામભોગેસુ મુચ્છઓ ॥૨૯॥

શાલાર્થ :- તસ્સ = તે નિદાનનું, અપડિકકંતસ્સ = પ્રતિકમણ ન કરવાથી, એયારિસં = આવા પ્રકારનું, ફલં = ફળ પ્રાપ્ત થયું છે કે, જાળમાણો = જાણવા, વિ = છતાં પણ, મુચ્છઓ = આસક્ત છું.

ભાવાર્થ :- તે નિદાનનું મેં પ્રતિકમણ કર્યું ન હતું અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ કરી ન હતી. તેનું જ આ ફળ છે કે ધર્મને જાણવા છતાં હું કામભોગમાં આસક્ત થઈ રહ્યો છું અર્થાત્ તેને છોડી શકતો નથી.

૩૦ ણાગો જહા પંકજલાવસણો, દટ્ઠું થલં ણાભિસમેઝ તીરં ।
એવં વયં કામગુણેસુ ગિદ્ધા, ણ ભિકખુણો મગ્ગમણુવ્વયામો ॥૩૦॥

શાલાર્થ :- પંકજલાવસણો = ક્રીચડમાં ફસાયેલો, ણાગો = હાથી, થલં = સ્થળને, દટ્ઠું = જોવા છતાં પણ, તીરં = કાંઠે, ણાભિસમેઝ = જરૂર શકતો નથી, વયં = હું, મગ્ગ = માર્ગને જાણતો હોવા છતાં પણ, ણ અણુવ્વયામો = તેનું અનુસરણ કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેમ કાદવમાં ખૂંચી ગયેલો હાથી સ્થળને જોવા છતાં પણ કાંઠે પહોંચી શકતો નથી; તેવી જ રીતે વિષયભોગમાં આસક્ત બનેલો હું શ્રમણધર્મને જાણતો હોવા છતાં પણ સંયમ માર્ગને અનુસરી શકતો નથી અર્થાત્ સંયમધર્મ સ્વીકાર કરી શકતો નથી.

ચિત્તમુનિ દ્વારા ધર્મ પ્રેરણા :-

૩૧ અચ્ચેઝ કાલો તૂરંતિ રાઇઓ, ણ યાવિ ભોગા પુરિસાણ ણિચ્ચા ।
ઉવિચ્ચ ભોગા પુરિસિં ચયંતિ, દુમં જહા ખીણફલં વ પક્ખી ॥૩૧॥

શાલાર્થ :- કાલો = સમય, અચ્ચેઝ = વીતી રહ્યો છે, રાઇઓ = રત્નિઓ, તૂરંતિ = ત્વરિત ગતિથી જરૂર રહી છે, પુરિસાણ = પુરુષોના, ભોગ વિ = ભોગ પણ, ણિચ્ચા = નિત્ય નથી, ઉવિચ્ચ = સ્વત: જ આવીને, વ = ફરી, ચયંતિ = તેને છોડી દે છે, ખીણફલં = ફળ રહિત થયેલા, દુમં = વૃક્ષને, પક્ખી = પંખી છોડી દે છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) રાજનુ ! સમય વ્યતીત થાય છે. દિનરાત ત્વરિત ગતિએ પસાર થઈ રહ્યા છે, મનુષ્યનાં સુખભોગ પણ સ્થિર રહેવાનાં નથી. જેમ પક્ખીઓ ફળ ખરી ગયાં પછી વૃક્ષને છોડી દે છે, તેમ કામભોગો પણ પુરુષોની પાસે સ્વત: જ આવે છે અને પુણ્ય નાન્દ થતાં તે પુરુષને છોડી દે છે.

૩૨ જઙ તં સિ ભોગે ચઙ્ગં અસત્તો, અજ્જાં કમ્માં કરેહિ રાય ।
ધર્મે ઠિઓ સવ્વપયાણકંપી, તો હોહિસિ દેવો ઇઓ વિઉબ્બી ॥૩૨॥

શાલોદાર્થ :- રાય = હે રાજનું!, જાડ = જો, તં = તમે, ચિહ્નં = ત્યાગ કરવામાં, અસત્તો= અશક્ત, સિ = છો તો, સંબ્લાષણુકંપી = બધાં પ્રાણીઓમાં અનુકૂળ રાખીને, અજ્જાઇં = આર્થકર્મ, કરેહિ = કરો, તં = એવું કરવાથી તમે, ઇઝો = અહીંથી મૃત્યુ બાદ, વિદ્વાની = વૈક્રિય શરીરધારી, હોહિસિ = થઈ જશો.

ભાવાર્થ :- રાજનું! જો તમે કામભોગોનો ત્યાગ કરવામાં અશક્ત છો, તો ધર્મમાં સ્થિર થઈને, બધાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકૂળ કે દ્યાભાવ રાખીને, આર્થકર્મ કરો અર્થાત્ બધા જીવોને સુખ શાતા ઉપજાવવા દાન પુણ્ય કર્મ કરો, જેથી ભવિષ્યમાં અહીંથી ભરીને તમે વૈક્રિય શરીરધારી દેવ થશો.

ચિત્તમુનિની નિરાશાજનક સ્થિતિ :-

૩૩ ણ તુજ્જા ભોગે ચિહ્નણ બુદ્ધી, ગિદ્ધો સિ આરમ્ભ પરિગ્રહેસુ ।
મોહં કાઓ ઇત્તિડ વિપ્પલાવો, ગચ્છામિ રાયં આમંત્રિઓડસિ ॥૩૩॥

શાલોદાર્થ :- તુજ્જા = તમારી, ચિહ્નણ = છોડવાની, બુદ્ધી ણ = બુદ્ધિ નથી, આરમ્ભ પરિગ્રહેસુ = તમે આરંભ અને પરિગ્રહમાં, ગિદ્ધો સિ = આસક્ત થઈ રહ્યા છો, મોહં = મેં વ્યર્થ જ, ઇત્તિડ = આ પ્રમાણો, આટલો, વિપ્પલાવો = વિપ્પલાપ-બકવાટ, કાઓ = કર્યો, તેથી હવે, આમંત્રિઓ સિ = તમોને સૂચિત કરીને ત્યાગ માર્ગમાં, ગચ્છામિ = હું જાઉં છું.

ભાવાર્થ :- ચક્કવર્તી દ્વારા ધર્મનો અસ્વીકાર કરતાં મુનિએ આ પ્રમાણો કહ્યું કે હે રાજનું! ભોગ ત્યાગવાની અને ધર્માચારણ કરવાની તારી બુદ્ધિ કે રૂચિ નથી. તું આરંભ અને પરિગ્રહમાં આસક્ત છો. મેં વ્યર્થ જ તારી સાથે આટલો વાર્તાલાપ કર્યો કે બકવાટ કર્યો. હવે તને ધર્મરાધના માટે આમંત્રિત કરીને હું જઈ રહ્યો છું.

વિવેચન :-

બ્રહ્મદાત ચક્કવર્તીએ પૂર્વજન્મમાં આચિત નિદાનપૂર્વકના તપસંયમના ફળ સ્વરૂપે વિપુલ ભોગ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી હતી. તેના ઉપર તેને ગર્વ હતો. તેમાં જ તે નિમણ હતો, મુનિને ભોગમાર્ગ તરફ ખેંચવા માટે તે પ્રયત્નશીલ બન્યો. સર્વભોગ્ય સામગ્રીના ઉપભોગ માટે તેણે મુનિને આમંત્રિત કર્યા પરંતુ તત્ત્વજ્ઞ મુનિએ કહ્યું કે તમે એવું ન સમજો કે તમે જ ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છો. કેમ કે મેં પણ ઘણી બધી સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી હતી પરંતુ મેં વૈષયિક સુખભોગોને દુઃખમૂલક, સંસારપરિવર્ધક, દુર્ગતિકારક, આર્તધ્યાનના હેતુ માનીને ત્યાગી દીઘાં છે અને મને આત્મક સુખશાંતિ અને આનંદ છે. તમે પણ ક્ષણિક ભોગોની આસક્તિ અને પાપકર્મની પ્રવૃત્તિ છોડો. જીવન નાશવંત છે. મૃત્યુ પ્રતિક્ષણ આવી રહ્યું છે. અતઃ આર્થકર્મ કરો અર્થાત્ જીવદ્યા કે દાન પુણ્યના કર્યો કરો, સમ્યગ્રદાટિ તથા વ્રતી શ્રમણોપાસક બનો, જેથી તમે સુગતિ મેળવી શકો. કદાચ તમને પૂર્વજન્મમાં આચિત તપ, સંયમ તેમજ નિદાનનાં ફળસ્વરૂપ ચક્કવર્તીની ઋદ્ધિ તેમજ ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે, પરંતુ તેનો ઉપયોગ સત્કર્મમાં કરો, આસક્તિરહિત બની તેનો

ઉપભોગ કરશો, તો તમારી હુંતિ ટળી જશે પરંતુ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ કહું – હું આ બધું જાણતો હોવા છતાં પણ કાદવમાં ખૂંચેલા હાથીની જેમ કામભોગોમાં ફસાઈને તેને આધીન થઈને નિષ્ક્રિય બની ગયો છું. ત્યાગમાર્ગના શુભ પરિણામને જાણવા છતાં પણ તેના તરફ એક પગલું પણ ઉપાડી શકતો નથી. આમ ચિત્ત અને સંભૂત બંનેના માર્ગ આ છઢા જન્મમાં અલગ બે દિશા તરફ થઈ ગયા.

પંચાલગુણોવવેય :- (૧) પાંચાલ નામના જનપદમાં ઈન્દ્રિયભોગ્ય વિશિષ્ટ રૂપાદિ ઈન્દ્રિય વિષય રૂપ ગુણ છે, તેનાથી યુક્ત; (૨) પાંચાલમાં જે વિશિષ્ટ છે, તે બધું આ ઘરમાં છે.

ણદ્રેહિં ગીએહિ ય વાઇએહિ :- (૧) બત્રીસ પાત્રોથી ઉપલક્ષિત નાટકોથી કે વિવિધ અંગહારાદિસ્વરૂપ નૃત્યોથી, (૨) ગ્રામ સ્વરૂપ, મૂર્ખદ્વારા યુક્ત ગીતોથી (૩) મૃદુંગ વગેરે વાદ્યોથી.

આયાણહેડું :- સદ્ગ્રિવેકી પુરુષો દ્વારા જે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તે ચારિત્રધર્મને અહીં આદાન કહે છે, તેના માટે.

અપડિક્કંતસ્સ :- ઉપર્યુક્ત નિદાનની આલોચના, નિંદા, ગર્હણા તેમજ પ્રાયશ્ચિત્રરૂપમાં પ્રતિક્રમણથી પાછા ન ફર્યા, તે કારણે.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની અધોગતિ :-

૩૪ પંચાલરાયા વિ ય બંભદત્તો, સાહુસ્સ તસ્સ વયણ અકાડં ।
અણુત્તરે ભુંજિય કામભોગે, અણુત્તરે સો ણરએ પવિદ્વો ॥૩૪॥

શાલ્દાર્થ :- અકાડં = પાલન ન કરીને અને, અણુત્તરે = પ્રધાન, ઉત્તમ, ભુંજિય = ભોગવીને, સો = તે, પંચાલરાયા = પાંચાલ દેશનો રાજा, અણુત્તરે = પ્રધાન, મોટી, ણરએ = નરકમાં, સાતમી નરકમાં, પવિદ્વો = ઉત્પસ થયો.

ભાવાર્થ :- પાંચાલ દેશનો રાજા બ્રહ્મદત્ત તે તપસ્વી સાધુ ચિત્તમુનિનાં વચ્ચનનું પાલન કરી શક્યો નહીં અને મનુષ્યોમાં અનુત્તર એવા ચક્રવર્તીનાં કામભોગો કે સુખોને ભોગવી અનુત્તર નરકમાં અર્થાતું સાતમી નરકમાં ઉત્પસ થયો.

ચિત્તમુનિનું નિર્વાણ :-

૩૫ ચિત્તો વિ કામેહિં વિરત્તકામો, ઉદગગ ચારિત્તતવો મહેસી ।
અણુત્તરં સંજમ પાલઇત્તા, અણુત્તરં સિદ્ધિગાં ગાઓ ॥૩૫॥

- ત્તિ બેમિ ।

શાલ્દાર્થ :- કામેહિં = શબ્દાદિ વિષય ભોગો પ્રતિ, વિરત્તકામો = અભિલાષારહિત, ઉદગગ = ઉત્કૃષ્ટ, ચારિત્તતવો = ચારિત્ર અને તપવાળા, સંજમ = સંયમનું, પાલઇત્તા = પાલન કરીને, અણુત્તરં

= સર્વ પ્રધાન, સિદ્ધિગઇં = સિદ્ધિગતિને, ગાતો = પ્રામ થયા.

ભાવાર્થ :- શબ્દાદિ કામભોગોથી વિરક્ત, શ્રેષ્ઠ ચારિત્રવાળા તેમજ તપસ્વી મહર્ષિ ચિત્તમુનિ પણ અનુત્તર અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ સંયમ પાણીને સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિગતિને પામ્યા.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

અણુત્તરે, અણુત્તરં :- પ્રસ્તુત અંતિમ બે ગાથાઓમાં 'અનુત્તર' શબ્દનો ચાર વાર પ્રયોગ થયો છે. (૧) પ્રથમ અનુત્તર શબ્દ કામભોગોના વિશેષણરૂપ છે, તેનો અર્થ છે—સર્વોત્તમ. (૨) દ્વિતીય અનુત્તર શબ્દ નરકનું વિશેષણ છે—બધી નરકની સ્થિતિ, દુઃખ આદિમાં જ્યોષ દુઃખમય અપ્રતિષ્ઠાન નામનો સાતમી નરકનો નરકાવાસ, (૩) પાંત્રીસમી ગાથામાં પ્રથમ અનુત્તર શબ્દ સંયમનું વિશેષણ છે, તેનો અર્થ છે—સર્વોપરિ સંયમ (૪) દ્વિતીય અનુત્તર શબ્દ સિદ્ધિગતિનું વિશેષણ છે, જેનો અર્થ છે—સર્વ શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિગતિ.

ઉપકંહાર :- ચિત્તમુનિ અને સંભૂતિમુનિ બંનેની પૂર્વભવમાં કરેલી સંયમની આરાધના અને વિરાધનાનું ફળ દર્શાવતું આ અધ્યયન સાધુ — સાધીને સુંદર પ્રેરણા આપે છે. ચિત્તમુનિ અને બ્રહ્મદાત ચક્કવર્તી બંને પોતપોતાના ત્યાગ અને ભોગની દિશામાં એક બીજાને લાવવા પ્રયત્નશીલ હતા પરંતુ કામભોગોથી સર્વથા વિરક્ત, સાંસારિક સુખોનાં સ્વરૂપને જાણનાર ચિત્તમુનિ પોતાના સંયમમાં દઢ રહ્યા, જ્યારે બ્રહ્મદાત પણ ગાઢ ચારિત્ર મોહનીય કર્મવશ ત્યાગ કે સંયમ તરફ અંશ માત્ર આગળ ન વધ્યા. પરિણામે બંનેની જુદી જુદી વિપરીત ગતિ થઈ.

ભોગોનો ત્યાગ કરવો, તે દુર્લભ છે અને આસક્તિ છોડવી, તે અતિ દુર્લભ છે. ભોગોની જાળ છૂટવી માનવમાત્ર માટે બહુ જ કઠિન છે. સાધક આત્માએ ભોગોથી દૂર રહેવું જોઈએ. સાધના કરતાં ક્યારે ય ભોગો તરફ ખેંચાવું જોઈએ નહીં. ભોગોનો સંકલ્પ કે નિદાન કરવું, એ આત્માનું મહાપતનનું સ્થાન છે. માટે સાધકે પૌર્ણાલિક સુખોની આકાંક્ષાથી સદાય દૂર રહેવું જોઈએ.

॥ અદ્યયન-૧૩ સંપૂર્ણ ॥

ચોદમું અધ્યયન

ନୀରୁତିକାରୀ ପାଇଁ ମହାଦେଶୀର୍ଷୀ ପାଇଁ ମହାଦେଶୀର୍ଷୀ

परिचय :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ ઈષુકારીય છે. તેમાં ભૃગુપુરોહિતના કુટુંબના નિમિત્તથી ઈષુકાર રાજા પ્રતિબોધિત થયા અને તેણે આર્હત શાસનમાં પ્રવર્જિત થઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો. આ અધ્યયનમાં છ જીવોની મોક્ષપ્રાપ્તિનું વર્ણન છે પરંતુ તેમાં ઈષુકાર રાજાની લૌકિક પ્રધાનતાને કારણે આ અધ્યયનનું નામ 'ઈષુકારીય' છે.

પ્રત્યેક પ્રાણી કર્મો અનુસાર પૂર્વજન્મના શુભાશુભ સંસ્કાર સહિત જન્મ ઘારણ કરે છે. અનેક જન્મોની કરણીનાં ફળસ્વરૂપે વિવિધ આત્માઓનો એક જ નગરમાં, એક કુટુંબમાં તથા એક જ ધર્મપરંપરામાં અથવા એક જ વાતાવરણમાં પારસ્પરિક સંબંધ થાય છે. આ અદ્યયનના પ્રારંભમાં છ આત્માઓના આ અભૂતપૂર્વ સંયોગનું નિરૂપણ છે. આ છ જી આ અદ્યયનમાં પ્રમુખ પાત્રો છે – મહારાજા ઈષ્ટકાર, રાણી કંમલાવતી, પુરોહિતભુગુ, પુરોહિતપની યશા તથા પુરોહિતના બે પત્રો.

આ અધ્યયનમાં પુરોહિત કુમારો અને પુરોહિતના સંવાદના માધ્યમથી બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિની કેટલીક મખ્ય પરંપરાઓનો ઉલ્લેખ છે.

(૧) પ્રથમ બ્રહ્મયર્થાશ્રમમાં રહીને વેદાધ્યયન કરવું. (૨) ત્યાર પછી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી દાંપત્ય જીવનમાં રહીને પુત્રોત્પત્તિ કરવી; કેમ કે પુત્રરહિતની સદ્ગતિ થતી નથી. (૩) ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું (૪) પુત્રોનાં લબ્ન થયા પછી તેમના પુત્રો તથા ઘરનો ભાર તેમને સૌંપવો (૫) ત્યાર પછી અરણ્યવાસી મુનિ બની જવું. બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિમાં ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કર્યા વિના સીધા જ વાનપ્રસ્થાશ્રમ કે સંન્યાસાશ્રમ સ્વીકારવો વર્જિંત હતો.

પરંતુ ભૂગુપુરોહિતના બંને પુત્રોને પૂર્વજન્મોનું સ્મરણ થઈ જતાં શ્રમણસંસ્કૃતિના ત્યાગ પ્રધાન સંસ્કાર જાગૃત થઈ ગયા અને તેઓ તે જ માર્ગ ઉપર ચાલવા તૈયાર થઈ ગયા. પોતાના પિતા ભૂગુપુરોહિતને તેમણે તપ અને ત્યાગ પ્રધાન શ્રમણ સંસ્કૃતિનો અને કર્મક્ષય દ્વારા થતી આત્મશુદ્ધિનો મુખ્ય સિદ્ધાંત યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યો છે.

ભૂગુ પુરોહિતે જ્યારે નાસ્તિકોના તજ્જીવ-તત્ત્વશરીરવાદના આધારે આત્માના નાસ્તિતત્ત્વનું પ્રતિપાદન કર્યું, ત્યારે બંને કુમારોએ આત્માના અસ્તિત્વ વગેરે વિષયોનું પ્રમાણયુક્ત પ્રતિપાદન કર્યું, તેથી પુરોહિત પણ નિરાતર બની પ્રતિબોધિત થઈ ગયા. પુરોહિતની પત્ની બ્રાહ્મણીનું મન ભોગવાદના સંસ્કારોથી લિપ્ત હતું પરંતુ પુરોહિતે પોતાના બંને પુત્રોના ત્યાગમાર્ગી વલાણને સંસ્કાર રાખી ત્યાગનં જ

મહત્વ સમજાત્યું તેથી પુરોહિતની પત્ની પણ બોધ પામી ગઈ. પુરોહિત પરિવારના ચાર સભ્યોનો સર્વસ્વ ત્યાગ જોતાં રાણી કમલાવતીના અંતઃકરણમાં શુભ સ્કુરણા થઈ. તેની પ્રેરણાથી રાજાના મનમાં છવાયેલા ધન અને કામભોગ સેવનનો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો. રાજા અને રાણી પણ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પ્રવર્જિત થઈ ગયાં.

પ્રાચીનકાળીન એક સામાજિક પરંપરા હતી કે જે વ્યક્તિનું કોઈ ઉત્તરાધ્યકારી ન હોય અથવા જેનો આખો પરિવાર ગૃહત્યાગી શ્રમણ બની ગયો હોય, તેની ધનસંપત્તિ પર રાજાનો અવિકાર રહેતો. આ પરંપરાને રાણી કમલાવતીએ નિંદિત કહીને રાજાની વૃત્તિને વળાંક આપ્યો.

અંતમાં રાજા— રાણીનું પ્રવર્જિત થવું, તપ સંયમના ધોર પરાકમી બનવું તથા પુરોહિત પરિવારની ચારે ય વ્યક્તિઓ દ્વારા મુનિ જીવનનો સ્વીકાર કરી, તપ સંયમ દ્વારા મોહમુકત તેમજ સર્વ કર્મમુકત થવાનો ઉલ્લેખ છે.

નિર્યુક્તિકારે ૧૧ ગાથાઓમાં તેઓની પૂર્વકથા કહી છે, તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે – પૂર્વ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદિત ચિત્ત અને સંભૂતના પૂર્વ ભવના સાથી બે ભરવાડ પુત્રો સંયમધર્મનું આરાધન કરીને દેવલોકમાં દેવરૂપે ઉત્પસ થયા. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં તે બંનેએ ઈભ્યકૃણમાં જન્મ ધારણ કર્યો. અહીં બીજા ચાર ઈભ્ય શ્રેષ્ઠપુત્રો તેના મિત્ર બન્યા. તેઓએ એકવાર સ્થવિરો પાસેથી ધર્મશ્રવણ કર્યું અને વિરક્ત બની છે યે પ્રવર્જિત બની ગયા. તેઓએ દીર્ઘકાળ સુધી સંયમનું પાલન કર્યું. અંતે સમાધિપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરી છે યે આત્માઓ સૌધર્મ દેવલોકના પદ્મગુંભ નામના વિમાનમાં ચાર પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવ થયા. બંને ભૂતપૂર્વ ભરવાડપુત્રોને છોરીને શેષ ચારે ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કુરુજનપદના ઈષુકારનગરમાં જન્મ લીધો. તેમાંથી એક જીવ ઈષુકાર નામનો રાજા થયો. બીજો આ જ રાજાની રાણી કમલાવતી, ત્રીજો ભૂગુ નામનો પુરોહિત અને ચોથો જીવ થયો ભૂગુ પુરોહિતની પત્ની યશા, ઘણો જ સમય પસાર થયો. ભૂગુ પુરોહિતને ત્યાં સંતાન ન થયું પુત્ર વિના વંશ કેમ ચાલશે ? આ જ ચિંતામાં તેનો સમય પસાર થતો હતો.

બંને ગોપાલ પુત્રો હજુ દેવભવમાં હતા. તેમણે એકવાર અવધિજ્ઞાનથી જાહ્યું કે તેઓ બંને ઈષુકારનગરમાં ભૂગુપુરોહિતના પુત્રો થશે; તેઓ શ્રમણવેશમાં ભૂગુ પુરોહિતને ત્યાં આવ્યા. પુરોહિત દંપતીએ વંદના કરી. બંને શ્રમણરૂપધારી દેવોએ ધર્માપદેશ આપ્યો. જે સાંભળી પુરોહિત દંપતીએ શ્રાવક્રતનો સ્વીકાર કર્યો. શ્રદ્ધાવણ પુરોહિત દંપતીએ પૂછ્યું –હે 'મુનિવર ! અમારે ત્યાં પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થશે કે નહીં ? બંને શ્રમણો કહું – તમે ચિંતા ન કરો, તમારે બે પુત્રો થશે પણ તે બાળપણમાં જ દીક્ષા લેશો, તેની પ્રવર્જયામાં તમે કોઈ વિદ્ધ ઉપસ્થિત કરશો નહીં. તે મુનિ બની ધર્મશાસનની પ્રભાવના કરશો. આ પ્રકારની ભવિષ્યવાણી કરી, બંને દેવ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. પુરોહિત દંપતિ ખૂબ જ પ્રસંગ થયાં. પોતાની ભવિષ્યવાણી મુજબ બંને જીવો દેવ પુરોહિતની પત્ની યશાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયા. ભવિષ્યવાણી મુજબ બંને દીક્ષા ગ્રહણ કરી લેશો, તેવા ભયથી પુરોહિત દંપતીએ નગર છોડી ક્રજગામમાં વસવાટ કર્યો.

અહીં પુરોહિતપત્ની યશાએ બે સુંદર પુત્રોને જન્મ આપ્યો. તેઓ થોડા મોટા થયા. રખેને દીક્ષા લઈ લે, એ વિચારે માતાપિતા એ બંને બાળ માનસવાળા પુત્રોને કહ્યું તમે "સાધુ પાસે જતાં નહીં !" એમ કહી સાધુઓ પ્રત્યે ઘૃણા અને ભયની ભાવના ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. તેઓ એમ પણ સમજાવતાં હતાં કે બેટા ! સાધુઓ નાનાં નાનાં બાળકોને ઉપાડી જાય છે. પછી તેને સાધુ બનાવી હેઠળ ત્યાં તેને ઘણાં કષ્ટો આપે છે, તેથી તમારે આવા સાધુઓ સાથે વાત પણ ન કરવી.

માતાપિતાની આ શિખામણને કારણે બાળકો સાધુઓથી ડરતાં હતાં અને તેમની પાસે પણ જતાં ન હતા.

એકવાર રમતાં રમતાં બંને બાળકો ગામની બહાર નીકળી ગયાં અને દૂરની કોઈ જગ્યાએ રમી રહ્યાં હતાં ત્યાં અચાનક એ રસ્તેથી કોઈ સાધુ નીકળ્યા. સાધુને જોઈને તે બંને ગભરાઈ ગયાં. હવે શું કરવું ? બચવાનો કોઈ માર્ગ ન હતો. તેથી પાસેના ઘટાદાર વૃક્ષ પર બંને બાળકો ચઢી ગયાં. છૂપાઈને જોતાં રહ્યા કે સાધુ શું કરે છે ? સંયોગવશાત્ર સાધુ પણ એ જ વૃક્ષ નીચે આવ્યા. સાધુઓએ જાડની નીચે આવીને પ્રતિલેખન કર્યું રજોહરણથી જીવજંતુઓને એક તરફ સુરક્ષિત કર્યાં અને બહુ વિવેકપૂર્વક જાડની છાયામાં બેસીને ભોજન કરવા લાગ્યા. બાળકોએ જોયું કે તેના પાત્રમાં ડરવા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી, સાહું સાત્ત્વિક ભોજન છે, સાથે તેમનો દયાશીલ વ્યવહાર જોયો અને તેમની અનુકંપાભરી વાતો સાંભળી, તેથી તેઓનો ભય દૂર થયો. "આ સાધુઓને પહેલાં કયાંક જોયા છે, તે સર્વથા અપરિચિત નથી." આમ અચેતન મન પર પૂર્વ સ્મૃતિઓ આકાર લેવા લાગી, વિચારણા કરતાં કરતાં થોડી જ પળોમાં તેમને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. જીતિસ્મરણજ્ઞાન પ્રગટ થયું. પૂર્વ જન્મમાં આચરણ કરેલાં તપ સંયમરૂપ ધર્મને જાણ્યો. અંતરમન પ્રસત્ર થઈ ગયું. તેઓ જાડની નીચે ઉત્તરીને સાધુઓ પાસે આવી શ્રદ્ધાપૂર્વક વંદના કરી. સાધુઓએ તેમને સંસારની અસારતાનો ઉપદેશ આપ્યો. બંને બાળકોએ સંસારથી વિરક્ત બની સંયમ લેવાનો નિર્ણય કર્યો, ત્યાંથી માતા પિતા પાસે આવી પોતે કરેલા નિર્ણયથી વાકેફ કર્યા. ભૂગુપુરોહિતે તેમને બ્રાહ્મણ પરંપરા અનુસાર ઘણા સમજાવ્યા. તેઓ સાધુ ન બની જાય, તે માટે રોકવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ બધું વ્યર્થ ગયું. તેના ઉપર કોઈ બીજો રંગ ન ચડી શક્યો. બંને પુત્રોની તર્કયુક્ત વાણીથી ભૂગુપુરોહિત પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયા, ત્યાર પછીની કથા મૂળપાઠમાં કહેવાયેલી છે.

યૌદમું અદ્યયન

ઈષુકારીય

૭ જીવોનો પરિચય :-

૧ દેવા ભવિત્તાણ પુરે ભવમ્મિ, કેર્દી ચુયા એગવિમાણવાસી ।
પુરે પુરાણે ઉસુયારણામે, ખાએ સમિદ્ધે સુરલોગરમ્મે ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- પુરે - પૂર્વ, ભવમ્મિ - ભવમાં, દેવા - દેવ, ભવિત્તાણ - થઈને, એગવિમાણવાસી = એક વિમાનમાં રહેનાર, કેર્દી = કેટલાક જીવો, ઇ જીવો, ચુયા = ત્યાંથી નીકળીને, પુરાણે = પ્રાચીન, ખાએ = પ્રસિદ્ધ, સમિદ્ધે = સમૃદ્ધિવંત, સુરલોગરમ્મે = દેવલોક સમાન રમણીય, ઉસુયાર ણામે = ઈષુકાર નામના, પુરે = નગરમાં ઉત્પત્ત થયા.

ભાવાર્થ :- પૂર્વ જન્મમાં એક વિમાનમાં રહેનારા કેટલાક જીવો (ઇ જીવો) ત્યાંથી અધીને-મૃત્યુ પામીને દેવલોક સમાન રમણીય, પ્રસિદ્ધ, સમૃદ્ધ ઈષુકાર નામના નગરમાં ઉત્પત્ત થયા.

૨ સકમ્મસેસેણ પુરાકએણ, કુલેસુદગગેસુ ય તે પસૂયા ।
ણિવ્વિણસંસારભયા જહાય, જિણિંદમગ્ગં સરણં પવણા ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- તે = તે દેવ, પુરાકએણ = પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં, સકમ્મસેસેણ = શેષ રહેલાં કર્માંનાં ફળ સ્વરૂપે, ઉદગગેસુ = ઉત્તમ, કુલેસુ = કુળમાં, પસૂયા = ઉત્પત્ત થયા, સંસાર ભયા = સંસારના ભયથી, ણિવ્વિણ = નિર્વદ્ધને પ્રાપ્ત થતાં, જહાય = કામભોગને છોડીને, જિણિંદમગ્ગં = જિનેન્દ્ર ભગવાનના માર્ગના, સરણં = શરણને, પવણા = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- પૂર્વભવમાં કરેલાં અને શેષ રહેલાં પોતાનાં શુભકર્માને કારણે તે ઇ યે જીવો ઈષુકાર નગરનાં ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પત્ત થયા અને સંસારના ભયથી ઉદ્ધિજન થઈને કામભોગનો ત્યાગ કરી જિનેન્દ્ર ભગવાનના માર્ગનું શરણ સ્વીકાર્ય અર્થાત् તીર્થકર દ્વારા બતાવેલા સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો.

૩ પુમત્તમાગમ્મ કુમાર દો વિ, પુરોહિતો તસ્સ જસા ય પત્તી ।
વિસાલકિતી ય તહેસુયારો, રાયત્થ દેવી કમલાવર્ઝ ય ॥૩॥

શાલ્લાર્થ :- વિસાલકિતી = વિશાળ ક્રીતિવાળા, ઇસુયારો = 'ઈષુકાર' નામના, અત્થ = એ

રાજાની, કમલાવર્ઝ = કમલાવતી નામની, દેવી = પટરાણી, તહા = તથા, પુરોહિતો = 'ભૃગુ' નામના પુરોહિત, જસા = 'યશા' નામની, પત્તી = પત્ની, અવિ = તેના ઘરમાં, પુમત્તં = પુરુષ રૂપમાં, આગમ્મ = ઉત્પત્ત થનાર, દો = બે, કુમાર = પુત્રો.

ભાવાર્થ :- આ ભવમાં પુરુષત્વ પામેલા બંને જીવો પુરોહિતકુમાર થયા, ત્રીજો જીવ ભૃગુ નામનો પુરોહિત, ચોથો જીવ તેની પત્ની યશા નામની પુરોહિત પત્ની, પાંચમો જીવ વિશાળ ક્રીતિવાળા ઈષુકાર નામના રાજા અને છઠો જીવ તેની મુખ્ય રાણી કમલાવતી થઈ. આ છ જીવો પોત પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કમશા: દેવલોકથી નીકળીને પૂર્વભવના સંબંધે એક જ ઈષુકારનગરમાં ઉત્પત્ત થયા.

વિવેચન :-

એગવિમાણવાસી :- તેઓ પૂર્વભવમાં એક જ પદ્ધગુલ્ભ નામના વિમાનમાં રહ્યાં હતાં અને તેના પૂર્વભવમાં સંયમનું આરાધન કરી એક સાથે જ ત્યાં દેવરૂપે ઉત્પત્ત થયાં હતાં.

પુરાકાણ સકમ્મસેસેણ :- પોતપોતાનાં શેષ રહેલાં કર્માને કારણે જીવોને જન્મ ધારણ કરવા પડે છે. આ છ વ્યક્તિત્વના સમસ્ત પુણ્યકર્મ દેવલોકમાં ક્ષીણ થયાં ન હતા, શેષ રહેલા કર્માને ભોગવવા માટે તે જીવોએ ત્યાંથી નીકળીને મનુષ્યભવમાં ઉતામ કુણમાં જન્મ ધારણ કર્યો.

પુરોહિતકુમારોની વિરક્તિ :-

૪ જાઈ જરા મચ્છુ ભયાભિભૂયા, બહિં વિહારાભિણવિદૃ ચિત્તા ।
સંસારચક્કસ્સ વિમોક્ખણદ્વા, દદ્રૂણ તે કામગુણે વિરત્તા ॥૪॥

૫ પિયપુત્તગા દોળિણ વિ માહણસ્સ, સકમ્મસીલસ્સ પુરોહિયસ્સ ।
સરિનુ પોરાણિય તત્થ જાઇં, તહા સુચિણણં તવ સંજમં ચ ॥૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જાઈજરામચ્છુ ભયાભિભૂયા = જન્મ, જરા અને મૃત્યુના ભયથી વ્યાપ થયેલાં, બહિં વિહારાભિણવિદૃ ચિત્તા = સંસારથી બહાર અર્થાત્ મોક્ષમાં ચિત્ત સ્થાપિત કરનાર, દદ્રૂણ = જૈન મુનિઓને જોઈને, તે = બે બંસે કુમારો, સંસાર ચક્કસ્સ = સંસાર ચક્કથી, વિમોક્ખણદ્વા = છુટકારો મેળવવા માટે, મુક્ત થવા માટે કામગુણ = કામભોગોથી, વિરત્તા = વિરક્ત થઈ ગયા, માહણસ્સ = બ્રાહ્મણને યોગ્ય, સકમ્મસીલસ્સ = કર્મ કરનાર, પુરોહિયસ્સ = તે ભૃગુ પુરોહિતના, દોળિણ વિ = બંને, પિયપુત્તગા = પ્રિય પુત્રો, પોરાણિય = પૂર્વના, જાઇં = જન્માનું, ભવોનું અને, તત્થ સુચિણણં ત્યાં શુદ્ધ આચરણ કરેલાં, સમ્યક્ આરાધન કરેલાં, તવ સંજમં ચ = તપ અને સંયમનું, સરિનુ = સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- બ્રાહ્મણને યોગ્ય યજ્ઞ વગેરે કિયાઓમાં સંલંઘ ભૃગુ પુરોહિતના આ બંને પ્રિયપુત્રોએ એકવાર મુનિઓને જોયા, તેમને પૂર્વજન્મ તથા તે જન્મમાં સમ્યક્રૂપે આચરણ કરેલા તપ અને સંયમનું

સ્મરણ થયું. (તેથી તેઓ વિરક્ત થયા).

મુનિ દર્શનથી અને જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી તે કુમારોનું મન જન્મ, જરા અને મરણરૂપી સંસાર ભયથી વ્યાપ થઈ ગયું અને તેઓનું ચિત્ત સંયમ ગ્રહણ કરવામાં આકૃષ્ટ થયું. પરિણામે તેઓ સંસારચક્થી મુક્ત થવા માટે માનવીય સુખ ભોગથી વિરક્ત થયા.

૬ તે કામભોગેસુ અસજ્જમાણા, માણુસ્સએસુ જે યાવિ દિવ્વા ।
મોક્ખાભિકંખી અભિજાયસઙ્ગ્રા, તાતં ઉવાગમ્મ ઇમં ઉદાહુ ॥૬॥

શાલ્દાર્થ :- માણુસ્સએસુ = મનુષ્ય સંબંધી, દિવ્વા = દેવ સંબંધી, અસજ્જમાણા= આસક્ત ન થતાં, મોક્ખાભિકંખી = મોક્ષની અભિલાષા કરતાં, અભિજાય સઙ્ગ્રા = ધર્મમાં શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ, તાતં = પિતાની પાસે, ઉવાગમ્મ = આવીને, ઉદાહુ = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- તે બને પુરાહિતપુત્રો મનુષ્ય તથા દેવસંબંધી કામભોગોથી અનાસક્ત બની ગયા અને મોક્ષાભિલાષી તથા ધર્મ શ્રદ્ધાળું થઈ, પિતા પાસે આવીને નમ્રતાપૂર્વક આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

દીક્ષાની આજ્ઞા અર્થે પિતાને નિવેદન :-

૭ અસાસયં દદ્રૂ ઇમં વિહારં, બહુઅંતરાયં ણ ય દીહમાડં ।
તમ્હા ગિહંસિ ણ રઙ્ લભામો, આમંત્રયામો ચરિસ્સામુ મોણં ॥૭॥

શાલ્દાર્થ :- ઇમં = આ, વિહારં = મનુષ્ય જીવન, અસાસયં = અનિય એટલે ક્ષણભંગુર છે, ણ ય દીહમાડં = આયુષ્ય દીર્ઘ નથી, ધણું ઓછું છે, ય = અને તેમાં પણ, બહુ અંતરાયં = ધણાં વિધન, બાધાઓ છે, તમ્હા = તેથી, દદ્રૂ = આ બધી વાતોને જોઈને, ગિહંસિ = ગૃહવાસમાં, રઙ્ = આનંદ, ણ લભામો = પ્રાપ્ત થતો નથી, મોણં = મુનિ વૃત્તિને, સંયમને, ચરિસ્સામુ = ગ્રહણ કરીશું, આમંત્રયામો = તે માટે તમારી રજા માંગીએ છીએ, સૂચિત કરીએ છીએ, જાણકારી આપીએ છીએ.

ભાવાર્થ :- આ મનુષ્ય જીવન ક્ષણિક છે, જીવન વિધનોથી ભરેલું છે અને મનુષ્યનું આયુષ્ય અલ્પ છે, તેથી આ ધરમાં કે ગૃહસ્થજીવનમાં મને જરાપણ આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી માટે મુનિધર્મના આચરણની, ત્યાગ માર્ગ જવાની અમને આજ્ઞા આપો.

વિવેચન :-

બહિં વિહારાભિણવિદૃचિતા :- (૧) બહિ- સંસારથી બહાર, વિહાર-સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષ. મોક્ષમાં જેનું ચિત્ત તલ્લીન બની ગયું. (૨) સંસારથી બહાર એટલે સંયમ, વિહાર એટલે વિચરણ, સંયમમાં વિચરણ કરવામાં જેનું ચિત્ત લાગ્યી ગયું છે તે.

કામગુણ વિરત્તા :- વાસનાઓને ઉતોજિત કરનારા શબ્દાદિ ઈન્દ્રિય વિષયોથી વિરક્ત અર્થાત् નિવૃત્ત થવું. કામગુણ મુક્તિમાર્ગમાં બાધક છે. કામગુણની વિરક્તિથી જ જિનેન્દ્રમાર્ગનું શરણ સ્વીકારી શકાય છે.

સક્રમસીલસ્સ પુરોહિયસ્સ :- સ્વકર્મશીલ અર્થાત् બ્રાહ્મણ ચોગ્ય યજ્ઞયાગાદિ અનુષ્ઠાનમાં નિરત. તે રાજપુરોહિત હતા માટે તેઓ રાજ્ય સંબંધી શાંતિપાઠ વગેરે ઘણાં અનુષ્ઠાનો કરતા હતા.

સુચિણણ :- આ તપ સંયમનું વિશેષણ છે. પૂર્વજન્મમાં તેઓએ નિદાન વગેરેથી રહિત તપ, સંયમનું પાલન કર્યું હતું, તેનું સ્મરણ થયું.

ઇમ વિહાર :- આ વિહાર. આ પ્રત્યક્ષ દશ્યમાન મનુષ્ય જીવનમાં રહેવું.

આમંત્રયામો :- આમંત્રણ આપવું, પૂછવું. આ અર્થ હોવા છતાં પણ અહીં અનુમતિ કે આજા માંગવાનો અર્થ પ્રાસંગિક છે.

પુરોહિતનો દીક્ષા નિરોધક નિર્દેશ :-

૮

અહ તાયગો તત્થ મુણીણ તેસિં, તવસ્સ વાઘાયકરં વયાસી ।

ઇમ વય વેયવિઓ વયંતિ, જહા ણ હોઇ અસુયાણ લોગો ॥૮॥

શાલ્દાર્થ :- અહ = આ અનુસાર, તત્થ = તે સમયે, તાયગો = તેના પિતા ભૃગુ પુરોહિત, તેસિં = તે, મુણીણ = ભાવમુનિઓનાં, તવસ્સ = તપ-સંયમમાં, વાઘાયકરં = વિદ્ધન કરનાર, વયં = વચન, વયાસી = કહેવા લાગ્યા, વેયવિઓ = વેદવેતા (વેદના જાણકાર) પંડિત પુરુષ, વયંતિ = કહે છે કે, અસુયાણ = પુત્ર રહિત પુરુષોની, લોગો = ઉત્તમગતિ, ણ હોઇ = થતી નથી.

ભાવાર્થ :- પુત્રોની વૈરાગ્યપૂર્ણ વાત સાંભળીને પિતા તે સમયે એ ભાવમુનિઓનાં તપસંયમના ભાવોમાં બાધા ઉત્પસ્ત કરનારી વાતો કહેવા લાગ્યા – હે પુત્રો ! વેદના પારંગત પુરુષો કહે છે કે જેમને પુત્ર નથી તે પુરુષો ઉત્તમ ગતિને પામતા તથી.

૯

અહિજ્જ વેએ પરિવિસ્સ વિપ્પે, પુત્તે પરિદ્વિપ્પ ગિહંસિ જાયા ।

ભોચ્વાણ ભોએ સહ ઇતિથિયાહિં, આરણણગા હોઇ મુણી પસત્થા ॥૯॥

શાલ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો !, વેએ = વેદોને, અહિજ્જ = ભાષીને, વિપ્પે= બ્રાહ્મણોને, પરિવિસ્સ = ભોજન કરાવીને, ઇતિથિયાહિં = સ્ત્રીઓની, સહ = સાથે, ભોચ્વાણ = ભોગ ભોગવીને, પુત્તે = પુત્રોને, ગિહંસિ = ધરનો ભાર, પરિદ્વિપ્પ = સોંપીને પછી, આરણણગા = વનવાસી, પસત્થા = પ્રશસ્ત, ઉત્તમ, હોઇ = બનજો.

ભાવાર્થ :- માટે હે પુત્રો ! તમે પહેલાં વેદ ભષો, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવો, લગ્ન કરીને સ્ત્રીઓ સાથે

ભોગ ભોગવો, ત્યાર પછી પુત્રોને ઘરનો ભાર સૌંપી, અરણ્યવાસી શ્રેષ્ઠ મુનિ બનજો.

૧૦   સોયગિગણા આયગુર્ણિધણેણં, મોહાણિલા પજ્જલણાહિએણં ।
                સંતત્તભાવં પરિતપ્પમાણં, લાલપ્પમાણં બહુહા બહું ચ ॥૧૦॥

શાખાર્થ :- આયગુર્ણિધણેણં - આત્મગુણને માટે ઈંધન-લાકડારૂપ, મોહાણિલા - મોહરૂપીવાયુથી, પજ્જલણાહિએણં - અત્યંત પ્રજ્વલિત થયેલી, સોયગિગણા = શોકરૂપી અગ્નિથી, સંતત્તભાવં = સંતમ ભાવોવાળા, પરિતપ્પમાણં= પરિતાપને પ્રાત થતાં, દૃષ્ટિ હદ્યે, બહુહા = ઘણા પ્રકારે, બહું = અતિ અધિક, લાલપ્પમાણં = પ્રલાપો કરતાં

ભાવાર્થ :- (ત્યાર પછી) પોતાના આત્મગુણ રૂપી ઈંધણથી અને મોહરૂપ પવનથી અત્યંત પ્રજ્વલિત શોકાગ્નિથી સંતમ ભાવો સહિત દૃષ્ટિ હદ્યે પુરોહિત અનેક પ્રકારના દીનહીન વચન બોલી રહ્યા હતા અર્થાત્ મોહથી વલવલાટ કરતા હતા.

૧૧   પુરોહિયં તં કમસોઽણુણંતં, ણિમંતયંતં ચ સુએ ધણેણં ।
                જહક્કમં કામગુણેહિં ચેવ, કુમારગા તે પસમિક્ખ વક્કં ॥૧૧॥

શાખાર્થ :- કમસો = કુમથી, અણુણંતં = અનુનય કરતાં, જહક્કમં = યથાકમથી, સુએ = પુત્ર પ્રામિનું, ધણેણં = ધનનું, ણિમંતયંતં = નિમંત્રણ કરતાં, તં = તે, પુરોહિયં = ભૃગુ પુરોહિતને, કુમારગા = બંને કુમારો, પસમિક્ખ = વિચારપૂર્વક, વક્કં = આ રીતે વચનો કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- એક પછી એક પ્રલાભનો આપતાં, વારંવાર અનુનય કરતાં અને પુત્ર પ્રામિનું, ધનનું કે ભોગસુખનું નિમંત્રણ કરતાં, એવા ભૃગુપુરોહિતને કુમારોએ વિચારપૂર્વક આ પ્રમાણે કહું –

વિવેચન :-

મુણીણ :- બંને કુમારો માટે અહીં 'મુનિ' શબ્દનો પ્રયોગ ભાવોની અપેક્ષાએ છે, તેથી અહીં મુનિ શબ્દનો અર્થ 'ભાવમુનિ' સમજવો જોઈએ.

તવસ્સ વાઘાયકરં :- અહીં તપ શબ્દથી તપ સંયમ વગેરે બધાં ધર્માચારણનું ગ્રહણ થાય છે અર્થાત્ સદ્ધર્માચારણમાં વિનિકારક વચન.

ણ હોઇ અસુયાણ લોગો :- વૈદિક ધર્મગ્રંથનું માનવું છે કે જેને પુત્ર ન હોય તેની સદ્ગતિ થતી નથી. તેનો પરલોક બગડી જાય છે. કેમ કે પુત્ર વિના પિંડાન વગેરે આપનાર કોઈ હોતું નથી, તેથી અપુત્રની સદ્ગતિ કે ઉત્તમ પરલોકની પ્રાપ્તિ નથી થતી, જેમ કે કહું છે –

'અપુત્રસ્ય ગતિનાસ્તિ, સ્વર્ગો નैવ ચ નैવ ચ ।
                તસ્માત् પુત્રમુખં દૃષ્ટ વા પશ્ચાત् ધર્મ સમાચરેત् ॥'

પુત્રહીનની સદ્ગતિ થતી નથી. સ્વર્ગ તો કોઈ પણ સ્થિતિમાં મળતું જ નથી, તેથી પહેલાં પુત્રનું મુખ જોઈને પછી સંન્યાસાદિ ધર્મનું આચરણ કરો.

અહિજ્જ વેએ :- ભૂગુ પુરોહિતનું આ કથન પોતાના બંને પુત્રોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા માટે અનુરોધ કરતી વૈદિક ધર્મની પરંપરાની દાસ્તિએ છે. બ્રાહ્મણ ધર્મસૂત્ર તેમજ સ્મૃતિગ્રંથોમાં પણ આ જ પરંપરા પ્રચલિત છે. બોધાયન ધર્મસૂત્ર અનુસાર બ્રાહ્મણ, જન્મથી જ ત્રણ ઋષણ સાથે લઈને જન્મે છે, જેમ કે – ઋષિઋણ, પિતૃઋણ અને દેવઋણ. ઋષિઋણ–વેદાધ્યયન તથા સ્વાધ્યય દ્વારા, પિતૃઋણ–ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી સંતાન ઉત્પત્તિ દ્વારા અને દેવઋણ યજ્ઞયાગાદિ દ્વારા ચૂકવી શકાય છે. આ ઋણોને ચૂકવવા માટે યજ્ઞાદિપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમને સ્વીકારનાર મનુષ્ય બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ તેને છોડી અર્થાત્ વેદોને ભાષ્યા વિના, પુત્રોને ઉત્પત્ત કર્યા વિના અને યજ્ઞ કર્યા વિના જ જે બ્રાહ્મણ મોક્ષ, બ્રહ્મચર્ય કે સંન્યાસની ભાવના રાખે કે રાખનારની પ્રશંસા કરે છે, તે નરકમાં જાય છે.

પ્રસ્તુત ગાથામાં પ્રયુક્ત 'અહિજ્જવેએ' પદ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્વીકાર કરવા માટે તથા પરિવિસ્સવિપ્પે વગેરે શેષ પદો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકાર કરવા માટે છે.

આરણણગા મુણી :- ઐતરેય, કૌશિતકી, તૈતિરીય તેમજ બૃહદારણ્યક વગેરે બ્રાહ્મણગ્રંથ અથવા ઉપનિષદ 'આરણ્યક' કહેવાય છે. તેના અધ્યયન માટે અરણ્યનો એકાંતવાસ સ્વીકારવામાં આવતો હતો. આ દાસ્તિએ આરણ્યનો અર્થ 'આરણ્યક પ્રતધારી' થાય છે. આ પદના બે અર્થ બૃહદ્વૃત્તિમાં કર્યા છે. ૧. આરણ્યક પ્રતધારી મુનિ થવું. ૨. આરણ્યક શબ્દથી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને મુનિ શબ્દથી સંન્યાસ આશ્રમ સૂચિત થાય છે.

પુરોહિત પુત્રોનો વૈરાગ્ય સભર ઉતાર :-

૧૨ વેયા અહીયા ણ હવંતિ તાણં, ભુત્તા દિયા ણિંતિ તમં તમેણં ।
જાયા ય પુત્તા ણ હવંતિ તાણં, કો ણામ તે અણુમણ્ણેજ્જ એયં ॥૧૨॥

શાલાર્થ :- વેયા = વેદોને, અહીયા = ભણી લેવા માત્રથી, તાણં = તે શરણરૂપ (રક્ષક), ણ હવંતિ = નથી થતાં, દિયા = બ્રાહ્મણોને, ભુત્તા = ભોજન કરાવવાથી તે, તમં તમેણં = વધારેમાં વધારે અજ્ઞાન દશામાં, અંધકારમાં, ણિંતિ = લઈ જાય છે, જાયા = ઉત્પત્ત થયેલા, પુત્તા = પુત્ર પણ, તાણં = શરણ રૂપ, ણ હવંતિ = હોતા નથી, તે = તેથી તમારા, એયં = આ કથનને, કો ણામ = કોણ બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ, અણુમણ્ણેજ્જ = સ્વીકાર કરશે, માન્ય કરશે.

ભાવાર્થ :- પુત્રોએ કહું – વેદો ભણી જવા માત્રથી અર્થાત્ પાપોનો ત્યાગ કર્યા વિના તે આત્મરક્ષક થઈ શકતા નથી. બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવાથી અને તેની સંગતિ કરવાથી તે વધારે અજ્ઞાનદશામાં લઈ જાય છે અર્થાત્ યજ્ઞ, હવન, સ્નાન વગેરે હિંસાજન્ય પ્રવૃત્તિઓની પ્રશંસા કે પ્રેરણાથી આત્મા પાપકર્મનો બંધ કરે છે. જન્મેલાં પુત્ર પણ કંઈ પાપકર્મનાં ફળ ભોગવવામાં આશ્રયરૂપ થતા નથી, તેથી હે

પિતાજી ! તમારા કથનનું અનુમોદન કોણ કરશે ? કોણ સ્વીકારશે ? અર્થાત્ આપનું કથન સ્વીકારવા યોગ્ય નથી.

૧૩   ખણમિત્તસુક્ખા બહુકાલદુક્ખા, પગામદુક્ખા અણિગામસુક્ખા ।
                સંસારમોક્ખસ્સ વિપક્ખભૂયા, ખાણી અણત્થાણ ઉ કામભોગા ॥૧૩॥

શાલ્લાર્થ :- ખણમિત્તસુક્ખા = કામભોગ ક્ષણ માત્ર સુખ દેનાર છે, બહુકાલ દુક્ખા = લાંબા સમય સુધી દુઃખ દેનાર છે, અણિગામસુક્ખા = જેમાં સુખ બહુ ઓછું હોય છે, પગામદુક્ખા = પણ દુઃખ ઘણું જ હોય છે, સંસારમોક્ખસ્સ વિપક્ખભૂયા = સંસારથી મુક્ત થવામાં વિરોધી છે, મોક્ષના શત્રુ સમાન છે, અણત્થાણ = અનર્થોની, ખાણી = ખાણ છે.

ભાવાર્થ :- આ કામભોગ ક્ષણિક સુખ આપનારા છે અને લાંબા કાળ સુધી દુઃખ આપનારા છે. એ ભોગો થોડું સુખ અને વધુ દુઃખ આપનારા છે અને સંસારમાંથી મુક્ત થવા માટે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદ્ધનરૂપ છે, વિરોધી જેવા છે અને આ કામભોગો અનર્થોની દુઃખોની ખાણ છે.

૧૪   પરિવ્યયંતે અણિયત્તકામે, અહો ય રાઓ પરિતપ્પમાણે ।
                અણણપ્પમત્તે ધણમેસમાણે, પપ્પોતિ મચ્ચું પુરિસે જરં ચ ॥૧૪॥

શાલ્લાર્થ :- અણિયત્તકામે= કામભોગોથી નિવૃત્ત ન થનાર, પુરિસે = પુરુષ, અહો ય રાઓ = દિન-રાત, પરિતપ્પમાણે = પરિતાપ પામતો, બળતો જ રહે છે, પરિવ્યયંતે = પરિભ્રમણ કરે છે, ભટકે છે, અણણપ્પમત્તે = બીજા સ્વજન સંબંધીઓને માટે દૂષિત પ્રવૃત્તિ કરીને, ધણમેસમાણે = ધનની પ્રાપ્તિ અને સંગ્રહ કરતો જ, જરં = વૃદ્ધાવસ્થા, મચ્ચું = મૃત્યુને, પપ્પોતિ = પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- કામભોગોથી નિવૃત્ત ન થતો જીવ હંમેશાં અતૃપ્તિની આગમાં બળતો જ રહે છે. વિષયસુખ માટે ભટકતો ફરે છે. અન્યને માટે અર્થાત્ સ્વજનો માટે વિવિધ પાપ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ધનોર્પાજન કરતાં કરતાં જ તે પુરુષ જરાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ મૃત્યુ પામે છે.

૧૫   ઇમં ચ મે અતિથિ ઇમં ચ ણતિથિ, ઇમં ચ મે કિચ્ચ ઇમં અકિચ્ચં ।
                તં એવમેવં લાલપ્પમાણં, હરા હરંતિ ત્તિ કહં પમાઓ ॥૧૫॥

શાલ્લાર્થ :- ઇમં = આ પદાર્થ, આ કાર્ય, મે = મારી પાસે, અતિથિ = છે, તો, મે = મેં, કિચ્ચ = કરી લીધું છે, અકિચ્ચં = હજુ કરવું બાકી છે, એવમેવં = આ રીતે, લાલપ્પમાણં = પ્રલાપ કરતો, વ્યાકુળ બની જતો, તં = તે પુરુષના પ્રાણોને, હરા = રાત્રિ દિવસ રૂપી ચોર, હરંતિ = હરીને પરલોકમાં પહોંચાડી દે છે, ત્તિ = તો પછી, પમાઓ = ધર્મના વિષયમાં પ્રમાદ, કહં = કેમ કરી શકાય ?

ભાવાર્થ :- આ સુવર્ણ, ઘરબાર વગેરે મારાં છે અને આ મારાં નથી, આ મેં કર્યું છે, આ કરવાનું બાકી

છે; આ રીતે સંસારમાં જ વ્યાકુળ થયેલા વ્યક્તિને કે તેના આયુષ્યને ચોરનાર રાત અને હિવસ, મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે. આવી સ્થિતિમાં ધર્માચરણ કરવામાં પ્રમાદ કેમ કરાય ? અર્થાત્ પ્રમાદ કરવો યોગ્ય નથી.

વિવેચન :-

વેયા અહીયા ણ હવંતિ તાણ :— ઋગવેદ વગેરે વેદશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન માત્રથી કોઈની દુર્ગાતિ અટકતી નથી. વેદાધ્યયન વેદપાઠીની મરણથી પણ રક્ષા કરી શકતા નથી, વસ્તુતઃ મનુષ્યનું ધર્મરૂપ આચરણ જ અર્થાત્ પાપોનો ત્યાગ કે કષાયોનો ત્યાગ, એ જ મૃત્યુથી કે દુર્ગાતિથી તેને બચાવી શકે છે. વેદજ્ઞાતાઓએ પણ કહું છે— ‘શિલ્પમધ્યયનં નામ, વૃત્તં બ્રાહ્મણ લક્ષણમ् ।’ અધ્યયન તો કળા છે, વસ્તુતઃ બ્રાહ્મણનું લક્ષણ તો આચરણ છે.

ભૂત્તા દિઆ :- (૧) બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવારૂપ પ્રવૃત્તિ જીવને અંધકારમાં લઈ જાય છે કારણકે જે બ્રાહ્મણ અહિંસા ધર્મને ભૂલીને યજાદિમાં થનારી હિંસાની પ્રેરક બને છે, તે બ્રાહ્મણ સ્વયં નરક ગતિનું કારણ બને છે. (૨) તમઃતમનો અર્થ અજ્ઞાન, અંધવિશ્વાસ વગેરે ઘોર અંધકાર છે, તેથી હિંસાના પ્રેરક બ્રાહ્મણો, યજમાનને અજ્ઞાન કે અંધવિશ્વાસરૂપી અંધકારમાં લઈ જાય છે.

જાયા ય પુત્તા ણ હવંતિ તાણ :- વાસ્તવમાં પુત્ર કોઈ પણ માતાપિતાને નરકાદિ દુર્ગાતિથી જતાં બચાવી શકતા નથી. વેદાનુયાધીઓએ પણ કહું છે — જો પુત્રો દ્વારા અપાયેલા પિંડદાનથી જ સ્વર્ગ મળી જતું હોય તો દાન વગેરે ધર્મનું આચરણ કરવું વ્યર્� થઈ જાય છે. જો પુત્રોની ઉત્પત્તિથી જ પિતા સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકે, તો કાચબા, ઘો, સુવર, કૂકડ વગેરે અનેક પુત્રોવાળાં પશુપક્ષીઓને સર્વ પ્રથમ મોક્ષ મળી જવો જોઈએ. કહું પણ છે કે —

**યદિ પુત્રાદ् ભવેત્સ્વર્ગો, દાનધર્મો ન વિદ્યતે ।
મુષિતસ્તત્ર લોકોऽયં, દાનધર્મો નિરર્થકઃ ॥૧॥**

**બહુપુત્રા દુલી ગોધા, તાપ્રચૂડસ્તથૈવ ચ ।
તેષાં ચ પ્રથમઃ સ્વર્ગ: પશ્ચાલ્લોકો ગમિષ્યતિ ॥૨॥**

આ રીતે ૧૨ મી ગાથામાં વેદ ભણવા વગેરે ત્રણ વાતોનું સમાધાન છે. ભોગ ભોગવ્યા પછી સંન્યાસ લેવો, તેનો ઉત્તર ૧૩-૧૪-૧૫ મી ગાથામાં છે.

અણણ્યમત્તે ધણમેસમાણે :- એક તરફ કામનાઓથી અતૃપ્ત વ્યક્તિ વિષયસુખો મેળવવાં વલખાં મારે છે. બીજી તરફ સ્વજ્ઞનાદિને ભાટે ભોગ સામગ્રી ભેગી કરવામાં, ધન પ્રાપ્તિમાં આસક્ત બની પાગલાની જેમ ફરે છે. ઈષ્ટ સંયોગ અને અનિષ્ટ વિયોગના સંકલ્પ વિકલ્પોથી મનુષ્ય રાતાદિવસ સંતમ રહે છે. ઈચ્છાઓની પૂર્તિ થતી નથી અને વ્યક્તિ વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી મૃત્યુ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તે ધર્મ પુરુષાર્થ કર્યા વિના જ ખાલી હાથે ચાલ્યો જાય છે.

સુખ સામગ્રીના ભોગ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર:-

૧૬ ધરણ પભૂયં સહ ઇતિથયાહિં, સયણા તહા કામગુણા પગામા ।
તવં કએ તપ્પદ જસ્સ લોગો, તં સવ્વ સાહીણમિહેવ તુબ્ધં ॥૧૬॥

શાલોચના :- ઇહેવ = અહીં જ, પોતાના ધરમાં જ, ઇતિથયાહિં સહ = સ્ત્રીઓની સાથે, પભૂયં = ધણું બધું, ધરણ = ધન છે, સયણા = સ્વજનો પણ ધણા છે અને, પગામા = પર્યામ છે, જસ્સ કએ = જે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે, લોગો = લોકો, તવં તપ્પદ = તપ, જપ વગેરે કરે છે, સવ્વ = બધા પદાર્થો, તુબ્ધં = તમારા, સાહીણ = સ્વાધીન છે.

ભાવાર્થ :- પિતાએ કહું – જે સુખ સુવિધાની પ્રાપ્તિ માટે સંસારના લોકો તપ અર્થાત્ ધર્માનુષ્ઠાનો અને દીર્ઘ તપશ્ચર્યાઓ કરે છે, તે અખૂટ ધનસંપત્તિ, સ્ત્રીઓ, સ્વજનો અને ઈન્દ્રિયોના મનગમતાં વિપુલ સુખો તમોને અહીં જ સ્વાધીન થયાં છે, તો પછી આ સુખો છોડી શા માટે બિલ્કું બનવા ઈચ્છો છો ?

૧૭ ધરણેણ કિં ધમ્મધુરાહિગારે, સયણેણ વા કામગુણેહિ ચેવ ।
સમણા ભવિસ્સામુ ગુણોહધારી, બહિંવિહારા અભિગમ્મ ભિક્ખં ॥૧૭॥

શાલોચના :- ધમ્મ = ધર્મ, ધુરાહિગારે = ધુરાના અધિકારમાં અર્થાત્ ધર્માચરણના વિષયમાં, ધરણેણ = ધનથી, કિં = શું પ્રયોજન છે, સયણેણ = સ્વજન સંબંધીઓથી, ગુણોહધારી = સમૃદ્ધ દર્શનાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર, સમણા ભવિસ્સામુ = શ્રમણ બનીશું, બહિંવિહારા = અનાસક્ત બની એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર, અભિગમ્મ = કરતાં, ભિક્ખં = શુદ્ધ બિક્ષાવૃત્તિથી જીવન વ્યતીત કરશું.

ભાવાર્થ :- પુત્રોએ પ્રત્યુત્તર આપતા કહું – ધર્મધુરાના અધિકારમાં અર્થાત્ ધર્માચરણ દ્વારા આત્મ કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરવામાં ધનસંપત્તિ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર અને ઈન્દ્રિય વિષયનાં સુખોની વાત જ કયાં છે ? અર્થાત્ આત્મ કલ્યાણના માર્ગમાં આ સાંસારિક સંપદાઓ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ધર્માચરણ કે દીક્ષાનો ઉદ્દેશ્ય તો સમસ્ત કર્મ ક્ષય કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે માટે અમો ક્ષમા આદિ અને શાનાદિ ગુણોના ધારક શુદ્ધ બિક્ષા લેનાર, મોક્ષના લક્ષ્યે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરનાર શ્રમણ બનીશું.

વિવેચન :–

ધરણ કિં ધમ્મધુરાહિગારે :– આ ગાથા દ્વારા પુરોહિત પુત્રોએ પિતાના તર્કનું સમાધાન કરતાં કહું કે જ્યારે અમારે મુનિધર્મના આચારણ માટે નિસ્પૃહ, અપ્રતિબદ્ધવિહારી, બિક્ષાજીવી, શ્રમણ નિર્ગંધ બનવું છે, ત્યારે ધન, સ્વજન કે કોઈ પણ વિષયભોગનાં સાધનો સાથે શું સંબંધ ? કેમ કે મહાપ્રતનું પાલન તો મોક્ષસાધના માટે છે. કામભોગ, ધન કે સ્વજન આદિ તેમાં બાધક છે માટે વેદમાં કહું છે – 'ન પ્રજયા, ન ધનેન, ત્યાગેનૈકેના મૃતત્વમાનશુ: ।' – સંતાનથી કે ધનથી નહીં, પરંતુ એકમાત્ર ત્યાગથી જ લોકો અમરપદને પામે છે.

આત્મસ્વરૂપ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર :-

૧૮ જહા ય અગ્નિ અરણી અસંતો, ખીરે ઘયં તેલ્લ મહાતિલેસુ ।
એમેવ જાયા સરીરંસિ સત્તા, સમુચ્છિ ણાસઇ ણાવચિદુ ॥૧૮॥

શાલાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો, અરણી = અરણિકાષ્ઠમાં જેમ, અગ્નિ = અજિન, ખીરે = દૂધમાં, ઘયં = ધી, મહાતિલેસુ = તલમાં, તેલ્લ = તેલ, અસંતો = પ્રત્યક્ષરૂપથી ન દેખાવા છતાં પણ સંયોગ ભળવાથી ઉત્પત્ત થઈ જાય છે, એમેવ = એ રીતે, સરીરંસિ = આ શરીરમાં, સત્તા = જીવ, સમુચ્છિ = સ્વતઃઉત્પત્ત થઈ જાય છે, ણાસઇ = શરીરનો નાશ થતાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે, ણાવચિદુ = પછી રહેતો નથી.

ભાવાર્થ :- હે પુત્રો ! જેમ અરણિના કાષ્ઠમાં અજિન, દૂધમાં ધી અને તલમાં તેલ પહેલાં પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં ઉત્પત્ત થાય છે. તેમ શરીરમાં જીવ પણ ઉત્પત્ત થાય છે અને શરીરનો નાશ થતાં જીવનું કોઈ અસ્તિત્વ રહેતું નથી. (જીવનું અસ્તિત્વ ન હોવાથી મોક્ષ અને પરલોકની વાત કરવી, વ્યર્થ છે, તેથી દીક્ષા લઈને તમારે શું કરવું છે ?)

૧૯ ણો ઇંદિયગેજ્ઝ અમુત્તભાવા, અમુત્તભાવા વિ ય હોઇ ણિચ્ચો ।
અજ્જાત્થહેડં ણિયયસ્સ બંધો, સંસારહેડં ચ વયંતિ બંધં ॥૧૯॥

શાલાર્થ :- અમુત્તભાવા = અરૂપી પદાર્થો, ણોઇંદિયગેજ્ઝ = ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય નથી, અમુત્તભાવા વિ = અરૂપી પદાર્થ, ણિચ્ચો = નિત્ય જ, હોઇ = હોય છે, ણિયયસ્સ = નિશ્ચય જ, આ આત્માના, બંધો = કર્મબંધો, અજ્જાત્થ હેડં = પોતાના અધ્યવસાય હેતુક હોય છે, આત્માના અધ્યવસાયોથી કર્મબંધ થાય છે, બંધો = કર્મ બંધ જ, સંસાર હેડં = સંસાર ભ્રમણનું મૂળ કારણ છે, વયંતિ = એમ મહાપુરુષોએ કહું છે.

ભાવાર્થ :- હે પિતા ! આત્મા અમૂર્ત છે. તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાહ્ય નથી અને જે અમૂર્ત હોય છે, તે નિત્ય હોય છે, માટે આત્મા અનિત્ય નથી, પરંતુ નિત્ય છે, તેથી મોક્ષ અને પરલોક પણ છે. આત્માના આંતરિક રાગાદિ દોષો, શુભાશુભ પરિણામો જ કર્મ બંધનાં કારણ છે અને જ્ઞાની પુરુષ કર્મબંધને જ સંસારનું કારણ કહે છે.

વૈરાગ્યની અભિવ્યક્તિ :-

૨૦ જહા વયં ધર્મમજાણમાણ, પાવં પુરા કર્મમકાસિ મોહા ।
ઓરુભમાણ પરિક્ખયંતા, તં ણેવ ભુજ્જો વિ સમાયરામો ॥૨૦॥

શાલાર્થ :- જહા = જે રીતે, મોહા = મોહને વશ થઈને, ધર્મં = ધર્મને, અજાણમાણા = ન

જાણતાં, વયં = અમે, પુરા = પહેલાં, પાવં = પાપ, કર્મ = કર્મ, અકાસિ = કરતા હતા અને, ઓરૂઢ્બમાણા = તમારા રોકાયેલા, પરિરક્ષયંતા = સર્વ પ્રકારે સુરક્ષિત કરાયેલા, તં = તે પાપકર્મનું, ભુજ્જો વિ = પુનઃ, એવ સમાયરામો = સેવન નહીં કરીએ.

ભાવાર્થ :- જ્યાં સુધી અમે ધર્મથી અજાણ હતા, ત્યાં સુધી આપના દ્વારા રોકાયેલા અને સુરક્ષિત કરાયેલા એવા અમે મોહને વશ થઈ પાપકર્મનું આચરણ કરતા હતા, પરંતુ હવે ધર્મને જાણ્યા પછી અમો તથાપ્રકારનું આચરણ કરશું નહીં.

૨૧ અબ્ભાહયંમિ લોગંમિ, સવ્વાઓ પરિવારિએ ।
અમોહાહિં પડંતીહિં, ગિહંસિ ણ રઙ્ લભે ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- લોગંમિ= આ લોક, અબ્ભાહયંમિ = બધી રીતે પીડિત થઈ રહ્યો છે અને, સવ્વાઓ = ચારે બાજુથી, પરિવારિએ = ઘેરાયેલો છે અને, અમોહાહિં = અમોધશસ્ત્ર ધારાઓ, પડંતીહિં= પડી રહી છે, ગિહંસિ = ઘરમાં, ગૃહસ્થ જીવનમાં, રઙ્ = આનંદ, ણ લભે = મળતો નથી, અમોને સંસારમાં રહેવામાં આનંદ નથી, રૂચિ નથી.

ભાવાર્થ :- આ આખો સંસાર પીડિત થઈ રહ્યો છે, ચારે તરફથી ઘેરાઈ રહ્યો છે, અમોધ શસ્ત્રધારાઓ પડી રહી છે, આવી વિષમ સ્થિતિમાં અમને ઘરમાં રહેવામાં જરા પણ રૂચિ –આનંદ નથી.

૨૨ કેણ અબ્ભાહાઓ લોગો, કેણ વા પરિવારિઓ ।
કા વા અમોહા વુત્તા, જાયા ચિંતાવરો હુ મે ॥૨૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જાયા - હે પુત્રો, કેણ - કોનાથી, કા - કર્દી, વુત્તા - કહી છે, હુ - તે જાણવા માટે, મે = હું, ચિંતાવરો = ચિંતિત, થઈ રહ્યો છું.

ભાવાર્થ :- પિતા હે પુત્રો ! આ લોક કોનાથી પીડિત થઈરહ્યો છે ? કોનાથી ઘેરાયેલો છે ? અમોધ શસ્ત્રધારા કર્દી છે ? આ જાણવા માટે હું ચિંતિત થઈ રહ્યો છું અર્થાત્ તમે આવી ગૂઢ વાતો શું કરો છો ?

૨૩ મચ્ચુણાઽબ્ભાહાઓ લોગો, જરાએ પરિવારિઓ ।
અમોહા રયણી વુત્તા, એવં તાય વિયાણહ ॥૨૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તાય = હે પિતાજી, લોગો = આ લોક, મચ્ચુણા = મૃત્યુથી, મોતથી, અબ્ભાહાઓ = પીડિત થઈ રહ્યો છે, જરાએ = વૃદ્ધાવસ્થાથી, પરિવારિઓ = ઘેરાયેલો છે, રયણી = રત દિવસ રૂપી, અમોહા = અમોધ શસ્ત્રધારા, વુત્તા = કહી છે, જેનાથી પ્રતિક્ષણ આયુષ્ય ઘટી રહ્યું છે, એવં = આ રીતે, વિયાણહ = તમે સમજો, જાણો.

ભાવાર્થ :- પુત્રો – હે પિતાજી ! આ લોક મૃત્યુથી પીડિત થઈ રહ્યો છે, આ લોક જરાથી ઘેરાયેલો છે

અર્થાત् વૃદ્ધાવસ્થા સહુને આવે છે અને રાત્રિને અમોઘા કહી છે અર્થાત્ રાત્રિદિવસ અચૂકપણે આયુષ્મબળને કીણ કરી રહ્યાં છે.

૨૪ જા જા વચ્ચિ રયણી, ણ સા પડિણિયત્તિ ।
અહમ્મ કુણમાણસ્સ, અફલા જંતિ રાઇઓ ॥૨૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જા જા = જે જે, રયણી = રાત્રિઓ, વચ્ચિ = વ્યતીત થાય છે, સા = તે, ણ પડિણિયત્તિ = ફરી પાછી આવતી નથી, ગયેલો સમય આવતો નથી, અહમ્મ = અધર્મનું, કુણમાણસ્સ = સેવન કરનારની, રાઇઓ = તે બધી રાત્રિઓ, અફલા = નિષ્ફળ, જંતિ = જીય છે.

ભાવાર્થ :- જે જે રાત્રિ અને દિવસ પસાર થાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. અધર્મ કરનારના તે દિવસો નિષ્ફળ જીય છે.

૨૫ જા જા વચ્ચિ રયણી, ણ સા પડિણિયત્તિ ।
ધમ્મ ચ કુણમાણસ્સ, સફલા જંતિ રાઇઓ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ :- જે જે રાત્રિ અને દિવસ પસાર થાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. ધર્મ કરનારના તે દિવસો સફળ થાય છે.

વિવેચન :-

જહા ય અગ્ગી :- આ ગાથા દ્વારા ભૃગુપુરોહિતે આત્માના અસ્તિત્વ વિષે સંશય ઉત્પત્ત કરાવી પુત્રોની આસ્થા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સર્વ ધર્મમાં આરાધનાનું મૂળ આત્મા છે. આત્માને શુદ્ધ અને વિકાસશીલ બનાવવા માટે જ મુનિધર્મની સાધના છે, તેથી પુરોહિતની ઈચ્છા હતી કે જો આત્માના અસ્તિત્વનો જ નિષેધ કરવામાં આવે, તો મુનિ બનવાની તેની ભાવના આપોઆપ જ સમાપ્ત થઈ જશે. અહીં નાસ્તિકોના મતને પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં ઉત્પત્તિ પૂર્વ આત્માને અસત્ત માનવામાં આવ્યો છે. મધ્યની જેમ કારણ સામગ્રી મળવાથી અર્થાત્ પાંચભૂતના સંયોગે આત્માની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પાંચ ભૂતનો વિનાશ થતાં આત્માનો પણ વિનાશ થાય છે, તે અવસ્થિત રહેતો નથી, જન્માંતરમાં સાથે જતો નથી. નાસ્તિક લોકો આત્માને 'અસત્ત' માને છે, કારણ કે જન્મ પહેલાં તેનું કોઈ અસ્તિત્વ નથી અને મૃત્યુ પછી તેનું કોઈ અસ્તિત્વ રહેતું નથી. સારાંશ એ છે કે નાસ્તિકોની દાખિયે શરીરમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ આત્મા દાખિયોચર થતો નથી અને શરીર છૂટવાના સમયે પણ આત્મા બહાર નીકળતો દેખાતો નથી, તેથી આત્માની સ્વતંત્ર સત્તા (અસ્તિત્વ) જ નથી.

કુમારો દ્વારા આત્માની સિદ્ધિ :- પુરોહિત પુત્રોએ આત્માને સિદ્ધ કરતાં કહું 'આત્મા ચર્મચક્ષુઓ દ્વારા ન દેખાવા માત્રથી જ તેના અસ્તિત્વને ન સ્વીકારવું, તે યુક્તિ સંગત નથી. આત્મા અમૂર્ત (શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિના અભાવરૂપ) હોવાથી ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાહ્ય નથી. ઈન્દ્રિયો દ્વારા મૂર્ત દ્રવ્યોને જ

જાણી શકાય છે. અમૂર્ત હોવાથી આત્માનું નિત્ય અસ્તિત્વ છે. તે કયારે ય ઉત્પત્તિ કે નાટ થતો નથી. આત્માનું મૂર્ત શરીર સાથે બંધાવું, તે અધ્યાત્મહેતુક છે અર્થાત્ આત્માના આંતરિક મિથ્યાત્વ, અવિરતિ વગેરે દોષસેવનથી તેનો શરીર સાથે બંધ થાય છે. આત્માનો શરીર સાથે બંધ થવો, તે જ સંસારહેતુ અર્થાત્ ભવભ્રમણનું કારણ છે. જ્યાં સુધી આત્મા કર્માને કારણે શરીર સાથે બંધ છે, ત્યાં સુધી જીવ ભવભ્રમણ કરે છે. આ રીતે કુમારોએ આ ગાથા દ્વારા ચાર તારણ પ્રગટ કર્યા છે. (૧) આત્મા છે (૨) તે અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે (૩) અધ્યાત્મ દોષ (આત્મામાં થતાં મિથ્યાત્વ, રાગદ્વેષ આદિ આંતરિક દોષ) થી કર્મબંધ થાય છે અને (૪) આત્મા કર્મબંધના કારણે જ જન્મ મરણના ચક્કમાંવારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે.

ણો ઇંદિયગોજ્ઝા :— બે અર્થ — (૧) નોઈન્દ્રિયને એક શબ્દરૂપે સ્વીકારીએ, તો તેનો અર્થ મન, ભાવમન થાય છે અર્થાત્ અમૂર્ત પદાર્થો ભાવમન દ્વારા ગ્રાહ્ય છે. (૨) નો અને ઈન્દ્રિયો, એમ બંને શબ્દોને અલગ અલગ સ્વીકારી એ, તો તેનો અર્થ છે — અમૂર્ત વસ્તુ ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી. આત્મા ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી માટે અમૂર્ત છે અને અમૂર્ત પદાર્થ કયારે ય નાટ થતા નથી. નાટ થવાનો સ્વભાવ પુદ્ગલસુંધનો કે મૂર્ત પદાર્થનો છે. આ રીતે આત્માનું અનાદિ અસ્તિત્વ સિદ્ધ થતાં ધર્માચારણ અને સંયમ તપ બધાં પ્રયોજન કે સાર્થક થઈ જાય છે.

ઓરૂઢ્ભભમાણ પરિરક્ખયંતા :— (૧) પિતા દ્વારા અવરોધ અને ઘરેથી બહાર નીકળવાનો પ્રતિબંધ (૨) સાધુઓના દર્શનનો વિરોધ અને ઘરમાં જ રાખવામાં આવ્યા હતા, બહાર નીકળવાનો કડક પ્રતિબંધ રાખ્યો હતો.

મચ્ચુણા અબ્ભાહાઓ લોગો :— મૃત્યુની ગતિ સર્વત્ર નિરાભાધ છે. આ વિશ્વ મૃત્યુ દ્વારા પીડિત છે, વ્યથિત છે.

અમોહા :— 'અમોધ' શબ્દનો અર્થ અચૂક એવો થાય છે. અચૂકરૂપથી આયુષ્યને સમામ કરનારી રાત્રિઓ છે અર્થાત્ દિવસ અને રાત્રિ આયુષ્યને વ્યતીત કરવા, ક્ષય કરવા, અચૂક રૂપે ચાલી રહ્યાં છે.

સંયમ સ્વીકારની તીવ્ર તમના :-

૨૬   એગાઓ સંવસિત્તાણં, દુહાઓ સમ્મતસંજુયા ।
                પચ્છા જાયા ગમિસ્સામો, ભિક્ખમાણા કુલે કુલે ॥ ૨૬ ॥

શાલ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો !, દુહાઓ = આપણે બંને અર્થાત્ તમે બે અને અમે આપણે બધાં, સમ્મતસંજુયા = ધર્મની શ્રદ્ધા કરતાં, શ્રાવકત્રત પાલન કરતાં, એગાઓ = એકી સાથે, સંવસિત્તાણં = ઘરમાં રહીએ, પચ્છા = પછી, વૃદ્ધાવસ્થામાં, ગમિસ્સામો = ઘર છોડી સાધુ થઈશું, કુલેકુલે = ઘરે ઘરેથી, ભિક્ખમાણા = ભિક્ષા કરતાં રહીશું.

ભાવાર્થ :- હે પુત્રો ! પહેલાં આપણે બધાં એટલે તમે બંને, તથા અમે બંને થોડો વખત સાથે રહીને ધર્મની શ્રદ્ધા સાથે ગૃહસ્થધર્મનું, શ્રાવક ત્રતોનું પાલન કરીએ અને પછી પાછલી ઉંમરે દીક્ષિત થઈ જુદા

જુદા ઘરેથી ભિક્ષાચર્યા કરીને સંયમમાં વિચરણ કરીશું.

૨૭ જસ્તાતિથ મચ્ચુણા સક્ખં, જસ્તા વડતિથ પલાયણં ।
જો જાણે ણ મરિસ્સામિ, સો હુ કંખે સુએ સિયા ॥૨૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જસ્તા = જે પુરુષની, મચ્ચુણા = મૃત્યુની સાથે, સક્ખં = ભિત્રતા, અતિથ = હોય, પલાયણં = મૃત્યુ પાસેથી ભાગી જવાની શક્તિ, જો = જે પુરુષ, જાણે = આ જાણતો હોય કે, ણ મરિસ્સામિ = હું આટલાં વર્ષો સુધી નહીં ભરું, હુ = વાસ્તવમાં, સો = તે પુરુષ, કંખે = એવી ઈચ્છા કરી શકે છે કે, સુએ સિયા = આ ધર્મકાર્ય હું કાલે કરીશ, પછી કરીશ.

ભાવાર્થ :- હે પિતાજ ! જેને મૃત્યુ સાથે ભિત્રતા હોય, જે મૃત્યુથી ધૂટીને ભાગી શકતો હોય અથવા જે જાણતો હોય કે હું ક્યારે ય મરીશ જ નહીં કે આટલા સમય સુધી મરીશ નહીં, તે જ ખરેખર આવતી કાલ ઉપર ધર્મચરણને રાખી શકે છે. તેને માટે જ ધર્મચરણને પછી કરવાનું કહેવું કે વિચારવું ઉચિત થઈ શકે છે પરંતુ ઉપરોક્ત શક્તિઓ પ્રાયઃ કોઈની પાસે હોતી નથી માટે પોતાનું હિત ઈચ્છનાર વિવેકી પુરુષ ધર્મકાર્ય કાલે કરીશ, તે પ્રમાણે વિચારે નહીં.

૨૮ અજ્જોવ ધ્રમ્મ પઢિવજ્જયામો, જહિં પવળણા ણ પુણબ્ભવામો ।
અણાગયં ણેવ ય અતિથ કિંચિ, સદ્ગાખમં ણે વિણિદત્તુ રાગં ॥૨૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહિં = જે ધર્મને, પવળણા = સ્વીકાર કરીને, ણ પુણબ્ભવામો = પુનર્જન્મ ન કરવા પડે તેવા, ધ્રમ્મ = સાધુધર્મને અમે, અજ્જોવ = આજે જ, પઢિવજ્જયામો = અંગીકાર કરીશું, કિંચિ = કોઈ પણ પદાર્થ, અતિથ = છે, ણેવ = નહિ, અણાગયં = જે આ જીવને પ્રામ થયો ન હોય, ણે = અમારે માટેના, વિણિદત્તુરાગં = રાગભાવને દૂર કરીને, સદ્ગાખમં = ધર્મમાં શ્રદ્ધા કરો, એટલે કે સાધુધર્મનો અંગીકાર કરો.

ભાવાર્થ :- જે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાથી ફરી જન્મ મરણ ન કરવા પડે, તે સંયમધર્મને અમે આજે જ અંગીકાર કરીશું. આ સંસારમાં જીવ માટે કાંઈ પણ નવીન કે અપ્રામ નથી અર્થાત્ બધાં જ સુખો કે પદાર્થો અનંતવાર ભોગવાઈ ગયા છે, માટે હે પિતાજ તમે અમારા પરથી રાગભાવ દૂર કરી ધર્મની શ્રદ્ધા કરો.

વિવેચન :-

પચ્છા :- પચ્છાત્ શબ્દથી અહીં પાછલી અવસ્થા અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થામાં મુનિ બનવાનો સંકેત છે. આ રીતે પુત્રોને દીક્ષા લેતાં અટકાવવાનો ભૂગુ પુરોહિતનો આશય હતો.

અણાગયં ણેવ ય અતિથ કિંચિ :- (૧) અનાગત – કોઈ પણ સાંસારિક મનોજ વિષય સુખભોગ વગેરે અભુક્ત નથી, કેમ કે અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર આત્માએ બધું જ પહેલાં ભોગવી

લીધું છે, તેથી પદાર્થ કે ભોગની પ્રાપ્તિ માટે ઘરમાં રહેવું, તે યોગ્ય નથી (૨) જ્યાં મૃત્યુની આગતિ એટલે પહોંચ ન હોય, તેવું કોઈ સ્થાન નથી (૩) આગતિ— આવવાથી રહિત, અપ્રાત કંઈ પણ નથી. જરા, મરણ વગેરે દુઃખો આગતિમાન એટલે આવવાનાં છે માટે ક્ષણિક જીવનમાં કામભોગોનું સેવન શ્રેયસ્કર નથી.

ણ વિણિઝ્ઞ રાગં :- અહીં પુત્રો પિતાને પ્રેરણા વચન કહે છે કે આ સંસારમાં જ્યારે કંઈ નવીન કે અભુક્ત નથી, ત્યારે તમે અમારા મોહ કે અનુરાગ માત્રથી સુખ ભોગવવાની જે પ્રેરણા કરી રહ્યા છો, તે યોગ્ય નથી. અમે આ સંસાર અમણિમાં બધું ભોગવી લીધું છે. તમો અમારા પ્રત્યે આ રાગભાવ છોડીને ધર્મની શ્રદ્ધા કરો અને અમોને દીક્ષાની આજા કે સ્વીકૃતિ આપો, અને સાથે તમો પણ સંયમનો સ્વીકાર કરો. વાસ્તવમાં કોણ કોનું સગું છે? અને કોણ કોનું સ્વજન નથી? આગમમાં કહું છે – ભંતે! શું જીવ પૂર્વ જન્મમાં માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ કે પત્ની રૂપે તથા મિત્ર, સ્વજન, સંબંધી વગેરે રૂપે ઉત્પત્ત થયો છે? હા, ગૌતમ! ધારીવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પત્ત થયો છે.

પ્રબુદ્ધ પુરોહિતનો પત્ની સાથે વાર્તાલાપ :-

૨૯ પહીણપુત્તસ્સ હુ ણત્થિ વાસો, વાસિદ્ધિ ભિક્ખાયરિયાઇ કાલો ।
સાહાહિ રૂક્ખો લહા સમાહિં, છિણાહિ સાહાહિ તમેવ ખાણું ॥૨૯॥

શાલ્દાર્થ :- વાસિદ્ધિ = હે વાશિષ્ઠિ !, ભિક્ખાયરિયાઇ = હવે મારે માટે બિક્ષાયર્યાનો, દીક્ષા અંગીકાર કરવાનો, કાલો = અવસર થઈ ગયો છે, ડાળીઓથી જ, રૂક્ખો = વૃક્ષ, સમાહિં= શોભા, લહા = પ્રાત કરે છે, અને, છિણાહિ = કપાઈ જતાં, તમેવ = તે વૃક્ષ, ખાણું = દૂંહું કહેવાય છે, પહીણપુત્તસ્સ = પુત્રો વગર હવે મારે, વાસો = ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવું, ણત્થિ = યોગ્ય (સારું) નથી, શક્ય નથી.

ભાવાર્થ :- પ્રબુદ્ધ પુરોહિતે કહું – હે વાશિષ્ઠ! પુત્રો વિના હું આ ઘરમાં રહી શકું તેમ નથી, હવે મારો બિક્ષાયર્યાનો સમય આવી ગયો છે. વૃક્ષ ડાળીઓથી જ શોભા પામે છે. ડાળીઓ કપાઈ જતાં તે કેવળ દૂંહું કહેવાય છે. બંને પુત્રો દીક્ષા લઈ રહ્યા છે, તો હવે પુત્રો વિના ગૃહવાસમાં રહેવામાં આપણી પણ શોભા નથી.

૩૦ પંખાવિહૂણો વ્વ જહેહ પક્ખી, ભિચ્ચ વિહૂણો વ્વ રણે ણરિંદો ।
વિવણસારો વળિઓ વ્વ પોએ, પહીણપુત્તોમિ તહા અહં પિ ॥૩૦॥

શાલ્દાર્થ :- જહા = જેમ, ઇહ = આ સંસારમાં, પંખાવિહૂણો વ્વ = પાંખ વગર, પક્ખી = પક્ષી તથા, રણે = સંગ્રામમાં, ભિચ્ચ વિહૂણો વ્વ = સેવકો રહિત, સેના રહિત, ણરિંદો = રાજા અને, પોએ = જહાજમાં, વિવણસારો = દ્રવ્યરહિત, વળિઓ વ્વ = વેપારી, સફળ નથી થતા, તહા = તેવી જ રીતે, પહીણપુત્તો = પુત્રો વગર, અહં પિ = હું પણ, મિ = શોભિત ન થતાં દુઃખી થાઉં છું.

ભાવાર્થ :- આ લોકમાં જેમ પાંખ રહિત પક્ષી, યુદ્ધમાં સેના વિનાનો રાજી, વહાણયાત્રામાં ધનહીન વેપારી ક્યાં ય સફળ થતા નથી, તેમ પુત્રો વિના મારું ઘરમાં રહેવું તે નિષ્ફળ છે.

૩૧   સુસંભિયા કામગુણા ઇમે તે, સંપિંડિયા અગગરસપ્પભૂયા ।
                ભુંજામુ તા કામગુણે પગામં, પચ્છા ગમિસ્સામુ પહાણમગં ॥૩૧॥

શાલ્લાર્થ :- અગગરસ = પ્રધાનરસયુક્ત, ઉતમ સુખકારક, ઇમે = એ, સુસંભિયા = ઉતમ, તે = તમને, પ્પભૂયા = પર્યામ રૂપમાં, સંપિંડિયા = પ્રામ થયા છે, તા = તેથી, પગામં = ધણી સારી રીતે, ભુંજામુ = ભોગવીએ અને, પચ્છા = પછી જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે, પહાણમગં = મુખ્યમાર્ગ (સંયમ)ને, ગમિસ્સામુ = અંગીકાર કરશું.

ભાવાર્થ :- પુરોહિત પત્ની – સુસંસ્કૃત એટલે સુસજીજિત અને સમ્યક્રૂપે સંગૃહિત, એકઠાં કરેલાં ઉતમ સુખકારક, વિષયભોગના સાધનો આપણી પાસે છે, તેથી હમણાં તે ઈન્દ્રિયોના શાલ્લાદિક વિષયોને ઈચ્છા પ્રમાણે ભોગવીએ, ત્યાર પછી આપણે મુનિધર્મ, સંયમમાર્ગને અંગીકાર કરીશું.

૩૨   ભુત્તા રસા ભોડ જહાઇ ણે વાઓ, ણ જીવિયદ્વા પજહામિ ભોએ ।
                લાભં અલાભં ચ સુહં ચ દુક્ખં, સંચિકખમાણો ચરિસ્સામિ મોણ ॥૩૨॥

શાલ્લાર્થ :- ભોડ = હે ભાગ્યશાલિની, પ્રિયા, ભદ્રે, ! રસા = ઉતમ સુખોને, કામ ભોગોને, ભુત્તા = આપણે ભોગવી લીધા છે, વાઓ = યુવાવસ્થા હવે, ણ = આપણને, જહાઇ = છોડી રહી છે, ભોએ = ભોગોને, પજહામિ = છોડવા ઈચ્છાં છું, ણ જીવિયદ્વા = ગૃહસ્થ જીવનથી કોઈ પ્રયોજન નથી, અસંયમ જીવન માટે, લાભં = લાભ, અલાભં = હાનિ, સુહં = સુખ, દુક્ખં = દુઃખ બધાનો, સંચિકખમાણો = પૂર્ણ વિચાર કરીને જ, મોણ = હું સંયમ, ચરિસ્સામિ = સ્વીકાર કરીશ.

ભાવાર્થ :- પુરોહિત – હે ભદ્રે ! આપણે કામભાગોને ભોગવી લીધા છે, યુવાવસ્થા આપણો સાથ છોડી રહી છે. હું કોઈ અસંયમી કે સ્વર્ગીય જીવનના લોભથી ભોગોનો ત્યાગ કરી રહ્યો નથી, પરંતુ ત્યાગી જીવનના લાભ અને અલાભ, સુખ અને દુઃખ વગેરેનો ખૂબ વિચાર કરીને જ મુનિધર્મને અંગીકાર કરીશ અને તેનું પાલન કરીશ અર્થાત્ મારે મોક્ષ માટે દીક્ષા લેવી છે, કામભોગો માટે નહીં.

૩૩   મા હુ તુમં સોયરિયાણ સંભરે, જુણ્ણો વ હંસો પડિસોત્તગામી ।
                ભુંજાહિ ભોગાઇં મએ સમાણં, દુક્ખં ખુ ભિક્ખાયરિયાવિહારો ॥૩૩॥

શાલ્લાર્થ :- વ = જે રીતે, પડિસોત્તગામી = જલપ્રવાહની સન્મુખ જનાર, જુણ્ણો = વૃદ્ધ, હંસો = હંસને પસ્તાવું પડે, મા હુ તુમં = તમોને પણ તેમ પસ્તાવું ન પડે, સોયરિયાણ = ધર પરિવારની, સંભરે = યાદ આવવાથી શોક ન કરવો પડે, મએ = મારી, સમાણં = સાથે ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેતાં, ભોગાઇં

= આ પ્રામ થયેલા કામભોગોને, ભુંજાહિ = ભોગવો, ખુ = કારણ કે, ભિક્ખાયરિયા = સંયમ જીવનનું, વિહારો = પાલન, વિચરણ, દુક્ખ = ખૂબ જ કષ્ટમય છે.

ભાવાર્થ :- પુરોહિત પત્ની – સામા પ્રવાહે તરનાર વૃદ્ધ હંસને શક્તિના અભાવે દુઃખી થવું પડે છે, તેમ તમારે પણ સંયમી જીવનમાં કષ્ટો આવતાં પરિવારિકજનોને યાદ ન કરવા પડે કે – હાય ! મેં શા માટે સંયમમાર્ગ ગ્રહણ કર્યો ? તેથી તમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં મારી સાથે રહીને ભોગોને ભોગવો. દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સંયમ જીવનમાં વિચરણ કરવું, અત્યંત કષ્ટપ્રદ છે.

૩૪ જહા ય ભોઈ તણુંં ભુયંગો, ણિમ્મોયરિં હિચ્ચ પલોઝ મુત્તો ।
એમેએ જાયા પયહંતિ ભોએ, તે હં કહં ણાણુગમિસ્સમેક્કો ॥૩૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ભોઈ = હે કલ્યાણી, ભગવતિ, ભદ્રે, જહા = જે રીતે, ભુયંગો= સર્પ, તણુંં = પોતાના શરીર ઉપર ઉત્પત્ત થયેલી, ણિમ્મોયરિં = કાંચળીને, હિચ્ચ = છોડીને, મુત્તો = નિરપેક્ષ થઈને, પલોઝ = ભાગી જાય છે, ય = અને પાછું વળી તેના તરફ જોતો પણ નથી, એમેએ = આ રીતે આ, જાયા = મારા બંને પુત્ર, પયહંતિ = છોડીને ચાલ્યા જાય છે, તેવી અવસ્થામાં, અહં = હું પણ, તે = તે બંનેની સાથે, કહં = કેમ, ણ = ન, અણુગમિસ્સ = અનુસરું તેની પાછળ જાઉં, એક્કો= હું એકલો પાછળ રહીને શું કરું ?

ભાવાર્થ :- હે ભગવતિ ! જેમ સર્પ શરીરની કાંચળી ઉતારી નિરપેક્ષભાવે આગળ ચાલ્યો જાય છે, તેમ આ બે તરણું પુત્રો ભોગોને છોડી દીક્ષિત થાય છે, તો હું એકલો રહીને શું કરું ? હું શા માટે તેમને ન અનુસરું ?

૩૫ છિંદિતુ જાલં અબલં વ રોહિયા, મચ્છા જહા કામગુણે પહાય ।
ધોરેયસીલા તવસા ઉદારા, ધીરા હુ ભિક્ખાયરિયં ચરંતિ ॥૩૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જે રીતે, રોહિયા = રોહિત જાતિની, મચ્છા = માછલી, જાલં = ફસાયેલી જાળને, છિંદિતુ = તોડીને, કાપીને, વ = એ રીતે, અબલં = જીર્ણ, પહાય = છોડીને જઈ રહ્યા છે અને, હુ = જેમ, ધોરેયસીલા = જાતિવાન બળદની જેમ, ધીરા = એ ધીર, ઉદારા = ગંભીર પુલ્ષ્ણ, તવસા = તપશ્ચર્યા અને, ભિક્ખાયરિયં = ભિક્ષાચર્યાના સંયમ માર્ગને, ચરંતિ = અંગીકાર કરવા માટે તૈયાર થાય છે.

ભાવાર્થ :- રોહિત માછલી જેમ જીર્ણ જાળને કાપીને બહાર નીકળી જાય છે, તેમ ધોરી બળદ સમાન સંયમ ભાર ઉપાડનાર, ધીર, વીર, ગંભીર સાધક કામભોગોની જાળને કાપીને સંસારમાંથી નીકળી જાય છે અને સંયમમાર્ગને સ્વીકારી, તેનું પાલન કરે છે. હું પણ એ જ રીતે સાધુચર્યાને ગ્રહણ કરીશ.

૩૬ ણહેવ કુંચા સમઝકક્મંતા, તયાણિ જાલાણિ દલિતુ હંસા ।
પર્લંતિ પુત્તા ય પર્ઝ ય મજ્જં, તે હં કહં ણાણુગમિસ્સમેક્કા ॥૩૬॥

શાલદાર્થ :- વ = જે રીતે, કુંચા = કોંચ પક્ષી, સમઝક્રમંતા = અનેક પ્રદેશોને ઉલ્લંઘીને, ણહે = આકાશમાં ઊરી જાય છે, તયાળિ = વિસ્તીર્ણ (ફેલાયેલી), જાલાળિ = જળોને, દલિંતુ = ભેદીને, પલેંતિ = સ્વેચ્છાથી આકાશમાં ઊરી જાય છે, મજ્જં = મારા, પુત્તા = બંને પુત્રો, પર્દી = પતિ (ત્યાગમાર્ગ અંગીકાર કરી રહ્યા છે), અહં = હું પણ, તે = તેમની સાથે, કહં = કેમ, ણ = ન, અણુગમિસ્સ = જાઉ (અનુસરણ), એકકા = હું એકલી પાછળ રહીને શું કરું ?

ભાવાર્થ :- પુરોહિત પત્ની યશા વિચારવા લાગી કે જેમ કોંચ પક્ષી અને હંસ, શિકારીએ પાથરેલી જાળ કાપીને આકાશમાં સ્વતંત્ર રીતે ઊરી જાય છે, તેમ મારા પુત્રો અને પતિ મને ઊરીને જાય છે; તો હું એકલી રહીને શું કરું ? હું પણ ત્યાગ માર્ગને શા માટે ન અનુસરું ? અર્થાત્ હું પણ સંયમ સ્વીકારીશ.

વિવેચન :-

પહીણપુત્તસ્સ :- જેમ શાખાઓ વૃક્ષની શોભા અને સુરક્ષા કરવામાં કારણભૂત છે. તેવી જ રીતે મારા આ બંને પુત્રો મારી શોભા છે, મારી સુરક્ષામાં સહાયક છે. પુત્રો રહિત એકલો હું સૂક્ષ્મ વૃક્ષના હૃંઠા સમાન છું. પાંખોથી રહિત પક્ષી ઊડવામાં અસમર્થ બની જાય છે તથા રણક્રોટમાં સેના વિનાનો રાજ શત્રુઓથી પરાજિત બની જાય છે, ધન તેમજ સામચીથી રહિત વણિક જહાજ યાત્રા કરવા છતાં વ્યાપાર કરી શકતો નથી. તેમ પુત્રો વગરની મારી દશા છે અર્થાત્ ક્યાંય શોભા કે સફળતા નથી.

વાસિદ્ધિ :- પુરોહિત દ્વારા પોતાની પત્નીને કરાયેલું આ સંબોધન છે. તેનો અર્થ છે – વશિષ્ઠ ગોત્રોત્પત્ર. ગોત્રથી સંબોધન કરવાનું આ ઉદાહરણ છે. પ્રાચીનકાલમાં આ પરંપરા પ્રચલિત હતી.

સમાહિં લહઙ્ગ :- શાખાઓથી વૃક્ષ સમાધિ કે સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, શાખાઓ, પલ્લવો વૃક્ષની શોભા અને સુરક્ષાના કારણભૂત હોવાથી સમાધિનો હેતુ છે.

પહાણમગ્ન :- મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત પ્રવર્જયારૂપ મુક્તિપથ, મુક્તિમાર્ગ, સંયમ.

ભોઇ :- આ સંબોધન વચન છે. જેનો ભાવાર્થ છે હે બ્રાહ્મણી ! હે ભોજિકે ! હે ભાગ્યશાલિની !, હે ભદ્રે !, હે ભગવતિ !, હે પ્રિયે !

જુણ્ણો વ હંસો પડિસોત્તગામી :- જેમ વૃદ્ધ કે અશક્ત હંસ નદીના સામા પ્રવાહમાં તરવા જાય, તો અશક્ત હોવાથી પુનઃપુનઃ અનુકૂળ પ્રવાહ તરફ વહેવા લાગે છે, તેમ તમો પણ દુષ્કર સંયમભાર વહન કરવામાં અસમર્થ બની, એવું ન બને કે પુનઃ પોતાના બંધુ, બાંધવો કે પૂર્વભૂક્ત ભોગોનું સ્મરણ કરો.

ધોરેયસીલા :- ધુરાને જે વહન કરે, તે ધોરેય અર્થાત્ ધોરી બળદ, તેની જેમ મહાવતો કે સંયમને અંત સુધી નભાવી રાખનાર.

૩૪ મી ગાથાનો ભાવ એ છે કે જ્યારે આપણા બંને પુત્રો, સાપ કાંચળી ઉતારે તેમ ત્યાગમાર્ગને સ્વીકારે છે ત્યારે ભુક્તભોગી હું આ ભોગોનો ત્યાગ શા માટે ન કરું ? પુત્રો વિના અસહાય બની ગૃહાવાસમાં

એકલા રહેવાથી શું પ્રયોજન છે ? આ ચિંતન પ્રગટ કરવા યશાને પણ વિચારવાનું નિમિત્ત ભણ્યું.

પુરોહિતનાં ધન નિમિત્તે રાણીને વૈરાગ્યભાવ :-

૩૭   પુરોહિત્યં તં સસુયં સદારં, સોચ્ચાડભિણકખમ્મ પહાય ભોએ ।
                કુદુંબસારં વિઠલુત્તમં ચ, રાયં અભિકખં સમુવાય દેવી ॥૩૭॥

શાલ્લાર્થ :- પહાય = ત્યાગ કરીને, સસુયં = પોતાના બંને પુત્રો, સદારં = સ્ત્રીની સાથે, અભિણકખમ્મ = દીક્ષા અંગીકાર કરવા માટે ધરબાર છોડીને નીકળી ગયા છે, વિઠલુત્તમં = તેની વિપુલ અને ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, કુદુંબસારં = ધરની ધન સંપત્તિને, દેવી = કમલાવતી રાણી, અભિકખં = વારંવાર, રાયં = રાજને આ રીતે, સમુવાય = કહેવા લાગી.

ભાવાર્થ :- વિશાળ કુટુંબ, ધન અને ભોગોને છોડીને બંને પુત્રો અને પત્ની સાથે ભૃગુ પુરોહિતે અભિનિષ્ઠમણ કર્યું, સંયમમાર્ગને સ્વીકાર્યો. આ સાંભળીને તે કુટુંબની વિપુલ ધનસંપત્તિને રાજા ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા, રાજભંડારમાં મંગાવી રહ્યા હતા. તે જોઈને રાણી કમલાવતીએ રાજને આ પ્રમાણે કહ્યું –

રાજને રાણીનો હૃદયદ્રાવક ઉપદેશ :-

૩૮   વંતાસી પુરિસો રાયં, ણ સો હોઇ પસંસિઓ ।
                માહણેણ પરિચ્ચત્તં, ધણં આદાડમિચ્છસિ ॥૩૮॥

શાલ્લાર્થ :- રાયં = હે રાજન્ !, માહણેણ = પ્રાણિશાદારા, પરિચ્ચત્તં = છોડવામાં આવેલાં, ધણં = ધનને, આદાડં = તમે ગ્રહણ કરવા, ઇચ્છસિ = ઈચ્છો છો, વંતાસી = વમન કરેલા પદાર્થ ખાનાર, પસંસિઓ = વખાણવા લાયક, ણ હોઇ = હોતો નથી, પણ તેની સર્વત્ર નિંદા જ થાય છે.

ભાવાર્થ :- રાણી કમલાવતી – હે રાજન્ ! વમન કરેલી સંપત્તિનો જે ઉપભોગ કરે છે, તે પુરુષ પ્રશંસાપાત્ર નથી. ભૃગુ પુરોહિતે જે ધનને વમી દીધું, ત્યાગી દીધું, તે ધનને આપ ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરો છો, તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.

૩૯   સવ્વં જગં જાઇ તુહં, સવ્વં વાવિ ધણં ભવે ।
                સવ્વં પિ તે અપજ્જત્તં, ણેવ તાણાય તં તવ ॥૩૯॥

શાલ્લાર્થ :- જગં = જગત, તુહં = તમારું થઈ જાય, સવ્વં = સંસારનું સમગ્ર, ધણં = ધન, ભવે = તમારું થઈ જાય તો પણ, સવ્વં પિ = આ બધું, તે = તારા માટે, અપજ્જત્તં = અપર્યામ જ છે, તં = આ ધન જન્મ મૃત્યુનાં કષ્ટોથી, તવ = તમારી, તાણાય = રક્ષા, ણેવ = કરી શકતું નથી.

ભાવાર્થ :- રાણી કમલાવતી – હે રાજન્ ! આખું જગત અને તેનું બધું ધન કદાચ તમારું થઈ જાય, તો

પણ તમારે માટે તે અપર્યાત્મ કે અપૂર્વી જ છે. કેમ કે તૃષ્ણાનો ક્યારેય પાર આવતો જ નથી અને તે ધન તમારું રક્ષણ પણ કરી શકતું નથી.

૪૦ મરિહિસિ રાયં જયા તયા વા, મણોરમે કામગુણે પહાય ।
ઇકકો હુ ધર્મો ણરદેવ તાણં, ણ વિજ્જઇ અણનમિહેહ કિંચિ ॥૪૦॥

શાલ્લાર્થ :- જયા તયા વા = જ્યારે મૃત્યુનો સમય આવશે ત્યારે આ, મણોરમે = મનોહર, મરિહિસિ = અવશ્ય ભરવું પડશે, ણરદેવ = હે નરદેવ, ઇહ = આ સંસારમાં, હુ = ચોક્કસ મૃત્યુના સમયે, ઇકકો = એક, ધર્મો = ધર્મ જ, તાણં = શરણરૂપ થશે, અણં = અન્ય, કિંચિ = કોઈ પણ પદાર્થ, ણ વિજ્જઇ = શરણરૂપ થતો નથી.

ભાવાર્થ :- રાજન્ ! એક દિવસ આ મનોજા કામગુણોને છોડીને જ્યારે ભરવું પડશે, ત્યારે એક ધર્મ જ રક્ષક થશે. હે નરદેવ ! અહીં ધર્મ સિવાય ધનાદિ બીજું કાંઈ જ શરણભૂત થતું નથી.

૪૧ ણાહં રમે પકિખણી પંજરે વા, સંતાણછિણા ચરિસ્સામિ મોણ ।
અકિંચણા ઉજ્જુકડા ણિરામિસા, પરિગ્રહારંભ ણિયત્તદોસા ॥૪૧॥

શાલ્લાર્થ :- પકિખણી વા = જેમ પક્ષિણી, પંજરે = પાંજરામાં આનંદ પામતી નથી, અહં = હું પણ ધરમાં, ણ રમે = આનંદ માનતી નથી, સંતાણછિણા = સ્નેહ બંધનોને તોડીને, પરિગ્રહારંભ-ણિયત્તદોસા = આરંભ અને પરિગ્રહરૂપી દોષોથી નિવૃત્ત થઈને, અકિંચણા = પરિગ્રહ રહિત થઈને, ણિરામિસા = કામલોગાણી લાલસા રહિત થઈને, ઉજ્જુકડા = સરળ સ્વભાવી બનીને, મોણ ચરિસ્સામિ = હું સંયમ સ્વીકાર કરીશ.

ભાવાર્થ :- જેમ પિંજરામાં પંભિણી સુખી થતી નથી, તેમ આ રાજ્યસુખથી ભરેલા અંતઃપુરમાં હું પણ આનંદ પામતી નથી માટે સ્નેહરૂપી તાંત્રણાને છેદીને તથા આરંભ એટલે આરંભ અને પરિગ્રહના દોષથી નિવૃત્ત, અકિંચન (પોતાની પાસે ધનાદિ કાંઈ પણ ન રાખનાર) નિરાસકત અને સરલભાવી બનીને સંયમમાર્ગમાં મુનિધર્મમાં વિચચણ કરીશ.

૪૨ દવગિગણા જહા રણે, ડજ્જમાણેસુ જંતુસુ ।
અણે સત્તા પમોયંતિ, રાગદ્વોસવસં ગયા ॥૪૨॥

૪૩ એવમેવ વયં મૂઢા, કામભોગેસુ મુચ્છયા ।
ડજ્જમાણં ણ બુજ્જામો, રાગદ્વોસગિગણા જગં ॥૪૩॥

શાલ્લાર્થ :- જહા = જેમ, અરણે = વનમાં, દવગિગણા = દાવાણિન લાગવાથી અને તેમાં, જંતુસુ = જીવોને, ડજ્જમાણેસુ = બળતાં જાઈને, અણે = બીજાં, સત્તા = પ્રાણી, રાગદ્વોસ વસંગયા = રાગ

દ્વેષને વશ થઈને, પમોયંતિ = પ્રસત્ત થાય છે, એવમેવ = એ રીતે, કામભોગેસુ = કામભોગોમાં, મુચ્છયા = મૂર્ખિષ્ટ થઈને, વય = આપણો, મૂઢા = અશાની લોકો પણ, ણ બુજ્જામો = એ સમજતાં નથી કે, જગં = સમગ્ર સંસાર, રાગદ્વેષરૂપી અનિભા = રાગ દ્વેષરૂપી અનિભા, ડજ્જમાણં = બળી રહ્યો છે, આ અનિન આપણને પણ બાળશે.

ભાવાર્થ :- જેમ જંગલમાં લાગેલા દાવાનળથી પ્રાણીઓ બળતાં હોય, ત્યારે દાવાનળથી દૂર રહેલાં બીજાં પ્રાણીઓ રાગદ્વેષને વશ થઈને આનંદ પામતાં હોય છે પરંતુ તેઓ પાછળના પરિણામને સમજતા નથી કે તેઓની પણ તે જ ગતિ થવાની છે

એ જ પ્રમાણો આપણો પણ મૂઢ બનીને કામભોગમાં આનંદ માણી રહ્યા છીએ, મૂર્ખિષ્ટ થઈ સંસારમાં સુખ માણી રહ્યા છીએ પરંતુ રાગદ્વેષરૂપી અનિનથી બળી રહેલા આખા જગતને જોઈને સમજી શકતા નથી કે અમારી પણ આવી જ ગતિ થવાની છે.

૪૪   ભોગે ભોચ્ચા વમિત્તા ય, લહુભૂયવિહારિણો ।
                આમોયમાણા ગચ્છંતિ, દિયા કામકમા ઇવ ॥૪૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ભોચ્ચા = ભોગવીને, વમિત્તા = છોડીને, આમોયમાણા = પ્રસત્તતાની સાથે સંયમ સ્વીકારે છે, ઇવ = જેમ, દિયા = પક્ષી, કામકમા = પોતાની ઈચ્છાનુસાર આકાશમાં ઊડે છે, તેમ તે પણ, લહુભૂયવિહારિણો = વાયુસમાન હળવા બનીને અવિરત વિહાર કરે છે.

ભાવાર્થ :- વિવેકી વ્યક્તિ ભોગ ભોગવીને યથાવસરે તેનો ત્યાગ કરે છે અને આરંભ પરિગ્રહથી મુક્ત થઈ, પોતાની ઈચ્છાનુસાર સ્વતંત્ર વિચરણ કરનારા પક્ષીની જેમ સાધુચર્યામાં પ્રસત્તતા સાથે અર્થાત્ સ્વેચ્છાએ વિહાર કરે છે.

૪૫   ઇમે ય બદ્ધા ફંદંતિ, મમ હત્થઽજ્જમાગયા ।
                વય ચ સત્તા કામેસુ, ભવિસ્સામો જહા ઇમે ॥૪૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અજ્જં = હે આર્ય !, મમ = પોતાને, હત્થ આગયા = પ્રામ થયેલા, કામેસુ = કામભોગોમાં, વય = આપણો, સત્તા = આસક્ત છીએ, ય = પરંતુ, બદ્ધા = અનેક ઉપાયોથી તેની રક્ષા કરવા છતાં, ઇમે = એ કામભોગ, ફંદંતિ = કયારેક તો આપણને છોડી દેશે, જહા = જે રીતે, ઇમે = એ ભૃગુ પુરોહિત વગેરેએ તેને છોડી દીધા છે, ભવિસ્સામો = તે રીતે આપણો પણ દીક્ષા અંગીકાર કરીએ.

ભાવાર્થ :- હે આર્ય ! આપણને પ્રામ થયેલા આ કામભોગો, જેને આપણો સ્થિર સમજીએ છીએ, તે વાસ્તવિકતામાં ક્ષણિક છે, રાખવા છતાં પણ ચાચ્યા જવાના જ છે, નાશ પામવાના છે. હજુ સુધી આપણો તે ક્ષણિક કામભોગોમાં આસક્ત છીએ પરંતુ જેમ એ પુરોહિત પરિવારના ચાર સભ્યોએ ત્યાગ કર્યો છે, તેમ આપણો પણ બંધનમુક્ત થવું જોઈએ.

૪૬ સામિસં કુલલં દિસ્સ, બજ્જમાણં ણિરામિસં ।

આમિસં સવ્વમુજ્જિત્તા, વિહરિસ્સામિ ણિરામિસા ॥૪૬॥

શાલાર્થ :- કુલલં = જેમ કોઈ પક્ષીના મોઢામાં, સામિસં = માંસના ટુકડાને, દિસ્સ = જોઈને, બજ્જમાણં = બીજાં પક્ષી તેના પર તરાપ કે આપટ મારે છે, પીડા પહોંચાડે છે, ણિરામિસં = માંસના ટુકડાથી રહિતને કોઈ સતાવતું નથી, આમિસં = માંસના ટુકડા સમાન, સવ્વં = સર્વને, ઉજ્જિત્તા = છોડીને તથા, ણિરામિસા = સમસ્ત બંધનોથી રહિત થઈને, આસક્તિ રહિત થઈને, વિહરિસ્સામિ = સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરીશ.

ભાવાર્થ :- આસક્તિ વશ માંસના ટુકડાને પકડેલા ગીધ પક્ષીને જોઈને બીજા પક્ષીઓ માંસ લેવા માટે તેને સતાવે છે પરંતુ જેની પાસે માંસ નથી તેને કોઈ દુઃખી કરતું નથી, તે જોઈને હું પણ માંસના ટુકડા જેવાં સર્વ કામભોગો છોડીને નિરામિષ, નિરાસક્ત થઈને અર્થાત્ સંપૂર્ણ ભોગ સુખોનો ત્યાગ કરીને સંયમ ધર્મમાં વિચરણ કરીશ.

૪૭ ગિદ્ધોવમે ઉ ણચ્ચાણં, કામે સંસારવઙુણે ।

ઉરગો સુવળણપાસે વ્વ, સંકમાણો તણું ચરે ॥૪૭॥

શાલાર્થ :- ગિદ્ધોવમે = ઉપરોક્ત આસક્ત પક્ષીની ઉપમા સાંભળીને, કામે = કામભોગોને, સંસાર વઙુણે = સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર, ણચ્ચા ણં = જાણીને, સુવળણ પાસે વ્વ ઉરગો = જેમ સર્પ ગરૂડ પક્ષીની સામે, સંકમાણો = શંકિત થઈને, તણું = ધીરે ધીરે, ચરે = નીકળી જાય છે, ચાલે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ સર્પ ગરૂડ પક્ષીથીડરી ડરીને ચાલે છે, તેમ ગીધ અને માંસની ઉપમાથી, કામભોગને સંસાર વધારનાર સમજીને, આપણે પણ કામભોગોથી ડરીને વિવેકપૂર્વક ચાલવું જોઈએ.

૪૮ ણાગો વ્વ બંધણં છિત્તા, અપ્પણો વસહિં વએ ।

એયં પત્થં મહારાયં, ઉસ્સુયારિ ત્તિ મે સુયં ॥૪૮॥

શાલાર્થ :- ણાગો વ્વ = જેમ હાથી, બંધણં = સાંકળ વગેરે બંધનોને, છિત્તા = તોડીને, અપ્પણો = પોતાનાં, વસહિં = સ્થાન પર, વએ = ચાલ્યો જાય છે, ઉસ્સુયાર મહારાયં = હે ઈષુકાર મહારાજ !, એયં ત્તિ = આવા, પત્થં = હિતકારી ઉપદેશ, મે = મેં, સુયં = તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો પાસેથી સાંભળ્યો છે.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! હાથી જેમ સાંકળ વગેરેના બંધન તોડીને પોતાનાં નિવાસસ્થાન રૂપ અટવી વગેરેમાં જવાથી આનંદ પામે છે, તેમ સંસારનાં બંધન છૂટી ગયાં પછી જીવાત્મા પણ ખૂબ આનંદ પામે છે, તેથી હે ઈષુકાર રાજન્ ! આપણે પણ આત્માના વાસ્તવિક સ્થાન મોક્ષમાં જવું જોઈએ, તે એક માત્ર શ્રેયકર છે, એવું મેં જ્ઞાનીઓ પાસેથી સાંભળ્યું છે.

વિવેચન :-

વંતાસી :- ભૂગુ પુરોહિતનો સપરિવાર સંયમના માર્ગ જવાથી, રાજા ઈષુકાર તેના દ્વારા ત્યાગ કરેલા ધનને લેવા તૈયાર થયા; તેથી રાણી કમલાવતીએ રાજાને વમન કરેલા પદાર્થને ભોગવનાર કહ્યા છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પુરોહિતે તે ધનને દુઃખેતુક કે હેય સમજને છોડી દીધું, તેને જ તમે શા માટે ગ્રહણ કરો છો ? તે ધન આપણા માટે ગ્રાબ્ય નથી.

ણાહં રમે :- જેમ પક્ષિણી પિંજરામાં આનંદ માનતી નથી, તેમ હું પણ જરા, મરણાદિ ઉપદ્રવોથી ભરેલા ભવપિંજરમાં આનંદ પામતી નથી.

સંતાળછિણ્ણ :- પરંપરાગત રાગનો અથવા પારિવારિક સ્નેહ બંધનનોને છેદન કરીને, ત્યાગ કરીને.

ણિરામિસા સામિસં :- ૪૧ મી ગાથામાં ણિરામિસાનો તથા ૪૬ મી ગાથામાં સામિસં, ણિરામિસં, આમિસં અને ણિરામિસા શબ્દોનો ચાર વાર પ્રયોગ છે. અંતે ૪૮ મી ગાથામાં ‘ણિરામિસા’ શબ્દનો પ્રયોગ પ્રસંગાનુસાર તે બે અર્થમાં પ્રયુક્ત છે. (૧) માંસના ટુકડા (૨) ઈન્દ્રિય વિષયની અને ધન સામગ્રીની આસક્તિ, અનાસક્તિ.

પરિગ્રહારંભ ણિયત્તદોસા :- (૧) પરિગ્રહ અને આરંભરૂપ દોષોથી નિવૃત્ત (૨) હિંસાદિ પાપ અને સંગ્રહવૃત્તિના ત્યાગવાળી નિર્દોષ દીક્ષા.

લહુભૂયવિહારણો :- (૧) વાયુની જેમ લહુભૂત એટલે અપ્રતિબદ્ધ વિચરણ કરનારા (૨) લહુ અર્થાત્ સંયમમાં વિચરણ કરવાના સ્વભાવવાળા (૩) દ્રવ્યથી ઓછા સાધન અને ઉપકરણોવાળા અને ભાવથી ઓછા કર્મબંધવાળા થઈને વિચરણ કરનાર.

દિયા કામકમા ઇવ :- ઈચ્છાનુસાર ચાલનાર અર્થાત્ જેમ પક્ષી સ્વેચ્છાનુસાર જ્યાં ઈચ્છે ત્યાં મુક્તપણે ફરે છે, તેમ આપણે પણ સ્વેચ્છાથી સ્વતંત્રતાપૂર્વક પરિવાર અને ધરનાં બંધનથી મુક્ત થઈને સંયમમાં વિચરણ કરશું.

બદ્ધા ફંદંતિ :- અનેક ઉપાયો દ્વારા નિયંત્રિત કે સુરક્ષિત કરાયેલાં હોવા છતાં પણ પ્રાપ્ત સુખો સ્પંદન કરે છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત સુખો ક્ષણિક કે અસ્થિર સ્વભાવવાળાં હોવાથી ચાલ્યાં જાય છે.

૭ આત્માઓની પ્રવર્જયા અને મુક્તિ :-

૪૯   ચિહ્ના વિઠલં રજ્જં, કામભોગે ય દુચ્ચવએ ।
                ણિવ્વિસયા ણિરામિસા, ણિણ્ણેહા ણિપ્પરિગ્રહા ॥૪૯॥

શાંદાર્થ :- વિઠલં = વિસ્તીર્ણ, રજ્જં = રજ્યને, ચિહ્ના = છોડીને, દુચ્ચવએ = મુશ્કેલીથી છોડી શકાય તેવા, ણિવ્વિસયા = વિષયોથી રહિત, ણિરામિસા = ધન ધાન્યાદિના ભમત્વથી રહિત, આસક્તિ

રહિત, ણિણેહા = પરિવારના સ્નેહથી રહિત અને, ણિપ્પરિગ્ગહા = પરિગ્રહથી રહિત થઈ ગયાં.

ભાવાર્થ :- વિશાળ રાજ્ય તથા મુશ્કેલીથી છોડી શકાય એવા કામભોગોને છોડીને તે રાજા અને રાણી વિષયોથી રહિત, ધનધાન્યાદિના મમત્વથી રહિત, પરિવારના સ્નેહથી રહિત તેમજ નિષ્પરિશ્ચી થઈ ગયાં અર્થાત્ દીક્ષિત થઈ ગયાં.

૫૦ સમ્મં ધમ્મં વિયાણિતા, ચિચ્ચા કામગુણે વરે ।
તવં પગિજ્જઝહકખાયં, ઘોરં ઘોરપરક્કમા ॥૫૦॥

શાલ્લાર્થ :- સમ્મં = સમ્યક્, ધમ્મં = ધર્મને, વિયાણિતા = જાણીને તથા, વરે = મુખ્ય, ચિચ્ચા = છોડીને, અહકખાયં = યથાખ્યાત, તીર્થકર ભગવાન દ્વારા કહેવાયેલા, ઘોરં = ઘોર, કઠણ, ઉગ્ર, તવં = તપને, તપ-સંયમને, પગિજ્જઝ = સ્વીકાર કરીને, ઘોરપરક્કમા = તપ સંયમમાં ઘોર પરાક્રમ કરવાં લાગ્યાં, કર્મ ક્ષય કરવામાં અત્યધિક પુરુષાર્થ કરવાં લાગ્યાં.

ભાવાર્થ :- ધર્મને સારી રીતે સમજીને પરિણામે મનોજ કામભોગને છોડીને રાજા-રાણી પણ જિનવર દ્વારા ઉપદિષ્ટ તપ સંયમનો સ્વીકાર કરી તેમાં ઘોર પરાક્રમી બની ગયાં.

૫૧ એવં તે કમસો બુદ્ધા, સવ્વે ધમ્મપરાયણા ।
જમ્મ મચ્ચુભડવિગ્ગા, દુક્ખસ્સંતગવેસિણો ॥૫૧॥

શાલ્લાર્થ :- કમસો = કમશઃ, એક પણી એક, બુદ્ધા = પ્રતિબોધ પામીને, ધમ્મપરાયણા = ધર્મમાં તત્પર થયા, જમ્મ મચ્ચુભડવિગ્ગા = જન્મ અને મૃત્યુના ભયથી ઉદ્ધિંજ થઈને, દુક્ખસ્સંત ગવેસિણો = દુઃખોનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે ઉદ્યમવંત બન્યા.

ભાવાર્થ :- આ રીતે તે છ યે ધર્મશીલ આત્માઓ કમશઃ: એક પણી એક પ્રતિબુદ્ધ થયાં અર્થાત્ દીક્ષિત થયાં. જન્મ મરણના ભયથી ઉદ્ધિંજ થયાં અને દુઃખોનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે મોક્ષમાર્ગમાં ઉદ્યમવંત બન્યાં.

સાસણે વિગયમોહાણં, પુર્વિં ભાવણભાવિયા।
અચિરેણેવ કાલેણ, દુક્ખસ્સંતમુવાગ્યા ॥૫૨॥
રાયા સહ દેવીએ, માહણો ય પુરોહિઓ ।
માહણી દારગા ચેવ, સવ્વે તે પરિણિવ્બુડે ॥૫૩॥

- ત્તિ બેમિ

શાલ્લાર્થ :- વિગયમોહાણં = રાગદ્રેષને જીતનાર તીર્થકર ભગવાનના, સાસણે = શાસનમાં, પુર્વિં = પૂર્વભવની, ભાવણભાવિયા = ભાવનાથી ભાવિત થયેલા તે છ યે જીવો, અચિરેણેવ = થોડાં

જ,કાલેણ = સમયમાં, દુક્ખસ્સ = સમસ્ત દુઃખોના, અંત = અંતને, ઉવાગયા = પ્રામ થયા અર્થાતું
સિદ્ધ-બુદ્ધ મુક્ત થઈ ગયાં, પરિણિવ્યુદે = મોક્ષને પામ્યા.

ભાવાર્થ :- પૂર્વજન્મની ધર્મ ભાવનાથી પ્રભાવિત તે છ યે જીવો નિર્માહી તીર્થકર ભગવાનના ધર્મ
શાસનમાં દીક્ષિત થઈને તપ સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી થોડા જ સમયમાં સંપૂર્ણ દુઃખોથી રહિત અર્થાતું
મુક્તિને પ્રામ થયાં. આમ તે બધાં ઈક્ષુકાર રાજી, કમલાવતી રાણી, ભૃગુ પુરોહિત, તેની પત્ની યશા અને
બંને પુત્રો; વીતરાગ શાસનમાં દીક્ષિત થઈ પરમ નિર્વાણને પ્રામ થયાં, મુક્ત થયાં.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

ણિણેહા ણિપ્પરિગ્ગહા :- નિઃસ્નેહ — કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધ કે પ્રતિબદ્ધતાથી રહિત. નિપ્પરિગ્ગહ
— સચિત કે અચિત, વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન, દ્રવ્ય અને ભાવ દરેક પ્રકારના પરિગ્રહોથી રહિત બનેલા.

ઘોરં ઘોરપરકમ્મા :- (૧) અત્યંત દુષ્કર તપ સ્વીકારીને, કર્મશત્રુઓનો ક્ષય કરવા ધર્માચારણ વિષયક
વિશેષ પરાક્રમ કરનાર થયા. (૨) તત્વાર્થ રાજવાર્તિક અનુસાર જવર, સત્ત્રિપાત વગેરે અત્યંત ભયંકર
રોગોમાં અનશન કે કાયકલેશ વગેરે તપશ્ચર્યામાં શિથિલ થતાં નથી અને જે ભ્યાનક સ્મશાન, પર્વત ગુફા
વગેરેમાં નિવાસ કરવાના અનુભવી હોય છે, તે 'ઘોર તપસ્વી' છે. આવા ઘોર તપસ્વી જ્યારે પોતાનાં તપ
અને સંયમમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરે છે, ત્યારે તેઓ 'ઘોર પરાક્રમી' કહેવાય છે.

ધર્મપરાયણા :- ધર્મપરાયણ, ધર્મનિષ્ઠ, ધર્મશીલ, ધર્મપરંપરા પાઠાન્તર છે, તેનો અર્થ છે— જેને
પરંપરાથી એટલે સાધુદર્શનથી બંને કુમારોને, કુમારોના નિમિત્તથી પુરોહિત અને પુરોહિતની પત્નીને,
આ બંનેના નિમિત્તથી રાણી કમળાવતી અને રાણી દ્વારા રાજાને ધર્મનો બોધ પ્રામ થયો.

ઉપસંહાર :- પૂર્વજન્મના સંસ્કાર, વર્તમાનનાં આવરણોને તોડી નાંખે છે. સત્તસંગની અસર જીવનપર
સચોટ થાય છે. ઋષણા અનુભંધો ગાઢ પરિચયથી જાગે છે. સત્તસંગથી જીવન અમૃતમય બને છે અને
સાધકો પરસ્પર પ્રેમભાવથી સાથે રહીને જીવનના ધ્યેય સુધી પહોંચી શકે છે. સંસારની વાસનાથી દૂર
રહી આત્મજાગૃતિ દ્વારા સંયમનો સન્માર્ગ સ્વીકારવા તત્પર બનવું જોઈએ. ભોગોની વિરક્તિ જ
ત્યાગમાર્ગની સંપ્રાપ્તિ કરાવે છે અને તેના દ્વારા જ જીવાત્મા શાશ્વત શાંતિના પરમપંચે પ્રયાણ કરી શકે છે.
આ રીતે આ અધ્યયનમાં રાજી, પુરોહિત અને પુત્રોના આત્મકલ્યાણના વર્ણનથી માલિક, નોકર અને
બાળકોને તથા સ્ત્રીજાતિને પણ સંયમ ગ્રહણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધવાની પ્રેરણ મળે છે. સંયમ કે
આત્મકલ્યાણ સાધવામાં કોઈ પણ વય કે અવસ્થા બાધક બનતી નથી. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય જીગૃત થતાં
કલ્યાણનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય છે.

॥ અધ્યયન-૧૪ સંપૂર્ણ ॥

ਪੰਦਰਮੁੰ ਅਧਿਕਾਰ

ନୀରୁତିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ ପାଦମଣିକାଳେ

परिचय :

આ અધ્યયનનું નામ સભિક્ષુક છે. તેમાં ભિક્ષુનાં લક્ષણનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ છે. દશવૈકાલિકસૂત્રનું દશમું અધ્યયન 'સભિક્ષુ' છે, તેમાં ૨૧ ગાથાઓ છે. જ્યારે આ અધ્યયનમાં સોણ ગાથાઓ છે. દશવૈકાલિકસૂત્રના સભિક્ષુ અધ્યયનનું ઉક્ત અધ્યયનનાં પદો સાથે કયાંક કયાંક સમાનતા હોવા છતાં પણ ભિક્ષુના અવિકાંશ લક્ષણો તથા વિશેષણો નવાં છે.

બિક્ષુ એટલે ભિક્ષા દ્વારા જીવન નિર્વાહ કરવો, એટલો જ માત્ર તેનો અર્થ નથી. જે બિક્ષુ મોક્ષલક્ષી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ પ્રતિ જાગૃત હોય અને તેની સાધનામાં કાર્યરત હોય, તે બિક્ષુ છે. માત્ર સુખસુવિધા, પદ, પ્રતિષ્ઠા, પ્રભ્યાતિના યક્કમાં પોતાના સંયમી જીવનને ગુમાવે છે, તે માત્ર દ્વયબિક્ષુ છે. તે વેશ અને નામ માત્રથી જ બિક્ષુ છે, વાસ્તવિક ભાવબિક્ષુ નથી.

પ્રથમ બે ગાથાઓમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિની સાધનામાં બાધક નિર્ભાગત વાતોથી ભિક્ષુને દૂર રહેવાનો ઉપદેશ છે. (૧) રાગદ્વૈષ (૨) કૃપટપૂર્વક દંભાચરણ (૩) નિદાન (૪) કામભોગોની અભિલાષા (૫) પોતાનો પરિયય આપી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી (૬) કોઈ પણ વસ્તુ, વ્યક્તિ કે સ્થાનમાં પ્રતિબદ્ધ વિહાર (૭) રાત્રિભોજન તેમજ રાત્રિવિહાર (૮) સદોષ આહાર, (૯) પાપાશ્રવમાં રતિ (૧૦) સિદ્ધાંતનું અજ્ઞાન (૧૧) આત્મરક્ષા તરફ બેદરકારી (૧૨) અપ્રાજ્ઞતા (૧૩) પરીષહોથી પરાજિત થવું (૧૪) આત્મૌપમ્યની ભાવનાથી રહિત (૧૫) સજ્જવ, નિર્જવ પદાર્થો પ્રતિ મૂર્ચ્છા અથવા આસક્તિ.

જે બિક્ષુ આકોશ, વધ, શીત, ઉષણ, દંશમશક, નિષદ્ધા, શય્યા, સત્કાર-પુરસ્કાર વગેરે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરીષહોમાં હર્ષશોકથી દૂર રહી, તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે, જે સંયમી, સુવ્રતી, સુતપસ્તી અને જ્ઞાન, દર્શન યુક્ત આત્મગવેષક છે, જેના સંગથી અસંયમ થાય અને મોહના બંધનથી બંધાઈ જાય, એવાં સ્ત્રી, પુરુષોથી દૂર રહે છે, કૃતૂહલવૃત્તિ તથા અનાવશ્યક લોકવ્યવહાર કે જનસંપર્કથી દૂર રહી સીમિત, સંયમિત અને જાગૃતિપૂર્ણ જીવન જીવે છે, તે જ સાચો બિક્ષ છે.

જે બિક્ષુ પોતાના નિર્વાહ માટે નિમિત્તકથન આદિ વિદ્યાઓ, મંત્ર, મૂળ, વિરેચન, ઔષધિ તે મજા અન્ય ચિકિત્સા વગેરે પ્રયોગથી દૂર રહે છે, તેને બિક્ષુ કહે છે. આગમયુગમાં આજીવક મતવાળા શ્રમણો આ વિદ્યાઓ તથા મંત્ર, ચિકિત્સા વગેરેનો પ્રપોગ કરતા હતા. ભગવાન મહાવીરે આ મંત્રપ્રયોગ કે વિદ્યાપ્રયોગને દોષયુક્ત માની તેના પ્રયોગનો નિષેધ કર્યો છે.

પોતાની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે ધનવાન, સત્તાધીશો કે ઉચ્ચ અધિકારીઓની પ્રશંસા કે લાયારી

તथા પૂર્વપરિચિતોની પ્રશંસા કે પરિચય અને ગરીબોની નિંદા તેમજ નિમ્ન વ્યક્તિઓનો તિરસ્કાર કરતો નથી, તે શ્રેષ્ઠ બિલ્કું છે.

આહાર અને ભિક્ષાચરીના વિષયમાં ખૂબ જ સાવધાન રહે છે, ન દેનાર પ્રતિ કે યાચના કરવા છતાં અપમાન કરતારા પ્રતિ મનમાં પણ દ્વેષભાવ લાવતા નથી, આહાર મેળવવા માટે ગૃહસ્થનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપકાર કરતા નથી, પરંતુ મન, વચન, કાયાથી, સુસંવૃત્ત બની નિઃસ્વાર્થ ભાવે જ્ઞાનદાનાદિ ઉપકાર કરે છે, નીરસ તેમજ તુચ્છ ભિક્ષા મળે તો પણ દાતાની નિંદા કરતા નથી, સામાન્ય ઘરોને છોડીને માત્ર ઉચ્ચ ઘરોમાં જતા નથી, તે જ શ્રેષ્ઠ સાધુ છે.

કોઈ પણ સમય, સ્થાન કે પરિસ્થિતિમાં ભયભીત થતા નથી, ગમે તેવા ભયંકર અવાજો સાંભળવા છતાં, જે ભયમુક્ત રહે છે, તે જ શ્રેષ્ઠ બિલ્કું છે.

જે વિવિધ વાદો કે સિદ્ધાંતોને જાણીને પણ સ્વધર્મમાં જ દઢ રહે છે. જે સંયમરત શાસ્ત્રરહસ્યજ્ઞ, પ્રાજ્ઞ, પરીષહિવિજ્ઞતા હોય છે, આત્મવત્ સર્વભૂતેષુના સિદ્ધાંતને હૃદયંગમ કરી, ઉપશાંત રહે છે, વિરોધી પ્રત્યે દ્વેષ રાખતા નથી અને કોઈને અપમાનિત પણ કરતા નથી, જેના કોઈ શાન્તુ કે મોહયુક્ત ભિત્ર હોતા નથી, જે ગૃહન્યાગી તેમજ એકાકી એકલે દ્વાર્યથી એકલા અને ભાવથી રાગદ્વેષ રહિત થઈને વિચરે છે, જેના કષાય મંદ હોય છે, તે પરીષહિવિજ્ઞયી, કષ્ટસહિષ્ણુ, પ્રશાંત, જિતેન્દ્રિય, સર્વથા પરિશહમુક્ત તેમજ ભિક્ષુઓની વચ્ચે પણ સ્વયંને કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા માની અંતરથી એકાકી, નિર્બેપ રહે છે, તે જ શ્રેષ્ઠ બિલ્કું છે.

નિર્યુક્તિકારે શ્રેષ્ઠ બિલ્કુનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે— જે રાગદ્વેષવિજ્ઞયી, માનસિક, વાચિક કાયિક દંડપ્રયોગથી સાવધાન, સાવધ પ્રવૃત્તિઓના ત્યાગી હોય છે, ઋષિ, રસ અને શાતા (સુખ સુવિધા) મળવાં છતાં તેના ગૌરવથી દૂર રહે છે, માયા નિદાન અને મિથ્યાત્વરૂપ શલ્યથી રહિત હોય છે, વિકથાઓથી, આહારાદિ સંશાઓથી, કષાયો તેમજ વિવિધ પ્રમાદોથી દૂર રહે છે, મોહ તથા દ્વેષ વધારનાર પ્રવૃત્તિથી દૂર રહીને કર્મબંધનને તોડવા માટે મહા પ્રયત્નશીલ રહે છે, આવા સુત્રતી અને અપ્રમત્ત ભિક્ષુ જ સર્વ ગ્રંથિઓને ભેદી અજરામર પદ પ્રામ કરે છે.

● પંડરમું અદ્યયન ●

સભિક્ષુક

ભિક્ષુનાં લક્ષણો અને આચારધર્મ :-

૧ મોણ ચરિસ્સામિ સમિચ્ચ ધમ્મ, સહિએ ઉજ્જુકડે ણિયાણછિણે ।
સંથવં જહિજ્જ અકામકામે, અણાયએસી પરિવ્વાએ સ ભિકખૂ ॥૧॥

શાલોચના : - સમિચ્ચ = વિચાર કરીને, મોણ = મુનિ વૃત્તિ, સહિએ = સમ્યગુ દર્શન વગેરેથી યુક્ત, ઉજ્જુકડે = માયા રહિત સરળ બનીને, ણિયાણછિણે = નિયાણા રહિત, સંથવં = સંબંધીઓના પરિચયનો, જહિજ્જ = ત્યાગ કરે છે, અકામકામે = વિષય ભોગોની અભિલાઘાથી રહિત, અણાયએસી = અજ્ઞાત કુળોમાં ગોચરી કરતાં, પરિવ્વાએ = નિરંતર વિહાર કરે છે, સ = તે, ભિકખૂ = ભિક્ષુક-મુનિ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ : - જે શુત અને ચારિત્રણ ધર્મને અંગીકાર કરી મુનિભાવનું આચરણ કરીશ, એવો સંકલ્પ કરે છે, જે જ્ઞાનાદિ શુષ્ઠોથી સહિત હોય છે અથવા અન્ય સ્થવિર સાધુઓની સાથે રહે છે, જેનું અનુષ્ઠાન કે ધર્માચરણ માયારહિત છે, જેણે નિયાણા - વાસનાનું છેદન કર્યું છે, જે માતાપિતા વગેરે સ્વજનોના પરિચય કે સંસર્ગથી દૂર રહે છે, જે કામભોગોની કામનાથી રહિત છે, જે અજ્ઞાતકુળ એટલે અપરિચિત ધરોમાં ભિક્ષાની શુદ્ધ ગવેષણા કરીને સંયમમાં વિચરણ કરે છે, તે શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

૨ રાઓવરયં ચરેજ્જ લાઢે, વિરએ વેયવિયાડયરકિખએ ।
પણે અભિભૂય સવ્વદંસી, જે કમ્હિ વિ ણ મુચ્છિએ સ ભિકખૂ ॥૨॥

શાલોચના : - રાઓવરયં (રાગોવરયં) = રાત્રિ ભોજન ઉપરત, રાત્રિવિહાર ઉપરત, રાગભાવ રહિત થઈને, લાઢે = સંયમ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં, ચરેજ્જ = વિચરણ કરનાર, વિરએ = અસંયમથી નિવૃત્ત, વેયવિય = વેદવિદ, શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા, આયરકિખએ = આત્મરક્ષક, પણે = બુદ્ધિમાન, અભિભૂય = પરીષહ ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરનાર, સવ્વદંસી = સર્વ એટલે સંયમનું ધ્યેય રાખનાર, જે = જે, કમ્હિ વિ = કોઈ પણ પદાર્થમાં, ણ મુચ્છિએ = ભમત્વ રાખતા નથી.

ભાવાર્થ : - જે રાગ અને દેખથી દૂર થઈ સંયમ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં વિચરણ કરે છે, અસંયમના પાપથી વિરત છે, શાસ્ત્રજ્ઞ તથા આત્મરક્ષક છે, બુદ્ધિમાન છે, રાગદ્વેષને પરાજિત કરીને સર્વ જીવોને પોતાના

આત્મા સમાન ગણે છે, જે પરીષહિવિજેતા છે, સંયમમાં પૂર્ણ લક્ષ્ય રાખી સચેત અચેત કોઈ પણ વસ્તુમાં આસક્તિ રાખતા નથી, તે શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

૩ અક્કોસ વહં વિઝ્ઞ ધીરે, મુણી ચરે લાઢે ણિચ્ચમાયગુત્તે ।
અબ્વગ્ગમણે અસંપહિદ્દે, જે કસિણ અહિયાસએ સ ભિક્ખૂ ॥૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અક્કોસ = કઠોર વચ્ચનને, વહં = મારપીટને, વિઝ્ઞ = કર્મનાં ફળ જાણીને, ધીરે = ધીર, ધૈર્યવાન પુરુષ, લાઢે = યોગ્ય ક્ષેત્રોમાં, ચરે = વિચરણ કરે છે, ણિચ્ચ = સદા, આયગુત્તે = આત્મગુમ થઈને, આત્માની રક્ષા કરતો, અબ્વગ્ગમણે = ચિત્તમાં વિધાદ ન લાવતાં, અસંપહિદ્દે = હર્ષ ન કરતાં, કસિણ = બધાં કુષ્ટોને, અહિયાસએ = સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ, કોઈ આકોશ વચ્ચન કહે કે મારે, તો તેને પૂર્વકૃત કર્મનાં ફળ માની ધૈર્ય પૂર્વક સહન કરે છે, આત્માનું કર્મબંધથી રક્ષણ કરી યોગ્ય આર્યક્ષેત્રમાં વિચરણ કરે છે, દુઃખમાં વ્યાકુળ થતા નથી, અનુકૂળતામાં અતિ હર્ષિત થતા નથી, પરીસહ ઉપસર્ગ વગેરે સમભાવથી સહન કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૪ પંતં સયણાસણં ભઙ્તા, સીડણં વિવિહં ચ દંસમસગં ।
અબ્વગ્ગમણે અસંપહિદ્દે, જે કસિણ અહિયાસએ સ ભિક્ખૂ ॥૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પંતં = જીર્ણ, સામાન્ય, સયણાસણં = શય્યા અને આસન, ભઙ્તા = મળે તો સંતોષ રાખે, અબ્વગ્ગમણે અસંપહિદ્દે = હર્ષ કે વિધાદ ન કરતાં, વિવિહં = અનેક પ્રકારના.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ સામાન્ય શય્યા—સંસ્તારક, ઉપાશ્રય તથા બાજોટ, પાટ, પાટલા અને ઉપલક્ષણથી ભોજન, વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણને સમભાવે સ્વીકારે છે, જે ઠંડી, ગરમી, ડાંસ, મચ્છર વગેરે અનુકૂળ —પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં વ્યાકુળતા રહિત થઈ શાંતિપૂર્વક સહન કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૫ ણો સંકિક્યમિચ્છિ ણ પૂયં, ણો વિ ય વંદણગં કુઓ પસંસં ।
સે સંજએ સુબ્વએ તવસ્સી, સહિએ આયગવેસએ સ ભિક્ખૂ ॥૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સંકિક્ય = સત્કાર, પૂયં = પૂજા પ્રતિષ્ઠાની, ણો ઇચ્છિ = ઈચ્છા રાખતા નથી, વંદણગં = વંદના અને, પસંસં = પ્રશંસાની, કુઓ વિ = જરા પણ, સે = તે, સંજએ = સંયતિ, સુબ્વએ = સુત્રતી, તવસ્સી = તપસ્વી, સહિએ = સમ્યગ્જ્ઞાનવાળા, આયગવેસએ = આત્મદાષ્ટા.

ભાવાર્થ :- જે ભિક્ષુ સત્કાર, પૂજા, પ્રતિષ્ઠા, વંદનાની પણ અપેક્ષા રાખતા નથી, જે સંયત છે, સુત્રતી છે, તપસ્વી છે, સમ્યગ્જ્ઞાન ક્રિયાથી યુક્ત છે, આત્મગવેષક અર્થાત્ આત્મલક્ષી આચરણ કરનાર છે, તે ભિક્ષુ છે.

૬

જેણ પુણ જહાઇ જીવિયં, મોહં વા કસિણ ણિયચ્છિઃ ।
ણરણારિં પજહે સયા તવસ્સી, ણ ય કોઊહલં ઉવેઝ સ ભિક્ખૂ ॥૬॥

શાલ્લાર્થ :- જેણ = જેનો સંગ કરવાથી, જીવિયં = સંયમ રૂપ જીવનનો, પુણ = બધી રીતે, જહાઇ = વિનાશ થઈ જાય છે, કસિણ = સંપૂર્ણ, મોહં = મોહનીય કર્મનું, મોહનું, ણિયચ્છિઃ = બંધન થાય છે, પ્રાસિ થાય છે, ણરણારિં = એવાં પુરુષ અને સ્ત્રીની સંગતને, તવસ્સી = તપસ્વી મુનિ, સયા = સદાને માટે, પજહે = છોડે છે, ય = અને જે, કોઊહલં = કુતૂહલને, ણ ઉવેઝ = પામતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેની સંગતિથી સંયમી જીવનમાં વિક્ષેપ થાય અને સર્વ પ્રકારે મોહ ભાવો ઉત્પત્ત થાય, તેવા સ્ત્રી કે પુઢિના સંગથી સદાય દૂર રહે અને કોઈ પણ પ્રકારનું કુતૂહલ ન કરે, તે ભિક્ષુ છે.

૭

છિણં સરં ભોમમંતલિક્ખં, સુમિણં લક્ખણ દંડ વત્થુવિજ્જં ।
અંગવિયારં સરસ્સ વિજયં, જે વિજ્જાહિં ણ જીવઝ સ ભિક્ખૂ ॥૭॥

શાલ્લાર્થ :- છિણં = વસ્ત્ર, કાષ્ઠને કોતરવાની કલા કે વિદ્યા, સરં = સ્વર વિદ્યા, ભોમં = ભૂમિ સંબંધી ભૂકુંપ વિદ્યા, અંતલિક્ખં = અંતરિક્ષ—આકાશ સંબંધી વિદ્યા, સુમિણં = સ્વખણ ફળ ભતાવતી વિદ્યા, લક્ખણ = શરીરનાં લક્ષણો જોઈને સુખદુઃખનું કથન કરતી વિદ્યા, દંડ વત્થુવિજ્જં = દંડવિદ્યા અને વાસ્તુવિદ્યા, અંગવિયારં = અંગસ્કૂરણવિદ્યા અને, સરસ્સ વિજયં = પશુ—પક્ષીઓની ભાષા જાણવાની વિદ્યા, વિજ્જાહિં = આ કુત્સિત વિદ્યાઓથી, ણ જીવઝ = પોતાની આજીવિકા કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધક વસ્ત્રાદિની છિદ્રવિદ્યા, સમસ્વરગાયન વિદ્યા, ભૂમિ સંબંધી વિદ્યા, આકાશ સંબંધી વિદ્યા, સ્વખણવિદ્યા, લક્ષણવિદ્યા, દંડવિદ્યા, વાસ્તુવિદ્યા, અંગસ્કૂરણાદિ વિદ્યા, સ્વર — વિજ્ઞાન વગેરે વિદ્યાઓના પ્રયોગથી આજીવિકા ચલાવતા નથી, તે ભિક્ષુ છે.

૮

મંતં મૂલં વિવિહં વેજ્જચિંતં, વમણ વિરેયણ ધૂમણેત્તસિણાણં ।
આડરે સરણં તિગિચ્છિયં ચ, તં પરિણાય પરિવ્વએ સ ભિક્ખૂ ॥૮॥

શાલ્લાર્થ :- મંતં = મંત્ર—તંત્રાદિના પ્રયોગ, મૂલં = મૂળ—જડીબૂઢીનો પ્રયોગ, વેજ્જચિંતં = વૈદ્યક પ્રયોગ, વમણ = વમન, વિરેયણ = વિરેયન, રેચ, જુલાબ, ધૂમણેત્ત = (ધોતીનેતિ) કફદોષ વગેરે શુદ્ધિ માટેની પ્રક્રિયા, સિણાણં = સ્નાન, આડરે = રોગથી પીડિત થતાં, સરણં = ગૃહસ્થનું શરણ, દીનતા, તિગિચ્છિયં = ચિકિત્સા, ઈલાજ, તં = આ બધાંને, પરિણાય = જાણીને તેનો ત્યાગ કરી, પરિવ્વએ = સંયમમાં વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- રોગાદિથી પીડાવા છતાં જે મંત્ર પ્રયોગ કે જડીબૂઢીના પ્રયોગ, અનેક પ્રકારના વૈદ્યક પ્રયોગ, વમન, વિરેયન, નાક દ્વારા કરવામાં આવતી નેતિ ધોતિની પ્રક્રિયા, સ્નાનની પ્રેરણા, રોગાદિથી પીડિત થતાં સ્વજનોનું સ્મરણ કે ગૃહસ્થોનું શરણ, રોગની ચિકિત્સા કરવી—કરાવવી, આવી પાપકારી

પ્રવૃત્તિને જાણીને તેનો દરેકનો ત્યાગ કરી જે સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે છે, તે ભિષ્ણુ છે.

૯   ખત્તિયગણ ઉગરાયપુત્તા, માહણભોઇય વિવિહા ય સિપ્પિણો ।
ણો તેસિં વયઙ્ સિલોગપૂયં, તં પરિણાય પરિવ્વએ સ ભિકખૂ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ખત્તિય = ક્ષત્રિય, ગણ = ભલ્લ, યોદ્ધા, ઉગર = આરક્ષક, રાયપુત્તા = રાજપુત્ર, માહણ = પ્રાણીશ, ભોઇય = પ્રધાન, સામંત, સિપ્પિણો = શિલ્પી, કલાકાર, તેસિં = આ બધાની, સિલોગપૂયં ણો વયઙ્ = પ્રશંસા વયન કહે નહીં, પૂયં = પૂજા કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ, ક્ષત્રિય રાજી, ભલ્લ, લિથ્ઝવી આદિ ગણ, આરક્ષક, રાજપુત્રો, પ્રાણીશો, સામંત અને અનેક પ્રકારના શિલ્પીઓ વગેરેની પ્રશંસા કરતા નથી, તેની પૂજાના વિષયમાં રસ લેતા નથી, તે પૂજા અને પ્રશંસા સંયમી જીવનને ઉપકારક નથી, એમ જાણીને તેને છોડી સંયમમાં વિચરણ કરે, તે ભિષ્ણુ છે.

૧૦   ગિહિણો જે પવ્વિએણ દિદ્ગા, અપ્પવ્વિએણ વ સંથુયા હવિજ્જા ।
તેસિં ઇહલોઇયફલદ્ગા, જો સંથવં ણ કરેઝ સ ભિકખૂ ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પવ્વિએણ = દીક્ષા લીધા પછી, ગિહિણો = ગૃહસ્થોને, દિદ્ગા = જોયા હોય, પરિયય થયો હોય, અપ્પવ્વિએણ = ગૃહસ્થાવસ્થામાં, સંથુયા = પરિયય, હવિજ્જા = થયો હોય, તેસિં = તે ગૃહસ્થોની સાથે, ઇહલોઇયફલદ્ગા = આ લૌકિક ઉદેશ્યોથી, સંથવં = વિશેષ પરિયય, ણ કરેઝ = કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- પ્રવર્જિત થયા પછી કે પહેલાં જે ગૃહસ્થોના સહવાસમાં કે પરિયયમાં આવ્યા હોય, તેમાંથી કોઈની પણ સાથે લૌકિક ઉદેશ્યોથી અર્થાત્ વસ્ત્ર, પાત્ર, ભિક્ષા, પ્રભ્યાતિ, પ્રશંસા વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે જે પરિયય કરતા નથી, તે ભિષ્ણુ છે.

૧૧   સયણાસણ પાણભોયણં, વિવિહં ખાઇમં સાઇમં પરેસિં ।
અદએ પડિસેહિએ ણિયંઠે, તે તત્થ ણ પઉસ્સઇ સ ભિકખૂ ॥૧૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સયણાસણ પાણભોયણં = શાય્યા, આસન, પાણી અને આહાર, વિવિહં = અનેક પ્રકારના, ખાઇમં = ફળ, મેવા, સાઇમં = મુખવાસના પદાર્થો, પરેસિં = ગૃહસ્થના ઘરમાં હોય, અદએ = ન આપે, પડિસેહિએ = નિર્ષેધ કરે, ણિયંઠે = નિર્ગ્રથ મુનિએ, તત્થ = તેના પર, ણ પઉસ્સઇ = દ્વેષ ન કરે.

ભાવાર્થ :- આવશ્યક શયન, આસન, પેયપદાર્થ, ભોજન, વિવિધ પ્રકારનાં ફળ, મેવા અને મુખવાસ આદિ ગૃહસ્થ ન આપે કે યાચના કરવા છતાં પણ નિર્ષેધ કરે, તો તેના પર અંશ માત્ર દ્વેષ કરતા નથી, તે નિર્ગ્રથ ભિષ્ણુ છે.

૧૨ જં કિંચિ આહારપાણગં, વિવિહં ખાઇમં સાઇમં પરેસિં લદ્ધં ।
જો તં તિવિહેણ ણાણુકંપે, મણ વય કાયસુસંવુડે સ ભિકખૂ ॥૧૨॥

શાલ્લાર્થ :- પરેસિં = ગૃહસ્થોનાં ધરેથી, જં કિંચિ = જે કંઈ પણ, આહાર પાણગં = આહાર પાણી, વિવિહં = અનેક પ્રકારના, ખાઇમં = ખાદ્ય, સાઇમં = સ્વાદિમ, મુખવાસાદિ, લદ્ધં = પ્રાપ્ત કરીને, જો = જે, તં = તે આહાર પાણીની, તિવિહેણ = મન, વચન, કાયાથી, ણ અણુકંપે = અનુમોદના, પ્રશંસા કરે નહિ, જે = પરંતુ, મણવયકાય સુસંવુડે = મન, વચન, કાયાને વશમાં રાખે.

ભાવાર્થ :- ગૃહસ્થો પાસેથી વિવિધ પ્રકારનાં અશન, પાન, મેવા—મીઠાઈ કે મુખવાસ મેળવીને જે મન, વચન, કાયાથી તેનું અનુમોદન કે પ્રશંસા કરતા નથી અર્થાત્ ઈંગાલદોષનું સેવન કરતા નથી, મન, વચન, કાયાને પૂર્ણ સંવૃત—વશમાં રાખે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૧૩ આયામગં ચેવ જવોદણં ચ, સીયં સોવીર જવોદગં ચ ।
ણો હીલએ પિંડં ણીરસં તુ, પંતકુલાં પરિવ્વએ સ ભિકખૂ ॥૧૩॥

શાલ્લાર્થ :- આયામગં = ભાતનું ઓસામણ, ચેવ = અને, જવોદણં = જવ, જવનું ભોજન, સીયં = ટંડું, સોવીર = છાસની ઉપરનું પાણી, જવોદગં = જવનું પાણી, તુ = અને, ણીરસં = નીરસ, પિંડં = ખોરાક વગેરે મળવા પર, ણો હીલએ = તેની અવહેલના કરતા નથી, પંતકુલાં = સામાન્ય ધરોમાં, ભિક્ષાવૃત્તિ કરે.

ભાવાર્થ :- જે ઓસામણ, જવનું ભોજન, ટંડું ભોજન, છાસની પરાશ કે જવનું પાણી વગેરે નીરસ ભિક્ષાની નિંદા કરતા નથી, અને ભિક્ષા માટે સામાન્ય ધરોમાં પણ જાય છે, તે ભિક્ષુ છે.

૧૪ સદ્ગ વિવિહા ભવંતિ લોએ, દિવ્વા માણુસ્સગા તહા તિરિચ્છા ।
ભીમા ભયભેરવા ઉરાલા, જો સોચ્વા ણ વિહિજ્જઇ સ ભિકખૂ ॥૧૪॥

શાલ્લાર્થ :- લોએ = લોકોમાં, દિવ્વા = દેવ સંબંધી, માણુસ્સગા = મનુષ્ય સંબંધી, તહા = અને, તિરિચ્છા = તિર્યંચ સંબંધી, ભીમા = ભયંકર, ભયભેરવા = ભયજનક, અતિ ઉરામણા, ઉરાલા = મહાન, વિશેષ, ણ વિહિજ્જઇ = ભયભીત નથી થતાં.

ભાવાર્થ :- જે આ સંસારમાં દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ એટલે પણ—પક્ષીઓના અનેક પ્રકારના અતિ ભયંકર શબ્દો અને અદ્ભુત અવાજને સાંભળીને જે ભયભીત થતા નથી, તે ભિક્ષુ છે.

૧૫ વાદં વિવિહં સમિચ્ચ લોએ, સહિએ ખેયાણુગા ય કોવિયપ્પા ।
પણે અભિભૂય સવ્વદંસી, ઉવસંતે અવિહેડએ સ ભિકખૂ ॥૧૫॥

શાલ્લાર્થ :- લોએ = લોકોમાં પ્રચલિત, વાદં = મતમતાંતરોને, સમિચ્ચ = જાણીને, કોવિયપ્પા

= વિદ્વાન આત્મા, વિચક્ષણ સાધુ, સહિએ = સમ્યગ્જ્ઞાન યુક્ત થઈને, ખેયાળુગાએ = બીજાના દુઃખને સમજનાર, સંયમના અનુગામી, પણો = જે બુદ્ધિમાન સાધુ, અભિભૂત = બધા પરીષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે, સવ્વદંસી = સર્વ એટલે સંયમનું લક્ષ્ય રાખનાર, ઉવસંતે = કષાયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, અવિહેડએ = કોઈ જીવને પીડા પહોંચાડતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે લોક પ્રચલિત વિવિધ ધર્મ કે દર્શન વિષયક વાદને જાણીને શાન, દર્શનાદિમાં સ્થિર રહે છે, જે બીજાના દુઃખને સમજનાર અથવા સંયમના અનુગામી છે, જે મણે શાસ્ત્રોનો પરમ અર્થ જાણ્યો છે, જે બુદ્ધિમાન છે, પરીષહોને જીતે છે, જે સર્વ જીવોનું હિત કરનાર અથવા સંયમનું લક્ષ્ય રાખનાર છે, કષાયોને ઉપશાંત કરે છે, કોઈ પણ જીવોને પીડા પહોંચાડતો નથી, તે ભિસ્કુ છે.

૧૬   અસિપ્પજીવી અગિહે અમિત્તે, જિઝિંદિએ સવ્વાઓ વિપ્પમુક્કે ।
                અણુકકસાઈ લહુઅપ્પભક્ત્વી, ચિચ્વા ગિહં એગચરે સ ભિક્ખૂ ॥૧૬॥
                ત્તિ બેમિ ।

શાંદાર્થ :- અસિપ્પજીવી = શિલ્પકલા દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ ન કરનાર, અગિહે = ઘરભાર રહિત, અમિત્તે = ભિત્ર અને શત્રુ રહિત, સવ્વાઓ વિપ્પમુક્કે = બાધ્ય અને આભ્યંતર બંધનોથી સર્વથા રહિત, અણુકકસાઈ = અલ્પ કષાયવાળા, લહુ = નીરસ, નિઃસાર, અપ્પભક્ત્વી = પરિમિત આહાર કરનાર, ગિહં = ઘર પરિશ્રહોને, ચિચ્વા = છોડીને, એગચરે = રાગદ્વેષ રહિત થઈને વિચરે, એકકીભાવમાં વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- જે ચિત્રકળા આદિ શિલ્પજીવી નથી, જે ગૃહત્યાગી હોય છે, જેના આસક્તિજનક કોઈ અંગત ભિત્રો નથી, જે જિતેન્દ્રિય છે, જે સર્વ પ્રકારે પરિશ્રહ રહિત છે, જે અલ્પકષાયી છે અર્થાત્ જેનામાં કોધાદિ કષાય મંદ છે, જે નીરસ અને પરિમિત આહાર ગ્રહણ કરે છે, જે ગૃહવાસ છોડીને દ્રવ્યથી કે ભાવથી એકલા વિચરે છે, તે ભિસ્કુ છે.

— એમ ભગવાને કહું છે.

વિવેચન :-

મોં :- (૧) મૌન – વચનગુમિ, (૨) જે ત્રિકાલાવસ્થિત જગતને જાણો છે, (૩) જીવસ્વરૂપ કે લોકસ્વરૂપનું મનન કરે, તે મુનિ છે, (૪) મુનિનું ભાવકર્મ મૌન કે મુનિત્વ છે. અહીં પ્રસંગને અનુકૂળ મૌનનો અર્થ – સમગ્ર શ્રમણાત્મ્વ, મુનિભાવ, મુનિત્વ કે મુનિકર્મ છે.

સહિએ :- (૧) સહિત – સમ્યગ્ દર્શન, શાન, ચારિત્ર અને તપથી યુક્ત અથવા સમ્યગ્ શાનક્રિયાથી યુક્ત (૨) સહિત – બીજા સાધુઓની સાથે (૩) સ્વહિતકારી, સદ્ગુણાનથી યુક્ત (૪) સ્વ – આત્માનો હિતચિંતક.

ણિયાળાછિણે :- (૧) નિદાન – વિષય સુખની આસક્તિથી કરવામાં આવેલો સંકલ્પ. (૨) નિદાન એટલે કર્મબંધ કે કર્મબંધનાં કારણો જેનાં છેદાઈ ગયા છે, ઓછા થઈ ગયા છે. (૩) છિત્રનિદાનનો અર્થ અપ્રમત સંયત છે.

ઉજ્જુકડે :- (૧) ઝજુ = સંયમ, કડે = કરનાર, સંયમપ્રધાન અનુષ્ઠાન કરનાર. (૨) ઝજુ – જે માયાનો ત્યાગ કરી સરલતાપૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે.

સંથવં જહિજ્જ :- (૧) સંસ્તવ અર્થાત્ પરિચયને જે છોડી ટે છે, પૂર્વપરિચિત માતપિતા વગેરે, પશ્ચાત્ પરિચિત સાસુ સસરા વગેરેના સંસ્તવ – પરિચયનો જે ત્યાગ કરે છે. (૨) સમસ્ત સંપર્ક, પરિચયથી દૂર રહેનાર.

અકામકામે :- (૧) ઈચ્છાકામ અને મદનકામરૂપ કામોની જે અભિલાષા કરતો નથી તે (૨) અકામ અર્થાત્ મોક્ષ. મનુષ્ય સમસ્ત અભિલાષાઓથી નિવૃત્ત થાય, ત્યારે મોક્ષ થાય છે, આ રીતે અકામ એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. અન્ય કામના – ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરી જે એકાંત મોક્ષની કામના કરે છે, તે અકામકામી.

અણાયએસી :- (૧) નિમંત્રણ કે પ્રતીક્ષા અથવા કોઈ પ્રકારની તૈયારી જ્યાં ન હોય એવાં ઘરોમાંથી ભિક્ષા લેનાર (૨) અજ્ઞાત ઘરોમાંથી એટલે સાધુના આવવાનું અનુમાન કે લક્ષ્ય જેને નથી એવાં ઘર (૩) જૈન સાધુથી અપરિચિત કે અદ્યપરિચિત ઘર.

આ અજ્ઞાત ઘર શબ્દથી કોઈ એકાંત જૈનેતર ઘર, એવો અર્થ પણ કરે છે પરંતુ સામાન્યતઃ તે અર્થ ઉપયુક્ત નથી, વિશેષ અભિગ્રહધારી એવો અભિગ્રહ કરી શકે છે; સામાન્યતઃ સાધુ જૈનેતરના ઘરમાં જ ગોચરી જાય તો સામુદ્દરિક ગોચરી ન થાય અને શ્રાવકોને બારમા વ્રતનો લાભ પણ મળે નહીં, માટે આવો એકાંત અર્થ કરવો યોગ્ય નથી.

સ ભિક્ખુ :- અહીં આ શબ્દથી કોણ ભિક્ષુ છે કે નથી, એવો અર્થનિર્ધાર કે આક્ષેપનો ઉદેશ્ય નથી પરંતુ સૂત્રકારે અહીં ભિક્ષુના, મુનિના આચરણીય ગુણોનું કથન કર્યું છે. તેનાં આચરણથી મુનિત્વ કે મુનિત્વનો ઉદેશ્ય પૂર્ણ થાય છે; અથવા આવાં આચરણોથી શ્રેષ્ઠ કે આદર્શ ગુણવાન મુનિ બની શકાય છે, માટે દીક્ષા લેનારને આ બધા ગુણોથી યુક્ત થવું જોઈએ અને તે ગુણોનો અભ્યાસ પણ કરવો જોઈએ. અહીં સમસ્ત ગાથાઓમાં પ્રયુક્ત સ ભિક્ખુ દ્વારા સૂત્રકારનો આ સંકેત સ્પષ્ટ થાય છે.

રાઓવરયં :- (૧) રાગોપરત – રાગ એટલે આસક્તિથી ઉપરત (૨) રાત્ર્યુરત – રાત્રિભોજન તથા રાત્રિવિહારથી ઉપરત – નિવૃત્તા. (૩) રાઓવ = રાત્રિ – દિવસ ધર્મધ્યાનમાં રયં = રત કે લીન રહેનાર.

વેયવિયાડાયરક્ષિત :- વેદવિદાત્તમરક્ષિત : તેના બે અર્થ થાય છે (૧) વેદવિત્ત હોવાથી આત્માની રક્ષા કરનાર. (૨) જેના દ્વારા તત્ત્વ જ્ઞાનવામાં આવે છે, તેને વેદ એટલે સિદ્ધાંત અથવા આગમ કહે છે. તેના વેતા એટલે જ્ઞાતા હોવાથી દુર્ગતિથી આત્માનું જોડો રક્ષણ કર્યું છે. (૩) વેદવિત્ત એટલે જ્ઞાનવાન, શાસ્ત્રજ્ઞ તથા આત્મરક્ષિત એટલે જેમણે સભ્યગ્રદર્શનાદિનો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે અથવા જે આત્મગુણોની રક્ષા કરે છે તે.

પણો :- (૧) હેયોપાદેયના જ્ઞાનમાં બુદ્ધિમાન તથા (૨) આય એટલે સમ્યગ્રદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો લાભ અને ઉપાય એટલે ઉત્સર્ગ, અપવાદ તથા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની વિધિઓના જ્ઞાતા.

અભિભૂય :- પરીષહોને, ઉપસર્ગોને કે રાગ-દ્વેષને પરાજિત કરીને.

સંવદંસી :- (૧) સર્વ શબ્દ અહીં સર્વવિરતિરૂપ સંયમનો સૂચક છે. સંયમનું પૂર્ણ લક્ષ્ય રાખનાર કે સંયમને જ જોનાર. (૨) સર્વદર્શી એટલે સમસ્ત પ્રાણીઓને આત્મવત્ત જોનાર.

કમ્હ વિ ણ મુચ્છીએ :- – જે કોઈ પણ સચિત કે અચિત વસ્તુમાં મૂર્ચિષ્ઠ, પ્રતિબદ્ધ કે સંસકત નથી. આ વાક્યાંશથી પરિગ્રહ નિવૃત્તિનું વિધાન સ્પષ્ટ થાય છે.

લાઢે :- લાઢ શબ્દ બીજી અને ત્રીજી ગાથામાં છે. આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રમાં પણ આ શબ્દ જોવા મળે છે. તેનો અર્થ યોગ્ય અનુકૂળ આર્યક્ષેત્ર'થાય છે. બંને ગાથાઓમાં 'લાઢે' શબ્દની સાથે 'ચરે' ક્રિયા પદનો પ્રયોગ છે, તેથી તેનો અર્થ 'આર્યક્ષેત્રમાં વિચરણ કરવું' તે પ્રમાણે થાય છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રમાં પણ આ જ અર્થ કર્યો છે.

પૂર્યં :- પૂજા, સુંદર વસ્ત્ર, પાત્ર, સરસ સ્વાદિષ્ટ આહાર વગેરેથી સમ્માનિત કરે, તેવી ઈચ્છા.

આયગવેસએ :- – (૧) આત્મગવેષક. કર્મરહિત આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ગવેષણ કે અન્વેષણ કરનાર, અર્થાત્ મારો આત્મા કેમ શુદ્ધ થાય, તેના ઉપાયોનું અન્વેષણ કરનાર (૨) આય એટલે સમ્યગ્રદર્શનાદિ લાભ પ્રાપ્ત કરનારા (૩) આયત એટલે મોક્ષનો ગવેષક, તે આયગવેષક કે આયતગવેષક કહેવાય છે.

વિજાહિં ણ જીવઙ્સ :- – પ્રસ્તુત સાતમી ગાથામાં દશ વિદ્યાઓનો ઉલ્લેખ છે. (૧) છિન્નનિમિત (૨) સ્વરનિમિત (૩) ભૂમિનિમિત (૪) અંતરિક્ષનિમિત (૫) સ્વાખનિમિત (૬) લક્ષણનિમિત (૭) દંડવિદ્યા (૮) વાસ્તુવિદ્યા (૯) અંગવિકાર અર્થાત્ અંગસ્કૂરણ નિમિત (૧૦) સ્વરવિચય.

'અંગ વિજઝ'માં અંગ, સ્વર, લક્ષણ, વ્યંજન, સ્વખ્ય, છિન્ન, ભૌમ અને અંતરિક્ષ, એ અષ્ટાંગ નિમિત છે. પ્રસ્તુત ગાથામાં 'વ્યંજન' ને છોડીને શેષ સાત નિમિતોનો ઉલ્લેખ છે. દંડવિદ્યા, વાસ્તુવિદ્યા અને સ્વરવિચય એ ત્રણ વિદ્યાઓ સહિત દશ વિદ્યાઓ થાય છે. આ દશ વિદ્યાઓનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે–

(૧) છિન્નવિદ્ય :- – વસ્ત્ર, દાંત, લાકડી, પાત્ર વગેરે પદાર્થોમાં કોઈ પણ પ્રકારે થયેલા છેદ કે કપાયેલા કોઈ ભાગ વિષે શુભાશુભ નિરૂપણ કરનારી વિદ્યા, તે છિન્નવિદ્યા છે.

(૨) સ્વરનિમિત :- ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, ધૈવત વગેરે સાત સ્વરોમાં કોઈ પણ સ્વરનું સ્વરૂપ કહીને તેના ફળનું કથન કરવું. બીજી દસ્તિએ નાકની ડાબી કે જમણી બાજુ ચાલતા શાસથી ત્રણ નાડીઓમાંથી કર્દ નાડી ચાલી રહી છે અને કર્દ નાડીમાં કયું કાર્ય કરવું લાભદાયક બને છે, તેનું જ્ઞાન કરાવવું, તે સ્વરવિદ્યા છે.

(૩) ભૂમિનિમિત :- ભૂમિકંપનાદિનું લક્ષણ તેમજ શુભાશુભ ફળ દેખાડવું અથવા ભૂમિગત ધન વગેરે

જાણવું. કઈ ભૂમિમાં કયાં કઈ વસ્તુ મળી શકે? કયાં કેવી ખેતી થઈ શકે? વગેરે દાખિએ ભૂમિના લાભાલાભ વિષે વિચારવું.

(૪) **અંતરિક્ષનિમિત્ત** :— આકાશમાં ગંધર્વનગર, દિંગાહ, ધૂળવૃષ્ટિ વગેરે દ્વારા અથવા ગ્રહ, નક્ષત્રો કે તેની ગતિથી નિષ્પન્ન થતાં યોગ તથા ઉદય અસ્ત દ્વારા તેની ગતિવિધિથી વર્ષ અને સમયનું શુભાશુભ ફળ દર્શાવવું.

(૫) **સ્વખનિમિત્ત** :— સ્વખ દ્વારા શુભાશુભ ફળનું કથન કરવું.

(૬) **લક્ષણનિમિત્ત** :— સ્ત્રી, પુરુષ, હાથી, ઘોડા વગેરેના શરીરમાં રહેલા મસા, લાખું અને રેખાઓથી શુભાશુભ ફળ જાણવું, કહેવું.

(૭) **દંડવિદ્યા** :— વાંસ, દંડ કે લાકડી વગેરેને જોઈને તે કેટલી ગાંઠવાળી, શું ફળ આપે છે; વગેરે શુભાશુભ કથન કરવું.

(૮) **વાસ્તુવિદ્યા** :— મકાનોનાં નિર્માણ સંબંધી લક્ષણ, સ્વરૂપ તેમજ તદ્વિષયક શુભાશુભનું કથન કરવું.

(૯) **અંગવિકારવિદ્યા** :— આંખ, મસ્તક, હાથ, પગ, લલાટ, વગેરે અંગોનાં સ્કૂરણનાં શુભાશુભ ફળનો વિચાર અથવા તે અંગોની આકૃતિ અનુસાર ફળ કહેવું.

(૧૦) **સ્વરવિચય** :— (૧) તેતર, શિયાળ, કોચરી વગેરે પશુપક્ષીઓના સ્વર જાણીને શુભાશુભનું કથન કરવું. (૨) ડાખી કે જમણી નાડીની શાસ કિયાથી કાર્યકાર્યનો નિર્ણય બતાવવો.

ણ જીવઙ્સ :— આ વિદ્યાઓથી સંયમનો સમય બરબાદ ન કરે અથવા વિદ્યાઓથી લોકેષણાવૃત્તિ ન કરે, વિદ્યાપ્રયોગથી આજીવિકા ચલાવે નહીં.

મંતમૂલં :— (૧) મંત્ર — લૌકિક તેમજ સાવધ કાર્ય માટે મંત્ર, તર્ણનો પ્રયોગ કરવો કે દેખાડવો. વિવિધ દેવારાધન દ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવે, તે મંત્ર. (૨) મૂલ — વનસ્પતિરૂપ ઔષધિઓ, જરીબુઢીઓનો પ્રયોગ કરવો — કરાવવો. (૩) વૈદ્યચિંતા — વૈદ્યક સંબંધી વિવિધ ઔષધિ વગેરેનો વિચાર તેમજ પ્રયોગ કરવો. (૪) વમન — ઊલ્ટી કરાવવાનું ઔષધ (૫) વિરેચન — જાડા કરાવવાનું ઔષધ (૬) ધૂમણોત — (ધૂવણોત — ધોતિનેતિ) નાક દ્વારા કફની શુદ્ધિ કરવી. આ પ્રક્રિયામાં નાકથી પાણી પીવાની કે બહાર કાઢવાની વિધિ હોય છે. સુંવાળી દોરી બનાવીને તેને નાકમાં અંદર સુધી નાખી શુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. આ જ રીતે વસ્ત્ર દ્વારા પણ વિશિષ્ટ કષ શુદ્ધિ થાય છે. આ પ્રક્રિયાને ભગવદ્ ગોમંડલમાં 'નેતિધોતી' કહે છે.

દશવૈકાલિક સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં પણ સાધુના અનાચારોના કથનમાં આ શબ્દોના પ્રયોગ છે. ત્યાં પણ વમન—વિરેચન, બસ્તિકર્મ અને અંજન વગેરે શબ્દો સાથે 'ધૂવણોતિ' શબ્દ છે. આ શબ્દ પ્રાકૃત અર્થમાગદી શબ્દ છે. તેને જ હિંદી ગુજરાતી ડિક્ષાનેરીમાં ધાઈ કે ધોતિ અને નેતિ એવો અર્થ આપ્યો છે. ચિકિત્સા પુસ્તકોમાં ધોતિનેતિ પ્રક્રિયાનું વર્ણન જોવા મળે છે. (૭) સ્નાન — શરીરની શુદ્ધિ માટે સ્નાન

કરવું તે (૧) દેશસ્નાન તથા (૨) સર્વસ્નાન, એવાં બે પ્રકારના સ્નાન છે અથવા ઉપચાર માટે જળથી સ્નાન કરાવવાની કિયા. (૮) આતુર સ્મરણ - રોગાદિની પીડાથી સ્વજનોનું સ્મરણ કરવું અને (૯) ચિકિત્સા - (૧) ગૃહસ્થની ચિકિત્સા કરવી-કરાવવી. (૨) સાધુ માટે સાવદ્ય ઉપચાર કરવો-કરાવવો.

ભોઇય :- વિશિષ્ટ વેશભૂષણમાં રહેનાર, રાજમાન્ય અમાત્ય, મંત્રીપ્રધાન વગેરે.

તિવિહેણ ણાણુકંપે :- (૧) પ્રામ થયેલા આહારના સંબંધમાં મન, વચન અને કાયા, ત્રણો ય યોગથી કોઈ પણ પ્રકારનું અનુમોદન ન કરવું. અહીં અણુકંપે શબ્દ તિવિહેણ ની સાથે અને આહારના પ્રસંગમાં છે. ત્યાર પછી તુરંત આ જ અર્થને વધારે પુષ્ટ કરવા મન, વચન, કાયાના ત્રણો ય યોગને સુસંવૃત રાખે, આવાં શબ્દો, વાક્યો છે માટે અણુકંપે શબ્દનો અનુમોદન અર્થ અહીં ઉપયુક્ત લાગે છે. (૨) અનુકંપા = દયા ખાઈને ગૃહસ્થ દાતાને આશીર્વાદ આપે નહીં. (૩) ગ્લાન, બિમાર ગૃહસ્થ આદિને તે આહાર આપે નહીં, તેની અનુકંપા ન કરે, તે બિક્ષુ નથી.

ભયભેરવા :- (૧) અત્યંત ભયોત્પાદક (૨) જંબૂદીપપ્રક્રષિતિ અનુસાર ભયથી આકસ્મિક ભય સમજવો અને ભૈરવથી સિંહાદિનો ભય સમજવો.

ણ વિહિજ્જઝ :- (૧) જે ડરતો નથી. (૨) **ણ વિહિજ્જઝ** - વ્યથિત થતો નથી અર્થાત્ ભયભીત થઈને સંયમથી ચલિત થતો નથી.

વાદ વિવિહં :- પોતપોતાના દર્શન કે ધર્મના અનેક પ્રકારના વાદ વિવાદ. જેમ કે - કોઈ પુલ બાંધવામાં ધર્મ માને છે, તો કોઈ પુલ ન બાંધવામાં. કોઈ ગૃહવાસમાં ધર્મ માને છે, કોઈ વનવાસમાં, કોઈ મુંડન કરવામાં તો કોઈ જટા રાખવામાં ધર્મ સમજે છે. આવા અનેક પ્રકારના વાદ -મતો છે.

ખેયાણુગણ :- (૧) વિનય, વૈયાવૃત્ત્ય તેમજ સ્વાધ્યાય વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી યુક્ત. (૨) પ્રાણીઓનાં દુઃખ કે આશયનો શાતા.

અવિહેડણ :- જે વચન અને કાયાથી બીજાની નિંદા કે પ્રપંચ કરતા નથી અથવા જે કોઈને પણ બાધક થતા નથી, પીડા ઉપજાવતા નથી.

અમિત્તે :- અમિત્રનો સામાન્ય અર્થ છે, જેને કોઈ મિત્ર ન હોય, અર્થાત્ સાધુને આસક્તિવર્ધક મિત્ર ન હોવા જોઈએ.

લહુ અપ્પભક્ખી :- લહુનો અર્થ છે તુચ્છ, નીરસ. અલ્પનો અર્થ છે થોડું અર્થાત્ નીરસ ભોજન પણ અમુક માત્રામાં જ ખાનારા.

એગચરે :- (૧) એકાકી, રાગદ્વેષરહિત બની વિચરણ કરનાર (૨) કર્મ નિર્જરાના લક્ષે એકલા વિચરણ કરનારા. (૩) એકત્વભાવમાં રમણ કરનારા.

ઉપક્ષંહાર :- જે વ્યક્તિ વિષયોથી પર થઈ માત્ર મુક્તિ માટે બિક્ષુ બન્યો છે, તેનું જીવન સામાજિક સુખ

સુવિધાઓથી, માન્યતાઓથી તેમજ ધારણાઓથી સર્વથા નિરાળું જ હોય છે. સંસારમાં પતનનાં નિમિત્તો પુષ્કળ છે, માટે સાધકોએ સાવધાન રહેવું જોઈએ. સાધક નીડર હોવો જોઈએ. પોતાની લક્ષ્યસિદ્ધિમાં વિધન આવે એવા લોકોથી તે દૂર રહે છે. તે વ્યર્થ લોક વ્યવહાર અને જનસંપર્કથી હંમેશાં અલગ રહીને સીમિત, સંયમિત અને જાગૃતિપૂર્ણ જીવન જીવે છે. આવું જીવન જીવનાર બિક્ષુ હોય છે. નિંદા સુતિથી ઉપરત, રાગદ્વેષથી મુક્ત, વિશિષ્ટ સર્વોત્તમ સ્વલક્ષ્યમાં જ તેની જીવન યાત્રા હોય છે. આમ, આ અધ્યયન દ્વારા બિક્ષુના સંયમિત જીવનની વાસ્તવિક સંહિતાનો સંદેશ આપ્યો છે.

॥ અધ્યયન-૧૫ સંપૂર્ણ ॥

સોટમું અદ્યયન

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

પરિચय :

આ અધ્યયનનું નામ 'બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન' છે. તેમાં દસ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું ગંધ અને પદ્ધતિપે નિરૂપણ છે.

સાધક જીવનની અમૂલ્ય નિધિ બ્રહ્મચર્ય છે. તે સાધનાનો મેરુદંડ છે. સાધક જીવનની શુદ્ધ સાધનાનું સિંહદ્વાર છે. સાધુ જીવનની સમસ્ત સાધનાઓ તપ, જપ, સમત્વ, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ, પરીષહિજ્ય, કષાયવિજ્ય, વિષયાસકિત ત્યાગ, ઉપસર્ગ સહનશીલતા વગેરે બ્રહ્મચર્યરૂપી સૂર્યની આજુભાજુ ફરનારા ગ્રહ નક્ષત્રો સમાન છે. જેનું બ્રહ્મચર્ય સુદૃઢ અને સુરક્ષિત હોય, તેની સર્વ સાધના સફળ થાય છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં ઈન્દ્રિય અન મન:સંયમરૂપ બ્રહ્મચર્યની સુરક્ષા માટે દસ સમાધિસ્થાન કહ્યાં છે, જેને અન્ય આગમો તેમજ ગ્રંથોમાં ગુમિઓ અથવા વાડ કહી છે. બ્રહ્મચર્યના ભાવોને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તેમજ હૃદયમાં સમ્યગરૂપે સમાહિત, પ્રતિષ્ઠિત કે લીન કરવા માટે આ દસ નિયમ અથવા સાવધાનીઓની આવશ્યકતા છે.

આ સમાધિસ્થાન કે સુરક્ષાના નિયમોનાં પાલન માત્રથી બ્રહ્મચર્યની સાધના પૂર્ણ થતી નથી કારણ કે કામવાસના તેમજ વિષયોમાં રમણતારૂપ વિકારોનાં બીજ તો અંદર હોય છે. અંતરમાં છૂપાયેલા તે વિકારોનો સંપૂર્ણતા: નાશ કરવા શરીર, ઈન્દ્રિય તેમજ મનના વિષયોથી વિરક્ત થવું જરૂરી છે. વાસ્તવમાં આત્મસ્વરૂપ અથવા આત્મભાવોમાં રમણતા કરવાથી જ ઈન્દ્રિય અને મનથી છૂટી શકાય છે. બ્રહ્મચર્યને પામવાનો આ જ રાજમાર્ગ છે. તો પણ સાધનાના ક્ષેત્રમાં જાગૃતિ તેમજ સાવધાની માટે નિયમો કે મર્યાદાઓની ઉપયોગિતા પણ આવશ્યક છે કારણ કે શરીર, ઈન્દ્રિયો તેમજ મનના મોહક વાતાવરણમાં સાધકને અબ્રહ્મચર્ય તરફ જતાં નિયમો કે મર્યાદાઓ રોકે છે, તેથી આ નિયમો બ્રહ્મચર્ય સાધનાના સજ્ઞા પ્રહરીઓ છે. તેનાથી બ્રહ્મચર્યની સર્વાંગી સાધનાની સફળતામાં સહાયતા મળે છે.

આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં સ્વયં શાસ્ત્રકારે સર્વપ્રથમ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનોની ઉપયોગિતા અને અનિવાર્યતા દર્શાવી છે કે આ સ્થાનનાં પાલનથી સાધકનો આત્મા સંયમપુષ્ટ, ચિત્ત સમાધિથી પુષ્ટ અને મન, વચન, કાયાથી વિરત બની અપ્રમત્તપણે આત્મલક્ષી થઈ વિચરણ કરે છે. અહીં સંયમની વૃદ્ધિમાં ૧૭ પ્રકારના સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત રૂપ સંયમ અપેક્ષિત છે. (૨) સંવરવૃદ્ધિમાં આશ્વા અને કર્મબંધની મંદતા અપેક્ષિત છે. (૩) સમાધિવૃદ્ધિમાં ચિત્તસમાધિ ભાવોની પ્રશસ્તતા અપેક્ષિત છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં બ્રહ્મચર્યની સુરક્ષા માટે દસ સમાધિસ્થાન કહ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે છે—

૧. બ્રહ્મચર્ય વ્રતના આરાધક સાધક સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકથી રહિત કે અનાકીર્ણ શયન અને આસનનું સેવન કરે.
૨. સ્ત્રીકથાનું વર્જન કરે, ત્યાગ કરે. ઉ. સ્ત્રીઓ સાથે એક આસન પર ન બેસો. તેઓની અતિ નિકટ

ન બેસે. ૪. સ્ત્રીઓનાં મનોહર અને મનોરમ અંગોપાંગને નીરખીને એકીટસે ન જુએ, તેનું ચિંતન પણ ન કરે. ૫. સ્ત્રીના કામ વિકારજનક શબ્દ ન સાંભળો. ૬. પૂર્વાનુભૂત રતિ કીડા વગેરેનું સ્મરણ ન કરે. ૭. સદા સ્વાધિષ્ટ, પૌષ્ટિક, સરસ આહાર ન કરે. ૮. પ્રમાણથી વધારે આહાર પાણીનું સેવન ન કરે, ઊણોદરી કરે, ભૂખથી ઓછું ખાય. ૯. શૃંગાર, વિભૂતા કે સુશોભનની પ્રવૃત્તિઓ ન કરે. ૧૦. શબ્દાદિ પાંચ વિષયોમાં આસક્ત ન બને.

સ્થાનાંગસૂત્ર અને સમવાયાંગસૂત્રમાં ભ્રાહ્યર્થની નવ ગુપ્તિઓનો ઉલ્લેખ છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં દસ સમાધિસ્થાનનું કથન છે અને આવશ્યક વૃત્તિ આદિ ગ્રંથોમાં નવવાડનું કથિત છે.

નવ ગુપ્તિ, દસ સમાધિસ્થાન, નવવાડની તુલના :-

	શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર	શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર	શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર	આવશ્યકવૃત્તિ-ગ્રંથ સાહિત્ય
નામ	ભ્રાહ્યર્થની નવ ગુપ્તિ	ભ્રાહ્યર્થની નવ ગુપ્તિ	ભ્રાહ્યર્થ દસ સમાધિસ્થાન	ભ્રાહ્યર્થની નવ વાડ
૧	સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી સંસક્ત સ્થાનનું સેવન કરે નહીં.	સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી વિવક્ત-રહિત સ્થાનનું સેવન કરે	વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરે	વિવક્ત શયનાસન નું સેવન કરે
૨	સ્ત્રીની વાતો કરે નહીં.	સ્ત્રીની વાતો કરે નહીં.	સ્ત્રીની કથા-વાતો કરે નહીં.	સ્ત્રીની કથા પરિહાર
૩	સ્ત્રી સ્થાનનો ઉપયોગ કરે નહીં.	સ્ત્રી સ્થાનનો ઉપયોગ કરે નહીં.	સ્ત્રી સાથે એક આસન ઉપર બેસે નહીં.	નિષાદાનુપવેશન
૪	સ્ત્રીની મનોહર, સુંદર ઈદ્રિયોને જુએ નહીં, તેનું ચિંતન કરે નહીં.	સ્ત્રીની મનોહર, સુંદર ઈદ્રિયોને જુએ નહીં, તેનું ચિંતન કરે નહીં.	સ્ત્રીની મનોહર, સુંદર ઈદ્રિયોને જુએ નહીં, તેનું ચિંતન કરે નહીં.	સ્ત્રી અંગોપાંગ દર્શન ત્યાગ
૫	પ્રણીત (માદક) ભોજન કરે નહીં.	પ્રણીત (માદક) ભોજન કરે નહીં.	કુડયાંતર(ભીત પાછળથી) સ્ત્રીના શબ્દો સાંભળો નહીં	કુડયાંતર(ભીત અંતરે) શબ્દ શ્રવણાદિ વર્જન
૬	અતિ માત્રામાં ભોજન કરે નહીં.	અતિ માત્રામાં ભોજન કરે નહીં.	પૂર્વ ભોગવેલી રતિકીડાનું સ્મરણ કરે નહીં.	પૂર્વ ભોગ અસ્મરણ
૭	પૂર્વ ભુક્ત ભોગોનું સ્મરણ કરે નહીં.	પૂર્વ ભોગવેલા કામ ભોગોનું સ્મરણ કરે નહીં.	પ્રણીત આહાર વર્જન	પ્રણીત ભોજન ત્યાગ
૮	શબ્દાનુવાદી, રૂપાનુવાદી ગંધ, સ્વાદ, સ્પર્શ અને પ્રશંસાનુવાદી ન થાય અર્થાત શબ્દાદિંં આસક્તિપૂર્વક પ્રવૃત થાય નહીં.	શબ્દાનુવાદી, રૂપાનુવાદી ન થાય, કામોતેજક શબ્દાદિ વિષયોનું સેવન કરે નહીં.	અતિમાત્રામાં ભોજન કરે નહીં.	અતિમાત્રામાં ભોજન ત્યાગ
૯	શાતાજન્ય સુખમાં આસક્ત થાય નહીં.	શાતાજન્ય સુખમાં આસક્ત થાય નહીં, સુખશીલ બને નહીં..	વિભૂતાનુવાદી થાયનહીં. અર્થાત વિભૂતાની પ્રવૃત્તિ કરે નહીં.	વિભૂતા પરિવર્જન
૧૦			શબ્દાનુવાદી, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાનુવાદી ન થાય. વારંવાર આસક્તિપૂર્વક શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવે નહીં	

પ્રસ્તુત દસ સમાધિસ્થાનોમાં સ્પર્શોન્દ્રિયના સંયમ માટે સહશયનાસન તથા એકાસન પર બેસવાનો, રસનેન્દ્રિયના સંયમ માટે અતિમાત્રામાં આહાર તેમજ પ્રણીત આહાર સેવનાનો, ચક્ષુરિન્દ્રિયના સંયમ માટે સ્ત્રીદેહ તેમજ તેના હાવભાવોનાં નિરીક્ષણાનો, શ્રોતેન્દ્રિય સંયમ માટે સ્ત્રીઓના વિકારજનક શબ્દશ્રવણાનો, મનઃસંયમ માટે કામકથા, વિભૂષા તેમજ પૂર્વકીદિત સ્મરણાનો અને સર્વન્દ્રિયના સંયમ માટે પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિના ત્યાગનું કથન છે.

સૂત્રકારે ઈન્દ્રિયો અને મન ઉપર સંયમ ન રાખવાથી પ્રત્યેક સમાધિસ્થાનની સાથે સાથે તેના ભયંકર પરિણામનું કથન કર્યું છે. અંતે પદ્યોમાં ઉક્ત દસ સ્થાનોનું વિશાદ નિરૂપણ તથા બ્રહ્મચર્યમહિમાનું વર્ણન છે.

સંક્ષેપમાં પૂર્વોક્ત અનેક પરંપરાઓના સંદર્ભમાં બ્રહ્મચર્યનાં આ દસ સમાધિસ્થાનોનું મહત્વપૂર્ણ વર્ણન છે.

● સોળમું અદ્યયન ●

બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન

બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું મહાત્મ્ય :-

૧ સુય મે આઉસ ! તેણ ભગવયા એવમકખાયં ઇહ ખલુ થેરેહિં ભગવંતેહિં દસ બંભચેર સમાહિઠાણા પણણત્તા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણિસમ્મ, સંજમબહુલે, સંવરબહુલે, સમાહિબહુલે, ગુત્તે, ગુત્તિંદિએ, ગુત્તબંભયારી સયા અપ્પમત્તે વિહરેજ્જા।

શાસ્ત્રાર્થ :- દસ બંભચેર સમાહિઠાણા = બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં દસ સ્થાનો, પણણત્તા = કહ્યાં છે, જે = જેને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ણિસમ્મ = હૃદયમાં ધારણ કરીને, સંજમબહુલે = સંયમની વૃદ્ધિ, સંવરબહુલે = સંવરની બહુલતા, સમાહિબહુલે = સમાધિભાવની બહુલતા, ગુત્તે = મન, વચન અને કાયા વડે ગુમ, ગુત્તિંદિએ = ઈન્દ્રિય સંયમ યુક્ત, ગુત્તબંભયારી = ગુમ બ્રહ્મચારી, બ્રહ્મચર્યરક્ષક, સયા = સદા, અપ્પમત્તે = પ્રમાદરહિત થઈને, વિહરેજ્જા = વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- (સુધર્માસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું) હે આયુષ્યમાન્ ! મેં સાંભળ્યું છે, તે ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે – આ નિર્ણથ પ્રવચનમાં સ્થવિર ભગવંતોએ દસ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન કહ્યાં છે, જેને સાંભળીને, તેના અર્થનો નિર્ણય કરીને, લિક્ષ્ણ પૃથ્વીકાય વગેરે ૧૭ પ્રકારના સંયમ, સંવર તથા ચિત્ત સમાધિની બહુલતા પ્રાપ્ત કરીને મન, વચન, કાયાનું ગોપન કરે; ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત બને, બ્રહ્મચર્યને ગુમિ દ્વારા સુરક્ષિત કરીને હંમેશાં અપ્રમતાપણે સંયમમાં વિચરણ કરે.

૨ કયરે ખલુ તે થેરેહિં ભગવંતેહિં દસ બંભચેરસમાહિઠાણા પણણત્તા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણિસમ્મ, સંજમબહુલે, સંવરબહુલે, સમાહિબહુલે, ગુત્તે, ગુત્તિંદિએ, ગુત્તબંભયારી સયા અપ્પમત્તે વિહરેજ્જા ?

ઇમે ખલુ તે થેરેહિં ભગવંતેહિં દસ બંભચેરસમાહિઠાણા પણણત્તા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણિસમ્મ, સંજમબહુલે, સંવરબહુલે, સમાહિબહુલે, ગુત્તે, ગુત્તિંદિએ, ગુત્તબંભયારી સયા અપ્પમત્તે વિહરેજ્જા । તં જહા-

શાસ્ત્રાર્થ :- કયરે = કયા કયા તે, ખલુ = પાદપૂર્તિ માટેનો અવ્યય છે, નિશ્ચયથી, ઇમે = આ, આગળ કહેલા, તંજહા = તે પ્રમાણે છે.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન— સ્થવિર ભગવંતોએ બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં કયાં કયાં દશ સ્થાન કહ્યાં છે ? જેને સાંભળી, તેના અર્થનો નિર્ણય કરી, ભિક્ષુ સંયમબહુલતા, સંવરબહુલતા અને સમાધિબહુલતા; આમ, ઉત્તરોત્તર બહુલતા પ્રાપ્ત કરી મન, વચન, કાયાનું ગોપન કરે; ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી વિરક્ત બનાવે, બ્રહ્મચર્યને ગુમિદારા સુરક્ષિત રાખે અને હંમેશાં અપ્રમત્તપણે સંયમભાવમાં વિચરણ કરે.

ઉત્તર - તે દસ સ્થાન આ પ્રમાણે છે — જેને સાંભળી, તેના અર્થનો નિર્ણય કરી, ભિક્ષુ સંયમબહુલતા, સંવરબહુલતા, સમાધિબહુલતા પ્રાપ્ત કરી; મન, વચન, કાયાનું રક્ષણ કરે, ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી વિરક્ત બનાવે, ગુમ બ્રહ્મચારી બની સદા અપ્રમત્તપણે સંયમભાવમાં વિચરણ કરે છે. તે દસ સ્થાન ક્રમશઃ આ પ્રમાણે છે —

વિવેચન :-

બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનોની સુદૃઢતા : સાધુને બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનોની સુદૃઢતા માટે સૂત્રકારે નવ સૂત્રો કહ્યા છે. (૧) આ સ્થાનોનું સારી રીતે શ્રવણ (૨) અર્થ પર વિચાર (૩,૪,૫) સંયમ, સંવર અને સમાધિનો અધિકારિક અભ્યાસ (૬) ત્રણ ગુમિઓથી મન, વચન તેમજ શરીરનું ગોપન (૭) ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી આત્માનું રક્ષણ (૮) નવવિધ ગુમિઓથી બ્રહ્મચર્યની સુરક્ષા (૯) સદૈવ અપ્રમત્ત અપ્રતિબદ્ધ વિહાર.

બ્રહ્મચર્યના દસ સમાધિસ્થાન :-

(૧) ઉપાશ્રય વિવેક :-

૩ વિવિત્તાં સયણાસણાં સેવિત્તા હવઙ્સ, સે ણિગંથે । ણો ઇત્થી પસુ પંડગ સંસત્તાં સયણાસણાં સેવિત્તા હવઙ્સ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ? આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીપસુપંડગ સંસત્તાં સયણાસણાં સેવમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે ઇતિથ પસુપંડગ સંસત્તાં સયણાસણાં સેવિજ્જા ।

શાલ્દાર્થ :- વિવિત્તાં = વિવક્ત. સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત, સયણાસણાં = શય્યા અને આસન વગેરેનું, સેવિત્તા = સેવન કરે છે, સે = તે, ણિગંથે = નિર્ગંથ, હવઙ્સ = થાય છે, ઇત્થીપસુપંડગ સંસત્તાં = જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક સહિત, ણો ણિગંથે= નિર્ગંથ નથી, તં કહમિતિ ચે = આવું કેમ ? તેનું શું કારણ ?, આયરિયાહ = આચાર્ય ઉત્તર આપે છે કે, ખલુ = નિશ્ચયથી, સેવમાણસ્સ = સેવન કરનાર, ણિગંથસ્સ = નિર્ગંથ, બંભયારિસ્સ = બ્રહ્મચારીનાં, બંભચેરે = બ્રહ્મચર્યમાં, સંકા =

શંકા, બીજા લોકોને સંદેહ થાય, કંખા = ભોગની ઈચ્છા, ચાહના, વિતિગિચ્છા વા = ભ્રહ્મચર્યનાં ફળ પ્રત્યે શંકા, ચિત્તમાં અસ્થિરતા, સમુપ્પણ્જિજ્જા = ઉત્પત્ત થઈ જાય, ભેયં (ભેદ) = સ્વભલના અથવા વિનાશ, લભેજ્જા = થઈ જાય, ઉમ્માયં = ઉન્માદ, ગાંડપણ, ઉન્મતતા, પાઉણ્જા = થઈ જાય, દીહકાલિયં = લાંબા સમય સુધી રહેનાર, રોગ = શારીરિક રોગ, આયંક = શીંગ મૃત્યુ કરનાર રોગ, ખેણ વગેરે, હવિજ્જા = થઈ જાય, કેવળિપણણત્તાઓ = કેવળજ્ઞાનીઓ દ્વારા પ્રરૂપિત, ધમ્માઓ = ધર્મથી, ભંસેજ્જા = ભ્રષ્ટ થઈ જાય, તમ્હા = એટલા માટે, ખલુ = નિશ્ચયથી, ણિગંથે = નિર્ગંથ મુનિએ, ઇતિથ પસુપંડગ સંસત્તાઇં = સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકો સંસક્તયુક્ત, સયણાસણાઇં = શાયા અને આસન વગેરેનું, ણો સેવિજ્જા = સેવન કરવું ન જોઈએ.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રી વગેરેથી રહિત એકાંત સ્થાન કે શયન આસન નું સેવન કરે છે, તે નિર્ગંથ છે પરંતુ જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી યુક્ત સ્થાન કે શયન આસનનું સેવન કરે, તે નિર્ગંથ નથી.

પ્રશ્ન— તે કેવી રીતે? અથવા તેનું શું કારણ છે?

ઉત્તર—જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકયુક્ત શયન, આસનનું સેવન કરે છે, તે ભ્રહ્મચારી નિર્ગંથને ભ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કંશકા કે વિચિકિત્સા ઉત્પત્ત થાય, ભ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય અથવા ઉન્માદ કે દીર્ଘકાલીન (લાંબા સમયના) રોગાંતક થાય અથવા તે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, માટે નિર્ગંથે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી યુક્ત સ્થાન કે શયન આસનનું સેવન ન કરવું જાઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પ્રથમ ભ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું સ્વરૂપ અને તેનું પાલન ન કરવાથી થતા અનર્થોનો નિર્દેશ છે.

વિવિક્તાઇં, સંસત્તાઇં :- (૧) વિવક્ત—સ્ત્રી અર્થાત્ દેવી, માનુષી કે તિર્યચાણી; પશુ એટલે ગાય, ભેંસ, ઊંટ, બકરા કે બકરી આદિ અને પંડક અટલે નપુંસક, આ ત્રણેથી રહિત સ્થાન. (૨) સંસક્ત—સ્ત્રી આદિના સંસર્ગવાળાં સ્થાન. અહીં સૂત્રમાં વિવિક્ત શબ્દથી પ્રથમ વિધેય વચ્ચન છે, ત્યાર બાદ સંસક્ત શબ્દથી નિષેધ વચ્ચન છે, તેથી વિવિક્તનું તાત્પર્ય વધારે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

સયણાસણાઇં :- શયન અને આસન. શયન એટલે પથારી, સંસત્તારક અથવા સૂવા માટેની પાટ વગેરે. ઉપલક્ષણાથી રહેવાનું સ્થાન — ઉપાશ્રય વગેરેને પણ શાયા કહે છે. આસન એટલે બાજોઈ, ટીપોઈ, ટેબલ અને વસ્ત્રનું આસન કે પગ લૂધવાનું વસ્ત્ર (પાદપ્રોથણ) વગેરે અર્થાત્ જેના ઉપર બેસી શકાય તે.

અભ્રહના સાત દુષ્પરિણામ :- શાસ્ત્રકારોએ સાધકને ભ્રહ્મચર્યના વિષયમાં અસાવધાનીથી થતાં સાત દુષ્પરિણામ દર્શાવ્યા છે. (૧) શંકા :- સ્ત્રી વગેરેથી સંસક્ત સ્થાનમાં રહેવાથી સાધુનું ચિત્ત સ્ત્રી વગેરે તરફ આકર્ષિત થાય તો, માનસિક ભ્રહ્મચર્ય દૂષિત થઈ જાય. સ્વયં પણ શંકાશીલ બની જાય અર્થાત્ ભ્રહ્મચર્યના લાભ

અને કુશીલના નુકશાન વિષે તેની શ્રદ્ધા ડગી જાય. (૨) કંસ્કા :— બ્રહ્મચર્યમાં શંકા થાય, ત્યાર પછી નિમિત્ત મળતાં સહવાસ ભોગેચ્છા પણ ઉત્પત્ત થઈ શકે છે. (૩) વિચિકિત્સા :— જ્યારે ભોગાકંસ્કા તીવ્ર બની જાય, ત્યારે વિચાર આવે કે હું બ્રહ્મચર્ય પાલન માટે પુરુષાર્થ કરું છું, તેનું ફળ મળશે કે નહીં? આમ ફળ પ્રત્યે સંદેહ થઈ શકે છે. (૪) ભેદ :— જ્યારે વિચિકિત્સા તીવ્ર બની જાય, ત્યારે શીંગ બ્રહ્મચર્ય ખંડન કરી ચારિત્રનો નાશ થઈ શકે છે. (૫) ઉન્માદ :— મન અબ્રહ્મચર્ય તરફ ફળી જવાથી મન અને ઈન્દ્રિયો ઉપર દબાણ થતાં કામોન્માદને કારણે અનિદ્રા કે બેચેની થાય છે. (૬) રોગાતંક :— રોગમાં અપસ્માર — ફીટ આવવી, પક્ષધાત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે આતંકમાં મસ્તક પીડા, પેટમાં શૂળ વગેરે બિમારીઓનો સમાવેશ થાય છે. સ્ત્રીને વારંવાર જોવાથી કામોતેજક ભાવનાથી કામજવર, અંગોમાં દાહ, આહારમાં અસુખિ, ધૂજારી વગેરે રોગો ઉત્પત્ત થઈ શકે છે અને આગળ વધતાં આત્મધાત પણ થઈ શકે છે. (૭) ધર્મભંશ :— જે આ પૂર્વ અવસ્થાઓથી બચી શકતા નથી, તે કયારેક ચારિત્ર મોહનીયના ઉદ્ય સાથે દર્શન મોહનીયના પ્રબળ ઉદ્યથી કેવળી પ્રરૂપિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મથી ભષ્ટ થઈ શકે છે. તેથી સ્ત્રી, પણ કે નપુંસક જ્યાં રહેતાં હોય, તેવાં સ્થાનોમાં બ્રહ્મચારીએ કયારે ય રહેવું ન જોઈએ.

(૨) સ્ત્રીકથા સંયમ :-

૪ ણો ઇત્થીણ કહં કહિતા હવઙ્સ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ? આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણ કહં કહેમાણસ્સ, બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા કંખા વા વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેય વા લભેજ્જા, ઉમ્માય વા પાઉણિજ્જા, દીહકાલિય વા રોગાયંક હવેજ્જા, કેવલિપણન્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે ઇત્થીણ કહં કહેજ્જા ।

શાલાર્થ :- ઇત્થીણ = સ્ત્રીઓની, કહં = વાતો, વિકથા, કથા, ણો કહિતા હવઙ્સ = કરતો ન હોય.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા કરતા નથી, તે નિર્ગ્રથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—આચાર્ય કહું જે સાધુ સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રથને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કંસ્કા કે વિચિકિત્સા ઉત્પત્ત થાય, બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ଘકાલીન રોગ કે આંતક થાય અથવા તે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભષ્ટ થાય માટે નિર્ગ્રથે સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા ન કરવી જાઈએ.

વિવેચન :-

(૧) સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ, રૂપ, લાવણ્ય, હાસ્યવિલાસ, હાવભાવ, ચાલ વગેરેની વાતો ન કરવી.

(૨) સ્ત્રીઓની જીતિ, રૂપ, કુલ, વેષભૂષા, શૃંગાર વગેરે વિષે કથા ન કરવી, જેમ કે જીતિ – આ બ્રાહ્મણી છે, તે વેશ્યા છે; કુલ – ઉચ્ચ કુળની સ્ત્રીઓ આવી હોય છે, અમુક કુળની તેવી હોય છે વગેરે, રૂપ – કણ્ઠાટકી વિલાસપ્રિય હોય છે વગેરે, સંસ્થાન – સ્ત્રીઓની આકૃતિ, ઊંચાઈ વગેરેની ચર્ચા. નેપથ્ય – સ્ત્રીઓના વિભિન્ન વેષ, પોશાક વગેરેની ચર્ચા; આમ હાસ્યરસ કે શૃંગાર રસપ્રધાન મોહોત્પાદક કે કામોતેજક કથાઓ કરવાથી કે સાંભળવાથી ભ્રદ્યર્થનો આંશિક કે પૂણુરૂપે ભંગ થવાની સંભાવના રહે છે. જેમ લીબુ કે ખટાશનું વર્ણન સાંભળતા કે ચિંતન કરતાં મોઢામાં પાણી આવે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓનાં રૂપ વગેરેની પ્રશંસા કરવાથી કે સાંભળવાથી વિષયવિકારની વૃદ્ધિ થાય છે, શાનધ્યાનથી મન ચલિત થર્ડ જાય છે. માનસિક શાંતિનો ભંગ થાય છે.

(૩) સ્ત્રી સાથે એકાસન વર્જન :-

૫ ણો ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિણસેજ્જાગાએ વિહરિત્તા હવઙ્ગ સે ણિગંથે।

તં કહમિતિ ચે ? આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિણસેજ્જા ગયસ્સ, બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડળિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણન્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિણસેજ્જાગાએ વિહરેજ્જા ।

શાન્દાર્થ :- ઇત્થીહિં સદ્ધિં - સ્ત્રીઓની સાથે, સણિણસેજ્જાગાએ - એક આસન પર, ણો વિહરિત્તા હવઙ્ગ = ન બેસતા હોય, સે ણિગંથે = તે નિર્ણય છે.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રીઓ સાથે એક આસન પર બેસતા નથી, તે નિર્ણય છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહું – જે સ્ત્રીઓ સાથે એક આસન પર બેસે છે, તે ભ્રદ્યારીને ભ્રદ્યર્થ વિષે શંકા, કાંકા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, ભ્રદ્યર્થનો નાશ થાય, ઉન્માદ થાય અથવા દીર્ଘકાલીન રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી અષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગંથે સ્ત્રીઓ સાથે એક આસને બેસવું ન જાઈએ.

વિવેચન :-

ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિણસેજ્જાગાએ :- બૃહદ્વૃત્તિકારે બે પ્રકારે વ્યાખ્યા કરી છે – (૧) સ્ત્રીઓની સાથે એક જ આસન ઉપર બેસે નહીં. (૨) જે આસન પર સ્ત્રી પૂર્વે બેઠેલી હોય તે આસન પર અંતમુહૂર્ત પહેલા બેસવું નહીં. તે જ રીતે ભ્રદ્યારિણી સાધવીએ પણ જાગૃતિ રાખવી જોઈએ. અહીં અંતમુહૂર્ત શર્ષદ્ધથી એક ઘડી (૨૪ મિનિટ) કે બે ઘડીનો સમય માનવામાં આવે છે.

(૪) દષ્ટિસંયમ :-

ણો ઇત્થીણં ઇંદિયાઇં મણોહરાઇં, મણોરમાઇં આલોઇત્તા, ણિજ્ઞાઇત્તા હવિઃ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

૬ આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં ઇંદિયાઇં મણોહરાઇં, મણોરમાઇં આલોએ-માણસ્સ, ણિજ્ઞાયમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણત્તાઓ વા ધ્મમાઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે ઇત્થીણં ઇંદિયાઇં મણોહરાઇં, મણોરમાઇં આલોએજ્જા, ણિજ્ઞાએજ્જા ।

શાન્દાર્થ :- ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓની, મણોહરાઇં = મનોહર અને, મણોરમાઇં = મનોરમ્ય, આકર્ષક, ઇંદિયાઇં = નાક, આંખ, મુખ વગેરે ઈન્દ્રિયોને, સૌંદર્યને, ણો આલોઇત્તા= રાગ દષ્ટિથી જુએ નહિ, તે જેનાર, ણિજ્ઞાઇત્તા હવિઃ = તેનું ધ્યાન કરે નહિ, ધ્યાન ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રીઓની મનોહર અને સુંદર ઈન્દ્રિયોને જોતા નથી અને તેનું ચિંતન કરતા નથી, તે નિર્ગંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહું -જે સ્ત્રીઓની મનોહર અને આકર્ષક ઈન્દ્રિયોને, વારંવાર એકીટશે જુએ છે અને તેનો વિચાર કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગંથને બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંશા કે વિચિકિત્સા ઉત્પત્ત થાય, બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાળીન રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગંથે સ્ત્રીઓની મનોહર તેમજ મનોરમ્ય ઈન્દ્રિયોને એકીટસે જોવી નહીં અને તેનો વિચાર કરવો નહીં, તેનું ધ્યાન ધરવું નહીં.

વિવેચન :-

મનોહર અને મનોરમમાં અંતર :- મનોહર એટલે ચિત્તાકર્ષક; મનોરમ એટલે ચિત્તાબ્ધાદક.

ણિજ્ઞાઇત્તા :- નિર્ધારન (ધ્યાન કરે નહીં) જોયા પછી તેના વિષયમાં ચિંતન કરવું, જેમ કે – આહ ! આ સ્ત્રીના નેત્ર કેટલાં સુંદર છે ! અથવા આલોકનનો અર્થ છે થોડું જોવું, નિર્ધારનનો અર્થ છે વધારે રસ લઈને વ્યવસ્થિતપણે જોવું.

ઇંદિયાઇં :- અહીં ઈન્દ્રિય શબ્દપ્રયોગથી સ્ત્રીના દરેક અંગોપાંગને સમજવા જોઈએ.

(૫) સ્ત્રી શાષ્ટાશ્રવણ સંયમ :-

૭ ણો ઇત્થીણં કુઙુંતરંસિ વા, દૂસંતરંસિ વા, ભિત્તંતરંસિ વા, કુઇયસદ્વં વા, રૂઇયસદ્વં વા, ગીયસદ્વં વા, હસિયસદ્વં વા, થળિયસદ્વં વા, કંદિયસદ્વં વા, વિલવિયસદ્વં વા સુણેતા હવઇ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં કુઙુંતરંસિ વા, દૂસંતરંસિ વા, ભિત્તંતરંસિ વા, કુઇયસદ્વં વા, રૂઇયસદ્વં વા, ગીયસદ્વં વા, હસિયસદ્વં વા, થળિયસદ્વં વા, કંદિયસદ્વં વા, વિલવિયસદ્વં વા, સુણેમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઉણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપળણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે, ઇત્થીણં કુઙુંતરંસિ વા, દૂસંતરંસિ વા, ભિત્તંતરંસિ વા, કુઇયસદ્વં વા, રૂઇયસદ્વં વા, ગીયસદ્વં વા, હસિયસદ્વં વા, થળિયસદ્વં વા, કંદિયસદ્વં વા, વિલવિયસદ્વં વા સુણેમાણે વિહરેજ્જા ।

શાષ્ટાર્થ :- કુઙુંતરંસિ = વાંસની ટાઈના પણવાડેથી, પાતળી દીવાલની પાછળથી, દૂસંતરંસિ = વસ્ત્રના પડદાની આડશથી, પાછળથી, વા - અથવા, ભિત્તંતરંસિ = પાડી દીવાલની પાછળથી, ભીંતની પાછળથી, ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓના, કુઇયસદ્વં = અવ્યક્ત શબ્દો, ઉધરસના શબ્દો, રૂઇયસદ્વં = રૂદ્ધના શબ્દો, ગીયસદ્વં = ગીતના શબ્દો, હસિયસદ્વં = હસવાના શબ્દો, થળિયસદ્વં = ભારે અવાજથી બોલાતા શબ્દો, કંદિયસદ્વં = કંદન, વ્યાકુળ થઈને કહેવાતા શબ્દો, વિલવિયસદ્વં = વિરહથી વિલાપ કરવાના શબ્દોને, ણો સુણેતા હવઇ = જે નથી સાંભળતો.

ભાવાર્થ :- વાંસની કે માટીની ભીંત પાછળથી, વસ્ત્રના પડદા પાછળથી, પાડી દીવાલની પાછળથી સ્ત્રીઓના કૂજિત - અવ્યક્ત અવાજ, રડવાનો અવાજ, ગીતના શબ્દ, હાસ્ય, ઊંચા આવાજના શબ્દો, આકંદ તેમજ પતિના વિરહથી થયેલા વિલાપના શબ્દો સાંભળતા નથી, તે નિર્ણથ છે.

પ્રશ્ન - તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહું - જે માટીની ભીંત પાછળથી, પડદા પાછળથી કે દીવાલ પાછળથી સ્ત્રીઓના કૂજિત રૂદ્ધના, ગીત, હાસ્ય, ગર્જના, આકંદ કે વિલાપના શબ્દ સાંભળે છે, તે ભ્રહ્મચારી નિર્ણથને ભ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કંશ્કા કે વિચિકિત્સા થાય, તેનું ભ્રહ્મચર્ય નષ્ટ થાય, ઉન્માદ થાય, શરીરમાં દીર્ઘકાલિક રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાયાછે, તેથી નિર્ણથે માટીની ભીંત પાછળથી, પડદા પાછળ થી, પાડી દીવાલ પાછળથી સ્ત્રીઓનાં અવ્યક્ત અવાજ, ગીત, રડવું, હાસ્ય, ગર્જના, આકંદ, વિલાપ

સાંભળવાં જોઈએ નહીં.

વિવેચન :-

કુડય અને લિત્તિ વચ્ચે અંતર :— શબ્દકોષ અનુસાર આ બંનેનો એક જ અર્થ છે, પરંતુ કુડયનો અર્થ વાંસની દીવાલ થાય છે. બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર માટીની ભીત, સુખબોધા અનુસાર પથરોની દીવાલ અને ચૂણિ અનુસાર ઈટોની ભીત છે. શાંત્યાચાર્ય અને આચાર્ય નેમિચંદ્રે લિત્તિનો અર્થ પાકી ઈટોથી બનેલી ભીત કર્યો છે.

કુડય અને ભીતના છ પ્રકાર છે – (૧) લીપેલી ભીત (૨) લીંઘા વગરની ભીત (૩) વસ્ત્રની ભીત–પડદો (૪) લાકીથી બનેલી ભીત (૫) આજુબાજુમાં લાકીનાં પાટિયાંથી બનેલી ભીત (૬) ઘસીને ચીકણી બનાવેલી ભીત (૭) ચિત્રયુક્ત દીવાલ (૮) ચટાઈની કે વાંસની બનેલી દીવાલ તથા (૯) ફૂસ (ઘાસ)ની બનેલી ભીત. સાર એ છે કે પાકી બનેલી, તે ભીત છે અને તેના સિવાય બધી કુડય છે.

કુઝયસદ્ધઃ – (૧) કુજિત શબ્દં વિવિધ વિહગ ભાષયા અવ્યક્ત શબ્દં = વિવિધ પક્ષીઓની ભાષા જેવા અવ્યક્ત અવાજ, (૨) બીજા ઉધરસ વગેરેના અવ્યક્ત અવાજ (૩) રતિકીડાનાં અવ્યક્ત અવાજ, (૪) કોયલ જેવા અવાજ.

રૂઝયસદ્ધઃ – રતિ કલહાદિકૃત રૂદ્ધન શબ્દ. **હસિયસદ્ધઃ** :– ખડખડાટ હસવાનો અવાજ. **થળિયસદ્ધઃ** :– અધોવાયુ નિસર્ગ શબ્દ અથવા આવેશમાં ગર્જના કરતા શબ્દ. **કંદિયસદ્ધઃ** :– કંદન – વ્યાકુળતાપૂર્વક બોલાયેલા શબ્દો. **વિલવિયસદ્ધઃ** :– પતિ આદિ પ્રિયજનના વિરહમાં કરાયેલું વિયોગિનીનું આકંદ.

(૬) ભુક્તિભોગ સ્મૃતિ સંયમ :-

૬ ણો ઇત્થીણં પુષ્વરયં, પુષ્વકીલિયં અણુસરિતા હવઙ્સ, સે ણિગંથે।

તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં પુષ્વરયં પુષ્વકીલિયં અણુસરમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમૃપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઠણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયકં હવેજ્જા, કેવલિપણજ્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે ઇત્થીણં પુષ્વરયં, પુષ્વકીલિયં અણુસરેજ્જા।

શાંદાર્થ :– ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓની સાથે, પુષ્વરયં = ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલા કામભોગોને, પુષ્વકીલિયં = પૂર્વ અવર્થામાં કરેલી કીડા, ણો અણુસરિતા હવઙ્સ = જે સ્મરણ કરતો નથી.

ભાવાર્થ :– જે સાધુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલા કામભોગનું કે પૂર્વ કરેલી રતિકીડાઓનું સ્મરણ કરતા નથી, તે નિર્ગ્રથ છે.

પ્રશ્ન—તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—આચાર્યે કહું—જે રતિકીડાનું સ્મરણ કરે છે, તે ભ્રષ્ટારી નિર્ગંથને ભ્રષ્ટાર્થ વિષયમાં શંકા, કંશા અને વિચિકિત્સા ઉત્પત્ત થાય, ભ્રષ્ટાર્થનો ભંગ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાળિક રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગંથે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલા કામભોગનું કે પૂર્વે કરેલી રતિકીડાનું સ્મરણ કરવું જોઈએ નહીં.

(૭) પ્રણીત આહાર વર્જન :-

૯ ણો પણીય આહાર આહારિતા હવઇ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ—ણિગંથસ્સ ખલુ પણીય આહાર આહારેમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેય વા લભેજ્જા, ઉમ્માય વા પાતણિજ્જા, દીહકાલિય વા રોગાયંક હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણતાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા। તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે પણીય આહાર આહારેજ્જા ।

શાદ્યાર્થ :- પણીય = ભારે, સ્વાદિષ્ટ, કામોતેજક, પૌષ્ટિક, આહાર = ભોજન, ણો આહારિતા હવઇ = ખાતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે પ્રણીત અર્થાત્ રસયુક્ત પૌષ્ટિક આહાર કરતા નથી, તે નિર્ગંથ છે.

પ્રશ્ન—તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—આચાર્યે કહું—જે રસયુક્ત ભોજનપાન કરે છે, તે ભ્રષ્ટારી નિર્ગંથને ભ્રષ્ટાર્થ વિષે શંકા, કંશા કે વિચિકિત્સા થાય, ભ્રષ્ટાર્થ નાખ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાળિક રોગાંતક થાય, તે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, તેથી નિર્ગંથે પ્રણીત — રસયુક્ત પૌષ્ટિક આહાર કરવો જોઈએ નહીં.

વિવેચન :-

પણીય :— જે ખાદ્યપદાર્થમાંથી તેલ, ધી, વગેરેનાં ટીપાં ટપકી રહ્યાં હોય, ધાતુ વૃદ્ધિકારક હોય, વિકારવર્ધક હોય, પૌષ્ટિક હોય, વિગય કે મહાવિગયયુક્ત પદાર્થ હોય, તે પ્રણીત આહાર છે.

(૮) અતિ ભોજન સંયમ :-

૧૦ ણો અઝ્માયાએ પાણભોયણ આહારેતા હવઇ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ અઇમાયાએ પાણભોયણ આહારેમાણસ્સ, બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપળણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે અઇમાયાએ પાણભોયણાહારેજ્જા ।

શાસ્ત્રાર્થ :- અઇમાયાએ = અતિ માત્રામાં, પાણભોયણ = આહાર પાણી, ણો આહારેત્તા હવ્યા = સેવન કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે પ્રમાણથી વધારે અતિ આહારપાણી કરતા નથી, તે નિર્ગ્રથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહું-જે પ્રમાણથી વધારે આહાર કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રથને બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં શંકા, કંશા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થાય કે ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલિક રોગાંતક થાય, કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગ્રથે પ્રમાણથી અધિક આહાર – પાણીનું સેવન કરવું જોઈએ નહીં અર્થાત् જરૂરિયાતથી વધારે ખાવું નહીં, પરંતુ સદાય ઉણોદરી કરવી.

વિવેચન :-

અઇમાયાએ :- ભોજનના પ્રમાણથી વધારે લેવું, તે અતિમાત્રા છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને સંતોષકારક આહાર લેવાનો અનુભવ (જ્ઞાન) હોય જ છે. પ્રમાણથી અધિક ભોજન કરવાથી બ્રહ્મચર્યની ક્ષતિ થાય છે. માત્રાથી ઓછું ખાવું, તે ઉણોદરી તપ છે. નિર્ગ્રથને બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ માટે અલ્પ માત્રામાં ખોરાક લેવો અને ઉણોદરી તપ કરવું જરૂરી છે.

(૬) વિભૂષા સંયમ :-

૧૧ ણો વિભૂષાણુવાઈ હવ્યા, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ વિભૂષાવત્તિએ, વિભૂસિયસરીરે ઇત્થિજણસ્સ અભિલસણિજ્જે હવ્યા । તઓ ણ તસ્સ ઇત્થિજણેણ અભિલસિજ્જમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપળણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે વિભૂષાણુવાઈ હવેજ્જા ।

શાસ્ત્રાર્થ :- ણો વિભૂષાણુવાઈ હવ્યા = જે શરીર વિભૂષિત કરતો નથી, વિભૂષાવત્તિએ =

વિભૂષિત કરનાર અને, વિભૂસિયસરીરે = વિભૂષિત શરીરયુક્ત, ણિગંથસ્સ = નિર્ગંથ, ઇતિજણસ્સ = સ્ત્રીઓ વડે, અભિલસિજ્જમાણસ્સ = પ્રાર્થનીય થાય છે, તસ્સ = તે, બંભયારિસ્સ = ભ્રદ્યચારી સાધુના, બંભચેરે = ભ્રદ્યર્થમાં.

ભાવાર્થ :- જે શરીર શાણગાર કરતો નથી તે નિર્ગંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્ય કહું- શાણગારની કે વિભૂષાની મનોવૃત્તિવાળો અને શરીરે શાણગારકરનારો ભ્રદ્યચારી સ્ત્રીઓને આકર્ષક થઈ જાય. સ્ત્રીઓ જેને ચાહે છે, તે ભ્રદ્યચારી નિર્ગંથને ભ્રદ્યર્થ વિષે શંકા, કંશા, વિચિકિત્સા થાય, ભ્રદ્યર્થનો ભંગ થાય, તેને ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાળિન રોગાતંક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રદ્ય થાય, તેથી ભ્રદ્યચારીએ શરીરને શાણગારવું જોઈએ નહીં.

વિવેચન :-

વિભૂસાણુવાઇ :- શરીરને સ્નાન કરી સુસજિજ્જત કરવું, તેલ લગાડવું, સુંદર વસ્ત્રાદિ તથા આભૂષણોથી શાણગારવું, ડેશ વગેરેને સુસજ્જ કરવા, તે વિભૂષા છે. આ રીતે શરીરને શાણગારનાર નિર્ગંથ વિભૂષાનુવાદી એટલે વિભૂષાની પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે.

વિભૂસાવત્તિએ :- જેની વૃત્તિ વિભૂષા કરવાની છે અને જેની પ્રવૃત્તિ પણ વિભૂષા કરવાની છે, તે વિભૂષાવૃત્તિક કહેવાય છે.

વિભૂસિયસરીરે :- સ્નાન, અંજન, તેલ વગેરે દ્વારા જે શરીરને વિભૂષિત કરે છે, તેને વિભૂષિત શરીર કહે છે.

ઇતિજણસ્સ અભિલસણ્જ્જો :- સ્ત્રીઓ દ્વારા અભિલષણીય, ઈચ્છનીય, સ્ત્રીઓને પ્રિય. સૌંદર્યની આસક્તિ કે શરીરની ટાપટીપ કરવાથી વિષયવાસના જાગૃત થવાની સંભાવના છે અને સ્ત્રીઓ માટે આકર્ષક બની જાય છે; માટે સાદાઈ અને સંયમ જ ભ્રદ્યર્થનો પોષક છે.

(૧૦) ઈન્દ્રયવિષય સંયમ :-

૧૨ ણો સદ્-રૂવ-રસ-ગંધ-ફાસાણુવાઈ હવઇ, સે ણિગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આયારિયાહ-ણિગંથસ્સ ખલુ સદ્-રૂવ-રસ-ગંધ- ફાસાણુવાઇસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જજા, ભેય વા લભેજ્જા, ઉમ્માય વા પાડણ્જ્જા, દીહકાળિય વા રોગાયંક હવેજ્જા, કેવલિપણત્તાઓ વા ધ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગંથે સદ્-રૂવ-

રસ-ગંધ-ફાસાણુવાઈ હવેજ્જા। દસમે બંભચેરસમાહિઠાણે હવઙ્ઝ। ભવંતિ ઇત્થ સિલોગા, તં જહા -

શાખાર્થ :- જો સહ્ર રૂવ રસ ગંધ ફાસાણુવાઈ હવઙ્ઝ = જે મનોજ શષ્ટ્છ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનું સેવન કરતા નથી, દસમે = દસ, બંભચેર સમાહિદ્વાણે = બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન, હવઙ્ઝ = છે, ઇત્થ = હવે અહીંથી, સિલોગા = શ્લોક- પદ્ધમાં પાઠ, ભવંતિ = છે, તં જહા = તે આ પ્રમાણે છે-

ભાવાર્થ :- જે શષ્ટ્છ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વગેરે ઈન્ડ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થતા નથી તે નિર્ણથ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહ્યું-જે શષ્ટ્છ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શમાં આસક્ત થાય છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ણથને બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંકા કે વિચિકિત્સા થાય, બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય, ઉન્માદ થાય કે દીર્ઘકાળિન રોગાતંક થાય અથવા કેવળી ભાષિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ણથે શષ્ટ્છ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શમાં આસક્ત બનતું જોઈએ નહીં. આ બ્રહ્મચર્ય સમાધિનું દસમું સ્થાન છે. અહીં આ વિષયમાં કેટલીક ગાથાઓ છે તે આ પ્રમાણે છે.

વિવેચન :-

સહ્ર-રૂવ-રસ-ગંધ-ફાસાણુવાઈ :- સ્ત્રીઓનાં શષ્ટ્છ, રૂપ, સંબંધી વિવેક રાખવાનું કથન પહેલાનાં સમાધિસ્થાનોમાં છે તો પણ આ દસમા સમાધિસ્થાનમાં બીજા અનેક મનોજ રમણીય પદાર્થો કે દશ્યોને જોવાં; ધવનિઓ, વાજિંત્રો વગેરે સાંભળવાં; એ જ રીતે મનોજ, મધુર, ગંધ, રસનું સેવન તથા સુંવાળા સ્પર્શવાળા પદાર્થોનું સેવન વગેરે પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ સમાધિસ્થાનમાં તેનાથી નિવૃત્ત થવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી છે.

ઉપરોક્ત દરેક સૂત્રમાં શંકા વગેરે દોષોની સંભાવનાઓ દર્શાવી છે. તેનો ભાવ એ છે કે કોઈને શંકા, કોઈને કાંકા, કોઈને ઉન્માદ, રોગ કે કોઈને બ્રહ્મચર્યનો ભંગ અથવા કોઈને ધર્મભાવનાથી વિમુખ થવારૂપ સ્થળનાઓની શક્યતાઓ છે.

દસ સમાધિ સ્થાનોનું પદ્ધતિને નિરૂપણ :-

**૧ જં વિવિત્તમણાઇણં, રહિયં ઇત્થી જણેણ ય ।
બંભચેરસ્સ રક્ખદ્વા, આલયં તુ ણિસેવએ ॥૧॥**

શાખાર્થ :- વિવિત્તં = એકાંતસ્થાન, સ્ત્રીઓનાં આવાગમન કે દષ્ટિપથથી રહિત, સ્ત્રી આદિથી રહિત, અણાઇણં = આકીર્ણતાથી રહિત, જનાકુળતા રહિત, ઇત્થી જણેણ = સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકથી,

રહિયં = રહિત હોય, બંભચેરસ્સ = ભ્રમયર્થની, રક્ખદ્વા = રક્ષાને માટે સાધુ, તુ = એવા, આલયં = સ્થાનનું, ણિસેવએ = સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- નિર્ગ્રથ સાધુ ભ્રમયર્થની રક્ષા માટે એકાંત એટલે સ્ત્રી વગેરેના આવાગમન કે દાઢિસંયોગથી દૂર, આત્મચિંતન યોગ્ય હોય, અનાકીર્ણ-જનાકુળતાથી રહિત અને સ્ત્રીઓથી પૂર્ણતઃ રહિત સ્થાનમાં રહે.

૨   મણપલહાયજણંિ, કામરાગવિવડૃંિ ।
          બંભચેર રાઓ ભિક્ખૂ, થીકહં તુ વિવજ્જએ ॥૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- બંભચેર રાઓ = ભ્રમયર્થમાં રત, મણપલહાયજણંિ = મનમાં વિકારી ભાવજન્ય આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી, તુ = તથા, કામરાગવિવડૃંિ = કામભોગોમાં આસક્તિ વધારનારી.

ભાવાર્થ :- ભ્રમયર્થમાં રત ભિક્ષુ મનમાં આદ્વાદ (પુદ્ગલાનંદ) ઉત્પન્ન કરનારી અને કામવાસના પ્રત્યે રાગભાવ વધારનારી સ્ત્રી સંબંધી કથા વાર્તાઓથી દૂર રહે, એવી કથાઓ કરે નહીં.

૩   સમં ચ સંથવં થીહિં, સંકહં ચ અભિક્ખણં ।
          બંભચેર રાઓ ભિક્ખૂ, ણિચ્ચસો પરિવજ્જએ ॥૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- થીહિં = સ્ત્રીઓની, સમં - સાથે, સંથવં = પરિયય, અભિક્ખણં = વારંવાર, સંકહં = સ્ત્રીઓની સાથે વાતચીત, ણિચ્ચસો = સદા માટે, પરિવજ્જએ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- ભ્રમયર્થપરાયણ સાધુ સ્ત્રીઓની સાથે સંસર્ગ, બહુ પરિયય અને વારંવાર વાર્તાલાપ કરવાનો હંમેશાં ત્યાગ કરે.

૪   અંગપચ્ચંગ-સંઠાણં, ચારુલ્લવિય-પેહિયં ।
          બંભચેર રાઓ થીણં, ચક્ખુગિજ્જં વિવજ્જએ ॥૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- થીણં = સ્ત્રીઓનાં, અંગપચ્ચંગસંઠાણં = અંગઉપાંગોના આકારને, ચારુલ્લવિયપેહિયં = બોલવાની મનોહર રીત અને જોવાની સુંદર રીત વગેરે, ચક્ખુગિજ્જં = આંખોના વિષયનું, ચક્ષુગ્રાહ્ય પદાર્થનું.

ભાવાર્થ :- ભ્રમયર્થમાં લીન સાધુ ચક્ષુઈન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય અંગપ્રત્યંગની આકૃતિને ઈરાદાપૂર્વક વારંવાર જોયા ન કરે, તેમજ સ્ત્રીઓની જોવાની વિચિત્રકળા અર્થાત્ કટાક્ષ ઉપર અને મધુર વચ્ચનો પર આસક્ત ન થાય, પરંતુ તેનો ત્યાગ કરે.

૫ કૂઝ્યં રૂઝ્યં ગીયં, હસિયં થળિય-કંદિયં ।
બંભચેર રઓ થીણં, સોયગિજ્જં વિવજ્જએ ॥૫॥

શાલોથ્ર :- સોયગિજ્જં = જે કાનનો વિષય.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મયર્થમાં રૂચિ રાખનાર બિક્ષુ સ્ત્રીઓના કુજિત, રૂદિત, ગીત, હાસ્ય, સ્તનિત અને કંદન વગેરે શબ્દો પર લક્ષ્ય ન આપે. આ બધા કાનના વિષયો છે, શ્રોત્રેન્દ્રિયની આસક્તિનાં સ્થાનો છે. બિક્ષુ તેનો ત્યાગ કરે અર્થાત્ આવા કોઈ પણ પ્રકારના શબ્દો સાંભળવામાં ઉત્સુક ન થાય.

૬ હાસં કિરું રઙું દપ્પં, સહભુત્તાસિયાળિ ય ।
બંભચેર રઓ થીણં, ણાણુચિંતે કયાઇ વિ ॥૬॥

શાલોથ્ર :- હાસં - હાસ્ય, કિરું - રમતો, રઙું - રતિકીડા-વિષયસેવન, દપ્પં - ઉન્માદ, વિકારભાવોની ઉન્મત્તા, સહભુત્તાસિયાળિ - સાથે જમવાના કે રહેવાના પ્રસંગોને, (પાઠાંતર સહસા = અચાનક, એકદમ, વિત્તાસિયાળિ = અનુરાગ સહિત ત્રાસજનક ક્રિયા. જેમ કે પાછળથી આવી આંખો બંધ કરવી, મીંચવી વગેરેને,) કયાઇ વિ = કયારે ય પણ, ણાણુચિંતે = ચિંતન કરે નહીં, સ્મરણ કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- દીક્ષા પહેલાનાં જીવનમાં સ્ત્રીઓ સાથે અનુભવેલાં હાસ્ય, કીડા, રતિ કે ઉન્માદ; સાથે બેસવું કે ભોજન કરવું વગેરે કોઈ પણ પૂર્વ આચરણોનું બ્રહ્મચારી સાધક કયારે ય સ્મરણ કરે નહીં.

૭ પણીયં ભત્તપાણં તુ, ખિપ્પં મયવિવઙુણં ।
બંભચેર રઓ ભિકખૂ, ણિચ્ચસો પરિવજ્જએ ॥૭॥

શાલોથ્ર :- ખિપ્પં = તુરંત જ, મયવિવઙુણં = કામવિકારને વધારનાર, પણીયં = ભારે, પૌષ્ટિક વિગયવાળાં, ભત્તપાણં = આહાર પાણીને, ણિચ્ચસો = સદા માટે, પરિવજ્જએ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મયર્થમાં રત બિક્ષુ વિષય વિકારની વૃદ્ધિ કરે, તેવા રસવંતા પૌષ્ટિક ભોજનનો સદાને માટે ત્યાગ કરે.

૮ ધ્રમલદ્ધં મિયં કાલે, જત્તત્થં પળિહાણવં ।
ણાઇમત્તં તુ ભુંજેજ્જા, બંભચેર રઓ સયા ॥૮॥

શાલોથ્ર :- કાલે = બિક્ષાના સમયે, ધ્રમલદ્ધં = સંયમ મર્યાદાથી પ્રામ આહારને, પળિહાણવં = વિવેકવાન, બુદ્ધિમાન, ચિત્તને સ્વસ્થ રાખીને, જત્તત્થં = સંયમયાત્રાના નિર્વહને માટે, મિયં = પરિમિતમાત્રામાં, તુ = પણ, અઇમત્તં = પરિમાણાથી વધારે ખોરાક, ભૂખથી વધારે, ણ ભુંજેજ્જા =

ભોજન ન કરે.

ભાવાર્થ :- ભ્રદ્યાર્થમાં રત વિવેકવાન ભિક્ષુ સંયમયાત્રા કે જીવનયાત્રા માટે ભિક્ષા સમયે મુનિધર્મની મર્યાદાનુસાર મળેલું પરિમિત ભોજન કરે, પરંતુ માત્રાથી વધારે ભોજન ન કરે.

૧ વિભૂસં પરિવજ્જેજ્જા, સરીરપરિમંડળં ।
બંધચેર રઓ ભિકખૂ , સિંગારત્થં ણ ધારએ ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- વિભૂસં = શરીરના શૃંગાર અને, સરીરપરિમંડળં = શરીરની સજાવટ, પરિવજ્જેજ્જા = છોડી દે, સિંગારત્થં = શૃંગારને માટે, ણ ધારએ = કોઈ કાર્ય ન કરે કે કોઈ પદાર્થ ન રાખે.

ભાવાર્થ :- ભ્રદ્યાર્થમાં અનુરક્ત સાધુ શરીરની વિભૂષા અને શરીરનો શાશગાર છોડી દે, વસ્ત્રાદિ કોઈ પણ વસ્તુઓ શૃંગાર માટે ધારણ ન કરે.

૧૦ સદ્દે રૂકે ય ગંધે ય, રસે ફાસે તહેવ ય ।
પંચવિહે કામગુણે, ણિચ્ચસો પરિવજ્જાએ ॥૧૦॥

શાલ્લાર્થ :- કામગુણે = કામગુણા, ઈન્દ્રિયોના મનોક્ષ વિષય.

ભાવાર્થ :- ભ્રદ્યાર્થમાં રત સાધુ શષ્ઠ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, એ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોનું સેવન અને આસક્તિનો સદા ત્યાગ કરે.

૧૧ આલાઓ થીજણાઇણો, થીકહા ય મણોરમા ।
સંથવો ચેવ ણારીણ, તાસિં ઇંદિય દરિસણ ॥૧૧॥

૧૨ કૂઝ્યં રૂઝ્યં ગીયં, હાસ ભુતાસિયાણિ ય ।
પણીયં ભત્તપાણં ચ, અઝ્માયં પાણભોયણ ॥૧૨॥

૧૩ ગત્થભૂસણમિદું ચ, કામભોગા ય દુજ્જયા ।
ણરસ્સડત્ત ગવેસિસ્સ, વિસં તાલઉડં જહા ॥૧૩॥

શાલ્લાર્થ :- જણાઇણો = સ્ત્રીઓથી વ્યામ, મણોરમા = મનોરમ્ય, મનને આનંદાયક, થીકહા = સ્ત્રીઓની વાતો, ણારીણ = સ્ત્રીઓની સાથે, સ્ત્રીઓનો, સંથવો = પરિય, સંસર્ગ, તાસિં = તેમની, ઇંદિય દરિસણ = આંખ, નાક વગેરે ઈન્દ્રિયોનું જોવું, ગત્થભૂસણ = શરીરને વિભૂષિત કરવું, ઇદું = મનોક્ષ શષ્ઠાદિ વિષય, દુજ્જયા = દુર્જ્ય અર્થાત્ મુશ્કેલીથી સાધ્ય, અત્તગવેસિસ્સ = આત્મગવેષક, આત્માર્થી, ણરસ્સ = પુરુષ માટે, તાલઉડં = તાલપુટ, વિસં = વિષ, ઝેર, જહા = સમાન છે.

ભાવાર્થ :- (૧) સ્ત્રીઓ હોય તેવા સ્થાનનું સેવન (૨) મન લોભાવે તેવી મનોરમ્ય સ્ત્રીકથા (૩) સ્ત્રીઓનો પરિચય (સંસગી) (૪) સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગનું રાગભાવથી દર્શન (૫) સ્ત્રીઓનાં અવ્યક્ત શબ્દો, રૂદ્ધન, ગીત અને હાસ્યયુક્ત શબ્દ શ્રવણ (૬) ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ (૭) પૌષ્ટિક ભોજન (૮) મર્યાદાથી વધુ ભોજન (૯) સૌદર્ય વધારવા માટે કરેલી શરીરની શોભા (૧૦) દુર્જ્ય કામભોગ અર્થાત્ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોનું સેવન; આ દસ કૃત્યો, આચરણો આત્મશોધક જિજ્ઞાસુને માટે તાલપુટ (કાલકૂટ વિષ) ઝેર જેવાં છે.

વિવેચન :-

વિવિક્તન, અનાકીર્ણ અને રહિત :- (૧) વિવિક્તનનો અર્થ છે – સ્ત્રી વગેરેના નિવાસથી રહિત એકાંત (૨) અનાકીર્ણ – પ્રયોજનવશ સ્ત્રી વગેરેનાં અતિ આવાગમનથી રહિત, જનાકુલતા રહિત (૩) સર્વ અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓથી રહિત, સ્ત્રી સંપર્કથી રહિત. વ્યાખ્યાન વગેરે મર્યાદિત સમયમાં ધર્મભાવથી સ્ત્રી આદિનું આવવું, તેનો એકાંતે નિષેધ નથી.

તાત્પર્ય એ છે કે બ્રહ્મયરી સાધકનું સ્થાન (૧) એકાંત, શાંત હોવું જોઈએ અર્થાત્ આસપાસમાં સ્ત્રીઓના નિવાસ કે અતિ આવાગમન ન હોવું જોઈએ. (૨) અત્યધિક આવાગમન કે લોકોથી ભરેલું ન હોવું જોઈએ. (૩) સ્ત્રી વગેરેના સંપર્કથી પણ રહિત હોવું જોઈએ.

અંગ પચ્ચંગ :- અંગનો અર્થ હાથ, પગ, મુખ, કાન, આંખ, મસ્તક વગેરે અને પ્રત્યાંગનો અર્થ છે નાભિ, કમર, સ્તળ વગેરે અવયવ.

ચક્કખુગિજ્જં વિવજ્જએ :- યક્ષુ ઈન્દ્રિયગ્રાહી સ્ત્રીઓનાં અંગાદિ ન જુએ કે તેનો જોવાનો પ્રયત્ન માત્ર ન કરે, આંખ હોવાથી રૂપનું ગ્રહણ અવશ્યંભાવી છે, તો પણ અહીં પ્રયત્નપૂર્વક કે આસક્તિપૂર્વક જોવાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

સહભૂતાસિયાણિ :- આ શબ્દના કારણે છદ્રી ગાથાના ત્રણ અર્થ થાય છે – (૧) સ્ત્રી સાથે પૂર્વ ભુક્ત અર્થાત્ પૂર્વ ભોગવેલા રતિ અને દર્પના પ્રસંગો તથા પૂર્વેસેવિત હાસ્ય, કીડા વગેરે પ્રસંગોનું બ્રહ્મયરી સાધક ક્યારે સ્મરણ કરે નહીં. (૨) બ્રહ્મયરી સાધક ગૃહરસ્થ જીવનમાં સ્ત્રીઓની સાથે અનુભવેલા હાસ્ય, કીડા, રતિ, દર્પ, સહસા ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારા કે હેરાન કરેલા પ્રસંગોને ક્યારે ય યાદ કરે નહિ. (૩) અનુરાગ સહિતની ત્રાસજનક ક્રિયાઓના ચિંતનથી પણ અબ્રહ્મયર્યના વિચારો અને કુસંકલ્પો જન્મે છે.

પણિં ભત્તપાણં :- ભારે ખાદ્યપદાર્થ, પૌષ્ટિક ખાદ્યપદાર્થ કે વિગયવાળા (ધી, દૂધ કે માખણ વગેરે) ખાદ્યપદાર્થ. બ્રહ્મયર્યની સર્જણ સાધના માટે અર્થાત્ અંતર્ભાવી પૂર્ણ વિશુદ્ધિ માટે સાધકને પૌષ્ટિક આહાર ન કરવો, તે જ ઉપયુક્ત છે. સાધકે પ્રાય: વિગયથી રહિત આહાર કરવાનો હોય છે, તેથી જ છેદ સૂત્રમાં ગુરુ આશા વિના વિગય કે મહાવિગયના સેવનનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું છે. શરીરની સુરક્ષા કે આવશ્યકતા માટે

વિગયોનું કે પૌષ્ટિક આહારનું સેવન કરવું આવશ્યક હોય, તો સાધકને ગુરુ આજી પ્રામ કરવી જરૂરી છે અને જે સાધક વિગયોનું સેવન કરીને, કંઈ પણ તપશ્ચયાન કરે, તો તેને સતરમા અધ્યયનમાં પાપશ્રમણ કહ્યો છે.

આઠમી ગાથામાં ભ્રત્યારીના ભોજનની વિધિ દર્શાવી છે. તેમાં પાંચ ભાવ વ્યક્ત કર્યા છે. (૧) ધર્મયુક્ત એષાણીય અર્થાત્ એષાણાના ૪૨ દોષથી રહિત નિર્દોષ ભિક્ષા ગૃહસ્થના ઘરેથી મેળવે તથા પોતાના નિમિત્તે બનાવેલો આહાર ગ્રહણ ન કરે. (૨) પરિમાણયુક્ત આહાર કરે, ભૂખથી ઓછું ખાય. આગમ ટીકામાં કહ્યું છે – પેટમાં છ ભાગોની કલ્પના કરી, તેમાંથી અર્ધો એટલે ત્રણ ભાગ ભોજન, બે ભાગ પાણી અને એક ભાગ વાયુસંચાર માટે ખાલી રાખે. (૩) કાલે – ઉચિત સમયે ખાય, વારંવાર ખાય નહિ. (૪) જત્તથં – જીવન યાત્રા કે સંયમયાત્રા માટે આહાર કરે. સ્વાદ કે શરીર પુષ્ટિ માટે નહીં. (૫) પણિહાણવં – ભોજન સંબંધી પૂર્ણ વિવેક રાખે, તેનાથી સ્વાસ્થ્ય બરાબર જણવાઈ રહે અર્થાત્ ભોજન કરતી વખતે ચિત્ત સ્વસ્થ રાખે, વાતો કરે નહીં, વિરોધી પદાર્�ો એકી સાથે ખાય નહીં, કયા પદાર્થ કઈ માત્રામાં ખાવા, તેનો વિવેક રાખે. સંક્ષેપમાં પથ્ય, અપથ્ય, સુપાચ્ય, દુષ્પાચ્ય ભોજનો વિવેકપૂર્વક આહાર કરે.

વિભૂસં : – વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરેથી શરીરને શાંગારવું.

સરીર પરિમંડળં : – નખ, કેશ વગેરેને સંસ્કારિત કરવા; નખ રંગવા, હોઠ ઊપર લાલી કરવી, કેશ પ્રસાધન દ્વારા શરીરને સજાવવું.

કામગુણે : – ઈચ્છાકામ અને મદનકામ, બંને પ્રકારનાં કામની વૃદ્ધિ કરાવનાર પાંચે ય ઈન્દ્રિયના વિષયો છે.

ગાથા ૧૧, ૧૨, અને ૧૭માં ૧૦ ભ્રદ્યર્થ સમાધિસ્થાનથી વિપરીત આચરણોને સંક્ષેપમાં કહી, તેને તાલપુટ વિષ સમાન કહ્યા છે.

સંથવા (સંસ્તવ) : – સ્ત્રીઓનો અતિ પરિયય. સાધુ સ્ત્રીઓ સાથે વધારે વાતચીત ન કરે કે તેનો પરિયય પણ ન વધારે.

વિસ તાલડં જહા : – તાલપુટ વિષ શીઘ્ર મારક હોય છે. મોગામાં રાખવા માત્રથી કે તાળવાને સ્પર્શવા માત્રથી જ મનુષ્યનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. આમ ભ્રદ્યર્થસમાધિમાં બાધક પૂર્વોક્ત દશ વાતો ભ્રત્યારી સાધકના સંયમ માટે શીઘ્ર વિઘાતક છે.

ભ્રદ્યર્થ સમાધિ માટે કર્તાવ્ય પ્રેરણા :-

૧૪ દુજ્જાએ કામભોગે ય, ણિચ્ચસો પરિવજ્જાએ ।
સંકાઠાણાણિ સવ્વાણિ, વજ્જેજ્જા પણિહાણવં ॥૧૪॥

શાલ્દાર્થ :- પળિહાળવં = વિવેકવાન, બુદ્ધિમાન, સંયમમાં એકાગ્ર મન રાખનાર, દુજ્જએ = મુશ્કેલીથી જીતી શકાય તેવા, સંકાઠાણાણિ = બ્રહ્મચર્યમાં હાનિ થવાની શક્યતા હોય એવાં, સવ્વાણિ = સર્વ સ્થાનોને, વજ્જોજ્જા = સદા માટે ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- એકાગ્રચિત, વિવેકવાન મુનિ દુર્જ્ય કામભોગોનો સદા ત્યાગ કરે અને બ્રહ્મચર્યમાં ક્ષતિ થાય, તેવાં પૂર્વોક્ત દશે સ્થાનો તથા બીજાં પણ અનેક શંકાનાં સ્થાનોનો ત્યાગ કરે. તેવાં સ્થાનોથી, આચારોથી સદા દૂર રહે.

**૧૫ ધર્મસારામે ચરે ભિકખૂ, ધિઝમં ધર્મસારહી ।
ધર્મસારામે રાએ દંતે, બંભચેર સમાહિએ ॥૧૫॥**

શાલ્દાર્થ :- ધિઝમં = ધૈર્યવાન, ધર્મસારહી = ધર્મરૂપી રથને ચલાવવામાં સારથિ સમાન, ધર્મસારામે = ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં, રાએ = લીન રહે, દંતે = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, બંભચેર સમાહિએ = બ્રહ્મચર્યમાં સમાધિવંત.

ભાવાર્થ :- પરીષહ અને ઉપસગોને સહન કરવામાં સક્ષમ અને ધર્મરથના સારથિ સમાન બિસ્કુ શ્રુતચારિત્ર ધર્મરૂપ ઉદ્યાનમાં વિચરણ કરે અને ધર્મરૂપ ઉદ્યાનમાં લીન થઈને, ઈન્દ્રિયોનું દમન કરી ને બ્રહ્મચર્ય સમાધિમાં જ લીન રહે.

વિવેચન :-

સંકદ્રાણાણિ સવ્વાણિ :- સર્વશંકા સ્થાનો. પૂર્વ ગાથાત્રયમાં ઉક્ત દસે ય શંકા સ્થાનોને છોડી દે. એ બ્રહ્મચર્યરત સાધુ સાધ્વી માટે ભગવાનની આજારૂપ ચેતવણી છે. બ્રહ્મચર્યનાં પવિત્ર પરિણામોમાં વિકૃતિ પેદા કરનાર બીજા સંયોગોને પણ બ્રહ્મચર્યનાં શંકા સ્થાન સમજવાં જોઈએ.

પંદરમી ગાથાનો વૈકલ્પિક અર્થ આ પ્રમાણે છે – બ્રહ્મચર્યની સમાધિ માટે બિસ્કુ ધૈર્યવાન, ધર્મસારથિ, ધર્મસારમાં રમણ એટલે સંયમધર્મની મર્યાદામાં લીન તેમજ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર બની ધર્મરૂપ ઉદ્યાનમાં જ વિચરણ કરે.

ધર્મસારથિ :- અહીં બિસ્કુને ધર્મસારથિ કહ્યા છે કારણ કે તે સ્વયં ધર્મમાં સ્થિર થઈ બીજા (ગૃહસ્થો, શ્રાવકો આદિ)ને પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરે છે, સ્થિર પણ કરે છે, તેને ધર્મમાં આગળ વધારે છે.

બ્રહ્મચર્યનો મહિમા :-

**૧૬ દેવ-દાણવ-ગંધવા, જકખ-રકખસ-કિણણરા ।
બંભયારિં ણમંસંતિ, દુક્કરં જે કરંતિ તં ॥૧૬॥**

શાલોચના :- જે = જે, દુક્કરં = દુષ્કર ભ્રહ્મચર્ય વ્રતનું, કરંતિ = પાલન કરે છે, દેવ = જ્યોતિષી વૈમાનિક દેવ, દાનવ = અસુર આદિ ભવનપતિ દેવો, ગંધવ્વા = ગંધર્વ દેવો, જક્ખ રક્ખસ કિણણરા = યક્ષ, રાક્ષસ અને કિશરદેવ વગેરે, ણમંસંતિ = નમસ્કાર કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે દુષ્કર ભ્રહ્મચર્યને પાણે છે, તેવા ભ્રહ્મચારી પુરુષોને દેવો, દાનવો અને ગંધર્વ જાતિના દેવો; યક્ષો, રાક્ષસો કિશર જાતિના દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે.

વિવેચન :-

દેવાદિ શબ્દોનો વિશેષાર્થ :- (૧) દેવ – વિમાનવાસી વૈમાનિક દેવો અને જ્યોતિષી દેવો (૨) દાનવ – ભવનપતિ, (૩) ગંધર્વ – દેવનાયક (૪) યક્ષ – વૃક્ષવાસી, (૫) રાક્ષસ – કૂર જાતિના વ્યંતર દેવ (૬) કિશર – વ્યંતર જાતિના દેવ.

દુક્કરં :- કાયરોને ભ્રહ્મચર્યનું પાલન અતિ મુશ્કેલ હોય છે, તેથી તેને દુષ્કર કહેવામાં આવ્યું છે.

ભ્રહ્મચર્ય ધર્મશાશ્વત અને મોકાફળદાયી :-

૧૭ એસ ધર્મે ધુવે ણિચ્ચે, સાસએ જિણદેસિએ ।
સિદ્ધા સિજ્જાસંતિ ચાણેણ, સિજ્જાસસંતિ તહાવરે ॥૧૭॥

-તિ બેમિ ।

શાલોચના :- એસ = આ, ધર્મે = ભ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મ, ધુવે = અચળ છે, ણિચ્ચે = નિત્ય છે, સાસએ = શાશ્વત છે અર્થાત્ ત્રિકાળ સ્થાયી છે અને, જિણદેસિએ = જિનેશ્વર ભગવાન દ્વારા કહેવાયેલો છે, અણેણ = તેનું પાલન કરવાથી, સિદ્ધા = અનેક જીવો ભૂતકાળમાં સિદ્ધ થયા છે, સિજ્જાસંતિ = વર્તમાનકાળ માં સિદ્ધ થઈ રહ્યા છે, તહ = આ પ્રકારે, અગરે = ભવિષ્યકાળમાં પણ, સિજ્જાસસંતિ = સિદ્ધ થશે.

ભાવાર્થ :- આ ભ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મ નિરંતર સ્થિર છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે અને જિનોપદિષ્ટ છે. તે ધર્મનું પાલન કરી અનેક જીવાત્માઓ અંતિમ લક્ષ્ય, સિદ્ધસ્થાનને પામ્યા છે, પામી રહ્યા છે અને પામશે. એમ તીર્થકર જ્ઞાની પુરુષોએ કહું છે. – એમ ભગવને કહું છે.

વિવેચન :-

ધુવે ણિચ્ચે સાસએ :- (૧) ધુવ, સ્થિર પરતીર્થિકો દ્વારા પણ અભાવિત, પ્રમાણથી પ્રતિષ્ઠિત, (૨) નિત્ય – ત્રિકાળમાં પણ અવિનશ્વર, સદા એક સરખા ગુણકારી રહેનારા, અપરિવર્તનશીલ, (૩) શાશ્વત ત્રિકાળ ફળદાયી અર્થાત્ નિરંતર અનાદિ અનંતકાળ સદા રહેનાર. આ ભ્રહ્મચર્ય ધર્મ છે.

ઉપસંહાર :- આદર્શ ભ્રહ્મચર્ય દરેક માટે સહજ નથી. છતાં આકાશ કુસુમની માઝક અશક્ય પણ નથી.

બ્રહ્મચર્ય મુમુક્ષુનું જીવનધન છે, સત્યશોધકનો પથપ્રદીપ છે અને આત્મવિકાસનું સોપાન છે માટે દરેક સાધકે મન, વચ્ચન, કાયાથી બ્રહ્મચર્યનું આરાધન કરવું, બ્રહ્મચર્યની પ્રીતિ રાખવી અને બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે ઉપરોક્ત નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ.

સત્તારમું અધ્યયન

શાન્માનાનું પાપશ્રમણના વિવિધ રૂપોથિની વિચારણા

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'પાપ શ્રમણીય' છે. તેમાં પાપશ્રમણના સ્વરૂપનું વર્ણન છે. અહીં 'પાપ' (પાપ) શબ્દનો અર્થ ખરાબ, અશુદ્ધ કે અયોગ્ય છે અર્થાતું યોગ્ય કે ઉચિત સાધના ન કરનાર ભિક્ષુને 'પાપ શ્રમણ' કહે છે. શ્રેષ્ઠ શ્રમણનો કે સુવિહિત શ્રમણનો પ્રતિપક્ષી શબ્દ પણ પાપશ્રમણ છે. શ્રમણ બન્યા પછી પણ જે વક્તિ વિચારે કે હવે મારે સ્વાધ્યાયાહિ કોઈ પ્રવૃત્તિ જરૂરી નથી, જ્ઞાનવૃદ્ધિની કે શાસ્ત્રીય અધ્યયનની જરૂર નથી; તપ, જપ, ધ્યાન, અહિંસાદિ વ્રતપાલન કે દશવિધ શ્રમણધર્મના આચરણની પણ અપેક્ષા નથી. આ તેની મોટી ભ્રમણા છે. આ ભ્રમણનો શિકાર બનેલો સાધક એમ વિચારે કે હું મહાન ગુરુનો શિષ્ય છું. મને સંન્માનપૂર્વક ભિક્ષા મળી જાય છે, ધર્મસ્થાન, વસ્ત્ર, પાત્ર કે અન્ય સુખસુવિધાઓ પણ મળે છે. હવે તપ કે અન્ય સાધના કરીને આત્મપીડા આપવાનું શું પ્રયોજન છે? આવા વિવેકહીન શ્રમણને પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં 'પાપ શ્રમણ' એટલે ખરાબ શ્રમણ કહ્યા છે.

શ્રમણના બે પ્રકાર છે— (૧) સુવિહિત શ્રેષ્ઠ શ્રમણ અને (૨) પાપશ્રમણ. જે સિંહવૃત્તિથી શ્રમણધર્મને સ્વીકારી સિંહવૃત્તિથી તેનું આચરણ કરે છે, તેને ભગવાન મહાવીરે શ્રેષ્ઠ શ્રમણ કહ્યા છે. તે અહિર્નિશ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની સાધનામાં પુરુષાર્થ કરે છે, અપ્રમાણી બની સદા જાગૃત રહે છે, તે નિરતિયાર સંયમ તેમજ મહાત્રતોનું પાલન કરે છે, સમતા તેના રોમેરોમમાં હોય છે. ક્ષમાદિ દશધર્મનાં પાલનમાં સદા જાગૃત રહે છે. જ્યારે પાપશ્રમણ સિંહવૃત્તિથી શ્રમણધર્મને સ્વીકારી શિયાળવૃત્તિથી પાલન કરે છે, તેની દૃષ્ટિ માત્ર દેહલક્ષી હોય છે, પરિણામે સવારથી સાંજ સુધી ઈરદ્ધા પ્રમાણે ખાય, પીએ અને આરામથી સૂવે છે. ચાલવું, બેસવું, ઊઠવું વગેરે ક્રિયામાં તેનો વિવેક હોતો નથી. તેના બધાં કાર્યો અવિવેકમય અને અવ્યવસ્થિત હોય છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે ગુરુના સમજાવવા છતાં સમજવાને બદલે તેમની ભૂલો શોધે છે. તેના પર ગુસ્સો કરે છે, શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરતો નથી, પોતાનો સ્વાર્થ ન સધાતા વગર કારણે ગણને છોડી દે છે, એક ગણથી બીજા ગણમાં જાય છે. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરેથી વિમુખ બની, રસલોલુપી બની, સરસ આહારની શોધમાં ફરતો રહે છે. તે શાંત થયેલા ઝગડાને ઉદ્દિષ્ટ કરે છે, તે પાપોથી ડરતો નથી.

પ્રસ્તુત અધ્યયનની ૧ થી ૪ ગાથામાં જ્ઞાનાચારના પ્રમાદ, ૫ મી ગાથામાં દર્શનાચારના પ્રમાદ, ૬ થી ૧૪ મી ગાથામાં ચારિત્રાચારના પ્રમાદ, ૧૫ – ૧૫ મી ગાથામાં તપાચારના પ્રમાદ અને ૧૭ થી ૧૮ મી ગાથામાં વીર્યાચારના પ્રમાદથી પાપશ્રમણ બને છે, તે કથન છે. અંતે ૨૦ મી ગાથામાં પાપશ્રમણના નિંદજીવનનું અને ૨૧ મી ગાથામાં શ્રેષ્ઠ શ્રમણના વંદીય જીવનનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

આમ પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં જૈન દાસ્તિએ શ્રમણ નિર્ણય બન્યા પછી કેવી રીતે, કયા કયા કારણે તે

પાપ શ્રમણ બની જાય છે, તેની ઝાંખી કરાવી, દરેક શ્રમણ—શ્રમણીઓને આવી પાપ શ્રમણતાથી દૂર રહેવાનો સંદેશ આપ્યો છે માટે સાધક સાવધાન રહીને કુર્ણીલ ન બનતાં સુશીલ બની સંયમનો આરાધક બને.

● સતરમું અદ્યયન ●

પાપશ્રમણીય

જ્ઞાનમાં પાપશ્રમણાતા :-

૧ જે કેઝ ઉ પવ્વિષે ણિયંઠે, ધર્મ સુણિતા વિણઓવવળ્ણે ।
સુદુલ્લહં લહિં બોહિલાભં, વિહરેજ્જ પચ્છા ય જહાસુહં તુ ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- ધર્મ = શુત-ચારિત્રણ ધર્મને, સુણિતા = સાંભળીને, વિણઓવવળ્ણે = જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રણી વિનયયુક્ત બની, સુદુલ્લહં = અત્યંત દુર્લભ, બોહિલાભં = ધર્મનો બોધ (ઉપદેશ), લહિં = પ્રામ કરીને, જે કેઝ = કેટલાક, કોઈ એક, પવ્વિષે = દીક્ષા લઈને, ણિયંઠે = નિર્ણથ બને છે, તુ = પરંતુ, પચ્છા = દીક્ષા લીધા પછી, જહાસુહં = જેવી રીતે સુખ થાય તેમ સ્વચ્છંદી પણે, વિહરેજ્જ = વિચયરે છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક મુમુક્ષુ સાધક શુત - ચારિત્રણ ધર્મ સાંભળીને, અત્યંત દુર્લભ બોધિલાભને પ્રાપ્ત કરીને, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રણ વિનય સંપત્તિ થઈ નિર્ણથ રૂપે પ્રવર્જિત થાય છે, પણ પાછળથી સ્વચ્છંદ વિહારી બની જાય છે. અર્થાત્ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે રહે છે.

૨ સેજ્જા દઢા પાડરણ મે અતિથિ, ઉપ્પજ્જઇ ભોત્તું તહેવ પાડં ।
જાણામિ જં વદૃઝ આઉસુ ત્તિ, કિં ણામ કાહામિ સુએણ ભંતે ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- ભોત્તું = હે પૂજ્ય ગુરુદેવ, મે = મને, દઢા = સુરક્ષિત, સેજ્જા = સ્થાન, અતિથિ = મળ્યું છે, પાડરણ = ઓઢવા માટે વસ્ત્ર પણ મારી પાસે છે, ભોત્તું = ખાવા માટે ખોરાક અને, પાડં = પીવા માટે પાણી પણ, ઉપ્પજ્જઇ = મળી જાય છે, આઉસં = હે આયુષ્માન ! ગુરુદેવ, વદૃઝ = વર્તમાન કાળમાં જે થઈ રહ્યું છે તે, જાણામિ = હું જાણું છું, ત્તિ = તો પછી, સુએણ = શાસ્ત્ર ભણીને, કિંગામ = શું, કાહામિ = કરીશ ?

ભાવાર્થ :- સ્વેચ્છાચારી શ્રમણ આ પ્રમાણે કહે છે કે હે આયુષ્માન પૂજ્ય ગુરુદેવ ! મને રહેવા માટે સુરક્ષિત સ્થાન (ઉપાશ્રય) મળી જાય છે, ઓઢવા માટે વસ્ત્ર પણ મારી પાસે છે, ખાવા પીવા માટે યથેચ્છ પદાર્થો મળી રહે છે, જે વર્તમાનમાં થાય, તે હું પ્રત્યક્ષ જાણું જ છું, તો પછી હવે શાસ્ત્રનું અધ્યયન શા માટે કરું ?

૩

જે કેઝ ઉ પવ્વિએ, ણિદાસીલે પગામસો ।
ભોચ્ચા પેચ્ચા સુહં સુવિષ, પાવસમણે તિ વુચ્ચિએ ॥૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જે = જે, કેઝ = કોઈ, પવ્વિએ = દીક્ષા લઈને, પગામસો = બહુ જ, ણિદાસીલે = ઊંઘણશી-નિદ્રાશીલ થઈ જાય છે, ભોચ્ચા પેચ્ચા = ખાઈ પીને, સુહં = સુખપૂર્વક, સુવિષ = સૂર્ય (ઉંઘી) જાય છે, પાવસમણે તિ = તે પાપશ્રમણ, વુચ્ચિએ = કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે કોઈ સાધુ દીક્ષા લઈને પછી અત્યંત નિદ્રાશીલ બની, ખાઈ-પીને સુખે સૂર્ય રહે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આ ગાથાઓમાં (૧) સ્વધંદ વિહારી (સુખ સુવિધાવાન) (૨) ધૃષ્ટતાપૂર્વક કુતર્ક્યુક્ત દુર્વચન બોલનાર (૩) અતિનિદ્રાશીલ (૪) ખાઈ-પીને આરામશીલ વગેરે દૂધણોવાળાને પાપશ્રમણ કહ્યા છે.

પચ્છા જહાસુહં :- પ્રત્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી સંયમ, તપ, નિર્જરાનું લક્ષ્ય ગુમાવીને, ઈચ્છા પ્રમાણો કે સુખ થાય તેમ કરે અર્થાત્ તે સાધક સિંહવૃત્તિથી દીક્ષિત થઈને પછી શિયાળવૃત્તિથી જીવે છે.

દઢા :- મજબૂત. ઠંડી, ગરમી, વરસાદ વગેરે કોઈ પણ સમયે અનુકૂળ, સુરક્ષિત અને મનોશ મકાન.

કિં ણામ કાહામિ સુએણ :- તે સાધક વર્તમાનમાં સુખશીલ બનીને કહે છે – હું શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને શું કરીશ ? આપ જે કંઈ અધ્યયન કરો છો, તેના દ્વારા પણ કોઈ અતીન્દ્રિય વસ્તુને જોઈ શકતા નથી, પરંતુ વર્તમાન માત્રને જ જોઈ શકો છો, આટલું જ્ઞાન તો મારામાં પણ છે, તો પછી હું શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને હું શું પ્રાપ્ત કરીશ ?

સુહં સુવિષ :- દરેક ધર્મક્ષયામાં નિરપેક્ષ અને ઉદાસીન બની વારંવાર સૂર્ય જાય છે.

વિનયમાં પાપશ્રમણાતા :-

૪ આયરિય ઉવજ્જાએહિં, સુયં વિણયં ચ ગાહિએ ।
તે ચેવ ખિંસિએ બાલે, પાવસમણે તિ વુચ્ચિએ ॥૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- આયરિય ઉવજ્જાએહિં = જેણે આચાર્ય-ઉપાધ્યાય પાસેથી, સુયં = શાસ્ત્ર, ચ = અને, વિણયં = વિનય, ગાહિએ = ગ્રહણ કર્યા છે, તે ચેવ = તેની, બાલે = બાળીશ, અજ્ઞાની, ખિંસિએ = નિંદા કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય પાસેથી શાસ્ત્રીયજ્ઞાન અને વિનય આચારની શિક્ષાઓ ગ્રહણ કરી છે, તે આચાર્યાદિની જ નિંદા કરે છે, તે વિવેકભ્રષ્ટ (બાલ) પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૫

આયરિય-ઉવજ્જાયાણં, સમ્મં ણો પડિતપ્પઇ ।
અપ્પડિપૂયએ થદ્ધે, પાવસમળે ત્તિ વુચ્ચિઃ ॥૫॥

શાલાર્થ :- આયરિય ઉવજ્જાયાણં = જે આચાર્ય - ઉપાધ્યાયની, સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, ણો પડિતપ્પઇ = સેવા કરતા નથી અને, અપ્પડિપૂયએ = ગુણીજનોના ગુણગાન કરતા નથી, ઉપકાર માનતા નથી, થદ્ધે = અભિમાન કરે છે.

ભાવાર્થ :- અહંકારી થઈને જે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને સેવા આદિ કાર્યોથી સંતોષ આપતા નથી, તેનો ઉપકાર માનતા નથી પરંતુ તેના ઉપકારને ભૂલી તેના પ્રત્યે અક્કડ થઈ અભિમાની બની રહે છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

ણ પડિતપ્પઇ :- પરિતૃપ્ત ન કરવા, સંતુષ્ટ ન કરવા, તેની સારી રીતે સેવા ન કરવી.

અપ્પડિપૂયએ (અપ્રતિપૂજક) :- ગુરુ, આચાર્યાદિ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ન રાખે, ઉપકાર ન માને, પ્રશંસા કે ગુણગાન ન કરે, તેનું સમ્માન, બહુમાન ન કરે.

ઈર્યાસમિતિમાં પાપશ્રમણાતા :-

૬

સમ્મદ્વમાણે પાણાણિ, બીયાણિ હરિયાણિ ય ।
અસંજાએ સંજય મણ્ણમાણે, પાવસમળે ત્તિ વુચ્ચિઃ ॥૬॥

શાલાર્થ :- પાણાણિ = બેદીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીને, બીયાણિ = બીજને, હરિયાણિ = લીલી વનસ્પતિઓને, સમ્મદ્વમાણે = મશણીને, કચરીને ચાલનાર તથા, અસંજાએ = અસંયતિ થઈને, પણ પોતાને, સંજય = સંયત (સંયમી), મણ્ણમાણે = માનનારો.

ભાવાર્થ :- જે સાધક દીન્દ્રિયાદિ છુવ, બીજ અને વનસ્પતિનો નાશ કરે છે કે કચરીને ચાલે, તે પ્રવૃત્તિથી પોતે અસંયત હોવા છતાં પોતાને સંયત માને છે, તે પાપશ્રમણ છે.

૭

સંથારં ફલગં પીઢં, ણિસેજ્જં પાયકંબલં ।
અપ્પમજ્જય-મારુહિ, પાવસમળે ત્તિ વુચ્ચિઃ ॥૭॥

શાલાર્થ :- સંથારં = સંસ્તારક - તૃપ્તાદિની શથ્યા, ફલગં = પાટ, પીઢં = બાજોઠ, ણિસેજ્જં = અભ્યાસ (સ્વાધ્યાય) કરવાનું સ્થાન, પાયકંબલં = પગ લૂધવાનું વસ્ત્ર, અપ્પમજ્જયં = જીયા વિના, પૂંજ્યા વિના, આરુહિ = બેસે છે.

ભાવાર્થ :- જે પથારી, પાટ, બાજોઠ, આસન, સ્વાધ્યાયસ્થાન, પગ લૂધવાનું ઊનનું વસ્ત્ર, આ સર્વ

ઉપકરણોનું પ્રમાર્જન કર્યા વિના જ તેના પર બેસે અર્થાત્ કોઈ પણ ઉપકરણને જોયા વિના કે પૂંજ્યા વિના તેનો ઉપયોગ કરે, તે પાપશ્રમણ છે.

૮   દવદવસ્સ ચરઙ્ઝ, પમત્તે ય અભિક્ખણં ।
          ઉલ્લંઘણે ય ચંદે ય, પાવસમળે તિ વુચ્ચઙ્ઝ ॥૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- દવદવસ્સ = ધમ ધમ કરતો જડપથી, ચરઙ્ઝ = ચાલે છે, પમત્તે = ધર્મસાધનામાં પ્રમાદ કરે છે, ચંદે = હિતશિક્ષા દેવા પર કોધ કરે છે, ઉલ્લંઘણે = મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરે.

ભાવાર્થ :- જે જલદી જલદી ચાલે છે, વારંવાર પ્રમાદપૂર્વક ગમન કરે છે, પોતાના સંયમધર્મને ન છાજે તેમ મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તીવ્ર કોધ કરે છે, તે પાપશ્રમણ છે.

વિષેચન :-

પાણાળિ બીયાળિ હરિયાળિ :- બેઈન્દ્રિય તઈન્દ્રિય તથા યૌરેન્દ્રિય જીવ, પ્રાણી કહેવાય છે. ચોખા, ઘઉં, ચણા વગેરે જે ઉંગવા યોગ્ય છે, તે બીજ કહેવાય છે. ઘાસ, ફૂલ, ફળ વગેરે હરિત કહેવાય છે. ઉપલક્ષણથી આ ગાથામાં બધા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરનાર, તેની યતના ન કરનાર શ્રમણને અસાધુ કહ્યા છે. તે પોતાની અસાધુ પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પણ સ્વયંને સાધુ જ માને છે, તે ઉચ્ચિત નથી, તેથી તેને પાપશ્રમણ કહે છે.

અપ્પમજ્જિયં :- પ્રમાર્જન કર્યા વિના અર્થાત્ ગોચરણ કે રજોહરણથી પાટ વગેરેની શુદ્ધિ કર્યા વિના. અહીં ઉપલક્ષણથી પ્રતિલેખન કર્યા (જોયા) વિના એવો અર્થ પણ સમજી લેવો જોઈએ. જ્યાં પ્રમાર્જન છે ત્યાં પ્રતિલેખન અવશ્ય હોય છે. કોઈ પણ ઉપકરણનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં તેનું પ્રતિલેખન અર્થાત્ જોવું જોઈએ અને જીવ જંતું હોય કે આવશ્યક હોય તો તેનું પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

આઠમી ગાથાઓમાં પાપશ્રમણના ચાર દુર્ગુણ કહ્યા છે. (૧) શીધાતિશીધ ચાલનાર (૨) વારંવાર પ્રમાદ કરનાર (૩) મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરનાર (૪) પ્રચંડ કોધી.

આ ત્રણો ય ગાથાઓમાં ચાલવાની અને બેસવાની અવિવિ અને અવિવેકનું સૂચન કર્યું છે, ઉપલક્ષણથી આ બંને પ્રવૃત્તિઓમાં વિવેક રાખવાનું સૂચન કર્યું છે.

પ્રતિલેખનમાં પાપશ્રમણાતા :-

૯   પડિલેહેઝ પમત્તે, અવત્જઝ પાયકંબલં ।
          પડિલેહણા અણાડત્તે, પાવસમળે તિ વુચ્ચઙ્ઝ ॥૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પમત્તે = જે પ્રમાદ યુક્ત થઈને ઉપયોગ વિના, પડિલેહેઝ = પ્રતિલેખન કરે છે,

પાયકંબળ = પગ સાફ કરવાનું વસ્ત્ર વગેરે બધાં ધર્માપકરણો, અવરજ્જાઇ = આમતેમ (અવ્યવસ્થિત) મૂકે છે, પડિલેહણ = પ્રતિલેખનમાં, અણાઉત્તે = ઉપયોગ રાખતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ પ્રમાદથી યુક્ત થઈને પ્રતિલેખન કરે અર્થાત્ અનેક દોષોથી યુક્ત પ્રતિલેખન કરે છે; પોતાના પગ લૂધવાનું કપડું વગેરે સાધનોને જોયા વિના જ્યાં ત્યાં અવ્યવસ્થિત મૂકે છે અને પ્રતિલેખનમાં સાવધાની કે ઉપયોગ રાખતો નથી, તે પાપશ્રમજી કહેવાય છે.

૧૦   **પડિલેહેઇ પમત્તે, સે કિંચિ હુ ણિસામિયા ।**
ગુરું પરિભાવએ ણિચ્ચં, પાવસમણે તિ વુચ્ચાઇ ॥૧૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પમત્તે = જે પ્રમાદી થઈને, હુ = અને, કિંચિ = કોઈ વિશેષ વાતો વગેરે, ણિસામિયા = સાંભળવા લાગે છે, ણિચ્ચં = સદૈવ, ગુરુંપરિભાવએ (ગુરુંપરિભાસએ) = ગુરુનો અનાદર કરે કે પરાભવ કરે અથવા તેની સામે બોલે, સે = તે.

ભાવાર્થ :- જે વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં અસાવધાનીથી પ્રતિલેખન કરે, વચ્ચનથી કે મનથી પોતાના શુરુનો પરાભવ કરે અર્થાત્ તેની સામે બોલે કે તેને અપમાનિત કરે, તે પાપશ્રમજી કહેવાય છે.

વિવેચન :-

કિંચિ હુ ણિસામિયા :- જે કોઈ પણ વાતો સાંભળવામાં લીન બની જાય છે અને પ્રતિલેખનમાં એકાગ્રચિત રાખતો નથી.

ગુરુંપરિભાવએ :- (૧) જે ગુરુનો તિરસ્કાર કરે છે, ગુરુની સાથે વિવાદ કરે છે. અસત્ય વચ્ચનો બોલી શુરુને અપમાનિત કરે છે. જેમ કે ગુરુ શિષ્યના કોઈ આચારણમાં ભૂલ દેખાડે તો કહે કે 'આપ આપનું સંભાળો, આપે જ મને પહેલાં આમ શીખવ્યું હતું, હવે આપ જ તેમાં દોષ કાઢો છો? આમાં ભૂલ આપની છે અમારી નહીં.'

કષાયભાવોથી પાપશ્રમણાતા :-

૧૧   **બહુમાઈ પમુહરે, થદ્ધે લુદ્ધે અણિગગહે ।**
અસંવિભાગી અચિયત્તે, પાવસમણે તિ વુચ્ચાઇ ॥૧૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- બહુ જ છણ-કપટ કરનાર, પમુહરે = વાચાળ, થદ્ધે = અભિમાની, ધમંડી, લુદ્ધે = આસક્તિવાળો, લોભી, અણિગગહે = ઈન્દ્રિયોને વશમાં નહીં કરનાર, અસંવિભાગી = આહારનું સવિભાજન ન કરનાર, અચિયત્તે = અપ્રીતિકારી એટલે સહવર્તી સાધુઓ સાથે પ્રેમ અને વાત્સલ્યમય વ્યવહાર ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે બહુ જ કપટ કરે, બહુ વાચાળ હોય અર્થાત્ જૂદું બોલે, અહંકાર કરે, લોભ કરે, ઈન્દ્રિયો

અને મન ઉપર નિયંત્રણ ન રાખે, પરસ્પરમાં આહારાદિ પદાર્�ોનું સમ વિભાજન ન કરે, અપ્રીતિજનક વ્યવહાર કરે, એટલે વાત્સલ્યમય વ્યવહાર કરે નહીં, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૨   **વિવાદં ચ ઉદીરેઝ, અહમ્મે અત્તપણણહા ।
                વુગહે કલહે રત્તે, પાવસમણે તિ વુચ્ચવિ ॥૧૨॥**

શાસ્ત્રાર્થ :- વિવાદં = વિવાદ, આગ્રહ ભરેલી ચર્ચાની, ઉદીરેઝ = ઉદીરણા કરે, વૃદ્ધિ કરે, અહમ્મે = અધર્મમાં, ધર્મની વિપરીત તત્ત્વોમાં, અત્તપણણહા = આત્મપ્રજ્ઞાનો નાશ કરે અર્થાત કુતર્કોથી બુદ્ધિને મળિન કરનારો, વુગહે = લડાઈ કરવામાં, કલહે = વાણી દ્વારા કલેશ કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે શાંત થયેલા વિવાદને ફરી ઊભો કરે, અધર્મ કાર્યોમાં કે અધર્મ તત્ત્વોમાં પોતાની બુદ્ધિને નષ્ટ કરે, કદાગ્રહ તેમજ કલહ કરવામાં સદા રત રહે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ માટે આવશ્યક છે કે તે (૧) સરળ (૨) ભિતભાષી (૩) નમ્ર (૪) સંતોષી (૫) જિતેન્દ્રિય (૬) પ્રામ વસ્તુનો સ્વધર્મીઓમાં સંવિભાગ કરનાર હોય અને (૭) ગુરુભક્ત હોય, આ સાત શુણોને ધારણ કરે. તેનાથી વિપરીત જે (૧) કપટી (૨) વાચાળ (૩) અભિમાની (૪) લોભી (૫) અજિતેન્દ્રિય (૬) સહવર્તી સાધુઓમાં પ્રાપ્ત વસ્તુનો સંવિભાગ ન કરનારો અને (૭) બીજાનો તિરસ્કાર કરનાર હોય છે, તે પાપશ્રમણ છે.

અસંવિભાગી :- ગુરુ, રોગી, નાના સાધુ, વગેરે માં જ આહારાદિનું સમભાવે આદાન – પ્રદાન કરે, તે સંવિભાગી છે. આ પ્રકારનો વ્યવહાર ન કરે તે અસંવિભાગી કહેવાય છે.

અત્તપણણહા :- ત્રણ રૂપ (૧) અત્તપ્રજ્ઞાહા – સિદ્ધાંત વગેરેના શ્રવણથી પ્રામ સદ્બુદ્ધિને કુતર્કાદિથી નષ્ટ કરનાર, (૨) આત્મપ્રસાહા – આલોક માટે પોતાની હિતબુદ્ધિને કુબુદ્ધિરૂપ બનાવી અન્યની બુદ્ધિને બગાડનાર, (૩) આત્મપ્રશ્નહા – આત્માને લગતા પ્રશ્નને જ દ્યબાવી હે, જેમ કે કોઈએ પૂછ્યું – આત્મા ભવાંતરમાં જાય છે કે નહીં? ત્યારે તે પ્રશ્નને વાચાળતા દ્વારા ઉડાવી હે અને બીજું જ બોલે – આત્મા જ નથી, કેમ કે તે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થતો નથી, આથી તમારો પ્રશ જ અયોગ્ય છે.

વુગહે :- (૧) વિગ્રહ – ડંડા, લાકડી વગેરેથી મારપીટ કરી લડાઈ-જગડો કરવો (૨) વ્યુદ્ધગ્રહ – કદાગ્રહ મિથ્યા આગ્રહ.

આસન-શયન વિષયક પાપશ્રમણાતા :-

૧૩   **અથિરાસણે કુકુકુહાએ, જત્થ તત્થ ણિસીયિ ।
                આસણમ્મિ અણાઉત્તે, પાવસમણે તિ વુચ્ચવિ ॥૧૩॥**

શાલોચના :- અથિરાસળે = અસ્થિર આસનવાળો, કુકુકુઝએ = થંચળતાપૂર્વક હાથપગ આમતેમ હલાવનાર, જત્થ તત્થ = વિના વિચારે જ્યાં ત્યાં, ણિસીયઝ = બેસી જનારો, આસણમ્મિ = આસન વગેરે વિષયમાં, અણાઉત્તે = ઉપયોગ ન રાખનારો.

ભાવાર્થ :- જે સ્થિર બેસતો નથી, હાથ-પગથી વિકૃત ચેષ્ટા કરતો રહે છે, ગમે ત્યાં બેસી જાય છે, જે આસન પર બેસવાનો વિવેક રાખતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૪   સસરકુખપાએ સુવઝ, સેજ્જં ણ પડિલેહઝ ।
                સંથારએ અણાઉત્તે, પાવસમણ ત્તિ કુચ્ચઝ ॥૧૪॥

શાલોચના :- સસરકુખપાએ = જે સચિત ધૂળવાળા પગથી, સુવઝ = સૂઈ જાય છે, સેજ્જં = પથારીનું, ણ પડિલેહઝ = પ્રતિલેખન પણ કરતો નથી, સંથારએ = સંસ્તારક, સુવાની પથારીના વિષયમાં, અણાઉત્તે = ઉપયોગ રાખતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સચિત રજીથી ખરડાયેલા પગ સાથે શથ્યા પર સૂવે, ઉપાશ્રય કે શથ્યાને વિવેકપૂર્વક જુએ નહિ કે તેનું પ્રતિલેખન કરે નહિ, તેમજ પથારીના વિષયમાં અર્થાત્ વિવેક એટલે ઉપયોગ રાખતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

આહાર અવિયેકથી પાપશ્રમણાતા :-

૧૫   દુઢ્ઢ-દહીવિગઈઓ, આહારેહ અભિકુખણં ।
                અરએ ય તવોકમ્મે, પાવસમણ ત્તિ કુચ્ચઝ ॥૧૫॥

શાલોચના :- દુઢ્ઢ-દહી વિગઈઓ= દૂધ દહીં વગેરે વિગયરૂપ પદાર્થનો, અભિકુખણં = જે વારંવાર, આહારેહ = આહાર કરે છે, તવોકમ્મે = તપશ્ચર્યા કરવામાં, અરએ = રૂચિ રાખતો નથી, લીન રહેતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે દૂધ, દહીં વગેરે વિગયરૂપ પદાર્થને વારંવાર ખાય છે, પરંતુ ચિત્તમાં તપની રૂચિ રાખતો નથી અર્થાત્ તપશ્ચર્યા કરતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૬   અત્થંતમ્મિ ય સૂરમ્મિ, આહારેહ અભિકુખણં ।
                ચોઇઓ પડિચોએહ, પાવસમણ ત્તિ કુચ્ચઝ ॥૧૬॥

શાલોચના :- સૂરમ્મિ = સૂર્ય, અત્થંતમ્મિ = અસ્ત પામે ત્યાં સુધી, અભિકુખણ = વારંવાર, ચોઇઓ = એવું ન કરવા માટે પ્રેરણા દેવા છતાં, પડિચોએહ = તેનાં વચનનો અનાદર કરતાં પ્રત્યુત્તર આપે છે.

ભાવાર્થ :- જે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી આખો દિવસ ખાદ્ય જ કરે છે, આ વિષયમાં ગુરુ કે વડિલ શિખામણ કે પ્રેરણા આપે, તો તેને જ ઉપદેશ આપે છે અથવા તેની અવગણના કરે છે, તે પાપશ્રમણ છે.

વિવેચન :-

વિગઈઓ (વિકૃતયः) :- વિગય - આ જૈન પારિભાષિક શબ્દ છે. શાસ્ત્રમાં વિગયના નવ પ્રકાર કહ્યા છે - (૧) દૂધ (૨) દહી (૩) ધી (૪) નવનીત, માખણ (૫) તેલ (૬) મીઠાઈ (ખાંડ, ગોળ કે તેનાથી બનેલા પદાર્થો) (૭) મધ (૮) મધ્ય, દારૂ (૯) માંસ. -સ્થાનાંગસૂત્ર છે

આ નવ વિગયમાંથી મધ અને માંસ બંને સર્વથા ત્યાજ્ય છે. નવનીત અને મધ કોઈ રોગાદિને કારણે ઉપયોગ કરી શકાય છે; અન્ય વિગયરૂપ પદાર્થોનું જ વારંવાર સેવન કરે અને કોઈ પણ પ્રકારની તપશ્ચર્યા ન કરે, તેને અહીં પાપશ્રમણ કહ્યા છે કારણ કે આમ કરવાથી બ્રહ્મચર્યમાં સમાધિ પણ રહી શકતી નથી.

ચોઇઓ પઢિચોએઝ :- પ્રેરણા કરનાર ગુરુ આદિને સામો ઉપદેશ આપે છે, જેમ - કોઈ ગીતાર્થ સાધુએ આખો દિવસ ખાનાર એ સાધુને કહ્યું - ભાઈ ! તું દિવસભર આહાર જ કરતો રહીશ ? મનુષ્ય જન્મ, ધર્મશ્રવણ વગેરે ઉત્તમ સંયોગ પ્રાપ્ત કર્યા છે, તો તપશ્ચર્યામાં પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. આમ પ્રેરિત કરનાર ગુરુને તે સામે ઉપદેશ આપે છે કે - તમે બીજાને ઉપદેશ દેવામાં જ કુશળ છો. તમે પોતે જ તપ કેમ કરતા નથી ?

અસ્થિર ચિત્તથી પાપશ્રમણાતા :-

૧૭ આયરિય પરિચ્વાઈ, પરપાસંડ સેવએ ।
ગાણંગળિએ દુઢ્ભૂએ, પાવસમળે ત્તિ કુચ્વઙ્ઘ ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- આયરિય પરિચ્વાઈ = આચાર્ય કે ગુરુને છોડી દેનાર, પરપાસંડ સેવએ = બીજા મતમાં જનારો, ગાણં ગળિએ = વારંવાર ગણ, ગુરુ બદલનાર, દુઢ્ભૂએ = ખરાબ સ્વભાવવાળો, નિંદનીય આચારણ કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે પોતાના આચાર્યનો ત્યાગ કરીને અન્ય મતને સ્વીકારે છે, જે વારંવાર ગણ અને ગુરુ બદલતો રહે છે, અને નિંદનીય ચારિત્રવાળો હોય છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આયરિય પરિચ્વાઈ :- આચાર્ય પરિત્યાગી - આચાર્યને છોડી દેનાર. તપસંયમમાં અસર્મર્થતાનો અનુભવ કરનાર સાધુ કોઈ પણ કારણવશ આચાર્યને છોડી દે અને સુખ સુવિધા માટે અન્ય પાખંડ મતનો આશ્રય લે છે.

ગાણંગળિએ :- જે મુનિ સ્વેચ્છાથી ગુરુ કે આચાર્યની આક્ષા વિના, અધ્યયન વગેરે કોઈ પણ પ્રયોજન વિના, છ માસથી ઓછી મર્યાદામાં જ વારંવાર એક સંપ્રદાયમાંથી બીજા સંપ્રદાયમાં જાય, તે ગાણગળિએ કહેવાય છે.

દુઢભૂએ :- દુરાચારના કારણે નિંદિત થાય, તે દુર્ભૂત કહેવાય છે.

કુશીલ આચરણથી પાપશ્રમણાતા :-

૧૮   સયં ગેહં પરિચ્ચજ્જ, પરગેહંસિ વાવરે ।
                ણિમિત્તેણ ય વવહરઙ્, પાવસમણે ત્તિ કુચ્ચઙ્ ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સયં = પોતાનું, ગેહં = ઘર અથવા ગૃહાસ્થાશ્રમ, પરિચ્ચજ્જ = છોડીને, પરગેહંસિ = ગૃહસ્થોનાં ઘરોમાં, વાવરે = ફરે છે અને ગૃહસ્થોનાં કાર્યો કરે છે, ણિમિત્તેણ = શુભાશુભ વગેરે નિમિત્ત બતાવવાની, વવહરઙ્ = પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ પોતાનું ઘર અર્થાત् ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને અન્ય ગૃહસ્થોનાં કાર્યો કરે છે અને શુભાશુભ નિમિત્ત વગેરે બતાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૯   સણણાઇપિંડં જેમેઝ, ણેચ્છઙ્ સામુદાણિયં ।
                ગિહિણિસેજ્જં ચ વાહેઝ, પાવસમણે ત્તિ કુચ્ચઙ્ ॥૧૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સણણાઇપિંડં = પોતાની જાતિ કે સગાં સંબંધીઓનાં ઘરેથી જ, જેમેઝ = આહાર ગ્રહણ કરે છે પરંતુ, સામુદાણિયં = સામુદાનિક ભિક્ષા, ણેચ્છઙ્ = લેવા ઈચ્છતો નથી, ગિહિણિસેજ્જં = ગૃહસ્થોની શાય્યા પર, વાહેઝ = બેસે છે.

ભાવાર્થ :- જે પોતાના જ્ઞાતિભાઈઓ, સગાં સંબંધીઓ કે પૂર્વપરિચિતો પાસેથી આહાર ગ્રહણ કરે છે, બધાં ઘરોમાંથી સામુદાનિક ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે તથા ગૃહસ્થના આસન ઉપર બેસે છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પરગેહંસિ વાવરે :- પોતાનું ઘર અને ઘરની પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરીને પણ જે અન્ય ભક્તજનોનાં ઘરકામમાં જોડાઈને ભાગ લે છે.

સણણાઇપિંડં જેમેઝ :- સ્વજ્ઞતિજ્ઞન કે સ્વજ્ઞનોનાં ઘરેથી મનોશ, સ્નિગ્ધ, મધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ આહાર મળી જાય છે, તેથી આમ સ્વજ્ઞતિપિંડ ખાય છે, તે પાપશ્રમણ છે. અહીં 'જેમેઝ' શબ્દથી બે અર્થ નીકળે છે. (૧) સ્વ જાતિના ઘરોમાંથી ભિક્ષા લે. (૨) સ્વજ્ઞતિ, સગાંસંબંધીઓનાં ઘરે તેનાં આસનો ઉપર બેસીને જમી લે.

સામુદાણિય :- ધનવાન કે નિર્ધન વગેરે દરેક કુળોમાંથી ભિક્ષા લેવી, તે સામુદાનિક ભિક્ષા છે અને રસલોલુપતાથી વિશિષ્ટ સંપત્ર ઘરોમાં ભિક્ષા માટે જાય, અન્ય ઘરમાં ન જાય, તો તે સામુદાનિક ગોચરી નથી.

ગિહિણિસેજ્જં વાહેઇ :- વૃદ્ધ, રોગી કે તપસ્વી, સાધુ જ કારણવશાત્ ગૃહસ્થને બેસી શકે છે. બીજા કોઈ પણ સાધુ ગૃહસ્થને ત્યાં બેસે, તો તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

પાપશ્રમણનું ભવિષ્ય :-

૨૦ એયારિસે પંચકુસીલસંવુડે, રૂવંધરે મુણિપવરાણ હેટ્ટિમે ।
અયંસિ લોએ વિસમેવ ગરહિએ, ણ સે ઇહ ણેવ પરત્થ લોએ ॥૨૦॥

શાલ્લાર્થ :- એયારિસે - આવા, પંચકુસીલ સંવુડે - પાંચ પ્રકારના કુશીલ થઈ, રૂવંધરે - મુનિવેશ ધારણ કરનાર, મુણિપવરાણ = શ્રેષ્ઠ મુનિઓની અપેક્ષાએ, હેટ્ટિમે = હીનાચારવાળા, અયંસિ = આ લોકમાં, વિસમેવ = વિષ સમાન, ગરહિએ = નિંદનીય થાય છે, સે = તેનો, ણ ઇહ = ન તો આ લોક સુધરે છે કે, ણેવ પરત્થ લોએ = ન તો પરલોક સુધરે છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધકો આ પ્રકારની દોષમય પ્રવૃત્તિના કારણે પાસત્થા વગેરે પંચવિધ કુશીલતાથી યુક્ત થઈ જાય છે અને કેવળ મુનિવેશના જ ધારક રહે છે અર્થાત્ તેનો સંયમાચાર ધૂટી ગયો હોય છે, તે શ્રેષ્ઠ મુનિઓની અપેક્ષાએ હીનાચારવાળા થઈ જાય છે. તે આ લોકમાં વિષની જેમ નિંદનીય થાય છે. તે ન તો આ લોકના રહે છે કે ન પરલોકના અર્થાત્ આલોક-પરલોક બંનેમાં તે સુખી થતા નથી.

વિવેચન :-

પંચકુસીલ :- પાસત્થા, ઉસણણ, કુશીલા, સંસત્તા, નિતિયા; આ પાંચ પ્રકારના કુશીલ હોય છે. આ અધ્યયનમાં વર્ણિત અવગુણોનું આચરણ કરનાર પાપશ્રમણ કહેવાતો ભિક્ષુ પાંચ પ્રકારના કુશીલમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો કુશીલ થઈ જાય છે અથવા બધા પ્રકારના કુશીલોનાં આચરણવાળો પણ થઈ જાય છે.

સુવિટિત શ્રમણની આરાધના :-

૨૧ જે વજ્જએ એ સયા ઉ દોસે, સે સુબ્વએ હોઇ મુણીણ મજ્જો ।
અયંસિ લોએ અમય વ પૂછએ, આરાહએ લોગમિણ તહા પરં ॥૨૧॥

ત્તિ બેમિ ।

શાલ્લાર્થ :- જે = જે મુનિ, એ = આ ઉપરોક્ત, દોસે = દોષોને, સયા = સદાને માટે, વજ્જએ = છોડી દે છે, સે = તે, મુણીણ = મુનિઓની, મજ્જો = મધ્યમાં, સુબ્વએ = સુંદર વ્રતવાળો, શ્રેષ્ઠ મુનિ, હોઇ = હોય છે, અયંસિ = આ, લોએ = લોકમાં, અમય વ = અમૃતસમાન, પૂછએ = પૂજ્ય હોય છે,

આદરણીય હોય છે, તહા = આ રીતે, ઇણં = આ લોકે, પરલોગં = પરલોક બંનેની, આરાહએ = સમ્યકું આરાધના કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ઉપરોક્ત દોષોથી સદા દૂર રહે છે, તે મુનિઓમાં સુવ્રતી છે. તે આ લોકમાં અમૃતની જેમ પૂજય છે, તે આ લોક તથા પરલોક બંને લોકની આરાધના કરે છે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

આ અધ્યયનમાં કહેલા દોષોનું સેવન ન કરનાર, તે દોષોથી દૂર રહી સદા નિરતિચાર શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરનાર સાધક પાપશ્રમક્ષ નથી, પરંતુ તે સુસાધુ કે શ્રેષ્ઠ શ્રમક્ષ કહેવાય છે. તેનો ઘર છોડવાનો ઉદેશ્ય સફળ થાય છે. તેનું જીવન અમૃત સમાન અને સર્વજનો માટે પૂજનીય, આદરણીય થાય છે.

ઉપસંહાર :- દીક્ષા લીધા પછી સાધકની જવાબદારી ઘણી વધી જાય છે. ચાલવામાં, ખાવાપીવામાં, ઉપયોગી સાધનો રાખવામાં, વિદ્યા મેળવવામાં, ગુરુજનોનો વિનય કેળવવામાં, પોતાનું કર્તવ્ય સમજવામાં, પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવાની હોય છે. વિવેક સાથે ક્ષણે ક્ષણે જાગૃત રહી; કોધ, માન, માયા, લોભ, વિષય, મોહ, ઈર્ષા વગેરે અવગુણો કે આત્મશત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી, સાધકે આગળ વધવાનું હોય છે. આ રીતે સાધના કરનાર સુશ્રમક્ષ કે ધર્મશ્રમક્ષ કહેવાય છે પરંતુ જો પ્રામ થયેલા સાધનોનો દુરૂપયોગ કરે કે પ્રમાદી બને અથવા સૂત્રોક્ત અવગુણોથી યુક્ત થાય, તો તે પાપશ્રમક્ષ કહેવાય છે માટે આ અધ્યયનનું શ્રવણ ચિંતન, મનન કરી સાધક સતત જાગૃત રહી પોતાની સાધનાને પ્રગતિશીલ બનાવે.

દરેક આત્મ કલ્યાણના ઈચ્છુક સાધક આ અધ્યયનનું સદા ચિંતન મનન કરતાં આત્મનિરીક્ષણ કરે અને સૂત્રોક્ત કોઈ પણ અવગુણો કે અનાચારોના કારણે હું પાપશ્રમક્ષ તો થતો નથી ને? એમ વિચારીને સાવધાનપણે સંયમની શુદ્ધ આરાધના કરે.

અટારમું અદ્યાન

परिचय :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ (૧) સંજીવીય કે (૨) સંયતીય છે. આ અધ્યયનના પ્રમુખ પાત્ર રાજી સંજીવ છે; તેના નામ ઉપરથી આ અધ્યયનનું નામ 'સંજીવીય' છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનના પૂર્વિકમાં ૧૮ ગાથાઓ સુધી સંજય રાજાની કથા અંકિત છે. કાંપિલ્યનગરના રાજા સંજય પોતાની ચતુરંગી સેના સહિત શિકાર માટે વનમાં નીકળ્યા. સેનાએ જીગલભામાં રહેલા હરણોનાં ટોળાને કેસર ઉદ્ઘાન તરફ ધકેલ્યાં અને ઘોડા ઉપર આરૂઢ રાજાએ તીરથી હરણોને વીધવાં શરૂ કર્યાં, કેટલાંક હરણો ઘાયલ થઈ પરી ગયા, તો કેટલાંક મુત્યુ પામ્યા.

ભાગતા હરણોનો પીછો કરતાં કરતાં રાજી એ વૃક્ષના એક લતામંડપમાં પવાસને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બિરાજિત એક યોગીશ્વર મુનિને જોયા. જોતાં જ તે ચમક્કયા. તુરંત જ અશ્વ પરથી નીચે ઉત્તરીને વિચાર્યુ કે આ હરણો આ મુનિના હોવા જોઈએ, મેં આ મુનિનાં હરણોને માર્યા, તે અનર્થકારી કાર્ય થયું. મુનિ કોધ કરે, તો લાખો કરોડો માનવોને એક ક્ષણમાં બાળીને ભસ્મ કરી શકે છે. મુનીશ્વર પાસે આવી તેણે વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરી પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગ્યી. મુનિ ગર્દભાલી ધ્યાનમાંથી બહાર આવ્યા ત્યારે તુરંત જ સંજ્ય રાજાએ પોતાનું નામ જણાવ્યું. મુનિએ કહ્યું – રાજન્! મારા તરફથી તો તમને અભય છે, પરંતુ તમો પણ બીજાં પ્રાણીઓનાં અભયદાતા બનો. જેના માટે તમે આ અનર્થ કરી રહ્યા છો, તે સ્વજન કે પરિજન કોઈ તમને દુઃખથી બચાવવા આવશે નહીં. તેઓ શરણરૂપ પણ બની શકશે નહીં. ત્યાર પછી શરીર, યૌવન, ધન, પરિવાર તેમજ સંસારની અનિત્યતાનો ઉપદેશ ગર્દભાલી મુનિએ આપ્યો, રાજાનો આત્મા મુનિના ઉપદેશથી તુરંત જાગૃત બની ગયો. તે સંન્યાસ લઈ સંજ્યમુનિ બની ગયા. તથા સાધિનામાં તહ્વાની થઈ ગયા.

એકવાર વિચારણ કરતાં સંજ્યમુનિને ક્ષત્રિય રાજ્યિના દર્શાન થયા. તે ક્ષત્રિય રાજ્યિએ નામ પરિચય વગેરે પૂછ્યા પછી તેના ગુણો અને વ્યક્તિત્વથી આફૂષ થતાં સંજ્યમુનિને તેના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ માટે આત્મીયભાવથી કહેવા લાગ્યા. ગાથા ૨૭ થી ઉત્ત સુધીમાં એકાંતવાદની તત્ત્વચર્ચા સાથે પોતાનો કંઈક પરિચય આપ્યો છે અને ગાથા ૩૦ તથા ઉત્ત માં સંજ્યમુનિને સંબોધન સાથે ધર્મચિરણની પ્રેરણા આપી છે. ગાથા ૭૪ થી ૫૧ માં જિનશાસનની વિશેષતારૂપ જ્ઞાન અને કિયાના સમન્વયાત્મક સિદ્ધાંતને અનુલક્ષીને જેઓએ આત્મકત્વાશ કર્યું છે, તે ભરત આદિ ચક્રવર્તીઓ તથા દશાર્ષભદ્ર, નમિ, કરકંડું, નગતિ, ઉદાયન, કાશીરાજ, વિજય, મહાબળ આદિ ૧૮ મહાન આત્માઓનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યું છે. આ ગાથાઓ જેણ ઈતિહાસની પરાતન કથાઓની વિશેષત: જાંખી કરાવે છે.

અંતમાં ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ સંજ્યમુનિએ કહું કે ધીર અને વિવેકી પુરુષ કયારે ય કુતકોમાં કે મિથ્યાવાદોમાં ફસાતા નથી. તેઓ શ્રેષ્ઠ ધર્મને જ સ્વીકારે છે અને આત્મકલ્યાણની ઉત્કૃષ્ટ સાધનાથી સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે, આ અધ્યયન વિશેષતઃ ગર્દભાલિ આચાર્ય અને ક્ષત્રિય રાજર્ષિ દ્વારા કમશઃ સંજ્યરાજાને અને સંજ્યમુનિને આપેલાં જ્ઞાનોપદેશથી પરિપૂર્ણ છે.

(આ અધ્યયનની ગાથાઓમાં સ્પષ્ટતા ન હોવાને કારણે સંજ્યમુનિ અને ક્ષત્રિય રાજર્ષિ, એ બંનેમાંથી કોણ કોણે શું પૂછે, કોણ જવાબ આપે અને કઈ ગાથા કોનાથી સંબંધિત છે; આ બધું સમજવામાં થોડી મુશ્કેલી થાય છે. તેથી આ વિષયમાં જુદી જુદી કલ્પનાઓ થઈ છે. પરંતુ આ સૂત્રના પ્રાચીન વ્યાખ્યાકર્તા શાંત્યાચાર્ય જે જગ્ણાવ્યુ છે તેના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે ગાથા રઉ થી બધું જ વર્ણન ક્ષત્રિય રાજર્ષિ દ્વારા સંજ્યમુનિના જ્ઞાનવિકાસ માટે આત્મીયભાવથી કરવામાં આવ્યું છે.)

● અટારમું અદ્યયન ●

સંજયીય

સંજય-સંયતિ રાજાનું પૂર્વજીવન :-

૧   કંપિલ્લો ણયરે રાયા, ઉદિણ બલવાહણે ।
        ણામેણ સંજએ ણામં, મિગવ્વં ઉવણિગગએ ॥૧॥

શાલ્દાર્થ :- ઉદિણબલવાહણે = વિસ્તૃત સેના અને હાથી, ઘોડા વગેરેથી સંપત્તિ, ણામેણ સંજએ ણામં = સંજય નામના, મિગવ્વં = શિકાર કરવા, ઉવણિગગએ = નીકળ્યા.

ભાવાર્થ :- પંચાલ દેશના કાંપિલ્યનગરમાં વિશાળ સેના અને વાહનોથી સંપત્તિ સંજય નામના પ્રભ્યાત રાજા હતા. એક દિવસ તે શિકાર કરવા માટે પોતાના નગરમાંથી બહાર નીકળ્યા.

૨   હયાણીએ ગયાણીએ, રહાણીએ તહેવ ય ।
        પાયત્તાણીએ મહયા, સવ્વઓ પરિવારિએ ॥૨॥

શાલ્દાર્થ :- હયાણીએ = અશ્વદળ, ઘોડાનું લશકર, ગયાણીએ = હાથીઓનું દળ, રહાણીએ = રથનો મોટો કાફલો, પાયત્તાણીએ = પાયદળ, સૈનિકોનું લશકર, મહયા = મોટી સંખ્યામાં, સવ્વઓ પરિવારિએ = આ બધાંને લઈને, આ બધાંથી ઘેરાઈને.

ભાવાર્થ :- તે રાજા વિશાળ સંખ્યામાં અશ્વસેના, ગજસેના, રથસેના તેમજ પાયદળ (સેના)થી ચારે તરફ ઘેરાયેલા હતા.

૩   મિએ છુહિતા હયગઓ, કંપિલ્લુજ્જાણ કેસરે ।
        ભીએ સંતે મિએ તત્થ, વહેઝ રસમુચ્છએ ॥૩॥

શાલ્દાર્થ :- કંપિલ્લુજ્જાણ કેસરે = કાંપિલ્યનગરના કેસર ઉદ્યાનમાં, રસમુચ્છએ = માંસનાં રસમાં આસક્ત, તત્થ = ત્યાં તે જગ્યા, મિએ = ભૂગલાઓને, છુહિતા = ક્ષોભ ઉપજાવતાં, પીડા દેતાં, ભીએ = ભયભીત થયેલાં, સંતે = થાકેલાં, વહેઝ = મારવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- ઘોડા ઉપર આરૂઢ થયેલા તે રાજા પશુમાંસના રસાસ્વાદમાં આસક્ત બની કાંપિલ્યનગરના

કેસરબાગમાં મૃગલાઓને થાકેલાં ભયભીત હરણાઓને બાણથી વીધવા લાગ્યા, મારવા લાગ્યા.

વિવેચન :-

પ્રાચીન કાળમાં રાજા અને સામાન્ય લોકો પણ શિકાર કરવાના શોખીન હતા.આ ચરમશરીરી સંજ્ય રાજર્ષિ પણ શિકાર કરવાના શોખીન હતા.

બલવાહણ :- (૧) બલ—ચતુરંગી સેના, હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ. વાહન – રથ, ગાડી – પાલખી વગેરે (૨) બલ – શરીર સામર્થ્ય, વાહન—હાથી, ઘોડા વગેરે તથા ઉપલક્ષણથી પાયદળ.

૪ અહ કેસરમિમ ઉજ્જાણે, અણગારે તવોધણે ।
સજ્જાયજ્જાણ સંજુતે, ધમ્મજ્જાણ જ્ઞિયાયઇ ॥૪॥

શાલ્લાર્થ :- અહ = આ અવ્યય છે, તે સમય, તવોધણે = તપસ્વી, તપોધની, સજ્જાયજ્જાણ સંજુતે = સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં લીન, ધમ્મજ્જાણ = ધર્મધ્યાન, જ્ઞિયાયઇ = કરી રહ્યા હતા.

ભાવાર્થ :- ત્યાં કેસર ઉદ્યાનમાં જ એક તપોધની અણગાર સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં લીન હતા. તે ધર્મધ્યાન કરી રહ્યા હતા.

૫ અપ્ફોવમંડવમિમ, જ્ઞાયઇ ખવિયાસવે ।
તસ્સાગએ મિએ પાસં, વહેઇ સે ણરાહિવે ॥૫॥

શાલ્લાર્થ :- ખવિયાસવે=આશ્રવને રોકનાર, પૂર્વ કરેલાં કર્માનો ક્ષય કરનાર, અપ્ફોવમંડવમિમ=વેલ અને લતાઓથી બનેલા મંડપમાં, જ્ઞાયઇ= ધ્યાન કરી રહ્યા હતા, તસ્સ પાસ= ત્યાં તેની પાસે, આગએ = આવ્યા, સે = તે, ણરાહિવે = રાજી દ્વારા, વહેઇ = મારેલાં, હરણાયેલાં.

ભાવાર્થ :- કર્મ ક્ષય કરનાર અથવા આશ્રવને રોકનાર અણગાર લતામંડપમાં ધ્યાન કરી રહ્યા હતા. તેમની પાસે રાજી દ્વારા મારેલાં, વીધાયેલા હરણાંઓ આવી પહોંચ્યા.

વિવેચન :-

અણગારે તવોધણે :- અહીં તપોધની અણગારનું નામ નિર્યુક્તિકારે ગર્દભાલી દર્શાવ્યું છે.

સજ્જાયજ્જાણસંજુતે :- સ્વાધ્યાયનો અર્થ છે – શ્રુતજ્ઞાનનું પરાવર્તન વગેરે અને ધ્યાનનો અર્થ છે ધર્મધ્યાન વગેરે શુભ ધ્યાનમાં સંલગ્ન.

અપ્ફોવમંડવમિમ :- આ દેશીય શબ્દ છે. વૃદ્ધ વ્યાખ્યાકારોએ તેનો આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે – વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્બ, લતા, વગેરેથી છવાયેલો મંડપ અથવા નાગરવેલ, દ્રાક્ષાદિ લતાઓથી વ્યાપ, ઘેરાયેલો મંડપ.

ખવિયાસવે :- (૧) જેઓએ હિંસાદિ આશ્રવો અર્થાત્ કર્મબંધના હેતુઓને નિર્મૂળ કર્યા હતા, (૨) કર્મ

ક્ષય કરવામાં પ્રયત્નશીલ.

સંજ્ઞય રાજને મુનિ દર્શન :-

૬ અહ આસગાઓ રાયા, ખિપ્પમાગમ્મ સો તહિં ।
હએ મિએ ઉ પાસિત્તા, અણગારં તત્થ પાસઇ ॥૬॥

શાલ્લાર્થ :- અહ = પછી, આસગાઓ = ઘોડા પર બેઠેલા, સો = તે, રાયા = રાજી, તહિં = ત્યાં, મંડપ સભીપે, ખિપ્પ = શીધ, આગમ્મ = આવીને, હએ = મારેલાં, મિએ = મૃગલાઓને, પાસિત્તા = જોયા, જોઈને, ઉ = સાથે જ, તત્થ = ત્યાં રહેલા, બેઠેલા, અણગારં = મુનિરાજને પણ, પાસઇ = જોયા.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી અશારુદ્ધ રાજી હરણાંઓને જોવા જલ્દી તે સ્થાને આવ્યા, ત્યાં તેણે હણાયેલા હરણાંઓને જોયાં અને ત્યાં જ ધ્યાનસ્થ તપસ્વી અણગારને પણ જોયા.

૭ અહ રાયા તત્થ સંભંતો, અણગારો મણાડહાહો ।
મએ ઉ મંદપુણ્ણેણ, રસગિદ્ધેણ ઘંતુણા ॥૭॥

શાલ્લાર્થ :- અહ તત્થ = આ જોઈને, રાયા = રાજી, સંભંતો = મૂંજવણમાં પડીગયા, મએ ઉ = હું કેવો, મારાથી, મંદપુણ્ણેણ = મંદભાગી, રસગિદ્ધેણ = રસગૃદ્ધ, રસલોલુપ, ઘંતુણા = ઘાતક બનેલો, મણા = વર્થ, અણગારો = મુનિરાજનું ચિત્ત, અહઓ = દુભાવું છે, દુભાવવામાં આવું છે.

ભાવાર્થ :- મુનિને જોઈ રાજી ભયભીત થયા. તેણે વિચાર્યું-હું કેટલો પુણ્યહીન (ભાગ્યહીન) હું, રસલોલુપ તેમજ હિંસક વૃત્તિનો છું, મેં વર્થ જ મુનિને પીડા આપી તેમનું દિલ દુભાવું છે.

૮ આસં વિસજ્જઇત્તાણં, અણગારસ્સ સો ણિવો ।
વિણએણ વંદે પાએ, ભગવં એત્થ મે ખમે ॥૮॥

શાલ્લાર્થ :- સો= પછી તે, ણિવો= રાજી, આસં = ઘોડાને, વિસજ્જઇત્તાણં = વિસર્જન કરી અર્થातું તેના ઉપરથી નીચે ઊતરીને, અણગારસ્સ = મુનિરાજને, વિણએણ = વિનયપૂર્વક, પાએ = ચરણોમાં, વંદે = વંદના કરી, ભગવં = હે ભગવાનું, એત્થ = આ વિષયમાં, મે = મને, ખમે = ક્ષમા કરો.

ભાવાર્થ :- તે રાજીએ તુરંત જ ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને અણગારના બંને ચરણોમાં સવિનય, સભક્તિ વંદન કર્યાં અને કહ્યું - 'ભગવન् ! આ અપરાધ માટે મને માફ કરો.'

વિવેચન :-

તહિં :- ઘાયલ મૃગલાંઓ જ્યાં ગયા, જ્યાં જઈને પડતા હતા તે સ્થાનમાં, મણાડહાહો :- મુનિની

નજીકમાં જ હરણાઓને મારીને મેં વ્યર્થ જ મુનિના હદ્યને દુઃખ પહોંચાડ્યું.

૯   અહ મોળેણ સો ભગવં, અણગારે જ્ઞાણમસ્સિએ ।
                રાયાણ ણ પડિમંતેઝ, તઓ રાયા ભયદુઓ ॥૯॥

શાલ્લાર્થ :- અહ = પરંતુ, સો = તે, ભગવં = ભગવંત, અણગારે = અણગાર, મુનિ, જ્ઞાણં અસ્સિએ = ધ્યાનમાં રહ્યા, મોળેણ = મૌન ધારણ કરીને, રાયાણ = રાજાને, ણ પડિમંતેઝ = કશો ય ઉત્તર આપ્યો નહીં, તઓ = ત્યારે તે, ભયદુઓ = ભયભીત થયા.

ભાવાર્થ :- પરંતુ તે અણગાર ભગવાન મૌનપૂર્વક ધર્મધ્યાનમાં તલ્લીન રહ્યા. તેમણે રાજાને કંઈ ઉત્તર ન આપ્યો, તેથી રાજા વધુ ભયભીત થયા.

૧૦   સંજાઓ અહમમીતિ, ભગવં વાહરાહિ મે ।
                કુદ્ધે તેણ અણગારે, ડહેજ્જ ણરકોડિઓ ॥૧૦॥

શાલ્લાર્થ :- અહં = હું, સંજાઓ = સંજય રાજા, અસ્મિ (અસ્મિ) = છું, ઇતિ = માટે, મે વાહરાહિ = મારી સાથે બોલો, મારી સામે જુઓ, કુદ્ધે = ગુસ્સે થયેલા, કોપાયમાન, તેણ = પોતાના તેજથી, ણરકોડિઓ = કરોડો વ્યક્તિઓને, ડહેજ્જ = બાળી નાંબે છે.

ભાવાર્થ :- રાજાએ કહ્યું કે હે ભગવન્ ! હું સંજય રાજા છું, આપ મારી સાથે બોલો કે મારી સામે જુઓ, કારણ કે હું જાણું છું કે કોપિત થયેલા અણગાર પોતાની શક્તિથી કરોડો વ્યક્તિઓને બાળી શકે છે.

વિવેચન :-

ણ પડિમંતેઝ :- પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો, તેથી રાજાએ વિચાર્યુ - 'હું તને ક્ષમા કરું છું કે નહીં' એવો કોઈ પ્રત્યુત્તર મુનિએ ન આપ્યો, માટે મુનિ મારા ઉપર કોષિત થઈ ગયા લાગે છે.

ભયદુઓ :- મુનિનું મૌન જાઈને રાજા અત્યંત ભયભીત થઈ ગયા કે ઋષિ કોષિત થયા છે, તે શું કરશે ?

સંજાઓ અહમમીતિ :- ભયભીત રાજાએ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો પરિયય આપ્યો, - હું સંજય નામનો રાજા છું; કારણ કે મને કોઈ સામાન્ય મનુષ્ય માની કોપિત થઈ ભર્સમ ન કરે.

કુદ્ધે તેણ :- રાજા બોલ્યા કે હું એટલા માટે ભયભીત છું કે આપ મારી સાથે વાત કરતા નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે તપસ્વી અણગાર કોપાયમાન થાય, તો પોતાના તેજ વડે (તેજો લેશ્યાદિથી) હજારો જ નહીં કરોડો મનુષ્યોને ભર્સમ કરી શકે છે.'

રાજાને મુનિનો ઉપદેશ :-

૧૧   અભઓ પત્થિવા તુબ્ધં, અભયદાયા ભવાહિ ય ।
                અણિચ્ચે જીવલોગમ્મિ, કિં હિંસાએ પસજ્જસિ ॥૧૧॥

શાલોદાર્થ :- પતિથિવા = હે રાજન્ !, તુજ્જાં = તને, અભાઓ = અભય છે, (તું પણ), અભયદાયા = જીવોનો અભયદાતા, ભવાહિ = બન, થઈ જા, અણિચ્ચે = અનિત્ય, જીવલોગમ્મિ = આ જીવલોકમાં, સંસારમાં, હિંસાએ = હિંસામાં, કિં = શા માટે, પસજ્જસિ = આસક્તિ રાખે છે.

ભાવાર્થ :- મુનિએ કહું – હે રાજન્ ! મારા તરફથી તું નિર્ભય થઈ જા, તું પણ અન્ય જીવો માટે અભયદાતા બની જા. અનિત્ય એવા આ સંસારમાં તું શા માટે હિંસામાં આસક્ત થઈ રહ્યો છે ?

૧૨   જયા સવ્વં પરિચ્ચજ્જ, ગંતવ્વમવસસ્સ તે ।
                અણિચ્ચે જીવલોગમ્મિ, કિં રજ્જમ્મિ પસજ્જસિ ॥૧૨॥

શાલોદાર્થ :- જયા = જ્યારે, સવ્વં = સર્વસ્વ, બધા પદાર્થો, પરિચ્ચજ્જ = અહીં જ મૂકીને, છોડીને, અવસસ્સ = પરવશ થઈને, તે = તારે, ગંતવ્વં = એક દિવસ ચાલ્યા જવું પડશે, અણિચ્ચે = આવા અનિત્ય, જીવલોગમ્મિ = આ સંસારમાં, રજ્જમ્મિ = રાજ્ય સંપદામાં, કિં = શા માટે, પસજ્જસિ = આસક્તિ કરે છે ?

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! જ્યારે પરવશપણે બધું જ અહીં છોડીને તારે જવાનું છે, તો અનિત્ય એવા આ સંસારમાં, રાજ્યમાં શા માટે આસક્ત થઈ રહ્યો છે ?

૧૩   જીવિયં ચેવ રૂવં ચ, વિજ્જુસંપાય ચંચલં ।
                જત્થ તં મુજ્જસિ રાયં, પેચ્ચત્થં ણાવબુજ્જસે ॥૧૩॥

શાલોદાર્થ :- રાયં = હે રાજન્ !, જત્થ = જેમાં, તં = તું, મુજ્જસિ = આસક્ત થઈ રહ્યો છે, જીવિયં = આ જીવન, મનુષ્ય આયુષ્ય, ચેવ = અને, રૂવં = શરીરનું રૂપ, વિજ્જુસંપાય ચંચલં = વીજળીના ચમકારા જેવું ચંચળ છે, પેચ્ચત્થં = પરલોકના વિષયમાં, ણાવબુજ્જસે (સિ) = બોધ પામતો નથી, વિચાર કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! તું જેમાં આસક્ત છો, તે મનુષ્ય જીવન અને શરીરનું રૂપ, એ બધું તો વીજળીના ચમકારા જેવું ચંચળ છે, માટે તું પરલોક હિતાર્થે કેમ વિચાર કરતો નથી ?

૧૪   દારાણિ ય સુયા ચેવ, મિત્તા ય તહ બંધવા ।
                જીવંતમણુજીવંતિ, મયં ણાણુવ્વયંતિ ય ॥૧૪॥

શાલોદાર્થ :- દારાણિ = સ્ત્રીઓ, સુયા = પુત્રો, ચેવ = અને પરિવારના ભીજા લોકો, મિત્તા = મિત્રો, તહ = તથા, બંધવા = બંધુ, સંબંધીઓ, જીવંતં = જીવનારને જ, અણુજીવંતિ = અનુસરે છે, ય = પરંતુ, મયં = ભરનારની, ણ અણુવ્વયંતિ = પાછળ કોઈ જતું નથી.

ભાવાર્થ :- આ સ્વાર્થમય સંસારમાં સ્ત્રીઓ, પુત્રો કે બંધુઓ, એ બધાં જીવતાને જ અનુસરી તેના

સુખમાં ભાગીદાર બને છે, મરેલાં પાછળ કોઈ સાથે જતું નથી.

૧૫   ણીહરંતિ મયં પુત્તા, પિયરં પરમદુક્ખિખ્યા ।
                પિયરો વિ તહા પુત્તે, બંધૂ રાયં તવં ચરે ॥૧૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મયં = મૃત્યુ પામેલા, પિયરં = પિતાને, પુત્તા = તેના પુત્રો, પરમદુક્ખિખ્યા = ધણા। જ દુઃખી થઈને, ણીહરંતિ = ઘરમાંથી બહાર કાઢે છે, તહા = તેમજ, પુત્તે = મરેલા પુત્રોને, પિયરો વિ = પિતા પણ કાઢે છે, બંધૂ = ભાઈઓ (પણ તેમજ કરે છે), તવં = તપનું, સંયમનું, ચરે = આચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- અત્યંત દુઃખી થયેલા પુત્રો પોતાના મરેલા પિતાને ઘરમાંથી બહાર કાઢી સમશાન તરફ લઈ જાય છે અને તે જ રીતે પિતા પણ મૃત પુત્રને તથા ભાઈને ઘરની બહાર કાઢે છે, માટે હે રાજન્ ! તું તપશ્ચર્યા કર અર્થાત્ સંયમ ગ્રહણ કર.

૧૬   તાઓ તેણાજ્જાએ દવ્વે, દારે ય પરિરક્ખાએ ।
                કીલંતિણ્ણે ણરા રાયં, હંડુ તુંડુ-મલંકિયા ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તાઓ = તેના મર્યાદા, તેણ = તે વ્યક્તિનું, અજ્જાએ = સંગ્રહ કરેલા, દવ્વે= દવ્ય, ધનને, પરિરક્ખાએ = સુરક્ષિત રાખેલી તેની, દારે = સ્ત્રીઓને, અણે = બીજા, ણરા = રાજા વગેરે, હંડુતુંડું = હર્ષ અને આનંદથી, અલંકિયા = ઘરેણાથી સજીજત થઈને, કીલંતિ = ભોગવે છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! મૃત્યુ પછી વ્યક્તિ દ્વારા મેળવેલા ધન તથા સુરક્ષિત રાખેલી સ્ત્રીઓનો ઉપભોગ બીજા મનુષ્યો જ કરે છે, આભૂષણોથી અલંકૃત થઈ હર્ષ અને આનંદ કરે છે.

૧૭   તેણાવિ જં કયં કમ્મં, સુહં વા જાઝ વા દુહં ।
                કમ્મુણા તેણ સંજુત્તો, ગચ્છાઝ ત પરં ભવં ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તેણ = ભરનાર વ્યક્તિએ, અવિ = પણ, જં = જે, સુહં = સુખકારી, શુભ, જાઝ = અથવા, દુહં = દુઃખકારી, અશુભ, કમ્મં = કર્મ, કયં = કર્યાં હોય, તેણ કમ્મુણા સંજુત્તો = તે કર્માની સાથે જ, પરં ભવં = પરલ્ભવમાં, બીજા ભવમાં, ગચ્છાઝ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- તે મૃત વ્યક્તિએ જે કંઈ પણ શુભ કે અશુભ કર્મ કર્યાં છે, તે કર્માની સાથે પરલોકમાં એકલો જ જાય છે.

વિવેચન :-

અભાઓ પત્થિવા તુબ્ધં :- ભયભીત રાજાને મુનિએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું- હે રાજન્ ! તને મારા

તરફથી અભય છે. જેમ તને મૃત્યુનો ભય લાગ્યો, તેમ બીજાં પ્રાણીઓને પણ મૃત્યુનો ભય છે. જેમ મેં તને અભયદાન આપ્યું, તેમ તું બીજાં પ્રાણીઓનો અભયદાતા બન.

અણિચ્ચે જીવલોગમ્નિ :— આ સમગ્ર જીવલોક સંસાર અનિત્ય છે, એ દાખિએ તું પણ અનિત્ય છે, તારું જીવન ક્ષણિક છે. તો પછી આવા ક્ષણિક મનુષ્ય જીવનમાં હિંસાદિ ઘોર કૃત્યો શા માટે કરે છે? આ જીવન અને સૌંદર્ય બધું જ ચંચળ છે. મૃત્યુ સમયે રાજ્ય, ધન ભંડાર વગેરે છોડીને જવું પડશે. તો આ વસ્તુઓના મોહમાં શા માટે મુંઘ બની રહ્યો છે.

દારાણિ ય સુયા ચેવ :— જે સ્ત્રી, પુત્રાદિ માટે મનુષ્ય ધન કમાય છે, પાપકર્મ કરે છે; તે બધાં આ જીવનના સાથી છે, મર્યાદા પછી કોઈ સાથે આવતાં નથી. જીવ એકલો પોતાનાં શુભાશુભ કર્મો સાથે પરલોકમાં જાય છે. ત્યાં કોઈ સગાં સંબંધી દુઃખ ભોગવવાં આવતાં નથી; તેના મર્યાદા પછી, પાપકર્મ અને દુઃખો સહીને પ્રાપ્ત કરેલાં તેના તે ધનથી બીજા લોકો મોજમજા ઉડાવે છે. આવા ક્ષણિક સગપણ માટે જીવન હારી જવું, તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

આ રીતે મુનિએ રાજાને અભયદાન આપીને રાજ્યત્યાગ કરવાનો, પરલોકના હિતને વિચારવાનો અને અનિત્ય જીવન, યૌવન, ધન, બાંધવ વગેરે તરફ આસક્તિ કે મમત્વનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

સંજ્ય રાજાની દીક્ષા :-

૧૮   સોઊણ તસ્સ સો ધર્મં, અણગારસ્સ અંતિએ ।
                મહયા સંવેગ ણિવ્યેં, સમાવણ્ણો ણરાહિવો ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :— તસ્સ = તે, અણગારસ્સ = મુનિરાજની, અંતિએ = પાસેથી, સો ધર્મં = આવો ધર્મ, સોઊણ = સાંભળીને, ણરાહિવો = રાજાએ, મહયા = મહાન, પ્રબ્લ, સંવેગ ણિવ્યેં = સંવેગ—નિર્વેદને અર્થાત્ વૈરાગ્ય ભાવોને અને સંસારથી ઉદાસીન ભાવોને, સમાવણ્ણો = પ્રાપ્ત કર્યા.

ભાવાર્થ :— આ પ્રમાણે ગર્દભાલી અણગારની પાસે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને સંજ્ય રાજા તે જ સમયે મહાન સંવેગ અને નિર્વેદભાવને પામ્યા અર્થાત્ સંસારથી વિરક્ત થયા.

૧૯   સંજાઓ ચઙ્ગં રજ્જં, ણિક્ખંતો જિણસાસણે ।
                ગદ્ભાલિસ્સ ભગવાં, અણગારસ્સ અંતિએ ॥૧૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :— રજ્જં = રાજ્યને, ચઙ્ગં = છોડીને, ગદ્ભાલિસ્સ = ગર્દભાલી નામના, જિણસાસણે = જિન શાસનમાં, ણિક્ખંતો = દીક્ષિત થયા.

ભાવાર્થ :— રાજ્ય છોડીને સંજ્ય રાજા ભગવાન ગર્દભાલી અણગારની પાસે જિનશાસનમાં દીક્ષિત થયા.

વિવેચન :-

સંવેગ અને નિર્વદ :– સંવેગ એટલે મોક્ષની અભિલાષા અને નિર્વદ એટલે સંસારથી વિરક્તિ અર્થાતું વૈરાગ્ય ભાવના.

ણિક્ખંતો જિણસાસણે :– જિનશાસન અર્થાતું વીતરાગધર્મના માર્ગ આગળ વધી સંસારથી કે ઘરથી નીકળ્યા અર્થાતું દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

ક્ષત્રિયમુનિ અને સંજ્ય રાજ્યિનું મિલન :-

૨૦ ચિચ્છા રદું પવ્વિઝા, ખત્તિએ પરિભાસાઇ ।
જહા તે દીસાઇ રૂવં, પસણં તે તહા મણો ॥૨૦॥

શાલ્લાર્થ :- ખત્તિએ = ક્ષત્રિય રાજી, રદું = રાખ્ણે, રાજ્યને, ચિચ્છા = છોડીને, પવ્વિઝા = દીક્ષિતથયા હતા, (ક્ષત્રિય મુનિ, સંયતિ મુનિને), પરિભાસાઇ = પૂછવા લાગ્યા, જહા = જેવું, તે = તમારું, રૂવં = રૂપ, પસણં = પવિત્ર, નિર્વિકારી, તહા = તેમજ, તે = તમારું, મણો = અંતઃકરણ, દીસાઇ = દેખાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાના રાખ્ણે ત્યાગીને દીક્ષિત થયેલા ક્ષત્રિય મુનિએ સંજ્યમુનિને કહ્યું – હે મુનિ ! આપનું આ પવિત્ર રૂપ જેવું દેખાય છે, તેવું જ આપનું અંતઃકરણ પણ પ્રસન્ન અને પવિત્ર લાગે છે, દેખાય છે.

૨૧ કિં ણામે કિં ગોત્તે, કસ્સદ્વાએ વ માહણે ।
કહં પડિયરસિ બુઢે, કહં વિણીએ ત્તિ વુચ્ચસિ ॥૨૧॥

શાલ્લાર્થ :- કિં ણામે = આપનું નામ શું છે, કિં ગોત્તે = કયું ગોત્ર છે, વ = અને, કસ્સદ્વાએ = શા માટે, માહણે = અહિંસક અણગાર થયા છો ?, કહં = કેવી રીતે તમે, બુઢે = આચાર્ય, ગુરુજનોની, પડિયરસિ = સેવા કરો છો ? અને, કહં = કેવી રીતે, વિણીએ ત્તિ = વિનયવાન, વુચ્ચસિ = કહેવાઓ છો.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય મુનિએ સંજ્ય મુનિને પૂછ્યું – આપનું નામ શું છે, આપનું ગોત્ર કયું છે, તમે શા માટે અણગાર થયા છો, કઈ રીતે તમે આચાર્ય કે ગુરુદેવની સેવા કરો છો અને તમે વિનયશીલ કેમ કહેવાઓ છો ?

૨૨ સંજાઓ ણામ ણામેણં, તહા ગોત્તેણ ગોયમો ।
ગદ્ભાલી મમાયરિયા, વિજ્જા ચરણ પારગા ॥૨૨॥

શાલદાર્થ :- સંજાઓ ણામ ણામેણ = સંજય મારું નામ છે, ગોયમો = ગૌતમ મારું, ગોત્તેણ = ગોત્ર છે, તહા = અને, વિજ્જાચરણપારગા = વિદ્યા (જ્ઞાન) અને ચારિત્રના પારગામી, ગદ્ભાલી = ગર્દભાલી, મમ = મારા, અયરિયા = આચાર્ય છે, ગુરુ છે.

ભાવાર્થ :- સંજયમુનિએ પ્રત્યુત્તર આપતા કહું – મારું નામ સંજય છે, ગૌતમ મારું ગોત્ર છે, જ્ઞાન અને ચારિત્રના પારગામી ગર્દભાલી મારા આચાર્ય છે.

વિવેચન :-

રદ્દું :- જનપદ કે પ્રાંતને જ પ્રાચીનકાળમાં રાષ્ટ્ર કહેતા હતા. એક જ રાજ્યમાં અનેક રાષ્ટ્ર હતાં. વર્તમાનના તાલુકાને રાષ્ટ્ર કહેવાતા હતા.

ક્ષત્રિય રાજર્ષિનો પરિચય :- ક્ષત્રિય રાજર્ષિ પૂર્વ જન્મમાં સંયમનું પાલન કરી દેવ થયા હતા. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તેણે ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ લીધો. કોઈ નિમિત્તથી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થતાં તેણે સંસારથી વિરક્ત થઈ દીક્ષા ધારણ કરી હતી. કુળ ઉપરથી તેનું નામ ક્ષત્રિયમુનિ રાખવામાં આવ્યું હતું.

ક્ષત્રિયમુનિના પાંચ પ્રશ્ન હતા – (૧) આપનું નામ શું ? (૨) આપનું ગોત્ર કયું ? (૩) આપ શા માટે મહામુનિ બન્યા ? (૪) આચાર્યોની સેવા કર્યારે અને કેવી રીતે કરો છો ? અને (૫) આપ વિનીત કેવી રીતે છો ?

પસણ્ણ તે તહા મણો :- અંતઃકરણ કલુષિત હોય તો બાબ્દ આકૃતિ અકલુષિત એટલે નિર્વિકાર પ્રતીત થતી નથી. સંજયરાજર્ષિની બાબ્દ આકૃતિ ઉપરથી ક્ષત્રિયમુનિએ તેના અંતઃકરણની પવિત્રતાના દર્શન કર્યા.

માહણો :- (૧) છેનાં મન, વચન, કાયા હિંસાદિ પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત છે, તે માહણ છે. (૨) વચનથી જે અહિંસાનો ઉપદેશ આપે છે તે માહણ છે. (૩) હિંસાદિ સર્વપાપોથી વિરત મુનિ જ અહીં માહણ શર્જથી ગૃહીત છે. (૪) માહણનો સીધો અર્થ છે અહિંસક અથવા અણગાર.

ગાથા ૨૧ માં ક્ષત્રિય મુનિ દ્વારા પાંચ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યા છે. સંજય રાજર્ષિએ ત્રણ ઉત્તરમાં તેનો સમાવેશ કર્યો છે, તે આ રીતે સમજવું જોઈએ – મારા આચાર્ય ગર્દભાલી છે, જે શ્રુત ચારિત્રમાં પારંગત છે. તેના ઉપદેશથી હું મુનિ બન્યો છું. તેના દ્વારા મેં શાસ્ત્રાધ્યયન અને શિક્ષાઓ ગ્રહણ કરી છે. મારા આચાર્યે સંયમનું ફળ મુક્તિ કહું છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હું માહણ (મુનિ) બન્યો છું. આચાર્યશ્રીની આશાનુસાર ચાલું છું, તે જ તેમની સેવા છે અને તેના કથન અનુસાર હું દરેક મુનિયર્યાનું પાલન કરું છું, આ મારી વિનીતતા છે.

વિજ્જાચરણ :- વિદ્યાનો અર્થ અહીં શ્રુતજ્ઞાન છે તથા ચરણનો અર્થ ચારિત્ર છે.

'માહણ' પદથી પાંચ મહાત્રાત્મક મૂલ ગુણોની આરાધકતા; આચાર્યગુરુની સેવાથી,

આચાર્યની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી અને આચાર્યના ઉપદેશાનુસાર ગ્રહણશિક્ષા તેમજ આસેવન શિક્ષામાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્તર ગુણોની આરાધકતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

કિયાવાદી વગેરેની ચર્ચા વિચારણા :-

૨૩ કિરિયં અકિરિયં વિણયં, અણણાણં ચ મહામુણી ।
એએહિં ચતુહિં ઠાણેહિં, મેયણે કિં પભાસઙ્ગ ॥૨૩॥

શાલાર્થ :- મહામુણી = હે મહામુનિ, કિરિયં = કિયાવાદ, અકિરિયં = અકિયાવાદ, વિણયં = વિનયવાદ, અણણાણં = અજ્ઞાનવાદ, એએહિં = આ, ચતુહિં = ચાર, ઠાણેહિં = સ્થાનો (વાદો) દ્વારા, મેયણે = તત્ત્વજ્ઞ, જ્ઞાની અથવા વાદી લોકો પોતાની ઈચ્છાનુસાર એકાંતપક્ષનું, કિં = શું, પભાસઙ્ગ = પ્રતિપાદન કરે છે.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિયમુનિ – હે મહામુનિવર ! ક્રિયા, અક્રિયા, વિનય અને અજ્ઞાન; આ ચાર એકાંતવાદ છે અર્થાતું આ ચારવાદથી અજ્ઞાની લોકો બિન્ન બિન્ન કથન કરે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞોએ ધર્મના વિષયોમાં શું કથન કર્યું ? અથવા કેટલાક એકાંતવાદી તત્ત્વજ્ઞ શું એકાંત પક્ષની અસત્ય પ્રરૂપણ કરે છે ? (ક્ષત્રિયમુનિ જાતે જ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરી આગળની ગાથાઓમાં સમાધાન કરે છે.)

૨૪ ઇહ પાઉકરે બુઢે, ણાયએ પરિણિવ્બુડે ।
વિજ્ઞાચરણ સંપણે, સચ્ચે સચ્ચેપરક્કમે ॥૨૪॥

શાલાર્થ :- વિજ્ઞાચરણ સંપણે = જ્ઞાન અને ચારિત્ર સંપત્તિ, સચ્ચે = સત્ય બોલનાર, સચ્ચેપરક્કમે = સત્યમાં પરાક્રમ કરનાર, પરિણિવ્બુડે = કૃષાયોને શાંત કરનાર, બુઢે = તત્ત્વવેતાા, કેવળ જ્ઞાની, ણાયએ = જ્ઞાતપુત્ર શ્રમજ્ઞ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ, ઇહ = ઉપરોક્ત ચારેવાદનું, પાઉકરે = કથન કર્યું છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ – તત્ત્વવેતાા એટલે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, સત્યનિષ્ઠ, સત્યપરાક્રમી, પરમ ઉપશાંત કષાયી તથા જ્ઞાન અને ચારિત્રથી સંપત્તિ, જ્ઞાતપુત્ર શ્રમજ્ઞ ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ, આ પ્રમાણે કહું છે –

૨૫ પડંતિ ણરએ ઘોરે, જે ણરા પાવકારિણો ।
દિવ્વં ચ ગંગં ગચ્છંતિ, ચરિત્તા ધમ્મમારિયં ॥૨૫॥

શાલાર્થ :- જે = જે, ણરા = મનુષ્ય, પાવકારિણો = પાપ કરનાર છે, અસત્ય પ્રરૂપણ અને હિંસાદિ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર, ઘોરે = ઘોર, અંધકારવાળી ભયાનક, ણરએ = નરકમાં, પડંતિ = પડે છે, જાય છે, આરિયં = શુત, ચારિત્રરૂપ આર્થ, ધમ્મં = ધર્મનું, ચરિત્તા = આચરણ કરીને જવ, દિવ્વં ગંગં = દેવગતિમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે, પ્રાત થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં જે લોકો પાપનું આચરણ કરે છે, તે ઘોર નરકમાં એટલે દુર્ગીતિમાં જાય છે અને જે આર્ય ધર્મનું એટલે તીર્થકરો કથિત સંયમધર્મનું આચરણ કરે છે, તે દિવ્ય ગતિ એટલે મોક્ષ કે દેવલોકમાં જાય છે.

૨૬   માયાબુઇયમેયં તુ, મુસાભાસા ણિરતિથયા ।
                સંજયમાણો વિ અહં, વસામિ ઇરિયામિ ય ॥૨૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- માયા (વાયા) બુઇયમેય = માયાપૂર્વક વચન બોલે છે, વાણીથી કથન માત્ર કરે છે, તુ = તેની, ભાસા = ભાષા, કથન, મુસા = મિથ્યા, અસત્ય, વિ = અને, પણ, ણિરતિથયા = નિરર્થક છે, અહં = હું, સંજયમાણો = સંયમ માર્ગમાં, સંયમ પાલન કરતાં, વસામિ = સારી રીતે રહું છું, સ્થિર છું, ઇરિયામિ = યત્નાપૂર્વક ગોચરી વગેરે માટે જાઉં છું, વિચરણ કરું છું.

ભાવાર્થ :- કિયાવાદી વગેરે એકાંતવાદીઓના સિદ્ધાંત માયાજીણસમાન અને કેવળ વચનવીર્યવાળાં હોય છે અર્થાત્ તેની અસત્ય અને નિરર્થક ભાષાઓ કેવળ વાણીવિલાસ માત્ર જ હોય છે. આ જાણી તેનાથી આત્માને સંયમિત (સાવધાન) રાખીને હું સંયમમાં રહું છું અને વિચરણ કરું છું.

૨૭   સવ્વે એ વેઝયા મજ્જં, મિચ્છાદિદ્ધિ અણારિયા ।
                વિજ્જમાણે પરે લોએ, સમ્મં જાણામિ અપ્પયં ॥૨૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- એ સવ્વે = આ બધા વાદી (તાર્કિકો) લોકો, મજ્જં = મારા, વેઝયા = જાણેલા છે (ઓળખેલા) આ બધા, મિચ્છાદિદ્ધિ = મિથ્યાદિદ્ધિ, અણારિયા = અનાર્થ છે, પરેલોએ = પરલોક, વિજ્જમાણે = વિદ્યમાન છે, પરલોકમાં રહેલાં, અપ્પયં = મારા આત્માને, આત્માઓને, સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, જાણામિ = જાણું છું.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય રાજર્ષિ – આ સંસારના બધા વાદીઓ, તાર્કિકોને મેં જાણ્યા છે. તે બધા મિથ્યાદિદ્ધિ અને અનાર્થ છે. મેં પરલોક ને પણ જાણ્યો છે તેથી સમ્યક્ પ્રકારે આત્મસ્વરૂપને ઓળખું છું અથવા પરલોકમાં રહેલા આત્માઓને પણ હું સારી રીતે જાણું છું અને જોઉં છું.

વિવેચન :-

કિરિયં અકિરિયં :- આ ગાથા દ્વારા ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ સંજ્યમુનિને જ્ઞાન આપવાનો પ્રારંભ કર્યો છે જેમાં ચારે ય એકાંતવાદને સમજાવીને પછી આગળની ગાથાઓ દ્વારા મહાપુરુષોના કલ્યાણ કરવાના આશયથી વીતરાગ સિદ્ધાંત અને તેની મહત્ત્વ પ્રદર્શિત કરી છે.

મેયણ્ણે :- (૧) તાર્કિકો, વાદીઓ (૨) તત્ત્વજ્ઞો, જ્ઞાની આત્માઓ.

માયા :- આ ગાથાનો પ્રારંભ રીતે 'માયા' અને પાઠાંતરે 'વાયા' બત્તેના શબ્દથી થાય છે, તેથી તેના અર્થ

પણ બે પ્રકારે થાય છે : (૧) અન્યતીર્થિકોના સિદ્ધાંત પ્રત્યે (૨) ભાષા સમિતિ પ્રત્યે. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ સીધો અને સરળ છે. જે ગાથા રૂપ માં વર્ણિત છે. બીજા વાટીઓના કથન માયા યુક્ત છે અથવા વાણી વિલાસ માત્ર હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

ઇરિયામિ :- 'ઈર્યા' શબ્દનો અર્થ ગમન, ગતિ છે. અહીં આ શબ્દ પ્રગતિ અર્થમાં કે સંયમમાં વિચરણ કરવાના અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

ક્ષત્રિયમુનિને અવધિજ્ઞાન અને વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન હતું. ગાથા ૨૭ અને ૨૮ થી આ વાત સિદ્ધ થાય છે.

ક્ષત્રિયમુનિની દિવ્ય વિશેષતા :-

૨૮ અહમાસી મહાપાણે, જુઝમં વરિસ સઓવમે ।
જા સા પાલી મહાપાલી, દિવ્બા વરિસ સઓવમા ॥૨૮॥

શાલ્લાર્થ :- અહં= હું, મહાપાણે= બ્રહ્મ દેવલોકના મહાપ્રાણ વિમાનમાં, જુઝમં આસી= કાંતિશી યુક્ત દેવ હતો અને, વરિસ સઓવમે= અહીંના સો વર્ષ આયુષ્ણની સાથે જેની ઉપમા અપાય છે તેવા, દિવ્બા= દેવોની, જા = જે, પાલી= પદ્ધ્યોપમ અને, મહાપાલી= સાગરોપમની સ્થિતિ કહેવાય છે, સા વરિસ સઓવમા= તેવું મારું આયુષ્ણ હતું.

ભાવાર્થ :- પહેલાં હું પાંચમા દેવલોકના મહાપ્રાણ વિમાનમાં ધૂતિમાન દેવ હતો. જેમ અહીં સો વર્ષના આયુષ્ણની ઉપમા અપાય છે, તેમ ત્યાં દેવોની પણ સો વર્ષની ઉપમાવાળી સ્થિતિ પદ્ધ્યોપમ અને મહા પદ્ધ્યોપમ અર્થાત્ સાગરોપમની હોય છે, તેવી રીતે મારું પણ સાગરોપમનું આયુષ્ણ હતું.

૨૯ સે ચુએ બંભલોગાઓ, માણુસ્સં ભવમાગાઓ ।
અપ્પણો ય પરેસિં ચ, આડં જાણે જહા તહા ॥૨૯॥

શાલ્લાર્થ :- સે= તે, બંભલોગાઓ = બ્રહ્મનામના દેવલોકમાંથી, ચુએ = થ્યવન થતાં, માણુસ્સં = મનુષ્ણના, ભવં= લોકમાં, આગાઓ= આવ્યો છું, અપ્પણો = હું પોતાનું, આડં= બીજાનું, જહા= આયુષ્ણ, તહા= જેવું છે, જાણે= તેવું, = યથાર્થ જાણું છું

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય મુનિ - હું તે બ્રહ્મલોક દેવલોકનું દશ સાગરોપમનું આયુષ્ણ પૂર્ણ કરીને મનુષ્ણ ભવમાં આવ્યો છું. હું મારું પોતાનું અને બીજાનું આયુષ્ણ અવધિજ્ઞાન વડે યથાર્થરૂપે જાણું છું.

વિવેચન :-

વરિસસઓવમે :- જેમ અહીં આ સમયે સો વર્ષનું આયુષ્ણ પૂર્ણ માનવામાં આવે છે, તેમ ત્યાં દેવલોકમાં

પલ્યોપમ પ્રમાણ અને સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ પૂર્ણ માનવામાં આવે છે. અસંખ્યાત વર્ષોનો એક પલ્ય છે અને દશ કોડાકોડી પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ છે. ક્ષત્રિયમુનિનું ત્યાં સાગરોપમ પ્રમાણ આયુષ્ય હતું.

ક્ષત્રિયમુનિ દ્વારા પોતાના અતિશયની અભિવ્યક્તિ :— હું મારા તથા બીજા જીવોનું આયુષ્ય યથાર્થરૂપે જાણું છું અર્થાત् જેનું જેટલું આયુષ્ય છે તેને હું જાણું છું. આ કથનથી તેમને અવધિજ્ઞાન હોવાનું નિશ્ચિત થાય છે કારણ કે અવધિજ્ઞાની ભૂત, ભવિષ્યની પ્રાણીઓની અસંખ્ય કાળની અવસ્થાઓને, પર્યાયોને જાણી શકે છે.

સંજ્યમુનિને ધર્મપ્રેરણા :-

૩૦ ણાણારૂહિં ચ, છંદં ચ, પરિવજ્જેજ્જ સંજએ ।
અણદ્વા જે ચ સવ્વત્થા, ઇઝ વિજ્જામણુસંચરે ॥૩૦॥

શાલ્દાર્થ :- સંજએ = હે સંજ્ય મુનિ ! સંયત સાધુને જરૂરી છે કે, ણાણારૂહિં = કિયાવાદી, અકિયાવાદી, ભિત્ર ભિત્ર વાદીઓની અનેક પ્રકારની રૂથિ, છંદં = પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કલિપત જુદા જુદા અભિપ્રાયો, પરિવજ્જેજ્જ = સર્વથા ત્યાગી, તેનાથી સર્વથા દૂર રહેવું, જે = જે, અણદ્વા = હિંસા, જૂઠ વગેરે અનર્થકારી પાપકાર્ય છે, સવ્વત્થા = સર્વથા તેમનો પણ ત્યાગ કરવો, ઇઝ = આ રીતે, વિજ્જા = જાણીને, સમ્યક્ જ્ઞાન સ્વીકારીને, અણુસંચરે = સંયમ માર્ગે સમ્યક્ પ્રકારે વિચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય રાજર્ષિ – હે સંજ્યમુનિ ! ભિથ્યાત્વના કદાગ્રહના કારણે થતી વિવિધ પ્રકારની રૂચિઓ તથા સ્વાધીન અભિપ્રાયોના મતમતાંતરોથી દૂર રહેવું જોઈએ કારણ કે આ બધા નિષ્પ્રયોજન વિકલ્પો આત્મકલ્યાણ સાધવામાં બાધક, અનર્થકારી, કર્મબંધ કરાવનારા છે. તેમ જાણી સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરવું જોઈએ.

૩૧ પડિક્કમામિ પસિણાં, પરમંતેહિં વા પુણો ।
અહો ઉદ્વિએ અહોરાયં, ઇઝ વિજ્જા તવં ચરે ॥૩૧॥

શાલ્દાર્થ :- પસિણાં = શુભાશુભ ફળ સૂચક સાવધ પ્રશ્નોના જવાબથી, વા = અને, પરમંતેહિં = ગૃહસ્થ સંબંધી સાવધ કાર્યના વિચાર – વિનિમયથી, પડિક્કમામિ = હું નિવૃત્ત થઈ ગયો છું, પુણો = અને, અહોરાયં = દિનરાત, અહો = સદા, હંમેશાં, આ વિસમયાર્થક અવ્યય છે, ઉદ્વિએ = સાવધાન રહું છું, ઇઝ = આ રીતે, વિજ્જા = જાણીને બુદ્ધિમાન સાધુએ સદા, તવં = તપ-સંયમનું, ચરે = આચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- હું નિમિત્તાદિ શાસ્ત્રો દ્વારા કહેવાતાં શુભાશુભ ફળ સૂચક પ્રશ્નોના જવાબથી અને ગૃહસ્થ

સંબંધી સાવદ્ય કાર્યોની મંત્રણાઓથી પણ નિવૃત્ત થઈ ગયો છું. અહનિશ ધર્મ સાધનામાં હું ઉદ્યત રહું છું. તેમ તમે પણ તપ સંયમનાં આચર ણમાં ઉદ્યમવંત રહો.

૩૨ જં ચ મે પુચ્છસિ કાલે, સમ્મં સુદ્ધેણ ચેયસા ।
તાઙું પાડકરે બુદ્ધે, તં ણાણ જિણસાસણે ॥૩૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, સુદ્ધેણ = શુદ્ધ, ચેયસા = ચિત્તથી, જં = જો તમે, મે = મને, કાલે = કોઈ પણ સમયમાં કંઈ પણ, કાળ સંબંધી, પુચ્છસિ = પ્રશ્ન પૂછો તો હું તમારા પ્રશ્નનો સારી રીતે જવાબ આપી શકું છું, કારણ કે, તં ણાણ = આ રીતનું બધું જ્ઞાન, જિણસાસણે = જિન શાસનમાં વિદ્યમાન છે, તાઙું = જો કે, તે જ્ઞાન, બુદ્ધે = સર્વજ્ઞ ભગવાને, પાડકરે = ફરમાવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- સમ્યક્ પ્રકારે શુદ્ધ ચિત્તથી જો તમે મને કોઈ પણ સમયમાં કંઈ પણ પ્રશ્ન પૂછો તો હું તમારા પ્રશ્નનો સારી રીતે જવાબ આપી શકું છું કારણ કે આ રીતનું બધું જ્ઞાન જિન શાસનમાં વિદ્યમાન છે, તે જ્ઞાન સર્વજ્ઞ ભગવાને ફરમાવ્યું છે અર્થાત્ તેવી રીતનું બધું જ્ઞાન મને અભ્યસ્ત છે.

૩૩ કિરિયં ચ રોયએ ધીરે, અકિરિયં પરિવજ્જએ ।
દિદ્ધિએ દિદ્ધિસંપણ્ણે, ધર્મમં ચર સુદુચ્ચરં ॥૩૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ધીરે = ધીર પુરુષ, કિરિયં = કિયા અર્થાત્ આસ્તિકતામાં, રોયએ = વિશ્વાસ કરે, અકિરિયં = નાસ્તિકતાનો, પરિવજ્જએ = ત્યાગ કરે, દિદ્ધિએ = સમ્યગ્ દાખિ વડે, દિદ્ધિસંપણ્ણે = વિવેકદાખિ પ્રાપ્ત કરીને, દુચ્ચરં = અતિ દુષ્કર, ધર્મમં = ધર્મનું, ચરસુ = આચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- ધીર પુરુષ કિયા એટલે આસ્તિકતામાં કે સદાનુષ્ઠાનમાં રૂચિ રાખે છે અને નાસ્તિકતાનો ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ ભિથ્યા બુદ્ધિ પરિકલ્પિત અનુષ્ઠાનોનો ત્યાગ કરે છે. હે સંજ્ય મુનિ ! તમે પણ સમ્યગ્ દાખિથી વિવેકદાખિ પ્રાપ્ત કરી અતિ દુષ્કર આ સંયમધર્મનું દફતાથી આચરણ કરો.

વિવેચન :-

પઢિકકમામિ પસિણાણં, પરમંતેહિં વા પુણો :- ક્ષત્રિયમુનિ કહે છે હું શુભાશુભસૂચક અંગુષ્ઠપ્રશ્ન વગેરેથી અથવા અન્ય નિમિત્તજ્ઞાન વગેરેના પ્રયોગથી દૂર રહું છું અને ગૃહસ્થનાં પ્રપંચોથી પણ દૂર રહું છું. કારણ કે તે પ્રવૃત્તિઓ સમ્યગ્જ્ઞાનમાં બાધક છે અને સાવદ્ય પણ છે. આ રીતે પોતાના સુંદર જીવનનું વર્ણન કરી ક્ષત્રિયરાજર્ષિએ સંજ્યમુનિને સુંદર જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપી છે.

કિરિયં રોયએ :- જીવના અસ્તિત્વને સ્વીકારી સદાનુષ્ઠાન કરવું, તે કિયાવાદ છે. તેમાં વિવિધ ભાવનાઓથી રૂચિ રાખે.

અકિરિયં પરિવજ્જએ :- અકિયાવાદ અર્થાત્ જે ભિથ્યાદાખિ દ્વારા પરિકલ્પિત જીવ, પરલોક વગેરેના

નાસ્તિત્વવાળા સિદ્ધાંત છે તે અક્ષિયાવાદ છે. તેનો સદા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તી :-

૩૪ એયં પુણ્ણપયં સોચ્ચા, અત્થ ધમ્મોવસોહિયં ।
ભરહો વિ ભારહં વાસં, ચિચ્ચા કામાઇ પવ્વએ ॥ ૩૪ ॥

શાલ્દાર્થ :- અત્થ ધમ્મોવસોહિયં = પદાર્થોનું સ્વરૂપ અને સમ્યક્ખાયરણ રૂપ ધર્મથી યુક્ત, એયં = એવા તીર્થકર ભગવાનના, પુણ્ણપયં = કલ્યાણકારી ઉપદેશને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ભરહો વિ = ભરત રાજા ચક્રવર્તી, ભારહંવાસં = ભરતક્ષેત્ર, ભારત વર્ષને, સંપૂર્ણ રાજ્યને, કામાઇ = કામભોગોને, સંસારના સુખોને, ચિચ્ચા = છોડીને, પવ્વએ = પ્રવ્રાજિત થયા હતા.

ભાવાર્થ :- પદાર્થોનું સ્વરૂપ અને સમ્યક્ખ આયરણ રૂપ ધર્મથી યુક્ત એવા તીર્થકર ભગવાનનો પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળીને પૂર્વકાળમાં ભરત ચક્રવર્તીએ પણ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય અને દિવ્ય કામભોગોને છોડીને ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કર્યો હતો.

વિવેચન :-

અત્થ ધમ્મોવસોહિયં :- (૧) જે સાધના દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તે મોક્ષરૂપ પદાર્થ-અર્થ છે. તે મોક્ષરૂપ અર્થને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન અર્થાત્ સમ્યગ્ભૂદ્ધન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ છે, અને તે ધર્મ છે. એવા અર્થ અને ધર્મથી યુક્ત, સુશોભિત જિનેશ્વર ભગવાનનો સિદ્ધાંત (૨) જીવાદિ પદાર્થ તે અર્થ અને સંયમાયરણ તે ધર્મ. આ રીતે ભરત ચક્રી અર્થ અને ધર્મથી યુક્ત હતા.

પુણ્ણપયં :- (૧) પુણ્ય અર્થાત્ નિષ્કલંક, નિર્દોષ, રાગદ્વેષાદિ રહિત અને પદ અર્થાત્ જ્ઞાન કે જિનોકત વચ્ચે (૨) પુણ્યના કારણભૂત તત્ત્વ (૩) પૂર્ણપદ અર્થાત્ સંપૂર્ણજ્ઞાન.

ભરત ચક્રવર્તી :- ભરત ચક્રવર્તી પ્રથમ તીર્થકર ભગવાન ઋષભદેવના પુત્ર હતા. ભગવાનની દીક્ષા પછી તેને ચક્રવર્તી પદની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તે ભરતક્ષેત્ર (ભારતવર્ષ) ના છ ખંડના અવિપત્તિ હતા. દરેક પ્રકારનાં કામસુખ તેમ જ વૈભવ વિલાસની સામગ્રી તેને પ્રાપ્ત હતી. તેઓ પોતાના વૈભવ પ્રમાણે દાન પુણ્ય તેમજ સાધર્મિકભક્તિ પણ કરતા હતા અને ગરીબ કે દૃઃખી લોકોની રક્ષા માટે તત્પર રહેતા હતા.

એક દિવસ ભરત ચક્રવર્તી માલિશ, સ્નાન વગેરે કરી સર્વ વસ્ત્રાલંકારોથી વિભૂષિત બની પોતાના અરીસા ભવનમાં આવ્યા. અરીસામાં પોતાના શરીરનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં તેની ચિંતનધારા આત્માભિમુખી બની ગઈ. તે વિચારવા લાગ્યા કે આ શરીર સ્નાનાદિથી સુસજ્જ કરવાથી કે વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવાથી સુંદર લાગે છે પરંતુ અજ્ઞાની લોકો મળમૂત્રથી ભરેલા દુર્ગંધમય, અપવિત્ર અને અસાર દેહને સુંદર માની તેમાં આસક્ત બની અજ્ઞાની લોકો આ શરીરને વસ્ત્રાભૂષણ વગેરોથી સુશોભિત કરે છે. તેના રક્ષણ માટે અને હૃષ્ણપુષ્ટ બનાવવા માટે અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મ કરે છે. વાસ્તવમાં વસ્ત્રાભૂષણાદિ કે

મનોજ ખાનપાન વગેરે, દરેક વસ્તુ આ શરીરના સંપર્કથી અપવિત્ર થઈ જાય છે. મોકના સાધનભૂત ચિંતામણિરત્ન સમાન આ મનુષ્ય જન્મને આ તુચ્છ શરીર માટે હારી જવો, તે યોગ્ય નથી. આ પ્રકારની અંતરમુખી વિચારણા અને શુભધ્યાનના ઘોગે ચક્કવર્તી સંવેગને પ્રામ કરી ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થયા, ચાર ઘાતિકમોંનો ક્ષય કરી ભાવચારિત્રથી કેવળજ્ઞાન પ્રામ કર્યું. તેણે પોતાનાં વસ્ત્રાભૂષણ ઉતાર્યાં, લોચ કર્યો અને ઈન્ડ્ર પ્રદાન સંયમવેશ ધારણ કર્યો. આ રીતે ભરત રાજ્યિ અરીસાભવનમાંથી નિર્લિમ બની કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશપુંજ સાથે બહાર નીકળ્યા. ભરત મહારાજને મુનિવેષમાં જોઈ ૧૦ હજાર અન્ય રાજ્યાઓ પણ મુનિધર્મમાં દીક્ષિત બની તેમના અનુયાયી બની ગયા. તેઓશ્રીએ કંઈક ન્યૂન એક લાખ પૂર્વ વર્ષ સુધી કેવળીપર્યાયમાં વિચારણ કરીને વિશ્વના ભવ્યજીવોને ધર્મબોધ આપી અંતે સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત થયા. આ વિષયમાં કથા સંબંધી બિનાતા ગ્રંથોમાં મળે છે. આ કથાનક જંબૂદ્ધીપ પ્રજાસિ સૂત્રના આધારે ગ્રહણ કર્યું છે.

સગર ચક્કવર્તી :-

૩૫ સગરો વિ સાગરંતં, ભરહવાસં ણરાહિવો ।
ઇસ્સરિયં કેવલં હિચ્ચા, દયાએ પરિણિવ્બુડે ॥૩૫॥

શાલ્લાર્થ :- સગરો વિ = સગર નામના, ણરાહિવો = ચક્કવર્તી રાજ, સાગરંતં = ત્રણે ય દિશામાં સમુદ્ર પર્યત, ભરહવાસં = ભારતવર્ષ તથા, કેવલં = સંપૂર્ણ, ઇસ્સરિયં = ઐશ્વર્યને, હિચ્ચા = છોડી, દયાએ = દયા વડે, સંયમ તપ વડે, પરિણિવ્બુડે = નિર્વાણ પામ્યા હતા.

ભાવાર્થ :- સગર નામના બીજા ચક્કવર્તી સાગરની હદ સુધીના આખા ભારતના રાજ્યને તથા તેના સમસ્ત ઐશ્વર્યને, ઋષિસંપદાને છોડીને દયા (સંયમ) ની સાધના વડે નિર્વાણ, મુક્તિ પામ્યા હતા.

વિવેચન :-

સાગરંતં :- આ ભરતક્ષેત્ર ત્રણ દિશાઓમાં સમુદ્રથી અને ઉત્તર દિશામાં હેમવંત પર્વતથી વેરાયેલું છે.

કેવલં હિચ્ચા :- ચક્કવર્તીની સમસ્ત ઋષિ, પ્રભાવ, પરિવાર અને રાજ્ય સત્તા વગેરે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યને છોડીને દીક્ષિત થયા.

દયાએ પરિણિવ્બુડે :- દયાનો અર્થ અહીં સંયમ કર્યો છે કારણ કે સંયમની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ દયા કે અનુકંપાથી પરિપૂર્ણ હોય છે. તે સંયમ સાધનાથી ચક્કવર્તી નિર્વાણને પામ્યા.

સગર ચક્કવર્તી :- અયોધ્યાનગરીના ઈક્વાકુણના રાજ જિતશનું અને વિજયારાણીને ત્યાં બીજા તીર્થકર શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ જન્મ ધારણ કર્યો. જિતશનું રાજ્યના નાના ભાઈ સુમિત્ર યુવરાજ અને તેની રાણી પશોમતીને ત્યાં બીજા ચક્કવર્તી સગરે જન્મ ધારણ કર્યો. અજિત અને સગર, બંને કુમારો ઉંમરલાયક થતાં જિતશનું રાજાએ અજિતકુમારને રાજગાદી ઉપર આરૂઢ કર્યા અને સગરને યુવરાજ પદ આપ્યું. જિતશનું

રાજાએ બંધુ સહિત દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

અજિત રાજાએ થોડા સમય સુધી રાજ્યનું પાલન કરી ધર્મતીર્થ પ્રવર્તનનો સમય થઈ ગયો, ત્યારે સગર કુમારને રાજ્ય સૌંપી દીક્ષા ગ્રહણ કરી; તીર્થની સ્થાપના કરી, બીજા તીર્થકર થયા. સગર રાજાએ રાજ્ય કરતાં ભરતક્ષેત્રનાં છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવી ચક્રવર્તીપદને પ્રાપ્ત કર્યું સગર ચક્રવર્તીને ૬૦ હજાર પુત્ર થયા. સમય જતાં તેને સંસારથી વિરક્તિ થઈ. થોડા સમય પછી જહું કુમારના પુત્ર ભગીરથને રાજ્ય સૌંપીને પોતે અજિતનાથ ભગવાન ભગવાન પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ઘણી જ તપશ્ચર્યા વડે કર્મક્ષય કરી સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કર્યું.

મધવા ચક્રવર્તી :-

૩૬ ચદ્રિત્તા ભારહં વાસં, ચક્કવદૃ મહિદ્રિઓ ।
પવ્વજ્જમબ્ધુવગઓ, મઘવં ણામ મહાજસો ॥ ૩૬ ॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મહાજસો = મહાયશસ્વી, મહિદ્રિઓ = મહા સમૃદ્ધિવાન, મઘવં ણામ = મધવા નામના ચક્રવર્તી, પવ્વજ્જં = પ્રત્રજ્યા, દીક્ષા, અબ્ધુવગઓ = અંગીકાર કરી

ભાવાર્થ :- મહાન ઋદ્ધિમાન અને મહાકીર્તિમાન એવા મધવા નામના ત્રીજા ચક્રવર્તીએ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય છોડી પ્રત્રજ્યા સ્વીકારી અને કર્મ ક્ષય કરીને મુક્તિ પામ્યા.

વિષેયન :-

મધવા ચક્રવર્તી :- શ્રાવસ્તીનરીના સમુદ્રવિજય રાજાની રાણી ભદ્રાની કુશિએ એક પુત્ર થયો. તેનું નામ 'મધવા' રાખવામાં આવ્યું. યુવાવસ્થામાં સમુદ્રવિજયે મધવાને રાજ્ય સૌંપ્યું. તેણે ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવી ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. દીર્ઘકાળ સુધી ચક્રવર્તીપદના વૈભવનો ઉપભોગ કરતાં એક દિવસ તે ધર્મઘોષમુનિનો ઉપદેશ સાંભળી સંસારથી વિરક્ત બની ગયા. તેમણે વિચાર કર્યો કે 'સંસારના આ બધા પદાર્થો કર્મબંધના હેતુ છે, અસ્થિર છે, વીજળીના ચમકારા જેવા ક્ષણિક છે માટે તેનો ત્યાગ કરી મારે આત્મકલ્યાણની સાધના કરવી જોઈએ, આમ વિચારીને મધવા ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સૌંપી, સંયમ સ્વીકાર કર્યો અને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતાં, પાંચ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં સંપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી મુક્ત થયા.

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી :-

૩૭ સણંકુમારો મણુસ્સિસદો, ચક્કવદૃ મહિદ્રિઓ ।
પુત્રં રજ્જે ઠવેઊણં, સો વિ રાયા તવં ચરે ॥ ૩૭ ॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મણુસ્સિસદો = મનુષ્યોમાં ઈન્દ્ર સમાન, સણંકુમારો = સનત્કુમારે, પુત્રં = પુત્રને,

રજ્જે = રાજ્ય સિંહાસન પર, ઠવેઝણ = સ્થાપિત કરી, તવં = સંયમ યુક્ત તપનું, ચરે = આચરણ કર્યું.

ભાવાર્થ :- રિદ્ધિસિદ્ધિથી સંપત્ત મનુષ્યોમાં ઈન્જ સમાન ચોથા ચક્વર્તી સનત્કુમાર પોતાના પુત્રને રાજ્યાસને સ્થાપિત કરીને તપ, સંયમના આચરણમાં ઉદ્ઘમવંત થયા.

વિવેચન :-

સનત્કુમાર ચક્વર્તી :- હસ્તિનાપુર નગરના રાજા અશ્વસેનની રાણી સહદેવીની કુક્ષિએ સનત્કુમારનો જન્મ થયો. હસ્તિનાપુર નિવાસી સુર નામના ક્ષત્રિયનો પુત્ર મહેન્દ્રસિંહ તેનો મિત્ર હતો. એકવાર અશ્વકીડા કરતાં યુવક સનત્કુમારનો અશ્વ વિપરીત શિક્ષાવાળો હોવાથી તેને ઘણો દૂર લઈ ગયો. બધા સાથી પાઇણ રહી ગયા. તેની શોધ માટે મહેન્દ્રસિંહ ગયા. ઘણી શોધ કર્યા પછી તે મળ્યો. મહેન્દ્રસિંહે સનત્કુમારનાં પરાકમનો સંપૂર્ણ વૃત્તાંત સાંભળ્યો અને બંને સાથે રહી ગયા. અનેક સ્ત્રીઓની સાથે પાણિગ્રહણ કરીને સનત્કુમાર પોતાના મિત્ર મહેન્દ્રસિંહ સાથે ઘણાં વણો પછી હસ્તિનાપુર આવ્યા. માતાપિતા તેને જોઈ ખૂબ હર્ષિત થયાં. પિતાએ શુભમુહૂર્ત ઘામધૂમથી રાજ્યાભિષેક કર્યો. મહેન્દ્રકુમારને સેનાપતિ બનાવ્યો. અશ્વસેન રાજા અને સહદેવી રાણી બંનેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી મનુષ્યજન્મ સાર્થક કર્યો. ઘણા સમય પછી સનત્કુમાર ચક્વર્તી થયા. ભરતક્ષેત્રના છ ખંડમાં પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી.

સૌધર્મેન્નના દેવલોકની સભામાં ઈશાન દેવલોકના કોઈ દેવની વિશિષ્ટ કાંતિ જોઈને દેવોએ પૂછ્યું— “આવી ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રભાવાળા બીજા કોઈ છે?” ઈન્દ્ર હસ્તિનાપુરમાં કુરુવંશી સનત્કુમાર ચક્વર્તીના સૌદર્યની અદ્વિતીયતાનું કથન કર્યું. આ વાત ઉપર બે દેવોને વિશ્વાસ ન આવ્યો. પોતે તેની પરીક્ષા કરવા ગયા. તે બંને દેવો બ્રાહ્મણ વેશમાં આવ્યા અને તેલ માલિસ કરાવતાં સનત્કુમાર ચક્વર્તીનું રૂપજોઈ અત્યંત વિસ્મિત બન્યા. તેઓ પરસ્પર બોલ્યા—વાસ્તવમાં ઈન્દ્ર કહું હતું, તેના કરતાં પણ ચક્વર્તીનું રૂપ વધુ સુંદર છે. રાજાએ તેઓને આગમનનું કારણ પૂછ્યું, તેઓએ કહું— અમો આપનાં રૂપ લાવણ્યને જોવા આવ્યા છીએ. ચક્વર્તીએ રૂપગર્વિત બનીને, કહું— જ્યારે હું સર્વાલંકાર સજજ થઈ ચક્વર્તીના સિંહાસને બેસું ત્યારે મારું રૂપ જોવા જેવું હોય છે. બંને દેવો સિંહાસન ઉપર બેઠેલા ચક્વર્તીનું રૂપ જોઈને ઉદાસીન બની ગયા અને બોલ્યા કે આપનું શરીર હવે પહેલાં જેવું લાગતું નથી. ચક્વર્તીએ પૂછ્યું— તેનું પ્રમાણ શું?

દેવે કહું કે તમે થૂંકીનેજ આ વાતની પરીક્ષા સ્વયં કરી લો. ચક્વર્તીએ થૂંકીને જોયું તો તેમાં કીડા ખદબદી રહ્યાં હતા અને શરીર ઉપર દાઢિ નાંખી તો તેનું રૂપ, કાંતિ અને લાવણ્ય વગેરે ફીકાં લાગતાં હતાં. આ જોઈ ચક્વર્તીએ વિચાર કર્યો કે મારું આ શરીર જે અદ્વિતીય સુંદર હતું તે ક્ષણભરમાં જ અનેક વ્યાધિથી ગ્રસ્ત, નિસ્તેજ તથા સૌદર્યહીન બની ગયું છે. આ શરીરની કેવી અસારતા ! શરીરથી સંબંધિત ઘન, વૈભવ વગેરેમાં આસક્તિ તેમજ ગર્વ કરવો, એ અજ્ઞાન દશા છે, ભોગોનું સેવન ઉન્માદ છે અને પરિગ્રહ અનિષ્ટ ગ્રહ સમાન છે.

આ શરીરનું મમત્વ છોડી શાશ્વત સુખપ્રદાયક સર્વવિરતિ ચારિત્ર અંગીકાર કરવું, એ જ

મારે માટે શ્રેયસ્કર છે, એવો દઠ નિર્ણય કરી, ચક્કવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સૌંપી, વિનયંધરાચાર્ય પાસે મુનિ દીક્ષા ધારણ કરી. દીક્ષા પછી રાજ્યિ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. બે ઉપવાસ (છષ્ટ)ના પારણે તેઓને અન્ત, પ્રાન્ત, તુચ્છ, નીરસ, આહાર મળતો, તેથી તેના શરીરમાં ખરજવું, શાસ વગેરે સોળ મહારોગો ઉત્પન્ન થયા. કોઈ પણ ઉપચાર કર્યા વગર સનત્કુમાર મુનિએ ૭૦૦ વર્ષો સુધી તે મહારોગોને સમભાવથી સહન કર્યા. જેના ફળસ્વરૂપ રાજ્યિને આમર્થોષધિ શ્લેશમૌષધી, વિપ્રોષધી, જલ્લોષધી, સર્વોષધી વગેરે અનેક પ્રકારની લભિઓ પ્રાપ્ત થઈ. ઈન્દ્રે એકવાર ફરી પોતાની સભામાં સનત્કુમાર મુનિની પ્રશંસા કરી. પ્રશંસા સાંભળી તે જ (પૂર્વોક્ત) બંને દેવ વૈદ્યનાં રૂપ ધારણ કરી પરીક્ષાર્થે આવ્યા, તેને રોગની દવા માટે વારંવાર આગ્રહ કર્યો, તો મુનિએ કહું – આપ કર્મરોગની દવા કરો છો કે શરીરરોગની ? તેઓએ કહું – અમે શરીરરોગની દવા કરીએ છીએ, કર્મરોગની નહીં. સનત્કુમારે પોતાની સડેલી આંગળી ઉપર થૂંક લગાડતાં જ તે સુવર્ણજેવી થઈ ગઈ. તેને બતાવતાં દેવોને કહું – શરીરરોગની દવા તો હું પોતે જ કરી શકું તેમ છું, તો પણ દવા કરવાની ઈચ્છા નથી, દેવો બોલ્યા, કર્મરૂપી રોગનો નાશ કરવા તો આપ જ સમર્થ છો. દેવોએ તેમના ધૈર્ય અને સહનશીલતાની અત્યંત પ્રશંસા કરી અને નમસ્કાર કરી ચાલ્યા ગયા. સનત્કુમાર રાજ્યિ ત્રણ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અંતે સમેતશિખર ઉપર જઈને અનશન કરી સંપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી મુક્ત થયા.

શાંતિનાથ ચક્કવર્તી તેમજ તીર્થકર :-

૩૮ ચઇત્તા ભારહં વાસં, ચક્કવદ્વી મહિદ્વિઓ ।
સંતી સંતિકરે લોએ, પત્તો ગઇમણુત્તરં ॥ ૩૮ ॥

શાન્દાર્થ :- લોએ = લોકમાં, સંતિકરે = શાંતિકારક, સંતી = શાંતિનાથ, અણુત્તરં ગાં = શ્રેષ્ઠ મોક્ષ ગતિને, પત્તો = પાભ્યા.

ભાવાર્થ :- મહાન ઋદ્ધિસંપત્ત તથા જગતમાં શાંતિના સ્થાપક એવા શાંતિનાથ નામના પાંચમા ચક્કવર્તીએ સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રનું રાજ્ય છોડીને તપ સંયમનાં પાલનથી અનુતારગતિ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી હતી.

વિવેચન :-

શાંતિનાથ ભગવાન :- શાંતિનાથ ભગવાન પૂર્વના ત્રીજા મેઘરથ રાજ્યાના ભવમાં એક શરણાગત કબૂતરની રક્ષા માટે પ્રાણોનું બલિદાન દેવા તત્પર થયા અને દેવો દ્વારા કરાયેલી પરીક્ષામાં સફળ થયા. ત્યાર પછી સંસારથી વિરક્ત બની, પોતાના પુત્રને રાજ્ય સૌંપીને મેઘરથે, પોતાના નાનાભાઈ દઢરથ, સાતસો પુત્રો અને ચાર હજાર રાજાઓ સહિત શ્રીધનરથ તીર્થકર પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપ સંયમનું પાલન કરતાં વીસ સ્થાનકોની આરાધનાથી તીર્થકરનામ કર્મને ઉપાજિત કર્યું. દઢરથે શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કર્યું. અંતે બંને સમાવિપૂર્વક મૃત્યુ પામી અનુતાર વિમાનના સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પત્ત

થયા.

સર્વાર્થસિદ્ધવિમાનમાં દેવભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મેઘરથ રાજર્ષિનો જીવ હસ્તિનાપુરનગરના વિશ્વસેન રાજાની અચિરાદેવીની કુક્ષિમાં અવતર્યો. રાણીએ યથા સમયે મૃગલાંઘનવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ પુત્રના ગર્ભમાં આવ્યો, ત્યારે નગરીમાં મહામારી વગેરે ઉપદ્રવો શાંત થઈ ગયા હતા, તેમ વિચારી રાજાએ જન્મમહોત્સવ કરી તેમનું નામ 'શાંતિનાથ' રાખ્યું હતું. યુવાન અવસ્થામાં યશોમતી વગેરે રાજકન્યાઓની સાથે તેમનું પાણિગ્રહણ થયું. જ્યારે તેઓ ૨૫ હજાર વર્ષના થયા ત્યારે રાજા વિશ્વસેને તેમને રાજ્ય સૌંપી આત્મકલ્યાણ અર્થે દીક્ષા લીધી. શાંતિનાથ રાજાને રાજ્ય કરતાં ૨૫ હજાર વર્ષ વીત્યાં ત્યારે એકવાર તેમની આયુધશાળામાં ચક્રવર્ત્તન પ્રગટ થયું. તેમણે ભારતવર્ષના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવ્યો, પછી દેવો અને રાજાઓએ મળીને ૧૨ વર્ષ સુધી ચક્રવર્તીપદનો અભિષેક મહોત્સવ કર્યો. ૨૫ હજાર વર્ષ ચક્રવર્તીરૂપમાં રાજ્ય કર્યું ત્યારે લોકાંતિક દેવોએ આવીને પ્રભુને પ્રાર્થના કરી – સ્વામિન્! તીર્થ પ્રવર્તન કરો. પ્રભુએ એક વર્ષ સુધી દાન આપ્યું, પોતાનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર 'ચક્રાયુધ' ને સૌંપી સહસ્રમ્રવનમાં હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા અંગીકાર કરી. એક વર્ષ પછી પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. ત્યાર પછી ચક્રાયુધ રાજા સહિત બીજા પાંત્રીસ રાજાઓએ દીક્ષા લીધી. આ છાત્રીસ મુનિ શાંતિનાથ ભગવાનના ગણધર થયા. દીર્ઘકાળ સુધી પ્રભુએ પૃથ્વી ઉપર વિચરણ કર્યું. દીક્ષા દિવસથી ૨૫ હજાર વર્ષ વ્યતીત થયાં, ત્યારે પ્રભુએ સમેતશિખર પર્વત પર પદાર્પણ કર્યું, ત્યાં ૮૦૦ સાધુઓની સાથે અનશનવ્રત ગ્રહણ કર્યું. એક માસની અનશનની આરાધના કરી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કર્યું.

કુંથુનાથ ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થકર :-

૩૯ ઇક્ખાગરાય વસભો, કુંથુ ણામ ણરીસરો ।
વિક્ખાયકિત્તી ભગવં, પત્તો ગઇમણુત્તરં ॥ ૩૯ ॥

શાલાર્થ :- ઇક્ખાગરાયવસભો = ઈક્ખાકુવંશના રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, વિક્ખાયકિત્તી = વિખ્યાત ક્રીતિવાન, ભગવં = ભગવાન, કુંથુ = કુંથુ, ણામ = નામક, ણરીસરો = નરેશ્વર.

ભાવાર્થ :- ઈક્ખાકુવંશના રાજાઓમાં વૃષભસમાન શ્રેષ્ઠ અને ઉજ્જવલ ક્રીતિવાન એવા છાટા ચક્રવર્તી કુંથુનાથ ભગવાન દીક્ષા અંગીકાર કરીને અનુતરગતિ મુક્તિ ને પામ્યા.

વિવેચન :-

કુંથુનાથ ભગવાન :- પૂર્વમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવર્ત વિજયમાં ખડગી નામની નગરીમાં રાજા 'સિંહાવહ' હતા. તેણે સંસારથી વિરક્ત બની શ્રીસંવરાચાર્ય પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ત્યારપછી ૨૦ સ્થાનકની આરાધનાથી તીર્થકરનામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. દીર્ઘકાળ સુધી ચારિત્રનું પાલન કરી અંતે અનશન ગ્રહણ કરી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પત્ત થયા.

ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને હસ્તિનાપુર નગરના રાજા 'સૂર'ની રાણી શ્રીદેવીની કુક્ષિમાં

જન્મ ધારણ કર્યો પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી જ દરેક શત્રુ રાજી કુંથું સમ અલપસત્તવવાળા થયા તથા માતાએ પણ સ્વખનમાં પૃથ્વીગત રત્નોના સ્તૂપને જોયો હતો, તેથી જન્મ મહોત્સવ કરી તેમનું નામ 'કુંથુ' રાખ્યું.

યુવાવસ્થામાં અનેક કન્યાઓ સાથે તેમનાં લગ્ન થયા. સૂર રાજાએ પુત્રની યોગ્યતા જાણીને તેમને રાજ્ય સૌંપી દીધું, તે દરમ્યાન તેમની આયુધશાળામાં ચક્રવર્તી રાજી થયા, દીર્ઘકાળ સુધી રાજ્યનું પાલન કર્યું. લોકાંતિકદેવોએ તીર્થ પ્રવર્તન માટે પ્રાર્થના કરી ત્યાર પછી કુંથુ ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સૌંપી વાર્ષિક દાન કર્યું અને હજાર રાજાઓની સાથે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. અપ્રમત્ત વિચરણ કરતાં સોળ વર્ષ પછી સહસ્રાભ્રવનમાં ચાર ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તીર્થસ્થાપના કરી અંતે હજાર મુનિઓ સાથે સમ્મેત શિખર પર્વત પર એક માસનાં અનશન સહિત મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી.

અરનાથ ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થકર :-

૪૦ સાગરં ચિક્તાણં, ભરહં ણરવરીસરો ।
અરો ય અરયં પત્તો, પત્તો ગાંમણુત્તરં ॥૪૦॥

શાલ્દાર્થ :- ભરહં = ભરતક્ષેત્રને, ચિક્તાણં = છોડીને, અરો = અર નામના, ણરવરીસરો = ચક્રવર્તી, અરયં = કર્મરજથી રહિત અવસ્થાને, પત્તો = પ્રાપ્ત કરી, અણુત્તરં ગાં = શ્રેષ્ઠ ગતિરૂપ મોક્ષને, પત્તો= પાભ્યા.

ભાવાર્થ :- સમુદ્રપર્યત સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને સાતમા ચક્રવર્તી અરનાથ નરેશ્વર કર્મરજથી રહિત થઈ શ્રેષ્ઠ ગતિને પાભ્યા, એટલે મુક્ત થયા.

વિવેચન :-

અરનાથ ભગવાન:- જંબૂદ્વીપના પૂર્વ મહાવિદેહમાં વત્સ નામના વિજયની અંદર સુસીમા નામની નગરી હતી. ત્યાંના રાજી ધનપતિએ સંસારથી વિરક્ત બની સંમતભદ્ર મુનિ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અરિહંત ભક્તિ વગેરે વીસ સ્થાનકોની આરાધના વડે તેઓએ તીર્થકર નામ કર્મનું ઉપાર્જન કર્યું. દીર્ઘકાળ સુધી તપશ્ચયા તેમજ મહાવ્રતનું પાલન કરી, અંતમાં અનશન કરી, આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નવમા તૈવેયકમાં શ્રેષ્ઠ દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવન કરી હસ્તિનાપુરના સુદર્શન રાજાની રાણીની કુક્ષિમાં જન્મ ધારણ કર્યો. સુવર્ણની કાંતિ જેવા, આંખોને આંનદ પમાડે તેવા સુમનોહર પુત્ર ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે માતાએ સ્વખનમાં રત્નના આરા એટલે ચક્ના આરા જોયા હતા. તે મુજબ પુત્રનું નામ 'અર' રાખ્યું. યુવાવસ્થામાં અનેક કન્યાઓ સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. સુદર્શન રાજાએ પુત્રને રાજ્ય સૌંપી રાણી સહિત સિદ્ધાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. રાજી અરનાથે સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્ર ઉપર આવિપત્ય સ્થાપી ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. સમય વીત્યા પછી લોકાંતિક દેવોએ તીર્થ પ્રવર્તન માટે પ્રાર્થના કરી. અરનાથે વાર્ષિક દાન દીધું. પોતાના પુત્રને રાજ્ય સૌંપી

એક હજાર રાજાઓ સાથે પ્રવર્જિત થયા. ત્રણ વર્ષ પછી તે જ સહસ્રામ્રવનમાં તેઓને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ, તીર્થની સ્થાપના કરી.

અરનાથ ભગવાને ૮૪ હજાર વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરી અંતમાં સમ્મેત શિખર નામના પર્વત પર એક હજાર સાધુઓની સાથે જઈ અનશન કરી એક માસ પછી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી.

મહાપદ્મ ચક્રવર્તી :-

૩૦ ચિદ્ગતા ભારહં વાસં, ચક્કવટ્ટી મહિદ્ધિઓ ।
ચિચ્ચા ય ઉત્તમે ભોએ, મહાપદ્મે તવં ચરે ॥૪૧॥

શાલાર્થ :- મહાપદ્મ - મહાપદ્મ નામના, ઉત્તમે - પ્રધાન, ઉત્તમોત્તમ.

ભાવાર્થ :- મહાપદ્મ નામના ઋદ્ધિવાન નવમા ચક્રવર્તીએ સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રના રાજ્યનો અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ ભોગ સામગ્રીનો ત્યાગ કરી, સંયમ તપનું આચરણ કર્યું અને કર્મ ક્ષય કરી મુક્ત થયા.

વિવેચન :-

મહાપદ્મ ચક્રવર્તી :- હસ્તિનાપુરમાં ઈક્ષવાકુવંશી પદ્મોત્તર નામના રાજ હતા. તેની જ્વાલા નામની રાણીએ સિંહનું સ્વખ જોયું, તેને વિષ્ણુ નામનો એક પુત્ર થયો. ત્યાર પછી ૧૪ મહાસ્વાન જોયાં અને મહાપદ્મ નામનો બીજો પુત્ર થયો. બંને પુત્રોએ કલાચાર્ય પાસે જઈને બધી કળાઓનો અભ્યાસ કર્યો. ઉમરલાયક થતાં મહાપદ્મની યોગ્યતા, પરાક્રમ અને સમજણ જોઈ પદ્મોત્તર રાજાએ તેને યુવરાજ પદ આપ્યું.

હસ્તિનાપુર રાજ્યના સીમાવર્તી રાજ્યમાં કિલ્લો બનાવી સિંહબલ નામનો રાજ રહેતો હતો. તે વારંવાર હસ્તિનાપુર રાજ્યમાં લૂંટશાટ કરી પોતાના કિલ્લામાં સંતાઈ જતો હતો. તે સમયે મહાપદ્મનો મંત્રી નમુચિ હતો. જે સાધુઓનો દેષી હતો. સિંહબલને પકડી લાવવા મહાપદ્મે નમુચિની સાથે વિચારણા કરી. નમુચિએ પોતે જ તેને પકડી લાવવાનું બીંદું ઝડપું અને તરત જ સૈન્ય સહિત જઈને સિંહબલના કિલ્લાને તોડી નાંધ્યો અને તેને બાંધીને લઈ આવ્યો. નમુચિનું આ પરાક્રમ જોઈને ખુશ થયેલા મહાપદ્મે તેને જે જોઈએ તે માંગવાનું કહ્યું. નમુચિએ કહ્યું કે હું અવસરે માંગીશ. ત્યાર પછી ઘણા સમય સુધી મહાપદ્મે રાજ્યની બહાર રહી અનેક પરાક્રમનાં કાર્ય કર્યાં. અંતે તેને ત્યાં ચક્રાદિ રત્ન ઉત્પત્ત થયા. ભરતક્ષેત્રના છ ખંડની સાધના કરી ચક્રવર્તીનું પદ મળતાં તેણે માતપિતાનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યાં. માતપિતા તેની સમૃદ્ધિ જોઈ અત્યંત હર્ષિત થયા.

આ અવસરે શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનના શિષ્ય શ્રીસુત્રતાચાર્ય પદ્માર્થ. તેનો વૈરાગ્યસભર ઉપદેશ સાંભળીને પદ્મોત્તર રાજ અને તેના જ્યેષ્ઠપુત્ર વિષ્ણુકુમારને સંસારથી વૈરાગ્ય આવી ગયો. પદ્મોત્તર રાજાએ યુવરાજ મહાપદ્મનો રાજ્યાભિષેક કરીને વિષ્ણુકુમારને સહિત સર્વેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

થોડા સમય પછી પદ્મોત્તર રાજ્ઞિએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને વિષ્ણુકુમાર મુનિએ ઉગ્ર તપશ્ચયાર્થી અનેક લભિધારો પ્રાપ્ત કરી.

એકવાર સુત્રતાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે હસ્તિનાપુર નગરમાં ચાતુર્માસ માટે પદ્ધાર્યા. નમુચિ મંત્રીએ મહાપદ્મ ચક્રવર્તી પાસે પોતાનું વરદાન માંગ્યું કે મારે યજ્ઞ કરવો છે અને યજ્ઞ સમાપ્તિ સુધી મને આપનું રાજ્ય આપો. મહાપદ્મે સરળભાવથી તેને રાજ્ય સૌંખ્યી દીધું. નવા રાજ્ઞાને વધાઈ દેવા માટે જૈનમુનિઓ સિવાય અન્ય સાધુઓ તેમજ તાપસ ગયા. નમુચિને જૈન સાધુઓ પ્રત્યે દેખ તો હતો જ અને આ નિમિત્ત મધ્યું. તેથી કોવિદ થઈને તેણે આદેશ આપ્યો કે આજથી સાત દિવસ પછી કોઈ પણ જૈન સાધુ મારા રાજ્યમાં રહેશો, તો તેને મૃત્યુદં આપવામાં આવશે. આચાર્ય પરસપર વિચાર વિનિમય કરી લભિધારી મુનિ વિષ્ણુકુમારને લાવવા માટે એક સંતને મોકલ્યા. તેઓ આવ્યા. પરિસ્થિતિ સમજીને વિષ્ણુકુમાર વગેરે મુનિઓએ નમુચિને ઘણો સમજાવ્યો, પરંતુ તે પોતાના દુરાગ્રહ પર મક્કમ રહ્યો. વિષ્ણુકુમાર મુનિએ તેની પાસે આગ્રહ સાથે ત્રણ પગલાં જમીન માંગ્યી. નમુચિએ વચન આપ્યું, ત્યારે વિષ્ણુકુમાર મુનિએ વૈક્રિયલભિધનો પ્રયોગ કરી પોતાનું શરીર વિશાળ બનાવી દીધું. ત્રણ પગલાં જમીન માપતાં પોતાના ચરણાધાતથી સમગ્ર પૃથ્વી દ્વારા નાંખી. વિષ્ણુકુમાર મુનિના પરાક્રમ તેમજ વિરાટ રૂપને જાઈને નમુચિ જ નહીં સમસ્ત રાજ્યપરિવાર, દેવ, દાનવ વગેરે ભયભીત અને વિહુવળ બની ગયાં. મહાપદ્મ ચક્રવર્તીએ આવીને સવિનય વંદન કર્યા અને મંત્રી દ્વારા શ્રમણસંધની આશાતના કરવા બદલ ક્ષમાયાચના કરી. મુનિવરે પોતાનું વિરાટ શરીર પૂર્વવત્ત કર્યું. ચક્રવર્તી મહાપદ્મે દુષ્ટ પાપાત્મા નમુચિને દેશનિકાલની સજા આપી. વિષ્ણુકુમાર મુનિએ આલોચના અને પ્રાયશ્ચિત્તથી આત્મશુદ્ધિ કરીને તપ દ્વારા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને કુમશઃ મુક્ત થયા.

મહાપદ્મ ચક્રવર્તીએ દીર્ઘકાળ સુધી વિપુલ સમૃદ્ધિનો ઉપભોગ કર્યો. ત્યાર પછી રાજ્યાદ્ધ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને સંયમ સ્વીકાર્યો, ૧૦ હજાર વર્ષ સુધી ઉગ્ર આચારનું પાલન કર્યું. અંતે ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત થયા.

હરિષેણ ચક્રવર્તી :-

**૪૨ એગચ્છત્તં પસાહિત્તા, મહિં માણ ણિસૂરણો ।
હરિસેણો મણુસ્સિસદો, પત્તો ગઝમણુત્તરં ॥૪૨॥**

શાલાર્થ :- મણુસ્સિસદો - મનુષ્યોમાં ઈન્જ સમાન, હરિસેણો - હરિષેણ નામના દસમા ચક્રવર્તીએ, માણ ણિસૂરણો (માણ ણિસૂદણો) - શત્રુઓના માનનું મર્દન કરીને, મહિં - પૃથ્વી પર, એગચ્છત્તં = એક છત્ર, પસાહિત્તા = રાજ્ય સ્થાપિત કર્યું.

ભાવાર્થ :- શત્રુઓના માનમર્દક દસમા ચક્રવર્તી હરિષેણ પણ મહિમંડળમાં પોતાનું એકછત્રી રાજ્ય પ્રવર્તાવી, તેને છોડીને સંયમ સ્વીકાર કરી, અનુતાર ગતિ મોકને પામ્યા.

વિવેચન :-

હરિષેણ ચક્રવર્તી :- કાંપિત્ય નગરના મહાાહરિ રાજાની મેરા નામની મહારાણીની કુલિભમાં હરિષેણ નામનો પુત્ર થયો. વયરક થતાં પિતાએ તેને રાજ્ય સૌંઘું. રાજ્યપાલન કરતાં કરતાં તેને ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. લઘુકર્મા હરિષેણ ચક્રવર્તી સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયા. તેઓએ પોતાના પુત્રને રાજગાઢી સૌંપી અને સ્વયં મહાનાશદ્વિનો ત્યાગ કરી ગુલચરણોમાં દીક્ષા લીધી. ઉત્ત્રતપથી કુમશઃ ચાર ધાતિકર્માનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને અંતમાં મોક્ષ પામ્યા.

જ્ય ચક્રવર્તી :-

૪૩ અણિણો રાયસહસ્સેહિં, સુપરિચ્ચાઈ દમં ચરે ।
જયણામો જિણકખાયં, પત્તો ગઝમણુત્તરં ॥૪૩॥

શાલ્દાર્થ :- રાયસહસ્સેહિં = હજારો રાજાઓથી, અણિણો = અન્ય, જયણામો = જ્ય નામક અગિયારમા ચક્રવર્તી, સુપરિચ્ચાઈ = રાજ્ય વૈભવનો પૂર્ણતઃ ત્યાગ કરીને, જિણકખાયં = જિનેન્દ્ર દેવ દ્વારા કહેવાયેલા, દમં = ચારિત્ર ધર્મનું, સંયમનું, ચરે = સેવન કર્યું.

ભાવાર્થ :- જ્ય નામનાં અગિયારમા ચક્રવર્તીએ અન્ય હજાર રાજાઓની સાથે રાજ્ય વૈભવનો પૂર્ણતઃ ત્યાગ કરી જિનેશ્વરે ફરમાવેલા સંયમનું આચરણ કરીને અંતમાં અનુત્તર ગતિ-મોક્ષને પામ્યા.

વિવેચન :-

જ્ય ચક્રવર્તી :- રાજગૃહ નગરના રાજા સમુદ્રવિજયની વપ્રા નામની રાણી હતી. તેને જ્ય નામનો એક પુત્ર હતો. તેણે કુમશઃ યુવાવસ્થામાં પદાર્પણ કર્યું. પિતાના રાજ્યની ધૂરા હાથમાં લઈ લીધી. થોડા સમય પછી ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું અને દીર્ଘકાળ સુધી ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિસિદ્ધિ ભોગવતાં તેને વૈરાગ્ય જાગૃત થયો, પોતાના પુત્રને રાજ્ય સૌંપી ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. તપરૂપી વાયુથી કર્મરૂપી વાદળોનો નાશ કર્યો. સાડા ત્રણ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી જ્ય ચક્રવર્તી મોક્ષમાં ગયા.

ચક્રવર્તી એટલે છ ખંડના અધિપતિ એવા મહાન પુરુષોએ અપાર સમૃદ્ધિ અને મનોરમ કામભોગોને છોડી દીધા હતા. ભરતક્ષેત્રના બાર ચક્રવર્તી પૈકી ઉપરના દસ ચક્રવર્તી ચક્રવર્તીપદનો ત્યાગ કરી, સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કરી સંયમ –તપની આરાધનાથી મોક્ષ ગયા હતા. આઈમા સુભૂત ચક્રવર્તી અને બારમા બ્રહ્મદાત ચક્રવર્તી; એ બંને ભોગોમાં આસક્ત બની નરકગતિમાં ગયા. નરકગામી બંને ચક્રવર્તીના નામનો ઉલ્લેખ આ અધ્યયનમાં નથી.

દશાર્થભદ્ર રાજ :-

૪૪ દસણરજ્જં મુદિયં, ચહૃત્તારં મુણી ચરે ।
દસણભદ્રો ણિકખંતો, સકખં સક્કેણ ચોઇઓ ॥૪૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સક્ખં = સાક્ષાતુ, સક્કેણ = શકેન્નથી, ચોઝાઓ = પ્રેરિત, દસણભદ્રો = દશાર્ણભદ્ર રાજા, મુદિયં = ઉપદ્રવ રહિત, સમૃદ્ધ, દસણરજં = દશાર્ણદેશનું રાજ્ય, ચિક્તાણં = છોડિને, ણિક્ખંતો = નિષ્ઠમણ કર્યું, દીક્ષા લીધી, મુણી = સંયમમાં, ચરે = વિચરણ કર્યું.

ભાવાર્થ :- સાક્ષાતુ દેવેન્દ્રની પ્રેરણા થતાં દશાર્ણભદ્ર રાજાએ પોતાના ઉપદ્રવરહિત દશાર્ણ દેશના રાજ્યને છોડી દીક્ષા લીધી અને મુનિધર્મનું આચરણ કર્યું.

વિવેચન :-

દશાર્ણભદ્ર રાજા :- ભારતવર્ષના દશાર્ણપુરના રાજા દશાર્ણભદ્ર હતા. તે જિનધર્મમાં અનુરક્ત હતા. એકવાર નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં તીર્થકર ભગવાન મહાવીરનું પદાર્પણ થયું, તે સાંભળીને દશાર્ણભદ્ર રાજાના મનમાં વિચાર પ્રગટ થયો કે આજ સુધી કોઈ ન ગયા હોય, તેવી રીતે સમસ્ત વૈભવ સહિત હું પ્રભુને વંદન કરવા જાઉં; તદનુસાર ઘોષણા કરાવીને આખા નગરને સજાવ્યું. ઠેક-ઠેકાણો માણેકનાં તોરણ બંધાવ્યાં. નટો પોતાની કણાઓનું પ્રદર્શન કરવા લાગ્યા. રાજાએ સ્નાન કરી, ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસક્ષિપ્ત થઈ, ઉત્તમ હાથી પર આરૂઢ થઈ, પ્રભુવંદન માટે પ્રસ્થાન કર્યું, મસ્તક પર છત્ર ધારણ કર્યું અને ચામર વીંગતા સેવકગણ જ્યયજ્યકાર કરવા લાગ્યા. સામંત રાજા તથા અન્ય રાજા, રાજ્ય પુરુષો અને ચતુરંગિણી સેના તથા નાગરિકો સુસક્ષિપ્ત થઈને પાછળ ચાલી રહ્યા હતા. રાજા દશાર્ણભદ્ર સાક્ષાતુ ઈન્દ્ર જેવા શોભી રહ્યા હતા.

રાજાના આ પ્રકારના ગર્વને અવધિજ્ઞાનથી જોડીને ઈન્દ્ર વિચાર કર્યો કે પ્રભુભક્તિમાં આવો ગર્વ ઉચિત નથી. ઈન્દ્ર ઐરાવણ દેવને આદેશ આપીને કેલાસપર્વતની સમાન ઊંચા ૫૪૦૦૦ સજાવેલા હાથીઓ અને દેવદેવીઓની વિકુર્વણા કરાવી અને ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવા આકાશમાર્ગથી દશાર્ણનગરમાં આવી પહોંચ્યા. હવે ઈન્દ્રની શોભાયાત્રાની તુલનામાં દશાર્ણભદ્રની શોભાયાત્રા એકદમ ફીકી લાગવા લાગી. આ જોઈને દશાર્ણભદ્ર રાજાના મનમાં અન્તઃ પ્રેરણા થઈ. ક્યાં ઈન્દ્રનો વૈભવ અને ક્યાં મારો તુચ્છ વૈભવ? ઈન્દ્ર આ લાકોતાર વૈભવ ધર્મારાધનાથી જ પ્રામ કર્યો છે, તેથી મારે પણ શુદ્ધધર્મની પૂર્ણ આરાધના કરવી જોઈએ, જેથી મારો ગર્વ પણ રહી જાય. આમ સંસારથી વિરક્ત બનેલા રાજાએ પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા પ્રદાન કરવાની પ્રાર્થના કરી, પોતાના હાથે કેશલોચ કર્યો. વિશ્વવિત્સલ પ્રભુએ રાજાને પોતે જ દીક્ષા આપી. આટલી વિશાળ ઋદ્ધિ અને સામ્રાજ્યનો એકાએક ત્યાગ કરી પંચ મહાવત ગ્રહણ કરવા માટે દશાર્ણભદ્ર રાજર્ખિને ઈન્દ્ર વારંવાર ધન્યવાદ આપ્યા અને બોલ્યા વૈભવમાં ભલે અમારી દિવ્ય શક્તિ આપનાથી વધારે છે પણ ત્યાગ તેમજ ગ્રત ગ્રહણ કરવાની શક્તિ મારામાં નથી. દેવલોકનો વૈભવ ગમે તેટલો ભવ્ય હોય, તો પણ મનુષ્યભવમાં આત્મવૈભવ પ્રામ કરવાની અનેરી શક્તિ હોય છે. આમ ઈન્દ્ર દશાર્ણભદ્ર રાજર્ખિના ગુણગાન કરતાં દેવલોકે ચાલ્યા ગયા અને રાજર્ખિએ પણ ઈન્દ્રના નિમિત્તે સ્વીકારેલા સંયમની ઉત્ત્ર તપ દ્વારા આરાધના કરતાં તે જ ભવે કર્મ ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રામ કર્યો.

નમિ રાજ્ઞિ :-

૪૫ ણમી ણમેઝ અપ્પાણ, સક્ખં સક્કેણ ચોડાઓ ।
ચિચ્ચા ગેહં ચ વેદેહી, સામણે પજ્જુવટ્ટાઓ ॥૪૫॥

શાલ્લાર્થ :- ણમી = નમિ રાજ્ઞિએ, અપ્પાણ = પોતાના આત્માને, ણમેઝ = સંયમમાં જોડી, લગાવી, નમ બનાવી, ગેહં = ઘરને, વેદેહી (વિદેહની) = વિદેહની રાજ્ઘાની ભિથિલાનગરીને, દેશને, ચિચ્ચા (ચિચ્છા) = છોડીને, સામણે = સંયમમાં, સાધુત્વમાં, પજ્જુવટ્ટાઓ = ઉપસ્થિત થયા.

ભાવાર્થ :- સાક્ષાત્ દેવેન્દ્રની પ્રેરણાથી નમિ રાજી વિદેહદેશની રાજ્ઘાની ભિથિલાનગરીનો અને ઘર પરિવારનો ત્યાગ કરી સંયમમાં ઉપસ્થિત થયા અને પોતાના આત્માને સંયમની આરાધનામાં વિશેષરૂપે જોડી દીધો.

વિવેચન :-

સક્ખં સક્કેણ ચોડાઓ :- સાક્ષાત્ શકેન્દ્ર બ્રાહ્મણના વેશમાં આવી ક્ષત્રિયોચિત કર્તવ્યપાલનની પ્રેરણા કરી, તેના ઉત્તરમાં નમિરાજ્ઞિએ શ્રમણ સંસ્કૃતિના સંદર્ભમાં ઈન્દ્રના પ્રશ્રોનું યુક્તિસંગત સમાધાન કરી પોતાના સંયમભાવમાં સ્થિર રહ્યા. નમિ રાજ્ઞિની સંપૂર્ણ કથા પ્રસ્તુત સૂત્રના નવમા અધ્યયન આપવામાં આવી છે.

ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધ :-

૪૬ કરકંદૂ કલિંગેસુ, પંચાલેસુ ય દુસ્મુહો ।
ણમી રાયા વિદેહેસુ, ગંધારેસુ ય ણગર્ડી ॥૪૬॥

શાલ્લાર્થ :- કલિંગેસુ = કલિંગ દેશમાં, કરકંદૂ = કરકંદૂ રાજી, પંચાલેસુ = પાંચાલ દેશમાં, દુસ્મુહો = દ્વિમુખ રાજી, વિદેહેસુ = વિદેહ દેશમાં, ણમી રાયા = નમિ રાજી, ગંધારેસુ = ગંધાર દેશમાં, ણગર્ડી = નગરી રાજી થયા.

ભાવાર્થ :- કલિંગમાં કરકંદૂ, પાંચાલમાં દ્વિમુખ તથા વિદેહમાં એટલે ભિથિલાનગરીમાં નમિરાજી અને ગંધાર દેશમાં નગરી નામના રાજેશ્વર થયા.

૪૭ એ ણરિંદવસભા, ણિક્ખંતા જિણસાસણે ।
પુત્રે રજ્જે ઠવિત્તાણ, સામણે પજ્જુવટ્ટિયા ॥૪૭॥

શાલ્લાર્થ :- ણરિંદવસભા = રાજાઓમાં વૃધ્ભની સમાન શ્રેષ્ઠ, એ = આ બધા રાજી, રજ્જે = પોતાનું રાજ્ય, પુત્રે = પુત્રોને, ઠવિત્તાણ (ઠવેઊણ) = સોંપીને, જિણસાસણે = જિનશાસનમાં, ણિક્ખંતા = દીક્ષિત થયા, સામણે = સંયમ ધર્મમાં, પજ્જુવટ્ટિયા = ઉપસ્થિત થયા, તલ્વીન થયા.

ભાવાર્થ :- નરેન્દ્રોમાં વૃષભ સમાન આ રાજાઓ પોતાના પુત્રોને રાજ્યગાદી પર સ્થાપીને જિનશાસનમાં પ્રવર્જયા ગ્રહણ કરીને શ્રમણ બનીને શ્રમણ ધર્મમાં તહ્લીન થયા.

વિવેચન :-

કરકંડૂ :- કલિંગ દેશના રાજા દવિવાહનને પદ્માવતી નામની રાણી હતી. તે એકવાર ગર્ભવતી બની. તેને એક દોહદ ઉત્પત્ત થયો કે 'હું વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણોથી વિભૂષિત બની હાથીની અંબાડી પર છત ધારણ કરી રાજ ઉદ્ઘાનમાં ફરું.' દોહદ અનુસાર રાણીરાજા સાથે 'જયકુંજર' હાથી ઉપર બેસી રાજ ઉદ્ઘાનમાં પહોંચ્યા. પુષ્પોની વિવિધ પ્રકારની સુગંધના કારણે હાથી એકાએક દોડવા લાગ્યો. રાજાએ રાણીને કહું કે 'વટવૃક્ષ આવતાં ડાળી પકડી લેવી, જેથી સુરક્ષિત બની જઈશું. વટવૃક્ષ આવતાં જ રાજાએ ડાળી પકડી લીધી, રાણી ન પકડી શકી. પવનવેગે દોડતો હાથી એક મહારાધ્યમાં ઊભો રહ્યો. સરોવરમાં પાણી પીવા રોકાયો. ત્યાં રાણી નીચે ઉત્તરી ગઈ. વન્ય પશુઓથી તે ભયાદુણ બની ચિંતા કરવા લાગી. તેણે સાગારી અનશન કર્યો અને અનિશ્ચિત દિશામાં ચાલવા લાગી. રસ્તામાં એક તાપસ મળ્યા. તેણે રાણીને ભદ્રપુર સુધી પહોંચાડી દીધી. ત્યાંથી રાણી દંતપુર પહોંચી. ત્યાં સુગુમવૃત્તા સાધ્વીજીના દર્શન કર્યા. સંસારનું સ્વરૂપ જાણી વૈરાગ્યતાવ જાગ્યો. પોતે ગર્ભવતી છે, તે વાત રાણી પદ્માવતીએ છુપાવી. સાધ્વીજીએ તેને દીક્ષા આપી દીધી. પરંતુ ધીરેધીરે ગર્ભિણી હોવાની વાત સર્વ સાધ્વીવૃંદમાં ફેલાઈ ગઈ. પદ્માવતી સાધ્વીએ વિનયપૂર્વક પ્રવર્તિની સાધ્વીજીને બધી વાત કરી, થોડા સમય પછી એક પુત્રનો જન્મ થયો. જન્મથી જ પુત્રની સૂકી ચામડી (રૂક્ષ કંડૂયા) હતી. સ્મશાનમાં નવજાત શિશ્યને એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં મૂકી દેવાયો. ત્યાંથી નિઃસંતાન ચાંડાલે તે બાળકને પોતાની પત્નીને સૌંપી દીધો. તેની સૂકી ચામડીના કારણે બાળકનું નામ 'કરકંડુ' રાખ્યું. પાલક પિતાનું પરંપરાગત કામ સ્મશાનની રાખેવાળી કરવાનું હતું, તે જ કામ કરકંડુએ સંભાળ્યું. એકવાર ત્યાં કોઈ ગુરુ-શિષ્ય ધ્યાન કરવા માટે આવ્યા. ગુરુ દંડનાં લક્ષ્ણોના જ્ઞાતા હતા. તેમણે એક વાંસદંડને જોઈને પોતાની સાથેના શિષ્યને કહું કે જે આ વાંસના દંડને ગ્રહણ કરશે, તે રાજા થશે, આ વાતને કરકંડુ તથા એક બ્રાહ્મણો સાંભળી. સાંભળતાં જ બ્રાહ્મણ તે વાંસને ઉખેડીને લેવા લાગ્યો. કરકંડુએ આ બ્રાહ્મણને દંડ લઈને જતાં જોયો તણે કોધિત થઈને તેની પાસેથી દંડ છીનવી લીધો. ન્યાયલયમાં બ્રાહ્મણો કરકંડુ ઉપર દાવો કર્યો. કરકંડુએ કહું આ દંડ મારા વડે રક્ષિત સ્મશાનમાંથી ઉત્પત્ત થયો છે, તેથી તેના ઉપર મારો અધિકાર છે. ન્યાયલયમાં કરકંડુની જત થઈ. રાજાએ નિર્ણય સંભાળાવતાં કહું કે 'જો આ દંડના પ્રતાપે તું રાજા બને, તો એક ગામ આ બ્રાહ્મણને આપી દેજે.'

કરકંડુએ આ વાતને સ્વીકારી દીધી. બ્રાહ્મણો જ્યારે પોતાના જ્ઞાતિજનોને વાત કરી. તેઓએ કરકંડુને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. એકબીજા પાસેથી આ વાતની જાણ થતાં કરકંડુના પાલકપિતાએ પરિવાર સહિત તે ગામને છોડી દીધું. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ કાંચનપુર પહોંચ્યાં. રાત્રિનો સમય હોવાથી તે ગામ બહાર સૂર્ય રહ્યાં. સંયોગવશ ગામનો રાજ અપુત્ર મૃત્યુ પામ્યો હતો. તેના મંત્રીઓએ તુરંત જ નવા રાજાની શોધ માટે હાથીની સૂંદરમાં માળા આપી તેને છૂટો મૂક્યો. હાથીએ જ્યાં કરકંડુ સૂતો હતો ત્યાં આવી તેના ગળામાં માળા પહેરાવી દીધી. થોડા બ્રાહ્મણાએ તેનો વિરોધ કર્યો પણ તેની પાસે જાજવલ્યમાન

તે દંડને જોઈને બધા આશ્ર્યચક્ષિત થઈ ગયા અને સુતી કરી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. રાજ્યપદ ઉપર અભિષેક થતાં જ કરકંડુએ બ્રાહ્મણોને કહું – હે બ્રાહ્મણો ! આપ લોકોએ મને માતંગ સમજીને જે તિરસ્કાર કર્યો છે તેના પ્રાયશ્ચિત રૂપમાં વાટઘાનકના રહેવાસી સઘળા માતંગોને તમારા મંત્રબળથી શુદ્ધ કરીને બ્રાહ્મણ વર્ણમાં સ્થાપિત કરો. રાજાની આજા સ્વીકારી તે ચાંડાલોની શુદ્ધિ કરી તેમને બ્રાહ્મણ બનાવી દીધા.

વાંસના દંડ બાબત જઘડો થયેલો હતો, તે બ્રાહ્મણ એકવાર કરકંડુ પાસે એક ગામ માંગવા આવ્યો. રાજા કરકંડુએ ચંપાનરેશ દધિવાહનને આ બ્રાહ્મણને એક ગામ આપવા માટે પત્ર લખ્યો. પત્ર વાંચતાં જ દધિવાહન કોધિત બની ગયા. કરકંડુ દધિવાહના કોધિના સમાચાર સાંભળી યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયા. બંને તરફથી ઘમાસણ યુદ્ધ થયું. જ્યારે આ યુદ્ધના સમાચાર પદ્માવતી સાધ્વીને મળ્યા ત્યારે તેઓએ વિચાર કર્યો કે બંને પિતા – પુત્ર વચ્ચેના યુદ્ધમાં અનેક પ્રાણીઓ મરશે, તેથી તે ગુરુણીની આજા લઈ કરકંડુની પાસે પહોંચ્યી, સાધ્વીજીને જોતાં જ કરકંડુએ સિંહાસન ઉપરથી ઊઠીને પ્રાણામ કર્યો. સાધ્વીએ પોતાની તથા પિતા દધિવાહનની ઓળખાણ આપી. પિતા પુત્રની વચ્ચે યુદ્ધને બદલે પરસ્પર પ્રેમનું વાતાવરણ સર્જીઈ ગયું. રાજા દધિવાહને હર્ષિત બની પોતાના પુત્ર રાજા કરકંડુને ચંપાપુરી રાજ્ય સૌંપી દીધું અને પોતે દીક્ષા લઈ લીધી. કરકંડુએ પોતાની રાજ્યધાની ચંપામાં જ રાખી અને પેલા બ્રાહ્મણને એક ગામ આપી દીધું. રાજા કરકંડુનો સ્વભાવ ગોપ્રિય હતો. દેશાંતરમાંથી ઉત્તમ ગાયો મંગાવી ગૌશાળામાં રાખતો. એક દિવસ રાજાએ પોતાની ગૌશાળામાં એક શેત અને તેજસ્વી વાછરડાને જોયો. રાજાને તે ખૂબ જ સુંદર લાગ્યો. તેણે આદેશ આપ્યો કે 'આ વાછરડાને તેની માતાનું દુધ પૂર્ણતઃ પીવડાવવામાં આવે.' આમ તેની ખૂબ જ સારસંભાળ લેવામાં આવતી. સમય જતાં તે પૂરો યુવાન, બલવાન અને પુષ્ટ થઈ ગયો.

ઘણા વર્ષો પછી રાજાએ એક વાર ગૌશાળાનું નિરીક્ષણ કર્યું. તે બળદની એકદમ કૃશ તથા દયામય દશાને જોઈ વિચાર થયો કે 'વય, રૂપ, બળ, વૈભવ અને પ્રભુત્વ વગેરે સર્વ નશર છે. બીજા રાજ્યમાં હોય અને અમારા રાજ્યમાં ન હોય, તેવી કોઈ વિશેષતા છે ? તેથી તેના પર મોહ રાખવો વર્થ છે. મારે આ સર્વનો મોહ દૂર કરી માનવજન્મને સફળ કરવો જોઈએ. રાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કરી જિનશાસનમાં દીક્ષા લીધી. દીક્ષા પછી કરકંડુ રાજર્ષિ અપ્રતિબદ્ધવિહારી બની, આરાધિના કરતાં અંતે સમાધિપૂર્વક દેહ ત્યાગ કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈ ગયા. તે પ્રત્યેકખુદ્ધ સિદ્ધ થયા.

દ્વિમુખરાય :– પાંચાલદેશમાં કાંપિલ્યપુરમાં જ્યવર્મા રાજા હતા. તેની રાણી ગુણમાળા હતી. એક દિવસ આસ્થાન મંડપમાં બેઠેલા રાજાએ એક વિદેશી દૂતને પૂછ્યું – બીજા રાજ્યમાં હોય અને અમારા રાજ્યમાં ન હોય, તેવી કોઈ વિશેષતા છે ? દૂતે કહું – આપના રાજ્યમાં ચિત્રશાળા નથી. રાજાએ ચિત્રશિલ્પીઓને બોલાવી ચિત્રશાળા નિર્માણનો આદેશ આપ્યો. જ્યારે ચિત્રશાળાનો પાયો ખોદાતો હતો ત્યારે તેમાંથી અત્યંત ચમકતો રત્નમય મુકુટ મળ્યો. ચિત્રશાળાનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં રાજા તે મુકુટ પહેરી રાજસિંહાસન ઉપર બેસતા હતા, ત્યારે તે મુકુટના પ્રભાવે દર્શકોને તે રાજાના બે મુખ દેખાતાં હતાં, તેથી લોકોમાં રાજા દ્વિમુખરાયના નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા.

રાજાને સાત પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં. પુત્રીનું નામ મદનમંજરી હતું. જેને ઉજ્જવિનીનરેશ ચંડપ્રધોતની સાથે પરણાવી હતી.

એકવાર ઈન્દ્રમહોત્સવના અવસર પર રાજાએ નાગરિકોને ઈન્દ્રધવજ સ્થાપિત કરવાનો આદેશ આપ્યો. આદેશ મુજબ જ થયું. પુષ્પમાળાઓ, મણિ, માણિકય વગેરે તેમજ રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી તેને અત્યંત સજાવવામાં આવ્યો. આ ઈન્દ્રધવજ નીચે નૃત્ય, વાદ્ય, ગીત વગેરે થવાં લાગ્યાં, તેની ઉપર સુગંધિત જળ તેમજ ચૂર્ઝની વર્ષા કરવામાં આવી, ગરીબોને દાન દેવાનું શરૂ થયું.

આ વિવિધ કાર્યક્રમોથી ઉત્સવ વધારે દીપી રહ્યો હતો. રાજા તે જોઈ અતિ હર્ષિત થયો. આઠમા દિવસે મહોત્સવ સમામ થતાં રાજા વસ્ત્ર, રત્ન, આભૂષણ વગેરે લઈને ઘરે ગયા. ત્યાં ઈન્દ્રધવજ તો એક સૂર્કું હૂંઠું બની ગયું હતું, જેને લોકોએ ત્યાં જ નાખી દીધું હતું. એ જ દિવસે રાજા કોઈ કારણે ત્યાંથી પસાર થયા, ત્યારે જોયું કે ઈન્દ્રધવજ હૂંઠાની જેમ પડ્યો છે. તે જોઈને રાજાને મનમાં વિચાર આવ્યો – 'અહો ! કાલે જે લોકોનાં આનંદનું નિમિત્ત હતું, તે જ આજે હાસ્યાસ્પદ બની ગયો. સંસારમાં દરેક પદાર્થ – ધન, જન, મકાન, મહેલ, રાજ્ય, વગેરેની આ જ દશા થાય છે, તેથી તેના પર આસક્તિ રાખવી યોગ્ય નથી. તો શા માટે હું દુર્દશાના કારણભૂત આ રાજ્ય પરની આસક્તિ છોડીને એકાંત શ્રેયસ્કારિણી મોક્ષ લક્ષ્મીને ન વરું ? આમ વિચારી રાજાએ રાજ્યાદિ સર્વનો ત્યાગ કરી મુનિદીક્ષા ગ્રહણ કરી. વીતરાગ ધર્મનો પ્રચાર કરતાં પ્રત્યેકબુદ્ધ દ્વિમુખરાયે અંતે સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરી.

નગતિ રાજા :– ભરતક્ષેત્રમાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરના રાજા જિતશત્રુએ ચિત્રાંગદની પુત્રી કનકમંજરીની વાક્યાતુરીથી પ્રભાવિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કર્યા. અંતે તેને પટરાણી બનાવી દીધી. રાજા રાણીએ વિમલયંદ્રાચાર્ય પાસે શ્રાવક્રત ગ્રહણ કર્યા. દીર્ઘકાળ સુધી વ્રતપાલન કરી તે બંને દેવલોકમાં દેવ થયાં. ત્યાંથી નીકળી કનકમંજરીના જીવે વૈતાઢ્ય પર્વતપર તોરણપુર નગરમાં દફશક્તિ રાજાની શુષ્ગમાળારાણીની કુક્ષિએ પુત્રી રૂપે જન્મ લીધો. તેનું નામ કનકમાળા રાખવામાં આવ્યું. વાસવ નામનો વિદ્યાધર તેનું અપહરણ કરી વૈતાઢ્યપર્વત પર લઈ આવ્યો. કનકમાળાના મોટાભાઈ કનકતેજને આ વૃત્તાંતની જાણ થતાં તે ત્યાં પહોંચી ગયો. વિદ્યાધર વાસવ સાથે તેનું યુદ્ધ થયું, તેમાં બંને મરી ગયા. એ જ સમયે એક વ્યંતરદેવ આવ્યો. તેણે ભાઈના શોકથી વ્યાકુળ કનકમાળાને આશાસન દેતાં કહું કે – 'તું મારી પુત્રી છો.' એટલામાં કનકમાળાના પિતા દફશક્તિ પણ ત્યાં આવી ગયા. વ્યતંરદેવે કનકમાળાને મૃત બતાવી. જેના કારણે તેને સંસારથી વિરક્તિ થઈ ગઈ. દફશક્તિએ મુનિદીક્ષા સ્વીકારી લીધી. કનકમાળા તથા તે દેવે તેને વંદના કરી પોતાનો વૃત્તાંત સંભળાવ્યો. મુનિરાજની વ્યંતરદેવે ક્ષમાયાચના કરી. જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાનનથી કનકમાળાએ વ્યંતરદેવને પોતાના પિતા જાણીને તેણે પોતાના ભાવી પતિ વિષે પૂછ્યું, તો તેણે કહું કે તમારો પૂર્વભવનો પતિ જિતશત્રુ, દેવલોકથી નીકળી દફસિંહ રાજાને ત્યાં સિંહરથ નામના પુત્રના રૂપે ઉત્પત્ત થયો છે. તે આ જન્મમાં તારો પતિ થશે. તે પ્રમાણે કનકમાળાના લગ્ન સિંહરથ સાથે થયા. સિંહરથને વારંવાર પોતાના નગરમાં જવા આવવા માટે આ પર્વત પર આવવાનું થતું હતું, તેથી તે 'નગતિ' નામથી પ્રખ્યાત થઈ ગયો.

તે વ્યંતરદેવ (કનકમાળાના પિતા) વિદ્યાય લઈ તે પર્વત ઉપરથી ચાલ્યા ગયા, ત્યારે સિંહરથ રાજાએ કનકમાળાને પોતાના પિતાના વિયોગનું દુઃખ ન થાય એ વિચારે ત્યાં જ એક નવું નગર વસાવ્યું. એકવાર રાજા કાર્તિકી પૂર્ણિમાના દિવસે નગરની બહાર ચતુરંગી સેના સહિત ગયા. ત્યાં જ વનમાં એક સ્થાને પઢાવ નાખ્યો. રાજાએ ત્યાં એક આમ્રવૃક્ષ જોયું જે લીલાછમ પાંદડાં અને મંજરીઓથી સુશોભિત લાગતું હતું. રાજાએ મંગલાર્થે તે વૃક્ષની મંજરી તોડી, સર્વ સૈનિકોએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું અને વૃક્ષને હુંહું બનાવી દીધું. રાજા પાછો ફર્યો ત્યારે પૂછ્યું – 'મંત્રીવર ! એ આમ્રવૃક્ષ કયાં ગયું ? મંત્રીએ કહ્યું – રાજન્ ! આ હુંહું જ આમ્રવૃક્ષ છે; રાજાએ હુંહું થવાનો સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યો, શ્રીસંપત્ર તે આમ્રવૃક્ષને હવે શ્રીરહિત જાઈને સંસારના પ્રત્યેક પદાર્થો પર વિચાર કરતાં કરતાં નજીવિ રાજાને વૈરાગ્ય થયો. તેણે પ્રત્યેકબુદ્ધ રૂપે દીક્ષા લઈ લીધી. મુનિ બની, તપ સંયમનું પાલન કરતાં સમાવિપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરી અંતે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરી.

નમિરાજર્ષિ પણ પ્રત્યેક બુદ્ધ હતા, જેની કથા નવમાં અધ્યયનમાં આપવામાં આવી છે. આમ આ ચારે પ્રત્યેક બુદ્ધ પૂર્વભવમાં મહાશુક નામના સાતમાં દેવલોકમાં ૧૭ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવ હતા. ત્યાંથી નીકળી જુદા જુદા નિમિત્તથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુનિદીક્ષા લીધી અને મોક્ષમાં ગયા.

ઉદાયન રાજા :-

૪૮ સૌવીર રાય વસભો, ચિચ્ચા રજ્જં મુણી ચરે ।
ઉદાયણો પવ્વિઝાઓ, પત્તો ગઝમણુત્તરં ॥૪૮॥

શાલાર્થ :- સૌવીર રાય વસભો = સૌવીર દેશના રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, ઉદાયણો = ઉદાયન રાજાએ, ચિચ્ચા રજ્જં = રાજ્ય–વૈભવ છોડીને, પવ્વિઝાઓ = દીક્ષા ગ્રહણ કરી, મુણી = મુનિ થઈને, ચરે = સંયમનું સમ્યક્ પાલન કર્યું.

ભાવાર્થ :- સિંધુ સૌવીર દેશના ધોરી વૃષભ સમાન શ્રેષ્ઠ રાજા ઉદાયને રાજ્ય છોડીને સંયમનો સ્વીકાર કર્યો અને સંયમનું સમ્યગ્ પાલન કરીને અનુત્તર એવી મોક્ષગતિને પામ્યા.

વિવેચન :-

ઉદાયન રાજા :- સિંધુ સૌવીર વગેરે સોળ દેશોના તથા વીતભયપતન વગેરે ઉદ્દ નગરોના પાલક ઉદાયન રાજા ધૈર્ય, ગાંભીર્ય અને ઔદાર્ય વગેરે ગુણોથી અલંકૃત હતા. તેની પટરાણીનું નામ પ્રભાવતી હતું. જે યેટકરાજાની પુત્રી અને જૈનધર્મની અનુરાગિણી હતી. પ્રભાવતીએ અભિજિત નામના એક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

આ તે જ ઉદાયન રાજા હતો. જેણે સ્વર્ણગુટિકા દાસીનું અપહરણ કરનાર ચંડપ્રદોતનની સાથે સાંવત્સરિક ક્ષમાપના કરી તેને બંધનમુક્ત કરી દેવાની ઉદારતા દાખવી હતી.

એક દિવસ રાજી ઉદાયનને પૌષ્ઠ કરી ધર્મ જાગરણ કરતાં એક એવો શુભ અધ્યવસાય ઉત્પત્ત થયો કે 'જો ભગવાન મહાવીર અહોં પદારે તો હું દીક્ષા લઈને મારું જીવન સફળ બનાવું.' ઉદાયનના આ વિચારોને ભગવાને જ્ઞાનથી જાણી ચંપાપુરીથી વિહાર કરી વીતભયપતનના ઉદ્ઘાનમાં પદાર્થ. ઉદાયને જ્યારે પ્રભુની સમક્ષ દીક્ષાની ભાવના દર્શાવી, ત્યારે ભગવાને કહ્યું 'શુભ કાર્યમાં વિલંબ ન કરો' ઉદાયને પોતાના પુત્ર અભિજિતકુમારને બદલે પોતાના ભાણોજ કેશીને રાજ્ય સોંપી વીરપ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. ઉદાયન મુનિ નિરંતર માસખમણ તપ દ્વારા પોતાનાં કર્મનો ક્ષય કરી શરીરને કૃશ કરવા લાગ્યા. પારણાના દિવસે પણ વધ્યો ઘટયો આહાર ગ્રહણ કરતા હતા, તેથી તેનું શરીર રોગગ્રસ્ત બની ગયું. જ્યારે મુનિરાજ વીતભયપતન નગરમાં પદાર્થ, ત્યારે દુષ્ટમંત્રીઓએ કેશીરાજાને વિરુદ્ધ વાત કરી ભરમાવી દીધા. કેશીરાજ મંત્રીની વાતમાં ફસાઈ ગયા અને ઘોષણા કરાવી દીધી કે 'જો કોઈ પણ ઉદાયન મુનિને ઉત્તરવા માટે સ્થાન આપશે, તો રાજ્યનો અપરાધી ગણાશે અને દંડનો ભાગી બનશે.' એક કુંભારે જગ્યા આપી, પરંતુ દુષ્ટ મંત્રીઓની સાથે કેશીરાજાએ ત્યાં જઈ પ્રાર્થના કરી કે, 'હે ભગવાન ! આપ રોગી છો, અતઃ આ સ્થાન આપને માટે યોગ્ય નથી. આપ ઉદ્ઘાનમાં પદાર્થ. ત્યાં રાજવૈદ્યો દ્વારા આપનો ઉપચાર થશે.' મુનિરાજ ઉદાયન ઉદ્ઘાનમાં પદાર્થ ત્યાં કેશી રાજાએ ષડ્યંત્ર રચી વૈદ્યો દ્વારા વિષમિશ્રિત ઔષધ પીવડાવી દીધું. મુનિરાજને તુરત જ ખ્યાલ આવી ગયો પરંતુ નિમિત્ત આધીન ન બનતાં આત્મભવમાં જૂલવા લાગ્યા. પવિત્ર અધ્યવસાયના પ્રભાવે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

દેવી રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રભાવતી દેવીએ જ્યારે અવધિજ્ઞાનથી આ વૃત્તાંત જાણ્યો, ત્યારે કુંભારને સિનપદ્ધલી ગ્રામમાં પહોંચાડી ધૂળની વર્ષા દ્વારા વીતભયનગરનો નાશ કરી નાંખ્યો.

કાશીરાજ :-

૪૯ તહેવ કાસીરાયા વિ, સેઓ સચ્ચપરક્કમે ।
કામભોગે પરિચ્ચજ્જ, પહણે કમ્મમહાવર્ણ ॥૪૯॥

શાલ્લાર્થ :- તહેવ = આ પ્રકારે, કાસીરાયા વિ = કાશીરાજાએ અર્થાત્ 'નંદન' નામના સાતમા બલદેવે પણ, કામભોગે = કામભોગોનો, પરિચ્ચજ્જ = ત્યાગ કરી દીક્ષા અંગીકાર કરી, સેઓ સચ્ચ = શ્રેષ્ઠ સત્યમાં અર્થાત્ સંયમમાં, પરક્કમે = પરાક્રમ કરી, કમ્મ મહાવર્ણ = કર્મરૂપી મહાવન, પહણ = જલાવી ભર્સમ કર્યું હતું.

ભાવાર્થ :- તે જ પ્રકારે શ્રેય અને સત્ય અર્થાત્ કલ્યાણકારી સંયમમાં પરાક્રમી કાશીદેશના સાતમા નંદન નામના બળદેવ રાજાએ પણ રાજ્ય તથા કામભોગોનો ત્યાગ કરી કર્મરૂપી મહાવનને બાળી નાંખ્યું અને અંતે મુક્ત થયા.

વિવેચન :-

કાશીરાજ નંદન:- વારાણસીમાં અઢારમા તીર્થકર શ્રી અરનાથ ભગવાનના શાસનમાં અભિનશિખ રાજા

હતો. તેને બે પરાણીઓ હતી, જ્યંતી અને શેષવતી. જ્યંતી દ્વારા નંદન નામના સાતમા બળદેવ અને શેષવતી દ્વારા દત્ત નામના સાતમા વાસુદેવનો જન્મ થયો. રાજાએ દત્તને રાજ્ય સૌંપ્યું. તેણે ભાઈ નંદનની સહાયતાથી ભરતકોત્રના ત્રણ ખંડો પર વિજ્ય મેળવ્યો. દત્ત વાસુદેવ પોતાનું છિપ્પન હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, અંતે મરીને પાંચમી નરકમાં ઉત્પત્ત થયો. ત્યાર પછી બલદેવ નંદને વિરક્ત બની દીક્ષા લીધી. સંયમનું પાલન કરી અંતમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું અને ૫૬૦૦૦ વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થયા.

વિજ્ય રાજા :-

૫૦ તહેવ વિજાઓ રાયા, અણદ્વાકિત્તિ પબ્વએ ।
રજ્જં તુ ગુણસમિદ્ધં, પયહિતુ મહાજસો ॥૫૦॥

શાલાર્થ :- તહેવ = તેમજ, અણદ્વાકિત્તિ = અક્ષય ક્રીતિવાળા, અમર ક્રીતિવાળા, વિજાઓ રાયા - વિજ્ય નામના રાજા, ગુણ સમિદ્ધં = ગુણોથી સમૃદ્ધ, રજ્જં = રાજ્યને, પયહિતુ = છોડીને, પબ્વએ = દીક્ષિત થયા.

ભાવાર્થ :- એ જ રીતે અમર ક્રીતિવાળા મહાયશસ્વી એવા વિજ્ય રાજાએ ગુણસમૃદ્ધ એવા રાજ્યનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા લીધી હતી.

વિવેચન :-

રજ્જં ગુણસમિદ્ધં :- (૧) રાજ્યના ગુણો અર્થાત् સ્વામી, મંત્રી, કોશ, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ અને સૈન્ય, આ સમાંગ રાજ્યગુણોથી સમૃદ્ધ. (૨) ગુણો - શાણાદિ વિષયોથી સમૃદ્ધ, સંપત્ત રાજ્ય.

વિજ્યરાજા :- દ્વારકાનગરીના પ્રભારાજા અને તેની પટરાણી સુભદ્રાના અંગજાત વિજ્ય નામના બીજા બળદેવ હતા. તેના નાનાભાઈ દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ હતા. જે ઉર લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી નરકમાં ગયા. જ્યારે વિજ્યે વૈરાગ્યપૂર્વક પ્રત્રજિત બની કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને ૭૫ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

મહાબલ રાજર્ષિ :-

૫૧ તહેવુગં તવં કિચ્વા, અવ્વકિખત્તેણ ચેયસા ।
મહબ્બલો રાયરિસી, આદાય સિરસા સિરિં ॥૫૧॥

શાલાર્થ :- તહેવ = આ રીતે, મહબ્બલો = મહાબલ નામે, રાયરિસી = રાજર્ષિએ, અવ્વકિખત્તેણ = એકાગ્ર, ચેયસા = ચિત્તથી, તવં = ઉગં = ઉગ્ર, સિરસા સિરિં = મર્સ્તક વડે મોક્ષરૂપી લક્ષ્મીને, અહંકારને વિસર્જિત કરી, સર્વોચ્ચ લક્ષ્મીરૂપ મોક્ષને, આદાય = પામ્યા. (અદ્વાય = દર્ઢિને.)

ભાવાર્થ :- તે જ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્પૂર્વક મહાબલ રાજર્ષિએ ઉત્ત્ર તપનું આચરણ કરીને અહંકારનું વિસર્જન કરી સર્વોચ્ચ લક્ષ્મીરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

વિવેચન :-

આદાય (અદ્દાય) સિરસા સિરિં :- આ વાક્યના બે અર્થ છે (૧) સિરસા – સિર દઈને અર્થાત્ જીવનથી નિરપેક્ષ બની, નિરહંકારી બનીને. સિરિં – સમસ્ત જગતનું સર્વોપરી મોક્ષપદ પ્રામ કર્યું, (૨) શીર્ષસ્થ સર્વોત્તમ એવી કેવળજ્ઞાન રૂપ લક્ષ્મી ગ્રહણ કરીને નિર્વાણ ને પ્રામ કર્યું.

મહાબલ રાજર્ષિ :- હસ્તિનાપુરના અતુલ બળવાન બળરાજાના પુત્ર મહાબલ હતા. યૌવનમાં પ્રવેશતાં જ માતા પ્રભાવતી રાણી અને પિતા બળ રાજાએ આઠ રાજકન્યાઓ સાથે મહાબલનાં લગ્ન કર્યા.

એકવાર નગરની બહારના ઉદ્ઘાનમાં વિમલનાથ તીર્થકરના શાસનમાં ધર્મધોષ આચાર્ય પદ્ધાર્યા. મહાબલકુમારે તેના દર્શન કર્યા. પ્રવયન સાંભળતાં સંસારથી વિરક્ત થયા, મુનિધર્મ પાલનમાં તીવ્ર રૂપી થઈ, માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા લેવા ગયા, તેમણે મોહવશ તેને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને સાંસારિક સુખ ભોગવવા અને પાછળની વયમાં દીક્ષા લેવાનું કહ્યું. અનેક યુક્તિઓ દ્વારા સમજાવ્યું પરંતુ પુત્રના વૈરાગ્યની તીવ્રતાથી નિરૂપાય બની માતાપિતાએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપી.

મહાબલકુમાર વસ્ત્રાભૂષણોથી સજજ બની સહસ્રવાહિની શિબિકા પર આરૂઢ થઈ સૈન્યસહિત, નૃત્ય, ગીત, વાદ્ય વગેરેથી ગગન ગુંજાવતાં નગરની બહારનાં ઉદ્ઘાનમાં ગયા. માતાપિતાએ ગુરુદેવને દીક્ષા આપવાની સ્વીકૃતિ આપી. મહાબલકુમારે સર્વ વસ્ત્રાભૂષણ વગેરે ઉતારી, પોતાના કેશનું લુંચન કર્યું. દીક્ષા અંગીકાર કરી. દીક્ષા પણી મહાબલ મુનિએ ૧૨ વર્ષ સુધી તીવ્ર તપ કર્યું. ૧૪ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું અને અંતિમ સમયમાં એક માસનું અનશન કરી, આયુ પૂર્ણ કરી, પાંચમા દેવલોકમાં ઉત્પત્ત થયા. ત્યાંનું ૧૦ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે વાણિજ્યગામમાં સુદર્શન શ્રેષ્ઠી રૂપે ઉત્પત્ત થયા, દીર્ઘકાળ સુધી શ્રાવકધર્મનું પાલન કર્યું. એકવાર ભગવાન મહાવીરની ધર્મદિશના સાંભળી સુદર્શન શ્રેષ્ઠી બોધ પામ્યા.

યાચકોને દાન દઈ પ્રભુનાં ચરણોમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સુદર્શનમુનિએ ૧૪ પૂર્વનું અધ્યયન કરીને ઉત્ત્રતપ વડે સર્વકર્માનો ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

બુદ્ધિમાન સાધકનો વિવેક :-

૫૨ કહં ધીરો અહેઊહિં, ઉમ્મતો વ્વ મહિં ચરે ।
એ વિસેસમાદાય, સૂરા દઢપરક્કમા ॥૫૨॥

શાલ્દાર્થ :- ધીરો = ધીર પુરુષ, બુદ્ધિમાન પુરુષ, અહેઊહિં = કુતર્કોથી, કુતર્કોમાં ફસાઈ, ઉમ્મતો વ્વ = ઉન્મતાની જેમ, મહિં = પૃથ્વી પર, કહં = કેમ, ચરે = વિચરી શકે? અર્થાત્ એવું ન જ

કરે, વિસેસં = વિશિષ્ટ ધર્મને, આદાય = ગ્રહણ કરી, એએ = તે પૂર્વોક્ત રાજાઓએ, સૂરા = શૂરવીર રાજાઓએ, દઢપરક્કમા = સંયમમાં દઢ પરાકમ કર્યું.

ભાવાર્થ :- આ ભરત વગેરે શૂરવીર તથા દઢ પરાકમી રાજાઓએ જ્ઞાન અને કિયાથી યુક્ત જિનશાસનની વિશેષતા જોઈને તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ જાણી ધીર પુરુષ એકાંત કિયા, અક્ષિયા, વિનય અને અજ્ઞાનરૂપ કુહેતુઓથી, કુતર્કોથી પ્રેરાઈને ઉન્મત ભાવે સ્વધંદી બની કેમ વિચરી શકે ? અર્થાત્ ધીર પુરુષો મિથ્યા માન્યતાઓનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી.

૫૩   અચ્ચંત ણિયાળખમા, સચ્ચા મે ભાસિયા વર્ઝ ।
                અતરિંસુ તરંતેગે, તરિસ્સંતિ અણાગયા ॥૫૩॥

શાલ્દાર્થ :- અચ્ચંત ણિયાળખમા = કર્મભળનું શોધન કરવામાં અત્યંત સમર્થ, સચ્ચા = સંપૂર્ણ સત્ય, વર્ઝ = વાણી જે, મે = મેં, ભાસિયા = કહી છે, અતરિંસુ = આ વાણી દ્વારા ભૂતકાળમાં અનેક જીવો સંસાર સમુદ્ર તરી ગયા છે, તરંતેગે = વર્તમાનમાં અનેક જીવો તરી રહ્યા છે, અણાગયા = ભવિષ્યકાળમાં અનેક જીવો, તરિસ્સંતિ = તરશે.

ભાવાર્થ :- મેં આ અત્યંત સમાધાન યોગ્ય, સમુચ્ચિત યુક્તિ સંગત અથવા કર્મભળને શોધન કરવા સમર્થ સંપૂર્ણ સત્યનું કથન કર્યું છે. તેનો સ્વીકાર કરીને અનેક જીવો(અનંત જીવો) ભૂતકાળમાં સંસાર સાગર તરી ગયા છે. વર્તમાનમાં અનેક જીવો તરે છે અને ભવિષ્યમાં અનેક જીવો તરશે.

૫૪   કહં ધીરે અહેઊહિં, અત્તાણ પરિયાવસે ।
                સવ્વસંગ વિણિમુક્તે, સિદ્ધે હવઙ ણીરએ ॥૫૪॥
                -તિ બેમિ ।

શાલ્દાર્થ :- કહં = કેવી રીતે, ધીરે = બુદ્ધિમાન, અહેઊહિં = કુતર્કોમાં ફસાઈ, અત્તાણ = પોતાના આત્માનું, પરિયાવસે = નિવાસ કરશે ? સવ્વસંગ વિણિમુક્તે = સમસ્ત કર્મબંધનથી, આસક્તિથી, ણીરએ = કર્માનો ક્ષય કરી, સિદ્ધે હવઙ = સિદ્ધ થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- બુદ્ધિમાન સાધક એકાંતવાદીઓના કુતર્કમાં પોતાના આત્માને શા માટે દૂષિત કરે ? તે બુદ્ધિમાન સાધક તો સર્વસંગથી મુક્ત થઈ, ત્યાગી બની, અંતે કર્માનો ક્ષય કરી સિદ્ધ થઈ જાય છે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ઉમ્મતો વ્વ :- ઉન્મતની જેમ સત્તુરૂપ વસ્તુનો કે ધર્મનો અપલાપ કરીને અથવા અસત્ત પ્રરૂપણ કરીને.

પર મી ગાથામાં ક્ષત્રિયમુનિનો અભિપ્રાય એ છે કે જેમ પૂર્વોક્ત મહાન આત્માઓએ એકાંત કિયાવાદ વગેરેને છોડીને જિનશાસનની શ્રદ્ધામાં દઢ થઈ આત્મકલ્યાણ કર્યું હતું, તે જ રીતે આપને (સંજ્યમુનિને) પણ ધીર બની પોતાના ચિત્તને દઢ અને સ્વસ્થ બનાવી આત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ.

અત્તાણ પરિયાવસે :— કુહેતુઓ વડે આત્માનું કેવી રીતે અહિત કરશે? અર્થાત્ આત્માને કુહેતુઓના સ્થાનમાં કેવી રીતે નિવાસ કરાવશે?

સંવસંગ વિણિમ્યુક્તે :— દ્રવ્યથી ધન ધાન્યાદિ અને ભાવથી મિથ્યાત્વરૂપ કિયાવાદ આદિ. આમ સમસ્ત સંગોથી મુક્ત થઈને.

ઉપસંહાર :— તૃસુ ત્યાગમાં છે, નિરાસકિતમાં અને નિર્મોહ દશામાં છે તેથી ચક્વતી જેવા સમ્રાટ રાજાઓ છ ખંડના અધિપતિ હોવા છતાં બાહ્યસંપત્તિનો ત્યાગ કરી, ત્યાગ-તપ્રધાન સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કરી આત્મકલ્યાણ સાધી શક્યા હતા. આવા જીવિ સંપત્ત રાજાઓના ત્યાગમય જીવનનું અધ્યયન અને ચિંતન કરીને દરેક આત્માએ આ મનુષ્યભવને ત્યાગ દ્વારા સફળ કરવો જોઈએ.

॥ અદ્યયન-૧૮ સંપૂર્ણ ॥

ઓગાણીસમું અદ્યાયન

ନୀରାଜନୀକାରୀନୀରାଜନୀକାରୀନୀରାଜନୀକାରୀ

परिचय :

આ અધ્યયનનાં નામ 'મગાપત્રીય' છે, જે મગારાણીના સપત્ર મગાપત્રથી સંબંધિત છે.

અધ્યયનના પ્રારંભમાં મૃગપુત્રનો સામાન્ય પરિચય છે, ત્યાર પછી તેને થયેલી સંસાર વિરક્તિનું કારણ, દીક્ષાની આજ્ઞા માટે થયેલો માતા-પિતા અને મૃગપુત્રનો સંવાદ, મૃગપુત્ર દ્વારા અનુભૂત નરકના દુઃખનો આબેહુબ ચિતાર, માતા-પિતા દ્વારા કથિત સંયમી જીવનના કષ્ટો, અંતે મૃગપુત્રના દંદતમ વૈરાગ્યથી સંયમી જીવનનો સ્વીકાર, સંયમી જીવનના આવશ્યક ગુણો વગેરે વિષયોનું વિશેષ વર્ણન આ અધ્યયનમાં છે.

સુશ્રીવ નગરના રાજા બલભદ્ર અને તેની રાણી મૃગાવતીના સુપુત્રનું નામ 'બલશ્રી' હતું પરંતુ તે મૃગાપુત્રના નામથી પ્રઘ્યાત હતો.

એક વખત મૃગાપુત્ર પોતાના મહેલના ઝરખામાં પોતાની રાણીઓની સાથે બેસીને શહેરનું સૌદર્ય જોઈ રહ્યા હતા. ત્યાં મૃગાપુત્રે રાજમાર્ગ ઉપર પસાર થતાં એક પ્રશાંત, શીલસંપત્ત, તપ, નિયમ અને સંયમના ધારક તેજસ્વી સાધુને જોયા. મૃગાપુત્ર અનિમેષ દાખિએ તે સાધુને નિરખતાં નિરખતાં, વિચારોના ઊંડાણમાં ચાલ્યા ગયા. તેમના અંતરમાં પ્રશ્ન ઉઠ્યો "આવા જોયા જરૂર છે." બસ, ચિંતન કરતાં પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ ગઈ. "હું પોતે જ સાધુ હતો," એમ થતાં સાધુતાનું પણ સ્મરણ થઈ ગયું અને સાંસારિક ભોગો, સંબંધો તથા ધન, વૈભવ વગેરે બંધનદ્રુપ લાગ્યા. સંસારમાં રહેવું, તેના માટે હવે અસહ્ય થઈ પડ્યા.

તેણે પોતાનાં માતાપિતા પાસે જઈને કહું કે "હું સાધુ થવા ઈચ્છણું છું, મને આશા આપો." તેણે માતાપિતા સમક્ષ ભોગોનાં કડવાં પરિણામો દર્શાવ્યાં, શરીર અને સંસારની અનિત્યતાનું વર્ણન કર્યું, ધર્મરૂપ પાથેયને લીધા વિના જે પરભવમાં જાય છે, તે વ્યાધિ, રોગ, દુઃખ, શોક વગેરેથી દુઃખી થાય છે. જે ધર્માચારણ કરે છે, તે આ ભવ તથા પરભાવમાં અન્યંત સુખી થાય છે. (ગાથા ૧ થી ૨૭ સૂધી)

મૃગાપુત્રનાં માતાપિતા પુત્રમોહનના કારણે દીક્ષાની આજ્ઞા આપવા તૈયાર થયા નહીં. માતાપિતાએ મૃગાપુત્રને સમજાવાના પ્રયત્નો કર્યાં. પાંચ મહાત્રત પાલનનાં તેમજ સાધુજીવનનાં ઘણાં કષ્ટો અને દુઃખોનું વર્ણાન કરી તેની દુષ્કરતા અને કઠોરતા બતાવીને કહું કે – સંયમી જીવન લોભાના ચણા ચાવવા જેવું છે. હે પુત્ર ! તું સુકુમાર છો અને તારાથી સાધુજીવનની કઠોર ચર્ચા પાળી શકાશે નહીં. જો તારે દીક્ષા લેવી હોય, તો પણ ભક્તભોગી બનીને પદ્ધી લેજે, અત્યારે શં ઉત્તાવળ છે ? (ગાથા ૨૪ થી ૪૩).

પૂર્વના સંસ્કારવશ યોગમાર્ગમાં જવા તત્પર થયેલા મુગાપુત્રે માતાપિતાની આ વાત સાંભળીને

ઉત્તર આપ્યો કે – "મેં પૂર્વ જન્મમાં પરતંત્ર અને લાયાર સ્થિતિમાં નરકની ભયંકર વેદનાઓ સહન કરી છે." કયાં આ સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલા સંયમનાં કષ્ટો? અને કયાં તે પરાવીનતાએ ભોગવવાં પડતાં દારુણ દુઃખો? (ગાથા ૪૪ થી ૭૪).

માતાપિતા અને પુત્રનો સંવાદ ખૂબ રસપ્રદ છે. માતાપિતા પુત્રને સંયમથી વિરક્ત કરવા ઈરદ્ધતા હતા અને પુત્ર સંસારથી વિરક્ત થવા માંગતો હતો. નરકની યાતના સાંભળીને માતાપિતા આંશિક રૂપે તૈયાર થયાં છતાં પુત્ર પ્રન્યેના મમત્વને કારણે તે કહેવા લાગ્યા કે હે પુત્ર! સાધુ જીવન એકાડી જીવન છે. ત્યાં કોણ તારું ધ્યાન રાખશે? બીમારી આવે ત્યારે કોણ સારવાર કરશે? મૃગાપુત્ર કહે છે, જંગલમાં મૃગલાઓ રહે છે, તેઓ બીમાર પડે, ત્યારે તેમની સંભાળ કોણ લે છે? જેમ વનમાં પશુપક્ષી કાંઈ પણ વ્યવસ્થા વિના સ્વતંત્ર જીવન ગુજારે છે, તેમ હું પણ રહીશ, મારી જીવનયાત્રા મૃગચર્ચા જેવી રહેશે. (ગાથા ૭૫ થી ૮૫).

મૃગાપુત્રનો દઢ સંકદ્ય તથા તેના અનુભવો અને પૂર્વજન્મના સ્મરણથી થયેલી સંયમની તાલાવેલીએ માતાપિતાને સમજાવી લીધા અને અંતે માતાપિતાએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપી.

ત્યાર પછી શાસ્ત્રકારે મૃગાપુત્રની સાધુચર્ચા, સમતા તેમજ સાધુતાના ગુણોના વિષયમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. અંતે મૃગાપુત્રની જેમ દરેક સાધુસાધીને શ્રમણધર્મના પાલનનો સંકેત કર્યો છે અને તેના દ્વારા આચરિત શ્રમણધર્મનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ પણ દર્શાવ્યું છે. (ગાથા ૮૬ થી ૮૮)

મૃગાપુત્ર સંસારને ત્યાગી, તપશ્ચર્યાના માર્ગને સ્વીકારી, આ જ જન્મમાં પરમ પુરુષાર્થ દ્વારા મૃગચર્ચિકાની પરમ સાધના કરી, શ્રમણધર્મમાં જાગૃત રહી, કર્મ કંચુકને ભેટીને, અંતિમ ધ્યેયને પ્રામ કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા.

● ઓગાણીસમું અદ્યયન●

મૃગાપુત્રીય

મૃગાપુત્રનો વૈભવ :-

૧ સુગીવે ણયરે રમ્મે, કાણણુજ્જાણ સોહિએ ।
રાયા બલભદ્વિત્તિ, મિયા તસ્સડગ્ગમાહિસી ॥૧॥

શાલ્દાર્થ :- કાણણુજ્જાણ સોહિએ = અનેક પ્રકારનાં વન અને ઉપવનોથી સુશોભિત, રમ્મે = રમણીય, સુગીવે = સુગ્રીવ નામે, ણયરે = નગરમાં, બલભદ્વિત્તિ = બલભદ્ર નામનો, રાયા = રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તસ્સ = તેને, મિયા = મૃગા નામની, અગમાહિસી = પ્રમુખ રાણી, પટરાણી.

ભાવાર્થ :- અનેક પ્રકારના વન અને ઉપવનોથી સુશોભિત, સમૃદ્ધિથી રમણીય સુગ્રીવ નામના નગરમાં બલભદ્ર નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેની 'મૃગાવતી' નામની પટરાણી હતી.

૨ તેસિં પુત્તે બલસિરી, મિયાપુત્તે ત્તિ વિસ્સુએ ।
અમ્માપિઠણ દઝએ, જુવરાયા દમીસરે ॥૨॥

શાલ્દાર્થ :- તેસિં = તેમને, બલસિરી = બલશ્રી નામનો, પુત્તે = પુત્ર હતો, મિયાપુત્તે ત્તિ = તે મૃગાપુત્રના નામથી, વિસ્સુએ = પ્રસિદ્ધ હતો, અમ્માપિઠણ = માતાપિતાને, દઝએ = ખૂબ જ પ્રિય, વલ્લભ, જુવરાયા = યુવરાજ, દમીસરે = રાજુઓનો સ્વામી, શત્રુઓનું દમન કરનાર.

ભાવાર્થ :- માતાપિતાને અત્યંત પ્રિય 'બલશ્રી' નામે તેમનો પુત્ર હતો. જે 'મૃગાપુત્ર' નામે પ્રસિદ્ધ હતો. તે યુવરાજ હતો અને શત્રુઓનું દમન કરનાર હતો.

૩ યંદળે સો ઉ પાસાએ, કીલએ સહ ઇતિથિહિ ।
દેવો દોગુંદગો ચેવ, ણિચ્ચં મુઇયમાણસો ॥૩॥

શાલ્દાર્થ :- સો = તે મૃગાપુત્ર નામના રાજકુમાર, યંદળે = નંદનવન સમાન આનંદાયક, પાસાએ = મહેલમાં, ઇતિથિહિ સહ = સ્ત્રીઓની સાથે, ણિચ્ચં = સદા, મુઇયમાણસો = પ્રસત્ર ચિત્તવાળો થઈને, દોગુંદગો દેવો ચેવ = દોગુંદગ, ત્રાયસ્તિંશ દેવ સમાન, કીલએ = કીડા કરતો હતો.

ભાવાર્થ :- તે મૃગાપુત્ર હંમેશાં પ્રસત્તાચિત્તે દોગુંદગ દેવોની જેમ આનંદદાયક રાજમહેલમાં સ્ત્રીઓ સાથે માનવીય સુખ ભોગવતો હતો.

વિવેચન :-

કાણણુજ્જાણ સોહિએ :- કાનન = મોટાં મોટાં વૃક્ષોવાળું વન. ઉદ્ઘાન = વિવિધ પુષ્પ, વૃક્ષો, લતાઓ વગેરેથી યુક્ત બગીચો, ઉપવન કે કીડાવન. આ બંનેથી સુશોભિત નગર હતું.

જુવરાયા :- યુવરાજ પદ પર નિયુક્ત, રાજ્યપદની પૂર્વ સ્વીકૃતિનું ધોતક પદ.

દમીસરે :- (૧) ઉદ્ઘત લોકોનું દમન કરનાર રાજાઓનો ઈશ્વર - પ્રભુ. (૨) ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનારી વ્યક્તિઓમાં અગ્રાણી અથવા (૩) ઉપશમશીલ વ્યક્તિઓમાં ઈશ્વર - પ્રધાન. (૪) શત્રુઓનું દમન કરવામાં સમર્થ.

દેવો દોગુંદગો :- દોગુંદક દેવ ત્રાયસ્ત્રિંશ હોય છે. તે સદા ભોગપરાયણ રહે છે, એવી વૃદ્ધ પરંપરા છે. જેમ કે - દોગુંદકાશચ ત્રાયસ્ત્રિંશઃ તથા ચ વૃદ્ધાઃ - 'ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવા નિત્યં ભોગપરાયણ દોગુંદગા ઇતિ ભણણંતિ ।' (બૃહદ્વૃત્તિ પૃ. ૪૫૧)

મૃગાપુત્રને મુનિદર્શન:-

૪ મણિરયણ કોટ્ટિમતલે, પાસાયાલોયણટ્ટિઓ ।
આલોએઝ ણગરસ્સ, ચતુક્ક-તિય-ચચ્ચરે ॥૪॥

શાંદાર્થ :- મણિરયણકોટ્ટિમ તલે - મણિરતો જડેલા આંગણવાળા, પાસાયાલોયણટ્ટિઓ - મહેલના જરૂભામાં બેઠેલા, ચતુક્ક તિય ચચ્ચરે = ચોક, ત્રિક અને અનેક માર્ગનાં સ્થળો, આલોએઝ = જોઈ રહ્યા હતા.

ભાવાર્થ :- એક દિવસ મૃગાપુત્ર મણિ રત્નજડિત ભોંયતળિયાવાળા (ફર્શવાળા) રાજમહેલના જરૂભામાં બેસીને તે નગરના ત્રણ રસ્તા, ચાર રસ્તા અને ઘણા રસ્તાઓને જોઈ રહ્યા હતા.

૫ અહ તત્થ અઇચ્છંતં, પાસઝ સમણસંજયં ।
તવ-ણિયમ-સંજમધરં, સીલઙું ગુણ આગરં ॥૫॥

શાંદાર્થ :- અહ - તે રાજમાર્ગોમાં જોતાં જોતાં, તવ-ણિયમ-સંજમધરં - તપ, નિયમ અને સંયમના ધારક, સીલઙું - શીલવાન, અઢાર હજાર શીલાંગ, ગુણ આગરં = ગુણોના ભંડાર, સમણસંજયં - શ્રમણ સંયતને, જૈન સાધુને, તત્થ - ત્યાં, અઇચ્છંતં - જતાં, ચાલતાં અથવા અણધાર્યા જ, પાસઝ - જોયા.

ભાવાર્થ :- તે રાજમાર્ગોનું અવલોકન કરતાં મૃગાપુત્રે અણધાર્ય જ તપ, નિયમ અને સંયમધારી શીલવાન તથા ગુણોના ભંડાર એવા એક જૈન સાધુને જોયા.

૬ તં દેહઇ મિયાપુત્તે, દિટ્ટીએ અણિમિસાએ ઉ ।
કહિ મણેરિસં રૂવં, દિટ્ટુપુષ્વં મએ પુરા ॥૬॥

શાલ્લાર્થ :- તં = તે મુનિને, અણિમિસાએ = અનિમેષ, આંખનું મટકું માર્યા વિના, એકીટસે, દિટ્ટીએ = નજરે, દેહઇ = જોવા લાગ્યો, ઉ = અને મનથી વિચારવા લાગ્યો કે, મણે = મને એવું પ્રતીત થાય છે કે, એરિસં = આ પ્રકારનું, રૂવં = રૂપ, મએ = મેં, પુરા = પહેલાં, કહિ = કોઈ જગ્યાએ, કયાંક, દિટ્ટુપુષ્વં = અવશ્ય જોયું છે.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર તે મુનિને અનિમેષ દાખિએ જોઈને વિચારવા લાગ્યા કે આવું રૂપ મેં પહેલાં પણ કયાંક જોયું છે.

૭ સાહુસ્સ દરિસણે તસ્સ, અજ્જવસાણમ્મિ સોહણે ।
મોહ ગયસ્સ સંતસ્સ, જાઈસરણ સમુપ્પણં ॥૭॥

૮ દેવલોગ-ચુઓ સંતો, માણુસં ભવમાગઓ ।
સણિણણાણે સમુપ્પણણે, જાઇ સરઙ પુરાણયં ॥૮॥

શાલ્લાર્થ :- સાહુસ્સ = સાધુના, દરિસણે = દર્શન થતાં, મોહં = મોહનીય કર્મ, મોહભાવ, ગયસ્સ સંતસ્સ = નાશ પામવાથી, શાંત થવાથી, અજ્જવસાણમ્મિ = આંતરિક પરિણામોમાં, સોહણે = શુદ્ધતા થવાથી, જાઈસરણ = જાતિસ્મરણ જ્ઞાન, સમુપ્પણં = ઉત્પત્ત થયું, સણિણણાણે = સંશીજ્ઞાન, જાતિસ્મરણ જ્ઞાન, સમુપ્પણે = ઉત્પત્ત થવાથી તે મૃગાપુત્ર, પુરાણયં જાઇ = પોતાના પૂર્વજન્મને, સરઙ = યાદ કરવા લાગ્યો કે હું, દેવલોગ-ચુઓ સંતો = દેવલોકથી ચ્યવીને, માણુસં ભવં = મનુષ્ય ભવમાં, આગામો = આવ્યો છું.

ભાવાર્થ :- તે સાધુના દર્શન થયા પછી આ પ્રમાણે ચિંતન કરતાં, અધ્યવસાયો વિશુદ્ધ થતાં અને કમથી મોહભાવ ઉપશાંત થવાથી તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પત્ત થયું.

મનવાળાસંજી જીવને જ થનાર તે જાતિ સ્મરણજ્ઞાન ઉત્પત્ત થવાથી પ્રથમ તેને પોતાના ગત જન્મનું સ્મરણ થયું, તેથી તેમણે જાણ્યું કે હું દેવલોકમાંથી ચ્યવીને માનવભવમાં આવ્યો છું.

વિષેયન :-

મણિરયણ :- વિશિષ્ટ ભાગમાવાળાં ચંદ્રકાંત વગેરે મણિ અને ગોમેદક વગેરે રતનો.

આલોયણ (આલોકન) :- જ્યાં બેસીને ચારે ય દિશાઓનું અવલોકન કરી શકાય, મહેલના એવા

સ્થાનને ગવાક્ષ કે ઝરખો કહે છે.

સમણ સંજયં :- શાક્યાદિ મતમાં પણ શ્રમણ હોય છે. તેનાથી ભિન્નતા દર્શાવવા માટે 'સંજય' અને 'શ્રમણ' બે પદ આપ્યાં છે. તેનો અર્થ છે – સમ્યક્પ્રકારથી જીવોની યતના કરનારા સંયમી શ્રમણ.

તવળિયમસંજમધરં :- (૧) બાબ્દ અને આભ્યંતર તપ (૨) નિયમ – દ્વય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ અભિગ્રહ ધારણ કરવાનું વ્રત અથવા ઈચ્છિત વ્રત (૩) ૧૭ પ્રકારના સંયમના ધારક.

સીલઙું :- અઢાર હજાર શીલાંગ ગુણોથી પરિપૂર્ણ, બ્રહ્મચર્યની સમૃદ્ધિથી સંપત્તિ, શીલવાન.

ગુણઆગરં :- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રણ ગુણોની ખાણ સમાન, ગુણભંડાર.

અજ્જાવસાણમ્મિ સોહણે :- અધ્યવસાય, અંત:કરણના પરિણામ, ક્ષાયોપશમિક ભાવની પ્રધાનતાવાળાં આત્મપરિણામો વિશુદ્ધ થતાં. અહીં પ્રયુક્ત અધ્યવસાય, પરિણામ, આત્મભાવ, ભાવલેશ્યા, એ ચારે ય પર્યાય શબ્દ છે.

મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય :-

૯ જાઇસરણે સમુપ્પણે, મિયાપુત્તે મહિંદ્રિએ ।
સરઙ્ગ પોરાળિયં જાંદં, સામણં ચ પુરાકયં ॥૯॥

શાલ્દાર્થ :- પોરાળિયં જાંદં = પોતાના પૂર્વજન્મને, પુરાકયં = પૂર્વકૃત–પૂર્વજન્મમાં પાલન કરેલા, સામણં = સાધુપણાને, શ્રમણધર્મને, સરઙ્ગ = સ્મરણ કરવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- જીતિસ્મરણજ્ઞાન થતાં મહાન ઋદ્ધિમાન મૃગાપુત્ર પોતાના પૂર્વજન્મનું અને ત્યાં પાલન કરેલા સંયમાચારનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

૧૦ વિસએસુ અરજ્જંતો, રજ્જંતો સંજમમ્મિ ય ।
અમ્મા-પિયરમુવાગમ્મ, ઇમં વયણમબ્બવી ॥૧૦॥

શાલ્દાર્થ :- વિસએસુ = વિષયભોગોમાં, મનોજ શબ્દાદિ વિષયોમાં, અરજ્જંતો = આસક્તિ ન રખતો, સંજમમ્મિ = સંયમમાં, રજ્જંતો = અનુરાગવાળા, અમ્માપિયરં = માતાપિતાની, ઉવાગમ્મ = પાસે આવીને, ઇમં = આ રીતે, વયણ = વયન, અબ્બવી = કહેવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- જીતિસ્મરણ જ્ઞાનના પ્રભાવથી વિષયોથી વિરક્ત અને સંયમાનુરક્ત મૃગાપુત્રે માતાપિતા પાસે આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું.

૧૧ સુયાળિ મે પંચ મહિલાણિ, ણરએસુ દુક્ખં ચ તિરિક્ખજોળિસુ ।
ણિવ્વિણકામો મિ મહણવાઓ, અણુજાણહ પવ્વિસ્સામિ અમ્મો ॥૧૧॥

શાલદાર્થ :- અમ્મો = હે માતાપિતા !, મે = મેં, પંચ = પાંચ, મહાવ્યાણિ = મહાત્રતોનું પાલન કર્યું હતું તેને મેં, સુયાળિ = જાણી લીધાં છે, ણરએસુ = નરક ગતિમાં, તિરિક્ખ જોળિસુ = તિર્યંચ યોનિમાં ભોગવેલા, દુક્ખં = દુઃખોને પણ સમરણ કરી જાણી લીધાં છે, મહણવાઓ = સંસારરૂપી મહાસાગરમાંથી, ણિવ્વિષણકામો મિ = હું નિવૃત્તિનો અભિલાષી છું, તરવાનો અભિલાષી છું, અણુજાણહ = મને આજા આપો, પવ્વિસ્સામિ = હું દીક્ષા લઈશ

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર - હે માતાપિતા ! પૂર્વકાળમાં મેં પંચમહાત્રતરૂપ સંયમધર્મ સાંભળ્યો છે અને તેનું પાલન કર્યું છે. નરક અને તિર્યંચયોનિમાં જે દુઃખો છે, તે પણ મેં જાણ્યાં છે. હું સંસારરૂપ મહાસાગરથી તરવાનો અભિલાષી છું. હે માતા ! હું પ્રવજ્યા લઈશ, મને આજા આપો.

વિવેચન :-

પૂર્વજન્મનો અનુભવ :- જાતિસ્મરણ શાન ઉત્પત્ત થવાથી મૃગાપુત્રે માતાપિતાને પોતાના પૂર્વજન્મનો અનુભવેલો વૃત્તાંત કહ્યો. પૂર્વજન્મની અનુભૂતિઓ અને સ્મૃતિઓને આધારે મૃગાપુત્રને સંસારના કામભોગોથી વિરક્ષિત થઈ. ફલત : તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે માતાપિતાને આજા પ્રદાન કરવાનું નિવેદન કર્યું.

'પૂર્વકાળમાં મેં પંચમહાત્રતનું પાલન કર્યું', આ પ્રકારના મૃગાપુત્રના કથનથી પ્રતીત થાય છે કે મૃગાપુત્રનો પૂર્વભવ પ્રથમ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવના શાસનમાં થયો હશે.

વૈરાગ્યભાવનું નિવેદન :-

૧૨ અમ્મતાય મએ ભોગા, ભુત્તા વિસફલોવમા ।
પચ્છા કદુયવિવાગા, અણુબંધ દુહાવહા ॥૧૨॥

શાલદાર્થ :- અમ્મતાય = હે માતાપિતા !, મએ = મેં, ભોગા = કામભોગોને, ભુત્તા = ભોગવી લીધા છે, પચ્છા = ભોગવ્યા પછી, કદુય વિવાગા = તેનું પરિણામ અતિ કડવું હોય છે અને, અણુબંધ દુહાવહા = નિરંતર દુઃખ પરંપરાને વધારનારા છે, વિસફલોવમા = વિષફળ જેવા છે.

ભાવાર્થ :- હે માતાપિતા ! મેં ભોગો ભોગવી લીધા છે, તે વિષફળની સમાન, પાછળથી કટુ પરિણામવાળા અને નિરંતર દુઃખની પરંપરાને વધારનારા છે.

૧૩ ઇમં સરીરં અણિચ્ચં, અસુદ્દં અસુઇસંભવં ।
અસાસયા વાસમિણં, દુક્ખ કેસાણ ભાયણ ॥૧૩॥

શાલદાર્થ :- ઇમં = આ, સરીરં = શરીર, અણિચ્ચં = અનિત્ય છે, અસુદ્દં = અપવિત્ર છે, અસુઇસંભવં = અપવિત્રતામાંથી જ તેની ઉત્પત્તિ થઈ છે, ઇણં = તેમાં, અસાસયાવાસં = જીવનું નિવાસસ્થાન

પણ અનિત્ય જ છે, દુક્ખ કેસાણ = દુઃખ અને કલેશોનું, આપત્તિઓનું, ભાયણ = ભાજન, સ્થાન, ધર.

ભાવાર્થ :- આ શરીર અનિત્ય છે, અપવિત્ર છે, અશુચિમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. આ શરીરમાં રહેવાનું પણ શાશ્વત નથી, થોડા સમયનું છે. વળી તે દુઃખ અને કલેશોનું ધર છે અર્થાત્ આપત્તિઓથી ભરેલું છે.

૧૪ અસાસએ સરીરમ્મિ, રહિ ણોવલભામહં ।
પચ્છા પુરા વ ચિયવ્વે, ફેણબુબુય-સણિણભે ॥૧૪॥

શાલ્દાર્થ :- ફેણબુબુયસણિણભે = પાણીના પરપોટા જેવા ક્ષણાભંગુર, અસાસએ = અશાશ્વત, સરીરમ્મિ = આ શરીરમાં, અહં = મને, રહિ = પ્રસંગતા, આનંદ, ણ ઉવલભાં = આવતો નથી, પ્રાપ્ત થતી નથી, પુરા = પહેલાં, વ = કે, પચ્છા = પછી, ચિયવ્વે = આ શરીરને અવશ્ય છોડવું પડશે

ભાવાર્થ :- પાણીના પરપોટા જેવા ક્ષણિક શરીર અને જીવનમાં મને જરા પણ આનંદ આવતો નથી પહેલાં કે પછી અને કયારેક છોડવાનું જ છે અર્થાત્ કોઈ પણ ઉંમરે આ શરીર છૂટી જવાનું છે અને જીવન સમાપ્ત થઈ જવાનું છે.

૧૫ માણુસત્તે અસારમ્મિ, વાહી રોગાણ આલએ ।
જરા મરણઘત્થમ્મિ, ખણ પિ ણ રમામહં ॥૧૫॥

શાલ્દાર્થ :- વાહીરોગાણ = કોઠ, તાવ વગેરે રોગોની વ્યાધિનાં, આલએ = ધરુપ તથા, જરામરણ ઘત્થમ્મિ = જરા-મરણથી ધેરાયલા, અસારમ્મિ = અસાર, માણુસત્તે = મનુષ્ય જન્મમાં, અહં = એક, હું, ખણ પિ = ક્ષણવાર પણ, ણ રમા = આનંદ પામતો નથી, રમણ કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- વ્યાધિ અને રોગનું ધર તેમજ જરામરણથી ગ્રસ્ત આ અસાર માનવ શરીરમાં મને એક ક્ષણ પણ સુખ મળતું નથી, આનંદ અનુભવાતો નથી.

૧૬ જમ્મં દુક્ખં જરા દુક્ખં, રોગાણિ મરણાણિ ય ॥
અહો દુક્ખો હુ સંસારો, જત્થ કીસંતિ જંતવો ॥૧૬॥

શાલ્દાર્થ :- જમ્મં = જન્મ, દુઃખં = દુઃખરૂપ છે, જરા = વૃદ્ધાવસ્થા, રોગા = રોગ, મરણાણિ = મૃત્યુ પણ દુઃખરૂપ છે, અહો = અરે !, હુ = આશ્રય છે કે, સંસારો = આ આખો સંસાર, દુક્ખો = દુઃખરૂપ છે, જત્થ = જ્યાં, આ દુઃખમય સંસારમાં, જંતવો (જંતુણો) = જીવો, પ્રાણીઓ, કીસંતિ = દુઃખ અને કલેશને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં પ્રાણી માટે જન્મનું દુઃખ છે, ધરપણનું દુઃખ છે, રોગનું દુઃખ છે, મરણનું દુઃખ છે, અરે ! આખો આ સંસાર જ દુઃખરૂપ છે. જ્યાં જીવો દુઃખોથી પીડિત થઈ રહ્યા છે.

૧૭   ખેત્તં વત્થું હિરણ્ણં ચ, પુત્ત દારં ચ બંધવા ।
                ચિંતાણં ઇમં દેહં, ગંતવ્યમવસ્સ મે ॥૧૭॥

શાલોચના : - ખેત્તં = ક્ષેત્ર, ખેતર, ખુલ્લી જમીન, વત્થું = ઘર, મકાન આદિ ઢાંકેલી જમીન, હિરણ્ણં = સોનું-ચાંદી, પુત્તદારં = પુત્ર, સ્ત્રી, બંધવા = ભાઈઓ, ઇમં = આ, દેહં = શરીરને પણ, ચિંતાણં = છોડીને, મે = મારે, અવસ્સ = પરવશપણે, અવશ્ય, ગંતવ્ય = જવું પડશે.

ભાવાર્થ : - ખેતર, મકાન, સોનું, ચાંદી, પુત્ર, સ્ત્રી, બંધુઓ અને આ શરીર છોડીને મારે પરાધીનપણે જવું જ પડશે.

૧૮   જહા કિમ્પાગફલાણં, પરિણામો ણ સુંદરો ।
                એવં ભુત્તાણં ભોગાણં, પરિણામો ણ સુંદરો ॥૧૮॥

શાલોચના : - જહા = જે રીતે, કિમ્પાગફલાણં = કિંપાક વૃક્ષનાં ફળોનું, પરિણામો = પરિણામ, ણ સુંદરો = સુંદર હોતું નથી, એવં = એ રીતે, ભુત્તાણં = ભોગવેલા, ભોગાણં = ભોગોનું.

ભાવાર્થ : - જેમ વિષમય કિંપાક ફળ ખાવાનું અંતિમ પરિણામ સારું નથી, તેમ ભોગવેલા ભોગોનું પરિણામ પણ સારું નથી.

૧૯   અદ્ધાણં જો મહંતં તુ, અપાહેઓ પવજ્જાઇ ।
                ગચ્છંતો સો દુહી હોઇ, છુહા તણહાએ પીડિઓ ॥૧૯॥

શાલોચના : - અપાહેઓ (જ્જો) = ભાતું લીધા વિના, ખાવા પીવાની સામગ્રી સાથે લીધા વિના જ, જો = જે પુરુષ, મહંતં = લાંબા, અદ્ધાણં = માર્ગની, પવજ્જાઇ = યાત્રા કરે છે, ગચ્છંતો = માર્ગમાં જતાં, સો = તે, છુહાતણહાએ = ભૂખ અને તરસથી, પીડિઓ = પીડિત થઈને, દુહી = દુઃખી, હોઇ = થાય છે.

ભાવાર્થ : - જે મુસાફર ભાતું લીધા વિના લાંબા માર્ગ જાય છે, તે રસ્તે જતાં ભૂખ અને તરસથી ખૂખ પીડિત થઈને દુઃખી થાય છે.

૨૦   એવં ધમ્મં અકાઉણં, જો ગચ્છાઇ પરં ભવં ।
                ગચ્છંતો સો દુહી હોઇ, વાહીરોગેહિં પીડિઓ ॥૨૦॥

શાલોચના : - અકાઉણં = આચરણ કર્યા વિના, પરંભવં = પરભવમાં, ગચ્છાઇ = જાય છે, ગચ્છંતો = પરભવમાં જતાં

ભાવાર્થ : - તે જ પ્રમાણે વ્યક્તિ ધર્મ કર્યા વિના પરભવમાં જાય છે, તે ત્યાં જતાં વ્યાધિ અને રોગ વગેરે

વિવિધ દુઃખોથી પીડિત થઈને દુઃખી થાય છે.

૨૧ અદ્ધારાં જો મહંતં તુ, સપાહેઓ પવજ્જાઇ ।
ગચ્છંતો સો સુહી હોઇ, છુહા તણ્ણા વિવજ્જિઓ ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સપાહેઓ (સપાહેજ્જો) = પાથેય (ભાથું) સહિત, છુહાતણ્ણા વિવજ્જિઓ = ભૂખ તરસથી રહિત થઈને, સુહીહોઇ = સુખી થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ લાંબા માર્ગમાં ભાતું લઈને પ્રયાણ કરે છે, તે માર્ગમાં આગળ જતાં ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી રહિત થઈ સુખી થાય છે.

૨૨ એવં ધર્મં પિ કાઉણ, જો ગચ્છાઇ પરં ભવં ।
ગચ્છંતો સો સુહી હોઇ, અપ્પકર્મે અવેયણ ॥૨૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ધર્મં કાઉણ = ધર્મનું આચરણ કરીને, અપ્પકર્મે = અલ્પકર્મવાળો, હળુકર્મી જીવ, અવેયણ = વેદનાથી રહિત થઈને.

ભાવાર્થ :- તે જી પ્રમાણે જે વ્યક્તિ ધર્મનું પાલન કરીને પરભવમાં જાય છે, તે ત્યાં જઈને હળુકર્મી અને વેદનાથોથી મુક્ત થઈને સુખી થાય છે.

૨૩ જહા ગેહે પલિત્તમ્મિ, તસ્સ ગેહસ્સ જો પહૂ ।
સારભંડાળિ ણીણેઇ, અસારં અવતજ્જાઇ ॥૨૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જે રીતે, ગેહે = ધરમાં, પલિત્તમ્મિ = આગ લાગી જવાથી, તસ્સ = તે, ગેહસ્સ = ધરનો, જો = જે, પહૂ = સ્વામી, માલિક, સારભંડાળિ = સાર વસ્તુને, મૂલ્યવાન આભૂષણ-વસ્ત્ર વગેરે, ણીણેઇ = બહાર કાઢી લે છે, અસારં = અસાર, નકામી, અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓ, અવતજ્જાઇ = છોડી દે છે.

ભાવાર્થ :- ધરને આગ લાગતાં ધરધણી જેમ કિંમતી વસ્તુઓ કાઢી લે છે અને નકામી અસાર વસ્તુઓ છોડી દે છે.

૨૪ એવં લોએ પલિત્તમ્મિ, જરાએ મરણેણ ય ।
અપ્પાણં તારઇસ્સામિ, તુબ્ધેહિં અણુમળણાઓ ॥૨૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પલિત્તમ્મિ = બળી રહેલા, લોએ = આ લોકમાંથી, તુબ્ધેહિં = તમારી, અણુમળણાઓ = આશા મળતાં, અપ્પાણં = હું મારા આત્માને, તારઇસ્સામિ = તારીશ, ઉગારીશ.

ભાવાર્થ :- તેમ આ આખો લોક જરા અને મરણથી અર્થાત્ તેનાં દુઃખોથી બળીજળી રહ્યો છે. આપ

મને આજ્ઞા આપો, તો તેમાંથી હું મારા આત્માને ઉગારી લઈ.

વિવેચન :-

ગાથા— ૧૩, ૧૪, ૧૫ માં કહું છે કે આ શરીર અનિત્ય, અશુચિમય તથા શુક, લોહી વગેરે ઘૃણિત પદાર્થોથી બનેલું છે અને આપત્તિઓનો ભંડાર છે અર્થાત્ શરીર માટે મનુષ્યે અનેક કલેશ, દુઃખ, કષ્ટ, રોગ, શોક, ભય, ચિંતા, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે સહન કરવાં પડે છે. શરીરનાં પાલનપોષણ, સંવર્ધન, રક્ષણમાં રાતદિવસ અનેક દુઃખો વેઠવાં પડે છે. આ મનુષ્યશરીર વ્યાધિ અને રોગનું ઘર છે. જરા મરણથી યુક્ત નશરદેહને એક દિવસ છોડવાનો જ છે. આ રીતે મૃગાપુત્રે આ શરીરની ક્ષણિકતા તરફ સંકેત કરી, તેના તરફની પોતાની અરુણી અને અનાસક્તિ પ્રદર્શિત કરી છે.

કેસાણ ભાયણ :- (૧) આ શરીર જન્મ, જરા, મૃત્યુ વગેરે દુઃખોનું ઘર છે તથા ધનવ્યય, સ્વજનવિયોગ વગેરે કલેશનું સ્થાન છે. (૨) દુઃખોના હેતુભૂત કલેશ અને રોગાદિનું સ્થાન છે.

પચ્છા પુરા વ ચિહ્યબ્બે :- શરીર નાશવંત છે, ક્ષણભંગુર છે. તે કયારે નાશ પામશે, તે કંઈ જ નિશ્ચિત નથી. તે પહેલાં છૂટે કે પછી, એક દિવસ તો અવશ્ય છૂટવાનું જ છે. જો પહેલાં છૂટે તો અભુક્તભોગાવસ્થા અર્થાત્ બાલ્યવસ્થામાં અને પાછલી વયમાં છૂટે તો ભુક્ત ભોગાવસ્થામાં છૂટી જાય છે. જેટલી આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ છે, તેટલી પૂરી કરીને જવાનું જ છે. તેમાં પણ સોપકમી આયુષ્ય હોય તો જેટલી સ્થિતિ છે તેની પહેલાં જ કોઈ દુર્ઘટના આદિનાં કારણે આયુષ્ય તૂટી જાય છે. સારાંશ એ છે કે શરીર અનિત્ય હોવાથી પહેલાં કે પછી ગમે ત્યારે છોડવું પડશે, તો પછી આ જીવન વિષય-કષાયોમાં વેડફ્ફા કરતાં ધર્માચારણમાં, આત્મસ્વરૂપ રમણમાં કે રત્નત્રયની આરાધનામાં વ્યતીત કરવું યોગ્ય છે.

વાહીરોગાણ :- વ્યાધિ અને રોગ. કોઢ, શૂળ, વગેરે અસાધ્ય બીમારીને વ્યાધિ કહે છે અને વાત, પિતા અને કફ્થી થનારા તાવ વગેરેને રોગ કહે છે.

જત્થ કીસંતિ :- જ્યાં અર્થાત્ ભવભ્રમણમાં જીવ કલેશ પામે છે, પીડિત થાય છે.

કિંપાગફલાણ :- કિંપાક એક વૃક્ષ છે, જેનાં ફળ અત્યંત મધુર, સ્વાદિષ્ટ અને સુગંધિત હોય છે, પરંતુ તેને ખાતાં જ મનુષ્યનું શરીર વિષયુક્ત બની જાય છે અને તે મરી જાય છે.

ભોગાણ પરિણામો :- ભોગોનું પરિણામ — ભોગો વિષમય કિંપાક ફળની સમાન કડવાં ફળ દેનારાં દર્શાવ્યાં છે. ભોગવવાના સમયે વિષય ભોગો મધુર અને રૂચિકર લાગે છે પરંતુ ભોગવ્યા પછી તેનાં પરિણામ અત્યંત કડવાં હોય છે અર્થાત્ તે દુઃખની પરંપરાને વધારે છે, દુઃખને સતત આમંત્રણ આપે છે.

અસ્પકમ્મે અવેયણ :- ધર્મ પાથેય છે. ધર્માચારણ સહિત તેમજ પાપકારી આચરણોથી રહિત સપાથેય-ભાતાં સહિત જે વ્યક્તિ પરભવમાં જાય છે, તે હળુકમી અને પુણ્યવાન વ્યક્તિને સુખનો જ સંયોગ મળે છે.

અસારને છોડી સારભૂતની સુરક્ષા :— જેમ ઘરમાં આગ લાગે ત્યારે માલિક તુચ્છ વસ્તુઓને છોડીને ઘરની મૂલ્યવાન વસ્તુને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમ વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણથી બળતાં આ અસાર સંસારમાં નિઃસાર શરીર અને શરીર સાથે સંબંધિત દરેક પદાર્થનો ત્યાગ કરીને અથવા તેના પર અનાસક્ત કે વિરક્ત બની એકમાત્ર સારભૂત આત્માને અથવા આત્મગુણોને સુરક્ષિત રાખવા, એવો મૃગાપુત્રનો ભાવ છે. આ ગાથાઓ દ્વારા મૃગાપુત્રે ધર્માચારણમાં તત્પરતા દર્શાવી છે.

શ્રમણાધર્મની કઠોરતાનું દિગ્દર્શન :-

૨૫   તં બિતંડમ્મા પિયરો, સામળણ પુત્ત દુચ્ચરં ।
                ગુણાણ તુ સહસ્સાઇં, ધારેયવ્વાઇં ભિકખુણો ॥૨૫॥

શાલ્લાર્થ :— તં = તે મૃગાપુત્રને, અમ્માપિયરો = માતાપિતા, બિતં = કહેવાં લાગ્યાં કે, પુત્ત = હે પુત્ર, ભિકખુણો = સાધુને, ગુણાણ = ગુણો, સહસ્સાઇં = હજારો, શીલના અઢાર હજાર, ધારેયવ્વાઇં = ધારણ કરવા પડે છે, સામળણ = શ્રમણ્ય સાધુધર્મ, દુચ્ચરં = પાલન કરવું અન્યંત કઠણ છે.

ભાવાર્થ :— દીક્ષાની આજ્ઞા માંગનાર મૃગાપુત્રને માતાપિતાએ કહું — હે પુત્ર ! શ્રમણાધર્મનું પાલન ધણું કઠિન છે કારણ કે ભિક્ષુએ હજારો ગુણ અર્થાત્ નિયમોપનિયમો ધારણ કરવાના હોય છે.

૨૬   સમયા સવ્વભૂએસુ, સત્તુ મિત્તેસુ વા જગે ।
                પાણાઇવાયવિર્ઝ, જાવજ્જીવાએ દુક્કરં ॥૨૬॥

શાલ્લાર્થ :— જાવજ્જીવાએ = જીવનપર્યત, જગે = સંસારમાં, સવ્વભૂએસુ = બધાં પ્રાણીઓ પર, સત્તુમિત્તેસુ = શત્રુ કે મિત્ર પર, સમયા = સમભાવ રાખવો, પાણાઇવાયવિર્ઝ = પ્રાણાત્મિક (હિંસા)થી અળગું થવું, દુક્કરં = અન્યંત કઠિન છે.

ભાવાર્થ :— ભિક્ષુએ જગતના શત્રુ—મિત્ર પ્રત્યે જ નહીં પણ બધા જીવો તરફ જીવનપર્યત સમભાવ રાખવાનો હોય છે અને સમસ્ત જીવહિંસાનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે, તે ધણું જ દુષ્કર છે.

૨૭   ણિચ્ચકાલડ્ય્યમત્તેણ, મુસાવાય વિવજ્જણ ।
                ભાસિયવ્વં હિયં સચ્ચં, ણિચ્ચાઉત્તેણ દુક્કરં ॥૨૭॥

શાલ્લાર્થ :— ણિચ્ચકાલ = સદા માટે, સદાય, અધ્ય્યમત્તેણ = પ્રમાદ રહિત થઈને, મુસાવાય વિવજ્જણ = અસત્યનો ત્યાગ કરીને, ણિચ્ચાઉત્તેણ = સદા ધ્યાન રાખીને, સદા ઉપયોગપૂર્વક, હિયં = હિતકારી, સચ્ચં = સત્ય વચ્ચે, ભાસિયવ્વં = બોલવું, દુક્કરં = ધણું દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :— સદા અપ્રમત્તભાવે અસત્યનો ત્યાગ કરવો, પ્રતિક્ષણ સાવધાન રહીને હિતકારી સત્ય બોલવું, તે વ્રત પણ બહુ કઠિન છે.

૨૮ દંતસોહણ-માઇસ્સ, અદત્તસ્સ વિવજ્જણં ।
અણવજ્જેસણિજ્જસ્સ, ગેણહણાડવિ ય દુક્કરં ॥૨૮॥

શાલ્લાર્થ :- અદત્તસ્સ = આપ્યા વિના, વિવજ્જણં = ન લેવું, દંતસોહણમાઇસ્સ = દાંતને સાફ કરવા માટે તણખલું પણ, અણવજ્જ = નિર્વધ, પાપરહિત, એસણિજ્જસ્સ = કલ્પનીય, એપણા સમિતિના નિયમોથી યુક્ત, ગેણહણા = પદાર્થો જ ગ્રહણ કરવા, દુક્કરં = અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- દાંત સાફ કરવાની સળી, તણખલું વગેરે પણ આપ્યા વિના ન લેવાં અને આપેલી નિર્દોષ તથા એપણીય વસ્તુ જ લેવી, એ અત્યંત દુષ્કર છે.

૨૯ વિરર્ડ અબંભચેરસ્સ, કામભોગરસણ્ણુણા ।
ઉગં મહવ્વયં બંભં, ધારેયવ્વં સુદુક્કરં ॥૨૯॥

શાલ્લાર્થ :- કામભોગરસણ્ણુણા = કામભોગનાં સુખો અનુભવેલી વ્યક્તિને, અબંભચેરસ્સ = કુશીલનાં, વિરર્ડ = ત્યાગ કરવો, ઉગં = દુષ્કર, બંભં મહવ્વયં = બ્રહ્મયર્થ મહાત્રતને, ધારેયવ્વં = ધારણ કરવું, સુદુક્કરં = અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- કામભોગજન્ય સુખરસિક વ્યક્તિ માટે અધ્રાસ્યાર્થનો ત્યાગ અને દુષ્કર અખંડ બ્રહ્મયર્થ મહાત્રતને ધારણ કરવું, અતિ કઠિન છે.

૩૦ ધણ ધણ્ણ-પેસવગ્ગેસુ, પરિગગહ વિવજ્જણં ।
સવ્વારંભ પરિચ્ચાઓ, ણિમ્મમત્તં સુદુક્કરં ॥૩૦॥

શાલ્લાર્થ :- ધણધણ્ણપેસવગ્ગેસુ = ધન, ધાન્ય કે દાસાદિ વિવિધ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, સંસારની હિંસાજન્ય સમસ્ત કિયાઓનો ત્યાગ કરવો, દુષ્કર છે. આમ નિષ્પરિગ્રહી અને નિર્ભમત્વી થવું, અતિ દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- ધન, ધાન્ય કે દાસાદિ વિવિધ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, સંસારની હિંસાજન્ય સમસ્ત કિયાઓનો ત્યાગ કરવો, દુષ્કર છે. આમ નિષ્પરિગ્રહી અને નિર્ભમત્વી થવું, અતિ દુષ્કર છે.

૩૧ ચડવ્વિહે વિ આહારે, રાઇભોયણ વજ્જણા ।
સણિણહી સંચઓ ચેવ, વજ્જેયવ્વો સુદુક્કરં ॥૩૧॥

શાલ્લાર્થ :- ચડવ્વિહે વિ = ચાર પ્રકારનો, આહારે = આહાર, રાઇભોયણવજ્જણા = રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો, સણિણહી = ખાવાના પદાર્થો રાખવાનો અને, સંચઓ = તેનો સંશ્રહ કરવાનો, વજ્જેયવ્વો = ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ :- અમૃ, પાણી, મેવા, મુખવાસ, એ ચારે પ્રકારના આહારનો રાત્રે ઉપયોગ કરવો નહીં, તેમજ કોઈ પણ પદાર્થ રાત્રિમાં રાખવો નહીં કે સંગ્રહ કરવો નહીં, આવું છુંદું રાત્રિભોજન ત્યાગવ્રત પણ અત્યંત દુષ્કર છે.

૩૨   છુહા તણ્ણા ય સીડળણ્ણં, દંસ મસગ વેયણા ।
                અક્નોસા દુક્ખસેજ્જા ય, તણફાસા જલ્લમેવ ય ॥૩૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- છુહા = ભૂખ, તણ્ણા = તરસ, સીડળણ્ણં = ઠંડી-ગરમી, દંસમસગવેયણા = ડાંસ અને મચ્છરોના કરડવાથી થતી વેદના, અક્નોસા = આકોશ વચનો સહન કરવાં, દુક્ખસેજ્જા = દુઃખકારી શય્યા, તણફાસા = તૃષ્ણ સ્પર્શ વગેરેનું કષ્ટ, એવ ય = આ રીતે, તથા, તેમજ, જલ્લં = મેલ પરીષહ્ન.

ભાવાર્થ :- ભૂખ, તરસ, ઠંડી, ગરમી, ડાસ, મચ્છરના કષ્ટ, કોધયુક્ત કઠોર વચનો, દુઃખકારી મકાન તૃષ્ણસ્પર્શ તેમજ શરીરના મેલથી થતું કષ્ટ;

૩૩   તાલણા તજ્જણા ચેવ, વહ બંધ પરીસહા ।
                દુક્ખં ભિક્ખાયરિયા, જાયણા ય અલાભયા ॥૩૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તાલણા = મારપીટ કરવી, તજ્જણા = તર્જન કરવું, ઠપકો આપવો, વહબંધપરીસહા = વધ-બંધનનો પરીષહ્ન, ભિક્ખાયરિયા = ભિક્ષાચર્યા તથા, જાયણા = યાચના, અલાભમાંગવા છતાં ન મળવું, દુક્ખં = આ બધાને સહન કરવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે.

ભાવાર્થ :- તેમજ તાડન, તર્જન, વધ અને બંધનનાં કષ્ટો તથા સદા ભિક્ષાચર્યા કરવી, યાચના કરવા છતાં પણ ન મળવું, આ બધા પરીષહ્નો સહન કરવા દુષ્કર છે.

૩૪   કાવોયા જા ઇમા વિત્તી, કેસલોઓ ય દારુણો ।
                દુક્ખં બંભવયં ઘોરં, ધારેં અમહ્પણો ॥૩૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જા = જે, ઇમા = આ, કાવોયા વિત્તી = કબૂતરની જેમ આહારની પ્રવૃત્તિ, પક્ષીની જેમ સંગ્રહમુક્ત વૃત્તિ, શંકાયુક્ત સાવધાન રહેવાની વૃત્તિ, કેસલોઓ = વાળનો લોચ કરવો, દારુણો = કઠિન છે, અમહ્પણો = અજિતેન્દ્રિય અને ધૈર્ય રહિત આત્મા માટે, સામાન્ય પુરુષો માટે, ઘોરં = ઘોર, બંભવયં = બ્રહ્મચર્યવ્રતને, ધારેં = ધારણ કરવું, દુક્ખં = અત્યંત કઠિન છે.

ભાવાર્થ :- આ સંયમ પ્રવૃત્તિ કાપોતીવૃત્તિ છે એટલે પક્ષીની જેમ શક્તિ અને સાવધાન રહેવાની તથા સંગ્રહમુક્ત રહેવાની વૃત્તિ છે. સંયમી જીવનમાં કષ્ટપ્રદ કેશલુંચન અને વોર બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરવું, એ પણ સામાન્ય પુરુષો માટે અતિ દુઃખસાધ્ય છે.

૩૫

સુહોઇઓ તુમં પુત્તા, સુકુમાલો સુમજ્જિઓ ।
ણ હુસિ પભૂ તુમં પુત્તા, સામળણમળુપાલિં ॥૩૫॥

શાલદાર્થ :- પુત્તા = હે પુત્ર !, તુમં = તું, સુહોઇઓ = સુખોચિત છે અર્થાત્ સુખ ભોગવવા યોગ્ય છે, સુકુમાલો = સુકુમાર છે, સુમજ્જિઓ = સ્નાન, વિલેપન અને વસ્ત્રાભૂપણોથી સદા અલંકૃત રહેનારો છે, પુત્તા = હે પુત્ર !, તુમં = તું, સામળણ = શ્રમણધર્મ, સાધુપણું, અણુપાલિં = પાળવા માટે, પભૂ = સમર્થ, ણ હુસિ = નથી

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! તું સુખ ભોગવવા લાયક છે, તું સુકુમાર છે, સુંદર – સ્વચ્છ રહેનાર છે, તેથી હે પુત્ર ! તું સાધુજીવનના કઠોર નિયમો પાળવા માટે તું સમર્થ નથી.

સંયમ દુષ્કરતાની વિવિધ ઉપમાઓ :-

૩૬

જાવજ્જીવ-મવિસ્સામો, ગુણાણં તુ મહબ્બરો ।
ગુરુઓ લોહભારુબ્વ, જો પુત્તા હોઇ દુબ્વહો ॥૩૬॥

શાલદાર્થ :- ગુરુઓ લોહભારુબ્વ = જે રીતે લોઢાના ભારે વજનને, દુબ્વહો = વહન કરવું, હંમેશાં ઉપાડી રાખવું મુશ્કેલ છે, ગુણાણં = સાધુપણાના અનેક ગુણોનું, મહબ્બરો = મોટું વજન, અવિસ્સામો = વિશ્રાબ રહિત, દુબ્વહો = વહન કરવું દુષ્કર, ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! જેમ લોખંડના ભારે વજનનું વહન કરવું મુશ્કેલ, છે તેમ વિશ્રાબ રહિત અનેક ગુણોરૂપી સંયમભારનું જીવન પર્યત વહન કરવું મુશ્કેલ છે.

૩૭

આગાસે ગંગસોડબ્વ, પડિસોડબ્વ દુત્તરો ।
બાહાહિં સાગરો ચેવ, તરિયબ્વો ગુણોદહી ॥૩૭॥

શાલદાર્થ :- આગાસે = ઉપરથી આવતી, ગંગસોડબ્વ = ગંગા નદીના, પડિસોડબ્વ = પ્રતિઝ્રોત – સામા પ્રવાહને, દુત્તરો = પાર કરવો ઘણો દુષ્કર છે, બાહાહિં = બાહુઓથી, સાગરો = સાગર પાર કરવો મુશ્કેલ છે, ગુણોદહી = શાન વગેરે ગુણોના સમૂહરૂપ સાગરને, તરિયબ્વો = પાર કરવો અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- આકાશમાંથી અર્થાત્ ઊંચા ચુલહિમવંત પર્વતથી પડતી ગંગા નદીના વેગવાળા પ્રવાહમાં સામે પૂરે તરખું અથવા બંને બાહુઓથી સાગર તરવો જેમ કઠિન છે, તેમ ગુણોના સમુદ્ર, ગુણોના ભંડાર એવા સંયમનું પાલન કરવું પણ અતિ કઠિન છે.

૩૮

વાલુયા કવલો ચેવ, ણિરસ્સાએ ડ સંજમે ।
અસિધારા ગમળં ચેવ, દુક્કરં ચરિં તવો ॥૩૮॥

શાલોચના :- ચેવ = જે રીતે, વાલુયા કવલો = ધૂળ કે રેતીનો કોળિયો રસહીન હોય છે, ત = એ રીતે, સંજમે = સંયમ, ણિરસ્સાએ = નીરસ છે, અસિધારા ગમણં = તલવારની ધાર પર ચાલવું અધરું છે, તવો = તપ સંયમનું, ચરિતં = આચરણ કરવું પણ.

ભાવાર્થ :- જેમ રેતીના કોળિયાનો સ્વાદ નીરસ હોય છે, તેમ જ પૌદ્રગલિક સુખની અપેક્ષાએ સંયમ પણ નીરસ હોય છે. તલવારની ધાર પર ચાલવું જેમ કઠણ છે, તેમ તપસંયમનું આચરણ પણ દુષ્કર છે.

૩૯   અહીવેગંત દિટ્ટીએ, ચરિતે પુત્ત દુચ્ચરે ।
                જવા લોહમયા ચેવ, ચાવેયવ્વા સુદુક્કરં ॥ ૩૯ ॥

શાલોચના :- અહીવ = સર્પની જેમ, એગંત દિટ્ટીએ = એકાગ્ર નજરે, એકાગ્ર મન રાખીને, ચરિતે = સંયમવૃત્તિમાં ચાલવું, દુચ્ચરે = દુષ્કર છે, ધણું કઠણ છે, ચેવ = અને જે રીતે, લોહમયા = લોઢાના, જવા = ચાંડા કે જવ, ચાવેયવ્વા = ચાવવા.

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! સાપની જેમ સ્થિર દાખિથી ચારિત્રધર્મ પર ચાલવું અત્યંત કઠિન છે, લોઢાના ચાંડાને ચાવવા જેમ દુષ્કર છે, તેમ શ્રમણધર્મનું આચરણ પણ દુષ્કર છે.

૪૦   જહા અગિસિહા દિત્તા, પાડં હોઇ સુદુક્કરં ।
                તહા દુક્કરં કરેડં જે, તારુણે સમણત્તરં ॥ ૪૦ ॥

શાલોચના :- દિત્તા = પ્રદીપ, બળતી, અગિસિહા = અજિનશિખા, પાડં = પીવી, તારુણે = તરુણાવસ્થામાં, સમણત્તરં = સાધુપણું, શ્રમણત્વ, કરેડં = પાલન કરવું.

ભાવાર્થ :- જેમ પ્રજ્વલિત અજિનશિખા (જવાળા) પીવી દુષ્કર છે, તેવી જ રીતે યુવાવસ્થામાં શ્રમણધર્મ પાળવો દુષ્કર છે.

૪૧   જહા દુક્ખં ભરેડં જે, હોઇ વાયસ્પ કોત્થલો ।
                તહા દુક્ખં કરેડં જે, કીવેણ સમણત્તરં ॥ ૪૧ ॥

શાલોચના :- કોત્થલો = કોથળાને, વાયસ્પ = હવાથી, ભરેડં = ભરવો, દુક્ખં = દુષ્કર, કીવેણ = કાયર અને નિર્બધથી.

ભાવાર્થ :- જેમ કોથળા (થેલા) માં હવા ભરવી મુશ્કેલ છે, તેમ કાયર વ્યક્તિ માટે શ્રમણધર્મનું પાલન મુશ્કેલ છે.

૪૨   જહા તુલાએ તોલેડં, દુક્કરં મંદરો ગિરી ।
                તહા ણિહુયં ણીસંકં, દુક્કરં સમણત્તરં ॥ ૪૨ ॥

શાલદાર્થ :- મંદરોગિરી = સુમેરુ પર્વતને, તુલાએ = તુલામાં (ત્રાજવામાં), તોલેડં = તોળવો, ણિહું ણીસિકં = સાવધાન અને શક્ષાઓથી રહિત થઈને, એકાગ્રચિતા થઈને.

ભાવાર્થ :- જેમ મેરુ પર્વતને ત્રાજવાથી તોળવો અધરો છે, તેમ સાવધાનીથી અને નિઃશંક ભાવે શ્રમણધર્મનું પાલન કરવું પણ દુષ્કર છે.

૪૩ જહા ભુયાહિં તરિડં, દુક્કરં રયણાયરો ।
તહા અણુવસંતેણ, દુક્કરં દમસાયરો ॥૪૩॥

શાલદાર્થ :- રયણાયરો = રત્નાકર, સમુદ્રને, ભુયાહિં = ભુજાઓથી, તરિડં = તરવો, અણુવસંતેણ = અનુપશાંત માટે, કષાયોને શાંત કર્યા વિના, દમસાયરો = ઈન્દ્રિય દમનરૂપ સંયમ સાગર.

ભાવાર્થ :- જેમ ભુજાઓથી સમુદ્ર તરવો દુષ્કર છે, તેમ અનુપશાંત કષાયવાળી વ્યક્તિ માટે મન અને ઈન્દ્રિય નિગ્રહરૂપ સંયમના સાગરને પાર કરવો દુષ્કર છે.

૪૪ ભુંજ માણુસ્સએ ભોએ, પંચલક્ખણએ તુમં ।
ભુત્તભોગી તઓ જાયા, પચ્છા ધમ્મં ચરિસ્સસિ ॥૪૪॥

શાલદાર્થ :- જાયા = હે પુત્ર !, તુમં = તું, પંચલક્ખણએ = શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શરૂપ, માણુસ્સએ = મનુષ્ય સંબંધી, ભોએ = ભોગોને, ભુંજ = ભોગવ, તઓ = ત્યાર પછી, ભુત્તભોગી = ભુક્તભોગી બનીને, પચ્છા = વૃદ્ધાવસ્થામાં, ધમ્મ = ધર્મનું, ચરિસ્સસિ = પાલન કરજે.

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! પહેલાં તું મનુષ્ય સંબંધી શબ્દાદિ પાંચ પ્રકારના ઈન્દ્રિય વિષયોનાં સુખોને ભોગવ અને ત્યાર પછી ભુક્તભોગી થઈને ચારિત્રધર્મને ખુશીથી સ્વીકારજે.

વિવેચન :-

૨૫ થી ૪૪ સુધીની ગાથાઓમાં મૃગાપુત્ર સમક્ષ તેના માતાપિતાએ શ્રમણધર્મની દુષ્કરતા તેમજ કઠિનતાનું ચિત્ર વિવિધ ઉપમાઓથી પ્રસ્તુત કર્યું છે, અંતે ૪૪ મી ગાથામાં માતાપિતાએ કહું કે આટલી દુષ્કરતા અને કઠિનતાને જાણ્યા પછી પણ જો તારી ઈચ્છા શ્રમણધર્મને સ્વીકારવાની હોય, તો પહેલાં પાંચ ઈન્દ્રિયનાં સુખ ભોગવ, પછી સાધુ બનજે.

ગુણાં તું સહસ્સાંઃ :- સાધુને સંયમ માટે ઉપકારક હજારો ગુણોને ધારણ કરવાના હોય છે અર્થાતું સંયમમાં હજારો નિયમ ઉપનિયમોનું પાલન કરવાનું હોય છે.

સમયા સવ્વભૂએસુ :- સાધુને જીવનપર્યંત સમત્વમાં, સમભાવોમાં રહેવું આવશ્યક છે. તેણે કોઈ પણ જીવો પ્રત્યે વિષમભાવ રાખવો નહીં.

દંતસોહણમાઇસ્સ :– દાંત ખોતરવાની સળી જેવી તુચ્છ વસ્તુને પણ આજા વગર ગ્રહણ કરવી સાધુ માટે વજ્ય છે, તો પછી મૂલ્યવાન પદાર્થોને અદત ગ્રહણ કરવાના જ હોતા નથી.

કામભોગરસણ્ણુણા :– કામભોગોના રસને જાણનાર અર્થાત્ તજજનિત ક્ષણિક સુખ અનુભવેલી વ્યક્તિ.

ધારેડં અમહપ્પણો :– (૧) કેશ લુંચન અને ઘોર બ્રહ્મયર્થવત ધારણ કરવું, એ સામાન્ય પુરુષો માટે અતિ દુઃખસાધ્ય છે. (૨) ધારેડં ય મહપ્પણો :– મહાત્મા પુરુષો માટે બ્રહ્મયર્થવત દુઃખસાધ્ય છે.

સણ્ણહી સંચારો :– સત્ત્વિધિનો અર્થ છે— ધી, તેલ વગેરે વસ્તુઓ મર્યાદિત સમય પછી કે રાત્રિ સુધી રાખવાં. સંચયનો અર્થ છે — ધારણ સમય સુધી ટકે તેવા ખાદ્યપદાર્થોને અધિક માત્રામાં અને અધિક દિવસ સુધી રાખવા કે સંગ્રહ કરવો.

તાલણા તજ્જણા વહ-બંધ :– (૧) તાડન – હાથ વગેરે દ્વારા મારવું, (૨) તર્જના – તર્જની આંગળી દેખાડવી, ભૂકુટિ ચઢાવવી, ફટકારવું. (૩) વધ – લાકડી વગેરેથી પ્રહાર કરવો, (૪) બંધ – દોરી વગેરેથી બાંધવું અથવા તાડનાનો અર્થ ફટકારવું અને વધનો અર્થ મારવું – પીટવું.

કાવોયા :– કાપોતીવૃત્તિ એટલે પક્ષીઓની વૃત્તિ. પક્ષીઓ બહુ સાવધાનપણો રહે છે અને સંગ્રહવૃત્તિથી રહિત હોય છે. કબૂતર પૂર્ણ પવિત્ર હૃદયવાળું અને ભદ્ર સ્વભાવી પંખી છે. તેના આ ગુણોને દાખિમાં રાખી સાધુયર્થને કાપોતીવૃત્તિ કહે છે.

અહીવેગંતદિદ્દીએ :– જેમ સાપની દાખિ પોતાના માર્ગ ઉપર જ હોય છે, તેમ સાધકે પોતાના ચારિત્રમાર્ગ પ્રત્યે એકાંત અર્થાત્ એકાગ્ર અને નિશ્ચલ દાખિ રાખવી જોઈએ.

ણિહુયં ણીસંકં :– (૧) નિભૃત, નિશ્ચલ, પૂર્ણ સાવધાન (૨) નિઃશંક એટલે સમસ્ત શંકાઓથી રહિત.

પંચલક્ખણએ :– આ ભોગનું વિશેષણ છે. પંચલક્ષણનો અર્થ છે — શષ્ટાદિ ઈન્દ્રિયવિષયરૂપ પાંચ લક્ષણવાળા.

નારકીય દુઃખસ્મૃતિની અભિવ્યક્તિ :-

૪૫ સો બિંતામ્મા પિયરો, એવમેય જહા ફુડં ।

ઇહ લોએ ણિપ્પિવાસસ્સ, ણિથિ કિંચિ વિ દુક્કરં ॥૪૫॥

શાલાર્થ :– સો = તે મૃગાપુત્ર, બિંત = કહેવા લાગ્યો કે, અમ્માપિયરો = હે માતાપિતા, એયં = સંયમ પાળવો, એવં = એવો કઠણ છે, જહાફુડં = જેમ તમે કહ્યું, ઇહલોએ = આ લોકના પદાર્થોની, ણિપ્પિવાસસ્સ = ઈચ્છાથી રહિત વ્યક્તિને, કિંચિ વિ = કંઈ પણ.

ભાવાર્થ :– આ પ્રમાણે માતાપિતાનાં વચ્ચેન સાંભળીને મૃગાપુત્રે કહ્યું— હે માતાપિતા ! આપે કહ્યું તે સત્ય છે કે 'પ્રત્રજ્યા દુષ્કર છે' એ સ્પષ્ટ છે, પરંતુ જેની આ લોક સંબંધી બધી તૃપ્તાઓ મરી ગઈ છે, એવી

નિસ્પૃહ વ્યક્તિ માટે કંઈ પણ દુષ્કર નથી.

૪૬ સારીર માણસા ચેવ, વેયણાઓ અણંતસો ।
મએ સોઢાઓ ભીમાઓ, અસઇ દુક્ખભયાણિ ય ॥૪૬॥

શાલ્લાર્થ :- મએ = મેં, અણંતસો = અનંતવાર, ભીમાઓ = ભયંકર, સારીરમાણસા = શારીરિક અને માનસિક, વેયણાઓ = વેદનાઓ, સોઢાઓ = સહન કરી છે, ચેવ = અને, અસઇ = અનેકવાર, દુક્ખભયાણિ ય = દુઃખ અને ભયનો અનુભવ કર્યો છે.

ભાવાર્થ :- મેં શારીરિક અને માનસિક ભયંકર વેદનાઓ અનંતવાર સહન કરી છે અને અનેકવાર ભયંકર દુઃખ અને ભય પણ અનુભવ્યાં છે.

૪૭ જરા મરણ કંતારે ચાઉરંતે ભયાગરે ।
મએ સોઢાણિ ભીમાણિ, જમ્માણિ મરણાણિ ય ॥૪૭॥

શાલ્લાર્થ :- ચાઉરંતે = ચાર ગતિવાળા, ભયાગરે = ભયંકર, જરામરણકંતારે = જરામરણરૂપી જંગલમાં, મએ = મેં, ભીમાણિ = ભયંકર, જમ્માણિ = જન્મ, મરણાણિ = મરણનાં દુઃખો, સોઢાણિ = સહ્યાં છે.

ભાવાર્થ :- જરા અને મરણથી આકાંત અને વિવિધ દુઃખોનો ભંડારસમ એવી ચાર ગતિઓવાળી આ સંસાર અટવીમાં જન્મ અને મરણના ભયંકર દુઃખો મેં સહન કર્યા છે.

૪૮ જહા ઇહં અગણી ઉણ્ણો, એતોઽણંતગુણે તહિં ।
ણરએસુ વેયણ ઉણ્ણા, અસ્સાયા વેઝયા મએ ॥૪૮॥

શાલ્લાર્થ :- ઇહં = અહીં, અગણી = અભિન, ઉણ્ણો = ગરમ છે (દાહક છે), એતો (ઇતો) = તેનાથી, અણંતગુણે = અનંતગુણી, ઉણ્ણો = દાહકતા, તહિં = તે, ણરએસુ = નરકોમાં છે, ઉણ્ણા = તે દાહક વેદનારૂપ, અસ્સાયા = અસાતાને, વેદનાને, મએ = મેં અનંતવાર, વેઝયા = સહન કરી છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અહીં અભિન ઉષ્ણ છે, તેના કરતાં અનંતગુણી અધિક ઉષ્ણતાની વેદના ત્યાં નરકમાં છે. આવી દુઃખરૂપ ઉષ્ણવેદનાઓ મેં નરકમાં સહન કરી છે.

૪૯ જહા ઇમં ઇહં સીયં, એતોઽણંતગુણં તહિં ।
ણરએસુ વેયણ સીયા, અસ્સાયા વેઝયા મએ ॥૪૯॥

શાલ્લાર્થ :- સીયં = ઢંડી છે, વેઝયા મએ = ઢંડીની વેદના.

ભાવાર્થ :- જેમ અહીં ઢંડી છે, તેનાથી અનંતગુણી અધિક ઢંડીની વેદના ત્યાં નરકમાં છે. આવી દુઃખ

३५ ठंडीनी वेदना में नरकमां सहन करी छे.

५०   कंदंतो कंदुकुंभीसु, उड्हपाओ अहोसिरो ।
                हुयासणे जलंतम्मि, पक्कपुव्वो अणंतसो ॥५०॥

शास्त्रार्थ :- - कंदुकुंभीसु = वासषा पकाववानी भट्टीओमां, उड्हपाओ = उंचा पगे तथा, अहोसिरो = नीये माथे करीने, कंदंतो = रुद्धन करतो, जलंतम्मि = सणगतां, हुयासणे = अजिनमां, अणंतसो = अनंतवार, पक्कपुव्वो = पकावायो छुं.

भावार्थ :- - नरकनी कुंदुनामनी कुंभीओ (लोधाइना भाजन)मां उपर पग अने नीये मस्तक, तेवी शीते उंधो रहेलो, आकंद करतो हुं बणतां अजिनमां अनंतवार पकावायो छुं.

५१   महादवग्गि संकासे, मरुम्मि वङ्गरवालुए ।
                कलंब वालुयाए य, दड्हपुव्वो अणंतसो ॥५१॥

शास्त्रार्थ :- - महादवग्गि संकासे = भोटा दावाजिन समान, मरुम्मि = मरुदेशनी, वङ्गरवालुए = वज्जभयी वालुकामां, कलंब वालुयाए = कटंबा नदीनी रेतीमां, दड्हपुव्वो = बाणवामां आव्यो छुं.

भावार्थ :- - देवो द्वारा विकुर्वित महाभयंकर दावाजिन सद्श, मरुप्रदेशनी वज्जभयी वालुकामां अने कटंब नदीनी रेतीमां हुं अनंतवार बाणवामां आव्यो छुं.

५२   रसंतो कंदुकुंभीसु, उड्हं बद्धो अबंधवो ।
                करवत्त-करकयाईहिं, छिण्णपुव्वो अणंतसो ॥५२॥

शास्त्रार्थ :- - रसंतो = दुःखनो मार्यो भूमो पाडतो, अबंधवो = बांधव रहित, उड्हं = उपर वृक्षो वगेरेनी शाखामां, बद्धो = बांधवामां आव्यो अने पधी, करवत्त-करकयाईहिं = करवत, क्कय वगेरे शस्त्रोथी, छिण्णपुव्वो = छेदन भेदन करायो छुं, कपायो छुं.

भावार्थ :- - दुःखनो मार्यो भूमो पाडतो, बंधु-बांधव विनानो, असहाय ऐवो हुं कुंदुकुंभीमांथी भडार काढी वृक्ष उपर बांधी करवत अने आरा जेवां शस्त्रोथी अनेकवार कपायो छुं.

५३   अइतिक्ख कंटगाइणे, तुंगे सिंबलि पायवे ।
                खेवियं पासबद्धेण, कड्होकड्हाहिं दुक्करं ॥५३॥

शास्त्रार्थ :- - अइतिक्ख कंटगाइणे = अत्यंत तीक्ष्ण कंटावाणा, तुंगे = उंचा, सिंबलि पायवे = शेमणाना वृक्ष पर, शाल्मलिवृक्ष पर, पासबद्धेण = भने दोरडाथी बांधवामां आव्यो, कड्होकड्हाहिं = कंटा पर आमतेम, खेवियं = खेवाथी हुं, दुक्करं = अत्यंत असहि दुःखोने सहतो रह्यो.

ભાવાર્થ :- અતિ તીક્ષ્ણ કાંટાળા ઊંચા શેમળાના વૃક્ષ પર દોરડાથી બંધાયેલો, પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા કાંટા પર ઉધો—ચતો, આગળ—પાછળ ખેંચાખેંચ કરાતાં, મેં અસહ્ય વેદના સહન કરી.

૫૪   મહાજંતેસુ ઉચ્છૂ વા, આરસંતો સુભેરવં ।
                પીલિઓ મિ સકમ્મેહિં, પાવકમ્મો અણંતસો ॥૫૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સુભેરવં = અત્યંત રૈદ્રતાપૂર્વક, આરસંતો = રૂદ્ધ કરતો, પાવકમ્મો = પાપકર્મવાળો, સકમ્મેહિં = પોતાનાં અશુભ કર્માથી, મહાજંતેસુ = મોટાં મોટાં યંત્રોમાં નાંખીને, ઉચ્છૂ વા = શેરડીની જેમ, પીલિઓ મિ = પીલાયો છું.

ભાવાર્થ :- અત્યંત ભયાનક આકંદ કરતો પાપકર્મી હું મારાં પોતાનાં કર્માથી મોટા યંત્રોમાં અનેકવાર શેરડીની જેમ પીલાયો છું.

૫૫   કૂવંતો કોલસુણએહિં, સામેહિં સબલેહિ ય ।
                પાડિઓ ફાલિઓ છિણ્ણો, વિષ્ફુરુંતો અણેગસો ॥૫૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કૂવંતો = ભયથી આકંદ કરતો, વિષ્ફુરુંતો = આમતેમ દોડતો હું, કોલસુણએહિં = સૂવર અને કૂતરાનું રૂપ ધારણ કરેલા, સામેહિં = કાળો, સબલેહિ = શબ્દલ જાતિના પરમ અધાર્મિક દેવો દ્વારા, પાડિઓ = ભૂમિ પર ફેંકવામાં આવ્યો, ફાલિઓ = જીર્ણ થયેલા વસ્ત્રની જેમ ફાડી નાંખવામાં આવ્યો, છિણ્ણો = લાકડાંની માફક કાપવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- સૂવર અને શ્વાનનું રૂપ ધરેલા શ્યામ અને સબળ જાતના પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા અનેકવાર આકંદ કરતો અને ભાગંભાગ કરતો હું ભૂમિ પર ફેંકાયો છું, શસ્ત્રાદિ વડે વસ્ત્રની જેમ ફાડી નાંખાયો છું અને લાકડાંની જેમ કપાયો છું.

૫૬   અસીહિં અયસિવળણાહિં, ભલ્લીહિં પદ્બિસેહિ ય ।
                છિણ્ણો ભિણ્ણો વિભિણ્ણો ય, ઓઝણ્ણો પાવકમ્મુણા ॥૫૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પાવકમ્મુણા = પાપકર્માથી, ઓઝણ્ણો (ઉવવળણો) = નરકમાં ઉત્પત્ત થયો, અયસિવળણાહિં = અલસી જેવા વર્ણવાળી, અસીહિં = તલવારોથી, ભાલાઓથી, ભલ્લીહિં = ભાલાં, પદ્બિસેહિ = પદ્બીસથી, ફરસાથી, છિણ્ણો = કાપવામાં આવ્યો, ભિણ્ણો = ભેદવામાં આવ્યો, વિભિણ્ણો = અનેક નાના નાના ટુકડા કરવામાં આવ્યો

ભાવાર્થ :- પાપકર્માના કારણે હું નરકમાં જન્મ લઈને અણસીકૂલ જેવી વાદળી રંગની તલવારોથી, ભાલાઓથી અને ફરસાથી છેદાયો છું, ભેદાયો છું અને ટુકડેટુકડા કરાયો છું.

૫૭ અવસો લોહરહે જુત્તો, જલંતે સમિલાજુએ ।
ચોડિઓ તોતજુત્તેહિં, રોજ્જો વા જહ પાડિઓ ॥૫૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અવસો = પરવશ થયેલાં મને, જલંતે = સળગતાં, સમિલાજુએ = સાંબેલા અને ધૂસરીવાળા, લોહરહે = લોઢાના રથમાં, જુત્તો = જોડવામાં આવ્યો, તોતજુત્તેહિં = ચાબુક અને જોતરથી, ચોડિઓ = હંકવામાં આવ્યો, રોજ્જો વા = રોજની માઝક, પાડિઓ = જમીન પર પદ્ધાડાયો.

ભાવાર્થ :- જાજવલ્યમાન સાંબેલા અને ધૂસરીવાળા, તપેલા લોખંડના રથમાં પરવશપણે મને જોડવામાં આવ્યો અને ચાબુક તથા જોતરના પ્રહારથી હંકવામાં આવ્યો, રોજની જેમ જમીન પર પાડવામાં આવ્યો.

૫૮ હુયાસણે જલંતમ્મિ, ચિયાસુ મહિસો વિવ ।
દઢો પક્કો ય અવસો, પાવકમ્મેહિં પાવિઓ ॥૫૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પાવકમ્મેહિં = પાપકર્માથી, અવસો = પરવશ બનેલો, ધેરાયેલો, પાવિઓ = પાપી છું, ચિયાસુ = લાકડાની ચિતાઓમાં, જલંતમ્મિ = સળગતાં, હુયાસણે = અજિનમાં, મહિસો વિવ = પાડાની જેમ, દઢો = બળાયો છું, પક્કો = પકાવાયો છું, શેકાયો છું.

ભાવાર્થ :- પાપકર્માથી ધેરાયેલા પાપી એવા મને સળગતા અજિનની ચિતાઓમાં પાડાની જેમ બાળવામાં આવ્યો અને શેકવામાં આવ્યો.

૫૯ બલા સંડાસતુંડેહિં, લોહતુંડેહિં પકિખહિં ।
વિલુત્તો વિલવંતોઽહં, ઢંક ગિદ્ધેહિંઽણંતસો ॥૫૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- વિલવંતો = રૂદ્ધ કરતો, અહં = છું, બલા = બળપૂર્વક, સંડાસતુંડેહિં = સાણસી સમાન મુખવાળા, લોહતુંડેહિં = લોઢા જેવા કઠણ મુખવાળા, ઢંકગિદ્ધેહિં = ઢંક અને ગીધ, પકિખહિં = પંખીઓથી, અણંતસો = અનંતવાર, વિલુત્તો = ટોચીને ખાવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- લોઢાના સાણસા જેવી તીક્ષ્ણ અને મજબૂત ચાંચવાળા ઢંક અને ગીધ પંખીઓ દ્વારા રડતાં કકળતાં મને અનંતવાર ટોચી ટોચીને ખાવામાં આવ્યો.

૬૦ તણ્ણા કિલંતો ધાવંતો, પત્તો વેયરળિં ણંદિં ।
જલ પાહિંતિ ચિંતંતો, ખુરધારાહિં વિવાઇઓ ॥૬૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તણ્ણા કિલંતો = તૃધાથી અત્યંત પીડિત, જલ = પાણી, પાહિંતિ = પી જઈશ આમ, ચિંતંતો = વિચાર કરતો, ધાવંતો = દોડતો, વેયરળિં = વैતરણી, ણંદિં = નદીએ, પત્તો = પહોંચ્યો તો, ખુરધારાહિં = અસ્તરાની ધાર સમાન અતિ તીક્ષ્ણ પાણીના પ્રવાહથી, વિવાઇઓ = વિનાશ પામ્યો.

ભાવાર્થ :- તે નરકગતિમાં તરસથી વ્યાકુળ થયેલો, હું દોડતો વૈતરણી નદીને જોઈને પાણી પીવાની આશાએ ત્યાં ગયો પરંતુ ત્યાં છરાની ધાર જેવી તીક્ષ્ણ પાણીની ધારાથી હું ચિરાઈ ગયો.

૬૧   ઉણહાભિતતો સંપત્તો, અસિપત્ત મહાવરણ ।
                અસિપત્તેહિં પડંતેહિં, છિણપુબ્વો અણેગસો ॥૬૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઉણહાભિતતો = ગરમીથી ગભરાયેલો હું, અસિપત્ત = તલવાર જેવા તીક્ષ્ણ પાંડાંવાળાં વૃક્ષોનાં, મહાવરણ = મહાવનમાં, સંપત્તો = પહોંચ્યો, અસિપત્તેહિં = તલવાર જેવા તીક્ષ્ણ પાંડાના, પડંતેહિં = પડવાથી હું, અણેગસો = અનેકવાર, છિણપુબ્વો = છેદાયો છું, કપાયો છું.

ભાવાર્થ :- ગરમીથી અત્યંત સંતમ થયેલો હું છાયા માટે અસિપત્રના મહાવનમાં ગયો, પણ ત્યાં ઉપરથી પડતાં તલવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અસિપત્રોથી અનેકવાર કપાયો છું.

૬૨   મુગરેહિં મુસંઢીહિં, સૂલેહિં મુસલેહિ ય ।
                ગયાસં ભગગતેહિં, પત્ત દુક્ખં અણંતસો ॥૬૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મુગરેહિં = મુદ્ગર, મુસંઢીહિં = મુસંઢી, સૂલેહિં = ત્રિશૂલો, મુસલેહિ = સાંબેલાથી, ગયાસં = જીવનની આશા રહિત, ભગગતેહિં = મારા શરીરના ચૂરેચૂરા કરવામાં આવ્યા, દુક્ખં = આ પ્રકારનાં દુઃખો મેં, અણંતસો = અનંતવાર, પત્ત = પ્રામ કર્યા છે.

ભાવાર્થ :- મુદ્ગર, મુસંઢી, ત્રિશૂલ તથા સાંબેલા વગેરે શસ્ત્રો વડે મારા શરીરના ટુકડે ટુકડા કરાયા, જીવનની આશા રહિત મેં એવું દુઃખ અનંતવાર ભોગવ્યું છે.

૬૩   ખુરેહિં તિક્ખધારેહિં, છુરિયાહિં કપ્પણીહિ ય ।
                કપ્પિઓ ફાલિઓ છિણ્ણો, ઉક્કિકતો ય અણેગસો ॥૬૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કપ્પણીહિ = કાતર દ્વારા, અણેગસો = અનેકવાર, કપ્પિઓ = કાપવામાં આવ્યો, છુરિયાહિં = છરીઓથી, ફાલિઓ = ચીરીને બે કટક કરવામાં આવ્યા, તિક્ખધારેહિં = તીક્ષ્ણ ધારવાળા, ખુરેહિં = અસ્ત્રાથી, છિણ્ણો = છેદવામાં આવ્યો, ઉક્કિકતો (ઉક્કકતો) = મારી ચામડી ઉતારવામાં આવી.

ભાવાર્થ :- તીક્ષ્ણ ધારવાળા છરાથી, છરીઓથી, કાતરોથી મને અનેકવાર વસ્ત્રોની જેમ કાપવામાં આવ્યો, ચીરવામાં આવ્યો, ટુકડે ટુકડાં કરવામાં આવ્યા અને મારી ચામડી ઉતારવામાં આવી.

૬૪   પાસેહિં કૂડજાલેહિં, મિઓ વા અવસો અહં ।
                વાહિઓ બદ્ધરુદ્ધો ય, બહુસો ચેવ વિવાઇઓ ॥૬૪॥

શાંદાર્થ :- મિઓ વા = મૃગની જેમ, અવસો = પરવશ પડેલા, અહં = મને, પાસેહિં = પાશથી, કૂડજાલેહિં = કૂટપાશથી, વાહિઓ = દગ્ગો કરી, બદ્ધરૂદ્ધો = બાંધિને રોકી દેવાયો, ચેવ = અને, બહુસો = ઘણીવાર, વિવાઇઓ = મારવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- જીળમાં અને કૂટપાશ (ફાસલા)માં ફસાયેલા વિવશ મૃગની જેમ હું અનેકવાર કપટથી પકડાયો છું, પૂરી દેવાયો છું, બંધનથી બંધાયો છું અને નાશ પામ્યો છું.

૬૫ ગલેહિં મગરજાલેહિં, મચ્છો વા અવસો અહં ।
ઉલ્લિઓ ફાલિઓ ગહિઓ, મારિઓ ય અણંતસો ॥૬૫॥

શાંદાર્થ :- ગલેહિં = બડિશ યંત્ર, પકડવાનો કાંટો, મગરજાલેહિં = મગર પકડવાની જીળથી, મચ્છો વા = માછલીની જેમ, અવસો = પરવશ, અહં = હું, અણંતસો = અનંતવાર, ઉલ્લિઓ = ખેંચાયો, ફાલિઓ = ફાડવામાં આવ્યો, ગહિઓ = પકડવામાં આવ્યો, મારિઓ = મારવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- માછલી પકડવાના કાંટાથી, તેમજ મગર પકડવાની જીળથી, માછલાની જેમ વિવશ થઈને હું અનંતવાર ખેંચાયો છું, ફડાયો છું અને મરાયો છું.

૬૬ વિદંસએહિ જાલેહિં, લેપ્પાહિં સઉણો વિવ ।
ગહિઓ લગ્ગો બદ્ધો ય, મારિઓ ય અણંતસો ॥૬૬॥

શાંદાર્થ :- વિદંસએહિ = બાજ પક્ષીઓથી, જાલેહિં = જીળથી, લેપ્પાહિં = લેપથી (પાંખ ચોંટી જાય તેવાં દ્રવ્યોથી), સઉણોવિવ = પક્ષીની માઝક, ગહિઓ = પકડવામાં આવ્યો, લગ્ગો = ચોંટાડવામાં આવ્યો, જડવામાં આવ્યો, મારિઓ = મારવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- જીળ તેમજ વ જલેપ વડે બાજ પક્ષીની જેમ હું અનંતવાર પકડાયો, ચોંટાડાયો, બંધાયો અને, મરાયો છું.

૬૭ કુહાડ ફરસુમાઈહિં, વદ્ધર્ઝિહિં દુમો વિવ ।
કુટ્ટિઓ ફાલિઓ છિણ્ણો, તચ્છાઓ ય અણંતસો ॥૬૭॥

શાંદાર્થ :- વદ્ધર્ઝિહિં = સુથારનું રૂપધારણ કરેલા દેવો દ્વારા, કુહાડફરસુમાઈહિં = કુહાડી, ફરસી વગેરે દ્વારા, દુમોવિવ = વૃક્ષ સમાન, કુટ્ટિઓ = ટુકડા કરી નંખાયા, કુટાયો છું, ફાલિઓ = ફાડવામાં આવ્યો, છિણ્ણો = છેદવામાં આવ્યો, તચ્છાઓ = ચામડી ઉતારી છોલવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- સુથાર જેમ જાડ કાપે તેમ કુહાડી, ફરસી આદિથી હું અનંતવાર કુટાયો છું, ફડાયો છું, છેદાયો છું અને છોલાયો છું.

૬૮ ચવેડ મુદ્દિમાઈહિં, કુમારેહિં અયં વિવ ।
તાડિઓ કુદ્દિઓ ભિણો, ચુણિઓ ય અણંતસો ॥૬૮॥

શાલાર્થ :- વિવ = જે રીતે, કુમારેહિં = લુહાર, અયં = લોઢાને ટીપે તેમ, ચવેડ મુદ્દિમાઈહિં = થપ્પડ અને મુષિપ્રહાર વગેરેથી, અણંતસો = અનંતવાર, તાડિઓ = ટીપવામાં આવ્યો, કુદ્દિઓ = કૂટાયો, ભિણો = ભેદવામાં આવ્યો, ચુણિઓ = ચૂંણ સમાન બારીક પીસવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- લુહાર જેમ લોઢાને ટીપે તેમ હું પરમાધાર્મિક અસુરકુમારો વડે અનંતવાર તમાચા અને મુક્કાઓ વડે પીટાયો, કૂટાયો, ભેદાયો તથા ચૂરેચૂરા થયો છું.

૬૯ તત્તાઇં તંબલોહાઇં, તડયાઇં સીસગાળિ ય ।
પાઇઓ કલકલંતાઇં, આરસંતો સુભેરવં ॥૬૯॥

શાલાર્થ :- સુભેરવં = ધણા જોરથી, આરસંતો = 'અરેરાટ' શબ્દ કરતાં મને બળપૂર્વક, તત્તાઇં = લાલચોળ, તમ, ગરમ, કલકલંતાઇં = કળકળતું, ઊકળતું, તંબ લોહાઇં = તાંબા અને લોઢાં, તડયાઇં = ત્રપુ, કથીર, સીસગાળિ = સીસું, પાઇઓ = પીવડાવી દીધું.

ભાવાર્થ :- ભયંકર આકંદ કરવા છતાં મને લાલચોળ, ઊકળતું ત્રાંબુ, લોહું, સીસું વગેરે ધાતુઓ પરાણે પીવડાવવામાં આવી.

૭૦ તુહં પિયાઇં મંસાઇં, ખંડાઇં સોલ્લગાળિ ય ।
ખાવિઓ મિ સમંસાઇં, અગિગવણાઇંડણેગસો ॥૭૦॥

શાલાર્થ :- તુહં = તને, મંસાઇં = માંસ, પિયાઇં = વધારે પ્રિય હતું એમ યાદ કરાવીને, સમંસાઇં = મારા શરીરના માંસને, ખંડાઇં = કાપીને, સોલ્લગાળિ = ભડથું કરી, અગિગવણાઇં = અજિનસમાન લાલચોળ કરીને, અણેગસો = અનેકવાર, ખાવિઓ = મને ખવડાવ્યું.

ભાવાર્થ :- તને પૂર્વજન્મમાં "ખંડ-ખંડ કરેલું અને સળિયામાં પરોવીને પકાવેલું માંસ પ્રિય હતું." એમ યાદ કરાવીને મને મારા જ શરીરનું માંસ કાપીને, તને આગ જેવું લાલ કરીને, અનેકવાર ખવડાવ્યું હતું.

૭૧ તુહં પિયા સુરા સીહૂ, મેરાઓ ય મહૂણિ ય ।
પાઇઓ મિ જલંતીઓ, વસાઓ રુહિરાળિ ય ॥૭૧॥

શાલાર્થ :- સુરા = મદિરા, દારુ, સીહૂ = તાડ વૃક્ષમાંથી બનતો દારુ, ય = તથા, મેરાઓ = ગોળ માંથી બનતો દારુ, મહૂણિ = મહુડાના વૃક્ષમાંથી બનતો દારુ, તુહં = તને, પિયા = પ્રિય હતો, એવું યાદ

અપાવીને, જલંતીઓ = સળગતી, વસાઓ = ચરબી, રુહિરાણિ = લોહી મને, પાઇઓ મિ = પીવડાવ્યાં (પીવડાવ્યું).

ભાવાર્થ :- 'તને ગોળ તથા મહુડા વગેરેનો બનેલો સુરા, સીધુ, મૈરેય અને મધુ વગેરે દારુ બહુ જ પ્રિય હતાં.' એમ યાદ કરાવીને મારા જ શરીરનું રહિર અને ચરબી, વગેરેને આગ જેવાં લાલ કરીને મને અનેકવાર પીવડાવ્યાં હતાં.

૭૨ ણિચ્ચં ભીએણ તત્થેણ, દુહિએણ વહિએણ ય ।
પરમા દુહસંબદ્ધા, વેયણ વેઝયા મએ ॥૭૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ણિચ્ચં = સદૈવ, ભીએણ = ભયભીત થયેલા, તત્થેણ = ત્રસ્ત, ઉદ્દિગન થયેલા,
દુહિએણ = દુઃખી થયેલા, વહિએણ = વ્યથિત થયેલા અર્થાત્ ધૂજતા શરીરવાળા, મએ = મારા આ જીવે,
પરમા = અત્યંત, દુહસંબદ્ધા = દુઃખોવાળી, વેયણ = વેદના, વેઝયા = સહન કરી છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે પૂર્વે નારકીના ભવમાં હંમેશાં ભયભીત, સંત્રસ્ત, દુઃખિત અને વ્યથિત થઈને
અત્યંત દુઃખપૂર્ણ વેદનાઓ મેં અનુભવી છે.

૭૩ તિવ્વચંડપ્પગાઢાઓ, ઘોરાઓ અઝદુસ્સહા ।
મહબ્બયાઓ ભીમાઓ, ણરએસુ વેઝયા મએ ॥૭૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તિવ્વચંડપ્પગાઢાઓ = તીવ્ર અને ઉત્કૃષ્ટ તથા લાંબી સ્થિતિવાળી, ઘોરાઓ = ઘોર,
અઝદુસ્સહા = અત્યંત દુઃસહ, મહબ્બયાઓ = મોટા ભયવાળી, ભીમાઓ = ભયંકર – સાંભળવા
માત્રથી ભયજનક વેદના, વેઝયા = વેદન કરેલી છે, ભોગવી છે.

ભાવાર્થ :- તીવ્ર, પ્રચંડ, પ્રગાઢ, ઘોર, અત્યંત દુઃસહ, મહાભયંકર અને ભીષણ વેદનાઓ મેં નરકમાં
અનુભવી છે.

૭૪ જારિસા માણુસે લોએ , તાયા દીસંતિ વેયણ ।
એતો અણંતગુણિયા ણરએસુ દુક્ખવેયણ ॥૭૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તાયા = હે માતાપિતા !, માણુસે લોએ = મનુષ્યલોકમાં, જારિસા = જેવી, વેયણ =
વેદના દીસંતિ = દેખાય છે, ઇત્તો = તેનાથી, અણંતગુણિયા = અનંતગુણી, દુક્ખવેયણ = દુઃખરૂપ
વેદના.

ભાવાર્થ :- હે માતાપિતા ! મનુષ્યલોકમાં જે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વેદનાઓ છે, તેના કરતાં નરકમાં
અનંતગુણી વેદનાઓ હોય છે.

૭૫ સવ્વભવેસુ અસ્સાયા, વેયણ વેઝયા મએ ।
ણિમેસંતરમિત્તં પિ, જં સાયા ણતિથ વેયણા ॥૭૫॥

શાલોચના : - સવ્વભવેસુ = સર્વભવોમાં, અસ્સાયા = અશાતા, દુઃખ, જં = કારણ કે, ણિમેસંતરમિત્તંપિ = અંશ માત્ર પણ ત્યાં, આંખના પલકારા જેટલો સમય પણ, સાયા વેયણા = શાતાવેદના, સુખરૂપ વેદના, ણતિથ = નથી.

ભાવાર્થ : - આમ સર્વ જન્મોમાં અથવા નારકીના આખા ભવમાં દુઃખરૂપ વેદનાઓનો મેં અનુભવ કર્યો છે અને ત્યાં આંખના પલકારા જેટલો સમય પણ સુખરૂપ વેદના નથી.

વિષેયન :-

માતાપિતાએ શ્રમણધર્મના પાલનની મુશ્કેલીઓ, કષ્ટકથાઓનું વર્ણન કર્યું ત્યારે મૃગાપુત્રે નરકમાં અનુભવેલી તેનાથી પણ અનંતગુણી વેદનાઓનું વર્ણન ૪૪ થી ૭૪ સુધીની ગાથાઓમાં કર્યું છે. નરકમાં પક્ષી, શસ્ત્રાસ્ત્ર, સૂવર, કૂતરા, છરા, કુહારી, લુહાર, સુથાર, બાજ પક્ષી વગેરે હોતાં નથી. પરંતુ ત્યાં નૈરયિકોને દુઃખ દેનાર નારકપાલ-પરમાધાર્મિક અસુરો વૈકિયશક્તિ (લભિષ વિશેષ) થી આ બધું બનાવે છે અને નૈરયિકોને તેમનાં કર્મ અનુસાર કયારેક કયારેક પૂર્વકૃત પાપ કર્માની યાદ અપાવી અનેક યાતનાઓ આપે છે.

ઇહ લોગે ણિપ્પિવાસસ્ત્સ : - આ લોક સંબંધી સ્વજન, ધન વગેરે ભૌતિક પદાર્થોથી તથા ઐહિક સુખોથી નિઃસ્પૃહ. જે સાધક ઈહલૌકિક સ્વજન, ધન વગેરે પ્રત્યે અથવા ઐહિક સુખો પ્રત્યે નિઃસ્પૃહ કે નિરકંશ છે, તેના માટે સંયમી જીવન ગમે તેટલું કષ્ટદાયક હોય, તેને કષ્ટદાયક પ્રતીત થતું નથી. ભોગાદિનું મમત્વ હોય તેને જ શુભ અનુષ્ઠાન દુષ્કર લાગે છે.

નરકમાં અનેકગુણી ઉષ્ણાતા : - જો કે નરકમાં બાદર (સ્થૂલ) અજિનકાય નથી તો પણ મનુષ્ય લોકમાં અજિનની જેટલી ઉષ્ણાતા છે તેનાથી પણ અનંતગુણી ઉષ્ણાતાનો અનુભવ ત્યાં થાય છે. તે જ રીતે મનુષ્યલોકમાં શીતવેદના છે તેનાથી અનંતગુણી શીતવેદનાનો અનુભવ ત્યાં થાય છે.

નરકમાં પીડા દેનાર કોણ ? : - નરકમાં પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા નારકીઓને પીડા આપવામાં આવે છે અને કયારેક નારયિકો પણ પરસ્પર વેદનાની ઉદ્દીરણા કરે છે. પંદર પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—

(૧) અંબ (૨) અંબરીષ (૩) શ્યામ (૪) શબલ (૫) રૂદ્ર (૬) મહારૂદ્ર (૭) કાલ (૮) મહાકાલ (૯) અસિપત્ર (૧૦) ધનુષ (૧૧) કુંભ (૧૨) વાલુક (૧૩) વૈતરણી (૧૪) ખરસ્વર (૧૫) મહાઘોષ.

અહીં મૃગાપુત્ર દ્વારા જે યાતનાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેમાંની ઘણી યાતનાઓ આ ૧૫ પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા નારકીઓને દેવામાં આવે છે. પરમાધાર્મિક દેવો નારકી જીવોને દુઃખ

આપવા ત્રણ નરક સુધી જાય છે, તે કથન ગ્રંથ આધારિત છે.

ચાડરંતે :— આ સંસારનું વિશેષણ છે. સંસારના નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ, આ ચાર અંત એટલે અવયવ (અંગ) છે, તેથી સંસાર ચાતુરંત કહેવાય છે.

કંદુકંભીસુ :— ત્રણ અર્થ (૧) કંદુકંભી – લોઢા વગેરે ઘાતુઓથી બનેલું પાકપાત્રવિશેષ. (૨) કંદુનો અર્થ છે – ભાંડ અને કુંભીનો અર્થ છે – ઘડો અર્થાત્ ભાંડ જેવો વિશેષ કુંભ. (૩) નીચેથી પહોળું અને ઉપરથી સાંકડા મોઢાવાળું પાકપાત્ર.

હૃયાસણે જલંતમ્મિ :— નરકમાં બાદર અજિનકાયના જીવો હોતા જ નથી, અહીં જે અજિનનો ઉલ્લેખ છે, તે સજીવ અજિનનો નથી, પરંતુ દેવમાયા કૃત અજિનવત્ત ઉષ્ણ અને પ્રકાશમાન પુદ્ગલોનો ઘોતક છે.

કછૂંકછૂંહિં :— કર્ષણ અને અપકર્ષણ અર્થાત્ ખેંચતાણ કરીને દુઃખ દેવામાં આવ્યું છે.

રોજ્જો :— રોજ – વૃત્તિકારે રોજનો અર્થ પશુ વિશેષ કર્યો છે, પરંતુ દેશી નામમાળા કોષમાં રોજનો અર્થ મૃગ જેવી જાતિના પશુવિશેષ કર્યો છે.

મુસંઢીહિં :— દેશી નામમાળા કોશ અનુસાર મુસંઢી લાકડાનું બનેલું એક શસ્ત્ર છે જેમાં લોઢાના ગોળ કાંઠા લાગેલા હોય છે.

વિદંસાએહિં :— વિશેષરૂપથી દંશ દેનારા વિદંશકો અર્થાત્ પક્ષીઓ, તેને પકડનાર બાજ પક્ષી. દ્વા મી ગાથાનો સારાંશ એ છે કે જેમ આ લોકમાં પારવી બાજ વગેરે પક્ષીઓની સહાયતાથી પક્ષીઓને પકડે છે અથવા જાળ ફેલાવી તેને બાંધી લે છે તથા લેપ દ્વારા તેને ચોંટાડે છે અને પછી મારી નાંખે છે, એ જ રીતે નરકમાં પરમાધાર્મિક દેવ પણ પોતાની વૈકિય શક્તિથી બાજ વગેરેનું રૂપ બનાવી નારકીઓને પકડે છે, જાળમાં ફસાવે છે, લેપ્ય દ્રવ્યોથી તેને ચોંટાડે છે, પછી મારી નાંખે છે. એવી જ દશા મારી (મૃગાપુત્રની) થઈ હતી.

સોલ્લગાળિ :— ભષામાં પકાવેલા, શૂળમાં ટુકડે ટુકડા પરોવી આગમાં પકાવેલા.

સુરા, સીધુ, મૈરેય અને મધુ, આ ચારે ય શબ્દ સામાન્ય રીતે 'મધ્ય'ના અર્થમાં પ્રયુક્ત છે, પરંતુ આ ચારે ય નો વિશેષ અર્થ આ પ્રમાણે છે— (૧) સુરા – ચંદ્રહાસ નામની મહિરા (૨) સીધુ – તાડ વૃક્ષની તાડી (૩) મૈરેય – જવ વગેરેના લોટથી બનેલી મહિરા (૪) મધુ – પુષ્પો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલો મધ્ય.

તિવ્વચંડપ્પગાઢાઓ :— ગાથા ઉત્ત માં નારકીની વેદના માટે તીવ્ર, ચંડ, પ્રગાઢ, ધોર, અતિ દુઃસહ, મહાભયંકર, ભીષણ વગેરે શબ્દોનો પ્રયોગ છે, તે પ્રાય: એકાર્થક છે, તે અત્યંત ભયથી થનારી વેદનાનાં વિશેષણો છે. તેના વિશેષાર્થ આ પ્રમાણે છે— (૧) તીવ્ર – રસાનુભવની અપેક્ષાએ નારકીની વેદના અતિ તીવ્ર હોવાથી તીવ્ર (૨) ચંડ–ઉત્કૃષ્ટ (૩) પ્રગાઢ–દીર્ઘકાલીન (ગુરુતર) સ્થિતિ વાળી (૪) ધોર – રૌદ્ર (૫) અતિ દુઃસહ – અત્યંત અસહ્ય (૬) મહાભયા – મહાભયંકર જેનાથી મહાન ભય લાગે,

(૭) ભીમા – ભીષજ સાંભળવામાં ભયજનક.

આ રીતે મેં નરકમાં અતિ ઉષ્ણ, અતિશીત વગેરે મહાવેદનાઓ અનેકવાર સહન કરી છે, પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા અપાતી અનેક યાતનાઓ સહન કરી છે. તેની તુલનામાં મહાવ્રતના પાલનનું કષ્ટ કે શ્રમશાધર્મના પાલનનું દુઃખ કે પરીષહ – ઉપસર્ગ સહન કરવા, તે શું હિસાબમાં છે? વાસ્તવમાં મહાવ્રતપાલન, શ્રમશાધર્માચરણ કે પરીષહ સહન કરવા સાધક માટે પરમ આનંદનો હેતુ છે, તેથી મારે નિર્ગ્રથમુનિ દીક્ષા અંગીકાર કરવી છે.

સંયમને મૃગચર્યાની ઉપમા :-

૭૬   તં બિંતઽમ્માપિયરો, છંદેણ પુત્ત પવ્વયા ।
                ણવરં પુણ સામણે, દુક્ખં ણિપ્પડિકમ્મયા ॥૭૬॥

શાલ્દાર્થ :- છંદેણ = ઈચ્છા પ્રમાણે, પવ્વયા = પ્રગળ્યા અંગીકાર કરો, ણવરં = પરંતુ પુણ = સંયમ લીધા પછી, સામણે = સાધુપણામાં, ણિપ્પડિકમ્મયા = નિષ્પત્તિકર્મતા, રોગનો ઉપચાર ન કરવો, દુક્ખં = આ મોટું દુઃખ છે.

ભાવાર્થ :- માતાપિતાએ કહું – હે પુત્ર ! તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ભલે સંયમનો સ્વીકાર કર, પણ વિશેષ વાત એ છે કે સંયમ જીવનમાં રોગ થતાં ચિકિત્સા ન કરવી, એ વિકટ કષ્ટ છે.

વિવેચન :-

ણિપ્પડિકમ્મયા :- નિષ્પત્તિકર્મતા. રોગાદિ ઉત્પત્ત થવા છતાં પણ તેનો પ્રતીકાર – ઔષધ વગેરેનું સેવન ન કરવું. દશવૈકાલિકસૂત્રમાં ચિકિત્સાને અનાચીર્ણ કહી છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં કહું છે કે 'સાધુ ચિકિત્સા—ઉપચારને ઈચ્છે નહિ' તથા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર 'સભિક્ષુક' અધ્યયનમાં કહું છે 'જે ચિકિત્સાનો ત્યાગ કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.' સૂત્રોક્ત વિધાન આદર્શ આચરણની આપેક્ષાએ છે. સામાન્ય શ્રમણો માટે એકાંતે નિષેધ નથી. દરેક સાધકે પોતાના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ અને ચિકિત્સા ન કરવાની દફ્તા સુધી પહોંચવું જોઈએ. તેના માટે માનસિક અને શારીરિક બંનેની દફ્તા માટે અભ્યાસ કરતાં રહેવું જોઈએ. રોગ પરીષહજ્યનો સાચો આનંદ અને સાચી સફળતા પણ સાધકને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે તે દરેક રોગ આતંકને ચિકિત્સા કર્યા વિના ધૈર્યથી સહન કરી શકે અને સમભાવમાં ટકી રહે.

૭૭   સો બિંતઽમ્માપિયરો, એવમેય જહાફુડં ।
                પડિકમ્મં કો કુણઇ, અરણે મિયપક્ખિણં ॥૭૭॥

શાલ્દાર્થ :- એયં = આ, એવં = એવી જ રીતે છે, જહાફુડં = જે રીતે તમે બતાવ્યું છે, અરણે = વનમાં, મિયપક્ખિણં = મૃગ અને પક્ષીઓના રોગમાં, પડિકમ્મં = ઉપચાર, કો = કોણ, કુણઇ =

કરે છે ?

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્રે કહું – હે માતાપિતા ! તમે જે કહું તે સત્ય છે પણ જંગલમાં રહેનાર પશુ–પક્ષીઓની ચિકિત્સા કોણ કરે છે ?

૭૮   એગબ્ભૂઓ અરણે વા, જહા ત ચરઙ મિગો ।
                એવં ધર્મં ચરિસ્સામિ, સંજમેણ તણેવ ય ॥૭૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અરણે = જંગલમાં, એગબ્ભૂઓ = એકલો જ, ચરઙ = વિચરે છે, એવં = તેમ હું પણ.

ભાવાર્થ :- જેમ જંગલમાં મૃગ એકલો સુખપૂર્વક ફરે છે, તેમ સંયમ અને તપ વડે ચારિત્રધર્મમાં હું સુખપૂર્વક વિચરીશ અર્થાત્ સંયમનું પાલન કરીશ.

૭૯   જયા મિગસ્સ આયંકો, મહારણન્મિ જાયઙ ।
                અચ્છંતં રુક્ખમૂલન્મિ, કો ણ તાહે તિગિચ્છઙ ॥૭૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મહારણન્મિ = ભયાનક વનમાં, જયા = જ્યારે, આયંકો = કોઈ રોગ, જાયઙ = થઈ જાય છે, તાહે = ત્યારે તે રોગથી પીડિત થઈને, રુક્ખમૂલન્મિ = કોઈ વૃક્ષની નીચે, અચ્છંતં = બેઠેલા, ણ = તે હરણની, કો = કોણ, તિગિચ્છઙ = સારવાર કરે, ઈલાજ કરે છે ? અર્થાત્ કોઈ નથી કરતા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે મહાવનમાં મૃગના શરીરમાં રોગ થાય છે, ત્યારે વૃક્ષની નીચે બેઠેલાં તે મૃગની કોણ ચિકિત્સા કરે છે ?

૮૦   કો વા સે ઓસહં દેઝ, કો વા સે પુચ્છઙ સુહં ।
                કો સે ભત્તં ચ પાણં ચ, આહરિતુ પણામએ ॥૮૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- કો = કોણ, સે = તે હરણને, ઓસહં = દવા, ઔષધિ, દેઝ = આપે છે, વા = અને, સે = તેની, સુહં = સુખશાતા, પુચ્છઙ = પૂછે છે, ચિંતા કરે છે, ચ = તથા, ભત્તં = આહાર, પાણં = પાણી, આહરિતુ = લાવીને, પણામએ = આપે છે ? અર્થાત્ કોઈ નહીં.

ભાવાર્થ :- ત્યાં જઈ તેને કોણ ઔષધ આપે છે ? તેનાં સુખ દુઃખની ચિંતા કોણ કરે છે ? કોણ તેને ભોજન પાણી લાવીને આપે છે ?

૮૧   જયા ય સે સુહી હોઝ, તયા ગચ્છઙ ગોયરં ।
                ભત્તપાણસ્સ અદ્વાએ, વલ્લરાણિ સરાણિ ય ॥૮૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જયા = જ્યારે, સે = તે હરણ, સુહી = સુખી, સ્વસ્થ, હોઝ = થઈ જાય છે, તયા = ત્યારે, ભત્તપાણસ્સ = આહાર–પાણી, અદ્વાએ = માટે, વલ્લરાણિ = ગાઢ વનમાં, સરાણિ = તળાવોમાં,

જળસ્થાન, સરોવર, ગોયર = ગોયરી, ચારો કરવા માટે, ગચ્છિં = જાય છે.

ભાવાર્થ :- જ્યારે તે હરણ સ્વસ્થ થઈ જાય છે, ત્યારે પોતાની મેળે વનમાં જઈ ખાન-પાન માટે લતાઓ વેલાઓ કે સુંદર ઘાસનાં સ્થાનો અને સરોવરને શોધી લે છે અર્થાત્ ત્યાં ચાલ્યો જાય છે.

૮૨   ખાઇત્તા પાળિયં પાડં, વલ્લરેહિં સરેહિ ય ।
                મિગચારિયં ચરિત્તાણં, ગચ્છિં મિગચારિયં ॥૮૨॥

શાલ્લાર્થ :- વલ્લરેહિં = ગાઢ વનમાં, ઘાસચારાનાં સ્થાનોમાં, ખાઇત્તા = ઘાસ વગેરે ખાઈને, સરેહિ = જળાશયમાં, પાળિયં = પાણી, પાડં = પીને તથા, મિગચારિયં = મૃગકીડા, કૂદકા મારતું, ખાતું પીતું, ચરિત્તાણં = કરીને, મિગચારિયં = મૃગચર્યાર્થી, ગચ્છિં = ચાલ્યો જાય છે, વિચરણ કરે છે, જીવન વ્યતીત કરે છે.

ભાવાર્થ :- ઘાસચારાનાં સ્થાનો અને જળાશયો પાસે ખાઈ-પી ને કૂદકા મારતું, ખાતું પીતું મૃગ, મૃગચર્યા કરીને ભ્રમણ કરતાં કરતાં જીવન વ્યતીત કરે છે.

૮૩   એવં સમુદ્ધિઓ ભિકખૂ, એવમેવ અણેગાઓ ।
                મિગચારિયં ચરિત્તાણં, ઉછું પક્કમઝ દિસં ॥૮૩॥

શાલ્લાર્થ :- એવં = આ રીતે, સમુદ્ધિઓ = સંયમમાં ઉધ્યમવંત, તત્પર, એવમેવ = હરણ સમાન, અણેગાઓ (અણેગએ) = અનેક સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરનાર, ભિકખૂ = સાધુ, મિગચારિયં = મૃગચર્યાનું, ચરિત્તાણં = આચરણ કરીને, ઉછું દિસં = ઊંચી દિશામાં અર્થાત્ મોક્ષમાં કે દેવલોકમાં, પક્કમઝ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- આવી જ રીતે, સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ઉધ્યમવંત ભિક્ષુ પણ આ મૃગની જેમ રોગોત્પત્તિ થતાં ચિકિત્સા ન કરવી તથા અનેક સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરવું વગેરે મૃગચર્યાનું આચરણ (પાલન) કરીને ઊર્ધ્વ દિશા એટલે મોક્ષ કે દેવલોકને પ્રાપ્ત કરે છે.

૮૪   જહા મિગે એગ અણેગચારી, અણેગવાસે ધુવગોયરે ય ।
                એવં મુણી ગોયરિયં પવિદું, ણો હીલએ ણો વિ ય ખિંસએજ્જા ॥૮૪॥

શાલ્લાર્થ :- મિગે = મૃગ, એગ = એકલું, અણેગચારી = અનેક સ્થાનો પર ભ્રમણ કરનાર, અણેગવાસે = અનેક સ્થાનોમાં નિવાસ કરનાર, ધુવગોયરે = સાદેવ જંગલમાં ઘાસપાણી માટે જનાર, મુણી = મુનિ પણ, ગોયરિયં = ગોયરીને માટે, પવિદું = જાય છે, ણો હીલએ = સારો (સ્વાદિષ્ટ) ખોરાક ન મળવાથી દાતાની અથવા આહારની અવહેલના કરતો નથી, ણો વિ ખિંસએજ્જા = ગુસ્સો પણ કરતો નથી, તિરસ્કાર કે અવજ્ઞા કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેમ મૃગ એકલો કે સમૂહથી બિના બિના સ્થળે વિચરે છે, અનેક સ્થાનોમાં રહે છે, સદૈવ ગોચરીથી જ જીવન ટકાવે છે, તેમ મુનિ પણ વિહાર, નિવાસ અને બિક્ષાચરીથી જીવન પસાર કરે છે. ગોચરી માટે ફરતો મુનિ કોઈની નિંદા કે અવજ્ઞા કરતા નથી.

માતા-પિતા દ્વારા સંયમની આજા :-

૮૫ મિગચારિયં ચરિસ્સામિ, એવં પુત્તા જહાસુહં ।
અમ્માપિઠહિં અણુણણાઓ, જહાઇ ઉવહિં તાઓ ॥૮૫॥

શાલ્લાર્થ :- જહાસુહં = તમને સુખ થાય તેમ કરો, એવં પુત્તા = પુત્રના વચનને સ્વીકારવા માટે આ શબ્દનો પ્રયોગ, અમ્માપિઠહિં = માતાપિતાની, અણુણણાઓ = આજા મળી, તાઓ = ત્યારે, ઉવહિં = ગૃહસ્થ જીવનની સમસ્ત ઉપાધિ, પરિગ્રહનો, જહાઇ = ત્યાગ કર્યો.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર - હે માતાપિતા ! હું પણ મૃગની માફક નિરાસકત ચર્ચા કરીશ. માતાપિતા - હે પુત્ર ! તને સુખ ઉપજે તેમ કર, આ રીતે માતાપિતાની આજા મેળવી, મૃગાપુત્રે ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી સમસ્ત પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો.

૮૬ મિગચારિયં ચરિસ્સામિ, સવ્વદુક્ખવિમોક્ખણિ ।
તુબ્ધેહિં અબભણુણણાઓ, ગચ્છ પુત જહાસુહં ॥૮૬॥

શાલ્લાર્થ :- તુબ્ધેહિં = આપની, અબભણુણણાઓ = આજા મળવાથી, સવ્વદુક્ખવિમોક્ખણિ = સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવનાર, જહાસુહં = તમને સુખ થાય તેમ કરો, ગચ્છ = જાઓ, સંયમમાં વિચરણ કરો.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર - હે માતા ! હું તમારી અનુમતિ મેળવી સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનારી મૃગચર્ચારૂપ સંયમનું આચરણ કરીશ. માતાપિતા - હે પુત્ર ! જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. જાઓ, સંયમનું આચરણ કરો.

વિવેચન :-

મૃગચર્ચાનો સંકલ્પ :- મૃગાપુત્રના માતાપિતાએ જ્યારે શ્રમશાધર્મમાં રોગનો ઉપચાર ન કરવાને દુઃખકારક કહ્યો, ત્યારે મૃગાપુત્રે વનમાં એકાકી વિચરતાં મૃગનું ઉદાહરણ આપીને કહું કે મૃગ જ્યારે બીમાર થઈ જાય તો તેને કોણ ઔષધ આપે છે ? કોણ તેને ઘાસચારો આપે છે ? કોણ તેની સેવા કરે છે ? તે સહજ જીવન જીવે છે અને સ્વસ્થ થાય છે, ત્યારે પોતે જ પોતાની ચર્ચા કરતાં કરતાં પોતાની નિવાસ ભૂમિ તરફ ચાલ્યો જાય છે. હું પણ આવી જ મૃગચર્ચા કરીશ. તે મૃગને પોતાની ચર્ચા દુઃખરૂપ લાગતી નથી તો મારા માટે સંયમચર્ચા કેમ દુઃખરૂપ હોય ?

પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં ઉપચાર-નિરપેક્ષતાના સંદર્ભમાં મૃગ અને પક્ષીઓ તથા આગળની ગાથાઓમાં કેવળ મૃગનો વારંવાર ઉલ્લેખ છે, કારણ કે 'મૃગ પ્રાય: પ્રશમપ્રધાન (શાંત) હોય છે, સહજ અને સરળ હોય છે. આમ સાધકને માટે સાધુચર્યાં પણ મૃગચર્યાની જેમ પણ પ્રશમપ્રધાન, સહજ અને સરળ છે, તથા મૃગથી સંપૂર્ણ પશુજીતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

એગબ્ભૂઓ અરણ્ણે વા :— ધોર જંગલમાં મૃગને મદદ કરનાર કોઈ સહાયક હોતું નથી. તે એકલો જ હોય છે. મૃગાપુત્ર પણ એ જ રીતે એકલા અને અસહાય બની સંયમ અને તપ સહિત નિર્ભય ધર્મનું આચરણ કરવાનો સંકલ્પ પ્રગટ કરે છે. સૂત્રોક્ત ગાથાઓથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે મૃગાપુત્ર જીતિસ્મરણ જ્ઞાનના નિમિત્તથી સ્વયંબુદ્ધ થઈને એકલ વિહારી શ્રમણ બન્યા હતા.

ગચ્છાઇ ગોયરં :— જ્યારે મૃગ સ્વતઃ રોગરહિત, સ્વસ્થ બની જાય છે ત્યારે તે પોતાના ઘાસાદિ ભોજનને શોધવા ગોચરભૂમિ (ચારાયોગ્ય સ્થાન) માં ચાલ્યો જાય છે. ગાય જેમ પરિચિત કે અપરિચિત સ્થાનની કલ્પના રહિત બની, પોતાના આહાર માટે વિચરણ કરે છે, તેમ મૃગ પણ પરિચિત કે અપરિચિત ગોચરભૂમિમાં જાય છે.

વલ્લરાણિ :— વલ્લરાણિનો અર્થ છે હરિયાળું સ્થળ, લતાકુંજ વગેરે. આવાં સ્થાનોમાં મૃગલાઓ પોતાના આહાર અર્થે ફરતાં જ રહે છે.

મિયચારિયં (મૃગચર્યા) :— (૧) એકાકી કે સમૂહ રૂપમાં ભ્રમણ (૨) જુદા જુદા સ્થાનમાં નિવાસ (૩) ગોચરીથી જીવનભર નિર્વાહ (૪) રોગ થતાં બેસી રહેવું કે ઉપચારની અપેક્ષા ન રાખવી (૫) નીરોગી થતાં સ્વયં આહાર માટે જવું (૬) પરિમિત આહાર કરવો (૭) જે મળે તેમાં જ સંતોષ માનવો, કોઈની નિંદા-ફરિયાદ કરવી નહિ વગેરે મૃગચર્યાની વિશેષતાઓ છે. મુનિચર્યામાં પણ આવા જ નિયમો હોય છે, માટે મુનિચર્યાને મૃગચર્યા કહેવામાં આવી છે. આવી મૃગચર્યા પાલનનું સર્વोત્કૃષ્ટ ફળ સર્વોપરી સ્થાન રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે.

અણેગાઓ:— જેમ કોઈ એક જ નિશ્ચિત વૃક્ષની નીચે મૃગ બેસતો નથી કયારેક, આ વૃક્ષ તો કયારેક બીજા વૃક્ષનો આશ્રય લે છે, તેમ સાધક પણ એક જ સ્થાનમાં રહેતા નથી, જુદાં જુદાં સ્થાને તે વિચરતા રહે છે, મૃગચર્યાની જેમ જુદે જુદે સ્થળે ગોચરી કરે છે. એક નિશ્ચિત ઘરેથી હંમેશા ગોચરી લેતા નથી.

જહાઇ ઉવહિં :— મૃગાપુત્ર ઉપધિનો ત્યાગ કરે છે. દ્રવ્યત: ગૃહસ્થોચિત વેષ, આભૂષણ, વસ્ત્રાદિ ઉપકરણોનો અને ભાવત: કષાય, વિષય, આસક્તિ વગેરે ભાવોપધિનો ત્યાગ કરી પ્રત્રજિત થાય છે.

મૃગાપુત્રની સંયમ સાધના :-

૮૭   એવં સો અમ્માપિયરો, અણુમાળિતાણ બહુવિહં ।
                મમતં છિંદિ તાહે, મહાણાગો વ્વ કંચુયં ॥૮૭॥

શાલાર્થ :— એવં = આ પ્રકારે, બહુવિહં = ધાણાં સમાધાનથી, અણુમાળિતાણ = સ્વીકૃતિ લઈને,

તાહે = ત્યારે, મહાણાગો વ્વ = મહાસર્પ જેમ, કંચુયં = કાંચળીને છોડી દે તેમ, મમત્તં = સંપત્તિ અને પરિવારનું સમસ્ત મમત્વ, છિંદિ = છોડી દે છે.

ભાવાર્થ :- એ પ્રમાણે માતાપિતાને અનેક રીતે સમજાવીને, તેમની રજા લઈને, જેમ મહાસર્પ કાંચળીને ઉતારે છે, છોડે છે, તેમ મૃગાપૃત્ર સમસ્ત મોહ મમત્વને છોડે છે.

૮૮ ઇંદ્રિ વિત્તં ચ મિત્તે ય, પુત્ત-દારં ચ ણાયઓ ।
રેણુયં વ પડે લગં, ણિદ્ધુણિત્તાણ ણિગગાઓ ॥૮૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પડે = કપડાં પર, લગં = લાગેલી, રેણુયં વ = ધૂળને દૂર કરવાની જેમ, ઇંદ્રિ = રિંદ્રિ, સુખ સાર્ધન, વિત્તં = ધન, મિત્તે = ભિત્ર, પુત્તદારં = પુત્ર-સ્ત્રી, ણાયઓ = પારિવારિક જ્ઞાતિજન, ણિદ્ધુણિત્તાણ = છોડીને, ણિગગાઓ = નીકળ્યો, સંયમ સ્વીકાર્યો.

ભાવાર્થ :- જેમ કપડાં પર લાગેલી ધૂળને ખંખેરી નાંખવામાં આવે તેમ મૃગાપૃત્ર સમૃદ્ધિ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, ભિત્રો અને સ્વજનો વગેરે સર્વને છોડીને સંયમયાત્રા માટે નીકળી ગયા.

૮૯ પંચમહવ્યયજુત્તો, પંચસમિઓ તિગુત્તિગુત્તો ય ।
સબ્ધિંતર બાહિરાઓ, તવોકમ્મંસિ ઉજ્જુઓ ॥૮૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પંચમહવ્યયજુત્તો = પાંચ મહાવ્રત યુક્ત, સહિત, પંચસમિઓ = પાંચ સમિતિથી સહિત, તિગુત્તિગુત્તો = ત્રણ ગુત્તિથી ગુમ, સબ્ધિંતર બાહિરાઓ = આભ્યંતર અને બાહ્ય, તવોકમ્મંસિ = તપના આચયરણમાં, ઉજ્જુઓ = ઉદ્ઘત, સાવધાન, પ્રયત્નશીલ.

ભાવાર્થ :- મૃગાપૃત્ર અણગાર પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુત્તિઓથી યુક્ત બની આભ્યંતર અને બાહ્ય તપમાં પ્રયત્નશીલ થયા.

૯૦ ણિમ્મમો ણિરહંકારો, ણિસ્સંગો ચત્તગારવો ।
સમો ય સવ્વભૂએસુ, તસેસુ થાવરેસુ ય ॥૯૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ણિમ્મમો = મમત્વ રહિત, ણિરહંકારો = અહંકાર રહિત, ણિસ્સંગો = સર્વ સંગ રહિત, ચત્તગારવો = ત્રણ ગર્વને છોડી દેનાર, તસેસુ = ત્રસ, થાવરેસુ = સ્થાવર, સવ્વભૂએસુ = બધાં પ્રાણીઓ પર, સમો = સમભાવ રાખનાર.

ભાવાર્થ :- મૃગાપૃત્ર અણગાર મમત્વ, અહંકાર, સંગ-આસક્તિ અને ગર્વને છોડી, ત્રસ તથા સ્થાવર સમસ્ત જીવો પ્રતિ સમદાચિત્વાન અથવા સમભાવવાળા બની ગયા.

૧૧ લાભાલાભે સુહે દુક્ખે, જીવિએ મરણે તહા ।
સમો ણિંદા પસંસાસુ, તહા માણાવમાણઓ ॥૧૧॥

શાલાર્થ :- લાભાલાભે = લાભ અને હાનિમાં, જીવિએ = જીવનમાં, મરણે = મરણમાં, ણિંદા પસંસાસુ = નિંદા અને પ્રશંસામાં, માણાવમાણઓ = માન અને અપમાનમાં, સમો = સમભાવ રાખે.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર લાભમાં કે અલાભમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, જીવન કે મરણમાં, નિંદા કે પ્રશંસામાં અને માનમાં કે અપમાનમાં સમપરિણામી બન્યા.

૧૨ ગારવેસુ કસાએસુ, દંડ સલ્લ ભએસુ ય ।
નિયત્તો હાસ સોગાઓ, અણિયાણો અબંધણો ॥૧૨॥

શાલાર્થ :- અણિયાણો = નિદાન રહિત, અબંધણો = રાગ-દ્વેષાત્મક બંધન રહિત, ગારવેસુ= ત્રણ ગર્વ રહિત, કસાએસુ= ચાર કષાયોથી, દંડસલ્લભએસુ= ત્રણ દંડ, ત્રણ શાલ્ય અને સાત ભયથી, હાસસોગાઓ= હાસ્ય અને શોકથી, ણિયત્તો = નિવૃત્ત.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર ગર્વ, કષાય, દંડ, શાલ્ય, ભય, હાસ્ય તથા શોકથી નિવૃત્ત થઈ વળી નિદાનથી અને બંધનથી મુક્ત થઈ ગયા.

૧૩ અણિસ્સિસ્સાઓ ઇહં લોએ , પરલોએ અણિસ્સિસ્સાઓ ।
વાસીચંદણકપ્પો ય, અસણે અણસણે તહા ॥૧૩॥

શાલાર્થ :- અણિસ્સિસ્સાઓ = આકંક્ષા રહિત, આશા રહિત, અસણે = અશન (ખોરાક) મળવાથી, તહા = અથવા, અણસણે = આહાર નહીં મળવાથી, વાસીચંદણકપ્પો = વાંસલા અને ચંદનના સંયોગમાં સમભાવમાં રહે.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર આ લોક અને પરલોકની આશાઓથી નિરપેક્ષ થયા. આહાર મળે કે ન મળે અથવા કોઈ શરીરને ચંદન લગાડે કે વાંસલાથી કાપી નાંખે, એ બંને દશાઓમાં સમપરિણામી થયા.

૧૪ અપ્પસત્થેહિં દારેહિં, સવ્વાઓ પિહિયાસવે ।
અજ્જાપ્પજ્જાણજોગેહિં, પસત્થ દમસાસણે ॥૧૪॥

શાલાર્થ :- અપ્પસત્થેહિં = અપ્રશસ્ત, દારેહિં = દ્વારોથી આવતાં, સવ્વાઓ = સમસ્ત, પિહિયાસવે = આશ્રવોને રોકીને, અજ્જાપ્પજ્જાણજોગેહિં = આધ્યાત્મિક શુભ ધ્યાનના યોગથી, પસત્થદમસાસણે = આત્મ દમનરૂપ પ્રશસ્ત સંયમમાં રિથર થયા.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગારે અપ્રશસ્ત દ્વારોથી આવતાં આશ્રવોને સર્વ પ્રકારે બંધ કર્યા, તેમજ

આધ્યાત્મિક ધ્યાન યોગ વડે પ્રશસ્ત આત્મદમનરૂપ સંયમશાસનમાં સ્થિર થયા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં મૃગાપુત્રના સંયમ જીવનના આદર્શ ગુણોનું વર્ણન છે.

મહાણાગો વ્બ કંચુયં :- જેમ મહાનાગ—સર્પ પોતાની કાંચળી છોડીને આગળ વધે છે, ત્યાર પછી પાછળ ફરીને જોતો નથી, તેમ મૃગાપુત્ર પણ સાંસારિક માતાપિતા, ધન, ધાન્ય વગેરેનું ભમત્વ ત્યાગી દીક્ષિત થઈ ગયા.

અણિયાળો :- આ લોક અને પરલોકનાં વિષય સુખો માટે સંકલ્પ કરવો, તે નિદાન કહેવાય છે, મહર્ષિ મૃગાપુત્રે નિદાનનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો.

અણિસ્સાઓ :- આ લોક અને પરલોકમાં સુખ, ભોગસામશ્રી કે કોઈ પણ લૌકિક લાભની આકંક્ષાથી તપ, જપ, ધ્યાન, વ્રત, નિયમ વગેરે કરવાં, તે આલોક નિશ્ચિત કે પરલોકનિશ્ચિત કહેવાય છે. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહું છે કે આ લોક માટે કે પરલોક માટે તપ ન કરે અને ક્રીતિં, વર્ષા કે પ્રશંસા માટે પણ તપ ન કરે પરંતુ એક માત્ર નિર્જરા અર્થે તપ કરે. આમ બીજા સંયમઆચારના વિષયમાં પણ અનિશ્ચિતતા સમજી લેવી જોઈએ. મહર્ષિ મૃગાપુત્ર આ લોક અને પરલોકમાં અનિશ્ચિત અર્થાત્ નિઃસ્પૃહ થઈ ગયા હતા.

અસણે અણસણે તહા :- (૧) કુન્સિત અશન અથવા અશનાભાવ અર્થાત્ – આહાર મળે કે ન મળે અથવા તુચ્છ આહાર મળે કે ન મળે, તો પણ જે સમભાવમાં સ્થિત રહેવું. (૨) શરીરને ચંદન લગાડે કે વાંસલાથી કાપી નાંબે.

અપ્પસત્થેહિં દારેહિં :- દરેક અપ્રશસ્ત દ્વાર અર્થાત્ અશુભ આશ્રવોથી, કર્મ આગમનના હેતુઓથી તે સર્વથા નિવૃત્ત હતા.

પસત્થદમસાસણે :- તેઓ પ્રશંસનીય દમ અર્થાત્ ઉપશમરૂપ સર્વશાસનમાં લીન બની ગયા, સંયમમાં તલ્લીન થઈ ગયા.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રની સિદ્ધિ :-

૮૫   એવં ણાણેણ ચરણેણ, દંસણેણ તવેણ ય ।
                ભાવણાહિં ય સુદ્ધાહિં, સમ્મં ભાવેતુ અપ્પયં ॥૧૫॥

શાલ્લાર્થ :- એવં = આ રીતે, ણાણેણ = શાન, દંસણેણ = દર્શન, ચરણેણ = ચારિત્ર, તવેણ = તપ, સુદ્ધાહિં = શુદ્ધ, ભાવણાહિ = ભાવનાઓ વડે, સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, અપ્પયં = પોતાના આત્માને, ભાવેતુ = ભાવિત કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે મૃગાપુત્ર અણગાર શાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને શુદ્ધ ભાવનાઓ વડે પોતાના

આત્માને સમ્યક્ રીતે ભાવિત કરવા લાગ્યા.

૧૬   બહુયાળિ ઉ વાસાળિ, સામળણમળુપાલિયા ।
                માસિએણ ઉ ભત્તેણ, સિદ્ધિ પત્તો અણુત્તરં ॥૧૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- બહુયાળિ વાસાળિ= ધણાં, સામળણ= વર્ષો સુધી, અણુપાલિયા= શ્રમણધર્મનું, = પાલન કરીને, ઉ = અને, માસિએણ ભત્તેણ= એક મહિનાનો સંથારો કરીને, અણુત્તરં = અનુત્તર-સર્વશ્રેષ્ઠ, સિદ્ધિ = સિદ્ધિ ગતિને, પત્તો = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- ધણાં વર્ષો સુધી જિનાજ્ઞાનુસાર સંયમનું પાલન કરી, અંતે એક માસના ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અનશન દ્વારા મૃગાપુત્ર અણગાર અનુત્તર સિદ્ધગતિને પામ્યા.

વિવેચન :-

ભાવણાહિં સુદ્ધાહિં :- શુદ્ધ અર્થાત् નિદાન આછિ દોષોથી રહિત, ભાવનાઓ-મહાવત સંબંધી ભાવનાઓ અથવા અનિત્ય આછિ ૧૨ ભાવનાઓથી આત્માને સમ્યક્પણો ભાવિત કરતાં અર્થાત્ આ ભાવનાઓમાં લીન બનીને.

બહુયાળિ ઉ વાસાળિ :- મૃગાપુત્રની દીક્ષા પર્યાય માટે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી પરંતુ ધણા વર્ષોનું કથન મૂળ પાઠમાં અને વ્યાખ્યાઓમાં મળે છે. અનુમાનથી તે અજિતનાથ ભગવાનના શાસન પહેલાં થયા હતા માટે તેઓની ઉંમર કરોડો કે અબજો વર્ધની હોઈ શકે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્ર દ્વારા સંયમની પ્રેરણા :-

૧૭   એવં કરંતિ સંબુદ્ધા, પંડિયા પવિયક્ખણા ।
                વિણિયદૃંતિ ભોગેસુ, મિયાપુત્તે જહા રિસી ॥૧૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સંબુદ્ધા = બોધને પ્રાપ્ત થતાં, પવિયક્ખણા = વિયક્ષણ, પંડિયા = પંડિત પુરુષ, ભોગેસુ = ભોગોથી, વિણિયદૃંતિ = નિવૃત થઈ જાય છે, એવં = આ રીતે, કરંતિ = કરે છે, મિયાપુત્તે = મૃગાપુત્ર, રિસી = ઋષીશરે કર્યું.

ભાવાર્થ :- જેમ મૃગાપુત્ર રાજર્ષિ યુવાન વયમાં ભોગોથી નિવૃત થયા, બોધ પામેલા પંડિત અને વિયક્ષણ પુરુષો પણ તેમ જ કરે છે અર્થાત્ ભોગોથી નિવૃત થઈ દીક્ષા-સંયમનો સ્વીકારે કરે છે.

૧૮   મહાપભાવસ્સ મહાજસસ્સ, મિયાઇ પુત્તસ્સ ણિસમ્મ ભાસિયં ।
                તવપ્પહાણ ચરિયં ચ ઉત્તમં, ગાઝપ્પહાણ ચ તિલોગવિસ્પુયં ॥૧૮॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મહાપભાવસ્સ = મોટા પ્રભાવશાળી, મહાજસસ્સ = મહાયશસ્વી, મિયાઇ પુત્તસ્સ

= મૃગાપુત્રનાં, ભાસિયં = વચનોને, ઉપદેશ વાક્યોને, ણિસમ્મ = સાંભળીને, વિચાર કરીને, તવપ્પહારાં = તપ પ્રધાન, ઉત્તમ = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, ચરિયં = ચારિત્રને, તિલોગવિસ્સુયં = ત્રિલોકમાં વિખ્યાત, ગઇપ્પહારાં = પ્રધાનગતિ, મોક્ષગતિને જાણી તપ સંયમનું આચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- મહાન પ્રભાવશાળી અને મહાન યશસ્વી મૃગાપુત્રનું આ સૌભ્ય ચારિત્ર સાંભળી, ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ એવા તપની બહુલતાવાળા સંયમની આરાધના કરી, ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવી ઉત્તમ મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

૧૯   વિયાળિયા દુક્ખવિવદ્ધણં ધણં, મમત્તબંધં ચ મહાભયાવહં ।
                સુહાવહં ધમ્મધૂરં અણુત્તર, ધારેજ્જ ણિવ્વાણ ગુણાવહં મહં ॥૧૯॥
                તિ બેમિ ।

શાલ્દાર્થ :- ધણં = ધન સંપત્તિ સામગ્રી, દુક્ખવિવદ્ધણં = દુઃખને વધારનાર છે, મમત્તબંધં = મમત્વ બંધ કરાવનાર છે, મહાભયાવહં = મહાન ભયને આપનાર છે, ભયની વૃદ્ધિ કરનાર છે, વિયાળિયા = એમ જાણો તથા જાણીને, સુહાવહં = સુખ આપનાર, સુખની વૃદ્ધિ કરનાર, અણુત્તર = શ્રેષ્ઠ, મહં = મહાન, ણિવ્વાણ ગુણાવહં = મુક્તિના ગુણોને આપનારા, ધમ્મધૂરં = ધર્માચારણ, સંયમ, ધર્મરૂપી ધૂરા, ધારેજ્જ = ધારણ કરવી જોઈએ

ભાવાર્થ :- ધનને દુઃખવર્ધક અને મમત્વબંધનને અત્યંત ભયાવહ જાણીને નિર્વાણના ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અનુત્તર સુખ આપનાર એવી અનુત્તર ધર્મધૂરાને કે સંયમ ધર્મને ધારણ કરે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

સંબુદ્ધ :- જેની પ્રજ્ઞા સમ્યક છે, તે જ્ઞાનાદિથી સંપત્ત, ધર્મ બોધને પામેલા છે.

મિયાઇ પુત્તસ્સ ભાસિયં :- સંસારને દુઃખરૂપ દેખાડવા મૃગાપુત્રનું વૈરાગ્યમૂલક કથન, જે તેણે પોતાનાં માતાપિતા સમક્ષ કર્યું હતું.

ણિવ્વાણગુણાવહં :- નિર્વાણ ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અનંતશાન, દર્શન, વીર્ય, સુખાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર.

ઉપસંહાર :- મૃગાપુત્રના આ વર્ણનમાં ઘણા વિષયો તેના સ્વાનુભૂત હોવાથી આ અધ્યયન બહુ જ સરસ અને વૈરાગ્યપ્રદ છે. વૈરાગ્ય રસથી પરિપૂર્ણ આ અધ્યયન મોક્ષાર્થી આત્માઓ માટે બહુવિદ્ય પ્રેરણાદાયક છે. સાધનાશીલ સાધકો માટે પણ ઉત્સાહવર્ધક છે, માટે આત્મહિત ઈચ્છનારે આ અધ્યયનનો સ્વાધ્યાય

કે ચિંતન મનન વારંવાર કરવું જોઈએ. મૃગાપુત્ર સંપત્ત યુવરાજ હોવા છતાં સ્વયંભુદ્ધ, એકાકી વિચરણ કરી જિનકલ્પ જેવી સાધનાની આરાધના કરી મોક્ષે ગયા.

॥ અધ્યયન-૧૬ સંપૂર્ણ ॥

વીસમું અદ્યયન

શાલકાશાલકાશશાલકાશશાલકાશશાલ

પરિચय :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'મહાનિર્ગથીય' છે, આ અધ્યયનમાં શ્રમણ નિર્ગથની સંયમચર્યાનું વર્ણન તેમજ મહાનિર્ગથ અનાથી મુનિના જીવન અનુભવનું તાત્ત્વિક નિરૂપણ હોવાથી તેનું 'મહાનિર્ગથ' સાર્થક નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં શ્રેષ્ઠિક રાજાએ મુનિને યુવાનવયમાં સંયમ સ્વીકારનું કારણ પૂછ્યું, તેના ઉત્તરમાં મુનિએ પોતાની અનાથતા અને સનાથતાનું વર્ણન કરી તે અનાથતાનાં વિવિધરૂપ દર્શાવીને સનાથતા—અનાથના રહસ્યનું નિરૂપણ કર્યું છે.

અનાથી મુનિ :—મગધસભાટ શ્રેષ્ઠિક એકવાર ફરવા નીકળ્યા. તેઓ રાજગૃહની બહાર પર્વતની તળેટીમાં આવેલા મોટા મંડિકુલ નામના બાગમાં આવ્યા. ત્યાં ધ્યાનમાં લીન તરણ વયના એક તેજસ્વી મુનિને જોયા. મુનિનાં અનુપમ સૌંદર્ય, રૂપ, લાવજ્ય, પ્રસત્ર મુખમુદ્રા, ઝણહળતી આત્મજ્યોત અને તરણવયમાં ત્યાગ દશા જોઈને રાજા આશ્રયચક્તિ થઈ ગયા. તેમણે મુનિને સવિનય પૂછ્યું— હે મુનિવર ! તમારી યુવાનવય અને સુંદર દૈટીપ્યમાન, સ્વસ્થ શરીર સાંસારિક ભોગવિલાસને યોગ્ય છે, આ વયમાં આપ મુનિ કેમ બન્યા ? મુનિએ કહ્યું— રાજન્ ! હું અનાથ અને અસહાય હતો, તેથી સાધુ બન્યો છું. આ ઉત્તર સાંભળી રાજાને વિશ્વાસ ન આવ્યો, તેને વધારે આશ્રય થયું.

રાજા — આપનું આટલું રૂપ અને શરીર સૌંદર્ય વગેરે ગુણો આપની અનાથતાની કયાં ય સાક્ષી પૂરતાં નથી, અને કદાચ હોય તો પણ હે મુનિ ! લાચારીથી સાધુ થવાનો શો અર્થ ? તમારું કોઈ નથી તો હું તમારો નાથ થાઉં છું. તમને આમંત્રણ આપું છું કે આપ મારે ત્યાં રહો. તમારા માટે હું ધન, મહેલ, વૈભવ તથા સુખના બધાં સાધનોની વ્યવસ્થા કરીશ.

મુનિ — રાજન્ ! તમે પોતે જ અનાથ છો, તો મારા નાથ કઈ રીતે થશો ? જે પોતે અનાથ હોય, તે બીજાનો નાથ કેવી રીતે થાય ?

રાજા — મુનિનો ઉત્તર સાંભળી મનમાં દુઃખી થતા રાજાએ કહ્યું— હું અપાર સંપત્તિનો સ્વામી છું, રાજપરિવાર, નોકર—ચાકર, સૈનિકો, હાથી, ઘોડા, રથ વગેરેનો માલિક છું, સુખભોગના બધાં સાધનો મારી પાસે છે, તો હું અનાથ કેમ કહેવાઉ ?

મુનિ — રાજન્ ! અનાથ—સનાથનો સાચો અર્થ તમે જાણતા નથી. ધન સંપત્તિ કે ઐશ્વર્ય માત્રથી

કોઈ સનાથ થતું નથી. હું મારા જીવનનું વૃત્તાંત કહું છું, તે સાંભળી આપ સ્વયં સમજ શકશો કે આપ અનાથ છો કે સનાથ ?

મારા પિતા કૌશાંભીના ઘનાઢય શિરોમણી હતા. મારું કુળ સમૃદ્ધ હતું. પરિવારમાં માતા, ભાઈ, બહેન, પરિજન વગેરે હતા. મારું લગ્ન ઉચ્ચકુળમાં થયું હતું. એકવાર મને અસહ્ય નેત્ર પીડા ઉત્પત્ત થઈ. મારા પિતાજીએ મોટા વૈધો-હકીમો, મંત્રવાદી, તંત્રવાદી વગેરેને બોલાવ્યા પરંતુ તે બધાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. અપાર વૈભવ, મા, ભાઈ, બહેન કે રાત દિવસ મારી સેવા શુશ્રૂપા કરનાર પત્ની પણ મને સ્વસ્થ ન કરી શકી. ઘન, વૈભવ, પરિવાર, વૈધ, હકીમો કોઈ મારું દર્દ દૂર ન કરી શક્યા. હું અસહ્ય વેદનાથી ખૂબ જ દુઃખી હતો. મને કોઈ બચાવી ન શક્યું, સુખી કરી ન શક્યું, એ જ મારી અનાથતા હતી.

એક રાત્રે પથારીમાં સૂતાં સૂતાં મેં નિશ્ચય કર્યો કે – આ ઘન, પરિવારાદિ, ભૌતિક પદાર્થનો ભરોસો ખોટો છે. કદાચ શરીરની વેદના દૂર કરવાનું ઔષધ હશે પરંતુ આત્મવેદનાને દૂર કરવાનાં ઔષધ બહાર કયાંય નથી. તેથી શ્રમજાભાવ કેળવી દુઃખ અને પીડાના મૂળને દૂર કરવું જોઈએ. જો આ પીડાથી મુક્ત થઈશ તો સવાર થતાં જ હું સર્વસંગને છોડી મુનિ બનીશ. રાજન્ન ! મારો આ સંકલ્પ વધુ દઢ થયો, દઢ સંકલ્પ સાથે હું સૂર્ય ગયો. ધીરે ધીરે મારી વેદના સ્વતઃ શાંત થઈ ગઈ. સવાર થતાં પૂર્ણ સ્વસ્થ બની ગયો. સર્વ પરિવાર સમક્ષ મેં મારો સંકલ્પ રજુ કર્યો અને તેમની આજ્ઞા લઈને હું નિર્ગંધ મુનિ બન્યો. રાજન્ન ! આ રીતે હું અનાથમાંથી સનાથ બની ગયો. આજે હું સ્વયં મારો નાથ છું. મારી ઈન્દ્રિયો, મન, આત્મા વગેરે પર મારું નિયંત્રણ છે, હું સ્વેચ્છાએ વિવિપૂર્વક શ્રમજાધર્મનું પાલન કરું છું. હવે હું ત્રસ-સ્થાવર બધાં પ્રાણીઓનો નાથ (રક્ષક) બની ગયો છું. હું મારી આત્માની દુર્ગતિથી રક્ષા કરવા પણ પૂર્ણ સમર્થ થઈ ગયો છું અને બીજા મુમુક્ષુ આત્માઓને પણ ધર્મમાં જોડી, તેઓને પણ દુર્ગતિથી ઉગારું છું. આમ હવે હું પૂર્ણ રૂપે સનાથ છું.

ત્યાર પછી મુનિએ અનાથતાનું બીજું રૂપ પ્રદર્શિત કર્યું, જેમ કે – મુનિ બનીને પણ તે પ્રમાણે આચરણ ન કરવું, પંચમહાવ્રતોને સ્વીકારીને તેનું સમ્યક્ પાલન ન કરવું, ઈન્દ્રિય નિગ્રહ ન કરવો, રસલોલુપતા રાખવી, રાગદ્રેષાદિ બંધનોનો ઉચ્છેદ ન કરવો, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુમિનું ઉપયોગપૂર્વક પાલન ન કરવું, અહિંસાદિ વ્રતો, નિયમો તેમજ તપશ્ચર્યાથી બ્રષ્ટ થઈ જવું, મસ્તક મુંડાવીને પણ સાધુધર્મ ન પાણવો, માત્ર વેશ અને ચિહ્નના આધારે જીવન વ્યતીત કરવું, લક્ષણ, સ્વખ, નિમિત્ત, કૌતુક વગેરેનો પ્રયોગ કરી જીવન ચલાવવું, અનેષણીય, અપ્રાસુક આહારાદિનો ઉપયોગ કરવો, સંયમી તેમજ બ્રહ્મચારી ન હોવા છીતાં સંયમી હોવાનો દેખાવ કરવો, વગેરે પણ અનાથતા છે. અંતમાં આવી અનાથતાના દુર્ઘરિણામો દર્શાવતાં કહું છે કે સંયમ સાધના પ્રત્યે જેમનું લક્ષ્ય બરાબર નથી તેમની કિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે.

મુનિની આ સ્વાનુભવયુક્ત વાણીથી રાજી અન્યાંત સંતુષ્ટ તેમજ પ્રભાવિત થયા. તે અનાથ-સનાથનાં રહસ્યને પામી ગયા અને તેમણે સ્વીકાર્યું કે "વાસ્તવમાં હું જ અનાથ છું, મુનિ તો સનાથ જ છે." મુનિ પાસેથી મહાત્વપૂર્ણ તથ્ય મળ્યું, તેથી તેઓ પ્રસત થયા. તેમ શ્રદ્ધાપૂર્વક મુનિને વંદન કર્યા, તેમનો સધળો પરિવાર ધર્મનો અનુરાગી બન્યો, ધ્યાનભંગ કરવા બદલ મુનિની ક્ષમા માગી, પ્રદક્ષિણા (આવર્તન)

વંદના, સ્તુતિ, ભક્તિ કરતાં મગધ સમાટ શ્રેષ્ઠિક પાછા ફર્યા.

પ્રસ્તુત અધ્યયન જીવનનાં મહત્વપૂર્ણ તથને પ્રગટ કરે છે કે સંસારી આત્મા સ્વયં અનાથ સનાથ બને છે. બાહ્ય ઐશ્વર્ય કે વિભૂતિ, ધનસંપત્તિ, મુનિનો ઉજળો વેશ અથવા મંત્ર, તંત્ર, જ્યોતિષ, વૈદક વગેરે વિદ્યાઓના તુચ્છ પ્રયોગ માત્ર માનવીની સનાથતાનાં કારણ બની શકતાં નથી પરંતુ માનવના આંતરમનમાં વિશુદ્ધ વિવેક તેમજ વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થાય, તે જ તેની સનાથતાનું કારણ છે.

● વીસમું અદ્યયન ●

મહાનિર્ગથીય

મોક્ષ અને ધર્મનું કથન :-

૧ સિદ્ધાણ ણમો કિચ્વા, સંજયાણ ચ ભાવઓ ।
અત્થધમ્મગઙ્ઠ તચ્ચં, અણુસિદ્ધિં સુણેહ મે ॥૧॥

શાલ્લાર્થ :- ભાવઓ - ભાવપૂર્વક, સિદ્ધાણ - સિદ્ધ ભગવાનને, સંજયાણ - સંયમી મહાત્માઓને, ણમો = નમસ્કાર, કિચ્વા = કરીને, અત્થધમ્મગઙ્ઠ = અર્થભૂત ધર્મનું જ્ઞાન કરાવનારી, તત્ત્વ સ્વરૂપ, આચાર સ્વરૂપ અને સુંદર ગતિ સ્વરૂપ સંબંધી, તચ્ચં = તથ, સાચું, અણુસિદ્ધિં = શિક્ષણ કહીશ, ઉપદેશ વચ્ચન, મે = મારા પાસેથી, સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ :- સિદ્ધો તેમજ સંયમીજનોને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરીને હું પદાર્થાનું, ધર્માચારણાનું અને ઉત્તમ આરાધના યોગ્ય મોક્ષગતિનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહીશ, તે મારી પાસેથી સાંભળો.

વિવેચન :-

સિદ્ધાણ ણમો કિચ્વા :- 'સિદ્ધ' શબ્દમાં સિદ્ધો અને અરિહંતોને સમાવેશ થાય છે તથા 'સંયત' શબ્દમાં સાવદ્ધ પ્રવૃત્તિઓથી વિરત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ સાધીઓનો સમાવેશ થાય છે અથવા 'સંયત' શબ્દમાં ચારે પદનો સમાવેશ થાય છે, કેમ કે ૫ થી ૧૪ ગુણસ્થાન સંયતનાં છે. સિદ્ધ અને સંયત પદથી પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરી સૂત્રકારે મંગલાચરણ કર્યું છે.

અત્થ ધમ્મ ગઙ્ઠ :- (૧) અત્થ - પદાર્થાનું સ્વરૂપ, જીવાદિ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ, સંસારનું સ્વરૂપ (૨) ધમ્મ - ધર્માચારણ, સંસારથી છૂટવાના ઉપાયોનું સેવન (૩) ગઙ્ઠ - સુગતિ, આરાધકગતિ, ઉત્તમગતિ, મોક્ષગતિને વિષે. આ રીતે આ પદમાં જ્ઞાન, કિયા અને મુજિત ત્રણે ય વિષયનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રેણિક રાજાનું ઉદ્ઘાનમાં ગમન :-

૨ પભૂયરયણો રાયા, સેણિઓ મગહાહિવો ।
વિહારજત્તં ણિજ્જાઓ, મંડિકુચિંછસિ ચેઝે ॥૨॥

શાલ્લાર્થ :- પભૂયરયણો = પ્રભૂતરત્ન, ધણા રત્નોવાળા, ઋદ્ધિ સમ્પત્ત, મગહાહિવો = મગધ

દેશનો સ્વામી, સેણિઓ = શ્રેષ્ઠિક, રાયા = રાજા, મંડિકુચંચિસિ = મંડિકુલ્કિ નામના, ચેઝએ = ઉધાન (બગીચા) માં, વિહારજત્ત = વિહાર (યાત્રા) ભ્રમણને માટે, ણિજ્જાઓ = નીકળ્યા.

ભાવાર્થ :- પ્રચુર રત્નોથી સમૃદ્ધ ભગધદેશના અધિપતિ શ્રેષ્ઠિક મહારાજ ફરવા માટે નગરથી નીકળીને મંડિકુલ્કિ નામના બાગમાં આવ્યા.

૩   ણાણાદુમ લયાઇણં, ણાણાપક્ખ ણિસેવિયં ।
        ણાણાકુસુમ સંછળણં, ઉજ્જાણં ણંદણોવમં ॥૩॥

શાલ્દાર્થ :- ણાણાદુમ લયાઇણં = અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો અને વેલીઓથી યુક્ત, ણાણાપક્ખ ણિસેવિયં = અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓથી સેવિત, ણાણાકુસુમ સંછળણં = અનેક પ્રકારનાં ફૂલોથી આચ્છાદિત, ઉજ્જાણં = ઉધાન, ણંદણોવમં = નંદન વનની સમાન સુશોભિત.

ભાવાર્થ :- ભિત્ર ભિત્ર પ્રકારનાં વૃક્ષો અને લતાઓથી વ્યાપ, વિવિધ પુષ્પોથી છવાયેલું અને ઘણાં પક્ષીઓથી સેવિત તે ઉધાન નંદનવન જેવું હતું.

શ્રેષ્ઠીક રાજાને અનાથી મુનિનાં દર્શન :-

૪   તત્થ સો પાસઇ સાહું, સંજયં સુસમાહિયં ।
        ણિસણં રૂક્ખમૂલમ્બિ, સુકુમાલં સુહોઇયં ॥૪॥

શાલ્દાર્થ :- તત્થ = ત્યાં, રૂક્ખમૂલમ્બિ = એક વૃક્ષની નીચે, ણિસણં = બેઠેલા, સુકુમાલં = સુકુમાર, સુહોઇયં = સુખોચિત, સુખ ભોગવવાને યોગ્ય, સુસમાહિયં = સુસમાધિવંત, સંજયં = સંયત, સાહું = સાધુને, સો = તે રાજાએ, પાસઇ = જોયા.

ભાવાર્થ :- રાજાએ તે ઉધાનમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠેલા સમાધિવંત, સુકુમાર તેમજ સુખ સંપત્ત, સંયમી સાધુને જોયા.

૫   તસ્સ રૂવં તુ પાસિત્તા, રાઝણો તમ્મિ સંજએ ।
        અચ્ચંતપરમો આસી, અદ્દલો રૂવવિમ્હાઓ ॥૫॥

શાલ્દાર્થ :- તસ્સ = તે સાધુનું, રૂવં = રૂપને, પાસિત્તા = જોઈને, રાઝણો = રાજાને, તમ્મિ = એ, સંજએ = સંયતને, રૂવં = રૂપના વિષયમાં, અચ્ચંત = અત્યંત, પરમો = પરમ, અદ્દલો = અતુલ, બહુ જ, વિમ્હાઓ = વિસ્મય, આશ્ર્ય, આસી = થયું.

ભાવાર્થ :- શ્રેષ્ઠીક રાજાને તે સાધુનું અનુપમ રૂપ જોઈને તે સંયમીના અતુલ રૂપ પ્રત્યે ઘણું જ આશ્ર્ય થયું.

૬

અહો વણો અહો રૂવં, અહો અજ્જસ્સ સોમયા ।
અહો ખંતી અહો મુત્તી, અહો ભોગે અસંગયા ॥૬॥

શાલ્લાર્થ :- અહો = અહો આશ્ર્યકારી !, અજ્જસ્સ = આ આર્થનો, વણો = વર્ણ છે, સોમયા = સૌભ્યતા, ખંતી = ક્ષમા, મુત્તી = નિલોભતા, ભોગે = ભોગોમાં, અસંગયા = અનાસક્રિત, નિસ્પૃહતા.

ભાવાર્થ :- રાજી વિસ્મય સાથે વિચારવા લાગ્યો – અહો ! કેવી કંતી છે, અહો ! કેવું રૂપ છે, અહો ! આર્થપુરૂષની કેવી સૌભ્યતા છે, અહો ! કેવી ક્ષમા (શાંતિ) છે, અહો ! કેટલી નિલોભતા છે અને ભોગો પ્રત્યે કેવી અનાસક્રિત છે !

૭

તસ્સ પાએ ઉ વંદિતા, કાઊણ ય પયાહિણ ।
ણાઇદૂરમણાસણે, પંજલી પડિપુચ્છિ ॥૭॥

શાલ્લાર્થ :- તસ્સ = તે મુનિના, પાએ = ચરણોમાં, વંદિતા = વંદના કરીને, પયાહિણ = પ્રદક્ષિણા, કાઊણ = કરીને, ણ અઝૂરં = અતિ દૂર નહીં, અણાસણે = અતિ નજીક નહીં, પંજલી = બત્રે હાથ જોડીને, પડિપુચ્છિ = પૂછવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- રાજાએ પ્રદક્ષિણા કરીને તે મુનિનાં ચરણોમાં વંદના કરી. મુનિથી ન અતિ દૂર, ન અતિ નજીક એમ યોગ્ય સ્થળે ઊભા રહી, હાથ જોડી મુનિને પૂછ્યું –

૮

તરુણોસિ અજ્જો પવ્વિઓ, ભોગકાલમ્મિ સંજયા ।
ઉવદ્વિઓઽસિ સામણે, એયમદું સુણેમિ તા ॥૮॥

શાલ્લાર્થ :- અજ્જો = હે આર્ય !, તરુણો સિ = તમે તરુણ છો, સંજયા = હે સંયત !, ભોગકાલમ્મિ = આ ભોગ ભોગવવાના કાળમાં (વયમાં), પવ્વિઓ = તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી છે, સામણે = સાધુ ધર્મમાં, ઉવદ્વિઓસિ = ઉપસ્થિત થયા છો, એયં = એનું, અદું = કારણ, સુણેમિ તા = હું તમારી પાસેથી સાંભળવા માંગું છું.

ભાવાર્થ :- રાજી શ્રેષ્ઠિક – હે આર્ય ! આપ તરુણ છો, હે સંયત ! આપ ભોગ ભોગવવાને સમયે પ્રવર્જિત કેમ થયા છો ? શ્રમણધર્મના પાલન માટે કેમ તત્પર થયા છો ? કૃપા કરીને તેનું કારણ કહો, એ હું સાંભળવા ઈચ્છું છું.

વિવેચન :-

પભૂયરયણો :- (૧) પ્રચુર રત્ન જેના રાજ્યમાં રત્નોના ભંડાર ભર્યા હોય, તે (૨) જેની પાસે શ્રેષ્ઠ હાથી, ઘોડા વગેરે હોય તે.

સાહું સંજયં સુસમાહિયં :— અહીં 'સાહુ' શબ્દ કહેવાથી જ અર્થબોધ થઈ જાય છે તેમ છતાં સંજય અને સુસમાહિતયં બે શબ્દો તેના ગુણ સૂચક વિશેષણો છે, કેમ કે શિષ્ટ પુરુષોને પણ સાહુ કહેવામાં આવે છે. અતઃ ભાન્તિના નિવારણ માટે 'સંયત' (સંયમી) શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે અને નિહિત વગેરે પણ બાહી દાખિએ સંયમી કહેવાય છે તેથી 'સુસમાહિત' વિશેષણનો પ્રયોગ કર્યો છે અર્થાત્ તે મુનિ સંયત હોવાની સાથે સાથે સમ્યક્ મન: સમાધિ સંપત્ત હતા.

અચ્ચંતપરમો અડલો રૂવવિમ્હાઓ :— રાજાને તેના રૂપ પ્રત્યે અત્યાધિક, અતુલ—અસાધારણ, પરમ વિસ્મય થયું.

વર્ણો, રૂવં :— વર્ણનો અર્થ છે, ઘઉંવર્ણો વગેરે રંગ અને રૂપ એટલે આકૃતિ. વ્યક્તિ વર્ણ અને રૂપથી ઓળખી શકાય છે.

પયાહિણં :— (૧) પ્રાચીન કાળમાં પૂજ્ય પુરુષોના દર્શન થતાં જ ચરણોમાં વંદન કરી તેની પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવતી હતી. આ પરંપરાને દર્શાવવા માટે દર્શન, વંદન અને પ્રદક્ષિણાનો કમ કહ્યો છે. (૨) બીજી માન્યતા અનુસાર મુનિને અનુલક્ષીને આવર્તનપૂર્વક વંદન કરીને ચરણસપર્શ કર્યા. આવર્તન કે આરતીથી ભક્તિ પ્રગટ કરાય છે. વર્તમાનમાં ઘણા ધર્મોમાં આ જ પરંપરા જોવા મળે છે. આગમ શાસ્ત્રમાં પ્રદક્ષિણા શબ્દ આવર્તન માટે પ્રયુક્ત થયો છે.

રાજાની વિસ્મયતાનાં કારણો :— મુનિની (૧) શરીર સંપદા (૨) યૌવન વય (૩) સંયમ અવસ્થા (૪) સાધનામાં તલ્લીનતા. સંક્ષેપમાં મુનિની ભોગ યોગ્ય શરીર સંપદા હોવા છતાં ત્યાગ માર્ગની તલ્લીનતા જોઈને રાજાને આશ્રય થયું.

અનાથ-સનાથપણાનું રહસ્ય :-

૯ અણાહો મિ મહારાય, ણાહો મજ્જણ ણ વિજ્જઝ ।
અણુકંપગં સુહિં વાવિ, કંચિ ણાભિસમેમહં ॥૯॥

શાલ્દાર્થ :— મહારાય = હે રાજન્ !, અણાહો મિ = હું અનાથ છું, મજ્જણ = મારો, ણાહો = કોઈ નાથ, ણ વિજ્જઝ = નથી, અણુકંપગં = મારી ઉપર અનુકંપા કરનાર, સુહ દેનાર, વાવિ = અને, કંચિ = કોઈ, સુહિં = સુહંદ, ભિત્ર, ણાભિસમેમહં = મને ન મળી શક્યા તેથી મેં દીક્ષા લીધી છું.

ભાવાર્થ :— મુનિ — હે મહારાજ ! હું અનાથ હતો, મારો કોઈ નાથ ન હતો. તેમ જ મારા પર અનુકંપા (સેવા) કરે તેવા કોઈ ભિત્ર પણ મને મળી શક્યા નહીં, તે માટે હું પ્રવરજિત થયો છું.

૧૦ તાઓ સો પહસિઓ રાયા, સેણિઓ મગહાહિવો ।
એવં તે ઇદ્ધિમંતસ્સ, કહં ણાહો ણ વિજ્જઝ ॥૧૦॥

શાલ્દાર્થ :— તાઓ = મુનિના ઉપરોક્ત વચન સાંભળીને, સો = તે, મગહાહિવો = મગધાધિપ,

મગધ દેશનો સ્વામી, પહસિઓ = હસ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, એવં = આ રીતે, ઇછુમંતસ્સ = રૂપ આદિની ઋદ્ધિથી સંપત્ત, તે = આપનો, ણાહો = કોઈ નાથ, ણ વિજજિ = નથી, કહં = તે કેમ હોય શકે ?

ભાવાર્થ :- આ સાંભળીને મગધદેશના અધિપતિ શ્રેષ્ઠિક રાજી હસી પડ્યા અને બોલ્યા – આવા પ્રભાવશાળી અને સમૃદ્ધિવાળા આપને કોઈ નાથ કે સહાયક કેમ ન મળ્યા ?

૧૧ હોમિ ણાહો ભયંતાણ, ભોગે ભુંજાહિ સંજયા ।
મિત્ત-ણાઈપરિવુડો, માણુસ્સં ખુ સુદુલ્લહં ॥૧૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સંજયા = હે સંયત ! હું, ભયંતાણ = આપનો, ણાહો = નાથ, હોમિ = થવા તૈયાર છું, મિત્ત-ણાઈપરિવુડો = મિત્ર અને જ્ઞાતિસંબંધી લોકોથી ઘેરાઈને, સાથે રહીને, ભોગે = ભોગાને, ભુંજાહિ = ભોગવો, માણુસ્સં = મનુષ્યજન્મ, ખુ = ચોક્કસ જ, સુદુલ્લહં = અતિ દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ :- હે ભદ્રાં ! આપનો કોઈ નાથ (સહાયક) ન હોય તો હું નાથ થવા તૈયાર છું. હે સંયત મુનિ ! મિત્ર અને સ્વજનો સાથે ગૃહવાસમાં રહીને યથેચું ભોગ ભોગવો, કેમ કે આ માનવજીવન ઘણું દુર્લભ છે.

૧૨ અપ્પણા વિ અણાહો સિ, સેણિયા મગહાહિવા ।
અપ્પણા અણાહો સંતો, કહં ણાહો ભવિસ્સસિ ॥૧૨॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અપ્પણા વિ = તમે સ્વયં જ, અણાહો સિ = અનાથ છો, અપ્પણા = સ્વયં, અણાહો = અનાથ, સંતો = હોવાથી તમે, ણાહો = બીજાના નાથ, કહં = કેવી રીતે, ભવિસ્સસિ = બની શકો ?

ભાવાર્થ :- મુનિ – હે મગધેશ્વર શ્રેષ્ઠિક ! તમે પોતે જ અનાથ છો. તમે પોતે જ અનાથ હોવા છતાં બીજાના નાથ કેવી રીતે થઈ શકો ?

૧૩ એવં કુત્તો ણરિંદો સો, સુસંભંતો સુવિમ્હિઓ ।
વયણ અસ્સુયપુષ્વં, સાહુણા વિમ્હયળિણઓ ॥૧૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- એવં = આ રીતે, વિમ્હયળિણઓ = વિસ્મય પામેલા, સાહુણા = સાધુ દ્વારા, કુત્તો = કહેવાયેલા, અસ્સુયપુષ્વં = પહેલાં કયારે ય ન સાંભળેલાં, વયણ = વયન, સુસંભંતો = અતિ ભ્રમિત થતાં, વ્યાકુળ થતાં, સુવિમ્હિઓ = અત્યંત વિસ્મિત થયા.

ભાવાર્થ :- રાજી પહેલેથી જ વિસ્મિત હતા પણ હવે મુનિના મુખે 'તું અનાથ છે', એવા પહેલાં કયારે ય ન સાંભળેલા વિસ્મયકારી શર્ષદો સાંભળીને તે અત્યંત વિસ્મિત થયા, ભ્રમિત થયા અર્થાત્ સંશયયુક્ત થયા.

૧૪ અસ્સા હત્થી મણુસ્સા મે, પુરં અંતેરં ચ મે ।
ભુંજામિ માણુસે ભોગે, આણા ઇસ્સરિયં ચ મે ॥૧૪॥

શાલ્દાર્થ :- મે = મારી પાસે, હત્થી = હાથી, અસ્સા = અશ્ચ, ઘોડા અને, મણુસ્સા = મનુષ્ય, નોકર ચાકર છે, પુરં = નગર, અંતેરં = અન્તઃપુર, રાણીઓનો સમૂહ, માણુસ્સે = મનુષ્ય સંબંધી, ભોગે = ભોગોને, ભુંજામિ = હું ભોગવું છું, મે = મારી, આણા = આજા ચાલે છે, ઇસ્સરિયં = ઐશ્વર્ય, પ્રભુત્વ, સમૃદ્ધિ.

ભાવાર્થ :- રાજા શ્રેષ્ઠિક - મારી પાસે ઘોડા છે, હાથી છે, ઘણા માનવો છે, નગર છે, સુંદર અંતઃપુર છે, હું મનુષ્ય સંબંધી ઉત્તમ કામભોગોને ભોગવું છું, મારી પાસે સત્તા અને પ્રભુત્વ પણ છે.

૧૫ એરિસે સંપયગમ્મિ, સવ્વકામ સમપ્પિએ ।
કહં અણાહો ભવઙ્સ, મા હું ભંતે ! મુસં વએ ॥૧૫॥

શાલ્દાર્થ :- એરિસે = આ પ્રકારની, સંપયગમ્મિ = શ્રેષ્ઠ ઋદ્ધિ સંપત્તિ હોવાથી તથા, સવ્વકામ સમપ્પિએ = સર્વ ઈન્દ્રિયત કામભોગને સ્વાધીન રહેલો હું, કહં = કેવી રીતે, અણાહો = અનાથ, ભવઙ્સ = છું, ભંતે = હે પૂજ્ય !, માહું = કયારેક એવું ન થાય કે, વએ = તમારું વચન, મુસં = મિથ્યા, અસત્ય થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- આ રીતે મનોવાંછિત - સર્વકામના પૂર્ણ કરવા યોગ્ય વિપુલ સંપત્તિ હોવા છતાં હું અનાથ કેવી રીતે છું ? હે ભગવન્ ! આપનું કથન કદાચ અસત્ય ન હોય ?

૧૬ ણ તુમં જાણે અણાહસ્સ, અત્થં પોત્થં ચ પત્થિવા ।
જહા અણાહો ભવઙ્સ, સણાહો વા ણરાહિવા ॥૧૬॥

શાલ્દાર્થ :- પત્થિવા = પૃથ્વીપતિ, હે રાજન્ !, ણરાહિવા = હે નરાધિપ !, તુમં = તું, અણાહસ્સ = અનાથ શબ્દના, અત્થં = અર્થને, પોત્થં = પરમાર્થને, ણ જાણે = નથી જાણતો, અણાહો = અનાથ કેવો, ભવઙ્સ = હોય છે, વા = અથવા, સણાહો = સનાથ કેવો હોય છે ?

ભાવાર્થ :- મુનિ - હે પૃથ્વીપતિ નરેશ ! તમે અનાથના અર્થ અને પરમાર્થને જાણતા નથી કે કયારે કોણ અનાથ થાય છે અને કયારે કોણ સનાથ કહેવાય છે ?

વિવેચન :-

અણાહોમિ :- આ વૃત્તાંત 'ભૂતકાલીન' હોવા છતાં પણ ગાથામાં વર્તમાનકાલીન પ્રયોગ કર્યો છે; તો પણ તેનો અર્થ તો હું અનાથ હતો, મારો કોઈ નાથ ન હતો, એ જ સમજવો જાઈએ.

ણાભિસમેમહં :— કોઈ રક્ષક, સહાયક કે મિત્ર પણ મારે ન હતા અર્થાત્ કોઈ પણ મને ન મળ્યા. હું પૂર્ણ અસહાય હતો.

કહં ણાહો ણ વિજ્જ :— શ્રેણિક રાજાનો કહેવાનો ભાવ એ છે કે 'યત્રાકૃતિસ્તત્ર ગુણાઃ વસન્તિ' એ ન્યાયે આપની આકૃતિ અનાથતાનો નિષેધ કરે છે. આપની આકૃતિ જ આપની સનાથતાની સાક્ષી પૂરે છે. જ્યાં ભવ્ય આકૃતિ હોય, ત્યાં ગુણ હોય છે. જ્યાં ગુણ હોય છે, ત્યાં ધન હોય છે. જ્યાં ધન હોય છે, ત્યાં 'શ્રી' હોય અને શ્રીમાં પ્રભુતા હોય છે, એવી લોકશુદ્ધિ છે. આ રીતે અનાથતાની આપશ્રીમાં કોઈ જ સંભાવના લાગતી નથી.

હોમિ ણાહો ભયંતાણ :— શ્રેણિક રાજ કહે છે આવું હોવા છતાં પણ જો આપ વાસ્તવમાં અનાથ હો તો હું આપનો નાથ બનવા તૈયાર છું. આપ સનાથ બની મિત્ર, શાતિજન સહિત યથેચું ભોગાને ભોગવો અને દુર્લભ મનુષ્યભવને સાર્થક કરો.

આણા ઇસ્સરિયં ચ મે :- (૧) આશા – અસ્ખલિત શાસનરૂપ સત્તા અને ઐશ્વર્ય – દ્રવ્યાદિ સમૃદ્ધિ (૨) આશા સહિત પ્રભુત્વ, બંને મારી પાસે છે.

રાજ ભૌતિક સમૃદ્ધિ અને પ્રચુર ભોગ સામગ્રીના સ્વામીને જ 'નાથ' સમજી રહ્યો હતો, તેથી મુનિએ તેને કહું, તમે 'સનાથ' અને 'અનાથ'ના બેદને જાણતા નથી.

અનાથતાની વ્યાપ્યા :-

૧૭ સુણેહ મે મહારાય, અવ્વકિખત્તેણ ચેયસા ।
જહા અણાહો ભવઙ્સ, જહા મેયં પવત્તિયં ॥૧૭॥

શાલ્દાર્થ :- મહારાય = હે મહારાજ !, અવ્વકિખત્તેણ ચેયસા = એકાગ્ર ચિત્તથી, સ્વસ્થ ચિત્તથી, મે = મારા પાસેથી, સુણેહ = સાંભળો, જહા = જેમ આ જીવ, અણાહો = અનાથ, ભવઙ્સ = થાય છે, જહા = જે રીતે, મે = મેં, ઇયં = આ અનાથતાની, પવત્તિયં = પ્રરૂપણ કરી છે, પ્રયોગ કર્યો છે.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! જીવ જેવી રીતે અનાથ થાય છે; તે મારા પાસેથી એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો.

૧૮ કોસંબી ણામ ણયરી, પુરાણ-પુરભેયણી ।
તત્થ આસી પિયા મજ્જન, પભૂય-ધણસંચારો ॥૧૮॥

શાલ્દાર્થ :- પુરાણ-પુરભેયણી = પોતાની વિશેષતાઓથી અતિપ્રાયીન અને પ્રધાન, કોસંબી = કોશાંબી, ણામ = નામે, ણયરી = નગરી, તત્થ = ત્યાં, પભૂય-ધણસંચારો = ધણાં ધનના સંચયવાળા, મજ્જન = મારા, પિયા = પિતા, આસી = રહેતા હતા.

ભાવાર્થ :- મુનિ - પ્રાચીન શહેરોમાં સર્વોત્તમ અદ્વિતીય એવી કૌશાંભી નામની નગરી છે, ત્યાં મારા પિતા રહેતા હતા. તેમની પાસે પુષ્કળ ધન હતું.

૧૯   પઢમે વએ મહારાય, અડલા મે અચ્છિવેયણા ।
                અહોત્થા વિઠલો દાહો, સવ્વગત્તેસુ ય પત્થિવા ॥૧૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- પઢમે વએ = પ્રથમ વયમાં, મે = મને, અડલા = અતુલ-અત્યંત, અચ્છિવેયણા = આંખોની વેદના, અહોત્થા = થઈ હતી, પીડા થવા લાગી અને, પત્થિવા = પાર્થિવ, હે રાજનૂ, સવ્વગત્તેસુ (સવ્વંગેસુ) = મારા સમગ્ર શરીરમાં, વિઠલો = વિપુલ, અત્યંત, દાહો = બળતરા થવા લાગી.

ભાવાર્થ :- હે રાજનૂ ! તરણ વયમાં મને એકાએક આંખની અત્યંત પીડા ઉત્પન્ન થઈ તથા હે પૃથ્વીપતિ ! મારા આખા શરીરમાં ખૂબ જ બળતરા થવા લાગી.

૨૦   સત્થં જહા પરમતિક્ખં, સરીરવિવરંતરે ।
                આવીલિજ્જ અરી કુદ્ધો, એવં મે અચ્છિવેયણા ॥૨૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહા = જેમ, કુદ્ધો = કોધમાં આવેલા, અરી = શત્રુ, સરીરવિવરંતરે = આંખ, નાક અને કાન તથા શરીરનાં ભર્મસ્થાનોમાં, પરમતિક્ખં = અત્યંત તીક્ષ્ણ, સત્થં = શસ્ત્ર, આવીલિજ્જ = ઘુસડવામાં આવ્યું હોય, એવં = તેવા પ્રકારની, મે = મારી, અચ્છિવેયણા = આંખોમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી.

ભાવાર્થ :- જેમ કોપિત થયેલો શત્રુ શરીરનાં નાક, કાન વગેરે અવયવોના છિદ્રોમાં અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર ખૂંચાઈને ઘોર પીડા ઉપજાવે, તેવી અસહ્ય વેદના મારી આંખોમાં થવા લાગી.

૨૧   તિયં મે અંતરિચ્છં ચ, ઉત્તમંગં ચ પીડિઝ ।
                ઇંદાસણિસમા ઘોરા, વેયણા પરમદારુણા ॥૨૧॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઇંદાસણિસમા = ઈન્દ્રનું અશનિ-વજ લાગવા જેવી, ઘોરા = ઘોર, પરમદારુણા = અત્યંત દુઃખદાયી, વેયણા = વેદના, મે = મારી, તિયં = કમરને, કેડને, અંતરિચ્છં = છાતીને, ઉત્તમંગં = મસ્તકને, પીડિઝ = પીડિત કરવા લાગી.

ભાવાર્થ :- ઈન્દ્રના વજપ્રહાર જેવી ભયંકર, અત્યંત દુઃખદાયી વેદના મારી કમર, છાતી અને માથાને પીડિત કરવા લાગી.

૨૨   ઉવટ્ટિયા મે આયરિયા, વિજ્જા-મંત-તિગિચ્છગા ।
                અબીયા સત્થકુસલા, મંત-મૂલવિસારયા ॥૨૨॥

શાલદાર્થ :- મે = મારો ઈલાજ કરવા માટે, આયરિયા = આચાર્ય, આયુર્વેદાચાર્ય, ઉવદ્ધિયા = ઉપસ્થિત થયા હતા, વિજ્ઞામંત-તિગિચ્છગા = વિદ્યા અને મંત્ર દ્વારા ઉપાય કરવામાં, અબીયા = અનન્ય, અદ્વિતીય, સત્થકુસલા = શલ્ય ચિકિત્સા શાસ્ત્રમાં નિપુણ, મંતમૂલ = મંત્ર અને મૂળ (જડીબુઢી), વિસારયા = ચિકિત્સા કરવામાં અતિ નિપુણ, પ્રવીણ.

ભાવાર્થ :- મારો ઈલાજ કરવા માટે વિદ્યા અને મંત્રથી ચિકિત્સા કરનાર, મંત્ર તથા મૂળ (જડીબુઢી) વિષે પારંગત, શાસ્ત્રમાં કુશળ, અદ્વિતીય આયુર્વેદાચાર્ય હાજર થયા.

૨૩   તે મે તિગિચ્છં કુબ્બંતિ, ચાઉપ્પાયં જહાહિયં ।
        ણ ય દુક્ખા વિમોયંતિ, એસા મજ્જા અણાહયા ॥૨૩॥

શાલદાર્થ :- જહાહિયં = જે ઉપાયથી લાભ થાય તેનાથી, તે = તે વૈદ્ય, મે = મારી, ચાઉપ્પાયં = ચાર ઉત્તમ ગુણોવાળી, ચાર ઉપાયવાળી, ચતુર્વિધ, તિગિચ્છં = ચિકિત્સા, ઈલાજ, કુબ્બંતિ = કરતા હતા, ય = પરંતુ તે મને, દુક્ખા = દુઃખથી, ણ = ન, વિમોયંતિ = છોડાવી શક્યા, એસા = આ, મજ્જા = મારી, અણાહયા = અનાથતા હતી.

ભાવાર્થ :- મને સ્વસ્થ કરવા માટે, તેઓએ મારી ચતુર્વિધ હિતકારી (વૈદ્ય, રોગી, ઔષધ, સેવક એમ) ચિકિત્સા કરી પણ તેઓ મને દુઃખમુક્ત ન કરી શક્યા, આ મારી અનાથતા હતી.

૨૪   પિયા મે સવ્વસારં પિ, દિજ્જાહિ મમકારણા ।
        ણ ય દુક્ખા વિમોએઝ, એસા મજ્જા અણાહયા ॥૨૪॥

શાલદાર્થ :- મે = મારા, પિયા = પિતા, મમકારણા = મારા માટે, સવ્વસારં પિ = સર્વસંપત્તિ, સમસ્ત બહુમૂલ્ય પદાર્થ, દિજ્જાહિ = તે વૈદ્યને આપવા તત્પર હતા.

ભાવાર્થ :- મારા પિતાજી મારે માટે ચિકિત્સકોને (ધરની) સર્વસંપત્તિ આપવા તૈયાર હતા પરંતુ તે પણ મને દુઃખથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ મારી અનાથતા હતી.

૨૫   માયા વિ મે મહારાય, પુત્તસોગદુહદ્વિયા ।
        ણ ય દુક્ખા વિમોએઝ, એસા મજ્જા અણાહયા ॥૨૫॥

શાલદાર્થ :- પુત્તસોગ દુહદ્વિયા = પુત્રના શોકથી અત્યંત દુઃખી થયેલ, મે = મારી, માયા વિ = માતાએ પણ.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! મારી માતા પણ પુત્રના દુઃખથી ખૂબ શોકાતુર થઈ રહી હતી, પણ તે મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, આ મારી આનાથતા હતી.

૨૬   ભાયરો મે મહારાય, સગા જેટુ કળિદુગા ।
           ણ ય દુક્ખા વિમોયંતિ, એસા મજ્જ અણાહયા ॥૨૬॥

શાલોચના :- સગા = સહોદર (ભાઈ), જેટુકળિદુગા = મોટા અને નાના બન્ધે.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! મારા બધા જ નાના મોટા ભાઈઓ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ મારી અનાથના હતી.

૨૭   ભઇણીઓ મે મહારાય, સગા જેટુ કળિદુગા ।
           ણ ય દુક્ખા વિમોયંતિ, એસા મજ્જ અણાહયા ॥૨૭॥

શાલોચના :- ભઇણીઓ = બહેનોએ પણ અનેક ઉપાય કર્યા.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! મારી નાની મોટી સગી બહેનો પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, એ જ મારી અનાથતા હતી.

૨૮   ભારિયા મે મહારાય, અણુરત્તા અણુબ્વયા ।
           અંસુપુણ્ણેહિં ણયણેહિં, તરં મે પરિસિંચઙ ॥૨૮॥

૨૯   અણણ પાણ ચ ણહાણ ચ, ગંધ-મલ્લ વિલેવણ ।
           મએ ણાયમણાય વા, સા બાલા ણેવ ભુંજઙ ॥૨૯॥

૩૦   ખણ પિ મે મહારાય, પાસાઓ વિ ણ ફિદૃઙ ।
           ણ ય દુક્ખા વિમોએઙ, એસા મજ્જ અણાહયા ॥૩૦॥

શાલોચના :- અણુરત્તા = મારા પર અત્યંત અનુરાગવાળી, અણુબ્વયા = અનુકૂળ રહેનારી, પતિત્રતા, ભારિયા = પત્ની, અંસુપુણ્ણેહિં = આંસુઓથી ભરેલી, ણયણેહિં = આંખોએ, મે તરં = મારી છાતીને, પરિસિંચઙ = ભીજવતી.

સા = તેણી, બાલા = મારી પત્ની, મએ = મારા, ણાય = જાણતાં, અણાય = અજાણતાં, અણણ = અન્ન, પાણ = પાણી, ણહાણ = સ્નાન અને, ગંધમલ્લ = સુગંધી તેલ વગેરે તથા માળા, વિલેવણ = વિલેપન, ણેવ ભુંજઙ = સેવન ન કરતી.

ખણ પિ = એક ક્ષણવાર માટે, મે પાસાઓ = મારી પાસેથી, ણ ફિદૃઙ = દૂર ન જતી.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! મારા પર અત્યંત અનુરાગવાળી અને અનુકૂળ રહેનારી મારી પતિત્રતા પત્ની હતી, તે આંસુભર્યા નથે મારી છાતી ભીજવી રહી હતી.

મારું દુઃખ જોઈને મારી નવયૌવના પત્ની મારાથી જ્ઞાણો કે અજ્ઞાણો (પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષમાં) અત્ર, પાન, સ્નાન કે સુગંધિત પુષ્પમાળા કે વિલેપન આદિ કોઈ પણ પદાર્થનું સેવન કરતી ન હતી.

હે મહારાજ ! એક ક્ષણ પણ તે મારાથી અળગી થતી ન હતી. આવી અપાર સેવા કરવા છતાં તે મારી વેદનાને દૂર કરી શકી નહીં, એ જ મારી અનાથતા હતી.

વિવેચન :-

અનાથતાનાં કારણો :- (૧) વિવિધ ચિકિત્સકોએ વિવિધ પ્રકારની ચિકિત્સા કરી પરંતુ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, (૨) મારા પિતાએ ઉપચાર માટે પાણીની જેમ પૈસા વહાયા છતાં મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, (૩) પુત્રના દુઃખે દુઃખી થનારી વાત્સલ્યના સાગરસમી મારી માતા પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, (૪) નાના મોટા ભાઈઓ પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, (૫) નાની મોટી બહેનો પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, (૬) અનુરક્તા તેમજ પતિત્રતા પત્ની મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં. આ બધાંમાંથી કોઈ પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, માટે ખરેખર હું અનાથ હતો.

પુરાણ પુર ભેયણી :- પોતાના ગુણોથી અસાધારણ હોવાથી, પુરાતન નગરોથી અલગ તરી આવતી શ્રેષ્ઠ નગરી.

ઘોર પરમદાર્ણણ :- (૧) ઘોર—ભયંકર, જે બીજાને પણ ડરાવે તેવી, ભયોત્પાછિની. (૨) પરમદાર્ણણ અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ત કરાવનારી

સત્થકુસલા :- (૧) શસ્ત્રકુશળ — શલ્ય ચિકિત્સા કે શસ્ત્રકિયામાં નિપુણ ચિકિત્સક (૨) શાસ્ત્રકુશળ આયુર્વેદવિશારદ.

ચાડપ્યાં :- ચતુર્ષ્પદાં — ચતુર્ભાગાત્મક ચિકિત્સા (૧) ભિષક—કુશળ વૈદ્ય (૨) ભેષજ—અનુકૂળ દવાઓ (૩) રૂગણ—રોગીની શ્રદ્ધા (૪) પરિચારક—સારી રીતે સેવા કરનાર, આ ચાર ચરણોવાળી અથવા વમન, વિરેચન, મર્દન તેમજ સ્વેદનરૂપ ચતુર્ભાગાત્મક અથવા અંજન, બંધન, લેપન અને મર્દનરૂપ ચિકિત્સા. સ્થાનાંગસૂત્રમાં — વૈદ્યાદિ ચિકિત્સાનાં ચાર અંગ કહ્યાં છે. પોતપોતાનાં શાસ્ત્રો તથા ગુરુ પરંપરા અનુસાર વિવિધ ચિકિત્સકોએ ચિકિત્સા કરી પરંતુ અનાથી મુનિની વેદનાનું શમન કરી શક્યા નહીં.

અણુબ્વયા :- કુલાનુરૂપ વ્રત—આચારવાળી અથવા સર્વથા અનુકૂળ આચારણ કરનારી.

પાસાઓવિ ણ ફિદ્વિઃ :- તેનો મારા પ્રતિ અત્યંત અનુરાગ કે વાત્સલ્ય હતું કે મારી પાસેથી કયારે ય દૂર જતી ન હતી.

અનાથમાંથી સનાથ જનવાનો ઉપાય :-

૩૧   તતોऽહं એવમાહંસુ, દુક્ખમા હું પુણો પુણો ।
                વેયણ અણુભવિં જે, સંસારમ્મિ અણંતએ ॥૩૧॥

શાલ્લાર્થ :- તતો = આ પછી, અહં = હું, એવં = આ રીતે, આહંસુ = વિચાર કર્યો કે, અણંતએ = આ અનંત, સંસારમ્મિ = સંસારમાં, દુક્ખમા = આવી દુઃખ, વેયણ = વેદના, પુણો પુણો = વારંવાર, જે = જો આ આત્માને, અણુભવિં = સહન કરવી પડે છે.

ભાવાર્થ :- ચારેબાજુથી આવી અસહાયતા અનુભવતાં મેં મનમાં વિચાર્યું કે મારા આત્માને આ અનંત સંસારમાં વારંવાર આવી અસહ્ય વેદનાઓ અનુભવવી પડે છે.

૩૨   સઙ્ ચ જઇ મુચ્ચેજ્જા, વેયણ વિડલા ઇઓ ।
                ખંતો દંતો ણિરારંભો, પવ્વિએ અણગારિયં ॥૩૨॥

શાલ્લાર્થ :- જઇ = જો હું, સઙ્ = એકવાર, ઇઓ = આ, વિડલા = વિપુલ અસહ્ય વેદનાથી, મુચ્ચેજ્જા = છૂટી જાઉં તો, ખંતો = ક્ષમાવાન, દંતો = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, ણિરારંભો = અનારંભી બની, આરંભ રહિત બની, પાપ કિયાઓનો ત્યાગ કરી, અણગારિયં = અણગાર વૃત્તિને, પવ્વિએ = ધારણ કરી લાઉં.

ભાવાર્થ :- આ તીવ્ર વેદનામાંથી જો એકવાર છૂટકારો થાય, તો હું ક્ષમાવાન, ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર અને નિરારંભી બની સંયમધર્મને ગ્રહણ કરું.

૩૩   એવં ચ ચિંતિષ્ટાણં, પસુત્તો મિ ણરાહિવા ।
                પરિયદૃંતીએ રાઈએ, વેયણ મે ખયં ગયા ॥૩૩॥

શાલ્લાર્થ :- ણરાહિવા = હે નરાધિપ !, એવં = આ રીતે, ચિંતિષ્ટાણં = વિચાર કરીને, પસુત્તોમિ = હું સૂર્ય ગયો, રાઈએ = જેમ જેમ રાત્રિ, પરિયદૃંતીએ = વ્યતીત થતી ગઈ, તેમ તેમ, મે = મારી, વેયણ = વેદના, ખયં ગયા = નાશ પામતી ગઈ અને હું નીરોગી થયો.

ભાવાર્થ :- હે નરપતિ ! એમ ચિંતન કરીને રાત્રિએ હું સૂર્ય ગયો અને રાત્રિ જેમ જેમ વ્યતીત થતી ગઈ, તેમ તેમ મારી તીવ્ર વેદના ક્ષીણ થતી ગઈ અને હું નીરોગી થઈ ગયો.

૩૪   તતો કલ્લે પભાયમ્મિ, આપુચ્છિત્તાણ બંધવે ।
                ખંતો દંતો ણિરારંભો, પવ્વિઓઽણગારિયં ॥૩૪॥

શાલ્લાર્થ :- તતો = આ પછી, કલ્લે = બીજા દિવસે, પભાયમ્મિ = પ્રાતઃકાળ થતાં જ, બંધવે =

માતાપિતા તથા બંધુવર્ગને, આપુચ્છિત્તાણ = પૂછીને.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી બીજા દિવસે પ્રાતઃકાલે જ નીરોગી થતાં હું સ્વજનોને પૂછીને ક્ષમાવાન, ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર અને પાપકિયાથી રહિત થઈ અણગાર ધર્મમાં પ્રવર્જિત બન્યો, મુનિ બન્યો.

૩૫   તઓऽહં ણાહો જાઓ, અપ્પણો ય પરસ્સ ય ।
                સવ્વેસિં ચેવ ભૂયાણ, તસાણ થાવરાણ ય ॥૩૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તઓ - દીક્ષા અંગીકાર કરવા પર, અહં - હું, અપ્પણો - પોતાનો, પરસ્સ - બીજાનો તથા, તસાણ - ત્રસ, થાવરાણ - સ્થાવર, સવ્વેસિં ચેવ = બધા, ભૂયાણ = જીવોનો, ણાહો = નાથ, જાઓ = થઈ ગયો છું.

ભાવાર્થ :- પ્રવર્જયા લીધા પછી હું મારો પોતાનો અને બીજાનો, સર્વ ત્રસ (હાલતાં ચાલતાં જીવો) તથા સ્થાવર (સ્થિર રહેનારા) જીવોનો પણ નાથ-રક્ષક થઈ ગયો છું.

૩૬   અપ્પા ણર્ઝ વેયરણી, અપ્પા મે કૂડસામલી ।
                અપ્પા કામદુહા ધેણૂ, અપ્પા મે ણંદણ વળં ॥૩૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- મે = મારો, પોતે, અપ્પા = આત્મા જ, વેયરણી = વૈતરણી, ણર્ઝ = નઢી છે, કૂડસામલી = કૂટશાલ્મલિ વૃક્ષ છે, કામદુહા ધેણૂ = બધી ઈચ્છાઓને પૂર્ણ કરનારી કામદુહા ધેનું છે, ણંદણ = નંદન, વળં = વન છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! આત્મા પોતે જ પોતાના માટે વૈતરણી નઢી અને કૂટશાલ્મલિ વૃક્ષ જેવો દુઃખદાયી છે તથા આત્મા પોતે જ પોતાના માટે કામદુહા ગાય અને નંદનવન સમાન સુખદાયી છે.

૩૭   અપ્પા કત્તા વિકત્તા ય, દુહાણ ય સુહાણ ય ।
                અપ્પા મિત્તમમિત્તં ચ, દુપ્પદ્ધિય-સુપદ્ધિઓ ॥૩૭॥

શાસ્ત્રાર્થ :- સુહાણ = સુખોનો, દુહાણ = દુઃખોનો, કત્તા = કરનાર છે, વિકત્તા = સુખદુઃખને કાપનાર પણ, સુપદ્ધિઓ = શ્રેષ્ઠ માર્ગમાં ચાલનાર, મિત્તં = મિત્ર છે, દુપ્પદ્ધિય = દુરાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર આત્મા જ, અમિત્તં = શત્રુ છે, ણિવા = હે નૃપ, હે રાજન્ !

ભાવાર્થ :- આત્મા પોતે જ પોતાનાં દુઃખનો કર્તા છે અને પોતે જ સુખ દુઃખને દૂર કરનારો વિકર્તા છે. સત્પ્રવૃત્તિમાં સ્થિત આત્મા જ પોતાનો મિત્ર છે અને દુષ્પ્રવૃત્તિમાં સ્થિત આત્મા જ પોતાનો શત્રુ છે.

વિવેચન :-

અનાથતા દૂર કરવાના ઉપાયો :- પ્રસ્તુત પાંચ ગાથાઓમાં અનાથતા દૂર કરી સનાથ બનવાનો ઉપાય

પ્રદર્શિત કર્યો છે, તેના દ્વારા અનાથ અને અનાથની વ્યાખ્યા પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

જે સ્વયં પોતાનું બીજાનું રક્ષણ કરી શકે, તે સનાથ છે અને જે સ્વયં પોતાનું અને બીજાનું રક્ષણ કરી શકતા નથી કે દુઃખથી મુક્ત કરી શકતા નથી, તે અનાથ છે.

અનાથતા દૂર કરવાના ઉપાયો કમશઃ આ પ્રમાણે છે— (૧) આ સંસારની કોઈ પણ વ્યક્તિ કે વસ્તુ મારી વેદનાને કે દુઃખને દૂર કરી શકતી નથી, તેવી સ્વયંને અનાથતાની અનુભૂતિ થવી. (૨) અનાથતાના મૂળભૂત કારણભૂત કર્મ અને કર્મફળનું ચિંતન કરવું. (૩) અનાથતા દૂર કરવા પ્રવર્જયા ગ્રહણનો દફતમ સંકલ્પ કરવો.

સંયમનું પાલન કરવાથી પોતાના આત્માનું દુર્ગતિથી રક્ષણ થાય છે અને ત્રસ-સ્થાવર આદિ સમસ્ત જીવોને અભયદાન મળવાથી જીવોનું પણ રક્ષણ થાય છે, તેથી સંયમી મુનિ સનાથ બની જાય છે.

દુક્ખમા :— 'દુક્ખમા' નો અર્થ છે— દુઃસર્વાનું વિશેષપણ છે.

કલ્લે પભાગમ્મિ :— બે અર્થ (૧) કલ્ય અર્થાત્ નીરોગી થઈને, પ્રભાત- પ્રાતઃકાળમાં (૨) કલ્યે – આવતી કાલે, ચિંતનાદિની અપેક્ષાએ બીજા દિવસે પ્રાતઃ કાળે.

પવ્વઙ્ગારિયં :— (૧) પ્રવર્જયા ગ્રહણ કરીશ અર્થાત્ ઘરથી પ્રવર્જયા માટે નિષ્ઠમણ કરીશ. પછી અણગારત્વ અર્થાત્ સંયમને અંગીકાર કરીશ. (૨) અણગાર ધર્મના પાલન માટે પ્રવર્જયા ગ્રહણ કરીશ. (૩) ઘરનો ત્યાગ કરી મુનિ બનીશ.

તાઓઅહંણાહો જાઓ :— (૧) આત્મા જ્યારે ઈન્દ્રિય અને મનની તથા સાંસારિક પદાર્થોની ગુલાભી છોડી દે છે, સંયમ સ્વકારે છે, ત્યારે પોતાનો નાથ બની જાય છે. (૨) મુનિ થઈ જવાથી બીજાઓનો પણ નાથ થાય છે કારણકે વાસ્તવિક સુખ જેને અપ્રાપ છે તેને પ્રાપ કરાવે છે; જેને પ્રાપ થયું છે તેને રક્ષણનો ઉપાય બતાવે છે, એ કારણે મુનિ બીજાનો નાથ બને છે. (૩) ત્રસ-સ્થાવર જીવોનો રક્ષક હોવાથી મુનિ સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાથ કહેવાય છે, નિશ્ચય દસ્તિએ સત્ત પ્રવૃત્ત આત્મા જ પોતાનો નાથ છે અને દુષ્પ્રવૃત્ત આત્મા જ અનાથ છે.

આત્મા જ ભિત્ર અને શત્રુ :— આત્મા સ્વયંનું હિત કરનાર હોય, તો ભિત્ર છે અને અહિત કરનાર હોય, તો શત્રુ છે. દુષ્પ્રવૃત્તિઓમાં સ્થિત સર્વ દુઃખના હેતુભૂત આત્મા વૈતરણી નઢી છે અને સત્પ્રવૃત્તિમાં સ્થિત સર્વ સુખના હેતુભૂત આત્મા જ કામધેનું અને નંદનવન આદિ રૂપ છે. તાત્પર્ય એ છે કે સ્વયંના આચરણ અનુસાર આત્મા પોતે જ કર્મસંગ્રહ કરી દુઃખી અને સુખી થાય છે માટે તપ અને સંયમ વડે આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરવી તે જ શ્રેષ્ઠ છે.

અન્ય પ્રકારની અનાથતા :-

૩૮ ઇમા હુ અણા વિ અણાહયા ણિવા, તમેગચિત્તો ણિહુઓ સુણેહિ ।
ણિયંઠધમ્મં લહિયાણ વિ જહા, સીયંતિ એગે બહુકાયરા ણરા ॥ ૩૮॥

શાલાર્થ :- ઇમા = આ, અણા વિ = બીજા પ્રકારની, બીજી પણ, અણાહયા = અનાથતા છે, તં = તેને તમે, ણિહુઓ = સ્થિરતાપૂર્વક, એગચિત્તો = એકાગ્ર ચિત્તે, સુણેહિ = સાંભળો, જહા = જેમ કે, ણિયંઠધમ્મં = નિર્ણથધર્મને, લહિયાણ વિ = પ્રામ કરીને પણ, એગે = કેટલાક, બહુકાયરા = અત્યંત કાયર, નિર્બળ સાધક, ણરા = મનુષ્ય, સીયંતિ = ધર્મના વિષયમાં શિથિલ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન ! આ એક બીજી પણ અનાથતા છે; તે શાંત ચિત્તે એકાગ્ર થઈ સાંભળો. ઘણા એવા કાયર-નિર્બળ સાધક હોય છે, જે નિર્ણથ ધર્મ અંગીકાર કરીને પણ તેનું આચરણ કરવામાં દુઃખાનુભવ કરે છે અર્થાત् તેનું આચરણ કરવામાં શિથિલ થઈ જાય છે.

૩૯ જો પવ્વિત્તાણ મહવ્વયાઇં, સમ્મં ચ ણો ફાસયઇ પમાયા ।
અણિગગહપ્પા ય રસેસુ ગિદ્ધે, ણ મૂલઓ છિણિઝ બંધણં સે ॥ ૩૯॥

શાલાર્થ :- જો = જે સાધુ, પવ્વિત્તાણ = દીક્ષા લઈને, પમાયા = પ્રમાદ વશ, મહવ્વયાઇં = પાંચ મહાત્રતોનું, સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારથી, ણો ફાસયઇ = પાલન કરતો નથી, અણિગગહપ્પા = ઈન્દ્રિયોને આધીન બનીને, રસેસુ = રસોમાં, ગિદ્ધે = ગૃધ રહે છે, સે = તે સાધુ, બંધણં = કર્માનાં બંધનો, મૂલઓ = મૂળથી, ણ = નથી, છિણિઝ (છિંડઝ) = કાપી શકતો.

ભાવાર્થ :- જે પ્રત્રજ્યા ગ્રહણ કરીને પ્રમાદવશ મહાત્રતોનું સમ્યક્ પાલન કરતો નથી, પોતાના આત્માનો નિગ્રહ કરતો નથી અર્થાત् મન અને ઈન્દ્રિયોને અંકુશમાં રાખતો નથી, રસ આદિ ઈન્દ્રિય વિષયોમાં ગૃધ થઈ જાય છે; તે ભિક્ષુ રાગદ્વેષ રૂપ સંસારનાં બંધનને મૂળથી છેદી શકતો નથી અર્થાત્ સમસ્ત કર્મક્ષય કરી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

૪૦ આઉત્તયા જસ્સ ણ અતિથ કાઇ, ઇરિયાએ ભાસાએ તહેસણાએ ।
આયાણ ણિક્ખેવ-દુગુંછણાએ, ણ વીરજાયં અણુજાઇ મગં ॥ ૪૦॥

શાલાર્થ :- ઇરિયાએ = ઈર્યા, ભાસાએ = ભાષા, એસણાએ = એષણા, આયાણ ણિક્ખેવ = આદાન ભંડમત નિક્ષેપણા સમિતિ, તહો દુગુંછણાએ = તથા પરિષ્ઠાપના સમિતિમાં, જસ્સ = જે સાધુને, કાઇ = કાંઈ પણ, આઉત્તયા = ઉપયોગ, ણ અતિથ = નથી, વીરજાયં = ભગવાન મહાવીરે કહેલા, મગં = સંયમ માર્ગનું, ણ અણુજાઇ = અનુસરણ કરતો નથી, પાલન કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ઈર્યા, ભાષા, એષણા, આદાન-નિક્ષેપ તથા ઉચ્ચાર પાસવણાદિ પરિષ્ઠાપન

આદિ પાંચે સમિતિમાં કાંઈ પણ ઉપયોગ (સાવધાની) રાખતો નથી, તે ભગવાન મહાવીરે કહેલ સંયમ માર્ગનું પાલન કરતો નથી કે પાલન કરનાર હોતો નથી.

૪૧ ચિરં પિ સે મુંડરૂઈ ભવિત્તા, અથિરવ્વએ તવ-ણિયમેહિં ભઢે ।
ચિરં પિ અપ્પાણ કિલેસઇત્તા, ણ પારએ હોઇ હુ સંપરાએ ॥૪૧॥

શાલ્લાર્થ :- ચિરંપિ = ઘણા લાંબા સમય સુધી, મુંડરૂઈ = મુંડરચિ, સાધુ વેશમાં, ભવિત્તા = બનીને, રહીને, અથિરવ્વએ = અસ્થિર વ્રતવાળા અને, તવ-ણિયમેહિં = તપ અને નિયમોથી, ભઢે = ભષ્ટ છે, સે = તે સાધુ, ચિરંપિ = ઘણા સમય સુધી, અપ્પાણ = પોતાના આત્માને, કિલેસઇત્તા = કલેશયુક્ત કરીને પણ, દુઃખ આપવા છતાં, હુ = નિશ્ચય, સંપરાએ = સંસારથી, પારએ = પાર, ણ હોઇ = થઈ શકતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે દીર્ઘકાળ સુધી સાધુવેષમાં રહીને પણ અહિંસાદિ વ્રત-નિયમોમાં અસ્થિર થઈ જાય છે, તપશ્ચર્યાદિ અનુષ્ઠાનથી ભષ્ટ થાય છે, તે સાધુ ઘણાં વર્ષો સુધી કેશલુંચન વગેરે ઘણાં કષ્ટોથી પોતાના દેહને દુઃખ આપવા છતાં સંસારથી પાર થઈ શકતો નથી.

૪૨ પોલ્લે વ મુઢી જહ સે અસારે, અયંતિએ કૂડકહાવણે વા ।
રાઢામણી વેરુલિયપ્પગાસે, અમહગઘએ હોઇ હુ જાણએસુ ॥૪૨॥

શાલ્લાર્થ :- જહ = જે રીતે, પોલ્લેવ = પોલી (ખાલી), મુઢી = મુઢી, અસારે = અસાર છે, વા = અને, કૂડકહાવણે = ખોટો સિક્કાં, અયંતિએ = અનુપયોગી હોય છે, રાઢામણી = કાચનો ટુકડો, વેરુલિયપ્પગાસે = વૈરૂર્ધમણિની સમાન પ્રકાશ કરનાર હોવા છતાં પણ, જાણએસુ = જાણકાર પુરુષોની સામે, હુ = ચોક્કસ તે, અમહગઘએ = અહ્યમૂલ્યવાળો, હોઇ = થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ખાલી મુઢી અસાર હોય છે, ખોટો સિક્કાનો કોઈ ઉપયોગ હોતો નથી અને કાચનો ટુકડો વૈરૂર્ધમણિની જેમ ચમકતો દેખાવા છતાં જાણકાર વ્યક્તિ પાસે તે મૂલ્યહીન થઈ જાય છે, તેમ સંયમાચારનું પાલન ન કરનારની મોક્ષમાર્ગમાં કંઈ કિંમત હોતી નથી. વિવેકી પુરુષોમાં તે પ્રસંશનીય હોતો નથી.

૪૩ કુસીલ લિંગં ઇહ ધારઇત્તા, ઇસિજ્જાયં જીવિય બૂહઇત્તા ।
અસંજએ સંજય લપ્પમાણે, વિણિઘાય-માગચ્છિ સે ચિરંપિ ॥૪૩॥

શાલ્લાર્થ :- ઇહ = આ મનુષ્ય જન્મમાં, કુસીલ લિંગં = કુશીલ અવસ્થાને, ધારઇત્તા = ધારણ કરીને તથા, ઇસિજ્જાયં = મુનિનાં બાધ્ય ચિહ્નોને ધારણ કરીને તેના દ્વારા, જીવિય = પોતાની આજીવિકાનું, બૂહઇત્તા = પોષણ કરતો, અસંયમી જીવન વ્યતીત કરતો, અસંજએ = અસંયત હોવા છતાં પણ, સંજય લપ્પમાણે = પોતાને સંયત બતાવનાર, સે = તે સાધુ, ચિરંપિ = ઘણાં લાંબા સમય સુધી, વિણિઘાયં

= વિનાશને, આગચ્છદિ = પ્રામ કરે છે અર્થાત્ દુર્ગતિમાં દુઃખ ભોગવે છે.

ભાવાર્થ :- જે આચારહીન-કુશીલ અવસ્થાને ધારણ કરીને, ઋષિદ્વજ એટલે મુનિ વેશમાં રજોહરણ વગેર ચિહ્નો ધારણ કરીને જીવનનું પોષણ કરે છે અર્થાત્ આજીવિકા ચલાવે છે અને ખરેખર અસંયત હોવા છતાં જે સંયતિ (ત્યાગી) તરીકે ઓળખાવે છે, તે સાધુ દીર્ଘકાલ પર્યત જન્મ મરણનાં દુઃખને પામે છે.

૪૪ વિસં તુ પીયં જહ કાલકૂડં, હણાઇ સત્થં જહ કુગહીયં ।
એસો વિ ધમ્મો વિસઓવવણો, હણાઇ વેયાલ ઇવાવિવણો ॥૪૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જહ = જે રીતે, પીયં = પીધેલું, કાલકૂડં = કાલકૂટ નામનું, વિસં = ઝેર, હણાઇ = પ્રાણનો નાશ કરે છે, કુગહીયં = અવળું પકડાયેલું, સત્થં = શસ્ત્ર પોતાનો જ ધાત કરે છે, ઇવ = જેમ, અવિવણો = સમ્યક્ પ્રકારે વશ ન કરેલો, વેયાલ = વૈતાલ દેવ, પિશાચ, એસો = આ, ધમ્મો વિ = ધર્મ પણ, વિસઓવવણો = શાસ્ત્રાદિ વિષયોની આસક્તિથી યુક્ત, હણાઇ = સદ્ગતિનો વિનાશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરાવનારું પીધેલું વિષ, ઊંધું પકડેલું શસ્ત્ર અને અનિયંત્રિત વૈતાલ (પિશાચ) વિનાશકારી હોય છે, તેમ વિષયભોગની આસક્તિથી યુક્ત ચારિત્રધર્મ પણ સદ્ગતિનો વિનાશ કરે છે અર્થાત્ આત્મા માટે અહિતકર થાય છે.

૪૫ જે લક્ખણં સુવિણં પડંજમાણે, ણિમિત્ત-કોઊહલ સંપગાઢે ।
કુહેડ-વિજ્ઞાસવ-દારજીવી, ણ ગચ્છદિ સરણં તમ્મિ કાલે ॥૪૫॥

શાસ્ત્રાર્થ :- જે = જે સાધુ, લક્ખણં = લક્ષ્ણશાસ્ત્રનો, સુવિણં = સ્વખણશાસ્ત્રનો, પડંજમાણે = પ્રયોગ કરે છે, ણિમિત્ત-કોઊહલ સંપગાઢે = ભૂકુંપાદિ નિમિત્તશાસ્ત્ર અને કૌતુક વગેરેના પ્રયોગ કરવામાં રત રહે છે, કુહેડ-વિજ્ઞાસવ-દારજીવી = કુહેટક વિદ્યાયો જેમાં હિંસા, અસત્ય આદિ આશ્રવોનું આગમન થાય છે, તે વિદ્યાથી આજીવિકા કરે છે તે સાધુ, તમ્મિ કાલે = કર્માનાં ફળ ભોગવવાના સમયે, સરણં = કોઈના શરણને, ણ ગચ્છદિ = પ્રામ થતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે લક્ષ્ણવિદ્યા, સ્વખણવિદ્યાનો પ્રયોગ કરે છે, જે નિમિત્તશાસ્ત્ર અને કૌતુકકાર્ય અર્થાત્ ઈન્જિનિયરિંગ વગેરે પ્રયોગમાં અત્યંત આસક્ત રહે છે, જે ખોટું આશ્રય ઉત્પત્ત કરનાર મંત્ર-તંત્ર વિદ્યા વડે આશ્રવદ્વારોનું સેવન કરે છે અથવા તેનાથી જીવનનિર્વાહ કરે છે, તેવા કુસાધુને કર્મફળ ભોગવતી વખતે કુવિદ્યાઓ શરણભૂત થતી નથી અર્થાત્ દુર્ગતિમાંથી બચાવી શકતી નથી.

૪૬ તમંતમેણેવ ઉ સે અસીલે, સયા દુહી વિપ્પરિયાસુવેઇ ।
સંધાવઇ ણરગ તિરિક્ખ જોરિં, મોરં વિરાહિતુ અસાહુરૂવે ॥૪૬॥

શાસ્ત્રાર્થ :- અસાહુરૂવે = માત્ર સાધુનો વેપ ધારણ કરનાર પણ ભાવથી અસાધુ, સે = તે, અસીલે

= કુશીલ (ચારિત્રભષ્ટ) સાધુ, તમ = અત્યંત, તમેણેવ = અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી, મોણ = ચારિત્રની, વિરાહિતુ = વિરાધના કરીને, સયા = સદેવ, દુહી = દુઃખી થતો, વિપ્પરિયાસુવેઝ (વિપ્પરિયામુવેઝ)
= વિપરીત ભાવને પામે છે, ણરગ તિરિક્ખ જોર્ણિ = નરક, તિર્યંચ વગેરે દુર્ગતિઓમાં, સંધાવેઝ = જાય છે અર્થાત્ ઉત્પત્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- તે વેષધારી કુશીલ સાધુ પોતાના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી વિપરીત દાખિલાળો અને વિપરીત અવસ્થાવાળો બની સદ્ગ દુઃખી થાય છે. તે મુનિધર્મની વિરાધના કરીને સતત દુઃખ ભોગવતો નરક અને પશુ યોનિમાં ગમન કરે છે.

૪૭ ઉદ્દેસિયં કીયગડં ણિયાં, ણ મુંચઝ કિંચિ અણેસણિજ્જં ।
અગ્નિ વિવા સવ્વભક્ખી ભવિત્તા, ઇતો ચુએ ગચ્છઝ કટ્ટુ પાવં ॥૪૭॥

શાલ્લાર્થ :- ઉદ્દેસિયં = જે સાધુ ઔદેશિક, કીયગડં = ખરીદેલા, ણિયાં = આમંત્રિત આહાર, અણેસણિજ્જં = સદોષ ભિક્ષા, કિંચિ = કાંઈ પણ, ણ = નથી, મુંચઝ = છોડતો અર્થાત્ બધું જ ગ્રહણ કરી લે છે, તે, અગ્નિ વિવા = અગ્નિની સમાન, સવ્વભક્ખી = સર્વભક્ષી, ભવિત્તા = થઈને, ઇતો = અહીંનું, ચુએ = આયુષ્ય પૂરું કરીને, પાવં = પાપકર્માને, કટ્ટુ = ઉપાર્જિત કરીને, ગચ્છઝ = દુર્ગતિમાં જાય છે.

ભાવાર્થ :- જે ભિક્ષુ, સાધુના ઉદેશ્યથી બનેલો, સાધુ માટે ખરીદેલો, આમંત્રણથી પ્રામ થયેલો આહાર વગેરે સદોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, કોઈ પણ પ્રકારના અનેષણીય આહારને છોડતો નથી, તે અગ્નિની જેમ સર્વભક્ષી થઈને, પાપકર્માનો સંગ્રહ કરી, અહીંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને પછી દુર્ગતિને પામે છે.

૪૮ ણ તં અરી કંઠછેત્તા કરેઝ, જં સે કરે અપ્પણિયા દુરપ્પા ।
સે ણાહઝ મચ્ચુમુહં તુ પત્તે, પચ્છાણુતાવેણ દયાવિહૂણો ॥૪૮॥

શાલ્લાર્થ :- દુરપ્પા = દુરાચારમાં પ્રવૃત્ત થયેલો, સે = તે પોતાનો, અપ્પણિયા = આત્મા, જં = જેટલો, કરે = અનર્થ કરે છે, અહિત કરે છે, કંઠછેત્તા = ગળું (કંઠ) કાપનાર, અરી = શત્રુ પણ, ણ = નથી, કરેઝ = કરી શકતો, દયાવિહૂણો = દયા રહિત અર્થાત્ સંયમ રહિત, સે = આ આત્મા, મચ્ચુમુહં = મૃત્યુના મુખમાં, પત્તે = પહોંચેલો, પચ્છાણુતાવેણ = પશ્ચાતાપ કરતો, ણાહઝ (ણાહિઝ) = આ વાતને જાણશો, એટલે પોતાની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ યાદ કરી પશ્ચાતાપ કરશો.

ભાવાર્થ :- ભસ્તકને છેદનાર શત્રુ જે અનર્થ ન કરી શકે, તે અનર્થ દુષ્પ્રવૃત્તિશીલ દુરાત્મા કરે છે. દયા ભાવની ઉપેક્ષા કરનાર સંયમહીન મનુષ્ય જ્યારે મૃત્યુના મુખમાં જાય છે ત્યારે જ તે આ બાબત સમજે છે અને પછી ખૂબ પસ્તાય છે.

૪૯

ણિરદુયા ણગરુહી ઉ તસ્સ, જે ઉત્તમદું વિવજ્જાસમેઝ ।
ઇમે વિ સે ણત્થિ પરે વિ લોએ, દુહઓ વિ સે જ્ઞિજ્જિ તત્થ લોએ ॥૪૯॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તસ્સ = આવા મુનિની, ણગરુહી = નનુચિ, સંયમમાં રૂચિ, ણિરદુયા = નિર્થક છે, જે = જે, ઉત્તમદું = સંયમની, વિવજ્જાસમેઝ = વિરાધના કરે છે, સે = આ આત્માને માટે, ઇમે = આ, લોએ = લોક, વિ = અને, પરેવિ = પરલોક બત્તે, ણત્થિ = નથી અર્થાત् બત્તે બગડે છે, તત્થ = આ રીતે બત્તે લોકના અભાવમાં, લોએ = લોકોમાં, દુહઓ વિ = બત્તે પ્રકારથી, જ્ઞિજ્જિ = ચિંતિત થઈ કીણ થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ સંયમની વિરાધના કરે છે તેની શામણ્યમાં રૂચિ અર્થાત् સંયમ સ્વીકારનું પ્રયોજન વ્યર્થ થઈ જાય છે. તેના માટે ન તો આ લોક સફળ છે કે ન પરલોક. બંને લોકના પ્રયોજનથી શૂન્ય હોવાથી લીધે બંને લોકને બગાડીને તે ભિક્ષુ દુઃખી થાય છે.

૫૦

એમેવઽહાછંદ કુસીલરૂવે, માગં વિરાહિતુ જિણુત્તમાણ ।
કુરરી વિવા ભોગરસાણુગિદ્ધા, ણિરદુસોયા પરિયાવમેઝ ॥૫૦॥

શાસ્ત્રાર્થ :- એમેવ = આ રીતે, અહાછંદ કુસીલ રૂવે = સ્વચ્છંદી અને કુશીલ, ચારિત્રભ્રષ્ટ સાધુ, જિણુત્તમાણ = જિનેન્દ્ર ભગવાનના ઉત્તમ, માગં = માર્ગની, વિરાહિતુ = વિરાધના કરીને, ભોગરસાણુગિદ્ધા = ભોગરસમાં આસક્ત બનીને, ણિરદુસોયા = નિર્થક શોક કરનારી, કુરરી વિવા = કુરરી-પક્ષિણી સમાન, પરિયાવમેઝ = પરિતાપને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ભોગરસની લોકુપ ગીધડી (પક્ષિણી) નિર્થક શોક કરી દુઃખી થાય છે. તેમજ દુરાચારી અને સ્વચ્છંદી સાધુ પણ જિનેશ્વર ભગવાનના ઉત્તમ માર્ગની વિરાધના કરીને દુઃખ પામે છે.

વિવેચન :-

સનાથથી અનાથ થતાં સાધકો :- પ્રસ્તુત ૧૩ ગાથાઓ (ગાથા ઉઠ થી ૫૦ સુધી) માં અનાથી મુનિ દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રકારના અનાથનું કથન છે. જે સનાથતાના પંથે પ્રયાણ કરીને પણ પુન: પોતાની દુષ્પ્રવૃત્તિના કારણે અનાથ બની જાય છે, અહીં તે અનાથ સાધકોના નિભ્નોક્ત દોષો દર્શાવ્યા છે – (૧) નિર્ણથ ધર્મ અંગીકાર કરીને કાયરતાથી શિથિલાચારનું સેવન કરવું (૨) દીક્ષિત બની પ્રમાદવશ મહાપ્રતનું સમ્યક્ક પાલન ન કરવું (૩) આત્મનિશ્ચહ ન કરવો. (૪) રસાસક્ત (રસાદિમાં આસક્ત) (૫) પાંચ સમિતિઓનાં પાલનમાં ઉપયોગ રહિત (અસાવધાન) (૬) અહિંસાદિ મહાપ્રતોમાં અસ્થિર (૭) તપ નિયમોથી ભષ્ટ, (૮) આચારહીન, કેવળ વેષધારી તેમજ રત્નત્રય શૂન્ય હોવાથી વિજ્ઞો-જ્ઞાનીજનોની દાઢિમાં મૂલ્યહીન (૯) કુશીલ તેમજ મુનિ વેષભૂષાથી આળવિકા ચલાવનાર (૧૦) અસંયમી હોવા છતાં પોતાને સંયમી કહેનાર (૧૧) વિષયભોગોની લાલસા સાથે મુનિ ધર્મનું પાલન કરનાર (૧૨) લક્ષણ, સ્વખું ફળ બતાવનાર

(૧૩) નિમિત્ત, કૌતુક કાર્યમાં અત્યાસકત (૧૪) મંત્ર તંત્ર આદિથી (જાહુઓના ખેલ દેખાડી) જીવન જીવનાર (૧૫) શીલરહિત, ગાઢ અજ્ઞાન-અંધકારગ્રસ્ત, વિપરીત દાચિવાળા, મુનિધર્મ વિરાધક (૧૬) ઔદેશિક અને અનેષણીય આહાર ગ્રહણ કરનાર, અભિનવત્ત સર્વભક્તિ (૧૭) દુષ્ટ આચારમાં પ્રવૃત્ત, સંયમહીન દુરાત્મા (૧૮) સંયમને દૂષિત કરનાર (૧૯) ઉભયલોક - ભાષ્ટ સાધક (૨૦) સ્વધંદ, કુશીલ તેમજ જિનમાર્ગ વિરાધક. ઉપરોક્ત એક કે અનેક દોષોનું સેવન કરનાર સાધક આત્મગુણોનું રક્ષણ કરી શકતા નથી, તેથી તે અનાથ બની જાય છે.

સીયંતિ :- નિર્ગ્રથ ધર્મમાં શિથિલ બની જાય છે. નિઃસત્ત્વસાધક કષ્ટો તેમજ પરીસહોથી વિચલિત બની દુઃખાનુભવ કરે છે, તે સ્વપરની રક્ષામાં સમર્થ બની શકતો નથી, માટે તે અનાથ કહેવાય છે.

દુગુંછણાએ (જુગુપ્સના) :- પરિષ્ઠાપન કરવાનાં મળ-મૂત્ર વગેરે પદાર્થો જુગુપ્સનીય હોય છે માટે પરિષ્ઠાપના સમિતિ માટે 'જુગુપ્સના' શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. ઉચ્ચાર પ્રસવણ વગેરે સમિતિ પ્રત્યે ઉપયોગશૂન્ય.

મુંડરૂચિ :- કેશલોય માત્રમાં જેની રૂચિ છે અથવા વેશમાં રહેવાની માત્ર રૂચિ છે, જે સાધુ જીવનના શેષ આચારથી વિમુખ રહે છે, તે નથી તપ કરતો કે નથી કોઈ નિયમ પાલનમાં લયિ રાખતો.

અયંતિએ કૂડકહાવણે વા :- ખોટા સિક્કાને કોઈ સ્વીકારતું નથી અને તેનાથી વ્યવહાર પણ ચાલતો નથી, તે સર્વથા ઉપેક્ષણીય હોય છે. એ જ રીતે સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય રહિત સાધુ પણ ગુરુ, સંઘ વગેરે દ્વારા ઉપેક્ષણીય હોય છે.

ઇસિજ્જયં જીવિય કૂહઇત્તા :- અધિધ્વજ અર્થાત્ મુનિચિહ્ન-રજોહરણ વગેરે સંપૂર્ણ મુનિ વેષભૂષાને ધારણ કરનાર અને તેનાથી જીવનનું પોષણ કરનાર.

એસો વિ ધમ્મો વિસાઓવવણો :- કાલકૂટ વિષ વગેરેની જેમ, શબ્દાદિ વિષયોની આસક્તિયુક્ત, સુવિધાવાદી શ્રમશધર્મ પણ વિનાશકારી પંથે લઈ જાય છે. શ્રેષ્ઠ વસ્તુ અવળી થાય તો પતન કરે છે.

વેયાલ ઇવાવિવણો :- મંત્ર વગેરેથી વશ ન કરેલા, અનિયંત્રિત વૈતાલ રાક્ષસ પોતાના સાધકનો વિનાશ કરે છે. જે વસ્તુ વિકાસને પંથે લઈ જાય છે, તે જ વસ્તુ અવળી થાય તો પતન કરે છે.

કુહેડ વિજ્જાસવદારજીવી :- કુહેટક વિદ્યા અર્થાત્ મિથ્યા આશ્ર્યમાં નાખનારા મંત્રતંત્ર જ્ઞાનાત્મકા વિદ્યા; કર્મ બંધનના હેતુરૂપ હોવાથી તે આશ્રવદ્વાર રૂપ છે; એવી જાહુગરી વિદ્યાથી આજીવિકા ચલાવનારને કુહેડ વિજ્જાસવદારજીવી કહ્યા છે. પ્રેતાત્માને આહ્વાનકારી વિદ્યાઓને પણ 'કુહેટકવિદ્યા' કહેવામાં આવે છે.

નિમિત્તકો઱હલસંપગાઢે :- નિમિત્ત - ભૂત, અને વર્તમાન સંબંધી નિમિત્ત બતાવવા. કૌતુક - સંતાનાદિ માટે સ્નાનાદિ પ્રયોગ દેખાડવા. આ બંને વિદ્યામાં અત્યંત આસક્ત.

તમંતમેણેવ ડ સે :- ગાઢ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનાંધકારના કારણે શીલહીન, દ્રવ્યસાધુ સદા

વિરાધનાજનિત દુઃખથી દુઃખી બની, તત્ત્વાદિના વિષયમાં વિપરીત દસ્તિ અપનાવે છે.

અગ્ગી વિવા સવ્વભક્તખી :- જેમ અગ્ગિના, ભીના—સૂકા દરેક લાકડાને પોતાનું ભક્ષ્ય બનાવે છે, અર્થાત્ બાળી નાખે છે, તેમ દરેક પરિસ્થિતિમાં એષણીય, કદ્વનીય—અકલ્પનીય બધું જ લઈ લે છે.

દુહઓ વિ સે જ્ઞિજ્જઇ :- તે કુશીલ સાધકને માટે આ લોક અને પરલોક, બંને નિષ્ફળ જાય છે. તે શરીર કલેશના કારણભૂત કેશલોચ વગેરે કેવળ કષ્ટો જ સહન કરે છે. તેનું આ જીવન સાધુધર્મની વાસ્તવિકતાથી દૂર હોવાથી અને પરલોકમાં દુર્ગતિમાં જવાથી, તે ઊભયલોકથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

કુરરી વિવા ણિરદ્વસોયા :- જેમ ગીધ પક્ષિણી ભોગો માટે ગમે તેટલો વિલાપ કરે તો પણ તેનો કંઈ અર્થ નથી, તેનો વિલાપ નિરર્થક જ છે અને તે કષ્ટ પામે છે; તેમ ભોગોમાં આસક્ત સાધુના આ લોક અને પરલોક બંને અનર્થકારી નીવડે છે.

મહાનિર્ણથીય પથ અને તેનું ફળ :-

૫૧   સોચ્વાણ મેહાવિ સુભાસિયં ઇમં, અણુસાસણં ણાણગુણોવવેયં ।
                મગ્નં કુસીલાણ જહાય સવ્વં, મહાણિયંઠાણ વએ પહેણં ॥૫૧॥

શાન્દાર્થ :- સુભાસિયં = સુભાષિત—સારી રીતે કહેવાયેલું, ણાણગુણોવવેયં = શાન્દાર્થથી યુક્ત, અણુસાસણં = અનુશાસન, શિક્ષાને, કુસીલાણ = કુશીલોનાં, મગ્નં = આચારણોને, ખરાબ માર્ગને, સવ્વં = સર્વ, સમસ્ત, બધાં, જહાય = છોડીને, મહાણિયંઠાણ = મહાન નિર્ણથોના, પહેણં = માર્ગો, વએ વએ = ચાલે અર્થાત્ અનુસરણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- બુદ્ધિશાળી સાધક આ જ્ઞાન અને ગુણથી યુક્ત એવી શુભ આશયયુક્ત શિક્ષાને, ઉપદેશને સાંભળીને કુશીલનાં સમસ્ત આચારણોને છોડીને મહાનિર્ણથ—તીર્થકર પ્રભુના માર્ગો અર્થાત્ સંયમમાર્ગો ગમન કરે.

૫૨   ચરિત્તમાયારગુણણિએ તઓ, અણુત્તરં સંજમ પાલિયાણ ।
                ણિરાસવે સંખવિયાણ કમ્મં, ઉવેઝ ઠાણ વિઝલુત્તમં ધુવં ॥૫૨॥

શાન્દાર્થ :- ચરિત્તમાયારગુણણિએ = ચારિત્રાચારના ગુણોથી યુક્ત થઈને, અણુત્તરં = અનુત્તર, પ્રધાન, સંજમ = સંયમનું, પાલિયાણ = પાલન કરીને, તઓ = ત્યાર પછી, ણિરાસવે = આશ્રવોથી રહિત થઈને, કમ્મં = કર્માનો, સંખવિયાણ = ક્ષય કરીને, વિઝલુત્તમં = વિશાળ એટલે સર્વોત્તમ, ધુવં = ધ્યાવ, નિત્ય, ઠાણ = સ્થાનને, મોક્ષસ્થાનને, ઉવેઝ = પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે ચારિત્રાચારના ગુણોથી યુક્ત સાધક સર્વોત્કૃષ્ટ સંયમનું પાલન કરી, આશ્રવ રહિત બની અને પૂર્વકર્માનો ક્ષય કરીને સર્વોત્તમ શાશ્વત સ્થાનરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

૫૩ એવુગદંતે વિ મહાતવોધણે, મહામુણી મહાપઇણે મહાયસે ।
મહાણિયંઠિજ્જમિણ મહાસુયં, સે કાહએ મહયા વિત્થરેણ ॥૫૩॥

શાસ્ત્રાર્થ :- ઉગદંતે વિ = કર્મ શત્રુઓનું ઉત્ત્રપથી દમન કરનાર, મહાતવોધણે = મહાન તપસ્વી, મહાપઇણે = દદ્ધ પ્રતિજ્ઞાવાળા, મહાયસે = મહાયશસ્વી, સે = આ, મહામુણી = મહામુનિએ, ઇણં = આ, મહાણિયંઠિજ્જં = મહાનિર્ગ્રથીય નામના, મહાસુયં = મહાશુત અધ્યયનનું, મહયા = ખૂબ જ, વિત્થરેણ = વિસ્તાર સાથે મહારાજ શ્રેષ્ઠિકની સામે, એવ(એવં) = આ રીતે, કાહએ = કથન કર્યું.

ભાવાર્થ :- આ રીતે કઠિન આચારનાં પાલન સાથે ઈન્દ્રિય અને મનને વશ કરનાર મહાતપોધની મહાયશસ્વી, દદ્ધપ્રતિજ્ઞાવાળા (મહાપ્રતિજ્ઞા), મહામુનિ અનાથી મુનીશ્વરે આ મહાનિર્ગ્રથીય મહાશુતને ખૂબ વિસ્તારપૂર્વક (શ્રેષ્ઠિક મહારાજાને) કહ્યું.

વિવેચન :-

મેહાવિ :- 'મેધાવી' શબ્દ સાધકનું વિરોધણ છે. શ્રેષ્ઠિક રાજ માટે મેધાવિન્ ! (હે બુદ્ધિમાન રાજન્ !) સંબોધન છે.

અણુત્તર સંજમ :- યથાભ્યાત ચારિત્રાત્મક સંયમ અથવા શ્રેષ્ઠ સંયમ, સર્વોત્કૃષ્ટ સંયમ.

ચરિત્તમાયારગુણણિણ એ :- સંયમની સમગ્ર વિધિઓ તેમજ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી જે યુક્ત હોય તે 'ચારિત્રાચાર-ગુણાન્વિત' છે.

મહાણિયંઠિજ્જં :- મહાનિર્ગ્રથીય – નિર્ગ્રથના મહાન આચાર, શિક્ષાઓનો ભંડાર.

મુનિની ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ :-

૫૪ તુઢો ય સેણિઓ રાયા, ઇણમુદાહુ કયંજલી ।
અણાહત્ત જહાભૂયં, સુદ્રુ મે ઉવદંસિયં ॥૫૪॥

શાસ્ત્રાર્થ :- તુઢો = મુનિના ઉપદેશથી સંતુષ્ટ-પ્રસત્ર થયા, સેણિઓ = શ્રેષ્ઠિક, રાયા = રાજ, કયંજલી = કૃતાંજલિ, બત્તે હાથ જોડીને, ઇણં = આ રીતે, ઉદાહુ = કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવન્ ! તમે, અણાહત્ત = અનાથતાનું, જહાભૂયં = યથાર્થ સ્વરૂપ, મે = મને, સુદ્રુ = સારી રીતે, ઉવદંસિયં = સમજાવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ પાસેથી સનાથ–અનાથનું રહસ્ય જાણીને રાજ શ્રેષ્ઠિક સંતુષ્ટ થઈ હાથ જોડીને કહ્યું – હે ભગવન્ ! આપે મને અનાથતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સુંદર રીતે સમજાવ્યું છે.

૫૫ તુજ્જં સુલદ્ધં ખુ મળુસ્સ જમ્મં, લાભા સુલદ્ધા ય તુમે મહેસી ।
તુબ્ધે સણાહા ય સબંધવા ય, જં ભે ઠિયા મગે જિણુત્તમાણં ॥૫૫॥

શાલાર્થ :- મહેસી = હે મહર્ષિ !, તુજ્જં = તમારો, ખુ = ખરેખર (વાસ્તવમાં), સુલદ્ધં = સુલભ-સર્જણ છે, તુમે = તમે, લાભા = વાસ્તવિક લાભ, સુલદ્ધા = પ્રામ કર્યો છે, તુબ્ધે = તમે જ, સણાહા = સનાથ, સબંધવા = સબાંધવ છો, જં = કારણ કે, ભે = તમે, જિણુત્તમાણં = સર્વોત્તમ જિનેન્દ્ર ભગવાનના, મગે = માર્ગમાં, ઠિયા = સ્થિત થયા છો.

ભાવાર્થ :- રાજા શ્રેષ્ઠિક - હે મહર્ષિ ! આપનો મનુષ્ય જન્મ સર્જણ છે. આપની અન્ય ઉપલબ્ધિઓ પણ સર્જણ છે. આપ સાચા સનાથ અને સબાંધવ છો કારણ કે આપ જિનેશ્વરના સંયમ માર્ગમાં સુસ્થિત છો.

૫૬ તં સિ ણાહો અણાહાણં, સવ્વભૂયાણ સંજયા ।
ખામેમિ તે મહાભાગ, ઇચ્છામિ અણુસાસિડં ॥૫૬॥

શાલાર્થ :- મહાભાગ = હે મહાભાગ !, તં = આપ, અણાહાણં = અનાથોના, ણાહો = નાથ, સિ = છો, સંજયા = હે મુનિ ! તમે, સવ્વભૂયાણ = સમસ્ત પ્રાણીઓના, ણાહો = નાથ છો, હે પૂજ્ય ! જો મારો કંઈ અપરાધ થયો હોય તો તે માટે, તે = આપ પાસે, ખામેમિ = ક્ષમા મૃગું છું અને હું આપ દ્વારા, અણુસાસિડં = શિક્ષા પ્રામ કરવા માટે, ઉપદેશ સાંભળવા માટે, ઇચ્છામિ = ઈચ્છા કરું છું.

ભાવાર્થ :- હે સંયત ! આપ બધા અનાથ જીવોના નાથ છો, હે મહાભાગ ! હું આપની ક્ષમા મારું છું અને હું આપની પાસે ઉપદેશ સાંભળવા ઈચ્છા છું.

૫૭ પુચ્છિકુણ મએ તુબ્ધં, જ્ઞાણવિગ્ઘો ય જો કઓ ।
ણિમંતિયા ય ભોગેહિં, તં સવ્વં મરિસેહિ મે ॥૫૭॥

શાલાર્થ :- મએ = મેં તમારી પાસે પ્રવર્જયાનું કારણ, પુચ્છિકુણ = પૂઢીને, જો = જે, તુબ્ધં = તમોને, જ્ઞાણવિગ્ઘો = ધ્યાનમાં વિઘ્ન, કાઓ = કર્યું છે, ય = અને, ભોગેહિં = ભોગોને માટે, ણિમંતિયા = નિમંત્રિત કરીને તમારો જે અપરાધ કર્યો છે, તં = તેને, સવ્વં = બધા અપરાધોને માટે, મને, મરિસેહિ = ક્ષમા પ્રદાન કરો.

ભાવાર્થ :- મેં આપને પ્રશ્નો પૂઢી આપના ધ્યાનમાં વિઘ્ન કર્યું અને ભોગો ભોગવવા આમંત્રણ આપ્યું, તે બધા અપરાધોની આપ મને ક્ષમા કરો.

૫૮ એવં શુણિતાણ સ રાયસીહો, અણગારસીહં પરમાઇ ભત્તિએ ।
સઓરોહો સપરિયણો સબંધવો, ધમ્માણુરત્તો વિમલેણ ચેયસા ॥૫૮॥

શાંદાર્થ :- એવં = આ રીતે, રાયસીહો = રાજાઓમાં સિંહ સમાન પરાક્રમી, સ = તે રાજા શ્રેષ્ઠિક, અણગારસીહં = સિંહ સમાન તે અનાથી મુનિની, પરમાઇ = ઉત્કૃષ્ટ, ભત્તિએ = ભક્તિપૂર્વક, થુળિત્તાણ = સ્તુતિ કરતો, સઓરોહો = પોતાના અંતઃપુર સાથે, સપરિયણો = પરિવાર સહિત અને, સબંધવો = બંધુઓ સહિત, વિમલેણ ચેયસા = મિથ્યાત્વ રહિત, નિર્મણ ચિત્તથી, ધર્માણુરત્તો = ધર્મમાં અનુરાગી બની ગયા, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું.

ભાવાર્થ :- આ રીતે રાજાઓમાં સિંહ સમાન પરાક્રમી શ્રેષ્ઠિક મહારાજાએ પરમ ભક્તિથી તે સિંહ સમાન અનાથી મુનિની સ્તુતિ કરી, પોતાનાં અંતઃપુર, સ્વજન અને સકલ કુટુંબ સહિત મિથ્યાત્વ રહિત નિર્મણ ચિત્તે ધર્મમાં અનુરક્ત બન્યા, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું.

૫૯ ઊસસિય-રોમકૂવો, કાઉણ ય પયાહિણં ।
અભિવંદિઝણ સિરસા, અઝ્યાઓ ણરાહિવો ॥૫૯॥

શાંદાર્થ :- ઊસસિય-રોમકૂવો = હર્ષથી રોમાચિત થતો તે, પયાહિણં = પ્રદક્ષિણા, કાઉણ = કરીને, સિરસા = મસ્તક નમાવી, અભિવંદિઝણ = વંદના કરી, અઝ્યાઓ = પોતાના સ્થાન પર ગયા.

ભાવાર્થ :- મુનિરાજના અમૃત સમાગમથી રાજા રોમેરોમમાં હર્ષ અનુભવી રહ્યો હતો. તે મુનિની પ્રદક્ષિણા કરી, મસ્તક નમાવીને વંદન કરી પોતાના સ્થાને પાછા ફર્યા.

વિવેચન :-

લાભા સુલદ્ધા :- સુંદર, વર્ણ, રૂપ વગેરેની પ્રામિલુપ લાભ અથવા ધર્મવિશેષની પ્રામિલુપ લાભ. આપના આ બધા લાભ સર્ફણ છે.

રાયસીહો અણગારસીહં :- રાજાઓમાં અતિ પરાક્રમી હોવાથી શ્રેષ્ઠિકને શાસ્ત્રકારે રાજસિંહ કહેલ છે તથા કર્મ વિદારણ કરવામાં પરાક્રમી હોવાથી મુનિને અણગારસિંહ કહેલ છે.

અનાથીમુનિના ગુણો :-

૬૦ ઇયરો વિ ગુણસમિદ્ધો, તિગુત્તિગુત્તો તિદંડવિરાઓ ય ।
વિહગ ઇવ વિપ્પમુકો, વિહરઇ વસુહં વિગયમોહો ॥૬૦॥ - ત્તિ બેમિ

શાંદાર્થ :- ગુણસમિદ્ધો = ગુણોથી સમૃદ્ધ, તિગુત્તિ ગુત્તો = ત્રણ ગુણિઓથી શુભ, તિદંડવિરાઓ = ત્રણ દંડથી નિવૃત બનેલા, ઇયરો વિ = અનાથી મુનિ, વિગયમોહો = મોહથી રહિત બનીને, વિહગ ઇવ = પક્ષીની જેમ, વિપ્પમુકો= બંધન રહિત થઈ, વસુહં = પૃથ્વી પર.

ભાવાર્થ :- અનાથી મુનિ સાધુના ૨૭ ગુણોથી સમૃદ્ધ, ત્રણ ગુપ્તિથી ગુમ, ત્રણ દંડથી વિરત, મોહમુક્ત થઈને આ વસુંધરામાં પક્ષીની જેમ અપ્રતિબદ્ધ થઈને સંયમમાં વિચરણ કરવા લાગ્યા.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

મહાનિર્ગંધ મુનિની વિશેષતાઓ :- પ્રસ્તુત ગાથામાં અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં મહાનિર્ગંધમુનિની વિશેષતાઓ પ્રદર્શિત કરી છે (૧) સાધુના ૨૭ ગુણોથી અથવા ક્ષમાદિ ગુણોથી સંપત્ત. (૨) મન, વચન અને કાયાનું ગોપન કરનાર. (૩) મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી નિવૃતા. (૪) પક્ષીવત્ત દરેક પ્રકારનાં બંધનોથી રહિત અર્થાત્ દ્રવ્યભાવ પરિગ્રહથી રહિત (૫) મોહમુક્ત અથવા કેવળી કે વીતરાગી.

ઉપસંહાર :- અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારા અજ્ઞાની પ્રાણીઓ અનાથ છે. ધર્મને સમજી, સંયમનો સ્વીકાર કરનાર પોતાના અને બીજાનાં નાથ થઈ જાય છે. સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સનાથ બનેલા શ્રમણને જિનાજ્ઞારૂપ સંયમાચારની સમસ્ત વિધિઓનું સારી રીતે પાલન કરવું, તે પરમ કર્તવ્ય છે. જે આ કર્તવ્યમાંથી ચૂકી જાય, આળસુ કે સુખશીલ થઈ જાય તો તે બીજા પ્રકારના અનાથ થઈ જાય છે. કારણ કે સંયમ નિયમોનું બરાબર પાલન ન કરવાથી તે પોતાના આત્માની દુર્ગતિથી રક્ષા કરી શકતા નથી, તેથી તે અનાથ કહેવાય છે માટે સંયમનો સ્વીકાર અને તેનું પૂર્ણ પાલન કરી સાચા સનાથ થવું જોઈએ, એ જ આ અધ્યયનનો સાર છે.

પરિશિષ્ટ-૧

વિવેચિત વિષયોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
અ	અઇચ્છિયા	૧૩૪		અત્તપણહા	૩૩૦
	અઇમાયાએ	૩૧૨		અદીણા	૧૩૪
	અકમ્પચેટે	૨૩૧		અધુવે અસાસયમિ	૧૪૨
	અકામકામે	૨૮૪		અપાંકિકંતસ્સ	૨૫૬
	અકામરણં	૭૭		અપ્પકમ્મે અવેયળે	૩૮૩
	અકુઠહલે	૨૦૫		અપ્પપાળે - અપ્પબીયંમિ	૨૨
	અકુએ	૧૮		અપ્પમજ્જયં	૩૨૮
	અકલેવરસેળિં	૧૮૫		અપરએ	૨૮
	અકામકામે	૨૮૪		અપ્રમાદ સાધનાના નવ મૂળમંત્ર	૧૮૪
	અક્કોસેજ્જા	૫૧		અપ્પા ચેવ દમેયવો	૧૨
	અગલં-અર્ગલા	૧૬૪		અપ્પા દંતો સુહી હોઇ	૧૨
	અગ્ગી વિવા સવ્વભક્ત્યી	૪૩૫		અપિચ્છે	૫૮
	અચ્ચલે - અથપળ	૨૦૪		અપ્પકુકાએ	૧૮
	અજ્જવસાણમિં સોહણે	૩૭૮		અપ્પુદ્ગાઇ	૧૮
	અદ્વાએ વ અણદ્વાએ	૧૦૧		અબલે જહ ભારવાહએ	૧૮૫
	અદ્વજુત્તાણિ	૮		અબ્ધુદએ ભોએ	૧૭૬
	અણણ્યપ્પમતે ધણમેસમાળે	૨૬૮		અધ્રેખના સાત દુઃપરિષામ	૩૦૫
	અણાઘાયં	૧૦૪		અમાઇ	૨૦૪
	અણાયએસી	૨૮૪		અમોહા	૨૭૩
	અણાએસી	૫૮		અયવ્વ	૧૨૮
	અણાયએસી	૨૮૪		અરઈ - અળાઈ	૧૮૧
	અણારિયા	૨૨૧		અરનાથ ભગવાન	૩૪૮
	અણિયાળો	૪૦૮		અરહા	૧૨૧
	અણુકંકસાઈ	૫૮		અવિદ્યાજનિત અવસ્થા	૧૧૭
	અણુકંપાઓ	૨૨૨		અસમાળો ચરે	૪૭
	અણુચ્ચે	૧૮		અસીલે વિસીલે	૨૦૧
	અણુત્તરે, અણુત્તરં	૨૫૭		અહિજ્જવેએ	૨૬૬
	અણેગવાસાણત્યા	૧૩૦		અહીવેગંત દિદ્ધિએ	૩૫૦
	અત્થ ધમ્મગંદ	૪૧૫		અહુણોવવણસંકાસા	૧૦૮
	અત્થધમ્મોવસોહિયં	૩૫૨		અંગપચ્ચંગ - અંગપ્રત્યંગ	૩૧૮
				અંગવિજ્જં - અંગવિદ્યા	૧૪૮

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
આ	અંતરિક્ષ નિમિત્ત	૨૮૬	ક	કણકુંડગં	૫
	અંગવિકાર વિદ્યા	૨૮૬		કર્કડૂ-પ્રત્યેક બુદ્ધ	૩૬૪
	આઇણ્ઝ	૬		કલ્લાણ અદુવા પાવગં	૪૬
	આએસં	૧૨૬		કલિણ જિએ	૧૦૨
	આચારહીન બ્રાહ્મણ	૨૨૧		કલ્લો પભાયમિ	૪૨૮
	આત્મા જ મિત્ર અને શત્રુ	૪૨૮		કાગાળીએ	૧૩૦
	આત્માની સિદ્ધિ	૨૭૨		કામગિદ્ધે	૧૦૧
	આમંત્રયામો	૨૬૪		કામગુણે	૩૧૮
	આમિષ	૧૪૩		કામભોગેસુ	૧૦૧
	આયવગેસએ	૨૮૫		કામરૂબવિઉભ્વિણો	૮૦
	આચારં	૧૮૮		કાલી પબ્બંગ સંકાસે	૩૪
	આરણણા મુણિ	૨૬૬		કાલેણ ય અહિજ્જિતા	૮
	આરિયતણ	૧૮૬		કાવોયા	૩૬૦
	આલોયણ	૩૭૭		કાશીરાજ નંદન	૩૬૮
	આસસાએ - આશંસાથી	૨૨૫		કિચ્ચાણ	૧૫
	આસીવિસો - આશીવિષ	૨૩૦		કિંપાગફલાણ - કિંપાકકલ	૩૮૩
	આસુરિયં દિસં	૧૨૮		કીડં	૮
	આજા અને નિર્દેશ	૪		કુઇયસદં	૩૧૦
	ઓમચેલએ	૨૨૧		કુડ્ય અને ભિત્તિ વચ્ચે અંતર	૩૧૦
ઈ	ઇઢાઢી	૧૩૬		કુરરી વિવા ણિરદૂસોયા	૪૩૫
ઉ	ઇંગ્રિટાકાર સંપન્ન	૪		કુલપુત્ર	૧૧
અ	ઉગતવો	૨૨૮	ખ	કુસગેણ તુ ભુંજએ	૧૭૨
	ઉચ્ચાવયાંદ	૨૨૬		કંદુકુંભીસુ	૪૦૦
	ઉજ્જુકડે	૨૫૪		કુહેટક વિદ્યા	૪૩૪
	ઉદાયન રાજા	૩૬૭		કુંથુનાથ ભગવાન	૩૪૭
	ઉપપાતકારક	૪		કેસાળ ભાયણ	૩૮૩
	ઉમ્મજ્જા	૧૩૩		કોહં અસચ્ચ કુવિજ્જા	૧૧
	ઉવચિંદુ	૧૫		કંદિયસદં	૩૧૦
	ઉવસંત મોહળિંજ્જો	૧૫૭		ખજજાઃ ભુજજાઃ	૨૨૩
	ઉવહાણ	૬૦		ખતિઓ, ચંડાલ, બુક્કસો	૭૧
	ઉવવાઇયં - ઔપપાતિક	૧૦૨		ખવિયાસવે	૩૩૮
એ	એગચરે	૨૮૭		ખદ્દુયા	૨૫
	એગપક્ખં	૨૨૫		ખેયાણુગાએ	૨૮૭
	એગયા	૪૨		ખંતિ સોહિકરં	૧૮
	એગંતમહિંદુઓ	૧૫૮	ગ	ગલિયસ્સ	૯

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
	ગાળંગળિએ	૩૩૩		ણાળાસીલા	૧૦૪
	ગામકંટગા - ગ્રામકંટક	૫૧		ણાયપુત્તે - શાનપુત્ર	૧૨૧
	ગુરૂપરિભાવએ	૩૨૮		ણાસળ્ણે ણાઇદૂરાઓ	૨૨
	ગંઠિભેએ	૧૬૭		ણિજ્જાઇત્તા	૩૦૮
	ગંડવચ્છાસુ	૧૫૦		ણિયાગઢી	૬
	ગંથં	૧૪૩		ણિયાણં	૨૪૫
૮	ઘયસિત્તિવ્વ પાવએ	૭૮		ણિયાણછિણ્ણે	૨૫૪
	ઘોરમુહુત્તા	૮૮		ણિયાવિત્તિ	૨૦૪
	ઘોરા પરમદારુણા	૪૨૫		ણિરદ્વાળિ	૮
	ઘોરાસમં	૧૭૨		ણિરામિસા, સામિસં	૨૮૩
	ઘોરપરક્કમો	૨૨૮		ણિરદ્વાઇ	૧૯
	ઘોરં ઘોર પરકમ્મા	૨૮૫		ણિસંતે	૮
૯	ચાઉપ્પાયં - ચતુર્ભાગાત્મક ચિકિત્સા	૪૨૫	૯	ણિહુયં ણીસંકં	૩૬૦
	ચીરાજિણં	૧૦૪		ણેયાડયં	૭૨
	ચેઝે વચ્છે	૧૬૦		ણો ઇંદિયગેજ્જ	૨૭૩
	ચંડુદ્રાચાર્ય	૮		તવ ણિયમ સંજમધરં	૩૭૮
	ચંડાલિયં	૮		તવં ખંતિ મહિંસયં	૭૨
૧૦	છવિ પવ્વાઓ	૧૦૭		તાઈ	૧૪૩
	છિન્ વિદ્યા	૨૫૫		તાલણા તજ્જણા વહ બંધ	૩૬૦
	છંદં નિરોહેણ	૮૮		તિરીડી	૧૭૮
૧૧	જ્ય ચક્વત્તી	૩૬૧		તિબેમિ	૨૬
	જવણદ્વાએ	૧૪૭		તિંડુયરૂવરવવાસી	૨૨૨
	જવસં	૧૨૬		તિબ્વચંડપગાઢાઓ	૪૦૦
	જહાસુયં	૧૬		તિવિહેણ ણાણુકંપે	૨૬૭
	જહા ય અંગિ	૨૭૨		તોત્તગવેસએ	૨૬
	જાઇવિજ્જાવિહૂણા	૨૨૬		તાઓડહું ણાહો જાઓ	૪૨૮
	જાઇપરાજિઓ	૨૪૪	૧૨	થળિયસદં	૩૧૦
	જાયમેએ	૧૨૬		થાવર જંગમં	૧૧૬
	જાયાએ ઘાસમેસિજ્જા	૧૪૭		દમીસરે	૩૭૬
	જાયા પુત્તા ણ...તાણં	૨૬૮		દશાર્થભદ્ર રાજા	૩૬૨
	ણગિણિણં	૧૦૫		દશાંગા	૮૧
	ણદ્રેહિં ગીએહિ વાઇએહિં	૨૫૬		દસુયા	૧૮૮
	ણ સંતસંતિ મરણંતે	૧૦૮		દ્વિમુખરાય	૩૬૪
	ણ હોઇ અસુયાણ લોગો	૨૫૫		દીવાણ્ણદ્રે	૮૭
	ણાઇ ઉચ્ચે વા ણીએ વા	૨૨		દુગુંછણાએ	૪૩૪

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
	દુરાસયં	૬		પયાહિણં	૪૧૮
	દુસ્સીલ	૫		પરકડં પિંડં	૨૨
	દુસ્સાહડં ધળં હિચ્ચા	૧૨૮		પરિણાયા	૪૬
	દુહઓ વિ સે ઝિજ્જાઝ	૪૩૫		પરિદાહેણ	૪૦
	દુહી	૧૨૬		પરિસંકમાણો	૮૬
	દેવાદિ શખ્દોના વિશેધાર્થ	૩૨૧		પલહતિથં	૧૫
	દેવો દોગુંદગો	૩૭૬		પલ્બાઇએ અણગારિયં	૪૨૮
	દોસપાઓસેહિં	૧૪૨		પહીણપુત્તસ્સ	૨૭૮
	દંડવિદ્યા	૨૮૬		પાઢવં શરીરં	૭૮
	ધણપયણ પરિગાહાઓ	૨૨૩		પાણાણિ બીયાણિ હરિયાણિ	૩૨૮
૬	ધણેણ કિં ધમ્મધુરાહિગારે	૨૫૮		પાવકમ્મેહિં	૮૬
	ધમણિસંતએ	૩૫		પાવપારિકખેવી	૨૦૪
	ધમ્મપરાયણા	૨૮૫		પાવિયાહિં દિદ્વીહિં	૧૪૫
	ધમ્મારામે	૪૩		પાસ જાઇપહે	૧૧૬
	ધર્મશ્રદ્ધાનું મહાત્વ	૭૨		પાસ પથટ્ટિએ	૮૬
	ધર્મ શ્રવણાનું મહાત્વ	૭૧		પાસાએસુ ગિહેસુ	૧૬૦
	ધર્મ સારથિ	૩૨૦		પંચાલગુણો વચ્ચયં	૨૫૬
	ધુવે ણિચ્ચે સાસએ	૩૨૧		પિંડસ્સ પાણસ્સ	૧૨૦
	ધુનિસંપન્તા	૨૮		પુઝદેહ	૧૩૬
	ધોરેયસીલા	૨૭૮		પુજજસત્થે	૨૮
૭	ન૦ગતિ રાજા	૩૬૬		પુણાપયં	૩૫૨
	નિરૂપકમ આયુષ્ય	૧૮૩		પુછ્વસંજોગં	૧૪૨
	નિર્બન્ધ સાત	૭૨		પુછ્વા વાસસથા બહુ	૮૧
૮	પઇણવાઈ	૨૦૪		પોસહં	૧૦૬
	પક્ખપિંડં	૧૫		પંચકુસીલ	૩૩૪
	પક્ખી પત્તં સમાદાય	૧૨૦		પંજલિઉડો	૧૫
	પચ્ચુપળ્ણપરાયણે	૧૨૮		પંડિત ભરણાના ત્રણ પ્રકાર	૧૧૦
	પચ્છા પરિણાય મલાવધંસિ	૮૬		પંતોવહિડવગરણં	૨૨૦
	પડિચ્છિણન્નિમિ સંબુડે	૨૨		પંસુપિસાયભૂએ	૨૨૧
	પડિબુદ્ધ	૮૮	૬	ફાસા	૮૧
	પડિસંજલે	૫૧		ફાસુયં	૨૨
	પડિસંલીણે	૨૦૫	૭	બજ્જાઝ	૧૪૪
	પણે	૨૮૫		બલવાહણે	૩૩૮
	પણિયં ભત્તપાણં	૩૧૮		બહૂણં બહુગણે	૧૬૦
	પમાએણં - પ્રમાદ	૨૦૧		બહિં વિહારાભિણ વિદુચિત્તા	૨૫૩

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
ભ	બહું મા આલવે	૮		મિયા અયાણંતા	૧૪૫
	બહુશુત્રની વિવિધ ઉપમાઓ	૨૧૦		મિલકખુયા - ખેચ્છા	૧૮૮
	બાલજીવોના પાંચ ભેદ	૮૪		મુણી	૨૧૯
	બાલમરણના ૧૨ પ્રકાર	૮૪		મુહરી	૫
	બુદ્ધપુત્ત	૬		મૂળિયં	૧૩૩
	બુદ્ધોવચાઇ	૨૫		મોણ	૨૮૩
	બંભે સંતિતિથે	૨૩૮		મંતમૂલં	૨૮૬
	ભયભેરવા	૨૮૭		મંદા	૭૧
	ભયવં	૧૫૭		મુંડરુચિ	૪૩૪
	ભરત યક્વત્તી	૩૫૨		મુંડિણ	૧૦૪
	ભવસ્થિતિ - કાયસ્થિતિ	૧૮૬	૬	રાઆવરયં	૨૮૪
	ભાવણાહિં સુદ્ધાહિં -	૪૦૮		લક્ખણં - લક્ષણવિદ્યા	૧૪૮
	ભારંડપક્ખી - ભારંડપક્ષી	૮૮		લહુ ભૂય વિહારણો	૨૮૩
	ભૂઇપળા	૨૩૩		લક્ષણ નિમિત	૨૮૬
	ભૂતાદિઆ	૨૬૮		લાઢે	૨૮૫
	ભૂમનિમિત્ત	૨૮૫		લોમાહારે	૧૬૭
	ભોઇ	૨૭૮	૭	વળ્ણો, રૂવં	૪૧૮
	ભૂયાં	૨૩૮		વરિસસાઓવમે	૩૪૮
	મધવા યક્વત્તી	૩૫૪		વસે ગુરુકુલે ણિચ્ચં	૨૦૬
	મનુષ્યત્વની દુર્લભતાના દસ દષ્ટાંતો	૬૮		વહૂલિયા	૧૩૩
	મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિના બાધક કારણો	૬૮		વાદ વિવિહં	૨૮૭
	મનુષ્યજન્મની દુર્લભતાના ૧૨ કારણો	૧૮૬		વાસિદ્ધિ	૨૭૮
	મનોહર, મનોરમ	૩૦૮		વાસ્તુ વિદ્યા	૨૮૬
	મલપંકપુષ્યં	૨૮		વિઉલાસિકખા	૧૩૪
	મહપ્પા	૨૨૮		વિગઈઓ	૩૩૨
	મહાજસો	૨૨૮		વિન્ય	૩
	મહાણુભાગો	૨૨૮		વિન્યી શિષ્યને થતી બાર ઉપલબ્ધિ	૨૮
	મહાપદ્મ યક્વત્તી	૩૫૮		વિપ્પસણં	૧૦૪
	મહાબલ રાજર્ણિ	૩૭૦		વિભૂસાણુવાઇ	૩૧૩
	મહાસુક્કા	૮૦		વિભૂસાવત્તિએ	૩૧૩
	માયણ્ણ	૩૬		વિભૂસિયસરીરે	૩૧૩
	માહણે	૩૪૬		વિલવિયસદં	૩૧૦
	મિએ-મૃગ	૫		વિવિક્ત, અનાક્રીષ્ણ, રહિત	૩૧૮
	મિચ્છાદંડો પઉંજાઇ	૧૬૭		વિવિત્તાઇં, સંસત્તાઇં	૩૦૪
	મિયચારિયં - મૃગ યર્યા	૪૦૪		વિસમસીલા ય ભિક્ખુણો	૧૦૪

	વિષય	પૃષ્ઠાંક		વિષય	પૃષ્ઠાંક
	વિસં તાલડં	૩૧૮		સહભૂતાસિયાળિ	૩૧૮
	વુગગહે	૩૩૦		સહસ્સં	૧૩૦
	વુસીમઓ	૧૦૪		સહિએ	૨૫૩
	વેદેહી	૧૮૦		સાસયં	૧૬૬
	વેયા અહીયા ણ... તાણં	૨૬૮		સિદ્ધે હવઇ સાસએ	૮૧
	વેયાવડિયં	૨૩૦		સિસુણાગુબ્બ	૧૦૨
	વેયવિયાઽયરકિખાએ	૨૫૪		સીએણ ફરુસેણ વા	૧૮
	વેરાણુબદ્ધા	૮૬		સીલવંતા	૧૩૪
	વેસાલિએ	૧૨૧		સુઅક્ખાય ધમ્મસ્સસ	૧૭૨
	વોસટુકાઓ	૨૩૮		સુપેસલાઇં	૨૨૬
શ	શ્રુત વિનય પ્રતિપત્તિ	૧૬		સુસંબુડ્ડો	૨૩૮
	શાંતિનાથ ભગવાન	૩૫૬		સુતં અત્થં ચ તદુભયં	૧૬
સ	સકામમરણં	૮૭		સેચનક હાથી	૧૨
	સગર ચક્કવર્તી	૩૪૩		સોચ્ચા ણચ્ચા	૩૩
	સણાઇપિંડં જેમેઝ	૩૩૩		સોપક્કમ આયુષ્ય	૧૮૩
	સણિણહી સંચઓ	૩૬૦		સોવાગકુલ	૨૧૮
	સત્થકુસલા	૪૨૫		સોહિં - શુદ્ધિ	૨૩૮
	સનતકુમાર ચક્કવર્તી	૩૪૫		સંકરદૂસ.....	૨૨૧
	સમરં	૫૨		સંઘડી	૧૦૫
	સમયં	૨૩		સંથવં જહિજ્જ	૨૮૪
	સમર	૧૭		સંધિમુહે	૮૬
	સમાહિ જોગેહિં	૧૪૮		સંયોગ	૩
	સયાઘી - શતધી	૧૬૪	૬	હરિએસબલો	૨૧૫
	સયણાસણાઇં	૩૦૫		હસિયસદ્દં	૩૧૦
	સ્વખનિમિત્ત	૨૮૬		હરિષેણ ચક્કવર્તી	૩૬૧
	સ્વર વિચ્યથ	૨૮૬		હિરણ્ણ સુવર્ણં	૧૭૪
	સવ્વદિસં	૧૨૦		હિરિમં	૨૦૫
	સવ્વદંસી	૨૮૫		હેઉકારણચોઇઝો	૧૬૦
	સવ્વસો ણિકકસિજ્જઇ	૫			

ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીના કૃત સહયોગી દાતાઓ

: પ્રથમ આગમ વિમોચક :

માતુશ્રી ચંપાબેન શાંતીલાલ પરયોતમદાસ સંઘવી તથા

માતુશ્રી મૃહુલાબેન નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી ના સ્મરણ સાથે

સૌ. કુંદનબેન જયંતીલાલ શાંતીલાલ સંઘવી

શ્રી નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી

શ્રી રજીવ જયંતીલાલ, શ્રી શૈવેશ નવનીતરાય, શ્રી હિરેન નવનીતરાય સંઘવી

કૃતાધાર

• માતુશ્રી કુસુમબેન શાંતીલાલ શાહ હસ્ત - સુપુત્ર શ્રી ઈષ્ટિત - ડૉ. નીતા શાહ, શ્રી ભાવિત - દર્શિતા શાહ	મુંબઈ
• માતુશ્રી સવિતાબેન ડૉ. નાનાલાલ શાહ (હેમાણી) સુપુત્ર શ્રી સતીષ - રશ્મિ શાહ, સુપુત્રી શ્રીમતી ડૉ. ભારતી - ડૉ. રશ્મિકાંત શાહ	U.S.A.
• સાધ્વી સુભોવિકા (ભડ્રા) જેન ટ્રસ્ટ, માતુશ્રી લલિતાબેન પોપટલાલ શાહ (હેમાણી) બહેન-શ્રીમતી લતા શરદ શાહ, શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોટી	આકોલા
• શ્રીમતી દત્તા નિરીશ શાહ (પૂ. સુભોવિકાબાઈ મ. ના ભાઈ-ભાલી) સુપુત્ર શ્રી મુંજલ - વિજયા, શ્રી ભાવિન - તેજલ, સુપુત્રી નિવિશા મનીષ મહેતા	U.S.A.
• પૂ. આરતીભાઈ મ. ના બહેનો - શ્રીમતી સરોજબેન જશવંતરાય દોમડિયા શ્રીમતી હર્ષાબેન વસંતરાય લાઠીયા હસ્ત - શ્રી અલકેશ, શ્રી પ્રિયેશ, શ્રી હેમલ	મુંબઈ
• માતુશ્રી જયાબેન શાંતીલાલ કામદાર, માતુશ્રી રમાબેન છોટાલાલ દફતરી હસ્તે શ્રીમતી પ્રેમિલાબેન કિરીટભાઈ દફતરી	U.S.A.
• ડૉ. ભરતભાઈ ચીમનલાલ મહેતા સુપુત્ર-ચી. મલય, સુપુત્રી શ્રીમતી વિરલ આશિષ મહેતા	રાજકોટ
• માતુશ્રી વિજયાલક્ષ્મીબહેન માણેકયંદ શેઠ સુપુત્ર શ્રી દિલસુખભાઈ શેઠ, શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ (શેઠ બિલડર્સ)	રાજકોટ
• શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી	રાજકોટ
• શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી	રાજકોટ
• શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી	રાજકોટ
• માતુશ્રી હીરાગૌરી હરિલાલ દોશી, શ્રીમતી પૂર્ણિમાબેન નરેન્દ્ર દોશી હસ્તે - નરેન્દ્ર - મીના દોશી, કુ. મેધના, કુ. દેશના	રાજકોટ

• मातुश्री काशमीराबेन कांतिभाई शेठ	
हस्ते - श्रीमती हेतल संजय शेठ, कु. उपासना, कु. कौजल	राजकोट
• मातुश्री जशवंतीबेन शांतीलाल तुरभीया, श्रीमती भावना दिलीप तुरभीया	
हस्ते - दिलीप ओस. तुरभीया, सुपुत्र - श्री पारस - रिहिं तुरभीया	मुंबई
• मातुश्री किरणबेन प्रवीणचंद्र दोशी	
हस्ते सुपुत्र श्री नीरव - तेजल दोशी, कु. प्रियांशी, कु. जील	मुंबई
• मातुश्री मंजुलाबेन छिलदास चूडगर	
हस्ते - सुपुत्र श्री केतन - आरती चूडगर, कु. धूवी	मुंबई
• श्री लक्ष्मीचंदलभाई जसाणी परिवार	राजकोट
• श्री प्रविशभाई गंभीरदास पारेख	मुंबई
• कु. विवि गिरीश जोशी, कुमार कुथान गिरीश जोशी	
हस्ते - श्रीमती नीलाबेन गिरीशभाई जोशी	मुंबई
• श्री परेशभाई सुमतीभाई शाह	मुंबई
• श्री किशोरभाई शाह	मुंबई
• श्री रमेशभाई गटुलाल कामदार	चेम्बुर
• मातुश्री लीलावतीबेन नीमयंद नथुभाई दोशी, स्व. किशोरकुमार नीमयंद दोशी,	
स्व. महुला कुंदनकुमार महेता. हस्ते - उर्ध्व अने कुमकुम दोशी	कलकत्ता
• मातुश्री ताराबेन मोदी	कलकत्ता
• मातुश्री मधुकांताबेन नंदलाल लीमाणी	
हस्ते - श्री राजेशभाई लीमाणी	कलकत्ता
• मातुश्री कीकीबेन देसाई, हस्ते - श्री शेकेशभाई-मीनाबेन देसाई	मुंबई
• श्री अंजलभाई टांकी	मुंबई
• गुरुभक्त	राजकोट
• श्री हेमेन्द्रभाई पूँजाणी	
• मातुश्री चंपकबेन थाथीकांतभाई महेता, हस्ते - सुपुत्री श्री किरीट-अंडुआ,	
श्री अजय - नीता, श्री कमलेश - दिव्या, सुपुत्री - निरंजन दोशी	मुंबई
• मातुश्री नर्मदाबेन इगनाथ दोशी, हस्ते - श्री कांतीभाई इगनाथ दोशी	कलकत्ता
• श्री हेमलताबेन नटवरलाल माणीयार	वडोदरा
• मातुश्री अमृतबेन भगवान्ज अवलाणी परिवार	
हस्ते - श्री रमाणीकभाई भगवान्ज अवलाणी	कलकत्ता
• श्री केशवज्ञभाई शाह परिवार	कलकत्ता

શ્રુત અનુમોદ

• શ્રીમતી ડૉ. ભારતીબેન - ડૉ. રશ્મિકાંત કાંતીલાલ શાહ	U.S.A.
• શ્રીમતી વતાબેન - શ્રી શરદભાઈ કાંતીલાલ શાહ	U.S.A.
• શ્રીમતી હર્પાણ ભૂપેન્દ્ર મોટી, શ્રીમતી જીમિતા લિરેન મોટી, શ્રીમતી ડૉ. શ્રુતિ મહેશ વર્મા, શ્રીમતી ભવિતા જ્યંત ઠેગળે	આકોલા
• શ્રી સૌરાષ્ટ્ર દશાશ્રીમાળી પ્રાણ મહિલા મંડળ, હસ્તે - અધ્યક્ષા સૌ. હર્પાણ મોટી	આકોલા
• માતુશ્રી નિર્મળાબેન લાલચંદ ભરવાડા	કોલાપુર
• શ્રી પરેશભાઈ રમેશચંદ સુતરીયા	મુંબઈ
• માતુશ્રી સુશીલાબેન કાંતીલાલ પંચમીયા	મુંબઈ
• શ્રી મીનાબેન હરીશભાઈ દેસાઈ	કલકના

શ્રુત સદસ્ય

• શ્રી પારિતોપ આર. શાહ	મુંબઈ
• શ્રીમતી રાજુલ રજનીકાંત શાહ	મુંબઈ
• જૈન જાગૃતિ સેન્ટર	વાણી (મુંબઈ)
• શ્રી મુકુન્દ આર. શેડ	મુંબઈ
• શ્રી કેતનભાઈ શાહ	મુંબઈ
• શ્રીમતી ગુણવંતીબેન પ્રકુલ્ચંદ દોમડીયા	મુંબઈ
• શ્રી સુધીરભાઈ પી. શાહ	મુંબઈ
• શ્રી રાજેશ કલ્યાણભાઈ ગાલા	મુંબઈ
• શ્રીમતી મૃદુલાબેન નવનીતરાય સંઘવી	કલકના
હસ્તે - સૌ. હીના શૈલેશ સંઘવી, સૌ. સોનલ લિરેન સંઘવી	

બાળ જીવનની પ્રાણી વિધું
જીવનની પ્રાણી વિધું

માત્રાત્મક રૂપી

અભિજ્ઞાન કરું હોય
અભિજ્ઞાન કરું હોય

માત્રાત્મક રૂપી

2022-2023

2022-2023

2022-2023

2022-2023

Vallabh Baug Lane, Tilak Road,
Ghatkopar (E), Mumbai - 400 077.

Tel : 32043232.

www.parasdharm.org
www.jainaagam.org